

ZBORNIK

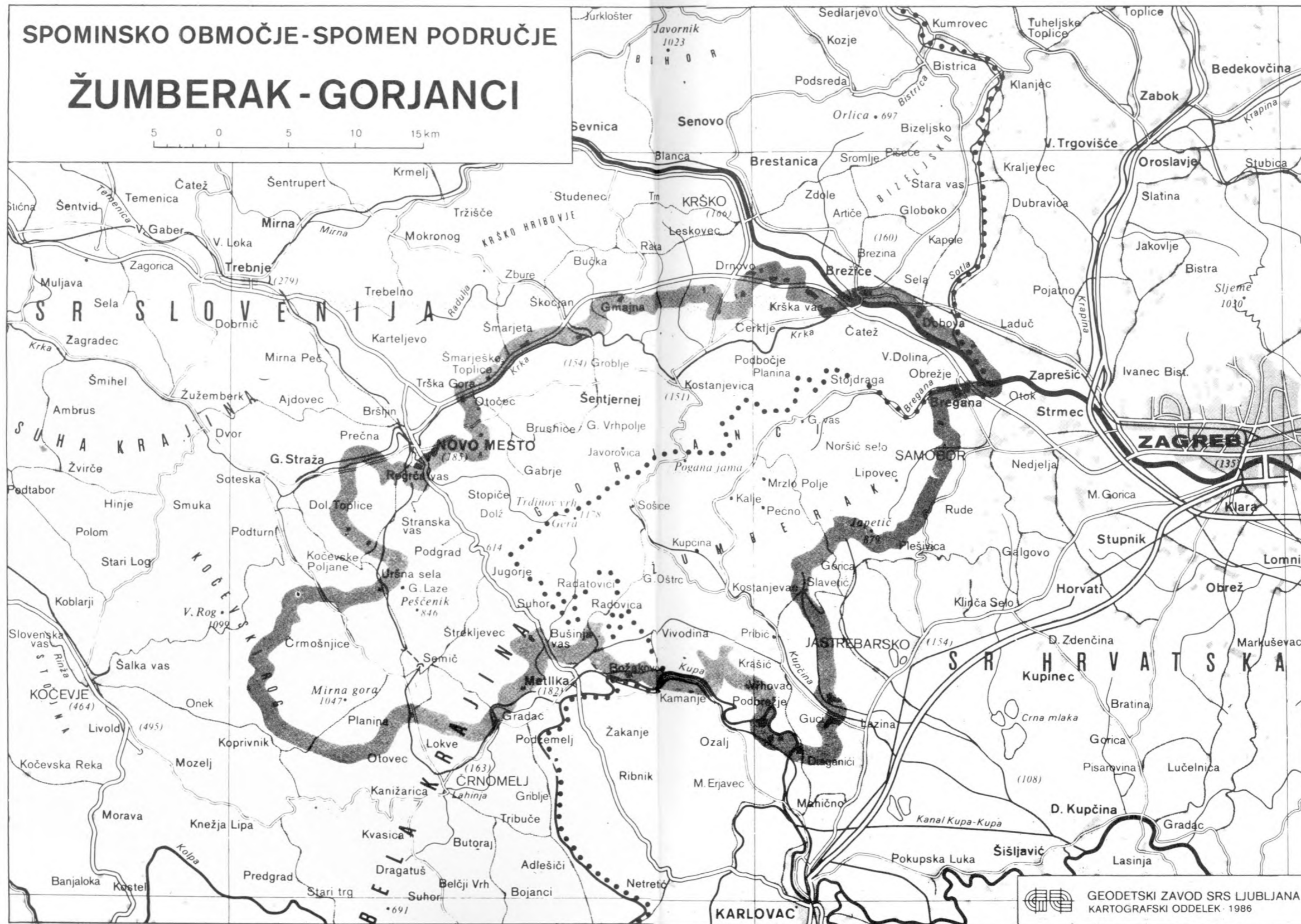
**ŽUMBERAK - GORJANCI
(1941 - 1945)**

SAMOBOR, 2005.

SPOMINSKO OBMOČJE - SPOMEN PODRUČJE

ŽUMBERAK - GORJANCI

5 0 5 10 15 km

ŽUMBERAK - GORJANCI (1941-1945)

Simpozij, Dolenjski muzej Novo mesto
(17., 18. X. 1986)

SAMOBOR

2005

Zbornik Žumberak - Gorjanci u NOB je plod savjetovanja, kojeg je iniciralo Spomen područje Žumberak - Gorjanci u suradnji s Dolenjskom muzejem i pokroviteljstvom Slovenske i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Održano je u Dolenjskom muzeju Novo mesto 17.-18. listopada 1986. Moralo je proći 18 godina da dođe do autentične objave sve napisane građe i svih rasprava sa tog savjetovanja - u sasvim promijenjenim društvenim i političkim prilikama. Usprkos nastalim promjenama Zbornik je gotovo nepogriješiv izvor svakome koga zanima daljnja i bliža prošlost područja Žumberak - Gorjanci.

Uređivački odbor

Zbornik Žumberak - Gorjanci med NOB je plod posvetovanja, ki ga je spodbudila Skupnost spominskega območja Žumberak - Gorjanci v sodelovanju z Dolenjskim muzejem in pod pokroviteljstvom Slovenske in Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti. Potekalo je v Dolenjskem muzeju Novo mesto 17. in 18. oktobra 1986. Moralo je preteči kar 18 let, da je prišlo do avtentične objave vsega pisnega gradiva in vseh razprav s tega posvetovanja - v povsem spremenjenih družbenih in političnih razmerah. Ne glede na nastale spremembe bo Zbornik gotovo nepogrešljivo vir vsakomur, ki ga zanima daljna in bližnja preteklost območja Žumberak - Gorjanci.

Uredniški odbor

Organizacijski odbor savjetovanja Žumberak - Gorjanci
Organizacijski odbor posvetovanja Žumberak - Gorjanci

Predsjednik/Predsednik: Rade Bulat

Članovi/Člani: Zdravko Dizdar, Uroš Dular, Milan Gajski, Ignac Gojšić, Milan Herak, Slobodan Kaštela, Zdravko Klajnsček, Bogdan Osolnik, Stjepan Penić, Zdenko Picelj, Bojan Plave, Hodimir Sirotković, Franci Šali

Sekretarijat/Tajništvo: Milan Gajski, Zdenko Picelj, Franci Šali

Ovaj Zbornik posvećen je 60. obljetnici pobjede nad fašizmom i oslobođenjem domovine Hrvatske i Slovenije.

Zbornik je posvećen 60-letnici zmage nad fašizmom in osvoboditvi domovine Hrvatske in Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4 Gorjanci)"1941/1945"(082)
94(497.5 Žumberak)"1941/1945"(082)

ZBORNİK Žumberak - Gorjanci : / 1941-1945 / [glavni in odgovorni urednik Franci Šali]. - Novo mesto : Dolenjski muzej, 2004

ISBN 961-6306-10-3
1. Šali, Franci
214495232

SADRŽAJ - VSEBINA

Predgovori

<i>Zdenko Picelj</i> : Zbornik Žumberak - Gorjanci v času NOB.....	7
<i>Rade Bulat</i> -, Žumberak i Gorjanci u NOB.....	9
<i>Lado Kocijan</i> -, Zborniku Žumberak- Gorjanci v NOB na pot.....	15

ŽUMBERAK

<i>Zoran Gregl i Damjan Lapajne</i> . Arheološka karta Žumberka.....	21
<i>Aleksandra Muraj</i> -, Etnološke posebnosti Žumberka.....	31
<i>Milan Bračička</i> -, Etnološka topografija zapadnog Žumberka.....	49
<i>Dragica Cvetan</i> -, Tradicijska arhitektura jugoistočnog Žumberka.....	67
<i>Mira Kolar-Dimitrijević</i> . Ekonomsko-socijalne prilike na Žumberku do 1941. godine.....	93

ŽUMBERAK - GORJANCI (1941-1945)

POLITIČKA I VOJNA SURADNJA / POLITIČNO IN VOJAŠKO SODELOVANJE

<i>Rade Bulat</i> -. Suradnja i razvijanje bratstva i jedinstva među narodima i jedinicama NOV-a i POJ-a u toku NOR-a na Žumberku i Gorjancima.....	109
<i>Zdravko Klanjšček</i> . Pomen vojaškoga sodelovanja slovenskih in hrvaških partizanskih enot na območju Žumberak - Gorjanci.....	127
<i>Vaso Vidović</i> . Širenje naprednih ideja između dva rata, okupacija, pripreme za ustanak i razvoj NOB-a u istočnom dijelu Žumberka do potkraj 1942. godine.....	137
<i>Bogdan Mamula</i> . Neki aspekti suradnje Hrvatske i Slovenije u NOR-u u dolini rijeke Kupe - Žumberka i Gorjanaca.....	151
<i>Bogdan Osolnik</i> . O nekaterih značilnostih NOB na območju novomeškega okrožja.....	161
<i>Miroslav Štepančić</i> . Partizanska zaledna oblast v metliškem okraju belokranjskega okrožja*.....	167
<i>Janez Kramarič</i> . Proces okupljanja i političkog organiziranja stanovništva u Beloj krajini pod Gorjancima i zapadnom Žumberku u osvobodilnu frontu od svibnja 1941. do kraja 1941. godine.....	179
<i>Jože Penca</i> -. Razvoj organizacijske mreže OF v letu 1941/42 in NOO leta 1942 na ozemlju med Krko in Gorjanci.....	185
<i>Franc Pirkovič</i> . Kartuzija Pleterje in NOB.....	197
<i>Mile Pavlin</i> -. Na skupni fronti.....	203
<i>Nikola Šajatović</i> . Stvaranje i djelovanje narodnooslobodilačkih odbora na Žumberku (1941.-1945.).....	221
<i>Ivan Mušnjač-Mali</i> . Organizacija veza narodnooslobodilačkog pokreta Zagreb-Žumberak.....	237
<i>Franjo Pavletič-Frenk</i> . Isječak iz sjećanja koja nikad ne blijede.....	245
<i>Dušan Pekić</i> . Žumberak i Pokuplje u NOR-u.....	263
<i>Milka Kufirin</i> . Zajednička borba.....	279
<i>Milan Gajski</i> . Počeci NOB-a na dijelu zapadnog Žumberka.....	281

<i>Mladen Plovnić</i> . Početno razdoblje talijanske okupacije hrvatskog dijela Žumberka u proljeće 1941. godine.....	285
<i>Slavko Komar</i> . Prvi partizanski Žumberački odred.....	297
<i>Boris Balaš</i> Ustanak na Žumberku i u Pokuplju.....	303
<i>Nikola Brezović-Prebeg</i> . Žumberačke planine 1942. godine Pogled i pomoć iz daljine.....	323
<i>Franjo Biljan</i> . Napad neprijatelja na Žumberak 14. rujna 1942. i njegove posljedice.....	329
<i>Petar S. Brajović</i> . Put grupe proletera za Sloveniju i susret sa borcima i narodom.....	341
<i>Teodor Bulat-Tešo</i> , Partizani sa Korduna na Žumberku i Pokuplju -----	371
<i>Vera i Miljenko Lipovšćak</i> . Likvidacija vojne jedriličarske škole NDH i zdravstvene stanice u Sv. Nedjelji (kod Zagreba) svibnja mjeseca 1943- godine.....	381
<i>Vladimir Valjan</i> . Posljednja fašistička ofenziva na Žumberak lipnja/ srpnja 1944. godine ¹	395
<i>Marija Šoljan-Bakarić</i> . Na Žumberku 1944. godine.....	405
<i>Miloš Šumonja</i> : Borbeno djelovanje 4., 7. i 11. korpusa u Pokuplju, Žumberku i Beloj krajini krajem lipnja i u srpnju 1944.godine.....	415
<i>Grga Milašinčić</i> . Iz ratnog dnevnika.....	427
<i>Ilija Bastašić</i> : Sjećanja na neke aktivnosti, događaje i borbe u Žumberku od 1940. do 1945. godine.....	459
<i>Miljenko Lipovšćak</i> . Avion 13. proleterske udarne brigade Rade Končar-----	473
<i>Nikola Brezović-Prebeg</i> . OZN-a u borbi protiv diverzantske organizacije njemačkog okupatora.....	481
KOLABORACIJA - PETA KOLONA	
<i>Erna Muser</i> . Delovanje belogardistov in domobrancev med NOV v krajih pod Gorjanci.....	493
<i>Boris Mlakar</i> . O belogardizmu in domobranstvu pod Gorjanci.....	499
<i>Prance Cvenkel</i> . Najprej boj z nacionalsocialistično peto kolono.....	511
MLADA GENERACIJA	
<i>Zdravko Dizdar</i> . Omladina Žumberka u narodnooslobodilačkoj borbi 1941.-1945. godine; Sabotaže, diverzije i napadi aktivista NOP-a i partizanskih jedinica na željezničke pruge Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika 1941.-1945. godine.....	517
<i>Gabre Bogdanović</i> . Prva omladinska grupa u općini Radatovići 1941. godine.....	543
<i>Gabre Bogdanović i Marko Pašić</i> . Omladina Radatovića u NOB-u.....	547
<i>Dane Pavlica</i> -. Djeca Slavonije u logoru Jastrebarsko.....	551
<i>Tomo Rašić</i> . Oslobođanje djece iz ustaškog logora u Jastrebarskom	553
PARTIZANSKE BOLNICE	
<i>Bogdan Zajšek</i> . Partizanske bolnice na Žumberku 1942. i 1943. godine.....	563
<i>Mane Borčić</i> . Organizacija i rad zddravstva na Žumberku (1944.-1945.).....	581

<i>Janez Milčinski</i> , Slovensko-hrvaška vojno-partizanska bolnišnica in sanitetna šola VII. korpusa v Žumberku v zimi 1944/1945.....	605
<i>Cila Albahari</i> : Zbrinjavanje i liječenje ranjenika na Žumberku 1942. - travnja 1943- godine.....	607
<i>Marija Odorčić</i> . Bolnica v svobodni republici pod Gorjanci.....	613

KULTURA

<i>Dušan Radanović</i> . Prve partizanske grupe kao pojavi oblik agitpropa na Žumberku.....	617
<i>Marija Sentić</i> . Izdavačka djelatnost NOP-a na području Žumberak - Pokuplje 1941.-1945. godine.....	627
<i>Mihajlo Ogrizović</i> Školstvo i prosvjeta u Pokuplju i Žumberku za vrijeme NOB-a.....	635
<i>Franci Sali</i> , Zapis o kultumo-prosvetnom sodelovanju na području Žumberka - Gorjancev med vojno in vse do danes.....	649

ARHIVSKA GRAĐA NOB ZA ŽUMBERAK 1941.-1945.

<i>Branislava Mutavdžić-Vojnović</i> . Arhivska građa o NOB-u za područje Žumberka 1941.-1945. godine u arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zàgrebu.....	661
---	-----

SUGESTIJA RAZVOJA PODRUČJA / PODROČJA ŽUMBERAK - GORJANCI

<i>Marijan Klemenčić</i> . Prebivalstvo in zaposlenost na Spominskom območju Žumberak – Gorjanci.....	667
<i>Lojze Čampa, Dušan Plut</i> , Prostorske osnove dolgoročnega regionalnega razvoja Spominskega območja Žumberak - Gorjanci.....	683

Titov portret, rad Božidara Jakca, Jajce 1943.
Titov portret, delo Božidarja Jakca, Jajce 1943.

Predgovori

ZBORNİK ŽUMBERAK - GORJANCI V ČASU NOB

ZDENKO PICELJ

Prebivalce Dolenjske, žumberškega gričevja in Bele krajine že od nekdaj niso motile ne meja ne Kolpa, še manj preštevilni na gosto posejani griči vse tja proti hrvaškim ravniciam. Združevala sta jih revščina in nenehni boj za preživetje. Skupaj so stopili, ko jih je poklical Matija Gubec, strnili so se, ko jih je tlačila predvojna Jugoslavija, revolucionarnost teh ljudi pa je še posebej vzplamtela med narodnoosvobodilnim bojem. Nikakršne meje niso poznali, nikakršnih razlik. Meja, bistra Kolpa, je le združevala. Bratstvo in enotnost na tem območju sta bila rojena in prekaljena v neusmiljenem boju skozi stoletja zgodovine.

Nenehen boj za obstanek, socialne in narodne pravice na obeh straneh, je pustil globoke brazde neljube zapuščine. Ljudje, od nekdaj navajeni na skromnost, so po vojni obstali sredi opustošenja. Ostala jim je zemlja in preživljali so se predvsem s kmetijstvom, industrijsko so se razvijali zlasti večji centri. Zemlja je dajala premalo, ljudje so se izseljevali, cele vasi so ostale prazne, zapuščene (Popovići, Gaj, Rajkovići, Jezernice).

Dne 18. decembra 1978 so ustanovili na srečanju borcev in mladine v Sošicah Skupnost spominskega območja Žumberak - Gorjanci, v katero se je združilo pet slovenskih in tri hrvaške občine, s sedežem v Jastrebarskem. Da si bodo pomagali prav v vsem, so se dogovorili predstavniki občin Brežice, Čmornelj, Jastrebarsko, Krško, Metlika, Novo mesto, Ozaljš in Samobor. Skupnost je bila ustanovljena z namenom, da po vzoru sodelovanja obmejnega prebivalstva v preteklosti, posebno v obdobju NOB, nadaljuje z ohranjanjem in razvijanjem pridobitev NOB, istočasno pa s skupnimi naporji združenih občin in širše družbene skupnosti oživi in pospeši družbeno-ekonomski razvoj tega manjš razvitega območja.

Za aktiviranje zgodovinskih, kulturnih, naravoslovnih, turistično-rekreativnih in drugih danosti območja je bila ustanovljena tudi Biblioteka Žumberak -

- Gorjanci. Njena založniška dejavnost v obliki vodnikov, turističnih kart, monografij, raznih knjižic naj bi bila izrednega pomena za spoznavanje spominskega območja. Na svoj način bi pomagala tudi pri njegovem razvoju. V času znanstvenega posvetovanja je že izšel prvi zvezek, Naordnoosvobodilna borba na Gorjancih in v Žumberku, ki poskuša prikazati spominsko območje v tem obdobju.

Po večletnih pripravah je uspelo Skupnosti spominskega območja pripraviti v sodelovanju z Dolenjskim muzejem iz Novega mesta in pod pokroviteljstvom Slovenske in Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti znanstveno posvetovanje na temo Žumberak - Gorjanci med NOB, v Novem mestu 17. in 18. oktobra 1986. Posvetovanje je poskušalo osvetliti kulturna in zgodovinska dogajanja na mejnem območju dveh republik, zlasti v omenjenem obdobju, hkrati pa nakazati možnosti za njegov uspešen razvoj.

Delo posveta, ki so se ga udeležili znani jugoslovanski revolucionarji in zgodovinarji, sta z dvema uvodnima referatoma odprla tovariš Rade Bulat, ki je predstavil sodelovanje in razvijanje bratstva in enotnosti med narodi in enotami NOV in POJ v času NOB na območju Žumberak - Gorjanci, in tovariš Zdravko

Zdenko Picelj

Klanjšček, ki je govoril o pomenu vojaškega sodelovanja slovenskih in hrvaških partizanskih enot v NOB na tem območju. Nato je delo potekalo v dveh sekcijah. V prvi so udeleženci govorili o narodnoosvobodilni borbi in o sodelovanju partizanskih enot na območju Žumberka in Gorjancev, v drugi pa o organiziranju vstaje, organizaciji KPJ, oblasti in drugih družbenopolitičnih strukturah. Za prvo in drugo sekcijo je organizator prejel po 24 pisnih prispevkov.

Udeleženci posveta so ugotavljali, da se je vse od polovice maja 1942, ko je preko KP Slovenije in KP Hrvaške prišlo do prvih organiziranih srečanj med slovenskimi in hrvaškimi partizani in enotami NOV na Gorjancih, v rajonu Pogane jame, do osvoboditve naše dežele vodil odpor skupno ali pa v tesnem sodelovanju. Tako so bila, na primer, organizirana skupna taborišča, začasni skupni operativni štabi in komande, vodene skupne bitke itd. V partizanskih bolnišnicah na tem območju so se zdravili hrvaški in slovenski partizani ter prebivalstvo tega območja skupaj. Zaradi visoke zavesti in hrabrosti prebivalstva in borcev je lahko to območje postalo že v začetku leta 1943 enoten svoboden teritorij, kjer so bile vezi med prebivalstvom, njegovimi voditelji in štabi vsakodneven in normalen pojav. Nobene prepreke, ograde in različnosti jezika niso povzročale težav in nepremostljivih ovir. Prebivalstvo in borci so govorili z enakim jezikom, bili enotni v boju proti okupatorju in njihovim sodelavcem.

Na zaključni seji posvetovanja so bile izrečene mnoge misli o nadaljnjem oživiljanju spominskega območja. V njih je bilo zaznati iskrena prizadevanja, da bi se dobro začeto strokovno preučevanje območja Žumberak - Gorjanci nadaljevalo, širilo, poglobljalo ter tako zares prispevalo k celoviti strokovni predstavitvi njegove zgodovine.

Od takrat do danes so se razmera povsem spremenile. Spominsko območje Žumberak - Gorjanci je posrkal tok takrat nenadejanih družbenih dogodkov in sprememb. O njem in o njegovi bližnji ter daljni pretekosti ter snovanju življenjsko kakovostne prihodnosti pa bo ostai pričujoči zakasneli Zbornik.

ŽUMBERAK I GORJANCI U NOB

RADE BULAT

Predgovor koji objavljujemo u Zborniku Žumberak - Gorjanci u NOB pojavljuje se pred čitaocima naše hrvatske i slovenske javnosti pa i šire nakon 18 godina mukotrpnog pripremanja. Mnogi autori koji su podnijeli referate ili iznijeli svoja sjećanja nisu mogli radi smrti pročitati svoja redigirana priopćenja. Proteklo vrijeme od šezdeset i dvije godine (62) našim Zbornikom upotpunjujemo jedan mozaik povjesne građe na izuzetno značajnom i važnom graničnom hrvatsko-slovenskom području Žumberak - Gorjanci, gdje su narodi Kraljevine Jugoslavije na poziv KPJ, Hrvatske i Slovenije hrabro, masovno i odlučno stupili u borbu za svoje oslobođenje protiv fašističkih njemačkih i talijanskih okupatora i njihovih sluga ustaša i Bele garde 1941.-1945. g.

U vrijeme u kojem danas živimo treba se podsjetiti da su tada hrvatski, slovenski i srpski narod na području Žumberka i Gorjanaca bili mala manjina i bez veće vojne i političke organizacije početkom NOB srpnja 1941. g. Pokušaj s I. partizanskim odredom Matija Gubec brzo je tragično završio odmah u početku ljeta i jeseni 1941. g., ali je i njegova tragedija bila neugasla iskra otpora koji su naši narodi i na ovom području pokazali i učinili ga kroz čitav oslobodilački rat i započetu borbu trajno nezaobilaznim žarištem NOB-a i stalno zajedničkim i nezaobilaznim za međusobnu suradnju hrvatskih i slovenskih partizana.

Zajednički neprijatelji - njemački i talijanski okupatori, ustaška vlast, a kasnije i Bela garda nisu svojim okupacijskim prijetnjama, hapšenjima i progonima zaustavili neprekidni rast NOB-a na ovom izuzetno značajnom graničnom hrvatsko-slovenskom području. NOB hrvatskog, slovenskog i srpskog naroda i ostalih širom Hrvatske i Slovenije iz dana u dan dobivala je općenarodni karakter i pokazala svu širinu, snagu i jedinstvo stvorenog narodnooslobodilačkog pokreta i punu njegovu širinu djelovanja.

Zapravo u prvim danima 1941. i 1942. g. borba protiv zajedničkog fašističkog neprijatelja i domaćih izdajnika i čvrsta odlučnost za slobodu bili su naša glavna snaga izvorišta morala, političke svijesti i odlučujući činioci solidarnosti i uzajamnog povjerenja među našim narodima ne samo na Žumberku i Gorjancima od početka njihovog zajedničkog života. Oni su brzo i veoma lako prepoznali svoje prave neprijatelje – okupatore i domaće izdajice.

Bili su to presudni trenuci da se započeta NOB 1941. g. uspješno završi svibnja 1945. g. pobjedom Antifašističke koalicije naših tada saveznika - SSSR, Velika Britanija, SAD i Francuska.

Danas je za povijest nesporno da smo na Žumberku - Gorjancima od samog početka borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika 1941. g. izgrađivali jedinstvenu našu narodnu vlast i jačali oslobodilački pokret. Bili su to presudni trenuci da započetu borbu i uspješno završimo 1945. g. i na Žumberku i na Gorjancima, što nam je također jedna od potvrda koliko su za neprijatelja u vojno-političkom smislu značili ovi krajevi, a posebno prometne veze u dolini Save i Kupe. Isto tako je nesporno da su od prvog dana oružane oslobodilačke borbe

Rade Bulat

počeli izgrađivati svoju narodnu i demokratsku vlast koja je do raspada SFRJ bila temelj jedinstvenog političko-društvenog sistema.

Žumberak - Gorjanci od prvog dana NOB postali su područja od izuzetnog vojno-političkog značaja. Na njemu smo (oslobođenom teritoriju prvenstveno) izgrađivali narodnu vlast i podizali naše bolnice gdje smo uspješno liječili mnogobrojne ranjenike, naročito poslije kapitulacije Italije 1943. g. I pored toga razvili smo široku djelatnost, ne samo na izgradnji narodne vlasti koja je do oslobođenja bila jedina vlast naroda, nego smo razvijali najiskrenije bratske odnose solidarnosti među našim borcima i svim našim narodima, jedinstvo i ljubav za svoj rodni kraj i domovinu i najiskrenije odnose među našim narodima.

Iako su u početku 1941. i 1942. g. Žumberka - Gorjanci bili daleko od ustaničkih krajeva Korduna, Banije, Like i dijela Gorskog kotara, NOB je Žumberku - Gorjancima imala svoju uzlaznu liniju početkom NOPveć 1941. g. makar otežano.

U kojoj će mjeri čitalac moći izvući potrebne pouke i prihvatiti naše istine kako smo tada procjenjivali mogućnosti, slabosti i počinjene pogreške u NOB ili ostvarivali pozitivne rezultate i na koji način smo izgrađivali jedinstvo i učvršćivali slogu i koliko smo bili nesebični u pružanju svake pomoći međusobno jednih drugima u interesu naših naroda, nadam se da će razni referati dati potpunije odgovore?! Vjerujem da je Zbornik dovoljno jasan i obogaćen mnogim pozitivnim i negativnim primjerima suradnje koja neće ostati samo zapisana tekovina jedne slavne povjesne prošlosti nego i danas biti korisno štivo pozitivnih iskustava i pouka u životu naših naroda i ovog 21. stoljeća?!

U Enciklopediji Jugoslovenskog leksikografskog zavoda knjiga 3- i 7. zapisano je da su Gorjanci (Žumberačka gora), gorje na granici Slovenije i Hrvatske između Novog Mesta, Brežica, Metlike i Samobora s najvišim vrhom Sv. Gera ili Trdinov vrh 1178 m. Istočni dio zove se Samoborska gora. Južni dio Žumberak - Gorjanci naseljen je Hrvatima i Srbima iz Bosne, koji su u XVII. stoljeću bježali pred Turcima i potomcima senjskih uskoka koji su tu naseljeni poslije Uskočkog rata (1615.–1617.). U sjevernom dijelu žive Slovenci. Žumberak je dobio ime po starom gradu Žumberka.

Dalje piše da su Žumberak - Gorjanci imali veliko značenje u blizini Zagreba za razvoj oružane NOB. Omeđen i glavnim tokovima rijeke Save i Kupe u vojno-političkom i stratezijskom položaju oslanjajući se na Dolenjsku i Donju Štajersku i Belu krajinu za okupatora su bili jedno od glavnih i izuzetno važnih područja u graničnom predjelu Hrvatske i Slovenije. Glavna naselja i gradovi Zagreb, Karlovac, Novo Mesto, Krško, Brežice, Samobor, Jastrebarsko, Ozalj, Metlika i Crnomelj nalaze se na nezaobilaznim pravcima prometnih tokova koji s Dolenjskom i Belom krajinom predstavljaju jedinstvenu cjelinu.

Brdovitost i ispresjecanost i dobra pošumljenost s dovoljno pitke vode bili su jedan od olakšavajućih činilaca za boravak i djelovanje partizanskih jedinica i bez oslonca na veći broj naseljenih sela i mjesta. U takvim okolnostima pred političkog faktora, čišćenje manjih neprijateljskih uporišta i rušenje neprijateljske i okupatorske vlasti već 1942. g. dobivaju masovniju podršku naroda. Bile su to osnovne pretpostavke za brže stvaranje baza oslobođenog područja i uspješnijeg djelovanja NOP na tom području.

Slaba naseljenost i male površine obradivog zemljišta za prehranu domicilnog stanovništva i partizana bili su tada jedan od veoma otežavajućih činilaca za duže

Rade Bulat

boravljenje partizana na užim prostranstvima. Međutim u takvim otežavajućim uvjetima i ograničavajućim slobodama i javnog kretanja partizani su morali često biti u pokretu i nisu mogli stvarati svoje sigurne baze. Treba posebno istaći da su i u takvim uvjetima partizani doživljavali otvoreno i prijateljsko ponašanje većeg broja slovenskog i hrvatskog stanovništva koje im je na razne načine pomagalo u obavještavanju o neprijatelju, prehrani i drugim načinima pomoći. Okupatori i ustaše i Bela garda nikad u narodima kad su širili razne neistine, nisu mogli izazvati takvu mržnju da bi narodi sprječavali dolazak i boravak partizana u njihovim selima. Izuzetak su bila neka sela gdje je Janko Šimrak uz suglasnost Alojzija Stepinca ubrzo nakon uspostave tzv. NDH počeo prekrštavati pravoslavne Srbe ne samo na Žumberku nego i na širem području tzv. NDH križevačkog kraja i Bilogore.

Iako se na Žumberku I partizanski odred Matija Gubec 1941. g. nije uspio zadržati i razviti oslobodilačku borbu i brzo završio tragično, njegovo postojanje ostavilo je pozitivnu klicu za lakše prepoznavanje i prihvaćanje kasnije dolazećih partizanskih dobrovoljaca već 1942. g. Tri uzastopne ustaške ofenzive u zimu 1941. i proljeće 1942. g. na području kotara Vrginmost i Petrove gore i pored velikih žrtava koje su nanijeli narodu masovnim ubojstvima, paljenjima i uništavanjima njihovih sela, NOP nije bio zaustavljen i onespособljen za svoja nova ofenzivna djelovanja. Kordunaški i banijski partizai od prvog dana borbe 1941. g. dobro su shvatili osnovnu liniju KP da samo zajednička borba Hrvata i Srba predstavlja najveću moralnu i političku snagu u borbi protiv tzv. NDH i okupatora. Upravo je nezaobilazna činjenica zašto su ustaše još krajem 1941. g. izveli masovnu ofenzivu na sjeverni dio kotara Vrginmost koji je s izmješanim hrvatsko-srpskim stanovništvom bio najbolji demanti ustašama da partizani nisu nikakvi četnici nego istinski borci za slobodu.

Upravo u činjenici i strategiji širenja fronta narodnooslobodilačkih snaga Glavni štab NO POH i CK KPH su već u proljeće 1942. g. uputili jedan vod dobrovoljaca partizana s područja kotara Vrginmost na čelu s Teodorom-Tešom Bulatom i Milkom Kufrin-Bulat na Žumberak. Takvu odluku Glavnog štaba i CK KPH pored ostalog pospješili su pismo Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita koji zimi 1942. g. piše Glavnom štabu u vezi širenja i jačanja vojne i političke strategije NOP prema drugim hrvatskim krajevima i Sloveniji. U pismu se između ostalog kaže: "Treba imati na umu da je čvor situacije na dijelu Hrvatske sjeverno od Save. Osim toga, samo na tom dijelu okupator se može osjetno pogoditi ..." i dalje ističe ... ne smije se ustuknuti pred Mačkovim izjavama i direktivama: "Nećemo sa komunistima, već trebamo da čekamo

Gornja direktiva koju je Glavni štab već počeo ostvarivati ubrzo je doprinjela širenju fronta borbe s Banije i Korduna da se sve odlučnije i brže prenosi preko Save i Kupe gdje je NOP već bilježio uspješne rezultate naročito u Slavoniji i Moslavini i manje na Kalniku. Upravo približavanjem Zagrebu, Karlovcu i Sisku NOP dobiva svoju snagu i širinu, a sa Žumberkom i neposrednu vezu i suradnju s NOP Slovenije.

Već u ljeto 1942. g. NOP se na Žumberku i Pokuplju toliko proširio i ojačao da je Glavni štab NOPOH od bataljona "Josip Kraš" i čete Kljuka u Pokuplju i kordunaške proletherske čete formirao Žumberačko pokupski partizanski odred koji će s Belokranjskim odredom na Žumberku izvoditi uspješne borbe i brzo stvoriti

Rade Bulat

poluoslobodeni teritorij na padinama Žumberka - Gorjanaca i koja će se dolaskom I. proleterskog bat. Hrvatske sa štabom II. operativne zone NOV i POH u znatnoj mjeri proširiti ofenzivnu aktivnost i djelovanje na širem području. Ubrzo se stvorilo šire slobodno područje koje je najneposrednije počelo ugrožavati stabilnost okolnih neprijateljskih uporišta na hrvatskoj i slovenskoj strani. Neprijatelji su krajem listopada 1942. g. brzo pokrenuli veliku ofenzivu za uništavanje i protjerivanje partizana s toga područja. Tako su neprijatelji s velikim snagama više od 10.000 Talijana, Nijemaca i ustaša krajem listopada 1942. g. uspjeli opkoliti najveći dio partizanskih snaga 1 prolet. bataljona i Žumberačko-pokupskog odreda i jedne čete slovenskog Krškog odreda povukao se 30. 10. u Opatovu goru s već stvorenom odlukom da se probije обруч ustaša na cesti Kostanjevica Novo Selo i preko Pečina, pored Jastrebarskog, Crne Mlake i preko Kupe prijeđe na slobodni teritorij kotara Vrginmost. Ustaški обруч na cesti je probila III. četa proleterskog bataljona na čelu s narodnim herojem Bogdanom Mamulom.

A kao što je poznato niti spomenuta ofenziva nije ostvarila svoj cilj istjerivanja partizana sa Žumberka. Ubrzo je formirana 13. proleterska brigada 'Rade Končar'. Brigada je sa štabom II. operat. zone i četom slovenske brigade Ivan Cankar ubrzo prešla Kupu i 19/20. XI. 1942. g. uspješno zauzela Sv. Janu, a poslije toga nakon borbi kod Novog sela i Stojdrage stigla u Sošice.

Do dolaska na Žumberak 13. brigade već su bile formirane tri brigade (Tone Tomšič, Ivan Cankar, Matija Gubec) i sada su naše partizanske snage u tom području bile dovoljno brojne i dobro naoružane da počnemo zajedno i više planski širiti slobodni teritorij na Žumberku i Beloj krajini, posebno susjednim dijelovima Žumberka - Gorjanaca, Bele krajine. Ubrzo smo započeli učvršćivati slobodni teritorij i stvarati organe narodne vlasti nakon uspješne borbe u Suhoru. Uzajamna suradnja i dogovaranje naših štabova postala je gotovo svakodnevna praksa za daljnje borbe i djelovanje na tom području.

Naglašavanjem gornjih uspjeha u zajedničkom djelovanju naših jedinica i rukovodstava treba spomenuti jedan od veoma važnih podviga koji je ostvaren ranije dolaskom I. Kordunaške (IV.) brigade koja je krajem kolovoza 1942. g. uspješno izvela akciju uništavanja ustaškog logora za djecu u Jastrebarskom i oslobađanja oko 727 djece koja je brigada preko Žumberka prevela na slobodni teritorij Korduna. Ali pored te hrabre i humane akcije ona je u svojem prolasku preko Žumberka, Pokuplja i Bele krajine bila prva jedinica NOV Jugoslavije koja je demonstrirala snagu NOP-a.

Dolaskom 13. brigade sa štabom zone u šire područje Sošice 1942. ubrzo je uspostavljena veza i dogovoreno zajedničko djelovanje s rukovodstvom Glavnog štaba Slovenije s dr. Jožetom Brilejom i Jakom Avšičem. Formiran je zajednički Operativni štab i dogovoreno da se napadne bjelogardijsko i talijansko uporište Suhor koji će izvršiti 13. proleterska brigada, dok će brigada Ivan Cankar osiguravati eventualni prodor neprijatelja prema Suhoru iz pravca Novog Mesta i Semifa. Napad na Suhor izvršen je 25/26. 11. 1942. uspješno. Trećeg dana od oslobađanja talijanski okupator se povukao iz Radatovića. Teritorij Bele krajine i zapadnog dijela Žumberka najvećim dijelom postali su slobodni. Talijanski se okupator povukao u svoje uporište u Metliku i tamo utvrdio. Bela garda čiji je štab u Suhoru zarobljen ostala je obezglavljena bez svojeg rukovodstva. Uspješna

Rade Bulat

borba hrvatskih i slovenskih brigada tih dana imala je širokog odjeka. Zajedničko vojnopolitičko djelovanje potvrđeno na Suhoru dalo je nove impulse daljem koordiniranom djelovanju naših brigada.

NOP se poslije toga počeo širiti i jačati na hrvatskom i slovenskom teritoriju. Sve veći problem postajalo je liječenje i zbrinjavanje ranjenika. Improvizirana bolnica kod Sošice nije bila dovoljno opskrbljena s lijekovima, zavojima i dovoljno stručnim osobljem. Rješenje je brzo nađeno upućivanjem naših težih ranjenika u slovenske bolnice u Rogu, a lakše ranjeni su bili transportirani na područje Korduna u Petrovu goru, a nakon kapitulacije fašističke Italije slobodni teritorij Žumberka - Gorjanaca najvećim se dijelom proširio. Od tada smo sve više gospodari na vlastitom teritoriju i u mnogo boljoj situaciji da podižemo bolnice i liječimo naše narode.

Ostavljajući povjesničarima da ocjenjuju našu suradnju na Žumberku-Gorjancima osobno mislim i smatram da dogovaranje i često usklađivanje zajedničkih borbi slovenskog i hrvatskog vojnog i političkog rukovodstva počinju još 1941. g., ali se poslije 1942. g. suradnja i usklađivanje vojnih i političkih akcija krajem 1942. g. pokazala veoma efikasnom od obostranog interesa. Borba za oslobođenje Suhora, Krašića, borbe kod Lović Prekriškog u razbijanju talijanske ofenzive siječnja 1943- g. i mnoge druge uključujući i naše divizije I. korpusa još više smo spoznali kolika je bila vrijednost dobre usmjerenosti i zajedničkog djelovanja na vojnom i političkom planu.

Posebno želim naglasiti da su prva zbrinjavanja naših hrvatskih ranjenika u Rogu u slovenskim bolnicama bila od posebnog značaja, jer su nam kasnije poslužila kao dobro iskustvo u liječenju ranjenika u našim bolnicama. I tim putem našeg zajedništva neposredno se razvijalo i širilo povjerenje u borbi hrvatskih i slovenskih partizana NOP Hrvatske i Slovenije.

Ne ulazeći u mnoge detalje kojih ima u nekim referatima dovoljno naglašeno, moj je utisak da treba još više istaknuti širinu i veličinu NOB-a i suradnje na prostorima Žumberak - Gorjanci kroz čitav rat, a dijelom poslije rata također. U tom periodu mnogi su naši borci uspostavljali odnose trajnih prijateljstava i poznanstava i neprekidno u poslijeratnom periodu do danas njegovali i proširivali zajedničku suradnju naročito po pitanjima značajnih događaja iz NOB-a 1941.-1945. g. Bio je to i ostao glavni faktor koji nas je neprekidno poticao k boljim i ljudskim odnosima suradnje i dogovaranja na planu razvijanja ekonomske i kulturne baze Žumberka i Gorjanaca.

Na kraju posebno treba zahvaliti svim autorima na njihovim priložima Zajednici općina Žumberak - Gorjanci (Spomen područje), Dolenjskem muzeju i njegovom kustosu Štampohar Antonu i Akademijama znanosti i umjetnosti Hrvatske i Slovenije, a posebno njihovim predsjednicima prof. dr. Jakovu Sirotkoviću i prof. dr. Janezu Milčinskom, Skupštini općine Novo Mesto i njezinom predsjedniku Urošu Dularu koji su osigurali vrlo povoljne uvjete za boravak i rad sudionika Savjetovanja te njegovom uspješnom završetku.

Naročito želim naglasiti da su sva sredstva javnog informiranja Slovenije, iako kratko, označila taj događaj kao vrlo važnu tekovinu za zajednički život i razvoj naših republika.

Iz Novog Mesta izvjestilac Slavko Dokl u slovenskom Delu 18. 10. 1986. g. objavio je: Novo mesto 17. oktobra - Danes se je v Novem mestu začelo

Rade Bulat

dvodnevno znanstveno posvetovanje Žumberak - Gorjanci v NOB, ki ga je pripravil Dolenjski muzej - oddelek NOB pod pokroviteljstvom Jugoslavenske in slovenske akademije znanosti in umetnosti. Simpozija, ki bo osvetlil delež Žumberka in Gorjancev med narodnooslobodilnim bojem, se udeležuje 200 zgodovinarjev, znanstvenih, družbenopolitičnih delavcev in udeležencev NOB iz Hrvaške in Slovenije. V dveh dneh se bo zvrstilo 51 strokovnih referatov. Na otvoritveni slovesnosti je govoril predsednik Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti prof. dr. Jakov Sirotković, ki je med drugim dejal: „Na območju Žumberka in Gorjancev že stoletja žive in delijo enako usodo prebivalci različnih narodnih pripadnosti, pred vsem Slovenci, Hrvati in Srbi. Težke življenjske razmere so te prebivalce družile in jih povezovale. Nikakršne mahinacije okupatorja med drugo svetovno vojno niso mogle razrahljati medsebojnih odnosov. Še več, ravno zaradi teh poskusov se je krepila zavest, ki se je odražala v herojskem odporu proti okupatorju, premišljenem in dobro organiziranem boju za življenje in svobodo.

Narodnoosvobodilni boj na Žumberku in Gorjancih je eden od najsvetlejših primerov moralne moči bratstva in enotnosti naših narodov v revoluciji v najtežjih pogojih italijanske in nemške okupacije.

Udeležence posvetovanja je pozdravil tudi predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti prof. dr. Janez Milčinski, ki je ob tej priložnosti obujal spomine na skupni boj Slovencev in Hrvatov, ki se je še najbolj prepletal na tem mejnem območju. Izrazil je veselje, da je med tistimi, ki bodo lahko prispevali svoj delež k ohranitvi zgodovinskih pričevanj.“

Na kraju treba odpravo reči, iako s velikim zakašnjenjem da smo uspeli objaviti Zbornik radova sa savjetovanja Žumberak - Gorjanci u NOB zahvaljujući pomoći svih ranije spomenutih sudionika i posebno finansijskoj pomoći gradskog Poglavarstva Grada Zagreba i Zagrebačke županije i Tiskari Novo Mesto koja nam je s drugom Francem Salijem mnogo pomogla da prve rukopise referata otiskamo i konačno, nadam se, solidno pripremimo za konačan tisak.

ZBORNIKU ŽUMBERAK - GORJANCI V NOB NA POT

LADO KOCIJAN

Značilnosti področja Žumberak - Gorjanci skozi zgodovino

Človekova zgodovina, kot nam je poznano, je nastajala predvsem tam, kjer so bili ugodnejši pogoji življenja. In eden od takih je Sredozemski bazen z območji, ki se nanj usmerjajo. Tu so nastale že v davni kulturi Asircev, Babiloncev, Makedoncev, Egipčanov, Grkov in Rimljanov. Slednji so prvi obvladali celo Sredozemlje in obrobna področja, kot so severna Afrika, Bližnji vzhod, Balkan in južna Evropa. Kmalu so spoznali, da jim preti nevarnost, ki bo dolgoročno in zgodovinska; začeli so se namreč premiki nomadskih hord ne samo iz srednje Evrope, ampak celo iz Azije. Te horde so hitele v prostor boljših življenjskih pogojev, v Sredozemlje. Najugodnejši prodor vanj, od Genovskega zaliva do vzhodnega Balkana, pa je bil in je še prostor vzhodno od Julijskih alp. Tu je bilo strateško križišče jantarske poti (od Baltika do Sredozemlja) in hiperborejske poti (iz vzhoda preko Balkana po dolini Save v srednjo Evropo), prek katerega je bila usmerjena vsa trgovina in promet, celo medkontinentalnega pomena. Zato tudi neprestana strateška tekma do današnjega dne, kdo bo gospodar tega prostora. Varnost s pomočjo orožja je bila na njem poznana že v prazgodovini. Takrat ga je obvladovala skupnost Norik; zato je ta predalpski prostor - od vencev Julijskih alp pa do Kolpe - poznan v evropski strategiji kot noriška vrata, kasneje imenovana tudi emonska, istrska, postojnska oziroma ljubljanska vrata. Vzhodna meja tega prostora je potekala po rekah na črti Kolpa-Sotla, po orografiji pa po črti Risnjak-Rog-Gorjanci-Žumberška gora. Glede na strateško smer prehodnosti iz zapadne ali pa vzhodne smeri sta ključna orografska objekta Žumberška gora in Gorjanci, med dolino reke Save in dolino Krke do Novega mesta, naprej pa preko Crmošnjic, Semiča do Kolpe.

Ta prostor, še posebno orografska objekta Žumberška gora in Gorjanci, ima izredno bogato zgodovino. Do tu je bil tudi prvi prodor Rimljanov čez Sočo, da bi zavarovali svoje zapadne meje. Kasneje so prodor nadaljevali in se zaustavili na Donavi. Od zgodnjega srednjega veka, po vdoru Turkov na Balkan, je Evropa, da bi se branila pred Turki, zgradila Vojno krajino, obrambno organizacijo, ki se je razprostirala od Dalmacije, preko Like, Banije, Slavonije in Banata do Erdeljev in so jo neprestano dopolnjevali in dograjevali - vse do odhoda Turkov iz Srbije pred koncem 19. stoletja. Ker je bilo to območje strateška smer turškega vdiranja na zapad, je bila s tem opredeljena tudi obrambna vloga orografskih objektov Žumberka in Gorjancev.

Prebivalci tega širšega območja so skoraj 500 let živeli v pogojih vojne organiziranosti. Vojaški poklič je bil kot trajni status za vse moške zakonsko obvezen, kar je oblikovalo izredno vojaško tradicijo. Vojne enote iz Vojne krajine so poleg bojev s Turki sodelovale tudi v največjih tedanjih zgodovinskih bitkah na evropskih tleh v drugi polovici srednjega veka in v novem veku. Naj omenim avstrijske boje za nasledstvo leta 1748 in sedemletno vojno v letih od 1756 do 1763 z

Lado Kocijan

11 polki, to je 88.000 vojaki, pa francoske revolucionarne vojne v letih 1792-1800 s preko 100.000 vojaki. V Napoleonovih bitkah pri Ulmu in Austrelincu je 67.000 vojakov, bilo pri njegovem pohodu na Rusijo in v bitkah pri Borodinu, Berezinu in Vjazmi 1812. leta pa so bili udeleženi trije polki. V vojnah za zedinjeno Italijo, posebno pri bitkah pri Kustoci in Veneciji je že bilo 35.000 vojakov, v dunajski in madžarski marčni revoluciji 1848. pa 40.000. V prvi svetovni vojni na soški fronti in v nemško-avstrijskih balkanskih ofenzivah je bilo, kot verno, še več vojakov, orožja in gorze, kot kdaj koli poprej, prav na tem območju. Tako zgodovinsko vojaško tradicijo kot tu na območju nekdanje Vojne krajine, torej, ne srečamo nikjer drugje v Evropi. Ta tradicija pa ima še eno zgodovinsko posebnost, in to je upomištvo. Vsa stoletja so z vojsko v Vojni krajini poveljevali tuji gospodarji, v nemškem jeziku. Imeli so poleg poveljniške tudi oblastno funkcijo, ki so jo ves čas izvrševali v škodo prebivalstva in domicilnih vojaških enot. In tako je zaradi njene zlorabe prihajalo do številnih uporov, v katerih so velikokrat sodelovale tudi vojaške enote. V sredini srednjega veka je bil na tem področju tudi eden od največjih evropskih kmečkih uporov, ki ga je vodil Matija Gubec.

V prvi svetovni vojni je avstrijski generalštab načrtoval glavni strateški odpor proti morebitni nevarnosti od sili Antante iz smeri Italija na črti: Rog-Gorjanci-Žumberška gora in dalje do Budimpešte, čeprav je kasneje prevladalo stališče da se oblikuje strateška fronta na Soči. Kraljevina Jugoslavija in kasneje SFRJ sta načrtovali na teh strateških položajih glavni odpor proti nevarnosti iz smeri zapada, NATO pa je od svoje ustanovitve predvideval zavzetje predalpskega prostora kot prvo fazo operacije.

Upor proti nacizmu in fašizmu v Evropi sredi 20. stoletja je torej samo nadaljevanje zgodovinske tradicije prebivalstva žumberško-gorjanskega področja, seveda v novih pogojih in z zgodovinskimi in socialnimi cilji in strategijo, prilagojeno takratnim razmeram. Ko se je ogromni del prebivalstva sveta organizirano zoperstavil novemu suženjstvu in ideologiji nadčloveka, ni šlo le za upor zoper neke nove kolonije ali osvajanja tujega ozemlja. Vojno-strateški cilj je bil fizično uničenje nacizma in fašizma. Davek je bil strašen, samo v Evropi kar 30 milijonov grobov antifašističnih upomikov.

Slovenci so bili samostojno organizirani le do 11. stoletja, od takrat najprej pa so bili pod tujimi gospodarji. In le z upomištvom v socialnih, ekonomskih in vojnih krizah so si zagotovili nacionalno preživetje. Sodelovali so v številnih vojnah; od vseh so popolnoma izgubili: štiri vojne v času pokristjanjevanja, vojni v času kmečkega upora skupaj s Hrvati pod vodstvom Matije Gubca ter vojno, ko je država Avstrija propadla, čeprav smo takrat politično po dolgih stoletjih končno dobili skupnost Dravsko banovino v okviru kraljevine Jugoslavije. Vendar ta skupnost je bila le skromni ostanek nekdanjega slovenskega etničnega ozemlja, saj sta bili Julijska krajina in Benečija izgubljeni že ob udejanjanju Italije 1868. leta, Slovensko Primorje pa leta 1918, po londonskem sporazumu iz leta 1915, in Koroška s plebiscitom oktobra 1920. Mirovna konferenca je nam vzela tudi Porabje. Tako so bili Slovenci največji poraženi po I. svetovni vojni, saj so z odločitvami versajskega miru izgubili 644.000 svojih rojakov, kar je bilo 40 % vsega slovenskega naroda. Vse to pa je vzpodbujalo skrb za preživetje in težnjo po samostojnosti.

Hrvati so imeli dokaj ugodnejšo zgodovinsko pot. Daljše obdobje so imeli lastno državo ali pa vsaj avtonomijo. Uspeli so tudi zadržati celovitost svojega etničnega

Lado Kocijan

ozemlja, čeprav je bil nanj skozi stoletja dokaj številen priliv beguncev z Balkana. Ti so bežali pred Turki in se na hrvaškem etničnem ozemlju trajno naselili.

Odnosi v NOB na področju Žumberak - Gorjanci

V času divjanja II. svetovne vojne po Evropi so bila klasično načrtovana vojna dejstva tudi na tem prostoru, vendar se ta zaradi nastalih razmer niso mogla uresničiti. Kraljevina Jugoslavija je namreč razpadla predno je bila podpisana kapitulacija. Na področju Hrvaške je oklicana "nezavisna" Hrvaška. Slovenija je bila razdeljena med štiri okupatorje: Italijo, Nemčijo, Madžarsko in Hrvaško. Na celotnem področju se je začel nacifašistični in ustaški teror za fizično uničenje naroda, predvsem napredno mislečih. Nemške in ustaške oblasti so izvajale vnaprej načrtovan genocidni program. Upor v takih pogojih ni bil le proti okupaciji, ampak predvsem kot oboroženi boj za obstanek naroda.

Področje Žumberak - Gorjanci obsega prostor okoli 97.000 hektarov z okrog 40.000 prebivalci in ga omejujejo od Novega mesta reka Krka - reka Sava - komunikacija Zagreb - Karlovac - reka Kolpa - severozahodni del Bele krajine - Mirna gora v smeri Dolenjskih Toplic do reke Krke. Na tem operativnem področju so v času II. svetovne vojne bojno delovale naslednje partizanske enote:

- Gorjanska četa, Gorjanski bataljon, Vzhodno-Dolenjski odred, Belokranjski odred, Krški odred, Tomšičeva, Gubčeva, Cankarjeva, Šercerjeva, 12. in 15. brigada, 15. divizija, Vojno šolstvo Glavnega štaba Slovenije in bolnica Planina.
- Žumberška četa, Žumberški bataljon, Žumberško-pokolpski odred, Žumberški odred, 13- proletarska brigada, 4. kordunaška brigada, Žumberška brigada, 13- mladinska brigada, Karlovska brigada, Seljina brigada, 8. kordunaška divizija, 34. divizija, komanda mesta Sošice in slovensko-hrvaška partizanska bolnica.

Ves čas vojne od 1941. leta do osvoboditve, od prvih žarišč vstaje naprej so na tem področju vodene težke borbe proti nemškimi, italijanskimi, ustaškimi, belogardističnim in domobranskimi enotami, v katerih so sodelovale hrvaške in slovenske partizanske enote in tako skovale trajno prijateljstvo in pobratenje po krvi in po orožju na bojnem polju. Ti odnosi so se nadaljevali tudi po vojni v prizadevanju za sodoben socialni in kulturni razvoj teh krajev. Zaradi tega je bil leta 1978 podpisan družbeni dogovor in ustanovljena Skupnost spominskega področja Žumberak - Gorjanci, v katero se je vključilo tedanjih osem občin, pet slovenskih: Brežice, Krško, Novo mesto, Črnomelj in Metlika ter tri z območja Hrvaške: Samobor, Jastrebarsko in Ozalj. V okviru skupnega programa aktivnosti je bila ustanovljena tudi Biblioteka Žumberak - Gorjanci, katere del je tudi ta monografija, ki predstavlja publiciranje dokumentacije iz simpozija Žumberak - Gorjanci v NOB, ki je bil sklican v Dolenjskem muzeju v Novem mestu oktobra 1986 pod pokroviteljstvom Slovenske akademije znanosti in tedaj Jugoslovanske, sedaj Hrvaške Akademije znanosti in umetnosti. Udeleženci so razpravljali o dogodkih in pogojih, ki so odločilno vplivali na razvoj narodnoosvobodilnega boja na področju Žumberak - Gorjanci. In to je osnovana vsebina te monografije, ki je bila del programa Biblioteke Žumberak - Gorjanci, da bi prispevala k ohranitvi zgodovinskega spomina na eno od najtežjih obdobij zgodovine pripadnikov narodov, ki tu že stoletja živijo v slogi in dobrem sosedstvu in jima mejna črta, stara več stoletij, nikoli ni bila ovira v ničemer.

Lado Kocijan

Čeprav ima obdobje NOB na področju Žumberak - Gorjanci tudi jasne in razumljive razlike, ima tudi ne samo podobnosti, temveč mnoge dogodke skupno dogovorjene, načrtovane in izvedene. Žumberak je bil namreč v sestavi države NDH, področje Gorjancev pa je bilo del italijanske okupacijske cone.

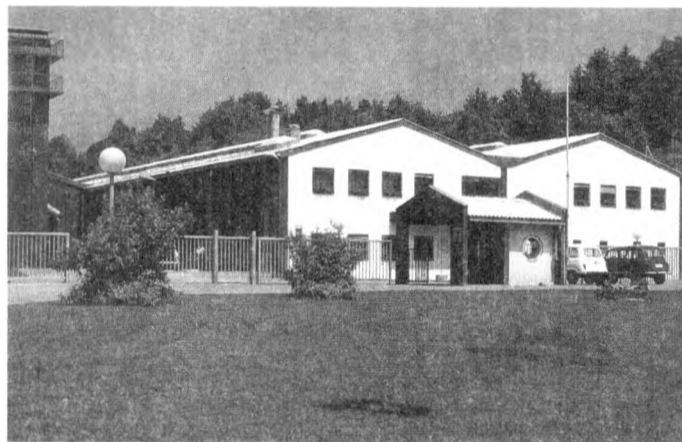
Začetek vstaje pod Gorjanci na slovenski strani je karakterističen po tem, da so tri glavne stranke Osvobodilne fronte, Komunistična partija, Krščanski socialisti in Sokoli, imele na Podgorju izredno ugodno bazo že iz preteklosti, kar je omogočilo zelo uspešno ustanavljanje odborov OF. Ti so takoj začeli s prebujanjem naroda za odločilen odpor proti genocidu, ki so ga Nemci začeli izvajati že sredi leta 1941 s pregonom Slovencev iz Posavja, ki neposredno meji z gorjanskim področjem. Več tisoč prebivalcev je uspelo ilegalno prebežati preko demarkacijske črte in tako ublažiti svoje gorje. Tedaj jim je bila potrebna takojšnja pomoč. Druga naloga odborov OF je bila priprava in mobilizacija za ustanavljanje borbenih enot za oboroženi upor. Tako so že leta 1941 tu nastale prve borbene grupe, od njih pa prva Gorjanska partizanska četa, spomladi 1942 pa že tudi Gorjanski bataljon in nato tudi Belokranjski bataljon.

Na Žumberku je začetek vstaje organiziralo vodstvo KPH-a, ki je napotilo prve tri skupine borcev iz Zagreba avgusta 1941, ki so ustanovili žumberški odred Matija Gubec, katerega pa so ustaši oktobra meseca uspeli razbiti. Spomladi 1942 je s prihodom kordunaških borcev ustanovljena prva Žumberška četa, ki je vzpostavila kontakt s četo Gorjanskega bataljona, imeli so skupno taborišče pri Polomu, in od tedaj je bilo bojno sodelovanje med slovenskimi in hrvaškimi partizani neprekinjeno vse do konca vojne.

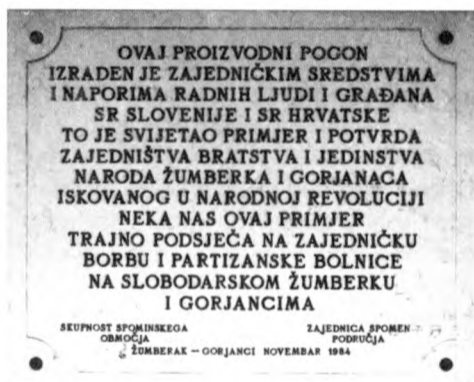
V podobni funkciji kot so bili odbori OF na Podgorjanskem področju so bili narodnoosvobodilni odbori na Žumberškem področju. Načrtovane in izvedene so bile skupne politične akcije razvoja vstaje in bojnega sodelovanja. Slovenski ranjenci so se zdravili v partizanski bolnišnici na Sošicah, hrvaški pa na Rogu, kasneje je bila ustanovljena celo skupna Slovensko-hrvaška bolnišnica Žumberak. Bojno sodelovanje je največkrat koordiniral skupno organiziran začasen slovensko-hrvaški operativni štab, kot na primer: napad in likvidacija ustaške postojanke Sošice v letu 1942, preboj iz velike italijanske ofenzive v jeseni 1942, napad in likvidacija belogardistično-italijanske postojanke na Suhorju in nato v Pleterjah novembra 1942. V bojih z italijansko-ustaško grupacijo v času četrte sovražne ofenzive pri Bukovici januarja 1943 so sodelovale Tomšičeva, Gubčeva in Cankarjeva brigada ter 13- žumberška in 4. kordunaška brigada, napad na belogardistično postojanko Šentrupert sta izvedli Cankarjeva in 13. proletarska brigada, v napadu in likvidaciji ustaške postojanke Stojdraga v septembru 1943 sta sodelovali Gubčeva in 13. proletarska brigada. Omenim naj še obrambne boje in preboje v veliki nemški ofenzivi na Gorjancih in Žumberku oktobra 1943 Gubčeve in 15. brigade ter hrvaških partizanskih enot, pa napad in likvidacijo ustaško-nemške postojanke Bosiljevo enot 15. slovenske in 34. hrvaške divizije. Junija 1944 je sledila skupna obramba Bele krajine ob nemško-ustaškem vdoru iz smeri Karlovec-Metlika, v kateri sta sodelovali Karlovška divizija in enote 7. korpusa.

O vsem tem govori ta monografija z željo, da se spomin na ta zgodovinski štiritletni čas ohrani kot sporočilo in opomin bodočim generacijam.

ŽUMBERAK

Pogon Novolesa u Radatovičima vraća život u ove krajeve i budi nadu u daljnje oživljavanje Žumberka

Spomen ploča na ulazu u pogon Novolesa u Radatovičima

Amblem Zajednice Spomen područja - Spomen območja Žumberak - Gorjanci

Sa otvaranja pogona Novolesa u Radatovičima

ARHEOLOŠKA KARTA ŽUMBERKA

ZORAN GREGL i DAMJAN LAPAJNE

UVOD

Istraživanje arheoloških lokaliteta na Žumberku nema tradicije. Započelo je tek 1982. godine u Gornjoj Vasi, a ubrzo nastavljeno u selu Budinjak. Iako se veći dio Žumberka danas nalazi na području grada Zagreba, taj je kraj, ne samo u arheološkom smislu, ostao nekako po strani. Na izradu arheološke karte Žumberka ponukali su nas ne samo vrlo dobri rezultati dobiveni iskopavanjima na dva prije spomenuta lokaliteta, već i želja da se ovom prostoru pruži adekvatnija briga kako bi se pravilnije valorizirala njegova prošlost koja je, po našem mišljenju, izuzetno bogata. U ovom radu pokušali smo na jednom mjestu sakupiti podatke koji su bili razasuti po stručnim časopisima, arhivima muzeja i njihovim inventarskim knjigama. Zahvaljujemo kolegama iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, Samoborskog muzeja i Zavičajnog muzeja općine Jastrebarsko na pomoći koju su nam pritom pružili. Nadamo se da će ovaj popis lokaliteta i slučajnih arheoloških nalaza pomoći budućim istraživačima pri njihovom radu te da će uskoro biti i nadopunjena, budući da na ovom području ima još nalazišta koja nisu registrirana.

Naš rad posvećujemo Ivici Sudniku, osnivaču i dugogodišnjem voditelju Samoborskog muzeja, neumornom pregaocu, sakupljaču starina i podataka o prošlosti svoga rodnog kraja, čovjeka koji je sakupio mnoštvo dragocjenih podataka o prošlosti ovoga kraja, a ti su podaci i nama, pri izradi arheološke karte, bili vrlo dragocjeni.

GEOGRAFSKO-GEOLOŠKI PREGLED

Žumberak, planinski masiv na hrvatsko-slovenskoj granici nalazi se u zapadnom dijelu središnje Hrvatske. Hrvatski dio je teritorijalno podijeljen između općina Ozalj, Jastrebarsko i Samobor, dok u regionalnoj podjeli najveći dio pripada zagrebačkoj urbanoj regiji, a manji karlovačkom Pokuplju i Kordunu. Područje Žumberka omeđeno je velikim vodotocima Save, Kupe i Krke, čijim dolinama prolaze ključni europski prometni pravci između srednje Europe i europskog jugoistoka. Značajan je i smještaj Žumberka na krajnjem jugoistočnom rubu alpskog prostora gdje predstavlja tromeđu između alpskog, panonskog i mediteranskog prostora. Osnovu Žumberka čini Žumberačko gorje koje se u smjeru sjeveroistok-jugozapad pruža u dužini od 40 kilometara. Na sjeveru strmo pada u dolinu Krke, na jugu nešto blaže u Belu krajinu i karlovačko Pokuplje, na istoku se blago postupno spušta u dolinu Save, dok na zapadu prelazi u Kočevsku zaravan. Najviši dio Žumberačke gore je na zapadnom dijelu s vrhom Sv. Gerom ili Trdinovim vrhom (1181 m). Središnji dio, kraška zaravan s nizom proplanaka, duboko usječenim dolinama, ponornicama i podzemnim spiljama, reljefno je razvijeniji pa je time pogodniji za naseljavanje. Na ovom dijelu Žumberka nalazi se danas niz najviših naselja u središnjoj Hrvatskoj. Istočni dio je niži i jako raščlanjen, a obuhvaća područje Samoborske gore s vrhovima

Zoran Gregl i Damjan Lapajne

Japetić (871 m) i Plešivica (780 m) i doline rječica Kupčine, Drage, Gradne i Bregane koje otvaraju prirodne puteve u pokupsku i posavsku dolinu.

Žumberačko gorje po svojim obilježjima i različitim oznakama koje se tu isprepleću spoj je predalpskog, dinarskog i panonskog svijeta. S geomorfološkog gledišta ovdje možemo razlikovati kraški tip terena koji je pretežno izgrađen od karbonatnih stijena. Taj teren je u formi pretežno bezvodnih zaravni punih uvala, dolina i spilja. Ovaj krajolik je dominantan u području Žumberačke gore. Drugi geomorfološki tip terena predstavljen je alpskom morfologijom koja je znatnije izražena u reljefu. Njenu bazu čine dolomiti različite starosti, razvedenog reljefa s izraženim dubokim dolinama s obiljem vode. Te karakteristike odnose se uglavnom na Samoborsko gorje.

Geološka osnova Žumberka ne pruža veće i značajnije mogućnosti korištenja rudnih ležišta. Međutim, u ranijim razdobljima povijesti nije bilo uvijek tako. U srednjem i novom vijeku eksploatiran je lignit u Grdanjima, dok je u Rudama nađen antracit. Ova vrsta ugljena spominje se samo uzgred i nema podataka o njegovom vađenju. Na isti način, u jednom zapisu spominje se i namjera o vađenju ugljena kod sela Drašči Vrh. Najznačajnija su ipak bila nalazišta bakrene, željezne i olovne rudače koja se nekoliko stoljeća eksploatirala u selu Rude kod Samobora. Još je češće korišten kamen za građevinarstvo i kvarcov pijesak za proizvodnju stakla. Vlažna klima i umjerene prosječne temperature omogućili su razvoj bujnoga vegetacijskog pokrova, šuma i travnjaka. Svi ovi prirodni elementi uvjetovali su nastanak i razvoj ljudskog života na području Žumberka.

POVIJEST ISTRAŽIVANJA

„U prosincu g. 1897 je seljak Franjo Jernečić, kućni broj 1 iz Krupača kod Krašića rigolujući svoje zemljište, koje se nalazi na brežuljku Ratičku na istočnoj strani sela, naišao na dubljini od po prilici 0,40 m ispod površine zemlje na jedno dvadeset što velikih što malih lonaca, koji su se, kada ih je stao vaditi većinom raspali. Neke od tih posuda, koje bi se možda mogle bile cijele izvaditi, razbiše znatizeljni seljaci, koji su htjeli da vide, nije li u njima skriveno kakovo blago. Neki od većina lonaca bili su pokriti okrenutom malom zdjelom, a u nutrašnjosti nalazio se je na ovcem sloju pepela manji obično također posudom pokriven lonac, koji je sadržavao spaljenih kostiju i katkada po koji predmet od bronsa. Na jednomu se je mjestu pod ovcem zaobljenim komadom spečene zemlje našao malen lončić sa spaljenim kostima, a do njega oveća slomljena ogrlica, dva ulomka narukvica i komad zavijene žice, valjda od naočaraste fibule. Dva od onih velikih lonaca izvadio je skupa sa njihovom sadržinom gosp. Vlaho Mržljak, slušatelj prava na zagrebačkom sveučilištu, koji je preko praznika boravio kod kuće u Krašiću.“

Ovim citatom iz rasprave Josipa Brunšmida *Groblje sa urnama u Krupačama kod Krašića u Hrvatskoj* (objavljenoj u *Vijesniku Hrvatskoga arheološkoga društva* nova serija, sv. III, Zagreb 1898.) najbolje se ocrtava način na koji je dolazilo do arheološkog materijala sa žumberačkog prostora. U velikoj većini slučajeva bili su to slučajni nalazi, bilo pri poljodjeljskoj obradi zemljišta, bilo pri krčenju šume ili gradnje puteva. Ukoliko bi obavijest pravodobno stigla do nadležnih inistitucija, moglo se reagirati i materijal spasiti, a lokalitet zaštititi (npr. Gornja Vas).

Ukoliko takva obavijest nije stigla, preostaje samo da se lokalitet registrira kao uništen (npr. Papov dol), a sačuvani nalazi da se pohrane u neki od muzeja koji djeluju na ovom području.

Prvo sustavno vođeno arheološko iskopavanje na ovom prostoru obavljeno je tek 1960. godine u selu Malunje (općina Jastrebarsko). Vodila ga je Slavenka Ercegović, tadašnji kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu. Iskopavanju se pristupilo zbog činjenice da su u Malunju, u razdoblju od 1882. do 1900. godine, seljaci pronašli nekoliko paljevinskih grobova iz mlađega željeznog doba. Spašeni materijal čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a iskopavanje 1960. godine nije dalo nikakvih rezultata budući da je nalazište u prvoj polovici 20. stoljeća najvjerojatnije uništeno.

Sljedeće iskopavanje započeto je 1982. godine u blizini sela Gornja Vas, na središnjem dijelu Žumberka. Na zaravni Ravnice, gdje se danas nalaze oranice stanovnika Gornje Vasi, otkrivena je rimskodobna paljevinska nekropola iz 1. i 2. st. n. e. U prve tri godine istraživanja (1982.-1984.) istraženo je 35 grobova, a pronađeni materijal pohranjen je u arheološkom muzeju koji je i nosilac ove akcije. Planirano je da se istraživanje ove vrlo zanimljive nekropole nastavi i u idućem srednjeročnom razdoblju.

Dolaskom arheologa u Gornju Vas započeto je i rekognosciranje središnjeg dijela žumberačkog prostora pa su se rezultati uskoro pojavili. U obližnjem selu Budinjak otkriveno je 1983- godine naselje gradinskog tipa iz starijega željeznog doba. U podnožju gradine nalazi se nekropola (dosad registrirano cca 140 grobnih humaka - tumula) od kojih je, tijekom 1984. godine, šest istraženo. Nosilac ove akcije je Samoborski muzej, budući da se lokalitet nalazi na području općine Samobor. Iskopavanje u Budinjaku će se, isto kao i ono u Gornjoj Vasi, nastaviti sljedećih godina.

U ovoj kratkoj povijesti istraživanja naveli smo samo osnovne podatke o arheološkim iskopavanjima na Žumberku. Očito je da se do najvećeg dijela podataka došlo slučajno, a tek je u novije vrijeme živnula arheološka aktivnost koja je ubrzo dala vrlo vrijedne rezultate (rimskodobna nekropola u Gornjoj Vasi, prehistorijsko naselje i nekropola u Budinjaku itd.). Ovi rezultati upućuju na intenziviranje arheološkog rada na Žumberku, a kao podloga za to neka posluži ovaj popis lokaliteta koji su dosad registrirani u stručnoj literaturi, kao i u arhivima Arheološkog muzeja u Zagrebu, Samoborskog muzeja i Zavičajnog muzeja u Jastrebarskom.

POPIS ARHEOLOŠKIH NALAZIŠTA

1. BREGANA

- neolitska kamena sjekira pronađena u potoku Breganici. Lit. K. Vinski-Gasparini, 1981., str. 110, si. 1:9.
- koplje iz starijega željeznog doba; nepublicirano, čuva Sam. muzej. Inv. 202.
- neolitska kamena sjekira pronađena u dolini Breganice; nepublicirana, čuva Sam. muzej, Inv. 174.
- brončani kelt pronađen na gradilištu tvornice Tempo; nepubliciran, čuva Sam. muzej. Inv. 191.

2. BREGANA - položaj Kosovac
 - naselje starije kulture žarnih polja, datirano u 12. st. p. n. e.
Lit. K. Vinski-Gasparini, 1954., str. 119, si. 5 (netočno označeno kao Erdut);
Ista, 1973-, str. 66, tab. 22:8, 9; Ista, 1981., str. 114, si. 2, 3, 4.
3. BUDINJAK
 - naselje i nekropola iz starijega željeznog doba; iskopavanje započeto 1984. godine, materijal nepubliciran. Čuva Sam. muzej.
4. DRAGANIĆ
 - halštatski mač pronađen na podnožju brežuljka Markova glavica; 8. st. p. n. e.
Lit. K. Vinski-Gasparini, 1970., tab. I; Ista, 1973, str. 179, tab. 126 c.
5. GORNJA VAS
 - rimskodobna nekropola iz sred. 1. st. n. e. do sred. 2. st. n. e. Iskopavanje započeto 1982. godine.
Lit. Z. Gregl, 1984.
6. GORNJE MALUNJE
 - paljevinski grobovi iz mlađega željeznog doba; prijelaz 2. u 1. st. p. n. e.
Lit. Š. Ljubić, 1889-, tab. 35; J. Brunšmid, 1900., str. 69;
K. Vinski-Gasparini, 1959., str. 287; S. Ercegović, 1961., str. 125; J. Todorović, 1966., str. 365; N. Majnarić-Pandžić, 1970., str. 33-36, 86; Ista, 1978., str. 153-155.
7. GRDANJCI
 - neolitska (ili eneolitska) kamena sjekira s rupom za nasad.
Lit. K. Vinski-Gasparini, 1981., str. 110.
8. GREGURIĆ BREG
 - paleolitički strugač, nepubliciran. Čuva Sam. muzej, inv. 1982.
9. HEREŠINEC
 - dvije baročne rimskodobne fibule, nepublicirane. Čuva Sam. muzej. Inv. 216.
10. JAGNIĆ DOL
 - rimski nadgrobni spomenik nekog Pontiusa.
Lit. CIL III, p. 2838; J. Brunšmid, 1898., a, str. 199; Isti, 1909-, str. 162; V. Hoffiller - B. Saria, 1938., str. 217-218; I. Degmedžić, 1957., str. 110-111.
11. JANA
 - brončana prehistorijska igla; 13. st. p. n. e.
Lit. K. Vinski-Gasparini, 1973-, str. 49, 80; Tab. 19:8.
12. JELENSČAK
 - rimski kameni nadgrobni spomenik, natpis nečitak. Čuva Sam. muzej. Inv. 279.
13. KRUPAČE
 - nekropola kulture žarnih polja, otkrivena na položaju Ratiček.
Lit. Š. Ljubić, 1889., str. 159; J. Brunšmid, 1898., str. 137-143; K. Vinski-Gasparini, 1973-, str. 153, 181; Ista, 1981., str. 110.
14. LIPOVAC
 - neolitska (ili eneolitska) kamena sjekira.
Lit. K. Vinski-Gasparini, 1981., str. 110.
15. LOMNIK - položaj Vilinske jame

- koplje iz srednjega brončanog doba, nepublicirano. Čuva Sam. muzej. Inv. 192.
- 16. MARIJA pod Okićem
 - groblje kasnoga brončanog doba, dat. 9.-8. st. p. n. e.
Lit. K. Vinski - Gasparini, 1981., str. 123, Tab. 11:1–3.
 - rimskodobni nalazi (bronca, željezo, staklo, srebro), nepublicirano. Čuva Arh. muz. Zagreb. Inv. 9275-9283-
 - rimskodobna pasna spona i čavlič, nepublicirani. Čuva Sam. muzej. Inv. 157, 239.
 - neolitska kamena sjekira, nepublicirana. Čuva Sam. muzej. Inv. 179.
- 17. MRZLO POLJE
 - rimski ranocarski novčić, nečitak. Dat. 1.-2. st. n. e. Nepubliciran. Čuva Arh. muz. Zagreb.
- 18. OKIĆ
 - skupni nalaz keltskoga srebrnog novca, cca. 1300 komada.
Lit. K. Pink, 1950., str. 45.-48; Isti, 1939-, str. 36; Z. Dukat i I. Mimik, 1978., str. 198.
 - neolitički nalazi (bez bližih podataka).
Lit. Gj. Szabo, 1920., str. 53-
- 19. PAVUČNJAK
 - neolitska sjekira, nepublicirana. Čuva Sam. muzej. Inv. 173-
- 20. PETROVINA
 - ukrasni dijelovi rimskih kola (33 kom.). Nepublicirano, čuva Arh. muz. Zagreb. Inv. 3271, 4646, 4647, 4673, 4675, 9587, 9588, 14741-14747, 15424-15427.
- 21. PLEŠIVICA - položaj lječilište TBC
 - igla iz srednjega brončanog doba, nepublicirana. Čuva Sam. muzej. Inv. 190.
- 22. POPOV DOL
 - stakleni predmeti s kasnoantičke nekropole, dat. 4. st. n. e.
Lit. V. Damevski, 1974., str. 66.
 - rimskodobne brončane narukvice, nepublicirane. Čuva Arh. muz. Zagreb. Inv. 9284–9288 (ukupno 7 kom.).
- 23. RAKOVICA
 - neolitska sjekira, nepublicirana. Čuva Sam. muzej. Inv. 172.
- 24. REPIŠĆE
 - stilus, ključevi i igle iz rimskog doba, nepublicirani. Čuva Sam. muzej, inv. 153-156, 210-213.
 - rimski nadgrobni spomenik, nepubliciran. Čuva Zav. muz. Jastrebarsko.
- 25. RUDE
 - skupni nalaz banovaca iz 13- st.
Lit. Z. Dukat i I. Mirnik, 1978., str. 200.
- 26. RUDE – položaj Vranjak
 - koplje iz mlađega željeznog doba, 2.-1. st. p. n. e.
Lit. N. Majnarić-Pandžić, 1970., str. 64.
- 27. SAMOBOR
 - neolitska kamena i eneolitska bakrena plosnata sjekira.

Zoran Gregl i Damjan Lapajne

- Lit. K. Vinski-Gasparini, 1981., str. 110.
- langobardski zlatni prsten, druga pol. 6. st.
Lit. Z. Vinski, 1955., str. 31; K. Simoni, 1981., str. 156.
- 28** SAMOBOR - položaj Podstražnik
- paleolitsko nalazište na otvorenom, logor tzv. "lovaca na mamute".
Lit. M. Malez, 1956.; Isti, 1978., str. 11, Isti, 1981., str. 88-89.
29. SAMOBOR - položaj Hamor
- paleolitički strugač, nepubliciran. Čuva Sam. muzej.
Inv. 181.
30. SAVRŠČAK
- rimska brončana posuda (kaserola).
Lit. Z. Gregl, 1983-, str. 13.
31. ŽAMARIJA
- prehistorijski žarni grob.
Lit. D. Balen-Letunić, 1981., str. 14.

POVIJESNI PRIKAZ

Sadašnje stanje arheološke istraženosti područja Žumberka ne dozvoljava temeljiti povijesni pregled. Međutim, na osnovi dosadašnjih nalaza može se uspostaviti jedan povijesni okvir najranijih historijskih razdoblja tako da je moguće prikazati razvoj ljudskog života od najstarijeg doba, paleolitika, do razvijenoga srednjeg vijeka kada se na ovom terenu počinju graditi utvrđeni gradovi - burgovi. Geografski položaj i prirodni uvjeti žumberačkog područja omogućili su razvoj života već u starijemu kamenom dobu. Nalaz logora paleolitskih lovaca u Samoboru (lokalitet Podstražnik) i slučajni nalazi paleolitskih oruđa na Hamoru i Gregurić bregu svjedoče o boravljenju čovjeka u tom razdoblju na obroncima brežuljaka u dolini rječice Gradne. Većina nalaza iz mlađega kamenog doba su kamene sjekire slučajno pronađene na lokalitetima Grdanjci, Lipovac, Marija pod Okićem, Rakovica, Samobor, Pavučnjak i dolina Breganice. Keramičkih nalaza dosad nije bilo, osim ispod Okića (podatak navodi Gjuro Szabo u svom radu o srednjovjekovnim burgovima u Hrvatskoj). Kako je taj materijal u međuvremenu izgubljen, podatak nismo mogli provjeriti. Kamene sjekire, budući da nisu poznate okolnosti nalaženja, mogu se samo okvirno datirati u neolit ili eneolit, a kulturna pripadnost može se samo pretpostaviti. Vrijeme eneolitika ili bakrenog doba zastupljeno je samo jednim nalazom - plosnatom bakarnom sjekirom iz Samobora.

Iz razdoblja brončanog doba na području Žumberka, najveći broj nalaza pripada kasnome brončanom dobu, tj. kulturi polja sa žarama koja u našim krajevima traje od 13- do 8. st. p. n. e. Rano i srednje brončano doba zastupljeno je samo s nekoliko slučajnih nalaza (brončana igla s Plešivice, brončano koplje s Lomnika itd.). Za kasno brončano doba značajno je naselje iz Bregane - položaj Kosovac, koje je bilo naseljeno u 12. st. p. n. e. Tu je pronađena dosad najstarija pekva kod nas. U završnu fazu brončanog doba pripadaju još nekropole u Krupačama, Mariji pod Okićem i Žamariji.

Starije željezno doba zastupljeno je na Žumberku naseljem i velikom nekropolom kod sela Budinjak. Tu je dosad locirano cca 140 tumula (6 ih je istraženo), a kako

će se radovi nastaviti, sigurno je da će nam ovaj lokalitet dati obilje dragocjenih podataka. Mlađe željezno doba ili latensko razdoblje, završni je prehistorijski period u našim krajevima. Na Žumberku je zastupljeno nalazima paljevinskih grobova u Gornjem Malunju, kopljem iz Ruda (položaj Vranjak i skupnim nalazom keltskih novaca iz okolice Okića. Povijesno gledano, kraj mlađega željeznog doba je vrijeme postupnog ulaska i prvih kontakata s Rimskim Carstvom koje je u prvom stoljeću naše ere i u ovom kraju organiziralo svoju vlast.

Vrijeme dominacije Rimljana bogato je dokumentirano materijalnim ostacima kulture, kako u ranocarskom tako i u kasnoantičkom razdoblju. Najznačajniji lokalitet, dosad otkriven, je ranocarska nekropola kod sela Gornja Vas na središnjem dijelu Žumberka. Tijekom trogodišnjeg istraživanja (1982.-1984.) otkopano je 35 grobova, no sigurno je da ih ima još. Svi su grobovi paljevinski i imali su kamenu konstrukciju. Naselje još nije pronađeno, no sigurno je da se nalazilo negdje u blizini nekropole.

Ostali rimskodobni nalazi su slučajno pronađeni, a među njima se ističu kameni nadgrobni spomenici iz Jagnić Dola (na kojem se spominje neki Pontius), iz Repišća (s reljefom ratnika) i iz Jelenščaka. Veći broj keramičkih, staklenih i metalnih predmeta pronađeno je u Herešincu, Mrzlom Polju, Mariji pod Okićem, na kasnocarskoj nekropoli u Popovom Dolu, Repišću itd. Vrlo je vrijedan nalaz brončane posude - kaserole iz Savrščaka. Obilje nalaza, koje smo nabrojali rječitost govori o bujanju života na ovom području u prva četiri stoljeća naše ere. To nas ni u kom slučaju ne treba iznenađivati budući da je ovuda (dolina Save) prolazila vrlo važna prometnica koja je spajala Emonu (Ljubljano) i Sisciu (Sisak) kojom su Rimljani prodirali u Panoniju.

Iz vremena seobe naroda imamo samo jedan nalaz - langobardski prsten iz 6. st., pronađen u Samoboru - što je daleko premalo za stvaranje konkretnih zaključaka, no najvjerojatnije je da ovo područje u tom razdoblju dijeli sudbinu šireg prostora.

Početak razvijenoga srednjeg vijeka, tj. u 13. stoljeću, započinje na ovom terenu gradnja utvrđenih gradova - burgova kao što su: Okić, Lipovac, Samobor, Žumberak i dr. Tom vremenu pripada i nalaz novca (banovaca) u Rudama.

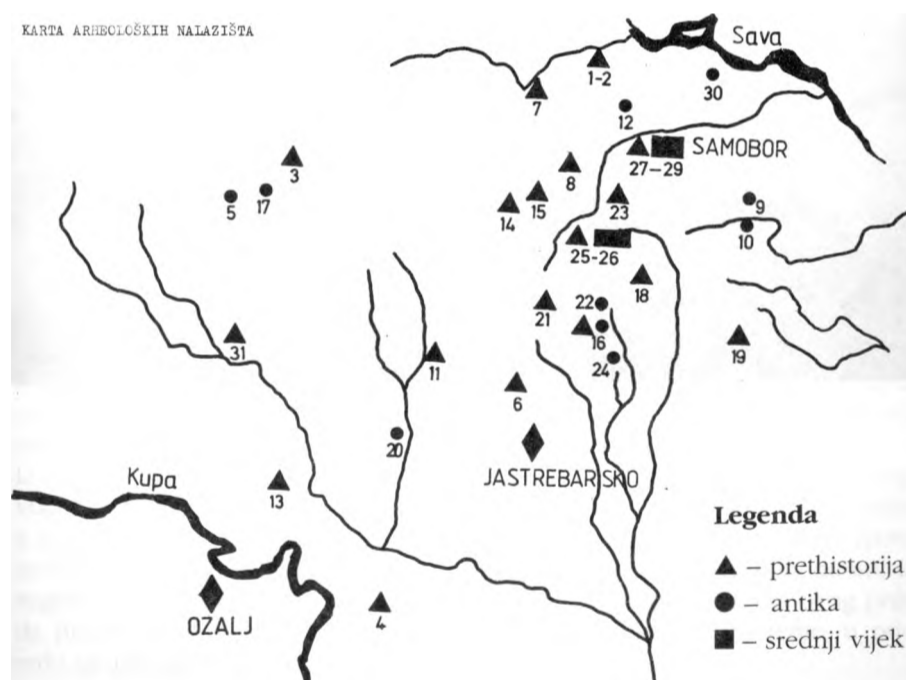
Sumirajući rezultate koji su bazirani na nizu slučajnih nalaza i na samo dva sistematska arheološka istraživanja moramo naglasiti da je Žumberak vrlo zanimljivo područje s dugim kontinuitetom života. Temeljitiije istraživanje tek nas očekuje, a osim spomenutih nalaza, na to nas upućuje i niz toponima koji nam garantiraju postojanje arheoloških lokaliteta iz različitih vremenskih razdoblja kao npr. Gradišće kod Samobora, Gradina kod Sošica, Gradina (jugozapadno od Gabrovice), Turski grob kod Farkaševca, Grič, Židovske jame itd. Na osnovi današnjih istraživanja možemo zaključiti da je središnji dio Žumberka kroz povijest bio slabije naseljen, što je i razumljivo s obzirom na oštru klimu, nedostatak obradivih površina, neprohodnost itd. Čovjek se više zadržavao na obroncima Žumberka, Gorjanaca i Samoborske gore, bliže dolinama rijeke Save, Kupe i Krke. Tu je bio lakši pristup, blaža klima, dovoljno hrane i vode, a ovuda su prolazili prapovijesni i antički komunikacijski pravci. Nastavak istraživanja omogućit će nam da sveobuhvatnije rekonstruiramo najraniju povijest ovoga kraja.

Literatura

1. BALEN-LETUNIĆ D. 1981. - Grobovi kasnog brončanog i starijeg željeznog doba iz okolice Karlovca, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3/XIV, Zagreb.
2. BRUNŠMID J. 1898. - Groblje sa urnama u Krupačama kod Krašića u Hrvatskoj, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. sv. III, Zagreb.
3. BRUNŠMID J. 1898. a - Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. sv. III, Zagreb.
4. BRUNŠMID J. 1900. - Prehistorijski predmeti željeznoga doba iz Šarengrada u Srijemskoj županiji, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. sv. IV, Zagreb.
5. BRUNŠMID J. 1909. - Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. sv. X, Zagreb.
6. CIL - Corpus inscriptonum Latinarum, Berlin.
7. DAMEVSKI V. 1974. - Pregled tipova staklenog posuđa iz italskih, galskih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske udoba Rimskog Carstva, Arheološki vestnik XXV, Ljubljana.
8. DEGMEDŽIĆ I. 1957. - Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici, Iz starog i novog Zagreba I, Zagreb.
9. DUKAT Z. i MIRNIK I. 1978. - Skupni nalazi novca u sjevernoj Hrvatskoj, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 2, Zagreb.
10. ERCEGOVIĆ S. 1961. - Keltski konjanički grob s Gardoša u Zemunu, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3/II, Zagreb.
11. GREGL Z. 1983. - Nova akvizicija Samoborskog muzeja, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, XXXII/3, Zagreb.
12. GREGL Z. 1984. - Rimskodobna nekropola Gornja Vas na Žumberku (katalog izložbe), Zagreb.
13. HOFFILLER V. - SARIA B. 1938. - Antike Inschriften aus Jugoslawien I, Zagreb.
14. LJUBIĆ Š. 1889. - Popis predhistoričke zbirke Narodnog muzeja, Zagreb.
15. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ N. 1970. - Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu, Vinkovci.
16. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ N. 1978. - Pregled istraživanja keltsko-latenske kulture u sjevernoj Hrvatskoj, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 2, Zagreb.
17. MALEZ M. 1956. - Paläolithikum in Samobor bei Zagreb, Bulletin scientifique, 3/2, Zagreb.
18. MALEZ M. 1978. - Novija istraživanja paleolitika u Hrvatskom zagorju, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 2, Zagreb.
19. MALEZ M. 1981. - Paleolitik na području Zagreba, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 6, Zagreb.
20. PINK K. 1939. - Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn, Dissertationes Pannonicae, ser. II, sv. 15. Budapest.
21. PINK K. 1950. - Einführung in die keltische Münzkunde mit besonderer Berücksichtigung Oesterreichs, Archaeologia Austriaca 6, Wien.

Zoran Gregl i Damjan Lapajne

22. SIMONI K. 1981. - Zagreb i okolica u ranom srednjem vijeku, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 6, Zagreb.
23. SZABO GJ. 1920. - Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb.
24. TODOROVIĆ J. 1966. - Klasifikacija keltskih štitova otkrivenih u Donjoj Panoniji i na Balkanskom poluostrvu, Vesnik Vojnog muzeja 11-12, Beograd.
25. VINSKI Z. 1955. - Zlatni prsten nađen u Samoboru i nakit arhitektonskog tipa u VI i VII st., Tkalčićev zbornik I, Zagreb.
26. VINSKI-GASPARINI K. 1954. - Neke pojave kontinuiteta s područja arheologije u našim krajevima, Peristil I, Zagreb.
27. VINSKI-GASPARINI K. 1959. - Keltski ratnički grob iz Batine, Arheološki radovi i rasprave, sv. I, Zagreb.
28. VINSKI-GASPARINI K. 1970. - Mač tipa Mörigen iz Draganića u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3/IV, Zagreb.
29. VINSKI-GASPARINI K. 1973. - Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar.
30. VINSKI-GASPARINI K. 1981. - Prehistorijski nalazi s područja Zagreba i okolice, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 6, Zagreb.

Opaska

Brojevi na karti odgovaraju brojevima u popisu nalazišta.

Panorama iz Svete Nedelje

Panorama s Okića

ETNOLOŠKE POSEBNOSTI ŽUMBERKA

ALEKSANDRA MURAJ

Područje Žumberka etnološki još nije sustavno istraženo, pa su spoznaje o načinu života i tradicijskoj kulturi njegova stanovništva nepotpune. Ali i ono što je poznato izaziva katkad više novih pitanja negoli što daje odgovore. U mnogo čemu kulturne tvorbe i folklorne tradicije Žumberčana ujednačene su na cijelom prostoru, a sukladne takvim pojavama i u susjednim područjima šire regije. Neka se kulturna dobra, međutim, pojavljuju u Žumberku izolirano, ostajući bez prostornog kontinuiteta sa susjedstvom gdje su nepoznate. A postoje i takvi elementi koji se u žumberačkom prostoru pojavljuju u neujednačenim oblicima, razlikujući se među ovim nevelikim naseljima, čak i unutar samih naselja.

U toj zamršenoj strukturi tradicijske kulture reflektira se zapravo povijesna sudbina stanovništva što nastava ovaj brdoviti predio Hrvatske. Poznato je da se među desetkovane starosjedioce u nekoliko mahova u 16. i početkom 17. st. ovamo doselilo stanovništvo iz unutrašnjosti Balkana, koje je donijelo drugačije kulturne osobine. Neke od njih evidentne su još danas: tako ijekavski i jekavski dijalekt nasuprot ikavskom, pripadnost grkokatoličanstvu (kao sekundarnom, nakon primarnog pravoslavlja) nasuprot rimokatoličanstvu, te još živo odraženim etnicima (pa se za grkokatolike najčešće čuju nazivi *Vlasi* ili *Vlaji*, a za rimokatolike *Hrvati* ili *Šokci*), Vlasi se dalje dijele u dvije grupe, pa se imenom *Fužinari* označuje grkokatoličko stanovništvo zapadnog dijela, a imenom *Maslari* ili *Skorupari* istočnog dijela Žumberka).

U posljednjim desetljećima u Žumberku se primjećuju izraziti procesi kulturne i etničke asimilacije između tih skupina. Ti se procesi odvijaju relativno mirno i ujednačeno jer je žumberačka sredina i nadalje zadržala ruralne značajke, ostajući gotovo sasvim izvan tijekova i utjecaja industrijalizacije i urbanizacije. Zbog toga će i mogućnosti da se putem pojava tradicijske kulture sazna nešto više o prošlosti u budućnosti biti sve manje. A još uvijek mnogo štošta iz prošlosti nije posve jasno. Zna se, primjerice, kada su doseljeničke skupine došle u Žumberak i gdje je bilo njihovo posljednje boravište prije doseljenja (zapadna Bosna, Lika, kontinentalna Dalmacija, Senj). Ipak, nije još posve odgovoreno otkuda zapravo potječu? Gdje se nalazio njihov prvotni zavičaj (ili zavičaji)? Kakav je bio njihov izvorni način života i tekovine kulture?

U ovom će prilogu biti razmotrene tri pojave, koje su bile dio svakodnevnog života Žumberčana u prvoj polovici 20. st. Istraživane u posljednja dva desetljeća, a dopunjene vrlo oskudnim podacima iz ranijih razdoblja, predstavljaju recentni izražaj. No, kad ih se stavi u određeni prostorni ili vremenski kontinuum, tada sugeriraju neka pitanja na koja još nije odgovoreno. Stoga je svrha ovog priloga da putem etnoloških činjenica ukaže na neke znanstvene probleme, u prvom redu na pitanja etnogeneze žumberačkog stanovništva.

PREPERUŠE - OPHOD ZA IZAZIVANJE KIŠE

Opisujući žumberačke narodne običaje, Dane Kovačević (Siječevac 1856. - Varaždin 1935.), dobar poznavalac folklornih tradicija svoga zavičaja, osvrnuo se i na običaj preperuša. O tome je ostavio sljedeći zapis:

Aleksandra Muraj

„Kad zavlada suša i narod gleda kako mu propada sva njegova muka, bio je od starine običaj da se izmoli kiša. Odaberu se četiri djevojke, zvane preperuše, koje za vrijeme obhoda nose svečano odijelo. Glavu im krije veliki rubac ili marama, što inače nikad ne nose.

One prolaze po svim selima, dokle dospiju, i pjevaju pred svakom kućom pjesmu, da nam Bog dade kišu. Te djevojke predvodi momak, koji je od glave do pete smotan liščem, pak ga pred svakom kućom, kamo dođu poliju obilato vodom. Sav je mokar i voda se mlazom cijedi niz njegovu dvostruku odoru. On nosi košaru, u koju se spremaju darovi. Dogodi li se, da nakon obhoda preperuša padne kiša, to se pripisuje u zaslugu njihovoj pjesmi i molitvi.

Kad se povrate kući, podijele darove, a najviše dobije predvodnik, koji je kod te pjesme i molitve do kože pokisao.“

Tekst pjesme glasi:

Preperuša odila	Kaj Isus Mariji,
Za nas Boga molila:	Kaj mati djetetu,
Daj nam, Bože, godine	Kaj dijete materi.
Na vo naše ljetine,	Pucaj, pucaj, ledeno,
Mi smo tome veseli	Škrapaj škrapaj, godino, (kiša)
Kaj (kao) Marija Isusa	Na tu našu mladinu!

Zapis, objavljen 1931-, te 1936./37., Kovačević je završio riječima: „Preperuše (...) u novije doba sve više iščezavaju, pak su ti narodni običaji gotovo posve izumrli.“ (D. Kovačević, 1931-, 137; 1973-, 12)

Obilaženje selom izabranih i posebno opremljenih osoba, koje izvode propisane obredne radnje praćene prigodnom pjesmom, sa svrhom da se izazove kiša poznat je običaj među narodima jugoistočne Europe. U Jugoslaviji taj se običaj javlja u dvije varijante i rasprostranjen je u dva međusobno odvojena područja. U istočnom dijelu zemlje poznat je pod nazivom *dodole*. Ondje je rasprostranjen u gotovo kontinuiranom području što se proteže od istočne Slavonije i Vojvodine preko Srbije i Kosova sve do Makedonije. Dodole su većinom izvodile djevojke, čak u starijim izvorima bilo je naglašavano da su u ophodu mogle sudjelovati isključivo djevice. Jedna se od njih svukla, te se sva uvila u zelenilo. I dok su pratilje, odjevene u svakodnevnu odjeću, pjevale dodolsku pjesmu, ova je *doda* šuteći poigravala, na što su je domaćini polili vodom. Kasnije se običaj izmijenio utoliko što su glavnu ulogu najčešće preuzimale Ciganke. Dodolske pjesme redovito prati stalni refren: „Oj, dodo, oj!“

Nasuprot dodolama naziv *prporuše* (s varijantama *preperuše*, *prepelice*, *barbaruša* i si.) rasprostranjen je, prema našim dosadašnjim saznanjima, na krajnjem zapadu zemlje. Proteže se u užem pojasu što ga zauzima Istra, Hrvatsko primorje s otocima i sjeverna Dalmacija, a sporadično se javlja u Boki Kotorskoj. Za razliku od dodola u prporušama su većinom sudjelovali dječaci ili momci, središnji lik čak s posebnim nazivom *prpac*. No, podjela po spolovima nije posve striktna, pa kao što se i među dodolama pojavljuju momci, tako ponegdje u prporušama sudjeluju djevojke. U prporuškim pjesmama nema stalnog pripjeva.

Aleksandra Muraj

U obje varijante ophod je popraćen i kolektom, pa se sabrani darovi kasnije dijele ili, ako se radi o hrani, zajednički pripreme i pojeduju.

U velikoj praznini između rasprostranjenosti širokog područja dodola na istoku, te uskog pojasa prporuša na zapadu - praznini koja zahvaća najveći dio Crne Gore, južnu Hrvatsku, gotovo cijelu Hercegovinu i Bosnu, sjevernu Hrvatsku, te Sloveniju - pojavljuje se kao "otok" citirani podatak o preperušama u Žumberku. Podatak koji me potakao da pojavu istražim detaljnije.

Deset godina nakon Kovačevića, 1941. preperuše je opisala učiteljica iz žumberačkog Mrzlog Polja Štefanija Bernas-Belošević, a uz opis priložila i fotografiju (si. 1), jedinu kojom se običaj može i na taj način ilustrirati. (Bernas-Belošević, 1941., 149, 157)

Raspoložemo nadalje opisom što ga je 1942. objelodanio Božidar Širola, koji je uz tekst pjesama objavio i dva notna zapisa preperuških napjeva. Širolina građa potječe iz Stojdrage i okolnih sela sjeveroistočnog Žumberka. (Širola, 1942., 94, 104)

Postoji i jedna potvrda, na izgled nepotpuna, iz druge polovice 19. st. Među etnografskim zapisima što su na poticaj Ivana Kukuljevića-Sakcinskog objavljeni u Arkivu za povjestnicu jugoslavensku u godištu iz 1863. nalazi se i prilog iz Žumberka, što ga je „priobćila mladež čitaonička sjemista biskupije križevačke“. Anonimni autori bili su, dakle, žumberački grkokatolički mladići. Opisujući godišnje običaje naveli su i sljedeće: „... također na nekih mjestih običaju posije Ivanja četiri djevojke s kojim dječakom od kuće do kuće pjevajući istu pjesmu, uz koju pjevaju pjesmu o *boginji Ladi* (...), radi česa se i nazivlju "ladekaricami", što oni tada kažu, da idu kiše prositi (...). Došav pred kuću i izpjevav te pjesme, daruju ih isto tako, kao što na Ivanje, kad idu jajah prositi.“ (Arkiv, 1863-, 340)

Preperuše se u tom opisu ne spominju izričito; upotrebljava se termin *ladekarice*, što je inače naziv ophoda održavanog na Ivanje, ali s drugačijom svrhom. Pa ipak je očigledno da je riječ o običaju preperuša. Iz opisa se razabire da se ophod održavao u proljetno-ljetnom razdoblju, kada su i suše najopasnije. Skupina sudionika što su je naveli - četiri djevojke i jedan dječak - posve je sukladna skupini sudionika što su je kasnije opisali Kovačević, Bernas-Belošević i Širola. Napokon u formulaciji „idu kiše prositi“ nalazi se izravno određenje ophoda, a vidjet će se kasnije da i naziv *ladekarice* nije potpuno pogrešan. Nepotpunost opisa može se tumačiti i suzdržanošću budućih svećenika prema takvom ponašanju „što se po svojoj prilici još od onih poganskih vremena zadržalo“ među njihovim zemljacima, koji - kako autori kažu - „sada pravu vjeru o jednom Bogu imaju“. (Arkiv, 1863-, 340)

Cijelo stoljeće nakon zapisa grkokatoličkih sjemeništara, a dva desetljeća poslije ostalih spomenutih opisa, prišlo se sustavnijem istraživanju o običaju preperuša među stanovnicima žumberačkih sela. U vremenu između 1961. i 1983. poduzeto je istraživanje u 19 sela, od čega je u dva sela ponovljeno u različitim vremenskim razmacima.¹ Ljudi koji su sudjelovali u razgovorima bili su svi podrijetlom iz Žumberka: rođeni u selu gdje se ispitivanje obavljalo ili doseljeni onamo udajom i ženidbom, a rodom iz susjednih sela. Svi su kazivači po socijalnom i ekonomskom statusu bili seljaci. U razgovorima sudjelovali su i muškarci i žene različite životne dobi. Starost kazivača kreće se u rasponu od najstarijeg, rođenog 1878. do najmlađe iz 1936. godine; većina od njih i sama je u običaju

Aleksandra Muraj

sudjelovala. U osam sela kazivači su bili rimokatolici, a u jedanaest grkokatolici. Među vlaškim selima četiri se nalaze u zapadnom Žumberku, pripadaju dakle Fužinarima, a preostalih sedam u istočnom, te pripadaju Maslarima.²

Rezultati poduzetog suvremenog terenskog istraživanja, dopunjeni starijim objelodanjenim podacima poslužili su pri analizi pojave običaja za izazivanje kiše na Žumberku. U analizi je razmotrena rasprostranjenost i naziv običaja, sudionici s obzirom na spol, dob i opremu, sama izvedba, tekstovi pjesama, te učestalost izvođenja običaja u naše vrijeme.

Prema iskazu kazivača posebni ophodi sa svrhom da bi se izazvala kiša nisu bili poznati stanovnicima u pet sela. Četiri od njih smještena su u središnjem Žumberku (Žamarija, Jurkovo selo, Veliki Vrh i Balaban), a jedno (Gračac) na jugoistočnoj periferiji Žumberka prema Jaskanskom prigorju. Činjenica da u svih pet sela živi rimokatoličko stanovništvo ne bi se smjela poopćiti, jer je u preostala tri sela sa stanovništvom iste vjerske pripadnosti običaj poznat. U vrijeme istraživanja nije se više moglo utvrditi da li je običaj bio oduvijek nepoznat ili ga se dosta davno prestalo prakticirati, pa tako i zaboravilo u novije vrijeme. A možda nije i bez važnosti opaska sjemeništara koji su još 1863. upozorili „glede običajah, koji žalibože sve po malo kod obijuh - navlastito pako kod rimo-katolikah - padati počinju“. (Arkiv 1863-, 331) Iz čega bi se moglo zaključiti da je proces napuštanja nekih običaja bio rapidniji kod rimokatoličkih stanovnika.

I u jednom grkokatoličkom selu nisam dobila podatke o običaju koji bi se obavljao u formi čvrsto strukturiranog ophoda, ali se ondje ipak u sušnim prilikama primjenjivao određeni čin, u kojem su sadržane magijske konotacije. U selu Dučići (kraj Radatovića) dvije bi se žene u vrijeme sušnog perioda uputile izvan sela do jame zvane Rakička. Vodom iz te jame napunile bi vrčeve i njome poprskale gravidnu ženu iz sela. U suštini toga čina očita je simbolička veza između očekivanja ljudskog ploda, koji je već na putu, i plodnosti vegetacije pospješivane vodom.³

Najčešći je naziv za običaj *preperuše*, koji je kontinuirano rasprostranjen u istočnom dijelu, među Maslarima. Oblik *pepeluše* javlja se u rimokatoličkim selima Stupe, Kupčina i Tihocaj, a *prepelice* u grkokatoličkim selima Sopote, Kekići i Stojdraga. U dva su slučaja kazivači izjavili da nema posebnog imena, već da je to ophod za *prosit kišu*. Ali po tome što je stariji kazivač iz Brezovca (r. 1891.) običaj nazvao preperuša, a mlađi (r. 1936.) prosit kišu, a isto se zbililo i u Kupčini, ukazuje na supstituciju prvotnog, sada zaboravljenog, naziva s oznakom u kojoj je sadržana svrha ophoda. Zanimljivo je da se u Kaštu ophod naziva *ladekarice*, pojavljuje se isti termin kao i u zapisu iz Arkiva, a i sam D. Kovačević u naslovu uz preperuše citira i termin ladekarice.

Čini se da se optimalna kombinacija sudionika sastojala od četiri djevojke i jednog dječaka. Istraživanje je to potvrdilo u najvećem broju sela. Neznatna odstupanja svodila su kombinaciju na dvije ili tri djevojke uz dječaka. U tri primjera gdje su preperuše bile samo djevojke radi se već o redukciji prvotne kombinacije s dječakom (što opet potvrđuje lokalitet u kojem se razlikuju iskazi kazivača r. 1891- i kazivača r. 1936.).

Druga varijanta pojavljuje se u dva sela smještena uz rijeku Kupčinu (Stupe i Ž. Kupčina). Ondje je odvajkada sudjelovala veća skupina od 10 do 20 djevojaka

bez dječaka. I ponašanje sudionika običaja u ovim se mjestima donekle razlikuje, o čemu će još biti govora nešto kasnije.

Poželjna životna dob sudionika bila je između 10 i 15 godina. I na Žumberku smatralo se da će ishod poduzetih radnji biti pozitivan bude li u preperuša osiguran virginitet. Mara Filipović, r. 1923-, koja je u dobi od 12 godina i sama proslavila kišu, kazala je: „Starije su žene govorile: „Nema kiše, suša je. Ajte djevojčice, vi ste č i s t e djevojčice, vi ćete namoliti kiše.““ (Muraj, mag. zapis 1424/2, 1980.) Što se tiče opreme sudionika istraživanje je u najvećem broju potvrdilo Kovačevićovo zapažanje da su djevojke preko glave prebacivale marame, i na taj način isticale razliku prema svom svakodnevnom izgledu. Naime, u uobičajenoj ženskoj odjeći u Žumberku, bez obzira radilo li se o panonskom ili dinarskom tipu nošnje,⁴ djevojčice u toj dobi bile su inače gologlave. No, da li je prekrivanje glave maramom prvotno imalo i neko drugo značenje, primjerice skrivanje identiteta u apotropejske ili magijske svrhe, nije se više u suvremenom istraživanju moglo dokučiti.

Ali za samu funkciju običaja značajnija je bila oprema dječaka. Stariji su ga zapisivači predočili svega u zelenilu: „... momak sav obavijen u zeleno lipovo lišće, zapravo u pleter od uzice s lipovim grančicama, obavijen je i preko šešira“. (Širola, 1942., 104) A to najbolje potvrđuje i fotografija iz Mrzlog Polja. U novije doba primjenjivalo se još uvijek granje (lipovo, bukovo, hrastovo), ali omotano samo oko glave. Nema sumnje da je upravo ta figura u zelenilu imala u cjelokupnom zbivanju središnje značenje. To potvrđuje i praksa u slučajevima kad je običaj već u reduciranoj formi. Naime, dok je u ophodu sudjelovao dječak, djevojke su bile svedene samo na ulogu pratilja, odnosno pjevačica. U trenutku kada je dječak izostao, rekvizit zelenila preuzele su djevojke, pa sad one u rukama nose hrastove ili bukove grane.

Propisani program izvođača sastojao se u tome da u skupini prolaze selom. Trebalo je da se zaustave pred svakom kućom. Dječak bi stao ispred djevojaka, a ove bi zapjevale pjesmu, primijenjenu samo za tu priliku. Za vrijeme pjevanja ukućani (najčešće domaćica) izišli bi s lončićem vode iz kuće. Kad su djevojke završile pjesmu, ukućani bi vodom poškopili dječaka, na što se, kako je rekao kazivač u Glušinji 1973-, „on strese, pa oko njega padaju kapljice vode, kao da je kiša“. U Kaštu je zabilježeno da ukućani i sami pritom govore tekst zahvale: „Daj Bog, Marija, daj dobro leto!“

Domaćini bi nagradili izvođače. U većini slučajeva bilo je to jaje, u starije vrijeme i sir, a u novije novac. Baš stoga što je i kolekta bila sastavni dio običaja, dječak je nosio sa sobom i košaru.

U selima gdje u ophodu više nije bilo dječaka, ukućani su prskali grane što su ih držale djevojke. Jela Gvozdanović (r. 1936.) koja je s još tri svoje drugarice proslavila kišu prvih godina po završetku drugoga svjetskog rata, ispričavala je: „Od bukve smo grane zelene otrgle i onda smo to nosile u ruki. Ped svaku smo kuću išle i onda bi vako pjevale (...) Onda su nam dali svakoj kod svake kuće po jedno jaje, onda su nas malo poškopili po tim kitama.“ (Muraj, mag. zapis 1564/2, 1983.)

Kad su obišli selo, podijelili bi dobivene darove i time je zbivanje bilo okončano. Nešto se drugačije proslavilo kišu u Stupama i Ž. Kupčini. Već je rečeno da ondje to nije bila mala grupa od tri do pet članova, već povorka od 10 do 20 djevojaka

Aleksandra Muraj

koje su u rukama nosile grane. Ophod se održavao predvečer. Sela su smještene uz potok, pa su djevojke obilazeći u mimohodu naselje i pjevajući pjesmu na tri mjesta svraćale do samog potoka i kitama udarale po tekućoj vodi. „Imale smo grane zelene i po potoku tukle“ - pričala je Mara Filipović, a prema kazivanju Mile Mitrović pepeluše su u tri navrata zastale uz potok, zgrabile vodu i prosule je uokolo. Dok su prolazile selom, ljudi su u rukama držali lončić s vodom i prskali ih da će tako kiša padati. A neki je zna zgrabiti i veliki amper pa nas politi da smo sve mokre bile“ - nastavila je Mara. (Muraj, mag. zapis 1424/2, 1980.) Kad su obišle cijelo selo, rastale su se i vratile kućama. Ovdje je, naime, ophod bio bez kolekte. Ukoliko im nije uspjelo da izazovu kišu, istovjetnu radnju ponovile su druge i treće večeri.

Na cijelom ispitanom području pjevala se, zapravo, samo jedna pjesma koja je u suštini molitva za kišu. U svim zabilježenim kazivanjima sadržaj preperuške pjesme je istovjetan. Strukturirana je tako da se u njoj pojavljuju tri elementa: na početku spominju se izvođači i ophod, zatim se upućuje molba Bogu da podari kišu na mladi usjev, a na kraju se izražava veselje i obećava zahvalnost ako se molba usliši. U izvedbama pjesama koje sam u terenskim boravcima zabilježila većinom su se ponavljala sva tri elementa. Nekoliko manjih varijacija u tekstu vidjet će se u sljedećim primjerima.

Prvi je primjer zabilježen u Glušinji:

Preperuše hodile	Ko Marija Isusu,
Za nas Boga molile,	Kao Isus Mariji.
Daj nam, Bože, godine,	Daj nam, Bože, godine
Na ve naše ljetine,	Na ve naše ljetine.
Da pokvasi mladine.	
Mi smo njojzi veseli,	(Kazivao Nikola Heraković, 1897.)

Primjer iz Brezovca dopunjen je s još dva stiha što prvom primjeru nedostaju:

Preperuše odile,	Škrapaj, škrapaj, godino.
Za nas Boga molile.	Mi smo tome veseli
Daj nam, Bože, godine,	Kao majka Isusu,
Za ve naše ljetine	Kao Isus Mariji.
Da pokvasi mladine.	
Pucaj, pucaj, ledeno.	(Kazivala Jela Gvozdanić, 1936.)

U pjesmi iz Pavlanaca razlika je u jednini naziva izvođača prema dosadašnjim oblicima u množini:

Preperuša odila	Da pokvasi mladinu.
Za nas Boga molila,	Pucaj, pucaj, ledeno.
Daj nam, Bože, kišice,	Škropaj, škropaj, godino.
Na ovu našu ljetinu,	Mi smo tebi veseli,

Aleksandra Muraj
Kano Isus Mariji, Kano mati djetetu.
Kaj Marija Isusu.
(Kazivao Ilija Gvozdanović, 1890.)

Čini se da je vlastiti dodatak uobičajenoj shemi ispjevala starica iz Kupčine, koja je ovako citirala pjesmu:

Pepeluša hodila, **Letine su suve**
Vernog Boga molila, **Treba čuda juve.**
Daj nam, Bože, godine
Na ove naše letine. (Kazivala Mara Brajak, 1896.)

Osim Boga, Marije i Isusa u dva je navrata zabilježena pjesma u kojoj se spominje i sv. Lovrenac kao zaštitnik vode. Tako npr. u Stupama:

Pepeluša odila, **I taj sveti Lovrenac**
Jednog Boga molila **Koji ide uz vodu**
Daj nam, Bože, godine **I od vode do vode**
Na ve naše letine. **I od zdenca do zdenca.**
Letine su suhe.
Daj nam je dragi Bog (Kazivala Mila Mitrović, 1887.)

Napokon u primjeru pjesme iz Kupčine izražena je analogija između čiste kiše i čistih moliteljica:

Daj nam, Bože, godine **Lepe, čiste tiane,**
Na ve naše letine. **Kot smo mi djevojčice.**
Letine su suhe. Daj nam je mili Bog,
Majka Boža hodila Daj nam je dragi Bog.
Verno Boga molila,
Da na 's pusti godine (Kazivala Mara Filipović, 1923-)

Na kraju vratimo se i na Kovačevićevo zapažanje o tome kako preperuše sve više iščezavaju, te konstataciju da će običaj posve izumrijeti. Njegove slutnje napisane prije pola stoljeća životna praksa nije u cijelosti potvrdila. Istraživanje je pokazalo da se običaj održavao još puna tri desetljeća poslije, iako vjerojatno s manjim intenzitetom nego ranije. Premda su se u drugoj polovici 20. st. dogodile mnoge značajne promjene u načinu života žumberačkog stanovništva, pa i u njihovu pogledu na svijet, raspoložemo usmenim iskazima da se u sušnim ljetima običaj ipak održavao. Tako su u Kupčini djevojke prosile kišu još dva ili tri puta nakon završetka drugoga svjetskog rata: u Brezovcu to se dogodilo 1946., u Višoševićima 1956. Kad sam krajem lipnja 1968. boravila u Grubačima, domaćini su mi pripovijedali kako su u travnju te godine četiri djevojčice u njihovu selu išle u preperuše. A travanj 1968. bio je neobično topao i suh, danima bez kapi kiše. Tako se, prema našim saznanjima, poduzimanje posebnog ophoda da bi se iza zvala kiša nije sačuvalo samo u pamćenju starijih kazivača kao neki trag davno prošlih vremena, već je ophod bio primjenjivan u životu gotovo do 70-ih godina 20. st.

Aleksandra Muraj

Prilikom posljednjeg ispitivanja 1983. zapitala sam kazivačice da li bi i sada bilo moguće da se u slučaju velike suše održi preperuški ophod. Jela Gvozdanić odgovorila je: „Ma kakvi, ne bi sad išle. To se već izašlo“ - čime je htjela naglasiti da današnje stanovništvo takve radnje ne drži više djelotvornima i smatra da pripadaju prošlosti. Njezina je svekrva Dragica (r. 1907.), međutim, dodala: „Sad i nije curã“ - ukazavši na današnje stvarno stanje u žumberačkim selima gdje jedva da se igdje može naći nekolicina djece u dobi propisanoj za preperuše.

Svrha ovog priloga nije u tome da pokuša protumačiti običaj preperuša. Preperuše su tek jedan od izričaja cijelog kompleksa raznolikih iracionalnih postupaka za izazivanje kiše, poznatih i u nas i u svijetu. Pokušajem njegove interpretacije bavili su se već mnogi inozemni, a i nekolicina domaćih etnologa,⁵ tumačeći ga u svjetlu različitih etnoloških teorijskih orijentacija. Primjerice kao ostatak kulta vegetacije (W. Mannhardt) ili totemizma (D. Zelenin); kao postupak imitativne magije (J. G. Frazer), odnosno imitativne i kontagiozne magije (V. Čulinović-Kostantinić). Neki u njemu vide ostatak kulta boga Peruna (M. Filipović) ili ostatak ljudske žrtve (S. Zečević), a neki smatraju da se razvio na agrarno-matrijarhalnim osnovama (Š. Kulišić). A sama je pojava analizirana i metodama teorije strukturalizma, psihoanalize, te teorije funkcionalizma (I. Kovačević). Ovdje iznesena građa o preperušama iz Žumberka može poslužiti kao dopuna cjelokupnom materijalu, te kao još jedno sredstvo za provjeru pojedinih teorijsko-metodičkih postupaka u tumačenju značaja i podvjetla pojave.

Svrha ovog priloga bila je tek da potvrdi raširenost običaja preperuša na gotovo cijelome žumberačkom prostoru. Na osnovi suvremenog istraživanja i starijih zapisa ta se rasprostranjenost pouzdano mogla utvrditi za vremensko razdoblje od sredine 19. pa do treće trećine 20. st., a pretpostavlja se da je običaj s većim intenzitetom bio primjenjivan i ranije. Opis Dane Kovačevića nije bio, dakle, tek sporadičan podatak, već se odnosio na stalno primjenjivani postupak, koji kao takav predstavlja nezaobilaznu sastavinu u folklornim tradicijama Žumberčana.

Raščlanjivanje običaja na pojedine elemente, kako je to bilo u prilogu učinjeno, trebalo bi omogućiti uspoređivanje s istim elementima običaja za izazivanje kiše poznatima iz drugih naših krajeva. Indicije za neke paralele postoje već i sada. Tako je još Širola upozorio na sličnost teksta pjesme žumberačkih preperuša i *priporuša* iz Čičarije.⁶ (Širola, 1942., 112) Ishod takvih usporednih razmatranja mogao bi dopuniti naše dosadašnje spoznaje o pitanju etničke srodnosti Žumberčana s drugim grupama stanovništva na prostoru Balkanskog poluotoka. Dobiveni rezultati bacili bi tako više svjetla na problem etnogeneze pojedinih dijelova ili cjeline žumberačkog stanovništva.

PRESLICE

U prvoj polovici 20. st. stanovnici žumberačkih sela svoje su potrebe u tekstilu jednim dijelom još uvijek namirivali proizvodnjom na vlastitom gospodarstvu. Bilo da se radilo o pletenoj ili tkanoj odjeći od vune što su je izrađivali od runa svojih ovaca, bilo da se radilo o platnu za posteljinu i rubeninu što se proizvodilo od konoplje. Održao se tako kontinuitet pojave potvrđene još prije dva

stoljeća, kada je Baltazar Hacquet, boraveći među Uskocima 1787., zabilježio da „svaka obitelj izrađuje svoje potrebne odjevne predmete sama iz smeđe ili bijele vune i žene platno iz konoplje“. (Hacquet, 1801., 152)

Sve poslove oko prerade tekstilnih sirovina obavljale su isključivo žene. Postupci primame prerade konoplje (sijanje, čupanje, močenje, sušenje, lomljenje, tarenje, grebenanje) i vune (striženje, pranje, sušenje, raščesljavanje) do dobivanja prediva bili su jednaki na cijelom području Žumberka i nisu se razlikovali od susjednih krajeva. Pomagala što su ih u tim poslovima upotrebljavale (*tukača, trtica, grebeni*) bila su također istovjetna na cijelom teritoriju i sukladna sa susjednim područjima.

Nakon primame prerade sirovina slijedio je postupak pretvaranja kudjelje ili vune u tekstilnu nit. Predivo se učvršćivalo na pomagalo što ga na cijelom teritoriju nazivaju *preslica*. Prelo se sjedeći (na postelji ili klupici), stojeći, pa i hodajući. Ako su sjedile, preslicu bi zatakle u postelju između okvira i posteljine, a na klupici u rupu na sjedalu, izrađenu upravo za tu svrhu. Ako su stajale, preslicu su zatakle za pregaču na lijevom boku. S obje su ruke predivo izvlačile i namatanjem na vreteno, što im je u okomitom položaju visjelo s desne strane, oblikovale nit.

Činjenica na koju želim skrenuti pažnju jest oblik žumberačkih preslica. Valja podsjetiti da je u inventaru seoskih obitelji na širem jugoslavenskom području preslica bila jedan od rijetkih predmeta što su pripadali individualnom vlasništvu. Svaka je ženska osoba u kućanstvu posjedovala vlastitu preslicu. Uz praktično imala je za nju većinom i emotivno značenje: sjećala ju je na djetinjstvo ako je bila poklon roditelja, na mladost ako je bila dar mladića koji joj je time iskazao naklonost, ili je pak bila poklon muža, što se također smatralo obligatnim. Preslica je bila predmet od kojeg se žena cijelog života nije odvajala, pa se pretpostavlja da ju je i u slučaju seoba nosila sa sobom. A kako joj je funkcija vrlo jednostavna jer služi zapravo samo kao podloga za smještaj prediva, jednom usvojeni oblik nije se zbog tehnoloških poboljšanja trebao mijenjati. Izrađivanje preslica većinom u kući, a ne u obrtničkim radionicama, samo je pogodovalo nepromjenljivosti oblika, a individualna kreacija odražavala se tek u ukrasu. Stoga se preslicu može ubrojiti u one elemente tradicijske kulture koji samim svojim oblikom mogu reflektirati i povijesnu sudbinu skupine u kojoj su izrađivani i primjenjivani. A kako se na području Jugoslavije susreće više od desetak tipova preslica, njihova raširenost u prostoru omogućuje određene etnološke zaključke.⁷

Tim je zanimljivije da se na jednom manjem i prirodno zaokruženom, gotovo zatvorenom, području kao što je Žumberak susreće neujednačenost oblika preslica. U terenskim boravcima obavljenima u razdoblju od 1961. do 1984., a dopunjenima pregledom preslica u muzejskim zbirkama, u najvećem broju žumberačkih sela evidentiran je kopljasti tip, i to u tri varijante. U varijanti a) ploha preslice u obliku koplja bogato je ukrašena pretežno geometrijskim motivima, izvedenima u tehnici plićeg ili dubljeg rovašenja, crtoreza i na proboj, a na nekima i umetanjem ogledalca na centralnom mjestu (si. 2).

U varijanti b) ploha je preslice glatka, bez ikakva ukrasa, samo su joj bridovi zupčasto oblikovani (si. 3). Za razliku od prvog oblika koji kazivači označuju kao starije, ove su preslice bile izrađivane oko tridesetih godina 20. st.

Aleksandra Muraj

Varijanta c) ima također neukrašenu glatku plohu, ali su joj bridovi, za razliku od prethodnog oblika, izrezani u obliku polukrugova, čime se skoro i narušava primarna kopljasta forma (si. 4). I ovaj je oblik nastao u novije vrijeme.

Kopljastu preslicu a) i b) upotrebljavali su u svim istraživanim grkokatoličkim selima, te selima s miješanim stanovništvom. Kao novija pojava javlja se i na jugoistočnoj periferiji Žumberka, gdje se nekada preslica uopće nije upotrebljavala.⁸ Varijantu c) zabilježila sam u obje skupine stanovništva.

Potpuno su drugačijih oblika preslice iz rimokatoličkog sela Višći Vrh. Godine 1962. u kući Malčike Petković naišla sam na jednostavan oblik toga pomagala. Radi se zapravo o otesanom štapu (duž. 124 cm) s glavičastim vrhom. U gornjoj polovici (72 cm od donjeg ruba) u štap je umetnuta kratka prečka (duž. 8,5 cm) (si. 5). Prema važećoj tipologiji ova preslica pripada tzv. križnom tipu. U kasnijim istraživanjima nigdje drugdje nisam više naišla na takav oblik.

Iz istog sela godine 1966. otkupljena je za Etnografski muzej u Zagrebu još jedna preslica (inv. br. 20164). Ova je još jednostavnija: sastoji se samo od štapa, bez poprečne daščice.⁹ Po svom obliku pripada tzv. paličastom tipu, a također je kao i kod prethodne unikatni primjerak.

Istraživanjem se naišlo na još jedan oblik. I tu se radi o štapu kojemu je u gornjoj trećini umetnut tanji prut. Krakovi pruta su savijeni pa dopiru do gornjeg vrha štapa. U jednoj suvrstici krakovi su ponovo usađeni u štap, stvarajući tako eliptičnu formu (si. 6). U drugoj suvrstici krajevi krakova jednostavno su uzicom ili žicom vezani o gornji vrh štapa stvarajući sroliki oblik. Svi evidentirani primjerci potječu iz rimokatoličkih sela (Ž. Kupčina, Oštre, Cernik, Gornja Vas, Javor). U dosadašnjim tipologijama ovakvih eliptičnih odnosno srolikih oblika nema. Najsličniji i po formi i po konstrukciji bio bi tzv. kružni tip gdje je pretežno spljošteni krug umetnut u os što je po formi bliža kopljastom izgledu negoli štapu. A i krug nije od obična, neukrašena pruta, već je izrezan i otesan iz daščice i redovito ukrašen.

Ishod istraživanja, koje čak i nije bilo sustavno provedeno jer nije predviđalo ravnomjernu mrežu ispitivanih lokaliteta, pokazao je da na Žumberku postoje četiri tipa preslica od kojih su dva i sa suvrsticama. U kakvim je korelacijama ta pojava s općom slikom rasprostranjenosti preslica u Jugoslaviji?

Kopljaste su preslice, u nizu tipova što su ih upotrebljavali južni Slaveni, najrasprostanjeniji oblik, zastupljen na velikom području od Like, Bele krajine i Slavonije do Crne Gore. Žumberačke su preslice i oblikom i ukrasom najsličnije upravo ličkima. No, slične su se upotrebljavale i u Bosni, naročito u Krajini, i to više kod pravoslavnog, nego li kod katoličkog stanovništva. (Popović, 1953-, 165) Poznaju je i srpski doseljenici u Beloj krajini tzv. Marindolci i Bojanci. (Račić, 1951., 157)

Jasna Andrić-Matijević zastupa tezu da je taj tip preslice bio karakterističan u prvom redu za srpsku etničku grupu; da mu je ishodište bilo u sjevernoj Crnoj Gori i jugozapadnoj Srbiji, odakle su ga migracijske struje prenijele u Bosnu, dijelove Dalmacije te područje nekadašnje Vojne krajine. Autorica drži da su to bile one grupe stanovništva koje su donijele ijekavski govor i novu akcentuaciju. (Andrić-Matijević, 1963-/64., 70-71)

Sve bi to ukazivalo da kopljasta preslica u Žumberku pripada baštini uskočkih, srpskih doseljenika. Oni su je ovamo najvjerojatnije donijeli iz ranijeg zavičaja i uspjeli, s neznatnim preinakama, sačuvati kroz stoljeća.

Nasuprot kopljastom, križni tip preslica javlja se u znatno manjem području ali je rasprostranjen upravo u susjedstvu Žumberka. S jedne se strane nadovezuje na samoborski kraj, Prigorje, okolicu Zagreba, pa dalje u Hrvatsko zagorje. S druge strane jedna od suvrstica križne preslice - štap s dvije ili tri prečke - upotrebljavala se u ozaljskom kraju. Takav razmještaj sugerira da križna preslica na Žumberku pripada očito starijem sloju. Pod pretpostavkom da je ranije bila raširenija predstavljala bi tradiciju onog dijela hrvatskog stanovništva koje je ovdje živjelo prije no što su ga u 16. st. naselili doseljenici iz unutrašnjosti Balkana.¹⁰

Zamršenost problema izaziva pojava paličaste kao i (uvjetno nazvanih) kružnih preslica na ovom području. Paličaste su preslice, naime, raširene u kontinuiranom teritoriju sjevernog Jadrana (Istri, Hrvatskom primorju i Kvarnerskim otocima), a nema ih u drugim dijelovima Hrvatske, ni u susjednim slovenskim područjima. Slično je i s kružnim preslicama, koje su rasprostranjene još uže - nalazi ih se samo u Istri. Već je spomenuta razlika u formi, konstrukciji i ukrasu između današnjih istarskih i eliptično-srcolikih žumberačkih preslica. Pa ipak preslica iz istarskog sela Sušnji (u Kastavštini) iz zbirke Etnografskog muzeja u Zagrebu (inv. br. 23020) pokazuje izrazitu sličnost. Opisana je kao „štap (...) kojem su gornja dva nasuprotna izbočka 19 cm ispod vrha *savinuta i pričvršćena žicom uz štap*“ u obliku kruga“ (Barlek, 1984., 35) Sušanjski primjerak predstavljao bi, prema tome, sponu između priprosto izrađenih žumberačkih i vještije oblikovanih istarskih kružnih preslica. Da su među Ćićima u Istri nekada bili u uporabi takvi priprostiji oblici upozorio je (i fotografijom potkrijepio) i Arthur Haberlandt (Haberlandt, 1919-, 58). Čini se da je isti tip preslice prikazan na ilustraciji istarske žene iz 17. st. u Valvasora (Valvasor, 1689-, vol. II, 329).

Prema podacima koji su mi poznati, za ova dva posljednja tipa žumberačkih preslica ne postoji prostorni kontinuitet, kako je to bilo dokazano u primjeru kopljaste i križne preslice. U prvi mah mi se čak učinilo da paličastoj preslici iz Višćeg Vrha ne bi ni trebalo pridavati veće značenje budući se javlja samo u jednom primjerku. Međutim kad je se razmatra zajedno s kružnima, čija je zastupljenost u Žumberku brojnija, podudarnost s Istrom ne može se zanemariti.

I tako smo suočeni s nekoliko otvorenih pitanja. Da li su kružni oblik preslice donijeli u Žumberak katolički doseljenici koji su bili srodni onom hrvatskom uskočkom stanovništvu što je od 15. st. naseljavalo Istru? Ili bi to bili oni vlaški stočari čiji je jedan dio iz područja oko Cetine i Obrovca naselio Krk i Istru, a drugi stoljeće kasnije zajedno sa srpskim prebjezima preselio u Žumberak? Postoji li srodnost između dijela žumberačkog stanovništva (a misli se na noviji sloj među rimokatolicima) te istarskog, čak u užem smislu ćićarijskog? Etnografska građa s kojom se sada raspolaže na ova pitanja ne može još dati odgovore. Tek buduća komparativna etnološka istraživanja dopunjena multidisciplinarnim (povijesnim, lingvističkim, somatsko-antropološkim) proučavanjima mogla bi baciti više svjetla na postavljenu problematiku.

TARA - USPRAVNI TKALAČKI STAN

U pojavi koja je u ovom prilogu bila razmotrena na početku, preperušama, radilo se o elementu koji je uglavnom bio istovjetan za cijelo žumberačko

stanovništvo. S drugom pojavom, oblicima preslica, ukazano je na postojanje različitih tradicija među pojedinim skupinama stanovništva. U trećoj pojavi koja se također javlja kao problem, tari, radi se o elementu što je pripadao tradicijama samo jednog, vlašskog, dijela stanovništva.

Tarom se u Žumberku označuje određeni oblik tkalačkog stana. U seoskoj su kulturi poznata dva osnovna tipa takvih naprava: jednostavniji vertikalni i složeniji horizontalni. Kod prvoga niti osnove napete su uspravno, kod drugoga vodoravno. Stan o kojem je ovdje riječ sastoji se od poprečnih gredica s namotanom osnovom, usađenim u okomite stupce, s kojima čine čvrsti pravokutni oblik. Bitni su mu dijelovi još dvije palice. Jedna je od njih fiksno usađena u stupce i svrha joj je da stalno dijeli osnovu u dva odvojena sustava. Druga je slobodno utaknuta među niti, pa njenim pomicanjem ispod i iznad prve palice tkalja stvara zijev i protuzijev. Poutka se uvlači prstima i sabija drvenim zupčastim pomagalom, češljem (si. 7).

Uz torbe i bisage na tari su žumberačke Vlainje tkale vunene pregače, što su bile sastavni i veoma karakteristični dio njihove odjeće. Ferdo Hefe, istraživač rukotvorskkih vještina i starih obrta, s čuđenjem je o njoj pisao 1893. u novinama. Objavio je tada da je u Žumberku naišao na „stojeću taru, na kojoj se tkaju oprege. Takove tare ja još niesam vidio, makar da su mi razne tare u našoj domovini prilično poznate.“ (Hefe, 1893-). Od 1931- primjerak tare iz sela Glušinje nalazi se i u Etnografskom muzeju u Zagrebu (inv. br. 9042), a detaljan opis i crtež kako tare tako i načina tkanja na njoj objavio je Božo Račić 1951. i 1965. (Račić, 1951., 148-149; 1965., 134-138).

Usporedo s prestankom nošenja vunениh *opregova* i tara nestaje iz uporabe. U zapadnom Žumberku o njoj gotovo i nema potvrda za 20. st., dok ju je vlaško stanovništvo istočnog dijela, i inače sklonije održavanju tradicija, sačuvalo u aktivnoj uporabi približno do sredine stoljeća. Tako je 1962. uspjelo otkupiti taru iz sela Golubići za muzej u Karlovcu (inv. br. 252) i zapisati tehnologiju tkanja što ga je tom prilikom demonstrirala Danica Golubić (Muraj, Terenski zapisi, 1962.-63-). Vjerojatno zadnji primjerci uopće nabavljeni su 1983. iz sela Brezovac i Delivuki za Zavičajni muzej u Jastrebarskom (inv. br. 160 i 386), a uz to je bio fotografski snimljen cio postupak osnivanja i tkanja u izvedbi Dragice Gvozdanović (Cvetan, 1984.).

Svoje potrebe za tkaninama, za koje su sami priredili sirovine, Žumberčani su namirivali na dva načina, što je u sastavu njihovih tradicijskih značajki izraženo dvama, međusobno različitim, kompleksima. Tako se za izradu vunениh tkanina upotrebljavao vertikalni stan, tara; nalazio se samo u kućama grkokatolika; tkalačka vještina pripadala je domaćoj rukotvorskoj djelatnosti, jer ju je u pravilu svaka ženska osoba naučila i mogla obavljati u vlastitom domu. Nasuprot tome, za izradu platnenih tkanina upotrebljavao se horizontalni stan, *krosna*; na njemu su tkali muškarci, poluprofesionalni tkalci koji su taj posao najčešće izučili kao zanat, a svoje usluge naplaćivali; krosne su se nalazile samo u kućama rimokatolika.¹² Pojava muških poluobrtničkih tkalaca i tkanje na krosni bila je uobičajena i za susjedna područja Prigorja i samoborske okolice. S druge strane, u Pokuplju, draganičkim selima i okolici Karlovca bio je to redovit ženski domaći posao, a horizontalni stan obilgatni inventar uređenja kuća, naročito u zimskom periodu.

Aleksandra Muraj

Hefeleva čuđenje nad žumberačkom tarom nije bilo neosnovano. Jer vertikalni tkalački stan nije uopće poznat u najvećem dijelu Hrvatske. Do sada mu je postojanje evidentirano samo u jednom dijelu Dalmacije, pa se u Etnografskom muzeju u Zagrebu čuva *krosna* iz Segeta kraj Trogira, te *krosna uzgorita* iz Poljica (inv. br. 7230 i 18665). Iako osnovni naziv, *krosna*, i nomenklatura ostalih dijelova nisu sukladni nomenklaturi žumberačke tare,¹³ po obliku i tehnologiji tkanja veoma su slični, pa ih se može držati srodnima. Smatra se da su u Dalmaciju ovakav stan prenijeli doseljenici iz unutrašnjosti i pretpostavlja se da su mu nosioci bili stočari, koji su se pred najezdom Turaka povlačili prema zapadu. Ovu bi tezu mogao potkrijepiti i recentniji nalaz vertikalnoga stana iz istočne Hercegovine. Tamo je Bratislava Vladić-Krstić pronašla i opisala stan što je služio za izradu grubih vunениh pokrivača, *gunjeva*. Taj stan ima također uspravnu kružnu osnovu, a zijev i protuzijev stvara se ručnim pomicanjem nefiksirane palice, kako je to i kod žumberačke tare. Nedostaju mu jedino bočni stupci, pa predstavlja zapravo primitivniji oblik od žumberačkog, možda u razvojnom nizu prvotniji. Autorica je utvrdila da ga je upotrebljavalo upravo stočarsko stanovništvo na Podveležju i selima sjeverno od Nevesinja (Vladić-Krstić, 1967., 45). Tu se nazire jedan od putokaza kojim bi trebalo ići tragajući za podrijetlom žumberačkih doseljenika.¹⁴

U etnologiji prevladava mišljenje da su u naše krajeve horizontalni stan i primjenu složenijih tkalačkih tehnika s lanenim i konopljinim predivom donijeli u ranom srednjem vijeku doseljeni Slaveni. A vještina tkanja vunениh tkanina na uspravnom stanu bila je poznata, kako se pretpostavlja, i predslavenskim stanovništvu Balkanskog poluotoka (Gavazzi, 1978., 62). Preplavivši cio teritorij Slaveni su izazvali i etničku i kulturnu asimilaciju starobalkanskog supstrata. Analizira li se tradicijska kultura stanovništva u Jugoslaviji, očito je da slavensko nasljeđe čini u njoj najsnažniju komponentu. Pa ipak, do naših su dana zaostala u životu i neka kulturna dobra iz predslavenskih vremena. Među njima možda i tara? Nema sumnje da su taj elemenat u Žumberak prenijeli u 16. st. prebjezi. U novoj sredini trajanje mu se produžilo, pa je u punoj namjeni ostao gotovo do današnjeg dana.

No, ako je on doista relikv koji potječe iz predslavenskog kulturnog sloja, tko su (i što) zapravo bili njegovi nosioci? Da li su preci današnjih žumberačkih Vlaha po načinu života i tekovinama kulture, pa i etnički, činili cijelinu s precima današnjih stočara istočne Hercegovine i dijela stanovništva kontinentalne Dalmacije? Da li je poznavanje vještine proizvodnje vunениh tkanina na uspravnom stanu bila izvorna sastavina kulture predaka žumberačkih Vlaha? Ili su je usvojili kasnije, u vremenima velikih migracijskih kretanja 15. i 16. stoljeća, negdje na putu, na jednoj od etapa prema današnjoj postojbini?

Odgovore na ta pitanja tek treba tražiti.

Citirani izvori i literatura

Andrić-Matijević, Jasna

- Tipovi preslica na području Muzeja Bosanske krajine.
- Zbornik krajiških muzeja 2, Banja Luka 1963-/64., str. 54–88 Arkiv
- Žumberački narodni običaji. Odgovori na nekoja pitanja društva za povjestnicu i starine jugoslavenske. Priobćila mladež čitaonička sjemeništa biskupije križevačke. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 7, Zagreb 1863-, str. 329-347.

Barlek, Josip

- Preslice u Hrvatskoj. (Katalog izložbe) Etnografski muzej Zagreb, Zagreb 1984.

Bernas-Belošević, Štefanija

- Mrzlo Polje Žumberačko. Zemljopisno-povijesni i etnografski prikaz. 1940.-1941. Rkp u arhivu Odbora za narodni život i običaje JAZU, SZ 248.

Cvetan, Dragica

- Tkanje na tari u Žumberku. (Katalog izložbe) Zavičajni muzej Jastrebarsko, Jastrebarsko 1984.

Čulinović-Konstantinović, Vesna

- Dodole i prporuše. Narodni običaji za prizivanje kiše. Narodna umjetnost 2, Zagreb 1963., str. 73-96.

Ćupurdija, Branko

- Agrarna magija u tradicionalnoj kulturi Srba, Beograd 1982.

Gavazzi, Milovan

- Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena, Beograd 1959-
- Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb 1978.

Haberlandt, Arthur

- Volkskunst der Balkanländer, Wien 1919.

Hacquet, Baltazar

- Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen wende, Illyrer und Slaven etc. Leipzig 1801.-1805.

Hefe, Ferdo

- Žumberak i njegovi stanovnici. Narodne novine Zagreb, 17. 3. 1893.

Istarske

- Istarske narodne pjesme, Opatija 1924.

Išgum, Marija

- O problemu krilne i križne preslice u sjevero-zapadnoj Hrvatskoj. Etnološki prilozi 1, Zagreb 1978., str. 45-75.

Kovačević, Dane

- Žumberačke narodne pjesme. Spomenica kalendar Grkokatoličke križevačke biskupije za 1931- str. 133-137.
- Žumberački narodni običaji. Žumberačke novine god. VIII br. 30, Zagreb 1973., str. 12 (Pretisak iz: Spomenica kalendar Grkokatoličke križevačke biskupije za 1931- i 1936-/37.).

Aleksandra Muraj

Kovačević, Ivan

- Dodole - integrativni pristup proučavanju običaja. Glasnik Etnografskog instituta SANU XXV (1976.), Beograd 1976., str. 67-88.

Leksikon

- Leksikon Minerva, Zagreb 1936.

Muraj, Aleksandra

- Narodne nošnje u Žumberku. Kaj 6-8, Zagreb 1976., str. 71-88.
- Terenski zapisi iz Žumberka (pisani i magnetofonski) 1961.-1984. Dokumentacija Zavoda za istraživanje folkloru u Zagrebu.

Popović, Cvetko

- Bosansko-hercegovačke preslice i vretena. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VIII, Sarajevo 1953-, str. 159-186.

Račić, Božo

- Domaće tkalstvo v Beli krajini. Slovenski etnograf III–IV, Ljubljana 1951., str. 142-158.
- Žumberačka tara. Žumberački kalendar 1965, Zagreb 1965., str. 134-138.

Širola, Božidar

- Žumberačke narodne popijevke. Etnografska istraživanja i građa IV, Zagreb 1942., str. 91-121.

Valvasor, Johann Weickhard

- Die Ehre des Herzogthums Crein, Laybach-Nürnberg 1689.

VIPS

- Velika ilustrirana povijest svijeta, sv. 11, Rijeka 1977.

Vladić-Krstić, Bratislava

- Hercegovački pokrivači - gunji. "Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu" 22, Sarajevo 1967., str. 43-57.
- Pojava i širenje vertikalnog ćilimarskog stana. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 44, Beograd 1980., str. 119-134.

Bilješke

- ¹ U Žumberačkoj Kupčini prvi puta 1961. (kazivačica r. 1896.), a drugi puta 1980. (kazivačice r. 1901. i 1923.); u Brezovcu prvi puta 1968. (kazivačica r. 1891.), a drugi puta 1983. (kazivačica rođena 1936.).
- ² Obradena sela navedena su prema kronološkom redosljedu istraživanja; dodana je oznaka vjerske pripadnosti kazivača (R=rimokatolici, G=grkokatolici): Kekići (G) 1961., Dučići (G) 1961., Ž. Kupčina (R) 1961. i 1980., Čučići (G) 1963-, Delivuki (G) 1968., Pavlanci (G) 1968., Brezovac (G) 1968., 1983-, Višoševići (G) 1968., Tihočaj (R) 1968., Grubači (G) 1968., Gračac (R) 1968., Balabani (R) 1968., Jurkovo selo (R) 1968., Žamarija (R) 1968., Stupe (R) 1968-, Veliki Vrh (R) 1973-, Glušinja (G) 1973-, Kašt (G) 1974., Sopote (G) 1974.
- ³ Osobita uloga pripisuje se pri izazivanju kiše trudnoj ženi i u nekim krajevima istočne Srbije, npr. u Homolju i Đerdapu (Ćupurdija, 1982., 30).
- ⁴ Vidi: Muraj, 1976.
- ⁵ U popisu literature i izvora spomenute su studije samo dvoje domaćih autora - Vesne Čulinović-Konstantinović te Ivana Kovačevića, ali su u njihovim radovima navedeni svi relevantni izvori i literatura.
- ⁶ Analogija je očita, osobito u prva tri stiha pjesme Priporuša iz Ćićarije:
**Priporuša hodila
Samoga Boga molila,
Da nam Bug da kišicu,**

Aleksandra Muraj

I šenicu bilicu,
Svaku dobru srićicu
Bog nam ga daj,
Jedan tih daž!

(Istarske narodne pjesme, 1924., 230)

⁷ Vidi: M. Gavazzi, 1959.; C. Popović, 1953.; J. Andrić-Matijević, 1963-/64.; M. Išgum 1978. i dr.

⁸ Iz našeg je vremena poznato da u području što ga zauzima Jaskansko prigorje i Pokuplje nisu za pređenje upotrebljavali preslicu, već su prelje povjesmo jednostavno privezale na vlastitu glavu. Takvu sam praksu zabilježila 1968. u žumberačkom selu Tihočaj, te u Gračacu, gdje su, međutim, kao novije primjenjivali kopljastu preslicu. Ovdje valja naglasiti da je B. Hacquet, putujući 1787. uskočkim područjem, zapisao: „Nikad se žena ili djevojka neće naći nezaposlena, kod svakog izlaska ili puta vidi je se svagda predući, kako povjesmo lana ili konoplje ima privezano na jednoj strani glave, pa tako ne treba nikakve preslice.“ (Hacquet, 1801., 152-153)

⁹ „(bukov) štap, dolje kružan, gore plosnato otesan, ispod šiljatog vrha bočno zarezan.“ (Barlek, 1984., 20)

¹⁰ Uopće se križni tip preslice na području sjeverozapadne Hrvatske smatra pojavom velike starine. Marija Išgum pretpostavlja da je možda riječ o kulturnom dobru predslavenskog porijekla. (Išgum, 1978., 55)

¹¹ Pocrtala A. M.

¹² Kazivači su u recentnim istraživanjima spomenuli nekoliko sela u kojima su živjeli tkalci: Mavlići, Jankovići, Duralije, Žamarija, Simenići, Hartje, te izvan Žumberka Noršić-selo i Jarušje.

¹⁵ Primjerice nazivi za uspravne stupce: *stranice* (Ž) - *bande* (S i P), za poprečne gredice: *prečke* (Ž) - *itatela* (P) - *platice* (Š), za nitnjaču: *palica* (Ž) - *nita* (P) - *nitalo* (S) i si.

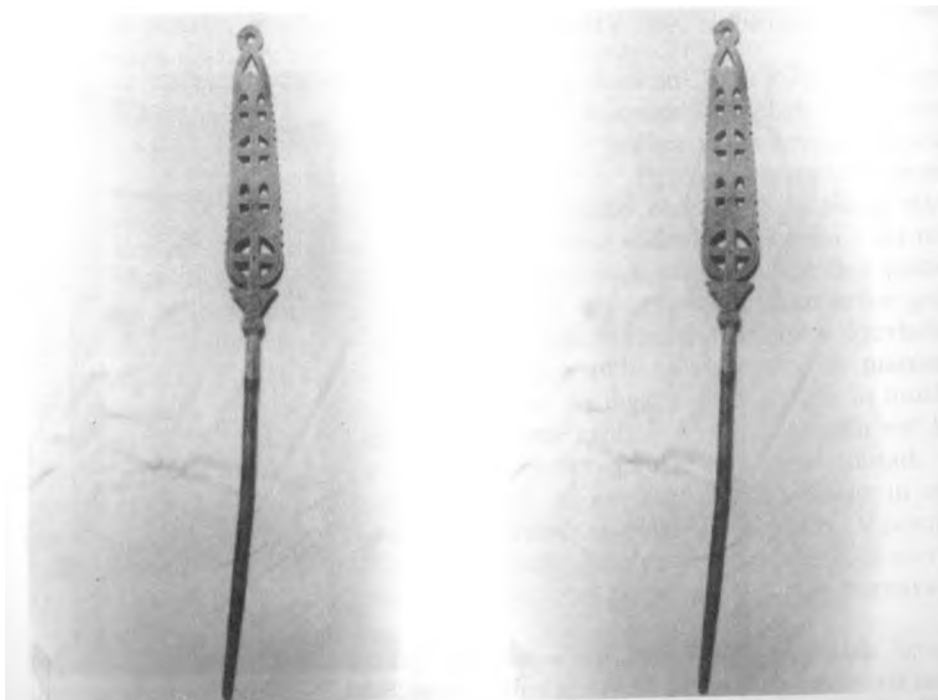
“ U našim je krajevima poznata još jedna vrsta uspravnih stanova. Oni se od žumberačko-dalmatinsko-hercegovačkog oblika razlikuju po savršenijoj konstrukciji, te primjeni u zanatskim radionicama unutar gradskih i varoških sredina. To su razboji za tkanje ćilima, od kojih su najpoznatiji tzv. pirotski. Njima pripadaju i razboji na kojima su mutavdije tkali *mutape*, grube pokrivače od kostrijeti, te asurdije tkanje za rogožare i hasure. Takvi su stanovi bili najviše u upotrebi u istočnom dijelu Jugoslavije, kamo su vjerojatno dospjeli pod neposrednim utjecajem Turska - Osmanlije. (Vadić-Krstić, 1980.)

S druge strane vertikalni su stanovi imali široku uporabu i u ostalim europskim zemljama. U zapadnoj Europi sve do kasnoga srednjeg vijeka tkanine su se isključivo proizvodile na takvom tipu stana. (VIPS 11, 1977., 5272) Stoga i ne začuđuje što ga nalazimo i u našoj srednjovjekovnoj likovnoj umjetnosti, primjerice na freskama crkve sv. Primoža iz Kamnika u Sloveniji, nastalima oko 1520. Na jednom od prizora jasno je vidljivo kako Marija tka na uspravnom stanu. (Vidi reprodukciju u: Leksikon Minerva, 1936., tabla VIII, str. 593)

Aleksandra Muraj

Slika 1 - Preperuše. Mrzlo Polje Žumberačko, 1941.

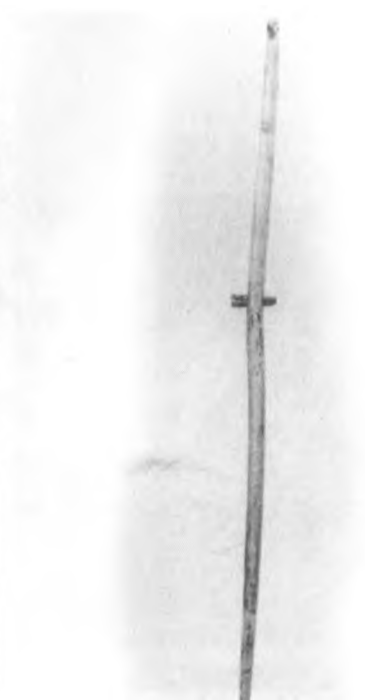
Slika 2 - Preslica, Mrzlo Polje, 1962.
Varijanta a)

Slika 3 - Preslica, Glusinja,
Varijanta b)

Aleksandra Muraj

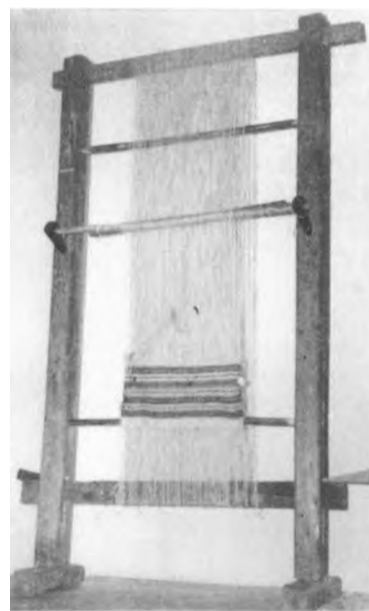
Slika 4 - Preslica, Veliki Vrh, 1972.
Demonstrira Mara Balaban-
-Novosel, r. 1906. Varijanta c)

Slika 5 - Preslica, Višči Vrh, 1962.
Križni tip

Slika 6 - Preslica, Javor, 1963-
Kružni tip

Slika 7 - Uspravni tkalački stan,
tara, sa započetim tkal-
njem, Golubići, 1963.

ETNOLOŠKA TOPOGRAFIJA ZAHODNEGA ŽUMBERKA

MILAN BRAČIKA

UVOD

Žumberak zavzema ozemlje, ki na jugozahodu sega do roba Bele krajine, a na severozahodu se spušča do najvzhodnejšega dela Krškega polja in bregov nad Posavsko ravnino iznad Mokric in Bregane. V teh mejah se Žumberak razteza znotraj nekoliko izkrivljene elipse, katere daljša os gre v smeri jugozahod-severozahod v dolžini okrog 30 km. Na vzhodu in severovzhodu sega do potoka Bregane, a na jugozahodu se spušča proti belokranjski kotlini, tako da je nekaj žumberških naselij tudi na ozemlju Slovenije. Na severozahodu in severu se področje Žumberka vzpenja vse do meje med Slovenijo in Hrvaško, ki deloma poteka mimo najvišjih žumberških vrhov, na vzhodu pa seže nad izvir rečice Bregane. Preko osrednjega dela Žumberka teče rečica Kupčina. Ta je do vasi Pribiča izdolbila glavni prihod v področje Žumberka.

Ime Žumberak je dokaj staro. V zgodovinskih virih se omenja kot središče tega področja stari grad Sichelberg, Schumberg. Nekateri jezikoslovci to ime povezujejo z nemško besedo Sichel, in sicer zato, ker se Žumberška gora razteza v obliki kose. Znano pa je, da je to področje nosilo omenjeno ime že pred priselitvijo Uskokov iz Turčije. Vzhodna meja Žumberka ni povsem jasna ne samo zaradi geološke sestave, ampak tudi zaradi etnoloških značilnosti prebivalstva. Naselja žumberških Uskokov namreč večkrat prehajajo rečico Bregano.

Večji del Žumberka pokrivajo triadni in kredni dolomiti. Tako v Žumberku prevladujejo fenomeni Krasa. Sloji apnenca in dolomita so debeli samo nekaj metrov; voda je navadno tik pod površjem in prihaja ven v mnogih uvalah. Žumberško področje uvrščamo v plitki Kras. Tipičnost krasa dokazujejo ponikalnice, ki so na tem področju zelo pogoste. Našteto jih je okrog 40. V Žumberku je tudi veliko jam in vrtač. Žumberško vodovje v glavnem zbira reka Kolpa. V središču Žumberka je rečica Kupčina s svojimi pritoki. Kupčina nastane iz več izvirov in potočkov, ki privro izpod najvišjih vrhov Žumberške gore. Gozdovi so danes omejeni samo na nekatera področja Žumberka. Prevladuje bukev, nekaj je tudi javora in jesena kakor tudi smreke, jelke in macesna.

V gorskih gozdovih lahko pogosto naletimo na divje češnje, jablane in hruške. Poseben okras Žumberške gore so zdravilne rastline: doslej je naštetih več kot 30 vrst. Na področju Žumberka in Žumberške gore je tudi veliko divjadi, na primer polhov, kun, jazbecov, srn, jeleni, zajcev, lisic, divjih prašičev in celo nekaj medvedov. Precej je tudi sov, jerebic, jastrebov in sokolov. V potokih Žumberka so tudi postrvi. Najvišje področje Žumberške gore ali Gorjancev je masiv Gere (1181 m) ali Trdinov vrh (ime nosi po Janezu Trdini - poznavalcu tega področja).

Vse do začetka 13. stol. sta Žumberak kakor tudi Bela krajina pripadala hrvaški državi. V prvi polovici 13. stol. je to področje začelo prehajati v lastništvo nemških plemičev. Tako sta postala Žumberak in Bela krajina vedno bolj vezana na

Milan Bračika

deželo Kranjsko. Staroselci, ki so v tem času bivali v Žumberku in Beli krajini, so bili Slovenci in Hrvatje, ki so se tu naselili kot južni Slovani. Toda v času turskih vpadov so nastopile spremembe, ki so bistveno spremenile etnični sestav žumberškega prebivalstva. Zaradi turških vpadov je žumberško področje postajalo vedno bolj pusto. Zato so v opustošeno krajino takratni gospodarji - plemiči začeli naseljevati Uskoke iz krajev pod turško oblastjo, večinoma iz Bosne. Selitev Uskokov v Žumberak se je začela leta 1530 in leta 1540 jih je bilo že preko 3000. Ko je bila ustanovljena Vojna krajina, so takratni gospodarji Žumberak skupaj s Slunjem (v Kordunu) spojili v veliko Slunjsko kapetanijo, to pa podredili karlovškemu generalu. Tako so v tem hribovitem predelu ti ljudje - Uskoki našli zatočišče in novi dom za sebe in svoje družine, toda za to pa so morali opravljati vojaško službo, braniti prodor Turkov v Kranjsko in ostale dežele. Uskoki, ki so se naselili v Žumberak, so bili večinoma pravoslavci, manjši del pa katoliki. Po letu 1770 so pravoslavni Uskoki pod pritiskom oblasti prešli v unijo.

V drugi polovici 18. stol. je prenehala neposredna turška nevarnost. Področje Žumberka je bilo konec 18. stol. upravno-politično razdeljeno v dve kompaniji (četi-kapetaniji) - v enajsto in dvanajsto četo. Prva je imela središče v kraju Oštre (zahodni del Žumberka), druga pa v gradu Žumberku in kasneje v kraju Kalje (vzhodni del Žumberka). Oštrška kompanija je štela takrat 3754 prebivalcev, kranjska "kompanija" pa 3204 prebivalcev, skupaj 6958 prebivalcev. Še pred končno ukinitvijo Vojne krajine je bil formiran žumberški okraj s središčem v Kostanjevcu. Namesto omenjenih dveh kompanij je bil Žumberak razdeljen na dve občini. Središče prve je bilo v Kalju, središče druge pa v Sošicah. Radoslav Lopašić je v svoji razpravi o Žumberku leta 1880 zapisal, da šteje prva občina 5919 prebivalcev, druga občina pa 4563 prebivalcev. Skupaj torej 10.482 prebivalcev.

Po osvoboditvi je celoten Žumberak, izvzemši 9 naselij ob cesti Metlika-Novo mesto, pripadal SR Hrvaški. Sedaj (1986) je področje Žumberka razdeljeno med 4 občine. Skrajni severovzhod pripada občini Samobor, največji, osrednji del, občini Jastrebarsko, bivša radatoviška občina (zahodni Žumberak) pa k ozaljski občini. Le 9 žumberških vasi na skrajnem jugozahodu spada k občini Metlika in s tem k Sloveniji.

Leta 1948 je na področju Žumberka živel 17.721 prebivalcev, leta 1953 16.459, leta 1964 15.911, leta 1971 pa 6.347. Pri zadnjem popisu prebivalcev, leta 1981, je bilo ugotovljeno, da prebiva na območju Žumberka le še okrog 4.000 oseb, ki so po narodnosti večinoma Hrvatje, manjši del pa Srbi (v zahodnem Žumberku).

OPREDELITEV OBMOČJA

Ozemlje krajevne skupnosti Radatovići - Dragoševci obsega zahodni del Žumberka. Na severu, zahodu in jugu meji na Slovenijo, na vzhodu pa na osrednji del Žumberka. Lokalni center krajevne skupnosti je naselje Radatovići, področni center pa okraj Ozalj, ki je tudi središče občine, kamor sodi omenjena krajevna skupnost. Krajevna skupnost Radatovići - Dragoševci sodi v karlovško regijo, katere središče je mesto Karlovac. Krajevna skupnost Radatovići - Dragoševci meri okrog 35 km² in ima povprečno gostoto prebivalstva okrog 15 na km².

NOTRANJA STRUKTURA OBMOČJA

Radatoviški kraj ali zahodni Žumberak je zelo sušen predel. Sestavljen je pretežno od krednih sedimentov, prevladuje pa podzemno gibanje vode. Mnoge podzemne jame z mnogimi uvalami in suhimi dolinami s ponikalnicami dajejo kraju kraške značilnosti. Zahodni Žumberak deli potok Sušica na dva dela. Na desnem bregu potoka je središče naselje Radatovići, na levem bregu pa Dragoševci. Smeri voda kot tudi poti tega dela Žumberka so orientirane proti Metliki in Ozlju oziroma Karlovcu. Krajevno skupnost Radatovići - Dragoševci sestavlja 26 vasi. Od tega sta dve vasi brez prebivalcev, in sicer Gaj ter Rajakovići (Rakovići). Vasi, ki se tu nahajajo, so sledeče: Brezovica, Bulići, Cvijetiši (Četiši), Doljani, Dragoševci, Dučići, Dvor, Gaj, Goleši, Grmki, Gudalji, Kamenci, Kaseri, Kuljaji, Kunčani, Veliko Liješće, Malinci, Malo Lešće, Milčinovići, Pilatovci, Radatovići, Rajakovići (Rakovići), Ratkovići, Sekulići - Malići, Šiljki in Vukšići.

V Žumberku govorijo štokavsko narečje ijekavskega govora in deloma čakavsko narečje ikavskega govora. Žumberak kot celota je obkrožen z jugovzhodne strani s področjem kajkavskega narečja, a s severozahodne in jugozahodne strani s področjem slovenskega jezika. Žumberak, v katerem govorijo štokavsko narečje, lahko razdelimo na dva dela, in to po razlikah v naglasu: v jugozahodnem delu se sliši novi, v severovzhodnem pa stari štokavski naglas. Toda te razlike v naglasu med enim in drugim področjem v Žumberku vedno bolj izginjajo in novejši štokavski naglas je začel prevladovati tudi na štokavskem področju severovzhodnega dela. Vpliv novega štokavskega naglasa pa se vse bolj opaža tudi pri čakovcih, tako da se novejša štokavska ijekavščina govori že v celotnem Žumberku. Žumberški govor je tesno povzan s hercegovsko-čmomaljskim govorom, kar pomeni tudi etnično sorodnost med Žumberčani na eni ter Hercegovci in Črnogorci na drugi strani. Žumberčani so tudi v neposrednem stiku s Slovenci, zato je čutiti tudi vpliv slovenskega jezika na žumberški govor. Največ vpliva na žumberški govor je imelo belokranjsko narečje, zlasti tisto, ki se govori v Metliki in njeni okolici. Žumberčani so namreč v močnem stiku s Slovenci, zato so tudi pogoste poroke med njimi.

V zahodnem Žumberku so naselja rezultat mlajše - sekundarne naselitve od 16. stol. naprej. Razporeditev agrarnih površin in možnosti njihovih izkoriščanj so pogojevali vrstni red, velikost, tip in položaj naselja. Območje ima v celoti majhno relativno gostoto naseljenosti, kar je posledica planinskega in kraškega zemljišča ter majhnih obdelovalnih površin. V radatoviškem območju začenja naseljenost na višinah od 300 m naprej, a največja je med 400 in 700 m. Glavni tip žumberških naselij so majhne vasi, raztresene po tem planinskem območju. Vse te vasi so nastale oz. se razvile iz nekdanjih rodovnih zadrug oz. posameznih zadružnih hiš. Torej žumberška naselja so v veliki večini iznad 400 m nad morjem pa tudi več, kot npr. Radatovići. Več je tudi vasi na višini 700 m in več nad morjem, kot npr. Sekulići in Gaj. Težak pristop k večini žumberških vasi in s tem povezana izoliranost je pogojevala gradnjo hiš iz domačega materiala, še nedavno na starinski način. V težko pristopnih vaseh se še nahajajo tako imenovane brunare s starinskim oglom in pokrite s slamo. Pogosta je tudi kombinacija lesa in kamna. Iz kamna je prtiličje s prostori za živino, iz lesa pa so zgornji stanovanjski prostori. V zgornje prostore se navadno pride po stopnicah.

Milan Bračika

V zahodnem Žumberku, to je okrog Radatovičev in iznad njih je precej hiš, ki so grajene samo iz domačega kamna. Toda z naglo izgradnjo boljših komunikacij, posebno po osvoboditvi, so začeli zlasti v pristopnejših vaseh z novim načinom gradnje. Zaselki so se ponavadi razvili v preteklosti iz ene ali dveh zadružnih hiš. Ta proces so pospešili tudi ekonomski razlogi razkroja rodovnih zadrug v 19- stoletju.

Uprava je bila tu od vsega začetka popolnoma vojaška. Po ukinitvi Vojne krajine 1871 je bil formiran žumberški okraj s središčem v Karlovcu, a zatem je pripadal k okraju Jastrebarsko. Skozi vse to obdobje je imel Žumberak dve občini, eno v Sošicah drugo v Kalju. Leta 1921 je bil od občine Sošice odcepljen jugozahodni del Žumberka in iz tega dela je bila formirana nova občina s središčem v Radatovičih. Leta 1931 je bila občina Radatoviči pripojena k okraju Metlika, kateri je bil takrat ustanovljen. Leta 1935 je bil ukinjen okraj v Metliki in pripojen okraju Čmornj, z njim skupaj pa je pripadla k čmornjskemu okraju tudi občina Radatoviči.

Po zlomu stare Jugoslavije (1941) so v Metliki prišli Nemci. Kmalu zatem, to je 10. maja 1941, pa so Italijani okupirali Metliko in zahodni del Žumberka (občino Radatoviči). Vloga Žumberka (predvsem zahodnega dela) je bila v NOB zelo pomembna. Po osvoboditvi je celotni Žumberak, izvzemši 9 naselij ob cesti Metlika-Novo mesto, pripadal SR Hrvaški. Sicer pa je področje zahodnega Žumberka, to je bivše radatoviške občine, zdaj (1986) del ozaljske občine, čeprav vasi radatoviškega območja gravitirajo prirodno kakor tudi ekonomsko k Metliki.

Sodstvo v Žumberku je bilo od začetka naseljevanja Uskokov pa vse do ukinitve Vojne krajine v rokah vojaških oblasti, nato pa je prišlo v roke civilnih oblasti.

Vasi parohije (župnije) Radatoviči so bile naseljene po prvi selitvi Uskokov Srbov 1530 leta. V 16. stol. je bil Žumberak nekako cerkveno središče za vsa srbska naselja na kranjskih mejah. Radatoviška pravoslavna-srbska župnija je zavzemala zahodni del Žumberka in je bila najstarejša in največja žumberška župnija. Uskoški Srbi so zgradili v Radatovičih manjšo cerkev že v prvi polovici 16. stol., verjetno v času službovanja domačih duhovnikov iz rodu Pruščevičev, iz katerega je bilo vseh deset ali dvanajst pravoslavnih duhovnikov župnikov. Od Pruščevičev je v zgodovini največkrat omenjen Peter Pruščević, ki je bil od vseh Pruščevičev najdlje župnik v Radatovičih, a imenoval se je "žumberački župnik". Vsi ti Pruščeviči so bili rojeni v vasi Malinci in verjetno potekajo iz stare zadružne hiše Pruščevičev.

Župna cerkev v Radatovičih je posvečena Kristusovemu vstajenju, a ljudje jo že od nekdaj imenujejo SVETA NEDELJA. Župnijo sestavlja 26 vasi, dve sta nenaseljeni. Do leta 1770 so v radatoviški župniji še službovali preganjani pravoslavni duhovniki, a od takrat pa uniatski.

Cerkev sv. Bogorodice v Dragah (na skrajnem zahodu Žumberka) je bila radatoviška filiala (podružnica) vse do leta 1785, nakar jo je uniatski marčansko-križevski vladika Vasilije Božičković povzdignil v samostojno župno cerkev. Današnja radatoviška župna cerkev je bila ponovno zgrajena 1870. leta. Je iz kamna in pokrita s pločvino. Dolga je 21,45 m, široka pa 7,10 m. Ima tri zvonove, ki so bili nabavljeni leta 1925. Veliki zvon je težak 635 kg, srednji 365 kg in mali 175 kg. Poleg župne cerkve obstajajo tudi tri podružnične kapele.

Milan Bračika

Kapela v Dragoševcih je posvečena PRESVETI BOGORODICI, a ljudje jo imenujejo DJEVICA MARIJA. Cerkev je dolga 11,07 m in široka 3,60 m. Ima samo en zvon. Kapela v Velikem Liješču je posvečena sv. JOVANU KRSTITELJU. Dolga je 10,55 m in široka 3,60 m. Na zvoniku sta dva zvana. Leta 1889 je bil v cerkvi postavljen nov ikonostas, delo slikarja Jerneja Jereba iz Metlike. Istega leta je bila cerkev tudi obnovljena; je ena najstarejših v Žumberku. Kapela v Šilcih je posvečena sv. MIHAJLU ARHANDŽELU. Dolga je 6,50 m in široka 4,55 m. Ima en zvon kakor tudi ikonostas. Kapela je zgrajena iz kamna in pokrita s pločevino. Obnovljena je bila leta 1958. V župniji je osem potnih kapelic, in sicer: sv. Nikole pri Gudaljih, sv. Marka pri Kuljajih, Vseh svetih na župniškem pokopališču, sv. Džura v Pilatovcih, sv. Stevana pri Grmkih, Gospe Lurdske pri Liješču ter sv. Bogorodice pri Dragoševcih. Poleg teh medpotnih kapelic obstajajo tudi križi: železni križ na župnem pokopališču (postavljen 1971), nov leseni križ med vasmi Doljani in Dučiči, novi križ na šiljskem pokopališču kot tudi križ pri Dragoševcih (obnovljen 1978) ter centralni križ na liješčanskem in dragoševskem pokopališču.

V župniji Radatovići so 4 pokopališča, in sicer: v Radatovičih, Dragoševcih, Liješču in v Šilcih. Radatoviška župa sodi v žumberški dekanat, ki je bil nedavno imenovan kot vikariat in je sestavni del križevške eparhije (škofije). Delo partizanske sanitete v rajonu Žumberak - Gorjanci se je začelo v prvi polovici 1942. leta. V tem času je bila formirana konspirativna bolnica severovzhodno od vasi Četiših. Bila je v sestavi II. operativne hrvaške cone s komandnim mestom v Četiših. A v samih Četiših je bila tudi ambulanta za ranjence in obolele borce. Ta ambulanta je skrbela tudi za zdravljenje civilov. V Četiših je bilo previjališče, sprejem ranjencev, v glavnem že oskrbovanih; lažji ranjenci so bili nato poslani na nadaljnje zdravljenje v Doljane ali Dučiče, težji pa deloma v konspirativne bolnišnice v Rog, deloma pa preko Kolpe na Petrovo goro. Zaradi požrtvovalnosti, nesebičnosti in pomoči prebivalcev žumberških vasi je bil sprejet odlok, da se vojno-partizanska bolnišnica in sanitetna šola iz Črmošnjic premesti v Žumberak in da se formira slovensko-hrvaška vojno partizanska bolnišnica in sanitetna šola kot kontonman po žumberških vaseh. Uprava in prvi kirurški oddelek sta bila v vasi Dučiči, drugi, interni nevrološki in dermatološki oddelek, pa je bil v Pilatovcih, kjer je bila tudi dietna kuhinja. Tretji, rekonvalescentni del, so namestili v Doljanah. Organizirana je bila tudi laboratorijska služba in postaja za transfuzijo krvi. Zaščitna četa je bila v Kuljajih in Doljanah, a stalna opazovalnica v Popovičih. Bolnišnica se je razširila tudi v ostale vasi, kot na primer v Rajakoviće, Buliće, Gaj in Sekuliće. Lahko rečemo, da v zahodnem Žumberku ni bilo vasi, kjer ne bi bilo sanitetne ustanove, kakor tudi ni bilo hiše, ki ne bi skrbela in imela kakšnega bolnika ali ranjenca v oskrbi, skrbela za hrano, zavoje in podobno.

Danes je v Radatovičih sektorska področna ambulanta.

Konec leta 1899 so naslovili predstavniki župnije Radatovići na Poštno ravnateljstvo v Zagreb prošnjo z željo, da bi se v Radatovičih odprl poštni urad. Prošnja jim je bila odbita. Zato je takratni radatoviški župnik odprl privatno pošto. Ljudje so nato izbrali poštarja in mu priskrbeli torbo. Poštar je tako dnevno za pogodbeni honorar odnašal in prinašal pošto v Metliko in iz nje v Radatoviće. Vendar so to 1901. leta prepovedali. Z zavzemanjem križevškega vladike (škofa)

Milan Bračika

pri Generalnem poštnem ravnateljstvu v Budimpešti je bila naslednje leto, to je 1902. leta, odprta javna pošta v Radatovičih. Prva poštarica je bila župnikova žena. Pošta obstaja še danes.

Od začetka šestnajstega do konca osemnajstega stoletja na področju Žumberka še ni bilo organiziranega šolstva, kljub temu pa je bilo v tem času precej Krajišnikov iz Žumberka, ki so bili zelo izobraženi in so imeli celo pomembne položaje v tedanji družbi tako v civilni kot v vojaški službi. Organizirani začetki šolstva v Žumberku segajo v terezijansko dobo. Leta 1760 in 1770 sta bili ustanovljeni dve šoli, in to v Sošicah ter v Mrzlem Polju. Od začetka 19. stol. do začetka 20. stol. je bilo odprtih na področju Žumberka še 10 šol. Ena takih šol je bila v vasi Pilatovci, kasneje pa v Dučicah. Leta 1841 je bila zgrajena šola v Radatovičih, kjer se danes nahaja krajevni urad. Šola je bila pod nadzorstvom kapetanije (stotnije) v Kostanjevcu oz. pod vojaško kontrolo. Župa Radatoviči je imela leta 1900 okrog 500 šoloobveznih otrok, vendar pa jih je lahko sprejela le 60. Tako se je pojavila splošna potreba po novi šoli. Zato so prosili vlado v Zagrebu, da jim ugotovi glede gradnje nove šole. Prošnja je bila uslišana in že leta 1900 je bilo poslopje zgrajeno. Sedaj obstoja v Radatovičih štirirazredna osnovna šola, kamor hodijo učenci iz okoliških vasi. Danes se precej žumberške mladine šola in zaposluje, večinoma v Karlovcu in Zagrebu.

Prebivalci dela Žumberka na področju krajevne skupnosti Radatoviči - Dragoševci so že pred več kot desetimi leti začeli z akcijo za modernizacijo svojih osnovnih prometnih poti, zavedajoč se, da je njihov gospodarski in družbeni napredek odvisen zlasti od dobrih prometnih zvez. Zaradi tega so prebivalci tega področja Žumberka začeli z akcijo glede asfaltiranja ceste Brezovica-Radatoviči v dolžini 4 km in ceste Veliko Liješće-Dragoševci v dolžini 3 km. V to akcijo so se vključili zaradi tega, ker je občina Metlika pristopila k modernizaciji ceste Bušinja vas-Brezovica-Radovica, s katero so povezane kot odcepi ceste Brezovica-Radatoviči in Liješće-Dragoševci. S tem so bili dani pogoji, da se je to področje povežalo z moderno cesto Novo mesto-Metlika-Ozalj-Karlovec, preko katere so se odprle možnosti za gospodarski, kulturni in zlasti turistični razvoj tega do sedaj nerazvitega področja. S cesto Brezovica-Radatoviči se tako povezujejo krajevni uradi, pošta, šola, ambulanta, trgovina in Radatoviči kot politično-kulturni center celotne krajevne skupnosti. Tudi Žumberčani, rojeni na področju krajevne skupnosti Radatoviči - Dragoševci, ki živijo v Zagrebu, Karlovcu, Metliki, Čmornju, Novem mestu in Ljubljani, so pomagali pri asfaltiranju omenjenih cest.

Prebivalstvo bivše občine Radatoviči (današnja krajevna skupnost Radatoviči - Dragoševci) je bilo v celoti organizirano za boj proti okupatorju. V vaseh tega področja Žumberka je bila baza partizanskih bolnišnic, teritorialnih operativnih komand, okrožnega komiteja Komunistične partije Hrvaške, vojnih partizanskih delavnic, zemljank in podobno. Skoraj vsi moški od 15. do 50. leta starosti so bili pod orožjem v operativnih ali teritorialnih enotah NOV. Na tem področju so bili na začetku 1942 formirani NOO kot pravi organi ljudske oblasti. Zaradi takih razlogov je bila dana iniciativa s strani občin Ozalj, Jastrebarsko, Samobor, Brežice, Krško, Novo mesto in Metlika, da se Žumberak in Gorjanci proglase kot spominsko (memorialno) področje in da se formira v skupnost, v katero bi bili vključeni predstavniki vseh teh naštetih občin. Naloga te skupnosti pa bi bila, da

Milan Bračika

se Žumberak predstavi in opredeli kot zgodovinsko pomembno področje, zlasti v času NOB, in da se v njem razvije turistična dejavnost z izredno ugodnimi možnostmi za rekreacijo in oddih delovnih ljudi iz okoliških mest. Tako bi se povečal življenjski standard tamkajšnjih prebivalcev. Na relaciji Metlika-Radatovići danes vozi vsak dan avtobus.

Kulturno-prosvetno društvo Žumberak je bilo ustanovljeno na skupščini Žumberčanov 27. junija 1965. leta v domu JLA v Zagrebu. Skupščino je sklical iniciativni odbor 28 Žumberčanov, ki žive v Zagrebu. Na skupščini, kateri je prisostvovalo okrog 300 ljudi (večinoma iz zahodnega Žumberka) je bila enotno izražena želja, da se formira žumberško društvo. Delo društva naj bi prispevalo k zblizovanju ljudi, medsebojnemu spoznavanju, spoznavanju mladine z zgodovino Žumberka, posebno z novejšo zgodovino itd. Formirane so bile tudi sekcije v Samoboru, Jastrebarskem, Karlovcu, Ozlju, Budinjaku, Sošicah, Kaštu in v Radatovičih. Takšne sekcije tega društva naj bi bile ustanovljene tudi v drugih mestih in vaseh, kjer zato obstojajo pogoji in je zainteresiranost. Imenovan je bil tudi redakcijski odbor za izdajateljsko dejavnost. Rezultat njegovega dela so Žumberačke novine, ki so začele izhajati leta 1966, in sicer štirikrat letno oz. vsake tri mesece.

Žumberak je kraško in nerazvito področje. Prometne zveze na tem območju so že iz preteklosti slabe. Obrt in trgovina se v Žumberku ništa razvili. Za poljedelstvo ni pogojev, živinoreja pa je pomenila glavni vir prihodkov. Žumberški Uskoki so v času svojega vojaškega življenja v Vojni krajini postali zelo gibljiv element. Uskoki iz jugozahodnega Žumberka so bili poznani kot trgovci oz. prekupčevalci s soljo in tobakom med deželo Kranjsko in Hrvaško. Uskoki iz jugozahodnega dela Žumberka so bili znani pod imenom "fužinarji", ta naziv jim včasih še danes v šaljivem tonu pridevajo njihovi sosedi iz severovzhodnega dela Žumberka. Ti "fužinarji" pa zato imenujejo svoje severovzhodne sosede "maslari-ma", češ da oni prodajajo samo maslo in svoje kmetijske proizvode. "Fužinarji" so že zgodaj začeli odhajati v svet kot prekupčevalci. Žumberčani zahodnega dela Žumberka so bili še do nedavnega znani kot dobri živinorejci. Ob semanjih dneh so prihajali v Metliko, Črnomelj, Novo mesto itd., kjer so trgovali z govedom - zlasti z voli.

Leta 1959 so v Radatovičih dobili moderno trgovino, ki obstaja še danes in služi za potrebe okoliških vasi.

Gostinstvo kot področje dejavnosti se v Žumberku prav tako ni razvilo. Pri ljudeh obstoja sicer gostoljubje. V Radatovičih se nahaja od leta 1966 bife, ki je edini na tem področju.

Edine kulturne ustanove v Žumberku (kar velja tudi za zahodni Žumberak - radatoviško področje) so bile in so še vedno šole. Kulturno-umetniških društev danes v Žumberku ni, pa tudi ljudi, ki bi se lahko takšnim dejavnostim v prostem času posvetili, je zelo malo. Mediji širjenja množične kulture se v glavnem nanašajo na radijske in TV sprejemnike, kateri ustvarjajo iz Žumberčanov pasivne porabnike kulturnih dobrin. Odnos do kulture je urađen oz. služben, pasiven, zato je občutiti tudi nezainteresiranost zanjo. Zaradi tega je kulturno življenje v povojnih letih v Žumberku v nenehnem upadanju.

Če pa analiziramo drugo stran ljudskih potreb, to je materialno področje življenja, opazimo, da je življenjski standard zelo porastel. To se opaža povsod.

Milan Bračika

Traktorji, avtomobili, gospodinjski aparati in podobno so tu popolnoma običajni predmeti oz. sredstva, pa tudi modernih lepih hiš ne manjka. Opaziti je skrb za oblačenje in višji nivo higiene. Torej kulturno življenje zaostaja za materialno platjo življenja.

S športom se največ ukvarjajo učenci v Radatovičih - v šoli. Starejši možje pa se večinoma ukvarjajo z balinanjem, ki je tu nekakšna ljudska igra, zlasti po drugi svetovni vojni.

Zabavišč ni, so pa občasne veselice, zlasti lovske. Lovsko društvo je bilo formirano v Radatovičih že 1906. leta.

Žumberško področje (tudi zahodni Žumberak) ima vse pogoje za razvoj izletniškega turizma. Leži na zelo ugodni nadmorski višini (okrog 600 m), gozdni predeli nudijo veliko dobrin, kot npr. maline, gobe, tu je tudi veliko divjačine itd. Številni potočki so izvori pitne vode in osvežujejo človeški organizem. In ne nazadnje, gostoljubnost je znana širšemu okolju. Vsi ti faktorji govore v prid investiranju za razvoj turizma v Žumberku. Pa tudi z ozirom na večjo motorizacijo bi lahko izletniški turizem prinesel ekonomske koristi prebivalstvu tega področja. Zato pa je nujno nadaljne urejanje, posodabljanje cest.

V bližini vasi Radatoviči so začeli nekateri domačini, ki sicer žive v Zagrebu ali Karlovcu, graditi počitniške hišice, v katere prihajajo konec tedna ali pa v času dopustov.

Nekdanja občina Radatoviči, ki je imela 24 naseljenih vasi z okrog 2.000 prebivalci, je bila leta 1957 pripojena k občini Ozalj, kljub temu, da to področje ekonomsko, geografsko, kulturno, etnografsko nima nobenih zvez z Ozljem. Geografske in ekonomske zveze povezujejo ta del Žumberka z Metliko, katera mu je znatno bližje - pa tudi cesta in avtobusne zveze obstajajo. Sicer pa kulturne vezi Žumberčanov segajo veliko dlje, po vsej domovini in izven nje. Samo politično-teritorialne meje so bile motiv pripojitve tega področja k Ozlju. Sicer pa se je že delalo na tem, da se ta del Žumberka, ki je deloma v določenem časovnem obdobju že bil pod Slovenijo, pripoji k občini Metlika. Za to področje bi to predstavljalo občutno lažje komuniciranje s središčem občine, kar bi mu dalo tudi boljše ekonomske možnosti razvoja.

Najbolj odročna vas je Gaj, ki je najvišje ležeče naselje in nenaseljeno. Enako velja tudi za Rajakoviće.

Nekih posebnih lokalnih značilnosti na tem področju ni.

Vsi navedeni kraji radatoviškega področja imajo precej skupnih značilnosti in tudi hotenj.

DEMOGRAFSKI RAZVOJ OBMOČJA OD LETA 1869 DALJE

Od naselitve 1530. leta pa vse do ukinitve Vojne krajine 1871. leta so se Uskoki in ostali prebivalci Žumberka ukvarjali s poljedelstvom, kakršnega jim je omogočala skopa kraška zemlja. Vzgajali so krompir, sadje, redili živino in podobno. Do takrat so Uskoki imeli tudi status privilegiranih svobodnih kmetov in vojakov. Z ukinitvijo Vojne krajine je bilo konec tudi uskoških privilegijev. Konec 19. stol. in v začetku 20. stoletja se je začelo izseljevanje Žumberčanov najprej v ZDA in Kanado, kasneje tudi v Nemčijo, Francijo in v druge evropske dežele. Največ prebivalstva se je izselilo po letu 1931. V radatoviškem področju je prebivalstvo številčno naraščalo do 1880. leta. Tedaj začne stagnirati, in to traja vse do leta 1890. Od takrat dalje začenja številčno padati in nato sledi

Milan Bračika

izseljevanje, kar je tudi pospešilo propadanje rodovnih zadrug. Pri izseljevanju ločimo dve fazi. V prvi fazi, do 1918. leta, so izseljenci v glavnem odhajali v prekomorske dežele, a v drugi fazi v znatni meri v evropske dežele kakor tudi v druge evropske kraje in po Jugoslaviji. Prebivalstvo radatoviškega področja se začelja naseljevati tudi v bližnja mesta, na primer v Metliko, Karlovac pa tudi Zagreb. V Metliko so se preselile sledeče družine: leta 1884 družina Daka Makarja iz V. Liješća, 1892. Milana Keserića iz Keserov, 1879. leta Pavla Rajakovića iz Radatoviće, 1901. leta Džure Vukasovića iz Kunčanov, 1903. leta (1904) Jovana Bračike iz Dragoševcev, 1906. leta Ilije Keserića in Keserov, 1917. leta Janka Rajakovića iz Radatoviće, 1920. leta Ilije Bulića iz Bulićev, 1921. leta Mileta Vranešića iz Dragoševcev, 1924. leta Džuke Smiljanića iz Doljan, 1927. leta Maksa Milčinovića iz Dragoševcev, 1929. leta Pavla Cara iz Pilatovcev ter Mileta Živkovića iz Dragoševcev, 1931. leta Džure Vranešića iz Dragoševcev itd. Leta 1937. je bilo v Metliki že 70 Žumberčanov iz radatoviškega področja.

Po drugi svetovni vojni, leta 1946, je bilo na področju krajevne skupnosti Radatovići - Dragoševci 1726 prebivalcev, pri zadnjem štetju 1981. pa samo še 425. Kako se je število prebivalstva gibalo v posameznih vaseh krajevne skupnosti Radatovići - Dragoševci od 1946. do 1981. ponazarja sledeča tabela:

naziv vasi	število prebivalstva		
	leto 1946	leto 1971	leto 1981
Brezovica	38	28	41
Bulići	51	13	10
Cvijetiši (Ćetiši)	67	6	4
Doljani	137	59	36
Dragoševci	122	35	36
Dučići	123	40	21
Dvor	10	8	36
Gaj	33	-	-
Goleši	65	25	11
Grmki	57	13	11
Gudalji	32	20	9
Kamenci	62	20	8
Keseri	71	22	12
Kuljaji	62	27	18
Kunčani	91	41	17
Liješće (Veliko)	282	95	67
Malinci	19	15	5
Malo Lešće	12	10	9
Milčinovići	20	9	8
Pilatovci	85	64	40
Radatovići	53	34	26
Rajakovići (Rakovići)	64	5	-
Radkovići	31	6	2
Sekulići-Malići	80	33	9
Šiljki	45	28	21
Vukšići	14	5	3
SKUPAJ:	1726	661	425

Milan Bračika

Po narodnosti so prebivalci krajevne skupnosti Radatovići - Dragoševci večinoma Srbi, nekaj pa je tudi Hrvatov.

GOSPODARSKI RAZVOJ OBMOČJA

Prebivalstvo v zahodnem Žumberku se izključno ukvarja s kmetijstvom, to je s poljedelstvom in živinorejo. Zemljo še vedno obdelujejo na starinski način, kajti kamniti teren, slaba kvaliteta obdelane zemlje in znatna nadmorska visina preprečujejo uporabo sodobne kmetijske mehanizacije. Od poljedelskih kultur vzgajajo največ krompir, rž, oves, koruzo, grah in zelje, vendar v zadnjih letih sejejo tisto vrsto pšenice, ki hitro dozoreva. Vse bolj gojijo tudi krmilne rastline. Glavna gospodarska (kmetijska) panoga tega področja je živinoreja. Večinoma redijo plemenito gorsko, tako imenovano montafonsko pasmo. Število ovac se je sicer zmanjšalo, vendar je še vedno opaziti na nekih mestih čredice plemenitih ovac. Te redijo zlasti v višjih vaseh. Vinograde je opaziti tudi nad 400 do 500 m, vendar se kvalitetnejši nasadi nahajajo izpod 400 m nadmorske višine, in sicer predvsem v južnem delu zahodnega Žumberka. Sadjarstvo kot panoga je zanemarjeno. Sicer pa od vseh vrst sadja največ uspevajo slive, ki pa jih večinoma porabijo za izdelavo žganja, tako imenovane "šljivovice". S čebelarstvom so se v preteklosti sicer bolj malo ukvarjali, danes pa so to dejavnost povsem opustili. Za hmeljarstvo tu ni pogojev, kakor ne za druge podobne panoge.

Od vseh obrtnih dejavnosti je danes ohranjeno samo kovaštvo. Pomembnejša pa je ljudska obrt.

Na območju krajevne skupnosti Radatovići - Dragoševci ni industrijskih objektov. Najbližji je obrat IMV na Suhorju, kjer je zaposlenih nekaj mladih moških iz zahodnega Žumberka. Ženske (predvsem mlajše) iz tega področja pa so večinoma zaposlene v tekstilni industriji Beti in Komet v Metliki.

Geološka sestava področja ne daje možnosti za razvoj rudarstva. Može, predvsem tišči iz najvišjih vasi radatoviškega področja, so se v preteklosti precej ukvarjali s sekanjem in izvozom drv in lesa iz gozdov. Danes se s tem delom le redki preživljajo.

S svojimi prirodnimi in družbenimi vrednotami in bogastvom (zgodovinski spomeniki, spomeniki iz NOB, geografski položaj, vodni viri, gozdne površine, klimatski pogoji in podobno) si omogočajo ljudje na tem območju hitrejši razvoj turizma, pri čemer povezujejo prirodne in družbene elemente v skladu s svojimi življenjskimi potrebami in razvojnimi interesi. Oskrba z vodo (izgradnja vodovoda) in elektrifikacija območja sta v radatoviškem področju urejeni, kar je tudi pomembno za razvoj turizma.

Tudi dostop do turističnega območja je pomemben, kar je v glavnem že urejeno.

V decembru 1978. leta je bila v Sošicah (v osrednjem Žumberku) ustanovna skupščina, kjer so formirali Skupnost spominskega področja Žumberak - Gorjanci, v katero sodi poleg ostalih tudi krajevna skupnost Radatovići -

- Dragoševci v zahodnem Žumberku.

Žumberak in Gorjanci sta prirodni območji, bogati živalstvom, kar je zanimivo zlasti za lov. Lovskih družin je tu več, med njimi je tudi Lovska družina Radatovići.

Poleg divjadi, katere smo že omenili, zaidejo sem tudi posamezni risi in medvedi iz kočevskih gozdov.

Milan Bračika

Področje je zelo bogato z zdravilnimi zelišči (teh je preko 30 vrst, kar smo že omenili) v nižjih predelih je tudi veliko koštanja in borovnic.

Glede prometa smo že govorili. Omenim pa naj še, da se na smer Brezovica-Radatovići navezuje 16 vasi, na smer V. Liješće-Dragoševci pa 8 vasi in zaselkov.

SPREMINJANJE PROFESIONALNE STRUKTURE PREBIVALCEV OBMOČJA

Od naselitve v Žumberak (1530. leta) pa vse do ukinitve Vojne krajine leta 1871 so bili Uskoki v glavnem privilegirani svobodni kmetje in vojaki. Po ukinitvi Vojne krajine pa so morali Krajišniki iskati novih virov prihodkov za življenje. Hkrati se pojavljajo možnosti za zaslužek v drugih krajih in podjetno krajišniško prebivalstvo začne zapuščati rojstni kraj. Temu izseljevanju je sledilo tudi razkrajanje tradicionalnih oblik združnega življenja. Prebivalstvo (zlasti možje) bivšega krajišniškega področja se je sedaj začelo ukvarjati tudi s trgovanjem, posebno s prekupčevanjem živine, soli in tobaka. Mnogo so potovali, nekateri od njih so se naselili tudi v sosednji Sloveniji, predvsem v Metliki in okolici pa tudi v Karlovcu in v Zagrebu. Vse do konca zadnje svetovne vojne je redkemu Žumberčanu uspelo oditi na nadaljnje šolanje. Večina inteligence se je šolala s pomočjo križevške eparhije v zagrebškem uniatskem semenišču, kjer pa se je šolal predvsem duhovniški kader. Šele po drugi svetovni vojni se začne pojavljati tudi posvetna inteligenca. Od intelektualcev, ki so živeli in delali na področju Radatovićeve, je najpomembnejši uniatski duhovnik Jovan Hranilović (1855-1924) pesnik Žumberačkih eligij – modernist, znani hrvaški kakor tudi srbski pesnik.

SPREMINJANJE SOCIALNE STRUKTURE PREBIVALSTVA OBMOČJA

Pozitivna socialna atmosfera po drugi svetovni vojni je zajela tudi Žumberak. Začenja se obnova v vojni uničenih šol in ostalih zgradb, a gradijo se tudi nove. S pomočjo socialistične samoupravne skupnosti se začne Žumberčani vključevati v vse vrste šol. Nova inteligenca pa se večinoma zaposluje v Karlovcu in Zagrebu.

V zadnjih letih je opaziti v žumberških vaseh velik napredek. Vse so elektrificirane. V večini vasi imajo danes tudi radio in televizijske sprejemnike. Ljudje so se začeli zaposlovati v bližnjih gospodarskih centrih, kot na primer v Metliki. Ženske se večinoma zaposlujejo v tekstilni industriji (Beti, Komet v Metliki), moški pa v obratih IMV na Suhorju. Vendar pa še vedno 85% prebivalstva tvorijo kmetje. Za prevoz na delo in iz dela zaposlenih skrbita transportni podjetji Gorjanci in Viator, ki omogočata temu hribovskemu prebivalstvu lažji dostop na delo. Tudi za prevoz šolarjev je poskrbljeno. Ker so v Radatovićih samo štirje razredi, so za učence, ki obiskujejo višje razrede osnovne šole, organizirali šolske kombije, ki jih vsakodnevno prevažajo v osnovno šolo Jurovski Brod na Hrvaškem (oddaljenost: 5 km od Metlike).

Skupnost občin spominskega področja Žumberak - Gorjanci pa se tudi zelo prizadeva za čim boljši gospodarski in socialni razvoj Žumberka.

Milan Bračika

UVAJANJE NOVOSTI NA OBMOČJU

Še pred prvo svetovno vojno so na tem področju uporabljali lesen plug. Po prvi svetovni vojni pa je začel prevladovati železen plug, ki pa je popolnoma prevladal po letu 1930. Sejalne stroje niso uporabljali in jih tudi danes ne uporabljajo. Leta 1971 so v vasi V. Liješče in v Brezovici dobili prvi traktor, in sicer na posestvu Nikole Šoštarića ter Nikole Popovića. Danes je na področju celotne krajevne skupnosti Radatovići - Dragoševci 26 traktorjev. V vasi Radatovići sta 2, v Dučićih 6, v Grmkih 1, v M. Lešču 1, v Brezovici 3, v Pilatovcih 5, v Doljanih 1, v V. Liješču 4, v Dragoševcih 1 ter v Šiljkah 1. Do druge svetovne vojne so kosili vse z navadno ročno koso. Po drugi svetovni vojni pa so začeli uporabljati tudi kosilnice za žito in travo. Danes je na tem področju samih kosilnic (brez traktorjev) 10. Že pred prvo svetovno vojno so uporabljali mlatilnice in slamoreznice (na ročni pogon). Po prvi svetovni vojni, zlasti po letu 1936 pa so začeli uporabljati mlatilnice na naftni pogon.

Po ureditvi električnega omrežja (1960) so začeli uporabljati tudi stroje na električni pogon, kot na primer cirkularke, mešalce za beton, stroje v gospodinjstvu in podobno. Kombajne so začeli uvajati v južnem delu tega področja (Brezovica, Lešče, Dragoševci) po letu 1960. Dobili so jih iz Metlike. Zadružna skupnost se tu ni uveljavila, prav tako ne strojna skupnost. Umetna gnojila so začeli uporabljati po prvi, a razna škropiva za uničevanje zajedalcev po drugi svetovni vojni. Silosov na tem področju ni. Urejanje cementiranih gnojišč se je začelo po prvi svetovni vojni. Danes jih je na tem področju 20. Po zgraditvi vodovoda (1937) so uvedli v nekaterih vaseh vodo tudi v hleve, elektriko pa po letu 1960. V vasi Kuljaji obstaja edini električni pastir za govedo in ovce, ki je last Nikole Badovinca. Nakladalnikov in puhalnikov nimajo.

Po prvi svetovni vojni so začeli s predelovanjem in obnavljanjem starih hiš. Z izgradnjo vodovoda in električnega omrežja so prišli na vrsto tako imenovane "nove kuhinje" in "nove sobe" s kopalnicami in z WC. Leta 1933 so v Radatovičićih v hiši Ilije Smiljanića vgradili prva trodelna okna. To se je potem nadaljevalo tudi v drugih vaseh. Z odstranjevanjem lesenih stropov so začeli po prvi svetovni vojni, in to se nadaljuje še dandanes. Obloga tal se je deloma začela uvajati že pred drugo svetovno vojno (s parketi in ploščicami), danes pa poleg tega postavljajo tudi tople pode, tapisone in podobno. Te novosti v hišah zasledimo večinoma po letu 1960. Po prvi svetovni vojni so začeli opuščati slamnate strehe in jih zamenjavati z "limom" (pločevino), s "ciglo" (opeko) kakor tudi z eternitom. Danes uporabljajo v glavnem strešno opeko. Sušilnice za meso so večinoma na podstrešjih. Novih posebnih prostorov za shranjevanje mesa, vina, žita itd. ni. Vse to shranjujejo na podstrešjih, v kletih-zidanicah ali pa v "ambarih". Betonskih hlevov tu ni. Prav tako tudi ne svinjakov. Kozolca ne poznajo, prav tako ne komznjaka. Koruzo sušijo na podstrešjih. Betonska korita za napajanje živine ostajajo skoraj pri vseh hlevih, in to večinoma ob vodnjakih. Vodovod so zgradili leta 1937, v času Dravske banovine. Električno omrežje pa je bilo zgrajeno leta 1956. Kanalizacijo so začeli urejati po zgraditvi vodovoda skoraj po vseh naseljenih vaseh.

Glede rokodelsko-obrtne dejavnosti glej poglavje VIII.

Centralnega ogrevanja tu ne poznajo.

Milan Bračika

Oprema hiš je bila do prve svetovne vojne dokaj enostavna. Navadne štedilnike so poznali že pred njo, električne štedilnike pa so začeli uvajati po letu 1960. Štedilniki na plin so redki. Omare so začele nadomeščati škrinje že okrog leta 1900. Uvajanje dvoposteljnih spalnic pa je zaznati zlasti po letu 1930. Od takrat dalje začno opremljati prostore tudi z divani, kavči in podobnimi pohištvenimi izdelki. Tedaj se namreč začne izgradnja novih večjih hiš in v zvezi s tem so bili dani pogoji za uvajanje "dnevnihi sob". Uvajanje otroških košev, vozičkov, posteljic, stajic in podobno se je začelo po letu 1900. Do druge svetovne vojne je bila kuhinjska oprema v hišah zelo enostavna.

Cesta Brezovica-Radatoviči je bila asfaltirana leta 1975, leta 1976 pa so asfaltirali tudi cesto V. Liješče–Dragoševci. Leta 1975 je bila krajevna skupnost Radatoviči razdeljena na dva dela, in sicer na skupnost Radatoviči in skupnost Dragoševci. Meja poteka po potoku Sušica.

Prvo dvokolo na tem področju je bilo znano že leta 1910. Danes imajo dvokolesa v glavnem otroci. Prvi avto se je na tem področju pojavil leta 1935, danes jih je 14. Baterijske radioaparate so poznali tu že pred drugo svetovno vojno, električni radio-sprejemniki pa se pojavljajo tu šele po letu 1960. Radio ima zdaj skoraj vsaka hiša. Prvi televizijski sprejemnik pride semkaj leta 1963- Danes jih je 57. Telefon ima samo pošta v Radatovičih, in sicer od leta 1948.

V zadnji četrtini 19. stoletja je prevladovala na tem področju narodna noša. Najprej so začeli opuščati ljudsko nošo moški, kasneje pa tudi ženske. Po drugi svetovni vojni je ta (zahodni Žumberak) popolnoma zamrla. Nekatere starejše ženske pa jo še vedno hranijo v posebnih skrinjah.

Do druge svetovne vojne so uživali v glavnem čm kruh, po drugi svetovni vojni pa ga je popolnoma zamenjal bel kruh. Konzerviranih živil na tem področju ne uporabljajo.

RAZKROJ IN STOPNJA OHRANJENOSTI TRADICIONALNE KULTURNE PODOBE

Plodno zemljo so pridobivali z globokim rigolanjem. Danes jo orjejo s plugom kakor tudi s traktorjem. Sejejo vse z roko. Obstojata tudi ročno okopavanje, z motiko. Žanjejo v glavnem s srpom in s kosilnico. S cepci ne mlatijo več, pač pa z mlatilnico. Paše na skupni gmajni več ni, skupnih pastirjev prav tako ne. Ker je to hribovito področje, prevladuje ročna košnja. Od vprežne živine poznajo največ vole, katerih pa je zadnje čase vse manj.

Pletenje košar je že opuščeno. Tkalstvo in preja sta popolnoma zamrla. Ženske so tkale do druge svetovne vojne. Zadnja predilka na tem področju je bila Smiljanić Tonika - "Markoševa" iz Radatovičev. Lončarstvo tu ni imelo neke tradicije. Znano pa je bilo mlinarstvo, katerega ni več. V preteklosti so ljudje sami proizvajali razne predmete za svoje potrebe. Tako so naredili koš za vprežni voz, uporabljali so ga za prevoz gnoja, krompirja, koruze in podobno. Sami so napravili tudi tako imenovane "kape", v katerih so vozili pesek in zemljo. Izdelovali so tudi plečne koše za prenos krme in tako imenovane "procanje", v katerih so ženske nosile na glavi hrano za "težake" (delavce) na poljih in v vinogradih; imeli so jih dve vrsti, in sicer ene za delo, ene pa za praznike (v njih so nosili tudi razna jedila v cerkev). Sami so izdelovali tudi grablje, lesene vile, kar

Milan Bračika

si nekateri še danes naredijo. Od obrtnih dejavnosti, ki so bile sicer tu redke, so znane kovaštvo, kolarstvo in sodarstvo. Od vseh obrtnih dejavnosti je danes ohranjeno samo kovaštvo, in sicer v vasi V. Liješće. Obrtnik kovač je Janko Badovinac.

Kot smo že omenili, je starejša noša popolnoma izginila po drugi svetovni vojni. Ženska, ki je še zadnja nosila ljudsko nošo na tem področju, je bila Marija Goleš - Suminka iz vasi Goleši.

Od krajevnih jedi so najbolj znane "povitice" in "pogače". Največ povitic pripravijo za praznike, od teh je najbolj znana "povitica orehnjača", znane so tudi povitice iz sira in iz ocvirkov. Pogače pečejo tudi na nepraznične dni. Največ pripravljajo goveji sir. Kruh pečejo doma. Od leta 1930 do leta 1940 je bila v Radatovičih pekarija, in sicer v hiši Janka Predovića (predsednika bivše občine Radatovići), ki je služila tudi za ostale vasi tega področja.

Lesene hiše so prevladovala do prve svetovne vojne. Po prvi svetovni vojni so začeli graditi kamnite in kasneje, zlasti po drugi svetovni vojni, ilovnate stavbe iz betonskih blokov. Starih lesenih hiš je na tem področju še 5 (od vseh 155 obstoječih hiš tega področja). Po asfaltiranju cest (1975) je bilo zgrajenih na tem področju 42 vikendov, vodnjakov je tu okrog 50.

Večina hiš ima še vedno krušno peč in mizo s klopni. Tradicionalni kosi pohištva, kot na primer škrinje, zibelke, skledniki, žličniki, korita in podobno so bili v rabi do druge svetovne vojne. Petrolejke so svetile tu do leta 1957 (do uvedbe elektrike). Do druge svetovne vojne so še obstojale pri pastirjih razne igre, katerih pa danes ni več.

V obdobju po drugi svetovni vojni so v spremenjenih življenjskih razmerah in ob odlivu kmečkega prebivalstva s tega področja stari običaji skoraj popolnoma zamrli, ohranili so se samo nekateri. Delovne šega so bile v preteklosti zelo številne, danes pa jih je tu zelo malo. Znani običaj je še vedno "babinje", ki ga opravijo po otrokovem krstu. Prvo nedeljo po krstu pridejo vse "rodice" in "kume" k mladi materi na obisk, na "babinje". Vsaka ženska obiskovalka prinese s seboj potico (ponosnico). To sta dva hleba kruha. Za vsakega otroka, kolikor jih je v hiši, prinesejo majhne "hlebčiče". Starejše ženske so nosile te dobrine v torbah na plečih, a danes jih nosijo v "korbah" na glavi. V starih časih so te obiskovalke pogostili s kruhom in vinom, a danes jih pogoste s sodobnimi živili. Znan običaj je tudi "karmine" (krmine), ki je še do danes v navadi. Bistvo tega običaja je v tem, da varujejo mrliča, ki leži na odru. Vaščani obeh spolov pa tudi ljudje iz drugih vasi prihajajo "čuvati". Da ti "čuvvari" lažje prebijejo noč, prirejajo razne igre in šale, ki pa seveda niso po godu žalujočim, a jih morajo potrpežljivo prenašati. Sorodniki, ki prihajajo k pokojniku, jokajo in ena od žensk začne "bogariti". Ko pokojnika odpravijo na večni počitek in ga pokopljejo, se vsi pogrebci povrnejo na dom umrlega. Začne se "krmina". Vse sorodnike in "čuvare" pogostijo domači z jedačo in pijačo. Napijati začno "slavo božjo", pri tem pa še posebej posvetijo spomin na pokojnega.

Se dokaj ohranjen je običaj "krstna slava". Zanimivo je, da krstno slavo praznujejo verne in neveme družine. Krstna slava je znana samo pri srbskemu ljudstvu. S krstno slavo Srb praznuje svoj duhovni rojstni dan; obredje, ki je povezano s praznovanjem tega običaja, je svojevrstna manifestacija navezanosti na svoje poreklo in enotnosti, kohezivnosti srbske družine.

Milan Bračika

Tudi ostanki praznoverja so tu še znani. Tako na primer prinaša podkev srečo, prav tako štiriperesna deteljica in podobno. Nesrečo pa prinaša mačka, ko gre preko poti, ženska s praznim vedrom na glavni ali v roki. Nesrečo prinaša tudi številka 13- Če pride novo leto prva čestitat ženska, lahko to hiši prinese nesrečo. Še danes ponekod, zlasti starejše ženske, uporabljajo razna zdravilna zelišča – "vraštva" (zdravila). To so na primer česen, kamilice, kimelj in podobno.

Starinski plesi so se ohranili v glavnem do druge svetovne vojne, recimo tako imenovano "žumberačko kolo". Vse do druge svetovne vojne so obstajale tu tamburaške skupine - tamburaši, katerih pa danes več ni. Sicer pa obstojajo tu še posamezni godei. Od instrumentov so najbolj znane orglice, v zahodnem Žumberku jih imenujejo "pajerice" (prinesli so jih namreč trgovci iz Bavarske - od tod tudi ime). Imena tamburaških instrumentov pa so: berda, bugarija, bisernica, brač in violina, imenovana "gusle".

Od žumberških narodnih pesmi so bile znane: kolarske pesmi, žetelačke pesmi, popevke in bugarkinje (bugarčice).

Kolarske pesmi so peli, ko so plesali kolo. Kolo so sestavljali pari, ki so bili mešani z moškimi in ženskami. Žetelačke pesmi (žetvene) so prepevali samo v času žetve. Melodija žetvenih pesmi je podobna melodiji kolarskih pesmi, vendar s to razliko, da imajo žetvene pesmi daljšo melodijo. Popevke imenujejo tište pesmi, ki so jih v zboru peli moški ali ženske ali oboji skupaj. Večinoma so popevke peli po eni in isti melodiji, ki je bila enostavna in pri ljudeh omiljena. Med popevke prištevajo tudi prigodnice (omiljene pesmi), ki so jih peli v določenem času. Na Ivan dan so peli tako imenovane "ledakarske pesmi", a "preperuše" v slučaju suše z namenom, da z njimi izprosijo od boga težko pričakovani in potrebni dež. Bugarkinje izvirajo še iz starih časov, a ohranile so se ponekod še do danes. Te pesmi pojejo samo v slučaju smrti. Pojejo jih samo ženske. Melodija je prav tako za vse samo ena; opevajo življenje pokojnika od njegovega rojstva pa vse do smrti. Naštevajo vse njegove vrline, vesele in žalostne dogodke, ki so ga v življenju spremljali.

O sakralnih spomenikih smo že govorili. Vsi ti spomeniki so lepo ohranjeni, kar gre zasluga župniku Džuru Hrnjaku. V Radatovičih se nahaja tudi spomenik padlim v drugi svetovni vojni.

Krajevne posebnosti, ki bi jih veljalo posebej omeniti, na tem področju ni.

Milan Bračika

ETNOLOŠKA PREUČENOST OBMOČJA IN PREDLOGI

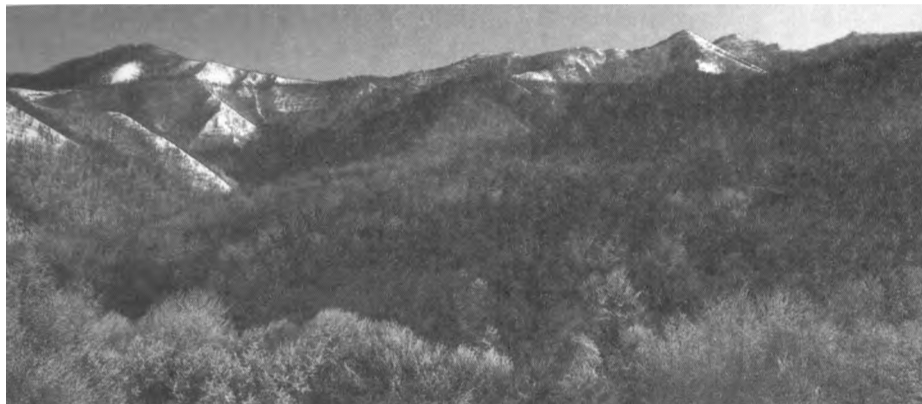
V zahodnem Žumberku še ni bilo etnoloških raziskav. Za celotno območje Žumberka sicer obstoji "zbirka žumberaških starin" v Sošicah, kjer se nahaja tudi nekaj eksponatov iz zahodnega področja Žumberka. Med najzanimivejše tematske studije bi gotovo sodila analiza odnosov med vzhodnimi Belokranjci in zahodnimi Žumberčani, zlasti po osvoboditvi.

Literatura

1. IVIĆ A. dr.: Dolazak uskoka u Žumberak, Vjesnik Hrv. slav. dal. zemaljskog arhiva IX 1907.
2. IVIĆ A. dr.: Iz prošlosti Srba Žumberčana, Spomenik Srbske kralj, akademije LVIII, Subotica 1923.
3. GRBIĆ Mojnilo: Naseljevanje Žumberka, Karlovačko vladicanstvo, prva knjiga, Karlovac 1891.
4. GRBIĆ Mojnilo: Žumberačka unija za Vladike Jakšića, Karlovačko vladicanstvo, drugaknjiga.
5. POPOVIĆ Milko: Žumberački dijalekt, Zagreb 1938.
6. PREDOVIĆ Milko: Žumberački kalendar št. 1965, 1966, 1967, 1968, Zagreb 1965, 1966, 1967, 1968.
7. Kulturno prosvjetno društvo Žumberak: Žumberak u riječi in slici, Zagreb 1971.
8. Žumberačke novine od 1966. dalje.
9. Zvonimir Keler in Ivo Ott: Žumberak i Žumberačka gora, Zagreb 1961.
10. Geografija SR Hrvatske, knjiga I. in II. Zagreb 1974.

Informatorji

- HRNJAK Džuro (Radatovići, župnik, 64 let)
- SMILJANIĆ Ilija (Radatovići, kmet, 72 let)
- SMILJANIĆ Mara (Radatovići, gospodinja, 62 let)
- MALIĆ Draga (Dučići, gospodinja, 76 let)
- MILČINOVIĆ Peter (Dučići, kmet, 75 let)
- BRAČIKA Peter (Dragoševci, kmet, 72 let)

Pogled s Velikog Dola prema Oštrcu

Raskoš brzaka potoka Bregana

TRADICIJSKA ARHITEKTURA JUGOISTOČNOG ŽUMBERKA

DRAGICA CVETAN

Današnja slika naseljenosti Žumberka zapravo je rezultat mlađega sekundarnog naseljavanja iz prve polovice 16. stoljeća. U krajeve koji su u vremenima turskih ratova bili opustjeli, dolaze u 16. st. novi naseljenici, prebjeci s područja Turske. Austrijska vlast smišljeno ih naseljava i daje im povlastice u zamjenu za obvezu spremnosti za obranu granice. Doseljenici su došli iz zapadne Bosne, Like, kontinentalne Dalmacije i iz drugih krajeva Balkana, te nekoliko obitelji iz Senja u 17. stoljeću.

Godine 1534.¹ bilo je svih naseljenika u Žumberku u više od 350 zadruga ili kuća, a to znači barem 4000 ljudi.

U urbaru žumberačkog vlastelinstva iz godine 1656.², nalaze se zapisana mnoga žumberačka, većinom grkokatolička naselja. Najviše tih naselja nastalo je postupno od 1530.-1617. godine za vrijeme naseljavanja prebjega, Vlaha i Uskoka, koji su u tom gorskom kraju stvarali svoja novija ognjišta. Prema popisu iz 1737.³ bila su u Žumberku 44 sela sa 539 kuća. Četrdesetih godina dvadesetog stoljeća, npr. općina Kalje⁴, imala je 55 naselja, sa 1.017 kuća i 5.068 ljudi. Tako su tih godina u Višoševićima bile 4 kuće i 23 ljudi. Danas, 1985. godine, u ovom selu ima samo petero ljudi, koji ovdje borave s vremena na vrijeme. U Šimrakima je uoči 2. svjetskog rata bilo 19 kuća sa 102 čovjeka, a danas tu žive jedva dvije obitelji. U Pavlancima je pred rat bilo 7 kuća sa 28 ljudi, a danas su tu dvije okućnice s dva kućanstva i dvije obitelji. Proces iseljavanja Žumberčana može se pratiti već od ukinuća Vojne krajine (1871.) i traje kontinuirano do današnjih dana. Intenzivnije iseljavanje je 1880. godine, a uvjetovano je općini društvenim promjenama druge polovice 19- stoljeća te lokalnim ekonomskim prilikama Žumberka. S ukidanjem Vojne krajine ukidaju se i graničarske povlastice dok u isto vrijeme ne postoje drugi izvori prihoda za život. Iseljavanje je utjecalo na promjenu tradicijskih oblika života, osobito na strukturu obiteljske zadruge. U prvoj fazi iseljavanja, krajem 19- i početkom 20. stoljeća, mnogi Žumberčani odlaze u prekomorske zemlje Sjeverne i Južne Amerike, a u drugoj fazi, nakon 1918. godine, i u neke europske zemlje. U vrijeme narodnooslobodilačkog rata mnoga su naselja popaljena. U jugoistočnom Žumberku u ratu je izgorio Tihočaj i Višoševići. Krajem rata podignuta su nova naselja. Nakon rata gorjela su sela Brezovac i Delivuki. Narodna vlast je pomagala oštećenima u materijalu - drvu, kamenu, cigli i crijepu - da podignu i izgrade nova kućišta.

Najjače iseljavanje je u poratnom razdoblju kada se Žumberčani zbog bitnih životnih promjena sele u veća susjedna mjesta i gradove: Samobor, Metliku, Karlovac, Jastrebarsko i Zagreb, kao i u Srijem.

Oni koji su se zaposlili na privremenom radu u inozemstvu šezdesetih godina u zemljama zapadne Europe, svojim zaradama grade nove zidane kuće u mjestima izvan Žumberka. U Žumberku su bolje naseljena mjesta do kojih vode asfaltne ceste i u kojima je na odgovarajući način riješena infrastruktura naselja. Napuštanje Žumberka nastavlja se, a broj stanovnika rapidno se smanjuje. Prema

Dragica Cvetan

popisu stanovništva iz 1971.⁵ godine, u 62 naselja Žumberka u jastrebarskoj općini bilo je 6620 stanovnika. Deset godina kasnije, 1981.⁶, broj naseljenih se smanjio za 27 posto (4833 stanovnika). Već danas je ova posljednja brojka znatno niža. Većina sela u Žumberku ne pruža sliku života, događanja, razvoja i napretka. Kuće su prazne i razrušene. Hladna ognjišta i savršen mir kojeg tu i tamo remeti pokoji starac ili starica koji još životare i održavaju svoje postojanje u vrlo teškim uvjetima života, stvarna su slika Žumberka. Nekadašnja topla, a danas već trajno ugašena ognjišta starinskih peći, svakodnevna su pojava u ovim planinskim selima.

S obzirom na ove razloge, namjera mi je da ovim člankom opišem što se još danas može zapaziti o nekadašnjoj tradiciji građenja u žumberačkim selima: vanjske karakteristike kuća i gospodarskih zgrada, te tipične karakteristike unutarnjeg uređenja. Vremenski ovu pojavu pratim u razdoblju dvadesetog stoljeća, od samog početka pa sve do današnjih dana, koristeći se kazivanjima mještana ovih sela, etnološkom literaturom i etnološkom građom iz rukopisnih izvora. Također sam koristila građu iz muzejske dokumentacije Etnografskog muzeja u Zagrebu i dokumentaciju Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu.

U ovom članku donosim vlastitu etnološku građu koju sam sakupila 1985. godine po selima jugoistočnog Žumberka. U prilogu je izbor fotografija naselja, okućnica, kuća i njihova unutrašnjeg uređenja koje ilustriraju stanje kakvo je u tradicijskoj arhitekturi ovih sela bilo u proljeće 1985. Ovu građu usporedit ću s građom iz starije literature kako bih lakše pokazala nastale promjene.

Kuću ću promatrati s formalnih karakteristika, samo kroz neke od materijalnih aspekata na koje ta tradicijska pojava upućuje: vanjski izgled, unutarnju dispoziciju prostora, unutarnje uređenje i građevni materijal. Istraživanjem bila su obuhvaćena sela: Tihočaj, Višoševići, Grabarak, Golubići, Pavkovići, Brezovac, Pavlanci, Jelenići, Delivuki, Šimraki i Tisovac. Sva naselja leže pretežno do 700 metara nadmorske visine. Bez obzira što su, nakon dugotrajne izoliranosti ovog kraja, izgrađene dobre ceste, naselja jugoistočnog Žumberka su i danas ostala izvan svih životnih tijekova i komunikacija. To je razlog što je do danas uvelike sačuvana tipična arhitektura iz ranijih vremena kao i tradicijski način življenja u njoj.

NASELJA

U Žumberku se zbog loših prometnih veza nisu razvila veća mjesta. Naselja su nastala na planinskim kosama, padinama i grebenima prilagođavajući se konfiguraciji terena.

Žumberačka sela i zaseoci imaju malen broj kuća, najviše dvadesetak. Kuće su grupirane i okupljene uz put, na jednom mjestu, po obroncima brežuljaka, uz ponikve kraškog područja i u dolinama. Sela i zaseoci su zbijenog tipa. Takav tip naselja diktira, između ostalog, ekološka cjelina, njegov gorovit i krševit teren, oštrija klima kao i povijesna zbivanja. Kao što je poznato, Žumberak je bio na rubu graničnog područja u obrani protiv Turaka. Uslijed neprestanih opasnosti u to doba, očito je da su Žumberčani bili sigurniji ovako okupljeni u svojim naseljima. Na taj način su se lakše branili od zajedničkog im neprijatelja. Primjer takve organizacije prostora je selo Golubići (si. 1), kao i selo Brezovac (si. 2), gdje se

Dragica Cvetan

kamene kuće nižu jedna do druge uz cestu (arhitektonska skica br. 1 Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu). Ostali objekti na okućnici uglavnom su postavljeni bez ustaljenog reda, slobodno u prostoru. Iza kuće ili malo podalje su gospodarske zgrade različitih funkcija: staja sa sjenikom i prostorom za kola, svinjac, kokošinjac i druge. Takav karakterističan razmještaj zgrada na okućnici sreli smo već u etnološkoj literaturi s početka stoljeća. Tako je Ljerka Topali⁷ 1935. godine sakupila građu s područja jugozapadnog Žumberka. Uz fotografije koje slijede donosim izbor raznoliko riješenih okućnica (si. 3, 4, 5, 6 i 7). Zbog neravnog terena i prirodnih kosina, zgrade su obvezno u jednom dijelu podzidane. Takvi oblici kuća zabilježeni su i u literaturi tridesetih godina. Kuća je redovito okrenuta prema jugu.

KUĆE

Nastanjena katna kuća (si. 8 a, b, c i d) u Tisovcu br. 3, izgrađena sredinom 19. st. (sada vlasništvo Jele Vuković) orijentirana je tako da je zabatnim pročeljem okrenuta prema južnoj strani, prema seoskom putu. Pravokutnog je tlocrta. U prizemlju je jedna prostorija *zidanica* ili *pivnica*, a na katu tri prostorije: dvije sobe *kuće* koje razdvaja kuhinjski prostor *veža*.

Kuća je građena od masivnih neotesanih hrastovih platice *planjki* koje horizontalno slagane čine zidni omotač katnog prostora i prelaze na krajevima u *hrvatski vugel*. Građena je na kamenim temeljima koji su ožbukani. Kod gradnje koristio se nagib terena te je s čeone strane kuća podzidana pa ima prizemlje i kat. Sa sjeverne strane nema prizemlja već samo kat upravo zbog kosine terena. Krov je dvostrešan, poluskošen s obje zabatne strane, na *kmjak*, a pokriven raženom slamom, *skupom* ili *škopom*. Gornji dio zabatne čeone stijene, *začetak*, zatvoren je uspravnom daščanom oplatom, a ranije *ljesom* od opletenog pruča.

Tlocrtni gabarit kata je veći od tlocrta gabarita prizemlja; na uzdužnoj istočnoj strani kuće je zatvoren trijem, *ganjak*, dok je na južnoj zabatnoj strani pročelja trijem otvoren. S tim u vezi fasada je asimetrična zbog proširenja kata trijemom s istočne strane. Drvena stijena pročelja oslikana je crtežima grančica u bijelo-plavoj boji. Većina kuća ovog tipa ima natkriveni trijem, *ganjak* koji se proteže s dulje strane kuće.

U kući i danas sama živi starica Jela dok su joj djeca napustila rodni kraj i nastanila se u gradu.

Pamti se da je takvih drvenih kuća bilo u 19. i početkom 20. stoljeća, o čemu svjedoči etnografska građa Ljerke Topali⁸ i Vladimira Tkalčića⁹. Kod oboje autora nalazimo slične primjere tradicijskih žumberačkih kuća. Kod ovog tipa drvene kuće ili brvnare, kako je u spomenutoj literaturi nazivaju, ponekad su stijene koje zatvaraju kuhinjski prostor *veže* od kamena, kako bi se spriječila mogućnost požara.

Nastanjena kuća bivše zadruge Gvozdanović (si. 9) u Pavlancima br. 1, iz 19. st. (vlasništvo Janka Gvozdanovića) okrenuta prema seoskom putu, građena je u kombinaciji od drva i kamena (si. 9 i 10) i to tako da je pola kuće gledano po vertikali, građeno u kamenu, a pola u drvetu. Drveni dio kuće čine masivne hrastove platice *planjke* koje se prelaze na krajevima i tvore hrvatski ugao, dok je kameni dio zidan od gruboga neobrađenog kamena iz žumberačkog područja.

Dragica Cvetan

I ovakav tip starinskih kuća možemo pratiti u postojećoj literaturi, a karakterističan je za prošlo i početak ovog stoljeća. Pravokutnog je tlocrta, podzidana i prilagođena konfiguraciji terena. Leži na kamenitim temeljima. U prizemlju s bočne strane puta ima kamenom ograđeni podrum *zidanicu*, *pivnicu* ili *pilnicu*. Ulaz u podrum je natkriven nadstrešnicom. Kat je dvočlan pa je kuhinjski prostor *veže* građen kamenom, a soba *kuća* je građena u drvu. Nema trijema, a prema putu su dva prozora, *okna*. S dvorišne strane direktno se ulazi u prostor *veže* jer je tlo na toj strani u visini te prostorije; iz *veže* se ulazi u *kuću*. Krov je dvostrešan, pokriven crijepom, a zabat je daščan. Nekad je ta kuća imala pokrov od ražene slame, *škupe* koji je dotrajao pa je tako morao biti izmijenjen.

U kući danas nitko ne stanuje već služi kao radionica. Naime, otac i sin bave se rukotvorstvom u drvu, pa ondje izrađuju drveni alat, košare i dr.

Nastanjena katnica dvojice braće Gvozdanovića u Pavlancima br. 1, s početka 20 st. (danas vlasnik Janko Gvozdanović) istog je tipa kao i ranije opisana kuća na istoj okućnici. Kuća je okrenuta prema dvorišnoj strani, a prilikom gradnje koristio se nagib terena. Razlika prema prethodno opisanoj kući je u tome što su pod jednim dvostrešnim krovom od crijepa spojene dvije kuće dviju obitelji bivše zadruge Gvozdanovići. Tako je u drvenom dijelu koji je obijen okomitim daskama i ima tri prozora *okna*, tlocrt kata dvočlan, a u prizemlju je kamenom ograđen podrumski prostor *zidanica*. Na kat se ulazi kosim kamenim stubama *štengama* ili *stengama*. Drugi dio kuće (gledano po vertikali) građen je u kamenu na kamenim temeljima, s tim da je katni dio ožbukani i ima otvoren natkriveni trijem, *ganjak*, ograđen drvenim daskama. U prizemlju je jednako riješen ulaz u kamenu podrum, a na kat se dolazi kamenim stubama *štengama*. Danas u toj kući nitko ne živi, ali još uvijek postoji tradicijski uređen unutrašnji prostor. Kuća služi kao spremnica za žito i razne alate. U dvorištu vlasnik etapno gradi veliku novu zidanicu od betonskih blokova (si. 3). Obitelj živi u toj novoj kući mada kažu da je hladna i vlažna. Rado se sjećaju starih toplih drvenih kuća i njihovih ognjišta, koje puste stoje na istoj okućnici.

Nastanjena katnica (si. 11) u Tihočaju br. 11 iz 1944. god. (vlasnika Nikole Katovčića) u cijelosti je građena od kamena, tzv. kamenjara. Užim zabatnim pročeljem okrenuta je prema južnoj strani na kojoj se nalazi i seoski put. Tlocrt kata je dvočlano riješen te ima kuhinju *kunju* i sobu *ižu*. Dva prozora, *okna* gledaju prema jugu. I na tavanu, *najži* je jedan otvor. Vrlo zanimljiva pojava u poratnoj gradnji u Žumberku je ta da je cijelo zabatno pročelje zidano u kamenu. Kuća je sedamdesetih godina elektrificirana. S bočne, istočne strane ulazi se u prizemni kamenom ograđeni prostor *pilnicu*. Krov je dvostrešan, pokriven crijepom. U kući žive vlasnik i vlasnica. Pošto su sve kuće u Tihočaju izgorjele 1944. godine, stanovnici ovog sela gradili su ih iste godine, a uvelike im je pomagala narodna vlast, posebno u materijalu.

Napuštenoj kući na kat (si. 12) u Pavkovićima br. 6, iz 19. st., (vlasnika Petra Pavkovića) stražnji je dio u cijelosti zidan od neobrađenog kamena: temelji, kat i stražnje zabatno pročelje. Objekt je gradnjom prilagođen nagibu padine.

Krov je dvostrešan, poluskošen, pokriven raženom slamom *skupom* ili *škopom*. Stražnji zabat je riješen u kamenu, a prednji u drvu. Tlocrt ove katnice je pravokutan. U prizemlju je kamenom ograđena *zidanica*, dok je tlocrtni obris kata otvoren trijemom *ganjkom* proširen na južnoj dvorišnoj strani kuće.

Treći oblik kuće kamenjare je novijeg poratnog datuma. Gradilo ih se naročito u popaljenim selima jer su se ljudi htjeli unaprijed zaštititi od mogućeg požara. Kamenu kuću ne može uništiti vatra, tim više ako je krov pokriven crijepom.

I ranije je bilo slučajeva da tkogod zida kamenu kuću. O tome svjedoči i fotografija Vladimira Tkalčića¹⁰ kamene kuće iz sela Glušinje. Osim zajedničke kuće, u doba zadružnog života u dvorištu se nalazila i pokoja drvena zgradica *komora* u kojoj su spavali mladi bračni parovi. Danas jedva postoje tragovi takvih zgradica. Funkcija koju su nekoć imale promijenjena je pa objekt služi za spremanje alata i žita.

Vanjski izgled kuće održava i njenu unutarnju dispoziciju prostora. S obzirom na unutarnji raspored, u seoskoj arhitekturi Žumberka 20. st. samo su dva oblika tradicijskih kuća. (Jednostorna četvrtasta, isključivo drvena, kuća pokrivena slamom, s ognjištem na sredini", kakva je još postojala krajem 19- st. sada se više ne može pronaći pa se na nju ni ne osvrćemo).

Prvi oblik je dvoprostorna kuća pravokutnoga izduženog tlocrta sa slamnatim krovom. Takva kuća koja je starijeg datuma potvrđena je od kraja prošlog i početka ovog stoljeća i poklapa se s prva dva oblika - brvnaom i polubrvaom. Kao i danas postoje stare drvene kuće malih okana iz tog doba, može se naići na ovakvu, još tu i tamo sačuvanu, naročito kod staračkih kućanstava (si. 7, 8 i 9 i arhitektonska skica br. 2, 3 i 4 Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, snimljena 1973- godine u Žumberačkoj Kupčini).

Iz trijema, *ganjka* ulazi se u dvočlani stambeni prostor kata, u *vežu* (si. 13), a zatim se iz nje ulazi u sobu koju su nekad nazivali *kuća* ili *iza*. U toj prostoriji odvijao se cjelokupni život obitelji. Tu se jelo, boravilo, radilo, spavalo pa i slavilo. *Veža* (si. 13, 14, 15 i 16) je ulazni prostor u kuću i ima funkciju kuhinje. Na otvorenom ognjištu *kominu* koristili su starinski pribor i posuđe za pripremanje hrane (si. 13). Hrana se pripremala i kuhala u zemljanim loncima (si. 14 i 15) što je još uvijek praksa u nekim žumberačkim selima.

Najstarija sačuvana kuća je objekt s dvije stambene prostorije na katu (si. 9)- Unutarnji uređaj žumberačke drvene kuće, npr. one u Tisovcu, čine dvije stambene prostorije, manja ulazna *veža* (si. 13) i druga veća soba *kuća* (si. 17. 18 i 19). Na onoj strani zida koji spaja vežu s kućom je povišeno otvoreno ognjište *komin* ili *komen* (si. 13, 14 i 15). Prostor iznad *komina* nadstvođen je *boltom*, svodom, zaobljena oblika od ispletenog pruća. Kroz boltu dizao se dim pod krov u prostor tavana, *pada*. Na podu se sušilo meso, spremalo žito u *fršlogu*, kukuruz, lješnjaci, osušene šljive i kruške, te drugo. U nekim kućama peći imaju dimnjake, a one starinske ih nemaju. S druge strane zida veže, prema sobi na katinu se nastavlja starinska peć *pećnjake* ili *petnjake* (si. 17) čiji su uzidani zemljani lončići isijavali toplinu i zagrijavali prostoriju. Takve se peći još uvijek mogu naći u napuštenim kućama ili još ponegdje u uporabi u selima koja su udaljena od prometnica. Uz peć su postavljene dvije drvene klupe (si. 17) na kojima su sjedili i grijali se domaćini tijekom zime, naročito djeca čiji je ovo bio omiljeni kutak. Starinski *komin* u veži ponekad je osuvremenjen, pa su cigle od kojeg je načinjen *komin* nanovo fugirane. U uglu *kuće*, nasuprot peći, postavljen je veliki drveni stol *miza*, te dvije drvene klupe (si. 18). Na zidovima iznad stola, u kutu vise obiteljske, religiozne i druge slike u drvenim okvirima. Tu je negdje obješeno i ogledalo. Nekad je nad stolom visjela svjetiljka, petrolejka, a danas su

Dragica Cvetan

kuće osvijetljene električnom žaruljom. Nasuprot stolu uza zid postavljeni su kreveti *postelje* (si. 19), *ladice* i *škrinje*. U škrinjama od tesanih dasaka uloženi u uspravne dijelove koji služe kao noge, spremao se tekstil ili žito. Poklopac je bio podignut i nakošen. Zipka *živka* je u doba zadružnog života bila sastavni dio inventara žumberačke kuće. Iz *veže* vode dvoja vrata u dvije sobe, *kuće*, jednu desno i drugu lijevo. Pored te dvije veće sobe, nalazi se još tu i tamo pokoja mala sobica *komora* ili *kambrica*, *kambra*'². Ako u kući stanuje samo jedna obitelj, onda veža ima jedan *komin*. Ako u njoj stanuju dvije obitelji, onda svaka u sobi ima svoju peć, a u zajedničkoj veži *komin* i otvor *išnjak*. Peć se loži kroz taj otvor, a jelo se kuha ili na žeravici ili u tom otvoru *po strani*. Kuha se u zemljanim loncima koje se na *rogulja* (si. 14 i 15) stavljaju u peć. *Rogulje* uvijek stoje *pred pećom* (si. 13). U veži je drvena stalaža s policama (si. 16) i *izdelnjača* na koju se zatiču zdjele, tanjuri i drugo zemljano posuđe. U veži je nekad stajao i žrvanj.

Najveća prostorija za stanovanje u *kući*, kuća ili *iža* redovito je imala dva, a najviše tri mala prozorčića, *okna* (si. 18). Stijene su krečene u bijelo, plavo ili zeleno. Pod je od dasaka, a ranije je bio od nabijene zemlje, naročito ako se kod gradnje koristio nagib terena. Zemljani pod je karakterističan za *vežu* u kojoj se ložila peć, a drveni za sobu. Danas se može naići i da je pod u sobi prekriven kupovnim linoleumom s nekim uzorkom čiji osnovni ton boje ne narušava tradicijski izgled, služi kao dobar izolator od vlage i omogućava lakše čišćenje.

Ako je kuća bila katnica, a ne prizemnica, u prizemlju je imala podrum *zidanicu*, *pivnicu* ili *pilnicu*. U tom je kamenom ograđenom prostoru mogla također postojati dvočlana raspodjela na dvije *zidanice*. Međutim, početkom stoljeća to je bila samo jedna prostorija. Ulaz u zidanicu nalazio se najčešće na užoj strani kuće (si. 8, 9 i 10). U podrumu se čuva vino i zimnica: mrkva, repa, zelje, krumpir i drugo. Tako je prizemlje služilo gospodarskoj, a kat stambenoj funkciji. Komunikacija s prvim katom riješena je izvanjskim kosim drvenim, kamenim ili betonskim stubama *štigama* ili *štengama* koje su većinom bile neograđene.

Noviji oblik kuće, nastao je u periodu između dva rata i zadržao se u većini sela sve do danas. To je troprostorna kuća (arhitektonska skica br. 3 i 4 Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu snimljena 1973- godine u Žumberačkoj Kupčini), objekt pravokutnoga izduženog tlocrta, građena na kosom terenu, uz glavni put, većinom poslije rata zidana od kamena, a rjeđe od cigle i drva. Mogla je biti građena djelomično od drva i zidana od kamena. Krovnište je dvostrešno, poluskošeno na obje zabatne strane, pokriveno raženom slamom *škopom*, *škopom* ili crijepom. *Začelak* su zatvarali uspravnom daščanom oplatom. Takvih kuća ima još priličan broj po Žumberku, a isti raspored unutarnjeg prostora imaju i objekti građeni nakon II. svjetskog rata, kada se većinom koristio kamen kao osnovni građevni materijal. Prizemna zona zidana je od kamena, izvana je mogla biti grubo ožbukana, a katna je zona od drvene građe, neotesanih hrastovih platica vezanih na hrvatske *ugle*. U katu je otvoren natkriven trijem *ganjak* koji se opet proteže uz dulju stranu kuće. Srednji dio kata, *veža* građen je djelomice od kamena kao mjera opreza od požara.

GOSPODARSKE ZGRADE

Pored kuće za stanovanje ljudi, okućnica sadrži i gospodarske zgrade koje su zbog neravnog terena raspoređene bez ustaljenog reda slobodno u prostoru dvorišta, iza kuće ili podalje od nje (si. 3, 4, 5, 6 i 7). Takve zgrade su: *štala*, *senjik*, *štagalj* ili *šupa*, *svinjci*, *ovčak*, *kokošinjac* i još poneki.

Dvorišta su većinom neograđena zbog velikih nagiba terena. Ograđuje ih se u posebnim prilikama pleterom od *lješe* (ljeskovog pruća) (si. 24) jedino kada se htjelo spriječiti nepoželjni ulazak blaga.

Sve gospodarske zgrade su jednodimenzionalne ili dvodimenzionalne prizemnice pravokutnog tlocrta. Pokrov je slamnati ili od crijepa. Zidane su od kamena ili su građene od drveta. Neke su djelomično opletene od ljeskovog pruća. Nakon 2. svjetskog rata zidaju ih isključivo od kamena.

Po svojoj važnosti, najvažnija gospodarska zgrada na okućnici je štala (si. 20, 21 i 22) kojoj je osnovna funkcija prostor za stoku. Nekad je bila drvena, a poslije rata je kamena. Pored *štale*, većinom ispred prostora za stoku je otvoreno neograđeno gnojište *gnojnica*. *Štala* je jednodimenzionalna prizemnica za krave i volove. Na tavanu pod krovom složeno je sijeno i slama. Često se gradi zajedno za *senjikom* (si. 20) ili *se*, što je najčešće, u produžetku štale nalazi *senjik* ili *štagalj* (si. 21) koji je položen na stupove, *stupe*. Može biti s tri strane zatvoren pleterom od granja, *kićem*. Ponekad je obijen daskama ili ozidan ciglom. Gornji tavanski dio *štaglja* nazvan *pod* ili *pliemnica* služi za spremanje sijena. Tu se ljeti na glatkom bukovom podu mlatilo žito *cijepovima*. Donji prizemni natkriveni prostor služi kao *k.olamica* (si. 21) za čuvanje *kola* i poljoprivrednog alata. Tu također drže lišće – *list*, slamu i si. Rijetki su slučajevi da je štala bila smještena u prizemlju stambene katnice.

Staju za ovce nazivaju *ovčak* (si. 23). To je manji prizemni objekt pravokutnog tlocrta, kojemu su zidovi od kamene građe, a krov je slamnat. Ima jedna drvena vrata.

Svinjac ili *hlijev* (si. 24) je opet ili od drveta ili zidan, donji dio obično služi kao prostor za svinje, a gornji katni kao prostor za kokoši, *kokošinjac*. Ponekad se kokošinjac nalazi i u samoj kući, na ulazu u podrum sa strane.

Pitku vodu koriste iz obližnjeg izvora (si. 25) ili iz cisterni *štijemi* u koje se sakupljala kišnica s krovova kuća. Prostor oko izvora može biti ograđen kamenom (si. 25) kao što je slučaj izvora kod sela Jelenići, pa je tako zaštićen od zagađivanja.

Vodu za blago donose u posudama iz obližnjih seoskih lokvi (si. 26) ili blago odvođe na pojilište. Svako selo ima barem po jednu takvu lokvu, pa u Tihočaju postoji Tihočaj-lokva, u Višoševićima Višošević-lokva, u Brezovcu pojilište za blago zovu Brezovac-lokva i slično.

Voćnjak može biti kraj okućnice (si. 1), dok se vrt gotovo uvijek nalazi dalje od kuće, u polju.

U vinogradima Plešivčkog prigorja Žumberčani su imali nekoć, a i danas imaju, drvene zgradice, *ise*. U današnje vrijeme, te brvnare ili kamene četvrtaste prizemne zgradice s podom od nabijene zemlje, pokrivene slamnatim krovom *škopom*, postale su mjesto na kojima su se često osnovala i razvila i nove okućnice. Mnogi stanovnici ovog dijela Žumberka sele u niže predjele Prigorja, grade nove kuće u vinogradima odakle im je bliže Jastrebarsko i Karlovac kamo gravitiraju.

Dragica Cvetan

Obradom ove teme upoznati su tipični primjerci seoske arhitekture dvadesetog stoljeća u Žumberku kao i način života ljudi ovog kraja koji su u svoj životni prostor odrazili vlastiti identitet. Stare kuće polako, ali sigurno, nestaju.

Niču nove kuće, koje se kao dokaz ekonomske moći, danas grade drugačije. Zaboravljen je stari oblik kuće i građevni materijal iz kojeg su je gradili. Danas su to većinom visoke zidane katnice od kupovnih betonskih blokova pokrivene salonit pločama. U odnosu na starinsku dvoprostornu ili troprostornu kuću, nova kuća ima veći broj prostorija. Unutarnji prostor proširio se naročito u korist soba koje su, većinom, nenamještene. Bez obzira na to povećanje unutarnjeg prostora i u toj kući zadržan je tradicijski način življenja i stanovanja. Život obitelji i dalje je maksimalno vezan i odvija se u jedinoj prostoriji, kuhinji, dok je ustarioj kući ta jedina prostorija u kojoj se boravilo bila soba *kuća*. Danas se u kuhinji priprema i kuha hrana, tu se jede, pa čak i pere, prima goste i rade se mnogi poslovi. Očito je, tradicijski način življenja nastavlja se i u novoj kući.

Biljeske

¹ Štefanija Bemas-Belošević, rukopisna građa u Arhivu Etnološkog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, s. z. 248, Mrzlo Polje Žumberačko, Zagreb 1941.

² Isto.

⁵ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Popis stanovništva 1971. godine, statistika pri Skupštini općine Jastrebarsko.

⁴ Popis stanovništva 1981. godine, statistika pri Skupštini općine Jastrebarsko.

Ljerka Topali, Etnografska građa sakupljena po Krašićkom Pokuplju i jugozapadnom Žumberku, Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu, knj. II, sv. 3 i 4, Zagreb 1936., str. 140-160.

⁸ Isto.

⁹ Vladimir Tkalčić i Božidar Širola, Seljačko zgradarstvo u Žumberku, Etnografska istraživanja i građa I, Zagreb 1934., str. 87-94.

¹⁰ Isto, str. 88.

¹¹ Boro Milčinović, Kuće i zgrade u žumberačkim selima, Zbornik Žumberak u riječi i slici, Zagreb 1971., str. 25-30.

¹² Štefanija Belošević, navedeno dijelo.

¹⁵ Isto.

Literatura

1) Badovinac, Marko, Rukopisna građa u Arhivu Etnološkog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, s. z. 17, Građa iz sela Kamenaca, Zagreb 1897.

2) Belošević, Štefanija, Rukopisna građa u Arhivu Etnološkog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, s. z. 248, Mrzlo Polje Žumberačko, Zagreb 1941.

3) Cvetan, Dragica, Terenski zapisi istraživanja tradicijske arhitekture v žumberačkim selima, godine 1982. do 1985.

4) Gjetvaj, Nada, Staro naselje i nastamba u Žumberku, Žumberački kalendar 1965-, Zagreb 1964., str. 123-126.

5) Gjetvaj, Nada, Žumberak - Život i kultura, Katalog izložbe, Etnografski muzej Zagreb 1985-, str. 20-28.

6) Gurović, Dane, Kuća od brvana, Zbornik Žumberak u riječi i slici, Zagreb 1971., str. 119-

7) Milčinović, Boro, Kuće i zgrade u žumberačkim selima, Zbornik Žumberak u riječi i slici, Zagreb 1971., str. 25-30.

8) Tkalčić, Vladimir i Širola Božidar, Seljačko zgradarstvo v Žumberku, Etnografska istraživanja i građa I, Zagreb 1934., str. 87-94.

9) Topali, Ljerka, Etnografska građa sakupljena po Krašićkom Pokuplju i jugozapadnom Žumberku, Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu, knj. II, sv. 3 i 4, Zagreb 1936., str. 140-160.

Dragica Cvetan

Fotografije i skice

SI. 1 - Golubići, pogled na selo zbijenog tipa. Na brežuljku kuće su grupirane i okupljene uz seoski put, okružene voćnjacima i livadama.

SI. 2 - Brezovac, pogled na selo s kamenim kućama koje se nižu jedna do druge uz cestu na brežuljku.

Dragica Cvetan

Si. 3 - Pavlanci 1 i 2, okućnica Janka Gvozdanovića: najstarija kuća od betonskih blokova, svinjci i staja.

SI. 4 – Pavkovići 4, napuštena okućnica Nikole Pavkovića.

Dragica Cvetan

Sl. 5 - Jelenići 1, okućnica Drage Jelenića smještena je uz sam put.

Sl. 6 - Delivuki, okućnica nepoznatog vlasnika.

Dragica Cvetan

SI. 7 - Tihočaj 11, okućnica Nikole Fratrića sagrađena je 1944. godine uz pomoć narodne vlasti.

SI. 8 - Tisovac 3, drvena katnica, brvnara osamdesetogodišnje Jele Vuković:
a - pročelje kuće s južne strane od seoskog puta;

Dragica Cvetan

Si. 8 - Tisovac 3, drvena katnica, brvnara osamdesetogodišnje Jele Vuković:
b - pročelje i uzdužna dvorišna strana;

Si. 8 — Tisovac 3, drvena katnica, brvnara osamdesetogodišnje Jele Vuković:
c) stražnja dvorišna strana;

Dragica Cvetan

Si. 8 - Tisovac 3, drvena katnica, brvnara osamdesetogodišnje Jele Vuković
d - ulazak u *vežu* s dvorišne strane.

SI. 9 - Pavlanci 2, nenastanjena okućnica Janka Gvozdanovića, najstarija kuća na
okućnici (stara više od 100 godina).

Si. 10 - Pavlanci 1, nenastanjena kuća obitelji Janka Gvozdanića.

SI. 11 - Tihočaj 11, kuća Nikole Fratrića izgrađena 1944. godine.

Dragica Cvetan

SI. 12 - Pavkovići 6, stražnji zabatni dio napuštene i ruševne kuće katnice Petra Pavkovića; cijeli zabat zidan je u kamenu.

SI. 13 - Tisovac 3, ulazni prostor, kuhinja *veža* s *komenom* nadstvođenim *boltom* i kuhinjskim priborom, vlasnice Jele Vuković.

Dragica Cvetan

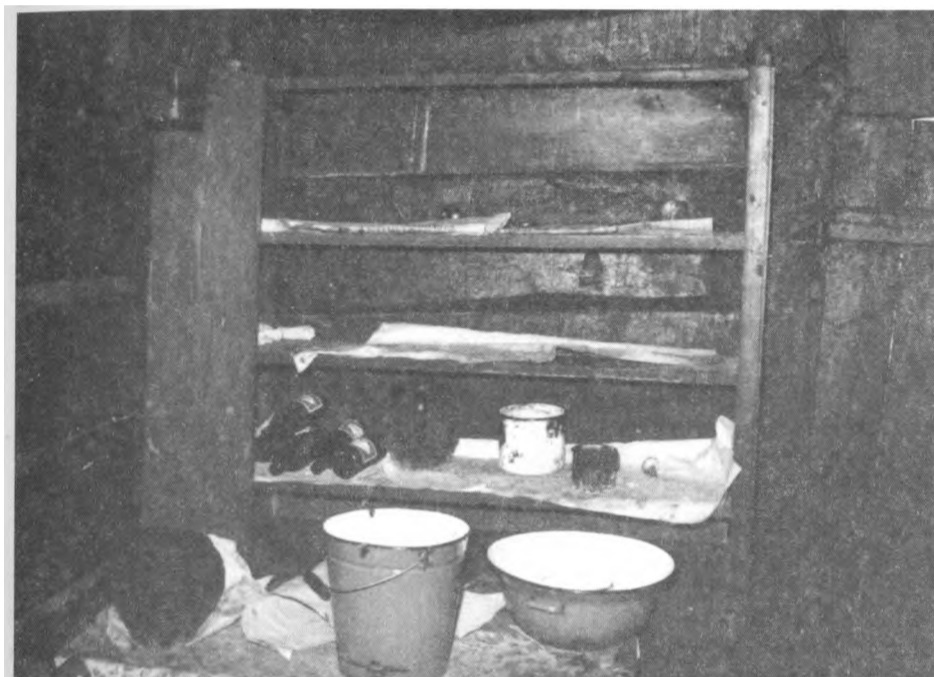

SI. 14 - Jelenići 7, Jela Jelenić na *roguljama* stavlja zemljani lonac u *išnjak* povišenoga otvorenog ognjišta *komina*.

Si. 15 - Golubići 11, obnovljeno starinsko ognjište *ko-rneri*.

Dragica Cvetan

SI. 16 - Tisovac 3, dio unutarnjeg uređenja *veže* s drvenom stalažom na čijim je policama složeno kuhinjsko posuđe.

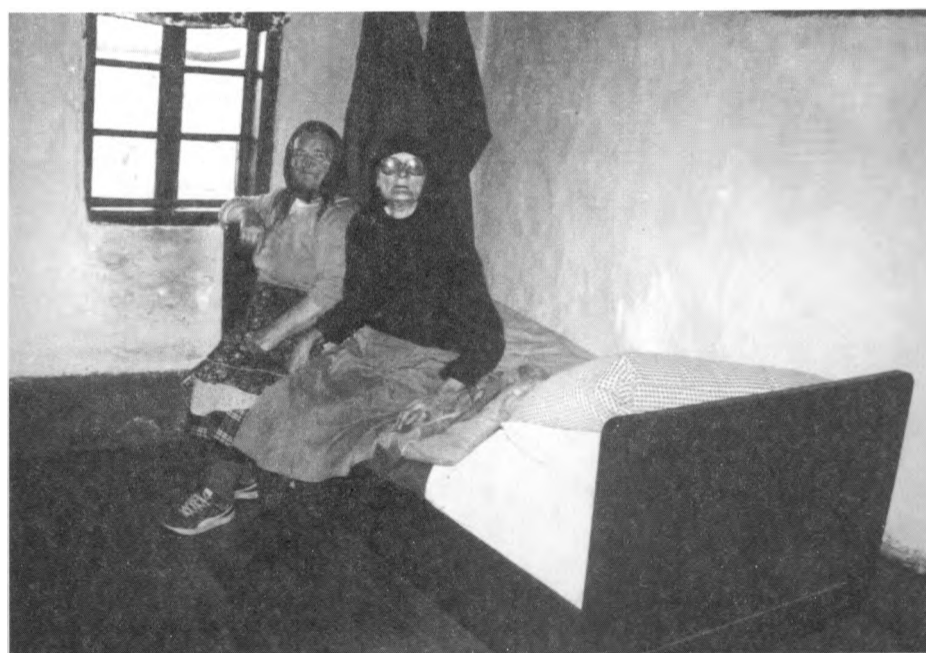

SI. 17 - Tisovac 3. U *kuću* se na *komen* nastavlja starinska peć na zemljane lončice *pećnjake* ili *petnjake*. Uz peć su postavljene dvije drvene klupe na kojima su sjedili i grijali se ukućani tijekom zime.

Dragica Cvetan

Sl. 18 - Golubići 11. Nasuprot peći u uglu *kuće* postavljen je veliki drveni stol miza s dvije drvene klupe. Na zidovima u kutu vise obiteljske, religiozne i druge slike te ogledalo.

Sl. 19 - Tisovac 3- Nasuprot stolu uza zid stoje kreveti *postelje*.

Dragica Cvetan

SI. 20 - Jelenići 1. Štala i senjik Drage Jelenića.

SI. 21 - Tihočaj 5. Štala Janka Gvozdanovića sa senjikom koji je položen na stupove, *stupe* i s tri strane zatvoren daskama.

Dragica Cvetan

SI. 22 - Brezovac 8. Štala Milana Gvozdanovića s gnojnicom ograđenom pletterom.

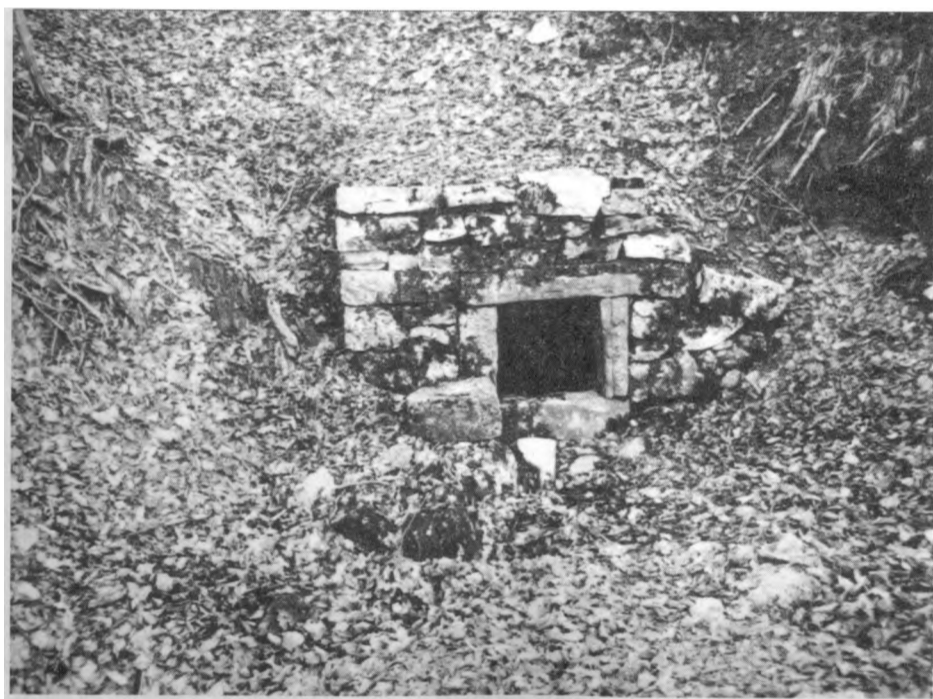

SI. 23 - Golubići 9- Ovčak Milana Golubića, staja za ovce od kamena sa slamnatim krovom.

Dragica Cvetan

Sl. 24 - Jelenići 1. *Svinjac* ili *hlijev* Drage Jelenića od drveta s kokošinjcem

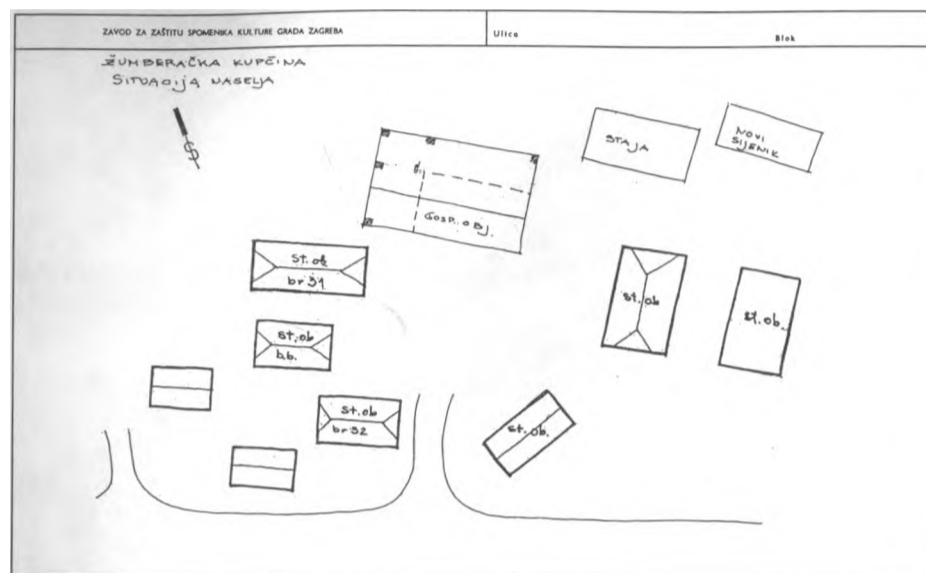

Sl. 25 - Jelenići. Izvor ograđen kamenom.

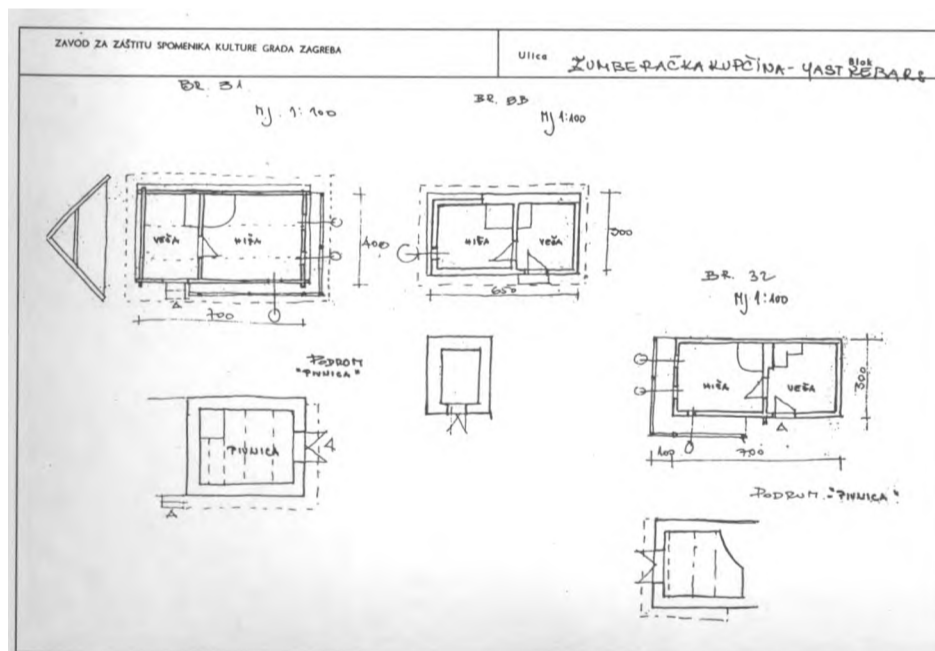

Si. 26 - Tihočaj - lokva, pojilište za blago.

Dragica Cvetan

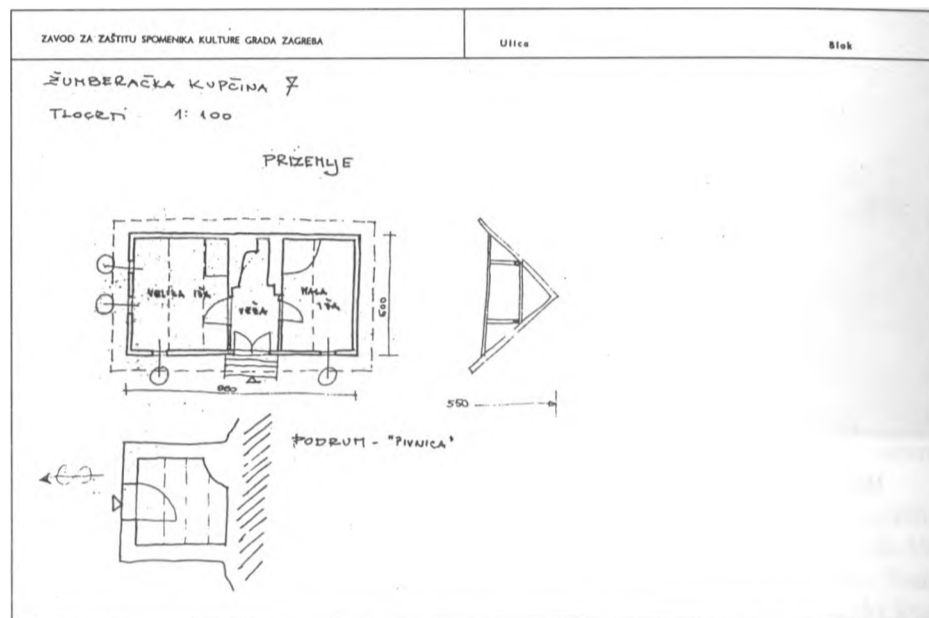

Skica 1 - Arhitektonska skica Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, snimljena 1973- godine u Žumberačkoj Kupčini.

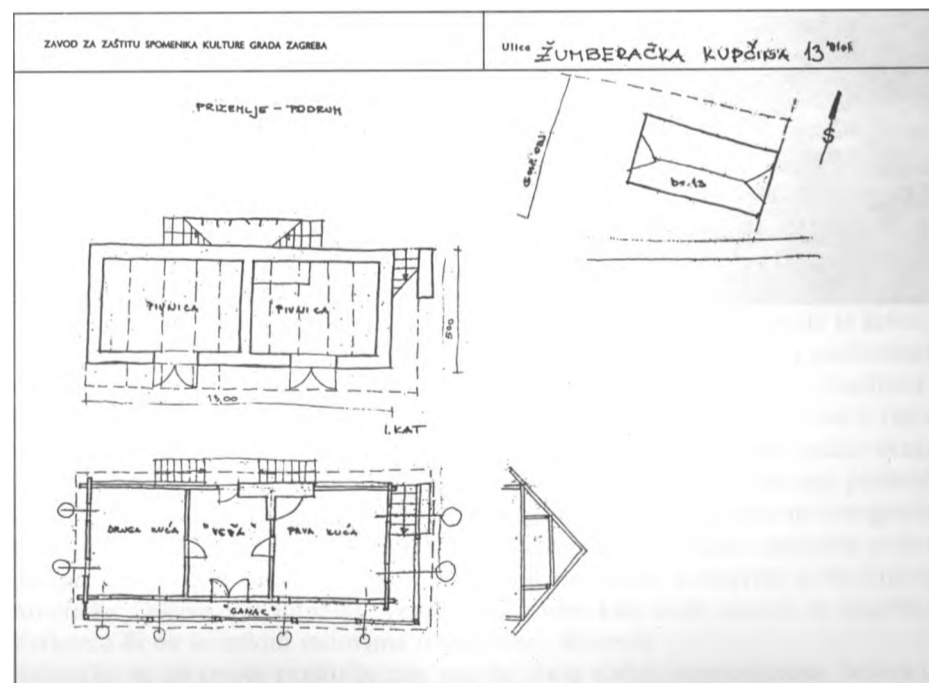

Skica 2 - Arhitektonska skica Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, snimljena 1973. godine u Žumberačkoj Kupčini.

Dragica Cvetan

Skica 3 – Arhitektonska skica Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, snimljena 1973- godine u Žumberačkoj Kupčini.

Skica 4 – Arhitektonska skica Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, snimljena 1973- godine u Žumberačkoj Kupčini.

Metlika, Slovenija - Od leve: Metliški grad, Obrtni dom, šola (med vojno v njej oficirska šola)

Stojdraga

EKONOMSKO-SOCIJALNE PRILIKE NA ŽUMBERKU DO 1941. GODINE

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

1

Za vrijeme narodnooslobodilačkog rata Žumberak je bio najveći oslobođeni teritorij u blizini Zagreba i baza za partizanske operacije na širem području. Bio je prava gorska tvrđava, a Žumberčani između sebe složni kakor železna veriga, koje karakteristike je dao ovom području još 21. listopada 1881. predsjednik Zemaljske kranjske vlade.¹ Kako i zašto se ovi epiteti mogu primijeniti i za prvu polovicu dvadesetog stoljeća, najrazumljivije će biti ako se dade presjek ekonomsko-socijalnih prilika na ovom području pred ustanak.

Žumberak je kraj između Kupe i Krke na granici Hrvatske i Slovenije, i zaprema prostor od oko 345 četvornih kilometara s oko 20.000 stanovnika.² Od 16. do 19. stoljeća egzistira kao obrambena tvrđava za Sloveniju pred navalom Turaka. Tada je u više navrata naseljavan raznolikim stanovništvom, koje je preuzimalo krajišničke obveze. Sve do razvojačenja 1871. Žumberak ima vlastito kotarsko središte u Kostanjevcu, a vojno potpada pod slunjsku regimentu. Iz političkih razloga vojne vlasti su nastojale održavati izoliranost stanovništva ovog područja od susjednih krajeva, čemu je pripomogla i posebna vjera i tradicije.³

Nakon razvojačenja o Žumberku se nije vodilo mnogo brige. Žumberačka imovna općina, osnovana 20. srpnja 1875., nije raspolagala s dovoljno prihoda te se raspala već krajem stoljeća, a njezini posjedi su podijeljeni zemljišnim zajednicama Sošice i Kalje, dok je dio šuma država zadržala kao svoj posjed.⁴ O nebrizi za Žumberčane poslije ukidanja Vojne krajine pjeva i žumberački pjesnik Jovan Hranilović.⁵

Naime, teška bezvodna zemlja nije rađala svake godine, a poljoprivredna imanja bila su mala, rascjepkana, ekstenzivna i nisko akumulativna bez tržišnih viškova (koje uostalom, i da ih je bilo, zbog slabih ili nikakvih putova i nije bilo moguće dopremiti do tržišta). Možda je jedan od najboljih opisa žumberačke poljoprivrede dao ilirski pjesnik Stanko Vraz još 1841. godine: „Zemlja je kršna i neplodna, te jedva toliko obradi krumpira i zobi da se godina tako proživotari, više puta glađu i nevoljom.“⁶ Ilovasti bregovi, s rijetkim i vrlo malim naseljima i strmim terenima, s neobično velikim hladnoćama koje su započinjale već u rujnu i trajale do svibnja, nisu bili pogodni za kulture koje su se uporno sadile svake godine, a osobito za pšenicu. Na južnim obroncima pravila su se čuvena plešivička, svetojanska i vivodinska vina, ali je filoksera 1889. opustošila te vinograde. Ukinute graničarske povlastice teško je bilo nadomjestiti drugim izvorima prihoda, pa je započeo proces iseljavanja s ovog područja, ponajviše u Sjedinjene Američke Države i u Kanadu. Vezaniji uz rodni kraj traže zaradu u Zagrebu, Karlovcu ili na šumskim radovima u susjednoj Sloveniji.

Industrija se na ovom području nije razvila zbog slabih komunikacija. Seljaci iz okolice Noršića pribavljali su drvo za staklane u Glažuti (osn. 1839.), Osretku (osn. 1830.) i Grdanjcima, ali je samo staklana u Osretku radila dulje vremena.

Kuće su bile građene od drveta i prekrivene škopom, a jedina ciglana radila je u Gornjoj Rijeci, tri kilometra od Jastrebarskog. Ponajbolje je bila razvijena kućna radinost, te su se neka naselja specijalizirala za izradu grabalja, drški za metle i ostalo, koju su robu onda sami prodavali na širem području. Žumberak je ostao neelektrificiran sve do poslije drugoga svjetskog rata, iako je ozaljska hidrocentrala proradila još 1908. godine, te su sva naselja u nizini dobila električnu struju. Poslije ukinuća Vojne krajine jedan dio Žumberčana ipak je našao zaposlenje na izgradnji državne ceste od Samobora do Stojdrage i dalje kroz srce Žumberka do Novog Sela, Kostanjevca-Krašića, i puta koji je cestu Šošice-Kalje spajao s njom. Cesta je puštena u promet 1894. godine, ali doticala je samo šest sela, te je Žumberak i dalje ostao nepovezan s Jastrebarskim, koje je poslije prvoga svjetskog rata postalo kotarsko središte ovog područja, a i sa Slovenijom, prema kojoj su gravitirali jugozapadni dijelovi Žumberka vezani na Metliku.

Budući da do 1934. nisu izlazile nikakve novine koje bi opisivale političke i privredne prilike na Žumberku, period od 1918. godine do završetka velike svjetske krize možemo rekonstruirati samo na osnovi izvorne arhivske građe.

O razdoblju 1919. do 1929. znademo malo. Ipak, karakteristike uskoka, koje navodi Lopašić prema starim izvještajima slunjske regimente, došle su do izražaja i u ovom razdoblju.⁸ Žumberčani su naime vrlo brzo nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca osjetili da će se ponovno naći izvan progresivnih privrednih tijekova, pa izražavaju svoje nezadovoljstvo na razne načine. Jedan dio, (uglavnom rimokatolici) pristaje uz Radića i oduševljava se seljačkom republikom, a drugi pristaje uz srpske građanske stranke očekujući od njih veće angažiranje za ovo područje.

Vraćaju se i neki Žumberčani koji su otišli u Ameriku u potrazi za boljim životom, očekujući da će prilike u novoj državi biti bolje. Ilija Vidović priča svojim suseljanima u selu Dane kod Kalja o radničkim demonstracijama u Chicagu u kojima je bio ranjen. Vijesti o rušenju kapitalizma donose i vojnici koji su bili zarobljeni u Rusiji. Nikola Hodanović iz Tomaševaca i Simo Vidović djeluju kao agitatori ideja Vase Pelagića, a državne vlasti zabilježile su i pokušaj komunista da na ovom području održe jednu skupštinu uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu. Nemiri 1920. zahvatili su i ovo područje, te stanovnici općine Kalje odbijaju plaćanje poreza, koji je bio povišen 400 %. Tada kotarski predstojnik traži od nadležnih vlasti da u Jastrebarskom bude stacionirano 60, a u svakoj žumberačkoj općini (Kalje, Šošice, Krašić) po 30 vojnika.⁹

Na izborima 1923. većina Žumberčana glasa za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, a neki i za "nezavisne radnike", tj. komuniste. U jednom izvještaju spominje se da je u selu Pribić među seljačkim masama agitirao komunist Antun Grohar.¹⁰ Neki Žumberčani su bili i u Zagrebu registrirani kao komunisti. Pekarski pomoćnik Stanko Smokvina (rođ. u Krašiću, 23. IV. 1905.) bio je 1924. godine u Zagrebu član Nezavisne radničke partije Jugoslavije, te je 1925. bio zatvoren zbog prodaje zabranjenih primjeraka komunističkog lista Borba.¹¹

Izborne borbe i sljedećih godina zaokupljaju pažnju naroda, iako su aktivnosti za svakidašnje preživljavanje zauzele prvo mjesto. U jednom izvještaju vlasti

zabilježeno je da narod u Radatovićima nije 19. VIII. 1925. dozvolio govor sreskom (kotarskom) kandidatu, te da je tako postupio i narod u Kamenici i Liješću, i da je na ovaj teren dolazio poznati komunist i sindikalni radnik Ivan Krndelj.¹²

U takvim prilikama počinje na klerikalnoj bazi djelovati dr. Janko Šimrak, rođeni Žumberčanin, i već 1919. narodni poslanik. On je i direktor novina Narodna politika, pa je njegovim zalaganjem Ministarstvo socijalne politike odredilo svotu od 1 900 000 dinara za izgradnju ceste Jastrebarsko-Sv. Jana-Grabar-Budinjak-Kostanjevica, kojom bi se olakšala veza Žumberčana sa svojim kotarskim središtem, i dalje gradila cesta prema Sloveniji. Međutim, ova se svota trebala isplaćivati na rate, i ona je zbog krizne situacije u državnom budžetu skresana za vrijeme dr. Mate Drinkovića na samo 400 000 dinara, pa je izgrađen samo dio ceste na potezu Prokop-Budinjak-Dane, odnosno dio od Jastrebarskog do Jane (8 km) i od Kordića do Budinjaka (3 km). Po završetku velike svjetske krize ponovno je aktivirana izgradnja ceste kao jedno od najvažnijih pitanja izgradnje Žumberka.¹³

Šestosiječanjskim aktom kralj Aleksandar proglasio je apsolutizam i zabranio djelovanje svih političkih stranaka s „vjerskim ili plemenskim obilježjem“. Bilo je onemogućeno djelovanje svih progresivnih i demokratskih snaga, a državni organi rješavali su sva pitanja političkih i privrednih sfera.

To je i vrijeme velike svjetske krize, koja je osobito jakog odraza našla na području Žumberka. Naime, 1924. godine započeo je sa Žumberka veliki val iseljavanja u preokceanske zemlje, te Francusku i Belgiju. Pod djelovanjem velike svjetske depresije 1930. godine ekonomski emigranti se vraćaju. U Žumberak su se vratili mnogi Žumberčani, obogaćeni samo jednim velikim iskustvom.

Na početku ovog perioda ni priroda nije bila sklona ovom području. U izvještaju za srpanj i kolovoz 1930. godine Grubić iz kotarske oblasti piše višim vlastima: „Elementarni događaji, nesreće i nepogode bili su u ova dva mjeseca u srezu toliki, da je izgledalo da su prirodne sile preduzele uništenje ovoga sreza.“ Harao je tri puta led, dva požara od groma i dva požara s nepoznatih razloga. „Led krupnoće jajeta bio je gonjen strašnim vihorom.“ Zatim da su požari imali strašne razmjere ne samo stoga što većina kuća nije bila osigurana, već i stoga što su mjesta bez tekuće vode, pa požare nije bilo moguće gasiti. Izvještaj završava ovako: „Elementarne su sile uništile ovaj srez u ova dva mjeseca - tako silno i strašno - da će im se jadni i žalosni tragovi vući i viđevati u ovom srezu kroz nekoliko godina.“¹⁴

No teška vremena tek su nadolazila, i položaj stanovništva bivao je sve teži. Tako je npr. zima 1931./2. bila tako oštra i duga, da je narod skidao i slamu s krova da spasi stoku koja nije imala što jesti, jer je prethodno ljeto bilo izvanredno sušno.¹⁵ Tijekom velike svjetske krize pokazale su se i sve negativne strane posjedovne strukture. Prema popisu stanovništva od 31. ožujka 1931. u općini Kalje bilo je 1.072 seljačkih kućanstava, 5.068 stanovnika i samo 9.833 jutra zemlje. Na svako kućanstvo otpadalo je 9 jutara zemlje, ali su od toga oranice bile samo 2 jutra 343 četvornih hvati, što je bilo nedovoljno da se ekstenzivnim načinom gospodarenja proizvede dovoljno hrane za prehranu čitave obitelji.¹⁶ Zemljišne

zajednice Sošice i Kalje bile su pasivne i zaostajale su čak i s plaćanjem državnog poreza, a neredovito plaćani lugari dopuštali su nepovlašteno iznošenje drva iz zajedničkih šuma.

Žumberčani su bili nezadovoljni nebrigom države za njihov teritorij, te se sve više govorilo o promašenom smjeru gospodarenja u Žumberku. Kritizirali su što se sije pšenica, raž i ječam koji su uzrok bijede, nevolje i očaja. „S kakvom strepnjom, s kakvom brigom i grozničavom bojazni očekuje taj gospodar zimu, koja se često zna otegnuti poput sibirskih zima unedogled, a niti je hrane, niti je novaca, niti obuće i odjeće.“ Seljaci često u žetvi nisu dobivali ni sjeme natrag, a redovito slijede „po više gladnih, odrpanih godina, a tek jedna među njima bolja i rodovita“. U narodu se pjevalo: „O Božiću, Kraljeviću Marko! A po Božiću - jao si ga, majko.“¹⁷

Tražila su se različita rješenja. Radatovići, koji su se još 1925. odcijepili od upravne općine Sošice, pripojeni su 1. srpnja 1931. metličkom kotaru koji se nalazio u Dravskoj banovini. Kada je 1936. godine metlički kotar ukinut i pripojen Črnomelju, pripojeni su i Radatovići.¹⁸ Za razliku od radatovičkog područja na kojem je Dravska banovina započela graditi jednu cestu i pomagala stanovništvu hranom, na hrvatskom dijelu Žumberka obustavljeni su svi radovi na započetoj cesti Kostanjevica-Jastrebarsko, pa su i već dovršeni dijelovi ceste počeli naglo propadati. Tek 1934. godine odobreno je 10 000 dinara za proširenje ceste Sošice-Kalje, a nastavljeno je i trasiranje ceste Grabar-Sv. Jana od tri metra širine, što je izazvalo velike rasprave među narodom, jer je svako selo htjelo da kraj njega prođe cesta kao živa kucavica kretanja robe i ljudi.¹⁹

Teška ekonomska kriza djelovala je nepovoljno i na političke prilike, što kotarski načelnik Plečaš uvijek ističe u svojim izvještajima. Skupštine režimske Jugoslavenske radikalne seljačke demokracije slabo su bile posjećene, a narodni poslanik, književnik i novinar Ante Kovač nije imao određeni ekonomski i socijalni program.²⁰ Ipak su općine Sošice i Kalje uvrštene u pasivne krajeve, te je tijekom krize na ovo područje dopremljeno oko 30 vagona kukuruza, pšenice, zobi i krumpira, što se prodavalo po niskoj cijeni, a često i uz obvezu odrađivanja javnim radovima. No ukupna svota od oko 400 000 dinara utrošena je u razne svrhe, pa niti jedan problem nije riješen radikalno, već se samo pomoglo „preživljavanju“, a sirotinja je „dočekivala to zrno kukuruza kao prozebao žarka sunca“.²¹ U nekim naseljima vladala je nezapamćena i neopisiva bijeda, te mnogi nisu imali „ničega pri kući“, a najgore je bilo u Grabru, Pečnom, dijelu Mrzlog Polja i u Stojdragi.

Bijeda je bila najveća 1934. godine. Tada mnoga djeca nisu zimi polazila u školu ili su polazila bosa i u nekakvim košuljicama. Liječnik koji je 1934. pregledao školsku djecu utvrdio je da su mnoga neishranjena i tuberkulozna. Naime, 1933. ljetina je gotovo u svemu podbacila. Krumpira je bilo vrlo malo, svinje su uginule, stoka se prodavala u besćenje, a vinogradi su slabo rodili. „Narod robe i odijela nema, te što je bilo, poderalo se. Najgori će biti sada proljetni dani. Gladan po cio dan motikom mahati zaista nije lako,“ opisuje prilike Stanko Višošević iz Grabra.²² Po školama je Banovina morala organizirati školske kuhinje gdje su djeca dobivala jedan obrok, koji im je često bio i jedini u tijeku dana. No ukupno uzevši te investicije nisu bile dovoljne. Uspostavljanje boljih veza s mjestima uz željezničku prugu Karlovac-Zagreb, i boljih veza sa Slovenijom, gdje

Mira Kolar-Dimitrijević

se vino prodavalo jedanput skuplje nego u Sv. Jani i Slavetiću, postalo je sve izraženije životno pitanje Žumberčana. Doprema krumpira od Žumberka do Jaske stajala je više nego što je krumpir vrijedio, a i roba se iz nizine na strmine Žumberka mogla dopremiti samo u vrlo malim količinama na magarcima ili u torbama, pa je i trgovina bila nerazvijena, a česta je bila i robna razmjena. „Trebali netko žigice, soli i petroleuma, uprti na leđa vagan zobi i tim podmiri vrijednost ovih stvari.“¹³ U Budinjaku se od davnine četiri puta godišnje održavao najveći žumberački sajam. Ali zbog slabih cesta su i dogon stoke i doprema robe bili slabi, pa se sve više i izgradnja dobre ceste na potezu Budinjak-Kostanjevica naglašavala kao nužnost.

Zbog loših su putova i planinari iz 35 kilometara udaljenog Zagreba dolazili u ovu zagrebačku "Švicu" rijetko, iako su prirodne ljepote Žumberka, a i pastrve u brzim potocima (Rijeka, Bregana, Slapnica, Kupčina i Sošice) uz gostoljubivost stanovništva, bile privlačna meta.

Mnogobrojna su svjedočanstva o životu na Žumberku u desetljeću pred drugi svjetski rat. Revolucionar Miloš Vidović zabilježio je ovo: Jednom šibicom palila se vatra u svim kućama moga sela Dana, jednim opancima obuvala se obitelj od 7 i više članova, naizmjenično.²⁴ Zbog niske cijene poljoprivrednih proizvoda do novca je bilo teško doći, pa je svako kućanstvo nastojalo sve potrebno izraditi kod kuće. „Najmanje 30 % pučanstva Kaljske općine ne začinja jela, jer nema masti, a o mesu ni govora. Kukuruz se ne melje, nego cijeli dan kuha u vodi, jer za žgance nema masti. Gdje nema kukuruza, tamo je kupus jedina hrana ujutro, o podne i uveče.“

U vrlo malo kuća na Žumberku se uveče upalila i svjetiljka.²⁵

Nevolje na Žumberku pojačavalo je i izostajanje iseljeničkih doznaka Žumberčana iz Amerike. Zbog krize naši iseljenici našli su se u Americi u velikoj nevolji. U Žumberačkim novinama objavljena je 1935. pjesma Paula Latinčića koji je emigrirao u Kanadu, a koji u tri retka kazuje o položaju radnika u Americi i u njihovoj nadi u bolje. Latinčić pjeva:

Sad Golgota - evo pet godina

Kriza traje - radništvo gladuje,

Ali pada sila i nepravda.²⁶

Na Žumberku se sve češće čuje „Amerika naša Cemerika“, jer su se mnogi Žumberčani za vrijeme krize vratili iz Amerike, materijalno i zdravstveno potpuno upropašteni. Oni donose na Žumberak i revolucionarne, komunističke ideje, pa su se na žumberačkim plotovima pojavile parole „Živio Sovjetski Savez“, „Živjela KPJ“ i drugo. Neki su Žumberčani i deportirani od američkih vlasti iz Amerike zbog komunizma. Tako je još 1931- vraćen iz Clevelanda s Nikolom Dešićem i radnik Nikola Goleš, koji je u Samoboru stavljen pod policijsku pasku.²⁷ No, djeluju i domaći komunisti. Na prisilni boravak u Žumberak je upućen od vlasti pravnik Miroslav Selaković, izagnan zbog komunističkog djelovanja iz Karlovca i Novog Mesta.²⁸

U takvim prilikama niču mnogobrojne ideje kako da se narodu pomogne. Počelo se pomišljati na osnivanje posebne žumberačke štedionice koja bi kupovala zemlju u Srijemu i tu naseljavala Žumberčane. Žumberčanin Ilija Garapić, koji se naselio na području Sremske Mitrovice, podržavao je ovu ideju, te piše: „Do sada je pretičak naroda Žumberka selio u Ameriku i Kanadu. Odilazio je cvijet

naroda u naponu snage, ostali su na domu starci, žene i djeca. Mnoga je kuća sasma opustjela kao da je selom prošla strašna, crna kuga. Naučeni na bolji gradski život, malo ih se kući vraćalo. Kasnije su se vratili, vratili su se iscrpljeni, bolesni na tijelu i duši, nesposobni za teški rad i privređivanje na neplodnom tlu. (...) Nije dakle bila Amerika nikada idealno i sretno rješenje našeg opstanka i života u Žumberku, kamo li je danas, kada sinovi našeg naroda, naša djeca, braća po ulicama američkih gradova stoje i čekaju hoće li ih tko god zvati na delo - gladni, poderani, željni dela, da kupe kruha i ruha i otrgnuviši od svojih usta, da pošalju koji dolar kući - roditeljima, ženi i djeci, koji takodjer oskudicu i bijedu trpe.²⁹ No od ideje do realizacije bio je dalek put, i mali broj Žumberčana odlučio se na kolonizaciju u plodne krajeve Slavonije i Srijema. U međuvremenu je čak i žumberačke obitelji američkih emigranata trebalo nerijetko pomagati hranom i novcem kako bi preživjeli krizu.

Državne vlasti nisu financirale javne radove na Žumberku u dovoljnoj mjeri. Zaradi od 20 dinara na dan na pošumljavanju terena privukla je veliki broj siromašnih Žumberčana, ali je inženjer Igor Vjatkin trebao za pošumljavanje terena u okolini Drage svega 80 radnika. Mnogo se očekivalo i od ideje bankovnog činovnika Jure Vukovića, koji je radio na otvaranju ugljenokopa u Brnardićima, a upozoravalo se na potrebu da se na potezu Jaska-Kostanjevac izgradi i uskotračna željeznička pruga, pogotovo stoga što su na toj liniji prestali voziti i autobusi.³⁰

Usprkos tim pokušajima činilo se da kriznoj situaciji na Žumberku nema kraja. Kriza nikako nije jenjavala, iako su se u drugim krajevima zemlje počeli već 1934. osjećati znaci privrednog poboljšanja.¹¹

I razdoblje od 1935. do početka drugoga svjetskog rata bilo je za stanovništvo Žumberka vrlo mukotrpno.

Gotovo svi problemi Žumberka uočeni su na kongresu Društva Žumberčana, održanom u Sošicama 14. srpnja 1935. Svaki od 125 članova društva, sve samih uglednih ljudi koji su uglavnom živjeli u Zagrebu, preuzeo je neku obvezu s ciljem da se Žumberku pomogne. Slična su nastojanja zabilježena i na sljedećem kongresu održanom 12. srpnja 1936. u Mrzlom Polju.³²

Ponovno se aktualizirala i kolonizacija viška Žumberčana. Govorilo se „Žumberak je sve naselio, a sebe nije raselio“, želeći time istaći potrebu sistematske organizirane kolonizacije.³³ No rezultati su bili slabi, i u Piškorevcima i u Vrpolju kod Đakova naseljeno je svega deset žumberačkih obitelji.

Ne želeći potpuno prekinuti s rodnim krajem Žumberčani se radije opredjeljuju za privremeni rad u Francuskoj i Belgiji, iako su uvjeti rada i zarade u rudnicima tih zemalja bili mnogo nepovoljniji nego u Americi nakon prvoga svjetskog rata. Žumberčani se preko Društva Žumberčana uporno bore da se nastave graditi ceste kroz Žumberak, jer je i ono što je učinjeno na liniji Budinjak-Sv. Jana prije krize počelo naglo propadati, a i cestu Sošice-Kalje trebalo je proširiti. Upozoravali su i na hitnu potrebu izgradnje vodovoda u selima Budinjaki, Dani, Kordići, Jelenići, Šimraki, Pakovići, Brezovac i Višoševići, gdje bi Žumberčani našli zaradu, utoliko više što je Dravska banovina svotom od 650 000 dinara

počela graditi belokrajinski vodovod koristeći izvore kod Rajakovića.³⁴ No tek krajem 1937. projektirana je turistička cesta Radatovići-Rajakovići-Sošice-Kalje-Stojdraga, i nastavljeni su radovi na cesti Sv. Jana-Slovenija.³⁵

Usprkos stanovitom privrednom oživljavanju činilo se ipak da su problemi Žumberka nerješivi. Silne vodene bujice u proljeće brže su uništavale ceste nego što su se one gradile.

U ljeto 1936. strahovita tuča uništila je čitav urod u općini Radatovići, te seljaci nisu dobili ni zrna pšenice, ni klipa kukuruza i ni jedne jagode grožđa sa svojih posjeda. Šteta je procijenjena na milijun dinara. Ni najstariji ljudi nisu se sjećali takve tuče, a u narodu je zavladao „silna potištenost, jer su cijela sela ostala bez hrane za cijelu godinu, a nevolja je tim veća, što svijet radi siromaštva nema ni novca, za što bi si nabavio hranu!“ Čak je i drugog dana poslije tuče u jarcima bilo pola metra leda, iako je bio mjesec lipanj.³⁶ Zima 1936./37. bila je kritična i na ostalim dijelovima Žumberka. Janko Martić iz Cerovice kod Kalja objavio je u novinama pismo s molbom da se hitno pošalje nešto kukuruza ovom području „jer nemamo nigdje ničesa pod milijem Bogom u ovim nepristupačnim brdinama, a vino nije nikako rodilo, te vjerujte mi, da će biti naroda iz ovoga kraja dosta mrtvoga od gladi“.³⁷ Vjerojatno je smrtnost staraca i djece te zime i bila veća nego za rodnih godina, ali o tome se nije pisalo niti su se ti podaci statistički iskazivali, jer je jedini liječnik na Žumberku radio u Krašiću, i tek početkom 1937. godine došao je i novi liječnik u Kalje.

Kotarski načelnik u Jastrebarskom postao je 1937. Žumberčanin Pavao Vidović iz Osenje. Mnogi Žumberčani očekivali su od Vidovića poboljšanje prilika u Žumberku, osobito djelovanjem Gospodarske sloge kao gospodarske organizacije Hrvatske seljačke stranke. Međutim, prilike se nisu poboljšavale, te Žumberačke novine i dalje objavljuju članke u kojima se opisuje silna bijeda pojedinih sela na tom području. Seljaci se sve više zadužuju kod lihvara, a obećanja da će se osnovati kreditna zadruga nikako da se ispune.³⁸ Nikako da se obnovi i autobusna linija. Naime, tijekom krize prestao je voziti autobus na liniji Jastrebarsko-Kostanjevac, pa se tek u proljeće 1939. našao privatni autoprijevoznik koji je oživio ovu liniju, ali je kartu naplaćivao 15 dinara.³⁹

Četvrti kongres Društva Žumberčana održan je u Brezovcu iznad Sv. Jane. Kongresu je prisustvovao i ban Ružić, te je obećao da će na Žumberak poslati gospodarske stručnjake radi izrade gospodarskog plana obnove Žumberka. Međutim, u Grabru je 7. srpnja 1939. održan i peti kongres društva, a dotad još nije bilo ništa učinjeno za poboljšanje života u Žumberku.⁴⁰

U međuvremenu su silne nevolje i dalje pogađale Žumberak, a glad je i dalje bila čest gost, pa se o tome sve više pisalo i govorilo.⁴¹ Banovina se tu i tamo pokazivala kao dobrotvor, ali dana pomoć nije bila adekvatna potrebama, te je bijeda i dalje rasla. Tako je, nakon što je izgorjelo čitavo selo Brežovci, a da nitko nije bio osiguran, ban Ružić odredio da se selo izgradi kao uzorno s velikom cisternom za vodu. Sošicama, gdje je tuča nanijela veliku štetu usjevima, dana je pomoć od 10 000 dinara. U općini Kalje bile su mnoge kuće i oranice zatrpane odronima zemlje, pa je otpisivan porez. Selo Cerovica je više puta stradalo od bujica, te je poslije kiše, koja je padala od 20. do 22. svibnja 1939., ostao samo mulj i pijesak. Najveću pomoć Banovina je dala za izgradnju vodovoda Oštre (120 000 dinara), budući da je i na slovenskoj strani počela njegova izgradnja.

Za težak položaj stanovništva na Žumberku proćulo se i izvan jugoslavenskih granica. Kada je u proljeće 1939- u žumberaćkim selima vladala glad, pojavili su se agenti iz Hitlerova Trećeg Reicha, te su počeli vrbovati radnike za poljoprivredne i cestograđevne radove u Njemačkoj. Iako su uvjeti rada bili nepovoljni, a zarade male, borba za opstanak prisiljavala je Žumberčane da se odazovu ovom pozivu, te gotovo iz svakog sela odlazi netko na rad u Njemačku.⁴³

Pasivne su i zemljišne zajednice. Zajednica Kalje, koja je imala 9.534 jutra zemljišta, pokrivala je dio rashoda nametom od ovlaštenika, ali jer ovlaštenici nisu plaćali te namete, dugovi su stalno rasli, te je 1938. imala dug u iznosu od 445 148 dinara, a sljedeće godine već 658 538 dinara, od čega je 230 000 dinara otpadalo na državni porez. Zajednica je neredovito plaćala svoje lugare, te je i haraćenje šuma zemljišnih zajednica dobilo takve razmjere da je kotarski načelnik počeo plijeniti ukradena drva već prodana trgovcima, nastojeći tako spriječiti krade.⁴⁴

Siromaštvo i bijeda Žumberka odrazilo se i u političkom životu i jaćanju opozicijskih struja, te razočaranju naroda kada je njihova stranka (HSS) došla na vlast. Od 1937. sve se više osjeća i djelovanje komunista. Prema sjećanju Miloša Vidovića u općini Kalje jedan komunist iz Jastrebarskog je 1938. osnovao prvu kandidatsku grupu Komunističke partije, te im je pričao o borbi španjolskog naroda, a oni su to onda pričali dalje narodu, suzbijajući klerikalne glasine da komunisti u Španjolskoj ruše crkve i ubijaju narod. Akcija za prikupljanje pomoći španjolskim borcima, koji su se nalazili u francuskim koncentracijskim logorima, poprimila je masovne razmjere na području Žumberka pred rat. Najaktivniji su bili Janko Stanić, Stjepan Milašinć Šiljo iz Pribića, Petar Stić iz Dane i Reškovac iz Ruda.⁴⁵

O spontanu djelovanju simpatizera komunista na Žumberku 1937. i 1938. piše i Rade Bulat.⁴⁶ Tomo Rašić, koji se vratio iz Francuske gdje je već bio formiran Narodni front koji je okupio napredne snage, stvorio je grupu sastavljenu od Miloša Herakovića, Martina Žnidaršića, Steve Vlašića, Jure Brajaka iz Kupćine, Mije Maletića iz Hartja, Ilije Vidovića iz Dana, a kasnije i Janka, Paje i Milana Stanića, Milana Romanovića, Marka Čučića, Tome Rašića i Ilije Bastašića, koja proučava marksističku literaturu i odupire se širenju crkvenog djelovanja na sve sfere života. Postojanje organiziranoga komunističkog pokreta na Žumberku 1939. spominju i Žumberačke novine.⁴⁷

Vrijeme od početka drugoga svjetskog rata do dizanja ustanka 1941. bremenito je teškim socijalnim i političkim problemima u ćitavoj zemlji. Zbog višestoljetne zapostavljenosti Žumberka i njegova siromaštva ti problemi su se ovdje još jaće manifestirali.

Kao i ranije, i za vrijeme Banovine Hrvatske pomoć "odozgo" je bila slaba i nedovoljna, iako je predsjednik vlade Dragiša Cvetković prilikom obilaska Žumberka 3. travnja 1939. obećao Žumberćanima „svoju pomoć“, iako su na izborima 1938. Žumberćani masovno glasovali za Maćekova predstavnika Franju Novosela iz Plešivićke Reke, usuglasivši tako na terenu djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice i Hrvatske seljaćke stranke.⁴⁸

Zbog odugovlačenja banovinskog budžeta ponovno su izostala sredstva za gradnju cesta na Žumberku, iako je narod u ime kuluka dao i po dvadeset radnih dana, radeći samo za hranu.⁴⁹ Društvo Žumberčana posjetilo je 28. listopada 1939. bana Ivana Šubašića, ističući važnost prometnica, odnosno javnih radova za preživljavanje stanovništva na Žumberku. Naime, zbog velike suše u 1939. zima je 1939./1940. na Žumberku ponovno bila "gladovita" i teška. Preko školskih kuhinja i Crvenog križa, a i preko Gospodarske sloge, na Žumberak je stiglo nešto hrane, ali to nije bilo dovoljno s obzirom na goleme potrebe Žumberka i brojnih mnogočlanih obitelji.⁵⁰

Prirodne nezgode i dalje su često pogađale Žumberak. Silna tuča koja je padala 10. lipnja i 6. srpnja 1940. ponovno je uništila pšenicu i vinograde na području Kostanjevca. Spoznavši da nema života samo od zemlje, ljudi rade u susjednim područjima kao nadničari za 10 dinara dnevno s hranom, odnosno 15 dinara bez hrane, što su u ono vrijeme bile najmanje zarade u Hrvatskoj. Prema novinama tada je na privremeni rad u fašističku Njemačku otišlo oko 700 Žumberčana, koji su tamo zarađivali svega jednu njemačku marku za rad od zore do mraka, pa se po Žumberku govorilo: „Otišao je u inozemstvo da ne gladuje kod kuće, dva mjeseca će morati da radi da podmiri trošak pasoša i puta, i vratit će se u jesen doma bez igdje ičesa, gol i bos i izrađen.“ Drugi obilaze Sloveniju i druge zemlje kao pokućarci, kramari, ali su ratne prilike sve više otežavale i to bavljenje trgovinom na sitno, te se mnogi prisilno zadržavaju kod kuće.⁵¹ Šumske štete su i u tom vremenu bile neobično brojne. Pokazuju da stanovništvo Žumberka nije moglo naći poštenu zaradu, pa se prihvaćalo svega i svačega, jer se o javnim radovima mnogo pričalo i mnogo pisalo, ali je malo tih obećanja ispunjeno. Žumberak je oslobođenje dočekao bez najnužnijih cesta i putova, što je u jednu ruku bilo dobro za razvoj ustanka na ovom području, jer neprijatelj je teško mogao doći do ustaničkih baza.

U jesen 1940. uspostavlja se u gradovima aprovizacija, jer se za obezvrijeđeni novac hrana mogla sve teže kupiti. Na Žumberku nije bilo aprovizacije, ali nije bilo ni hrane ni novca, te nepoznati autor piše u to vrijeme: „Teška su vremena došla“, iako na Žumberku nikada nije bilo lakih vremena i lagodnog življenja.⁵²

Kao brdovit i neplodan kraj Žumberak je u međuratnom razdoblju bio prenaseľen, a njegova gospodarska struktura s jakom orijentacijom na poljoprivredu - krajnje nepovoljna. Da bi preživjeli, mnogi Žumberčani su morali tražiti zaradu izvan poljoprivrede, te su usprkos nepostojanju cesta i putova migracijska kretanja radnosposobnog stanovništva bila izvanredno velika.

Zahvaljujući tome Žumberak je samo prostorno bio izoliran kraj. Žumberčani su se nakon dugogodišnjeg rada u tuđini uvijek vraćali u rodni kraj, makar i na kraći odmor. Oni su radili kao industrijski zanatski radnici u većim gradskim centrima Jugoslavije, ali su vrlo brojno zastupani i među emigrantima Amerike i u zapadnoj Europi. Na Žumberak su donosili vijesti o radničkim pokretima i štrajkovima u razvijenim industrijskim zemljama, o radu sindikata i uopće o pokušajima proletera da borbom poboljšaju svoj život.

Utjecaj tih informacija nije mogao biti neposredan s obzirom na žumberačke prilike, gdje se još živjelo kao u devetnaestom stoljeću. Međutim, iako su na Žumberku imanja bila niskoakumulativna i bez tržnih viškova, s gotovo nikakvim ili veoma slabim prodajnim mogućnostima, kapitalizam je ipak prodirao i na žumberačko područje. Velika zaduženost seljaštva i gotovo grozničava potraga većine Žumberčana za novcem radi plaćanja poreza i kupnje najnužnijih monopolskih i industrijskih artikala (sol, šibice, petrolej, opanci, sukno itd.) govori o prodiranju kapitalističkih odnosa i na ovo područje.

Kako bi se u tim uvjetima uklopili u društveno-ekonomski sistem kapitalističke Jugoslavije Žumberčani se bore za izgradnju cesta koje bi ih približile mjestima rada i tržištu. Ali rezultati njihovih napora, pa i preko Društva Žumberčana osnovanog krajem 1934. godine, bili su minimalni. Državne vlasti, bez obzira na to da li Zagrebačka županija, Savska banovina ili Banovina Hrvatska, nisu bile sposobne riješiti životne probleme Žumberka. Uslijed čestih prirodnih nedaća, koje su uništavale toliko željno očekivani urod s polja i vinograda, bijeda na Žumberku je iz godine u godinu sve više rasla, a glad je bio čest gost u mnogočlanim žumberačkim obiteljima poslije Nove godine. Veliko je zlo bila i agrarna prenaseľjenost. Statistika potvrđuje da je s izuzetkom nekih mjesta, naseljenost Žumberka od 1857. do 1971. bila najveća upravo 1931. godine, dakle početkom velike svjetske krize, a pod djelovanjem krize i prisilnog povratka žumberačkih emigranata još se i povećala.⁵³ Pomoći nije bilo niotkuda. Nije bilo cesta i vode, drva iz šuma, kao najvećega žumberačkog bogatstva, nisu se mogla dobro prodavati, turizam koji se s obzirom na blizinu Zagreba mogao razviti, nije se razvio u međuratnom razdoblju, iako se za gospodarske probleme Žumberka znalo i nadležne vlasti su mnogo obećavale. Žumberčani su sa svojih bregova gledali udaljena električna svjetla koja je palila nedaleka ozaljska hidrocentrala, ali sami su rijetko imali dovoljno novca da svaku večer pale u svojim domovima i potrolejske svjetiljke. Zbog nedostatka električne energije nije se ni pomišljalo da se u Žumberku osnuje neki obrtničko-industrijski pogon koji bi dao rada i kruha dijelu viška stanovništva.

Idejna povezanost Žumberčana s problemima proletarijata i teške materijalne prilike pripremili su tlo na kojem su se ustanak i naša revolucija mogli uspješno razvijati kada su za to sazreli uvjeti. Ovaj rad pokazuje zašto je narod Žumberka shvatio da ne može očekivati poboljšanje svog života preko preživjelih i kompromitiranih struktura, te da mora sam, revolucijom i borbom, stvarati nove društvene odnose koji će mu omogućiti bolji život.

Bilješke

Cilko Predović, Kratki pregled povijesti Žumberka. - Žumberački kalendar, 1965., 79-
Z. Blažina, Žumberak na raskršću. - Zagrebačka panorama, 3-6/1966., str. 6-7.

⁵³ Prema popisu iz 1880. u 71 selu žumberačkog kotara živjelo je 10 489 stanovnika, od čega je 6 716 bilo grkokatoličke vjere. To je posebna vjera kod koje je bogoslužje kao kod pravoslavaca, ali su svećenici pripadali zagrebačkom Kaptolu. Preko ove unijatske crkve Katolička je crkva dobila pod svoju vlast uskoke-pravoslavce koji se nisu htjeli pokatoliti. Prema Lopašiću Žumberčani su „veoma blage čudi“ i velike bistrine, te za njih ne treba ni uza ni zatvora. (Radoslav Lopašić, Žumberak, Zagreb 1881., 2) Lopašićevo djelo je izvrsna historijska studija o Žumberku do razvojačenja, ali je ipak pisana s određenom tendencijom da se dokaže pripadnost Žumberka Hrvatskoj.

Mira Kolar-Dimitrijević

Naime pitanje njegove pripadnosti otežalo se dulje vrijeme, što je bilo presudno za ovo područje, jer Žumberčani sve do završetka prvoga svjetskog rata nisu imali svog predstavnika u Hrvatskom saboru. Bila je formirana i posebna komisija koja je dugo radila, a za pripajanje općina Sošica i Kalja Hrvatskoj zalagali su se pjesnik Hranilović i zagrebački gradonačelnik Nikola Badovinac (1828.-1902.) (M. Predović, n. dj., 77 i d.).

- ⁴ Općini Sošice dano je 2 156 jutara, a općini Kalje 1.031 jutro, dok je 7.092 k. j. zemljišta ostalo pod šumarijom u Kalju, kao ustanovom Državnoga šumarskog ravnateljstva u Zagrebu. Nešto je šuma bilo i u rukama privatnika. Ukupno se procjenjuje oko 11.129 k. j. ili 6.345 hektara, te da su zemljišne zajednice godišnje sjekle oko 2.540 m³ drva, koje drvo se uglavnom prodavalo kao ogrjevno drvo u Metliki, Jastrebarskom i Samoboru, a svojevremeno se prodavao i drveni ugljen i potaša u Kranjskoj i Štajerskoj. Zbog neizgrađenih cesta nije bila moguća industrijska eksploatacija šuma, jer se uz strme obronke Žumberka ni volovskom zapregom nije moglo dovući do Samobora više od pola hvata drva. (D. Hranilović, Šumarstvo u Žumberku nekoć i danas. - Žumberački kalendar, I, 1965., 118-121.).
- ⁵ „Rob je svoju službu dovršio tešku,
Trebalo je sad sve podrezati,
Ostaviti biedi družinu vitešku“ (Treća žumberačka elegija, Zagreb 1886.).
- ⁴ S. Vraz, Put u gornje strane. - Žumberački kalendar, IV, 1968., 200. Kroz Žumberak protječe niz malih potoka (Kupčina, Bregana, Slapnica, Suvaja, Draga, Brebrovac i drugi), ali zbog vrste tla žumberačka sela su od kasnog proljeća do jeseni bila bez vode, koja se nije mogla dopreмати cisternama zbog loših cesta.
- ⁷ Dr. Ivan Crkvenčić, Žumberačka gora. - Žumberak u riječi i slici, (ured. Janko Herak), Zagreb 1971., 21; Ivo Strahonja, U Norsić selu. - Zagrebačka panorama, 8/1962., 28 i 43.
- ⁸ Izvještaji slave uskoke „za vanredno hrabre i mukotrpne vojnike, ali jim prigovaraju, da su bili mnogo puta, osobito za prvih godina došašća, nepouzdana, neposlušni, divlji, brutalni i na bune spremni“ (R. Lopašić, n. dj., 32).
- ⁹ Miloš Vidović, Ustanak u općini Kalje - 1941./2. u svjedočenjima učesnika NOB-a, sv. 6, Beograd, 281; Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, (dalje: AIHRPH), zbirka XXIII, inv. br. 27 - izbori za Konstituantu.
- ¹⁰ Odziv na izbor 1923. bio je vrlo slab. U Kalju su od 782 birača na izbore izašle 392 osobe od kojih je 373 glasalo za HRSS, a tri za nezavisne radnike. U Željeznu je od 458 birača izborima pristupilo 288 osoba, od kojih je za HRSS glasalo 268, a za nezavisne dva birača. U Krašiću I i II su od 1 344 upisana izborima 15. II. 1923. pristupila 972 glasača, od kojih je za Radićevu stranku glasalo 935, a za nezavisne dva glasača. U Pribiću je od 714 upisanih izborima pristupilo 412 osoba, od kojih su 393 glasale za HRSS, a jedna za nezavisne. U Sošicama od 753 upisana izborima pristupa 540 glasača, od kojih 442 glasa za HRSS, a jedan za nezavisne. U Radatovićima od 673 upisane izborima pristupaju 384 osobe od kojih za Radića glasa 221 osoba, a dvije za nezavisne. U Sv. Jani od 760 upisanih izborima pristupaju 702 osobe, od kojih 674 glasaju za HRSS, a četiri za nezavisne. U Novom Selu od 587 upisanih glasa samo 285 osoba, od čega 257 za Radića, a tri za nezavisne. Oni koji nisu glasali za HRSS ili nezavisne radnike glasali su za demokrate, i ova stranka je dobila najveći broj glasova u Radatovićima i Sošicama (AIHRPH, XXIII, inv. 124).
- ¹¹ G. 1937. Smokvina je s Dragutinom Bocakom pokušao otići u internacionalne španjolske brigade, ali je uhvaćen pri prijelazu granice (AIHRPH, Policijski karton, 29/4445).
- ¹² AIHRPH, XXIII, inv.br. 124/1924.-1925.
- ¹⁵ Šimrak je i jedan od osnivača Društva Žumberčana u Zagrebu, osnovanog krajem 1934. godine, te je pokrenut i list Žumberačke novine. G. 1937. Šimrak je istupio iz društva, te je 1939. pokrenuo Glas Žumberka. Cestovni problem Žumberka izložila je nadležnim vlastima i posebna žumberačka delegacija od sve tri općine. Kada su stigla prva novčana sredstva, počela se u proljeće 1929. cesta trasirati, kojom je prilikom veliki župan dr. Milovan Zoričić obišao čitav Žumberak (AIHRPH, XXIII, izv. 124/1924., XXI, 1380./1929. i Žumberačke novine, 7 od 12. II1939.).
- ¹⁴ AIHRPH, XXI, 1829/1930. - Izvještaj Kotarske oblasti Jastrebarsko.
- ¹⁵ AIHRPH, XXIII, br. 124 od 5. V 1935.
- ¹⁶ Žumberačke novine, 3. IX. 1939. - Matija Šustić, Molba općine Kalje u pitanju gradnje cesta.
- ¹⁷ Žumberačke novine, 15. III. 1934. Napis Janka Rapljenovića.
- ¹⁸ Općina Radatovići imala je 1931. godine 2.011 stanovnika. Dravska banovina je odmah odvojila više desetaka tisuća dinara za proširenje ceste Brezovica-Radatovići, a onda je ta svota narasla na 300 000 dinara. Pripojenje Radatovića Sloveniji našlo je svog odraza tijekom drugoga svjetskog rata, jer je to područje došlo pod talijansku okupacijsku zonu (Žumberačke novine, 15. III. 1934., br. 7 od srpnja 1936. i Žumberački kalendar, II, 1966., 394).

Mira Kolar-Dimitrijević

- ¹⁹ Žumberačke novine, br. 4 od travnja 1936.
- ²⁰ AIHRPH, XXI, 3057 - izvještaj za XII. 1932. i XXIII, br. 124. Kovač je držao skupštine u Ostrcu, Sošicama, Kalju i drugim mjestima.
- ²¹ Tako je sagrađena nova osnovna škola u Stojdragi sa 120 000 dinara, za ceste je odvojeno 100 000 dinara, a za ostalo je kupljena hrana. Općina Sošice je polovinom 1934. dobila šest vagona kukuruza, te se sto kilograma prodavalo za 94 dinara (Žumberačke novine, 15. VI. 1934. - iz Sošica; AIHRPH, XXIII, br. 125 od 5. V. 1935.).
- ²² Žumberačke novine, 15. III. 1934. i 15. VI. 1934. Od gladi je umro Tomo Rebič, a takvih je slučajeva bilo na Žumberku više.
- ²³ U Sv. Jani, gdje je 1935. podignut veliki vinski podrum, litra vina kupovala se po 2 do 3,5 dinara, a u Sloveniji za 5 do 7 dinara (Žumberačke novine, 15- III. 1934. - Stanko Višoševič, Važnost izgradnje banovinskih cesta u istočnom dijelu Žumberka).
- ²⁴ M. Vidović, Ustanak u općini Kalje, n. dj., 281.
- ²⁵ Žumberačke novine, br. 3-4 od 1935.
- ²⁶ Žumberčani u Americi znaju kako živi narod na Žumberku. Janko Tekoč pjeva
„Oj Žumberku goroviti,
Zavičaj moj,
Kako danas strašno trpi
Bijedan narod tvoj“ (Žumberačke novine, 3-4, 1935.).
- ²⁷ M. Vidović, n. dj., 283. Pojavu komunizma i strah od njega registriraju i Žumberačke novine, br. 4 od travnja 1936. - Članak Miloša Haralovića. Nikola Goleš, rođen je 27. XI. 1902. u Golešima na Žumberku (AIHRPH, Policijski karton, 10/1502).
- ²⁸ Selaković je rođen u Dragi kod Radatovića, 25. IV. 1904. (AIHRPH, Policijski karton 28/4284).
- ²⁹ Žumberačke novine, 25. III. 1935. - Kolonizacija Žumberčana.
- ³⁰ Isto, 15. IV. 1935.
- ³¹ Miloš Haralović ispjevao je 5. IV. 1935. na Griču pjesmu Žumberačkoj sirotinji u kojoj kaže:
„Ispaćena, izmučena,
Čekaš bolje doba,
I čekaš ga sveg života svoga.“
(Žumberačke novine, br. 3-4/1935.).
- ³² Žumberačke novine, 9.-10./listopad-studen 1935. Prvom kongresu je predsjedavao prof. dr. Milko Popović.
- ³³ Žumberačke novine, br. 4 od travnja 1936. - članak Antuna Kneževića i Žumberačke novine, br. 1 od siječnja 1937.
- ³⁴ Društvo Žumberčana je 16. XI. 1936. uputilo ministru građevina Kozulu predstavku tražeći da se za izgradnju cesta u Žumberku votira svota od dva milijuna dinara (Žumberačke novine, 11 od studenog 1936. - Miloš Haralović, najaktuelnije potrebe Žumberka).
- ³⁵ Za ove radove založio se ban Ružić, pa su ga zvali dobročiniteljem Žumberka. No izvor sredstava brzo je presušio, i radovi su tekli suviše sporo (Žumberačke novine, 11 od studenog 1937. i 1-2/1-II 1938.).
- ³⁶ Žumberačke novine, 6 od lipnja 1936.
- ³⁷ Savska banovina je reagirala na ove molbe, te je poslala u Metliku tri vagona kukuruza koji se prodavao Žumberčanima po 80 para kilogram, a svaki je dobio 20 kilograma (Žumberačke novine, br. 1 od siječnja i br. 5 od svibnja 1937.).
- ¹ Tražilo se i osnivanje mliječne zadruge, ali je prva bila osnovana vinarska zadruga u Vivodini, kapaciteta 15 000 hl. vina (Žumberačke novine, 7 od srpnja 1937.).
- * Autoprijevoznik Karlo Kolić iz Jurkova Sela nije dugo držao ovu liniju, te se do rata izmijenilo nekoliko poduzetnika. Naime, iako je autobus vozio samo jednom dnevno, većina Žumberčana nije mogla platiti cijenu karte, pa su kao i ranije išli pješice (Žumberačke novine, 17 od 23. V 1939.).
- ⁴⁰ Žumberačke novine, 7 od srpnja 1938. i 22. od 28. V. 1939.
- ¹ Žumberačke novine, br. 15 od Uskrsa 1939. - Mnogo gladi a malo pomoći. G. 1937. je na Žumberku sve uništila tuča, a 1938. suša.
- Žumberačke novine, 7 od srpnja 1937. i 11 od studenog 1937., te 23 od 4. VI. 1939-
- ⁴³ Žumberačke novine, 26 od 25. VI. 1939.
- ⁴⁴ Žumberačke novine, 19 od 7. V. 1939. - Matija Šustić, Pitanje žumberačkih šuma; i Žumberačke novine, 38 od 17. IX. 1939. - Miloš Jelenić, Pitanje zemljišne zajednice Kalje; AIHRPH, XXI, 5518-izvještaj za I-III 1939.

Mira Kolar-Dimitrijević

- ⁴⁵ Kandidatsku grupu KPH u općini Kalje sačinjavali su Miloš Vidović iz sela Dane, Ilija Bastašić i Tomo Rašić iz Pečna, Martin Žnidaršič Tinčak, Miloš Heraković iz Cerovice i Marko Čučić (M. Vidović, Ustanak u općini Kalje, n. dj., 284). Žumberačke novine objavljuju članke protiv komunističke opasnosti, a to ne bi objavljivale da na Žumberku nije bila zapažena djelatnost komunista (Žumberačke novine, 3 od ožujka 1937. i 10 od listopada 1937.).
- ⁴⁶ Rade Bulat, Žumberak i Pokuplje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1951., 15.
- ⁴⁷ Spominje se komunistička ćelija u Pečnom (Žumberačke novine, 23 od 4. VI. 1939.) i "Španjolci" Pavle i Miloš Gvozdanović (Isto, br. 15, Uskrs 1939.).
- ⁴⁸ Na izborima 1938. za Novosela su glasala 8,843 glasača, a za vladinog kandidata Dragutina Gajskog 172. Poslije Cvetkovića Žumberak je posjetio i ministar poljoprivrede Nikola Bešlić, ali se on zaustavio samo kod Vinogradarske zadruge (Žumberačke novine, 36 od 3. IX. 1939.; AIHRPH, XXI, 5517 i 5518).
- ⁴⁹ Žumberačke novine, 36 od 3. IX. 1939. - Matija Šustić, Molba općine Kalje u pitanju gradnje cesta.
- ⁵⁰ Općina Sošice dobila je preko Gospodarske sloge 200 metričnih centi kukuruza, čiju je vrijednost trebalo odraditi na javnim radovima. Općina Kalje dobila je tri vagona kukuruza, tj. šest kilograma po glavi, a ravnomjerna raspodjela kukuruza bez obzira na imovno stanje stvarala je u narodu nezadovoljstvo (Žumberačke novine, 5 od svibnja 1940., 7 od srpnja i br. 8 od kolovoza 1940., te Glas Žumberka br. 3 od 31. X. i br. 4 od 30. XI. 1939.).
- ⁵¹ Iz Kašta je otišlo u Njemačku niz ljudi, a iz općine Kalje čak 500 (Žumberačke novine, 25 od 25. VI., 28 od 9. VII. i 36 od 3. IX. 1939.).
- ⁵² Žumberačke novine, br. 9 od rujna 1940.
- ⁵³ Mirko Korenčić, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971., Zagreb 1979., 316-9 (Jastrebarsko), 502-3 (Ozalj) i 598-600 (općina Samobor).

Pogled s vrha Zečak na Žumberak

Suhor pri Metliki, Slovenija
Od leve: šola, cerkev

**ŽUMBERAK - GORJANCI
(1941-1945)**

**POLITIČKA I VOJNA SURADNJA/
POLITIČNO IN VOJAŠKO SODELOVANJE**

Spomen kosturnica sa tekстом na ploči u Sošićama
Spominska kostnica i ispis na ploči v Sošicah

Ovdje su sahranjeni junaci mnogih
borbi - njih tri stotine i osamdeset
od tisuću i osamstotina
koji padoše na bregovima Žumberačkim
u borbi za slobodu svog naroda
1941 - 1945

Borci su to:
XIII Proleterske brigade "Rade Končar"
IV Kordunaške brigade
Slovenskih brigada
"Cankarjeva"
"Tomšičeva"
"Gubčeva"
"Šerčerjeva"
VIII Kordunaške divizije
Žumberačko Pokupskog odreda
XVI Omladinske slavonske brigade
"Joža Vlahović"
Žumberačke brigade
Karlovačke brigade
Seljine brigade i
Komande mjesta Sošice

Preživjeli borci te narod Žumberka
Dolenjske i Bele Krajine podigoše
ovaj spomenik
herojskim sinovima i kćerima
na sjećanje i uzor
budućim pokoljenjima
1959. god.

Spomenik borcima NOR-a i fašističkog terora i proboju I proleterskog NOU bataljona Hrvatske u Budinjaku

SURADNJA I RAZVIJANJE BRATSTVA I JEDINSTVA MEĐU NARODIMA I JEDINICAMA NOV-a I POJ-a U TOKU NOR-a NA ŽUMBERKU I GORJANCIMA

RADE BULAT

Od prvog dana razvoja NOB-a i socijalističke revolucije naših naroda Žumberak i Gorjanci imali su izvanredno veliko značenje kako za stvaranje, širenje i učvršćenje vojne i političke suradnje tako i za djelovanje narodne vlasti, zbrinjavanje i liječenje ranjenih boraca i prehranu stanovništva i narodne vojske.

Na tom području je razvijanje i jačanje bratstva i jedinstva među hrvatskim, slovenskim i srpskim narodom bilo najveći doprinos uspjehu u oslobodilačkoj borbi protiv njemačkog i talijanskog okupatora i njihovih suradnika ustaša i Bele garde. Tada su učvršćeni temelji istinskog bratstva i utrti putovi koji i danas u socijalističkoj Jugoslaviji služe daljem njegovanju i unapređenju zajedničkog života i socijalističkoga društvenog razvoja.

Nakon komadanja stare Jugoslavije Žumberak i Gorjanci su u vojno-geografskom pogledu dobili veoma važno stratejsko značenje našavši se u tadašnjoj konstelaciji na tromeđi "111 Reicha", tzv. NDH i talijanske okupacijske zone, a s prirodnim položajem između dviju rijeka - Save i Kupe. Zato su i u operativnom pogledu bili veoma važni. S razvojem NOB-a oni su omogućavali najneposrednije ugrožavanje glavnih prometnih pravaca od Zagreba i Ljubljane prema Austriji i Njemačkoj i dolinom Kupe preko Karlovca prema Jadranskom moru i Italiji.

Kao brdovito područje, relativno dobro naseljeno, pošumljeno, sa slabim komunikacijama i velikom ispresjecanošću zemljišta, ono je pružalo povoljne uvjete za razvijanje oružane oslobodilačke borbe. Nije slučajno da je talijanski okupator u Karlovcu i Novom Mestu držao po jednu diviziju (Lombardia i Isonzo), a njemački okupator duž granice uspostavio žičanu prepreku i minska polja, iselio slovensko stanovništvo i naselio svoje Nijemce iz Kočevja duž čitave granice tzv. NDH.

Upravo spomenute karakteristike područja Žumberka i Gorjanaca bile su presudne za vojnu i političku strategiju NOP-a Hrvatske i Slovenije, ali isto tako i njemačkog i talijanskog okupatora. Tok oslobodilačke borbe u svim godinama njezina trajanja to će značenje potvrđivati, a to će se i u završnim operacijama JA za oslobođenje zemlje također pokazati.

PRIPREME ZA ORUŽANI USTANAK

Na Žumberku je 1941. godine poslije izvršene okupacije uspostavljena tzv. NDH. Samo općina Radatovići je potpala pod talijansku okupaciju, jer je za vrijeme stare Jugoslavije bila u sastavu Dravske banovine. Politička situacija na ovom području nije bila povoljna. Samo u Pečnom je postojala partijska organizacija koja nije na širem prostoru doprinosila jačanju narodnog otpora. Stanovništvo se najviše nalazilo pod utjecajem reakcionarnog vodstva HSS-a sa dr. Vladkom

Rade Bulat

Mačekom na čelu i najreakcionarnijih dijelova Katoličke i Grkokatoličke crkve okupljenih oko nadbiskupa Alojzija Stepinca i biskupa Janka Šimraka.

Na području Bele krajine gdje je politički ostao i dalje utjecaj kršćanskih socijalista i Sokola, oni su se pozitivno opredijelili i pristupili oslobodilačkoj borbi slovenskog naroda, osudili okupaciju i aktivno podržali oružani otpor. Organizacije KP na području općina Metlike i Črnomelja nisu bile dovoljno jake i brojne da bi s okupacijom mogle postati odlučujući faktor u političkim zbivanjima. Situacija na području Gorjanaca bila je nešto povoljnija s obzirom na jači utjecaj KP u Novom Mestu i Šentjerneju.

U Suhoru je katolički župnik bio Klement Norbert. Prvog dana okupacije, a pogotovu stvaranjem Bele garde pokazao je svoje antinarodno lice i svrstao se na kontrarevolucionarne pozicije. Aktivno je surađivao s okupatorom i Bijelom gardom. Međutim, kartuzija Pleterje sa svojim priorom dr. Edgarom Leopoldom-Lavovom i Drolcem aktivno je surađivala s NOP-om Slovenije i imala pozitivan i patriotski odnos što je bilo dobro poznato stanovništvu Gorjanaca i Žumberka.

U okružnici svećenstvu zagrebačke dijeceze katolički nadbiskup Alojzije Stepinac je 28. travnja 1941. godine poručivao:

„Moramo svuda upozoravati i učiti da sveti zanos i plemenito oduševljenje u izgrađivanju temelja mlade države Hrvatske, bude nadahnuto strahom božjim i ljubavlju ...

Odazovite se stoga spremno ovom mom pozivu na uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja NDH.“ (Katolički list 1941., br. 17, str. 197-198.)

Rasporedom jedinica Bele garde u jesen 1942. na ovom području neprijatelj je jasno izrazio svoj interes za Žumberak - Gorjanci. Od tri bataljona prosječne jačine oko 600 belogardista držao je dva na području Žumberka i Gorjanaca pokrivajući teritorij Dolenjske uz Krku, Belu krajinu i zapadni dio Žumberka (općinu Radatovići). Sjedište jednog bataljona imao je u Brezovici i Suhoru. (Prema izjavi komandanta bataljona Bele garde koji je zarobljen prilikom oslobođenja u Suhoru 1942., kapetana Dobrivoja Vasiljevića).

Organizacije KP na ovom području bile su čvrsto povezane s revolucionarnim centrima Zagrebom i Ljubljanom koji su imali dobre veze preko kanala u Samoboru i Horvatima, Novom Mestu i Kostanjevici. To je osiguralo njihovu veću pomoć u neposrednim pripremama na organizaciju oružanog ustanka na Žumberku i Gorjancima.

Ubrzo poslije uspostave tzv. NDH Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske izdaje letak naslovljen hrvatskom i srpskom narodu, u kojem među ostalim kaže:

„Plaćenici Hitlera i Mussolinija - frankovačka gospoda raspiruju bjesomučnu šovinističku mržnju protiv bratskoga srpskog i slovenskog naroda. Oni nastoje da odgovornost za dugogodišnje ugnjetavanje hrvatskog naroda od velikosrpske buržoazije prebace na napaćeni radni narod Srbije; po nalogu svojih imperijalističkih gospodara nastoje da zavade hrvatski, srpski i slovenski narod, kako bi spriječili njihovu zajedničku borbu protiv imperijalističkih tlačitelja.“

Neuspjela akcija oslobađanja komunista iz ustaškog logora u Kerestincu 13. srpnja 1941. izazvala je poznate teškoće u vezi s ulogom CK KPH i Mjesnog komiteta KPH Zagreb u neposrednom rukovođenju i pripremama za oružanu oslobodilačku borbu. Ali historijski sastanak komunista Korduna i Banije 19. srpnja 1941.

Rade Bulat

u Abezu kod Vrginmosta kojem su prisustvovali Rade Končar i Josip Kraš i poslije kojeg je 23. srpnja započeo masovni narodni ustanak na Baniji i Kordunu - imao je neposredni odjek i na razvoj borbe sjeverno od Kupe, na Žumberku i Pokuplju. Razbuktavanje narodnog ustanka poslije izvedenih akcija komunista Korduna i Banije u Štipanu i Grabovcu 23. srpnja 1941. i odluka CK KPJ od 4. srpnja 1941. o početku NOB-a širom Jugoslavije ubrzali su odluku CK KPH o pripremama za formiranje Partizanskog odreda "Matija Gubec". (Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji - Građa 1941.-1945., knjiga 1, dok. 15, str. 27, Zagreb 1981.).

Sredinom kolovoza 1941. g. na Žumberku, u blizini sela Đurići u općini Kalje formiran je odred od 37 boraca komunista, radnika, đaka i studenata i tri španjolska borca. Djelovao je na području Žumberka i povezivao se s partizanskim jedinicama na Gorjancima (Belokranjskom četom i Krškim odredom).

Odred je bio sastavljen od boraca koji se, izuzev rijetkih pojedinaca, nisu poznavali do dolaska na Žumberak.

U njemu je bilo malo boraca iz redova lokalnog stanovništva. Pomoć odredu pružalo je samo nekoliko obitelji u općini Kalje. Borci nisu poznavali političke prilike na Žumberku, ni teren, ni sve potrebne pripreme u rajonu početnog djelovanja odreda nisu bile obavljene.

I pored pomoći članova Partije i aktivista iz Pećna i susjednog sela Đurići, Odred se počeo raspadati poslije prve izvedene akcije 7. rujna 1941. Grupe boraca spašavale su se bijegom preko Slovenije u Gorski kotar i Zagreb, a najviše ih je bilo uhvaćeno i otpremljeno u koncentracijski logor Jastrebarsko i ustaške zatvore u Zagrebu gdje su strijeljani.

Ostavši bez hrane koju je dotad dobivao od nekoliko obitelji iz sela Đurići i Pećna i ne uspostavivši vezu sa slovenskim partizanima, Odred se povlači prema Plešu i Sv. Geri u središte Žumberačkoga gorja.

Pojava Odreda Matija Gubec u ljeto 1941. i pored njegovog tragičnog rasula ostala je zapaljiva iskra za širenje i razvijanje NOP-a i oružane borbe na Žumberku. Upravo ista sela na Žumberku će u proljeće 1942. godine pružati punu podršku borcima s Korduna koji su (njih 17) s Tešom Bulatom stigli po zadatku Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske.

ŽUMBERAK I GORJANCI OD PROLJEĆA 1942. GODINE ZAJEDNIČKO POPRIŠTE BORBI HRVATSKIH I SLOVENSkih PARTIZANA

Uspješan razvoj oružane borbe širom Jugoslavije, ovdje najvećim dijelom Hrvatske i Slovenije, posebno uspješno širenje narodnooslobodilačke borbe na Baniji, Kordunu, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru prema dolini rijeke Kupe najneposrednije su doprinijeli početku borbe na Žumberku. Uspjehu te borbe doprinijelo je zadržavanje slovenskih partizanskih jedinica na Gorjancima preko zime 1941./42. Sve je to stvaralo sigurnija uporišta NOP-a na Žumberku i Gorjancima.

Posebno važno bilo je čvrsto idejno i političko opredjeljenje Centralnih komiteta KPH i KPS da na tom području stvore i učvrste zajedničke baze za vođenje oslobodilačke borbe.

Propast Odreda "Matija Gubec" bilo je Glavnom štabu NO POH i CK KPH ozbiljno upozorenje da slanje novih grupa na Žumberak - makar sastavljenih od

Rade Bulat

komunista - bez prethodne dobre i svestrane političke pripreme terena i pravilnog informiranja naroda o pravim ciljevima NOP-a neće uroditi uspjehom. Ustaše su dobro iskoristile neuspjeh Odreda "Matija Gubec" da partizane prikažu četnicima, Židovima i komunistima i da kod naroda izazovu strah i nepovjerenje. Objektivno te činjenice nisu mogle biti podcijenjene. Stoga će Glavni štab NO PO Hrvatske o njima voditi računa i na njih upozoriti Štab Grupe kordunaških partizanskih odreda da obavi dobre političke i vojne pripreme s borcima koji će biti upućeni na Žumberak.

U ime Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih odreda Jugoslavije 9. siječnja 1942. drug Tito upućuje Glavnom štabu NO POH direktivu za osnivanje Operativnih zona i širenje oslobodilačke borbe u svim krajevima Hrvatske.

Vrhovnom štabu i CK KPJ bilo je dobro poznato da sjeverno od Kupe i Save NOB još nije poprimio šire razmjere. Stoga naglašava da iz I. operativne zone NO POH koju sačinjavaju Banija, Lika i Kordun i gdje već djeluju borbeni, brojno jaki i snažni partizanski odredi iz njih odaberu tri grupe po 50 prekaljenih boraca, dobro ih naoružaju i kao odrede upute na Žumberak, Ivanšćicu, Bilogoru i u Slavoniju. Tito naglašava da treba imati na umu „da je čvor situacije na dijelu Hrvatske sjeverno od Save. Osim toga samo na tom dijelu okupator se može osjetno pogoditi.“

Osnova takve teze leži u činjenici da hrvatski narod nije još uzeo masovno udio u NOB-u u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u kojoj su se ustaše nemilosrdno obračunavale s komunistima i drugim antifašistima. U uvjetima kad je reakcionarno vodstvo HSS-a s Mačekom na čelu, svojom podrškom ustašama i Paveliću stvorilo iluzije kod hrvatskog naroda o tzv. NDH, u tom dijelu Hrvatske, NOP - proriđenih i oslabljenih redova, bez dovoljno borbenog iskustva i veze s ustaničkim krajevima još nije bio sposoban da odlučnije i masovnije započne oslobodilačku borbu bez pomoći sa strane.

Krajem 1941. na Kordunu i oslobođenjem Vojnića 12. siječnja 1942. NOP je zabilježio velike uspjehe i predstavljao je snažnu vojnu i političku snagu u kojoj je bilo više od 2.600 boraca dobro naoružanih i oko 5.000 u rezervnim odredima koji su čekali samo oružje. Slobodni teritorij čvrsto se prostirao sve do Kupe. Ustaše i talijanski okupator držali su samo Karlovac, Tušilović, Vrginmost, Topusko i Slunj na Kordunu.

Takva snaga NOP-a u blizini Zagreba predstavljala je hrvatskom narodu Pokuplja izazov i najveću prijetnju Paveliću, i on sve više počinje pomagati NOP. Partizani su sada počeli izvoditi akcije u neposrednoj blizini Zagreba na svega nekoliko kilometara. Stoga nije slučajno da je Pavelić potkraj prosinca 1941. osobno došao na slobodni teritorij kotara Vrginmost gdje su ustaše izvodile ofenzivu s ciljem da "pokore" to partizansko žarište i unište svaki život na njemu.

Neuspjeh te ofenzive natjerao je Pavelića da izvede još dvije krajem ožujka i u početku svibnja 1942. kako bi "konačno" uništio partizane Petrove gore i Korduna.

Naročito je svibanjska nanijela velike žrtve narodu Korduna (više od 4.000 zarobljenih i upućenih u gubilište Jasenovac), ali nisu mogle slomiti borbeni duh i snagu otpora koji je narod pokazao od prvih dana borbe.

Poslije tih ofenziva stvoreni su objektivni povoljni uvjeti da Kordunaška grupa partizanskih odreda uputi dvije grupe dobrovoljaca (oko 50 boraca) prema

Rade Bulat

Žumberku. Prva krajem travnja 1942. stiže u Pećno. Uskoro se grupi priključuje i jedan vod od 14 boraca 1. zagorske partizanske čete (odreda) i Milka Kufrin.

U svibnju 1942. kod sela Orehovec u Sloveniji uspostavljena je veza između hrvatskih i slovenskih partizana i počela njihova organizirana suradnja. U rajonu Pogane jame hrvatski i slovenski partizani imali su svoje baze i odatle su širom Žumberka i Gorjanaca kretali u zajedničke akcije. Ti susreti su i početak sves-trane i trajne suradnje hrvatskih i slovenskih partizana na tom području.

O njima će jedan od prvoboraca Gorjanaca Ivo Pirković u svojoj knjizi Svobodna republika pod Gorjanci - napisati:

„Franc Kavčič iz Orehovca, imenovan Bomba, je pri žičnici nad Kostanjevico zagledal čudne tuje vojake. Oboroženi s puškami in bombami so sedeli okoli ognja. Kavčič se je ustrašil, da so morda v zasedi ustaši. Opazil je tudi, da se od druge strani plazi proti njim ... partizanska patrolja iz Poloma. Bila je namenjena na Dolšce. Tudi njo so presenetili tujci, ki so si jih hoteli Kostanjevičani previdno od blizu ogledati. Prišlo bi do usodnega spopada, če se ne bi bili spoznali po rdečih zvezdah.

Tujci so povedali, da prihajajo s posebnimi nalogami s Korduna. Partizani so dva od njih odpeljali v taborišče, potem pa so poklicali še ostale.

Kordunašev, ki so torej prišli čez Gorjance 12. maja, je bilo šesnajst ...

Sedaj sta se na obeh straneh gorjanske verige zbirali narodnostno različni vojski, ki pa sta imeli istega sovražnika in je bilo zelo pomembno, da sta druga drugi varovali hrbet. Še več! Ni šio samo za koristne strateške odnose vojaškega zavezništva. Začele so se ustvarjati tudi iste človeške tople vezi bratstva in enotnosti, ki so postale poroštvo skupne zmage.“ (Str. 234-235, 237).

U isto vrijeme dok su partizani s Korduna bili u pokretu prema Žumberku, 11. travnja 1942. Edvard Kardelj piše Ivi Loli Ribaru u Zagreb da bi za bolju suradnju i povezivanje NOP-a Hrvatske i Slovenije bilo najbolje na Žumberku u blizini Samobora osnovati jedinstveni hrvatsko-slovenski partizanski odred koji bi imao zajedno operativno djelovanje na području tzv. NDH i onih dijelova Slovenije koje su anketirali i okupirali njemački i talijanski okupatori na Gorjancima u dolini rijeke Krke i Kupe.

Glavni štab NO POH pomno prati odlazak partizana na Žumberak. 13. travnja upućuje pismo Štabu II. Operativne zone NO POH u kojem naređuje da se partizani sa žumberačkih planina povežu sa slovenskim partizanima i da preko Samobora osiguraju vezu Žumberka sa Zagrebom kako bi mogli prihvatiti borce iz Zagreba koji kreću u partizane. U isto vrijeme sekretar Operativno-političkog rukovodstva CK KPH piše Sekretarijatu CK KPJ za neoslobođene krajeve u Zagreb u kojem traži da se također osigura veza s Odredom na Žumberku, iako grupa s Tešom Bulatom još nije stigla na Žumberak.

U pismu Povjereništvu CK KPH u Zagrebu Vlado Popović 6. lipnja 1942. ponovo obavještava Dragutina Sailija (Konspiratora) i Ivana Krajačića (Stevo, Brko), da je na Žumberak upućen jedan odred s Korduna koji se spojio s Odredom iz Slovenije i naglašava da se želi „oživiti taj teren radi što bržeg, lakšeg i masovnijeg prebacivanja ljudi iz Zagreba u partizanske odrede“.

Glavni štab NO POH 1. srpnja izvještava Vrhovni štab da će jedinice koje su stigle na Žumberak pojačati i da će uskoro formirati Žumberačko-pokupski partizanski odred i obećava da će „sve učiniti da partizanski pokret u tom kraju pođe

Rade Bulat

putem brzog razvitka shvaćajući veličinu značaja koji će dizanje naroda tog kraja u borbu imati za Narodnooslobodilački pokret u Hrvatskoj“.

Glavni štab NO POH i CK KPH stalno vode računa o suradnji s Glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet i sa CK ZK Slovenije. Zajedničke borbe primorsko-goranskih i slovenskih partizana u području Broda na Kupi stvorile su **povoljnu** situaciju za susret ovih rukovodstava, o čemu se obavještava i Vrhovni štab. Komandant Glavnog štaba NO POH i sekretar CK KPH Ivo Vladić (Ivan Rukavina) i Vlado Španac (Vladimir Popović) u vezi s tim susretom upućuju pismo sljedećeg sadržaja:

„Dragi drugovi!

U želji da se s Vama što prije sastanemo primamo Vaš poziv. Slažemo se sa mjestom sastanka koje ste predložili. Predstavnici G. Š. H. i C. K. P. H. biti će u štabu II. bataljona Notranjskog odreda dana 26. ov. mj.

Kardeljeva ideja o stvaranju zajedničkoga hrvatsko-slovenskog partizanskog odreda na Žumberku i Gorjancima stalno je aktuelna, iako se saradnja u zajedničkim akcijama uspješno razvija i učvršćuje bez organizacionog objedinjavanja. Vrijedno je spomenuti i neke akcije iz tih prvih dana. Zajednička zasjeda hrvatskih i slovenskih partizana na cesti prema Kostanjevici 28. svibnja 1942. bila je uspješna. Partizani su zaplijenili 1 kamion sa 14 vreća griza, nekoliko pušaka i municije i zatim opkolili Talijane u Kostanjevici 5. lipnja. Dok su hrvatski i slovenski partizani opkoljavali Talijane u Kostanjevici ustaše su iskoristile taj trenutak i ušle na teritorij Slovenije iznenadivši jednu grupu hrvatskih i slovenskih partizana koji su se odmarali i čistili oružje.

O nastojanjima Štaba II. Operativne zone za stvaranje zajedničkog odreda kaže se: „Nadalje, vodili smo pregovore sa drugovima Slovencima za koordinaciju potrebnih akcijah. Pregovore je vodio drug politkom II. oper. zone (Marko Belinič, R. B.). Načelno je postignut sporazum za formiranje jednoga hrvatsko-slovenskog odreda, koji bi operirao uzduž hrvatsko-slovenske granice. Prijedlog je otišao na odobrenje slovenskom G. Š., a mi smatramo za potrebno da nama Vi date sa svoje strane potrebne upute u tom pravcu, kao i odobrenje za formiranje jednog takvog odreda.“

ŽUMBERAČKO-POKUPSKI PARTIZANSKI ODRED PROŠIRUJE I UČVRŠĆUJE SURADNJU S BELOKRANJSKIM I KRŠKIM PARTIZANSKIM ODREDIMA

U početku srpnja 1942. od 120 boraca kordunaških proleterskih četa, Žumberačke čete i čete Kljuka formiran je Žumberačko-pokupski partizanski odred. Bio je to vrlo značajan korak na putu jačanja i širenja oslobodilačke borbe na Žumberku. Više od 300 iskusnih i prekaljenih boraca na Žumberku bili su dovoljno jaka oružana snaga da zajedno sa slovenskim partizanskim odredima uspješno izvode akcije većega operativnog značenja i stvaraju čvrst slobodni teritorij za dalje širenje NOB-a na Žumberku i Gorjancima. Uspješne akcije kao napad na Kalje, Sošice i Pribić, odlučno i munjevitim tempom izvedene, dale su novi poticaj suradnji i mobilizaciji novih boraca iz redova omladine Žumberka. Predio Pogana jama ostao je i dalje najpogodnija baza za hrvatske i slovenske partizane za kretanje u nove akcije. Iako je suradnja između štabova odreda bila gotovo neprekidna i sve značajnije kvalitete, ni u tom periodu nije formiran

Rade Bulat

jedinstveni hrvatsko-slovenski partizanski odred. Često su stvarani zajednički operativni štabovi za izvršenje konkretnih zadataka. Ta su se pitanja u pravilu u toku 1942. rješavala dogovorom štabova Žumberačko-pokupskog, Belokranjskog i Krškog odreda, a kasnije i štabova zona (II. Operativne i Dolenjske operativne zone) što će neprekidno doprinosti stalnom rastu povjerenja i širenju suradnje štabova i organizacija NOP-a u svim pravcima akcije, brizi za ranjenike, obavještajnoj službi i dr.

Djelovanje Odreda duž hrvatsko-slovenske granice nije moglo ostaviti ravnodušnim i pasivnim njemačkog i talijanskog okupatora, ustaše i Belu gardu. Iako su jedinice Žumberačko-pokupskoga partizanskog odreda svoje baze, slobodni i poluoslobođeni teritorij više širile na području općine Kalje, prenošenje borbe na širem prostoru Žumberka i Gorjanaca jednako je uzбудilo sve neprijatelje.

U početku oni su lokalnim akcijama pokušavali spriječiti djelovanje Odreda i organizacija NOP-a. Ali kad to ne uspijeva, onda poduzimaju operacije širih razmjera za koje koncentriraju ogromne snage. Neposredni koordinator tih operacija postaje talijanski okupator.

Krajem kolovoza 1942. tek formirana 4. kordunaška udarna brigada prelaskom Kupe počinje svoj borbeni put. Prvi borbeni zadatak uspješno izvršava oslobađanjem Jastrebarskog i uništenjem ustaškog logora za djecu: 727 dječaka i djevojčica s Kozare, Korduna i Banije spašava od ustaškog uništenja.

Dolaskom Brigade na Žumberak ustaše su kao ose jurnule na Brigadu i Bataljon Josip Kraš Žumberačko-pokupskog odreda. Ali i taj njihov pokušaj neće zaustaviti jačanje oslobodilačke borbe na Žumberku i Gorjancima. Ni klanje i ubijanje nekoliko liječnika i ranjenika bolnice slovenskih partizana u Osredeku neće obeshrabriti vojna i politička rukovodstva za daljnju borbu.

Brigada se premorila u borbama i budući da je bila manje pokretna zbog ranjenika nakon izvršenih zadataka sa Žumberka se preko Bele krajine i pored Črnomelja - vraća na svoj Kordun. Kod Tanče gore pokazala je kakva je snaga partizanskih brigada. Prihvatila je borbu s jednom talijanskom kolonom (rezultat: poginulo 120 Talijana i 17 zarobljeno). U ruke partizana pao je velik ratni plijen. Narod Bele krajine i Žumberka brzo je doznao za poraz Talijana u toj borbi.

Brigada je zajedno s odredima imala više od 1.300 boraca, njezin boravak na Žumberku uzбудio je neprijatelja, a naročito poraz kod Tanče gore koji više nije ostavljao nikakve nedoumice o snazi i sposobnosti NOP-a na Žumberku i Gorjancima.

Povijesna uloga 4. kordunaške brigade je u tome što je ona pored uspješno izvršenih borbenih zadataka pokazala narodu Žumberka i Bele krajine brojno i borbeno jaku operativnu partizansku jedinicu, dobro organiziranu i osposobljenu za borbu izvan svoga domicilnog područja. Iako kratkotrajno zadržavanje Brigade, njezina pojava i borbe imat će vrlo značajan utjecaj na kasniji razvoj borbe.

Prolazak Brigade kroz Belu krajinu dao je još snažniji poticaj za bolju i čvršću suradnju između glavnih štabova Hrvatske i Slovenije. U pismu što ga nakon susreta s Brigadom Glavnom štabu Hrvatske piše komesar Jernej Posavec (Ivan Maček) u ime Glavnog štaba Slovenije kaže se:

„Za vreme dok kod nas boravi Vaša hrabra Kordunaška brigada, koja je na našem terenu postigla divne uspehe, koristimo priliku da Vam iskreno čestitamo na svim Vašim uspesima.

Rade Bulat

Kao što Vam je poznato, okupatorska ofenziva protiv oslobođene teritorije trajala je kod nas čitava dva meseca. Okupatoru je uspelo da ponovo okupira oslobođenu teritoriju. On nam je naneo i veće materijalne gubitke, ali nije postigao svoj glavni cilj: uništenje naše partizanske vojske. Naprotiv, naši gubici su minimalni, a vojska se pročistila i prekalila. Također okupator nije uspeo da slomi otpor slovenskog naroda, uneo je (samo) trenutnu pometnju. A Bela garda je iskoristila tu ofenzivu neprijatelja da se sasvim otvoreno i javno pridruži okupatoru. Okupator pokušava preko nje da slomi jedinstvo slovenskog naroda i da zapali građanski rad ...

S obzirom na porast Bele garde vojna situacija je nešto teža nego što je bila prije ofanzive. Razgovarali smo sa štabom Kordunaške brigade da ostanu kod nas još neko vreme da bi učestvovali u uništenju Bele garde ispod Gorjanaca, gde imaju belogardisti svoj centar, a zatim da bi zajedno pošli u akciju na teritoriju okupiranu od Nemaca, na kojoj su naseljeni Kočevari (doseljeni iz Kočevske pokrajine) koji su svi naoružani. Zatim bi udarili na prugu Zidani Most-Zagreb, kako bi na taj način prekinuli glavnu venu OSOVINE na Balkanu. Štab Kordunaške brigade nije mogao da primi ove naše predloge zbog pomanjkanja municije i premorenosti vojske. Ali drugovi iz Kordunaške brigade izjavljuju da bi voleli da se vrate, i to u toku nekoliko nedelja.

Ako ste u stanju da nas pomognete sa jednom brigadom u borbi protiv okupatora i Bele garde i u izvođenju našeg gornjeg plana, bili bismo vrlo zahvalni, a istovremeno smatramo da bi to bilo od ogromnog značaja za čitavu partizansku vojsku Jugoslavije. U protivnom slučaju bilo bi najbolje da ta brigada dođe na područje II. zone.“

Odlazak 4. kordunaške brigade sa Žumberka i Bele krajine ubrzo je nadoknađen dolaskom 1. proleterskog bataljona Hrvatske. Prevezavši se skelom preko Kupe kod Kamanja Bataljon ulazi u selo Lović Prekriški. Kad je čula za dolazak proletera, ustaška posada u Vivodini u bijegu napušta Vivodinu.

BORBA ZA ŽUMBERAK I GORJANCE VODI SE SVOM ŽESTINOM, ALI SURADNJA JAČA

Koliko je neprijatelj bio osjetljiv na pojavu većih snaga na Žumberku, najbolje se vidjelo nakon dolaska 1. kordunaške udarne brigade. Poslije izvedene akcije u Jastrebarskom Brigada je s iznemoglom djecom iz logora bila na kraćem odmoru u selima oko Pečna i Kalja radi oporavka djece. Pojava Brigade natjerala je ustaše da odmah pokrenu tri bojne da presijeku pravac kretanja prema Poganoj jami i slovenskom teritoriju u rejonu Žicara i Orehoveca i onemoguće spajanje s Krškim i Belokranjskim odredom.

Ustaše su pokušale opkoliti Brigadu, ali ona probija neprijateljske položaje na cesti Kostanjevac-Budinjak i prelazi na teritorij Slovenije. Odmazda je paljenje sela: Osredek, Osunja, Cerovica i Đurići s ciljem zastrašivanja naroda Žumberka koji je sve masovnije prilazio NOP-u. Neprijatelj slično reagira na dolazak 1. proleterskog bataljona Hrvatske: napada ga odmah nakon prelaska Kupe i stupanja na tlo Žumberka. Bataljon svakog dana mora prihvaćati borbu. Od jedne do tri ustaške bojne stalno su angažirane kako bi onemogućile zadržavanje Bataljona na Žumberku. Nakon devet dana uzastopnih borbi ustaše moraju odustati od

Rade Bulat

namjere da vlastitim snagama onemoguće boravak i djelovanje Bataljona na Žumberku. Proleter u tim borbama imaju 3 mrtva i 8 ranjenih boraca, a ustaše više od 30 mrtvih i toliko ranjenih. U jednoj borbi oboren je i avion tipa Domier, što je još više istaklo borbenu sposobnost jedinica na Žumberku. U borbama 1. proleterskog bataljona i Bataljona Josip Kraš sudjelovao je i jedan bataljon Istočno-dolenskoga partizanskog odreda.

Po povratku iz akcije u selo Radovica komandant 1. bataljona narodni heroj Ilija Badovinac u svom izvještaju od 10. listopada 1942. piše kako je doživio borbu i kako se sa svojim bataljonom uključio u borbu.

„Kad smo se vraćali, na putu nas je stigao hrvatski kurir sa pismom u kome štab Žumberačkog odreda moli za pomoć hrvatskim partizanima koji se ovde tuku već tri dana sa redovnom ustaškom vojskom. Napomenuo je da je položaj na desnom krilu 4 km dugačkog fronta koji drže hrvatski partizani postao kritičan, jer su ustaše sa većinom svojih snaga najviše pritiskali na ovo krilo i već počeli da ih opkoljavaju. Čim sam dobio izvještaj u kakvoj se situaciji nalaze drugovi hrvatski partizani, odmah sam požurio sa svim svojim ljudstvom u selo Jezernice, gde se nalazio Operativni štab Žumberačkog odreda i štab II. operativne zone. Odmah sam se javio, sa svim ljudstvom komandantu zone, koji mi je dao zadatak da na svaki način, sa dve hrvatske čete i dodeljenim minobacačem, moram isterati ustaše sa položaja Mrke-Sv. Ilija-Sv. Nikola, na kojima su se ovi utvrdili. Zajednički sa dve hrvatske čete bacili smo se, u streljačkom stroju, prema spomenutim položajima i posle žestoke dvočasovne borbe naterali ustaše u panično bekstvo prema Karlovcu. Ustaše su ostavile na položajima velike količine hrane, konzervi, hleba i raznih drugih stvari. Zarobili smo 6 ustaša, od kojih smo jednog ubili na licu mesta, a 5 predali hrvatskoj komandi, koja ih je saslušala a zatim justificirala. U toj akciji smo izgubili dva druga partizana iz 1. čete Gorjanskog bataljona. Žrtve drugova hrvatskih partizana su isto tako prilične, naročito je tragičan gubitak druga komandanta II. operativne zone - Franjo (Ogulinac - Seljo, R. B.) koji je poginuo na čelu jurišnih četa upravo u trenutku kad smo zauzeli položaje. U isto vreme bili smo svedoci kako je neki hrvatski partizanski puškomitraljezac (Prsan, prim. R. B.) srušio tromotomi bombarder, koji je pao u pozadinu naših položaja i rasprsnuo se na hiljade komada, zajedno sa 5 članova posade ...

Posle završene akcije, našim skupljenim drugovima zahvalio se drug politkomesar II. operativne zone (Većeslav Holjevac, prim. R. B.) i komandant Žumberačko-pokupskog odreda (Miško Breberina, prim. R. B.). Oba komandanta su podvukli da smo im mi Slovenci stigli u pomoć upravo u poslednjem trenutku i spasili ih od opkoljavanja. Obećali su nam da će skoro doći vreme kad će hrvatski partizani zajedno sa slovenačkim partizanima uništavati na našem terenu okupatora i izdajničku Belu gardu. Kući smo se vratili u najboljem raspoloženju, i moral među civilnim stanovništvom je zbog ove uspešne akcije jako porastao sa ove i sa one strane Gorjanaca.“

Način ostvarivanja suradnje između hrvatskih i slovenskih partizana nije ni jednog trenutka dovodio u pitanje slobodno opredjeljenje štabova, poštivanje i dosljedno izvršavanje dogovora i planova. Velika je šteta što tih dana dva napada koja su izvodili na belogardističko uporište Dolž Bataljon Josip Kraš i 1. proleterski bataljon nisu uspjela. Da je Dolž zauzet, to bi u očima naroda još više

Rade Bulat

podiglo ugled, poštovanje i povjerenje u partizane i dalo snažniji poticaj jačanju i širenju NOP-a na Žumberku i Gorjancima.

Zajedničke borbe hrvatskih i slovenskih partizana od dolaska 1. proleterskog bataljona na Žumberak i njihove rezultate politkomesar II. operativne zone NOV i POH Većeslav Holjevac ocijenit će u izvještaju Štaba od 11. listopada 1942. ovako:

„Ovim otporom koji smo pružili politički mi smo mnogo dobili. Narod nas gleda sasvim drugačije, nosi hranu i zavolio je partizane. Polako narodu postaje jasno i on uviđa razliku između naše narodne vojske i domobrana (ustaše i domobrani, prim. R. B.). Neprijatelj je kroz to vrijeme po selima u kojima se zadržavao postupao vrlo lijepo sa stanovništvom i vršio teror samo na familijama partizana. Kuće je palio samo one u kojima su se našli tragovi bavljenja partizana ...

Da smo imali malo jače snage mogli smo ofenzivu ne samo razbiti, nego i doći do velike količine ratnog materijala ... Jučer smo održali kratko savjetovanje, na koje sam pozvao komandanta Proleterskog bataljona (Anta Baninu, prim. R. B.), Štab Ž. P. odreda. Donijeli smo zaključak da zadržimo ovo sve što smo zauzeli u svojim rukama i pod svojom kontrolom, a u slučaju ponovne ofenzive neprijatelja da ćemo se lagano povlačiti prema Sloveniji i to iz razloga, jer očekujemo da će sada neprijatelj sakupiti više snage i bolje pripremiti samu ofenzivu. Da raspoložemo sa većim snagama krenuli bi dalje u napad i počeli sa čišćenjem Žumberka ali za sada nam je to nemoguće sa ova dva bataljona.

Pitanje mobilizacije postaje svakim danom sve aktuelnije. Ovdje su mogućnosti za mobilizaciju vrlo slabe ... Molimo Vas da nam omladince sa Korduna uputite što prije, tako da naoružamo te omladince puškama koje nosi sa sobom Proleterski bataljon, a kojih već ima dobar broj. Dali smo Slovencima 12 pušaka i nešto municije, zato što su nam pomogli u borbi. Kod njih je mogućnost mobilizacije velika i slovenski seljaci rado bi išli u hrvatske partizane i javljaju se k nama. Da-li da ih uzmemo? Bela garda koja svakim danom uzima sve više maha pomalo prodire i na naš sektor i pitanju te bande mi ćemo morati posvetiti više pažnje. Slovenski partizani nemoćni su prema njima i stalno mole da im mi idemo pomoći kod čišćenja tog sektora, gdje ta Bela garda djeluje.“

Gore spomenuto nepobitno govori koliko je sposobnost partizanskih jedinica na Žumberku i Gorjancima za vođenje oslobodilačke borbe zavisila od uzajamnog dogovaranja i ispomaganja. Iako su štabovi odreda i drugih jedinica bili pod neposrednim rukovođenjem svojih teritorijalnih rukovodstava, treba istaći da su hrvatski i slovenski partizani čitav teritorij Žumberka i Gorjanaca smatrali nedjeljivim i jedinstvenim operativnim područjem za izvršenje zadataka borbe, zaštite slobodnog teritorija i zbrinjavanje ranjenika.

SURADNJA JE POSTALA JEDAN OD GLAVNIH IMPERATIVA USPJEŠNE BORBE

Uspješne borbe Žumberačko-pokupskog i Krškog (Istočnodolenjskog) partizanskog odreda i 1. proleterskog bataljona Hrvatske na Žumberku i Gorjancima u listopadu 1942. vrlo brzo su pokazale da su okupatori i ustaše vitalno zainteresirani za to područje i da oni žele spriječiti stvaranje i širenje slobodnoga partizanskog područja i jačanje narodnooslobodilačke vojske.

Rade Bulat

U telegramu talijanske više komande oružanih snaga Slovenija-Dalmacija Vrhovnoj komandi o poduzimanju operacije na području Gorjanci - Žumberak piše:

„Br. 20707. U vezi s telegramom ove Komande br. 24250 i povodom mog telegrama br. 19938 od 5 tekućeg, peti stav.

Prvo. Odmah će se razviti široka operacija u Gorjancima i susjednoj zoni s obje strane Kupe i zapadno od Zagreba. Njen cilj je ponovno čišćenje ovog predjela, što je delikatno, jer je on na tromeđi, prirodno krševit i šumovit. Predviđeno je učestće Nijemaca u operaciji, koji će zatvoriti granicu, i Hrvata, koji će učestvovati sa tri bataljona ustaša. Dodajem da je Poglavnik veoma zainteresiran za operaciju, jer bi njom bilo značajno poboljšana situacija neposredno zapadno od glavnog grada. (Zagreb, prim. R. B.)

Drugo. U tom slučaju, molim ovlaštenje da zadržim u zoni Brzu diviziju, koja je sada angažovana i čija je intervencija predviđena u pomenutoj operaciji, do kraja mjeseca, osim - eventualno - jednog puka konjice koji bih mogao, ukoliko je sada u akciji, prebaciti od 21-og tekućeg.“

“GENERAL ROATTA“

Gornjoj direktivi generala Roatte treba dodati neke izvode iz zapovijesti za napad komandanta divizije Lombardia, divizijskog generala Vittorija Zattija koji do kraja precizno govore da je neprijatelju spremio snage za ofenzivu od tri talijanske divizije, četiri ustaške bojne (bataljona) i jednoga ojačanog bataljona njemačke okupacijske sile na Krki, u rajonu Kostanjevica, sa zadatkom da uništi partizane i NOP na Žumberku i Gorjancima.

Talijanski okupator je obmanut uspjehom ofenzive na Rogu računao da će i ova tako završiti i stoga nije štedio snage. U zapovijedi kaže:

„IV.-XI. armijski korpus namjerava da otkrije i uništi partizanske formacije koje se još nalaze u zoni Gorjanci, da istrijebi njihove pristalice i njihove rezerve, tako da onemogući opstanak onim formacijama koje bi docnije gledale da se vrate u tu oblast u cilju reorganizovanja:

- ostvarujući prethodno pretraživanje oblasti Gorjanci;
- zatim, raščišćavajući oblast putem brzog nastupanja koje će se smjenjivati sa sistematskim čišćenjem pomoću dvije kolone koje će sa zapada i s juga težiti grebenu Gorjanci.“

Način kako je pripremao (koncentrirao tri divizije i pet bataljona - oko 15.000) vojnike, izvodio napad kolonama uz snažnu podršku artiljerije i avijacije, talijanski okupator je jasno pokazao namjere da NOP-u Hrvatske i Slovenije nanese teške udarce od kojih se ne bi brzo oporavili. Očigledno je podcijenio činjenicu da su se na Žumberku nalazila dva bataljona prekaljenih i dobro naoružanih boraca s visokim moralom, koji su od prvih borbi ostvarili čvrstu suradnju s Krškim odredom čija su borbenost i visoka svijest boraca bili također na zavidnoj visini, a na njihovoj strani je bila prednost dobrog poznavanja terena i odlučnih, hrabrih i sposobnih rukovodilaca.

29. listopada 1942. na cesti Kostanjevac-Novo Selo, Stojdraga na odsjeku Mrzlo Polje-Budinjak partizani su sa tri čete probili ustaške položaje sa 35 izgrađenih bunkera (rovova). U proboju su 1. proleterski bataljon i Bataljon Josip Kraš imali 3 mrtva i 2 ranjena, dok su ustaše imale 16 mrtvih i 2 zarobljena.

Rade Bulat

1. proleterski bataljon, Bataljon Josip Kraš i jedna četa Krškog odreda su 30. listopada 1942. - noseći sa sobom 37 ranjenih boraca - napustili Žumberak i preko Crne Mlake u Pokuplju i rijeke Kupe prešli na slobodni teritorij Korduna u selo Gornji Sjeničak.

Iz dnevnika komande Slovenija-Dalmacija od 1. 11. 1942. o operaciji Gorjanci vidi se:

„U toku noći između 29 i 30 x, u 3,30 časova, partizani su u zoni Mrzlo Polje napali i svladali ustašku odbranu, zatim se uputili ka Grabaru u vjerojnoj namjeri da dođu do svog centra za prikupljanje u Crnoj Mlaci ...“

„... Kraljevska i talijanska vojna misija depešom 5151 saopštava da Hrvatski Glavni stožer smatra da učestvovanje 4 hrvatska bataljona (Metzger, ustaški pukovnik) u poznatim operacijama (poslije operacije Gorjanci) nakon završetka operacija koje su sada u toku predstavlja opasnost jer bi zona Gorjanci ostala potpuno bez vojske. Hrvatski Glavni stožer podvlači cjelishodnost da se tamo ostavi kao posada izvjestan kontigent hrvatskih trupa.“

Ofenziva okupatora vođena s jasnim ciljem uništenja i onemogućavanja širenja oslobodilačke borbe nije dala željeni učinak, jer su partizani izašli iz obruča s neznatnim gubicima. Na Kordunu su se odmarali i formirali 13. NOU brigadu Josip Kraš (kasnije proleterska Rade Končar). Okupator i ustaše ponovo su već 16. studenog 1942. okušali snagu partizanskih jedinica koje su napale ustaško-žandarmerijsko uporište Sv. Jana kod Jastrebarskog i u potpunosti ga likvidirale. U borbi u Sv. Jani ustaše su poražene iako su talijanske jedinice intervenirale artijerijom. Sve njihove napade odbili su 3- bataljon Brigade i četa Krškog odreda. Brigada i četa Krškog odreda 19- studenog 1944. napadaju Stojdragu i Novo Selo koje su branile ustaše i žandari. Pored Novog Sela na cesti za Kostanjevac ustaše su imale uporište u Gorenji Vasi i Željeznom. Ta su uporišta trebala biti zaštita tzv. graničnog pojasa i brana za kretanja partizana s hrvatskog na slovenski teritorij i obratno. Borba koju je Brigada jedan dan vodila, iako nije likvidirala neprijatelja u uporištu, pokazala je neprijatelju da su partizani još jači i dobro naoružani. U tim borbama 13. brigada imala je oko 50 boraca izbačenih iz stroja (mrtvih i ranjenih).

Ulazak i boravak takve jedinice u Sošice registrirali su ustaški obavještajci.

Borbe vođene u toku listopada 1942. na Žumberku i Gorjancima, posebno neuspješan završetak okupatorske-ustaške ofenzive, bili su neprijateljima dotada najozbiljnije upozorenje da NOP na ovim prostorima ne vodi epizodne borbe, nego stvara svoju bazu za narodni ustanak. Poslije svake neprijateljske borbe narod je sve otvorenije izražavao svoje simpatije i podršku narodnim borcima.

Dolazak 13. proleterske brigade Rade Končar i Štaba II. operativne zone u studenom 1942. i započete borbe na Sv. Jani, Novom Selu i Stojdragi daju nove poticaje jačanju borbe i suradnji s jedinicama NOV Slovenije i Dolenjske operativne zone. Kad se Brigada zbog velikog broja ranjenika našla u teškoćama bez dovoljno sanitetskog osoblja i lijekova, Štab II. operativne zone pristupio je izgradnji poljske bolnice u Čemerniku. Ubrzo je došla pomoć u stručnom ljudstvu i lijekovima iz Dolenjske operativne zone.

Oslobođenje Suhora 20./27. studena 1942. bio je događaj koji je još više proširio i učvrstio vojnu i političku suradnju između Dolenjske i II. operativne zone.

Rade Bulat

Praksa stvaranja zajedničkih štabova za izvršenje određenih operativnih zadataka bila je zastupljena i pri napadu na Suhor.

Operativni štab za napad na Suhor raspolagao je 13. proleterskom brigadom Rade Končar, Brigadom Ivan Cankar i jednim bataljonom Istočno-belokranjskoga partizanskog odreda. U dvodnevnim borbama u Suhoru i oko Suhora neprijatelj je pretrpio velike gubitke. Samo u Suhoru Bela garda i Talijani imali su 57 mrtvih, 11 ranjenih i 81 zarobljenog vojnika. Zaplijenjeno je 119 pušaka, 6 puškomitraljeza, 7.000 pušanih metaka i 50 bombi.

Nakon oslobođenja Suhora ubrzo je okupator napustio i Radatoviće. Zapadni dio Žumberka bio je oslobođen.

Oslobođenjem Suhora i Radatovića zadan je najteži udarac 3- bataljonu Bele garde zvanom legija smrti. Bataljonom je zapovijedao kapetan II. klase bjv i oficir Draže Mihailovića Dobrivoje Vasiljević. Oslobođenje Suhora došlo je neposredno poslije talijanske ofenzive na Rog, koja je u dvomjesečnim borbama NOP-u Slovenije nanijela teške gubitke i velikim dijelom uništila slobodni teritorij. Nakon te roške ofenzive u Beloj krajini, na Gorjancima i Žumberku Bela garda počela se širiti i ugrožavati rad NOO-a i drugih organizacija NOP-a na slobodnom teritoriju Bele krajine, ometati učvršćenje slobodnog teritorija i mobilizaciju novih boraca za popunu postojećih jedinica i stvaranje novih.

Oslobođenje Suhora i uništenje jednog bataljona Bele garde bio je najjači udarac i poraz koji je pretrpjela, što će njezino djelovanje na području Bele krajine uglavnom likvidirati.

Oslobođenjem Suhora uspostavljeno je i borbeno drugarstvo, bratstvo i operativna suradnja između 13- proleterske brigade i Brigade Ivan Cankar, koje će se ponovo potvrditi u napadu na Krašić 14. prosinca 1944. u borbi s ustašama. Napad 13- proleterske brigade na Krašić osiguravala je Brigada Ivan Cankar. Ta zajednička akcija bila je spasonosna za ranjenike u bolnici u Čemerniku. Iz te borbe brigade su odnijele veliku količinu lijekova i zavoja kao svoj ratni plijen. Naredbom Štaba II. operativne zone od 28. 12. 1942. osnovana je glavna bolnica na Žumberku, u Čemerniku.

Za upravitelja bolnice imenovan je Šumski (Adolf Medvejšek, prim. R. B.), a za političkog komesara Dane Štimac.

U bolnici se nalazilo 108 ranjenih i bolesnih boraca, a jedan liječnik i jedna medicinarica. Zbog toga Štab II. operativne zone 29. 12. 1942. izvještava Glavni štab NOV i POH.

„Pisali smo Glavnom poveljstvu Slovenije da nam uputi 1 hirurga, jer oni imaju više takvih liječnika po svojim jedinicama, koji vrše zadatak običnog saniteta po bataljonima brigadama. Do danas oni nam ipak nisu poslali zamoljenog liječnika, a od drugog momentalno nemamo mogućnosti da dobijemo.“

Zajedničke borbe naših brigada koje su poslije oslobođenja Suhora postale sve češće vrlo brzo potakle su i stvaranje zajedničke bolnice osnovane naredbom br. 1 komandanta II. operativne zone NOV i POH i I. operativne zone Dolenjske od 20. 2. 1943.

„I. Budući da brigade II. operativne zone Hrvatske i brigade I. operativne zone Dolenjske, vrše već dulje vremena zajedničke akcije na sektoru Žumberka i teritorija Slovenije, a u cilju što uspješnijeg organizovanja sanitetske službe na teritoriju obiju zona, odlučeno je da se organizuje privremeno zajednički sanitet

Rade Bulat

obiju zona, dok to specijalne prilike ovog terena zahtijevaju. U tu svrhu se privremeno osniva Vojno-partizanska bolnica II. operativne zone Hrvatske i I. operativne zone Dolenjske, pa se za tu bolnicu imenuje slijedeća uprava:

1. Za upravnika te bolnice imenuje se drug Dr. Luka (Dr. Franc Novak, prim. R. B.), dosadašnji referent saniteta Udarne brigade Ivana Cankarja, za zamjenika drug J. Milunić (Dr. Josip Milunić, prim. R. B.).
2. Za komesara te bolnice imenuje se drug Ante Novak.
3. Za zamjenika komesara bolnice imenuje se drug Viktor Koričan.
4. Za glavnog intendanta bolnice imenuje se drug ing. Željko Gumhalter ...“

Ta je bolnica djelovala do kraja ožujka 1943. kad su svi ranjenici evakuirani u slovensku bolnicu u Rogu. Takva suradnja je i kasnije nastavljena osnivanjem nove bolnice na području Sušice i selima u blizini Radatovića.

Suradnja NOP-a Hrvatske i Slovenije i njihove vojske u toku izvođenja 4. neprijateljske ofenzive na slobodni teritorij Banije, Korduna, Like i Bosanske krajine u praksi je najbolje pokazala koliko je bila čvrsta i velika solidarnost među svim našim narodima u borbi za svoje oslobođenje.

Neposredno prije početka nastupanja 7. SS njemačke divizije Princ Eugen iz Karlovca prema Kordunu, 4. kordunaška udarna i 13- proleTERSka brigada 1. i 2. siječnja 1943- postigle su veliku pobjedu oslobodivši Krašić i razbivši oko 560 ustaša. Na pragu Zagreba i Karlovca, u trenutku kad njemački okupator pokreće ofenzivu najvećih razmjera, pruga i cesta Zagreb-Karlovac presječeni su i slobodni teritorij proširen prema Karlovcu i Jastrebarskom. Napadi 4. i 13- brigade na komunikacije Zagreb-Karlovac odmah su natjerali njemačkog okupatora da od svog talijanskog saveznika i Pavelića zatraži pomoć za osiguranje tog prostora od napada partizana iz Žumberka.

Krajem siječnja 1943. talijanski okupator snagama dviju divizija (Isonzo i Lombardia) s potrebnim ojačanjima artiljerije, tenkova i avijacije započeo je napade protiv 4. kordunaške i 13. proleTERSke brigade u širem rajonu Krašića. Imao je brojnu i tehničku premoć. Borbe koje su brigade prihvatile bile su žestoke. Glavni cilj neprijateljskog napada bio je odbaciti brigade od komunikacija Karlovac i Zagreb i osigurati pozadinu njemačkih okupacijskih snaga koje su počele ofanzivu južno od rijeke Kupe.

Ocjenjujući težinu ovih borbi Ivo Lola Ribar, predložio je Glavnom štabu NOV i PO Slovenije da tri brigade (Toneta Tomšiča, Matije Gupca i Ivana Cankara) napuste borbu u Suhoj krajini i preko Suhora i Vivodine dođu neprijatelju iza leđa i na pravcu Lović Prekrižkog napadnu talijanske jedinice koje su vodile borbe na pravcu Vivodina – Krašić s jedinicama 4. kordunaške i 13. proleTERSke brigade.

U trodnevnim borbama talijanski okupator bio je do nogu potučen. Komandant XI. talijanskoga okupacijskog korpusa general Gambaro pokušao je prešutjeti gubitke od 200 mrtvih i 450 ranjenih, 20 zarobljenih i oko 180 ubijenih mazgi i veliki gubitak razne ratne tehnike i oružja. Bili su to najteži gubici talijanskog okupatora u njegovom borbenom djelovanju na Žumberku, ali i lijep primjer bratske i operativno-taktičke suradnje hrvatskih i slovenskih brigada.

Ivo Lola Ribar u povodu tog događaja i uopće o suradnji 23. ožujka 1943. upućuje CK KPH i Glavnom štabu NOV i POH pismo u kojem među ostalim kaže:

„Drug Maček (Ivan, prim. R. B.), Komandant NOV i PO Slovenije, s kojim sam jučer zajedno doputovao do Štaba vaše II. zone, a koji putuje na zakazani

Rade Bulat

razgovor k Vama, izneće vam iscrpno vojno-politički položaj u Sloveniji kao i predloge za buduću zajedničku saradnju naših hrvatskih i slovenskih jedinica na ovim tere-nima. Sa svoje strane, kao delegata CK KPJ u Sloveniji, hteo bih da prije razgo-vora koje ćete voditi napomenim slijedeće:

1. - Prva organizovana saradnja hrvatskih i slovenskih brigada (koju smo ostvarili u zajedničkim akcijama tokom februara) pokazala je mnogovrsne i plodonosne rezultate. Svojim dolaskom, slovenske brigade su bitno izmijenile položaj na sektoru Žumberak-Pokuplje u korist naših snaga, jer neprijatelj nije s tim dolaskom računao: otuda i talijanski poraz u trodnevnoj bitci Vivodina—Krašić. S druge strane, udarna snaga pet brigada omogućila nam je i odavde efikasno učešće u zajedničkoj borbi protiv neprijatelja koji je navaljivao na slobodnu teritoriju. Treće, specijalno za slovenske brigade ova saradnja i borbe na hrvatskom terenu bile su dragocjena škola i borbeno iskustvo, i četvrto učinjen je i ovde krupan korak naprijed u pravcu likvidiranja lokalnih i regionalnih pregrada i stvaranja jedne vojske. Ovaj posljednji rezultat je politički naročito značajan, posebno kad se ima u vidu da su kod naših hrvatskih i slovenskih partizanskih rukovodioca na ovom graničnom terenu od ranije postojali ostaci lokalnih uskogrudnosti. Baš postojanje takvih ostataka i prinudilo je i mene i druga Mačeka da lično uzmemo učešća prvih deset dana u organizovanju zajedničke saradnje hrvatskih i slovenskih brigada. Drug Marko (Belinič, prim. R. B.) i ostali odgovorni rukovodioci s jedne i s druge strane shvatili su pravilno našu liniju u tom pravcu, i učinili mnogo sa svoje strane. Danas je bratstvo hrvatskih i slovenskih boraca već utvrđena činjenica i budući zadatak sastoji se u njegovom proširivanju i učvršćenju.

2. - Po mom shvatanju, najnoviji vojno-politički razvoj na vašem terenu kao i u Sloveniji nameće nužnost i potrebu znatno stalnije i čvršće vojničke saradnje naših hrvatskih i slovenskih snaga na čitavom operativnom području s obe strane Kupe, koja pretstavlja zaista jednu cjelinu i pruža bogate mogućnosti. O tome će drug Maček konkretno razgovarati s vama. Treba, međutim, voditi računa i o političkoj važnosti ove vojničke saradnje: naša vojska u Sloveniji razvijala se silom okolnosti, izolovano od naših jedinica u ostalim krajevima. Tendencija mnogih malograđanskih elemenata među našim saveznicima u Osvobodilnoj fronti bila je uvek njegovanje tog partikularizma: Učvršćenje saradnje naše slovenske i hrvatske vojske razbija tu pregradu na konkretan način, učvršćuje načelo jedne vojske i jedne komande u svim zemljama Jugoslavije i silno učvršćuje naše pozicije, za danas i sutra.

3. - Vrlo teški i složeni uslovi ratovanja u Sloveniji - o kojima će vam pričati drug Maček - čine da naše jedinice na ovom terenu dolaze do oružja znatno sporije no što je to slučaj kod nas u Hrvatskoj, Bosni itd., tako da tempo naoružavanja naše vojske ovde počinje da znatno zaostaje za tempom priliva novomobilisanih u naše jedinice. Ovaj priliv, naročito značajan u Primorskoj, Gorenskoj i Štajerskoj stavlja naše drugove ovde pred velike teškoće. Smatram da je potrebno da učinite sve kako bi u tom pravcu izašli u susret našim slovenskim drugovima: i to primanjem dela njihovog ljudstva u vaše jedinice i, u koliko je moguće, pomoć u naoružanju — naročito težem, koje ovde potpuno nedostaje. CK KP Slovenije zamolio me je da vam obratim naročito pažnju na ovaj momenat i potražim vašu drugarsku pomoć: zato bi bilo neophodno da ovo pitanje sasvim konkretno rešite s drugom Mačekom.“

Rade Bulat

Poslije razbijanja talijanske ofenzive krajem siječnja i veljače 1943., sudjelovanje i suradnja hrvatskih i slovenskih brigada bilježi stalni kontinuitet. Produžava se u zajedničkim borbama na Metliku, Stojdragu i Pleterje. Brigade istodobno vode borbu protiv okupatora, ustaša i Bele garde. Tako je bilo sve do oslobođenja naše zemlje.

Suradnja između NOP-a Hrvatske i Slovenije i njihovoga oružanog dijela partizanskih odreda i brigada, bila je u svim fazama najkonkretnija i najsvestranija.

Ne ulazeći u široke analize mnogobrojnih primjera manifestacije jedinstva i suradnje u vođenju oslobodilačke borbe na Žumberku i Gorjancima dovoljno je evidentno iz rečenog da je NOP pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, Hrvatske i Slovenije od početka imao jasnu idejnu i političku strategiju u razvijanju bratstva i jedinstva naših naroda u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika - ustaša, četnika i Bele garde.

U razvoju i boljem razumijevanju i ujedinjavanju u zajedničkoj borbi za slobodu posebno su značenje imali dolaženje iskusnih boraca iz drugih krajeva, političkih radnika i kompletnih jedinica od bataljona, brigada i divizija kao utjecaj i revolucionarnih centara Zagreba i Ljubljane na tokove oslobodilačke borbe na Žumberku i Gorjancima. Narod Žumberka, Bele krajine i Dolenjske uvijek je znao da se iza njegovih leđa nalazi veliki slobodni teritorij na Kordunu, Baniji i Gorskom kotaru i braća po krvi i oružju koja su ne jedanput došla da pomognu omasovljenje i učvršćenje borbe u ovim krajevima.

Borbe i uspjesi postignuti već u 1942. i sve do kapitulacije fašističke Italije pokazali su sposobnost, odlučnost i vještinu političkih i vojnih rukovodstava koji su znali sačuvati živu silu naroda i vojske za odlučujuće borbe. Rukovodstva i štabovi imali su dovoljno odlučnosti da svaku neprijateljsku ofenzivu prihvate i kao svojevrsan izazov, da bi poslije poraza i povlačenja neprijatelja duboko učvršćivali svoj ugled i povjerenje u narodu.

Narodi Žumberka i Gorjanaca već su 1942. osjetili kolika je ofenzivnost jedinica na Žumberku i Gorjancima bila jedan od imperativa njihovog opstanka i daljnjega uspješnog razvoja. Borci i rukovodioci koji su dolazili iz drugih krajeva odmah su zadobili povjerenje naroda Žumberka i Gorjanaca. Narod je na svakom koraku osjetio i vidio kako se oni hrabro i samoprijegorno bore, kao da su u svom rodnom kraju.

Sinovi i kćeri mnogih naših naroda, iz gotovo svih krajeva Jugoslavije, zajedno s domaćim sinovima i kćerima na Žumberku i Gorjancima, gradili su i učvršćivali bratstvo i jedinstvo u najsudbonosnijim i najtežim danima i u najvećim iskušenjima u kojima se nalazi čovjek-borac daleko od svoje uže domovine i rodnog kraja.

Zahvaljujući visokoj svijesti i hrabrosti Žumberak i Gorjanci mogli su već potkraj 1942. postati jedinstveni slobodni teritorij, gdje su promet i veze među narodima, njegovim rukovodstvima i štabovima, bili svakodnevna i normalna pojava. Nikakve prepreke i ograde i različitost jezika nisu stvarali teškoće i nesavladive prepreke. Narodi i borci govorili su istim jezikom u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Teško je iz velikog broja lijepih i nezaboravnih primjera drugarske suradnje i pomoći izdvojiti one koji su bili glavni. Ipak izdvojio bih susret hrvatskih i slovenskih partizana u Poganoj jami 12. svibnja 1942., oslobođenje Suhora, borbe

Rade Bulat

za vrijeme 4. neprijateljske ofenzive hrvatskih i slovenskih brigada, zajedničke bolnice i brigu za ranjenike, jer su oni dali trajni pečat i razvijanju bratstva i jedinstva hrvatskoga, slovenskoga i srpskog naroda.

Temelji bratstva i jedinstva i partizanske suradnje koji su čvrsto zasnovani susretom u Poganoj jami 1942. bili su neprekidno obogaćivani i učvršćivani.

Vojna suradnja bila je mnogo naglašenija iako ideja o stvaranju jedinstvenoga hrvatsko-slovenskog partizanskog odreda nije bila ostvarena. Organizacijom povremenih operativnih štabova i usklađivanjem zajedničkih operativnih planova na širem području Žumberka i Gorjanaca vojna i politička suradnja uvijek je uspješno ostvarivana.

U toku NOB-a odnosi i suradnja nisu nikad bili oslabljeni. Nesporazumi se nisu bilježili i ne pamte se. Tekovine kao bratstvo i jedinstvo, solidarnost, nesebična briga naroda za svoje ranjene borce i redovitu prehranu na škrtoj krševitoj i slabo obrađivanoj zemlji Žumberka i Gorjanaca, ostale su trajno ugrađene u životu i na njima se njeguju borbene i revolucionarne tradicije naroda na tom području i danas. Oni su bili i ostali čvrst temelj jačanja i unapređenja života, bratstva i jedinstva među narodima i narodnostima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Bilješke

(Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji - Građa 1941.-1945., knjiga 2, dok. 200, str. 398, Zagreb 1984.)

(Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji - Građa 1941.-1945. knjiga 2, dok. 257, str. 516, Zagreb 1984.)

(Glavni štab NOV i POH, dokumenti, 1942., knjiga 1, str. 680, Zagreb 1985.)
(Glavni štab NOV i POH, dokumenti 1942., knjiga 2, str. 696, Zagreb 1985.)

(Zbornik VII, tom 6, knjiga 4, dok. 40, str. 131-132)

(Zbornik VII, tom 6, knj. 4, dok. 61, str. 195-196)

(Glavni štab NOV i POH, dokumenti 1942., knjiga 2, dok. 98, str. 236-237, Zagreb 1985.)

(Sjev. zap. Hrvatska NOB - Građa 1941.-1945., knjiga III, dok. 183, str. 402, Zagreb 1984.)

(Sjeverozapadna Hrvatska u NOB - Građa III, dok. 210, str. 447, Zagreb 1984.)

(Sjeverozapadna Hrvatska, knjiga 3, dok. 220, str. 478, Zagreb 1984.)

(Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, Građa 1941.-1945., dok. 345, str. 813 knjiga 3)

(Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, Građa 1941.-1945., knjiga 4, dok. 96, str. 305, Zagreb 1985.)

(Sjeverozapadna Hrvatska u NOB - Građa 1941.-1945., knjiga 4, dok. 157, str. 520-521)

Većeslav Holjevac
Komandant i politkomesar II operative zone NOV i
POH - Narodni heroj

Rade Bulat
Komandant XIII Proleterske brigade "Rade Končar"
Narodni heroj

Franc Kočever - Cyril
Komandant 15. divizije
Narodni heroj

Stane Potočar - Lazar
Komandant Gupčeve brigade
Narodni heroj

POMEN VOJAŠKEGA SODELOVANJA SLOVENSКИH IN HRVAŠKIH PARTIZANSКИH ENOT NA OBMOČJU ŽUMBERAK - GORJANCI

ZDRA VKO KLANJŠČEK

Prireditelji našega posvetovanja so želeli, naj v uvodu za razpravo odgovorim predvsem na vprašanje, kakšen je bil vojaški pomen območja Žumberak - Gorjanci v narodnoosvobodilnem boju. Pri tem nisem razumel vprašanja le v geografsko-vojaškem smislu, temveč tudi v strateškem in vojaškopoličnem smislu v različnih razdobjih razvoja narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem oziroma v Jugoslaviji. Seveda pa je treba že na samem začetku razmišljanja ugotoviti, da je vso širino problema moč spoznati in obravnavati le v povezavi s problemi v širših okvirih, tako kot so bili po svoji naravi tudi tedaj povezani.

Kompleks Žumberak - Gorjanci, ki se proti jugovzhodu in vzhodu položno spušča ob mnogih gozdnatih pobočjih proti Crni Mlaki in vukomerskim goricam, proti severovzhodu pa se hitro in bolj strmo približa Krki in dolini Save, je obsežno in celotnostno območje, ležeče med Kolpo pri Metliki in Savo pri Brežicah in Bregano. Najvišji vrh Sv. Gera je visok 1181 metrov, greben Gorjancev pa se razteza v podaljšku linije Kočevski rog-Kopa-Mirna gora-Peščenik proti severovzhodu do Golega Cirnika. Medtem ko so naselja na slovenski strani ob vznožju strmin na robu doline Krke, pa so vasi na hrvaški strani raztresene po položnejših in bolj razčlenjenih pobočjih. Gozdovi so značilnost območja Žumberak - Gorjanci na obeh straneh.

Z zasedbo in razkositvijo Jugoslavije je zemljiški kompleks Žumberak - Gorjanci postal izredno pomemben v vojaškem smislu.

Že v aprilski vojni 1941. naj bi postal zavetje kraljeve jugoslovanske vojske, ki se je umikala iz ljubljanske kotline na črto Kočevje-Novo mesto-Kostanjevica, vendar je spričo dogodkov na drugih odsekih bojišča ta vojska razpadla, še preden je organizirala svojo obrambo. Predhodnice nemških čet, ki so na Štajerskem prodrle do Zidanega Mosta, so nadaljevale prodor prek Novega mesta, mimo Gorjancev in prišle v Belo krajino in dalje do Karlovca. V Zagrebu so z nemško pomočjo 10. aprila razglasili Neodvisno državo Hrvaško (NDH), medtem ko je italijanska vojska zasedla Ljubljano, Dolenjsko in Notranjsko. Te dele Slovenije so 3. maja 1941, kot Ljubljansko pokrajino, priključili Kraljevini Italiji. Meja med Ljubljansko pokrajino in NDH je potekala po nekdanji banovinski meji, večinoma po grebenu Gorjancev od Bregane do Kolpe vzhodno od Božakovega, potem pa je sledila toku reke. Kljub "neodvisnosti" Nezavisne države Hrvatske so Italijani zadržali močne garnizije na njenem ozemlju. Nacisti so potegnili nemško-italijansko razmejitevno črto južno od Save in so del Dolenjske dodali Spodnji Štajerski. V svojem vzhodnem delu se je ta črta naslonila na spodnji tok Krke in se šele pri vasi Gazice, mimo Vinjega Vrha pri Stojdragi, povzpela do meje z novo hrvaško državo.

Kasneje, konec 1941 in v zimi 1941/1942, so nacisti z ozemlja, ki leži med demarkacijsko črto in Savo, izgnali slovenske prebivalce in naselili Kočevarje ali kočevske Nemce, ki so se kmalu vojaško organizirali. Ti naseljenci naj bi branili

Zdravko Klanjšček

“južni okop” nemškega rajha in postali eden od temeljev raznarodovalnega procesa na ozemlju Slovenije, ki so ga zasedli Nemci. Obmejni pas Žumberak - Gorjanci naj bi v prihodnje za večne čase označeval trdno mejo nemštva. Otoki nemško govorečega prebivalstva, ki se bodo postopno krepili in spojili, naj bi ob hkratnih drugih, vsestransko preišljenih in natančno izvedenih ukrepih, zagotovili hitro in popolno germanizacijo Spodnje Štajerske vse do Gorjancev.

Tako je kmalu po zasedbi Sloveije in Jugoslavije območje Žumberak - Gorjanci postalo ozemlje, na katerem so se stikali trije sovražni vojaškoupravni sistemi. Na severu je bil nacistični z dobro organiziranimi kočevskimi Nemci. Na tem območju je pred njihovo naselitvijo sicer začela uspešno deiovati in se širiti slovenska narodnoosvobodilna organizacija Osvobodilna fronta, vendar je že v juliju 1941 dobila hud udarec z uničenjem brežiške ali krške partizanske skupine, nato pa je bila z nadaljnjimi gestapovskimi akcijami in z izganjanjem prebivalstva dokončno onemogočena. Vojaška organizacija kočevskih Nemcev in dejstvo, da so le-ti do konca vojne vztrajali ob nacistih in da niso sodelovali z jugoslovanskim narodnoosvobodilnim gibanjem, sta predstavljali ves čas vojne hudo oviro, da bi se prek tega ozemlja povezovali Gorjanci s predeli na drugem bregu Save. Naj še omenimo, da je prav takšna opredelitev kočevske Nemce prisilila, da so morali ob koncu vojne skupaj z nacisti zapustiti Jugoslavijo.

Drugi od omenjenih treh vojaško-upravnih sistemov je bil sistem Neodvisne države Hrvaške. Ta sicer glede na nerazvitost tega kmetskega območja v Žumberku ni razvila močnejših organov oblasti, saj so bili njihovi pomembnejši vojaški in upravni centri v Zagrebu, Samoboru, Jastrebarskem in v Karlovcu. Treba je poudariti, da je vpliv ustaške nacionalistične demagogije na tem območju hitro pešal, Žumberak pa postajal čedalje bolj trdno množično žarišče hrvaškega narodnoosvobodilnega gibanja. Zagrebska organizacija je tja pošiljala tudi kadre in s tem pomagala, da se je razvila močna partizanska postojanka.

Treba je poudariti, da je to območje postajalo čedalje bolj pomembno prav zaradi bližine Zagreba. Tega se je zavedalo tudi vodstvo KPJ oziroma njegov organizacijski Sekretariat, ki sta ga tvorila Edvard Kardelj Krištof in Ivo Lola Ribar. Menila sta, da to območje omogoča dobro povezavo med hrvaškim in slovenskim prostorom ter zaradi bližine Zagreba nudi možnost za zaščito kadrov, ki se morajo umakniti iz mest.

Edvard Kardelj je 22. maja 1942 pisal centralnemu komiteju KPJ in tov. Titu: „... Čvrsto pod kontrolom partizana je področje Gorjanci, tako da bi se moglo njih povezati sa hrvatskim partizanima u Žumberačkim gorama nad Samoborom, ukoliko bi njih tamo bilo. Ja sam to u Zagrebu predložio (i zbog evakuacije ljudi iz Zagreba), ali do sada još nema znakova ... Ukoliko bi u Žumberačkim gorama bili Hrvati, bilo bi im lakše, a u slučaju prevelikog pritiska mogli bi se povući na slovenački teritorij, gde bi imali potpuno osigurana ledja. To isto sam javio i u Zagreb, a ne bi bilo loše, ako im i Ti skreneš pažnju. Čini mi se, da je to vanredno važno - zbog blizine Zagreba.“

Italijanski okupator, katerega vojaškopolični sistem je bil tretji na tem območju, je dobro zavaroval mejo, ki je tekla po strugi Kolpe od Gorskega kotara do Božakovega. Zato je postalo območje Žumberak - Gorjanci, potem ko so se razvile in povezale partizanske čete obeh narodov, nekakšen naraven koridor, po

Zdravko Klanjšček

katerem so se med narodnoosvobodilno vojno premikale enote in tekle zveze med slovenskim in hrvaškim narodnoosvobodilnim gibanjem.

Tega se je zavedal tudi okupator. Medtem ko so demarkacijsko črto med nemško in italijansko cono varovale nemške obmejne enote, ki so zgradile tudi žično oviro, opremljeno z minami in ročnimi bombami ter širokim zemljišnim varovalnim pašom, so mejo z NDH ščitile italijanske enote. One so s podobno žično oviro po podnožju Gorjancev to mejo zavaravale po veliki italijanski ofenzivi v začetku 1943- leta. Ražen teh ovir so okrog Gorjancev od nemško-italijanske demarkacijske črte do Suhorja razvrstili še venec belogardističnih postojank. Njihove posadke so bile najprej iz enega, potem pa iz dveh bataljonov legije smrti. Pravzaprav tudi to dejstvo, da je italijanski okupator razporedil enote legije smrti prav na pobočjih Gorjancev, da bi dolino Krke ločil od Žumberka, s tem pa tudi slovenske od hrvaških partizanskih enot, dokazuje, kolikšen pomen je pripisoval temu območju in kako se je bal njihovega tesnega sodelovanja.

Skupni interesi vseh treh sovražnikov, nemškega, ki je želel čim bolj zavarovati "nemški okop" na jugu rajha, italijanskega, ki se je bal vdorov hrvaških partizanskih enot v Ljubljansko pokrajino, ter ustaško-domobranskega, ki se je zavedal, da naraščanje moči in aktivnosti slovenskih partizanov krepi tudi moč hrvaških enot, hkrati pa tudi vero v skorajšnjo uresničitev jugoslovanske skupnosti, so ves čas pogojevali njihovo vojaško sodelovanje. V vseh večjih sovražnih ofenzivah, ki so zajele območje Gorjancev in Žumberka, so na ta ali oni način sodelovale enote nemškega in italijanskega okupatorja ter ustaško-domobranske čete.

Vendar pa moramo ugotoviti, da je območje Žumberak - Gorjanci pridobilo tak pomen šele tedaj, ko se je narodnoosvobodilno gibanje na hrvaški in slovenski strani dovolj razvilo. V letu 1941 do tega še ni prišlo v tolikšni meri, da bi mogle nastati močnejše partizanske čete in odredi. Na slovenski strani se je sicer razraščala organizacija Osvobodilne fronte, vendar so neuspeli pohod Novomeške in Mokronoške čete po nemškem zasedenem ozemlju, ki so ga tedaj izseljevali nacisti, ter uničenje Belokranjske čete po tem pohodu preprečili, da bi partizanske čete premagale težave pri njenem nadaljnjem razvoju pozimi 1941/42. To so mogle storiti šele spomladi 1942. leta. Vzroke za počasno razraščanje gibanja v začetnem obdobju vstaje je najbrž treba iskati na eni strani v dejstvu, da je bilo že pred vojno na takšnih izrazito poljedelskih in odročnih predelih malo članov Partije in njenih organizacij ter v silovitem sovražnikovem pritisku na drugi strani.

Široka organizacija osvobodilnega gibanja je mogla nastajati le postopno, saj se je moralo najprej okrepiti jedro aktivistov OF, članov KP in SKOJ-a ter kandidatov za člane KP. Bilo je treba z vztrajno agitacijsko propagandno aktivnostjo dvigniti bojno pripravljenost množic ter hkrati razkrinkati nasprotnikovo demagoško propagando. Izganjanje slovenskega prebivalstva iz obsavskih in obsoteljskih vasi in naseljevanje Nemcev, pritisk italijanskih okupacijskih oblasti, ustaški zločini nad srbskim prebivalstvom in naprednimi ljudmi v NDH, pa tudi druge oblike ustaškega nasilja ob čedalje večji zavesti hrvaških ljudskih množic, da NDH ne pomeni uresničevanja njihovih teženj po svobodnem življenju, temveč le odvisnost od nemškega in italijanskega fašističnega okupatorja, so jeseni 1941. in pozimi 1941/42 imeli za posledico dviganje upomiškega duha in naraščanje pripravljenosti za boj. Čedalje močnejša je bila zavest, da je potreben skupen boj

Zdravko Klanjšček

ne le slovenskega in hrvaškega naroda vsakega zase, marveč jugoslovanskih narodov kot celote.

Kot je bilo za narodnoosvobodilni boj Slovencev zelo pomembno spoznanje, da niso osamljeni v tem boju, da so se dvignili proti okupatorju vsi narodi Jugoslavije, pri čemer je imelo zlasti močan vpliv dejstvo, da se tak boj bije v sosednji Hrvaški, tako je bilo za hrvaške napredne sile, ki so vodile boj proti okupatorju in proti lastni ustaški šovinistični kliku, izrednega pomena, da se narodnoosvobodilni boj uspešno razvija v Sloveniji. Ustaška neodvisna država je bila pod pritiskom od znotraj in od zunaj. Zaradi čedalje večjega razraščanja narodnoosvobodilnega gibanja in partizanskih čet v sami Hrvaški je bilo ustaško vodstvo prisiljeno, da pošilja svoje čete skupaj z nemškimi in italijanskimi v boj proti lastnemu narodu. Nacisti pa so upali, da bodo čete NDH, ko bodo izurjene, sodelovale v boju proti Rdeči armadi na sovjetsko-nemški fronti. To se ni zgodilo.

Razplamtevanje hrvaškega narodnoosvobodilnega boja in povezovanje hrvaških partizanskih sili s slovenskimi v Sloveniji je v takšnem položaju imelo še širši pomen. To je bil boj za novo Jugoslavijo, saj se je z njim povezovala Jugoslavija od Slovenije do Srbije in Makedonije. Ko je spomladi 1942. nastalo prvo veliko svobodno ozemlje v Sloveniji, ki se je povezovalo s hrvaškim v Liki, na Kordunu in s tištim v Bosenski krajini in drugod v veliko svobodno ozemlje Jugoslavije, je Tito z namenom, da bi še bolj okrepil takšen razvoj, krenil s proletarskimi in udarnimi brigadami v znameniti pohod proti zahodni Bosni in Hrvaški. Veliko svobodno ozemlje, ki je proti koncu tega leta obsegalo že okrog 50.000 km², je hkrati izražalo tudi akutno krizo ustaške Nezavisne države Hrvatske, ki je niso mogli zaustaviti do konca vojne. Hrvaške divizije niso šle na sovjetsko-nemško bojišče, nemški in italijanski generalštab pa sta morala poslati v Jugoslavijo nove enote, da bi omogočila organizacijo ofenziv tako širokega obsega, da bi po njihovi presoji zagotovila pomirjenje dežele oziroma uničenje partizanskih čet.

Svobodna ozemlja tako na slovenski kot na hrvaški strani pravzaprav niso nastajala na klasičen vojaški način, tako da bi partizanske čete osvajale kraj za krajem z vojaškimi napadalnimi akcijami. Nastajanje osvobojenih ozemelj je pretežno potekalo kot posledica čedalje večjega pritiska narodnoosvobodilnega gibanja na širših območjih. S številnimi manjšimi napadi na patrolje, z zasedami in diverzijami ter drugimi oblikami aktivnosti je osvobodilno gibanje prisililo okupatorja in njegove oblastvene organe, da so opustili nadzor ozemlja z manjšimi vojaškimi in karabinjerskimi patroljami, oziroma da so manjše garnizije, ki so bile slabo utrjene, kot tudi karabinjerske ali orožniške postaje, umaknili v večje centre. Okupator je moral spričo tega pritiska spremeniti način okupacije. Moral se je osredotočiti v večje garnizije, za nadzor ozemlja pa delati pohode z večjimi enotami. Takih pohodov je mogel zdaj organizirati manj. Medprostore med takšnimi velikimi garnizijami, ki jih je bilo zdaj občutno manj, je moral pustiti nenadzorovane. Ker pa so se partizanske enote postavile v zasede na izhodih iz takšnih postojank in se s tem nekako prilepile nanje, so osvobojena območja, kjer je začela delovati ljudska oblast, postala še večja. Okupator je mogel prodirati na takšna območja le z močnejšimi silami, ki so šteje vsaj nekaj bataljonov. Ker na takšnih območjih ni imel utrjenih oporišč, ki bi mogla vzdržati partizanske nočne napade, se je moral kmalu vrniti. Partizanske enote se ponavadi s takšnimi kolonami niso spuščale v frontalne spopade, napadale so jih ponoči in iz zased.

Zdravko Klanjšček

Množičnost osvobodilnega gibanja in takšna taktika sta okupatorja privedli v položaj, da je imel le dve možnosti, ki bi mu po njegovi presoji omogočili utrditev oblasti in pomiritev dežele. Prva, ki je ni mogel uresničiti, ker bi moral močno oslabiti sile na drugih bojiščih, je bila v tem, da pripelje nove čete in na ta način zgosti in okrepi mrežo utrjenih postojank, hkrati pa poleg rednega nadzora ozemlja izvaja operacije proti NOV. Druga možnost pa je bila, vse razpoložljive sile, ki jih je mogel zbrati, združiti v močno manevrsko skupino in z njo natančno obkoljevati in prečesati večje zemljiščne predele enega za drugim, kjer je partizanstvo najbolj nevarno. Drugod pa naj bi bile čete začasno v defenzivi.

Gledano s širšega, strateškega stališča, je bila takšna zamisel boja proti naraščajočemu partizanstvu odraz krize, v kateri so se znašli okupatorji jugoslovanskega ozemlja, pa tudi NDH. Niso mogli zagotoviti svoje oblasti na vsem ozemlju hkrati, NDH pa ni več mogla s svojimi vojaškimi in orožniškimi silami streti partizanstva na svojem ozemlju. V partizane so prihajale čedalje širše množice in pretil je pravi razpad ustaške države. Širok pas ob jadranski obali daleč v notranjost so morale znova zasesti italijanske enote, severno od njega pa so ustaško oblast morale ščititi nemške enote in začeti z velikimi ofenzivami. Ustaška NDH je obstajala le ob izdatni podpori in vojaški zaščiti okupatorja.

Namesto mirne zasedbe in nemotene izkoriščanja bogastev zasedenega ozemlja so okupatorji morali uporabiti velike sile za zavaravanje in za izvedbo velikih ofenziv, pripeljati nove sile ter vedno znova osvajati široka prostranstva, če so hoteli kolikor toliko zaščititi svojo oblast.

Hkrati z nastajanjem svobodnih ozemelj so se ob intenzivni mobilizaciji novih borcev krepili partizanski odredi in nastajali novi. Na Dolenjskem so novi borci odhajali v 2. grupo odredov in v Dolenjski odred 3- grupe. Ta se je razrasel v tri odrede, v Zapadnodolenjski, Krški in Belokranjski, ki so postali nova 5. grupa odredov. Podobna hitra rast partizanskih enot je bila značilna tudi za razvoj narodnoosvobodilnega boja na žumberški strani. Žumberško-pokupskemu odredu se je občasno pridružila tudi 4. kordunaška brigada. Vse ozemlje vzdolž Kolpe je na obeh straneh reke zajela prava množična vstaja.

Prvi stiki vodstev obeh sosednjih osvobodilnih gibanj in partizanskih enot, do katerih je prišlo na območju Gorskega kotarja in Kočevske že v aprilu, so ugodno vplivali na nadaljnji razvoj. Odslej so slovenske in hrvaške narodnoosvobodilne partizanske enote tesno sodelovale in si medsebojno pomagale. Ne le da so se naslanjale druga na drugo v operacijah ali akcijah, temveč so zlasti na območju Žumberak - Gorjanci uspešno izkoriščale dejstvo, da je to ležalo na stiku treh vojaško-upravnih sovražnikovih sistemov. Kadar je prišlo do kake hude ofenzive enega od okupatorjev, so se namreč partizanske enote umaknile na ozemlje drugega in se izognile pritisku. Takšni manevri so bili zlasti koristni, če so operacije izvajale sovražnikove združene sile. Ko so močne ustaško-domobranske čete ob pomoči nemških obmejnih enot 14. septembra 1942 napadle slovensko sanitetno postajo števil. 15 v Prisjeki jugovzhodno od Kostanjevice, so napadeni postaji priskočili na pomoč bataljon 4. kordunaške brigade in enote Žumberško-pokupskega partizanskega odreda. Preprečili so zajetje težkih ranjencev in bolniške opreme. Z okrog 50 ranjenci so se umaknili na Opatovo goro, v naslednjih dneh pa so ranjence, nekaj tudi s kmečkimi vozovi, mimo

Zdravko Klanjšček

Jugorja spravili čez cesto Novo mesto-Metlika. Medtem ko je 4. kordunaška z bataljonom Belokranjskega odreda kot vodičem spremljala ranjence na Kočevski rog v partizansko bolnišnico, sta se Krški in Žumberško-pokupski odred vrnila na Gorjance, da bi napadla belogardistično postojanko na Dolžu. Ob obeh priložnostih so ustanovili skupni operativni štab hrvaških in slovenskih enot.

V zadnji fazi velike italijanske ofenzive, v kateri je okrog 36 bataljonov obkolilo masiv Gorjancev in Žumberka, se je 31. oktobra večina slovenskih in hrvaških enot, ki so bile v obroču, pri vasi Glušinja z jurišem prebila v smeri Kolpe in nato šla čez železniško progo Zagreb-Karlovec do Vukomerskih gorc.

Iz teh, bežno navedenih dejstev, lahko zaključimo: prvič, da sta glede na strateški položaj območja Žumberak - Gorjanci obe nacionalni vodstvi načrtno vzpodbujali in krepili širjenje narodnoosvobodilnega gibanja na tem območju in sodelovanje slovenskih in hrvaških partizanskih enot; drugič, da je operativno sodelovanje slovenskih in hrvaških partizanskih enot že v najzgodnejši dobi in ves čas vojne imelo izreden vojaški in tudi politični vpliv in zelo ugodne posledice, ki so krepile razvoj na obeh straneh; tretjič, da so organizatorji sodelovanja pogosto oblikovali skupne operativne štabe hrvaških in slovenskih enot. To je z vojaške plati omogočalo učinkovitejše vođenje akcij, s politične plati pa je poudarjalo enakopravnost v odločanju in poveljevanju. Tak način vođenja je bil v skladu z usmeritvijo, naj bo bodoča Jugoslavija skupnost enakopravnih in bratskih narodov, odnosi med njimi pa nekaj čisto drugega kot tisto, kar je kazala ustaška in četniška praksa.

Sodelovanje slovenskih in hrvaških partizanskih enot je imelo zelo ugodne posledice. Ko je 4. kordunaška udarna brigada predala ranjence z Žumberka bolnišnici v Kočevskem rogu, je 22. septembra med Tančo goro in Kvasico iz zasede napadla močno italijansko kolono divizije Isonzo in ji prizadejala hude izgube. Padli so 4 oficirji, 54 podoficirjev in vojakov, 32 je bilo ranjenih in 24 ujetih, skupaj pa so izgube znašale 114 mož. Ko so še na hrvaški strani pri Poloju 17. oktobra popolnoma razbili konjeniški polk Alessandria, je bilo očitno, da velika italijanska ofenziva ni uspela, saj so partizanske čete, ki naj bi bile uničene, italijanski vojski prizadejale še hujše izgube kot prej.

Sodelovanje se je nato še bolj razširilo. Tako na slovenski kot na hrvaški strani so nastale nove udarne brigade, ki so čedalje bolj uspešno napadale sovražnikove postojanke. Enote 3- slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade Ivan Cankar, 13. hrvaške narodnoosvobodilne udarne brigade Rade Končar in Vzhodnodolenjskega partizanskega odreda so istega dne, 26. novembra 1942, ko je bilo v svobodnem Bihaću prvo zasedanje Antifašističnega 'sveta narodne osvoboditve Jugoslavije ali AVNOJ, napadle in uničile belogardistično-italijansko postojanko na Suhorju na Gorjancih. Od posadke 174 mož je bilo 99 ujetih, drugi pa so večinoma padli.

Ta napad pomeni začetek partizanske ofenzive, v kateri so štiri slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade s svojimi operacijami, od katerih so jih precej izvedle v sodelovanju s hrvaškimi enotami v Žumbeku, italijanskemu okupatorju zadale veliko udarcev. Naj omenimo napad in zavzetje Ajdovca 11. decembra in znameniti pohod brigad proti Ljubljani.

Ko pa je okupator 20. januarja 1943 začel na Kordunu, v Baniji, Liki in Bosanski krajini veliko ofenzivo Weiss ali četrto ofenzivo proti operativni skupini

Zdravko Klanjšček

vrhovnega štaba, ki naj bi z naslonitvijo na Kolpo in črto Sisak-Karlovec uničila narodnoosvobodilne sile, organizirane zdaj v dva korpusa, so slovenske brigade na Titov ukaz, naj sile, ki so izven sovražnikovega obroča, preidejo takoj v akcijo, v pospešenem pohodu krenile proti Gorjancem oziroma Žumberku.

Tako je prišlo med 29. januarjem in 1. februarjem 1943 do znamenite bitke pri Bukovici, kjer so tri slovenske in deli dveh hrvaških brigad obkolile znatne dele

11. italijanskega korpusa in jim prizadejale zelo hude izgube, po nekaterih podatkih preko 500 padlih in ranjenih. Partizani, ki so sovražnika presenetili, so imeli le 18 padlih in 67 ranjenih, od tega slovenske brigade 8 padlih in 41 ranjenih. Zaplenili so tudi veliko orožja in streliva.

V vseh bojih v Žumberku so prebivalci z vsem srcem sodelovali z borci. Nosili so jim na položaje hrano in jih sprejemali v svoje hiše, ne oziraje na to, ali so borci slovenske ali hrvaške brigade.

Boj pri Bukovici je bil dotlej največji poraz italijanskih čet na žumberško gorjanskem območju. Zmaga slovensko-hrvaških partizanov postane še bolj očitna, če se spomnimo, da je prav tište dni pri Stalingradu na sovjetsko-nemški fronti položila orožje nemška 6. armada.

V partizanski ofenzivi, ki se je končala z zmago nad italijanskim bataljonom divizije Macerata 26. marca 1943 v Jelenovem žlebu, so slovenske brigade, same ali pa v sodelovanju s hrvaškimi, imele 72 bojev, v katerih je sodeloval vsaj partizanski bataljon; 25-krat so napadle utrjene sovražnikove postojanke in 14-krat železniške proge. Po podatkih, ki jih je zbral vojni zgodovinar Lado Ambrožič, je okupator izgubil 432 padlih in 479 ranjenih ter 33 ujetih vojakov, belogardistične in ustaško-domobranske enote pa 105 padlih, 129 ranjenih in 283 ujetih, skupno 141 vojakov. Tudi partizanske izgube niso bile majhne: 138 padlih in 305 ranjenih, ali skupaj 443 borcev. Od tega sta hrvaški brigadi utrpeli izgubo 22 padlih in 62 ranjenih. Zaplenjeno je bilo 6 težkih in 9 lahkih minometov, 26 težkih in 49 lahkih strojnic, 13 brzostrelk in 843 pušk.

Lahko upravičeno sklenemo, da je bratska pomoč hrvaških partizanskih enot med drugim delom velike italijanske ofenzive ogromno pripomogla, da so partizanske enote v Ljubljanski pokrajini prebrodile težave, ki so bile posledica tega strahotnega genocidnega in uničevalnega okupatorjevega podjetja, usmerjenega proti slovenskemu narodu. Vojaški uspehi partizanske zimske ofenzive so znova dvignili duha trpečega prebivalstva, lahko bi celo rekli, da so ti uspehi hkrati z naporom organizacij OF ter porazi nemške vojske v stalingrajski bitki izničili tudi posledice oboroženega nastopa bele garde.

Skupni nastop slovenskih in hrvaških partizanskih brigad na železniško progo Zagreb-Karlovec za hrbtom nemških in ustaško-domobranskih enot, ki so napadale glavnino enot NOV pod poveljstvom vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije pa je pripomogel, če že ni mogel spremeniti poteka ofenzive, k hitri oživitvi boja na ozemlju, ki so ga sovražnikove čete prečesale in zapustile. Medtem ko so divjali ogorčeni boji operativne skupine vrhovnega štaba s sovražnikom v dolini Neretve in potem v Sandžaku in Črni gori, so nastale na ozemlju Hrvaške nove partizanske čete in nova svobodna ozemlja. Kljub velikim naporom, da bi uničil glavnino NOVJ, je okupator s skrbjo ugotavljal, da so se narodnoosvobodilne enote pravzaprav okrepile in si pridobile mnogo novega orožja, narodnoosvobodilno gibanje pa je zajelo nova območja.

Zdravko Klanjšček

Če za konec tega, nabolj razgibanega obdobja boja na območju Žumberak -

- Gorjanci, skušamo podati še nekaj misli širšega pomena, potem moramo ugotoviti, da se je narodnoosvobodilni boj že trdno povezal v vojaško operativno ceoto od Triglava do Drine, Tare in Čme gore. Prav žumberško gorjansko območje je najbolj povezovalo Slovenijo s tem celovitim jugoslovanskim bojiščem. Hkrati pa so bili uspehi narodnoosvobodilnih sii v zahodnem delu Jugoslavije dragocena pomoč glavnini narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, ki je bila tedaj v hudih bojih v Črni gori, kjer je sovražnik pripravljajl novo, še hujšo ofenzivo, imenovano Schwarz ali peto ofenzivo, kot tudi pravimo bitki na Sutjeski.

Konec marca 1943 sta se v osvobojenem trgu Bosiljevo sestala komandant NOV in PO Hrvaške Ivan Rukavina in komandant NOV in PO Slovenije Ivan Maček ter se dogovorila o nadaljnjih akcijah. Načrtovali so prihod hrvaške 14. brigade, toda kasneje so mogli poslati le 1. primorsko-goranski partizanski odred. Tri slovenske brigade in omenjeni odred so konec aprila 1943 vdrli čez demarkacijsko črto in napadli nemške obmejne postojanke med rekama Mirna in Krka. Na območje Žumberak - Gorjanci naj bi prišla tudi 13. primorsko-goranska divizija, nato pa naj bi združene slovenske in hrvaške enote osvobodile ves Žumberak in z naslonitvijo na Gorjance razširile svobodno ozemlje tudi v vzhodni del Dolenjske. Toda omenjena divizija je bila 10. marca vključena v 1. korpus NOVJ in je morala braniti svobodno ozemlje v Liki. Zajela jo je tudi epidemija pegavega tifusa. Načrti so se izjalovili. Partizanske brigade so se morale zadovoljiti z manjšimi cilji. Tako je Cankarjeva brigada 7. julija uspešno napadla nemško letalsko bazo v Cerkljah ob Krki in uničila pet letal. To je bil prvi uspešen napad slovenskih partizanov na neko letališče.

V bojih prekaljene partizanske brigade, ki so bile zdaj pod poveljstvom štabov operativnih con ter za prihdonje dogodke pripravljene organizacije osvobodilnega gibanja, so bile ob kapitulaciji Italije sposobne, ob široki podpori in udeležbi ljudstva razorožiti pretežni del enot prvega od treh okupatorjev, ki so zasedli Slovenijo, pridobiti ogromno orožja, streliva in opreme ter osvoboditi skoraj ves tišči del Slovenije, hrvaške enote pa del Hrvaške, ki so ga nadzorovali Italijani. Razpadle so tudi enote bele garde, le del najbolj zagrizenih, pa se je zatekel v nemško okupacijsko cono in tam poiskal zaščito. Proces razkroja je zajel tudi hrvaško domobranstvo. Osvobojeno Dolenjsko, Belo krajino z Žumberkom je zajela ljudska vstaja, oblast pa so prevzeli organi osvobodilnega gibanja.

Nemške enote, ki so začele veliko ofenzivo, da bi očistile zaledje Tržaškega zaliva, Kvarner, Gorski kotar in bivšo Ljubljansko pokrajino, so 20. oktobra 1943 obkolile območje, ki leži med Savo, spodnjim tokom Krke, železnico Novo mesto-Cmomelj in črto Črnomelj-Ozalj-Jastrebarsko-Samobor-Sava, nato pa ga prečesale. 15. belokranjska in hrvaška 13. proletarska brigada sta se z okrog 200 ranjenci prebili iz obroča na Kordun, toda belokranjska se je vrnila, ko je predala ranjence. Enote, ki so bile v obroču, so imele več izgub. Nemci so znova okupirali Novo mesto. Kmalu po ofenzivi so ga partizani znova obkolili. Svobodno ozemlje je spet zaživel. Žumberak, Bela krajina in velik del Dolenjske so bili del tega ozemlja. Na tradicijah in izkušnjah, ki so bile pridobljene že v obdobju pred kapitulacijo Italije, se je sodelovanje med slovenskimi in hrvaškimi enotami po ofenzivi še bolj razvilo in se je nadaljevalo do konca vojne.

Zdravko Klanjšček

Na slovenski strani se je dvema divizijama, oblikovanima v juliju 1943, pridružila še ena, in z njima tvorila 7. korpus NOVJ, ki se je pri Novem mestu zaradi obrambe Bele krajine naslanjal na Gorjance. Na hrvaški strani pa je že konec 1942. leta nastal 1. hrvatski korpus, ki je od 5. oktobra nosil ime 4. korpus NOVJ. Oba korpusa sta postopno razvila potrebne posebne enote, od artilerije do enot za zvezo ter enote in ustanove zaledno vojaške oblasti, od komand vojaških področij do komand mest in drugih. Razvila sta dobro obveščevalno službo. Sodelovanje se je razširilo tudi na gospodarsko področje.

Ker so bile ob kapitulaciji Italije tako močno uničene železniške proge Novo mesto-Črnomelj-Karlovec ter Karlovec-Reka oziroma Split, da sovražnik ni mogel načrtovati, da bi jih lahko usposobil, čeprav bi reokupiral vse ozemlje, po katerem te proge tečejo, je bilo zdaj žumberško območje prometno nekoliko manj pomembno. Enote NOV in POS so se naslanjale na Gorjance pri obrambi Bele krajine in Kočevskega roga, kjer so bili razporejeni osrednji vodstveni organi in Slovenska centralna vojaška partizanska bolnišnica. Hkrati pa je treba poudariti, da je bil Žumberak, predvsem območje Ozlja in prostor med reko Dobro in Kolpo, zelo pomemben za obrambo Bele krajine v metliški smeri. Lahko ugotovimo, da so na tem območju slovenske in hrvaške enote imele pravzaprav ves čas vojne skupni obrambni sistem, ki so ga urejali štabi obeh sosednjih korpusov in glavna štaba NOV in PO Slovenije in Hrvatske. V delu Žumberka, ki je bliže Beli krajini, so bile razmeščene tudi nekatere ustanove in bilo je urejeno stalno spuščališče za sprejem zavezniške pomoči.

Večje sovražnikove napade proti Beli krajini so slovenske in hrvaške narodnoosvobodilne enote preprečevale s skupnimi močmi. Ves čas vojne, od oktobra 1943 dalje, prav zavoljo takšne organiziranosti in sodelovanja sovražnik ni nikoli uspel prehajakati cele Bele krajine, niti ni bilo potrebno, da bi se osrednje ustanove in organi umaknili z njenega ozemlja.

Konec vojne so se enote 7. korpusa premaknile na Kočevsko, da bi zaščitile bok 4. armadi, ki je prodirala v Trst in na Sočo, nato so se usmerile proti Ljubljani. Takrat so prek Žumberka in Metlike, med 7. korpusom, ki je bil že podrejen 4. armadi, in Savo, prodirale enote 2. armade proti Zidanemu Mostu. VKrško je prodrla 4. krajiška udarna, 10. krajiška udarna divizija pa je pri Raki dohitela 373-legionarsko divizijo Tiger in jo razorožila oziroma zajela. Hkrati je že 8. maja 3-čmogorska udarna divizija prodrla v Novo mesto in nadaljevala pot proti Radečam in Zidanemu Mostu. Prodirajočim divizijam jugoslovanskih armad, ki so frontalno in dokončno osvobajale deželo, je obstoj svobodnih ozemelj lajšal prodore, enote teh območij pa so jim pomagale. Sodelovanje obeh elementov jugoslovanskih osvobodilnih sil, tistih, ki so prodirale frontalno in tistih, ki so bile do zaključnih bojev v sovražnikovem zaledju jugoslovansko-nemške fronte, je bilo izrednega operativno-taktičnega pomena, saj je bil s tem sovražnik prisiljen, da se premika počasi in po osnovnih komunikacijah. Ker se ni mogel pravočasno umakniti, je moral položiti orožje na jugoslovanskih tleh. K temu je pripomogel tudi boj enot na žumberškem območju.

Osnovna literatura

- Ambrožič Lado - Novljan, Partizanska protiofenziva, Ljubljana 1965,**
Ambrožič Lado - Novljan, Partizanska protiofenziva, Beograd 1968;
Bulat Rade, Žumberak i Pokuplje u NOB, Zagreb 1951;
Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 1-6, Ljubljana 1962-1981;
Dolenjski zbornik, Novo mesto 1981;
Ferenc Tone, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945, Maribor 1968;
Jare Janko, Partizanski Rog, Maribor 1967, 2. izdaja, Maribor 1977;
Jesen 1942 v Sloveniji, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963;
Klanjšček Zdravko, O strategiji in taktiki NOV in PO Slovenije, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1972;
Klanjšček Zdravko, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941-1945, Beograd 1984;
Kveder Dušan - Tomaž, O osvobodilni vojni, uredil Anton Bebler, Ljubljana 1975;
Mikuž dr. Metod, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knjiga 1-5, Ljubljana 1960-1973;
Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945, skupina avtorjev, 3. izdaja, Ljubljana 1978;
Sunajko Stevo, Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941-1945, Ljubljana 1971;
Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI. del, Boji v Sloveniji, v slovenščini knjiga 1-16, Ljubljana 1952-1981; v srbohrvaščini knjiga 1-19, Ljubljana, Beograd 1952-1975;
Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom II, knjiga 6, 7, Beograd 1957-1958; tom V, Borbe u Hrvatskoj, knjiga 4-21, Beograd 1954-1958.

**ŠIRENJE NAPREDNIH IDEJA IZMEĐU DVA RATA,
OKUPACIJA, PRIPREME ZA USTANAK I RAZVOJ
NOB-a U ISTOČNOM DIJELU ŽUMBERKA
DO POTKRAJ 1942. GODINE**

VASO VIDOVIĆ

ŠIRENJE NAPREDNIH IDEJA IZMEĐU DVA RATA U ŽUMBERKU I OSNIVANJE
KANDIDATSKE GRUPE KPH 1940. GODINE U OPĆINI KALJE

Stoljećima u Žumberku ljudi teško žive. Isključivo su ratari i stočari, uz manji broj vinogradara. U toj brdovitoj, škrtoj i teško obradivoj zemlji, sa slabim komunikacijama, proizvodnja nije zadovoljavala ni vlastite potrebe. To je tjeralo u svijet brojne Žumberčane, trbuhom za kruhom, u druge krajeve Jugoslavije, te prekomorske i zapadnoeuropske zemlje. Stanovnici su po vjeroispovijesti grkokatolici i katolici, a po nacionalnoj pripadnosti uglavnom Hrvati, uz manji broj Srba. Živjeli su u slozi i suradnji.

U prvome svjetskom ratu nekoliko je Žumberčana palo u zarobljeništvo u Rusiji i sudjelovalo u Oktobarskoj revoluciji. Tako su borci Crvene armije bili: Mirko Mirković, iz Đurića, Miloš Heraković-Mijo, iz Cerovice, Miloš Rajić, iz Rajića, Miloš Stanić-Šindik, iz Mrzlog Polja, Nikola Hodanovac, iz Tomaševaca, Mijo Medven, iz Medvenove Drage i Nikola Dundović, iz Javora, koji je tamo i poginuo. Oni su nakon povratka u našu zemlju prenosili duh Oktobarske revolucije u rodni Žumberak.

Po povratku u Žumberak nekih tzv. ekonomskih iseljenika iz prekomorskih i zapadnoeuropskih zemalja, napredne ideje su širili naročito: Tomo Rašić, iz Rašića, Ilija Vidović, iz Dana, Miloš Heraković, iz Herakovića, Martin Žnidaršič-Tinček, iz Tisovca, Jure Brajak, iz Žum. Kupčine, Petar Višošević, iz Višoševića, Janko Latinčić-Đan, iz Dana i Tomo Milaković-Janus, iz Glušinje. Neki su od njih zbog naprednih aktivnosti u inozemstvu bili tamo zatvarani i poslani prinudno u svoju zemlju, kući.

Školovanjem izvan Žumberka kao i zaposlenjima našao se manji broj Žumberčana u Zagrebu i drugdje u zemlji, gdje se dio njih uključuje u napredna i revolucionarna kretanja, te za posjeta ili povratka kućama i sami šire te ideje u Žumberku. Među njima spomenut ću ove: Janko Staničić-Roza, iz Staničića, Milan Romanović, iz Preoda, Dragica Staničić, iz Staničića, Petar Kovačević-Perša, iz Tisovca, braća Ivica, Zvonko i Miro Mušnjak, iz Stojdrage, Janko Jelenić, iz Jelenića, Katica Rapljenović, iz Stojdrage, Tomo Juratovac, iz Novog Sela i drugi, uglavnom članovi Partije i SKOJ-a.

Progresivnom političkom gibanju među narodom pridonosila su i šestorica Žumberčana sudionika u španjolskom građanskom ratu na strani republike, od kojih su se četvorica vratili kući 1941. i to: Petar Stić, iz Dana (vratio se rujna 1941. kao teški invalid iz francuskog logora, uhapšen 1. IV. 1942., pušten u siječnju 1943. iz zatvora i istog dana od posljedica umro), Stjepan Milašinčić-Šiljo, iz Pribića (poginuo na Kordunu 1942., kao komandant bataljona) i Petar Šimrak, iz

Vaso Vidović

Šimraka (došao u Španjolsku kao radnik iz SAD, kamo se nešto kasnije i vratio). Svi su oni dali svoj doprinos širenju naprednih i revolucionarnih ideja u Žumberku i između dva rata pridobivajući za njih sve više ljudi. Politički su djelovali prilikom susreta na seoskim sajmovima, za vrijeme praznika i raznim drugim prilikama te pri održavanju državnih izbora, na kojima se 1920. našlo i 20 glasova na listi KPJ. Nedostatak je bio što je njihova aktivnost bila uglavnom svedena na području općine Kalje i nije dopirala do ostalih dviju žumberačkih općina Sošice i Radatovići.

U to vrijeme nisu bili povezani s članovima viših foruma KPJ u Zagrebu, što bi ih organizacijski učvršćivalo i konkretiziralo njihovo djelovanje prema programu. Ta slabost se kasnije odrazila u praksi za ustanka u Žumberku, gdje se samo jedna mala partijska ćelija u općini Kalje našla pred velikim i odgovornim zadatkom.

Širenje naprednih ideja u Žumberku bilo je trn u oku klerofašista, HSS-ovaca i malobrojnih frankovaca kojih je bilo u općinama Kalje i Sošice. U općini Radatovići, koja je pripadala črnemeljskom kotaru i Dravskoj banovini, većina je bila uz režim stare Jugoslavije, što se najbolje vidjelo za vrijeme državnih izbora. Pristalice klera u Žumberku, pod rukovodstvom žumberačkoga grkokatoličkog biskupa iz Križevaca dr. Janka Šimraka i njegova zamjenika kanonika dr. Tome Severovića iz Stojdrage, vodile su kampanju protiv ljudi koji su širili napredne ideje. List Hrvatska straža, pod uredništvom spomenutog dr. J. Šimraka, širio je njihovu propagandu kao da su se na nesreću i u Žumberku pojavili bezbožnici, luterani, koji odvrćaju narod od Boga i vjere, šire komunizam i žele da svi budemo jednaki, da svi jedu iz jednog kotla, ne priznavaju brakove, ne poštuju privatnu svojinu i slično. Odmah po dolasku ustaške vlasti na njihovu je sugestiju otišao jedan broj mladića sposobnih za vojsku u ustaše i druge jedinice tzv. NDH, odakle se nisu nikada vratili izginuvši u borbi. I na druge načine tijekom rata iskazivali su svoje neprijateljstvo prema naprednim idejama.

Unatoč svemu između dva rata napredne su i revolucionarne ideje utirale put među siromašnim stanovništvom Žumberka. Dolaskom Josipa Broza Tita na čelo KPJ 1936. i 1937. godine jačao je utjecaj Partije na narodne mase nezadovoljne hegemonističkim, nenarodnim i eksploatatorskim režimom. U takvoj političkoj atmosferi u rujnu 1940. dolazi u Žumberak član KPJ Perica Kazić, iz Jastrebarskog i formira partijsku kandidatsku grupu, s Ilijom Bastašićem na čelu i sljedećim članovima: Tomom Rašićem, Milošem Vidovićem, Martinom Žnidaršićem, Milošem Herakovićem Grivšom te Petrom Kovačevićem, Markom Čučićem-Markičinom i Milanom Romanovićem-Zvonkom. Grupa je upoznata sa zadacima i obvezama te informirana o političkoj situaciji u zemlji i svijetu, posebno o borbi španjolskog naroda, gdje su sudjelovali i neki naši Žumberčani koji su zbog toga bili u francuskim logorima te im je trebalo pomoći u hrani, odjeći i novcu, te o njemačkom i talijanskom fašizmu koji prijete čovječanstvu, pa i našoj zemlji, kao i o potrebi pripravnosti za otpor, ako naša zemlja bude napadnuta. Pošto je saznao za postojanje partijske kandidatske grupe, iz Zagreba u Žumberak došao je Janko Staničić-Roza, član Partije, inače rođeni Žumberčanin, i s istom grupom održavao sastanak zimi 1940./1941. u Pečnom. Uz ostale zadatke, naređeno je članovima grupe da se prikuplja i odmah šalje pomoć španjolskim borcima u francuskim logorima, te zaključeno što prije formirati partijsku ćeliju i novu kandidatsku grupu KPH i osnovati **SKOJ-evsku organizaciju**.

Vaso Vidović

OKUPACIJA ŽUMBERKA, OSNIVANJE PARTIJSKE I SKOJEVSKE ORGANIZACIJE,
PRIPREME ZA USTANAK TE OSNIVANJE I RAZBIJANJE PARTIZANSKOG ODRE-
DA MATIJA GUBEC 1941. GODINE

Politička zbivanja u zemlji postajala su sve složenija i događaji su tekli munjevitom brzinom. U proljeće 1941. mnogi ljudi u Žumberku dobivaju pozive u rezervu starojugoslavenske vojske i tamo odlaze, među kojima i neki članovi kandidatske grupe KPH. U ožulju vlada stare Jugoslavije pristupa Trojnom paktu, a već 5. travnja 1941. uslijedio je napad fašističke Njemačke, a zatim Italije i njihovih satelita na Jugoslaviju. Već 12. IV. 1941. uslijedila je kapitulacija stare Jugoslavije i njezina okupacija. Dva dana ranije okupatori su na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine proglasili tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku s Antom Pavelićem na čelu i njegovim ustašama na vlasti. Rasulom starojugoslavenske vojske nekolicina vojnika povratkom kućama u Žumberak donijela je oružje i opremu, što je većinom sakriveno i pored strogog upozorenja Mačekovih zaštitara i novih ustaških vlasti, te su se tek pojedinci uplašili i predali oružje.

Odmah nakon kapitulacije stare Jugoslavije u Žumberku se javljaju i dižu glave domaći frankovci, a uz njih i zaštitari, kojih ranije nije bilo na području Žumberka. Među njima našla su se i četvorica emigranata - ustaša iz Italije, rođenih Žumberčana, koji su kao siromašni radnici iz Belgije otišli u Italiju među ustaše a vratili se sva četvorica kao ustaški oficiri. Istaknutiji među njima bio je Janko Ruklić, ustaški satnik, iz Šimraka. Uz blagoslov svog suseljanina biskupa dr. Janka Šimraka, organizira oko 20 mladića i odvodi ih u ustaše. Nagovaranja ovih mladića da ne idu u ustaše, nisu pomogla. Uključeni su u, po zlu poznatu, 13. ustašku bojnu, koja je tijekom 1942.-1943. godine po nekoliko mjeseci bila stacionirana u Žumberku gdje je vodila ogorčene borbe s partizanskim jedinicama, a zapovjednik joj je bio sam Janko Ruklić.

Po okupaciji Žumberak je ušao u sastav tzv. talijanske III. okupacijske zone, dok je njegovom sjeveroistočnom stranom prolazila demarkacijska linija između Nijemaca i Talijana. Nakon dogovora s Nijemcima i ugovora s tzv. NDH, Talijani se početkom lipnja 1941. povlače iz žumberačkih općina Kalje i Sošice, koje ulaze u sastav NDG, i anektiraju žumberačku općinu Radatoviće. Tu ostaju do studenog i početka prosinca 1942. kada su ih odatle protjerale jedinice 13- proleterske NOU brigade Rade Končar i slovenske Ivan Cankar. Tromeđa između dijelova Slovenije okupiranih i anektiranih od strane Italije i Trećeg Reicha te tzv. NDH nalazila se kod Stojdrage. Kada su se Talijani povukli u općinu Radatovići, ustaške vlasti su postavile granične financijske i oružničke posade u selima uz granicu općina Kalje i Sošice, te Krašić i Vivodinu, koje su kasnije 1942. priključene Žumberku, i to u Grdanjcima, Stojdragi, Budinjaku, Kalju, Sošicama, Kaštu, Vivodini, Kostanjevcu, Pribiću i Krašiću. U administrativnom pogledu Žumberak je ulazio u sastav kotarske oblasti Jastrebarsko.

Dana 11. svibnja 1941. iz Zagreba u Žumberak dolazi Janko Stančić-Roza, da vidi situaciju i mogućnosti dizanja ustanka, te se od kandidata KPH osniva partijska ćelija za općinu Kalje s Ilijom Bastašićem kao sekretarom. Bila je to prva partijska ćelija u Žumberku. Na sastanku se raspravljalo o raznim pitanjima vezanim za ranije zadatke i aktivnost u novonastaloj situaciji. Odlučeno je da se oformi nova

Vaso Vidović

kandidatska grupa od 12 članova, da članovi ćelije rade i potom najistaknutije primaju u Partiju. Osim toga Miloš Vidović je dobio zadatak povezivanja s poznatim drugovima Slovincima, od kojih su neki bili članovi Partije. To su bili Lojze Žokalj, iz Krške Vasi, braća Nacek, Milan i Viktor Stanič, iz Podbočja, Franc Dragan iz Mladja, Franc Šišič, iz Planine, Franc Golobič, iz Trebelnika i Franc Božič, iz Prušnje Vasi. Sa Slovincima je trebalo odmah uspostaviti veze, upoznati se sa stanjem njihovih priprema i spremnošću, da se ubuduće izvode zajedničke aktivnosti i formiraju zajedničke hrvatsko-slovenske partizanske jedinice u rajonu Gorjanaca. Stanič je članove Partije upoznao s najnovijom situacijom u zemlji i svijetu i shodno tome dao konkretne zadatke za prikupljanje oružja, hrane i odjeće za skore akcije. Na sastanku su prihvaćeni i drugi zadaci, a u vezi s novom situacijom u zemlji. Raspravljano je kako razvijati političku aktivnost u narodu u raskrinkavanju ustaša i njihove NDH, u čemu težište treba staviti na njihova zvjerstva nad srpskim stanovništvom, ali i svim rodoljubima, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Dogovoreno je nadalje kako djelovati i pridobivati nove simpatizere za NOP i pripravnost stupanja u borbene redove kad kućne čase za dizanje ustanka i oružane borbe.

Na sastanku se raspravljalo i o osnivanju jedne ili više skojevskih organizacija, i o primanju u SKOJ ili KPJ. Poimenice je predviđeno 29 omladinaca i omladinki koji bi se mogli primiti u SKOJ. Odlučeno je da se formiraju tri skojevske grupe prema teritorijalnoj podjeli, što je i učinjeno do sredine kolovoza 1941. Poslije partijskog sastanka Janko Staničić-Roza osnovao je i prvu skojevsku grupu za područje Budinjaka u sastavu: Vaso Vidović, iz Dana, sekretar, i članovi: Ivica Stić, iz Dana, Janko i Tomo Štrbac iz Budinjaka, Janko Kovačević-Crni i Janko Kovačević-Mišljenac, iz Tisovca. U nju su uključeni i nešto kasnije Jelka Kovačević-Tinčekova i Jelka Vuković, iz Tisovca, te Ana Vidović i Mara Stić, iz Dana. Janko Jelinić, krojač iz Jelinića, Tomo Juratovec, krojač iz Novog Sela i Barica Vučković, učiteljica u Grabru, rodom iz Okića, bili su zagrebački skojevci, tamo su i primljeni u SKOJ, a kao takvi su djelovali i među omladinom u Žumberku. Zatim je u srpnju 1941. u Pećnom osnovana skojevska grupa. Koliko je meni poznato, u njoj su bili: Dragica Staničić, sekretar, inače studentica i članica SKOJ-a u Zagrebu, iz Staničića, i članovi: njezina braća Dušan i Zvonko, te Pajo Čučić, Dane Rašić, Jela Romanović, Petar Rašić i Janko Grubač. U kolovozu 1941. osnovana je i treća skojevska grupa Mrzlo Polje, Glušinja i Gornja Vas u kojoj su bili: Milan Milaković, iz Glušinje, Pavao Latković, iz Mrzlog Polja, Zvonko Petretić, iz Petričinog Sela te Ivica Sladetić i Josip Šintić, iz Gornje Vasi. Većini njih bilo je rečeno da su članovi SKOJ-a ali da će to biti jer su smatrani za dobre omladince i omladinke na koje se moglo tada s punim povjerenjem računati, a što će oni svojim daljnim radom i potvrditi, no nekog organiziranijega, svestranijeg i potpunijega političkog rada i djelovanja među njima nije bilo zbog općih okolnosti i prilika koje su uslijedile u jesen 1941. u Žumberku.

Kada je 22. VI. 1941. fašistička Njemačka sa svojim satelitima napala Sovjetski Savez, članovima Partije, kandidatima i članovima SKOJ-a u Žumberku skrenuta je pažnja da intenziviraju politički rad na terenu, da se čuvaju ustaša i oružnika, da prijeđu u ilegalnost, da pojačaju budnost na svakom koraku i vode računa o konspiraciji u radu i djelovanju među narodom, što oni i čine. Tako se intenziviraju pripreme za oružanu borbu i ustanak u Žumberku. Krajem srpnja 1941. iz

Vaso Vidović

Zagreba po zadatku KP u Žumberak dolazi Janko Staničić-Roza, sastaje se s članovima Partije i drugim naprednim ljudima, upoznaje se sa stanjem na terenu i raspoloženjem naroda prema ratu Njemačke i Sovjetskog Saveza. Iznio je stavove rukovodstva CK KPJ i CK KPH o tome ratu. Informirao je o proglašenju za dizanje ustanka i početku oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika u mnogim krajevima naše zemlje. Opisao je surovost neprijatelja i strašan teror koji sprovodi nad nedužnim stanovništvom, kao i brojne zločine. Optimistički je govorio o SSSR-u ukazujući na staru taktiku iz napoleonskih ratova. Istakao je da se ne smije čekati ni ovdje u Žumberku, da treba odmah pojačano prikupljati oružje, hranu i drugo da se može i ovdje prići dizanju ustanka. Za prvi partizanski logor predviđeno je mjesto na području Kremenjaka, u Pečnom, a kasnije na Gorjancima, u Sloveniji, negdje uz granicu.

Staničić je obavijestio partijske rukovodioce CK KPH o svojim zapažanjima u vezi sa stanjem u Žumberku. Je li to učinio direktno ili preko Janka Krajića, koji je vjerojatno imao podatke o tome i s druge strane, ostaje nepoznanica. Inače se Krajiću pripisivala krivica za neuspjeh dizanja ustanka i razbijanje partizanskog odreda Matija Gubec u Žumberku, jer da je, navodno, netočno prikazivao stanje i pripreme članova Partije i simpatizera u Žumberku za prihvatanje drugova iz Zagreba koji su upućivani u Odred. Čini se da je Staničićeva procjena situacije o stanju i raspoloženju u Partiji i kod naroda istočnog dijela Žumberka bila povoljna.

Vjerojatno su iz toga u rukovodstvu CKKPH stekli povoljan dojam o stanju na terenu, jer su uskoro počeli slati drugove iz Zagreba u Žumberak da dižu ustanak. Nažalost taj prvi pokušaj dizanja ustanka u Žumberku doživio je neuspjeh. U Žumberak je tada ishitreno upućen veliki broj boraca u akciju koju je karakterizirala nedovoljna organiziranost, nepripremljenost prihvata, slaba opremljenost oružjem, nedovoljna politička angažiranost i oružana aktivnost i drugo, a sve to govori samo za sebe. Teško je danas sa sigurnošću reći: Što je i tko tada naveo i kakav je izvještaj u Zagrebu podnio? Na osnovu čega je donesena odluka bez dovoljne prethodne pripreme za ustanak u Žumberku i tko ju je donio? Danas o tome nema više živih svjedoka, Krajića i Staničića, a vjerojatno ni drugova iz tadašnjeg rukovodstva CK KPH, zato možemo samo pretpostavljati.

Pojedini zapisi iznose različite podatke o svemu, pa i o broju boraca u Partizanskom odredu Matija Gubec, osnovanom sredinom kolovoza 1941. u Žumberku. Pogrešno navode da u njemu nije bilo Žumberčana, osim Janka Staničića i Janka Krajića. Prema dokumentima i izjavama u Odredu su bili još i ovi Žumberčani: Ilija Bastašić, Dušan i Milan Staničić, Dragica Staničić, Milan Romanović-Zvonko, Miloš Heraković, Tomo Rašić i Mirko Čučić-Merkečin. Zbog suradnje i pomaganja odreda hranom još je oko 20 Žumberčana uhapšeno, a neki od njih su nešto kasnije iz zatvora otpremljeni u logor Jasenovac i tamo likvidirani, kao npr. Marta Staničić. Oko 30 Žumberčana bilo je tih dana spremno da stupe u Odred. Među njima bilo je članova Partije, kandidata KPH, skojevaca i simpatizera. Do toga nije došlo, najvjerojatnije jer odred nije imao oružja, a možda i zbog nekih drugih razloga. Navodim i neke razloge i činjenice suprotne izvještaju koji je navodno podnio Krajić u Zagrebu o povoljnoj situaciji za ustanak u Žumberku, a to su:

- partijska i skojevska organizacija u Žumberku bile su relativno mlađe, nedovoljno izgrađene i nepripremljene za ovakav pothvat kao što je organiziranje ustanka;

Vaso Vidović

- bila je slaba povezanost naroda Žumberka međusobno tj. između njegovih općina Kalje, Sošice i Radatovići;
- gotovo sve veze s KP su uoči rata bile od domaćih ljudi, preko braće Kazića iz Jaske i braće Mušnjaka iz Zagreba;
- veze su bile jedino u općini Kalje, dok su Sošice zanemarene, pogotovo općine Krašić i Vivodina, koje su 1942. pripojene ratnom kotaru Žumberak;
- slabost se očitovala i u tome što partijska organizacija Bele krajine u Sloveniji (Črnomelj, Metlika) uoči i početkom rata nije intenzivnije djelovala i među narodom općine Radatovići;
- činjenica je da je sama lokacija za partizanski logor odreda u šumi Gmajna-Pečno, kod Đurića, izabrana nesretno u to vrijeme; bila je bliže oružničko-graničnim posadama "Matija Gubec";
- mirovanje Odreda na lošoj lokaciji, bez političkog rada među narodom, uz nedovoljnu angažiranost postojećih članova KP, kandidata, skojevaca, pa i ostalih simpatizera, slaba opremljenost oružjem, izostanak oružanih akcija na terenu i dr.;
- loši smještajni uvjeti razlog su da Odred nije dugo mogao ostati neotkriven. Zapazivši sumnjiva kretanja pojedinih osoba i grupica ustaške vlasti su naredile uspostavljanje seoskih straža po žumberačkim selima pod parolom borbe protiv četnika, a pojačana je kontrola ustaša, oružnika i financija na tome terenu;
- prema pisanim podacima, a što djelomično potvrđuju i neki od dokumenata, trojica pripadnika Odreda Matija Gubec bili su ustaški agenti i izdajnici, te su vjerojatno i oni pridonijeli njegovom razbijanju i uništenju;
- nije bilo dovoljno iskustva i vremena za provjeravanje ljudi slanih u Žumberak;
- nedaće i poteškoće pojavile su se već prvih dana u prehrani 50 boraca Odreda, koji su boravili više od 20 dana u logoru, a mala sela Staničići i Stiči u Pečnom, nisu ih sama mogla prehraniti, jer su i sama jedva izlazila na kraj s prehranom, dok su ostala sela bila udaljena sat - dva hoda;
- žito je trebalo nositi u više od sata udaljeni Koretić mlin, preko kojeg se održavala i veza Zagreba sa Žumberkom.

Želim istaknuti još neke pojedinosti u vezi s Partizanskim odredom Matija Gubec, a koji su mi osobno poznati. Prvo: dogovor s drugovima Slovencima o prehrani boraca tog odreda. Miloš Vidović je oko 26. VIII. 1941. odveo na sastanak u Sloveniju Janka Krajića, komesara odreda. U Sv. Križ (danas Podbočje) doveo ih je Franc Bezjak umjesto Lojza Žoklja koji je uhapšen. Oni su se sastali s braćom Stanič i još nekim drugovima Slovencima, članovima Partije i aktivistima Osvobodilne fronte, i održali su zajednički sastanak. Dogovoreno je da se 4 oni u Sloveniji uključe u prikupljanje hrane jer je to trenutno najvažnije za borbu Odreda u Žumberku, s tim da će se detaljnije o suradnji dogovoriti kasnije. Po povratku sa sastanka Krajić je rekao Vidoviću da na osiguranju prehrane boraca treba angažirati što veći broj domaćih ljudi, članova Partije i simpatizera. Poslije dogovora kroz 5 dana javilo se za Odred 10 Slovenaca, ali se nisu uključili zbog situacije u kojoj se tada taj našao. Drugo: loša organizacija dovoženja oružja i opreme u Odred. Početkom rujna 1941. Janko Staničić je održao partijski sastanak u kući Miloša Vidovića u Danima, gdje je uz članove KP prisustvovalo i nekoliko kandidata. Staničić je upoznao prisutne sa stanjem u Odredu i daljnjim planovima i zadacima. Obavijestio ih je da sljedećeg dana kolima preko Stojdrage

Vaso Vidović

i Budinjaka stiže oružje, municija i druga oprema. Za prihvat, istovar i prijenos toga na sigurno mjesto trebalo je oko 20 ljudi, i to 10 iz Odreda i 10 mještana. Dopremljeno oružje i materijal namjeravalo se pohraniti u Židovski jarak (između sela Bratelji i Dani). Nakon toga da će biti razrađen plan za napad i razoružanje oružnika-graničara u Budinjaku i Kalju, poslije čega bi se sudionici akcije i borci Odreda prebacili na teren Slovenije. Sljedećeg dana sudionici sastanka su obavili potrebne pripreme i prikupili neophodne podatke za planirane akcije i s punim optimizmom očekivali uspjeh. U večer se okupio potreban broj ljudi na zakazanom mjestu, a s njima i dva Slovenca, te čekali kola s oružjem i opremom. Poslije ponoći ljudi su postali nervozni i negodovali na organizaciju i posljedice koje to može imati za sve njih ako ih otkriju. Pred zoru se ljudstvo razišlo. Da vide u čemu je stvar, u Pećno je otišao Tomo Bartelj, kandidat Partije, i tamo od nekog iz odreda saznao da su oružje i oprema dopremljeni drugim pravcem u Miranjec i istovareni u vinogradarsku klijet. Tamo su ustaše zarobili dvojicu boraca, a u klijeti ubili pratioca oružja, Lea Rukavinu, koji je trebao stupiti u Odred Matija Gubec. On je prvi poginuli borac u Žumberku. Tako je oružje i sve drugo palo u ruke ustaša. Zašto je promijenjen pravac dopreme oružja od dogovorenog mjesta gdje su ljudi već čekali, ne zna se. Poslije toga ustaše kreću u Žumberak. Grupa boraca dočekuje jednu njihovu ustaško-oružničku patrolu kod Gračaca i Stakića, i u borbi 6. IX. 1941. jednog ubija i dvojicu ranjava, dok je od boraca Odreda lakše ranjen Slavko Komar. Nakon te borbe šalju se jače snage ustaša, oružnika i domobrana iz Zagreba i Karlovca u Žumberak. Opkoljavaju se i pretresaju pojedina sela i šumski predjeli. U isto vrijeme se aktiviraju granično-oružničke posade u Žumberku. Nad narodom se u pojedinim selima čine represalije i hapšenja. U tom prvom naletu neprijatelja Odred Matija Gubec se bez borbi tako reći raspao. Borci su se razišli u raznim pravcima. Jedna veća grupa s komandantom Floresom na čelu povukla se kanjonom Slapnice do sela Grič. Tu je Cvetko Vječeslav-Flores, komandant Odreda, s Josipom Turkovićem, odredskim blagajnikom, otišao u selo u namjeri da kupe ovcu, jer su borci bili strašno iscrpljeni maršem i ogladnjeli. U selu se obratio najgorem seljaku Milošu Heraloviću zvanom Pužo. On ih je zadržao i uspio obavijestiti oružnike i graničare iz Kalja i Petričinog Sela koji su ubrzo stigli, Floresa zarobili, a Turkovića ubili. Otvoreno je pitanje zašto i kako nisu ostali borci Odreda iz te grupe napali oružnike i finance kojih je bilo svega 5-6, već su se panično razbježali i povukli dalje u šumu.

Treće: odmah poslije Griča je rukovodstvo Odreda, koje je bilo u toj glavnoj grupi, odlučilo da Janko Staničić ide u Zagreb da izvjesti rukovodstvo CK KPH o stanju i situaciji i da nabavi hranu. Zadržao se jednu noć sakriven u selu Dane kod Miloša Vidovića, moga brata, i tu se sastao s Dragicom Staničić koja je stigla iz Zagreba da ispita što je s Odredom Matija Gubec. Vratila se istu noć jednim putem u Zagreb, a Janko je krenuo drugim, ne poslušavši Miloša Vidovića da ne ide on, jer da će one u Zagrebu izvjestiti Dragica, koja je došla u Odred kao kurir. Rekao je da i on mora po svaku cijenu ići u Zagreb. Miloš ga je otpratio do Noršić Sela, dalje je krenuo sam, a na putu u Vratnik, u blizini Samobora, uhvatile su ga ustaše, koje su tada bile zabranile izlete u Samoborsko gorje, te pojačale svoje snage i kontrolu na tom pravcu. Odveden je u jastrebarski, a zatim zagrebački zatvor i nakon zvjerskog mučenja strijeljan na Dotrščini, u Zagrebu,

Vaso Vidović

zajedno s Floresom i još 4 borca Odreda 19. XI. 1941. godine. Komandant (poslije pada Floresa) Dropulić, komesar (poslije pada Krajića) Komar i borac Božac probili su se preko Gorjanaca i Bele krajine u Hrvatsko primorje, nekoliko boraca se probilo u Sloveniju, nekoliko u Zagreb, a neki su se sakrili i na terenu. No više od 30 njih je ubrzo pohvatano i odvedeno u Zagreb od kojih je potom 14 strijeljano, 10 upućeno u logore, a ostali su pušteni, dok su trojica poginuli u Žumberku i Gorjancima. Tako je Odred doživio potpuni krah i rasulo. O situaciji s tim odredom u Pečnom izvjestio je Miloša Vidovića Miloš Heraković-Grivša, koji se po razbijanju probio do sela Dana. Oni su odmah s nekoliko drugova i nešto hrane pošli u pravcu Pogane jame, gdje su pretpostavljali da se nalaze borci izbjegli poslije Griča ali nažalost nisu uspjeli nikoga pronaći. Potom su kraj Budinjaka oružnici zarobili trojicu boraca kod kojih su pronašli tri crvene zastavice s izvezenim srpom i čekićem na njima. Brutalno su ih tukli pred narodom. Sva trojica su zbog toga strijeljana 19- XI. 1941. u Dotrščini, s Floresom i Staničićem. Zastavice su izvezle Jela Kovačević-Donina i Jela Kovačević-Tinčekova, omladinke iz Tisovca, i predale Martinu Žnidaršiću, a on ih je dao Janku Staničiću, koji ih je dao borcima Odreda pri polaganju zakletve. Odred je postojao 30 dana i tragično završio.

Po razbijanju Partizanskog odreda Matija Gubec u selima općine Kalje situacija je bila teška: ustaše, oružnici i graničari su hapsili u koga su i malo posumnjali. Mnogi su sprovedeni u jastrebarski zatvor, od kojih su neki potom strijeljani a neki upućeni u logor Jasenovac, gdje su također neki likvidirani. Pojedinci su se uspjeli izvući na razne načine i intervencije. Mnogi ljudi bili su pod sumnjom oružnika za suradnju s Odredom, ili su bili vojni bjegunci te su se prebacili u Sloveniju gdje su imali svoje vinograde, ili su se krlili kod poznanika Slovenaca u talijanskoj okupacijskoj zoni gdje oružnici iz NDH nisu smjeli doći, a Talijani su se slabo kretali po tim mjestima. Neki su se javili u vojsku, drugi su završili u zatvoru, a među narodom je za neko vrijeme zavladao panika i nesigurnost. Dok su oružnici progonili ljude i hvatali ih, veoma važnu ulogu odigrala je omladina, pa čak i djeca. Oni su budno pratili izlazak oružnika i na vrijeme izvještavali one kojima je prijetila opasnost.

PRIPREME ZA USTANAK U PROLJEĆE 1942, DOLAZAK PARTIZANA S KORDUNA, ZAGREBA I OKOLICE I ZAPOČINJANJE ORUŽANE BORBE

Već u studenome i prosincu 1941. teror je nešto popustio, osjetila se smirenija situacija, a i zima je činila svoje. Partijska organizacija ponovo uspostavlja vezu sa Zagrebom, preko braće Zvonka i Ivica Mušnjaka, članova Partije u Zagrebu, rodom iz Stojdrage, gdje su imali rodbinu, a koji su i ranije održavali veze sa žumberačkom partijskom organizacijom. Preko njih, a i drugih kanala, partijska organizacija je obavještavana o situaciji u svijetu i zemlji, borbama na istočnoj fronti i u našoj zemlji, te potrebi za nastavljajući priprema za ustanak u rano proljeće 1942. godine. U tome se pravcu odvijala dalja aktivnost žumberačkih komunisti. Tome je pripomogao i Petar Stić, iz sela Dani, koji se kao teški invalid, inače španjolski borac u rujnu 1941. vratio iz francuskih logora kući. On je išao među ljude, pričao o španjolskom ratu, zvjerstvima ustaša i o skorom dicanju ustanka u našem kraju. Njegova istupanja nisu ostala nezapažena, te je u travnju

Vaso Vidović

1942. uhapšen i otpremljen u karlovački zatvor gdje je teško maltretiran i mučen, ali ništa nije htio priznati. U siječnju 1943. je pušten, ali je istog dana od posljedica zlostavljanja umro. Do proljeća 1942. održao je više sastanaka, od kojih nekoliko i u našoj kući, u Danima, gdje se raspravljalo o situaciji, prorađivao materijal i utvrđivali daljnji zadaci. O ovim pripremama, te stanju i raspoloženju u Žumberku izviješten je u Zagrebu Marko Belinić, tada organizacijski sekretar Okružnog komiteta KPH Zagreb, pod koji je tada pripadao i Žumberak. Da su pripreme bile dobro obavljene pokazuje i nova situacija kada je u Žumberak, po odluci CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske, iz 1. kordunaškog NOP odreda upućena deseterina od 14 boraca pod zapovjedništvom Teše Bulata, gdje su stigli noću 29./30. IV. 1942. Za razliku od grupe iz 1941. ovi su bili dobro naoružani i imali su borbeno iskustvo. Ubrzo su počeli hapsiti ustaške špijune, povezali su se s članovima Partije i na njihov prijedlog, zajedno s nekima od njih, otišli u šumu Pogana jama, tadašnje granično područje Italije i NDH, a iz naše kuće tamo ih je vodio brat Miloš. Tu su osnovali logor i došli u dodir s borcima slovenskoga Krškog odreda, koji su također logorovali u neposrednoj blizini. Borcima su svakim danom prilazili novi ljudi, kako članovi Partije, kandidati Partije i skojevci, tako i vojni bjegunci i drugi domaći ljudi. Brinuli su se o prehrani boraca, više zbog toga što su naselja bila dosta udaljena od logora, pa je trebalo prelaziti cestu i granicu noću i kući se vraćati drugu noć. Bježalo se prema potrebi u vinograde u Sloveniji, i obratno, Slovenci u Žumberak. Za nekoliko dana deseterina iz Korduna je u Žumberku narasla na vod partizana, a već nakon mjesec dana na četetu. Oni nisu mirno čekali izolirani u logoru, već su išli među narod po selima. Govorili su o ciljevima naše borbe, predstavljali se kao narodni borci za slobodu i bolji život. Time su se izbjegle pogreške iz 1941. Za ustaše i četnike isticali su da su jedno te isto, da su jedni i drugi sluge i suradnici okupatora. Narod ih je brzo prihvatio i pomagao u njihovoj borbi, jer bez podrške naroda nikako se ne bi mogli održati na tom terenu. Prešlo se u napad na oružnike u Budinjaku i zajedno sa Slovencima u borbu protiv Talijana koji su protjerani u Kostanjevicu. Od tada suradnja hrvatskih i slovenskih partizanskih jedinica i zajedničke akcije i borbe trajat će do kraja rata.

Odmah po dolasku deseterine u nju su stupili Žumberčani: Ilija Bastašić, Marko Čučić-Markičin, Miloš Vidović, Tomo Vidović-Tonček, Janko Višošević-Perin, Marko Čučić-Majk, Martin Žnidaršič-Tinček, Miloš Heraković-Grivša, Slavko Heraković, Tomo Juratovac, Tomo Milaković, Nikica Milaković i drugi, ne računajući one koji su osiguravali i donosili hranu u logor u Poganoj jami. Krajem svibnja 1942. u sastav voda u Poganoj jami dolazi 14 boraca iz Hrvatskog zagorja, iz sastava razbijene Zagorske čete kod Brdovca. Putem im se u Okiću priključila i Milka Kufrin, koja je tu stigla s Korduna, sa 18 boraca s toga okićkog područja. Sve njih je zajedno u Poganu jamu iz Okića doveo Marko Čučić-Markičin, prvi kurir Tešine grupe. Tako se broj boraca tada povećao na 50. Potom su pristizali novi borci iz Žumberka, Samobora i Jastrebarskog pa i Zagreba. Dana 20. VI. 1942. iz Korduna u Žumberak dolazi i vod Grge Milašinčića, preko Vukove Gorice i Kupe kod Kamanja. Među njima je bio i Žumberčanin Nikica Heraković, a i Grga je rodom iz Pribića. Još je u Poganoj jami, kad je stigla Milka Kufrin sa svojom grupom, formirana 1. žumberačka partizanska četa. Već dva dana potom četa je zajedno s borcima Krškog odreda

Vaso Vidović

napala Talijane kod Oštrca, u Čmečoj Vasi, Hrastu i Brusnici. U jednoj akciji zarobljen je talijanski kamion s hranom. Poslije tih akcija Talijani se više nisu usudili izlaziti iz svoga garnizona u Kostanjevici. Poslije napada partizana na graničnu posadu u Budinjaku ona je nakon nekoliko dana pobjegla u Kalje, a u Budinjaku su spaljeni telefonski stupovi i veća količina drveta namijenjenog Pavelićevim ustanovama u Zagrebu, a uhapšeni su i ustaški agenti na terenu. Ovdje je potrebno istaći dobro raspoloženje naroda onih žumberačkih sela koja gravitiraju Pogani jami. To se pokazalo i prikupljanjem hrane za borce u logoru, iako su to uglavnom siromašna sela. Teže je bilo prikupljenu hranu prenositi preko ceste Novo Selo-Budinjak-Gornja Vas. Ta cesta koju su graničari dobro čuvali noću bila je u neku ruku granica između NDH i Italije. Zato je trebalo jednu večer odnijeti hranu u logor u Poganu jamu, a drugu večer se vraćati natrag.

Ustaše su preko svojih agenata doznali za položaje logora slovenskih i naših boraca te su 5. VI. 1942. iznenada napali slovenski logor gdje je bila i grupa naših boraca. Tom prilikom zarobili su jednog partizana, jedan puškomitraljez, pušku i nešto druge opreme. To su obilno koristili u svojoj propagandi, tvrdeći da su uništili partizane u Poganoj jami.

Rezultati bolje pripremljenosti i organiziranosti i boljeg prihvata sve većeg broja boraca i opreme odrazili su se u vidu jačanja čete i učestalosti njezinih akcija. Započela su življa gibanja i akcije u svim pravcima. Poslije napada na logor Slovenaca borci žumberačke čete su se prebacili iz Pogane jame u šumu Manjak, kod Tisovca. Tu su osnovali novi logor, koji je bio na mnogo sigurnijem mjestu odakle je ujedno bilo pogodnije krenuti u raznim pravcima Žumberka, pa i dalje do Okića i Horvata i dalje prema Zagrebu, te Samoboru i Jastrebarskom. Kako je krajem lipnja 1942. u Žumberak stigao Marko Belinić, u Tisovcu je i službeno formirana 1. žumberačka partizanska četa, iako je ona postojala i djelovala već mjesec dana. Potvrđeno je ranije rukovodstvo čete i to: komandir Tešo Bulat, njegov zamjenik Pavel Videković, komesar Ivan Sokolčić-Fabijan i njegova zamjenica Milka Kufrin. Jedino je za operativnog oficira imenovan Jurica Draušnik, koji je upravo stigao u četvrtu iz Vrapča. Četa je ubrzo narasla na oko 150 boraca, formacijski na 4 voda, a pripremalo se i formiranje bataljona. Tu u Tisovcu četa je 9. VII.

1942. na zboru pred više od 300 seljaka iz okolnih sela položila zakletvu. Na zboru je govorio i Marko Belinić, komesar II. operativne zone NOPO Hrvatske, o situaciji u zemlji i svijetu. Četa je imala 21 člana Partije, više kandidata i skojevsku organizaciju. Partijskim radom rukovodila je Milka Kufrin. Odmah potom uslijedile su svakodnevne akcije čete ne samo u Žumberku, već i oko Samobora, Jastrebarskog i na pravcu prema Zagrebu. 1. i 2. vod upućen je u rajon Rajiča i Pećna. Tih dana oni su između Budinjaka i Dana zapalili dva njemačka kamiona s drvima, koja su vozili za Zagreb a njemački vojnici su uspjeli pobjeći u Kalje. Treći vod je upućen u rajon Okića i Horvata i okolicu Samobora, gdje je izveo više akcija na željezničku prugu Zagreb-Karlovac, općinske zgrade i likvidirao više neprijateljskih špijuna i suradnika, a pri povratku u Žumberak vodio borbe s ustašama. Četvrti vod upućen je u rajon Sošica i tamo se zadržavao i djelovao po selima. Ujedno je 1. i 2. vod kontrolirao cestu Kalje-Kostanjevac, likvidirao domaće špijune i agente. U isto vrijeme ti su vodovi zajedno sa seljacima prekopali cestu između Bregane i Stojdrage, te Kalja i Kostanjevca.

Vaso Vidović

U takvoj situaciji narod u istočnom dijelu Žumberka osjećao se sve slobodniji. Oružnici su se povukli u svoje postaje odakle više nisu polazili u patroliranje. Jedino su se s vremena na vrijeme u Žumberku u većim grupama pojavljivale ustaše iz Samobora i Jastrebarskog, te prolazile selima tražeći partizane. U takvoj sve povoljnijoj situaciji održan je 10. VII. 1942. zbor naroda u Osunji, kojemu je prisustvovalo više od 200 seljaka, što iz Žumberka što iz okolnih slovenskih sela. I na tom zboru je također govorio Marko Belinić, komesar II. operativne zone.

O svemu tome, kao i o drugim zbivanjima u Žumberku 17. VII. 1942., on je izvještavao Glavni štab NOPO Hrvatske. Pokret se naglo širi sve većim preljevom boraca. Sve više sužava se prostor za kretanje neprijatelja, a širi se oslobođeni teritorij, pa se tada prišlo osnivanju seoskih NOO-a, prvih organa nove narodne vlasti. U navedenom izvještaju Marko Belinić uz ostalo izvještava: „Mi smo u Žumberku svojim akcijama i pravilnim radom od straha i nepovjerenja naroda prema partizanima, kakvo je vladalo naročito poslije razbijanja Prvog odreda Matija Gubec, stvorili ljubav i povjerenje kod naroda Žumberka. Danas se već može reći da je Žumberak kontrolirano područje partizana. Partizani ovdje već u neku ruku vrše vlast. Spriječili su svaki dalji šverc konjima iz Hrvatske u Italiju, u tzv. okupacijsku zonu Slovenije. Tako su partizani zabranili odlazak u Sloveniju bez propusnice koju su izdavali narodnooslobodilački odbori kao organi vlasti.“ Kao rezultat dolaska, uspješnog djelovanja i jačanja partizana u Žumberku i Pokuplju, gdje je također u lipnju 1942. formirana Partizanska četa Kljuka, Glavni štab NOPO Hrvatske je 2. VII. 1942. formirao Žumberačko-pokupski NOP odred sa zadatkom djelovanja na tome području. U odred je pored 1. žumberačke partizanske čete i čete Kljuka ušao i novoformirani Proleterski bataljon Kordunaškog NOP odreda. Komandant Odreda je bio Slavko Klobučar-Čort, a komesar Boris Balaš. Na putu za Žumberak s Korduna komandant Čort gine u borbi s ustašama kod Petrovine 19. VII. 1942., pa vršilac dužnosti komandanta postaje Miško Breberina, komandant novoformiranog Bataljona Josip Kraš. Sa štabom Odreda je došlo 120 boraca Proleterskog bataljona naoružanih puškama i s 11 puškomi-traljeza. Od tih boraca i Žumberačke čete formiran je 24. VII. 1942. Bataljon Josip Kraš, kao prvi bataljon Odreda. Odred je vodio teške dvodnevne borbe od 21. do 23. VII. u Žumberku s ustašama. Zatim se prebacio u Sloveniju, u Opatovu goru, iznad Žičare, a odatle su njegove čete prešle u napad na Žumberak, te oko Okića i Horvata. U vremenu od formiranja Bataljona Josip Kraš do 14. IX. 1942. izvedeno je više akcija na Žumberku i niz u okolici Okića, Horvata te prema Samoboru, Zagrebu i Jaski. Razoružane su oružničke postaje Kalje i Pribić, a oružnici su pobjegli i iz Stojdrage, Kostanjevca i Vivodine. Tako je najveći dio Žumberka bio slobodan i na njemu je bila formirana narodna vlast tj. NOO-i. U Odred su svakim danom pristizali novi borci. Bili su to uglavnom omladinci iz općina Kalje i Sošice, te općine Radatovići, kao i s područja Okića i Horvata. Od njih je do 15. kolovoza 1942. formirana samostalna Žumberačka omladinska partizanska četa Joža Vlahović, koja je direktno pripadala Štabu Žumberačkog-pokupskog NOB odreda. Ona je 7. XI. 1942. pri formiranju 13. proleterske NOU brigade Rade Končar, kompletna ušla u njezin sastav. O tome ću reći nekoliko rečenica više jer sam i sam bio njezin borac od 14. IX. pa do 7. XI. 1942.

Početkom kolovoza 1942. Žumberačko-pokupski NOP odred prelazi u ofenzivu. Najprije je 5. VIII. 1942. oslobođeno Kalje. Potom su protjerani graničari i

Vaso Vidović

oružnici iz Stojdrage, a neprijatelj napušta Sošice i Oštre, tako da se poluoslobodeni teritorij Žumberka proširuje do Kostanjevca, Sv. Jane i Stojdrage. To je, pored formiranja novih partijskih i skojevskih organizacija te NOO-a, omogućilo veći priljev omladinaca u NOV iz toga dijela Žumberka i okolice i formiranje omladinske čete. Ona je formirana u selu Krajići, Pečno, općina Kalje, gdje se već ranije premjestio i Štab Žumberačko-pokupskog NOB odreda iz sela Prušnja Vas u Sloveniji. Do tada sam bio kurir u štabu tog odreda. Istoga dana četa je od 80 boraca raspoređenih u 3 voda položila zakletvu. Komandir čete bio je Duka Breberina, komesar Dragan Vujić-Spaho, dok su komandiri vodova i delegati u njima bili: 1. vod: Arnold Štraus, koji je ujedno bio i zamjenik komandira čete i Ljudevit Gorički; 2. vod: Ljuban Vrga i Dragutin Delgalo i 3. vod: Jovica Mraović - Zec i Vinko Pipić. Kao što se vidi, rukovodeći kadar čete bio je sastavljen od starijih iskusnijih boraca, komunista i skojevaca. Starosna struktura je bila od 16 do 19 godina. Prema socijalnom sastavu 90% boraca su bili seljaci, ostalo đaci, obrtnici, radnici, a po nacionalnom sastavu najviše je bilo Hrvata, zatim Srba i Slovenaca, te po jedan Židov i Talijan. Tako je ona od svog osnivanja bila jedinica bratstva i jedinstva. Sredinom rujna 1942. imala je 93 borca, koji su bili dobro obučeni i naoružani. Čak 50 ih je bilo s područja općine Kalje, 10 s područja općine Jastrebarsko, 7 iz Sošica, 6 iz Radatovića, 4 iz Vivodine, a ostali su bili iz okolnih općina Hrvatske i Slovenije. Njihov popis imena posjedujem. Četa odmah sudjeluje u borbama u Žumberku i Sloveniji, a kasnije s 13. proleterskom NOU brigadom Rade Končar širom Jugoslavije. O žestinama tih borbi govori i podatak da su u njima 3/4 boraca ove čete položili živote za slobodu.

Inače su u žumberačko-pokupskom odredu u to vrijeme izvršena postavljenja i formirana je prva partizanska bolnica u Žumberku, koja je do oslobođenja toga dijela Žumberka bila sa Štabom Odreda u Sloveniji u selima Oštre, Prušnja Vas i Pušnice, a potom je u kolovozu 1942. prebačena u školu u Mrzlom Polju, u Žumberku.

Akcije Odreda u Žumberku u Pokuplju omogućile su dolazak 4. kordunaške udarne brigade u Žumberak potkraj kolovoza. Brigada je 26. VIII. 1942. zauzela Jastrebarsko i iz ustaškog dječjeg logora oslobodila 727 srpske djece, koju su ustaše dovele iz Kozare, Korduna i Banije. Protiv ovih žumberačkih partizanskih snaga ustaše su 13. IX. 1942. pokrenule veću ofenzivu, kojom prilikom su uhapsile oko 200 aktivista i suradnika NOP-a, muškaraca, žena i djece, od kojih su oko 60 strijeljali, a žumberačka sela Cerovicu, Osunju, Đuriće i Prisjeku (gdje se nalazila slovenska partizanska bolnica koju su napali, pobivši ranjenike, osoblje i stražare) te slovensko selo Planinu - zapalili. No ti njihovi zločini nisu zaplašili stanovništvo. Ono je, dapače, još odlučnije i masovnije pomagalo partizane i pristupalo u njihove jedinice. Četvrta kordunaška brigada i Bataljon Josip Kraš povukli su se u Belu krajinu, odakle se Brigada vratila na Kordun, a Bataljon Josip Kraš na Gorjance. Na Gorjancima, u rajonu Dolža, 20. IX. 1942. formiran je Operativni štab za zajedničke akcije Žumberačko-pokupskog i Krškog NOP odreda na području Žumberka i Gorjanaca. Tako su zajedno 29. IX. 1942. oslobodili Sošice. U Žumberak je 20. IX. 1942. iz G. Budačkog preko Bosiljeva došao i Štab II. operativne zone NOP odreda Hrvatske i 1. proleterski bataljon Hrvatske. Proleterski bataljon i Bataljon Josip Kraš s jednim bataljonom Krškog NOP

Vaso Vidović

odreda su u žestokim borbama od 7. do 10. X. 1942. razbili napade četiriju ustaških bataljona na oslobođeni dio Žumberka, nanijevši im znatne gubitke. Za vrijeme sedmodnevne talijanske ofenzive na oslobođeno područje Gorjanaca i Žumberka, koja je počela 28. X. 1942. a u kojoj su sudjelovale i jake ustaške snage, partizanske jedinice su po noći 30. X. 1942. probile obruč, te se preko Pokuplja prebacile na Kordun. Tu je od jedinica Žumberačko-pokupskog partizanskog odreda i 1. proleterskog bataljona Hrvatske 7. XI. 1942. u Gornjem Sjeničaju formirana 13. NOU brigada Josip Kraš, koja je 11. XII. 1942. proglašena proleterskom i dobila naziv Rade Končar. Šest dana po osnivanju Brigada se prebacila preko Kupe i stigla u Žumberak, a s njome i štab II. operativne zone NOPO Hrvatske. Njihov dolazak rasplamsao je ustanak u Žumberku i Pokuplju i omogućio brojne velike vojne i političke pobjede. Tako se ubrzo osnivaju okružna, kotarska i općinska rukovodstva KPH, SKOJ-a, NOF-a i SMG-a i njihove brojne organizacije na terenu. Proširuje se i učvršćuje slobodni teritorij Žumberka i povezuje s okolnim slobodnim teritorijima. U prosincu 1942. osniva se Komanda žumberačkog vojnog područja i Glavna partizanska bolnica. Tako je stvorena čvrsta fronta naroda organiziranog u organizacijama NOP-a i partizanskim jedinicama, koju neprijatelji – bez obzira na njihov broj i ofenzive - nisu mogli razbiti.

Na kraju bih htio reći nekoliko riječi o zajedničkim akcijama i borbi hrvatskih i slovenskih komunista i partizana na području Žumberka i Gorjanaca, te Bele krajine do sredine 1942. koje su mi ostale u sjećanju, jer sam pored brata Miloša u nekima od njih i sam sudjelovao, a o kojima, koliko mi je poznato, gotovo da ne postoje nikakvi dokumenti, a i pisano je vrlo malo.

U tijeku NOR-a 1941.-1945. jačalo je i razvijalo se bratstvo i jedinstvo naših naroda. Na granici koja dijeli Hrvatsku i Sloveniju na području Žumberka, Gorjanaca i Bele krajine, taj bratski odnos nije nikada bio poremećen od davnih vremena, pa tako ni u NOB-u. Uzajamni su bili društveno-politički i društveno-ekonomski interesi, a posebno isti ciljevi i interesi u tijeku NOR-a, u borbi protiv zajedničkih neprijatelja naših naroda. Ističem samo neke od tih zajedničkih akcija:

- 30. VII. 1941. prvim kontaktom Miloša Vidovića iz Dana u Žumberku i Franca Bezjaka iz Krške Vasi na Gorjancima, obojice članova Partije, uspostavljena je veza i načelno je dogovorena daljnja suradnja u pripremama za predstojeći oružani ustanak.

- Ubrzo nakon toga na istoj osnovi uspostavljena je veza i s drugim članovima Partije na Gorjancima i to: s braćom Milanom, Nacem i Viktorjem Staničem iz Podbočja, tadašnjeg Sv. Križa; Francem Draganom iz Mladja; Francem Golobičem iz Trebelnika; Francem Šišičem iz Planine i Jožetom Božičem iz Prušnje Vasi.

- 26. VIII. 1941. Janko Krajić, komesar Partizanskog odreda Matija Gubec, i Miloš Vidović, održali su sastanak s članovima KP Slovenije u Podbočju s braćom Stanič, Draganom, Golobičem i Bezjakom, u vezi sa suradnjom i pomoći radi opskrbe prehranom Odreda Matija Gubec.

- Oko 22. II. 1942. izveden je zajednički napad na talijanske patrole iz Kostanjevice (kod Banovca, Brezovice i Čmeče Vasi) koje su hapsile narod i simpatizere NOP-a. Napad je izvela grupa članova Partije iz Žumberka i to: Miloš Vidović, Martin Žnidaršič, Janko Milaković-Perkinog, Tomo Vidović-Tonček i oko 10 drugova Slovenaca kojima je rukovodio Jože Šišič.

Vaso Vidović

- 13. V. 1942. prvi susret naoružanih boraca Krškoga odreda i prve desetine Kordunaša i Žumberčana u Opatovoj gori, iznad Kostanjevice, gdje su neko vrijeme u neposrednoj blizini imali logore, u rajonu Pogane jame. U posjet slovenskom logoru desetinu je vodio Miloš Vidović.
 - Zajednički napad boraca Krškoga odreda i boraca Žumberačke čete na Talijane, na cesti između Kostanjevice i Črneče Vasi, kod Oštrca 28. V. 1942., kojom prilikom je zarobljen jedan talijanski kamion s hranom, a Talijani u paničnom bijegu pobjegli u Kostanjevicu.
 - 26. V. 1942. prilikom formiranja jedne čete Krškoga odreda i održavanja mitinga u selu Orehovac blizu Kostanjevice, prisustvovala je delegacija hrvatskih boraca iz voda Teše Bulata i to: Ivica Lopaić, Vujo Vuković, Jovica Mraović - Zec i Tomo Juratovac, Žumberčanin iz Novog Sela.
 - Noću 31. V. na 1. VI. 1942. napadnuta je i razoružana pogranična oružničko-financijska posada u Sošicama, u Žumberku, a akciju su izveli borci 1. belokranjskog bataljona, u čijem sastavu je bilo i 10 boraca Žumberčana s terena općine Radatovići.
 - Krajem lipnja i početkom srpnja 1942. Marko Belinić, komesar Druge operative zone NOPO Hrvatske iz Žumberka otišao je u Sloveniju kod odgovornih rukovodilaca NOP-a Slovenije radi razgovora i dogovora o formiranju zajedničkoga hrvatsko-slovenskog partizanskog odreda u Žumberku, Gorjancima i Beloj krajini, ali najvjerojatnije uslijed talijanske ofenzive do toga nije došlo.
 - Od 23. VII. do 20. VIII. 1942. u slovenskim selima Planina, Prušnja Vas, Oštre, Črneča Vas i Pušnice boravili su štab Žumberačko-pokupskog partizanskog odreda, štab i jedinice Bataljona Josip Kraš. Štabovi su se nalazili u tim selima, dok su čete odlazile iz tih sela u borbe u Žumberak i dalje prema Jastrebarskom, Okiću i Horvatima, te Samoboru. U isto vrijeme selu Vinjar, iznad Črneče Vasi, nalazila se Žumberačka partizanska bolnica. Na Žičari, kod Aleksandrove kuće Marko Belinić, komesar II. operative zone, formirao je 24. VII. 1942. štab Bataljona Josip Kraš i imenovao rukovodioca u njemu. Štabovi, jedinice i bolnica prešli su 20. VIII. 1942. u rajon Pečna i Mrzlog Polja.
 - Nakon odlaska hrvatskih partizanskih jedinica iz Slovenije u Žumberak, radi zaštite od napada Bele garde u žumberačko je selo Prisjeku prebačena slovenska bolnica iz Pendirjevke na Gorjancima, potkraj kolovoza 1942. Ona je stradala u ustaškoj ofenzivi u rujnu 1942. godine.
- I tako se nižu akcije i slično sve do kraja rata. Kao rezime na kraju želim posebno istaći da se na osnovi tradicionalnog zajedništva iz prošlosti, kao i utjecaja KPH i KPS od prvih dana ustanka 1941. pa sve do oslobođenja 1945. u zajedničkim dogovorima, logorima, bolnicama, štabovima i komandama te borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika u Žumberku, na Gorjancima i u Beloj krajini krvlju kovalo bratstvo i jedinstvo hrvatskih i slovenskih partizana, odnosno Hrvata, Srba i Slovenaca, što je imalo prvorazredno značenje za NOB, za našu poslijeratnu suradnju, a nadam se i za našu zajedničku budućnost. Na to nas obvezuju i ogromne žrtve i izuzetan doprinos koji su narodi ovih krajeva dali za pobjedu NOB-a i socijalističke revolucije.

NEKI ASPEKTI SURADNJE HRVATSKE I SLOVENIJE U NOR-u U DOLINI RIJEKE KUPE - ŽUMBERKA I GORJANACA

BOGDAN MAMULA

TEMELJI NA KOJIMA SE BAZIRALA SURADNJA

Proglasom CK KPJ, upućenom narodima Jugoslavije poslije sloma u travanjskom ratu, 1941. godine s pozivom na oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, određeni su temeljni vojno-politički strategijski ciljevi NOR-a:

- nacionalno oslobođenje svih okupiranih krajeva raskomadane zemlje, bez obzira na njihov status pod okupatorom, uključujući i one krajeve koji su ranije, po završetku prvoga svjetskog rata, Rapalskim ugovorom bili otrgnuti od matice zemlje i predani Italiji;
- puna ravnopravnost naroda u zajedničkoj domovini - novoj Jugoslaviji;
- novi pravedniji društveni poredak, oslobođenje od izrabljivanja i političkog bespravlja radničke klase i svih izrabljivanih slojeva naroda. Ovim je bila određena klasna dimenzija NOR-a koja zajedno s nacionalnooslobodilačkom čini jednu cjelinu.

Ovako radikalno postavljeni vojno-politički ciljevi NOR-a imali su onoliko realnih izgleda na uspjeh koliko su bili prihvatljivi i privlačni za one kojima su upućeni da se odazovu pozivu na oružanu borbu i da, koristeći se pravom i obvezom, dadu svoj puni doprinos realizaciji tako postavljenih ciljeva.

Da bi se realizirali postavljeni ciljevi NOB-a, usvojeni su opći načelni stavovi na kojima je trebalo da se razvija NOR, i to:

- za najpogodniji oblik vojnog organiziranja da se ide na formiranje partizanskih odreda, najprikladnijih za partizanski način ratovanja;
- da se oružanom borbom obuhvati cjelokupni prostor zemlje kao jedinstveno jugoslavensko ratište, pod rukovodstvom CK KPJ i Vrhovnog štaba, objedinjenih u generalnom sekretaru KPJ i vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu;
- za uspješan razvoj NOB-a, za mobilizaciju što širih narodnih masa u njemu, za što uspješnije i efikasnije komandiranje partizanskim jedinicama, da se formiraju regionalni i nacionalni štabovi za određena područja zemlje. Takvo je rješenje odražavalo stavove o nacionalnoj politici KPJ.

Pored tih stavova, na savjetovanju u Stolicama 1941. godine prihvaćeni su, dopunjeni i pojašnjeni jedinstveni stavovi kao što su: da se kako se bude razvijao NOR postupno prelazi na formiranje većih jedinica; da se stvaraju slobodni teritoriji te se stalno proširuju i međusobno povezuju; da se na slobodnom i neoslobođenom teritoriju stvaraju NOO kao organi nove vlasti, masovne antifašističke organizacije, kao preduvjet za uspješno vođenje NOB-a i osnova za poslijeratno uređenje zemlje.

Bogdan Mamula

NEPOSREDNA SURADNJA SLOVENSКИH I HRVATSKIH PARTIZANA U ZAHVATU ČABRANKE I KUPE

Narodi Slovenije i Hrvatske, geografski neposredno povezani duž duge etnične i prirodne granice, u vjekovnoj zajedničkoj borbi protiv raznih osvajača i domaćih tlačitelja bili su stalno upućeni jedni na druge:

- Postojale su na obje strane vrlo utjecajne KP koje su rukovodile oružanom borbom i u tome pokazivale snažno jedinstvo.
- Postojao je, na drugoj strani, na tom prostoru i zajednički okupator fašistička Italija s brojnim okupacijskim snagama i civilnom strukturom na anektiranom području. On je Rapalskim ugovorom dobio maksimalnu nadoknadu za svoj minimalni doprinos pobjedi saveznika u prvome svjetskom ratu, tj. dobio Slovensko primorje i Istru, dijelove Dalmacije naseljene našim življem, Slovencima i Hrvatima. Taj okupator je okupacijom, na osnovu Ukaza kralja Emanuela Viktora od 3. svibnja 1941. godine i Rimskog sporazuma Mussolini-Pavelić, anektirao nove velike dijelove naše zemlje; No, već od ranije bio je poznat po progonima i surovom denacionalizatorskoj politici u Istri i Slovenskom primorju, što je već na početku okupacije predstavljalo snažan poticaj za masovno opredjeljenje i sudjelovanje u NOR-u Slovenaca i Hrvata, posebno s toga područja.
- Na jednoj i drugoj strani oružana se borba postupno razvijala, pod neposrednim utjecajem i rukovođenjem KP, bez masovnog ustanka kao početka te borbe. Masovni ustanak uslijedio je u Istri i Slovenskom primorju poslije kapitulacije Italije.

Bili su uobičajeni i susreti predstavnika viših komandi radi dogovora o zajedničkim, koordiniranim akcijama. Tako je, polovinom travnja 1942., u Sv. Gabrijelu održan sastanak Štaba 2. primorsko-goranskog odreda i politkomesara 3. grupe odreda Aleša Beblerja, a kasnije i između predstavnika glavnih štabova Slovenije i Hrvatske.

Kao rezultat dogovora jedinice 3. grupe odreda Slovenije i 2. primorsko-goranskog odreda oslobodile su 21. svibnja 1942. Brod na Kupi. Zabilježeno je kako su narod i partizani s obje strane Kupe zajednički proslavili oslobođenje mjesta i praznik Prvi svibanj, uz snažnu manifestaciju bratstva i jedinstva.

Razvojem NOB-a na obje strane, sve snažnije se očitovale težnja rukovodstva za postupnim prenošenjem borbenih djelovanja nizvodno uz rijeke Čabranke i Kupe. Tako su u proljeće 1942. godine primorsko-goranske jedinice prenijele težište borbenih djelovanja u dolinu Kupe, kraja s velikim ljudskim i materijalnim potencijalom. Interes i Glavnog štaba Hrvatske za snažniji razvoj NOR-a u dolini Kupe i Bosiljevskom kraju, potvrđen je i formiranjem posebnoga partizanskog odreda za djelovanja na tom području. Odlukom GŠH od ožujka 1942. godine, formiran je odred od jedne Goranske (Gomirske) čete i jedne čete Kordunaškoga partizanskog odreda čiji su borci u većini bili s tog područja. O ciljevima prenošenja borbenih djelovanja na to područje govori se i u pismu koje je, u ime CK KPH, Vlado Popović uputio CK KPJ, 1. travnja 1942. godine. Popović ističe kako na tom prostoru postoje povoljni uvjeti za vezu sa Slovenijom preko rijeke Kupe, uzvodno od Vinjice, i nastavlja: „Uskoro će jedna naša jedinica obrazovati logor kod sela Kamensko, sjeverno od Ogulina (navode se koordinate toga

Bogdan Mamula

mjesta, prim. aut.). Do te naše jedinice može se doći bez ikakvih smetnji. Uspostava te veze sa Slovencima za nas je od posebnog značaja, ne samo radi koordinacije akcija duž Kupe, već i zbog dobavljanja ljudi iz Zagreba za odrede. Preko Žumberka i Gorjanaca prelazi se na slovensku stranu bez naročitih poteškoća. Zato je neophodno potrebno da se organizira jedan odred u tom kraju, koji bi prihvatio ljude preko Samobora, te ukoliko se ne bi mogli održati na tom terenu, osigurao njihovo prebacivanje u sporazumu sa Slovencima u odred na prostoru Gorskog kotara. Na taj način bi uspostavili vezu sa Vama, što bi u današnjim uslovima bilo preko potrebno.“ (Zbornik NOR, tom V-4-7-17)

U izvještaju Štaba V. operativne zone Hrvatske, upućenog GŠH krajem lipnja 1942. godine, navodi se: „U tom razdoblju osobito dolazi do tijesne suradnje sa slovenačkim partizanima. Ono je izraženo u uzastopnim zajedničkim napadima na neprijateljska uporišta u dolini r. Kupe na slovenačkoj strani. U tim napadima sudjelovali su 2. i 3. bataljon 2. primorsko-goranskog odreda u zajednici sa 3. grupom NOP odreda Slovenije. Tako je "likvidiran" Stari trg, a zatim izvršen zajednički napad na Osilnicu.“ Dalje se opisuje kako su te akcije imale veliko političko značenje na tom dijelu Gorskog kotara i na slovenskoj strani. Oslobođenjem Starog trga uspostavljena je skelska veza preko Kupe kod Blaževaca za područje općine Vrbovsko i šire, a kasnije i druga, nizvodno prema Vinici.

Za vrijeme snažne talijanske ofenzive u ljetu 1942. godine na Gorski kotar, odnosno njegov zapadni dio, neprijatelj se velikom žestinom obrušio na anektirano područje. Čabarski kraj bio je spaljen, a stanovništvo otjerano u internaciju, stoka opljačkana. U toj situaciji neke čabarske obitelji koje su se uspjele skloniti pred neprijateljem, prihvatili su ih Slovenci i razmjestili ih u sela napuštena od tamošnjih Nijemaca tzv. Kočevara, gdje su i ostali do kraja rata.

Slovenci su pružali pomoć u hrani narodu i vojsci u Gorskom kotaru, gdje je pitanje hrane postalo životno pitanje. Neki od ranjenih boraca 2. primorsko-goranskog odreda prebacivani su preko Kupe gdje su ih prihvaćali i liječili Slovenci. Konačno, i što se partizana tiče, to je bilo jedinstveno ratno poprište i tako smo se i ponašali na njemu.

Područje Žumberak - Gorjanci, zajedničkim djelovanjima hrvatskih i slovenskih partizanskih jedinica, postalo je krajem 1942. godine snažno uporište NOR-a na domaku Zagreba i drugih jakih neprijateljskih garnizona. Geografski smješteno između dva operativno-strategijska pravca koji od Zagreba, dolinom Save, preko Ljubljane i Postojne, te preko Karlovca i Delnica, vode na širi prostor sjevernog Jadrana, predstavljalo je odraz snage NOR-a u cjelinu i odigralo značajnu ulogu na jedinstvenome jugoslavenskom ratištu. Primajući na sebe vrlo česta, manja ili veća ofenzivna djelovanja neprijateljskih snaga, ovo ih je već samim tim odvlačilo i onemogućavalo, velikim dijelom, da se upotrijebe za napad na druga slobodna područja Hrvatske i Slovenije, a i šire. I na tom primjeru se u praksi potvrdio značaj vizionarske strategijske zamisli vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita da se širenjem oružane borbe na cjelokupni jugoslavenski prostor razvlače neprijateljske snage, onemogućavajući neprijatelju primjenu strategijske zamisli o "odlučnom obračunu" na određenom prostoru protiv grupisnih snaga NOV i POJ. Samo takvom strategijom NOR-a bilo je moguće realizirati zamisao o sudjelovanju svih naroda u NOB-u.

Bogdan Mamula

Suradnja i koordinacija djelovanja hrvatskih i slovenskih partizanskih snaga poprimala je postupno sve šire, raznovrsnije i značajnije razmjere. U razdoblju travanj-svibanj 1943- godine na područje Žumberak - Gorjanci stigao je 1. primorsko-goranski odred s dva bataljona, koji je u vremenu od oko mjesec dana, zajedno s 13- proleterском brigadom i slovenskim jedinicama izvodio borbena djelovanja na tom području.

U jesen 1943- godine, kada su pregrupirane snage na jugoslavenskom ratištu odlaskom 6. ličke i 13. proleterске brigade Rade Končar u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba, primorsko-goranske jedinice, a povremeno i cijela 13- primorsko-goranska udarna divizija, bile su upućivane u Liku. Za to vrijeme na prostor Gorskog kotara stigla je 18. slovenska divizija s 9. i 10. brigadom, i ostala na njemu oko tri mjeseca. Sudjelovala je, među ostalim, u borbama za oslobođenje Vrbovskog i obranu slobodnog teritorija toga prostora. Izvanredno se povezala s narodom, i svojim kulturno-političkim djelovanjem ostavila neizbrisive tragove.

Krajem lipnja 1944. godine, zajedničkom borbom 13. primorsko-goranske udarne divizije i 15. slovenske divizije, oslobođeno je Bosiljevo, kojom prilikom su naneseni veliki gubici neprijatelju i zarobljen bogat plijen.

ODLUKA G.Š.H. O UPUĆIVANJU 1. PROLETERSKOG BATALJONA NA ŽUMBERAK I NEKI MOMENTI IZ ZAJEDNIČKIH BORBI PROLETERA I SLOVENSKIH PARTIZANA

Pridavajući sve veći značaj razvoju NOB-a na području Žumberka, G.Š.H. je u proljeće 1942. godine uputio dvije grupe partizana s Korduna, a kasnije i Kordunašku proleterску četu, da bi srpnja mjeseca formirao i Žumberačko-pokupski partizanski odred. U kolovozu na Žumberak je upućena 4. kordunaška brigada.

Po naređenju G.Š.H., krajem rujna 1942. godine na Žumberak je upućen 1. proleterски bataljon¹ zajedno sa Štabom II. operativne zone Hrvatske. Trebalo je da zajedno s jedinicama Žumberaško-pokupskog odreda pod neposrednim rukovodstvom Štaba II. operativne zone, snažnim udarima po neprijatelju i u tijesnoj suradnji sa slovenskim partizanskim jedinicama, učine prostor Žumberak - Gorjanci snažnim uporištem NOB-a i da, popunjavajući se novim borcima, bataljon preraste u brigadu.

Neke zajedničke borbe proletera i slovenskih partizanskih jedinica na prostoru Žumberak - Gorjanci:

U prvoj većoj ustaškoj ofenzivi na 1. proleterски bataljon Josip Kraš na Žumberku, koji su pokrenule ustaše u vremenu od 7.-10. listopada 1942. godine, bio sam komandir 3. čete 1. proleterskog bataljona Josip Kraš, koja se, stjecajem okolnosti, našla na desnom krilu bataljona kod sela Radinovići i Belošići gdje je neprijatelj upotrijebio glavne snage od ukupno tri angažirane bojne. Postupno se povlačeći pod pritiskom mnogo nadmoćnijih snaga neprijatelj koji je pokušavao manevrom preko slovenskog područja ugroziti desni bok obrane bataljona, četa je drugog dana neprekidnih borbi, oko 14,00 sati, zaposjela položaj kod crkve

Bogdan Mamula

sv. Ilije. Na tom, vrlo pogodnom položaju za obranu, koji svojom dominacijom i protezanjem zatvara pravce koncentričnih prodora neprijateljskih kolona k selu Jezerine i planini Gere, naređenje štaba bataljona bilo je kratko i jasno - ti se položaji moraju zadržati do mraka pod svaku cijenu.

Usred žestoke borbe ugledali smo kolonu koja se, od pravca Radatovića, ubrzanim korakom kretala prema nama. U prvi mah pobjegli smo se da haluciniramo, da nam je žarka želja samo pretvorena u neku optičku varku. Kako nam je ranije javljeno da bi nam mogli stići u pomoć drugovi Slovenci, zaključili smo da su to ipak oni. Teško je opisati tu unutarnju promjenu našeg raspoloženja, naraslu snagu i odlučnost da, zajedno sa Slovencima, pregazimo neprijatelja. Kada se kolona već približila našem desnom krilu, komandirao sam Juriš, proleter!“, a četa je kao katapultirana preskočila zidnu ogradu, slili smo se u jednu zajedničku udarnu pesnicu, i snažnim pokretom naprijed, uz gromko „Ura“ vatrom u pokretu pregazili potpuno iznenađene ustaše. Zarobljena je komora su hranom s 500 obroka koje su u tom času htjeli podijeliti. Petorica ustaša je zarobljeno, a mnogi su poginuli na uskom prostoru na kojem je izveden protuudar. Po zarobljenima smo zaključili da su bili pod utjecajem alkohola, pripiti od opljačkanog vina iz „kleti“ rasutih vinograda tog kraja.

Razbijene ustaše bježale su glavom bez obzira. To su, nakon toga, isto doživjele i ustaške jedinice na prostoru Visočje-Kodrići. Ustaška ofenziva razbijena je uz velike gubitke. Bilo je jasno da se više neće usuditi da sami krenu u ofenzivu većih razmjera na području Žumberak - Gorjanci.

Četa je u tom protuudaru imala dvojicu ranjenih boraca, a u bataljonu iz sastava Istočnodolenjskog odreda, koji je predvodio Ilija Badovinac (narodni heroj), poginuo je čelnik kolone, koji je tukao ustaše u pokretu iz mitraljeza. Zar se mogao poželjeti bolji i radosnije doživjeti susret proletera i slovenskih partizana na tom prostoru?!

Operacija Gorjanci

Porazom ustaša u ofenzivi na Žumberak, od 7-10. oktobra 1942. godine, talijanske okupacijske trupe bile su primorane da pomognu svojom štićeniku Paveliću. I sami su se osjećali ugroženi na tom, za njih osjetljivom prostoru, te su pristupili ubrzanim pripremama za novu ofenzivu. Po angažiranim snagama i ciljevima koji su postavljeni, trebalo je daleko da nadmaši prethodnu. Pored jedinica XI. talijanskoga armijskog korpusa - kompletnih divizija Lombardia i Cacciatori, te nekompletne Granatieri s jedinicama podrška i zrakoplovstva - sudjelovale su i četiri ustaške bojne, i to 1., 16., 33- i 35., kao i njemačke snage jačine jednog bataljona, i Bela garda.²

Operacijom je rukovodio Štab XI. talijanskoga armijskog korpusa. Po zamisli njegovog komandanta, raspored i djelovanja jedinica trebalo je da se odvijaju ovako: s polazne polukružne osnovice Draganić-Metlika-Semič-Novo Mesto talijanske snage, grupirane u nekoliko kolona mješovitog sastava, koncentričnim prodorima određenim pravcima da potisnu partizane ka grebenu Gorjanaca, onemogućuće im izvlačenje u pravcu Kočevskog roga, okruže ih i unište na ograničenom prostoru. Ustaške snage imale su zadatak da „pročešljaju“ istočni dio Žumberka, od komunikacije Kostanjevac-Gornja Vas-Novo Selo—Stojdraga, a potom

Bogdan Mamula

zaposjednu komunikaciju i spriječe partizane da se ubacuju u pozadinu talijanskih jedinica i da se izvuku u pravcu istoka. Njemačke jedinice, sa Belom gardom, trebalo je da blokiraju pravce od grebena Gorjanaca k sjeveru, i zatvore obruč s te strane u dolinu rijeke Krke. To su bile vrlo jake snage od oko 15.000 vojnika, i imale su snažnu podršku artiljerije, tenkova i avijacije.

Poslije žestokih borbi u vremenu 28.-30. listopada, na istočnom grebenu Gorjanaca našli su se u okruženju zone s 1. proleterskim bataljonom Josip Kraš, jednom slovenskom četom iz sastava Krškog NOP odreda. Tu su bili i ranjenici, njih 37, među kojima komandant 1. proleterskog bataljona Ante Banina, komandir 2. čete Ilija Popović i komesar čete Dušan Pekić. Neki su prenošeni na nosilima.

Na osnovu svestrane procjene vrlo teške situacije u kojoj su se našle te snage, odlučile su da krenu prema istoku i probiju obruč koji drže ustaše na prostoru Budinjaka i Gornje Vasi. Bilo je prijedloga koji su polazili od procjene da se samo razdvojeni u grupe možemo izvući iz toga grotla. To je odlučeno.

Ustaše su se, s dosta jakim snagama, tijekom dva dana utvrđivali u zahvatu navedene komunikacije. Imali su iskopane rovove i raspolagali vrlo jakim vatrenom moći iz automatskog oružja. Nosilac proboja bila je 3- četa Proleterskog bataljona, a na krilima kretale su se 2. četa i jedna četa Bataljona Josip Kraš. Kada smo kao komande četa primili zadatke, osjećali smo posebnu obvezu prema ranjenim drugovima. Bilo nam je jasno da možemo uspjeti samo ako onemogućimo neprijatelja da upotrijebi snage koje su mu stajale na raspolaganju. Teren smo još za dana izvidjeti, učinili su to vodiči, dobri poznavaoči kraja. Vrlo oprezno smo se približavali neprijatelju. Kada je prva puška opalila na nas, mi smo se već toliko bili približili i, uz gromoglasno „Ura!“ i „Naprijed proleterii!“ napali na ustaše u rovovima. Među njima je bilo već poginulih, umotanih u pokrivače. Bili su potpuno iznenađeni silinom našeg prodora, razbijeni, onemogućeni da pruže bilo kakav organiziran otpor. Ne dozvoljavajući im da se srede, gonili smo ih u pravcu Gornje Vasi i Novog Sela. Na mjestu proboja ostalo je 15 ubijenih ustaša, a dvojica su kasnije zarobljeni - skrivali su se u grmlju. Koliko je ovaj proboj porazno djelovao na ustaše govori i to da nisu ni pokušali da nas toga dana napadnu na brdovitom prostoru nedaleko od Jastrebarskog, niti sljedeće noći prilikom prijelaza željezničke pruge i ceste Zagreb-Karlovac, i rijeke Kupe kod Donje Kupčine.

Vjerujem da je bilo malo sličnih primjera u tijeku NOR-a da su ovako relativno malobrojne jedinice uspjele pružiti tako snažan otpor neprijatelju koji je bio neusporedivo brojniji, jači i tehnički superiorniji, razbiti blokadu i izvući se iz okruženja na tijesnom prostoru, i to nedaleko od Zagreba i drugih jakih garnizona, uz male gubitke.

Glavni teret borbe u obje neprijateljske ofenzive tijekom listopada, nosio je 1. proleterski bataljon. To se s pravom i očekivalo od njega, s obzirom na njegov sastav i borbeno iskustvo. Na osnovu iznesenog mogu se izvući neki zaključci:

- a) Brojčana nadmoć u ljudstvu, tehničkim i vatrenim mogućnostima bila je višestruko na strani udruženog neprijatelja, ali moralne, borbene kvalitete, umijeće u izvođenju borbi, bili su u takvom omjeru na strani proletera da smo anulirali prednost neprijatelja. U toj situaciji je ljudski faktor odnio konačnu pobjedu.
- b) Ustaše su još bile pod utjecajem poraza doživljenog dvadesetak dana prije toga. Dobro su se ukopali spremni da spriječe naš prodor u tom pravcu. Ne

Bogdan Mamula

sudjelujući direktno u borbi, iščekivali su kada i odakle ćemo se mi pojaviti. To je imalo određenog utjecaja na njihovu budnost, tim prije što smo prodor izvršili negdje pred zoru.

c) Upravo na tom prostoru bila je granica položaja između Talijana, ustaša i Nijemaca, što je dijelom mogao biti i razlog da se ne pregrupiraju i zatvore nam prolaze sljedeće noći u pravcu Korduna. Vidi se iz dokumenata da je o tome razmišljao komandant 2. talijanske armije u pripremi ofenzive. Drugo, Talijani su svu krivicu za takav ishod ofenzive prebacili na ustaše, i nisu bili ni spremni ni raspoloženi da na brzinu pregrupiraju svoje snage, pogotovo ne na prostor koji je bio izvan njihove okupacijske nadležnosti.

OSLOBOĐENJE SUHORA

O borbama i značaju oslobođenja Suhora, 26. i 27. studenog 1942. godine, od strane 13- proleterske brigade i Cankareve brigade i Istočnodolenjskoga partizanskog odreda, govorili su u svojim referatima Rade Bulat i Zdravko Klajnsček. Kao komandant 3- bataljona 13- proleterske brigade, koji je, ojačan četom 2. bataljona, dobio zadatak da likvidira bjelogardističke snage i oslobodi mjesto, ukazao bih na neke zanimljivosti iz te borbe.

Razmještaj tako snažne i dobro naoružane bjelogardističke jedinice s Talijanima u Suhoru, neposredno ispod prijevoja Jugorje i između dva jaka talijanska garnizona, Novog Mesta i Metlike, predstavljalo je za nas poseban problem. To nam je, među ostalim, onemogućavalo manevar između područja Žumberak -

- Gorjanci i Kočevskog roga. Taj pravac nam je bio posebno važan u slučaju većih ofenzivnih pothvata neprijatelja na Gorjance i Žumberak, kada su naše, hrvatske i slovenske jedinice, bile prisiljene povući s toga prostora, zajedno s ranjenicima, u pravcu Planine i šireg prostora Kočevskog roga.

Odmah po formiranju 13- proleterske brigade u Sjeničaku, 7. studenog 1942. godine, Brigada je, u pokretu na Žumberak, napala ustaška uporišta sv. Jana uspješno, a Stojdragu i Novo Selo, nije uspjela zauzeti. Imalo je to izuzetno povoljan utjecaj na borbenu stasanje i samopouzdanje brigade kao novoformirane jedinice, jer je djelovalo kao pozitivna motivacija da se u sljedećem zadatku postigne što bolji uspjeh. Ako se ima na umu partizansko iskustvo da imperativni zahtjev za uspjehom podrazumijeva i izbor odgovarajućeg zadatka koji pruža najveće izgleda za uspjeh, onda je očito da Suhor nije bio taj izbor. Međutim, pripremajući se za akciju, i kod starješina i kod cjelokupnog sastava jedinica prevladalo je raspoloženje i uvjerenje da Brigada može i mora taj zadatak s uspjehom izvršiti. Ovo je posebno ispoljeno kod 3- bataljona koji je doživio neuspjeh pri napadu na Stojdragu. Možda je i inat imao nekog utjecaja. Takvo raspoloženje, samo po sebi, već unaprijed, i prije nego što borba počne, jamči pola uspjeha. Kod boraca je postojao još jedan snažan motiv za uspjeh u akciji - Prvi proleterski bataljon predstavljao je kostur Brigade koja formiranjem nije postala proleterska, a u sastavu Bataljona Josip Kraš bili su i borci Kordunaške proleterske čete koji su to očekivali, ali se trebalo kroz borbu dokazati. To su, uostalom, željeli i svi borci iz sastava Brigade.

Za rukovođenje napadom na bjelogardiste u Suhoru formiran je zajednički štab slovenskih i hrvatskih partizanskih jedinica. Kada je 3- bataljon primio zadatak,

Bogdan Mamula

stigao nam je u štab Franc Hočevar-Ciril, dodijeljen kao poznavalac terena i rasporeda neprijateljskih snaga. Cyril je već bio poznati junak i partizanski rukovodilac. Nas dvojica smo bili stari poznanici, zajedno smo služili u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, u 2. planinskom puku u Sušaku. Obradovao sam se susretu s njim u ovim uvjetima, pogotovo što su nam odnosi bili prožeti uzajamnim povjerenjem i uvažavanjem. I inače je osjećaj sigurnosti u vodiča mnogo značio, a naročito kada je to netko tko može biti i vrlo koristan savjetodavac. Tih dana sam se susreo s još jednim divnim drugom s kojim sam služio vojsku - Antonom Marincem, koji je kasnije, teško ranjen kao komandant bataljona, podlegao ranama. Od njih sam doznao i za poručnika iz 2. planinskog puka Vuka Rupnika, sina izdajice generala Leva Rupnika, koji je bio na drugoj strani - poznat kao počinitelj mnogih zločina nad narodom Slovenije na tom području, u ulozi komandanta Bele garde.

U tijeku borbe za Suhor dolazilo je i do neobičnih obrata situacije. Bataljon je u prvom naletu uspio zauzeti rovove koji su predstavljali vanjsku obranu, kao i crkvu. Belogardisti su se povukli u župni dvor, a štab s kapetanom Vasiljevićem bio je odsječen i nalazio se u zgradi na sjevernoj padini od crkve. U jednom trenutku počeli su da nam upućuju psovke i da prijete, da izvikuju parole kralju Petru i gromoglasno pjevaju uz harmoniku. Htjeli su nam staviti do znanja da su spremni na borbu do posljednjega. Međutim, za nas je to imalo sasvim drugo značenje. Poznavajući četničko ponašanje u borbi, iz Dalmacije i Like, jasno nam je bilo da ih je uhvatila panika. Jedan vod je jurišao na zgradu, i, bez nekog značajnijeg otpora ili gubitaka, zarobio štab i komandanta. U napadu je župnik Norbert iz tog kraja, iskočio kroz prozor, zaglavio se na nekoj vočki i tom prilikom iščao nogu. Imali smo muke dok smo ga spustili na zemlju.

Likvidacija bjelogardista, njih oko 170 zabarikadiranih u župnom dvoru, predstavljala je vrlo težak zadatak. Imali su zazidane prozore s puškarnicama, okolo je bio čist prostor, raspolagali su s dosta automatskog oružja, municije i talijanskih ručnih bombi vrlo efikasnih u obrani. Komesar i ja pozvani smo u operativni štab da referiramo. Dogovoreno je da automatskim oružjem, raspoređenim u zvoniku, onemogućimo "belima" da gađaju kroz otvore puškarnica, i tako pokušamo upasti u samu zgradu. Kako ulaz u zgradu nije bio okrenut zvoniku, naši su neustrašivi mineri pomoću eksploziva napravili rupu u zidu, kroz koju je upala jurišna grupa i zapalila zgradu. Kada je zgrada bila zahvaćena vatrom i dimom, pojedine grupe su još pružale otpor, ali većina se predala.

Zauzeti oko zarobljenika i izvlačenja oružja i municije iz prizemlja da ne bi izgorjeli, smatrali smo da grupa na tavanu, koja je još pružala otpor, ne može dugo izdržati. Pažnja je popustila. To je iskoristila grupa bjelogardista i iz podruma, kroz vrata na južnoj strani, jurnula napolje, pomiješala se s borcima koji su se tu zatekli, i produžila da bježi kroz polupokriveno zemljište. I pored naše vatre, doduše zakašnjele, i potjere, neki su uspjeli pobjeći.

Plijen je bio veliki, oko 100 zarobljenih. Neki su poginuli u zgradi, 15 ih je uspjelo pobjeći. Bataljon je imao dva poginula borca, više ranjenih među kojima je bio i operativac Bataljona Ivan Mladen. Poginuli su Stojan Ivošević iz Drežnice i Miljkan Rončević iz Korduna.

Talijanske jedinice, koje su krenule u pomoć bjelogardistima u Suhoru, bile su razbijene od jedinica na osiguranju i pretrpjele su vrlo velike gubitke.

Bogdan Mamula

Oslobođenjem Suhora uništen je jedan od dva elitna bataljona Bele garde, zvane Legija smrti, i to zajedničkim snagama hrvatskih i slovenskih jedinica. Bio je to početak borbene suradnje na jednom višem nivou.

Bilješke

¹ 1. proleterski bataljon formiran je 7. svibnja 1942. u Korenici. I Proleterski bataljon Hrvatske, Historijski arhiv Karlovac 1983- godine.

² Izvor dokumenata.

Članovi prvog štaba 13. proleterske brigade "Rade Končar" početkom 1943. godine.
Slijeva na desno su Mato Horvatić, Rade Bulat i Božo Spaček

Poveljniško mesto 15. divizije u bojama pri Metliki jula 1944. U daljnogledu u ruci je general Jaka Avšič,
nam. komandanta Glavnega štaba, desno od njega pa Franc Kočever - Ciril komandant XV divizije.

O NEKATERIH ZNAČILNOSTIH NOB NA OBMOČJU NOVOMEŠKEGA OKROŽJA

BOGDAN OSOLNIK

V tem kratkem času, ki mi je na razpolago, seveda ne morem predstaviti celotnega in popolnega orisa politične zgodovine novomeškega okrožja v NOB. Zato se bom omejil samo na nekatere osnovne ugotovitve in podatke.

Politična zgodovina novomeškega okrožja, ki je v času NOB obsegalo področje sedanjih občin Novo mesto in Trebnje, od januarja 1945 pa tudi Belo krajino, posega ravno v prostor, o katerem teče to posvetovanje. Tu je bilo v času NOB politično dogajanje izredno intenzivno.

Ta pregled bi lahko glede na nekatere osnovne značilnosti razvoja in v skladu s splošnim dogajanjem v Sloveniji razčlenili na šest naslednjih obdobj:

Prvo: razdobje utrjevanja naprednih protifašističnih sii in priprav na spopad s fašizmom do aprila 1941.

Drugo: razdobje od začetka vstaje proti okupatorjem, nastanka partizanskih odredov in prostranega osvobojenega ozemlja, to je od aprila 1941. do maja 1942.

Tretje: razdobje poleta osvobodilnega gibanja, graditve ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju in utrjevanja partizanske vojske od maja 1942. do kapitulacije Italije septembra 1943-

Četrto: razdobje velikega osvobojenega ozemlja, ki je zajemalo ves prostor od Kolpe do Ljubljane, množične mobilizacije in graditve slovenske državnosti, ki je bilo sicer kratko in je trajalo samo do nemške ofenzive oktobra 1943- Vendar je bilo to obdobje izredno pomembno, ker so se takrat na osvobojenem ozemlju mobilizirale ogromne ljudske in materialne sile za dokončni obračun z okupatorji.

Peto: obdobje nemške ofenzive in nemških poizkusov, da bi nekdaj Ljubljansko pokrajino spremenili v nekakšen nemški protektorat in upravljali s pomočjo domačih kvislingov. Istočasno pa je to razdobje intenzivnega demokratičnega konstituiranja organov ljudske oblasti na temeljih sklepov Kočevskega zbora in 2. zasedanja AVNOJ-a, volitev na vseh stopnjah krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, od krajevnih do izvolitve okrožne skupščine NOB 2. oktobra 1944.

In končno šesto: obdobje razširjenega novomeškega okrožja po združitvi s stiško-grosupeljskim okrožjem na vso Dolenjsko v začetku oktobra in nato še z belokranjskim od začetka januarja 1945. do osvoboditve.

Samo nekaj besed o prvem razdobju predvojnega časa in revolucionarnega delovanja. Tu moram najprej omeniti socialne, ekonomske in politične razmere na tem delu Slovenije, ki so bile podobne, kot je bilo že rečeno, razmeram v Žumberku. Tudi tukaj gre za zaostalo in zapostavljeno pokrajino, kjer so bili na podeželju še posebej močni fevdalni ostanki. Tuji graščaki in veleposestniki so razpolagali z velikim delom zemlje in večino gozdov. Zaslužek, ki so ga nudili dninarjem z občasnimi deli, je bil skromen, kmetje so bili prezadolženi in pogosto so njihove domačije šle na boben.

Bogdan Osolnik

Z njihovo revščino so se okoriščali mestni in vaški špekulanti. Proletarizirano kmečko prebivalstvo tudi v mestih ni imelo možnosti za zaslužek. V Novem mestu, kjer so vzniknili skromni začetki industrije, je bilo zaposleno vsega okrog 20 delavcev, ki so prihajali na delo iz okoliških vasi.

V takih razmerah, revščini in zaostalosti, je dolenjski človek kljub močnemu vplivu duhovščine in klerikalnih organizacij, ki so ga vzgajale v pokorščini, postajal vse bolj dojemljiv za ideje, ki so ga vodile v spopad z obstoječo oblastjo in političnimi strukturami. To so bile ob koncu prve svetovne vojne predvsem ideje oktobrske revolucije, ki so imele velik odmev v samem Novem mestu (Kandijska republika!), šentjernejski dolini in v Beli krajini. V času med obema vojnama pa je tukaj vzniknilo široko ljudsko frontno napredno gibanje.

Zdaj bi moral govoriti o delu Komunistične partije v teh pogojih. Ni se omejilo samo na ilegalno delovanje komunistov v njihovih organizacijah, ampak se je prenašalo v razne legalne organizacije in društva: v Društvo kmetskih fantov in deklet, v Sokol in tako dalje. V Novem mestu je prišlo med izobraženci na gimnaziji in na sodišču ter dijaki celo do nekakšne samorastniške organizacije komunistov, ki se je leta 1938 povezala z ilegalno komunistično partijo in delovala naprej po navodilih okrožnega in centralnega komiteja.

Posebno zadnja leta pred vojno je bilo pomembno, da je spomladi 1940. leta centralni komite poslal v Novo mesto Vinka Kristana z nalogo, da poveže in okrepi ilegalno partijsko organizacijo in jo usposobi za bodoče naloge, kar je prispevalo k temu, da je Partija pripravljena dočakala tište prelomne dni, ki so nastopili ob razpadu Jugoslavije in z italijansko okupacijo.

O drugem razdobju, to je razdobju vstaje, organizacije Osvobodilne fronte in vse širšega boja proti okupatorju, bi rekel predvsem to: Tovariš Lutvo je govoril o uspehu širine na področju Žumberka. Mislim, da je nekaj podobnega treba povedati za Novo mesto. Tukaj so komunisti ponudili sodelovanje vsem, sii so do duhovnikov, do ljudi, ki so bili pred vojno v različnih taborih. Vsem je bilo ponujeno sodelovanje v OF. Tako v Novem mestu fronta ni samo organizacijsko hitro zajela široko področje, ampak je tudi politično dobila veliko širino. V njej se je zlasti takoj znašla večina sokolov, pa tudi veliko vernih ljudi. Mislim, da so posebno vlogo v Novem mestu odigrali bratje Kos in Cigler, na celem področju pa Vinko Padersič - Batreja, ki je postal tudi član okrožnega odbora OF. Prva značilnost tega razdobja je širina, druga značilnost pa usmerjenost v takojšnje akcije in oborožen boj.

Zanimivo je gotovo, da je novomeški okrožni komite KPS ravno na dan napada Nemcev na Sovjetsko zvezo dopoldne samoiniciativno, ne da bi čakal kakršnakoli navodila, izdal proglas in pozval na boj proti okupatorjem. Pozval je komuniste v ilegalo in formiral vojaški komite, ki je začel z akcijami. Te so kasneje vodile do tega, da je že v juliju nastala močna skupina partizanov v bližini Novega mesta. Oktobra 1941. je bila formirana Novomeška partizanska četa, ki je takoj odšla v napad na nemško postojanko v Bučki. Ko so nacisti 23. oktobra začeli izseljevati slovensko prebivalstvo iz Posavja in Obosotelja. Spomin na ta dan je vgrajen v novomeški občinski praznik.

Še posebno pomembno je, da si je tudi v težkih razmerah pozimi 1941. in 1942. leta Partija prizadevala čim več borcev mobilizirati v partizane. Predvsem med svojimi člani in skojevci je nastopila z odločno zahtevo, da je dolžnost

Bogdan Osolnik

komunistov iti v boj. Že v prvi polovici januarja 1942. so odšle v partizane večje skupine borcev iz Novega mesta, Šentjerneja, Mirne Peči in od drugod. Temu so sledile še nove skupine februarja in marca, in to je omogočilo formiranje novih partizanskih čet in prvega Dolenjskega bataljona, ki je bil ustanovljen 11. marca leta 1942 v Topli Rebri. Akcija tega bataljona in potem drugih, iz katerih so se razvili trije odredi, ki so operirali na tem področju, so bile izrednega pomena za nastanek osvobojenega ozemlja in seveda tudi za veliko razširitev osvobodilnega gibanja.

Tretje razdobje - razdobje osvobojenega ozemlja, ki je še posebej povezalo področje Žumberka - Gorjancev z ostalim delom Dolenjske, Kočevske in Notranjske, je še posebej pomembno, ker so takrat tu - med drugim - izvedli agrarno reformo, pravzaprav prvo razlastitev veleposestev, ki pomeni likvidacijo fevdalizma na tem področju. Seveda je treba omeniti še volitve narodnoosvobodilnih odborov, prvih organov nove ljudske oblasti, in njihovo vlogo v urejanju življenja na osvobojenem ozemlju.

Zanimivo je, da so že takrat na to področje začeli prihajati centralni organi NOB: Izvršni odbor OF, CK in tako dalje. Polet in nagel razvoj osvobodilnega gibanja na Dolenjskem je bil pravzaprav presenečenje tudi za naše politično vodstvo. Pričakovali so, da bo v Sloveniji glavni teren za boj v industrijskih centrih, da bo to morda Gorenjska. Zato so bili vsi napori usmerjeni v to, da se z Dolenjske z

2. grupo odredov pride na Gorenjsko in tam sproži množičen odhod proletarcev v osvobodilni boj. Pokazalo pa se je, da je ta socialno zaostala, kmečka, podeželska Dolenjska postala prava zibelka partizanstva. O tem je ohranjeno zanimivo poročilo tovariša Kardelja tovarišu Titu. V njem izraža presenečenje nad uspehom, ki ga je partizanstvo doživelo na Dolenjskem.

Morda bi bilo treba nekaj reči še o nastanku izdajalskih formacij bele garde, ki sodi v to razdobje. Reakcija je odgovorila na polet partizanstva s tem, da je začela formirati svoje vojaške enote. Prvi se je na Dolenjskem pojavil polet 1942. njihov lažni Štajerski bataljon, ki se je izdajal za partizanskega in je zato vnesel še več zmede med ljudstvo. Jeseni pa so se belogardisti že odkrito udingjali Italijanom in postali njihova prosto voljna policija.

Izdajstva so bila na tem področju seveda predvsem posledica intenzivnega delovanja militantnega antikomunizma, vodenega iz Ljubljane, v katerega so se vključili zlasti posamezni duhovniki in drugi klerikalni veljaki. Kako je bilo mogoče, da je ta propaganda uspela toliko ljudi pridobiti za belo gardo po tistem prvem zaletu, ko se je med ljudmi pokazalo toliko simpatij za partizanstvo? Danes se o tem izdelujejo vse mogoče teorije, ki ne temeljijo na dejstvih. Ena, ki jo poskušajo danes vsiljevati, je tudi ta, da so se ljudje opredeljevali proti partizanom, ker so ti zastopali idejo bodoče komunistične ureditve, pa zato tištim, ki so bili proti sovjetskemu modelu, ni ostala druga možnost, kot da se opredelijo za belo gardo. Ta teorija nima nikakršne zveze z realnostjo. Mi, ki smo doživljali ta čas, vemo, da je mnoge ljudi zapeljala v belo gardo njihova odvisnost od klera še iz predvojnega časa. Drugi razlog je teror, ki so ga Italijani razvili v veliki ofenzivi, ki ji pravimo roška ofenziva, pa je vendar širša italijansko-nemška ofenziva, ki je po vsej Sloveniji trajala od julija do novembra 1942. Takrat so mnogim ljudem ponudili kot edino možnost, da si ohranijo življenje, naj se zatečejo v mesta, gredo "pod zaščito" Italijanov, pridejo v belo gardo; izvajali so strahoten

Bogdan Osolnik

psihološki pritisk. Preko mater in žena so pošiljali sporočila možem in sinovom, da je to edina pot, da rešijo domačijo pred požigom in rešijo svoja življenja. Morda je res, da so tudi nekatere naše napake prispevale k temu. Ena od teh je bila recimo ravno pod Gorjanci, ko so neposredno pred ofenzivo nekateri naši vojaški poveljniki odbili sprejem neoboroženih aktivistov, ki so želeli priti v partizane, a niso imeli orožja. Bali so se, da se bo celo vojaška enota sama težko prebila skozi italijansko ofenzivo. Nekateri od teh civilistov so šli potem, čeprav so bili naši aktivisti, v Šentjernej ali v Novo mesto, in ko so bili enkrat tarn, so bili seveda pahnjeni v bratomorni boj.

Naslednje obdobje traja od osvoboditve Novega mesta po kapitulaciji Italije septembra 1943. do nemške ofenzive 21. oktobra. Kot sem že rekel, je to kratko, a izredno pomembno obdobje. Novo mesto je bilo največje slovensko osvobojeno mesto, od tu je odšlo v partizane 2000 ljudi, vse, kar je moglo hoditi in nositi puško. Od tod smo odpeljali v partizane ogromno materiala, med drugim sanitetni material, prvo tiskamo in tako naprej. Vse to je bilo posebnega pomena za osvobodilni boj v vsej Sloveniji.

Nadaljnje razdobje, ko so Nemci poskušali priključiti to področje v nekakšen svoj protektorat, je zahtevalo strašne napore partizanskih sil, da bi to preprečili in ohranili tukaj institucije ljudske oblasti, ki so nastale in niso bile samo lokalnega pomena, ampak so bile pomembne za ves slovenski razvoj. Tukaj so bili organi predsedstva SNOS, pravzaprav klice bodočih ministrstev, denarni zavod, radio Osvobodilne fronte, gledališče, šole, tečajji, znanstveni inštitut, vojaške delavnice, bolnice itd.

Zato je mogoče razumeti strategijo našega vojaškega poveljstva, da smo po kapitulaciji Italije uničili vse komunikacije, temeljito razmšili progo, uničili mostove in tunele, da bi celo to področje bilo čim manj pomembno za sovražnika, zlasti za njegove komunikacije, in da bi ga čim lažje zadržali.

Končno še nekaj o zadnjem razdobju, ko se je Novo mesto po zdmžitvi z grosupeljskim in stiškim okrožjem in potem še z Belo krajino razširilo na vso Dolenjsko. To je bilo razdobje utrjevanja ljudske oblasti, volitev v krajevne in rajonske narodnoosvobodilne odbore. Kot prvi in edini v Sloveniji je bil oktobra 1944 na delegatski osnovi izvoljen novomeški okrožni narodnoosvobodilni odbor. Dolenjska, ki je bila že vseskozi materialno izčrpana, je zlasti v tem razdobju dala ogromen prispevek za vzdrževanje partizanske vojske in njenih zalednih ustanov.

Zaključil bi samo z nekaterimi podatki, ki kažejo, kako ogromen je bil prispevek Dolenjske našemu osvobodilnemu boju. Dolenjska, ki je imela leta 1941 okrog 85.000 prebivalcev (skupaj okrožji Novo mesto in Bela krajina), je dala osvobodilnemu boju preko 20.000 borcev in oboroženih aktivistov, torej tistih, ki so bili pravzaprav v enakem položaju kot partizani. Od tega je izgubilo življenje 4.339 ljudi v boju ali pa kot talci, v ječah in taboriščih. Ti podatki so prej ko slej pomanjkljivi, ker se še vedno pojavljajo nova imena. Samo v novomeškem okrožju, v katerem je takrat živel 62.000 prebivalcev, je izgubilo življenje 3.055 ljudi. Od tega bi bilo 324 žensk, ostalo pa so borci, aktivisti in žrtve okupatorja.

O strahotnih materialnih žrtvah govori podatek, da je bilo popolnoma uničenih 4.834 in poškodovanih 3-683 zgradb. Skoraj vsa večja javna poslopja, šole in domovi so bili uničeni, prav tako železniške komunikacije, mostovi itd. To je

Bogdan Osolnik

bilanca velikih žrtev in naporov, ki jih je področje nekdanjega novomeškega okrožja dalo osvobodilnemu boju. Ti podatki govorijo tudi o tem, da se je ob osvoboditvi to področje znašlo pred zelo težkimi nalogami za obnovo in vključitev v povojno graditev.

Lado Ambrožič - Novljan (levo) - komandant Gupceve brigade, Franc Tavčar - Rok (desno)

Ivan Maček - Matija (levo) - komandant Glavnega štaba NOV in PO Slovenije
Janez Vipotnik - politični komisar Gubčeve brigade (desno)

PARTIZANSKA ZALEDNA OBLAST V METLIŠKEM OKRAJU BELOKRANJSKEGA OKROŽJA*

MIROSLA V STEPANČIČ

V partizanski ofenzivi spomladi 1942. se je na jugozapadnih pobočjih Gorjancev, med Popoviči, Jugorjem in Mišiniim brdom, zbrala skupina belokranjskih partizanov, ki je maja prerasla v Belokranjsko četo in nato v Belokranjski bataljon ali 5. bataljon Dolenjskega partizanskega odreda. Bataljon si je zagotovil partizansko zaledje na južnem obrobju Gorjancev z močno frontovsko organizacijo v vaseh ob cesti Jugorje-Metlika. Konec maja in v začetku junija se je osvobojeno ozemlje razširilo na celotno območje Gorjancev in njegovo obrobje; to pa je bilo tudi operacijsko področje 3- grupe partizanskih odredov Slovenije. Večji del tega ozemlja je spadai v gorjansko podokrožje OF novomeškega okrožja, južni del pa v suhorski rajon metliškega podokrožja. Gorjansko podokrožje je na prehodu pomladi v poletje imelo kar šest rajonskih in široko razvejano omrežje terenskih odborov OF. Na osvobojenem ozemlju Žumberka je tedaj deloval Žumberško-pokupski partizanski odred, vendar je do tesnejših povezav s slovenskimi partizanskimi enotami prišlo šele avgusta, ko je bila ustanovljena II. operativna cona Hrvatske. Tedaj so bili ustvarjeni tudi boljši pogoji za sodelovanje osvobodilnih organizacij na gorjanskem, metliškem in žumberškem območju.

Navzlic veliki italijanski ofenzivi, ki je poleti in jeseni 1942. divjala v Ljubljanski pokrajini, je prav v tem času prišlo ne samo do medseobnjega sodelovanja partizanskih enot, ampak tudi do tesnejših političnih povezav slovenskih in hrvaških predstavnikov osvobodilnega gibanja na tem stičnem območju. Oblikovanje skupnih operativnih štabov slovenskih in hrvaških partizanskih enot za vođenje operacij na Žumberku in na tem delu Dolenjske je sovpadalo z organizacijsko povezavo zalednih in operativnih baz, ki so na ta način postajale izhodišča za bojne aktivnosti, pa tudi za umik, počitek in preureditev partizanskih čet. Tako je bilo tudi sredi septembra 1942, po ustaško-domobranski ofenzivi na Žumberak, ko so se enote 4. hrvaške (1. kordunaške) NOU brigade in dela Žumberško-pokupskega odreda morale začasno umakniti čez Opatovo goro v Orehovec pri Kostanjevici, z njimi pa tudi slovenska partizanska bolnišnica (t. im. odredna bolnišnica št. 15) s Priseke pri Novem selu (Ustaši so pri napadu na bolnišnico pobili 15 ranjencev in bolniško osebje.) in hrvaška bolnišnica Žumberško-pokupskega odreda in 1. kordunaške brigade. V Orehovcu so formirali skupni operativni štab za poveljevanje nad obema hrvaškima enotama in Gorjanskim bataljonom Vzhodnodolenjskega odreda, nakar pa se je 1. kordunaška brigada kmalu oddvojila in z obema bolnišnicama odšla v Belo krajino. Gorjanski bataljon in bataljon Josip Kraš iz Žumberško-pokupskega odreda sta se medtem pod poveljstvom novega operativnega štaba vrnila na operacijsko območje Gorjancev in Žumberka. Do podobnih operativnih povezav slovenskih in hrvaških enot je prišlo še nekajkrat pozimi 1942/1943 in spomladi 1943- Med italijansko ofenzivo je zelo trpelo zaledje gorjanskega podokrožja. Od šestih so razhajkali pet rajonskih odborov in številne terenske odbore OF. Padlo ali

Miroslav Stepančič

ustreljeno je bilo tudi precej terenskih aktivistov in pripadnikov Narodne zaščite. Prebivalstvo je bilo zastrašeno in demoralizirano, zato je bilo potrebno veliko požrtvovalnega dela in časa, da so odstranili posledice terorja italijanske soldateske in belogardističnih izdajalcev. Že v začetku decembra 1942 je bilo obnovljeno vseh šest rajonskih odborov OF gorjanskega podokrožja. Frontovska organizacija metliškega podokrožja je med potekom ofenzive utrpela manj škode, še bolj pa se je okrepila spomladi 1943. Na ozemlju suhorskega rajona je maja 1943 delovalo 15 terenskih odborov OF, 14 odborov ZSM in 7 odborov AFŽ, v vzhodnometliškem (drašiskem) rajonu, ki je tudi mejil na Žumberak, pa 13 terenskih odborov OF, 9 odborov ZSM in 11 odborov AFŽ. Ražen tega je bil sedež okrožnega odbora OF in OK KPS za Belo krajino do kapitulacije Italije v vasi Ravnace pri Suhorju, kar je v mnogočem vplivalo na krepitev sodelovanja in sporazumevanja belokranjskih, podgorjanskih in žumberških osvobodilnih organizacij. Taka vsestranska politična organiziranost gorjanskega in metliškega podokrožja, kjer so odbori OF opravljali tudi funkcijo revolucionarne ljudske oblasti, je bila v veliko pomoč slovenskim in hrvaškim partizanskim enotam, ki so se krajši ali daljši čas zadrževale na tem ozemlju. Vso skrb za preskrbo in prehrano partizanov pa tudi zavarovanje prenočišč in varstvo med odmori so prevzemali terenski odbori OF in oddelki Narodne zaščite. Pri tem je bil izjemnega pomena tudi zbor zastopnikov rajonskih in terenskih odborov OF na Suhorju 28. maja 1943, na katerem je okrožni odbor OF za Belo krajino sprejel določene ukrepe za ureditev zalednih dejavnosti in s posebno okrožnico pozval politične odbore na terenu, naj osnujejo prehrabene, zdravstvene in kulturno-prosvetne aktivne. To so bili zametki in začetne oblike samoupravne dejavnosti in vključevanja širših množic v opravljanje zadev javne uprave v vaških skupnostih in rajonskih odborih.

Desetega julija 1943 je bila pri IOOF ustanovljena osrednja gospodarska komisija, kot centralni gospodarski organ za ureditev načrtnega oskrbovanja slovenske partizanske vojske s „civilni, obleko, obutvijo in drugo opremo in za kontrolo smotrne prehrane civilnega prebivalstva“. Do konca meseca julija so bile na ozemlju belokranjskega okrožja ustanovljene okrožna in rajonske gospodarske komisije; slednji sta bili ustanovljeni tudi v metliškem podokrožju za suhorski in draški rajon. V začetku avgusta so takšne komisije že delovale na območju 34. vasi. Temeljna celica take partizanske gospodarske ureditve, ki se je po kapitulaciji Italije še bolj okrepila, je bila vaška GK (gospodarska komisija), ki jo je oblikoval vaški (terenski) odbor OF. V vaški GKso pravzaprav delovali vsi vaščani, kar je imelo dvojen praktični pomen. Prvič je to pomenilo demokratično odločanje širokih ljudskih množic pri reševanju gospodarskih vprašanj, za katere je bila vaška srenja živ-ljenjsko zainteresirana; pomenilo pa je tudi eliminiranje kar največjega dela nepravilnosti pri odmerjanju dajatev vsakega kmečkega gospodarstva posebej. Občutek pravičnosti ni tako pri nikomer izostal, ker se je celotna dejavnost razgrnila pred javnostjo, ki ni trpela zlorab niti prednosti za posameznike, ampak je zahtevala sorazmerno porazdelitev bremen. Drugič, vključevanje cele vasi v delo gospodarske komisije je pritegnilo tudi tišče vaščane, ki dotlej niso sodelovali v Osvobodilni fronti, ali pa so proti njej imeli bolj mlačen odnos (med njimi so ponekod bili tudi prikriti belogardisti in njihovi simpatizerji). Gospodarska komponenta vaške srenje ni pustila ob strani nobenega

Miroslav Stepančič

vaščana, ker je bil pač pri tem vsak lastnik dobrin (kmet, obrtnik, trgovec) zelo občutljiv in ni dovolil, da ga pri tem zastopa drug. Vaške gospodarske komisije so bile torej nov dejavnik, ki je neposredno vplival na krepitev politične, oblastvene in ekonomske funkcije terenskih odborov OF. Tako so vaške GK pritegnile v osvobodilno gibanje tudi tište zaslepljene posameznike, ki so dotlej odklanjali tako sodelovanje ali pa so se mu z raznimi izgovori izmikali. Seveda je taka politična klima bila lahko vzpostavljena predvsem v krajih, kjer je bila večina vaščanov vključena v organizirano delo OF, prav tako vzdušje pa je bilo močno v vaseh suhorskega in vzhodnotliškega rajona. Te v osnovi samoupravne oblike funkcioniranja vaških, rajonskih in okrožnih gospodarskih komisij so bile izredno pomembne za organiziranje vojaškega zaledja. To se je po kapitulaciji Italije oblikovalo, ko sta oblast prevzeli Osvobodilna fronta in Narodnoosvobodilna vojska Slovenije, ki sta organizirali upravne organe ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju.

Upravna komisija, ustanovljena sredi septembra 1943 kot originalna vmesna stopnja v razvoju slovenske državotvorne samobitnosti, je preko svojih osmih odsekov zagotavljala izvajanje javne uprave na osvobojenem ozemlju Ljubljanske pokrajine do ustanovitve predsedstva SNOS v februarju 1944. Začetne težave v organiziranju javne uprave so bile večje v okrožjih in okrajih, kjer so se politični odbori soočali s problemi, s kakršnimi dotlej niso imeli opravka. Bilo je precej iskanja, spontanosti in improvizacije ter tudi dokaj vznemirljive in bolj ali manj uspešne samoiniciative. Tako se je pri belokranjskem okrožnem odboru OF kmalu oblikoval manjši upravni aparat za gospodarsko, zdravstveno in kulturno dejavnost. V začetku oktobra je bila ustanovljena okrožna upravna komisija z odseki za gospodarstvo, industrijo, finance, zdravstvo, prosveto, splošno upravo, promet in zaščito pred zračnimi napadi. Nekaj podobnega je nastajalo tudi pri vseh rajonskih odborih OF v Beli krajini in na podgorjanskem območju, zlasti v gospodarskem zdravstvenem in kulturno-prosvetnem udejstvovanju. V politično in samoupravno organiziranost okrožja in rajonov ter opravljanje različnih poslov javne uprave so se množično vključevali frontovski aktivisti in odbori, mladinske in ženske organizacije, učitelji, zdravniki, veterinarji, uslužbenci in gospodarstveniki.

Z odredbo glavnega štaba NOV in POS, dne 13. septembra 1943, so bile organizirane tudi zaledne vojaške oblasti v Ljubljanski pokrajini: komande področij, komande mest, partizanske straže in oddelki Narodne zaščite. Medtem ko so bili oboroženi oddelki partizanske straže organi komand področij in komand mest, pa so bili oddelki Narodne zaščite organi terenskih in rajonskih odborov OF. Partizanska straža je bila torej vojska zalednih vojaških organov, Narodna zaščita pa je predstavljala oborožene oddelke odborov OF (pozneje NOO), torej organov slovenske ljudske oblasti. Navodila organizacijskega odseka glavnega štaba so v zaledno vojsko uvrščala tudi posebne oddelke VOS, ki pa niso bili podrejeni komandam področij. Oddelki VOS so bili borbena organizacija osvobodilnega boja „za borbo proti petokolonaštvu, špijonaži, izdajstvu in vsaki obliki služenja sovražniku“. Njihove naloge so bile predvsem zavarovalnega in obveščevalnega značaja, tako v obrambnih kot v napadalnih akcijah. Varnostnoobveščevalna služba je bila kot celota podrejena neposredno Centralnemu komiteju KP Slovenije, septembra 1943 ustanovljeni oddelki VOS v NOV pa tudi glavnemu štabu NOV in PO Slovenije.

Miroslav Štepančič

Na ozemlju vzhodnometliškega in suhorskega rajona belokranjskega ter gorjanskega podokrožja novomeškega okrožja sta bili v začetku dve komandi mest - metliška in šentjemejska, vendar je bila Komanda mesta Šentjernej že 7. oktobra 1943 ukinjena. Tako je bil vpliv komande novomeškega področja na vojaško organiziranost na Gorjancih minimalen, večjega pomena za zaledne dejavnosti na suhorsko-metliškem sektorju pa je bila komanda mesta Metlika. Za Žumberak v celoti je skrbela komanda žumberškega področja na območju samoborskega in jastrebarskega okraja.

Za zaledne dejavnosti, ki sta jih razvili slovenska ljudska oblast in partizanska vojska na omenjenem ozemlju, je bilo posebnega pomena prav južno obrobje Gorjancev z naselji. Naj omenimo le nekatere: vas Drage, naseljena pretežno s hrvaškim prebivalstvom, je že od leta 1942 dajala zavetje in hrano Gorjanskemu bataljonu in nato po vrsti Belokranjskemu odredu, Vzhodnodolenjskemu odredu, 13. proletarski brigadi Rade Končar, štabu 2. operativne cone NOV in PO Hrvaške, okrožnemu odboru OF in okrožnemu komiteju KPS za Belo krajino ter drugim partizanskim bazam. Po končani nemški ofenzivi se je novembra 1943- v Doljane, Popoviće in Pilatovce preselila dolinska partizanska bolnišnica iz Črmošnjic, ki je bila kmalu preimenovana v Slovensko-hrvaško vojno partizansko bolnišnico. Imela je svojo sanitetno šolo, v kateri je bilo opravljenih več bolničarskih in higienskih tečajev. Bolnišnica je imela tudi svoje delavnice. V predelu Popovići - Oklinak, trig. 886, je bilo od jeseni 1943- urejeno spuščališče za sprejem vojaškega materiala, ki so ga zavezniška letala odmetavala za partizansko vojsko, velika skladišča za ta material pa so bila zgrajena v Dragah. Tam je bila stacionirana tudi zavezniška vojaška misija z ekipo EKG (Gorjanci). Jugovzhodno od vasi Drage, v Ravnace sta se v letu 1943 preselila okrožni odbor OF in OK KPS za Belo krajino in tu ostala do kapitulacije Italije, po bombardiranju Drag, aprila 1944, pa se je v Ravnace preselila tudi zavezniška vojaška misija. Suhor, kateremu je 13. hrvaška udarna brigada 26. novembra 1942 uničila eno najmočnejših belogardističnih posadk, je bil v letih 1943 in 1944 prizorišče pomembnih dogodkov. Na dan 26. maja 1943 je bil v vasi ustanovljen iniciativni odbor SPŽZ za Belo krajino, 8. septembra istega leta pa je bila v bližnjem gozdu prva in 14. decembra tudi druga okrožna konferenca SPŽZ za Belo krajino.

V času od 15. do 17. julija 1943 je bila v Suhorju prva okrožna konferenca ZSM za Belo krajino, tu pa je 11. oktobra potekal tudi drugi dan zasedanja I. zbora slovenskih pravnikov. Na Suhorju je bila 17. decembra 1944 formirana italijanska narodnoosvobodilna brigada Fontanot, ki se je do konca vojne borila v sestavi 7. korpusa. Vas Drašiči, vzhodno od Metlike, je bila prav tako eno od žarišč osvobodilnega gibanja v metliškem okraju. V njeni bližini je od decembra 1941 do januarja 1942 in od decembra 1942 do januarja 1943 delovala belokranjska ciklostilna tehnika, v bližnjem zaselku Vinomer pa je bil konec leta 1942 sedež rajonskega odbora OF in komiteja KPS vzhodnometliškega rajona.

Na ozemlje Gorjancev, Žumberka, vzhodnometliškega in suhorskega rajona moramo gledati kot na ozemeljsko celoto, medsebojno vplivno območje, ki ni imelo strogo razmejenih ločnic ne v jezikovnem, ne v kulturno-zgodovinskem pogledu. Zato so bile tudi med NOB povezave med prebivalstvom in organizacijami osvobodilnega gibanja slovenskih in hrvaških krajev stalne in trdne. Medsebojni stiki političnih aktivistov so bili nenehni, pa tudi medsebojna

Miroslav Stepančić

gospodarska pomoč je bila bolj ali manj stalna. Celotno ozemlje je predstavljalo skupno in enotno zaledje tako slovenskim kot hrvaškim partizanskim enotam. Medsebojno obveščanje je bilo v stalnem porastu, glavne kurirske poti pa so potekale s slovenskega ozemlja od TV-15 preko TV-6 na Gorjancih (od novembra 1943 v Semiču) in TV-7 v Metliki na območje Žumberka.

Zelo pomembna je bila gospodarska dejavnost vzhodnetliškega rajona, se pravi njenega rajonskega odbora OF in rajonske gospodarske komisije. Ko je bila januarja 1944 zaključena dvomesečna akcija zbiranja narodnega posojila, je bilo ugotovljeno, da so v tem rajonu zbrali 24660 lir gotovine, 9700 lir v bonih in blago v vrednosti 59753 lir, v sami Metliki pa 229747 lir gotovine, 45700 lir v bonih in za 24453 lir blaga. Če upoštevamo takratno vsesplošno pomanjkanje gotovine pri prebivalstvu, omenjene vsote niti niso bile majhne. Poleg partizanskih enot, ki so se občasno zadrževale na gorjansko-metliškem sektorju, je bilo treba oskrbovati s hrano in drugim blagom belokranjsko okrožno in metliška rajonska vodstva osvobodilnega gibanja, zavezniško vojaško misijo, ekipo EKG, konspirativno bolniško postojanko G 15 A v grapi Pendirjevke na Gorjancih in SHVPR s sanitetno šolo in delavnicami v Žumberku. Tako je bilo iz skladišč rajonskih gospodarskih komisij Suhor, Semič-vzhod in Semič-zapad, Metlika-vzhod in mestno GK Metlika sredi decembra 1943 samo za slovensko-hrvaško bolnišnico v Žumberku (tedaj je v njej bilo več kot 300 pacientov, sanitetnega in strežnega osebja ter stražarjev) izdano 23 ton krompirja, več kot 4 tone pšenične, enotne in koruzne moke, 2 tona in pol fižola, 2 tona korenja in 5 ton repe, tona suhih gob, 500 kg ješprenja, 1500 litrov kisa in 2 tona sena, iz skladišč drugih belokranjskih rajonskih gospodarskih komisij pa še tona in pol koruzne moke, 500 kg ješprenja in kaše, tona fižola, 500 kg suhih gob, 3 tone čebule, 200 kg česna in tona in pol svežih jabol. Suhorska, obe semiški, vzhodnetliška in gradaška rajonska GK so prispevale še 12 glav goveje živine in 13 prašičev, za opremo bivalnih prostorov pa je bolnišnica dobila tudi 6 peči, strešno lepenko in drug material. Tak je bil zimski kontingent živil, ki je zagotavljal približno tromesečno prehrano bolnišnice. Bolnišnica je bila seveda tudi v letu 1944 stalno oskrbovana z zadostnimi količinami živil, obleko, obutvijo in drugo opremo.

Za varnost Bele krajine na metliško-gorjanskem sektorju je skrbel Belokranjski odred, občasno tudi bataljoni Belokranjske brigade, medtem ko belokranjsko vojno področje za to ni imelo posebnih zalednih enot. Metliška četa partizanske straže je skrbelo za red in varnost na svojem območju, kaj več za varnost meja pa ni mogla narediti. Pač pa je bilo poskrbljeno za druge preventivne varnostne ukrepe predvsem z organiziranjem obveščevalne službe in zaščitno dejavnostjo krajevnih oddelkov Narodne zaščite.

Po kapitulaciji Italije so prenovljeni oddelki Narodne zaščite, kot vojaška organizacija odborov OF, skupaj s področnimi komandami, komandami mest in partizanskimi stražami predstavljali sestavni del enotne ureditve zalednih vojaških oblasti NOV in PO Slovenije. Z odlokom predsedstva SNOS o uvedbi in organizaciji Narodne zaščite, z dne 1. marca 1944, so bile opredeljene tudi njene naloge kot izvršilnih organov krajevnih, okrajnih in okrožnih odborov OF oziroma NOO, kjer in ko bodo ti izvoljeni. Seveda je nova Narodna zaščita bila v celoti podrejena Odseku za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS in se je bistveno razlikovala od prvotne NZ, ustanovljene 17. oktobra 1941. Ta dela je prevzela Vojska

Miroslav Stepančič

državne vamosti - VDV. Ker je bil na I. zasedanju SNOS v Črnomlju 19.-20. februarja 1944 sprejet tudi odlok o ukinitvi VOS in so njene kompetence začasno prešle v pristojnost Odseka za notranje zadeve, pozneje pa na OZNO, se je nekoliko preoblikoval tudi celoten sistem varnostno-obveščevalne in zaščitne službe na terenu. Baza množične obveščevalne mreže, ki je ostala na terenu po ukinitvi VOS, je bila poglavitni vir za organiziranje obveščevalne mreže Narodne zaščite, delno pa tudi terenske in vojaške obveščevalne mreže, medtem ko je Odsek za notranje zadeve (do formiranja OZNE) prevzel dotedanje pristojnosti VOS v borbi proti notranjim sovražnikom: politično obveščevalno, kontraobveščevalno in vamostno službo. Za oboroženi boj proti peti koloni je bila Odseku za notranje zadeve dodeljena posebna vojaška sila - Vojska državne varnosti, v vojaško-disciplinskem pogledu sestavni del NOV Slovenije. Junija 1944 pa se je Poveljstvo VDV izločilo iz Odseka za notranje zadeve, v katerem je ostal le oddelek za Narodno zaščito. Po ustanovitvi okrožnih izpostav Odseka za notranje zadeve so bila organizirana tudi okrožna, okrajna in krajevna poveljstva Narodne zaščite na osvobojenem in s partizanskimi enotami kontroliranim ozemlju.

Narodna zaščita se je krepila hkrati s spomladanskimi volitvami v NOO v Beli krajini, kjer so bila že konec aprila 1944 postavljena tudi okrožna in štiri okrajna načelstva NZ. Do konca maja so bile v metliškem okraju opravljene volitve v krajevne NOO v 54 vaseh, združenih v 40 volilnih enot. Na južnem obrobju Gorjancev in v metliški okolici na meji z Žumberkom so volitve izvedli v vaseh: Sela, Luža, Jugorje, Mačkovec, Hrast, Ravnace, Gornji in Dolnji Suhor, Bereča vas, Bušinja vas, Lešče, Bojanja vas, Grabrovec, Trnovec, Svržaki, Čurili, Radovica, Boldrež, Slamna vas, Drašiči, Rosalnice, Radoviči, Želebej, Božakovo in Kermočina. Na tem območju je imelo okrajno načelstvo NZ za metliški okraj 35 poveljnikov NZ, 30 zaščitnikov v krajevnih skupnostih in 27 obveščevalcev, ki so svojo službo opravljali na obeh straneh Kolpe med Metliko, Ozljem in Novaki ter v smereh Vivodina-Plešivica-Samobor in Krašič-Jastrebarsko.

Terensko obveščevalno mrežo so si ustvarile tudi operativne enote 7. korpusa. Za delovanje take mreže je bil odgovoren drugi pomočnik obveščevalnega centra pri štabu odreda brigade in divizije, ki si je na sektorju in v smeri akcijskega delovanja svoje enote ustvaril lastno konspirativno mrežo civilnih obveščevalcev in zaupnikov. Seveda je pri odhodu svoje enote na drug sektor to mrežo predal obveščevalnemu centru enote, ki je izvedla zamenjavo, na novem sektorju pa prevzel že obstoječo terensko obveščevalno mrežo prejšnje enote. Na sektorju velikega loka Kolpe med Adlešiči, Metliko in Karlovcem ter v Žumberku je spomladi 1944 tako obveščevalno mrežo že imel Belokranjski odred, vanjo pa so bili vključeni tudi obveščevalci komande belokranjskega področja in komande mesta Metlika. Princip delovanja terenske obveščevalne mreže operativne enote je bil zasnovan na vzdrževanju skrivnih zvez drugega pomočnika OC z njegovimi zaupniki – domačini, na določenih mestih, ob določenem času in dogovorjenem razpoznavnem znaku. Posredovanje informacij je šlo tudi preko zaupnih in preverjenih kurirjev, ki so pisna poročila obveščevalnega značaja dobivali na določenih skrivnih javkah, brez osebnega kontakta s civilnim obveščevalcem. Da bi se zagotovila čim večja varnost in konspirativnost terenske obveščevalne mreže, je bilo uvedeno obvezno pravilo, da drugi pomočnik in njegovi sodelavci iz obveščevalnega centra partizanske enote poznajo svoje civilne obveščevalce

Miroslav Štepančič

in zaupnike, medtem ko le-ti drug za drugega ne vedo. Zato padec kakega civilnega obveščevalca v sovražnikove roke ni pomenil tudi uničenja celotne obveščevalne mreže. Takim zavarovalnim ukrepom gre pripisati, da so terenske obveščevalne mreže na obrobju osvobojenega ozemlja in na sektorjih pod sovražnikovo kontrolo delovale neprekinjeno, tako rekoč brez večjih zastojev. Obveščevalci Belokranjskega odreda in belokranjskega vojnega področja so razpredli svoje obveščevalne točke s civilnimi obveščevalci in zaupniki v mnogih vaseh Žumberka in Pokupja, v sodelovanju z obveščevalci Žumberško-pokupskega in Karlovškega odreda ter zalednimi organi žumberškega in karlovškega vojnega področja, pa tudi v Samoboru, Jastrebarskem in Karlovcu. Tretja komponenta terenske obveščevalne službe je bil sistem t. im. obveščevalnih točk, ki sta jih na obrobju ali celo izven osvobojenega ozemlja ustanavljala obveščevalni oddelek glavnega štaba NOB in POS in obveščevalni center 7. korpusa NOVJ. Obveščevalne ali opazovalne točke so postavljali na skritih mestih, izven naselij, predvsem za opazovanje in registriranje sovražnikovega prometa in premikanja njegove vojske na železniških in cestnih komunikacijah. Na gorjansko-žumberškem področju so bile najpomembnejše ceste Novo mesto-Kostanjevica-Brežice, Novo mesto-Metlika, Metlika-Vivodina-Krašič-Jastrebarsko, Jastrebarsko-Plešivica-Samobor in Krašič-Kostanjevac (z odcepom na Sošice)-Stojdraga-Bregana. Obveščevalna točka je bila vezana na teren, katerega je kontrolirala, ne pa tudi na gibljivo partizansko enoto, ki se je na njenem sektorju opazovanja stalno (odred) in občasno (brigada) zadrževala. Na ta način je bila zagotovljena stalnost in samostojnost OT, ki je svojo obveščevalno dejavnost opravljala z opazovanjem in sovražniku skritim patroliranjem. Opazovalna točka je imela na svojem sektorju opazovanja in kontroliranja svoje zaupnike med civilnim prebivalstvom, s katerimi so se sestajali samo na dogovorjenih javkah. Za taka srečanja so se obveščevalci preoblekli v civilne obleke. Obveščevalna točka je bila podrejena neposredno obveščevalnemu centru 7. korpusa. Pisna poročila je kurir OT na določeni javki oddal kurirju vojaške relejne postaje, kjer pa teh ni bilo, kurirjem terenskih relejnih postaj. Za gorjansko-žumberški sektor je bila konec marca ali najkasneje aprila 1944 postavljena korpusna obveščevalna točka št. 2, ki je bila v gozdovih Oštrca, severno od Vivodine, pa tudi v okolici Kostanjevca, severozapadno od Krašiča. OT-2 je bila pravzaprav naslednica premičnega obveščevalnega centra glavnega štaba, ki je tu deloval že pozimi 1943/1944. Sestavljali so jo pretežno obveščevalci Belokranjskega odreda. Njen prvi vodja je bil Drago Rovšek - Jernej (Dženi), ki je bil pred tem obveščevalni oficir v OC 15. brigade, sredi junija 1944 pa je bil premeščen najprej v obveščevalni oddelek glavnega štaba NOV in POS in nato kot njegov obveščevalni oficir delegiran v obveščevalni oddelek pri štabu 10. hrvaškega korpusa. OT-2 je imela eno svojo opazovalno patroljo tudi v okolici Karlovca, kjer se je povezala z obveščevalci Karlovškega odreda in karlovškega vojnega področja. Kurirske zveze je vzdrževala z Belokranjskim odredom, preko terenske kurirske linije TV-7, TV-6 in TV-15, pa tudi z glavnim štabom NOV in POS in štabom 7. korpusa. Konec julija 1944 je dobila tudi svojo radijsko postajo. Tako sta bila Žumberak in Pokupje pokrita z dobro obveščevalno mrežo zaledne in operativne terenske obveščevalne službe, ki so jo dopolnjevali obveščevalci hrvaških operativnih in zalednih partizanskih enot. Med obveščevalci OC

Miroslav Stepančič

Belokranjskega odreda moramo posebej omeniti tovariše Jožeta Vahčiča, Jožeta Novaka, Cirila Košaka in Alojza Okorna, med organizatorji njegove terenske mreže (drugi pomočnik OC) pa Janka Pečariča in Jožeta Boriška. Med številnimi obveščevalci belokranjskega vojnega področja naj omenimo Toneta Štajdoharja, Antona Mrška, Ivana Potnika in Martina Petriča, na obveščevalni točki št. 2 v Žumberku pa obveščevalce Jožeta Vahčiča, Nikolaja Šinkovca, Marka Bajuka, Antona Unetiča. Na OT-2 je bilo vedno najmanj 8 obveščevalcev, občasno tudi do 12, in še radiotelegrafska ekipa.

Slej ko prej pa so bile gospodarske silnice med najpomembnejšimi dejavniki medsebojnega povezovanja hrvaškega in slovenskega življa na tem področju. Mešano prebivalstvo obmejnih krajev je bilo prav tako dejavnik pristnega sožitja. Na območju predvojne občine Metlika-okolica (60,4 km²) je namreč živel 3994 slovensko govorečih in 381 srbskohrvatsko govorečih, na območju občine Radatovići (blizu 40 km², po vojni pripojena NR Hrvatski) pa nasprotno kar 1963 srbskohrvatsko in le 36 slovensko govorečih prebivalcev. V zgodnji pomladi 1944 je sekretarske posle v okrajnem komiteju KPS suhorskega okraja vodil Ivan Nemanič, člani pa so bili še: predstavnik okrajnega načelstva VOS Anton Klemenčič, sekretar okrajnega komitēja SKOJ Jože Kramarič, član okrajne gospodarske komisije Janko Jaklič in Tončka Govekar. Okrajni rajonski odbor OF Suhor so takrat sestavljali: sekretar Ivan Nemanič, sekretarka okrajnega odbora SPŽZ Marija Kir, referent okrajne gospodarske komisije Jože Gusič, sekretar okrajnega odbora ZSM Jože Žlogar in Anton Klemenčič. Ko je bilo v drugi polovici maja 1944 osem dotedanjih rajonov v Beli krajini reorganizirano v štiri okraje, je bil suhorski rajon skupaj z rajonom Metlika okolica in mestom Metlika vključen v nov metliški okraj. Tedaj izvoljena metliška okrajna NO skupščina je imela 63 odbornikov, od katerih jih je 16 delegirala v okrožno NO skupščino za Belo krajino, ki je bila izvoljena 18. junija 1944. Za predsednika izvršnega odbora metliške okrajne skupščine je bil izvoljen kmet iz Rosalnic Jože Matjašič, za podpredsednika učitelj iz Metlike Slavko Sašek, za tajnika kmet iz Tmovca Janez Nemanič, med ostalimi enajstimi člani pa so bili iz obmejnih krajev z Žumberkom izvoljeni še: Marija Nemanič iz Bušinje vasi, Tone Kočevar iz Radatovičev, Martin Videtič iz Bereče vasi, Jože Plešec iz Železnikov in Anton Rajk iz Bojanje vasi. Za sekretarja novega 14-članskega okrajnega odbora OF Metlika pa je bil 12. junija 1944 izvoljen Slavko Sašek.

S prevzemom gospodarskih funkcij v izvoljenih izvršnih odborih okrožja in okrajev kot organov javne uprave na osvobojenem ozemlju je prenehala potreba po dotedanjih gospodarskih komisijah. Zato so jih ukinili, namesto njih pa ustanovili gospodarske odseke v izvršnih odborih. V krajevnih NOO so to funkcijo opravljali gospodarski referenti. Tako je bila v okrajnem izvršnem odboru enemu od članov poverjena funkcija referenta za gospodarstvo, ki je vodil tudi okrajni gospodarski odsek. V pomoč mu je bil še okrajni intendant s pomožnim osebjem za zbiranje hrane. Poudariti pa moramo, da je bil prav suhorski rajon pri zbiranju živeža za potrebe NOV med prvimi v Beli krajini. Za druge panoge javne uprave so bili v okrajnem izvršnem odboru postavljeni referenti: finančni, za obnovo, za socialno skrbstvo, za javni red in vamost, po potrebi pa tudi za zdravstvo, za informacije in propagando in drugi. Velikega pomena za izobraževanje vodstvenih kadrov v okrožju in okrajih so bili upravno-politični in razni

Miroslav Štepančič

strokovni tečaji, ki so jih 1944 organizirali pri Upravno-politični šoli predsedstva SNOS in v okrajih. Do septembra 1944 so bili končani že trije upravno-politični tečaji s 33 udeleženci tudi v metliškem okraju.

Končno je bila konec septembra 1944. Bela krajina razdeljena v samo dva okraja: metliški in črnomeljski. Na I. zasedanju nove metliške okrajne NO skupščine je bilo 66 odposlancev iz 62 krajevnih NOO prejšnjega metliškega in semiškega okraja, ki so izvolili nov 15-članski okrajni izvršni odbor. Predsednik je postal Jože Matjašič, podpredsednik Anton Rajk, oba iz suhorskega rajona, tajnik pa Edvard Štefan iz Semiča. Tedaj so v Metliki ustanovili tudi okrajno narodno sodišče. Oktobra in novembra 1944. so bile izvedene dopolnilne volitve v krajevne odbore OF in novi okrajni odbor OF metliškega okraja, s sekretarjem Slavkom Šaškom in šestimi člani odbora na čelu.

Drugega januarja 1945 sta se novomeško in belokranjsko okrožje združili v novo novomeško okrožje, 7. januarja pa je bila za združeno okrožje izvoljena novomeška okrožna NO skupščina z izvršnim odborom. 8. januarja je bil izvoljen tudi nov okrožni odbor OF Novo mesto. V novi upravno-politični ureditvi sta črnomeljski in metliški okraj zadržala svojo okrajno samoupravo, ki pa se je zlasti na gospodarskem sektorju delovanja morala prilagoditi novim, zelo zaoštranim razmeram. Prehranjevanje NOV in civilnega prebivalstva je bilo v krizi, saj je začelo že vsega primanjkovati in so morali uporabljati že semensko rezervo. V tem času je bila sicer zavezniška pomoč s 40 do 60 % udeleženo v prehrani NOV, vendar je bila navzlic temu uvedena skrajna varčnost. V dobro organiziranem zaledju se je skladiščni sistem oskrbovanja že povsem uveljavil. Nabava živil preko gospodarskih referentov in zbiranje v skladiščih okrajnega odseka za prehrano ali v skladiščih komande belokranjskega področja in komand mest sta izključevala neposredno nabavljanje živil vojaških in civilnih intendantov pri kmetih. Za prehrano najsiromašnejšega dela prebivalstva je skrbela nabavna mreža tedaj ustanovljenega NAVOD-a. Na območju podgorjanskih vasi je februarja in marca 1945 delovala metliška prehranjevalna komisija, ki je breme dajatev v vsaki vasi določala za vsakega posameznega proizvajalca, kmeta, obrtnika, trgovca, na sestankih vseh volilcev določenega krajevnega NOO. Tako je prehranjevalna komisija obšla vsako vas v svojem okraju in preučila gmotno stanje slehernega kmečkega gospodarstva ter na ta način prihajala do objektivnih in realnih meril pri obremenjevanju z dajatvami za NOV. Čeprav so bile zaloge pridelkov prejšnje letine že močno izčrpane, pa je metliška prehranjevalna komisija samo v februarju v 25 krajevnih skupnostih zbrala 166574 kg raznih živil, poleg tega pa še intendanti civilnih baz okoli 7200 kilogramov. To je bilo več, kot je bilo načrtovano, saj je zbrana hrana znašala 107 % predpisanih količin. Tudi socialno skrbstvo je bilo polno zaposleno. Že januarja je prišlo iz Gorskega kotara 150 osirotelih otrok, ki so jih namestili v metliškem domu in obmejnih vaseh suhorskega in vzhodnometliškega rajona, pa tudi v Žumberku. Konec januarja in v začetku februarja je iz Brinja in Drežnice prišlo v Belo krajino okoli 250, v naslednjih dneh pa še kakšnih 700 beguncev. Vsi so dobili začasen dom in oskrbo v vaseh metliškega okraja, nakar so nadaljevali pot proti Žumberku. Posebno gostoljubno so te begunce sprejele prav podgorjanske kmetije, čeprav jim je živež že skoraj pošel.

Miroslav Stepančić

Omeniti moramo še eno pomembno dejavnost organiziranega vojaškega zaledja. To je bila organizacija sprejema zavezniške pomoči, ki je prihajala s transportnimi avioni na belokranjski letališči pri Krasincu in Otoku, ali pa so jo zavezniki odmetavali na razna spuščališča. Med pomembnejšimi je bilo tudi spuščališče na Gorjancih, v predelu hriba Oklinak nad Popoviči, ki je bilo urejeno že jeseni 1943. Zavezniški material so spravljali v skladišča v Popovičih in Dragah, na spuščališču pa je delala oskrbovalna enota s konspirativno oznako 7-A, ki je bila kasneje preimenovana v ekipo EKG. Prva tri letala so odvrгла vojaški material na to spuščališče oktobra 1943; naslednjih šest letal je med 24. in 28. novembrom odvrгло s 129 padali prav toliko kontejnerjev in bal z orožjem, strelivom, eksplozivom in vojaško opremo, večji del na Oklinak, nekaj maj pa tudi v bližini vasi Hrib jugozahodno od Suhorja. Poslednje letalo je v letu 1943 priletelo v noči s 1. na 2. december, nakar je po zimskem zatišju zavezniška pomoč spet začela prihajati marca 1944 in se je nato do konca leta stopnjevala. To spuščališče je bilo med najvarnejšimi v Beli krajini, bilo pa je tudi zelo prikladno, ker so bila v bližini osrednja skladišča glavnega štaba NOV in POS.

Januarja 1945. se je začela partizanska vojska na Dolenjskem in Notranjskem oskrbovati tudi po suhozemnih poteh. Izhodiščno zbirališče partizanskih enot za odhod po vojaško opremo na Hrvaško je bilo v okolici Metlike, odkoder so se enote podale na pot preko Žumberka do Sv. Jane, kjer so prejele opremo in se nato z njo vračale v Belo krajino; ali pa so od Sv. Jane nadaljevale pot do Bratine, kjer je intendant glavnega štaba NOV in POS Karel Osredkar-Dimež oddal angleške obleke iz etapnega skladišča v Pisarovini partizanskim enotam. Na prvo tako pot po vojaško opremo so 8. januarja 1945 odšli iz Metlike bataljon Belokranjskega odreda, bataljon Narodne obrambe, Oficirska šola, nekatere zaledne ustanove belokranjskega področja in verjetno tudi bataljon italijanske brigade Fontanot. Odpravo sta vodila pomočnik načelnika ekonomskega oddelka glavnega štaba NOV in POS Mirko Frankič-Tilen in Radomir Božović-Raco kot komandant kolone. Na drugo odpravo je sredi januarja odšla Gubčeva brigada, ki je na poti do Bratine spremljala tudi ranjence, katere so od tam do partizanske bolnice v Dalmaciji prepeljali s kamioni.

V drugi polovici januarja je odšel po obleko tudi bataljon Dolenjskega odreda in za njim Ljubljanska brigada 18. divizije, ki je spremljala kakšnih 60 voz ranjencev. V spremstvu 9. brigade 18. divizije pa je 25. februarja odšlo iz Čurilov okoli 800 ranjencev, bolnikov, invalidov in onemoglih ljudi, ki so preko Žumberka in Sv. Jane prišli 27. februarja v Pisarovino. S kolono je potoval tudi Slane Potočar-Lazar, katerega je glavni štab določil za komandanta NOV in POS v Biogradu na Moru. Ranjence, bolnike in onemogle so vkrcali na kamione, jih prepeljali do slovenske etapne bolniške baze v Topuskem in nato prek Slunja, Korenice in Obrovca v partizansko bolnišnico v Novigradu. Tako kot druge enote pred njo se je tudi 9. brigada preoblekla v angleške uniforme in ponesla s seboj v Belo krajino še po en komplet obleke na borca. Tudi vračale so se od Bratine do Metlike enote varno, le omenjena brigada je imela pri Sv. Jani manjši spopad z ustaši. Poslednja se je na pot na Hrvaško podala

1 slovenska artilerijska brigada, katero pa so ob vračanju v Belo krajino iz zased napadli Nemci in ustaši, razbili njeno transportno kolono in zaplenili 25 voz vojaške opreme, 17 konj in 4 mule.

Miroslav Štepančič

V sklepnih operacijah, ko je bilo treba še posebej zavarovati osvobojeno ozemlje Bele krajine, kjer se je nahajalo osrednje vodstvo osvobodilnega gibanja slovenskega naroda s številnimi bazami, ustanovami in enotami, je glavni štab NOV in POS aprila 1945 organiziral Stiri obrambne sektorje, v katere so bile poleg operativnih vključene tudi vse zaledne enote in ustanove. V metliški sektor, določen za obrambo Bele krajine iz smeri Sošic, Krašiča in Ozlja, sta bili poleg Belokranjskega odreda vključeni tudi Oficirska šola in komanda mesta Metlike, vse enote pod skupnim poveljstvom komandanta Oficirske šole Mileta Čubriča. Do konca vojne na gorjansko-žumberškem sektorju ni bilo večjih sovražnih aktivnosti, malo več napetosti je bilo le na metliško-obkolpskem odseku. Pa tudi umikal se sovražnik ni preko Bele krajine, čeprav je bila v prvih majskih dneh skoraj prazna (na njenih mejah je stajal le Belokranjski odred), marveč je iz karlovškega in samoborsko-jastrebarskega prostora pobegnil proti Zagrebu in nato preko Brežic, Zidanega mosta in Štajerske v Avstrijo, kjer so ga zajele jugoslovanske divizije. 6. in 7. maja sta se bataljona Belokranjskega odreda iz Vivodine in Jugorja napotila najprej proti Črnomlju in nato v Koprivnik, kjer se je zbral ves odred, ki je nato odkorakal skozi Kočevje in po dolenski cesti proti Ljubljani. Gorjancem in Žumberku ni več pretila nobena nevarnost.

Opomba

* Sestavek je napisan na temelju dveh avtorjevih rokopisov, prirejenih za monografiji Organizacijski razvoj Glavnega štaba Slovenije in Sedmega korpusa NOVJ; Partizansko gospodarstvo na Dolenjskem in Notranjskem v NOB.

Jože Borštnar - politični komisar Cankarjeve
brigade - Narodni heroj

Stanko Semič - Daki - namestnik komandanta
Cankarjeve brigade - Narodni heroj

Marjan Dermastija - Urban
komandant Cankarjeve brigade

**PROCES OKUPLJANJA I POLITIČKOG
ORGANIZIRANJA STANOVNIŠTVA U BELOJ KRAJINI
POD GORJANCIMA I ZAPADNOM ŽUMBERKU
U OSVOBODILNU FRONTU
OD SVIBNJA 1941. DO KRAJA 1941. GOD.**

JANEZ KRAMARIČ

Već krajem svibnja 1941. god., poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, bilježimo prve političke aktivnosti komunista u Beloj krajini u okupljanju seljaka u Osvobodilnu frontu (OF) i oružanu borbu protiv okupatora. U srpnju je ta aktivnost povećana i dobiva sve konkretnije oblike.

Političko djelovanje komunista i njihovih simpatizera baziralo se sa smjericama CK KPS i Glavnog odbora Osvobodilne fronte Slovenije, koje je belokrajinskim komunistima prenosio i objašnjavao Tone Šuštaršič, Tine Železnik, član CK KPJ, i Okružni komitet KP za Belu krajinu.

Stanovništvo u Podgorjancima i zapadnom Žumberku politički su organizirale partijske organizacije u Metliki, Okružni komitet KPS za Belu krajinu, a dijelom i Okružni komitet KP Novo Mesto, od kojih su politički aktivisti na terenu dobivali zadatke.

Nosioci svih akcija u ovom periodu bili su dr. Lojze Mihelčič, Jože Slane iz Metlike, Tone Šuštaršič, Tine Železnik, Anica i Antun Ivec iz Metlike, Tone Prus iz Metlike, Kramarič, Anton (stariji) iz Dragomlje Vasi, Leopold Jelenič iz Dolnjeg Suhora, a u dijelu zapadnog Žumberka aktivisti Jože Rakoše iz Gaberja, učitelj Franc Cvenkel iz Gaberja, Miloš Šetina i Pavle Gajski iz sela Gaj.

Pripreme stanovništva za oružanu borbu u istočnoj Beloj krajini trajale su dosta dugo. Organizatori i aktivisti su u samom početku naišli na teško premostivu prepreku. Naime, raspadom Kraljevine Jugoslavije je 13- 4. 1941. Belu krajinu okupirala prva njemačka planinska divizija i tu se zadržala do 26. 4. 1941. Čim se ona povukla, po selima su se pronijele glasine da će Belu krajinu okupirati fašistička Italija. Tako reći preko noći je njemačka agentura razvila živu propagandu među seljacima Bele krajine da oni zahtijevaju priključenje nacističkoj Njemačkoj. Po selima su njemački propagatori prikupljali potpise za priključenje Bele krajine Njemačkoj, čemu se odazvalo dosta politički neupućenih i naivnih seljaka.

Najaktivniji propagatori su između 5. i 8. 5. 1941. prikupljene potpise odnijeli njemačkoj komandi u Brežice s molbom da se čim prije vrate njemačke jedinice i okupiraju Belu krajinu. Navodno im je obećano da će se vratiti 10. 5. i rečeno da pošalju u susret što više stanovništva. Oni koji su prikupljali potpise i neki od potpisnika su se 10. 5. uputili prema Novom Mestu, ali su se sami vratili. Većina ih nije ni došla na cilj. Mnogi su se brzo otrijeznili i shvatili da je takav postupak ponižavajući.

S propagandom njemačke agenture počela je i protuakcija malobrojnih članova Komunističke partije, njihovih sljedbenika i drugih rodoljuba koji se nisu mirili s nacionalnim ponižavanjem i mirnim prelaskom u nacističko ropstvo. Oni su

Janez Kramarič

ispočetka nastupali oprezno, a kasnije je bilo oštih konfrontacija s nacističkim agitatorima zbog nacionalnog ponižavanja. Uspjeh je bio potpun. Stanovništvo se brzo distanciralo od njemačke propagande i do kraja 1941. godine masovno se opredijelilo za oslobodilački pokret, uz koji je ostalo do kraja NOR-a.

Drugi šok su organizatori oslobodilačkog pokreta u istočnoj Beloj krajini doživjeli porazom hrvatskoga Partizanskog odreda Matija Gubec na Žumberku kolovoza 41. god. i porazom 1. belokrajinske čete 2. 11. 1941. god. u selu Gornje Laze. Takav razvoj situacije je odložio masovni ustanak i početak oružane borbe protiv okupatora u Beloj krajini i zapadnom Žumberku za proljeće 1942. god. To su bili razlozi zbog kojih su organizatori oslobodilačkog pokreta odlučili da prvo politički organiziraju i pripreme belokrajinskog i žumberačkog seljaka i s osloncem na sve slojeve naroda počnu oružanu borbu. Prve aktivnosti zabilježene su u Metliki, zatim u Radovici, u Krupi, Črešnjevцу, Dragomljoj Vasi, Ravnacama, Dolnjem Suhoru, Bušinjoj Vasi, Dragama i u selu Gaj.

U svibnju i srpnju u sela Ravnace dolaze komunisti Niko Šilih iz Novog Mesta i student Keber iz Ljubljane i organiziraju aktiviste Petric, Jožu iz Ravnaca i Težak, Janeza iz sela Dole koji od tada aktivno pripremaju ustanak.

Od kraja svibnja mjeseca u Dragomljoj Vasi djeluje dobro organizirana grupa aktivista (Kramarič, Anton stariji, Škof, Martin i Plut, Anton) koju je vodio komunist Kramarič. Početkom srpnja član okružnog komiteta KP za Belu krajinu Jože Slane od ove grupe osniva seoski odbor OF, a za sekretara određuje A. Kramariča. Istodobno Slane organizira seoski odbor OF u Radovici, i za sekretara postavlja Petric, Lojza. Ovaj odbor je u početku imao tri grupe: proleterku u koju su se okupili radnici, zemljoradničku u kojoj su bili zemljoradnici i omladinsku u kojoj su bili omladinci, pretežno djevojke. Konačan organizacijski oblik ovaj odbor dobiva u studenom.

21. lipnja iz Metlike bježi komunist dr. Lojze Mihelčič i do 1. srpnja živi u ilegali u selu Radoši u klijeti Badovinac, Ilije (Ilijaš). S njim održava vezu Badovinac, Draga. Budući da je okupator tragao za njim, dr. Mihelčič se prebacio u selo Sodji Vrh gdje je ilegalno živio kod Kambič, Janeza i produžio raditi na pripremama za ustanak. Dr. Mihelčič brzo stvara mrežu povjerenika OF u Sobjem Vrh, Črešnjevцу, Krupi, Cerovecu, Štrekljevцу i Semiču i povezuje se s aktivistima u selu Dole, Drage i Dragomlja Vas i sa svojim bratom Jožom u Semiču.

U srpnju mjesecu član OK KP za Belu krajinu Jože Slane s Tonom Šuštaršičem organizira više susreta s komunistima Metlike i okolice. Upoznaje ih s ciljevima oslobodilačkog pokreta i daje im zadatke za organiziranje terenskih odbora OF i priprema za oružanu borbu. Dr. Mihelčič ponovo uspostavlja prekinutu vezu s komunistima u Metliki i s njima intenzivno radi na organiziranju naroda, mobilizaciji dobrovoljaca i na pripremi oružane borbe.

Također u srpnju Branko Karapandža, Nikola Višnjic i Dušan Čalić bježe iz sela Gornja Dubrava u selo Drage. Karapandža upoznaje Peru Damjanovića (Frčka), Damjanović, Nikolu (Niču) i Ratković, Janka (Pavlišina) s pokoljem Srba u tzv. NDH i početkom ustanka u Kordunu koji vodi i organizira KPJ. Ovi drugovi se kasnije povezuju s dr. Mihelčičem, braćom Petric, Jožom i Martinom te Janezom Težakom i s njima aktivno rade na organiziranju oslobodilačkog pokreta u okolini Suhora.

Janez Kramarič

U srpnju mjesecu komunisti Toni Prus i Anton Kramarič organiziraju povjerenike OF Jelenič Leopolda, a nešto kasnije Jelenič Alojza i Škof Janeza u Dolnjem Suhoru. U kolovozu u Berečkoj Vasi organiziraju povjerenike Franca Petric, Eršte Franca i Videtič Martina, u Gornjoj Lokvici Požek Karela i Nemanič Jožu, a u Bušinjnoj Vasi Tome Janka. Istog mjeseca komunist Pavle Pavlovič iz Metlike organizira povjerenike OF Nemanič Ivana-Zana, Pezdirc Antona i njegovog oca Jožu u selu Trnovec.

U početku rujna se Jože Tajčman iz Bušinje Vasi povezuje se s komunistima Anicom i Antunom Ivec iz Metlike i od tada aktivno radi po njihovim uputstvima na organiziranju oslobodilačkog pokreta i stvaranju OF. Istodobno Kramarič, Antun, stariji, organizira aktiviste OF: Škof, Antona, u selu Sela, Ratkovič, Ivana u Jugorju, i Živkovič, Milana u Škempljevcu. Toni Prus i Karei Brunskule organiziraju Matiju Brunskule i Jožu Tuštar u selu Hrast.

U selu Rosalnice na organiziranju seljaka i mobilizaciji dobrovoljaca radi mladi komunist Marko Badovinac s bratom Ilijom.

Sredinom 41. god. je Vinko Paderšič, organizator OF na novomeštanskoj strani Gorjanaca zadužio terenske aktiviste iz Gaberja Jožu Rakoše i Franca Cvenkl i dao im zadatak da odmah uspostave vezu s naprednim ljudima u općini Radatovići (koja je do tada bila pod Dravskom banovinom) i da tamo organiziraju Oslobodilnu frontu u okviru slovenske organizacije. Sljedećih dana Rakoše i Cvenkl odlaze u selo Gaj kod Pavla Gajskog (Dopalo). U njegovoj kući organiziraju prve povjerenike OF u selu Gaj, odnosno odbor narodne zaštite u okviru OF. Odbor su sačinjavali Pavle Gajski, Milko Gajski i Danica Malič. Izabrane povjerenike Rakoše je zadužio da po selima općine Radatovići pronađu napredno usmjerene patriote radi širenja organizacije OF u zapadnom dijelu Žumberka. Za pojedine aktivnosti je zadužio 16-godišnjeg Milana Gajskog (Pajkota) koji od tada postaje glavna kurirska veza između aktivista OF u selu Gaberje i dijela zapadnog Žumberka (Gaj, Rajakovići, Sekulići i dr.) Od tada Jože Rakoše preko obitelji Gajski širi OF po selima zap. Žumberka. Bijegom dr. Lojza Mihelčiča iz Radoša, Badovinac, Draga (sada Makar), koja je surađivala s Mihelčičem, ostaje izolirana. Po izjavama Borštinar, Jožeta i dr. Mihelčiča proizlazi da je 41. god. organizirala oslobodilački pokret u općini Radatovići partijska organizacija iz Metlike. Nažalost, za takve tvrdnje nismo mogli pronaći materijalnih dokaza. Početkom listopada se Ivan Ratkovič iz Jugorja povezuje sa svojim bratom Matijom u Sošicama koji s Damjanović Đakom postaje aktivist u tom selu. To je 41. godine bila i jedina veza između organizatora ustanka u Beloj krajini pod Gorjancima i središnjeg Žumberka.

Time su u svim selima Bele krajine pod Gorjancima do kraja listopada počeli djelovati aktivni i aktivisti OF ili kako se popularno govorilo "vaški zaštitnici" (zaštitnici sela).

Od kolovoza 41. u Beloj krajini počinju prve oružane akcije protiv okupatora. Izvodile su ih grupe iz Metlike, Črnomlja i Semiča. Neko vrijeme okupator ocjenjuje da su te akcije djelo emisara koji dolaze iz Hrvatske, a ne belokrajinskih komunisti. Od navedenih se grupa prvog studeni na Smuku kod Semiča formira 1. belokrajnska partizanska četa u kojoj su svi osim dvojice bili komunisti. Nažalost, zbog neopreznosti četa je već drugog dana bila poražena. To je bio veliki udarac za Belu krajinu koji je masovni ustanak odložio do proljeća 42. godine, međutim nije pokolebao organizatore ni belokrajinskog seljaka.

Janez Kramarič

Desetog listopada 1941. godine CK KPS upućuje u Metliku komunista Jožu Borštnara, a polovicom prosinca svog delegata Novaka Ivana-Očka. Oba postaju članovi OK KPS za Belu krajinu a zbog poraza 1. belokrajnske čete povlači Tonu Šuštaršiča. Od tada Borštnar i dr. Mihelčič postaju glavna motorna snaga organiziranja oslobodilačkog pokreta u istočnoj Beloj krajini. Od njih su polazile skoro sve aktivnosti. Ocijenili su pogotovu po porazu 1. belokrajnske čete naročito da je za uspjeh oslobodilačkog pokreta presudno prethodno politički pripremiti i organizirati narod i s osloncem na njega započeti oružanu borbu. Tom zahtjevu bile su podređene sve pripreme. Tako Borštnar već do početka studenog u Metliki organizira centar za rukovođenje oslobodilačkim pokretom u istočnoj Beloj krajini, a dr. Mihelčič u okolici Semiča. Na čelu tih centara bili su Borštnar i dr. Mihelčič, a Ivan Novak je koordinirao aktivnosti s njima i politički djelovao u okolici Čmomelja.

Prvih dana studenog u mjestu Metlika Jože Borštnar formira Odbor OF za mjesto Metlika, Omladinski odbor OF, Odbor OF za žene, Odbor OF željezničara i Odbor OF intelektualaca. 5. prosinca u Berečoj Vasi formira rajonski odbor OF za Suhor, a 31. prosinca seoski odbor za Lokvicu i Trnovec. Po nalogu Borštnara Jože Slane do kraja godine organizira više terenskih odbora OF u selima istočno od Metlike, a 6. studeni s Antonom Kramaričem (starijim) vašku zaštitu u Dragomljoj Vasi. To je bila ujedno i prva poluvojna organizacija OF u Beloj krajini pod Gorjancima.

25. studeni 1941. godine dr. Mihelčič je u Dragomljoj Vasi održao prvi veći skup s aktivistima iz okolice Suhora kojima je dao konkretne zadatke i obveze za političko organiziranje stanovništva i pripreme za oružanu borbu. Preko zime 41./42. dr. Mihelčič s komunistima Žanom Škrinarom iz Črešnjevca i Nikom Žuničem iz Krupe te Ivanom Novakom organizira odbore OF, aktive i aktiviste po selima istočno od Semiča, a početkom veljače 42. na Omoti formira rajonski odbor OF za Semič.

Preko obitelji Gajski je sekretar OF za Gaberje širio OF po selima općine Radatovići. Njemu i Francu Cvenklu se studenog 41. pridružio i učitelj Miloš Segina. Oni su s Pavlom Gajskim i njegovim sinom Milanom kao kurirom i vodičem isti mjesec 41. organizirali prve povjerenike (aktiviste) OF i u selima: Rajakovići, Sekulići, Malići, Bulići, Gudalji i Kuljaji. U svakom navedenom selu su aktivisti izabrali po tri povjerenika (aktiviste OF) koji su dobili zadatak i upute kako moraju organizirati seoske odbore OF i politički djelovati među stanovništvom, pripremati ga i organizirati na ustanak. Međutim po svim tim selima su odbori OF počeli organizirano djelovati tek travnja 42. godine.

Organizatori oslobodilačkog pokreta su na jesen 41. u istočnoj Beloj krajini naišli na još jednu veoma ozbiljnu prepreku. Čim je porastao utjecaj OF među narodom, na scenu su stupili ostaci i pristaše bivšega jugoslavenskog režima, klerofašisti i Katolička crkva s ciljem da odvrate stanovništvo od OF i pristupe četničko-bjelogardističkom pokretu. Pod maskom "kmetijskih tečaja", odnosno "tečajeva za seljake" počeli su stvarati urotu protiv oslobodilačkog pokreta u Beloj krajini pod Gorjancima. Takav tečaj je u Suhoru organizirao pop Janez Rastrešen i učitelj Likar, u Luži kod Jugorja također pop Janez Rastrešen i učitelj Otmar Zoren, u Štrekljavecju profesor Antun Oven i učitelj Ahačič, a u Radovici sudski službenik Miha Jerman.

Janez Kramarič

Već na prvim "predavanjima" su aktivisti OF i seljaci uočili namjere klasnog protivnika te ga politički raskrinkali i onemogućili. Po strani su ostali samo oni malobrojni pojedinci koji su pod utjecajem klera, pristaša bivšeg režima i nacističke demagogije pristupili kontrarevoluciji da bi njihovim vođama povratili izgubljene pozicije vlasti, pa makar i kvislinške.

Kao što se vidi, organizatori NOB-a (KP i OF) u istočnoj Beloj krajini su uspješno svladali brojne prepreke. Ogromna većina stanovnika podržala je politiku OF i stupila u njezine redove. U OF su se uključili i u njoj aktivirali skoro svi pripadnici do tada raznih političkih i stranačkih pogleda, nazora i pripadnosti. To potvrđuje činjenica da je OF već u proljeće 42. god. prerastao u svenarodni oslobodilački pokret u Beloj krajini pod Gorjancima i zapadnom Žumberku. Masovna podrška stanovništva je legitimirala OF u ovom malo poznatom kraju da istupa kao jedini predstavnik, zastupnik i zaštitnik interesa seljaka pod Gorjancima i zapadnog Žumberka. Zbog svestrane političke pripreme još prije početka oružane borbe je oslobodilačko-revolucionarni pokret bio u stalnom usponu kroz cijeli NOR, bez obzira na teške situacije.

Literatura

- Mihelčič, dr. Lojze - biografija na osnovi razgovora i dopunjena po anketnom listu u CK SKS, Dolenjski muzej Novo mesto.
- Škrinjar, Žan, biografija na osnovi razgovora, Dolenjski muzej Novo mesto.
- Matija Bahor Oskar, biografija na osnovi razgovora, Dolenjski muz. Novo mesto.
- Novak, Ivan-Očka, biografija, Belokrajinski muzej, Metlika.
- Šuštaršič, Tone, Tine Železnik, biografija, Belokrajinski muzej, Metlika.
- Ivec, Anton-Žiga, biografija na osnovi razgovora, Belokrajinski muzej Metlika.
- Anica Ivec, Djelovanje organizacije OF u Metliki od 1941. god., pismena izjava kod autora ovog izlaganja.
- Slane, Jože, biografija, Belokrajinski muzej Metlika.
- Borštnar, Jože-Goričanin, biografija na osnovi razgovora, Belokrajinski muzej Metlika i usmena izjava.
- Petric, Lojze, biografija na osnovi razgovora, Belokrajinski muzej Metlika.
- Tajčman, Jože-Vlatko, biografija na osnovi razgovora i njegovih bilježaka, Belokrajinski muzej Metlika i Dolenjski muzej Novo mesto.
- Rakoše, Jože, Cvenkl Franc, Staniša Tone, pismene izjave kod autora ovog članka.
- Petric, Martin, Petric Jože, Jelenič Leopold i Krštinc Jože, biografija na osnovi razgovora, Belokrajinski muzej Metlika.
- Klemenčič, Stane i Polde, usmene izjave.
- Ratko Polič: Belokrajinski odred, Ljubljana 1975.
- Rudi Vogrič: Boj Belokranjcev, Ljubljana 1973.
- Sjećanje autora ovog izlaganja.
- Ivo Pirkovič: Svobodna republika pod Gorjanci, izdavač Borec, 1982. Ljubljana.

Mobilizacija v partizansko vojsko
po kapitulaciji Italije v Šentjerneju
12. septembra 1943.

Jedan od mnogih partizanskih kurira u
Žumberku koji su dali izuzetan doprinos
održavanju veza u NOR-u

RAZVOJ ORGANIZACIJSKE MREŽE OF V LETU 1941/42 IN NOO LETA 1942 NA OZEMLJU MED KRKO IN GORJANCI

JOŽEPENCA

Območje nastanka in razvoja organizacijske mreže OF, ki ga obravnava ta zapis, je severno pobočje Gorjancev in desni breg Krke, vzhodno od ceste Novo mesto-Metlika. Veliko večino tega ozemlja je okupirala fašistična Italija, le manjši del je zasedel Hitlerjev rajh, nekaj vasi na najbolj vzhodnem delu pa je upravljala celo Paveličeva Neodvisna država Hrvaška.

O kakšni čvrstejši in stalni mreži OF na ozemlju pod rajhom in NDH ne moremo govoriti, čeprav so bili posamezni stiki tudi tu. Glavna in močna organizacija je obstajala samo na območju pod Italijo.

Pogoji za nastanek so bili zelo ugodni. Komunistična partija je imela svojo stalno postojanko ves čas po prvi svetovni vojni v Šentjerneju. Organizacijsko je spadala pod novomeški okrožni komite. Duša te organizacije je bil ključavničar Jože Pirkovič, ki je vplival tudi na svoje brate in pridobil še mnogo drugih simpatizerjev. Ob njem je zrastel tudi Martin Bajc, čevljar, ki je po priporočilu Partije leta 1940 odprl lastno delavnico v Kostanjevici. Tu je razvil intenzivno delo med pretežno sokolsko usmerjeno mladino. Lahko rečemo, da je Bajc, ki je organizirano delal po navodilih Komunistične partije že od pomladi 1935, v dobrem letu svojega bivanja v Kostanjevici pridobil toliko mladincev, da je bilo treba zaradi konspiracije in lažjega dela jeseni 1940. oblikovati dve SKOJ-evski organizaciji. (Podrobneje je delo KP na tem območju obdelal Anton Štampohar v Studiji: Iz revolucionarne preteklosti na območju Gorjancev 1918-1941, ki jo je izdala Skupnost borcev Gorjanskega bataljona leta 1983.) V Sv. Križu - današnjem Podbočju - so takoj po razpadu stare Jugoslavije ustanovili odbor, ki so ga sestavljali narodno zavedni ljudje iz obeh tradicionalnih političnih taborov.

Ko je prišel v juniju iz Ljubljane Stanko Holy, ki je bil član zasavskega komiteja KPS in odposlanec sekretarja CK KPS Toneta Tomšiča, z navodili o ustanavljanju odborov OF, je našel v dolini pod Gorjanci stanje, ki mu je bilo potrebno dati samo še formalno organizacijsko obliko.

V Sv. Križu je obstoječi odbor samo "potrdil" kot terenski odbor OF. V Kostanjevici je Bajc za člane terenskega odbora pridobil ugledne starejše meščane iz sokolskih vrst, za akcijsko jedro pa so že bili tu skojevci. V Šentjerneju je delo za osveščanje ljudi in zbiranje orožja že teklo v skladu z navodili novomeškega okrožnega komiteja. Skupino ljudi, ki so delo vodili, je bilo treba samo preimenovali v terenski odbor OF. Akcijsko jedro so tudi tu predstavljali mladinci. (Samo v okraju Šentjernej jih je bilo več kot deset, na področju bivših občin Šentjernej in Orehovica pa je bilo do začetka zime 1941/42 povezanih blizu sto). Tako so nastali v teh treh krajih prvi terenski odbori. V Novem mestu je bil v drugi polovici junija ustanovljen okrožni odbor OF za novomeško okrožje, ki je obsegalo področje občine Novo mesto in Trebnje, 2 krajevni skupnosti (Kostanjevica in Podbočje) iz občine Krško ter del občin Sevnica in Litija. Za območje, ki ga obravnava ta zapis, je okrožni odbor OF Novo

Jože Penca

mesto ustanovil dva rajonska odbora OF, in sicer: junija rajonski odbor Novo mesto - desni breg Krke, ki je zajemal področje tedanje občine Šmihel in Stopiče s središčem v Kandiji - in rajonski odbor OF Šentjernej, ki je obsegal vse področje pod Gorjanci, od nekdanje občine Brusnice proti vzhodu. Ustanovni sestanek je bil avgusta 1941. v gostilni Kos v Vrhpolju. Kadrovska sestava in dotedanje delo šentjemejskega terenskega odbora OF sta veljala za dokaz, da lahko prevzame naloge novoustanovljenega rajona.

Oktober 1941 je šentjernejski rajonski odbor ustanovil terenski odbor v Orehovici in navezal stike z bivšimi jugoslovanskimi orožniki, ki so bili v službi pri karabinjerjih v Brusnicah. Kot zaupnike so povezali tudi nekaj drugih prebivalcev, zato bi lahko rekli, da je bil tudi v Brusnicah že 1941. terenski odbor OF, čeprav se ni tako imenoval. Enako je povezal somišljenike OF v svojem domačem kraju Suhadolu Vinko Paderšič. V Gaberju je bil prvi organizirani sestanek za OF avgusta meseca. Sklical ga je Dušan Rautar iz Novega mesta. To delo je nadaljeval Vinko Paderšič, ki je somišljenike čvrsto povezal v terenski odbor OF.

Člani rajonskega odbora OF Šentjernej so neposredno razvijali mrežo zaupnikov na področju bivše občine Šentjernej, kar bi morala biti naloga terenskega odbora OF Šentjernej, ki je pa prenehal obstajati avgusta, ko je bil imenovan rajonski odbor. Jeseni in pozimi je bila mreža zaupnikov tako razširjena, da je bilo po vaseh po več zaupnikov, kar lahko imamo za neformalne terenske odbore OF, v devetih vaseh, in sicer:

1. Javorovica
2. Ban
- 3- Vrbovce
4. Mihovo
5. Vrhpolje
6. Vrh pri Šentjerneju
7. Groblje
8. Oštrog
- 9- Dolnja Stara vas

Ker so bili to povečini mlajši fantje, ki so šli že pozimi v partizane, je nastala v posameznih vaseh praznina. Trenutno ni bilo povezovalcev, ki bi poganjali delo. Posebno se je to poznalo, ko je marca prenehalo delo celotnega rajonskega odbora. Obstajala pa je srečna okoliščina, da so bile zelo pogosto vključene cele družine in je bila tako povezava ohranjena. Terenski odbor OF Kostanjevica, kjer je bil duša dela Martin Bajc, je do zimskega odhoda glavnih aktivistov v partizane ustvaril zaupniško mrežo v vseh vaseh.

Glavne točke, ražen same Kostanjevice, so bile v vaseh:

- Prekopa
- Orehovec
- Dolšce-Oštrc
- Črneča vas
- Vodenice

Po teh vaseh je bilo povezanih toliko posameznikov in celih družin, da jih lahko štejemo za neformalne terenske odbore OF.

V Kostanjevici je ostal močan aktiv mladine, ostal pa je tudi eden od stebrov odbora - pismonoša Jože Kučič. Ta je med opravljanjem svoje redne službe vsak

Jože Penca

teden vsaj enkrat obhodil vse vasi in zaselke in vzdrževal stike z zaupniki. Tako je deio za OF teklo naprej.

Terenski odbor OF v Sv. Križu (Podbočju), ustanovljen konec junija 1941., je bil sestavljen v glavnem iz članov odbora. Lahko bi ga imenovali odbor narodne enotnosti, saj je bil iz ljudi do tedaj različne strankarske usmerjenosti. Ustanovljen je bil takoj po razpadu stare Jugoslavije. Tajnik tega odbora, Albin Pisanski, je ostal občinski tajnik tudi v času italijanske okupacije in je obenem najtesneje sodeloval s terenskim odborom OF. Ko je prišel v pozni jeseni v Sv. Križ pod ilegalnim imenom Štefan Jurman aktivist Vencelj Perko z Jesenic, je v že obstoječi terenski odbor OF vključil še Lojzeta Colariča, pismonošo na krajevni pošti, kar je izredno pospešilo in okrepilo razvoj mreže zaupnikov OF po vaseh, ki so spadale pod območje nekdanje občine Sv. Križ. Po zapisu, nastalem leta 1964, ko so bili spomini še veliko bolj sveži (avtorja France Dragan in Valentin Hribar), objavljenem v spominski knjižici: Naša šola - Podbočje ob 110. letnici šole, je bilo decembra 1941 na območju te občine po vaseh 124 zaupnikov OF. Da so ti podatki, če že ne čisto točni, pa vendar absolutno verodostojen zgodovinski vir, lahko zaupamo avtorju Francetu Draganu, ki je ohranil za zgodovino nastajanja nove ljudske oblasti dragocene originalne dokumente: zapisnik volitev NOO odbora v Sv. Križu in zapisnik seje NOO v Mladju, ki se nahajajo v arhivih Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Iz leta 1942 ostaja spisek članov devetih terenskih odborov s tega področja, ki se ujema s spiskom NOO. Po številu zaupnikov OF, ki so ga zapisali tam, lahko sklepamo, da je večina teh ljudi v večjih vaseh že bila povezana v čvrstejše enote. Zato v začetku julija 1942. ustanovljeni rajonski odbor OF (Sv. Križ-Podbočje) ni imel težkega dela, da je oblikoval terenske odbore OF kot nosilce političnega dela z nalogo, da izvedejo volitve NOO.

Terenski odbor OF Sv. Križ je imel nalogo širiti mrežo OF tudi na ozemlje pod nemško in hrvaško zasedbo. Vzdrževal je zveze s Krško vasjo, Čatežem, Jesenicami in Bregano.

Terenski odbor OF Orehovica, ki ga je oktobra 1941. ustanovil rajonski odbor Šentjemej, se je na svojem področju temeljito lotil dela in imel do konca 1941. leta 33 zabeleženih zaupnikov. Od tega jih je bilo v Cerovem Logu 5, v Hrastju 4, po dva pa sta bila skoraj v vseh vaseh, kjer so bili kasneje izvoljeni NOO. Ker pa je šio iz Čadrež in Gradišča v partizane po 4 ali 5 fantov v zimskih ali prvih spomladanskih mesecih leta 1941/42, lahko sklepamo, da so bili terenski odbori še v štirih vaseh in je bilo na tem področju skupaj 5 terenskih odborov OF.

Na področju rajonskega odbora OF Novo mesto - desni breg, od koder je šla večina zaupnikov zgodaj spomladi 1942. v partizane, organizacije OF po terenskih odborih ni mogoče rekonstruirati. Politično delo je od pojava bele garde okoli Šentjošta in poznejše postojanke v Stopičah teklo le po konspirativnih zaupniških zvezah. Edina točka, ki je bila šele spomladi 1943- tudi formalno povezana v terenski odbor OF, je bilo nekaj fantov iz Podgrada, ki so bili povezani v Društvu kmetijskih fantov in deklet.

Če sedaj povzamemo organizacijsko mrežo OF na področju Gorjancev, je že jeseni in pozimi 1941. obstajalo v okviru rajonskega odbora Šentjerneje formalno organiziranih 5 terenskih odborov (Sv. Križ, Kostanjevica, Orehovica, Gabrje in Suhadol). Ražen tega je bila mreža zaupnikov razpredena po vseh vaseh. Po več

Jože Penca

zaupnikov je bilo na področju Sv. Križa v 8. vaseh, Kostanjevice v 5., Šentjerneja v 9., Orehovice v 5. in v Brusnicah v eni, kar je skupaj 28 organizacijskih vozlov. Če seštejemo teh 28 vozlov in 5 tudi formalno organiziranih terenskih odborov OF, dobimo 33 terenskih odborov OF.

Ti skromni faktografski podatki o nepolnem sedemmesečnem delu rajonskega odbora Šentjerneje dobijo več vsebine, če povemo, da so s tega področja odšle pozimi 1941/42 v partizane 3 skupine oboroženih borcev, skupno čez 50. Od teh sta prvi dve prezimovali v šolskem taborišču Dolenjskega bataljona zahodno od Novega mesta, tretja pa je prebila v njem le krajši čas.

Konec marca so prišle vse skupine na Gorjance. Del njih se je utaboril pri Miklavžu, kjer jih je napadlo čez 2.000 Italijanov. Skupina je napad odbila, se iz boja izvlekla brez vsakih lastnih žrtev, Italijani pa so imeli več mrtvih in ranjenih. Po umiku od sv. Miklavža se je ta skupina združila z že obstoječo partizansko skupino v Gorjancih. Ustanovljena je bila Gorjanska partizanska četa, ki je začela s patrolnimi pohodi po vsem gorjanskem področju, od najbolj vzhodnega dela italijanske okupacijske cone pri Šutni do Gabrja na zahodu.

Pod vtisom svojega neuspeha pri Sv. Miklavžu in prisotnosti partizanskih patrol na tolikšnem ozemlju so Italijani začeli umikati svoje male posadke iz posameznih vasi v večje kraje: Kostanjevico, Šentjernejo in Brusnice.

Uporna misel je zajela vse prebivalstvo. Aprila se je že skoraj povsod javno govorilo o partizanih, čeprav so se njihove patrolje takrat gibale po vaseh v glavnem še vedno ponoči. V partizansko taborišče so prihajali vedno novi prostovoljci. 13. maja je bil na Pragu v Kobilskih grapah ustanovljen Gorjanski bataljon. Na binkoštni ponedeljek, 25. maja, ko je bilo v Novem Lurdu pri Šentjemeju žegnanje, sta se ljudstvu predstavila dva voda strumnih partizanov - njegove nove vojske. Odslej okupatorske italijanske vojske na ozemlju južno od državne ceste Novo mesto-Kostanjevica ni bilo, ražen utrjenih postojank na Slatniku, Ratežu, v Brusnicah, Šentjemeju in Kostanjevici.

Že aprila je nastalo osvobojeno ozemlje pod Gorjanci. Treba je bilo organizirati novo ljudsko oblast.

17. maja 1942. je Izvršni odbor OF Slovenije izdal Odlok o narodni oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju.

V členu 1 pravi, da prevzame oblast Osvobodilna fronta slovenskega naroda, v členu 2, da so organi civilne oblasti za prvi čas terenski odbori OF, v členu 3, da kot oblastni organi izvajajo navodila Izvršnega odbora OF, ukrepajo pa samostojno v vseh primerih, ki zahtevajo neposredno ureditev, in to skladno s cilji in demokratičnimi načeli OF. V členu 4 je terenskim odborom OF postavljena naloga, da kot začasni oblastni organi izvedejo volitve za redni oblastni organ, ki je sestavljen glede na krajevne potrebe 5 do 15 članov, ne glede na razlike v spolu. Odbor se imenuje Narodnoosvobodilni odbor, skrajšano NOO. Člen 5 določa, da ima aktivno in pasivno volilno pravico vsaka oseba, ki je stara več kot 18 let, bivajoča v določenem terenskem okolišju. Volitve se opravijo na ljudskem zborovanju po demokratičnem večinskem načelu.

S tem odlokom so prvič v slovenski zgodovini dobile volilno pravico tudi ženske. Na nastanek osvobojenega ozemlja je bilo osvobodilno gibanje na tem območju delno nepripravljeno.

Kako je do tega prišlo?

Jože Penca

Rajonski odbor OF Šentjemej, ki je organizacijsko pokrival to področje, je po zapiskih Iva Pirkoviča imel sejo, bila je v tej sestavi zadnja, 6. marca 1942. Po navodilih okrožnega odbora OF Novo mesto naj bi Grega (Martin Bajc), ki je bil član rajonskega odbora in odgovoren za predela Kostanjevica in Podbočje (Sv. Križ pri Kostanjevici), odpeljal vse, ki čakajo na odhod, okrog 20. marca v partizane. V Šentjerneju živeči člani naj ostanejo še doma in delajo naprej.

Drugi dan po tem pa je prišel obveščevalec, ki ga je imel rajonski odbor OF v karabinjerski postaji v Šentjerneju, povedat, da se pripravlja aretacija Maksa Valeta in Franca Pirkoviča, ki sta bila člana RO. Treba je bilo hitro ukrepati. Razposlali so kurirje po vaseh, naj bodo prostovoljci pripravljeni. Sredi noči z 9. na 10. maree 1942. so odšli v partizane.

Od rajonskega odbora so ostali še trije, in sicer: Martin Bajc v Kostanjevici in Jože Zamljen ter Ivo Pirkovič v Šentjerneju. Toda nobeden za dolgo. Martin Bajc se je že 11. marca 1942. z zvijačo izmuznil iz rok italijanske patrole, ki ga je prišla aretirat, in so mu kostanjeviški aktivisti pomagali uiti čez Krko. Jožeta Zamljena so Italijani aretirali 13., Iva Pirkoviča pa 29. marca 1942. Rajonskega odbora OF Šentjemej ni bilo več.

Poštni avtobus, s katerim je šofer Jože Vehovar celo jesen in zimo 1941/42 skoraj redno dostavljal partizansko literaturo, je 15. marca zadnjič prišel v Sv. Križ (Podbočje), v Kostanjevici in Šentjerneju pa tudi ni bilo več povezovalnih točk. Osvobodilno gibanje s tem seveda ni zamrlo, samo delo se je obrnilo v drugo smer. Organizirani somišljeniki OF so prislunili oboroženim borcem v gorjanskih gozdovih. Prva skrb je veljala zbiranju hrane in orožja za stalno naraščajočo vojsko in obveščevalni službi. Agitacija za odhod v partizane ni bila več potrebna, ker je bilo prostovoljcev več kot orožja.

Dogodki so se zelo hitro odvijali. Okrožni odbor OF Novo mesto je imel polne roke dela. Večina članov KPS je odšla v partizane in treba je bilo dopolniti ali pa, kot je bil primer pod Gorjanci, popolnoma na novo organizirati rajonske odbore.

Član okrožnega odbora Vinko Paderšič, ki je bil odgovoren za področje Gorjancev, je spravil skupaj trojko, ki naj bi predstavljala tri ustanovne skupine OF, t. j. komuniste, krščanske socialiste in sokole. To jedro naj bi poiskalo še dodatne ljudi. Določil je trenutno najvažnejši nalogi: pomoč partizanom in hitro obnovo terenskih odborov OF po vaseh. Prostovoljci so bili pred odhodom v partizane večinoma člani TOOF. Delo v obnovljenih terenskih odborih je komaj steklo, ko so partizani 21. maja 1942. napadli na Dobravi pri Prekopi italijansko kolono, ki je bila na pohodu v Kostanjevico. 26. maja so Italijani bombardirali Groblje, Prekopo in Oštrog, 27. maja pa je italijanska postojanka naredila izpad proti Oštrcu. Partizani so napad odbili in pognali italijansko vojsko nazaj v Kostanjevico. Za maščevanje so 27. maja Italijani bombardirali vasi Oštre, Črnečo vas in Črešnjevce. Zgorelo je precej hiš in gospodarskih posloj. Po aprilu 1941. so bila to prva bombardiranja na Dolenjskem in verjetno sploh v Sloveniji.

Ti dogodki so prebivalstvo zelo vznemirili. Ljudje so znosili iz hiš pohištvo in obleko, iz shramb so pobrali hrano in vse razvozili po hramih in zidanicah izven stmjjenih naselij, ali pa imeli pripravljene naložene vozove, ki bi jih v primeru požarov lahko hitro odpeljali stran. Na kakšno uspešno organizacijsko delo

Jože Penca

v takem ozračju ni bilo možno računati. Vsa dejavnost je bila usmerjena v vzdrževanje morale med prebivalstvom. Takšno napeto stanje je trajalo kakšnih štirinajst dni, potem pa se je pomirilo.

Medtem je zadnje dni maja okrožni odbor OF Novo mesto razdelil okrožje na šest podokrožij. Od tega so bili eno podokrožje kraji pod Gorjanci.

Spet je prišel Vinko Paderšič in trojko, ki naj bi bila rajonski odbor, preimenoval v podokrožni odbor OF. Za predstavnika KPS v podokrožnem odboru je okrožni komite potegnil človeka iz vojske. Postavil je tudi naloge: čimprej razdeliti podokrožje na rajone in postaviti rajonske odbore OF. Le-ti morajo vzpostaviti po vaseh, kjer jih še ni bilo, terenske odbore OF in izpeljati volitve v narodnoosvobodilne odbore. Nalog na pretek. Opraviti jih je bilo treba med čisto kmečkim prebivalstvom, ki mu je institucionalnost tuja, in še v času največjega kmečkega dela v visokem poletju, ko traja delovni dan šestnajst ur.

Sklenjeno je bilo, da bodo za obseg rajonov vzeli bivše občine. Tako so nastali rajoni Sv. Križ (Podbočje), Kostanjevica, Šentjernej, Orehovica in Brusnice - - Gabrje. Šesti naj bi bil Podgrad. Sedeži ROOF so bili v prostorih bivših občin v Sv. Križu in Orehovici, za Kostanjevico v Orehovcu, za Šentjernej v Vrhpolju, za Brusnice - Gabrje v Gabrju.

Zelo hitro je steklo samostojno delo rajonskih odborov v Sv. Križu, Orehovici in Gabrju, medtem ko delo rajonskih odborov Kostanjevica in Šentjernej kot celotnih ekip nikakor ni steklo. Glavni vzrok je bil gotovo v tem, da so bili v odborih ljudje, ki so bili doma v okupatorskih postojankah ali njihovi bližini in so živeli v nekakšni polilegali. Posamezniki so bili tako v enem kot drugem odboru zelo aktivni. Zato so se morali člani podokrožnega odbora pri vzpostavitvi terenskih odborov, predvsem pa pri volitvah narodnoosvobodilnih odborov, osebno zavzeti predvsem v teh dveh rajonih, v ostalih je šio bolj za inštrukcije in pomoč. Volitve so bile največkrat zvečer po opravljenem kmečkem delu, nekajkrat tudi ob nedeljah popoldne. Udeleževala se jih je večina prebivalstva. Ljudem ni bila jasna razlika in delitev nalog med terenskimi odbori OF in narodnoosvobodilnimi odbori. Marsikje so jih imeli za nepotrebno podvajanje, posebno še, ker so bili v narodnoosvobodilne odbore velikokrat izvoljeni isti ljudje, ki so že bili v terenskih odborih OF. Človek bi rekel, da smo že takrat bolehalo za hipertrofijo organizacije.

Če pogledamo na te volitve iz časovne odmaknjenosti 40. let, potem je treba ugotoviti, da je bila v ljudstvu kot celoti in v posameznikih čudovita vera in pripravljenost za sodelovanje. Pristati na kandidature in sprejeti funkcijo v uporniški organizaciji, na javnih volitvah, v krajih, ki so bili redkokdaj oddaljeni več kot štiri kilometre od okupatorskih postojank, je pomenilo prav toliko kot boj z orožjem v roki. Do takih korakov je ljudi pripeljala samo neomajna vera v zmago.

Tako je v teku dveh poletnih mesecev, od konca junija do konca avgusta 1942, uspelo v petih rajonih izpeljati volitve v 37 narodnoosvobodilnih odborov.

V rajonu Sv. Križ, danes Podbočje, je bilo izvoljenih 8 narodnoosvobodilnih odborov, ki so pokrivali celo področje:

1. Sv. Križ
2. Slivje, Savink, Zabjak, Stari Grad
3. Dobrava Pristava, Znanovce,
4. Šutna, Dol, Hrastek

Jože Penca

5. Brezje, Gradec
6. Planina
7. Prušnja vas, Vrbje, Vrtača
8. Mladje, Gradinje, Brlog

Iz tega rajona obstaja nekaj dokumentov izredne zgodovinske vrednosti.

O volitvah NOO v Sv. Križu obstaja izvorni zapisnik o kandidatih in številu glasov, ki so jih posamezni kandidati dobili. Volitve so bile opravljene zvečer 1. 8. 1942. Predviden je bil 7 članski odbor. Volilni zbor je sprejel na kandidatno listo 27 imen. Med njimi je bilo 14 žensk, kar je za volitve, ko so imele ženske prvič volilno pravico, izjemno značilno. To ne priča samo o politični osveščenosti žensk, marveč tudi o tem, da so bile le-te za osvobodilno gibanje izredno delavne. Volili so z dviganjem rok.

Prvih šest bodočih članov odbora je bilo izvoljenih po vrstnem redu glede na število glasov, pri sedmem pa se je zataknilo. Trije kandidati so dobili enako število glasov. Kdo naj bo izvoljen, je zbor prepustil terenskemu odboru OF kot organu, odgovornemu za izvedbo volitev. Ta je imel naslednji večer, t. j. 2. avgusta, sejo, na kateri je sklenil, da se število članov odbora poveča na 9 in postanejo vsi trije kandidati člani odbora. Večer pozneje, t. j. 3. avgusta, so se sestali izvoljeni odborniki, soglasno sprejeli sklep terenskega odbora OF in se konstituirali. Vse to se je dogajalo v razdalji pol kilometra ali za streljaj težkega mitraljeza od nemške postojanke na Brodu. Drugi dokumenti o delu tega odbora niso ohranjeni.

Ohranjeni pa so dokumenti narodnoosvobodilnega odbora iz Mladje. Zapisnika o volitvah sicer ni, pač je zapisnik o prvi seji. Izvoljenih je bilo sedem članov. Na seji se je odbor konstituiral.

Dnevni red seje je bil naslednji:

1. Volitev sekretarja, blagajnika in intendanta
2. Volitev narodnega odposlanca
3. Prehrana prebivalstva - skrivališča za živila
4. Vprašanje sušenja sadja
5. Določitev podpore Kuhar Janezu, Mladje 9
6. Blagajniško poročilo - določitev narodnega davka
7. Slučajnosti

Za sekretarja je bil izvoljen Janez Stopar z Gradnja, za blagajnika Angela Stipič prav tako z Gradnja, s tem da ji pomagata Ivanka Kuhar z Mladja in Marija Koretič iz Brloga.

Za odposlanca zbora narodnoosvobodilnih odborov je bil izvoljen Franc Dragan z ilegalnim imenom Franc Smrekar. Odlok o sklicu zbora odposlancev narodnoosvobodilnih odborov je izdal Izvršni odbor OF 27. junija 1942. Člen III tega odloka določa, da vsak narodnoosvobodilni odbor izvoli po enega odposlanca. Izvolitev Franca Dragana je bila veljavna še za kočevski zbor oktobra 1943- (Dokumenti o tedanjih volitvah odposlancev so tudi v ohranjenih zapisnikih volitev iz kočevskega okrožja. (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga II. 1964.). Tudi od tam je bilo na kočevskem zboru nekaj odposlancev, ki so bili izvoljeni že leta 1942. Ti dokumenti izpodbijajo trditve, ki se po osvoboditvi zelo često ponavljajo, namreč, da so bile volitve odposlancev v kočevski zbor 1943-prve demokratične volitve).

Jože Penca

V zvezi s 3- točko dnevnega reda glede prehrane in skrivališč za živila so sicer razpravljali, vendar niso nič določenega sklenili.

Bolj določni so bili pri 4. točki. Sklenili so da bodo zdravo sadje shranili in uporabili sveže, drugovrstno posušili, manjvredno pa pripravili ("namočili") za žganjekuho in pripravo kisa.

S tem je potrjena tudi samoiniciativnost kmečkih ljudi v danem položaju. Na to temo se bomo vrnili pozneje.

Točka 5 dnevnega reda zadeva področje socialne politike.

Naloga narodnoosvobodilnih odborov je bila tudi skrb za revnejše občane. Tako je narodnoosvobodilni odbor v Mladju sprejel sklep, da bodo sovaščanu Janezu Kuharju iz Mladja 9 izplačevali mesečno podporo 50 lir, da bodo zanj zbrali nekaj hrane ter o tem poročali na naslednji seji.

Pod 6. točko so obravnavali narodni davek. Napravili so razpredelnico za vsako gospodarstvo. Davek je znašal 5-20 lir in naj bi ga pobrali do vsakega 5. v mesecu. Presežek preko lastnih potreb so morali oddati rajonskemu blagajniku. To kaže, da je bila višina obdavčitve dogovorjena z rajonskim odborom. Ker pa je vsa trgovina s pridelki in živino zamrla, so s takšnim mesečnim plačevanjem davka pozneje prenehali. Pobirali so ga ali v naturi ali pa ob prodaji vina ali živine v določenih odstotkih.

Za točko "Slučajnosti" ni bilo ničesar in seja je bila zaključena ob 20. uri.

Verjetno so bili taki dnevni redi in naloge NOO v tistih časih večinoma enaki ali močno podobni. Ni verjetno, da so vsi tudi tako vzorno poslovali, vendar so naloge dosti dobro opravljali.

Za NOO svetokriškega rajona je bila v tistem času stalna naloga skrb za hrano za bolnico žumberških partizanov, ki je bila na območju tega rajona skoraj ves julij in avgust 1942. Zato so se ustaši tudi maščevali nad prebivalci vasi Planina, ki so jo sredi septembra požgali in vse odrasle moške pomorili. Bolnica je bila najprej v dveh zidanicah v Vinjarju, kasneje pa prav tako v dveh zidanicah v Polšnici.

Na področju rajonskega odbora OF Kostanjevica je bilo izvoljenih 8 NOO:

1. Črneča vas, Črešnjevce
2. Oštre
3. Dolšče, Globočice, Auguštine
4. Orehovec
5. Kočarija, Grič, Ivanjšč
6. Male in Velike Vodenice, Ržišče
7. Gornja in Dolnja Prekopa, Dobrava
8. Dobe, Zaboršt

Izvirniki dokumentov o teh volitvah niso ohranjeni, vendar je njihovo število točno ugotovljeno na podlagi še živečih udeležencev. Opisal bom potek volitev, pri katerih sem kot član podokrožnega odbora OF sodeloval.

Na Oštrcu so bile opravljene volitve v drugi polovici meseca julija. Časovno opredelitev utemeljujem z dejstvom, da je bil prvi širši in javni shod s prebivalstvom tega področja opravljen po končani maši pri cerkvi sv. Mohorja nad Oštrcem, kjer se je na žegnanju zbralo precejšnje število okoliških prebivalcev. Žegnanje je bilo vedno prvo nedeljo po 12. juliju, ki je v koledarju Rimskokatoliške cerkve zaseden s sv. Mohorjem in Fortunatom. Cerkevna opravila je vodil kaplan iz sv. Križa Martin Gorše, ki je bil partizanom naklonjen. Zbranim so o pomenu

Jože Penca

narodnoosvobodilnega boja spregovorili predstavniki vseh treh ustanovnih skupin v OF, kot je bil tedaj običaj.

Same volitve so opravili nekaj dni pozneje, zvečer, pri cerkvi na Oštrcu, ki leži v dolinici za vasjo v mrtvem kotu, tako da bi bilo varno tudi, če bi Italijani stregali iz Kostanjevice. Volitev se je udeležilo veliko število vaščanov.

Verjetno so bile približno v istem obdobju opravljene tudi volitve v Čmeči vasi in na Dolščah.

Tudi v Orehovcu so bile volitve v drugi polovici julija, zvečer, sredi vasi ob vaški kapelici. Prostor je bil razsvetljen z električno razsvetljavo. Orehovec je bil namreč ena redkih vasi, ki je imela že v bivši Jugoslaviji električno luč in so imeli partizani pri Štokarju v spodnjem delu vasi radio za redno poslušanje novic. Časovno opredelitev utemeljujem s tem, da je pri eni od sosednjih hiš stai na dvorišču še poln voz sena, tak, kakršne so vozili s košenic v gori. Košnjo so opravljali na gorskih košenicah običajno, potem ko so v dolini že poželi žita, ponavadi v prvi polovici julija. Udeležba je bila dobra, v glavnem so prišli moški. Časovno pridejo za Orehovcem volitve v Kočarji. Tudi tu so bile zvečer, in sicer na prostem v sadovnjaku, med hišami, ki so ga obdajale.

Odbor na Dolščah je skrbel za stalne zasede na Dolščah in pri cerkvi Matere božje na Slinovcah, odbor v Orehovcu pa je skrbel za "bazo" intendanta 1. čete Faruka v Orehovcu, potem ko se je četa premaknila s Kičera nad Oštrcem bolj proti zahodu na Vodenice in k Ržiščem. Ta odbor je tudi poskrbel, da je bil pod vodstvom Antona Kavčiča iz Orehovca požet in pospravljen oves z banovinskega posestva na Trtnici v neposredni bližini Kostanjevice.

V delo terenskih in pozneje narodnoosvobodilnih odborov je treba vključiti tudi zdravstveno prosvetno delovanje zdravnika dr. Stanka Črneliča. Ta je, potem ko so ga partizani konec maja 1942. rešili iz italijanskega zapora v kostanjeviškem gradu, opravljal službo bataljonskega zdravnika. V glavnem se ni zadrževal pri vojaških enotah, ampak je krožil po vaseh, predvsem v rajonih Kostanjevica in Sv. Križ, kjer je skrbel tudi za civilne bolnike. Ob večerih je imel predavanja o prvi pomoči in osnovni zdravstveni prosveti. Izdajal je tudi recepte, zdravila pa so prihajala po kanalih iz lekarne Emilije Fon v Kostanjevici. To njegovo humano delo je prenehalo, ko so ga 15. septembra 1942. ustaši ujeli v bolnici pri Priseki in ga pozneje tudi ubili.

O civilni zdravstveni zaščiti v rajonih Šentjerneji in Orehovici pa naj omenim, da so se ljudje v času osvobojenega ozemlja, pa tudi prej in pozneje, v veliki meri obračali na samostan Pleterje.

V rajonu Šentjerneji je bilo izvoljenih 6 NOO, in to samo v vaseh neposredno pod Gorjanci. V dolinskih vaseh okrog Šentjerneja prebivalstva ni bilo mogoče pridobiti za večje javne sestanke, kjer bi lahko izvedli volitve. Volitve so bile opravljene v vaseh:

1. Javorovica
2. Ban (veliki in mali), Drča
3. Vrbovce, Volčkova vas, Sela
4. Mihovo
5. Vrhpolje (gornje in dolnje)
6. Dolenja Stara vas

Jože Penca

V vseh teh krajih so bile volitve izpeljane v juliju. Najbolj množične so bile v Vrhpolju. Bilo je sredi julija. Sredi vasi, kjer stoji stara lipa, se je zbrala množica vaščanov. Jože Zamljen-Drejče je ljudem pojasnil pomen osvobodilnega boja in pomen volitev. Volitve so bile javne. Vaščani so predlagali kandidate, vendar marsikdo ni hotel sprejeti kandidature, posebno kmečki gospodarji. Izvoljeni so bili potem: en mali kmet, dva mala obrtnika, en kmečki sin in ena kmečka hči. Tako bi lahko rekli, da je bila socialna in starostna sestava organa nove ljudske oblasti vsestransko dobra. Odbor je bil zelo delaven. Posebno se je izkazala v pripravljanju zalog hrane članica Francka Rangus. Iz zbranega žita, ki je bilo zmleto na dveh mlinih v vasi, so ženske pod njenim vodstvom peklo kruh, ga sušile v prepečenec in pripravile zalogo, ki je preseglala tisoč kilogramov. Pripravile so tudi manjše vrečke iz blaga, tako da je pred ofenzivo vsak pripadnik bataljona dobil po dva do tri kilograme prepečenca. Zelo delaven je bil tudi odbor v Mihovem. Izvolitev NOO na Javorovici in Banu je bila bolj rutinska in formalna, ker sta obe vasi že prej skoraj v celoti sodelovali s partizani. NOO v Vrbovcih, ki je obsegal več zaselkov, se ni posebno uveljavil, pač pa se je izkazal v zbiranju žita odbor v Dolenji Stari vasi.

Zbora za volitve sta bila sklicana tudi v Grobljah in Ostrogu, vendar sta bila slabo obiskana. Vas Groblje leži sredi ravnine med Šentjernejem in Zameškim, kjer sta bili državna meja in nemška postojanka. Ljudje se niso počutili dovolj varne.

V Ostrogu je ražen bližine meje imela vpliv tudi že belogardistična propaganda. Tudi rajon Orehovica je bil v celoti pokrit z izvoljenimi NOO. Posebnost tega rajona je, da je večino volitev izvedel sam rajonski odbor OF, ki je bil formiran že junija 1942. Izvoljenih je bilo 12 NOO:

1. Orehovica
2. Hrastje, Tolsti Vrh
- 3- Zapuže
4. Cerov Log
5. Gornja Stara vas
6. Loka
7. Gradišče
8. Čadraže
9. Polhovica
10. Prapreče
11. Gorenje Mokro Polje
12. Dolenje Mokro Polje

Vse volitve v rajonu Orehovica so bile opravljene v mesecu juliju, ražen v vasi Čadreže. Vas leži ob Krki, morda 3 km zračne linije od Šentjemeja. 4. avgusta je bilo na Frati, zahodno od Novega mesta, sklicano zborovanje aktivistov okrožnega in vseh podokrožnih odborov novomeškega okrožja. Med drugimi navodili, ki smo jih tam dobili, je bilo tudi to, da je treba volitve v NOO izpeljati v vseh krajih na osvobojenem ozemlju. V podokrožnem odboru smo sklenili, da opravimo to nalogo na praznik 15. avgusta, ko kmetje ne bodo delali. Po predvidenem načrtu naj bi bile volitve popoldne v Čadražah, zvečer pa v Grobljah, Ostrogu in na Prekopi. Iz Vrhpolja, kjer smo imeli sedež podokrožja, smo se odpeljali s kmečkim vozom takoj po kosilu. V Čadražah smo sklicali ljudi za 4. uro. Volitve so bile končane okrog šestih. Spet smo se povzpeli na voz in se

Jože Penca

ob belem dnevu peljali po odprti ravnini med Šentjemejem in Krko v približno 5 km oddaljene Groblje in Oštrog, kjer, kot sem že povedal, volilna zbor ništa uspela.

Posebnost dela NOO v tem rajonu je bilo organiziranje medsebojne pomoči pri poljskih delih in spravljanju letine tištim družinam, kjer je bilo več fantov v partizanih, odbor v Orehovici in Cerovem Logu pa še posebno pri spravilu letine z razlaščenih veleposestev. Cerov Log je skrbel tudi za žganje oglja in za zaposlene v mesariji in usnjarni na Prežeku. Vse akcije je usklajeval rajonski odbor OF. Ta se je med ofenzivo v celoti vključil v gorjanski bataljon in kasneje v Cankarjevo brigado. Ker so bili v zimskih borbah skoraj vsi ranjeni, so bili spomladi 1943. odpuščeni iz vojske in pričeli spet delovati na terenu kot rajonski odbor OF Orehovica.

Dejavnost tega rajonskega odbora je treba povezati še s pobudo, ki jo je sprožil IOOF. Ta je poslal v začetku avgusta 1942. iz Starega Loga v novomeško okrožje inž. Jožeta Levstika z nalogo, da organizira pripravo zalog hrane za zimo. Za pomoč sta mu bila dodeljena tovariša Martin Šuštar s partizanskim imenom Gašper, mesar, ki naj bi vodil sušenje mesa in pripravo zalog masti, in inž. arhitekt Tone Suhadolc, ki je napravil načrte za sodobne brezdimne sušilnice sadja in ljudi poučeval, kako se to napravi.

Omenjena trojka je prišla pod Gorjance okrog 10. avgusta. Gašper se je takoj lotil dela na gradu Prežek, kjer so pod njegovim vodstvom zgradili klavnico, topilnico maščob in sušilnico salam. Od takrat so se enote Gorjanskega bataljona iz te klavnice oskrbovale s svežim mesom. Živino je Gašper dobival za svoj obrat bodisi od zaplemb, ki jih je izvajala v soglasju z rajonskimi odbori vojska, ali pa z direktnim odkupom za partizanske bone, ki so ga pripravili narodnoosvobodilni odbori.

Inž. Suhadolc je prvo sušilnico sadja lociral v soglasju z rajonskim odborom Orehovica v Hrastju pri Orehovici.

V rajonu Kostanjevica so postavili sušilnico v vasi Orehovec, v rajonu Sv. Križ pa v vasi sami. Ražen tega so postavili sušilnici še v bližini Šmarjete in na Trebelnem. Sušilnici v Hrastju in na Trebelnem sta stali še dolgo po koncu vojne in je škoda, da ju niso znali ohraniti kot karakterističen primer gospodarskih objektov iz vojnih časov.

Za področje Brusnice - Gabrje je bil ustanovljen rajonski odbor OF tudi že junija 1942. Ustanovil ga je Vinko Paderšič. Opravil pa je volitve samo v dveh krajih, in sicer:

1. Gabrje
2. Suhadol

Ali sta bila za področje Suhadola izvoljena dva NOO, t. j. ločeno za Gorenji Suhadol in Dolenji Suhadol z zaselkom Drenik, je težko ugotoviti. Značilno za delo v tem rajonu je, da je rajonski odbor, ker so bile možnosti za delo zaradi kontroliranega terena zelo skrčene, opravljal upravne posle kar direktno, mimo NOO. Je pa v celoti preživel italijansko ofenzivo in delal naprej v isti sestavi vse do kapitulacije Italije, ražen sekretarja Rudija Paderšiča, ki so ga ujeli in ubili belogardisti 29. junija 1943.

V zvezi z delom NOO je treba povedati, da je konkretno delo, zbiranje hrane za partizane, priprava zalog za zimo, zbiranje materiala za strojenje (hrastove šiške),

Jože Penca

medsebojna pomoč pri poljskih delih in podobno, slonelo predvsem na mladini, ki je tedaj že bila dobro organizirana.

Deio NOO pa ni trajalo dolgo. 23. avgusta so Italijani drugič bombardirali Črnečo vas, ki je skoraj v celoti pogorela. 30. avgusta je doživelo isto usodo Vrhpolje. Tudi tu je bilo razdejanje grozno. Aktivisti so sicer poskušali s takojšnjim nastopom dvigniti moralo prebivalstva, materialne škode pa seveda ni bilo mogoče odpraviti. Bombardiranju je 4. septembra sledil vdor Italijanov v Vrhpolje. Čeprav so jih partizani med vračanjem v Šentjemej napadli, je bilo jasno, da osvobojenega ozemlja ne morejo braniti. Pripravljenost ljudi, da javno sodelujejo v izvajanju oblasti, je splahnela. Ko pa so 15. septembra ustaši napadli in požgali Planino in uničili bolnico na Priseki, nekaj dni pozneje pa se je s prostora na Gorjancih umaknila tudi slovenska in hrvaška vojska, je bilo osvobojenega ozemlja konec, s tem pa tudi dela NOO.

Od rajonskih odborov OF je v celoti ostal in delal naprej RO Brusnice - Gabrje, RO Orehovica pa se je vključil v Cankarjevo brigado in je spomladi 1943- obnovil svoje delo. Rajonski odbori OF Šentjemej, Kostanjevica in Sv. Križ so razpadli. Nekateri člani so bili pobiti, npr. v Šentjerneju, nekateri so se odselili v druge kraje, bili odpeljani v internacijo ali aretirani. Kmalu po ofenzivi je bil obnovljen RO OF Sv. Križ. Novi sekretar je postal Franc Dragan, ki ga je vodil skozi vse reorganizacije do osvoboditve. Ostal je v ilegali, v glavnem na svojem terenu. Od časa do časa se je umaknil v Žumberak in spomladi 1945. v Bušinj vas v Beli krajini. Samoiniciativno je prevzel tudi vzhodni del terena rajonskega odbora Kostanjevica. Rajonska odbora Kostanjevica in Šentjemej sta bila obnovljena po kapitulaciji Italije. Kostanjeviški je ob nemški ofenzivi razpadel, šentjernejski pa se je obdržal in pozneje združil z RO Orehovica v en rajon. Priključen mu je bil tudi zahodni del rajona Kostanjevica. Ob formiranju okrajev leta 1944 so bili vsi trije rajoni iz leta 1942, t. j. Sv. Križ, Kostanjevica in Šentjemej, združeni v okraj Kostanjevica, ostali pa v okraj Novo mesto. Osnovni kader je bil iz rajonskega odbora OF Sv. Križ. Sekretar je bil Franc Dragan.

Taka organizacija je doživela osvoboditev leta 1945.

Viri

1. Poročila odborov ZZB NOV Podbočje, Kostanjevica, Orehovica in Brusnice, 1983. Zapiski Maksa Valeta, Venclja Perka.
2. Naša šola, Podbočje 1964.
3. Krško skozi čas. Zbornik 1977.
4. Spomeniki naj govore. ZZB NOV Novo mesto 1972.
5. Novo mesto v revoluciji in osvobodilni vojni. Novo mesto 1975.
6. Ivo Pirkovič: Svobodna republika pod Gorjanci. Borec. 1982.
7. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Institut za zgodovino delavskega gibanja.

KARTUZIJA PLETERJE IN NOB

FRANC PIRKOVIČ

Kartuzija Pleterje je najmogočnejša stavba v vznožju Gorjancev. Leži v dolini, katero obdajajo proti severu vinorodni griči, proti vzhodu in jugu pa strmine Gorjancev, poraščene z bukovimi in smrekovimi gozdovi. Na prelomu 19. in 20. stoletja je bila kartuzija zgrajena na prostoru graščine, od katere so kartuzijanci ohranili samo nekaj gospodarskih poslopij in veličastno gotsko cerkev, v kateri niso opravljali verskih obredov. Samostan je grajen v obliki dveh velikih štirikotnih stavb, v katerih so meniške celice in različni upravni prostori. Obe stavbi povezuje nova samostanska cerkev. V samostanu so več sto metrov dolgi križni hodniki, ki služijo kot komunikacijske žile. To omenjam zato, ker so se tu bili hudi boji med enotami NOV ter okupatorji in njihovimi pomočniki. Ves samostanski kompleks je obzidan s preko dva in pol kilometra dolgim in preko štiri metre visokim obzidjem, ki samostan čim bolj ločuje od zunanjega sveta.

Ves čas od ustanovitve samostana opravljajo menihi in redovni bratje svoje redovne obrede v skoraj popolni šamoti. Njihova redovna pravila so zelo stroga, redovniki in bratje pa se jih strogo držijo. Samostan ima velik ugled ne samo zaradi svoje strogosti, pač pa tudi zavoljo njihovega humanitarnega in socialnega dela med prebivalstvom podgorjanskih vasi.

Kartuzija je bila vse do NOB edino gospodarsko središče osrednjega podgorjanskega območja, saj je v času kmetijskih del zaposlovala dnevno preko 100 delavcev iz okolice. Razvrstili so jih po kvaliteti dela in o tem vodili natančno evidenco. Najboljše delavce so sprejeli za svojo stalno delovno silo, druge pa za občasno, sezonsko. S tem je bilo precejšnjemu številu družin omogočeno boljše preživljanje, obenem pa so ljudje spoznali, da le s kakovostnim delom lahko dobijo boljši zaslužek. Stalni delavci so se lahko na stroške kartuzije izučili tudi obrti, katere je samostan potreboval, in to v sami kartuziji ali izven nje. Zato je bila kartuzija Pleterje tudi pomemben gospodarski činitelj.

Od ustanovitve dalje so bila samostanska vrata vedno odprta za reveže. V tistih časih je bil kruh v podgorjanskih vaseh le zelo redka hrana. Zato je skozi desetletja vsak dan prihajalo veliko revnih prebivalcev z obeh strani Gorjancev pred samostan po kruh in vsi so ga dobili. Velike in revne družine so v kartuziji stalno dobivale poleg tega zastonj vsakodnevni topli obrok hrane, nekaj manj ogroženih družin pa ga je dobivalo občasno.

Mali kmetje in bajtarji, ki so imeli le malo paše in gozda ali pa so sploh bili brez tega, so dobivali od kartuzije les, pašo in listje za nasteljo zastonj. Malo manj socialno ogroženi so dobivali iz samostanskih gozdov les za gradnjo in kurjavo po zelo nizkih cenah. V času prve svetovne vojne so oskrbovali s kurjavo prebivalstvo v bližnji in daljni okolici. Velikokrat je samostan dobavljal revnim družinam les celo na njihove domove. Gospodarski položaj je bil takrat še težji, saj je bila večina moških v vojski, kupna moč prebivalstva pa minimalna. Zato je bila pomoč kartuzije še bolj dragocena.

Tudi brezplačno zdravstveno pomoč in lekarniške usluge je kartuzija Pleterje dajala revnemu podgorskemu prebivalstvu in je imela za to usposobljenega brata

Rern^rda.

Franc Pirkovič

S tem raznovrstnim delovanjem je dajala kartuzija Pleterje skozi desetletja pomembno pomoč revnim predelom pod osrednjim delom Gorjancev. O tej dejavnosti bi se dalo napisati knjigo.

Stike z zunanjim svetom, z oblastjo in različnimi ustanovami sta vzdrževala le p. prior kot nadrejeni in prokurator kot vodja vseh gospodarstva te ustanove. V politična vprašanja v času med obema vojnama niso nikdar posegali, s cerkvenimi oblastmi pa so vzdrževali le najnujnejše stike. Pogosto so imeli zvezo z redovno oblastjo v matični hiši v Franciji, pa tudi s svojim redovnim predstavnikom v Vatikanu.

Družina menihov in bratov v Pleterjah je bila narodnostno zelo pestra. Med njimi so bili Slovenci, Hrvatje, Francozi, Cehi, Švicarji, Nemci in drugi. Kljub tako pestremu sestavu narodnostnih razprtij niso poznali. Največji razcvet je doživela kartuzija, ko je postal njen prior pater dr. Edgar Leopold - Lavov. Bil je Hrvat. Samostan je vodil več desetletij, tudi v najhujših časih, ko sta vdrla v naše kraje fašizem in nacizem. Prior Edgar je bil velik učenjak. Imel je več doktorskih naslovov, govoril je večino evropskih jezikov. Bil je izredno široko razgledan. Točno je vedel, kam bosta svet pripeljala fašizem in nacizem. Vedel je tudi, da se Jugoslavija ne bo mogla izogniti tragediji.

Ko je pater Edgar postal prior, je navezal prijateljske stike z uglednimi in naprednimi ljudmi v svoji okolici. Povezal se je z naprednima šentjemejskima zdravnikoma dr. Dušanom in dr. Zvezdo Reja, pa z generalom Levičnikom in drugimi. V Ljubljani je bil povezan s komunistom Lađom Kozakom, igralcem Levarjem in drugimi. Tudi v Zagrebu je imel širok krog znancev med naprednimi ljudmi. Tako je bil vedno poučen o dogodkih doma in po svetu. Ker je obvladal veliko jezikov, je s poslušanjem radia dopolnil svoje informacije o dogajanjih. Bil je naprednega duha, zato je znal vse dogodke pravilno razčlenjevati in razlagati. Po okupaciji Poljske je uvidel, da je začel nacistični stroj svoj pohod po Evropi in da bo prej ali slej prišla na vrsto tudi Jugoslavija, posebno še, ker so bile vladajoče sile naklonjene nacizmu.

Po razpadu Jugoslavije ga je silno pretreslo raskosanje Slovenije med Nemčijo, Italijo in Madžarsko, posebno pa je bil prizadet zaradi dogodkov v njegovi rodni Hrvaški. Ustaško divjanje nad prebivalstvom, pokoli Srbov in nerimokatoliškega dela prebivalstva, nasilno prekrščenje ljudi in drugi zločini so ga pretresli. O vsem tem dogajanju je izčrpno poročal v Vatikan, vendar mu Sveta stolica ni verjela. Ko se je nadškof Stepinac na sodnem procesu po osvoboditvi izgovarjal, da ni vedel za zločine na Hrvaškem, je tožilstvo pokazalo dokument, kjer so bili opisani ustaški zločini. Ta dokument se je namreč nahajal v Stepinčevem arhivu, saj je hrvaški zastopnik pri Vatikanu priorjevo poročilo poslal tudi Stepincu. Tudi iz tega se vidi, kako zelo se je prior zavzemal, da bi pomagal nesrečnemu ljudstvu.

Kapitulacija Jugoslavije ga ni našla nepripravljenega. V prvih tednih okupacije ni bilo jasno, kdo bo v teh krajih okupator, okupatorska oblast se je menjavala. Nemška vojska je prva osvojila te kraje, čez nekaj časa ji je sledila italijanska. Obe sta imeli v načrtu razselitev in uničenje Slovencev. Ko so Nemci zasedli podgorjanske kraje, so začeli takoj in s silo pobirati dobrine: avtomobile, boljše vrste hrane, vino in druge alkoholne pijače. Med nemškimi okupatorji je bilo precej ljudi, ki so znali slovensko, kar je Nemcem še olajševalo ropanje. Ko pa je bilo dokončno odločeno, da bodo te kraje zasedli Italijani, so se Nemci umaknili. Kraji pod Gorjanci so pripadli italijanski okupacijski sili. Tudi Italijani so začeli pobirati dobrine. Tako

Franc Pirkovič

kot prej Nemci, so tudi Italijani temeljito izropali kartuzijo Pleterje. Italijani so si še posebej prizadevali, da bi se polastili lesa v samostanskih gozdovih. Prisilili so g. priorja, da je od njih vzel kupnino za les, toda on je ves ta denar izročil Osvobodilni fronti. Ropanje gozdov so preprečili člani Osvobodilne fronte ter partizani. Posebno temeljito so Italijani preiskali samostan, da bi dobili zlati zaklad, ki naj bi bil skrit nekje v kartuziji vendar zlata samostan ni imel niti prej niti pozneje.

Ko je bil prior nekega dne v Novem mestu, je videi, kako okupatorji vodijo skupino Slovencev, okovanih v verige in z verigami tudi počez zvezanih med seboj. Takrat je sklenil, da se bo z vsemi silami boril proti okupatorjem. Temu svojemu sklepu je ostal zvest ves čas do osvoboditve. Tudi v najhujših trenutkih, ko ga je nemški okupator zaradi sodelovanja s partizani obsodil na smrt, je ostal zvest svojim načelom. A smrtna kazen ni bila izvršena, ker je zanj interveniral Vatikan. Bil je izgnan in zaprt v nekem samostanu v Italiji. Vatikan je zanj interveniral zato, ker je pater prior spadal po svojem položaju med visoke cerkvene dostojanstvenike.

Svoje delo med NOB je prior opisal v knjigi Kartuzija Pleterje in partizani. Zaradi svoje osebne skromnosti v tej knjigi ne govori dosti o sebi. V njej izraža svoje občudovanje borcev, ki so imeli visoke etične vrednote. Posebno je pri partizanih občudoval spoštovanje tuje lastnine, poštenost, pogum, tovarištvo, neomajno zaupanje v končno zmago in druge vrline.

Že zgodaj poleti 1941. se je med ljudmi pod Gorjanci začelo govoriti o partizanih, ki se bore proti okupatorjem. To je bil rezultat našega političnega dela. Naše organizacije OF so zajele večino prebivalstva in se močno utrdile. Približno v istem času je prišla iz Žumberka na Gorjance skupina hrvaških ilegalcev, ki so se umaknili pred ustaškim terorjem. Čez nekaj dni so odšli proti Gorskem kotarju. To je močno odmevalo med prebivalstvom. Kmalu za tem je prišla na Gorjance skupina aktivistov iz okolice Krškega in Brežic, ki se je začasno umaknila pred nemškim terorjem. Tudi ti so se zadržali na Gorjancih le kratko dobo. Terenska organizacija OF je stopila z njimi v stik, jih prehranjevala in dodatno oborožila. Kmalu so se vmili preko nemške meje proti Krškemu.

V marcu 1942. je prišla na Gorjance organizirana četa partizanov-đomačinov, ki se je pred tem urila na Kočevskem v šolskem taborišču 1. dolenskega bataljona. Takoj naslednji dan po prihodu v gorjanske gozdove je imela ta četa spopad s preko 2000 italijanskimi vojaki pri Miklavžu na Gorjancih. V spopadu so imeli Italijani 9 mrtvih in več ranjenih, partizani pa so prišli iz borbe brez izgub. Ta vest se je z bliskovito naglico razširila po vsej podgorjanski dolini, tudi v kartuzijo Pleterje. Tako se je samostan naenkrat znašel v središču partizanskega ozemlja. Od tega spopada niso Italijani več hodili na Gorjance vse do pozne jeseni 1942., ko so izvedli veliko ofenzivo.

Prvi partizani so prišli v stik s priorjem v začetku aprila 1942. Prior je bil z nekaj sobraty na tedenskem sprehodu v gozdovih izven samostanskega obzidja. Povsem slučajno sem kot komandir gorjanske čete s svojim spremljevalcem naletel nanje. Prijazno smo se pozdravili. Prior ni pri temu pokazal nikakršne zadrege, njegovi spremljevalci pa so bili rahlo vznemirjeni. Po pozdravu je stekel razgovor, v katerem je priorja zanimalo, kako prenašamo partizanski način življenja v gozdovih, brez strehe in najnujnejših potrebščin. Povedali smo mu, da to ni tako hudo in da so nastopili časi, ki zahtevajo od nas partizanov tak način življenja. Priorja je skrbelo, kaj bo s kartuzijo in kakšen odnos bodo imeli partizani do nje. Povedal sem mu, da

Franc Pirkovič

borno spoštovali samostan in njegove prebivalce, če bodo nevtralni do partizanov. Če pa bi prišlo v samostanu do sodelovanja s sovražniki, ne moremo zagotoviti miru. Prior je na to odgovoril: „Dokler bom jaz v samostanu, se ne bo samostan vmešaval v nikakršno politiko, ki bi škodovala slovenskemu ljudstvu.“ Prior se je tega držal do konca svojega življenja. Še več: vse svoje moči in sposobnosti je vložil v osvobodilno borbo.

Ker je bila kartuzija z razvojem osvobodilne borbe vedno bolj v središču partizanskega operativnega področja, je komanda naše čete naročila vsem borcem, naj ne hodijo v samostan, da ne bi vznemirjali njegovih prebivalcev. Zvezo s priorjem smo vzdrževali le občasno in samo v nujnih primerih. Kadar smo kaj potrebovali, smo odšli na samostansko porto in prosili za razgovor s priorjem ali pa s prokuratorjem in drugimi patri. Vsi so nam radi ustregli.

Z razraščanjem vojne so se naše potrebe čedalje bolj večale. Dobili smo prve ranjence in bolnike. V vasi Apnenik smo našli prazno hišo, primemo za bolnico, zelo pa nam je primanjkovalo sanitetnega materiala ter zdravil. Brez vsakega obotavljanja nam je prior priskočil na pomoč. Poslal je brata Bernarda, ki je bil vešč zdravilstva, da je pomagal našim ranjencem in bolnikom. Samostan je imel lekarno dobro založeno z zdravili in zdravniškimi pripomočki. Vse, kar smo potrebovali, smo dobili iz nje. Ko je samostanski lekarni začelo primanjkovati zdravil in sanitetnega materiala, je prior osebno nabavljal nova zdravila pri magistri Bon v Kostanjevici. Tudi lekarna magistra Andrijaniča v Novem mestu je preko Pleterja obilno zalagala našo četo in pozneje bataljon ter bolnico z vsem potrebnim. Vodstvo teh dveh lekarn in njihovo osebje je točno vedelo, kam gredo velike količine zdravstvenih pripomočkov. Če bi okupator vedel za velike količine zdravil in drugega materiala, ki je bil poslan v partizane, bi izvajal hude represalije. Toda vodstvo in uslužbenci teh dveh lekarn so obdržali to skrivnost zase. Tudi tovariši iz hrvaških enot so dobivali zdravstveni material iz pleterske lekarnice, o čemer obstaja dokument, ki je shranjen v stalni zbirki novomeškega oddelka NOB v samostanu Pleterje. Brat Bernard je sam zelo uspešno zdravil naše borce vse do prihoda dr. Čemeliča spomladi 1942. v partizane. Od tedaj je bil zdravnikov pomočnik in asistent pri operacijah, kar je bilo dr. Čemeliču v veliko pomoč.

Ker je imel samostan za svoje potrebe razne obrtne delavnice, od kovaških, kolarskih, mehaničnih do krojaških in drugih, smo prosili priorja, da nam dovoli uporabo njihovih delavnic za naše potrebe. Brez oklevanja je to dovolil. V njihovih mehaničnih delavnicah smo popravljali naše orožje, v drugih pa vse drugo. To je trajalo od začetka leta 1942 do poletja istega leta, ko smo organizirali lastne partizanske delavnice za potrebe vojaških enot, pa tudi za potrebe civilnega prebivalstva. Popravila orožja in drugega smo v pleterskih delavnicah opravljali večinoma sami, čeprav v partizanskih vrstah nismo imeli dovolj izkušenih ljudi. Ko pa je prišlo pozno spomladi 1942. v partizane precej obrtnikov in drugih strokovnjakov, smo organizirali svoje lastne delavnice. Opreмили smo jih delno z orodjem iz prejšnjih civilnih delavnic, delno pa iz pleterskih.

Patri iz Pleterij praviloma ne opravljajo verskih obredov zunaj samostana, vendar so v času NOB večkrat naredili izjemo. Za padle in umrle so svojci želeli pogreb s cerkvenim obredom, vendar zaradi zločinske dejavnosti šentjernejskega župnika ljudje niso hoteli, da bi borce pokopaval on, temveč so se obmili na samostan, da bi nekdo od kartuzijancev opravil pogreb. Največkrat je pater Ferdinand, zaveden

Franc Pirkovič

Slovenec, ki je bil v prvi svetovni vojni oficir - kurat, ob prisotnosti svojcev ter častne partizanske straže izrekel tolažilne besede ter opravil pogrebni obred.

Po roški ofenzivi poleti 1942. se je pripravljala tudi ofenziva pod Gorjanci ter v gorskih gozdovih. Patra priorja je zelo skrbelo, kaj se bo med ofenzivo dogajalo s prebivalstvom, še posebno pa ga je skrbela usoda političnih aktivistov, ki naj bi po direktivi ostali med ofenzivo na terenu. Za vojaške enote je vedel, da jim je lažje, prebiti se skozi sovražni obroč. Ponudil je, naj v skrajni sili pridejo najbolj znani aktivisti v samostan, kjer jim bo našel vamo skrivališče. Tako se je tudi zgodilo. Ves čas ofenzive je pater prior od svojega bornega obroka, ki ga je dobival samo enkrat dnevno, prinašal hrano skritim političnim delavcem. Obenem je sporočal, kakšen je položaj. Pred vsako preiskavo samostana nas je predhodno obvestil, da smo se čim bolje skrili. Tako so bile vse preiskave samostana, ki so jih zelo natančno opravljali Italijani, beli in Nemci, brezuspešne. Ko se je končala zadnja preiskava in so sovražniki odšli, nas je prišel obvestiti o tem. Za spremstvo nam je dal nekega brata, Slovaka. Ko se je ta za obzidjem poslovil, nam je zaželel vso srečo, ker je naša zmaga že blizu. Po končani veliki ofenzivi je vodstvo bele garde zahtevalo od priorja, da v samostan naseli oddelek bele garde. Tako je šel v Ljubljano in protesitral pri škofu Rožmanu in zahteval od njega, da to prepreči. Škof mu je odvrnil, da ga bo bela garda, če bo v samostanu, branila pred nasiljem partizanov. Prior mu je dejal, da doslej ni od partizanov nikakršnega nasilja niti drugih nevsječnosti. Toda škof se ni dal omehčati. Zaključil je razgovor s pleterskim priorjem, rekoč, da je naselitev bele garde v Pleterjah gotova stvar, ker tako zapoveduje višje poveljstvo.

Nekaj dni po končani ofenzivi so novembra leta 1942 prišli belogardisti v samostan, in sicer v spremstvu italijanske vojske. Zasedli so prostore in na križne hodnike postavili utrjene bunkerje. Samostan so spremenili v trdnjavo. Mim v samostanu je bilo konec. Belogardisti niso spoštovali nobenih samostanskih pravil. Stvari so brez vprašanja jemali in jih odnašali. Tudi klavzuro so prekršili, ker so vodili v samostan ženske. Njihov kaplan Kuplenik je bral mašo, opasan s samokresom in bombami. Do stalnih prebivalcev samostana so se belogardisti obnašali zelo nedostojno, oholo in brez vsakega spoštovanja.

Postojanka bele garde v Pleterjah je zabila klin v tamkajšnje osvobojeno ozemlje. Delovanje aktivistov OF je bilo onemogočeno. Pater prior je vedel, da bodo partizani prej ali slej napadli Pleterje. Vedel je tudi, da bo samostanska zgradba v teh bojih poškodovana ali celo popolnoma uničena. Vendar je kljub temu posredoval partizanskim enotam podatke, kje v samostanu so največje utrdbe in kje bi bila najšibkejša točka obrambe. Ko je prišlo do napada enot NOV na Pleterje, je Cankarjeva brigada vdrla v samostan pri opisani najšibkejši točki, nato pa uspešno zavzemala utrjena mesta. Po večdnevni borbi so prišli italijanski tanki na pomoč belogardistom in jih izvlekli iz samostana. Belogardisti se niso nikoli več vrnili vanj. V borbah za uničenje bele garde v Pleterjih je pomagala tudi 13. proletarska hrvaška brigada, ki je uspešno blokirala postojanke na Brezovici in v Šentjerneju. Kakor v tej borbi je prišlo že prej in kasneje do odličnega sodelovanja med borbenimi enotami Slovenije in Hrvaške. Slovenski partizani so prihajali na pomoč hrvaškim na njihovem ozemlju, hrvaški pa v Slovenijo. Tako sta se kovala bratstvo in enotnost med dvema narodoma.

Samostan Pleterje je zaradi svojega sodelovanja s partizani močno trpel. Poleg ogromnih sredstev, ki jih je dajal na razpolago NOV, je bil uničen precejšen del

Franc Pirkovič

samostanske zgradbe. V bojih za Pleterje je zgorelo precej samostanskih celic. Kljub vsemu je bila vera samostanskih prebivalcev v dokončno vojaško zmago, kakor tudi zmago socialističnih idej zelo močna. Zato so vzdržali vse nasilje, bele garde in okupacijskih sii.

Po koncu vojne se je prior vmil v samostan in nadaljeval s humanitarnim delom ter naprednim delovanjem. Med drugim je iz bornih samostanskih rezerv dajal revnim kmetom živila, s katerimi so poravnali svoje obveze do predpisanih količin obveznega odkupa.

Zaradi izrednih zaslug kartuzije jo je poleg drugih vidnih funkcionarjev obiskal tudi maršal Tito. Za svoje zasluge je dobil samostan Pleterje, pa tudi prior, najvišja odlikovanja. Tudi sedanje vodstvo kartuzije s priorjem Janezom Drolcem na čelu nadaljuje pot, katero je v najtežjih časih NOB začrtal takratni prior dr. Edgar. Sedanje delovanje kartuzije sloni na opravljanju strogih notranjih pravil ter na načelih humanizma in izredno pozitivnega odnosa do socialistične družbe.

NA SKUPNI FRONTI

MILE PAVLIN

Osvobojeno ozemlje na severnih pobočjih Gorjancev in v vzhodnem predelu Bele krajine so od njegovega nastanka na začetku poletja 1942 branile enote Belokranjskega in Krškega odreda, večkrat pa so jim priskočile na pomoč tudi hrvaške enote.

Vendar se bom omejil le na oris dejavnosti Vzhodnodolenjskega odreda (VDO) in 15. brigade NOV in PO Slovenije od septembra 1942 do aprila 1945, z nekaterimi vmesnimi prekinitvami.

VZHODNODOLENSKI ODRED

Ukaz za njegovo ustanovitev je izdalo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 16. septembra 1942. Ta ukrep je pomenil del korenite preosnove slovenske partizanske vojske po italijanski ofenzivi na Kočevski rog, višku sovražnikovih prizadevanj za uničenje upora v Sloveniji v vsem letu 1942.

Na dotedanem območju 5. grupe odredov so v skladu s tem ukazom zmanjšali število odredov s treh (Belokranjski, Krški in Zapadnodolenjski) na dva (Zapadnodolenjski in Vzhodnodolenjski¹) Poleg Gubčeve naj bi na račun zmanjšanja števila odredov kot tudi njihovega številčnega stanja ustanovili še Cankarjevo brigado.

Toda do resnične ustanovitve VDO je prišlo šele zadnje dni septembra. Dne 14. septembra se je začel manjši italijanski in ustaški ofenzivni sunek proti Žumberku in Gorjancem, kar je zakrivilo zamudo.²

Prvotno je imel VDO tri bataljone, njegovo operativno območje pa je bilo omejeno z reko Kolpo od Vinice do Božakovega pri Metliki, hrvaško-slovensko mejo od Božakovega do Kostanjevice, italijansko-nemško razmejitveno črto od Kostanjevice do Šentjanža, železnico Šentjanž-Trebnje-Novo mesto, Krko med Novim mestom in Sotesko, cesto Soteska-Črmošnjice in črto Črmošnjice-Vinica. Prvi bataljon je deloval severno od Krke med italijansko-nemško razmejitveno črto ter novomeško železnico, 2. na Gorjancih in v Podgorju, 3- pa v Beli krajini.³

Glede na to, da je operativno območje VDO na dokaj dolgi črti od Metlike do Kostanjevice mejilo na Žumberak, kjer je na jesen 1942 prav tako nastalo manjše osvobojeno ozemlje, je iz razumljivih razlogov prihajalo do vedno tesnejšega sodelovanja med slovenskimi in hrvaškimi partizani. S slovenske strani sta imela pri tem posebno pomembno vlogo 2. in 3- bataljon VDO, ki sta bila razporejena neposredno na severni in zahodni meji skupnega osvobojenega ozemlja in sta s tem branila polovico skupne fronte.

V tem začetnem razdobju dejavnosti VDO je najpomembnejše sodelovanje 2. bataljona z Žumberaško-pokupskim odredom pri obrambi osvobojenega ozemlja. Na predlog štaba tega odreda je 2. bataljon VDO 7. oktobra prispel v Radovico pri Metliki in tam požgal šolo ter župnišče, ker so se v obe stavbi nameravali vseliti belogardisti. Po tej akciji se je bataljon odzval prošnji, naj sodeluje v

Mile Pavlin

obrambnih bojih proti ustašem in hrvaškim domobrancem, ki so že tri dni skušali prodreti na osvobojeno ozemlje. Komandant 2. hrvaške operativne cone Franjo Ogulinac - Seljo je kot pomoč 2. bataljonu VDO dodelil dve četi iz Žumberačko-pokupskega odreda in minomet s posadko, nato pa tej združeni enoti dal naloge, naj izpelje nasprotni napad na črti Mrke-Sveti Ilija-Sveti Nikola.

Po dveurnem boju je 2. bataljon VDO skupaj z obema hrvaškima četama prisilil sovražnika k neurejenemu umiku. Naslednjega dne je sovražnik znova skušal prodreti, vendar so ga 2. bataljon VDV, Žumberačko-pokupski odred in 1. proletarski udarni bataljon Hrvaške v bojih okoli Sošic in Kordičev prisilili k umiku.

V teh bojih je imel 2. bataljon VDO enega mrtvega in enega ranjenega, zajel pa je 6 ustašev in zaplenil 14 pušk, precej streliva ter nekaj opreme.⁴

Naslednje dni je 2. bataljon VDO izpeljal več akcij v okolici Kostanjevice. Dne 9. oktobra je skupina njegovih bombašev napadla belogardiste, utrjene v cerkvi na Slinovcah nad Kostanjevico ter jim povzročila precejšnje izgube. Dva dni kasneje se je bataljon spopadel z belogardisti pri Guntu pri Kostanjevici, 14. oktobra pa pri Prekopi. Tretji bataljon VDO je pri Rosalnicah pri Metliki ubil dva in ranil dva italijanska vojaka.⁵

Ponovno je med VDO in hrvaškimi partizani prišlo do neposrednega sodelovanja med splošno sovražnikovo akcijo čiščenja Gorjancev in Žumberka, enajsto fazo velike ofenzive proti jugoslovanskim partizanom, znano tudi kot 3- sovražna ofenziva.

Že 25. oktobra so krenile italijanske čete z izhodiščnih položajev v Novem mestu, Semiču, Karlovcu in Metliki, dva dni kasneje pa so začele zapirati obroč okoli osvobojenega ozemlja, ki so ga zatem temeljito preiskovale. Akcija se je končala 4. novembra.

Z južne strani je udarila italijanska divizija Lombardia z dodatnim bataljonom divizije Granatieri di Sardegna in dvema bataljonoma bersaljerov. Z zahodne strani je prodirala divizija Cacciatori delle Alpi z dodanim bataljonom divizije Granatieri di Sardegna. Akcijska skupina divizije Isonzo, 105. bataljon fašistične milice, deli raznih nemških enot in ustaši pa so deloma zastražili italijansko-nemško razmejitveno črto in mejo med italijanskim zasedbenim območjem ter neodvisno državo Hrvaško. Sodelovali so tudi belogardisti, predvsem kot vodniki italijanskih kolon.⁶

V obroču so se znašli 2. in 3. bataljon VDO, 1. proletarski udarni bataljon Hrvaške in bataljon Josip Kraš iz Žumberaško-pokupskega odreda. Vendar so se oba hrvaška in večina 3. bataljona VDO prebili iz obroča preko železnice Zagreb-Karlovac, prav tako pa tudi del 2. bataljona VDO. Ob tej priložnosti je 3. bataljon VDO odpeljal s seboj tudi več ranjencev, ki so zatem ostali na osvobojenem ozemlju na Kordunu.

Glavnina 2. bataljona je ostala v sovražnem obroču zaradi napačnega sklepa štaba, da za vsako ceno ostane na svojem območju. Zaradi velike sovražnikove premoči je nazadnje štab ukazal, naj se bataljon začasno razdeli na manjše skupine, ki bi se lažje skrivale. Vendar pri tem ni računal na belogardistične izdaje in razdiralno propagando. Ob koncu sovražnikove ofenzive je manjkalo okoli 50 partizanov s 25 puškami, kar je bilo le malo manj kot polovica bataljona. Del teh partizanov so polovili Italijani ali belogardisti, v glavnem zaradi izdaje, del pa se jih je sam vdal, potem ko so jim Italijani obljubili pomilostitev.

Mile Pavlin

Zbiranje razkropljenih je seveda trajalo precej dolgo, kar je začasno precej ohromilo dejavnost 2. bataljona VDO. Vse do srede druge polovice novembra se ni vmila s Hrvaške niti četa 3- bataljona, ki je odšla tja po začetku sovražnikove akcije.

Vendar je že v drugi polovici novembra 2. bataljon VDO skupaj z dvema četama Cankarjeve brigade v okolici Sentjerneja izpeljal več napadov na belogardiste. Najpomembnejši je bil 23. novembra pri Sv. Križu nad Kostanjevico, kjer so partizani napadli belogardiste, utrjene v cerkvi, gasilskem in prosvetnem domu. Cerkev so zavzeli, belogardiste v drugih dveh stavbah pa so resili Nemci, ki so preko Krke prihiteli na pomoč postojanki. Partizani so imeli tri mrtve in pet ranjenih, zaplenili so tudi 14 pušk in težki mitraljez. En belogardist je padel, štirje so bili ranjeni, pet pa ujetih.⁸

Le tri dni kasneje, zvečer 26. novembra, se je začel napad na italijansko-belogardistično postojanko v Dolnjem Suhorju pri Metliki. Neposredno jo je napadel del 13. proletarske brigade, preostali njeni deli, Cankarjeva brigada in oba bataljona VDO pa so sodelovali z zavaravanjem smeri, iz katerih bi sovražnik utegnil posredovati. Tako je četa 3. bataljona izvedla motilni napad na Metliko,

2. bataljon pa je bil v rezervi pri skupnem operativnem štabu.

Akcija je popolnoma uspela, le manjši del suhorske posadke se je rešil z begom. Sovražnik je utrpel tudi hude izgube pri poskusih, da bi pomagal obkoljeni postojanki.

Poraz v Dolnjem Suhorju je v kali zatrl poskus, da bi se bela garda zakoreninila v vzhodnem predelu Bele krajine. Ražen tega so belogardisti na italijanski ukaz in zaradi strahu pred podobnimi porazi izpraznili kar devet izmed šestnajstih postojank v Podgorju. S tem so partizanske enote pridobile globlji manevrski prostor ob vsej slovensko-hrvaški meji, kar je precej vplivalo tudi na varnost osvobojenega ozemlja v Žumberku.⁹

Neposredno po akciji v Dolnjem Suhorju je prišla v Slovenijo skupina oficirjev, ki jih je poslal vrhovni štab Narodnoosvobodilne in prostovoljske vojske Jugoslavije, da bi posredovali svoje izkušnje. Z njimi je prispel tudi Arso Jovanović, načelnik tega štaba.

Ta je zahteval še korenitejšo preosnovo slovenskih partizanskih enot, predvsem številčno okrepitev brigad na račun zmanjšanja odredov. Pri tem je skušal brez zadostnega premisleka uveljavljati izkušnje, pridobljene v drugih jugoslovanskih deželah, kjer so bile razmere drugačne kot v Sloveniji, zato so se kmalu pokazale škodljive posledice.

Sledila je preosnova odreda po ukazu štaba VDO, izdanem 11. decembra. Namesto treh bataljonov z več kot 400 partizani in partizankami, jih je po novem imel odred le kakih 150. Iz operativnega območja odreda je bilo izločeno ozemlje 1. bataljona, ki je odtlej spadai pod Zapadnodolenjski odred. Pač pa je bila štabu VDO podrejena Roška četa, ki je delovala v okolici Dolenjskih Toplic. Namesto prejšnjih dveh bataljonov, Gorjanskega in Belokranjskega, so ustanovili tri samostojne čete.

Prva (Gorjanska) je ostala na dotedanjem območju 2. bataljona, to je na severnih pobočjih Gorjancev in v Podgorju. Druga (Semiška) naj bi delovala na Gorjancih zahodno od ceste Metlika-Novo mesto, 3. (Črnomaljska) pa v južnem delu Bele krajine.

Mile Pavlin

Maloštevilne čete, v katerih so ostali slabo oboroženi ter bolehní in telesno šibki partizani, ali pa so takšne vanje poslali iz brigad, seveda niso mogle opravljati nalog, kakršne so prej zmogli mnogo številnejši in bolj oboroženi bataljoni. Predvsem so se morale omejevati na manjše sabotažne akcije, zlasti ob železnici Novo mesto-Metlika, požige stavb, v katerih so se nameravali nastaniti ali pa so jih zapustili belogardisti, obveščevalno službo, zbiranje hrane, mobilizacijo in posredovanje kurirskih zvez.¹⁰

Zato VDO v bojih od konca januarja do začetka aprila 1943, ki so pomenili posredno pomoč partizanskim enotam v Bosni in Hercegovini med veliko sovražnikovo ofenzivo, znano tudi kot 4. sovražna ofenziva proti NOV in PO Jugoslavije, ni imel kake pomembnejše vloge.

V teh bojih so sodelovale tri slovenske in dve hrvaški brigadi ter Primorsko-goranski odred. Sovražnik je okoli Krašiča in Vivodine utrpel hud poraz. Konec februarja je zaradi strahu pred ponovnim partizanskim napadom izpraznil tudi postojanko v samostanu Pleterje v Podgorju, v noči na 5. maree pa so partizanske enote celo napadle Metliko. Prav tako so tudi vztrajno rušile železnico med Semičem in Metliko.

VDO je v tem obdobju dajal vodnike enotam, ki teh krajev niso dobro poznale, poleg tega pa je sodeloval tudi pri napadu na Metliko in v akcijah na železnici. Vendar pri tem zaradi maloštevilnosti ni mogel dosti pomagati."

Štab 11. italijanskega korpusa se je zavedel nevarnosti, ki je pretila njegovim četam, če ne prežene in razprši slovenskih in hrvaških enot, zbranih na Gorjancih, v Žumberku in Beli krajini. Zato je organiziral ofenzivni sunek. Boji so se začeli 19. aprila. Kot že večkrat prej, so Italijani in belogardisti tega dne napadli iz Novega mesta, naslednjega dne iz Semiča, nato pa še iz Metlike. Prav tako so sodelovali ustaši in domobranci, ki so z okoli 600 vojaki in ob podpori tankov udarili iz Draganičev in Ozlja proti Prekrižju. Boji so trajali do 21. aprila, naslednjega dne pa so se sovražnikove čete vrnile v izhodiščne postojanke. Kot vse prejšnje, tudi ta sovražnikova akcija ni imela posebnega uspeha.¹²

Poleg namena, pregnati partizane z Gorjancev in razbiti njihovo zbiranje, je imel italijanski sunek tudi cilj, zavarovati gradnjo utrjenega pasu, ki naj bi potekal ob meji med italijanskim zasedbenim območjem in Neodvisno državo Hrvaško. Že v svoji novoletni poslanici je komandant 11. italijanskega korpusa, general Gastone Gambara, podrejene enote seznanil z gradnjo utrjenega pasu, ki jo je že ukazal podrejenim inženirskim enotam. Vsekakor je pobudo zanj dobil v podobnem pasu, ki so ga Nemci tedaj že zgradili vzdolž razmejitvene črte z italijanskim zasedbenim območjem od Kostanjevice do Logatca.

Zaradi mraza, snega in partizanskih akcij Italijani gradnje niso mogli začeti, kot je želel general Gambara, pač pa so jo morali odložiti do spomladi.

Zamisel, da bi ta pas, ki naj bi preprečil prehajanje partizanskih enot s hrvaške strani na slovensko ali obratno, zgradili točno na meji, se je italijanskim štabom očitno zdela nemogoča. V tem primeru bi ga morali postaviti po vrhovih Gorjancev, kjer pa bi ga zelo težko branili in še teže oskrbovali. Zato se je general Gambara odločil za drugo možnost. Zgradili naj bi ga v ravnini, čeprav zaradi tega večine hribovskih vasi ne bi zajel. Tako so ga začeli graditi pri Metliki, zahodno od Suhorja, preko prelaza Vahte pa naj bi potekal proti dolini Krke. Tam naj bi ga speljali severno od Dolža, preko hriba Jurjevica pri Brusnicah proti

Mile Pavlin

Tolstemu Vrhu, nato pa mimo Šentjerneja do Kostanjevice, kjer naj bi se stikal z nemškim.

Do 14. maja so utrjeni pas zgradili od Kostanjevice do Šentjerneja.¹³ Sestavljali sta ga dve ograji iz bodeče žice, na primernih razglednih točkah pa so stali bunkerji s stalnimi posadkami. Za žičnimi ovirami so zgradili tudi patroljno stezo.

Pomembnost Gorjancev in Žumberka, pa tudi Bele krajine, zlasti glede neposredne povezave NOV in PO Slovenije s hrvaškimi partizani ter vrhovnim štabom NOV in PO Jugoslavije, je za posadko zahtevala močnejšo enoto kot pa je bil VDO s Stirimi maloštevilnimi četami, razpršenimi na dokaj obširnem območju. Poleg tega je bila v Žumberku tudi Slovensko-hrvaška vojno-partizanska bolnica Žumberak,¹⁴ v kateri so se zdravili ranjenci in bolniki iz Slovenije in Hrvaške.

Zaradi tega je bil takoj po tem italijanskem šunku VDO znova preosnovan. Iz njega je bila dokončno izločena Roška četa s svojim območjem vred. Iz preostalih treh sta bila ustanovljena dva bataljona, 1. ali Gorjanski ter 2. ali Belokranjski. Že njuna naziva povesta, za katero območje je bil kateri pristojen.¹⁵

Že 20. maja je sovražnik znova napadel iz Jastrebarskega, Ozlja in Karlovca v smeri proti Vivodini in Krašiču s 600 vojaki in Stirimi tanki. Z njim se je spopadla 13- proletarska brigada in ga zavrnila. Podoben napad so ponovili ustaši in domobranci 26. maja.¹⁶

Vse do italijanske kapitulacije je VDO motil sovražnik pri gradnji utrjene črte, minerske skupine pa so rušile železnico med Novim mestom in Metliko. Za prehrano je bilo vedno huje, ker je večine bogatejših nižinskih vasi utrjena črta odrezala od Gorjancev. Do kapitulacije Italije so jo namreč že skoraj povsem zgradili, le med Lokvicami in Dolžem še ne.

V vsem tem obdobju je sovražnik, ražen manjših izpadov, pretežno miroval. Izjema je le akcija delov italijanskih divizij Lombardia, Cacciatore delle Alpi in Isonzo, belogardistov, ustašev, hrvaških domobrancev in Nemcev, podobna prejšnjim. Začela se je 25. julija in naj bi trajala dva dni. Toda se pred njenim koncem je moral del italijanskih čet na pomoč posadki v Žumberku, ki sta jo v noči na 25. julij napadli obe brigadi 15- divizije, drugi dve iz 14. pa sta ju zavarovali. Zato je sovražnikova akcija imela le neznamenit uspeh.

VDO jo je prestal brez posebnih težav. Ponoči na 26. julij je del 1. bataljona celo v Orehovici napadel italijansko posadko, ki je imela nalogo varovati utrjeni pas.¹⁷ Avgusta je začel VDO množično mobilizirati na vsem svojem območju. Če je na začetku meseca štel le kakih 150 partizanov in partizank, jih je konec meseca že 480. Le oborožen je bil zelo slabo, saj nad polovica partizanov ni imela niti pušk, mitraljez pa je bil v vsaki četi le po eden.

V tem mesecu je bil 1. bataljon razdeljen po četah, ki so taborile v gozdu ali po zidanicah na severnih pobočjih Gorjancev, nekaj časa pa je bil zbran v vasi Jugorje v Beli krajini. Drugi je bil ves čas skupaj v Dolnjem Suhorju, od koder je z zasedami in patroljami nadziral bližnjo okolico Metlike. V začetku septembra je bil ustanovljen še 3. ali Semiški bataljon, ki se je nastanil na Tanči gori pri Črnomlju.

Za italijansko kapitulacijo je štab VDO, ki je bil tedaj v Dragi, zvedel že ponoči na 9. September in takoj začel ukrepati. Tretji bataljon je začel razoroževati italijanske posadke v bunkerjih ob železnici, zatem pa je vkorakal v Semič in se

Mile Pavlin

udeležil osvoboditve Črnomlja. Popoldne 9. je 2. bataljon prispel v Metliko. Ena četa 1. bataljona je osvobodila Kostanjevico, toda po dveh urah so jo od tam pregnali Nemci, druga je vkorakala v Šentjemej, tretja pa je razoroževala umikajoče se italijanske vojake na Vahti.

Osvoboditev skoraj celotne Dolenjske, Notranjske ter vse Bele krajine je temeljito spremenila vojaški položaj Žumberka. Nevarnost sovražnih vdorov mu je grozila le še iz Kostanjevice in iz Ozlja. Zaradi tega je ostal 1. bataljon VDO na svojem dotedanem območju, razporejen v okolici Šentjerneja, 2. in 3. pa sta zasedla Kolpo od Božakovega pri Metliki do Vinice. Dne 16. septembra se jima je pridružil še 1. bataljon, ki je prispel prek Gorjancev, potem ko je svoje dotedanje položaje prepustil Gubčevi brigadi.

Istega dne je bila ustanovljena tudi Južna grupa odredov s štabom v Črnomlju. V njej naj bi bil poleg VDO tudi pravkar ustanovljeni Kočevski odred, njena naloga pa je bila obramba Bele krajine pred sovražnikovimi vdori iz Duge Rese, Karlovca in Ozlja.

Ves čas po italijanski kapitulaciji je VDO mobiliziral po Beli krajini in Podgorju. Zato je 26. septembra štel že 1.030 partizanov in partizank. Poleg tega je rušil prometne zveze, zlasti železnico med Semičem in Metliko, kjer je razstrelil vse mostove, viadukt Otovec in predor pri Semiču.¹⁸

PETNAJSTA BRIGADA

Dne 26. septembra 1943 je glavni štab NOV in PO Slovenije izdal ukaz, s katerim je bila Južna grupa odredov ukinjena. Kočevski odred je bil dodeljen 18. diviziji, kjer so ga razdelili po brigadah. Z istim ukazom je bila tudi iz VDO ustanovljena 15. brigada ter določena njen komandant in politični komisar, do tedaj komandant in politični komisar Južne grupe odredov.

Ukaz glavnega štaba NOV in PO Slovenije je nalagal štabu novoustanovljene brigade, naj stopi v stik s štabom 13. proletarske brigade in naj v sporazumu z njim začne z napadom na Ozaljš. Zato so potekale priprave na ustanovitev brigade obenem s pripravami za ta napad. Glavnina brigade se je zbrala šele 28. septembra pri Metliki, kjer je bil štab, med pohodom proti Ozlju. Po kratki proslavi je bila razglašena ustanovitev, nato pa je brigada nadaljevala pohod čez Kolpo.

Ob ustanovitvi brigade so dotedanji trije bataljoni VDO obdržali svoje zaporedne številke in štabe. Vsega skupaj je bilo v brigadi okoli 1000 partizanov in partizank, odlično oboroženih z zaplenjenim italijanskim orožjem in dobro založenih s strelivom. Nasprotno pa sta pri približno devetdesetih odstotkih pripadnikov brigade, ki so prišli v NOV komaj pred dvema tednoma ali pa so jih mobilizirali, močno zaostajali izurjenost in izkušnost.

Napad na Ozaljš je na splošno pomenil le del širšega ofenzivnega načrta NOV in PO Slovenije zoper sovražnikove postojanke okoli osvobojenega ozemlja. Tomšičeva in Loška brigada sta začeli napade pri Rakeku, Šercerjeva in Snežniška pa sta prodrli v okolico Ilirske Bistrice. Osemnajsta divizija se je bojevala v neposredni okolici Ljubljane južno in zahodno od mesta, Cankarjeva in 12. pa sta vdrli čez italijansko-nemško razmejitveno črto med Šentjanžem in Kostanjevico. Ustaško-domobranksko postojanko v Stojdragi so 29. septembra napadli Gubčeva

Mile Pavlin

brigada, dva bataljona 13. proletarske, Žumberaško-pokupski odred in 1. divizion artilerije 15. divizije. Po kratkem obstreljevanju je posadka pobegnila. Ob podpori 1. divizion je nato 13. proletarska 2. oktobra napadla Plešivico, od koder se je posadka prav tako umaknila. Enote 4. korpusa NOV in PO Hrvaške pa so 27. septembra začele z vrsto napadov na postojanke med Karlovcem in Ogulinom, v katerih je sodelovalo sedem brigad in dva odreda, boji pa so trajali vse do 5. oktobra. Zaradi velike sovražnikove premoči niso dosegle večjih uspehov.¹⁹

Ozalj je pomenil odlično izhodišče za sovražnikove napade proti Beli krajini in Žumberku, saj leži le 15 km od Metlike in pri vrhu zanki podobnega zavoja Kolpe. V njem sta bili dve četi Nemcev, dve ustaški in ena domobranska četa, vsega skupaj okoli 700 mož. Utrjeni so bili z mnogimi bunkerji in žičnimi ovirami, ražen tega pa tudi v gradu.

Napad 15. brigade se je začel zvečer 30. septembra z manjšo zakasnitvijo, ker se vsi njeni deli še niso zbrali. Tretji bataljon je imel nalogo minirati cesto med Karlovcem in Ozljem, vendar je svojo nalogo prav tako opravil prepozno, tako da je nekaj tankov in tovornjakov z vojaštvom neovirano pripeljalo v Ozalj.

Na neznanem zemljišču se vodstvo 15. brigade ni znašlo, povrh je prišla prepozno tudi posadka z dodano havbico, kasneje pa ni upala bliže postojanki, da je sovražnik ne bi zaplenil. Zato je proti jutru 1. oktobra štab ukazal napad prekiniti. Prvi bataljon je zasedel položaje okoli vasi Cerje in Obrež, medtem ko sta drugi in tretji skupaj branila črto Novaki-Oštri vrh-Svetice-Vuksani. Čez dan je prišlo do več manjših spopadov s sovražnikovimi patroljami, ki so prihajale iz Ozlja, da bi ugotovile, kje so napadalci.

Zvečer 1. oktobra je brigada napad ponovila in obstreljevala Ozalj iz topa in minometov, 3- bataljon pa je bil znova v zasedi ob cesti med Ozljem in Karlovcem. Vendar tudi drugo noč brigada ni dosegla omembe vrednega uspeha.

Zjutraj 2. oktobra so se bataljoni umaknili. Prvi je zasedel položaje od potoka Kamenice prek Obreža do Vrhovcev, 2. in 3- pa med Martinskim vrhom in Novaki. Okoli 10. ure je sovražnik izpadel iz Ozlja ob podpori sedmih tankov. Boji so trajali do 16,30 ure. Od topniškega obstreljevanja je imel pri Sveticah 1. bataljon štiri mrtve, sovražnikove izgube pa so ostale neznane.

Brigada je zvečer 2. oktobra že tretjo noč zapored spet napadla Ozalj. Dve četi

1. bataljona, ki sta bili čez dan na Božakovem v Beli krajini, sta napadali z levega brega Kolpe. Brigada je obstreljevala postojanko iz topa in več minometov, bunkerje pa s strelnim orožjem. Vendar tudi ta napad ni prinesel brigadi nobenega uspeha, zato se je proti jutru 3. oktobra umaknila. Očitno je bilo, da komaj ustanovljena brigada ne more biti kos močni in dobro utrjeni posadki, kakršna je bila v Ozlju.

Ponoči med 3- in 4. oktobrom je večina pripadnikov brigade pri Metliki prekorčila Kolpo, del s čolni, del pa preko napol porušenega mostu. Dne 4. oktobra je bil v Bubnarcih ustnaovljen 4. bataljon, oborožen z več minometi kalibra 81 mm, zato je dobil naziv "težki". Takoj zatem je štab brigade dobil ukaz glavnega štaba NOV in PO Slovenije, da je brigada vključena v 15. divizijo.

Štab 7. korpusa, v katerega je spadala tudi 15. divizija in z njo 15. brigada, je

7. oktobra ukazal podrejenim enotam, naj nadaljujejo z ofenzivo proti nemškimi položajem vzdolž razmejitvene črte od Litije do Kostanjevice. Obenem pa je dal

Mile Pavlin

naloge tudi 15. brigadi, ki naj bi skupaj s hrvaškimi enotami sodelovala pri pritisku v smeri Karlovca in zavzetju postojanke v Ozlju. Ustanovljen je bil tudi skupni operativni štab 13- proletarske, 15. in Gubčeve brigade. Načeloval mu je namestnik komandanta 15. divizije Alojz Kolman - Marok, ki se je odšel dogovarjat v štab 4. korpusa zaradi usklajevanja akcij. Po sprejetih načrtih naj bi 7. oktobra po en bataljon 13. proletarske in 15. brigade ob podpori 1. divizionu topništva 15. divizije napadli Ozalj, druge entoe pa okoliške postojanke. Vendar do akcije ni prišlo, ker je morala Gubčeva že naslednjega dne nazaj čez Gorjance k Šentjerneju in Kostanjevici.

Zato je 15. brigada poslala preko Kolpe le svoj 2. bataljon in del četrtega. Zvečer

10. oktobra je ta bataljon skupaj s Karlovačkim odredom napadel ustaško-domobransko postojanko v Donjih Stativah pri Karlovcu. Najprej so napadalci zasuli postojanko z minami, kar je zmedlo posadko, povrh pa je imela tudi precej izgub, tako da je začel njen odpor popuščati. Sledil naj bi partizanski juriš, kar pa se ni zgodilo zaradi dokaj nepomembne napake. Komandant enega izmed bataljonov Karlovškega odreda je namreč namesto rakete dogovorjene barve, ki bi pomenila juriš, izstrelil takšno, kakršna je pomenila ukaz za umik. Nastala je zmeda, kar je sovražnik takoj izkoristil in uredil obrambo. Tedaj so povrhu še iz Karlovca posadki na pomoč pripeljali tanki in partizani so se morali umakniti. Po domobranskih podatkih so imeli branilci tri mrtve in dva ranjena, zjutraj pa so pred bunkerji našli trupli dveh padlih partizanov.

V tem obdobju, neposredno pred veliko nemško ofenzivno akcijo, je bilo že očitno, da sovražnik dobiva okrepitev, kar so kazale tudi njegove akcije nasilnega ogledovanja.

Dne 12. oktobra je pri Žugljevi gorici prišlo do spopada med zasedo 2. bataljona 15. brigade ter okoli 100 Nemci in hrvaškimi domobranci, ki sta jih spremljala tank in oklopni avto. Sovražna skupina se je vrnila v Ozalj. Istega dne je sovražnik znova napadel ob cesti Karlovac-Gornje Pokupje. En nemški tank je bil zadet in so ga morali odvleči, nekaj izgub so sovražniku zadali tudi minometalci 15. brigade. Minerji 15. brigade so razstrelili devet stebrov daljnovoda med Ozljem in Karlovcem ter železnico med tema dvema krajema.

Boji so se nadaljevali naslednjega dne, ko je sovražnik ob podpori petih tankov s 500 do 600 vojaki udaril iz smeri Mahično-Gornje Pokupje proti Malemu Erjavcu in Jaškovu. Kljub temu ni predril partizanske obrambe in se je moral vrniti s precejšnjimi izgubami. Drugi bataljon 15. brigade je imel tri mrtve, dva njegova pripadnika pa so sovražniki ujeli.

Enote NOV in PO Slovenije so medtem uspešno napredovale prek italijansko-nemške razmejitvene črte med Kostanjevico in Litijo, 14. divizija pa je porušila Stampetov most. Tudi obrisi nameravane sovražnikove ofenzive so postajali glavnemu štabu NOV in PO Slovenije vedno jasnejši, zato je začel ukrepati in razmeščati enote. Med drugim sta prispela na območje vzhodno od Ozlja 2. in 5. bataljon 12. brigade 15. divizije. V prepričanju, da bo glavni sovražnikov sunek potekal iz smeri Reka proti Kočevju in območju ob gornjem toku Kolpe, je glavni štab tja poslal dele 18. in 14. divizije.

V sklopu teh obrambnih priprav je 16. oktobra odšel preko Kolpe tudi 1. bataljon 15. brigade ter zasedel obrambne položaje ob cesti Karlovac-Metlika pri Donjih Stranicah in Novakih. Tretji bataljon se je pomikal bliže k železnici

Mile Pavlin

Zagreb-Karlovac, da bi sodeloval v akcijah 13. proletarske brigade in Žumberaško-pokupskega odreda. Že 17. oktobra pozno popoldne je napadel sovražnikovi postojanki Carski brijeg in Guci. Toda v obeh je naletel na Nemce, ki so se zbirali za ofenzivo in so imeli tudi topništvo. Zato so z zapornim ognjem oba napada zlahka zavrnili, bataljon pa je utrpel nekaj izgub.

Četrti bataljon je odšel k Vinici in tam zasedel obrambne položaje na levem bregu Kolpe.

Okoli Ozlja je bilo do 19. oktobra vse mirno, medtem ko je sovražnik drugje že začel napadati. Zato je verjetno, da je to bilo to nacrtno. Predel, ki ga sovražnik v svojih dokumentih imenuje Koleno Kolpe, bi zlahka postal nevarna past za vse enote NOV in PO, ki bi se znašle tam, saj so bili prehodi čez tedaj precej naraslo Kolpo pod udarci njegovega letalstva.

Tišina je pomenila zgovorno opozorilo, da sovražnik nekaj pripravlja. Zato je 1. bataljon že ob 02. uri 19. oktobra zasedel obrambne položaje pri Ribniku, da bi zavaroval umik drugega čez Kolpo. Sovražnik je takoj začel siliti za njima, vendar v primerni razdalji. Zato pa je letalstvo NDH s pogostim preletanjem partizanskih položajev skušalo časovno ovirati umik proti Kolpi, kar je pomenilo nov dokaz, da sovražnik načrtuje obkolitev obeh bataljonov.

Kljub temu sta oba bataljona brez izgub s pomočjo broda pri Krasincu čez dan in zvečer 19. oktobra prekorčila Kolpo, nato pa odšla v Vivodino, kamor sta prispela zjutraj 20. oktobra, torej po skoraj 26 urah hoje in stalne bojne pripravljenosti. V vaseh okoli Vivodine so se zbrali 1., 2. in 3. bataljon 15. brigade, medtem ko je bil 4. še vedno pri Vinici, kjer je zavračal srdite nemške napade. Pričakovani sovražnikov napad pa je potekal precej drugače, kot so si ga predstavljali v štabih enot 7. korpusa in v glavnem štabu. Dne 21. oktobra zgodaj zjutraj je udaril iz Kostanjevice 314. grenadirski polk, ves motoriziran, podpiral pa ga je 1. tankovski esesovski polk. Dokaj maloštevilna zaseda Gubčeve brigade je pri Prekopi utrpela hude izgube in se je morala umakniti, sovražnik pa je okoli poldne dosegel Novo mesto. Del njegove kolone je nemudoma zavil po cesti proti Metliki, prekoračil Vahto brez odpora in ob 12.30 dosegel Suhor, nato pa nadaljeval pot do Metlike. Toda tik pred mestecem se je kolona ustavila. Ko je izvidnica sporočila, da onkraj Kolpe na hrvaški strani ni nemških čet, se je sovražnik obrnil. Še istega dne je zasedel Semič, kjer se je oficirska šola glavnega štaba NOV in PO Slovenije postavila v bran in se upirala na obrobju naselja do večera. Nemci se zaradi tega pri Semiču niso ustavili, pač pa so z delom sii nadaljevali vožnjo proti Črnomlju, ki so ga zavzeli brez strela in tam zagrešili okruten pokol ujetnikov.

Prodor razmeroma šibkih sovražnikovih sii (6 tankov in 24 tovornjakov z vojaštvom ter nekaj osebnih avtomobilov in motornih koles) čez Vahto je razbil vso fronto ob Kolpi med Vinico in Metliko. Zato je že ponoči med 21. in 22. oktobrom 4. bataljon zapustil Vinico in po stranskih poteh mimo Črnomlja ter Metlike prišel k brigadnemu štabu v Prekrižju, tako da je bila zjutraj 22. oktobra na območju Vivodine zbrana vsa brigada.

Še 21. oktobra je 2. bataljon med Metliko in Suhorjem uničil prvi nemški tovornjak ter pri tem pobil več sovražnikov, že zvečer pa je 1. bataljon prejel ukaz za pohod proti Krasincu, da bi tam uničil brod čez Kolpo. Toda štab se je odločil, da bo z bataljonom prenočil v Brašljevi in zjutraj nadaljeval pohod. Med

Mile Pavlin

čakanjem v gozdu pri vasi Prilozje pa so Nemci pri Metliki prekoračili Kolpo in udarili proti Čmornlju, tako da se je bataljon znašel med njihovimi kolonami. Zasedli so tudi Krasinec, tako da ni več mogel opraviti naloge, čeprav je ponoči na 23. oktober napadel sovražnika med prenočevanjem v eni izmed bližnjih vasi. Zjutraj 23. oktobra se je bataljon premaknil proti cesti Črnomelj-Vinica, malo zatem pa je celotno območje sovražnik obkolil in ga začel preiskovati. V naslednjih dneh se je bataljon po velikih ovinkih prebil na območje zahodno od Črnomlja, nato pa proti Semiču. Precej partizanov se je porazgubilo, nekaj pa dezertiralo, tako da je v bataljonu nazadnje ostalo le 56 partizanov in partizank. Dne 22. oktobra je 2. bataljon zavzel položaje ob cesti med Metliko in Suhorjem, da bi prestregel sovražnika, če bi skušal prodreti proti Metliki iz novomeške smeri. Tretji bataljon se je proti jutru vkopal pred Metliko na jugovzhodni strani. Onkraj Kolpe so se že zbirali Nemci. Ko se je zdanilo, so zasuli položaj 3. bataljona s točo granat, obenem pa je pripeljalo iz semiške strani proti Metliki nekaj tankov in tovornjakov, ki jih zasede 2. bataljona niso niti opazile. Le med Suhorjem in Metliko je ta bataljon uničil tri nemške tovornjake in motorno kolo. Tretji bataljon seveda ni mogel vzdržati sovražnikovega napada s čelne strani in iz zaledja, zato se je umaknil, 303. nemški grenadirski polk pa je prekoračil Kolpo in prodril v Metliko.

Proti večeru 22. oktobra so se 2., 3. in 4. bataljon 15. brigade zbrali med Radatovići in Radovico, da bi preprečili sovražniku vdor v Žumberak in na Gorjance z južne strani. Na severni strani Gorjancev sta bila Gubčeva brigada in 1. divizion artilerije 15. divizije, severno od črte Krašiči-Jastrebarsko pa 13. proletarska brigada in Žumberaško-pokupski odred. Okoli vasi Kuljaji je bila razmeščena SHVPBŽ z okoli 200 ranjenci in bolniki, ki niso mogli hoditi ali jezdit.

Sovražnik, nemški planinski polk Admont, je že 23. oktobra skušal prodreti v Žumberak iz Šentjernejske doline, vendar se je po srditih bojih 24. oktobra zvečer moral umakniti na izhodiščne položaje.

Nemška akcija iz Šentjernejske doline je bila usklajena tudi s poskusom prodora z južne strani, iz Metlike. Zato je štab 15. brigade že dopoldne 23. oktobra poslal k Radovici 3. bataljon. Ta je na cilju najprej prekopal cesto, nato pa se je začel razporejati po zasedah. Toda prav tedaj so pripeljali nemški tanki. Tankisti so z mostom, ki so ga pripeljali s seboj, premostili prekop na cesti, bataljon pa ni vzdržal in se je v neredu umaknil. Zato sta se morala okoli 16. ure umakniti tudi 13. proletarska brigada in Žumberaško-pokupski odred, ki so jima Nemci prišli za hrbet.

Proti večeru je štab brigade prejel povelje operativnega štaba za sodelovanje pri evakuaciji SHVPBŽ preko železnice Karlovac-Zagreb na osvobojeno ozemlje v Baniji, trinajsta proletarska brigada pa je odhajala v Bosno v sestavi 1. proletarske divizije. Obenem naj bi tudi spremljala bolnišnico.

Vse enote, določene za spremstvo in prevoz SHVPBŽ, so se zbrale čez dan 24. oktobra, zvečer pa so krenile na pot. Spredaj je hodila 13. proletarska, v neposredni zaščiti pa sta bila popolni 2. in 4. bataljon 15. brigade ter deli 2. in 3. čete 3. bataljona. Nosače in voznike je določil Žumberaško-pokupski odred iz svojih vrst. Četrty bataljon je pred odhodom zakopal težke mitraljeze in minomete.

Cesta med Metliko in Sošicami je bila prva nevarna točka, ki jo je morala prečkati več kilometrov dolga kolona voz in nosačev. Deli 15. brigade so ob njej postavili

Mile Pavlin

več zased. Večina ranjencev in bolnikov je brez težav prišla čežnjo, toda proti jutru je spet pripeljala iz Metlike manjša nemška kolona in začela obstreljevati zadnji del kolone. Nastal je preplah, nekaj voznikov in nosačev je pobegnilo, ranjenci so se plazili v gozd posamič in kakor je kdo zmogel. Tedaj je priskočila na pomoč 15. brigada in rešila vse do zadnjega. Del 4. bataljona 15. brigade ni mogel čez cesto in se je zaradi tega vrnil na Žumberak.

Podnevi 25. oktobra je 15. brigada spremljala kolono voznikov in nosačev mimo vasi Sveta Jana in prek Plešivice. Ko se je znočilo, je zavaravala prehod čez cesto Karlovac-Zagreb, 13- proletarska pa je odšla k železnici. Med cesto in železnico je tri do pet kilometrov širok pas nižinskega gozda. Prvotno je poveljstvo kolone nameravalo spraviti ranjence in bolnike čez cesto in železnico ponoči med 25. in

26. oktobrom, vendar je od tega odstopilo, ker bi sicer tvegalo, da jih v ravnini ujame dan. Zato je sklenilo ostati med cesto in železnico, kar je bilo dokaj nevarno, vendar ni bilo drugega izhoda. Potem ko so zadnji ranjenci prekoračili cesto, je 15. brigada postavila ob njej več močnih zased, 13. proletarska pa ob železnici. Sovražnik kolone ni odkril in dan je minil brez posebnosti.

Zvečer 26. oktobra je 13. proletarska zavaravala prehod preko železnice z več zasedami. Vodstvo kolone je prvotno hotelo, da bi 15. brigada še nadalje spremljala ranjence, toda njen štab se je čutil dolžnega vrniti se v sestav divizije. Drugače je bila zamisel, da bi se umaknili preko železnice v Banijo, kjer je bilo tedaj razsežno osvobojeno ozemlje, dokaj vabljiva, saj je v Sloveniji divjala sovražnikova ofenziva. Zato se je nazadnje štab 15. brigade po kratkem posvetu odločil za vrnitev.

Zadnji ranjenec je prekoračil progo okoli polnoči. Petnajsta, ki je bila v zaščitnici pri cesti, je takoj zatem odšla nazaj proti Žumberku. Medtem je sovražnik že zvedel za kolono z ranjenci in je zjutraj 27. oktobra celotno območje med železnico in cesto obkolil ter ga začel preiskovati. Tedaj se je brigada na hribu Plešivica spopadla z eno izmed sovražnikovih patrolj in jo pregnala.

Po nekajurnem počitku čez dan je Petnajsta zvečer odšla proti Beli krajini. Po pospešenem pohodu je prispela zjutraj 28. oktobra v bližino vasi Dvorište. Čez dan je dobila zvezo z Gubčevo in 1. divizionom. Zvečer je nadaljevala pohod, zjutraj 29. oktobra pa prišla v Radatoviče in se tam utaborila, saj so bili partizani hudo izmučeni in sestradani. Štab je začel zbirati razkropljence in jih pošiljati v njihove enote. Naslednjega dne je dobil zvezo tudi s 1. bataljonom.

Sledila je preosnova, s katero je štab brigade sklenil odpraviti posledice delnega razsula v 1. in 3- bataljonu ter zamenjati vse vodilne, ki niso upravičili zaupanja.

V 1. bataljonu je štab brigade zamenjal bataljonski štab in vsa četna poveljstva ražen enega tovariša. Potem ko se je zbralo okoli 100 partizanov tega bataljona, mu je štab brigade kot okrepitev dodelil zaščitno četo Komande mesta Metlika. Dne 1. novembra je tudi dobil zaporedno številko 2, medtem ko je dotedanji 2. bataljon postal prvi. Prav tako je tudi 4. bataljon postal tretji, preostale partizane in partizanke prejšnjega 3- bataljona pa so dodelili novemu 3- bataljonu.

Že 1. novembra je zaseda 1. bataljona pri Bušnji vasi ob cesti Metlika-Novo mesto napadla nemški vojaški avto ter ubila oficirja in dva vojaka. Naslednje dni so se takšni napadi nadaljevali, skoraj vedno so bili popolnoma uspešni. Med drugim je brigada zaplenila blagajno z okoli 10 milijoni kun, kar je bilo namenjeno neki nemški enoti na Hrvaškem. Dne 5. novembra je v zasedo zapeljal kar

Mile Pavlin

cel avtobus z osmimi uradniki, tremi domobranci in enim partizanskim dezerterm. Uradnike je poslala v Metliko pokrajinska uprava, da bi tamkaj vzpostavili občinsko. Naslednjega dne sta zapeljala v zasedo dva tovornjaka, padlo je 14. nemških vojakov, šest pa jih je ušlo. Podobno je bilo tudi na Vahti 7. novembra, ko je 3- bataljon uničil dva tovornjaka ter pobil ali ranil okoli 40 nemških vojakov in domobrancev, orožje pa zaplenil. Istega dne je 1. bataljon uničil tudi nemški osebni avto in motorno kolo. Drugi bataljon je opravljal le pomožne naloge, nekajkrat je bil v zasedi na Gorjancih.

Vsega skupaj je na cesti med Vahto in Metliko 15. brigada od 1. do 9. novembra uničila osem sovražnikovih motornih vozil in pri tem zadala Nemcem ter domobrancem hude izgube, zaplenila pa precej orožja, streliva in opreme.

V teh dneh je večina nemških čet že zapustila Belo krajino, ker se je začela naslednja faza njihove ofenzive med Velikimi Laščami, Ljubljano in Borovnico. V Metliki je ostalo le še 20 Nemcev in 70 slovenskih domobrancev, v Črnomlju pa 20 Nemcev in 90 domobrancev. Obe posadki sta le redko dočakali kako vozilo, ki jima je pripeljalo oskrbo. S tem so dozorele razmere za ponovno popolno osvoboditev vse Bele krajine.

Zato je štab 7. korpusa ukazal 15. in Gubčevi brigadi, naj v noči na 10. november vsaka z enim bataljonom napadeta Metliko, drugi bataljoni pa naj ju zavarujejo. Toda sovražnik se je že sam umaknil, najprej 8. novembra zvečer Nemci iz Metlike, ponoči na 9. november pa še domobranci. Zjutraj se je odpeljala tudi črnomeljska posadka.

Takoj za tem je štab brigade poslal 3- bataljon k cesti Črnomelj-Kočevje. Tam je 12. novembra prišlo do bojev, v katerih je sovražnik poleg mrtvih in ranjenih izgubil tudi dva tovornjaka in motorno kolo.

Potem ko je bila svobodna vsa Bela krajina, je bil tudi Žumberak varen pred napadi iz zahodne smeri. Sovražnik je sicer ostal v Novem mestu, pri Kostanjevici je imel mostišče na južnem bregu Krke, toda v celoti gledano na vsem območju južno od Krke med Kostanjevico in Novim mestom ni kazal kake posebne dejavnosti. Za zvezo z Novim mestom je uporabljal cesto na severni strani Krke, ki je bila pod stalnimi udarci naših enot. V noči na 13. november sta Cankarjeva in Gubčeva brigada napadli Novo mesto, boji so trajali več dni. Sicer Novo mesto ni bilo osvobojeno, toda sovražnik je bil prisiljen k obrambi. Med napadom na Novo mesto je 15. brigada varovala Belo krajino in Gorjance pred možnimi sovražnikovimi posegi iz smeri Karlovca, Kočevja ali iz okolice Šentjemeja. 1. bataljon je patroljiral po Gorjancih, 2. je bil v zasedi med Metliko in Suhorjem, 3- pa med Črnomljem in Kočevjem.

Po prekinitvi napada na Novo mesto je 15. brigada dobila nalogo, naj z dvema bataljonoma spremlja 80 mul s tovari soli in tobaka s Korduna v Belo krajino. Vsa brigada je odšla z območja vzhodno od Metlike, kjer se je zbrala 16. novembra zvečer, 2. in 3- bataljon sta nato v noči na 18. november pri Učakovcih jugozahodno od Vinice prekoračila Kolpo. Vmila sta se šele v noči na 27. november, toda 3- bataljon je ostal na hrvaški strani Kolpe, kjer je bil od 22. novembra tudi 1. bataljon. Deveta brigada 18. divizije je istega dne prispela na območje Gerova. Ta brigada in oba bataljona 15. brigade sta imela nalogo v primeru sovražnikove ofenzive omogočiti umik vsega 7. korpusa v Gorski kotar in Liko, vendar do tega ni prišlo. Ponovno se je vsa 15. brigada zbrala v Beli krajini v okolici Semiča šele

Mile Pavlin

2. decembra. Po krajšem počitku je sledila nova preosnova, ko je izločila nad 100 starejših in slabotnejših, ki so zatem odšli v 2. decembra ponovno ustanovljeni Belokranjski odred. Dne 6. decembra je glavni štab NOV in PO Slovenije poslal h Kočevju 3- bataljon 15. brigade. Pod njegovim neposrednim poveljstvom je ostal vse do 16. januarja 1944. Ti ukrepi so bili obenem tudi priprava na premestitev 15. brigade iz Bele krajine proti Ljubljani oziroma pod neposredno poveljstvo štaba 15. divizije. V tem času je glavni štab tudi že načrtoval odhod 14. divizije na Štajersko, nastalo praznino pa naj bi v ljubljanski okolici zapolnila 15. brigada. V okvir te preosnove sodi tudi ustanovitev 4. bataljona, kar se je zgodilo 10. decembra.

Prvi bataljon je takoj po vrnitvi v Belo krajino odšel na Vahto in k cesti med Vivodino ter Ozljem, 2. pa je ostal v Semiču do 11. decembra, ko je bil poslan za prvim. V naslednjih dneh so 1., 2. in 4. bataljon zasedli položaje severno od Ozlja. Glede na to, da se je v noči na 10. december začel napad 14. divizije na Kočevje in da so boji okoli Novega mesta še vedno trajali, je bila ta premestitev

15. brigade ukrep za zavarovanje pred sovražnikovim posegom iz Ozlja. V kasnejšem obdobju je pomenila zavarovanje zbora 14. divizije v Suhorju pred odhodom na Štajersko.

Vse do 24. decembra, ko se je 15. brigada ražen 3- bataljona zbrala v Vivodini, sovražnik z izjemo 22. decembra ni kazal posebne dejavnosti. Tega dne pa je prišlo do celodnevnega boja z okoli 300 ustaši in hrvaškimi domobranci, ki so krenili iz Ozlja v zgodnjih jutranjih urah in prodrli do Vrhovcev. Brigada ni imela izgub, sovražnikove so ostale neugotovljene, le enega domobranca so ujeli.

Med 24. decembrom in 1. januarjem 1944 je bil štab brigade v Vivodini, 1. bataljon v Loviču in Prekriškem, 2. v Vivodini in na Petruš vrhu, 4. pa v Drašičih. Tedaj je štab 7. korpusa že zahteval, naj Petnajsta nemudoma odide k Velikim Laščam, glavni štab pa se s tem ni strinjal in je vztrajal, naj ostane, kjer je, in tam počaka 14. divizijo. Brzkone je bila zahteva glavnega štaba ukrep za prikrivanje zbora 14. divizije in njenega pohoda na Štajersko.

Že 29. decembra 1943 je štab 15. brigade prejel povelje za napad na Netretič, manjše naselje 12 km zahodno od Karlovca in 15 km južno od Ozlja ob cesti Metlika-Karlovac. Po podatkih obveščevalne službe je bilo v njem 93 ustašev, 25 domobrancev in 7 orožnikov. Utrjeni so bili z bunkerji in v stavbah, preurejenih za obrambo.

Po načrtu naj bi 15. brigada napadla Netretič z vsemi tremi bataljoni, ki so bili tedaj pod poveljstvom štaba brigade. Bataljon Belokranjskega odreda naj bi zaprl Ozalj z zahodne smeri, Karlovški odred pa Karlovac. Obenem naj bi tudi napadel Donje Stative, kjer je bilo 40 ustašev in 20 domobrancev. Šestnajsta brigada NOV in PO Hrvaške pa naj bi odstopila 15. brigadi za to akcijo gorski top s posadko. Prvotno bi se moral napad na Netretič in Donje Stative začeti že zvečer 2. januarja, vendar je iz neznanega razloga zakasnil za en dan. Petnajsta je iz Vivodine odšla 1. januarja 1944, vsi trije bataljoni so prenočili na Krasincu in v več okoliških vaseh. V noči na 3. januar so jih prepeljali z manjšim čolnom čez Kolpo, zato se je prevoz zavlekel do jutra. Čez dan so počivali v Preloki, Prevutinu in Sračku, proti večeru 3. januarja pa so odšli proti Netretiču. Tedaj je bilo tudi že sklenjeno, da se 16. hrvaška brigada udeleži akcije z

Mile Pavlin

motilnim napadom na Ozalj, 9. in 10. brigada 18. devizije pa prispeva svoj delež s podobnimi akcijami v Gorskem kotarju.

Toda vodniki so štab 15. brigade pripeljali na ogledovalno točko že v temi, zato od načrtov postojanke ni bilo nobene koristi. Zaradi teme so se člani tudi vrnili k brigadi kasneje kot bi se morali, saj se v temi in v žanje neznanem kraju nikakor niso mogli znajti. Zato je brigada začela z napadom kasneje, kot bi morala. Medtem sta Karlovački odred pri Donjih Stativah in 16. brigada pri Ozlju čakala več kot pol ure, da začne pokati pri Netretiću. Ko tega ništa dočakala, sta kljub temu napadla. Tako je sovražnik v Netretiću lahko sklepal, da ga bodo tudi tam napadli, in se pripravil.

Ustaškim obveščevalcem v vaseh ob Kolpi tudi ni moglo ostati skrito, da je 15. brigada prišla čez reko in tam počivala od zgodnjih jutranjih ur do poznega popoldneva 3. januarja. Zato so brčkone poslali iz Karlovca ali Ozlja v Netretić kako okrepitev. Ustni viri poročajo o četi ustašev, ki je prispela posadki na pomoč tik pred napadom in je še stala v zboru, ko je začelo pokati. Po drugi razlagi pa so ti ustaši odhajali iz Netretića na pomoč posadki v Donjih Stativah. Petnajsta je napadla z veliko odločnostjo in takoj osvojila več bunkerjev in utrjenih hiš. Toda kasneje je polet njenih pripadnikov začel pojemati zaradi srdite sovražnikove obrambe in lastnih žrtev. Poleg tega so mine in granate zažgale več poslopij, plameni pa so olajšali branilcem opazovanje. Kljub ponovnim jurišem in vztrajnemu prizadevanju ni dosegla odločilnega uspeha.

Iz Karlovca je proti Donjim Stativam odpeljal več tankov, da bi pregnali partizane. Tankisti so na cesti odkrili mine, ki jih minerji zaradi zmrznjene zemlje niso dovolj globoko zakopali, zato so jih zlahka odstranili. Karlovački odred se je zaradi tega umaknil že ob 3-45. uri, slabo uro zatem pa se je morala tudi 15. brigada, ker ji je grozil napad iz zaledja.

Pri Netretiću je utrpela brigada precejšnje izgube. Po ohranjenih dokumentih je imela tri mrtve in 14 ranjenih, vendar ustni viri govorijo o osmih ali celo devetih padlih. Po izjavah civilistov je bilo na sovražni strani kakih 15 mrtvih in odgovarjajoče število ranjenih. Ohranjeno domobransko poročilo govori o štirih padlih in prav tolikih ranjenih. Ali se te številke nanašajo tudi na orožnike in ustaše, ni znano.

V prid podatkom o resnih sovražnikovih izgubah govori tudi to, da se je posadka Netretića okoli poldne 4. januarja umaknila v Karlovac in da kasneje v vasi vse do konca vojne ni bilo več postojanke. Iz povojnih raziskav, predvsem izjav domačinov, pa sledi, da je posadka proti jutru ostala skoraj brez streliva. Ponovni resnejši juriš Petnajste bi jo zato prisilil k begu ali vdaji.

Po umiku se je 1. bataljon nastanil v vaseh Gornje in Dolnje Stranice, 2. v Brezniku nad Ribnikom in 4. v Brezniku pri Sveticah. Zvečer 4. januarja so bataljoni odšli h Kolpi, čez katero so jih spet prepeljali s čolnom. Zjutraj 5. januarja so se zbrali na Krasincu in od tam odšli proti Semiču, kjer so počivali do jutra 7. januarja, ko so po pregledu nad Semičem odšli proti Velikim Laščam in Ribnici. S tem se je končalo prvo obdobje delovanja 15. brigade, ko se je bojevala pretežno v Podgorju, Beli krajini, Žumberku in v kolenu Kolpe, ter s tem neposredno branila slovensko in hrvaško osvobojeno ozemlje.

Po nekaj manj kot treh mesecih je štab korpusa Petnajsto poslal iz okolice Grosuplja na območje jugovzhodno in južno od Novega mesta, k cesti proti Metliki, ki pelje čez Gorjance. Tam se je zadrževala od 2. aprila do 8. junija 1944,

Mile Pavlin

ko je odšla na Notranjsko, da bi se udeležila drugega napada na Štampetov most. Ob prihodu brigade na novomeško območje so bile južno od Krke razmere v primerjavi s časom od novembra 1943 do januarja 1944 skoraj nespremenjene. Na južnem bregu Krke je imel sovražnik le mostišči pri Novem mestu in v Kostanjevici, od koder je občasno izpadel proti vašem na severnih pobočjih Gorjancev. Enote 7. korpusa, po ena brigada, so izmenoma prihajale na ta dokaj mirni del bojišča zaradi počitka in urjenja. Postopoma so zgradile bunkerje na razglednih točkah, iz katerih so se lahko učinkovito upirale. Razporejeni so bili v širokem loku od Lakovnic mimo Podgrada do Dolža. Po en bataljon, ali vsaj okrepljena četa, je bil na Jugorju pri Gabrju. Proti vzhodu so odhajale le patrolje ali odprave za zbiranje hrane. Odkar je na Javorovici 16. marca padel skoraj celoten 4. bataljon Cankarjeve brigade, ni bilo za stalno nad Šentjernejem nobene partizanske enote.

Ob prihodu k Novemu mestu je imela brigada v treh bataljonih in štabu 527 partizanov in partizank, ki so si pridobili že precej izkušenj. Zato so 3. aprila pri Lakovnicah skupaj s Cankarjevo brigado pognali v beg po eno nemško in domobransko četo, ki sta napatili 3. bataljon Cankarjeve brigade v vasi Gorenje Lakovnice.

Na spomlad 1944, potem ko so se čez zimo izurili in številčno okrepili, so slovenski domobranci na Dolenjskem postavili več novih postojank. Podobno so ukrepali tudi Nemci, ki so skušali spraviti pod svoje nadzorstvo vse ozemlje, ki je bilo prej pod italijanskim, in so prav tako postavili nekaj novih postojank. Nekatere so imele tudi mešane nemško-domobranske posadke.

Med drugim so na začetku aprila zasedli Šentjernejo in ga močno utrdili. Kmalu je postal izhodišče številnih vdorov v okolico in celo na vrhove Gorjancev. Slovenski domobranci ražen izjemnih primerov niso vdirali na ozemlje pod pristojnostjo NDH, če pa so, niso daleč. Vendar so s tem ogrozili osvobojeno ozemlje v Žumberku.

Petnajsta je skušala domobranci prvič pregnati zvečer 13. aprila, vendar brez uspeha. V sklopu napada delov 7. korpusa na Ribnico je ponovno napadla v noči na 20. april, toda spet brez uspeha. Najbolj pripravljen in odločen napad pa je bil zvečer 30. aprila, udeležila sta se ga le 2. in 3. bataljon, medtem ko je 1. ostal pri Novem mestu kot obvezno zavarovanje Bele krajine.

V prvem zaletu je več skupin partizanov prodrlo čez žične ovire. Slučajno je bila zvečer v Šentjerneju domobranska prireditev, ki so se je poleg krajevne udeležili tudi domobranci iz drugih posadk. Med napadom so priskočili branilcem na pomoč, zato tudi ta napad ni uspel. Petnajsta je utrpela 6 mrtvih in prav toliko ranjenih, dva njena pripadnika pa sta se vdala.

Še enkrat je 2. bataljon napadel Šentjernejo 18. maja, 1. in 3. pa ponoči na 17. in 18. maj Novo mesto. Ti napadi so bili motilni, služili so kot podpora drugim enotam korpusa, zapletenim v boje za Trebnje in Mirno Peč.

V aprilu in maju 1944 se je brigada številčno močno okrepila, ker so vanjo vključili del preosnovanega Istrskega odreda in nekaj novincev iz Istre. Dne 24. aprila je štela že 788 partizanov in partizank. Dne 6. junija je bil zato že tretjič ustanovljen 4. bataljon, ki je bil drugič ukinjen 2. februarja.

Drugič je v letu 1944 prišla 15. brigada na sektor pod Gorjanci med pripravami za obrambo Bele krajine pred domobransko-nemškim vdorom iz Kočevja in

Mile Pavlin

Novega mesta 12. novembra. Zjutraj tega dne je po skoraj štiriindvajseturnem pohodu razmestila bataljone na počitek po vaseh Jugorje ob cesti proti Metliki, Mačkovcu in Božič Vrh. Naslednjega dne je preko Gorjancev odšla proti Šentjemeju, da bi ga zvečer napadla z dvema bataljonoma, eden pa naj bi skupaj z inženirsko-tehničnim bataljonom 15. divizije zavaroval napad pred sovražnikovimi posegi iz smeri Kostanjevice in Dobrave.

Napad se je začel šele ob 24. uri, ker se je brigada zaradi dolge poti preveč zamudila. V postojanki je bila 56. domobranska četa, domobranska policijska desetina, vod 3- bataljona 14. esesovskega policijskega polka in okoli 100 delavcev, ki so bili ob napadih pripravljeno prijeti za orožje. Prvi in 3- bataljon, ki sta bila določena za napad, sta imela skupno okoli 200 partizanov.

Kljub večkratnim jurišem in obstreljevanjem z minometi, bataljona ništa bila kos sovražniku, utrjenemu s petimi železobetonskimi in štiriindvajsetimi bunkerji iz zemlje in lesa, okoli katerih je bila speljana žična ovira z elektriko. Okoli 4. ure

14. novembra je štab 15. brigade ukazal umik. Sovražnik je imel 4 mrtve in neugotovljeno število ranjenih, brigada pa enega ranjenega in dva pogrešana.

Izpred Šentjemeja se je brigada pomaknila k cesti Novo mesto-Metlika na območje Vinja vas-Podgrad. Tam je zasedla obrambne položaje in ostala na njih do večera 15. novembra, ko je odšla proti Semiču, od tam pa proti Ribnici. Celotno delovanje 15. brigade v tem obdobju štirih dni je bilo usklajeno z drugimi brigadami 15. in 18. divizije, njena naloga pa pomožna.

Tretjič je bila 15. brigada na sektorju pod Gorjanci med 9. januarjem in 11. februarjem 1945. V tem času se je pogosto spopadla s kako sovražnikovo patroljo ali izpeljala kak motilni napad na Novo mesto. Izjema so bili le boji pri Vavi vasi, kamor je brigada po ukazu štaba korpusa 20. januarja poslala 1. in 3- bataljon, zvečer naslednjega dne pa še drugega. Boji so trajali do sovražnikovega umika zvečer 24. januarja.

Četrtrič in zadnjič je bila 15. brigada na sektorju pod Gorjanci od 23. marca do 5. aprila 1945. Njena naloga je bila preprečiti, da bi sovražnik iz Novega mesta prodrl mimo Uršnih sei proti Semiču ter s tem ogrozil vso Belo krajino in okolico Dolenjskih Toplic, tedaj zadnji kos osvobojenega ozemlja na Dolenjskem.

Že naslednjega dne po prihodu brigade na to območje so se razvneli srditi boji okoli Lakovnic. Sledil je sovražnikov napad 27. marca na Veliki Podljuben, 28. marca se je brigada bojevala pri Vavti vasi in 31. marca pri Birčni vasi. Dne

2. aprila pa je brigada po ukazu štaba divizije odšla proti Šentjemeju in Kostanjevici, da bi tam po še vedno s hrano dobro založenih dolinskih vaseh nabrala živila, govejo živino za zakol in konje za vleko, ki jih je potrebovala

1. artilerijska brigada za končni udar proti Ljubljani. Brigada se je vrnila z akcije šele opoldne 3. aprila po skoraj trideseturnem pohodu in bojni pripravljenosti. Zbrala se je v Podgradu, kjer so bataljonom prebrali ukaz, da je brigada postala udarna. Zatem je proti večeru zasedla položaje pri Birčni vasi, kjer je ostala do jutra 5. aprila, ko je odšla nazaj v Suho krajino.²⁰

Z vsemi naštetimi akcijami in obrambo sektorja pod Gorjanci je 15. brigada prav tako kot Belo krajino branila tudi osvobojeno ozemlje v Žumberku in Pokupju, čeprav le posredno. S tem svojim prispevkom k skupnemu boju proti nacizmu je z dejanji utrjevala bratstvo in enotnost naših narodov, ki že stoletja žive v soseščini, povezani v dobrem in slabem.

Viri, literatura in opombe

- ¹ Nadalje VDO
- ² Zbornik dokumentov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (nadalje Zbornik), 6. del, 3- knjiga, dokument 84, 4. knjiga, dokument 27 in 5. knjiga, dokumenta 73 in 76.
- ³ Zbornik, 6. del, 4. knjiga, dokumenti 38, 54, 61, 63 in 65.
- ⁴ Zbornik, 6. del, 4. knjiga, dokumenta 61 in 63-
- ⁵ Zbornik, 6. del, 4. knjiga, dokument 63.
- ⁶ Zbornik, 6. del, 4. knjiga, dokumenti 79, 81, 181 in 182. Franček Saje: Belogardizem, Ljubljana 1951, 2. izdaja, stran 468.
- ⁷ Zbornik, 6. del, 4. knjiga, dokumenti 81, 87 in 97. Vojna enciklopedija, 2. izdaja, 10. knjiga, stran 766.
- ⁸ Zbornik, 6. del, 4. knjiga, dokumenta 97 in 109- Franček Saje: Belogardizem. Ljubljana 1951. 2. izdaja, stran 476.
- ⁹ Zbornik, 6. del, 4. knjiga, dokumenti 105, 106 in 109. Franček Saje: Belogardizem. Ljubljana 1951. 2. izdaja, strani 477-479-
- ¹⁰ Zbornik, 6. del, 4. knjiga, dokumenti 109, 122 in 132.
- ¹¹ Zbornik, 6. del, 5. knjiga, dokumenti 102, 218, 219, 221 in 222.
- ¹² Zbornik, 6. del, 5. knjiga, dokumenti 102, 218, 219, 221 in 222.
- ¹³ Zbornik, 6. del, 6. knjiga, dokument 11.
- ¹⁴ Nadalje SHVPBŽ
- ¹⁵ Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (nadalje IZDG), fascikel 190/a, kronika VDO. Mile Pavlin: Petnajsta brigada. Ljubljana 1969- Stran 26. Tone Zgonc-Vasja, tedaj namestnik komandanta VDO, trdi, da je bila preosnova izpeljana že pred 1. majem.
- ¹⁶ Zbornik, 5. del, 15. knjiga, dokumenta 18 in 115.
- ¹⁷ Zbornik, 6. del, 6. knjiga, dokumenti 150, 151, 153 in 154.
- ¹⁸ Mile Pavlin: Petnajsta brigada. Ljubljana 1969- Strani 27-35-
- ¹⁹ Zbornik, 5. del, 20. knjiga, dokument 41.
- ²⁰ Prispevek o 15. brigadi je v celoti napisan po knjigi Petnajsta brigada (Mile Pavlin, Ljubljana 1969), zlasti od strani 36-92, 169-200, 318-327 in 365-377 in 394-399, oziroma po v knjigi navedenih virih ter literaturi. Izjema je le gradivo za 19. točko, kjer sem koristil dodatno literaturo.

Slavlje Slovenskih i Hrvatskih brigada u Metliki 11. srpnja 1944. godine

štab Žumberačko-Pokupskog NOP odreda s ranjenicima na Gorjancima 25. ožujka 1943. godine

STVARANJE I DJELOVANJE NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA NA ŽUMBERKU (1941.-1945.)

NIKOLA ŠAJATOVIĆ

OKUPACIJSKI SISTEM I USPOSTAVLJANJE USTAŠKE VLASTI NA PODRUČJU
ŽUMBERKA

Žumberak je planinska regija koja obuhvaća područje Žumberačke gore, na razmeđu Hrvatske i Slovenije, između rijeka Kupe i Save. U dugotrajnoj povijesti Žumberka najsvjetliji trenuci odnose se na dramatične događaje u drugome svjetskom ratu, kao i u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije s kojima je Žumberak dijelio zajedničku sudbinu, nadanja i strepnje. Narod ovog područja našao se u vrtlogu povijesti i proturječnosti građanskog i bratoubilačkog rata koji je nastao slomom prijašnje Jugoslavije, domaćom izdajom i agresijom nacifašizma. Sudbina bi tih povijesnih prekretnica bila nepredvidljiva, kao što je i započela, da nije od ranije i u Žumberku, kao i u čitavoj zemlji, djelovala Komunistička partija Hrvatske i Jugoslavije, njezini članovi i organizacije. Ideje Partije koje se odnose na vitalne probleme klasne i nacionalnooslobodilačke borbe, na seljačko pitanje i narodnu masovnu frontu bile su sastavni dio akcije komunista na području Žumberka prije NOB-a i u tijeku njega.

Poslije napada fašističkih agresora na našu zemlju i kapitulacije jugoslavenske vojske travnja 1941. godine i Žumberak je bio okupiran od njemačkih i talijanskih jedinica, ali je ubrzo ovo područje uključeno u područje tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Organe vlasti prijašnje Jugoslavije zamijenile su i na ovom području ustaške općinske uprave u Kalju, Sošicama, Vivodini i Krašiću, a područje općine Radatovići potpalo je pod talijansku okupacijsku vlast koja je u Radatovićima i Ostrižu držala jače vojne posade. Žandarmerijske stanice zamijenile su tzv. oružničke postaje u Kalju, Sošicama, Kostanjevcu, Vivodini i Krašiću. Uz to su u pojedinim mjestima Žumberka bili stacionirani i dijelovi ustaških, domobranskih i talijanskih formacija. Njihov rad su usmjeravale i kontrolirale kotarske oblasti u Karlovcu, Jastrebarskom i Samoboru sa štabovima komandi oružanih snaga tzv. NDH. U Karlovcu, Jastrebarskom i Samoboru su djelovali i sudovi, porezne, financijske i druge uprave kao uporišta djelovanja okupatora i njegovih slugu i na području Žumberka.

Međutim, neposredno nakon okupacije i na području Žumberka, kao i čitave Hrvatske i Jugoslavije, započele su intenzivne pripreme za dizanje oružanog ustanka protiv okupatora i domaćih izdajnika. Bilo je to u prvom redu organiziranje partijaca, partijskih organizacija i okupljanje svih patriotski raspoloženih ljudi spremnih da se uključe u frontu borbe za nacionalno i klasno oslobođenje. Plamen ustanka zahvatio je i Žumberak u ljetnim danima 1941. godine odmah poslije poziva Komunističke partije. Sredinom kolovoza 1941. kraj Đurića u općini Kalje formiran je Partizanski odred Matija Gubec nazvan i Odred proletera koji je razbijen u rujnu u borbama s neprijateljem. Nakon toga je u proljeće 1942.

Nikola Šajatović

formirana i II. operativna zona Hrvatske koja je obuhvaćala i područje Žumberka. Krajem svibnja 1942. u Žumberku je od partizana stiglih s Korduna, Hrvatskog zagorja, samoborskog i jastrebarskog kotara i domaćih Žumberčana formirana Žumberačka partizanska četa, koja je 2. srpnja 1942. ušla u sastav Žumberačko-pokupskog NOP odreda. Od jedinica toga odreda i 1. proleterskog bataljona Hrvatske formirana je 7. studenog 1942. godine 13- proleterska brigada Rade Končar, koja je u suradnji sa slovenskim jedinicama NOV i PO i 4. kordunaškom NOU brigadom povezala slobodni teritorij u Žumberku i Beloj krajini, ugrožavala željezničku prugu Zagreb-Karlovac-Novo Mesto, likvidirala 1./2. siječnja 1943. jako ustaško uporište Krašić, a poslije u listopadu 1943- napušta Žumberak, te je ušla u sastav Prve proleterske divizije NOVJ. U travnju 1943- formiran je Žumberački NOP odred, koji u početku svibnja s ulaskom Bataljona Kljuka postaje Žumberačko-pokupski NOP odred. Od početka 1944. godine do oslobođenja u Žumberku i Pokuplju ratovala je 34. divizija NOVJ (u čijem je sastavu od 27. kolovoza 1944. godine i Žumberačka brigada), koja je branila oslobođeni teritorij, ugrožavala komunikacije i neprijateljska uporišta oko Zagreba.

Uspored s organiziranjem vojnih jedinica stvarani su na području Žumberka narodnooslobodilački odbori (seoski, općinski i kotarski) kao privremeni organi narodne revolucionarne vlasti, birani slobodno i neposredno od samog naroda. Narodnooslobodilački odbori su bili također borbeni organi koji su služili narodnooslobodilačkoj borbi. Oni su svojim radom u velikoj mjeri doprinijeli bržem jačanju partizanskih snaga, rušenju marionetske vlasti tzv. Nezavisne Države Hrvatske i protjerivanju njemačkih i talijanskih okupatora s područja Žumberka. Razvoj i rezultati NOB-a na području Žumberka potvrđuju da je Komunistička partija Hrvatske i Jugoslavije pod rukovodstvom Josipa Broza Tita ostvarila povišena opredjeljenja i očekivanja narodnih masa Žumberka, čije je slobodarstvo imalo korijena u tradiciji borbe protiv fašista, fašističkih kvislinga i buržoaskih srozavanja u potencijale pete kolone i izdaje. Komunistička partija je dosljedno svom programu i u Žumberku vodila povijesnu borbu za socijalno i nacionalno oslobođenje naroda. Zato je u presudnim trenucima 1941. godine i kasnije dokazala svoj utjecaj na svijest, posebno političku svijest, ogromne većine ljudi ovog kraja. To je bila i osnova i putokaz za organiziranje jedinica Narodnooslobodilačke vojske i borbenih organa narodne vlasti na području Žumberka.

ORUŽANI USTANAK I RUŠENJE SISTEMA OKUPACIJSKE I USTAŠKE VLASTI NA PODRUČJU ŽUMBERKA

Siromašno seosko stanovništvo Žumberka teško je podnosilo klasno izrabljivanje i nacionalnu obespravljenost u prijašnjoj Jugoslaviji. Većina ljudi Žumberka je odobravalala i prihvaćala program Komunističke partije za rješavanje nacionalnoga, klasnog i agrarnog pitanja.

Prvih dana rata, od 6. do 10. travnja 1941. godine, njemačke i talijanske trupe okupirale su i Žumberak. Područje Žumberka uključeno je pod okupacijsku vlast Italije i manji dio Njemačke, čiji se štab nalazio u Zagrebu. Kvislinška tvorevina tzv. Nezavisna Država Hrvatska proglašena je 10. travnja 1941. godine. Ustaški režim tzv. NDH kao izrazito šovinistički, antijugoslavenski, posebno protusrpski

Nikola Šajatović

i teroristički, poprimio je sva obilježja fašističkog poretka. Većina stanovništva Žumberka nije pružila nikakvu podršku uspostavi tog režima i zauzela je prema njemu pasivan stav. Rodoljubive, slobodarske i patriotske osjećaje Žumberčana nisu pokolebali ni pozivi dr. Vladka Mačeka, predsjednika Hrvatske seljačke stranke, javno upućeni hrvatskom narodu da se pokori novoj vlasti. U narodu ovog kraja nije naišla na podršku ni odobravanje ni Okružnica zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca od 28. travnja 1941. godine kojom ga poziva na uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja NDH. Pokušaj eksponenata ustaškog režima da podvoje stanovnike rimokatoličke i grkokatoličke vjeroispovijesti i posiju mržnju između njih nije uspio i naišao je na prijezir i osudu ljudi na područje Žumberka.

U službu ustaškom režimu uključili su se izravno činovnici kotarskih i općinskih uprava i žandari koje je ustaški režim, kao sebi odane, prihvatio. Podršku režimu dali su i pojedini deklasirani elementi iz redova seljaštva i radništva s ovog područja.

Treba naglasiti da je odmah poslije travanjske tragedije i na području Žumberka, na osnovi općih i posebnih direktiva CK KPJ i CK KPH, razrađivana politička i organizacijska koncepcija oružanog ustanka. Poslije fašističke agresije na Sovjetski Savez (22. lipnja 1941. godine) na cijelom području Žumberka ubrzane su pripreme za dizanje ustanka i za prihvaćanje partizana iz Zagreba i drugih gradova. Za prvo operativno područje određen je teren općine Kalje. Tu se 1941. formirala prva partizanska jedinica, PO Matija Gubec. Nakon toga u tijeku rata su na ovom i čitavom području Žumberka formirane i borile se brojne jedinice NOVJ. Masovno stupanje žumberačkih radnika i seljaka u partizanske odrede i oružana borba partizanskih jedinica i grupa bili su usmjereni ne samo protiv oružanih formacija okupatora Talijana i Nijemaca, te ustaša i domobrana, nego i na rušenje sistema ustaške i okupatorske vlasti na području Žumberka. Oružanom borbom stvaran je slobodni teritorij na kojem su razoružavane "oružničke" postaje i s kojega su protjerivani činovnici ustaških općinskih uprava. Uspored s rušenjem okupatorske i kvistlinške vlasti stvarani su novi organi narodne vlasti u obliku seoskih, općinskih i kotarskih narodnooslobodilačkih odbora na području Žumberka. Tako su s rušenjem ustaške i talijanske vlasti općinskih uprava tijekom 1942. i 1943. godine u Kalju, Sošicama, Radatovićima, Vivodini i Krašiću osnovani seoski i općinski narodnooslobodilački odbori i Narodnooslobodilački odbor kotara Žumberak. Već je u sredini 1943. godine na području Žumberka bilo osnovano 196 seoskih odbora, 6 općinskih kotara i Okružni NOO za Žumberak i Pokuplje. Okružni narodnooslobodilački odbor za Žumberak i Pokuplje izdao je i svoja glasila Rodoljub (1943.) i Put slobode (1944.-45.). Pored jedinica POJ i NOVJ i NOO kao sistema nove narodne vlasti na području Žumberka, od 1941. do 1945. godine formirane su i djelovale organizacije Komunističke partije, AFŽ-a, SKOJ-a, USAOH-a, JNOF-e i organi vlasti i političkih organizacija s drugih područja kojima gravitira regija Žumberak.

OSNIVANJE NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA NA PODRUČJU ŽUMBERKA

I na području Žumberka u NOB-u su se narodnooslobodilački odbori kao organi narodne vlasti razvijali u skladu s općim usmenim i pismenim direktivama

Nikola Šajatović

političkog rukovodstva ustanka. Pri tome su najviše koristila iskustva drugih područja i direktive člana CK KPH druga Marka Belinića koji je na mnogobrojnim sastancima aktivista NOB-a i na zborovima naroda objašnjavao bit i ciljeve NOB-a, raskrinkavao politiku ustaša i okupatora. Njegove ocjene i upute ljudi su bezrezervno prihvaćali kao platformu za rad i borbu. Drugovi Marko Belinić i Većeslav Holjevac, sekretar Okružnog komiteta KPH za Žumberak i Pokuplje Lutvo Ahmetović, članovi ovog komiteta Stjepan Koren-Bendžo, Ivica Lopaić, Ignac Pipić, Duka Vasić, Milka Kufrin, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Mika Špiljak, Josip Tome i Anđela Poljak, članovi ovog komiteta, sekretar Kotarskog komiteta KPH Žumberak Marija Šoljan i drugi rukovodioci i organizatori ustanka posebno su isticali da se narodnooslobodilačkim ratom istodobno provodi i socijalna revolucija u kojoj treba da se rješava i osnovno pitanje svake revolucije tj. pitanje vlasti. Ljudi su spoznavali i prihvaćali da se oružanom borbom i radom NOO-a vlast preuzima iz ruku buržoazije i predaje u ruke radnog naroda s radničkom klasom na čelu. Vrlo značajnu pomoć u osnivanju i radu NOO pružili su i legendarni komesari i zapovjednici jedinica NOV: Rade Bulat, Milan Žeželj, Boris Balaš, Dušan Pekić, Miloš Šumonja, Božo Spaček i drugi.

Pored usmenih direktiva i uputa koje su davali organizatori ustanka, za organizaciju i djelovanje NOO-a bili su korisni i direktivni članak Edvarda Kardelja objavljen u Borbi u listopadu 1941. godine, Okružnica broj 4 CK KPH od 6. prosinca 1941. godine, tzv. Fočanski propisi, a kasnije Uputstvo i direktive Privremenog upravnog-pravnog odsjeka pri Vrhovnom štabu PO Jugoslavije od

22. 10. 1942. godine. Poslovnik o radu NOO-a, koji je 27. ožujka 1943. godine donio Inicijativni odbor ZAVNOH-a i uputio svim NOO-ima i dr. Okružnica br. 4 CK KH od 6. prosinca 1941. godine odredila je vrlo precizno karakter, funkciju i zadatke NOO-a. U njoj se među ostalim, kaže: „NOO-i nisu organi nijedne partije ili organizacije. U njima treba da budu zastupljene preko svojih predstavnika sve političke stranke, grupe i struje koje su na liniji borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih plaćenika. Pošteni i rodoljubivi elementi iz bivših općinskih uprava i drugih ustanova mogu ulaziti u NOO ako uživaju povjerenje naroda ... Narodni oslobodilački odbori na oslobođenom području su privremeni organi vlasti, birani slobodno i neposredno od samog naroda. Oni su privremeni organi vlasti zbog toga što su ukinuti stari organi vlasti (općinska uprava, kotarska poglavarstva, žandarmerijske postaje) kao uporišta okupatora i njihovih slugu, a buduće trajne oblike i organe vlasti odredit će oslobođeni narod poslije istjerivanja fašističkih okupatora iz naše zemlje i uništenja domaćih slugu.“ (AHIRPH Zagreb, Fond građe, Komunistička partija (KPJ) - 6/45).

Uspored s počecima oružane borbe na području Žumberka, intenzivno se pripremalo osnivanje narodnooslobodilačkih odbora. Oslobođenjem Kalja u kolovozu 1942. godine prestala je raditi i ustaška općinska uprava. Narod je ovaj uspjeh partizana prihvatio s oduševljenjem. Tih dana je u Tisovcu organiziran narodni zbor. Na njemu je govorio član CK KPH i organizator ustanka Marko Belinić. Obrazlagao je značenje oružane borbe, potrebu rušenja ustaške i okupatorske vlasti i stvaranja istinske narodne vlasti. Posebno je naglasio da treba organizirati NOO-e u koje treba da narod bira najuglednije rodoljube koji su svojim primjerom i na djelu dokazali da su dobri sinovi svoga naroda i hrabri borci u borbi protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika. Nakon održanoga

Nikola Šajatović

narodnog zbora u Tisovcu uz prigodni kulturni program osnovan je Seoski NOO Tisovac. Poslije osnivanja ovoga prvog NOO-a na narodnom zboru na Žumberku, održali su se novi zborovi i širilo područje oružane borbe protiv okupatora i domaćih slugu, a i pretpostavke za osnivanje novih NOO-a.

U srpnju 1942. godine održan je narodni zbor u selu Malinci, a u studenom 1942. godine u selu Kašt. Na njima su govorili Marko Belinić i Veco Holjevac. I ti su zborovi imali veliko značenje i povoljno su utjecali na osnivanje novih NOO-a i proširenje oružanog ustanka i na ovaj dio Žumberka. Akcije Okružnog komiteta KPH za Pokuplje i Žumberak (osnovanog u listopadu 1942.) i Kotarskog komiteta KPH Žumberak (osnovanog u studenom 1942.) sada su još intenzivnije bile usmjerene i na rušenje sistema ustaške vlasti na području Žumberka. U organiziranju NOO-a u općini Kalje posebno su se istakli Ilija Bastašić, Miloš Vidović, Tomo Rašić, Martin Žnidaršič, Miloš i Tomo Heraković, Ivica Mušnjak, Marko Raić, Milan Milaković, Zvonko i Dragica Staničić, Janko Kovačević, Pavao Kordić, Jela Kovačević-Proleterka, Ana Vidović, Katica Rapljenović i drugi.

Nakon održanih sastanaka u selima oko Grabra u kolovozu 1942. godine osnovani su seoski narodnooslobodilački odbori u selima: Jeleniće, Šimraki, Delivuki, Raići, Golubići, Pavkovići, Višoševići, Brezovac, Pavlanci, Pečno, Staničići, Gračac, Đurići, Čučići, Grubači, Goljak, Stići, Vranjak, Vlašić Brdo, Poklek, Kravljak, Stojdraga, Budinjak, Bratelji, Siječevac, Osredak, Osunja, Cerovica, Novo Selo, Dani i Kordići. Nakon oslobođenja Gornje Vasi u rujnu 1943. godine osnovani su na području općine Kalje seoski NOO-i u selima: Kalje, Grgetići, Tomaševci, Višnji Vrh, Petričko Selo, Gornja Vas, Javor, Grič, Hartje, Mrzlo Polje, Glušinja, Žumberačka Kupčina, Stupa, Željezno, Veliki Vrh, Drašći Vrh, Žamarije, Bartakovići, Mrakužići i Vukovo Brdo.

Kad je već bilo osnovano više seoskih NOO-a, u rujnu 1942. godine osnovan je Općinski NOO Kalje.

Oslobođenjem područja općine Sošice i prestankom rada ustaške općinske uprave u Sošicama stvorene su pretpostavke za osnivanje seoskih odbora i općinskog NOO-a na tom području, pri čemu su se naročito istakli Janko Obradović Jankotaš, Pero Šajatović, Janko Badovinac, Janko Šajatović-Miki, Nikola Šajatović, Ilija i Janko Goleš, Janko Dančulović, Dragica Obradović, Ilija Deanović, Jure Badovinac, Dako Magovac, Janko Badovinac-Šandor, Petar Gomik i drugi. Na narodnim zborovima koje su oni organizirali po selima osnovani su narodnooslobodilački odbori i izabrani su odbornici za njih, u selu Kašt u kolovozu, a u studenom 1942. godine i u selima: Brašljeva, Priselje, Magovci, Badovinci, Balići, Strahinići, Dančulovići, Dragišići, Latkovići, Ognjanovci, Kovači, Bojići, Reštovo, Jezemice, Tarači, Gornje Selo, Sopote, Cernik, Visoče, Plavci i Kordići. U rujnu 1943. godine osnovani su NOO-i u selima: Kokoti, Duralije, Donji Oštre, Mahovlići, Jankovići, Ribići, Begovo Brdo, Bukovac, Kostanjevac, Jurkovo Selo, Gornik, Skoki, Berdiki, Jankovići, Tupčina, Garapići i Budin.

Područje općine Radatovići oslobođeno je u jesen 1942. godine protjerivanjem talijanskih oružanih formacija s ovog područja. Činovnici općinske uprave prešli su na stranu NOB-a. Počeli su se osnivati NOO-i i na tom području, iako su u pojedinim selima i ranije postojali ilegalni. Istakli su se: Janko i Duka Pavić, Milan i Mile Gajski, Dako Rajaković, Mare Rajaković, Luka Čačić, Janko Vladić, Milan Bračika, Petar Damjanović, Nikola Magovac, Dragutin Đurašević, Janko

Nikola Šajatović

Obradović, Petar i Dako Damjanović i drugi. Oni su organizirali zborove u svim selima ovoga područja. Na tim zborovima osnovani su NOO-i i na najdemokratskiji način izabrani odbornici u njih. U studenom 1942. godine osnovani su NOO-i u selima: Radatovići, Veliko Lešće, Dragoševci, Keseri, Šiljki, Kamenci, Malince, Četiše, Kunčani, Rakovici, Gaj, Sekulići, Bulići, Gudalji, Vukšići, Milčinovići, Grmki, Goleši, Malo Liješće, Brezovica, Pilatovci, Dučići, Doljani, Popovići i Drage. Nakon formiranja seoskih NOO-a od delegata koje su oni izabrali u prosincu 1942. godine osnovan je Općinski NOO Radatovići.

Područje općine Vivodina oslobođeno je potkraj 1942. godine. Usporedno s borbama za oslobađanje ovog područja pripremalo se osnivanje seoskih NOO-a i Općinskog NOO Vivodina. Pod rukovodstvom partijskih organizacija i na ovom zadatku angažirani su i svi oni koji su prihvaćali ciljeve NOB-a i bili spremni da se bore za njihovo ostvarenje. Među ostalima na ovim zadacima posebno su se istakli: Ivan Pečarić, Lovro Mikan, Mijo Vrbos, Lovro Pečarić i drugi. Nakon izvršenih političkih i organizacijskih priprema u rano proljeće 1943. godine održani su po svim oslobođenim selima ovoga područja narodni zborovi na kojima su se osnivali NOO-i i birali odbornici. Seoski NOO-i osnovani su u selima: Vivodina, Galezova Draga, Gornik, Furjanići, Obrež, Cerje, Vrškovci, Brezje, Lović-Vivodinski, Dvorišće, Lović, Lović-Prekriški, Vuketići, Hodinci, Vivodinski Žorkovac, Stojamnice, Sršići, Mužari, Dujutrovnica, Pečarić, Rađenovići i Rastovica. Na zborovima su izabrani i odbornici (delegati) za Općinski NOO Vivodina koji je osnovan i konstituiran potkraj svibnja 1943. godine.

Područje općine Krašić oslobođeno je prvih dana siječnja 1943. godine kada je prestala raditi i ustaška općinska uprava. Rukovodstva Okružnog komiteta KPH za Žumberak i Pokuplje i Kotarski komitet KPH Žumberak angažirali su sve snage da pripreme i formiraju seoske odbore i općinski NOO u Krašiću. Na ovom revolucionarnom zadatku naročito su se istakli Grga i Mica Milašinčić, Marko Iljanić, Josip Šelebaj, Tomo Žalac, Nikola Brebrić, Petar Penić, Mijo Madjeruk, Maksim Petković, Mika Stepinec i drugi. U ožujku 1943. godine održani su zborovi u selima i pripremljeno osnivanje seoskih NOO-a i Općinskog NOO Krašić. Izbor i konstituiranje ovih NOO-a omele su 4. i 5. neprijateljska ofenziva u kojoj su se naše partizanske snage u zimi i proljeće 1943. godine morale povući iz Krašića i iz svih sela s područja ove općine. Seoski NOO-i radili su i obavljali svoje zadatke i na ovako neoslobođenom, sada ponovo od okupatorskih jedinica zauzetom, području i to u selima: Krašić, Pribić, Crkveni Pribić, Strmac, Hutin, Hrženik, Pribić-Dol, Puškarov Jarak, Kostel, Medven Draga, Čunkova Draga, Kolići, Rude, Brezorić, Jezerine, Konjarić Vrh, Brlenić, Donja Kupčina i Prekrižje. Tek u lipnju 1943. godine seoski NOO-i izabrali su delegate za Općinski NOO Krašić koji je krajem toga mjeseca i osnovan.

U svibnju 1943. godine područje uprave općine Draganići odvojeno je od kotara Žumberak na kojem je funkcionirala ustaška općinska uprava i neprijateljske oružane formacije zadržale se sve do svibnja 1945. godine. Zato su političke organizacije i NOO-i na području općine Draganić radili u otežanim uvjetima i u punoj ilegalnosti. Kotarski komitet KPH Žumberak je na području općine Draganići i u tako otežanim uvjetima učvrstio i proširio partijske organizacije koje su oko sebe okupile veći broj aktivista i simpatizera NOB-a, od kojih su pokazali veliku hrabrost i naročito se istakli: Valentin Korpar, Dane i Tea Grčić,

Nikola Šajatović

Milivoj Gaberšnik, Dragutin Korpar i drugi. U drugoj polovici 1943. godine - iako u strogoj ilegalnosti - u selima područja općine Draganić osnovani su i seoski NOO-i u selima: Draganić, Guci Draganički, Čeglji, Vrh Draganički, Lazina, Barkovići, Petaki, Vrgovci, Budrovići Draganički, Carev Breg, Mrzljački Draganići, Goljak Draganički, Bencetići, Lug Draganički, Konjkavsko, Jažvaci, Franjetići, Vukšin Šipak, Seljansko Selo i Škrleci. Osnovan je i Općinski NOO Draganić koji je imao sjedište u selu Hrzeniku na području tadašnje općine Krašić odakle je usmjeravao rad seoskih NOO-a na području općine Draganić.

U skladu s nastalim prilikama na području Žumberka, a polazeći od uputa rukovodstva NOP-a Hrvatske, zimi 1942. godine su Kotarski komitet KPH Žumberak i Komanda vojnog područja Žumberak osnovali Inicijativni odbor (u sastavu: Jurica Draušnik, Nikola Šajatović i Janko Pavić) za osnivanje NOO-a za kotar Žumberak. Odbor je u zimi 1942. godine razvio vrlo intenzivnu političku aktivnost. Uspostavio je čvrste veze i suradnju s komandama vojnih jedinica na području Žumberka. Suradivao je s organima nove narodne vlasti u kotarevima Jastrebarsko i Samobor. Povezao se s odgovarajućim organima iz graničnih područja Slovenije. Posebno je čvrsto i dobro suradivao s rukovodstvima političkih organizacija na području Žumberka. Djelovao je iz Sošica i pripremao izbor odbornika u NOO kotara Žumberak. U travnju 1943. godine seoski i općinski NOO-i izabrali su odbornike Kotarskog NOO-a Žumberak u sastavu: Nikola Šajatović za predsjednika, Luka Čačić za tajnika, i za povjerenike - Mile Gajski, Dako Damjanović, Stevo Vlašić, Tomo Heraković, Miloš Vidović, Marko Raić i Jure Herak. Konstituiran je Kotarski NOO Žumberak čije je sjedište do jeseni 1943. godine bilo u Sošicama-Reštovo, a od jeseni 1943. godine do oslobođenja u Oštrcu. Odbor je radio kao kolektivno tijelo, a njegovi članovi bili su kao povjerenici zaduženi da vode i organiziraju pojedine oblasti rada.

Na području Žumberka u selu Grabar imali su svoja sjedišta i Kotarski NOO Samobor i Kotarski NOO Jastrebarsko koji su pružali veliku pomoć u organizaciji i radu seoskih o općinskih NOO-a na području Žumberka. Aktivnost tih rukovodstava, pa i žumberačkog kotara, posebno je bila usmjerena i na stvaranje ilegalnih NOO-a i njihovu aktivnost na području (dijelovima područja kotarova Samobor i Jastrebarsko) koji su se nalazili pod ustaškom vlašću i okupatorskim jedinicama sve do završetka rata. Na taj način pripremljeni su kadrovi za organizaciju nove narodne vlasti i u trenutku oslobođenja ovih područja. Prema NOO-u kotara Samobor bili su usmjereni i seoski NOO-i u Noršić Selu, Jarušju, Kostanjevcu, Višnjevcu, Grdanjcima, Bedru, Slanom Dolu, Malom i Velikom Lipovcu, Draganjem Selu i drugim područjima (općinama Galgovo i Nedjelja), a odbori Okića, Sv. Jane, Slavetića i Petrovine, te Klinča Sela prema NOO-u kotara Jastrebarsko.

U NOO-ima na području Žumberka bio je aktiviran veliki broj građana, a posebno su se svojom borbenošću isticali mlađi ljudi i omladinci i omladinke. Veliki broj njih je nakon određene aktivnosti i pripreme odlazio u vojne jedinice i na razne druge političke dužnosti. Općinski NOO Vivodina je 1943. od svojih članova sam formirao naoružanu udarnu grupu za borbu protiv ustaša koji su na ovom području radili zlodjela. Grupa je prerasla u četu i, a kasnije u Vivodinski partizanski bataljon.

DJELOVANJE NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA NA PODRUČJU ŽUMBERKA

Djelokrug rada NOO-a

Zadaci narodnooslobodilačkih odbora bili su vrlo složeni i odgovorni. Obuhvaćali su sve funkcije vlasti na svom području, izuzev one koje su u ratnim uvjetima imali vojni organi, jedinice i ustanove. NOO-i na području Žumberka bili su dužni:

1. da organiziraju narod za pružanje pomoći partizanskim borcima na fronti i da im osiguraju sve što je potrebno za borbu protiv neprijatelja, te da usko surađuju sa štabovima i komandama jedinica partizanskih odreda i NOV-a;
2. da osiguraju javni red i mir na svome području i da se bore protiv svih pojava pljačke, razbojstava, špekulacije, aktivnosti pete kolone i dr.;
3. da organiziraju opskrbu i prehranu stanovništva, a naročito siromašnih slojeva i nezbrinutih obitelji boraca-partizana, da organiziraju što pravilniji razvoj privrednog života, trgovine, prometa (osim onoga što direktno spada pod vojne komande), da osiguraju najnužnije funkcioniranje društvenih službi itd., a sve u interesu borbe protiv okupatora i njegovih slugu, i
4. da svu svoju aktivnost usmjere na učvršćivanje veza fronte i pozadine, veza cijelog stanovništva s njegovim borcima, kao osnovne garancije pobjede naroda i njegove vojske nad okupatorom i njegovim kvislinzima.

Seoski i općinski odbori i kotarski NOO na području Žumberka obavljali su sve te zadatke vrlo uspješno i s velikim rezultatima. Iako su bili privremeni nosioci vlasti, narod ih je svesrdno prihvatio i podržao. Žumberčani su njihovo osnivanje i rad dočekali spontano i prigrlili kao svoju vlast. S jedinicama POJ i NOV i na području Žumberka bili su osnovno oružje NOB-a i socijalističke revolucije.

Sadržaj rada i aktivnosti NOO-a

Opskrba Narodnooslobodilačke vojske

Od 1941. do 1945. godine na području Žumberka osnovane su brojne jedinice PO i NOV-a. Mnoge jedinice s drugih područja bile su stacionirane dulje vremena na području Žumberka i borile se protiv okupatorskih i ustaško-domobranskih kvislinških formacija. Tu su boravile i mnoge institucije i ustanove NOP-a.

O njihovu smještaju, opskrbi hranom i drugim materijalnim sredstvima brinuli su narodnooslobodilački odbori zajedno s rukovodiocima tih jedinica i ustanova. Odbornici su izmorene i iznemogle borce partizane razmještali na prehranu i spavanje po seoskim kućanstvima na svom području. Siromašne seoske obitelji primale su svoje borce u svoje skromne domove i s njima dijelile i posljednje zalihe hrane. Pojedina sela često nisu imala borcima-partizanima što dati da jedu jer seljaci nisu ni sami imali. U takvim slučajevima dolazila je do izražaja solidarnost. Takvim domaćinima pomagale su žene i omladina iz susjednih sela, pa često i iz udaljenijih. Omladinke i starije žene iz neoslobođenih sela provlačile su se pored neprijateljskih straža do sela u kojima su bili smješteni izgladnjeli partizanski borci i donosile im pune košare hrane. Sve su to inicirali i vrlo

Nikola Šajatović

uspješno provodili odbornici NOO-a na oslobođenom i na neoslobođenom području.

Seoski NOO-i s područja općine Draganić i Općinski NOO Draganić, iako u ilegalnim i vrlo otežanim uvjetima, učinili su mnogo za NOB i konačno oslobođenje zemlje. Mobilizirali su ljude za Žumberačko-pokupski PO odred, Žumberačku brigadu i druge jedinice NOV-a koje su se borile na području Žumberka i Pokuplja. Odbornici su bili vrlo vješti organizatori prikupljanja hrane i njezina otpremanja jedinicama i ustanovama NOB-a izvan svoga područja. Uz njihovo angažiranje su preko ovog područja bile uspostavljene i vrlo su dobro cijelo vrijeme do završetka rata funkcionirale veze između područja Žumberka, Pokuplja, Korduna i Banije i obratno.

Pripadnici partizanskih jedinica su se razmještali na spavanje i hranu po kućama, ali je opskrba bila organizirana i na razne druge načine. Terenski politički radnici razmještali su se također na prehranu po kućama. Posebna briga narodnooslobodilačkih odbora bila je da hranu skupljaju dobrovoljnim prilozima i na taj način osiguraju što je moguće bolju opskrbu partizanskih bolnica. U nekim čvršće organiziranim ustanovama i organizacijama bile su organizirane kuhinje za spremanje hrane. I njih su odbori opskrbljivali najnužnijim živežnim namirnicama prikupljenim po selima, dobrovoljnim prilozima, organizacijom isporuka s neoslobođenog područja, a u nekoliko slučajeva provedena je i rekvizicija.

Žito se mljelo u vodenicama čiji su kapaciteti bili dostatni. Siromašnim kućanstvima boraca koji su se nalazili u jedinicama NOV-a i drugim koji su ostajali i bez najnužnijih namirnica za prehranu dijelili su NOO-i brašno i druge namirnice. Od ljeta 1943. godine pa sve do oslobođenja pri NO ratnog kotara Žumberak u Oštrcu postojala je kuhinja u kojoj je spremna hrana i dijeljena borcima prolaznicama, političkim aktivistima i gladnim pojedincima koji bi se tamo u prolazu našli.

Organizacija poljoprivredne proizvodnje i drugih privrednih djelatnosti

Narodnooslobodilački odbori organizirali su obradu zemlje i sve ostale radove u poljoprivredi. Odlaskom gotovo svih sposobnih muškaraca u jedinice NOV-a i pozadinske ustanove i organizacije, mnoga su poljoprivredna kućanstva ostala bez sposobnih za teže poljoprivredne radove. Među prioritetnim zadacima NOO-a bila je i briga da ni pedalj poljoprivrednih površina ne ostane neobrađen. U sezoni intenzivnih i obimnijih radova u poljoprivredi pomoć su pružali i pripadnici pojedinih partizanskih jedinica koje bi se našle u selima Žumberka. To je dolazilo naročito do izražaja u selima općine Radatovići i Kašt. Na inicijativu NOO-a u Kalju, organizirane su omladinske radne brigade koje su u selima Radatovići, Kašt, Brašljevići, Priselju i drugima sudjelovale u žetvi i u drugim poljoprivrednim poslovima. Uprave škola organizirale su djecu (pionire) na poslovima prikupljanja stočne hrane i u žetvenim radovima.

Za vrijeme neprijateljskih ofenziva na cijelom području NOO-a Žumberak ili pojedinim njegovim dijelovima NOO-i su sa seljacima organizirali sklanjanje reznih poljoprivrednih proizvoda u za to pripremljene zemunice. Na taj su način neprijateljske snage onemogućene da dođu do hrane za kojom su po selima tragale. U tako nastalim situacijama i stoka iz sela izgonjena je u šume i sklanjana

Nikola Šajatović

od neprijatelja. Briga NOO-a za sveobuhvatnu i kvalitetnu obradu zemljišta i spremanje uroda, te za uzgoj stoke, znatno je doprinosila ublažavanju nestašice hrane potrebne jedinicama i ustanovama NOV-a i stanovništvu Žumberka. I unatoč takvoj brizi za poljoprivrednu proizvodnju, osjećala se ponekad oskudica i potpuno pomanjkanje nekih namirnica za prehranu. U takvim slučajevima su NOO-i s područja Žumberka uspostavljali vrlo intenzivnu suradnju s ilegalnim NOO-ima u Karlovcu, Jastrebarskom, Samoboru i okolnim još neoslobođenim mjestima. Pomoć NOO-a s ovoga područja u isporuci soli, petroleja, šibica i drugih kritičnih artikala koji su nedostajali na području Žumberka bila je dragocjena i količinski znatna.

Žene koje su dolazile iz Primorja i Gorskog kotara na područje Žumberka i žene s područja Žumberka naturalno su razmjenjivale određene robe, tj. sol s jedne, te žito i grah s druge strane. Određene manjkajuće živežne namirnice na području Žumberka isporučivali su i pojedini trgovci simpatizeri NOB-a podrijetlom iz Žumberka i drugi iz Zagreba, Karlovca, Samobora i drugih gradova. Na taj način su NOO-i nabavljali znatne količine kože potrebne za obuću, odjeću, tekstil i drugo, a zauzvrat ti su trgovci povlačili s područja Žumberka određene količine vina, rakije i ogrjevnog drveta.

Zdravstvena zaštita

U listopadu 1943. godine je Kotarski NOO Žumberak osnovao Zdravstvenu stanicu sa sjedištem u Oštrcu da liječi stanovnike cijelog područja Žumberak. S obzirom na ratno stanje bilo je nužno organizirati takvu službu i pojačati brigu za zdravlje stanovnika. Pod rukovodstvom osoblja Zdravstvene stanice i uz pomoć političkih organizacija u većini sela na području kotara organizirane su tzv. zdravstvene ekipe da zdravstveno prosvjeđuju ljude i organiziraju preventivne mjere za zaštitu zdravlja ljudi i stoke. U tim su ekipama pretežno radile žene, koje su imale smisla i pokazale volju za takav rad. Ekipe su planski i organizirano obilazile kućanstva po selima i vodile brigu o sanitarno-higijenskim uvjetima življenja ljudi i angažirale ih da otklanjaju uzročnike i prijenosnike raznih zaraznih bolesti. Od konkretnih akcija ističu se kopanje i uređivanje septičkih jama, pregled vode i živežnih namirnica, a naročito poslije neprijateljskih ofenziva, kako bi se spriječila štetne posljedice zatrovanja vode i drugih artikala. Provođenjem tih mjera spriječena je pojava bilo kakve epidemije u Žumberku. Pojavio se jedan jedini slučaj oboljenja od tifusa i to prenesen s drugih područja, ali je odmah spriječeno širenje. Nužni lijekovi i sanitetski materijal nabavljani su posebnim ilegalnim kanalima koje su organizirali NOO-i međusobnom suradnjom. Materijal je dopreman najčešće iz Zagreba, Karlovca, Samobora i iz drugih gradova. Zdravstvena služba je teže oboljele otpremala u bolnicu koja je do siječnja 1943. godine djelovala u selu Čemerniku kod Sošica, a od proljeća 1943. godine do završetka rata pojedini dijelovi bolnice bili su dislocirani u nekoliko sela na području općine Radatovići.

O zdravstvenoj zaštiti i liječenju stoke brinula se uz pomoć NOO-a veterinarska ambulanta u kojoj su radili veterinar i veterinarski bolničar. Redovito je preventivno cijepila stoku, a vodila je računa i o obnavljanju stočnog fonda.

Socijalna skrb

Na području Žumberka je u toku rata povećan broj starih i iznemoglih osoba, žena i djece onih koji su se nalazili u jedinicama NOV-a i izbjeglih od ustaškog terora iz gradova. Svim tim osobama bilo je nužno pružiti pomoć u hrani, smještaju i drugom. O njima su se brinuli NOO-i kao organi borbene narodne vlasti. U pružanju ovih oblika pomoći stanovništvo Žumberka pokazalo je maksimalno moguću solidarnost. Odbornicima NOO-a su u tom poslu pomagali politički aktivisti NOO-a ratnog kotara Žumberak koji je općinskim i seoskim NOO-ima svoga područja uputio nekoliko vrlo iscrpnih instrukcija za rad na ovim poslovima.

Kotarski NOO Žumberak je u nekoliko slučajeva konfiscirao imovinu osoba koje su sudjelovale s ustaškim režimom u provođenju njegove zločinačke politike nad nedužnim stanovništvom Žumberka. Pored toga provedeno je i nekoliko postupaka rekvizicije materijalnih dobara boljestojećih kućanstava koja nisu pokazala dovoljno solidarnosti pa nisu socijalno ugroženima davali dobrovoljne priloge koje su skupljali aktivisti NOP-a. Iz tih i drugih izvora pri kotarskom NOO-u formiran je rezervni fond za pomaganje socijalno ugroženih pojedinaca i kućanstava.

Prosvjeta i kultura

U trenutku okupacije zemlje na području Žumberka djelovale su četverorazredne osnovne škole. Drugih škola na ovom području nije bilo. 1942. i prvih mjeseci 1943. godine prestale su raditi gotovo sve osnovne škole na području ratnoga kotara Žumberak. Jedan dio zgrada namijenjenih ovim školama u tom vremenu bio je spaljen, a drugima je bila promijenjena namjena.

U proljetnim mjesecima 1943- godine NOO-i na pojedinim područjima Žumberka ponovno su organizirali osnovne škole i nastavu. Popravljen su zgrade nekih škola, a tamo gdje ih nije bilo pripremljene su za tu svrhu pojedine privatne kuće. Nužan kadar za izvođenje nastave u školama angažiran je iz pozadinskih ustanova i službi i iz političkih organizacija koje su djelovale na ovom području. Najosnovniji udžbenici za osnovne škole nabavljali su se od izdavačke djelatnosti ZAVNOH-a i odgovornom ideološko-političkom selekcijom knjiga iz fonda izdanih udžbenika u režiji prosvjetnih vlasti okupatora i njegovih slugu.

Već u veljači 1943- godine u selu Liješću proradila je Partizanska osnovna škola. Nakon toga postupno su otvorene škole u Dragoševcima i Kaštu, u kojem je 1944. godine organiziran i tečaj za opismenjivanje. Već u 1944. godini u osnovnim školama izvođena je nastava po programima koncipiranim na novim pedagoškim odnosno ideološko-političkim osnovama temeljenim na platformi i ciljevima NOB-a.

Usporedo s početkom rada osnovnih škola političke organizacije i NOO-i na svom su području posvetili pažnju i kulturnoj aktivnosti, koja je prilagođena tadašnjim mogućnostima i uvjetima. Kada su po selima organizirani narodni zborovi s političkim informacijama i dogovorom o raznim aktivnostima i izvršavanju zadataka, obično bi bio pripremljen i prigodni kulturni program. Ti programi su tretirali aktualne političke i društvene probleme na popularan i ljudima

Nikola Šajatović

prihvatljiv način. Idejnoj i političkoj koncepciji i odgojnoj funkciji ovih programa poklanjana je posebna pažnja.

Informativno-propagandna djelatnost na području Žumberka bila je vrlo intenzivna i razvijena, i u direktnoj funkciji ostvarenja ciljeva NOB-a. Po selima su pisane borbene revolucionarne parole, tiskani su i raspačavani razni leci propagandnog sadržaja, afirmirani su i uspjesi NOV-a i političkih i drugih organizacija NOB-a, razobličavana je politika i zločini okupatora i njegovih kvislinga, pisana su, i na zborovima usvajana, pisma zahvalnosti i podrške vrhovnim političkim i drugim organizacijama i organizatorima NOB-a itd. Na svim tim i drugim poslovima bili su angažirani NOO-i u svim selima i na cijelom području ratnoga kotara Žumberak. U Sošicama je od prosinca 1942. godine djelovala tiskara i radiotehnika. U biti je to bio svojevrsni informativno-propagandni centar u kojem se pripremao i proizvodio i odakle se raspačavao razni propagandno-informativni materijal kao sredstvo za vođenje borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika i na taj način. Osim toga ovdje su pripremani i materijali informativno-propagandnog karaktera namijenjeni narodu Žumberka da iscrpno upozna platformu NOB-a, postignute uspjehe i ciljeve NOB-a.

Komunalni poslovi

U tijeku rata iskrsnuo je i problem prometnica. Tada postojeće i to vrlo loše, makadamske ceste i putovi postali su gotovo neprohodni, a frekvencija vozila i ljudi bila je znatno povećana. Za normalizaciju života na području Žumberka trebali su NOO-i pod rukovodstvom Kotarskog NOO-a organizirati dobrovoljne radne akcije za popravak i održavanje cesta. Općinski, a naročito seoski NOO-i, angažirali su se i na ovom poslu i to vrlo uspješno. Rezultati nisu izostali.

Od druge polovice 1942. godine do završetka rata dobrovoljnim radom stanovništva, naročito omladine, ceste i putovi na području Žumberka su popravljani i održavani kontinuirano. Makadamske ceste Sošice-Krašić, Sošice-Metlika, Gabrovica-Budinjak i Vivodina-Krašić održavali su i cestari pod rukovodstvom i u organizaciji člana Kotarskog NOO-a Žumberak zaduženog za komunalne poslove. Pri Kotarskom NOO-u Žumberak bila je od kraja 1943. godine do završetka rata formirana i manja građevinska grupa za gradnju i popravak porušenih i oštećenih mostova na cestama i za ozbiljnije zahvate na pojedinim teže oštećenim prometnicama. Ova grupa bila je povremeno angažirana i na zaprečavanju cesta (tzv. barikadiranju u vrijeme kada su neprijateljske oružane formacije provodile ofenzivne akcije na Žumberku. Manje ili veće građevinsko-komunalne radove izvodila je na području Žumberka i u svim slučajevima i na svim mjestima kada je to bilo potrebno i kada su to nalagali interesi NOB-a. S komandama vojnih jedinica i ustanova NOV grupa je uspostavila vrlo dobru i plodotvornu suradnju.

Javna sigurnost i drugi poslovi

Aktivnost NOO-a u pozadini fronte na području ratnoga kotara Žumberak bila je vrlo intenzivna i obimna. Rad pozadinskih jedinica i službi u pojedinim sektorima bio je od izuzetnog značenja za frontu i pozadinu. Od prosinca 1942. godine

Nikola Šajatović

su u selu Kaštu organizirani tečajevi koji su vojnički osposobili brojne mladiće i djevojke s područja Žumberka da bi se zatim uključivali u operativne jedinice NOV-a. U tom selu organizirana je intendantska služba koja je opskrbljivala frontu i pozadinu, i postolarska radionica koja je radila za potrebe vojske i stanovništva. Tu je od početka 1944. godine djelovao i vojni sud. Međusobna suradnja NOO-a kao organa vlasti i tih ustanova bila je vrlo intenzivna i raznolika.

U proljeće 1943. godine u predjelu potoka Sušice NOO-i su s vojnim rukovodstvom pripremili deset zemunica u koje je bilo smješteno naoružanje i druga oprema.

Bravarska radionica bila je organizirana u selu Keserima za potrebe vojnih jedinica, ali i NOO-a.

Od svibnja 1943- godine do završetka rata u selu Rajakovići radila je za potrebe vojske puškarska radionica.

U početku 1944. godine u selu Brezovica proradila je pilana koja je sve do završetka rata radila za potrebe građevinske grupe pri Kotarskom NOO Žumberak.

Od prosinca 1942. godine u Sošicama je bila smještena Komanda vojnog područja za Žumberak, Kotarski NOO Žumberak, Okružni NOO Žumberak i Pokuplje i Vojni sud, te neko vrijeme i partijska i druga rukovodstva okruga i kotara.

Od proljeća 1943- godine u Pečnom su bile organizirane različite radionice koje su obavljale poslove za NOV, NOO-e i stanovništvo (krojačka, postolarska i mesarska). Razne obrtničke radionice koje su pružale u tijeku rata usluge potrebne NOV-u, NOO-ima i stanovništvu djelovale su i u nekim drugim selima na području Žumberka.

Za potrebe fronte i pozadine su NOO-i organizirali izradu različitih predmeta po seoskim kućama. Žene su masovno po kućama tkale, plele pulovere, čarape, rukavice, te šile krevetninu i odjeću za potrebe vojske, bolnica i za vlastite potrebe. Potreban materijal također su nabavljali narodnooslobodilački odbori preko aktivista i veza uspostavljenih sa simpatizerima i suradnicima NOP-a iz gradova.

Za dobar i uspješan rad NOO-a bila je važna koordinacija između NOO-a i njihovo usmjeravanje. Cjelokupni rad seoskih i općinskih NOO-a na području ratnoga kotara Žumberak usmjeravao je Kotarski narodnooslobodilački odbor Žumberak. U tu svrhu češće je organizirao savjetovanja i dogovore s predstavnicima seoskih i općinskih NOO-a svoga područja. Za svoj rad dobivao je upute i smjernice od Okružnog NOO-a za Žumberak i Pokuplje. NOO-i su morali surađivati s rukovodstvima političkih organizacija, a posebno s kotarskim i općinskim komitetima KPH. Bila je potrebna suradnja i koordinacija rada NOO-a s vojnim komandama i vojnopozadinskim ustanovama. Vrlo su uspješno surađivali i rad koordinirali NOO-i s područja Žumberka s odgovarajućim organima pograničnih područja Slovenije i s organima pograničnih kotareva s područja Hrvatske (Karlovac, Jastrebarsko i Samobor).

ZAKLJUČNI OSVRT

U ovom referatu prikazano je stvaranje i djelovanje NOO-a na području Žumberka od 1941. do 1945. godine. Očito je da je narod Žumberka pod

Nikola Šajatović

rukovodstvom Komunističke partije stupio u borbu za život u oslobodilački rat i u narodnu revoluciju za novu vlast radnog naroda, a protiv zločina okupatora i njihovih sluga u porobljenoj zemlji. Žumberčani su se, predvođeni članovima KPJ i SKOJ-a, aktivno branili. Stanovništvo Žumberka masovno je prihvatilo platformu borbe koju je istakla Komunistička partija, a koju su na području Žumberka prenijeli partijski rukovodioci pod rukovodstvom Marka Belinića i prve partizanske jedinice koje su došle na Žumberak iz Korduna. Prve partizanske jedinice na području Žumberka stvarane su od članova KP i SKOJ-a koji su dolazili iz Zagreba te drugih gradova i mjesta, a u koje su dobrovoljno stupali omladinci, omladinke i ostali iz žumberačkih sela. Žumberak je imao značenje u strategijskom smislu i dao je istaknut doprinos NOB-u u materijalnim sredstvima i ljudskom potencijalu. Ljudi Žumberka borili su se u brojnim jedinicama NOV-a koje su ratovale na području Žumberka i širom Jugoslavije. Posebno treba istaći da se u toku NOB-a izgrađivalo, kovalo i učvršćivalo borbena bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti naše zemlje i na području Žumberka.

Osnovne karakteristike ustanka koji je prerastao u narodnu i socijalnu revoluciju i na području Žumberka jest njegov stalan rast i razvoj, od prvih dana do kraja rata, i privrženost širokih narodnih redova partizanskim jedinicama i organima nove revolucionarne narodne vlasti. Smišljena i programirana izgradnja pozadine i fronte bila je karakteristična i za Žumberak. Jedinstvo oružanih vojnih formacija NOV-a, NOO-a, političkih i društvenih organizacija s Komunističkom partijom na čelu i gotovo cjelokupnog stanovništva Žumberka bilo je čvrsto, neraskidivo i potpuno. Još u toku oružane borbe narod Žumberka je vidio svoju bolju budućnost u slobodnoj i suverenoj Jugoslaviji kao ravnopravnoj zajednici jugoslavenskih naroda i narodnosti.

Upravo zbog toga i radi te budućnosti narod Žumberka je predvođen radničkom klasom i KPJ i KPH rušio i razgrađivao institucije i ustanove ustaške i okupatorske vlasti i stvarao NOO-e kao oblik svoje nove revolucionarne narodne vlasti. Birao je svoje predstavnike-odbornike potpuno slobodno i neposredno. Zato su NOO-i na području Žumberka i bili u stanju vrlo uspješno obavljati svoje brojne zadatke zajedno s narodom i uz njegovo potpuno povjerenje. Narodnooslobodilački odbori na području Žumberka, iako privremeni, bili su stvarni i istinski nosioci nove revolucionarne narodne vlasti.

U NOO-ima je još u toku NOB-a na području Žumberka ostvarena davna želja naroda da sudjeluje u vlasti. I ovdje se potvrdilo da su NOO-i originalna tvorevina želja i svijesti narodnih masa. Nepobitno je da su u toku NOB-a na području Žumberka organizacijom seoskih općinskih odbora i Kotarskog NOO-a udareni temelji nove narodne i demokratske vlasti na kojima je sve do današnjih dana izgrađivan sistem socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji. Radni ljudi Žumberka dali su, a daju i danas, tome maksimalni doprinos.

Nikola Šajatović

Bilješke

- ¹ Vojna enciklopedija, tom VIII, str. 710-712.
- ² Anić Nikola i dr. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Beograd, 1982., str. 650, 458, 726, 788, 792, 806.
- ⁵ Arhiv VII, K. 114a, reg. br. 19/2.
- ⁴ Arhiv VII, k. 426, reg. br. 22-1/5.
- ⁵ Arhiv VII, k. 426, reg. br. 25-1/5.
- ⁶ Arhiv VII, k. 436, reg. br. 35-5.
- ⁷ Zbornik, tom VI, knj. 15, dok. 24.

Narod nosi hranu borcima na položaj kod Prekrižja 1943. godine

Žene i djevojke Hrvatske i Slovenije nose hranu za borce na proslavi u Metliki, 9. srpnja 1944.

ORGANIZACIJA VEZA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA ZAGREB-ŽUMBERAK

IVAN MUŠNJAK-MALI

Radi objašnjenja zašto je veza Zagreb-Žumberak bila u tijeku narodnooslobodilačke borbe (NOB), neophodna i značajna, potrebno je ilustrirati prethodno vrijeme koje je uvjetovalo i diktiralo povezanost Zagreba sa Žumberkom i obratno. Žumberak je pasivan kraj, pa je život na njemu bio uvijek težak, praćen bijedom i siromaštvom. Stanovništvo se uglavnom bavilo poljoprivredom. Veći dio obradive zemlje slabe je kvalitete, pa su prinosi s nje bili uvijek vrlo niski. Krumpir i kukuruz bili su osnovni prehrambeni artikli. Osim manjih radova na održavanju cesta i radova u šumi, nije bilo drugih djelatnosti gdje bi se još nešto moglo zaraditi. Država je velikom stopom poreza još više osiromašivala žumberačkog seljaka koji je, tako tlačćen, životario iz dana u dan. Težak život prisiljavao je ljude na odlazak u prekomorske i neke europske zemlje u traženju zarade. Nisu bili svjesni da ih i u tuđini čeka težak život. Slabo pismeni i neprosvijećeni teško su se snalazili, pa su prihvaćali najteže poslove i bili nemilice iskorištavani od strane poslodavaca.

Takav Žumberak bio je pogodan teren za ljude naprednih ideja u gradovima da stanovnike Žumberka osvješćuju. Oni su im preko napredne literature i tiska, kao i direktnim susretima s naprednim Žumberčanima koji su živjeli u gradovima, pomogli da shvate prave uzroke svoje bijede i da upoznaju situaciju u svijetu koja je već tada bila dosta burna.

Deset godina pred rat počeli su se vraćati iseljenici iz Amerike i europskih zemalja. Prošavši kroz tešku školu bijede i iskorištavanja, donosili su sa sobom napredna i progresivna stremljenja. I oni su bili tumači uzroka teškog života ne samo radnika u gradu već i seljaka. Pored toga mnogi mlađi ljudi sa Žumberka koji su živjeli u gradovima, uključivali su se u napredni radnički pokret i stjecali potrebna znanja, koja su odlaskom svojim kućama uspješno prenosili na selo. Ta tumačenja stvarnosti bila su bliska narodu na selu, čiji je socijalni položaj bio identičan položaju radnika u gradu. Propaganda radnika iz grada i povratnika bila je pristupačnija narodu sela, nego propaganda ondašnjeg tiska i pričanja onih koji su ih obmanjivali.

Rasplamsavanjem rata u Europi i naša zemlja je postajala sve ugroženija. Događaji su se odvijali vrlo brzo, pa su ih mogli pomno pratiti jedino ljudi u gradu, koji su imali na raspolaganju dnevne novine, radioaparate i druge informacije. Ljudi na selu živjeli su u neizvjesnosti.

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), uvidjevši opasnost od fašističke najezde i situaciju u zemlji, izdaje direktivu o povezivanju grada i sela radi tumačenja svih zbivanja u svijetu i zemlji i upoznavanja ljudi na selu s njima. Tako su veze Zagreba sa selima postajale sve masovnije.

Odlučeno je da se osnuje centar u Zagrebu odakle bi se prešlo na plansko i organizirano djelovanje na Žumberku. Centar bi prikupljao propagandni materijal, organizirano se povezivao s terenom na Žumberku i birao tamošnje ljude koji bi se povezali s centrom, a taj bi se povezao s još s nekim drugovima iz Zagreba

Ivan Mušnjak-Mali

radi prikupljanja propagandnog materijala i odredio pravce kojima bi se uspostavili kanali i punktovi na njima. Za takav centar je izabran stan Mušnjak Zvonka, jer je on i do tada najviše djelovao na Žumberku. Bio je član KPJ i vrlo aktivan u radničkom pokretu. Glavni u tom centru bili su Žumberčani braća Mušnjak, Zvonko i Ivan, Danica Stić i Katica Rapljenović, Franjo Šnobl i još neki drugovi iz Zagreba koji su dosta pomogli pri prikupljanju potrebnog materijala. Najvažniju ulogu u centru odigrao je Mušnjak Zvonko sa svojom ženom, jer su za pokret dali svoj stan, žrtvovali svu udobnost i svoje živote.

Za vezu sa Žumberkom postajala su uglavnom dva kanala: preko Samobora i Jastrebarskog. Na kanalu preko Samobora i Stojdrage stalno su bile na vezi Slavica Mušnjak i Ankica Mahović One su redovito, naizmjenice, jedanput tjedno dolazile u Zagreb na vezu. Od Stojdrage dalje za Žumberak vezu su održavali Rapljenović Janko iz Stojdrage (1943- g. uhapšen i 1945. likvidiran u logoru), Miloš Rebić iz Glažute, te Žnidaršič Martin-Tinček iz Tisovca, član KPJ (uhvaćen na terenu Žumberka i obješen u Samoboru 1945.). Na kanalu preko Jastrebarskog vezu s centrom održavali su Ilija Bastašić i Janko Staničić iz Pećna. Obojica su bili članovi KPJ i 1941. organizatori ustanka na Žumberku. Janko Staničić je bio predratni revolucionar, 1941. godine je uhaćen i strijeljan u Dotršćini. Na tom kanalu još je vezu održavala Danica Stić sa stanom u Zagrebu. Uglavnom je preko ta dva kanala odlazio gotovo sav materijal koji se raspačavao na teritoriju općine Kalje. Na Žumberku su postajala mjesta kamo je konačno stizao sav materijal i odakle se dalje raznosio. Za kanal preko Samobora i Stojdrage konačno mjesto bilo je selo Dani, kuća braće Vidović, Mile i Vase. Za kanal preko Jastrebarskog konačno mjesto bilo je Pećno, kuća obitelji Bastašić.

Kad je sve bilo organizirano i sređeno, počeo je planski rad. Intenzivnije se prikupljao razni propagandni materijal koji bi najefikasnije mogao raskrinkavati fašističku i drugu sličnu propagandu i širiti napredne ideje. Posebno su bile popularne brošure Vase Pelagića, koje su preplavile Žumberak. Sada je brže prodirala na Žumberak prava istina o zbivanjima u svijetu. To je za narod na selu tada mnogo značilo, budući da drugih izvora za širenje informacija nije bilo.

Bilo bi pogrešno shvatiti da su veze iz Zagreba prema Žumberku bile jedini pravac osvješćivanja naroda na Žumberku. Naprotiv, napredni drugovi iz ostalog dijela Žumberka djelovali su svojim kanalima.

Kanali veza bili su i: Jastrebarsko, Karlovac, Metlika i druga obližnja mjesta. U Jastrebarskom su djelovali braća Kazić, a naročito aktivan bio je Petar Kazić kojega su na bijegu iz Kerestince 17. VII. 1941. ustaše uhvatile i strijeljale. S njima je bio povezan Ilija Bastašić iz Pećnog. Zapadni dio Žumberka geografski gravitira Karlovcu i Metliki gdje su zbog oskudnog života na selu mnogi dolazili i tražili posao. Kako su bili izrabljivani od poslodavaca, brzo su našli svoje mjesto među naprednim radnicima. Odlazeći povremeno svojim kućama prenosili su progresivna mišljenja u svoje krajeve, što se pozitivno odrazilo na stanovništvo u zapadnom dijelu Žumberka. Poznato je da su se tu posebno isticali braća Milašinčić iz Pribića, koji su bili zaposleni u Karlovcu.

Širenje naprednih ideja bilo je opasno za sve njihove propagatore. Budnost ondašnjih vlasti bila je pojačana, a na prijevoznim sredstvima i putovima bile su češće kontrole. Zahvaljujući snalazljivosti onih koji su prenosili materijal, ni jedna pošiljka nije pala u ruke organa vlasti. Neposredno pred rat je iz centra u

Ivan Mušnjak-Mali

Zagrebu, preko navedenih kanala, otpremljeno na Žumberak mnogo propagandnog materijala da se ljudi upoznaju s razvojem već tada burne situacije. Sve to je gradilo pravilnu orijentaciju većine ljudi, a to je i bio cilj. Pored svega toga bio je i veliki utjecaj KPH preko ćelija koje su već postojale u nekim mjestima na Žumberku. Djelovali su još i neki drugi faktori, kao naprimjer Planinarsko društvo i Ljubitelji prirode preko svojih organizacija.

Zagrebački centar za vezu sa Žumberkom nastavio je rad i poslije okupacije naše zemlje, ali zadaci su bili teži i zahtjevniji. Pored propagandnog slao se i sanitetski, tiskovni i drugi materijal, zatim lijekovi i obavještajni podaci. Rad u centru bio je već dobro uhodan. Svi okupljeni oko njega stekli su dragocjena iskustva i snalažljivost. Mnogi zadaci rješavali su se i prije nego što bi stigli u centar. Na primjer, drugarice koje su radile na kanalu preko Samobora, često su po vezi iz partizanske bolnice na Žumberku primale recepte za bolnicama hitno potrebne lijekove. Mnoge su recepte samoinicijativno realizirale već u ljekarni u Samoboru ili preko poznatih drugarica u nekim zagrebačkim bolnicama, što je ubrzavalo otpremu lijekova za bolnice.

Centar u Zagrebu je odigrao značajnu ulogu. Po okupaciji Zagreba uključuje se u opći pokret u Zagrebu, a službeno prestaje djelovati travnja 1943. godine kada je uhapšen Zvonko Mušnjak koji je 1944. g. likvidiran u Jasenovcu.

Poslije njemačke i talijanske okupacije naše zemlje situacija se mnogo promijenila. Okupatori - svjesni da se uglavnom u gradovima nalazi ljudski i materijalni potencijal za vođenje rata - nastojali su se u njima dobro učvrstiti. Zagreb kao industrijski razvijen grad i s obzirom na svoju lokaciju i povezanost prometnicama na sve strane i kao glavni grad njihove tvorevine tzv. NDH, imao je za njih posebno značenje. Preko Zagreba Nijemci su prebacivali svoje snage na istočnu i južnu frontu i opskrbljivali svoje jedinice. U Zagreb su dolazile na odmor njemačke jedinice s fronte i zato su Nijemci nastojali u gradu osigurati svoj opstanak, pa su pored ustaških i domobranskih jedinica, tu uvijek imali stacionirane i svoje specijalne jedinice. Pooštrili su mjere opreza, uveli su policijski sat i pojačali režim prema gradskom stanovništvu. Računali su da će na taj način za sebe stvoriti potpunu sigurnost.

Međutim, Komunistička partija Hrvatske i partijska organizacija Zagreba, svojim su djelovanjem duboko osvojile svijest proletarijata i svih progresivnih ljudi Zagreba. Demonstracijama, štrajkovima i ostalim načinima borbe protiv svih vrsta ugnjetača, izoštravala se revolucionarna oštrica progresivnih snaga u gradu. Zagreb je još prije rata u Hrvatskoj bio centar naprednih i progresivnih stremjenja. Komunisti Zagreba stjecali su velika iskustva za daljnju borbu. Rastao je njihov ugled kod naroda i svakim danom povećavao se broj simpatizera Komunističke partije. Okupacija nije zatekla nespemnu partijsku organizaciju Zagreba. Odmah po okupaciji počele su intenzivne pripreme za ustanak. Zagreb postaje centar povijesnih događaja značajnih za narodnooslobodilačku borbu, jer se u njemu tada pored CK KPH nalazio i CK KPJ i Josip Broz Tito. Tiskani su leci u kojima se narod poziva na otpor, a potom i oružanu borbu, i oni su vješto i brzo raspačavani po cijelom gradu. Poduzimane su i druge akcije i diverzije.

Zagreb je bio centar okupatorske i ustaške vlasti u tzv. NDH. Tu je bila Ustaška nadzorna služba (UNS) i policija, te sjedište Gestapoa i talijanske OVRA-e. Unatoč tome okupatori i ustaše nisu bili sigurni na ulicama, jer nikad nisu znali odakle

Ivan Mušnjak-Mali

ih vreba smrt. Na svaku akciju i diverziju u gradu okupator je oštro i brutalno reagirao. Na udaru su najprije bili komunisti i ostali istaknuti antifašisti, te progresivni ljudi svih slojeva građana, ali i Srbi, Židovi i Romi, a na osnovu tzv. ustaških "rasnih zakona".

Teror okupatorskih i ustaških vlasti iz dana u dan postajao je sve nesnošljiviji za građane. Gestapo, OVRA i ustaško redarstvo hapsili su svaki za svoj račun. Počela su masovnija hapšenja, strijeljanja i vješanja. Često je grad bio oblijepljen plakatima s imenima vješanih i strijeljanih. Ubijalo se mimo zakona i suda, bilo zbog neke osvete ili radi koristoljublja, a da zato nitko nije odgovarao. Hapsilo se i za sitnicu, ako su bili potrebni taoci za odmazdu. Mučenja u zatvorima bila su strašna, premašila su sve srednjovjekovne načine mučenja. Zato je opstanak građana u gradu postajao sve nesigurniji, mržnja prema okupatoru i ustašama sve izražajnija. Na sve akcije aktivista neprijatelj je odgovarao krvavim represalijama. Sve to nije umanjilo broj daljnjih akcija, sabotaze i diverzije postale su sve češće. U tako intenzivnoj borbi kompromitirano je mnogo drugova, pa je njihov opstanak u gradu postajao sve opasniji, nemoguć.

Pojavila se potreba da se kompromitirani drugovi šalju u partizane. U početku su odlazili uglavnom vlakom. To je bilo dosta komplicirano, pa i nesigurno. Odlazili su s krivotvorenim dokumentima, u željezničarskim uniformama i na razne druge načine. Veze su često bile prekidane, pa nije uvijek išlo glatko. Svaki dan je bilo sve više kompromitiranih koje je trebalo prebaciti, a pored toga sve se više javljalo dobrovoljaca za odlazak u partizane. Okupacijske i ustaške vlasti držale su pod svojom kontrolom izlazne putove iz grada. Partijska organizacija Zagreba morala je oformiti neki organ isključivo radi otpreme ljudi i materijala za partizanske jedinice. To je učinjeno u prvoj polovici 1942. godine. Pri Mjesnom komitetu KPH Zagreba (MKZ) oformljen je Odbor za otpremu ljudi i materijala za NOB.

Odbor je bio direktno vezan za MKZ preko jednog člana Komiteta. U odboru je bilo pet drugova. Uslijed čestih hapšenja i provala odbor gotovo nikad nije radio u punom sastavu. Odbor je bio povezan s rajonskim komitetima grada preko jednog člana komiteta. Glavna željeznička radionica i Zagrebačko sveučilište bili su direktno vezani s odborom za otpremu radi ekspeditivnosti te zbog veličine tih kolektiva i nabujalosti pokreta u njima.

SASTAV, ZADACI I RAD ODBORA

Sastav

1. Parfant, Ladislav-Umjetnik, član MKZ (Mjesni komitet Zagreb), odgovoran za rad odbora,
2. Lončarić, Josip, predsjednik odbora za otpremu,
- 3- Javomik, Ivan-Lala, član odbora, zadužen za otpremu ljudi,
4. Ožegović, zvana Kaja, članica odbora odgovorna za sređivanje dokumentacije za ljude koji su odlazili u partizane.
Kolovoza 1942. godine na rad u odbor dolaze:
5. Petreković, Slavko-Britva, član odbora zadužen za otpremu i
6. Mušnjak, Ivan-Mali, član odbora zadužen za otpremu ljudi.

Ivan Mušnjak-Mali

Odbor je u tom sastavu dobro radio i imao je zapaženih rezultata. Ožujka 1943. godine izvršena je provala kojom prilikom je u borbi s agentima u Palmotićevoj ulici u Zagrebu poginuo Ladislav Parfant-Umjetnik. Na njegovo mjesto došao je odmah Slavko Blažina-Beli. U toj provali uhapšena su još dva člana odbora, a na njihova mjesta došla su druga dvojica. Bez obzira na česta hapšenja, nastojalo se da odbor bude uvijek u punom sastavu.

1. Otprema ljudi iz grada za partizanske jedinice;
2. Otprema oružja, lijekova, sanitetskoga, kancelarijskog i tiskanog, te drugoga raznog materijala kao i ostale opreme koja se prikupljala za narodnooslobodilačku vojsku i oslobođeni teritorij;
3. Donošenje i rasturanje agitacijsko-propagandnog materijala (partizanskih biltena, biltena Vrhovnog štaba i drugih novina koje su se tiskale na oslobođenom teritoriju);
4. Svakodnevno održavanje viših i nižih veza;
5. Svakodnevno održavanje veza s relejnim punktovima izvan grada, preko kojih su se otpremali ljudi i materijal;
6. Sređivanje propusnica, kratkih karakteristika i ocjena, te ostale dokumentacije za ljude koji su odlazili u partizane;
7. Organizacija prikupljanja i preuzimanja ljudi spremnih za odlazak u partizane.

Način mobilizacije ljudi i prikupljanja materijala

Pojedini članovi rajonskih komiteta Partije bili su zaduženi da preko tvorničkih, matičnih i uličnih narodnooslobodilačkih odbora mobiliziraju ljude, prikupljaju oružje i drugu opremu, kao i razni materijal za NOV. Budući da je to bio jedan od važnih zadataka, na njemu su radile i partijske ćelije u tvornicama i ulicama. Bili su angažirani i svi simpatizeri, kako bi se postigla masovnost. U tijeku okupacije partijske ćelije i NOO-i u tvornicama, većim radionicama, ulicama, školama i fakultetima, poznavali su raspoloženje i pripadnost članova svojih kolektiva i sredine gdje su radili i živjeli. Preko njih su sakupljani materijal i ljudi, koji su odlučili da idu u partizane, i povezivali organizirano sve do rajonskog odbora i komiteta. Na kraju su sve te ljude i materijal prikupljen za otpremu, prihvaćali i usmjeravali članovi odbora za otpremu.

Kanali i relejni punktovi za otpremu ljudi i materijala na teritoriju Žumberka

Kanal Zagreb-Ivanja Reka-Šćitarevo bio je jedan od najjačih i najsigurnijih, jer su postojale mogućnosti da se iz grada izlazi u više pravaca. Uz to je za taj kanal bilo mnogo pogodnih zbornih mjesta u gradu gdje su se mogle formirati kolone za otpremu. Prema broju ljudi za otpremu i veličini kolone, biralo se zorno mjesto najprikladnije s obzirom na okolicu. Od Šćitareva, prve relejne stanice, išlo se preko Pokuplja-Horvata-Okića i dalje na teritorij Žumberka. Velika prednost ovog kanala bila je i u tome što je većinom vodio preko poluoslobođenog teritorija i mogle su se mijenjati maršrute, da ne bi bilo upadljivo kretanje uvijek kroz ista sela.

Ivan Mušnjač-Mali

Kanal Zagreb-Vrapče preko Jarana i Save za Remetinec imao je pozitivnih i negativnih strana. Pozitivno je bilo što su zborna mjesta bila prikladna za formiranje kolona za daljnju otpremu, jer su ta mjesta bila dosta frekventna, pa okupljanje ljudi na njima nije bilo toliko upadljivo. Daljnje kretanje do Save bilo je omogućeno u više pravaca. Negativno je bilo što je ljude trebalo prebacivati preko Save po petero, pa su oni koji su čekali na obali bili u opasnosti. Opasnost su bili i ribiči kojih uvijek ima uz Savu, a nije se znalo tko su odnosno kako misle. Od Save se išlo preko Remetinca ili Stupnika-Horvata i Okića za Žumberak. Taj se kanal manje koristio. Članovi odbora za otpremu odgovarali su za ljude, pa su uvijek birali sigurnije kanale.

Kanal Zagreb preko Savskog mosta do Remetinca bio je prikladan i skraćivao je put s obzirom na pravac kretanja, ali zbog nesigurnosti i neprikladnosti zbornih mjesta i pravca izlaska iz grada, bio je dosta opasan. Koristio se kratko vrijeme u 1942. godini, dok su domobranci čuvali stražu i kontrolirali most. Kad su te dužnosti preuzele ustaše, kanal se koristio u iznimnim slučajevima samo s propusnicama i odobrenjem ustaških vlasti. Nije bio pogodan za izvođenje većih grupa ljudi, a pored toga na mostu su bile česte kontrole.

Znalo se dogoditi da uslijed provale bude izdan i najsigurniji kanal, pa se neko vrijeme nije mogao koristiti. U tom slučaju pronalazili su povremeni kanal uz mnogo veće mjere opreza. Za Žumberak su dolazili u obzir kanali preko Podsuseda prema Samoboru i preko Zaprešića prema Bregani, zatim preko Samoborskog gorja.

Na svim navedenim kanalima često su se mijenjali smjerovi kretanja, kao i zborna polazna mjesta, da grupiranje ne bi bilo upadljivo za okolicu. Isto tako, po izlasku iz grada mijenjale su se maršrute kako se ne bi uvijek išlo kroz ista sela.

Organizacija i način odvođenja ljudi i otpreme raznog materijala za NOV

Ustanak u zemlji brzo se širio i razvijao i u neposrednoj blizini Zagreba. Paralelno se razvijao pokret u gradu. Razne akcije, sabotaže i diverzije postale su sve češće i masovnije. Usprkos žestokim represalijama od strane ustaša i okupatora, pojačavaju se i diverzije u raznim oblicima. Hapšenja su sve češća, ljude masovno strijeljaju i vješaju po gradu na javnim mjestima. Obično je za jednog okupatorskog vojnika ili agenta strijeljano po deset, pa i više talaca. Zatvori su bili puni, ponajviše nevinih ljudi koji su čekali odmazdu. Svojim represalijama ustaše i okupatori pospješili su masovni odlazak u partizane. Radom u pokretu aktivisti su se brzo kompromitirali, pa su morali napuštati grad. Sve je to iziskivalo dobra organizaciju odvođenja ljudi iz grada.

Tvornički i ulični NOO-i kao i odbori na fakultetima, te partijske ćelije i aktivisti svih nivoa i forama bili su glavni nosioci mobilizacije ljudi i prikupljanja opreme i materijala u gradu za partizanske jedinice. Svi zaduženi iz uličnih i tvorničkih odbora i partijskih ćelija prijavljivali su svojim matičnim odborima ljude koji su se odlučili za odlazak u partizane. Odbori su za svakog draga i drugaricu koji su trebali ići u partizane davali kratku biografiju i karakteristiku, što se slalo u matične odbore. Dokumentacija je preko veza išla dalje u rajonske komitete, a odatle u odbor za otpremu.

Ivan Mušnjak-Mali

Osobne veze između uličnih, tvorničkih i drugih odbora sa zaduženim drugovima iz matičnih odbora bile su svakodnevne u vezi s odlaskom ljudi u NOV i prikupljanjem materijala. Isto tako i veze između rajonskih komiteta i matičnih odbora, i između rajonskih komiteta i Sveučilišta s članovima odbora za otpremu. Veza između Mjesnog komiteta KPH Zagreb i članova odbora za otpremu bila je također svakodnevna preko člana Komiteta zaduženog za rad odbora. Pored toga članovi odbora su svakodnevno održavali veze s relejnim punktovima, što je ujedno bila i kontrola kanala. Odbor za otpremu je uvidom u dokumentaciju za ljude koje treba otpremiti i na bazi usmenog referiranja stvarao plan za formiranje grupa za odlazak iz grada.

Unaprijed se precizno razrađivala brojnost grupa, zborna i polazna mjesta, točno vrijeme dolaska na zborna mjesto i polaska s njega, oznaka vodiča grupe, način odijevanja ljudi koji odlaze, pribor koji smiju sa sobom nositi. Unutar grupe određivani su vođe trojke ili petorke, zatim pravac kretanja na kanalu i odstojanje u koloni, i što raditi u slučaju nailaska neprijatelja ili smetnji na mitnicama. Grupe za otpremu bile su obično formirane od po 10-20, pa i više ljudi. Ako je slučajno bilo više grupa, onda se za svaku grupu odredilo zborna - polazno mjesto. Svaka grupa bila je podijeljena na podgrupe od po 3-5 ljudi, a na čelu podgrupe određivao se čovjek za održavanje veze s ostalim podgrupama. Dan prije odlaska bi s vođama podgrupa održao vezu član odbora koji bi sljedećeg dana bio vodič cijele grupe. Tada bi davao temeljite upute vođama podgrupa, odredio odstojanje u koloni za vrijeme pokreta, ponašanje u tijeku pokreta i održavanje veze s prethodnikom u koloni. Nakon toga bi vođe podgrupa održali veze s članovima svojih podgrupa i prenijeli na njih sve dobivene upute i zadatke. To su bile posljednje veze pred odlazak.

Polazna zborna mjesta obično su određivana u pravcu kretanja kolone. Nisu smjela biti previše prometna i morala su biti pregledna, da bi se u slučaju upada agenata moglo izbjeći hapšenje. Odbor je posebno vodio računa o odijevanju ljudi, o čemu su dane temeljite upute. Nije se dozvoljavalo nošenje rublja ili obuće, niti bilo kakvog pribora, niti kovčega i naprtnjača, što bi ih putem opterećivalo i u slučaju pretresa kompromitiralo.

Član odbora za otpremu - vodič redovito bi nekoliko minuta ranije biciklom došao na zborna mjesto, da ga promotri i prikupi ljude. Ako je bilo sve u redu, dao bi znak za pokret. Odredio bi pravac kretanja s odstojanjem od 150 do 200 metara. Vodič bi išao na čelu kolone, a ponekad bi biciklom svratio do začelja provjeravajući je li sve u redu. Na cijeloj maršruti do prve relejne stanice određivao je odstojanje u koloni zavisno od terena. Ukoliko bi promet bio veći, odstojanje je bilo manje, kako bi svaki u grupi mogao pratiti svog prethodnika u koloni. Svaki čovjek u grupi poznao je samo vođu svoje podgrupe. Glavnog vodiča imali su mogućnost upoznati tek dolaskom na relejnu stanicu. Bila je nužna stroga konspirativnost, jer su Gestapo i Ustaška nadzorna služba nastojali pod svaku cijenu prodrijeti u organizaciju prebacivanja ljudi iz grada i otkriti kanale. Polazak iz grada obično se određivao u popodnevnim satima od 18 do 19,30 sati, zavisno od godišnjeg doba i prilika u okupiranom gradu. U to je vrijeme frekvencija preko mitnice izlaska iz grada bila najveća, što je pogodovalo izvođenju ljudi. Dolaskom na prvu relejnu stanicu predavalo se dalje ljudstvo, dokumentacija i materijal. Za svakog čovjeka je izdavana propusnica koja je

Ivan Mušnjak-Mali

služila kao dokument da odlazi u partizane organizirano. Kao takav je primljen u odred na oslobođenom teritoriju. Svaka propusnica bila je potpisana ilegalnim imenom ovlaštenog druga iz odbora za otpremu. Potpisi drugova ovlaštenih za potpisivanje propusnica bili su poznati drugovima iz odreda kojima su ih konačno dovodili. Na prvoj relejnoj stanici razoružavani su oni koji bi sa sobom ponijeli bilo kakvo oružje. To je važno i za uniformirane ljude i za sve profesije. Razoružavani su radi sigurnosti, jer nije bilo isključeno da neprijatelj ubaci svoje ljude koji bi putem mogli pobiti vodiče i zagospodariti situacijom.

Samo u razdoblju od rujna 1942. do kolovoza 1943. godine, otpremljeno je preko navedenih kanala u pravcu Žumberka oko 1.180 drugova i drugarica. U tijeku 1942. godine prebacivali smo ih svaki drugi dan, a u 1943. godini skoro svaki dan. Bilo je slučajeva da su u jednom danu, samo na jednom kanalu, prebacivane grupe po 20 do 25 ljudi.

Jačanje snaga NOV-a, stvaranje slobodnih teritorija i izvođenje više uspješnih akcija u neposrednoj blizini Zagreba pospješilo je prijavljivanje ljudi svih slojeva za odlazak u partizane.

Sve manje i manje ih se odazivalo pozivima za neprijateljsku vojsku. Svaka mobilizacija ustaša i okupatora bila je ujedno i mobilizacija u našu korist. Velik dio mobiliziranih izbjegavao je odlazak u neprijateljske jedinice i prijavljivao se za partizane. Usporedo sa sve većim pritiskom na veze za odvođenje ljudi u NOB, pružale su se i mogućnosti neprijatelju za ubacivanje konfidenata. To je otežavalo rad članova odbora za otpremu, ali nitko od dobrovoljno prijavljenih za odlazak u partizane nije smio osjetiti da postoje bilo kakve poteškoće za odlazak iz grada. Ljudi su se pod svaku cijenu morali prebacivati iz grada, pošto je njihov opstanak u gradu postajao nemoguć, naročito poslije odbijanja da idu u neprijateljsku vojsku. Uz to bi svako malo duže čekanje na odlazak moglo pokolebati pojedince. Članovi odbora za otpremu, svjesni toga, trudili su se da svi prijavljeni ljudi budu na vrijeme otpremljeni iz grada. Iz Zagreba je u partizane otpremljeno najviše ljudi iz redova proletarijata, zatim sveučilišne i srednjoškolske omladine. Pored toga otpremljeno je dosta nosilaca raznih stručnih profesija iz redova inteligencije.

Prikupljanje i otprema ljudi, materijala, lijekova i obavještajnih podataka bili su dobro organizirani. Svaki čovjek je imao svoja zaduženja i zadatke. Ništa se nije radilo neorganizirano ili neplanirano. Konspiracija, važan faktor na takvim poslovima, bila je na visini. Samo tako mogli su se uspješno obavljati zadaci na tom polju. Neplaniranje, neopreznost i neodgovornost omogućilo bi neprijatelju ubacivanje svojih ljudi.

Ponekad bi se u partizane uputio po koji avanturist, koji bi nakon određenog vremena dezertirao. Povratkom u Zagreb Ustaška nadzorna služba tražila je od njega da izda sve što znade. Preko takvih neprijatelj se donekle upoznao s organizacijom prikupljanja i otkrivaio kanale za izvođenje ljudi. Takvi su slabici za vodiče bili velika opasnost, jer su im nakon toga postavljane klopke za hapšenje. No, svaki takav dezertir mogao je otkriti samo dio kanala iz grada do prve relejne stanice, jer se kretalo po danu. Dalje - do dolaska u odred - kanal se teško mogao otkriti, jer se kretalo većinom po noći. Zbog toga su se često morali mijenjati kanali u pravcu Žumberka. Bez obzira na sve poteškoće i opasnosti pronalazili su se novi kanali. Prekida veza sa Žumberkom nija bilo, kanali su iz Zagreba kontinuirano radili u svakoj situaciji.

ISJEČAK IZ SJEĆANJA KOJA NIKAD NE BLIJEDE

FRANJO PA VLETIĆ-FRENK

Bio sam sudionik njujorškoga radničkog pokreta u naprednom klubu Hrvatski kulturni centar i član Američke komunističke partije. Kad su Englezi preko tih organizacija zatražili dobrovoljce za partizane, javio sam se odmah. To je bilo negdje oko 9. svibnja 1941. g. Krenuo sam u Kanadu gdje sam se priključio kanadskoj grupi dobrovoljaca u kojoj su bili drugovi: Pavle Pavlič, Nikola Kombol, Petar Erdeljac, Ivan Starčević, Marko Pavičić, Anton Šimić, Vučko Vučković i ja. Kao najstarijeg među nama, Pavla Pavlića, izabrali smo za vođu puta. Svi u grupi bili smo komunisti.

Iz Toronta smo krenuli 10. 10. 1942. g. za New York, odakle smo 24. 10. 1942. nastavili put za Srednji istok. Putovanje je trajalo 4 mjeseca, preko raznih mora i njemačko-japanskih podmornica na Atlantiku i Indijskom oceanu, da bismo se konačno 16. 2. 1943. usidrili u luci Suez. Drugog dana smo se našli u Kairu. Tu smo zatekli moju američku i prvu kanadsku grupu, kojoj je bio na čelu Nikola Kovačević-Stari. Nakon oko 3,5 mjeseca raznih vježbi i tečajeva u Egiptu i Palestini i padobranskih skokova, krenuli smo preko Sahare pored Tobruka u Libijsku pustinju, u vojni kamp. Tu je, nedaleko od mediteranske obale, bio aerodrom Derna, s kojega smo pokušavali uzletjeti osam puta za Jugoslaviju. Uvijek smo imali neki peh, čak smo jednom bili nad Likom, ali zbog nejasnih znakova i vjetrova vratili smo se. Konačno smo 5. 7. 1943. uzletjeli iz Deme i već u prvim satima 6. 7. skočili u Liku na Babin Potok kod Vrhovina: Klobučar Mihajlo, Vučković Vučko i ja.

Nakon dva dana krenuli smo iz Glavnog štaba Hrvatske iz sela Bogdanović za Sloveniju. Vozili smo: dva brdska topa, oko 120 granata, eksploziva, diverzantske mine, štapine i druge stvari koje je prije nekoliko dana avion bacio u Lici jer nije našao cilj u Sloveniji. Put je bio težak i naporan. Bilo je raznih prepreka, pretovara i čekanja zbog borbi u okolici Bosiljeva, tako da smo dugo čekali slovensku vezu na Kordunu, u Perjasici. Na kraju je došao vod Levstikovog bataljona, koji nas je štitio i pratio preko cesta, pruge i rijeke. Noću 20. 7. 1943. stigli smo na brdo Maverlen, iznad Črnomelja. Bilo je pucnjave i talijanskih kanonada, ali bez štete po nas. (U knjizi Ratka Poliča: Belokranjski odred on je pisao o grupi Engleza koja se kretala prema Sloveniji, a to je bila ta naša grupa.)

Ujutro su nas dočekali drugovi: Milovan Šaranović i Dragan Jevtić. Razgovarali smo o NOP-u i NOB-u, te našem dolasku i radničkom pokretu u prekomorskim zemljama. Kola s materijalom i našom opremom su još iste noći produžila do Stare Žage, gdje smo došli 21. 7. 1943. i istog dana oko 13. sati krenuli za Glavni štab Slovenije na Kočevski rog.

U Glavni štab Slovenije došli smo 21. 7. 1943. g. Drug Pavle Pavlič, koji je zajedno s nama došao iz Kanade, odveo nas je u brvnaru kod druga B. Kraighera. Zatim smo pošli u baraku kod majora Jonesa i Aleksandra Simića, poznanika iz Kaira. Oni su skakali u Lici, a došli su u GŠS 28. 6. 1943. g. Uz njih je došao i P. Pavlič. Smjestili smo se u brvnaru nasuprot brvnari GŠS.

Drugog smo jutra odmah počeli raditi. Radiostanica majora Jonesa bila je u kvaru. Hitno smo postavili našu, te počeli otpremati i primati brzozave kojih se

Franjo Pavletić-Frenk

nakupilo mnogo. Trebalo je javljati istinu o NOB-u, da se raskrinkaju četnici, Bela garda i svi izdajnici naše zemlje. To su bili i brzojavi kojima se tražila što veća pomoć u ratnom materijalu, oružju i eksplozivu. Simić i ja smo se danonoćno izmjenjivali na radiostanici, a u šifriranju i dešifriranju su nam pomogli ostali drugovi uz majora Jonesa.

Obavljao sam dužnost prevodioca između Jonesa i drugova iz GŠ Slovenije. Drug Luka pokazivao je plan napada na Žužemberk koji je započeo. Pred početak borbe, na jednom sunčanom proplanku, u popodnevnom satima, nedaleko od Žužemberka, postrojile su se brigade sa svojim komandantima u polukrug. Pred njima su bili na travnatom uzvišenju komandant Rozman Franc-Stane, Boris Kidrič, Edvard Kardelj, Luka Leskošek, major Jones i ja. Drug Kidrič je gromkim vatrenim govorom pozdravio brigade i objelodanio napad na Žužemberk. Te noći, 24. VII. 1943-, je nastao pakleni krkljanac oko tog gradića. Rukovodioci su promatrali s jedne uzvišice bitku, nedaleko od nas bio je postavljen i jedan od ona dva topa koji je gađao u čvrstu tvrđavu u koju se neprijatelj povukao iz gradića. Sve je okolo uz Žužemberk palo u ruke naših boraca, osim te tvrđave, koja je dominirala nad okolicom. Da je bilo 10 onakvih topova, ne bi bilo dovoljno za osvajanje tih debelih zidina. Oko nas su zvižkali meci. Povukli smo se u zaselak i sjeli na slamu koja je ostala na guvnu. Vjerojatno se tu tog dana vršilo žito. Netko je došao iz operativnog štaba i pozvao nas da uđemo u kuću. Samo što smo ušli na vrata, na onu slamu je pala bacačka mina. Slame je nestalo, a ostala je velika crna rupa. Kakva je to partizanska sreća! Te noći su za dlaku mogli poginuti svi glavni rukovodioci, Jones i ja uz njih. Major Jones je mnogo cijenio borce NOV-a i tražio je pomoć za njih. Pisao je Churchillu i poručio je - „Mi nismo ovdje potrebni, ako ne budete slali ono što od vas tražimo za partizane koji se herojski bore protiv zajedničkog neprijatelja.“

Pozvani smo 4. na 5. 8. 1943- od Izvršnog komiteta Osvobodilne fronte u Bazu 20. Tu su bili major Jones, Pavle Pavlič, Vučko Vučković, Mihajlo Klobučar i ja. Pridružili su nam se poručnik Lenščak i narednik Viktor. Primio nas je drug J. Vidmar i drugovi: Boris Kidrič, Marjetka (Zdenka Kidrič), E. Kocbek, M. Breclj, L. Leskošek, D. Kveder, France i drugi aktivisti. Bio je tu i sin druga Vidmara, dječak po imenu Tit. Započeo je razgovor o našem dolasku, putovanju, o radničkom pokretu u Sjedinjenim Državama i Kanadi, o svemu i svačemu. Pozvani smo u brvnaru, na partizansku večeru, uz koju smo nastavili čavrljati duboko u noć. Bilo je pjesme i plesa, sve dok nismo pred ranu zoru napustili Bazu 20 s vodičem za Glavni štab Slovenije.

Samo što sam malo zadrijemao, probudio me drug Roman da pođem u neku uvalu na Rogu i objasnim kako se rukuje eksplozivom "plastic" i 808 za razaranje pruga, što smo ih dovezli iz Like. Objasnio sam im sve o eksplozivima: plastik, "guncatonu" i "808", te detonatorskim vrpčama i plastičnim defenzivnim ručnim granatama, nagaznim minama. Pokazao sam na mjestu kako djeluje - na jednom drvu, bezgoreća eksplozivna vrpca i neke druge sprave za tu svrhu. Neke stvari je pribilježio kurir iz Ljubljane da ih još sam malo prouči, prije nego što usmeno prenese tamo gdje mora.

6. 8. 1943. major Jones i ja krećemo s drugovima Leskošekom, Marjetkom, Kocbekom, Mikužem, Francetom, Puharovom i drugim aktivistima za Belu krajinu, i stižemo 7. 8. u Suhor. Tu nas dočekuje okružno rukovodstvo s drugom

Franjo Pavletić-Frenk

Očkom na čelu. Obilazimo selo Drage, gdje se nalazi Belokranjski odred sa štabom u jednoj bivšoj trgovini. Drugovi iz Odreda vode nas po selu i pokazuju školu, gdje djeca uče unatoč ratnom stanju i neprijateljskoj blizini. Djeca su nešto izrecitala iz partizanskih borbenih pjesama, što ih je naučio mladi partizanski učitelj Gabre Bogdanović, za čije sam ime saznao kada sam ponovo stigao u Drage. Obišli smo Jugorje i još neka sela odakle su nam drugovi Leskošek, Očka, Marjetka i drugi pokazali suncem obasjano Novo Mesto, u dolini, s talijanskim okupatorom i domaćim izdajnicima u njemu. Vraćamo se kroz Drage, gdje su nam domaćini iz Odreda u gostionici priredili partizanski ručak. Pojavio se kod našeg stola stariji čovjek koji se predstavio i započeo s nama razgovor na engleskom, s američkim naglasom. Major Jones se obradovao tom razgovoru sa starim povratnikom Jankom Perenčevićem iz SAD, koji je ostavio polovicu djece u Americi, a s drugom polovicom vratio se u svoj rodni kraj. Kuća u kojoj je Odred i gdje mi ručamo, vlasništvo je njegove kćeri i zeta. Major se čudio odakle su sve ljudi krenuli u svijet za kruhom.

Drugog dana, 8. 8. 1943- prisustvovali smo velikom zboru žena i popodne narodnom mitingu. Skupilo se veliko mnoštvo svijeta iz Bele krajine i Žumberka, dolazili su čak i iz okupirane Metlike. Do podne su na zboru govorili: Kocbek, Leskošek, Jones i Puharjeva, koja je dugo govorila o borbi žena za emancipaciju i slobodu u društvu. Poslije kraćeg odmora započeo je miting na kojem je govorio drug Kocbek i mnogi drugi drugovi. Kasno popodne nastalo je veselje uz pjesmu i ples. Predvečer došao je u Suhor s nekoliko svojih drugova Milan Žeželj, komandant 19- proleterske brigade. Na kartama su nam pokazali dokle sve seže oslobođeni teritorij na Žumberku i okolici. Trećeg dana bio je sastanak kojem smo svi prisustvovali. Bira se odbor AFŽ. Izabrana je i drugarica Kidrič. Drug Luka imao je sastanak s političkim aktivistima, a mi smo pozvani u Lokvice kod brata druga Kocbeka. Krenuli smo konjskom zapregom. U Lokvicama su nas oduševljeno dočekali. Tu je bilo dosta starijih ljudi - povratnika, koji su znali engleski, jer su nekada lutali bijelim svijetom, pa su imali što kazati majoru Jonesu.

U vrtu domaćina Kocbeka (što je rijetkost u partizanima) imali smo bogat ručak. Kasnije smo s jednog uzvišenja razgledali Metliku, u kojoj su bili Talijani i domaći kvislinzi svega nekoliko kilometara zračne linije od nas.

Drugovi Pavlič i Klobučar, u međuvremenu su pošli s nekim drugovima pregledati terene za doček aviona, koji će padobranima spuštati materijal. 13. 8.

1943. g. već je Klobučar u Žumberku - u selu Drage, gdje mu se moramo Vučko i ja odmah priključiti radi dočeka aviona. Pred polazak dogovorio sam se s referentom za veze da ću nekog u odredu poučiti šifriranju i dešifriranju brzjava, pa mogu imati preko moje radiostanice vezu s njima. Dao mi je malu knjižicu autora Mateja Bora: Pjesme, za šifriranje i dešifriranje poruka, ujedno mi je napisao pismo za komandu Odreda u Dragama. Natovarili smo na mazgu svu našu opremu, radiostanicu, akumulatoru i mali agregat. Iz Baze 21 na Rogu javili smo u Kairo položaj nove točke za primanje vojnog materijala koji se spušta padobranima iz aviona. Kota Oklinak bila je naznačena za orijentir pilotima, a vatra i znakovi na zemlji palit će se na visoravni sjenokoša iza sela Popovići, uz određeni znak raspoznavanja zemlja - pilot, koji se mijenjao svakog dana.

Franjo Pavletić-Frenk

Vučko i ja smo drugog dana rano ujutro stigli u selo Drage u Štab Istočnodolenjskog odreda, komandantu Vasji i polit, komesaru Jovanu. Probudili su i Klobučara koji se nalazio nedaleko od štaba. Poslije ručka postavili smo radiostanicu u zidanici kuće obitelji Damjanović. Zatim smo pošli do terena gdje ćemo primati avione. Tu je već bilo narezanih drva za vatre i jedno malo sklonište od drva i pruča za slučaj nevremena. Dakle, sve je bilo spremno, samo da avioni dolete.

Ekipa je oformljena od boraca iz Odreda, da prikupljaju bačeni materijal koji će se dovoziti u Drage volovskom zapregom. Odred će brinuti o dovozu i daljnjoj otpremi materijala. Zapege su davali seljaci Draga, Ravnaca i prema potrebi iz drugih sela.

Svake druge noći dolazio bi po jedan avion koji je bacao sve više oružja, municije različitog kalibra, eksploziva "plastik" i "808", odjeće, cipela, protutenkovske puške i druge stvari.

Teško je nešto određeno reći o količini i vrsti tereta, pa čak i broju aviona, jer nažalost, nismo vodili nikakvu evidenciju. Ne samo u Dragama, već ni drugdje gdje sam primao avione koji su padobranom ili bez njega bacali materijale na zemlju. Znalo se desiti da bi isti avion nakon polovičnog bacanja odletio dalje baciti letke, da bi se ponovo vratio na prvobitni cilj izbaciti zaostali teret, tako da smo dolje na zemlji često bili u nedoumici koliko je bilo aviona, sve dok nas nisu informirali o broju uzletjelih aviona i eventualno ljudi koji će iskakati.

Mi smo od našeg dolaska u Drage do mog odlaska primili oko 8-10 aviona. Poslije prva dva aviona sve je više dolazilo eksploziva, raznog oružja, štapina, detonatora, ručnih defenzivnih bombi, odjeće, obuće itd. Obično je svaki avion imao kuvertiranu specifikaciju ubačenu u neki kontejner ili omot, ali tome nije nitko posvećivao pažnju. Mnogo se žurilo, da se što prije raspakira i materijal šalje dalje. Nitko nije sačuvao te specifikacije, a danas bi dobro došle. Kome je u ono ratno doba padalo na pamet da to sprema? Mnogo vrijednije stvari su se tada ponekad bacale ili gubile. Uglavnom, metalni, teški kontejneri spuštani su sa svilenim padobranima, a kartonski omoti s pamučnim od žutice i pamučnih konopaca. To znaju stari iz toga kraja. Mnogi su od tih padobrana šivali košulje, ispleli veste ili pulovere. Obično bi poneki komad padobrana i užeta dobili oni koji bi vozili i pomagali NOP-u. Inače, padobrani su pretežno odlazili u partizanske radionice. Sav primljeni materijal dovezen u Drage raspakiran je i razvrstan pred podrum kuće u kojoj se nalazio Štab Odreda. Veći dio materijala sklonjen je u taj podrum, neke stvari u kući druga Marka Rebe, a odjeća i obuća u šupu N. Damjanovića koji je bio borac 13- prol. brigade. Iz tih skloništa materijal se, prema uputama Glavnog štaba Slovenije, hitno otpremao dalje. O tome se brinuo Štab Odreda. Ako bi nešto došlo za misiju, to bi otpremili njima na Kočevski rog.

Nakon kapitulacije Italije, primio sam brzojav da odmah dođem u Glavni štab Slovenije i ponesem svu opremu. Drugovi Klobučar i Vučković trebali su ostati u Dragama na dočekivanju.

13. 9. 1943. krenuo sam iz Drage konjskom zapregom natovarenom radiostanicom i ostalom opremom.

14. 9. 1943. našao sam Glavni štab Slovenije u Soteski, u Auersbergovi dvorani, gdje su do prije nekoliko dana haraćili Talijani. To je bila ogromna zgrada na dva

Franjo Pavletić-Frenk

kata i suterenom, gdje su bile prostorije za posluđu, kuhinja, blagovaone, kao u nekom hotelu. Na suprotnoj strani bile su staje i razne radionice. Znali su grofovi i baruni živjeti! Kreveti su imali svilene baldahine! Jučer sam spavao u jarku, a danas pod baldahinom. Možda, čak u krevetu gdje je nekad spavala Marija Terezija. Partizanski život!

Dakle, tu je bila cijela Baza 21 i 20, svi na okupu. Major Jones je imao svoju sobu, a Simić i ja svoju. U jednom tornju na drugom katu smjestili smo radiostanicu i nastavili posao. Obroke smo uzimali svi skupa u donjim prostorijama. Tako sam upoznao druga Dedijera. Imao je bijeli zavoj preko glave. Pričao je o rani na glavi i gelerima koje bi morao vaditi iz rane. Sirnica je upitao: „Zašto ne otvaraju drugi front?“ Njih dvojica su se poznavali ranije iz Beograda. Sreli smo i druga Bakarića. Nismo ga vidjeli od našeg dolaska u Liku. Ovdje su se počeli okupljati delegati sa sveslovenski zbor. Simića i mene s radiostanicama premjestili su radi sigurnosti izvan granice u malu kuću osnovne škole. Tu smo spavali i radili danonoćno. Hranili smo se u gradini.

1. listopada 1943. u Kočevju je zasjedao SNOS (zbor). Bio je prisutan major Jones. Neki drugovi su se povlačili natrag na Rog, a nas s radiostanicom upozoravali su da budemo na oprezu, da budemo brži i što kraće u eteru.

20. listopada ponovno jašem u Drage, nosim poruke i šifre za dočekivanje aviona. Jašem preko Starih Žaga i Semiča, pa kroz selo Klupci na cestu Novo Mesto-Metlika, prema Dragama gdje me nisko nadletjela njemačka "štuka". Vjerojatno je bila na snimanju terena. Imao sam sreću da me nije rafalom pokosila. Drugog dana, 21. 10. 1943. neprijateljske jedinice presjekle su mi put za Glavni štab Slovenije. Povlačio sam se sa svojim drugovima u selo Popovići. Iz doline su se pretežno svi aktivisti povukli u žumberačka brda. Drage su ostale prazne, ostale su samo neke civilne osobe. Po cesti su se kretale neprijateljske jedinice različitog sastava. Bilo je među njima Nijemaca, Čerkeza, ustaša i četnika. Dolazili su iz hrvatske strane kroz Metliku prema Novom Mestu, dok su neke dolazile iz suprotnog pravca iz Novog Mesta prema Metliki. Usput su palili, ubijali i vješali. Kod Drage, na ulazu i izlazu, postavili su mitraljeska gnijezda i noću reflektorima prelazili preko šume i putova u brda. Iz Popovića sam se te noći, uz dva druga iz ekipe, tiho spustio u Drage, jer je ostalo nešto materijala u skrovištima. Da se ne bi seljaci kompromitirali, to smo pokupili i natovorili na sebe i konja, kojem smo prethodno krpama dobro omotali kopita, kako bi se u najvećoj noćnoj tišini izvukli iz Drage. U šupi smo uzeli svu odjeću, dva mitraljeza i dvije drvene kutije ručnih granata. Iz drugih skrovišta Odred je sve otpremio ili sakrio, jer tamo nismo ništa našli osim nekoliko praznih kontejnera. Seljacima smo dali savjet da ih odmah negdje dobro sklone, kako ih ne bi neprijatelj zlostavljao ako uđe u selo. Mi smo se sretno izvukli do Popovića i tu podijelili odjeću i ručne granate komandirima četa. Dva američka mitraljeza zadržali su drugovi iz ekipe, koji su sa mnom krenuli preko Doljana u Radatoviće. U Doljanima sam ostavio konja i sedlo u Smiljanićevoj kući.

U Radatovićima priključio sam se Klobučaru i Vučku, svi smo pomagali oko ranjenika koje su 13. prol. brigada i Žumberački odred evakuirali iz obližnje bolnice. Vučko je pošao uz 13. proletersku, pomažući ranjenicima pri povlačenju. Klobučar i ja ostali smo, jer on se morao vratiti na položaj, za slučaj da noću dođe kakav avion, a ja što prije u Glavni štab Slovenije. Tu su ostale i zaštitne jedinice

Franjo Pavletić-Frenk

partizanskih radionica. Bili su tu i neki aktivisti iz Ravnaca i Suhora, s drugom Očkom. Tek 29. 10. 1943- napustio sam Žumberak i pošao prema Glavnom štabu Slovenije.

Spustili smo se kroz šumu u dolinu i pred večer stigli u Ravnace, gdje smo u kući Krajačevih zatekli drugaricu Šlander i J. Smolea. Tu smo se smjestili. Neprijatelj je još prolazio cestom. Drugog jutra, 30. 10., napustih Belu krajinu, odnosno Ravnace. Povlačili smo se šumom i kroz sela udaljenija od ceste. Usput je komesar Leko posjećivao manje jedinice na koje smo putem naišli i prikupljao borce novoformljenih jedinica po padu Italije. Ova dugotrajna neprijateljska ofenziva dosta nam je nanijela štete i odnijela žrtava u oslobođenim dolinama. 4. 11. 1943. došli smo u neko selo iznad Starih Žaga kod druga Ivana (bivšeg željezničkog prometnika u Novom Mestu). Tu smo prespavali. Ujutro je drug Leko sa svojim suputnicima krenuo dalje, a ja sam ostao čekajući kurira iz bolnice na Rogu. U međuvremenu sam iz razgovora saznao kakav je pakao bio u dolini. Nijemci su palili i sve minirali po Starim Žagama i okolnim selima.

Stigao je kurir koji me odveo do Baze 20 na Rogu. Bilo je hladno i pao je prvi snijeg. Bio sam bez šinjela. Usput sam vidio pustoš što su je vandali ostavili za sobom. Bilo je uz rub ceste i puteljaka ubijenih mazgi i konja, s kojih je netko isjekao već zamrzio butno meso. U Bazu 20 došli smo oko 13 sati. Tu nije bilo nikog osim druga Matije (Ivan Maček). Svi drugi bili su u pokretu zbog njemačke hajke. Njemu sam ispričao sve o putu, dok sam čekao na drugog kurira koji će me odvesti u Bazu 21.

U Bazu 21 dopješačio sam u sumrak 5. 11. 1943- Tu su već bili drugovi Kidrič, Rozman, Avšič, Kraigher i neki drugi. Smjestio sam se na svoje staro mjesto. Iz štaba su tražili da ih detaljno izvijestim o svemu što sam vidio i doživio od 20. 10. do 5. 11. 43. I u ovoj su bazi svi bili u pokretu. Polako su dolazili i okupljali se. Veze nemamo. Radiostanica je u pokretu. Jedan telefonist pokušava preko talijanske radiostanice dobiti vezu, vjerojatno s Vrhovnom štabom, jer ga drug Kidrič stalno dolazi zapitkivati da li je stupio u kontakt. Telegrafist se trudi i kolega mu pomaže i stalno vrti pedale kao na biciklu, da bi preko generatora imao strujni napon.

Premjestio sam se u novu baraku. Tu je bila peć i dobio sam jednu deku. U baraci su već bili drugovi Puh, Mara Urbanova, Mikuž i kuharica Marči. Kako su drugovi dolazili, tako su svi ovu baraku popunjavali, jer je imala peć, mada je ta peć ponekad više dimila, nego grijala. Nakon dva dana stigoše svi naši, s drugom Gregorom na čelu, promrzli i umorni. Prvi put vidim potpukovnika Moora. Na leđima nosi radiostanicu. Tu su Jones i Simić i oni nose ponešto od opreme. Moje stvari i opremu su sačuvali. Baza je živnula. U baraci gdje sam ja, smjestili su se drugovi Gregor i doktor. Ponekad bi došao i Urban. Pavlića nema, vjerojatno on prima avione negdje prema ribničkom kraju. Iz Draga još nema ništa novo. Radioveze se uspostavljaju, ali imamo problema s akumulatorom. Motorni generatori su vani, vlažni, pokriveni snijegom, pa ih je počela hvatati korozija, te ih je nemoguće pokrenuti. Stoga baterije tovarimo na mazge da ih pune dolje u dolini. Otpremamo brzojave, traži se eksploziv, benzin, odjeća i obuća. Potkraj prve dekade studenog dolaze drugovi iz Baze 20: Rus, Kocbek i još jedan, meni nepoznat. Drugi su smješteni u drugim barakama, kreću prema Hrvatskoj na II. zasjedanje AVNOJ-a.

Franjo Pavletić-Frenk

16. 11. 1943- opet odlazim u Drage, nosim poruke sa znakovima, Klobučar i Vučko su ponovno zajedno. Primili su nekoliko zrakoplova. Drugog dana Vučko me ispratio i dao mi vodiča iz svoje ekipe da me vodi u Štab Odreda. Usput mi je ispričao da su avioni pretežno bacili eksploziv, šinjele, uniforme i sanitetski materijal. Tamo sam prespavao. Na odlasku mi je drug Vasja dao kurira za pratnju do Glavnog štaba Slovenije. U Bazi 21 sve se normaliziralo, osim što između majora Jonesa i potpukovnika Moora dolazi do trvenja. Major je uz nas shvatio pravu stvarnost NOB-a i njene potrebe, a potpukovnik nije prošao kroz tu "školu". Ostao je profesionalni vojnik engleskog imperija. Počela je prava zima, spremamo se za zimsko stanovanje u selu Črmošnjice koje se nalazi u dolini. Svi smo se spustili u dolinu. No, mene su s radiostanicom ubrzo vratili u Rog, u Bazu 21, radi sigurnosti. U međuvremenu avioni su spuštali materijal, zimsku odjeću, hranu itd. U okolici, prema Kočevju, iskakali su neki članovi anglo-američke misije. Neke od njih su uhvatili bjelogardisti, ali oni su im uspjeli pobjeći. Na čelu im je bio kapetan George Vučinić, sin našeg iseljenika. U Dragama su također spuštali materijal, ali koliko, nije mi poznato. Tamo su skakali i neki padobranci, iako to nije bio povoljan teren za ljude.

Potkraj prosinca 1943- drug Pavle Pavlič otišao je za Hrvatsku. Na odlasku je rekao da će u GŠH vidjeti što će biti s nama, i da će nam se odmah javiti. Zatim dolazi kurir iz doline s porukom da prekinem rad, da spakiram opet radiostanicu za eventualni pokret, jer nas neprijatelj traži. Ta tišina je trajala svega dva dana. Zapao je duboki snijeg i na samu Staru godinu 1943- ponovo sam uključio radio i preko etera slao i primao telegrame. Tih dana padao je neprekidno snijeg, pa uslijed zameta bilo je teško kuririma probijati se na Rog u Bazu 21. Zato sam 4. 1. 1944. sa svom opremom napustio Rog, uz pomoć komandira straže druga Sokola. S mukom smo se spustili njegovom prtinom u Črmošnjice.

5. ili 6. 1. 1944. uz pratnju vodiča krenuo sam u Drage. Put je bio mučan, iako u nizini nije bilo toliko snijega koliko na Rogu. Klobučar i Vučko još su bili na toj točki. Donio sam i nove znakove i poruku. Vjerojatno će opet tu neki skakati. To je bio moj posljednji kontakt s drugovima iz moje grupe u Dragama. Klobučar je otišao za Ravne prema ribničkom kraju, vjerojatno na Pavličevo mjesto. Vučko Vučković krenuo je 5. 2. 1944. za Štajersku. Tako se osnivala nova baza, jer su sada avioni imali veći doomet otkako su saveznici bliže našem kopnu.

U međuvremenu, ja sam opet s radiostanicom na Rogu. Snijega je još bilo mnogo, ali staze su bile prohodne, tako da su kuriri između mene i doline stalno komunicirali brzojavima. U svojoj baraci su Lenščak i Viktor. U štabnu brvnaru su došli Amerikanci. Čuo sam da su avioni bacali materijal na Oklinku i trojica su iskakala padobranom. Jedan od njih je poginuo. Pokopali su ga u Dragama. Primio sam pismo od druga Pavlića iz GŠH u kojem poručuje da ostanemo gdje jesmo i nastavimo svoju partijsku dužnost. Pismo je za nas trojicu. No, Klobučar je već negdje na ribničkom području, a Vučko na štajerskom. Radioveze nisu više s Kairo, već s Barijem u Italiji. Umjesto liberejtora dolijeću *doglasi*. Još bacaju materijal iz zraka padobranom i bez padobrana, ovisi o tome što se baca.

Konačno silazimo u selo Dragatuš. Drugom polovicom ožujka 1944. major Jones se sprema za odlazak preko Hrvatske. Zavolio nas je, a i mi njega. Zaista je podržavao i htio je pomoći NOB-u koliko je to bilo u njegovoj moći. Šef anglo-američke misije postaje potpukovnik Moore.

Franjo Pavletić-Frenk

Na zahtjev druga Gregora i Urbana trebao sam poći u Loški Potok na Hrib u Notranjskoj, da smijenim Marijana Fegeca koji nije dozvolio da se partizani istodobno koriste njegovom radiostanicom. Marijan Fegec je vjerojatno skakao padobranom s engleskim kapetanom Davisom, koji je kasnije iz Glavnog štaba Slovenije krenuo za Primorsku. Krenuo sam za Hrib 2. 4. 1944. godine, na mazgu smo natovarili svu opremu s radiostanicom, nešto hrane za mene i pratioca. Imao sam pismo za Marijanov opoziv u Glavni štab Slovenije, a da meni preda dužnost na Hribu. To je bila baza u šumi Medvedek, gdje smo primali avione, tj. bačeni materijal iz zraka. Predveče 3- 4. 1944. na ribničkom području u ekipi ugledah Klobučara. Dali su nam večeru, raspričali smo se o svemu i svačemu. Upoznao sam komandira ekipe druga Oberstara i druge. Meni i kuriru ustupili su svoja ležišta, jer oni su po noći otišli čekati avione. Klobučar je već nekoliko mjeseci tu primao avione i materijal: lijekove, sanitetski pribor, hranu, konzerve, oružje, eksploziv itd. Ispričao sam mu o Pavlovu pismu i Vučkovu odlasku. Vratili su se rano izjutra s uzaludnog čekanja. Rano smo 4. 4. 1944. krenuli prema Hribu kroz šumu Medvedek. Gazeći dubok snijeg propadali smo preko koljena. Mazga je jedva izvlačila noge. Oko podne smo stali da predahnemo. Nismo ni imali gdje sjesti, svuda dubok i moker snijeg. Kurir s Primorskoga je malo govorio, ali pametno. Sjećam se kurira iz Roga, Baze 21, kada mu je drug Luka jedno popodne rekao: „Uzmi nekoliko drugova, spusti se u dolinu i napucaj Švabe, da znaju da smo još u šumama, jer nas nisu posljednjom ofenzivom uništili.“ Vratio se i raportirao o svom uspjehu. Kasnih popodnevni sati naišli smo na rubu Medvedeka na neki župni dom, pokucali smo na masivna dvorišna vrata, promrzli i mokri. Otvorila je krupna starija domaćica i odbila nas. Onda se pojavio na vratima u crnoj mantiji tusti župnik. On nam reče, da je to sveto mjesto, da nemaju ništa. Zamolio sam: „Imate li malo tople vode, mi imamo čaja pa ćemo zaliti i popiti.“ Umjesto odgovora, zalupe nam vrata mrmrljajući: „Nemamo mi ništa za vas bezbožnike.“ Slegosmo ramenima. Upoznali smo humanost klera. Došli smo na ravnu cestu punu mokrrog raskvašenog snijega. Jedva smo hodali. Stopala nismo osjećali. Hrib je bio na domaku. U podnožju je mjesni odbor imao kuhinju za prolaznike, kurire i ostale namjernike. Dobili smo po tanjur kiselog zelja s puno tekućine, bez ikakvog začina. To nas je ugrijalo i zasitilo. Aktivistkinja koja je vodila tu kuhinju uputila nas je kako ćemo na Hrib, u kuću Panićevih. U sam sumrak stigli smo.

Ušli smo. Tu su nas dočekali kao da smo njihovi rođeni sinovi. Oprali smo se u toploj vodi. Dobili smo suhu odjeću, dok se naša pari i osuši. Priredili su nam večeru, palačinke sa sirom i vrhnjem i što ja znam što sve nisu metnuli na stol pred nas, a mi nismo mogli gotovo ništa jesti, jer smo se pred jedan sat najeli prijesnoga kiselog zelja. Razmišljao sam, kakvi smo to ljudi. Popodnevni susret sa školovanim "svetim" čovjekom, svećenikom, koji nam nije dao malo tople vode, a onda nasuprot njemu, običan prost kmet primio nas je otvorena srca i daje nam sve što najbolje ima u svom domu. Da, to je kuća partizana. Ima nekoliko sinova u raznim jedinicama, a jedan od njih koji im je uputio pozdrave, bio je u štabnoj četi.

Drugog jutra, 5. 4. 1944., otišli smo iz Panićeve kuće uz pratnju njihove kćerke za Bele vode u obližnjoj šumi, gdje se nalazila baza za primanje aviona. Tu sam zatekao Marijana Fegeca. Predao sam mu pismo iz Glavnog štaba Slovenije.

Franjo Pavletić-Frenk

Baraka za ekipu bila je prostrana, on je imao odvojen odjeljak za sebe i radiostanicu. Inače, nalazila se u šumi, pedesetak metara iznad ravne čistine, na kojoj su se palile signalne vatre, jer su avioni tamo dolijetali noću. Marijan je pokupio svoju opremu i krenuo s kurirom na put. Do našeg dolaska tu nije primljeno mnogo aviona. U baraci su bila dva borca iz ekipe, dok su ostali bili kod svojih kuća. Jedan od njih ispričao mi je kako nitko o njima ne vodi računa, hrane se kod svojih kuća, a ako dođe avion, onda brzo dotrče u bazu. To mi je ispričao drug Veseli, brat zamjenika komandanta područja na nadležnoj strani. Javio sam i opisao sve to drugu Gregoru i molio ga da mi popuni ekipu novim ljudima, te da uredi s mjesnim organima prehranu ekipe, kako ne bi bježali svojim kućama radi toga. Ubrzo je stigao mladi telegrafist Milan Vižintin. On se uz mene na aparatu usavršavao i omogućio sam mu da ima veze s onima s kojima je to morao imati. Učio sam ga šifriranju i dešifriranju, da bi znao u slučaju potrebe. 17. 4. 1944. došao je k nama J. Goodwin, novi šef anglo-američke misije u pratnji s drugom Gregorom. Nakon nekoliko dana, imali smo pravu partizansku samostalnu jedinicu koja se brinula o sebi i konspiraciji, jer neprijatelj je bio blizu (Kočevje i Ribnica). Kapetan Goodwin ostavio nam je za ispomoć američkog narednika Georga Hobsona.

Na toj bazi primali smo avione od 5. 4.-15. 6. 1944. g. Pretežno su u početku bacali eksploziv "plastik", "gun-coton", "808", mitraljeze češke zbrojevke, municiju i odjeću. Zatim su bacali hranu: brašno, rižu, čaj, šećer, dehidrirano meso i krumpir, lijekove i ostali sanitetski materijal, razne konzerve i cigarete. Znalo je doći po 2-3 aviona noću. Spuštali su materijal padobranom i bez njega. Desilo se da je koja vreća brašna pala na smreku pa kad se razdanilo, izgledalo je kao da je noću pao snijeg. Koliko smo aviona primili - ne znam, ali prema količini robe, dosta.

Tu bazu morali smo napustiti, jer su Nijemci i bjelogardisti specijalnim odredom tražili nas i počeli ometati naš rad. Vjerojatno su na svom terenu palili neke vatre, pa su dovodili avione u zabludu. Tako su neki piloti greškom izbacili teret koji je pao kod Kočevja ili Ribnice. Poslije tog događaja mijenjali smo znakove. Ne samo da smo bili ekipa za primanje, već smo se i branili u nuždi, koliko smo mogli. Prispjeli materijal posljednjih dana i sve što je bilo sakriveno oko nas u šumi, odvezli smo volovskim vozovima, koje su organizirali mjesni odbori u šumu Medvedek (mislim da je to pravo ime). Tu smo sve uskladištili, dobro pokrili padobranima i smrekovim granama. To so bile velike količine materijala i hrane. Za to nije nitko znao, osim naše ekipe i stražara koji su čuvali. U Ravne smo došli 16. 6. 1944. Organiziran je prijevoz i obaviješten je vojni i civilni ekonomat. Prema nalogu iz štaba 50% hrane bilo je za bolnice, 25% za vojsku, a preostalih 25% za narodne odbore koji će dijeliti prema potrebi civilima. Tako smo se riješili hrane, oružja i svega ostalog, što je bilo tu nagomilano i primljeno na Belim vodama.

Preko radioveze javljeno nam je da se za sada povučemo negdje u okolici i čekamo. Nakon nekoliko dana skrasili smo se u napuštenom i djelomično popaljenom selu Srednja Vas, nedaleko od Podpreske s jedne strane i (mislim) Travne ili Crne Vasi s druge strane, (ako se tako zove). Prema sjećanju tu smo došli potkraj mjeseca lipnja 1944.

Iz Srednje Vasi javili smo preko radioveze svoj novi položaj u Glavni štab Slovenije i čekali daljnje naredbe. K nama je navratio s kurirom potpukovnikom

Franjo Pavletić-Frenk

Moore koji se vraćao s akcije dizanja u zrak borovničkog mosta. Kod nas su pre-spavali i drugog jutra krenuli dalje.

Polovicom 7. svibnja 1944. primio sam brzojav iz Glavnog štaba Slovenije, da se sa svojom opremom odmah priključim grupi koja je krenula od njega, a sastanak je određenog dana u toliko i toliko sati na križanju ceste Prezid, pod selom gdje smo se nalazili. Na konjsku zapregu natovorio sam radiostanicu i opremu. Sa mnom je pošao vozar koji je znao put, a mislim i Milan Vižintin. Ostali članovi ekipe čekat će u Srednjoj Vasi, dok im ne pošaljemo poruku, što će biti s njima. Na određeno križanje došao je drug Dore, kapetan Benedikt, Martin ili Žiga, a možda čak i drug Gregor, oficir za vezu i Škotlandanin narednik Mac Gregor, stručnjak za otvaranje aerodroma na teškim terenima. Bio je tu i mladi inženjer (mislim), po imenu Pipan. Drug Dore nas je na određenom mjestu upoznao s komandom područja i komandom mjesta u Nadlesku koji će urediti sve s vlasnicima zemlje, jer ćemo im oduzeti njive i brinuti za radnu snagu koja nam je potrebna da u najkraćem roku otvorimo aerodrom. Dakle, sve što nam bude potrebno za formiranje piste, dobit ćemo preko navedenih komandi i uz pomoć kapetana Benedikta.

Za nekoliko dana osposobili smo od njiva, pravi aerodrom. Uspjeli smo dobiti - u Nadlesku - pistu od oko 1.200 m s brdima u zaleđu i pred prvom vatrom slijetanja, velikom vrtačom. U vrijeme rada bili smo bombardirani, ali bez veće štete po nas, jer smo ih zavarali. Prilikom tog bombardiranja ubijena su dva vola, a to nam je dobro došlo. Po sredini piste rasuli su oštre metalne predmete koji su nam zadali više posla jer ih je trebalo odstraniti, da bi avioni mogli normalno slijetati. Usprkos svemu, mi smo već 21. 7. 44. noću prizemljili prva dva aviona, koji su dopremili razni materijal i odvezli prve ranjenike koji su doveženi na pistu volovskim zapregama iz bolnica. Štab VII. korpusa bio je u Starom Trgu; on nas je štiti s dvije brigade dok smo i primali avione i evakuirali ranjenike. Nijedan avion nije aterirao ili se odlijepio od zemlje, a da nisam bio prisutan. S obzirom na znanje engleskog jezika, bio sam "djevojka za sve".

Došao je kontrolor da potvrdi sposobnost aerodroma. Avioni su slijetali preko brda, prelazili vrtaču i dodirivali tlo kod druge vatre, oko 200 m od vrtače. Drugi avion u kojem je bio kontrolor, dodirnuo je tlo samo 2 stope od ruba vrtače. Kasnije sam mu pokazao otisak kotača, gdje je u kojem je on bio dodirnuo zemlju. Smijući se rekao je: „I to se događa u ratu.“ Opet smo naglasili - druga vatra od vrtače. Nakon nekoliko dana došla je grupa od 5 članova pod vodstvom majora Škota, koja će voditi aerodrom. Major Škot donio je sa sobom svjetiljke na petrolej, reflektore i drugu opremu za aerodrom. Oni su kartografski obradili aerodrom i okolicu s brdima i svim preprekama, ali naša varijanta slijetanja je ostala s teže strane, a polijetanje s ranjenicima s lakše strane. Aerodrom je dobio šifrirani naziv L. G. Club, koji je unesen u savezničke zrakoplovne karte, kako bi se u nuždi tu mogli spustiti oštećeni avioni, ili iskakati posade aviona.

U razdoblju od 21. 7-10. 9- 1944. kada smo primili posljednja 4 zrakoplova, otpremili smo 700-800 teških ranjenika u Italiju na liječenje, u savezničke bolnice. Primili smo velike količine lijekova, sanitetskih instrumenata, hrane, oružja, municije, eksploziva, odjeće, benzina, nekoliko džipova s prikolicom itd. U navedenom periodu primili smo 38 *douglasa* i jedan danju *harriken*. Pored svih dužnosti koje sam obavljao, vodio sam brigu o savezničkim ratnim

Franjo Pavletić-Frenk

zarobljenicima koji su bježali iz raznih logora preko granica u ovaj kraj. Tu smo ih grupirali i slali pješke prema moru, u Dalmaciju, a ranjene smo otpremili avionom.

Dakle, u prvim satima 10. 9. 1944. u noći, samo što smo istovarali teret i ukrkali oko 100-200 ranjenika u 4 aviona, i ja se opružio na ležaju, dotrči komesar Vence i vikne s vrata: „Frenk, Nijemci su tu, već pucaju.“ Odgovorih mu: „Ta pucaju svaki dan!“ On meni: „Ne, ne, uistinu su blizu.“ Skočih do obližnje kuće po majora Škota i narednika Erika koji su se raskomotili, zatim odoh dignuti druge. Natovarili smo u prikolicu radiostanice i svu drugu opremu. Srećom, te noći došla su dva džipa s dvije prikolice. Jedan džip s prikolicom je ostao nama, a drugi je otišao s Englezima koji su došli istim avionima, a trebali su krenuti za Primorsku. Sve je bilo spremno, major Škot i ja pošli smo poprečnim putem na aerodrom da vidimo što je s aerodromskom opremom, i da li je sve odveženo s piste. Najviše nas je brinuo aparat S. Phones, nešto slično toki-vokiju. Da ga nismo imali, te noći ne bismo prizemljili avione. Na rubu šumice pred aerodromom ugledam našeg mitraljesca druga Tomaža iz ekipe, koji nam reče da je sve sakrio u jedno naše malo skrovište, a s piste su već svi otišli i odvezli prema Šmarati. U daljini se čula pucnjava, ali je oko nas bila tišina. Popesmo se svi uz dva partizana na prikolicu i džip i odvezosmo prema dvorcu Kozaršče. U šumici iza Kozaršča otkopčali smo prikolicu i Engleze tu ostavili, uz partizana druga Vinka, a George, partizan Kovačić i ja krenuli smo natrag da vidimo što je s ostalim drugovima iz ekipe. S jednoga kamenog mostića preko jarka vidjeli smo kako se naši povlače iz sela. U selu nije više bilo nikoga, osim onih koji su čekali svoje prijatelje, a naše neprijatelje. Preko vrtova vratili smo se cestom prema Kozaršču, ali su nam Nijemci i "beli" presjekli put. Georgu viknem: „Pritisni gas i samo naprijed, jer drugog izlaza nemamo. Tamo su Englezi i drug Vinko iz ekipe.“ Partizan Kovačić je pucao iz talijanske puške, a ja iz brzostrelke. Georg je, sagnuvši glavu, vozio dalje. Najgore je bilo to što su naši iz zapovjedništva područja s jednog brežuljka iznad nas pucali po nama. Nisu znali tko je u džipu, jer on je stigao noćas. Srećom, uočili su borbu pred Kozarščem, pa su prestali pucati. Tako se probismo kroz neprijateljsku prepreku s izrešetanim džipom, do ostavljene grupe, koja nas je čekala u šumarku, svega stotinjak metara od poprišta. Bez mnogo razgovora prikačili smo prikolicu i natovarili sve njih, pa krenuli dublje u šumu iznad Kozaršča. Džip se dimio kao "lokomotiva", jer je hladnjak bio sav izrešetan, a nama ništa. Od materijala neprijatelju nije palo ništa u ruke, osim dviju bačvi benzina koje su naši posljednji čas zatrpali u gnoj u Šmarati. Netko ih je vidio i izdao pukovniku Rupniku. Taj kraj je pretežno bio za Belu gardu. Bilo je po okolnim šumarcima još tereta na volovskim zapregama. To smo brzo razbacali s kola u grmlje, a volove vratili same da odvezu kola svojim vlasnicima. Izvlačili smo se kroz šumu prema cesti Nadlesk-Prezid, zaobilazeći sela pred Nadleskom. Na cesti smo se svi skupili pred jednom većom kućom. Bila je već noć. Neki su polijegali u kući, a neki vani. Drug Stane Oberstar bio je u kući. Još se nismo dogovorili o stražarenju. Ljudi su bili mrtvo umorni, nisu više mogli stajati od nespavanja, istovara, utovara, povlačenja i bez ijednog obroka. Upravo sam se opružio na suprotnoj strani od kuće, u jednom jarku, kad začujem topot konja od Prezida. Bio je to drug komandant Stane Rozman sa svojim vjernim drugom Tončekom. Pita: „Gdje vam je straža?“ Odgovorim: „Tek smo se sad ovdje skupili i ja sam

Franjo Pavletić-Frenk

ovdje, vani.“ Zatim ga je zanimalo nije li tko od Engleza pao ili zarobljen. Bio je zadovoljan kad je saznao da nije nitko iz naše ekipe pao, niti koji Englez zarobljen. Jedino od cijele ekipe, jednoga mladog partizana okrznuo je metak po šaci. Zatim je ušao u kuću i razgovarao s drugom Oberstarom i drugima. Brzo je nastavio put dalje prema selima bliže Nadlesku.

Drugog dana smo se vratili u Nadlesk. Mještani su nas veselo dočekali, jer smo bili svi živi, a rekli su im da su nas sve pobili. Također su govorili i bacali neke letke i u svojim novinama pisali da su se partizani znanog Frenka rudara obukli u savezničku uniformu. Nijemci su tvrdili da nema saveznika među partizanima. Taj napad na nas mnogima je poljuljao povjerenje prema Beloj gardi. U tom kraju bile su pretežno njihove obitelji. Sada su 100% bili uvjereni da su saveznici uz NOB i partizane. Neki su tražili da im napišem pisma za njihovu djecu u Ljubljani, da se vrate svojim roditeljima, jer biti uz Belu gardu, jest zabluda. Svima je bilo žao kad smo kroz dva dana napuštali Nadlesk.

Zatim sam krenuo s kompletnom grupom Engleza u džipu s prikolicom i vodičem za Črnomelj. Englezi su otišli u štab a ja odoh natrag po direktivi Glavnog štaba Slovenije s vodičem u kamionu na drvni plin po svu aerodromsku opremu i radiostanice u Nadlesk, da što prije počnemo operirati na aerodromu Otok blizu Metlike u Beloj krajini. U Nadlesku je sva oprema bila smještena u komandi mjesta. Moja ekipa već je krenula iz Nadleska pješice. Natovarili smo na kamion opremu i niz drugih materijala. Vozač je drvenim kockama naložio kotao, da se stvori što više plina za povratak u Belu krajinu. Istog dana kasno navečer stigli smo u Črnomelj. Drugog jutra krenuli smo u Otok. Pored jedne kuće pronašli smo pogodnu prostoriju za opremu. Major Mamilović imao je ekipu od nekoliko ljudi i čekao na nas da dođemo iz Notranjske. S Otoka sam otišao u Glavni štab Slovenije. Tu su već bili na okupu članovi grupe majora Škota. Major Škot je tražio da ja budem obvezno s njima na Otoku. To podržava i drug Gregor, oficir za vezu između misije i Glavnog štaba Slovenije. Bilo je tu još drugova oficira za vezu: Žiga, Martin B., Nada K. i France.

Iz štaba krenusmo džipom i prikolicom svi zajedno s drugom Gregorom na aerodrom, da upoznamo put do piste i pregledamo pistu za primanje aviona. Na nekim mjestima trebalo je pistu nabiti drvenim nabijačima. Označili smo mjesta za svjetilke i odredili stranu ateriranja i uzleta, otprilike pravac Metlika-Črnomelj. Taj teren služio je za vrijeme stare Jugoslavije kao pomoćni aerodrom za male lagane avione. Bio je često pod vodom (rijeke Kupe), naročito u jesen i zimi. Dobro smo ga nabili da bude teren tvrdi. Pista je bila nešto kraća od one u Nadlesku - ova je oko 800-1.000 m. Skoro s tri strane obilazila ju je rijeka Kupa. Izgledala je kao neki poluotok.

Ovaj aerodrom vodio se pod šifrom L. G. Piccadily Hoope. Mi smo bili smješteni s radiostanicom u Podzemlju, dok su ekipe za aerodromski rad bile na Otoku, razmještene u nekoliko kuća blizu piste. U početku bila je samo ekipa majora Mamilovića, a kasnije i moja ekipa iz Nadleska, pod komandom drugova Oberstara i Venceta. Oni su stekli dobro iskustvo na prvom aerodromu u Sloveniji. U Podzemlju su bili major Škot i Erik Pool u župnoj kući, trojica u kući Jerebovih i radiostanica s dvojicom telegrafista i sa mnom u jednoj bivšoj gostionici. Nedaleko od nas u jednoj maloj kućici živio je bivši političar i publicist Niko Župančič, veteran iz prvoga svjetskog rata.

Franjo Pavletić-Frenk

Na Otoku smo 17. 9. 1944. godine noću prizemljili pet aviona, s vojnim i drugim materijalom, po istovaru ukrkali smo u četiri aviona ranjenike koji su dovezeni volovskim zapregama na Otok iz udaljenih bolnica a peti je ostao zbog kvara na zemlji. Kamuflirali smo ga i ostavili stražu pored njega. 18. 9- 1944. danju doletio je avion s tehničarima i otklonio kvar na tom avionu. I njega smo kamuflirali da bi navečer poletio. Pred večer smo preostale ranjenike ukrkali i još neki drugovi poletjeli su tim avionima za Bari. Ranjenici su se prikupljali u improviziranoj bolnici u selu Črešnjevca da bi bili mnogo bliže aerodromu.

Toga istog dana, tek što smo spomenute avione otpremili, imali smo najavljen dolazak 18.-19- 9- četiri aviona. Po istovaru tereta ukrkani su ranjenici i otpremljeni na liječenje u Italiju. Uvijek smo sve dovezene ranjenike uspjeli ukrkati u avione.

Iz aviona koji je 19. na 20. 9- 1944. noću kružio nad nama spustio se Mac-Gregor, pod jednom rukom s psom. Istovaren je teret i otpremljeni su ranjenici. Gregor je malo poželio eksibicije, pa je upotrijebio padobran. 20. na 21. 9. noću prizemljili smo tri aviona. Kao i obično teret je istovaren, a sastojao se od vojnog materijala, sanitetskog, odjeće, hrane itd. Ranjenike smo otpremili i to je bila posljednja veća grupa u tom intenzivnom sedmodnevnom primanju i otpremanju aviona.

Dakle, u razdoblju od 17. 9- 1944 do 24. 9. 1944. prizemljeno je 15 aviona *douglasa*, od kojih je jedan došao danju, a posljednji ruski iz Barija. To su avioni koje imam zabilježene. Dalje nemam zabilježenih primanja, jer je neko vrijeme teren bio mekan i raskvašen i avioni nisu aterirali. Nešto kasnije došlo je do jednoga malog incidenta, pa je major Škot postao "persona non grata".

Po dolasku iz Notranjske u Belu krajinu dobio sam neku kožnu bolest. U našim prilikama nije bilo uvjeta da se brzo izliječim. Tako sam 20. listopada 1944. g. sjeo u ruski avion za Bari koji je bio popunjen našim političarima, meni poznatim i nepoznatim. Došli smo kasno u Bari. Mene su ambulantnim kolima odvezli u neku bolnicu, smjestili me u šator koji se nalazio u dvorištu.

Drugog jutra poslije dezinfekcije uveli su me u bolnicu. U prolazu svi su me promatrali, vjerojatno misleći kakav sam ja to vojnik i čiji. Na sebi sam imao baretku, bluzu s engleskim činom i padobranskom oznakom, ali hlače jahaće i duboke čizme koje su mi partizani napravili, za pojasom bombu i teški pištolj "colt". Kasnije je nastalo zapitkivanje: odakle, što, kako? Rekao sam: „Dolazim iz Titove Jugoslavije, moje domovine iza neprijateljskih linija.“ Sve vrijeme mog boravka u bolnici imao sam što objašnjavati i govoriti o našoj borbi u zemlji. Bolnički dani brzo su prošli. Isto popodne iznenadili su me posjetom drugarica Nada K. oficira za vezu s misijom i kapetan Goodwin, šef anglo-američke misije pri GŠ Slovenije. Rekli su mi, da je oslobođen Beograd. U Bariju sam susreo iz moje kanadske grupe druga Starčevića koji je bio pri Vrhovnom štabu s kapetanom Dikinom. Dao mi je jedno pismo Žumberčanina iz Vancouvera da mu odgovorim ako znam što o tom kraju. Ti krajevi su mi dobro poznati, ali ne vjerujem da će primiti jer i do sada pisao sam poneko pismo u SAD i Kanadu. Slao sam ih preko pilota iz domovine. Sumnjam da je itko što primio zbog cenzure. On me uvjeravao da napišem i predam njemu. Tako sam napisao pismo urednišva naših radničkih novina Novosti u Torontu, drugu Edu Jardasu.

Franjo Pavletić-Frenk

Vancouver, B. C.
September 15, 1944.

Dragi druže Ivane,
Čitajući našu štampu Novosti naišao sam na tvoj list koji je preštampan u istih, a isto mnoge druge listove koji dolaze iz stare domovine, ali nažalost nema ništa iz mog kršnog Žumberka. Stoga te molim, dragi druže, upitaj se da li je ... koji od mog kraja i kako postoji jer smo znati željni da li su naši slavni partizani unutra ili fašisti. Mi smo svi po navadi kao što si nas i ostavio. Želimo ti svi sve dobro u vašoj borbi, a mi ćemo nastojati da vas podpomognemo do pobjede nad fašizmom. Dolje sa njim, sloboda narodu.

Ilija Popovich
Atresu znadeš.

Novosti - Toronto, Ont. Saturday, January 6, 1945.

Pisma iz starog kraja

NEKA SVI ŽUMBERČANI BUDU PONOSNI NA SVOJ ŽUMBERAK

Niže pismo primio je drug Edo Jardas, od Franka Pavletića, koji je zajedno s još nekoliko naših drugova iz Kanade pošao u Jugoslaviju, da se rame uz rame bori s našim narodom za slobodu pregažene domovine.

Pismo glasi:

„Dragi druže Jardasu!

Rado ti se javljam poslije toliko vremena. Nisam mogao da ti se javim prije, zato što sam bio duboko u srcu naše domovine. Ja sam dobro, što se nadam da si i ti, kao i svi ostali naši drugovi. Svi drugovi, koji su bili sa mnom su dobro, jedino ne znam ništa pozitivnog za Marka Pavičića.

Dragi Edo, naši Sušačani su se pokazali odlično u ovoj svetoj borbi za našu novu federativnu Jugoslaviju. Ne samo naši Sušačani, već cijelo Hrvatsko Primorje. Čuo sam da se drugovi iz kršnog Žumberka interesiraju za njihove u kraju. Neka svi Žumberčani budu ponosni sa svojim Žumberkom. Žumberak, je dao sve što je mogao za Narodnu Oslobodilačku Vojsku i za progres čovječanstva. Poznata mi je općina Radatović, koja je odlična za partizane. Inače, sela su popaljena i dosta porušena po krvoločnom fašističkom teroru. Zato apeliram na sve Žumberčane, da rade sada više nego ikad prije, da pomognu žumberačkim slavnim borcima, kao i napaćenom narodu. Ne samo Žumberčani, već svi Jugoslaveni koji žive u Kanadi i Sjedinjenim Državama, dužnost im je da pomognu sada više nego ikada prije našoj slavnoj Narodnoj Oslobodilačkoj Vojski i Partizanskim Odredima, kao i našem napaćenom civilnom pučanstvu.

Druže, imao bi toliko da pišem, ali vrijeme ne dopušta, a ne znam da li ćeš i ovo dobiti. Nadam se da ćemo se skoro sastati u našem oslobodjenom Sušaku. Dolazi dan, dan slobode za sve nas, kao i za naš mili rodni kraj.

Bio sam dugo u našoj zemlji, sastao sam druga Starčevića, preko koga ti šaljem ovo pismo i uz njega prilažem moju sliku. Pošalji mi novine iz Kanade i Amerike na ovu adresu: Pavletić Frank "M" Military Mission.

Franjo Pavletić-Frenk

Želim svima drugovima dobar uspjeh u njihovu radu. Sve vas još jednom toplo i drugarski pozdravljam sa: Smrt fašizmu-sloboda narodu!

Frank Pavletić.“

Primili su to pismo i ja sam kasnije dobio te novine. Ma gdje se našao, uvijek sam mislio na NOP i NOB. Susreo sam i neke drugove iz njujorškoga radničkog pokreta i Kluba pomoraca. Među njima je tu bio i Milton Vulf, jedan od organizatora našeg polaska u Jugoslaviju. Bio je tu i Artur Bartul, moj prisni drug i mnogi drugi.

4. 11. 1944. dobijem obavijest da budem spreman, jer večeras polijeće avion za Sloveniju. Rekoše mi da ovaj neće sletjeti nego bacati materijal, pa ću i ja morati iskakati, ako to želim. Nije mi drugo preostalo. Piloti su me pitali kada sam posljednji put skakao. Reko im: „Pred godinu i po dana!“ „Pa zar vas nije strah skakati bez vježbanja?“ Kažem im da sam dosta vježbao u to vrijeme pješakeći po Hrvatskoj i Sloveniji.

Iskakao sam s visine od cca 800 stopa u mračni bezdan. Padobran mi pukne iznad glave. Ubrzo sam nogama dodirnuo neki rub njive i sjeo u jednu lokvicu vode. Povučem konopce da se padobran spljošti po zemlji. Čujem blizu šum vode. Avion se vraća, dadem mu znak: "O.K.", a u daljini čujem psovku: „Tko to svijetli tamo?“ Prepoznao sam glas druga Staneta Oberstara, komandira moje bivše ekipe. Povukao sam se pod jedno drvo i čeka dok avion ne izbaci sav teret. Sav materijal je lijepo padao na aerodrom. Ništa nije palo u rijeku, niti preko na hrvatsku stranu. Avion se izgubio u mraku, dok su posljednji padobrani padali na zemlju. Obradovao sam se svojoj ekipi na Otoku.

Ostao sam te noći na Otoku, kod druga Staneta i njegove drugarice Mile, također člana ekipe. Ujutro sam došao u Podzemelj, još su svi spavali. Za doručkom upoznao sam novodošlog kapetana Wallya. Ispričao sam im sve o svome liječenju i dolasku. Svi su očekivali da ću im nešto donijeti od njihovih prijatelja iz Barija, a ja došao bez igdje ičega, čak i bez mojih osobnih stvari.

Kapetan Wally odvezao me džipom u misiju pri Glavnom štabu Slovenije. Opisao im je moj dolazak i rekao im da će moja oprema biti spuštена na Starom Trgu, pa neka je dopreme na Otok ili ovamo u misiju. Kako tih dana nije bilo posla na Otoku, drug Žiga, oficir za vezu iz Glavnog štaba, predloži mi da pođem s engleskim poručnikom Vikom uz rijeku Kupu prema Vinici, da izvidimo širine i povoljna mjesta za podizanje pontonskih mostova. Taj izvid trajao je oko tri dana.

Tih dana studenog aerodrom na Otoku je bio raskvašen, pod vodom, pa avioni nisu slijetali. Da li je koji avion primljen dok sam bio odsutan, nije mi poznato. Sve što dolazi od vojnog i drugog materijala spušta se padobranima u bazu kod Starog Trga na Kupi. Tamo su pale u nekoliko kontejnera bacačke mine, koje su na brzinu dovezene kod Črnomelja u Glavnom štabu Slovenije. To su bile one kobne mine od kojih je pri isprobavanju stradalo više ljudi, a među njima i drug Stane Rozman, Tonček, Novljan i drugi. Smrt druga Staneta strašno me potresla. Uspoređivao sam ga po skromnosti i ljudskosti s drugom Kidričem. Više puta sam se s njim susretao, uvijek je imao za čovjeka pravu i toplu riječ. Bio sam u Štabu kod misije, kad je dr. Rogers Lindsay pričao o toj tragediji i smrti druga Staneta i njegovog pratioca mladog Tončeka.

Franjo Pavletić-Frenk

Krajem studenog 1944. napustio sam Otok i ekipu, kao i grupu Engleza u Podzemelju, krenuvši za Črnomelj, gdje se otvarala nova baza za primanje aviona koji će spuštati, odnosno bacati, vojni materijal, pretežno danju. Smjestili smo se u kuću Mirka Mihaliča, bivšu gostionicu, nekoliko stotina metara od Črnomelja na račvanju dviju cesta prema Gradacu i Metliki. Došao sam s radiostanicom, a nešto kasnije dobio sam terenski aparat "Eureka". To je nešto slično "radiofaru", kojim sam navodio avione na cilj ukoliko je dolazeći imao ugrađen aparat za primanje tog signala. Ekipa mi je bila poznata iz žumberačkih Draga. Stanicu sam smjestio u prvi kat kuće. Nedaleko od našeg štaba, na Gmajni, bio je teren za primanje. S južne strane terena napravili smo od kamena ogroman križ, okrečen u bijelo, da posluži kao orijentir pilotima. Negdje oko sredine terena izgradili smo jedno sklonište od debelih smreka u obliku štakora, jer materijal će se bacati padobranima i bez njih. Pored tog bunkera bilo je dosta bukavih balvana da se ispale za drva kojima smo palili vatre za eventualne noćne dolaske aviona, a znak između pilota i nas davali smo baterijom. U početku smo primali po nekoliko aviona noću. Kontejneri i ostali omoti materijala sabirali su se i odvozili pod jednu strehu, stotinjak metara od naše stanice, s desne strane ceste prema Črnomelju. Tu su se otvarali i sortirali svi kontejneri, kanisteri i omoti, pa prema vrsti materijala transportirali dalje na svoja odredišta.

Primili smo danju prvu grupu od 10-15 aviona. Teret se brzo sakupljao, bez ikakvih zapreka, jer Gmajna je bila prostrana širina i relativna ravnina.

U tim prvim počecima u nekoliko navrata dolazile bi grupe aviona, obično od 10-20, uz pratnju lovaca. Danju nam je bilo lakše primiti, bolje se vidjelo gdje što padne. Drva nam, tako reći, više nisu bila potrebna za signale, "Eureka" je preuzela funkciju navođenja aviona i kontakata s pilotima. Jedino smo morali više brinuti o akumulatorima za napajanje aparata i naše radiostanice, ako je možemo tako nazvati.

Bilo je i stanki između dolazećih aviona.

Polovicom ili krajem prosinca 1944. došao je k nama u bazu potpukovnik Moor s jednim kurirrom. Išli smo pogledati jedan srušeni nadvožnjak na cesti prema Metliki, nedaleko od našeg štaba i spuštališta. Tu su bili debeli betonski ostaci srušenog nadvožnjaka. Iza toga smo pošli prema bivšim željezničkim radionicama u Črnomelju. Tu smo našli predsjednika Mjesnog NOO. Dogovorili smo se s njim da sutradan u 16 sati svi mještani otvore svoje prozore na kućama, naročito oni koji gravitiraju prema našoj bazi, jer će u to vrijeme biti velika detonacija. Drugog dana oko 15 sati potpukovnik Moore je džipom doveo ona dva kobna kontejnera puna minobacačkih projektila koje smo on i ja složili iza betonskog debelog nosača željezničkog nadvožnjaka. Sve smo to dobro povezali bezgorećom vrpcom, s dodatkom malo eksploziva "plastik". Točno 3 min do 16 sati upalili smo fitilj koji nam je omogućio da se dosta daleko zaklonimo i legnemo na zemlju. Odjeknula je strahovita detonacija. Tako smo uništili mine opasne za svakoga tko bi ih koristio. Mine su vjerojatno bile oštećene prilikom udara o zemlju ili nepažljivim rukovanjem pri otpremanju u bazi u Starom Trgu, zbog čega se moglo poremetiti neki osjetljivi mehanizam u njima.

Počeo je padati snijeg, čija je podloga više omogućavala da se neki kontejneri, kartonski omoti, hrana u vrećama i limenkama, te odjeća u balama, spušta bez padobrana. Bilo je to veoma opasno za one koji su se nalazili neposredno na

Franjo Pavletič-Frenk

terenu primanja. Zato smo sagradili čvrsto skrovište u koje se čovjek može na brzinu skloniti. To nije bilo veliko, samo za nekolicinu ljudi, jer većina ljudi iz ekipe pratila je sa strane, sa sigurnijih mjesta bacanja, kako bi znali smjer pada padobrana i tereta, da bi kasnije lakše sakupljali.

1. 2. 1945. godine primio sam brzojav preko naše radiostanice da će sutra, 2. 2. 1945., oko podne stići grupa od 98 aviona, te da budemo dobro pripremljeni, jer to će biti do sada najveća grupa aviona nad Gmajnom, a ja vjerujem i nad svim takvim bazama u Sloveniji. Drugog jutra 2. 2. 1945. g. (mislim da je bila nedjelja), dan je bio poluvedar, hladan, bez vjetra, mjestimično s oko 50-80 cm snijega na zemlji. Najavljen je dolazak aviona između 12 i 13 sati.

Oko 13 sati u daljini se čula jaka tutnjava motora. Još nekoliko puta otkucam tasterom određen znak, računam - napraviti će krug i spustiti se niže. Međutim, douglasi su započeli točno nad "Eurekom" izbacivati kontejnere koji su začas prekrili nebo raznobojnim padobranima. Ostavio sam "Eureku" uključenu da dolazeće avione u talasima navodi na cilj. Brzo sam krenuo prema skloništu. Pogledam u nebo i vidim nešto sjevernije od nas kako jedan niz kontejnera bez padobrana poput "cigara", velikom brzinom pada prema zemlji. Pred samim bunkerom me kao maljem pokosi kontejner koji je, vjerojatno, dodirnuo one fatalne zaleđene bukve-balvane za paljenje vatri, a bile su nedaleko od skloništa, da je odskliznuo po njima i mene pokosio. Da nije bilo bukava, kontejner bi ostao na mjestu ukopan u snijeg, a da je neposredno pao na mene, tada bi me spljoštio i sabio u zemlju.

Dolazeći k svijesti, shvatio sam da se nalazim na ležaju u kući naše ekipe okružen nekim drugovima i svojom ženom, žumberačkom skojevkom, koja je prethodnog dana došla slučajno u Črnomelj. Tim je kobnim danom za mene završila aktivnost u NOR-u Slovenije.

Ranog jutra 10. 2. 1945. g. započela je evakuacija ranjenika za aerodrom Otok. Četvorica iz ekipe su me odnijela u predzadnji avion uz pratnju Mile i moje drugarice. U avionu je već bilo ranjenika. Ali desilo se nešto nepredviđeno. Pred nama, dva aviona natovarena ranjenicima, nisu mogla uzletjeti zbog mekanog i raskvašenog tla. Istovarali su ranjenike i jedan za drugim jedva su se uspjeli, prazni, odlijepiti od zemlje. Već prije njihovog polijetanja lovačka pratnja napustila je zračni prostor nad aerodromom, da ne bi ostala bez goriva za povratak. Nas su također istovarili iz aviona. Avione (2) na zemlji kamuflirali su bijelim padobranima i smrekovim granama, pa će sutra ranom zorom po promrzlom tlu pokušati uzletjeti samo s nekoliko teških ranjenika. U rano jutro 11. 2. 1945. g. ukrcaše me u onaj isti avion u kojem sam bio i jučer uz nekoliko teških ranjenika, ispratiše nas dragi prijatelji, drugovi. Uzlet je uspio i u takvom tragičnom stanju napustih slovensko ratište i Belu krajinu.

Karlovačka brigada na velikoj svečanosti u Metliki, 9. srpnja 1944.

Detalj proslave na Žumberku, 27. kolovoza 1944. u povodu formiranja Žumberačke brigade.
Borcima i okupljenom narodu govori Antun Vrbanek,
predsjednik Kotarskog odbora JNOF za Žumberak

ŽUMBERAK I POKUPLJE U NOR-u

DUŠAN PEKIĆ

Brežuljkasto i veoma živopisno područje koje zatvara trokut čija osnova ide prugom Zagreb-Karlovac, a stranice Zagreb-Gorjanci (Sv. Gera k. 1181) i Karlovac-Sv. Gera zovemo Žumberak. Na to područje stigao sam prvog listopada 1942. g. Nikada ranije nisam bio tamo, niti sam bio pobliže upoznat s tom geografskom cjelinom. Ali, eto sada ona je postala veoma važna u mom životu i važan pojam uopće, jer je to područje imalo veliki značaj u narodnooslobodilačkom ratu. Ono je pored Žumberka obuhvaćalo i više poznatijih povijesnih mjesta, poznatih i po dobrom vinu, kao na primjer: Okić, Plešivica, Sv. Jana, Jastrebarsko, Krašić, Pribić, Draganić, Vivodina i dr. Zato se stanovnici ovih mjesta nisu nikada ni zvali Žumberčani, već imenom svojih mjesta. Sa sjeverozapada ovo područje zatvaraju žumberačke planine. Vjerojatno smo zbog toga i nazivali čitavo područje Žumberkom, a možda još više radi lakšeg označavanja jednog šireg područja. Naša jedinica djelovala je i u Pokuplju i Turopolju. To područje ima adekvatniji naziv, iako je i tu bilo određene proizvodnosti. No, neka nas ne zbunjaju ti nazivi koji su djelomice proizvoljno uzeti radi određenih praktičnih razloga i potreba. Želja nam je, u ovom sjećanju, prikazati kako su stanovnici ovih područja doživljavali drugi svjetski rat, svoje sudjelovanje u NOR-u i odnos prema okupatoru i domaćim izdajnicima: ustašama, Mačeku, Stepincu i drugima. Razvoj i opstanak 1. proleterskog bataljona Hrvatske, kasnije 13. proleterske brigade Rade Končar, Žumberačkoga partizanskog odreda, Turopoljsko-pokupskog odreda, Brigade Franjo Ogulinac-Seljo, Karlovačke i Žumberačke brigade i još kasnije 34. udarne divizije tijesno su povezani sa stavom i odnosom naroda ovih područja prema NOR-u.

Pokret našeg 1. proleterskog bataljona Hrvatske za Žumberak započeo je krajem rujna 1942. g. Marširalo se uz stalne borbe i napade u cilju oslobođenja pojedinih mjesta na svim pravcima kretanja za Žumberak. Neprijatelj nije znao naš cilj, a bio je i iznenađen pojavom jedne naše jače jedinice na samim vratima Karlovca. Koristeći zbunjenost neprijatelja, bataljon u munjevitom naletu razbija neprijateljske posade u Vukovoj Gorici, Bosiljevu, Netretiću, Ribniku i prelazi rijeku Kupu, oslobađa Vivodinu i raspoređuje se u rajonu sela Visoča, Kordića i Magovaca. Stigli smo na Žumberak. Prvi cilj je postignut bez ijednog gubitka, iako je neprijatelj pokušavao spriječiti naš prolaz, koristeći i zrakoplovstvo. No, ipak to nije uspio. Pod energičnim komandom već proslavljenog komandanta 1. proleterskog bataljona druga Ante Banine, kao i člana Glavnog štaba NOV za Hrvatsku i komandanta II. operativne zone druga Franje Ogulinca-Selje, Bataljon je točno po planu stigao na Žumberak. Na tom našem velikom maršu u brojnim uspjesima veliku ulogu je imao tadašnji komesar II. operativne zone drug Veco Holjevac, kao član OK KPH Karlovac, jer je bio poznavalac ljudi i prilika na pravcu kretanja Bataljona. On je mnogo pridonio da Bataljon uspješno obavi svoj zadatak. Ali dolaskom na ovo područje, tu nadomak Zagrebu, teškoće su tek nastajale. Prvo je trebalo vidjeti kako će nas narod primiti, što je bilo i najvažnije, a zatim kako će reagirati neprijatelj na naš dolazak da bismo se mogli

Dušan Pekić

pripremiti za borbu. Bili smo svjesni da ovde neće biti mirnih dana: ako mi ne budemo napadali neprijatelja, on će napadati nas. Zato je trebalo raditi brzo, a da se opet u nečem ne pre naglimo, naročito u postupcima s ljudima. U vezi s tim i ophođenjem svi su borci bili tako pripremljeni da zaista nije moglo doći ni do najmanje pogreške. Svi odreda su bili spremni na gladovanje i sedam dana, a da nitko ne ubere ni jednu šljivu. Po uputstvima druga Vele stupili smo odmah u političku akciju i sazivali zborove svih odraslih stanovnika u čistim hrvatskim selima. Objašnjavali smo narodu da smo došli da više ne odemo dok okupator i njegove sluge ne budu potpuno poraženi, dok zemlja ne bude slobodna. Zatim smo govorili o ciljevima borbe i potrebi da svi naši ljudi sudjeluju u toj pravednoj borbi za nacionalno oslobođenje i bolji život. Pratili smo reakcije ljudi. Oni su bili preplašeni, naročito žene, jer je ovdje već djelovao Žumberački partizanski odred koji je zbog stalnih napada nadmoćnih snaga imao gubitaka i morao se povući u planinu ili druga sela, a neprijatelj je tada činio represalije nad stanovništvom: ubijanjem, odvođenjem u logore, zapljenom imovine i dr. Posebno je zaprijetio da će spaliti svako selo iz koga bude pružen otpor ili koje primi na prehranu i smještaj partizana. Pošto su neka sela već stradala, te su prijetnje strašno zaplašile ljude. Zato su njihove prve molbe bile da ne ostanemo u njihovom selu. Govorili su: „Slažemo se da je vaša borba pravedna i mi ćemo vas podržavati ilegalno, ali nemojte nam navući propast i uništenje. Nijemci, Talijani i ustaše su još jaki, mnogo jači od vas i vi ćete se povući pred tom silom, a mi ćemo stradati!“ Nismo prihvatili te argumente. Govorili smo ponovo: „Ostat ćemo ovdje. Borit ćemo se ovdje. Povlačit ćemo se pred nadmoćnim neprijateljem, ali ćemo se opet vratiti. Povlačite se i vi. Ako se ne budete borili, okupator će vas uništiti, podmuklo i postupno: jedne na prisilnom radu, druge u logorima, a ostale će mobilizirati da se bore za njega na istočnom frontu i protiv partizana u Jugoslaviji. Njegov je cilj uništavanje naših naroda, u prvom redu bratoubilačkim ratom, međusobnim istrebljenjem. Nećemo mu pružiti to zadovoljstvo. Jedini je izlaz za naše narode u oružanoj borbi, oružanom ustanku. To je stav naše KPJ. Samo oružanom borbom možemo se spasiti i osloboditi.“

Opet bi nas Žumberčani pažljivo slušali i složili se s našim stavovima da se treba boriti. Ali, opet i isticali svoje primjedbe: „Zašto da se bore samo naša sela i hrane partizane? Neka to čine svi pa ćemo i mi.“

Ovako, ako to činimo samo mi, oni drugi će nas izdati. Doći će velika sila i vi ćete se povući, a mi ćemo stradati.“ I tako su se redali dueli, dijalози, objašnjenja i odgovori.

Bili smo uporni. Uvjeravali smo ih da će prije stradati bez borbe nego ako stupe u naše borbene redove. Uvjeravali smo ih da će i ostala sela uskoro prihvatiti borbu protiv okupatora. „To je neminovnost, to je pitanje dana, a mi nećemo biti stalno kod vas.“

„Bit ćemo nekoliko dana kod vas, zatim u drugim selima, tako da svi podjednako snosite teret opskrbljivanja. Prethodno se moramo organizirati. Moramo organizirati narodnu vlast, ili NOO-e u pozadini. Zato trebate već sada, na ovom zboru izabrati odbornike za svoja sela koji će sačinjavati mjesni NOO, a zatim će se na skupštinama birati općinski i kotarski NOO. Narodnooslobodilački odbori treba da preuzmu pozadinsku vlast, da organiziraju proizvodnju, kulturnu i prosvjetnu djelatnost, opskrbu NOV i dr.“ Poslije tih objašnjenja o ulozi NOO-a,

Dušan Pekić

prvoborci i aktivisti iz ovih sela predlagali bi kandidate za odbornike. Svi bi se složili s predloženim kandidatima osim predloženih. Prelazili smo na formalno glasovanje i odbornici bi bili izabrani. Protestirali bi. „Mi u stvari nismo izabrani, jer se nismo prihvatili kandidature. Hoćete li vi da mi budemo prva meta ustaša? Nemojte s nama računati kao s odbornicima, već kao i sa svim drugim građanima. Nemojte nigdje objaviti naša imena.“

Opet uvjeravanje: „Vi ste izabrani. Narod vas je izabrao i morate obavljati svoju dužnost.“ Ali i pored toga nije se odmah konstituirao mjesni NOO tih dana. Najteže je bilo za ishranu. Dva dana ništa nismo jeli. Nismo htjeli da sami određujemo obveze kućanstava prema prehrani boraca.

Ali, trećeg dana ujutro situacija se naglo mijenjala. U dubini duše naroda ovih područja živi volja za otporom, suglasnost s borbom protiv okupatora i kretanje linijom KPJ. Ali strah za vlastitu sudbinu i neizvjesnost u ishod borbe rađali su dileme u vezi s tim kada početi borbu. Nije ni čudo da je tih dilema bilo, jer su Nijemci brzim tempom nastupali prema Staljingradu i Volgi, a s juga obilazili Moskvu. No, naš narod je i u takvoj situaciji opet vjerovao u Sovjetski Savez, prvu zemlju radnika i seljaka, kao i njegovu Crvenu armiju, koja je u ono vrijeme još odstupala. Još je više vjerovao u vlastite snage u svojoj zemlji koju su porobili i zaposjeli jakim snagama. Narod je usprkos svemu tome prihvatio odluku KPJ o oružanom ustanku, koju je tih dana prihvatio i narod Žumberka i Pokuplja.

Trećeg dana našeg boravka na Žumberku, rano ujutro, u komandu bataljona i četa dođoše omladinci i omladinke. „Došli smo da razvedemo borce na doručak. Meni dajte deset, meni dvanaest, meni petnaest itd.“ rekoše nam. Nismo pitali tko ih je poslao, tko je to sve organizirao, da li izabrani odbornici, partijska ili skojevska organizacija ili netko drugi. Nije to u onom trenutku bilo važno. Najvažnije od svega je bilo da nas je narod prihvatio i da se odlučio. Narod se odlučio za slobodu i žrtve koje ona neminovno traži, a odbacio okupaciju i ropstvo. Spremnost seljaka da žrtvuju, ako zatreba i svu svoju imovinu stečenu u dugogodišnjem mukotrpnom radu bila je velika stvar i veliki uspjeh naše narodnooslobodilačke borbe u onom trenutku i ondje na Žumberku.

U kućama su nas srdačno primali i dali nam bogat doručak. Početak je bio težak, ali lijep i uspješan. Svjesni smo bili i toga da je ovaj dio Žumberka vrlo siromašan. To je izrazito vinogradarski kraj čiji su stanovnici živjeli od vinogradarstva ili su neki zbog toga što se nigdje nisu mogli zaposliti odlazili u pečalbu i tako osigurali svoje životne potrebe. Ovdje čak nije bilo ni vode. Hrana i voda su bili veliki problem za stanovnike ovoga kraja. Poduzeća ustaške države oduzimala su im vino po vrlo niskim cijenama i davali im obezvrijeđeni novac za koji nisu mogli skoro ništa kupiti. Zato su počeli zasijavati svaki pedalj zemlje da bi se nekako prehranili. Obradivali su zemlju i oni koji to nikada ranije nisu radili.

Usprkos svim tim teškoćama, narod ovog područja, iako se borio s vlastitim teškoćama prehrane i opskrbe vodom, dijelio je svaki zalogaj, svaku kap vode s borcima 1. proleterskog bataljona. Nama je davao prioritet, čak i pred svojom djecom! „Mi ćemo se već nekako snaći, ima korijena (neka vrsta mrkve) i grožđa. Vi ste stalno u pokretu i borbi i za vas mora biti hrane i vode,“ često nam se govorilo. To su nezaboravne riječi i nezaboravni dani. Ali ovo je bio tek prvi postignuti cilj, prvi uspjeh. Narod nas je primio i zavolio. Sada je to trebalo opravdati. Nijemci i ustaše u Zagrebu, Samoboru, Karlovcu i Ozlju već su saznali za

Dušan Pekić

naš dolazak, a Talijani i bijelogardisti u Metliki također. Već su izviđali i pripremali koordinirani napad. Morali smo izdržati. Da nas neprijatelj prisili na povlačenje s ovog područja, narod bi izgubio povjerenje u nas. Razmišljali smo: mi imamo bataljon, a oni će poslati najmanje 20 bataljona. Seljo proučava operativnu situaciju. Svojom ozbiljnošću s puno optimizma i hladnokrvnosti i u najtežim situacijama, garantira uspjeh jednog bataljona protiv 20. Povezao se sa Slovencima radi odstupnice i za ofenzivna djelovanja - sa slovenskim partizanima. Seljo, proslavljeni španjolski borac s velikim iskustvom je bio za ofenzivnu taktiku.

Došlo je veliko iskušenje. Neprijatelj je započeo svoju prvu ofenzivu na naš bataljon. Najveće snage krenule su od Zagreba i Karlovca, a iz još pet manjih garnizona, raspoređenih oko Žumberka, krenule su kolone. Na topografskim kartama ustaških i talijanskih oficira sedam strelica bilo je upereno na naš bataljon. Avijacija je ponovo izviđala i bombardirala. Ubrzo dolazi i do kontakta s glavnom neprijateljskom kolonom koja od Pribića kreće prema Sošicama. Franjo Ogulinac-Seljo i Ante Banina su već izvršili raspored. Manje snage, jednu četvu, postavili su prema glavnini neprijatelja, a jače snage prema slabijim neprijateljskim snagama. To je uvjet za ofenzivno djelovanje i izbjegavanje gubitaka. Energičnim i aktivnim akcijom te čete prema glavnim snagama neprijatelja, kao i djelovanjem patrola na ostalim pravcima, neprijatelj je dobio dojam da smo svuda jednako jaki. Zato je on nastupao metodično uz artiljerijsku i avionsku podršku. Međutim, naše male i vrlo pokretne jedinice, neočekivano su se i brzo prebacivale na druge položaje. Neprijatelj, pošto otkrije prazne položaje požuri da ih zauzme, a zatim njegova artiljerija i zrakoplovstvo obori na njih veliku količinu granata i bombi. U tom trenutku naše jedinice započnu snažan protunapad u bok njegovih snaga, nanoseći mu osjetne gubitke. Tako se ponovilo nekoliko puta tog dana. Nekoliko puta neprijatelj je tukao svoje jedinice i svaki put smo to iskoristili za protunapad i vraćanje položaja. Ali neprijatelj ipak nije odustajao od napada. Potkraj dana naročito je pojačavao napore da zauzme dominantne visove oko naših položaja kod Kordića da bi povezao svoje snage u dvostruki обруч. Namjera mu je bila da nam ne dozvoli da se u toku noći izvučemo kroz međuprostore. Ali on ipak nije imao dovoljno podataka o nama. Upućuje jedan avion u vrlo niskom letu da javlja o našim pokretima i položajima, u prvom krugu on je već bio oboren. Franjo Ogulinac-Seljo je komandirao jednom vodu: „Plotunska paljba!“ i avion je bio na zemlji! Pao je na naš teritorij u rajonu sela Jezernica.

Istodobno je komanda bataljona, prema već ranije utvrđenom planu, naredila protunapad glavnine bataljona na snage neprijatelja iz Metlike i Ozlja. U protunapadu su sudjelovali i Slovenci. To je bio naš prvi susret sa slovenskim partizanima. Na mene su ostavili veoma snažan dojam. U munjevitom naletu neprijateljske snage na tim pravcima bile su razbijene. Slovenci produžiše da gone neprijatelja prema Metliki, a glavnina našega proletarskog bataljona krenula je u pravcu dominantnog visa Oštrca s ciljem da napadne iz pozadine glavne snage neprijatelja koje su došle iz Karlovca pod komandom pukovnika Tomaševića. Taj protunapad je bio tako silovit da je zamalo bio zarobljen i pukovnik sa svojim štabom koji je rukovodio cijelom ofenzivom. Jedva su se spasili bijegom, zahvaljujući svojoj motorizaciji. Time je i ofenziva neprijatelja bila razbijena. Njegove jedinice, ostavši bez zapovjedništva i ne znajući za sudbinu Tomaševića

Dušan Pekić

i njegovog štaba, započeo opće povlačenje. Na pojedinim pravcima to se pretvorilo u panični bijeg.

Prva ofenziva neprijatelja na Žumberak je bila razbijena. Vraćamo se u rajone svog razmještaja. Narod nas dočekuje s velikim oduševljenjem kao velike pobjednike. I neizmjerana bi bila naša radost da u tom trenutku nismo saznali za tragičnu vijest koja nas je pogodila kao grom iz vedrog neba. Poginuo je Seljo. U prvom trenutku nismo mogli povjerovati.

Kada je glavnina Bataljona kretala na posljednji juriš u pozadinu glavnine snaga neprijatelja, vidio sam ga na bijelom konju kako izdaje naređenja. Bio je ozbiljan kao i uvijek, ali pun optimizma i vjere u pobjedu. Činio mi se toga dana naročito lijep i vrlo impozantan, kakav je uvijek i bio. Prevrtao sam u svojoj mladenačkoj mašti junake s kojim bih ga usporedio. Zaključio sam da je ljepši, bolji i hrabriji od svih koje je moja mašta poznavala. Zato nisam htio vjerovati da je već sada mrtav. Takav junak mora vječno živjeti.

Kako se desilo da Seljo pogine? Kada je glavnina Bataljona otišla u protunapad, u pozadinu glavnih neprijateljskih snaga, neprijatelj se uspio probiti do mjesta našeg zapovjedništva. Tu se nalazio i Seljo s jednim vodom koji je predvodio u jurišu. Jahao je na svome bijelom konju s automatom na prsima i jurišao ispred voda. Borci su ga slijedili. Iznenadan i odlučan juriš zbunio je neprijatelja. Shvatio je da se radi o jačim našim snagama i počeo se povlačiti. Seljo ga je gonio. Ali jedan metak zaštitnice neprijatelja smrtno ga je pogodio. Kažu da je ostao i dalje neko vrijeme na svome bijelom konju. Neprijatelj je i dalje bježao i pred mrtvim junakom Franjom Ogulincem-Seljom.

Radost zbog pobjede i žalost zbog gubitka Selje bile su pomiješane u našim srcima. Razmišljali smo i činilo nam se da bismo lakše podnijeli i povlačenje sa živim Seljom nego pobjedu s njegovom smrću. Ali bila je revolucija. Nije bilo vremena za sentimentalnost i duboka emocionalna doživljavanja, pa makar i za najvoljenijim.

Sutra su nas već čekali novi teški zadaci. Znali smo da se neprijatelj neće pomiriti s porazom, tu, pred vratima Zagreba. On je još bio jak. Odmah će nastaviti s bombardiranjem i izviđanjem i pripremanjem novog napada. Toga smo bili svjesni. Zato nismo smjeli više ostati u ovim selima pa je trebalo mijenjati položaje. Ovdje smo izvršili svoj zadatak.

U tijeku dvodnevni, vrlo dinamičnih i dramatičnih borbi vođenih u ovim selima i oko njih, vidjeli smo potpunu privrženost ovih ljudi našem NOB-u. Vidjeli smo da funkcioniraju od naroda izabrani mjesni NOO-i. I pored velikog otpora za vrijeme izbora, odbornici su vrlo marljivo obavljali svoje dužnosti.

Još u noći promijenili smo položaje - raspored. Opet smo bili u novim selima. Koliko se to još puta ponovilo do kraja rata. Stalne promjene. Tek što se upoznamo, hajde dalje. Ali radi toga smo i došli, da se razgori ustanak svuda, u svakom djeliću naše zemlje, u cijeloj Jugoslaviji. Međutim iz prethodnih sela nismo odlazili sami. S nama je uvijek bilo nekoliko novih boraca. Tako i iz sljedećih sela i gradova sve do posljednjeg sela i grada u Hrvatskoj i Jugoslaviji stupali su novi borci u naše redove. Mi smo bili proleter. Sada u Hrvatskoj, povremeno u Sloveniji, a sutra možda u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji. Opet počinjemo s političkim akcijama: objašnjavanjem ciljeva naše borbe i organiziranjem narodne vlasti. Prvi vojni uspjeh koji smo postigli i koji se proćuo po

Dušan Pekić

cijelom Žumberku, donekle nam olakšava situaciju, ali još je bilo i otpora. Bilo je još dosta ljudi koji su mislili da se mi nećemo moći ovdje održati, da ćemo izginuti ili pobjeći, a oni da će stradati ako se vežu za nas.

U objašnjenju vojno-političke situacije i mobilizaciji novih boraca intenzivno sudjeluje i OK KPH za Žumberak i Pokuplje. Dolazi i pomoć iz CK KPH. Stigao je na Žumberak i drug Marko Belinić. Poslije smrti druga Selje i odlaskom Vece on je komesar i VD komandanta II. operativne zone. Slušao sam mnoge njegove govore. Poslije svakog od njih konstatirao sam u sebi: „Ovaj bi i najokorelijeg neprijatelja ubedio da se bori za nas.“ Govorio je tečno, energično, oštro, vatreno, ali uvjerljivo. Nije davao mogućnosti za dileme. Umio je na vrlo jednostavan način prikazati pravednost, veličinu i značaj ciljeva za koje se borimo i opravdanost žrtava koje dajemo. Čini mi se da je svatko tko bi ga slušao bio spreman da dade tisuću života u toj borbi i za te ciljeve. Toliko je bio uvjerljiv. Osvajao je srca ljudi. Rasplamsavao je borbenost i odlučnost. Otvarao je perspektive. Zato je bio vrlo omiljen u narodu i kod boraca. On nam je, kao i Veco Holjevac i Lutvo Ahmetović, mnogo pomagao i olakšao politički rad u narodu. Imali smo jasne i čvrste stavove. Tumačili smo naš NOB na širokom frontu. Svaki borac i starješina je ujedno bio i politički radnik.

Nismo se hvalili pobjedom. Naprotiv, govorili smo da će borba biti veoma teška, da će tražiti žrtve i mnoga odricanja, da ćemo se možda morati i povlačiti, ali ćemo se ponovo vratiti. Predviđali smo da će se formirati nove jedinice od ovdašnjih boraca koje će neprekidno djelovati na tom području, a ako zatreba i izvan njega, zavisno od potreba i situacije.

I ponavljale su se ofenzive, smjenjivali se napadi za napadom. Mi smo uvijek više napadali nego se branili. Bilo je novih uspjeha, ali i neuspjeha u borbama. Padale su i nove žrtve. Ali naš bataljon, prvi proleterski, iz dana u dan je rastao. Uz njega su rasle i druge partizanske jedinice: Žumberački partizanski odred i Turopoljsko-pokupski odred.

Sedmog studenog 1942. godine, nepuna dva mjeseca od dolaska na Žumberak, naš bataljon prerasta u 13- proletersku brigadu Rade Končar, a odredi formiraju nove bataljone. Sada se i način vođenja borbi na ovom području mijenja. Otkako su ojačale naše jedinice ni neprijatelj više ne napada svakodnevno, jer su mu za napad sada potrebne velike snage koje on ne može stalno tu imati. Ali isto tako ni mi nemamo više onako povoljnih ciljeva za svakodnevne napade. Pošto bismo mi oslobodili manja mjesta: Sošice, Krašić, Sv. Janu, Plešivicu i dr., Nijemci i ustaše nisu više uspostavljali ponovo garnizone u njima. Povukli su se u velika mjesta i gradove, odakle će, kada prikupe veće snage, upadati na naš slobodni teritorij. Sada su se i njihove formacije rjeđe kretale glavnim putevima. To nas je prisililo na novu taktiku.

Napad na naseljena mjesta s utvrđenim objektima do tada smo stalno izbjegavali, a sada je on postao normalan način naših djelovanja, jer smo drugih ciljeva malo imali.

Sada smo već imali veliki slobodni teritorij i na Žumberku i u Pokuplju gdje se život odvijao, može se reći, sasvim normalno u onim teškim ratnim prilikama. Organizirano se proizvodi, odvija se promet i opskrba, proširuje se mreža škola, održava se veza i obavlja razmjena sa susjednim područjima i uspostavljaju se i razvijaju novi društveni odnosi - kao u miru.

Dušan Pekić

Ali ipak pravog mira nije bilo. Topovi velikog dometa iz Zagreba, Karlovca i Siska bili su u stanju tući veliki dio našega slobodnog teritorija. Blizina aerodroma omogućavala je zrakoplovstvu da češće napada i iz zraka. Zato je i narod slobodnih teritorija morao živjeti po ratnim pravilima i uvjetima.

Ali, naše jedinice, svojom aktivnošću, nisu davale mogućnosti neprijatelju da češće tuče naš slobodni teritorij. Česti i iznenadni napadi naših snaga u neposrednoj blizini Zagreba, Siska i Karlovca, kao na primjer napadi na Remetinec, Sv. Nedjelju, Sv. Klaru, Ozalj, Odru i mnoga druga uporišta prisiljavali su Nijemce i ustaše na obranu i budno praćenje naših jedinica. Ali tek što oni uzmu elemente za gađanje na naše položaje, mi se pojavimo na drugom mjestu. Zato često nisu ni gađali ili su tukli u prazno.

Neprijatelj tada pokušava kopirati našu taktiku. Manjim oklopnim i motoriziranim, a kasnije i pješadijskim grupama iznenada napada na naš slobodni teritorij u cilju uznemiravanja i zastrašivanja naroda i nanošenja gubitaka. Ali, sada stupa na zadatak naše novo oružje: mine. Joso Vračar, glavni miner 13- proleterske, sada ima pune ruke posla. On sam konstruira i pravi mine. Nismo ih još tada ni od koga mogli dobiti. Uvježbao je diverzantske grupe pri komandama mjesta i područja da ih brzo postavje kada se otkrije pokret neprijatelja. Neki putevi i objekti stalno su bili minirani: samo je aktiviranje mina regulirano po potrebi. To je neprijatelja ponovo prisililo da se drži garnizona.

A naše jedinice su i dalje rasle. Zagreb je stalno slao nove borce ne samo u Zagorje i Moslavinu već i nama, na Žumberak. Nove borce šalju također Karlovac i Sisak, kao i sva sela Žumberka i Pokuplja, Turopolja i dio Posavine. Nema više ni jednog sela iz koga nema po nekoliko partizana, koje nije dalo već i žrtve u borbi. Okružni komitet KPH za Žumberak i Pokuplje ima odličnu svakodnevnu vezu sa Zagrebom. Drug Miško (Lutvo Ahmetović), sekretar komiteta kao i ostali članovi, stalno nas informiraju o političkoj situaciji u Zagrebu i na našem teritoriju. Od CK KPH i Glavnog štaba NOV za Hrvatsku dobivali smo informacije o borbama u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije, kao i o stanju na drugim ratištima, a naročito istočnom.

Radovali smo se uspjesima Crvene armije kao i svojim. Raspravljali smo o drugom frontu i o tome koliko će još rat trajati. Još je vladala velika neizvjesnost u pogledu drugog fronta, a fašisti su još bili jaki, jer su koristili potencijal skoro cijele Europe. Konstatirali smo da ih neće ni to spasiti. Morat će se i zapadni saveznici ozbiljnije angažirati a fašisti tada neće imati nikakve šanse osim kapitulacije. Ipak, zaključujemo da će rat još potrajati najmanje godinu dana, a možda i više (Ovo je bio kraj 1942. godine). Ali bez obzira na to koliko će rat još trajati i koliko će saveznici još odgađati i odugovlačiti otvaranje drugog fronta, zaključujemo da je sada već lakše, jer se situacija na ovom području iz dana u dan poboljšava u našu korist. Cio narod Žumberka, Pokuplja, Turopolja, Posavine i ogromna većina građana Zagreba, Karlovca i Siska bili su na našoj strani. Oni su nam davali borce, hranu, odjeću i obavijesti o neprijatelju. Okruživali su nas brigom i toplinom. Ovaj narod nam je ulijevao vjeru u pobjedu. Sjećam se stotina bogatih posavskih i turopoljskih seljaka koji su dotjerivali po nekoliko grla krupne stoke, goveda i svinja, i govorili: „Evo drugovi, koljite i jedite. Ne damo Nemcima ni za kakve pare. Za vas mora uvek biti mesa i kruha.“

Dušan Pekić

Sjećam se kolona muškaraca i žena, omladinaca i omlađinki koji su dolazili u partizane, u brigadu. Mnoge smo morali vraćati, jer nismo imali oružja. Sjećam se topline kojom smo bili okruženi u kućama za vrijeme odmora i jela. Svi članovi obitelji bi ustupili nama borcima svoje krevete i dok smo mi spavali i odmarali se, muškarci bi za to vrijeme bili na straži, a žene i omladinke prale naše rublje. Nikada nismo ovdje bili iznenađeni. Ako je bilo pojedinaca koji bi nas htjeli izdati, to nisu smjeli zbog svojih susjeda ili su bili na drugi način onemogućeni. Naši ranjenici bili su uvijek zaštićeni. Ako nisu mogli biti evakuirani u partizanske bolnice, liječili bi ih po kućama, a da nitko ne bude otkriven. Dva puta sam bio ranjen u borbama na ovom području. Ali toplina, pažnja i još više roditeljska briga ovih ljudi i žena, pomogla mi je oba puta da se izvanredno brzo izliječim i ponovo vratim u jedinicu. Oni su nosili, vozili, tješili i liječili. Neću nikada zaboraviti sela Visoće, Magovce, Radatoviće, Badovince, Okić (Beter, Purgarnju), Haviđiće, D. Kupčinu i mnoge druge u kojima su me stanovnici ranjenog čuvali, liječili i nosili izlažući sebe ubitačnoj vatri i represalijama neprijatelja. Posebnu zahvalnost dugujem Dragici Kufrin, Marici Kelečić, Josipu Šestanu i bolničarki Jagici.

NJEMAČKA OFENZIVA NA ŽUMBERAK I POKUPLJE
(LISTOPAD, PROSINAC 1943. GODINE)

1

Kapitulacija Italije, nije mnogo iznenadila Hitlerove generale. Oni su na tog saveznika uvijek gledali s podcjenjivanjem, a u posljednje vrijeme i s nepovjerenjem. Zato su 9. rujna 1943. godine dočekali dosta spremni i veoma brzo reagirali.¹ No, ipak u vrijeme kapitulacije Nijemci nisu uspjeli ni uz pomoć kvislinga Pavelića odmah zaposjesti sve garnizone koje su do tada držali talijanski okupatori u ovom dijelu Hrvatske. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi (NOV i POJ) u Hrvatskoj bili su veoma brojni i najveći dio teritorija bio je oslobođen. To je ozbiljno ugrožavalo pozadinu novostvorenoga njemačkog fronta u Italiji poslije iskrcavanja 8. engleske armije u Kalabriji i 5. američke kod Salema, zbog čega Nijemci u listopadu nastavljaju svoju ofenzivu zvanu Volkenbruch (Wolkenbruch) proširujući djelovanja i na slobodni teritorij Žumberka koji je služio NOV i POH kao oslonac za djelovanje na komunikacije Zagreb-Trst i Rijeka-Zagreb.

Njemački generalštab je ocijenio da se ne može uspješno braniti front u Italiji protiv udruženih američkih i engleskih snaga koje su već zauzele južni dio polutoka ako se ne osigura sigurna oskrba tih jedinica iz Austrije i Jugoslavije. Zato je težište operacije Volkenbruch bilo usmjereno na Istru i Gorski kotar, Sloveniju i Žumberak s ciljem da se oslobode te komunikacije. 13. proleterska brigada i Žumberački partizanski odred i dijelovi 15. slovenske brigade vodili su teške borbe protiv nadmoćnih snaga njemačke divizije Herman Göring i divizije Viking i kvislinčkih jedinica tzv. NDH koje su 21. listopada 1943. godine s linije Jastrebarsko–Karlovac prešle u napad s ciljem da razbiju naše snage i osiguraju ovaj prostor za nesmetano komuniciranje i korištenje šireg rajona Zagreba za

Dušan Pekić

opskrbu svojih jedinica u Italiji, Istri i Gorskom kotaru. Jedan od ciljeva ofenzive bile su i partizanske bolnice u Sloveniji i na Žumberku. Postojanje bolnica znatno je otežavalo i sužavalo manevar naših jedinica, pošto se moralo pod svaku cijenu obraniti ranjenike. I neprijatelj je znao da mi nećemo napustiti ranjenike i okomio se na bolnice - očekujući naše grupiranje oko ranjenika - da bi nas tako okružio i uništio. U to vrijeme na Žumberak je prebačena i grupa ranjenika iz Slovenije što je još više povećalo obveze jedinica na Žumberku.

13- proleterska brigada Rade Končar nalazila se na prostom Sv. Jana, Pribić i Slavetić. Ona je već bila primila naređenje od GŠH da krene za Bosnu u sastav 1. proleterske divizije i pripremala se za pokret. Ali sada nije mogla krenuti a ostaviti ranjenike. Komanda Brigade je donijelo odluku da zajedno s ostalim jedinicama razbije ofenzivu, a zatim da krene u Bosnu.

Naše snage prihvatile su borbu na liniji Ozalj-Karlovac-Jastrebarsko i ofenzivnim akcijama nanosile osjetne gubitke neprijatelju. No, Nijemci su se ipak uspjeli probiti tenkovima duž komunikacije do Sošica, prvo iz Metlike, a zatim i od Krašića. Proboj iz Metlike ugrozio je bolnicu u selu Malinci. Ali, bolnica je već bila u pokretu u pravcu Sv. Jane i Okića da bi produžila dalje za Pokuplje i Kordun. Još je trebalo prijeći komunikaciju Krašić-Šošice, koju su već držali Nijemci, a zatim i komunikaciju Zagreb-Karlovac.

Na komunikaciji Krašić-Šošice vođene su dramatične borbe puna dva dana. Rajon gde je bolnica prelazila put nekoliko puta je prelazio iz ruke u ruke. Kada je dio bolnice prešao put, neprijatelj je uspio presjeći kolonu i ponovo ovlada komunikacijom. Ali neodoljivi juriši boraca 13- proleterske ponovo su otvarali proboj i kolona s ranjenicima bi nastavila pokret. Tako se to ponovilo nekoliko puta, a ni jedan ranjenik nije pao u ruke neprijatelja. Borci Omladinske čete Dragana Bulata i Josipa Vrhovca prvo bi jurišali na tenkove, da bi zatim u trčućem koraku nosili ranjenike na žuljevitim ramenima po vrletnim putevima Žumberka. Pored brige za ranjenike došle su i nove teškoće. Neprijatelj je poduzimao represalije nad civilnim stanovništvom i oko 2.500 ljudi, žena i djece pobjeglo je od kuća i krenulo s bolnicom i 13- proleterskom brigadom. Najveća opasnost bila je zrakoplovstvo. Prijetila je opasnost da nezaštićenu masu ljudi i ranjenika unište nemački lešinari iz zraka. Zato je donijeta odluka da se preko dana organiziraju maskirani zbjegovi i brane s kopna, a noću izvode proboji i pokret. Tako se i radilo. Tri dana su vođene teške i žestoke borbe za prolaz preko puta Zagreb-Karlovac dok se 13. proleterska, s narodom i bolnicom, nije probila za Pokuplje i dalje za Kordun. U jednom trenutku neprijatelj je kod Horvata i Rakovog Potoka presjekao kolonu. Oko 30 Nijemaca probijalo se u pravcu jedne grupe ranjenika. Čule su se naredbe za ubijanje. Još samo minuta je trebalo da prođe da bi ranjenici bili pokošeni iz njemačkih automata. Ali komandant 13. proleterske i komandanti bataljona pratili su situaciju i brzo intervenirali. Vod Rade Mrkobrade munjevito je udario u bok Nijemaca. Minuta koja je dijelila ranjenike od života i smrti donijela je smrt Nijemcima. Mrkobradin vod je spasio situaciju. Kolona je nastavila put.

Prije prijelaska rijeke Kupe Brigada se oprostila od naroda Žumberka i Pokuplja s kojim je godinu dana dijelila teškoće i radosti, zajedno prebrođivala krize i nedaće i slavila pobjede. Lijep i dirljiv je bio taj rastanak. Narod ovog kraja mnogo je volio 13- proletersku brigadu. Iako je u Brigadi bilo boraca iz svih

Dušan Pekić

krajeva Hrvatske, on ju je smatrao svojom. U stvari ona je ovdje i formirana, tu se kalila u svakodnevnim borbama protiv okupatora i domaćih izdajica i kovala bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije.

Sada je došao čas rastanka koji je teško pao i Brigadi i narodu. Bio je to oproštaj očeva i majki od sinova koji odlaze s Brigadom na daleki put. Hoće li se ikada više vidjeti - mislili su u tom trenutku i jedni i drugi. Ali rat je surova stvarnost. Nije bilo vremena za pokazivanje emocija. Odmah po prijelasku Kupe narod Korduna je preuzeo ranjenike, a Brigada je poslije kraćeg odmora krenula za Bosnu u sastav 1. proleterske divizije.

Probojem Brigade i ranjenika preko komunikacije Zagreb-Karlovac i uspješnim borbama slovenskih jedinica na Gorjancima i u rajonu Metlike i Žumberačkog odreda na Plešivici praktično je ofenziva bila razbijena i jedinice neprijatelja su se s velikim gubicima vratile u polazne garnizone.

I narod Žumberka vratio se svojim kućama da zajedno sa svojim Žumberačkim odredom, a kasnije i brigadom nastavi borbu do konačnog oslobođenja zemlje od okupatora i domaćih izdajnika.

2

Poslije završene operacije Panter na Kordunu i Baniji, koja je protekla bez većih borbi i sudara i u kojoj neprijatelj nije uspio razbiti nijednu jedinicu IV. korpusa NOVJ, komanda 15. brdskoga njemačkog armijskog korpusa odlučilo je da odmah poduzme novu operaciju Weihnachtsman na Pokuplje i Turopolje s ciljem da razbije jedinice NOV i POH na tom području i osigura za sebe važne komunikacije Zagreb-Sisak i Zagreb-Karlovac. 2. njemačka armija je u listopadu izvodila napadnu operaciju na Žumberak s istim ciljem, ali vidimo da u tome nije uspjela. U operaciji Weihnachtsman Nijemci su očekivali veći uspjeh pošto je zemljište pretežno ravničasto i okruženo rijekama Kupom i Savom i komunikacijama u obliku trokuta.

Za izvođenje operacije određene su 371. divizija, 4. kubanski puk kozačke divizije i domobransko-ustaške snage nepoznate jačine. Napad je počeo 25. prosinca 1943. godine.

Na području Turopolja i Pokuplja neposredno prije početka operacije nalazili su se 28. divizija 6. korpusa NOVJ i Turopoljsko-posavski partizanski odred (TPO). Dvadeset osma je došla iz Slavonije u vrijeme ofenzive na Kordunu i Baniji sa zadatkom da zajedno s Turopoljsko-posavskim odredom djeluje na prugu Zagreb-Sisak i pomogne jedinicama 4. korpusa nanoseći neprijatelju gubitke i razvlačeći njegove snage. Djelovanje ovih naših jedinica na ovom području bilo je vrlo uspješno. Zauzeto je niz uporišta i razbijeno više jedinica neprijatelja. Među ostalim zauzet je bio i aerodrom Kurilovec kod Velike Gorice i dignuto u zrak veliko skladište municije u Sopnici. Vjerovatno je ovaj uspjeh naših jedinica i ubrzao odluku Nijemaca za novu operaciju na Turopolje i Pokuplje. Oni su u to vrijeme pod svaku cijenu htjeli ofenzivnim akcijama makar pasivizirati naše jedinice, tj. prisiliti ih na defenzivu. Ali, naša taktika je i u obrani bila ofenzivna, tako da Nijemci nisu mogli nikada postići nesmetano korištenje naših komunikacija i drugih resursa.

Ovdje se desila i jedna slučajna koincidencija. S početkom njemačke operacije od Siska, Karlovca i Zagreba, 28. divizija je završavala prebacivanje preko Save za

Dušan Pekić

Moslavinu prema ranijem planu i ne znajući za njemačku operaciju. Tako je ofenziva manje-više udarila u prazno, pošto je TPO vještim manevrima i ofenzivnim djelovanjima u pozadini neprijatelja, bliže Zagrebu, izbjegavao frontalne sudare nanoseći neprijatelju osjetne gubitke u pozadini njegovih glavnih snaga.

Napad je počeo točno na Božić 25. 12. u zoru. Računali su da se narod ni u ovim najtežim danima neće odreći drevnih običaja i da će tako postići iznenađenje. Moramo konstatirati da su u tome u velikoj mjeri i uspjeli. Najveći broj vjernika se prepustio intimnim osjećanjima toga vjerskog čina. Njemački i ustaški zločinci su na najbrutalniji način oskrubili njihove religiozne osjećaje i na najukrutniji način ubijali čitave obitelji iz kojih je netko bio u partizanima. Iako su propovijedali iste religiozne dogme, ovdje su pokazali svoje pravo zločinačko lice. Bio je to najkrvaviji Božić za narod Pokuplja i Turopolja u ove tri godine rata. Ali ta gruba stvarnost koliko je zbuñivala toliko je i upućivala na realnost, na brzo reagiranje i snalaženje. I narod je tu stvarnost brzo shvatio i adekvatno reagirao.

Naše partizanske jedinice nisu bile iznenađene. Iako ni mi nismo očekivali napad baš toga dana, surovi ratni zakoni uvijek su nas upućivali na opreznost i budnost. To je već postalo pravilo našeg života. I naše jedinice odmah su djelovale kako bi zaštitile narod i njegovu imovinu.

Njemačke i ustaške jedinice ipak su uspjele proći komunikacijama preko ovog područja pljačkajući sela i izvodeći represalije nad stanovništvom koje nije uspjelo izbjeći. No, one ipak nisu prošle nekažnjeno. Naše partizanske jedinice neprekidno su ih napadale iz zasjeda i prepada i sprječavale ih da dublje prodiru u slobodni teritorij.

Tako, ni ova ofenzivna operacija neprijatelja nije postigla cilj, kao ni one ranije. Narod Pokuplja i Turopolja bio je dobro organiziran u NOP-u i raznim formama otpora i borbi, masovno sudjelovao u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Njegovu volju za borbom i vjeru u pobjedu nije više moglo ništa pokolebati. Odmah poslije ove ofenzive narod Pokuplja i Turopolja formira svoju brigadu: Brigada Franjo Ogulinac-Seljo.

FORMIRANJE 34. DIVIZIJE NOVJ I NJENA BORBENA DJELOVANJA

Trideset četvrta divizija formirana je naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 30. 1.

1944. godine u Žumberku od Omladinske brigade Joža Vlahović, Brigade Franjo Ogulinac-Seljo, Žumberačkog i Turopoljsko-posavskog NOPO. Bila je u sastavu IV. korpusa i djelovala na području Žumberka, Pokuplja, Turopolja i u sjevernim dijelovima Korduna i Banije. Od 1.-7. svibnja 1945. godine sudjeluje u operaciji za oslobođenje Karlovca.

Istom naredbom imenovana je i komanda 34. divizije.

Za komandanta divizije postavljen je Martin Dasović, za komesara Franc Knebl, a za načelnika štaba Dušan Pekić.

Da bi se mogla potpunije sagledati uloga i značaj borbenih djelovanja 34. divizije u NOR-u, treba se u najkraćim crtama osvrnuti na geostrateški položaj i značaj područja na kome je djelovala, koje je predstavljalo zonu njene operativne odgovornosti, kao i stanje na tom području do njenog formiranja.

Dušan Pekić

To područje je kroz noviju i stariju povijest privlačilo pažnju i interes mnogih osvajača koji su prodirali s Istoka na Zapad i obratno s Zapada u Panonsku nizinu. Njegov posebni značaj očitavao se i u stvaranju i obrani srednjovjekovne hrvatske države, kao njenoga središnjeg dijela preko koga su dolazili pokušaji njenog razbijanja. Glavni strateški objekt ovog područja je Zagreb.

Preko njega prolaze i važne željezničke i cestovne komunikacije koje povezuje Istok i Zapad, a u II. svjetskom ratu istočni i zapadni front, naročito poslije kapitulacije Italije kada se zapadni front primakao zapadnim granicama naše zemlje. Tako se i na Žumberku i Pokuplju još od kolovoza 1941. godine vode žestoke i dramatične borbe između naših partizanskih četa i odreda i okupatorskih i kvislinških snaga, koje su imale znatnu brojčanu i tehničku nadmoć. No, i usprkos tome NOP na ovom području nikada nije bio potpuno uništen iako je bilo zamjetnih oscilacija zbog teških gubitaka koje je imao 1941. i 1942. godine pogibijom mnogih istaknutih članova KPH koji su bili organizatori ustanka i NOB-a na ovom području.

Dva jaka partizanska odreda i Brigada Franjo Ogulinac-Seljo, sve s toga područja, bile su glavne jedinice 34. divizije u vrijeme njenog formiranja. Privremeno je pod njenim zapovjedništvom bila i 16. slavonska omladinska brigada Joža Vlahović.

1. svibnja 1944. godine iz sastava divizije odlazi 16. omladinska brigada, a ulazi Karlovačka brigada, a 27. kolovoza od Žumberačkog NOPO formirana je Žumberačka brigada, kao treća brigada 34. divizije.²

Jedinice novoformirane 34. divizije bez predaha nastavljaju borbu protiv okupatora i kvislinga stalnim napadima na njihove jedinice i objekte i odbijanjem njihovih napada. Ali, objedinjavanjem snaga u okviru jedne više združene formacije, snaga tih jedinica postala je veća i efikasnija.

Komanda divizije s Okružnim komitetom KPH za ovo područje planira i koordinira akcije i aktivnost svih jedinica i organizacija na području Žumberka, Pokuplja i Turopolja i nanosi udarac za udarcem neprijatelju. Ali, Nijemci se ne mire s postojanjem takve jedne formacije NOV tu na vratima Zagreba, Karlovca i Siska, tim glavnim prometnim čvorovima koji povezuju snage na istočnom frontu, Grčkoj i Italiji. Protiv 34. divizije upućuju odmah 1. njemačku kozačku konjičku diviziju i udružene snage ustaša i domobrana iz Zagreba, Siska i Karlovca s ciljem da razbiju diviziju kao združenu formaciju i njene jedinice prisile i dalje na odvojena i nedovoljno povezana djelovanja - uglavnom manjih razmjera - partizanskom taktikom. Komanda 34. divizije - izbjegavajući krute frontalne akcije - koordiniranim manevarskim djelovanjima razbija napad neprijatelja i nastavlja ofenzivna djelovanja u rajonima: Odra, Brezovica, Goli Breg, Sv. Margareta, Hudovski Breg, Gornja Kupčina, Hrženik, Strmac, D. Pribić i dr. i drži pod kontrolom komunikacije Zagreb-Karlovac i Zagreb-Sisak.

Nijemci i kvislinzi morali su odvajati velike snage za deblokiranje i osiguranje ovih komunikacija, koje su im bile prijeko potrebne za vezu s frontom u Italiji, a kasnije i Mađarskoj. 34. divizija se po pravilu nije upuštala u frontalne borbe za duže držanje nekih položaja, već je gubitak jednih nadoknađivala osvajanjem i oslobađanjem novih mjesta. No, nekada je morala voditi i upornu obranu za sprečavanje prodora neprijateljskih snaga u dubinu našega slobodnog teritorija. Tako su u lipnju 1944. vođene dramatične borbe za Japetiće Brdo na Žumberku, koje je nekoliko

Dušan Pekić

puta prelazilo iz ruku u ruke. Poslije teških gubitaka neprijatelj je odustao od napada i u paničnom bijegu povukao se za Zagreb, a u jesen 1944. godine vođene su teške borbe u Kupčinskom Polju, između D. Kupčine i Kupinca, gdje su bili obostrano veliki gubici, ali neprijatelj se nije uspio probiti na naš slobodni teritorij.

34. divizija je zajedno sa 6., 7. i 8. divizijom bila u sastavu IV. korpusa NOV. Ona je i sudjelovala povremeno sa 8. i 7. divizijom, te slovenskim jedinicama (Cankarevom, Gupčevom i 15. brigadom, kasnije sa 15. i 18. divizijom) i na svom i na njihovom području. Ona se kao i druge divizije NOV Jugoslavije, nije ograničavala samo na akcije na jednom području, već zavisno od situacije i operativnih zahtjeva i ciljeva djelovala je tamo gdje je bilo potrebno. U 1944. godini operativni razlozi su upravo nalagali da djeluje na ovom području, jer su tu bili važni objekti i snage okupatora. S obzirom na relativno veliku udaljenost od komande korpusa i Glavnog štaba NOVH, Divizija je dobivala dugoročnije zadatke koje je komanda divizije u konkretnim uvjetima pretvorilo u operativne i dnevne zadatke. Na ovo područje su kada je to situacija zahtijevala, povremeno upućivane i druge jedinice, kao 8. kordunaška divizija, a posebno njena 4. brigada, zatim slovenske partizanske brigade, a u jednom slučaju i 28. divizija VI. korpusa iz Slavonije.

Pored izvršavanja borbenih zadataka, kao u ovom slučaju i 28. divizija, 34. je povremeno osiguravala prebacivanje hrane (uglavnom žita) iz žitorodnih krajeva Slovenije i Moslavine za Liku i Gorski kotar, preko Pokuplja i Korduna.

Narod ovog područja, sa svojim NOO-ima i organizacijom KPH, organizirano je prihvaćao sve jedinice NOV koje su dolazile po zadacima na ovo područje i stvarao im uvjete da ih mogu uspješno rješavati. Jer, poznato je da bez takve podrške naroda one ne bi mogle uspješno izvršiti svoje zadatke. Tom borbenom suradnjom naroda i boraca iz raznih krajeva Hrvatske i Slovenije kovalo se nerazrušivo bratstvo i jedinstvo hrvatskoga, slovenskog i srpskog naroda.

Posebnu pažnju zaslužuje napadno-obrambena operacija 34. i 8. divizije u lipnju i srpnju 1944. u Pokuplju i na Žumberku, u kojoj povremeno sudjeluju i jedinice 15. i 18. slovenske divizije. U toj operaciji ostvarena je dobra suradnja među jedinicama i odlična suradnja s narodom.

9. VI. 1944. je 8. divizija s operativnim dijelom štaba IV. korpusa prešla rijeku Kupu i došla u Pokuplje gdje ju je prihvatila od 34. divizija. Odmah se pristupilo izviđanju garnizona na pruži Zagreb-Sisak. Donijeta je odluka da se napadne jedna od, i za nas i neprijatelja, najvažnijih stanica, u Buševcu, koji je oslobođen 15. lipnja. Poslije Buševca nastavlja se ofenziva na pruži Zagreb-Karlovac i Sisak-Karlovac napadom na Zdenčinu, Blatnicu i Rečicu. Poslije uspješno završene ofenzivne operacije u Pokuplju obje divizije prelaze iz Pokuplja na Žumberak, potiskujući slabije snage okupatora i kvislinga iz rajona sjeverno od pravca Jastrebarsko, Karlovac i Ozalj, i stavljajući pod svoju kontrolu velik dio puta i pruge Zagreb-Karlovac.

Pojavom ovako jakih snaga na Žumberku Nijemci ocenjuju da su im ugroženi garnizoni u Karlovcu i Ozlju i užurbano pripremaju napad na 8. i 34. diviziju. Naša obavještajno-izviđačka služba otkrila je neke od priprema, ali ipak ne sve, pa je taj napad u početku postigao djelimično iznenađenje. Noću 23. lipnja ubačene su diverzantske grupe u raspored 34. divizije, a u zoru istog dana

Dušan Pekić

krenule su glavne snage iz Samobora, Jastrebarskog i Karlovca na položaje 34. divizije u rajonu Sv. Jana-Slavetić.

Ubačeni diverzanti iznenadili su štab Seljine i Karlovačke brigade i nanijeli im gubitke. U tim borbama junačkom smrću poginuo je i komesar Seljine brigade Marijan Badel. Preživjeli članovi štabova brigada brzo su uhvatili vezu sa svojim jedinicama, razbili diverzante i organizirali žilav otpor neprijatelju. Usprkos gubicima koje su imale, Seljina i Karlovačka su još prvog dana razbile napad neprijatelja i prisilile ga na povlačenje na polazne položaje. Poslije kraće stanke Nijemci i kvistlinzi ponavljaju napad na 34. i 8. diviziju.

27. lipnja jedinice 69. njemačkog korpusa (1. donski i 4. kubanski puk, 1. Jager Ersetz bataljon, 1. SS bataljon), zatim 10., 13. i 30. ustaška bojna, kao i jedinice domobrana i Bele garde krenule su u više kolona prema položajima 34. i 8. divizije. Glavnina je nastupala pravcima Jastrebarsko-Sv. Jana, Draganić-Krašić i Samobor-Sv. Jana, a pomoćne snage Ozalj-Krašić i Metlika-Sošice. Do 1. srpnja, 8. i 34. izvode veoma aktivnu obrambenu operaciju da bi 2. srpnja krenule u protuofenzivu i natjerale neprijatelja na povlačenje na cijelom frontu.

Do 10. srpnja neprijatelj se sređuje u Zagrebu i Karlovcu, prikuplja nove snage i taj dan ponovo obnavlja napad na 34. i 8. diviziju. U ovoj etapi operacije najžešće borbe vode se oko Krašića, Pribića, Slavetića, Prekrižja i Kordića. Pravac Metlika-Sošice brane slovenske brigade i štite desni bok 8. divizije.

Vještim manevrom i dobrom suradnjom 8. i 34. divizije i dijelova 15. i 18. slovenske divizije do 16. srpnja bila je potpuno razbijena ofenzivna operacija neprijatelja. Zadobivši teške gubitke neprijatelj se povukao u Zagreb, Karlovac i Novo Mesto.

Poslije pobjedonosne operacije na Žumberku i u Beloj krajini održana je smotra i mimohod jedinica 8., 34. divizije NOVH i 15. i 18. divizije NOV Slovenije u Crnomlju i Metliki. Smotri su prisustvovali rukovodioci IV. korpusa NOVH i GŠ NOVS (Slovenije), kao i saveznička (anglo-američka) i sovjetska vojna misija pri GŠ Slovenije.

U rujnu i listopadu 34. i 8. divizija ponovo surađuju u napadu na Sunju, na Baniji i manje garnizone oko Petrinje.

U međuvremenu je u diviziju stupilo stotine novih boraca iz Karlovca, Siska, Zagreba, Žumberka, Pokuplja i Turopolja. Pošto je bila proglašena amnestija za domobrane i oni su prilično masovno prelazili na stranu NOVJ i dolazili i u 34. diviziju.

I članovi HSS-a (Hrvatske seljačke stranke) počeli su u većem broju pristupati u redove NOVJ. Oni su to u stvari pojedinačno činili i ranije, ali sada dolaze masovnije unatoč stavu rukovodstva te stranke s dr. Vladkom Mačekom na čelu da se još čeka. Iako je Maček s ovog područja (Kupinec kod Zdenčine) gdje je i živio, nije uspio ostvariti veći utjecaj na narod Pokuplja, koji je masovno prihvatio platformu NOF-a i KPJ za NOB. Narod je osudio suradnju Mačeka s Nijemcima i Pavelićem u stvaranju tzv. NDH (pozivom 10. travnja 1941. na lojalnost Nijemcima) i usluge koje je učinio okupatorima svojom "seljačkom i građanskom zaštitom" prilikom njihovog prodora u Hrvatsku i u vrijeme kapitulacije kraljevske vojske Jugoslavije.

Narod ovog područja od početka se opredijelio za NOB. Formiranjem 34. divizije stalno je jačao svoju diviziju. Njena snaga iz dana u dan je rasla.

Dušan Pekić

Narod Žumberka, Posavine, Pokuplja i Turopolja nije žalio žrtve i odricanja za svoju slobodu i nezavisnost. I bogati posavski seljaci i neki zagrebački industrijalci, kada je bila u pitanju nacionalna čast i sloboda, išli su zajedno sa siromašnim seljacima i zagrebačkim proleterijatom dajući svoj doprinos NOB-u. To je pokazalo veličinu ideje i širine platforme NOB-a koja je povezivala sve naše ljude u jedinstven front protiv okupatora i kvislinga. Tu se vidjela veličina i životnost Titove ideje i vizije da je nemoguće pobijediti narod koji je odlučan da brani svoju slobodu.

Hrvatski narod Žumberka, Pokuplja i Turopolja može biti zaista ponosan na svoju 34. udarnu diviziju i svoj doprinos NOB-u i stvaranju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Bilješke

¹ Nijemci su još u srpnju 1943. godine imali razradjen plan za slučaj kapitulacije Italije. Taj plan nosio je šifru Ackse i predviđao prebacivanje njemačkih snaga u Italiju i na Balkan za brzo razoružavanje talijanske vojske i samostalno nastavljanje rata u Italiji i na Balkanu.

¹ Komandant Seljine brigade Mladen Ivan, komesar Badel Marijan, komandant Karlovačke Malek Franjo, komesar Erdeljac Petar, komandant Žumberačke Balaš Boris, komesar Dijanović Tomo.

Zbor naroda i partizana u Sošicama na Žumberku listopada 1942. godine

2. bataljon udarne brigade "Franjo Oguinac - Seljo" na proslavi u Črnomlju srpnja 1944. godine

ZAJEDNIČKA BORBA

MILKA KUFRIN

Ideja o ovom simpoziju nikla je iz duboke zabrinutosti, iz težnje da zbog prošlosti i radi naše budućnosti pokažemo kako smo u NOB-u opstali, da smo opstali i pobijedili samo zato što smo se zajednički borili, zato što smo stvorili bratstvo i jedinstvo, što smo imali organizacije Komunističke partije, što smo se međusobno pomagali i što smo bili neprekidno u akciji, u borbi.

Žumberak i Gorjanci su najdivniji primjer te zajedničke borbe. Zato je dragocjeno da su se ovdje sastali sudionici NOB-a kao živi svjedoci i znanstvenici koji sada iz dokumenata, iz naših i neprijateljskih izvještaja, omogućavaju i sebi i nama da još šire i kompleksnije razmatramo te događaje i njihovo značenje. Koliko nam sve to znači i koliko nas zanima pokazuje velika pažnja kojom smo pratili izlaganje pojedinih drugova.

Veoma je dragocjeno da su se uključile i dvije akademije, pogotovo zato što se pojavljuju pojedini akademici koji siju mržnju i koji kažu da je Hrvatima prirodno da progone Srbe. Ohrabruje i činjenica da su se usprkos stalnim rotacijama predsjednici općina, mladi ljudi, uključili i srcem podržali ovu akciju.

Drugo, ovdje kao živi svjedoci i danas ponovo tvrdimo da smo se održali ovdje na Žumberku u onim prvim i najtežim danima samo zato što smo bili zajedno, što smo se zajednički borili i Hrvati, Srbi i Slovenci, što smo imali i Komunističku partiju jedinstvenu i organiziranu, koja nas je povezivala i što nismo čekali ovdje u šumi da neprijatelj dođe do nas, nego smo mi išli tamo gdje je on, što smo ga napadali i bili u stalnoj akciji.

Centralni komitet KPH i drug Vladimir Bakarić osobno, zatim Okružni komitet KPH Karlovac i njegov sekretar Ivo Marinković i drug Save Zlatić u tijeku 41. godine i kasnije neprekidno su na svim sastancima, upozoravali na glavni zadatak - mobilizaciju hrvatskog naroda za NOP. Kordun je bio u obruču, ofenzive jedna za drugom. Kordun je paljen, tisuće ljudi, žena i djece stjerane su u Petrovu goru, a svud okolo ustaše i domobrani. I kad su CK KPH i OK KPH Karlovac potkraj travnja 1942. godine uputili grupu prvoboraca s Korduna s Tešom Bulatom na čelu da na Žumberku i okolici Zagreba pomogne razvoj ustanka, i kad su po vezi stigli do Pećna, član KP Ilija Bastašić prebacio ih je na slovensku stranu prema selu Oštre iznad Kostanjevice. Tu su ostavljeni bez stalne veze s partijskom organizacijom Pećno, bez ikoga domaćeg, bez hrane i smještaja. U početku svibnja 1942. godine na gornjoj stanici žičare iznad Kostanjevice na njih je naišla patrola slovenskih partizana. Obostrano iznenađenje brzo je prebrođeno i tu u logoru Kostanjevičke čete borci s Korduna dobili su smještaj u šatoru i hranu. Tu su se i zadržali neko vrijeme i zajedno kretali u akcije. Tako su na cesti Šentjemej-Kostanjevica iz zasjede napali tri talijanska kamiona, raspršili Talijane i jedan kamion zapalili. Zajednički su napali i talijansku oficirsku školu u Šentjemeju.

Čim su se malo snašli, upoznali s terenom i s političkom situacijom, borci s Korduna odvojili su se i svoj logor osnovali u Poganoj jami, jer je njihov zadatak bio da svoje akcije usmjere prema Žumberku i okolici Zagreba, prema pruži

Milka Kufrin

Zagreb-Karlovac. U tom logoru 14 boraca Prve zagorske čete s narodnim herojem Videković Pavlom, zatim s drugovima Sokolčić Ivanom Fabijanom, Tomom Pipićem - sve Hrvatima iz Rakitja, Horvata, Zagreba i Zaprešića, spajaju se s njima. Tu smo se sami organizirali, sami izabrali komandira, Tešu Bulata, kome-sara Sokolčić Ivana Fabijana. Ja sam u toj 1. žumberačkoj četi bila sekretar partijske organizacije. I u logoru Pogana jama nas oko trideset partizana bili smo ograđeni gustom mrežom ustaških uporišta u svim selima na cesti Samobor-Jaska. Ustaške posade bile su Samobor-Bregana, Stojdraga, Novo Selo, Kalje, Kostanjevac, Pribić, Krašić, Jastrebarsko. Ovom se mrežom ustaški režim nadao braniti od prodora slovenskih partizana i razvoja ustanka na Žumberku i u okolini Zagreba. Iz neprijateljskih izvještaja vidi se da su prve akcije na Žumberku opravdavali upadima slovenskih partizana.

Oslonac na suradnju i pomoć slovenskih partizana i slovenskog stanovništva u tim prvim danima, tj. svibnju i lipnju 1942. g., pomogao nam je da probijemo tu mrežu, da uspješno postavljamo zasjede na ovoj cesti, počnemo čistiti teren i likvidiramo ustaše i žandare po Žumberku i dalje prema Zagrebu, najprije u Okiću i Horvatima. I dalje smo išli u zajedničke akcije, a naročito smo imali dobre veze u selima Oštre, Čmeća Vas, Orehovec itd. Kukuruzni žganci i crna kava od cikorijske kore koji su nam, pored krumpira koje je donosio član KP Miloš Vidović sa Žumberka, bili jedina hrana u logoru Pogana jama, nabavljani su od obitelji Jurečić iz Oštrca. I koliko god su Gorjanci veliki i šumoviti, u ono doba još prašuma, nisu nas mogli zaštititi od upada ustaša. Nekoliko puta su upali u naš logor, a jednom u logor Slovenaca gdje su naši drugovi izgubili avionski puškomitraljez koji su donijeli od obitelji Bedek iz Klare kraj Zagreba. Naši prvi ranjenici i naša prva bolnica, naša prva i tada jedina "doktorica" Cirila Albahari, (studentica medicine) bili su također smješteni na slovenskoj strani, u klijeti, kraj sela Prušnja Vas. I našega prvoga bolesnog druga Dušana Vlanića, borca s Korduna, s teškom upalom bubrega smjestili smo na čuvanje kod obitelji Jurečić iz sela Oštre. Ta suradnja i zajednička borba Hrvata, Srba i Slovenaca omogućila nam je da se održimo, da svoje djelovanje proširimo na prugu Zagreb-Karlovac i u okolicu Zagreba. A to je i prva partizanska jedinica koja se održala u neposrednoj okolini Zagreba i s uspjehom izvodila oružane akcije koje su izazvale strah i paniku u redovima neprijatelja.

Drugi presudan faktor ovih uspjeha bilo je postojanje jedinstvene organizacije Komunističke partije na čitavom teritoriju Jugoslavije. Da nije bilo komunista i na slovenskoj i hrvatskoj strani Gorjanaca i na Žumberku, Pokuplju i Kordunu, ne bi se mogao povezati, održati i širiti ustanak.

I treći osnovni faktor bio je - akcije - neprestane akcije, inicijativa i napadi na neprijatelja. Da smo mirovali u prašumi Gorjanaca, da smo čekali da zagrebački proletarijat dolazi k nama a da mi budemo baza koja će ih prihvaćati, kakvih je mišljenja bilo tada među pojedincima bili bismo uništeni. Samo borbama i ispravnim provođenjem linije Komunističke partije, tj. stvaranjem najšireg jedinstva naroda, te zahvaljujući visokoj svijesti, hrabrosti i požrtvovnosti boraca, njihovom visokom ljudskom moralu, mogli smo uspjeti i uspjeli smo.

Ovo iskustvo vrijedi i za danas. Zato smatram da s ovog mjesta moramo tražiti, ne samo osudu, već i energične akcije protiv svih onih koji danas siju mržnju i ruše ono što smo mi i čitav naš narod krvavo platili.

POČECI NOB-a NA DIJELU ZAPADNOG ŽUMBERKA

MILAN GAJSKI

Kao što je poznato područje bivše općine Radatovići 1941. godine bilo je u sastavu tzv. Dravske banovine, pa je podjelom između okupatora pripalo Italiji.

Za razliku od istočnog dijela Žumberka, gdje je na organiziranje narodnog ustanka utjecala KPJ iz Zagreba, na dijelu zapadnog Žumberka - općine Radatovići, takav utjecaj imala je KPJ s područja Slovenije (Novo Mesto, Metlika, Šentjernej, Gaberje). Konkretno naše selo Gaj, koje se nalazi na najvišoj koti žumberačkih sela i graniči sa susjednim selima Slovenije (Gaberje, Suhadol, Jugorje, Šentjernej i dr.) okruženo je šumama. S ljudima tih sela bili smo ekonomski, prijateljski i u svakom drugom pogledu godinama tradicionalno usko vezani. U tim selima poznavao sam veliki broj starijih ljudi, a s mladima (mojim vršnjacima) drugovao sam još od djetinjstva.

Tri dana nakon napada na Sovjetski savez (Vidi knjigu: Svobodna republika pod Gorjanci str. 346 autora Ive Pirkovića) održan je sastanak s aktivistima KPJ u selu Gaberje, gdje je, pored ostalog, donesen zaključak da se odmah priđe osnivanju odbora narodne zaštite i preuzimanju, odnosno stvaranju nove narodne vlasti na Gorjancima i susjednim selima zapadnog dijela Žumberka. Na čelu grupe tih aktivista uz seoskog učitelja iz Gaberja Franca Cvenkla, bio je seoski zaštitnik iz Gaberja Joža Rakoše (sada živi u Kostanjevici pri Krki) neposredno zadužen za naše područje.

Joža Rakoše bio je od ranije veliki prijatelj Pavla Gajskog iz sela Gaja u koga je imao neograničeno povjerenje, te kao zidarski majstor bio je njegov česti gost, pa njihovi kontakti u očima susjeda nisu izazivali nikakve sumnje u to da bi Rakoše bio i aktivist KPJ, koji je uz obavljanje zidarskih poslova preko povjerljivih ljudi stvarao mrežu aktivista za organiziranje ustanka.

Nakon što je Rakoše u više navrata detaljno informirao Pavla Gajskog o nastaloj situaciji u zemlji i o predstojećim zadacima u vezi s tim, dogovorili su se da u selu Gaju formira prvi ilegalni odbor Narodne zaštite, čiji je predsjednik bio Pavao Gajski, a članovi Danica Malić i Milko Gajski. Na prvim sastancima raspravljalo se o nastaloj situaciji i utvrđivanju adresa povjerljivih ljudi u susjednim selima od kojih bi po uzoru na ovaj formirali takve odbore i u njihovim selima. Sve se to događalo u drugoj polovici 1941. godine. Slijedili su kontakti po dogovoru s pouzdanim ljudima susjednih sela.

U selu Rajakovićima u prvi izbor odbora ušli su: Rajaković, Nikola-Nikica tesar, soboslikar i krovopokrivač, Rajaković, Dako-Daka, lugar i Rajaković, Nikola-Nikaš, trgovac stokom.

Sva trojica navedenih ljudi uz to što su bili krajnje pouzdani, imali su objektivno s obzirom na svoje djelatnosti velike mogućnosti kontaktiranja s ljudima na širem prostoru susjednih sela. Takvi prvi aktivisti za selo Sekulići bili su Jure i Dako Sekulić, u Bulićima Janko Bulić, a dalje do Radatovića u selu Kuljajima Jure Kuljaj. Taj proces odabiranja aktivista i formiranja ilegalnih odbora narodne zaštite do sela Kuljaja bio je završen otprilike do kraja I. tromjesečja 1942. godine.

Milan Gajski

Osnovni zadaci navedenih odbora pored ostalog bili su:

- prikupljanje informacija o raspoloženju naroda u odnosu na neprijateljsku okupaciju i o suradnji pojedinaca s Talijanima,
- utvrđivanje adresa ljudi - mogućih posjedovalaca oružja,
- prikupljanje podataka o broju, kretanju i djelovanju Talijana unutar i izvan talijanskog uporišta koje se nalazilo u Radatovićima,
- organiziranje straže i izviđanja u vezi s eventualnim "izletima" talijanskih patrola u pravcima pojedinih naselja.

O svim zanimljivim zapažanjima i događajima trebalo je na vrijeme obavještavati druga Jožu Rakošeta (Centar u Gaberju), koju je ulogu kao kurir na relaciji Gaj-Gaberje isključivo obavljao autor ovog priloga.

Prve grupice partizana s područja Slovenije preko veze (Jože Rakošeta) svoje kontakte s našim područjem ostvarivale su preko Pavla Gajskog. To je bilo moguće, jer se njegova kuća nalazila malo izolirana od ostalih kuća u selu neposredno vezana sa šumom do koje je prilaz i usred dana bio nezapažen. Međutim, sve češći dolazak partizana i u većim grupama, kraj svih mjera opreznosti i dogovora bio je primjećivan od seoskih čuvara stoke i drugih seljaka što je dovelo do otkrivanja naših kontakata i suradnje s partizanima. U selu je živjela Marta Gajski politički veoma problematična osoba (suprug i djeca bili su pozitivni), koja je o svim zapažanjima u vezi kontakata s partizanima obavještavala Talijane. Rezultat toga bio je na kraju da su Talijani 12. ožujka 1942. godine uhapsili Pavla Gajskog koji je na saslušanju priznao da do njega u kuću navraćaju neki naoružani ljudi iz Slovenije, od kojih osobno niti jednog ne poznaje. Zahvaljujući prijateljskoj vezi i utjecaju obitelji Smiljanić neposredno na rukovodstvo Talijana u garnizonu Radatovića, Gajski Pavao je pušten kući bez većih posljedica, uz prijetnju da više s tim naoružanim ljudima ne smije kontaktirati, te da o svakoj njihovoj pojavi u selu obvezno izvještava talijansku komandu. Odmah iza toga partizani su odlučili da Martu noću likvidiraju. U dogovoru sa seoskim odborom to je odgođeno iz razloga što bi nakon toga došlo do odmazde Talijana u odnosu na naše obitelji. Marti Gajski su tu odluku otvoreno priopćili partizani uz prijetnju da više ne smije odlaziti u talijansko uporište niti na bilo koji način informirati Talijane o pojavi partizana u našem selu. Osim toga dogovoreno je da u svakom idućem slučaju po dolasku partizana u selo isti obvezno posjete i njenu kuću, što će značiti da i ona s njima surađuje, pa je pored ostalog i to utjecalo na to da ona više nije odlazila iz sela niti je na bilo koji način obavještavala Talijane ni o čemu sve do njihovog odlaska iz Radatovića krajem 1942. godine. Talijani su ipak u listopadu 1942. godine uspjeli doći u selo Gaj, pa pošto u kući Pavla Gajski od obitelji nisu nikog zatekli, istu su zapalili. Navedeni ilegalni odbori pored ostalog imali su i zadatak da obave pripremu za formiranje prvih legalnih organa narodne vlasti (NOO od seoskih do općinskih), koji su u tijeku 1942. bili javno birani i djelovali na cijelom području.

Naše veze i kurirska služba u ono vrijeme djelovale su besprijekorno - ovdje ističem samo neke od primjera.

U listopadu 1941. godine nakon primljene informacije da će talijanska patrola doći u selo Kuljaje radi nabavke kokoši i dr. živežnih namirnica, o tome sam odmah obavijestio druga Rakošeta. Tog dana trojica drugova: Jože Rakoše, Jože Kuplenik i Milan Gajski (prva dvojica naoružani mavzer puškama, a Gajski

Milan Gajski

pištoljem kolt sa svega 3 metka) postavili su zasjedu blizu talijanskog uporišta uz cestu na mjestu zvanom Crkveno brdo sa zadatkom da na prepad razoružaju Talijane koje bi svukli i ako sve bude išlo po planu, takve vrate u uporište. Talijani nisu došli. Navodno nas je netko primijetio i obavijestio Talijane da ne iziđu iz bunkera, jer da ih čekaju partizani.

U kući Milka Gajskog imali smo instaliran radio na koga smo slušali vijesti, a najviše Radio London. Radio je bio na baterije. Zimi 1941./42. po velikom snijegu preko veza Jožeta Rakoše otišao sam u selo Stopiče (kod Novog Mesta), gdje je također bilo jako talijansko uporište, digao akumulatore za naš radio i bez posljedica vratio se na Gaj. Prolazio sam danju između mase Talijana, pozdravljao ih i eto, opet srećom, nisu me zaustavljali, vjerojatno zbog toga što su se i drugi građani unutar garnizona slobodno kretali.

Polovicom 1942. godine grupa Talijana (jačine voda) krenula je iz Radatovića u pravcu sela: Kuljaji-Bulići-Sekulići prema Gaju i Rajakovićima. Pohitao sam u Gaberje do Rakošeta i nakon što sam ga o tome obavijestio ubrzo je angažirao dobro naoružanu ojačanu desetinu partizana, koju sam osobno doveo u zasjedu između sela Kuljaja i Bulića u šumicu Lozica. Stigli smo kasno u popodnevnom satima, kad su se Talijani već bili povukli u bazu. Po oslobođenju naše zemlje saznao sam da to nisu bili pravi partizani, već dio pripadnika poznatoga štajerskog bataljona (ekstremni bjelogardisti i agenti njemačke obavještajne službe) koji su naknadno razotkriveni, a do tada su smatrani kao prekaljeni i dobro naoružani partizani.

Dana 8. kolovoza 1942. godine veća jedinica Talijana (možda jačine čete), opet se uputila iz Radatovića u pravcu navedenih sela oko 9 sati. Na isti način kao i u prethodnom slučaju na vrijeme sam obavijestio o tome druga Rakošeta. Ovog puta bez mene uputio je grupu partizana u zasjedu sa zadatkom da presretnu Talijane i da ih napadnu. Partizani su kasno stigli, a Talijani su tom prilikom zapalili selo Sekuliće i na vrijeme se vratili u garnizon bez gubitaka.

Sličnih primjera naše zajedničke suradnje bilo je mnogo, do mog odlaska u NOV

- 1942. godine, pa sam očekivao na osnovu prijavljene teme za naš Skup Žumberak i Gorjanci u NOB-u, da će sve to osobno kompetentnije i izvorno drug Rakoše prezentirati, ali na žalost razbolio se tako da ni prisustvovao. Jedino je spomenuti učitelj iz Gaberja drug Franc Cvenkl u svom prilogu prezentirao dio događaja s tog područja iz 1941. godine.

Na kraju smatram za potrebno istaći da nitko od nas navedenih aktivista NOB-a u razdoblju koje sam ovdje opisao, nije bio član KPJ, niti sam u početku znao da je to bio jedini Jože Rakoše, ali svi smo bili jednako ogorčeni na djelovanje okupatora i domaćih izdajnika, tako da u izvršenju dobivanih zadataka nikakve razlike između nas i članova KPJ nije bilo.

Milka Kufrin - zamjenik politkomesara
1. Žumberačke čete
i član OK KPH za Pokuplje
Narodni heroj

Franjo Ogulinac - Seljo
komandant II operative zone NOV i POH
Narodni heroj

Ante Banina - komandant
I Proleterskog NOU bataljona Hrvatske
Narodni heroj

Ljuban Ajdinović
komandant Žumberačke NOV brigade

POČETNO RAZDOBLJE TALIJANSKE OKUPACIJE HRVATSKOG DIJELA ŽUMBERKA U PROLJEĆE 1941. GODINE

MLADEN PLOVANIĆ

Ekspanzionistički apetiti doradne fašističke Italije sezali su duboko u unutrašnjost Jugoslavije, pa je u tim težnjama bio zahvaćen i veliki dio Hrvatske i Slovenije, tj. područje do rijeke Save ili blizu nje, a to znači i Žumberak, pogotovo sa slovenske strane. Međutim, sveukupna ekspanzionistička politika fašističke Italije u odnosu na Balkan, odnosno širok pojas istočne obale Jadrana, u velikoj je mjeri ovisila o planovima jačega osovinskog partnera, tj. nacističke Njemačke. Ta činjenica je, dakle, umnogome utjecala i na položaj demarkacijske linije njemačke i talijanske okupacijske zone u Jugoslaviji nakon završetka agresivnih vojnih operacija u travnju 1941. godine.

Žumberačko je područje bilo sastavni dio onoga teritorijalnog pojasa na kojem su pobjedničke osovinske agresorske zemlje trebale odrediti granice svojih interesnih sfera. Poznato je još iz davnih vremena da među pobjednicima u zajednički vođenom ratu, naročito osvajačkom kakav je vođen i u Jugoslaviji travnja 1941. godine, nastupaju različiti oblici neslaganja u vezi s "podjelom plijena". Ta, vjerojatno zakonita povijesna pojava, ispoljena je i između Njemačke i Italije ubrzo nakon 17. travnja kada je - prema ocjeni agresora - rat u Jugoslaviji bio za njih pobjedonosno završen. Pripomenuli smo to i s razloga što je i područje Žumberka, kao granično demarkacijsko, ali povrh svega kao sastavni - iako mali - dio okupirane Jugoslavije, bio u kraćem vremenskom razdoblju neka vrsta otvorenog ili neriješenog pitanja u okviru niza drugih što su se po kapitulaciji jugoslavenske vojske nametnula agresorima.

Uvidom u raspoložive talijanske dokumente zaključujemo da se sveukupna talijanska praktična okupacijska politika razrađivala tijekom desetodnevnih ratnih operacija, ili, štoviše, tek po upadu talijanskih trupa na najzapadniji jugoslavenski teritorij. Poznato je da su talijanske trupe prešle rapalsku granicu tek 11. travnja 1941. godine, dakle, punih pet dana nakon što su njemačke trupe upale i duboko prodirale na jugoslavenski teritorij. Nemamo namjeru šire se osvrtni ni na razloge toga "zakašnjelog" upada ni na tijek talijanskih, uvjetno rečeno "vojnih operacija", jer to nije tema koju razmatramo. Za naše je razmatranje dovoljno naznačiti da se prve talijanske jedinice pojavljuju u neposrednoj blizini Žumberka već 12. travnja i to u Karlovcu. Bili su to dijelovi 12. bersaljerskog puka iz sastava divizije Bergamo, dopremljeni s oko 40 kamiona iz tadašnje Rijeke i okolice.¹ (Ovaj će se puk zadržati u Karlovcu i kasnije.)

Za bolje razumijevanje pitanja koje razmatramo, naznačit ćemo neke bitne značajke zakonskih i drugih pravnih osnova organizacije talijanske okupacijske uprave. Naime, po tadašnjem je talijanskom ratnom zakonu svako područje što ga okupiraju talijanske trupe smatrano ratnom zonom, pa je na tom području bio ovlašten "vrhovni komandant" (to je bio "duce", odnosno tada B. Mussolini) za organiziranje okupacijske civilne vlasti.² Dakako, duce je, kao vrhovni vojni

Mladen Plovanić

komandant, mogao svoje ovlasti prenositi i na podređene vojne komandante, što je činio i na okupiranom teritoriju Jugoslavije.

U duhu svojih ovlasti proizašlih iz ratnih zakona, talijanski generalštab je 11. travnja, izdao prvi poznati dokument takva sadržaja, istodobno kada i naredbu za upad na jugoslavenski državni teritorij. Tog je dana upućen komandantu talijanske 2. armije (koja je upadala sa zapada preko rapalske granice) telegram da će „vojne vlasti“ (talijanske) preuzeti vojnu i civilnu vlast na području koje bude okupirano.³ Idućeg dana (12. travnja) isto je komandi javljeno da se predviđa „stalna okupacija slovenačke i hrvatske teritorije koja nam pripada, čije će granice biti naknadno određene“?¹

Iz sadržaja tih telegrama nije moguće zaključiti gdje su Talijani tada predviđali granice okupiranog teritorija Jugoslavije, koje su, prema njihovim predviđanjima, trebale zaposjesti njihove trupe. Najvjerojatnije je to pitanje tada razmatrano samo u općim okvirima, ali je bilo sasvim izvjesno da će na okupiranom području težiti uspostaviti svoje vojne okupacijske vlasti sve dok se - prije svega s Nijemcima

- ne riješe razna sporna okupacijska pitanja među kojima su bila i - granica tek uspostavljene tzv. NDH i granice interesnih zona Njemačke i Italije.

Poznato je da je tzv. NDH proglašena 10. travnja 1941. i da su u mnogim predjelima Hrvatske tada ustaše, ili razne osobe u ime „ustaške države“ počele uspostavljati svoju, uvjetno rečeno „ustašku vlast“. Dakako, tamo gdje tih dana još nisu bile stigle njemačke ili talijanske trupe takva je akcija sprovedena i bez njih. U Žumberak i širi dio njegove hrvatske okolice (osim u Karlovac) talijanske trupe stigle su nešto kasnije, tek oko 18.-20. travnja i bile su stacionirane samo u ponekom naselju (Karlovcu, Ozlju i Jaski, a kasnije i još ponegdje). Međutim, mnoge su talijanske trupe bile u pokretu, lokacija je mijenjana iz dana u dan, pa je prošlo određeno vrijeme dok se raspored trupa nije koliko-toliko ustalio. Vidljivo je to i iz naredbi komande 2. talijanske armije od 18. travnja, u kojoj je naznačeno da se organizira okupacija Slovenije i Dalmacije⁵ i da se „predpostavlja“ položaj demarkacijske linije između njemačkih i talijanskih trupa na pravcu „...Litija-Novo Mesto-Karlovac-Bihać ...“ i dalje prema Albaniji.⁶ U toj su naredbi navedena i mjesta koja treba zaposjesti, od kojih su Žumberku najbliže bili Karlovac i Metlika. Međutim, 21. travnja je komanda 2. talijanske armije obavijestila podređene komande da će se „promijeniti ranija demarkaciona linija s njemačkim trupama“.⁷ Očito je da je takva obavijest proizašla iz uputa talijanske vrhovne komande od 21. travnja, u kojima je naznačeno da su „u toku pregovori između osovinskih sila o definitivnom uredjenju jugoslavenskog teritorija“.⁸ Sve te naredbe odnosno upute izdane su, dakle, nakon što je 17. potpisana a 18. travnja stupila na snagu potpuna kapitulacija Kraljevske jugoslavenske vojske. Odmah potom su agresorske zemlje pripremile sastanak svojih predstavnika da se dogovore o ukupnim mjerama koje će se poduzeti na području Jugoslavije. Očekivanje rezultata tog sastanka uvjetovalo je i promjene nekih ovdje spomenutih talijanskih vojnih naredbi.

Razgovori talijanskih i njemačkih predstavnika su, kako je poznato, održani u Beču 21. i 22. travnja, s ministrima vanjskih poslova (Cianom i von Ribbentropom na čelu).

Prije kraćeg osvrta na te razgovore naznačimo da je komanda talijanske 2. armije već 22. travnja izdalo novu naredbu o „organizaciji okupiranog teritorija“ u

Mladen Plovanić

kojoj je navedeno da demarkacijska linija između talijanskih i njemačkih trupa ide pravcem Kamnik-Novo Mesto-Vinica-Slunj i dalje na jugoistok.⁹ Dakle, već "ova" demarkacijska linija prolazila je teritorijem Žumberka, ali to nije bila i posljednja.

U prvo su vrijeme komande i jedinice talijanskih karabinijera (CCRR)¹⁰ bile često i jedini nosilac talijanske okupacijske vlasti. Talijanska je karabinijerska komanda pri komandi 2. armije 18. travnja izdala prvu naredbu o rasporedu i zadacima svojih sastava na okupiranom području Jugoslavije. Tom je naredbom određena nadležnost i raspored jedinica triju bataljona CCRR na području što ga je zaposjela talijanska 2. armija, od kojih je XII. bataljon, sa sjedištem komande u Sušaku, trebao zaposjesti šire područje zapadne Hrvatske uključujući i Karlovac odnosno dijelove Žumberka. Njegove će jedinice (čete, vodovi, stanice) biti ubrzo raspoređene u mnogim naseljima, pa će tako početkom svibnja biti na području Karlovca raspoređena četa Bolzano (sjedište komande u Karlovcu). Jedan njezin vod bit će smješten u Jastrebarskom, gdje će također biti i sjedište stanice, a ostala 3 voda u Karlovcu, Dugoj Resi, Pisarovini i Vrginmostu.¹¹

Zadaci karabinijera bili su raznoliki, a u to doba su se u osnovi svodili na: prikupljanje raznolikog oružja, hapšenje politički nepoćudnih osoba, organiziranje kontrole kretanja žitelja, skupljanje i privođenje zarobljenih vojnika bivše jug. vojske i intenzivno obavještajno djelovanje radi prikupljanja podataka naročito o djelovanju ustaških vlasti, raspoloženju naroda uopće i ekonomskim prilikama.¹² Naznačili smo da su agresorske zemlje o bitnim pitanjima "komadanja" Jugoslavije raspravljale na poznatom sastanku u Beču. Tu su Ciano i Ribbentrop razmatrali, pored ostalog, i položaj granice utjecajnih sfera odnosno položaj demarkacijske linije, za koju su se dogovorili da se proteže od Samobora k Petrinji (oba naselja u njemačkoj zoni) i dalje u pravcu Sarajeva.¹³ Međutim, dogovoreno je da se sporna granična pitanja između Italije i tzv. NDH riješe „izravnim pregovorima“ zainteresiranih, dakle, bez sudjelovanja Nijemaca. Već 23. travnja stigao je u Zagreb posebni opunomoćenik talijanske vlade Raffaele Casertano, koji je prenio Paveliću poziv grofa Ciana za sastanak. Dana 25. travnja sastali su se u Ljubljani Ciano i Pavelić, kada su, uz druga važna pitanja, raspravljali i o budućem položaju granice Italije i tzv. NDH, pretežno u širem priobalnom području. Potom su razgovori nastavljeni u Zagrebu, u kojima je s talijanske strane sudjelovao spomenuti Casertano, a u ime tzv. NDH Pavelić. Konačno su se 7. svibnja sastali u Tržiću (Monfalcone) Mussolini i Pavelić i parafirali poznate ugovore o granici i drugim važnim pitanjima. Ugovori su, kako je poznato, obavljani 18. svibnja 1941. u Rimu.¹⁴

U jednom od njih je određen položaj granične crte između Italije i NDH, ali u njegovu tekstualnom dijelu nije naznačena granična erta na području Žumberka, već je njezin položaj vidljiv iz priložene geografske karte kao sastavnog dijela ugovora o granici.

U tom razdoblju, točnije od Bečkih razgovora Ciana i Ribbentropa, talijanske su okupacijske komande počele organizirati okupacijske vlasti na "svojem" okupiranom teritoriju. Budući da je u toj zoni bilo i područje Žumberka, te su se mjere odnosile i na njega.

Kao što je poznato, talijanske okupacijske jedinice u predjelima od rapalske granice pa do - približno - Boke Kotarske pripadale su 2. armiji, na čijem je čelu

Mladen Plovanić

bio komandant general Vittorio Ambrosio. Prema tome je, shodno talijanskom ratnom zakonu, Mussolini ovladio generala Ambrosia, kao komandanta okupacijskih trupa u "ratnoj zoni" okupirane Jugoslavije, da organizira vojnu i civilnu okupacijsku upravu na područjima što su ih zaposjedale "njegove" trupe. U tom svojstvu je Ambrosio 24. travnja 1941. izdao prvu naredbu za organizaciju i obavljanje civilne vlasti na takozvanom Riječkom području.

Tome je, svakako, potrebno dodatno objašnjenje. Naime, civilna je uprava na talijanskom državnom teritoriju bila organizirana na principu provincija sačinjenih od više općina (obično 5-10) i gradova. (U nas su u novijoj prošlosti slične upravne jedinice bili okruži.) Jedna od takvih provincija je bila i Kvarnerska, čije je sjedište bilo u Rijeci i pripadao joj je teritorij istočnih padina Učke sve do rapalske granice, uključujući i grad Rijeku.¹⁵ Na čelu provincijske uprave, koja se obično nazivala prefektura, bio je službenik nazvan prefekt, kojeg je postavljalo Ministarstvo unutrašnjih poslova. U doba rata su prefekti provincija koje su proglašavane ratnom zonom, a takva je u proljeće 1941. godine bila i Kvarnerska provincija, u nekim pitanjima svoje nadležnosti bili podređeni vojnim komandama armija. Tako je i riječki prefekt bio po određenim pitanjima podređen komandantu talijanske 2. armije.

Korisno je podsjetiti da je tada u Rijeci bio prefekt dr. Temistocle Testa, istaknuti fašist i najodlučniji pobornik, pa i sudionik u kreiranju talijanske fašističke ekspanzionističke politike prema Balkanu¹⁶ i na njemu.

Spomenuta prva Ambrosijeva naredba o organiziranju okupacijske uprave na području zapadne Hrvatske pripremljena je prije bečkih razgovora, a to znači i prije određivanja konačne demarkacijske linije njemačke i talijanske utjecajne sfere. U toj je naredbi ovlašten riječki prefekt za "vršenje civilne vlasti" u tzv. Riječkoj oblasti, ali tek jugozapadno od pravca Ogulin-Vrbovsko. Dakle, područje Žumberka u toj naredbi još nije bilo obuhvaćeno.¹⁷

Istodobno je bilo predviđeno da se na užitim lokalitetima okupiranog teritorija, bilo samo na jednom ili više kotarskih područja zajedno, uspostave civilni komesarijati, kao nosioci civilne okupacijske vlasti. Na čelu im je trebao biti civilni komesar, podređen, prije svega, riječkom prefektu, a djelomično i komandantu korpusa čije su trupe posjedale odgovarajući kotar.¹⁸ Uz to su bili razrađeni i zadaci civilnih komesarijata, na što ćemo se kasnije osvrnuti.

Kada su Bečkim ugovorima Talijani dobili "odriješene ruke" za uređenje svojih odnosa s Pavelićem i tzv. NDH, odlučili su da svoju civilnu okupacijsku upravu prošire u zapadnoj Hrvatskoj sve do demarkacijske linije na potezu Samobor-Petrinja, čime je, dakle, bio zahvaćen i Žumberak. S tim u vezi je general Ambrosio postavio riječkog prefekta Testu za rukovodioca civilne okupacijske uprave "Riječko-kupske oblasti". Pod "riječkom" (misli se na grad Rijeku) odnosno "kupskom" (po rijeci Kupi) podrazumijevao se teritorij primorskih i goranskih kotara, ali o kotara: Ogulin, Karlovac, Jastrebarsko, Pisarovina, Slunj i Vojnić.

Ta naredba generala Ambrosija obavljena je 30. travnja 1941.¹⁹ i to u obliku "proglasa" koji je potpisao prefekt Testa u svojstvu delegata za civilnu vlast na okupiranom području Rijeke i Kupe.

Za naše je referiranje zanimljiv civilni komesarijat u Karlovcu, na čije je čelo postavljen, kao civilni komesar, Giuseppe Rinaldi.²⁰ Pod taj komesarijat su, pored karlovačkog izravno potpadali i kotari Jastrebarsko, Pisarovina i Slunj. Podređeni

Mladen Plovanić

su mu bili i potkomesarijati u Vrbskom, Vojniću i Ogulinu, gdje su djelovali vicekomesari kao njihovi rukovodioci.²¹ (Idućih dana će karlovački komesarijat biti preimenovan u: „Civilni komesarijat Karlovac – Vrbsko-Ogulin“.²²) Nismo pronašli pouzdane podatke o tome kada je uspostavljen komesarijat u Karlovcu, ali je to, najvjerojatnije, bilo oko 3. svibnja. Smješten je bio u Šebeticevoj ul. br 2. Sam „čin“ preuzimanja vlasti trebalo je svuda provesti uz sastavljanje prigodnog zapisnika o primopredaji, koji je s talijanske strane potpisivao civilni komesar a sa strane postojećih vlasti (vlasti tzv NDH) hradski ili kotarski načelnici.²³ Takav je zapisnik bio, vjerojatno, sastavljen i u Karlovcu, ali ga nismo pronašli.

Unutarnja organizacija karlovačkog komesarijata 4. svibnja 1941.

Civilni komesar Giuseppe Rinaldi

Sekcija za prehranu i cijene..... Achile Zandegiacomo

Sekcija za školstvo..... Giuseppe Tossi

Vicekomesar i ujedno komesar

pri kotarskoj upravi.....Carlo grof Attems

Istog dana je civilni komesar "zbog važnih i brojnih zadaća" zatražio da mu se upute iz Rijeke određeni službenici:

Sekretar komesarijata.....(poručnik Flaccio)

Za sekciju ekonomskih poslova..... (Mario Ucich)

Za sekciju štampe i propagande..... (Francesco Drenig)

Za ispomoc vicekomesaru.....(Ricardo Wanke)²⁴

Prema tome je Komesarijat u Karlovcu trebao imati ukupno 8 službenika, uz koje su bila zaposlena i 2 vozača. Ubrzo ih je toliko i bilo, iako su umjesto nekih zatraženih iz Rijeke, upućeni na dužnost u Karlovac drugi službenici.

Kako smo istakli, nadležnost karlovačkoga civilnog komesarijata prostirala se na 7 kotara i grad Karlovac, i njemusu bili određene zadaće koje su proizlazile iz uputa generala Ambrosia i prefekta Teste. U tim, inače vrlo opširnim uputama, koje su sukcesivno proširivane i nadopunjavane, među ostalim su naglašeni i ovi važniji zadaci:

- vođenje brige o postojećim upravnim organima i njihovom radu, za koji je naglašeno da treba biti osnovan na postojećim jugoslavenskim propisima ukoliko nisu u suprotnosti s nastalim okupacijskim režimom;
- sprečavanje "nerijateljske" djelatnosti uz prijetnju smrtnom kaznom za slučajeve napada na pripadnike talijanskih trupa;
- cenzuriranje novina koje se izdaju na nadležnom području;
- organizirano propagiranje fašističke ideologije i fašističke Italije; javno isticanje talijanskih zastava; primjenjivanje tzv. "rimskog" pozdrava (koso uzdignuta desna ruka) u službene svrhe;
- pokretanje raznih akcija općeprivredne, trgovačke, prosvjetne, prehrambene, prometne i slične djelatnosti;
- organiziranje rada vodovoda, elektroopskrbe, plinoopskrbe i si.;
- reguliranje plaćanja državnih službenika s tim da od 1. svibnja primaju plaće u talijanskim lirama itd.²⁵

U posebnim je okružnicama prefekt Testa 1. svibnja vrlo temeljito razradio zadatke civilnih komesarijata i novoosnovanih sekretarijata u okviru prefektore koji (sekretarijati) su, uglavnom, trebali rukovoditi sveukupnom djelatnošću civilnih komesarijata.

I iz tih je okružnica vidljivo kakve jemjere talijanska okupacijska vlast sprovođila ili namjeravala sprovođiti na okupiranom području. Naznačimo samo neke od njih:

- "glavare" općinskih uprava zadržati na njihovim dužnostima, a kotarske načelnike - ukoliko žele - staviti na raspolaganje civilnim komesarima;
- primjenjivati zakonodavstvo oje je na snazi, osim ako talijanske okupacijske vlasti ne odrede drugačije;
- preciznije su navedena i obrazložena "kažnjiva djela" koja spadaju u nadležnost ratnog suda okupacijskih trupa;
- izričito je naglašeno da se "politička, administrativna, ekonomska i duhovna orijentacija novih područja" (okupiranih, nar. M.P.) ima "skretati" prema Rijeci, "glavnom mjestu proširene provincije".²⁶

Međutim, ni u jednom službenom, javno objavljenom uputstvu nisu istaknuti zadaci civilnih komesarijata od izuzetne važnosti. U pitanju su, naime, zapljene (pljačkanje) posebno prehrambenih namirnica, ali i stočnog fonda i raznolike druge robe, što su i talijanske trupe i komesarijati radili pod izgovorom "prisvajanja ratnog plijena". U tome je karlovačkom civilnom komesarijatu bila namijenjena posebna zadaća, budući da je djelovao na području koje je bilo bogatije živim namirnicama od ostalih predjela "Riječko-kupske oblasti". To je bio razlog da prefekt Testa na dužnost civilnog komesara u Karlovcima pošalje upravo spomenutog Rinaldia, spretnog i snalažljivog pljačkaša, kojemu je dao zadatak da na širokom području Hrvatske, gdje god bude moguće, na sve moguće načine prije svega nabavlja prehrambene artikle, od kojih naročito - masnoće. Ovlašten je da takve artikle i "kupuje", ali novcemopljačkanim u bankama ili u bilo kojoj drugoj ustanovi. Raspoloživa arhivska građa upućuje na zaključak da je Rinaldi izvršavao tu zadaću vrlo uspješno, i da je velik broj željezničkih vagona ili kamiona odvezio različitu robu i artikle sa širega karlovačkog područja u pravcu Rijeke ili Dalmacije.²⁷

Ustaške novine i druga sredstva informiranja nisu obavještavale o uspostavljanju i djelovanju talijanske okupacijske uprave na području spomenute "Riječko-kupske oblasti". Vjerojatno se strahovalo da bi time bio okrnjen "ugled" tzv. NDH, odnosno, u javnosti doveden u pitanje "suverenitet" nad velikim dijelom Hrvatske što su ga zaposjele talijanske trupe. Zbog toga, po našoj ocjeni, ne obavještava o tome ni karlovački tjednik "Hrvatska sloboda", osim u jednom svom broju, pa i tu u vrlo šturoj obavijesti.²⁸

Iz raspoložive arhivske građe nije vidljivo kako su ustaške vlasti iz Karlovca obavještavale nadležne u Zagrebu o talijanskom civilnom komesarijatu i odnosima s njima. Tak je iz jednog dokumenta vidljivo da je karlovački gradski načelnik 10. svibnja 1941 izvijestio Ministarstvo unutrašnjih poslova tzv NDH o "brzojavu" generala Ambrosia da svi „javni oglasi i proglasi te natpisi u javnim uredima a i javnim lokalima, trebaju biti sastavljeni u oba jezika tj. u hrvatskom i talijanskom“. Gradonačelnik je također obavijestio da je to raspravio s talijanskim vicekomesarom i da je dogovoreno kako se to treba primijeniti samo na cjenike u restoranima i prodavaonicama kamo zalaze talijanski vojnici.²⁹

Karlovački civilni komesarijat djelovao je kao okupacijski organ, vrlo kratko vrijeme, niti 20 dana. Naime, 18. svibnja u Rimu su obavljene poznate "Ugovori" između Italije i tzv NDH, po kojima je cijelo karlovačko područje, uključujući i

Mladen Plovanić

hrvatski dio Žumberka, Italija prepustila Pavelićevoj NDH. Time je formalno prestala djelatnost svih talijanskih civilnih komesarijata koji su se nalazili na području tzv. NDH, ali su neki od njih, pa tako i karlovački, nastavili i dalje djelovati, dakako, na drugim osnovama, tj. ne više kao organi okupacijske vlasti. Ukinute su im sve ovlasti civilne okupacijske uprave, a nastavili su djelovati isključivo kao neka vrsta posredničko-trgovačkih ustanova s tim da i dalje "nabavljaju" prehrambene artikle u hrvatskim krajevima. Iz raspoloživih je dokumenta vidljivo da su neki od njih djelovali u naznačenom svojstvu čak i u rujnu 1941. godine.³⁰ Međutim, Rinaldi je već 18. svibnja (dan objave "Rimskih ugovora") bio ovlašten da bude posrednik kod ustaške vlade u vezi s "nabavkom" prehrambenih artikala za područje riječke provincije. (Ubrzo je u Zagrebu, Frankopanska ul. 18, otvorio svoju kancelariju. Tu je djelovao kao: „Šef ureda za koordinaciju nabavke živežnih namirnica“.)³¹

Prema izloženom, vrijeme djelovanja karlovačkog civilnog komesarijata bilo je prekratko a da bi se njegova djelatnost mogla šire i temeljitije pokrenuti i organizirati. U tom je razdoblju trebalo uspostaviti kakve-takve odnose s postojećom vlašću koja je djelovala u sastavu aparata tzv. NDH, što također nije bilo dokraja ostvareno, iako su pojave sukoba nadležnosti i tada izražene. (Koliko je u tom kratkom razdoblju civilni komesarijat zahvatio područje Žumberka, pitanje je na koje raspoloživa građa ne omogućava pouzdan odgovor.)

Ipak, očito je da talijanske civilne okupacijske vlasti nisu na ovom području težile znatnije ograničiti ili čak potpuno onemogućiti amotalnost u djelovanju novostvorenih upravnih organa vlasti tzv. NDH, kako su postupile u nekim primorskim i goranskim kotarima, pogotovu onima koje su ubrzo anketirale. Naime, u vrijeme kada je osnovan Civilni komesarijat u Karlovcu (oko 3- svibnja), već su u talijansko-ustaškim "pregovorima" bili prilično usuglašeni stavovi o položaju budućih granica tzv. NDH prema Italiji, po kojima je ovo područje prepušteno Pavelićevoj državnoj tvorevini. Uostalom, 7. svibnja su ti usuglašeni stavovi i parafirani. Dakle, s talijanske strane nije od 7. svibnja više postojala potreba striktnog primjenjivanja svih uputa o djelovanju civilne uprave, što se osjetilo i u postupcima Karlovačkog civilnog komesarijata, koji je, očito, tolerirao mnoge oblike djelatnosti ustaških upravnih (i drugih) vlasti, što su kolidirali s naredbama generala Ambrosia i prefekta Teste.

Prethodno smo naznačili da su civilni komesarijati službeno osnovani 30. travnja, a počeli djelovati oko 3- svibnja 1941. i idućih dana. Do tog su razdoblja na osio- ci talijanske okupacijske vlasti bile talijanske vojne komande, bilo operativnih jedinica ili karabinijera. Na karlovačkom je području, tj. onom njegovu dijelu što su ga okupirale talijanske trupe (a to je bio i veći dio Žumberka) pred 1. svibnja okupacijska vlast bila u nadležnosti Komande brzoga armijskog korpusa (komandant - general F. Ferrari Orsi). Tog je dana komandant korpusa obavijestio riječku prefekturu o mjerama koje je do tada poduzimao iz okvira nadležnosti civilne okupacijske uprave i u "suglasnosti" s "hrvatskim" (ustaškim) vlastima u zajedničkom nastojanju za "normalizaciju života" na području korpusne vojne nadležnosti.³²

Kakva je pitanja, među ostalim, rješavao general Orsi, vidljivo je i iz njegova izvještaja od 29. travnja. Piše da je naredio da se nikakve namirnice ne mogu raspodjeljivati bez suglasnosti komande korpusa, a kod svih skladišta, hrane, robe ili oružja, da pored "hrvatskih" (ustaških) trebaju biti i talijanski stražari.³³

Mladen Plovanić

Komandant korpusa je i kasnije, kako do 18. svibnja ("Rimski ugovori") tako i nakon toga, izvještavao Komandu 2. talijanske armije i riječkog prefekta o stanju na "svom" okupiranom području, što je proizlazilo iz njegovih zaduženja. Iz razdoblja prije 18. svibnja sačuvano je više izvještaja. Iako se iz njih ne može zaključiti iz kojih su izvora pribavljeni podaci navedeni u njima i mada se sadržajno i primamo ne odnose samo na šire karlovačko područje, odnosno Žumberak, ipak i u njima ima zanimljivih pojedinosti. Naznačit ćemo samo neke važnije dijelove.

U tjednom izvještaju od 8. svibnja 1941. general Orsi izvještava o tome kako je narod dočekao talijanske trupe "bez srdačnosti ali korektno". Potom navodi da su organi vlasti pokazali spremnost da se suprotstave prisutnosti i autoritetu talijanskih okupacijskih snaga. Dalje pripominje da bi delegaciji Talijanskog instituta iz Zagreba, kojom u Karlovcu rukovodi dr. Paolo Mix, trebalo omogućiti intenzivniju propagandnu djelatnost. Posebno je zanimljiva Orsiova konstatacija da je zona u kojoj je raspoređen korpus "bogata drvom i stokom", ali da se "pojačava manjak prehrambenih artikala nakon opskrbe vojske.

U tjednom izvještaju od 15. svibnja general Orsi daje kraći prikaz političkih prilika u Karlovcu i okolici, što se, bar djelomično, može odnositi i na Žumberak, tim više što on to područje naziva "karlovačka zona". Zanimljiva je njegova konstatacija da u Karlovcu i bližoj periferiji dominira Komunistička partija, koja u duhu "sindikálnih shvatanja", teži poboljšanju uvjeta rada radničke klase. Međutim, nastavlja Orsi, „ne zapaža se da ova partija razvija antifašističku propagandu“. Također je zanimljiv dio izvještaja u kojem navodi da u Kupincu "izgleda" stanju dr. Maček i, koliko je njemu (Orsisi) poznato - (Maček) da se ne smije odmaknuti od prebivališta, jer da se nalazi pod nadzorom ustaša. Dodaje i to da "izgleda" kako se Maček suzdržava od bilo kakve aktivne politike, i da se posvetio brizi za kućanstvo.

U dijelu izvještaja u kojem opisuje ekonomsko-prehrambene prilike naglašava da iz okolnih sela ne stiže u Karlovac potrebna količina namirnica, jer da nije "radna sezona" ili je to posljedica "prolaska" kroz sela njemačkih i talijanskih trupa što je uvjetovalo "osiromašenje". To, kao i rast cijena namirnica od 100 do 300% da uvjetuje "bijedu siromašnih slojeva".³⁵

Iz razdoblja potpisivanja i objavljivanja "Rimskih ugovora" sačuvana su dva izvještaja komande karabinijerskog voda u Jastrebarskom. U prvom, od 18. svibnja, navode se tvrdnje koje su, po našoj ocjeni, više posljedica htijenja pisca izvještaja negoli poznavanja raspoloženja žiteljstva. Tako, među ostalim, izvještava o "povoljnim komentarima naroda" o dolasku na "hrvatsko prijestolje" vojvode od Spoleta; o zadovoljstvu naroda što će ustaška vlada slijediti Mussolinijeve savjete, jer da žiteljstvo vidi u njemu "stvaraoca nove države" a ne u Paveliću. U nastavku ističe da narod želi Mačka u "novoj vladi", što bi navodno bilo olakšano zbog njegove ranije prototalijanske politike itd.³⁶

Nekoliko dana kasnije isti pisac otvoreno opovrgava sadržaj citiranog izvještaja (od 18. svibnja). Navodi da ne odgovara istini vijest o zadovoljstvu naroda kraljevskom savojskom krunom, jer da je narod više naklonjen republikanskoj nego monarhističkoj državi, što potkrepljuje i simpatijama naroda za Mačeka „a malo sklonosti za hrvatsku monarhističku vladu“. Pisac je, ipak, točno zaključio i obrazložio da se narod jastrebarskog područja od Pavelića "ne nada bilo čemu

Mladen Plovanić

dobrome" za budućnost i da su male simpatije za Pavelićevu vladu izražene i malim brojem ustaša u kotaru kao i "hladnoćom" prema Pavličevim govorima i "nezainteresiranošću" za njih. Ali, pisac i za takvo stanje nalazi svoje objašnjenje, da je narod svjestan da je tzv. NDH stvorena zaslugom sila Osovine, "a najviše ducea". Zbog toga tobože želi da Mussolini pošalje svoje savjetnike Paveliću, kako bi utjecali da se osigura mir u Hrvatskoj.

Od svega naređenog u ta dva izvještaja točno je jedino to da je narod širega jastrebarskog područja bio nezadovoljan s ustaškim režimom, što, uostalom, nigdje u Hrvatskoj nije bilo teško zaključiti. Ipak, smatrali smo korisnim naznačiti i njihov sadržaj, što se jednako odnosi i na prethodno citirane izvještaje generala Grisa, kako bismo i na ovaj način upozorili na težnje talijanskih okupatora da svuda ističu potrebu svoje prisutnosti kao "garanta" za očuvanje mira i prosperiteta naših krajeva. Žumberak u tome nije bio iznimka, iako je - a to smo već istakli - bio ne periferiji onih naših predjela na kojima su i tada i kasnije, sve do rujna 1943- godine, bile raspoređene talijanske okupacijske trupe i kroz to razdoblje se - zajedno s ustašima - nemilosrdno borile protiv organiziranoga antifašističkog i antiokupatorskog pokreta hrvatskog i srpskog naroda ovih krajeva pod vodstvom komunista.

Talijanske trupe su prema "Rimskim ugovorima" 18. svibnja 1941. godine prestale i u ovim predjelima biti okupatorske i - kako su ih njihove komande same nazivale - sada su bile „trupe dislocirane u prijateljskoj NDH“. Tada je, međutim, prestao službeno postojati i Civilni komesarijat u Karlovcu i teritorijalna komanda CCRR u Jastrebarskom, Karlovcu i drugim mjestima tzv. II. i III. zone.⁵⁷ Talijanska okupacija nije time potpuno prestala i ubrzo će, već u rujnu 1941. godine, poprimiti nove oblike.

Rimskim ugovorom o granici tzv. NDH prema Italiji³⁸ naznačeno je da će se granica konačno odrediti „u duhu pravičnosti“. Zbog toga su obje strane ugovornice ubrzo odredile svoje delegacije da na graničnom predjelu utvrde točan položaj granične crte. (Potpun naziv ustaške delegacije bio je: Povjerenstvo za razgraničenje između Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Italije. Talijanska je delegacija imala naziv: Commissione Regionale Delimitazione Confini Italo-Croati.) Shodno tome bile su osnovane i tri poddelegacije koje su trebale obilježiti graničnu crtu od Brežica na Savi do Bakarskog zaljeva. Poddelegacije su obilježavale na podsektorima, pa je tako žumberačko područje potpadalo pod 3-podsektor, odnosno 3. poddelegaciju. Taj se podsektor prostirao od Čmomelja ne uključujući ga do rijeke Save. Na čelu talijanske 3- poddelegacije bio je pukovnik Ferdinando Viterbo, čije je sjedište bilo u Novom Mestu, a na čelu takve ustaške poddelegacije bio je bojnik Anton Marković, sa sjedištem u Jastrebarskom i Karlovcu.³⁹ Obilježavanje granične crte je započelo je u kolovozu 1941. godine ali nikada nije završeno, jer je oslobodilačka borba naših naroda potpuno onemogućila djelovanje "poddelegacija" na terenu.

Mladen Plovanić

Bilješke

- ¹ Usp. Historijski arhiv Rijeke, fond Riječka prefektura (HAR-RP_ k. 412. Odluku o upućivanju ove jedinice u Karlovac je donio riječki prefekt Temistocle Testa u sporazumu s predstavnikom talijanske 2. armije, koja je vodila ratne operacije na zapadnim i jugozapadnim predjelima Jugoslavije. Testa je, kako je kasnije osobno pisao Mussoliniju, htio "oprati ljagu" što su je Talijani doživjeli dubokim prodorom u predjele za koje je bila zainteresirana fašistička Italija. (Usp. isto). Ipak, očito je da su pored "spiranja ljage" postojali i drugi razlozi, sadržani u težnji da talijanske trupe što prije okupiraju barem dio hrvatskog teritorija koji je bio znatno bogatiji žitaricama i drugim prehrambenim artiklima negoli krševito Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Lika i Dalmacija, koja su područja talijanske trupe zaposjele u svega nekoliko dana gotovo bez ikakve borbe.
- ² Prema izvancima iz talijanskog ratnog zakona O'Ljegge di guera" od 8. srpnja 1938. g.). Neregistrirani dokument u HAR, fond Ratni zločini (RZ).
- ³ Usp. Vojnoistorijski institut u Beogradu (VII), tal. dok. K. 415, d. 10/5-a.
- ^{*} Usp. Zbornik dokumenata narodnooslobodilačkog rata (ZDNOR) Tom II. k. 2. d. 15.
- ⁵ Pritom valja imati na umu da je iz mnogih talijanskih dokumenata tog doba teško zaključiti gdje počinju ili završavaju granice Dalmacije, pa i Slovenije. Često se pod Dalmacijom razumijeva obalni pojas Hrvatske, sve od Bakra do Boke Kotarske.
- ⁶ Usp. b. 3. K. 77. d. la-6.
- ⁷ Usp. ZDNOR, Tom XIII. k. 1. d. br. 3.
- ⁸ Usp. isto, d. br. 4.
- ⁹ Usp. b. 3. K. 4/1-a.
- ¹⁰ Karabinijeri (skraćeno CCRR) su bile vojno-policijske formacije sa široko razrađenim zadacima o održavanju reda i mira na čitavom talijanskom državnom području, a također i okupiranom, pogotovu „u pozadini fronte“. Posebno su bili važni njihovi zadaci obavještajne prirode. Najveća je formacija bila legija, koja se sastojala od 3 ili više bataljona. Niže su jedinice bile: čete (compagnie), vodovi (teneze) i stanice (stazione).
- ¹¹ Usp. VII, tal. dok. K. 88. d. 40.
- ¹² Usp. HAR-RP, k. 2112; VII, tal dok. K. 77, d. la – 1; isto, K. 82, d. 40-; isto, K. 451. d. 45;5 – 1
- ¹³ Usp. Bogdan Krizman. Pavelić između Hitlera i Mussolinija, izd. Globus, Zagreb, str. 22; također i ZDNOR, Tom II. k. 2. d. 22.
- ¹⁴ Usp. B. Krizman n. dj. str. 23-34. Također i ZDNOR, Tom XIII, k. 1. dok. 19, 20 i 21.
- ¹⁵ Kvarnerska provincija sa sjedištem uprave (prefektura) u Rijeci osnovana je 1924. godine, nakon što je tadašnja Rijeka priključena Italiji.
- ¹⁶ Testa je zbog mnogih zločina učinjenih u Kvarnerskoj provinciji tijekom 1941. i 1942. godine proglašen ratnim zločincem.
- ¹⁷ Usp. ADNOR, Tom XIII, k. 1. d. 5.
- ¹⁸ Usp. isto, dok. br. 6.
- ¹⁹ Usp. HAR-RP k. 2112; također i riječki dnevnik La Vedetta d' Italia od 30. travnja 1941. godine.
- ²⁰ G. Rinaldi, tada major a ubrzo potpukovnik CCRR, bio je blizak suradnik prefekta Teste, istaknuti fašist i - po Testinim ocjenama - vrlo sposoban trgovinsko-privredni rukovodilac.
- ²¹ Usp. HAR-RP. k. 2113.
- ²² Usp. isto, K.2124.
- ²³ Usp. isto, K.2222.
- ²⁴ Usp. isto, K.2124.
- ²⁵ Usp. b. 18. Takodjer i HAR-RP, K. 2222.
- ^{*} Usp. HAR-RP, k. 2222.
- ²⁷ Iz jednog Rinaldijeva izvještaja, datiranog 9. svignja 1941. g. vidljivo je da je tog dana za talijanske potrebe "nabavljeno": 56 goveda, 34 teleta, 6 svinja, 70 janjaca, 200 kg slanine, 200 kg pršuta, 100 kg slanine. Istog dana je otpremljeno u pravcu Rijeke i 850 kg Stavljene kože, a "odobren" je transport 22 sanduka jaja, 2 sanduka pilića, 39 teladi i 22 svinje. Također je "odobrena" otprema u Split (za talijanske potrebe): 12.000 kg krumpira, 16 govedih glava, 1.716 kg graha, te za Šibenik: 14 govedih glava. Sve to samo u jednom danu. (Usp. HAR-RP, K. 2124).
- ²⁸ Hrvatska sloboda je izdavana i za vrijeme biv. Jugoslavije, ali je 1932. godine prestala izlaziti. Pokrenuta je ponovo krajem travnja 1941. godine, ali prvi broj nije sačuvan. U idućih 11 brojeva (poslije 12. broja opet je obustavljena) pisala je u dva navrata o Talijanskom institutu u Karlovcu. U br. 6 do 30. svignja objavljena je "važna" izjava karlovačkog gradonačelnika, u kojoj je među ostalim, rekao da se „još i danas“ nalaze u Karlovcu talijanski visoki vojni rukovodioci (komandant 2. armije general Ambrosio) a „naše civilne vlasti stoje u vezi s civilnim komesarijatom talijanskih

Mladen Plovanić

vlasti čiji su predstavnici gg major Rinaldi i grof Atems, na čiju smo susretljivost mogli u svako doba računati. Potom je nastavio: „Uvidjavnosti i obzirnosti svih ovih faktora imademo zahvaliti što je naš grad prošao kritično vrijeme kao da faktično nije pripadao u okupirano područje“. General Ambrosio je, kao i cijela komanda 2. bataljona armije, došao iz Sušaka u Karlovac 17. svibnja. Tu su ostali do početka rujna iste godine, kada su se opet vratili u Sušak.

²⁵ (Jsp. Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (AIHRPH), fond Neprijateljska grada, d. 970.

³⁰ Usp. HAR-RP, K, 2125. Ovdje je korisno upozoriti da je prilikom "predavanja" vlasti predstavnicima tzv. NDH trebalo sastaviti zapisnik. "Predaja vlasti" bila je obveza talijanskih civilnih komesara s talijanske strane, a "primanje" osobe koju je dekretom postavljao ministar unutrašnjih poslova tzv. NDH. O tome je prefekt Testa 21. svibnja izdao posebne upute. Dakle, toga dana je trebala prestati djelovati talijanska civilna okupacijska vlast i na širem karlovaškom području odnosno na područjima svih spomenutih 7 kotara. Međutim, Testa je takvu okružnicu poslao preko telefona svim civilnim komesarima na području što je pripalo tzv. NDH, ali ne i karlovačkom (usp. HAR-RP, k. 2161.). Nismo našli prihvatljivo objašnjenje za takav Testin postupak. Pretpostavljamo da je karlovačkom komesarijatu, s obzirom na njegovu daljnu zadaću, poslao upute nešto drugačije sadržaja i to, vjerojatno, pismene.

³¹ Usp. HAR-RP, k. 2213.

³² Usp. isto, K. 2218.

³³ Usp. isto.

* Usp. isto.

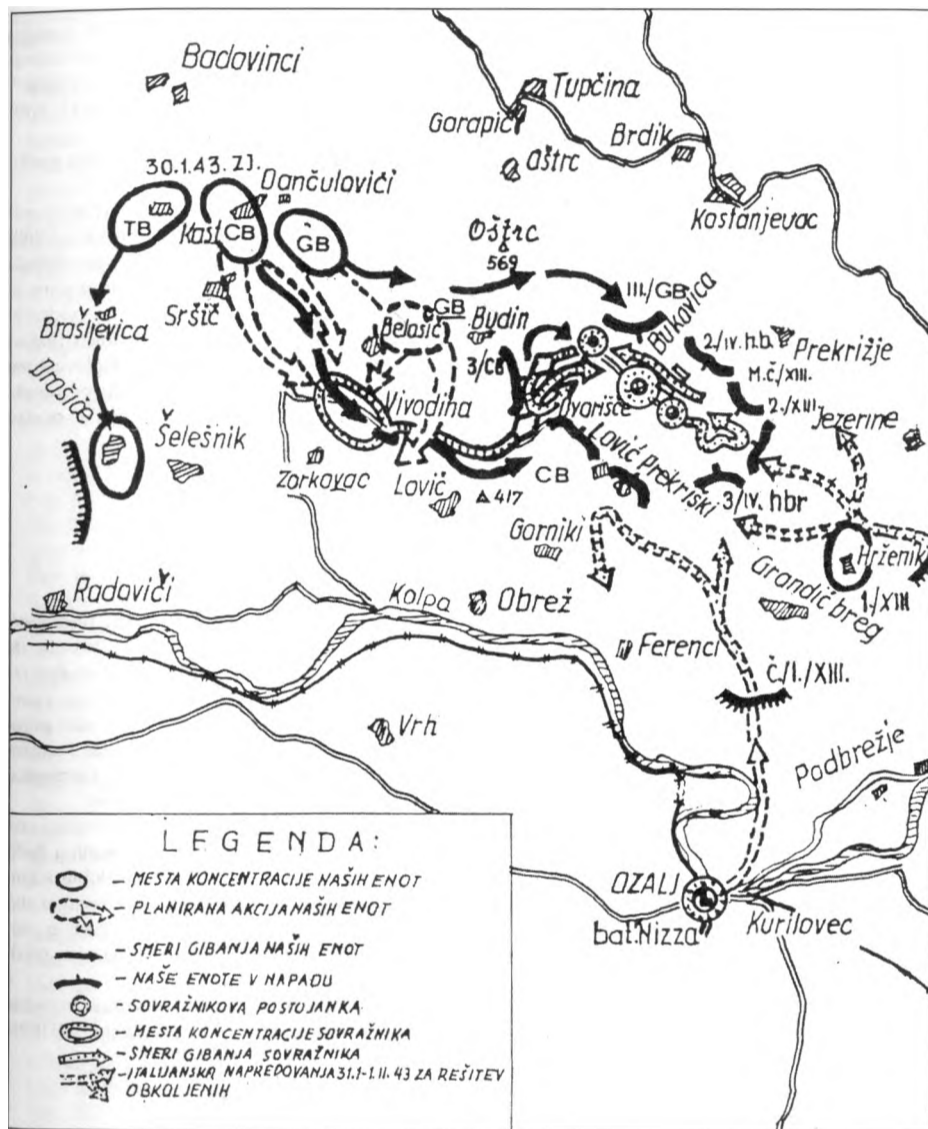
³⁵ Usp. isto.

³⁶ Usp. isto, K. 2202.

³⁷ Prema „Sporazumu o pitanjima vojnog značenja koja se odnose na Jadransko obalno područje“, što su Mussolini i Pavelić objavili u Rimu 18. svibnja 1941. godine, „vlada NDH“ se obvezala da će demilitarizirati široki teritorijalni pojas između morske obale i linije koja se protezala istočno od Ogulina u pravcu Plitvičkih jezera i dalje južno od Bihaća i Donjeg Lapca u pravcu Crne Gore. (Usp. ZDNOR, Tom XIII, k. 1. d. 20.) Nedugo potom je ovaj pojas nazvan II. zona, pa je tako primjenjivan i u ustaško-talijanskim dokumentima. Teritorijalni pojas između granica II. zone i talijansko-njemačke demarkacijske linije nazvan je III. zona. U toj je zoni bio i hrvatski dio Žumberka. pripominjemo da se naziv I. zona odnosio na predjele koje je Italija tada bila anektirala.

³⁸ Kada se navodi granica tzv. NDH prema Italiji, valja imati na umu da je bila u pitanju granica tzv. NDH prema susjednom području Slovenije. Naime, još su se Ciano i Ribbentrop dogovorili u Beču (21. i 22. travnja) da će dijelovi Slovenije južno od rijeke Save pripasti Italiji i da će dobiti administrativnu autonomiju. Tako je 3. svibnja i proglašena Ljubljanska pokrajina, kao sastavni dio Italije. (Usp. Ferdo Čulinović: Dokumenti Jugoslaviji, izdanje Školska knjiga, Zagreb 1968. g., str. 397/98.) Utoliko i granicu tzv. NDH prema Italiji treba razumijevati uvjetno, imajući na umu prednju pripomenu.

³⁹ Prema neobjavljenom radu autora (M. Plovanić) o obilježavanju ustaško-talijanske zapadne granice. U obradi tome sam se pretežno koristio građom iz: HAR-RP; VII Beograd; AIHRPH Zagreb. Najviše, i to vrlo korisnih dokumenata, nalazi se u HAR-RP ili HAR-RZ.

Bitka pri Bukovici in Krašiču 30. 1. - 2. 2. 1943.

PRVI PARTIZANSKI ŽUMBERAČKI ODRED

SLAVKOKOMAR

U početku kolovoza 1941. Tito je uputio Centralnom komitetu KPH direktivu da iz Zagreba treba upućivati „veće grupe radnika, omladine i inteligencije kao jezgro partizanskih odreda“ koji treba da „djeluju politički među narodom“. Partijska organizacija u Zagrebu bila je tijekom ljeta uključena u osnivanje prvih partizanskih odreda i grupa. Osnovan je Zagrebački partizanski odred u okolici Sesveta i Dugog Sela a zatim partizanski odred na Žumberku. Zagrebački je odred već vodio borbu za svoj opstanak, kad je novi Mjesni komitet Zagreb sakupljao više grupica komunista i različitim kanalima prebacivao ih u Žumberak od 13. do 23. kolovoza. Dragan Seljan i ja smo se 6. kolovoza sastali s Radom Končarom u Zagrebu. On nam je tada rekao kako su od Mjesnog komiteta KPH Zagreb dobili izvještaj da je na Žumberku povoljna situacija za stvaranje partizanskog odreda. Mjesni komitet je dobio izvještaj od pojedinih članova Partije iz Žumberka i Samobora da će se Žumberčani osjećati nesigurnim u ustaškoj državi jer nisu katolici nego pretežno grkokatolici, i da bi to bila osnova da se tamo osnuje partizanski odred. Štoviše, rečeno je da je tamo već spremljeno 100 pušaka i 100 pari cokula i čak 100 kaciga.

U nedjelju, 13. kolovoza, u doba kad su izletnici najviše išli u Samobor, prva grupa - nas šestorica komunista iz Zagreba - okupila se u Samoborskim Rudama. Ja i Dragan Seljan došli smo kao izletnici iz Zagreba, a Mirko Šiško-Ivaković došao je odnekud od Zaprešića ili Podsuseda. Ostale trojice se ne sjećam. Tamo su nas pokraj jedne gostionice pune izletnika dočekali Janko Krajić, tramvajac iz Zagreba, član Partije, rodom iz sela Žumberačke Rude, koji je izbjegao u svoj rodni kraj iz Zagreba. Prepoznali smo se, jer smo se godinu dana ranije sreli na zagrebačkoj policiji kao uhapšenici. Uz njega je bio još jedan član Partije iz Žumberka, Janko Staničić, rudar, koji je ulijevao veliko povjerenje - kao miran, sabran čovjek tridesetih godina, vrlo snažne fizičke građe. Iste noći dočekali su nas i prihvatili već daleko u Žumberku, u šumi Gmajna kod sela Đurića, Ilija Bastašić, član Partije, radnik prilično lošeg zdravlja. Bastašić nam je iz svog skrovišta donio dva karabina i to je bilo naoružanje moje prve grupe partizana. S njim su bili Milan, Dragica i Dušan Staničić. Čini se da je direktiva iz Zagreba bila dana domaćim drugovima da nas drže u konspiraciji, jer je to po njihovoj procjeni zahtijevala tadašnja situacija. Sve dok se ne saberemo i dok se odred ne formira, trebali smo tako čekati sakriveni i daleko od ikakvih veza s narodom. Naš prolazak kroz samoborska i žumberačka sela nije prošao nezapaženo. Nedjeljom poslije podne bilo je neobično da neka grupa izletnika ide u smjeru od Samobora. Već sutradan su mnogi muškarci iz daljnjih sela otišli u općinu Kalje i od ustaških vlasti tražili oružje „da se brane od četnika koji se poslije raspada stare Jugoslavije skitaju po Žumberku“. Tog ponedjeljka bio je u Kalju nekakav skup na kojem se o malo čemu govorilo osim o „četničkim bandama“. O četničkim oficirima se, pod utjecajem ustaške propagande, i prije

Slavko Komar

toga govorilo, a od nedjelje da je „jaka četnička banda“ opažena i lokalizirana na putu za Žumberak. Tako su nas obavijestili domaći drugovi da su po selima patrolirale domaće straže s oružjem, a po cestama žandari.

Poslije nas stizale su grupe komunista i omladinaca iz Zagreba. Dovodili su ih Janko Staničić i Janko Krajić. Većeslava Cvetka-Floresa, španjolskog borca, doveli su iz Zagreba nakon desetak dana.

Tako nas se za desetak dana skupilo od trideset pet do trideset sedam, gotovo u potpunosti komunista i skojevaca iz Zagreba. Od domaćih ljudi u odred su bili: Janko Staničić, Ilija Bastašić, Janko Krajić i Dušan Staničić napola, a prema kazivanju Mirka Krželja u odred su stupili i Marko Čučić i Miša Eraković.

Janko Staničić održavao je vezu odreda sa Zagrebom i nakon nekoliko dana iz Zagreba u odred donio je nekoliko pušaka, nešto metaka i dvije bombe.

Od velike pomoći bila nam je Dragica Staničić, učiteljica, koja nam je donosila hranu. Ona nam je također služila kao kurir. Slali smo je s porukom da nam se pošalje oružje, jer osim onih nekoliko pušaka, dvije bombe i dva revolvera nismo imali nikakvoga drugog naoružanja. Ona je stigla i do Rade Končara. Njegov odgovor je bio da s ono malo oružja što ga imamo napadnemo žandarmeriju i tako se sami naoružamo.

Do 24. kolovoza odred je prikupljen i položena je zakletva u šumi Gmajna. Komandir odreda postao je Cvetko Flores, njegov zamjenik Ćiro Dropulić, komesar Janko Krajić. Ja sam bio sekretar partijske organizacije, a Joža Turković blagajnik. Nakon hvatanja Floresa, komandir je postao Ćiro Dropulić, a pošto je dezertirao Krajić, ja sam bio komesar.

Dakle, među prvim borcima na Žumberku bili su sve redom zagrebački komunisti od kojih tri španjolska dobrovoljca (Većeslav Cvetko, Mirko Krželj i Ćiro Dropulić), trojica drugova koji su izbjegli iz logora u Kerestincu (Joža Turković, Lovro Horvat i Vladimir Božac), nekoliko istaknutih radnika i omladinskih aktivista iz Zagreba. Nažalost, na prste jedne ruke mogli su se nabrojiti domaći ljudi iz Žumberka. Političke pripreme za dolazak partizanskog odreda nisu bile izvršene. Narodu tada još nisu bili objašnjeni ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Tadašnje političko raspoloženje naroda na Žumberku bilo je pogrešno procijenjeno.

Mi koji smo iz Zagreba došli na Žumberak nismo znali, a to nije znalo ni partijsko rukovodstvo u Zagrebu, da je naš tadašnji utjecaj na Žumberku bio vrlo ograničen. Tamo je - kao i drugdje - djelovao Maček i Seljačka zaštita, a na narod, i to na dio katolika, djelovao je nadbiskup Stepinac, a na dio grkokatolika ustaša - zloglasni kanonik Janko Šimrak. Svećenici jedne i druge Crkve mahom pozivali su seljake da pomognu ustašama, „spasiocima Hrvatske“. Tražili su da se poštuje ustaška vlast, da narod ne povjeruje „komunističkoj bandi“ i da će svako pomaganje te bande biti prokletu od Boga, a od ustaške vlasti oštro kažnjeno.

Odred se krio u šumi dalje od sela, jer u sela nije smio. Ni jednog časa nije imao nikakvog krova nad glavom. Za sve vrijeme boravka na Žumberku nisam se ni približio nijednoj kući ni po danu ni po noći, premda smo se prvih dana kretali na puškomet od zaselaka. Onih desetak dvadesetak kuća, koje su nas faktički štatile i hranile, morali smo izbjegavati da ne nastradaju, jer o njima smo ovisili u potpunosti. Stanovništvo je bilo vrlo rezervirano prema partizanskom odred i

Slavko Komar

komunistima u ono vrijeme, osim u nekoliko zaselaka odakle su bili naši drugovi. Samo su nas domaći komunisti i simpatizeri prihvatili i pomagali, a njih tada nije bilo mnogo.

Nekritički smo prihvatili ocjenu lokalnih članova Partije da treba sačekati da se odred osnuje, pa tek onda djelovati. Mislim da je to bila najveća i fatalna pogreška nas u odredu: nekoliko tjedana smo se ondje vrzmali i dali vremena svima koji su se bojali stranaca i nepravilnosti da nas prikažu crnim đavolima koje je potrebno što prije satrti. Konspirativni način života odreda donio je sasvim obratne rezultate od onoga što smo mi htjeli. Naravno, to je moja današnja spoznaja.

Odred nije bio ni počeo politički raditi, objašnjavati ciljeve narodnooslobodilačke borbe, jer je odmah naišao na zid šutnje, nepovjerenje i odbojnost.

Vjerojatno je Odred u tome morao biti uporniji, jer je skupo platio činjenicu da narod nije znao što su komunisti, što hoće, zašto se bore, što su ciljevi NOB-a. Uspjeli smo tiskati prve letke, ali je već bilo prekasno. Gorko smo poučeni da i najrevolucionarniji podvizi ne uspijevaju ako narod, radnici i seljaci, nisu spremni da ih prihvate.

Od početka je bilo teško s hranom, jer se ona donosila kuhana iz nekoliko kuća iz okolice Pećna, i to: od obitelji Iugara Janka Staničića, Marka Staničića, Marte Čučić iz Čučića, Kate Stakić i Tome Herakovića iz Vranjska, Tome Rašića iz Pećna, Marka Čučića i Mare Romanović iz Prohoda, Miloša i Mare Heraković iz Herakovića i, naravno, kuća Ilije Bastašića.

Odred je velike nade polagao u dopremu oružja, i hrane sakupljenih preko organizacije iz Zagreba i okolice Samobora i upućenih u Žumberak. Sekretar Kotorskog komiteta KPH Samobor Pavao Ivan Videković iz sela Novaki i Janko Staničić dopremili su kolima nešto konzervi i riže, šatorskih krila i dvije puške. Međutim, ta velika nada u izvor opskrbe iznevjerila se nepažnjom i izdajstvom. Oni su doveli Lea Rukavinu, zagrebačkog komunistu za kojim je ustaško redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu raspisalo javnu tjeralicu s fotografijom, jer je u njegovoj trgovini na Trešnjevci otkrivena tajna radiostanica. Drugovi iz Samobora su uvečer 3. rujna 1941. doveli Lea Rukavinu do klijeti Marka Staničića u Miranjcu pokraj Pribića i tamo ga ostavili da do jutra čeka vezu s odredom. Međutim, istovarivanje kola s hranom i oružjem nije prošlo neopaženo. U izvještaju Zapovjedništva prve oružničke pukovnije u Zagrebu od 12. rujna 1941. piše među ostalim: „jer da se posumnjalo da se u tamošnjim šumama komunisti kriju pošto je ustanovljeno da je Janko sin Marka Staničića 4. ov. mj. pred kolibom u Okrug vinogradima pomogao istovarivati neka sumnjiva kola i materijal spremati u svoju kolibu, zatim ovu zaključao i nepoznato kuda se izgubio“ ... Očito je da su Staničići pogriješili - istovarujući u sumrak nepoznata kola i ne vodeći računa o raspoloženju i sumnjičavosti okolnih seljaka i sela u ono vrijeme. Leo je izdan, opkoljen, sam se borio s ustašama dok nije pao smrtno pogođen u noći od 3. na 4. rujna. Leo Rukavina je prvi pali borac na Žumberku.

Taj je događaj još više učvrstio ustaše u uvjerenju da se u žumberačkim šumama kriju komunisti, a ne samo neki odmetnici. Skupljaju se žandari iz Jastrebarskog, Krašića, Kostanjevca i Kalja i domaće ustaše. Njihova komanda šalje brojne patrole da traže partizane oko sela Staničića, Stića, i Pećna, a na pogodnim mjestima postavljaju zasjede. Ali i naš odred kreće u akciju. Grupa od nas šestorice, među kojima španjolski borac Mirko Krželj i ja 6. rujna ujutro napala je patrolu

Slavko Komar

od tri žandara i šest ustaša, između sela Stakića i Gračaca iznad Pribića. Mi smo imali dvije puške, jednu bombu i dva pištolja. Dva žandara prihvatili su borbu, dok su se ostali razbježali. Jedan je ustaša ubijen, a jedan ranjen, dok je ranjeni žandar umro u Karlovcu u bolnici. Od naših sam bio samo ja ranjen u hrvanju s jednim žandarom da mu otmem pušku. Pušku sam mu oteo.

Prema kazivanju M. Krželja zarobili smo tri puške, jedan pištolj i ručnu bombu. To je bila prva oružana akcija poduzeta našom inicijativom. Sam rezultat te prve borbe bio je dobar. Izvještaj Zapovjedništva prve oružničke pukovnije iz Zagreba za taj dan kaže da su žandari uhvatili jednog borca, a seljak M. S. iz Svrževa, općine Krašić „uhitio je u Svrževu učesnika komunističke bande Dragutina Zatezala“. Oni nisu sudjelovali u toj akciji.

Poslije te akcije oružnicima je i domaćim ustašama istog dana u pomoć stiglo jedno odjeljenje žandara iz Zagreba i jedna satnija vojske iz Karlovca. Njih više stotina blokirali su sela, sistematski pretraživali šume i danonočno slijedili Odred Matija Gubec koji se povlačio iz okolice Pribića prema Kalju, Sošicama i Svetoj Geri. U tim hajkama izgubili smo desetak drugova. Neki su zalutali, neke smo noću izgubili, a neki su jednostavno padali od umora kao snoplje. Posustali nisu mogli fizički izdržati te nevjerojatne napore zbog gladi, bolesti i hladnoće koja je tih kišnih rujanskih dana bila velika na visini od tisuću metara. Mi smo bili u ljetnim odijelima i gotovo bosi, vječno neispavani, bez vatre da se osušimo, ogrijemo i odmorimo.

Najteže je bilo što nije bilo hrane, a po cijenu života nismo htjeli uzimati na silu. U takvim prilikama doživjeli smo još jednu izdaju: željni da se najedemo, govorili smo o nabavci jedne ovce. Komandir Flores, Joža Turković i još četvorica boraca, krenuli su u selo Grič blizu šume da kupe ovcu. Izdao ih je seljak od koga su kupili ovcu i drugu hranu, dovodeći naopaženo žandare i finance koji su bili u donjem selu. Tu je poginuo poznati zagrebački komunist Joža Turković koji je ranije uspio pobjeći iz Kerestince i ostati živ zahvaljujući brizi naših samoborskih, drugova seljaka, a Flores je uhvaćen i kasnije strijeljan u Zagrebu pod imenom Kale. Ostali su se izgubili i kasnije neki stradali, a neki se izvukli iz ustaških zasjeda. Tako je izdajstvom stradao stari komunist i španjolski borac koji je tijekom ljeta 1941. godine izuzetnom hrabrošću, umijećem i snalažljivošću organizirao dolazak u Zagreb gotovo stotinu bivših španjolskih dobrovoljaca.

Slično kao s tom grupom naših partizana dogodilo se još s četvoricom koji su išli u potragu za hranom. Istog dana naletjeli su na ustaše i bili raspršeni, a neki pohvatani. Tako smo, s gričkim slučajem, izgubili devet drugova i četiri puške, djelomično zbog izdajstva, a djelomično zbog Floresova neiskustva kako treba postupati u nesigurnom kraju. Zašto je zatajila Floresova i Turkovićeve pratnja nikad nismo mogli saznati. Zato nemam osnovu da ih osuđujem što nisu Floresa spasili, utoliko više što danas nisu živi, a bilo kakve informacije o tome nitko nije uspio saznati.

Tek prošle godine pošto sam pročitao knjigu Zagreb 1941.-1945. i Krželjeva sjećanja, mogao sam ovo zbivanje nadopuniti sljedećim prikazom. Na kosi iznad najsjevernije kuće sela Griča Većeslav Cvetko-Flores i Joža Turković Paša pošli su u susjednu kuću da kupe ovcu, a četvoricu partizana su kao stražu ostavili na rubu šume. Kad su se njih dvojica spustili, četiri stražara rasporedila su se u šipražje radi motrenja. Nakon nekog vremena opazili su da se iz obližnje šume s

Slavko Komar

južne strane kuće provlači preko ograde jedan ustaša, a s druge strane više njih. Četvorica partizana su zapucali, ali je tada na njih s desne strane osuta mitraljeska vatra, a ustaše su se približavale u njihovu pravcu. Flores se povlačio sjeveroistočno od kuće. Kako se više nije moglo čekati, četvorica su se povukla u pravcu odreda koji nisu našli.

Mirko Krželj piše, da su on i trojica drugova po nesnosnoj kiši išli oprezno, jer su znali da se na sve strane nalaze mjesne ustaške straže i patrole Mačekove zaštite. Kod sela Hrastje dočekala ih je puščana paljba desetak naoružanih civila koji su im dovikivali da se predaju. Kad se spustio sumrak, Krželj se odvojio od ostalih i popeo se na jednu uzvišicu da se orijentira. Na povratku nije našao svoje drugove. Ostao je sam i tek drugi dan se nekako izvukao iz obruča i krenuo put Zagreba. Poslije toga iz odreda je dezertirao jedan od malobrojnih domaćih ljudi, Janko Krajić.

Ostalo nas je na okupu oko 18-20 i ustaše su nas nesmiljeno gonile. U odredu je zavladao demoralizacija, počelo je dezerterstvo, naročito onih bez oružja, jer su počeli gubiti povjerenje u sebe i odred. Da spriječimo dezertiranje odlučili smo da onaj tko ne želi ostati u odred, može otići. Ostalo nas je devet s četiri puške, svi iz Zagreba. Nikog od domaćih nije više bilo s nama. Ostali smo i bez veze s bilo kim u selima, blokirani i bez hrane.

Nekako istog dana poslali smo Janka Staničića da informira CK KP Hrvatske o situaciji u odred i pita što da radimo. Dogovorili smo se da ćemo ga čekati sedam dana. Ako se ne vrati krećemo dalje, u neki odred ili partijsku organizaciju. Janko Staničić uhvaćen je istog dana na cesti nedaleko od Bregane, gdje je naišao na zasjedu ustaša. Hrabro se držao kao pravi junak. Ustašama nije rekao ni svoje ime. Strijeljan je u Zagrebu.

S priključenjem kordunaškim partizanima nismo mogli računati, jer nikakve veze nismo imali. Kroz Pokuplje bilo je izvanredno opasno ili nemoguće kretati se bez ikakvih veza. Zato smo u Sloveniju poslali vrlo hrabroga i spretnog zagrebačkog radnika Mirka Ivakovića-Šiška. Nije se vratio, a tek poslije dvije godine u Lici sam od njega saznao zašto.

Na putu prema Zagrebu njima se priključilo još nekoliko onih koji su sporazumno ili samovoljno bili odlučili da nas napuste, ili su se u hajci izgubili i odvojili od nas. Htjeli su da se ponovo povežu u Zagrebu i opet krenu u borbu pod povoljnijim uvjetima. Godinama poslije rata raspitivao sam se svuda za sve njih. Ako nisu bili uhvaćeni i strijeljani u Zagrebu ili otpremljeni u koncentracijske ustaške logore svi su se - što su prije mogli - ponovno uključili u NOB. Oni su spadali u najsavjesniji dio Zagreba.

Znali smo da su neki odlučili da krenu u Sloveniju, ali tek sam nedavno saznao za sudbinu trojice od njih. Prema pisanju Jože Penca, u ono je vrijeme kostanjevički komunist Martin Bajt dočuo da se u Opatovoj gori kriju trojica koji govore hrvatski i od šumskih radnika traže hranu. Kostanjevička organizacija je pod izgovorom izleta uputila grupu mladića i djevojaka da vide o kome je riječ i da stupe s njima u kontakt. Kad su bili kod gornje strane tadašnje žičare, Talijani su vratili "izletnike" natrag, jer da je u tijeku vojna akcija protiv "bandita". Drugi dan su talijanski vojnici dopremili na groblje u Kostanjevicu mrtvog čovjeka za kojeg su rekli da je bandit i pokopali ga. Ubili su ga crnokošuljaši čija kasarna je bila škola, u Čmečoj Vasi. Uskoro je taj grob omladinska organizacija ukrasila

Slavko Komar

cvijećem. Kasnije su čuli, piše Penca, da su ostalu dvojicu ubile ustaše negdje između Budinjaka i Stojdrage. Na groblju u Kostanjevici na jednom grobu i danas piše: Lovro Horvat, rođen u Žumberku, ustreljen u Opatovi gori 16/IX. 1941. Nas osmorica čekali smo više od osam dana u jednoj rupi duboko u šumi, gdje smo jedva mogli prikupiti šaku kupina i divljih krušaka. Nismo znali što da radimo. Na granici života odlučili smo da se razidemo s tim da se uključimo u prvu organizaciju ili partizanski odred na koje nađemo. Tako smo postupili nas nekoliko, dok su četvorica gimnazijalaca stradali, jer nisu poslušali savjet da se ne vraćaju u Zagreb.

Tako je drama Odreda Matija Gubec završila početkom jeseni 1941. Uzrokovale su je prije svega, tadašnje političke prilike, jer zaista još nije bilo političkih i emocionalnih preduvjeta u narodu. Djelomično se može ta drama pripisati našem neiskustvu i nepoznavanju prilika i izvanredno teškim uvjetima smještaja, prehrane, odmora, naoružanja i atmosferskih prilika. Može se prihvatiti čak i ocjena da nas ustaše nisu vojnički porazili, već raspršili ili pohvatali dio gladnih, premorenih partizana, psihički i fizički dovedenih do ruba. U tome su imali obilnu pomoć lokalnih stanovnika.

Nas nekoliko preživjelih ostat ćemo vječno dužni prijateljima iz Pećna i okolnih sela, jer se bez njih ne bismo mogli ni pojaviti, a ni održati onoliko dana.

Boravak Odreda Matija Gubec i prve žrtve koje su pale na Žumberku bile su napori i žrtve zagrebačkih komunista i nekoliko Žumberčana i te žrtve nisu bile uzaludne. Poslije našeg boravka na Žumberku saznala se istina o komunistima, raspršila se ustaška propaganda, ubrzo su se razotkrila nedjela koja su činili uzduž te svoje nakazne tzv. države. Kako se razotkrivala reakcionarna uloga Mačeka i vodstva HSS-a, tako je i narod Žumberka i Pokuplja odbacivao njihovu politiku čekanja i suradnje s Pavelićem. Ljudi su izbjegavali odlazak u domobrane i sve više se opredjeljivali za NOP i partizane.

Boravak i žrtve prvih partizana na Žumberku iz 1941. bili su sjeme koje je brzo urodilo plodom. Na Žumberku je izgubljen samo jedan boj, a takvih izgubljenih bojeva bilo je 1941. više i u Hrvatskoj i drugdje. Već sljedeće godine u travnju, Žumberak je prihvatio jednu desetinu boraca iz Korduna koju je poslao Glavni štab NOV i PO Hrvatske, a stigli su i komunisti iz Zagreba i Samobora u pomoć Žumberčanima da ponovo u neposrednoj okolini Zagreba pomognu rasplamsavanje oružane borbe, da pomognu razvoju ustanka i mobilizaciju žumberačkog stanovništva. U potpunosti su uspjeli.

Već sredinom i u jesen 1942. godine velik dio stanovništva Žumberka bio je na našoj strani, a može se reći da je 1943. sve bilo aktivno u narodnooslobodilačkoj borbi.

Na Žumberku se razvijalo bratstvo sa Slovencima i Srbima s Korduna - što daje posebno značenje Žumberku i Pokuplju.

Borba na Žumberku nije započela 1942. kao što se čuje ponekad. Žumberak, Pokuplje i samoborski kraj mogu biti ponosni što je na njihovu tlu odjeknula prva pucnjava partizanskih pušaka, revolvera i bombi u rujnu 1941. godine kad su se na poziv druga Tita digli naši narodi na oslobodilačku borbu. To je neizbrisiv dio povijesti Žumberka, Pokuplja, i samoborskog kraja - što treba dovijeka slaviti, znati i spominjati.

USTANAK NA ŽUMBERKU I U POKUPLJU

BORIS BALAŠ

RAZVOJ USTANKA NA ŽUMBERKU I U POKUPLJU DO LJETA 1942. GODINE

Političke prilike na Žumberku, u Pokuplju i Turopolju neposredno pred II. svjetski rat nisu se podjednako razvijale. Pokuplje i Turopolje bila su glavna uporišta HSS-a, tada vodeće stranke hrvatskog naroda. Gotovo u svim selima bile su osnovane organizacije HSS, Gospodarske sloge, Seljačke zaštite, Seljačke sloge i kada je Maček pristupio formiranju svojih vojnih formacija, "konjanika", najveći dio regrutira se iz tih krajeva. U Žumberku najveći utjecaj ima HSS, a u nekim selima općine Sošice i Kalje osjećao se jak utjecaj frankovaca.

Stvaranje prvih partijskih i omladinskih organizacija u Žumberku i Pokuplju počinje potkraj 1940. i u početku 1941. godine. Prije toga radnički centri - Zagreb, Karlovac i Sisak - i partijske organizacije u njima imali su veliko značenje za prenošenje naprednih ideja na ove terene. Ljudi su odlazili na radove u te gradove, gdje su vidjeli kako se radnička klasa bori za bolje uvjete života i slobodu čovjeka, ili su sami sudjelovali u toj borbi. Napredne ideje, svoja iskustva i znanja tada su prenosili u sela i počinjali stvarati prva uporišta Komunističke partije u njima. Utjecala je i omladina koja je odlazila na školovanje i na zanat u gradove, gdje se upoznavala s naprednim omladinskim pokretom čije je ideje tada prenosila na omladinu svog sela.

Simpatizera Komunističke partije bilo je sve više, kad su ljudi doživjeli svoja prva razočaranja zbog politike Cvetković-Maček i njezine izdaje, potpisivanja Trojnog pakta, stvaranja koncentracijskih logora itd. Kapitulacija stare Jugoslavije i okupacija zemlje otvaraju prvo značajnije razdoblje intenzivnijeg i obuhvatnijeg rada naše Partije da formira organizacije u Žumberku i Pokuplju.

CK KPH je dizanjem ustanka pridavao posebnu pažnju razvitku narodnooslobodilačkog pokreta u Žumberku i Pokuplju. Odmah po kapitulaciji stare Jugoslavije, Marka Belinića zadužuje CK KPH i Rade Končar za rad u Žumberku. Rade Končar osobno ulaže mnogo pažnje. Poslije napada na SSSR upućuje u Žumberak Janka Krajića da priprema dolazak partizana, ali on krivo procjenjuje stanje na terenu i raspoloženje naroda prema NOB-u.

Neposredno prije formiranja i upućivanja odreda u Žumberak, dogodio se poznati bijeg grupe komunista iz logora u Kerestincu. Bijeg je organizirao Mjesni komitet KPH za Zagreb bez znanja i odobrenja CK KPH. Organizatori se nisu oslonili na partijske organizacije u Sv. Nedjelji i Horvatima da oni omoguće prihvat i spašavanje dragocjenih kadrova za našu Partiju i NOP.

Noću 13. srpnja 1941. komunisti su ubili nekoliko stražara i pobjegli prema cesti Zagreb-Karlovac, ali ih nije imao tko prihvatiti, te su gonjeni od ustaša pali kod sela Bratine neprijatelju u ruke, ili su poginuli u borbi.

Neuspjeh s Keresticem negativno je utjecao na raspoloženje naroda u tom kraju, no nije zbunio CK KPH. Nije odstupio od ideje o stvaranju partizanskog odreda u neposrednoj okolini Zagreba. Početkom kolovoza u Zagrebu je donesena odluka o formiranju partizanskog odreda i određena je prva grupa drugova. O tome

Boris Balaš

su brinuli Rade Končar i Marko Belinić. Grupa od 13 drugova, 12. kolovoza 1941. godine ujutro kreće iz Zagreba preko Samobora u Žumberak. Na samoborskom kolodvoru grupu je dočekaao Janko Stanišić koji je održavao vezu partijske organizacije Kalje sa Zagrebom. Grupa je od naoružanja imala samo jedan pištolj tako da nije bila spremna prihvatiti borbu u slučaju potrebe, već se morala povlačiti i sakrivati. Sutradan je Janko Stanišić sa 4 druga dovezao kolima 6 pušaka, municiju i bombe tako da se grupa naoružala i pojačala za 4 druga. Sada je grupa krenula preko Tisovca u budući logor u šumi blizu sela Djurići, gdje se sastala sa drugom grupom koja je već bila stigla iz Zagreba.

28. kolovoza u odredu se nalazilo 37 boraca naoružanih s 10 pušaka i nekoliko pištolja. Prije toga dezertirala su 3 druga. Nakon oformljenja odred započinje akcije. U međuvremenu, do prve akcije, 3- rujna dopremljena su kola vojničke opreme sa 7 pušaka i hranom, što su sakupile partijske organizacije Zagreba, Stupnika i Brdovca. Ta oprema je neoprezno spremljena u jednu klijet u vinogradu, a o tome su obaviješteni ustaše u Slavetiću koji su odmah opkolili klijet i nakon žestoke borbe ubili druga Lea Rukavinu, koji se nije htio predati, već je stalno otvarao vatru iz klijeti, dok nije smrtno ranjen. Njegovo junaštvo snažno je odjeknulo na odred i na narod sela Pećna.

6. rujna kod sela Staničići, opć. Kalje napadnuta je jedna patrola od 2 oružnika i

6 ustaša, te ubijen 1 ustaša i 1 žandar, dok je jedan žandar ranjen. Sutradan ustaše i žandari s jačim snagama kreću u potjeru za odredom. Partizani s ranjenim Slavkom Komarom sklonili su se u Slapnicu, a u noći u šumi kod sela Grič, gdje su ih žandari iz Kalja iznenadili. U toj borbi jedan drug gine, a jedan ranjen biva zarobljen. Odred se razbio u nekoliko grupica, koje su se povlačile u različitim pravcima. Najveća grupa povukla se na Pliješ iznad Sošica, a potom na Sv. Geru. Tako demoraliziran i razbijen, bez čvrstog rukovodstva, odred se potpuno raspršio. Veći dio je pao u ruke ustaša, otpremljen u logor u Jastrebarsko, a kasnije je 9 drugova strijeljano u Zagrebu.

Za neuspjeh prvoga partizanskog odreda u Žumberku ima više razloga. Loše je procijenjen trenutak i mjesto započinjanja borbe u Žumberku s osloncem većim dijelom na pomoć iz Zagreba, a manje s terena, iako je odred bio dovoljno jak i naoružan da vlastitim sredstvima i daleko većom pokretljivošću na širem terenu Žumberka - zahvaćajući i općinu Radatovići koja se nalazila pod talijanskom okupacijom, gdje su uvjeti za borbu protiv talijanskog fašizma bili objektivno povoljni - stvori sebi uvjete za održanje i daljnji razvitak ustanka.

Čvrsta politička veza s narodom, produbljenje te veze, pravilna primjena partizanske taktike ratovanja, bili su sudbonosni uvjeti za opstanak odreda i njegov razvitak. On to nije ostvario i zato se nije uspio održati.

Pojava partizana u Žumberku ipak je pozitivno djelovala na raspoloženje naroda i na aktiviranje simpatizera NOP. Mlada partijska organizacija, koja je bila tek u razvitku na čitavom okrugu, organizacijski i politički nije bila pripremljena za oružani ustanak. Razdoblje od 1941. do proljeća 1942. bilo je ispunjeno borbom KPH za stvaranje i proširenje partijske organizacije u Žumberku, Pokuplju i Turopolju, te stvaranje uvjerenja kod naroda da je jedino organiziranom borbom moguće stvoriti slobodu, a u kojoj borbi treba da sudjeluje cijeli narod.

Dolaskom Pavelića iz ovih krajeva regrutirano je oko 2.000 aktivnih ustaša, dok je mnogo veći broj sudjelovao u raznim pripremnim bojama i drugim ustaškim

organizacijama. Pojedina sela kao Vivodina, Oštre, Sv. Jana, Plešivica, Rožanica, Strezovojevo i Hruševac bila su velikim dijelom ustaški nastrojena. Partijska organizacija trebala je da odvoji mase naroda od raspršenog vodstva bivšeg HSS-a, i da ih aktivira u zajedničkoj borbi sa srpskim narodom susjednih okruga u narodnooslobodilački pokret. Masovno uništavanje naroda u susjednim srpskim selima Korduna i Banije nije bilo predočeno narodu. Razvitak NOB-a nije bio ravnomjeran. Preko Korduna i Banije, gdje se već stvorio veliki oslobođeni teritorij NOP je prodirao u Pokuplje i Žumberak. U ožujku 1942. godine, CK KPH i Glavni štab narodnooslobodilačkih i partijskih odreda Hrvatske daju u zadatak Štabu Kordunaške partizanske grupe odreda da uputi jednu desetinu u Žumberak i usmjeri akcije svog 4. bataljona na Pokuplje.

Početkom travnja 1942. godine od boraca 4. bataljona 1. kordunaškoga partizanskog odreda formirana je desetina s Tešom Bulatom na čelu. Ona 15./16. travnja kreće iz Gornjeg Sjeničaka, prelazi rijeku Kupu i ostaje danju u Draganičkoj i Cvetkovačkoj šumi. O prijelazu desetine talijanski okupatori i ustaše bili su brzo obaviješteni, te 19. travnja ujutro talijanski kažnjenički odred od 300 vojnika-konjanika napada na desetinu. Bez uspjeha. Talijani su imali 10 mrtvih i više ranjenih. Iskusi u borbama i odlučni, borci Korduna probili su put u Žumberak.

19./20. travnja prešli su željezničku prugu Zagreb-Karlovac kod Jastrebarskog, a 20. ujutro stigli su u selo Višoševići. Tomo Mikulić-Gajdaš i Koren (Bendžo) organiziraju kanal za vezu između Korduna i Žumberka kroz Draganičku šumu. Desetina započinje prve akcije razoružanja ustaša u Budinjaku, te narod i simpatizeri NOP-a prilaze s više povjerenja partizanima. Zato im prilazi prva grupa boraca iz Tisovca i Pećna. Preko partijske organizacije u Kalju uspostavljena je veza s Markom Belinićem u Zagrebu, i on upućuje 16 drugova u Žumberak. S tom grupom dolaze istaknuti borci iz Samoborskog kotara Ivan Sokolčić-Fabijan i Pavle Videković i donose oružje koje su prikupile partijske organizacije na terenu. U prvoj polovici formiran je vod od 30 partizana. Težište rada je usmjerio na povezivanje s partijskim organizacijama na terenu u cilju mobilizacije članova Partije simpatizera i razoružanja ustaških elemenata po selima, prikupljanja oružja kojeg je bilo po selima kod ustaša i domobrana koji su na dopustu. Sredinom lipnja 1942. vod se pojačao, jer su u međuvremenu stigli novi borci iz Zagreba, Horvata, Okića, D. Kupčine i desetina s Grgom Milašinčićem. Jedna grupa iz općine Radatovići stupila je u slovenski Belokranjski odred. Odmahu lipnju u prisustvu Marka Belinića, politič. kome-sara 2. operativne zone formirana je četa od tri voda, koja je djelovala u rajonima: Sošice, Pećno i Okić. Za vrlo kratko vrijeme četa se brojčano pojačala, tako da krajem lipnja formira 4. vod.

Pored vojnih akcija koje je vodila (u sukobu s ustašima između Jastrebarskog i Pećna ubila 6 ustaša, a na cesti Kalje-Kostanjevac 11 ustaša) četa je održavala zborove s narodom po selima, koji su okupljali 200-300 ljudi.

U proljeće 1942. istodobno s upućivanjem desetine u Žumberak, Štab Kordunaške partizanske grupe odreda dao je zadatak 4. bataljonu 1. kordunašk. partizanskog odreda da djeluje preko rijeke Kupe u Pokuplju i napada neprijatelja, izvodi diverzijske akcije i stvori uvjete za formiranje partizanskih jedinica na tom terenu. 4. bataljon upućuje jedan vod preko Kupe koji u početku ide u akcije s aktivistima iz D. Kupčine, te postupno ojačava na 60 boraca.

Boris Balaš

Neprijateljeva Dnevna izvješća pokazuju kako je neprijatelj panično opisivao i udarničke akcije partizana u Pokuplju, procjenjujući ih svugdje na više stotina i tražeći hitno pojačanje gotovo u svim posadama.

Politič. komesar Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske Vladimir Bakarić u pismu komesaru kordunaškog odreda (Kordunaške grupe partizanskih odreda) naglašava potrebu prebacivanja partizanskih jedinica preko Kupe za Pokuplje i Žumberak da se plamen ustanka prenese na te krajeve, te šalje direktivno pismo Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske o političkoj situaciji u zemlji, pristupanju Hrvata u partizanske jedinice, raskrinkavanju suradnje između ustaša i četnika i formiranju udarnih omladinskih bataljona.

FORMIRANJE ŽUMBERAČKO-POKUPSKOG N.O. ODREDA 2. VII. 1942.
(Bataljon JOSIP KRAŠ i Četa KLJUKA)

Sjeverno od Kupe, u Pokuplju i Žumberku, Glavni štab NOP odreda Hrvatske naređuje Štabu Kordunaške grupe NOP odreda da formira Žumberačko-pokupski NOP odred. Naredba br. 12 od 2. srpnja 1942. godine, glasi:

„I U cilju ubrzanja povećanja partizanskih jedinica u II. operativnoj zoni i ubrzanja organizacionog obuhvaćanja narodnog ustanka tog kraja formirat će Kordunaška grupa NOP odreda odred, sa sektorom djelovanja u kotarevima: Samobor, Jastrebarsko, Karlovac - sjeverno od Kupe, Pisarovina, Vel. Gorica, te okolini.

II U sastav tog odreda ući će sve partizanske jedinice II. operativne zone koje imaju sektor djelovanja južno od Save, a sjeverno od Kupe.

2. Sve partizanske jedinice Kordunaške grupe NOP odreda koje su do danas djelovale na sektoru pod I ove naredbe.

3. Nove jedinice najmanje jakosti jednog bataljona kojeg će odrediti Štab Kordunaške grupe NOP odreda.

III Za komandanta odreda se imenuje drug Dragutin Čort (Slavko Klobučar-Čort), a za politič. komesara drug Boca Balaš (Boris Balaš).“

Radi akcijskog povezivanja i veza, ova naredba je dostavljena štabovima I., II., III., IV. i V. operativne zone.

Istodobno s formiranjem Žumberačko-pokupskog NOP odreda, Štab Kordunaške grupe odreda 10. srpnja 1942. godine Naredbom br. 26 naređuje, K-tu I., i II. odreda upućivanje 45 boraca dobrovoljaca za I. proleterski bataljon.

Naredbom br. 1 komandanta Žumberačko-pokupskog NOP odreda od 14. VI. 1942. godine formiran je 1. bataljon odreda.

Štab odreda s bataljonom od 125 boraca, dobro opremljen i naoružan puškama i 11 puškomitraljeza, krenuo je preko G. Sjeničaka noću 16./17. VII. i prešao rijeku Kupu kod Kupčine. U Draganičkom Lugu odred dobiva vezu za Jastrebarsko po drugu Ivici Lopajiću, vodiču. Putem je izveden napad na ribnjak u Crnoj Mlaci (9 km jugoistočno od Jastrebarskog). Ubijena sta 2 ustaša i upravitelj ustaškog dobra, a dva žandara su puštena. Četa Kljuka vraćena je na svoj sektor djelovanja u Draganički Lug.

18./19. VII. Bataljon prelazi željezničku prugu i cestu Zagreb-Karlovac kod Jastrebarskog i ulazi u selo Petrovinu. Iste večeri četa u Žumberku ruši veze između sela Kostanjevica i Čunkove Drage. Pojava jače grupe partizana izaziva

Glavni ustaški stožer u Zagrebu da odmah uputi jednu ustašku satniju u Jastrebarsko, a istodobno iz svojih uporišta Jaska, Krašić, Sv. Jana, Pribić i Slavetić napada na Bataljon i štab odreda. Obruč stvoren oko sela Petrovina brzo je probijen, ali u borbi gine komandant Slavko Klobučar-Čort.

Ustaše u Slavetiću, pobjegli su ostavljajući svoje položaje i odred se preko Višoševića probija u Žumberak, i istu večer uspostavlja vezu sa Žumberačkom partizanskom četom.

20. VII. ustaše produžavaju akciju "čišćenje". Dovlače nova pojačanja i pokreću u borbu sva svoja uporišta u Žumberku. Njihovi napadi usmjereni su u tri pravca: Jaska-Sv. Jana-Pećno, Krašić-Kostanjevac-Željezno i Samobor-Stojdraga-Novog Sela. Zamisao im je bila uništiti naše snage u rajonu Pećno-Grabar-Budinjak. Zato su zaposjeli cestu N. Selo-Budinjak-G. Vas da spriječe prodor odreda na Gorjance. Ali odred 20./21. VI. prelazi cestu N. Selo-Gornja Vas kod Budinjaka i zadržava se u selima Cerovica i Planina (2 km zapadno od Novog Sela). Ustaše

21. VII. s 5 aviona bombardiraju položaje odreda, ali bez uspjeha. Istog dana jedna četa s Draganom Vujićem-Spahom na cesti između Novog Sela i Stojdrage iz zasjede uništava 3 ustaška motocikla s prikolicom. U borbi s našim snagama kod Planine i Novog Sela ustaše su imale 46 mrtvih i nepoznat broj ranjenih.

24. VII. odred se prebacuje u Černeču Vas i Opatovu goru na slovenski teritorij. U obližnjem garnizonu Kostanjevica nalazio se talijanski garnizon čije su patrole slobodno krstarile terenom, ali napadima odreda Talijani su stjerani u uporište iz kojeg više nisu ispadali na sjeverozapadne obronke Gorjanaca. Na tom mjestu odred se reorganizira u rajonu Žičara na Gorjancima. Formira se Bataljon Josip Kraš, sastava tri čete, jačine 197 boraca, 11 puškomitraljeza i ostale puške. Četa Kljuka ostaje i dalje u istom formacijskom sastavu jačine oko 110 boraca, što čini odred jačine 320 boraca, 15 puškomitraljeza i 1 teški mitraljez.

U Odredu se organizira partijski rad, obavještajna služba, rad SKOJ-a, agitprop grupa, rad na vojno-stručnom uzdizanju kadrova i boraca, sanitetska služba, a u selu Ostriž osniva se i Odredska bolnica, prva partizanska bolnica u Žumberku. Evo kako 20. VII. 1942. Štab Kordunaške grupe odreda piše Štabu I. operativne zone o pokretu neprijateljskih snaga u pravcu Žumberka:

„Ovo njihovo putovanje (misli se na Žumberački odred) po svim obavještenjima spriječilo je ofanzivu na Kordun. Naime, počelo se pričati po hrvatskim krajevima da je nekoliko hiljada partizana stiglo u Žumberak i na njih je odmah krenulo nekoliko bojni. Iz Karlovca krenula je jedna ustaška bojna, a isto tako i iz Zagreba nepoznat broj neprijatelja ...“

Ustaški glavni stožer u svom izvještaju br. 206 od 25. VII. 1942. g. o akciji "čišćenja" koju je vodio ustaški potpukovnik Jurković procjenjuje da su se partizanske jedinice probile preko ceste Novo Selo-Poklek-Stojdraga uz gubitke od 20-30 mrtvih i 8 ranjenih. Međutim mi smo imali samo jednog ranjenog i 3 nestala, od kojih su se dvojica vratila. Dan kasnije u izvještaju br. 207 od 26. VII. 1942. g. general-poručnik vitez Laxa priznaje da „pothvat“ u Žumberačkoj gori nije dao nikakvog uspjeha.

Boris Balas

BORBE ODREDA POTKRAJ SRPNJA I U KOLOVOZU TE FORMIRANJE NOVIH
JEDINICA U OKVIRU ODREDA 1942. GODINE
(BATALJON SLAVKO KLOBUČAR ČORT I ŽUMBERAČKA OMLADINSKA I PIO-
NIRSKA ČETA)

Na Gorjancima je dogovorena suradnja s drugovima Slovencima i Krškim parti-
zanskim odredom, te su obavljene pripreme za našu ofenzivu na Žumberak i
donesena odluka i plan napada na ustaška uporišta.

Bataljon Josip Kraš i dalje napada na komunikacije i promet na Žumberku i čisti
manja neprijateljska uporišta duž ceste Kostanjevac-Novo Selo-Samobor, tako da
je ta komunikacija potpuno izbačena iz uporabe i stavljena pod kontrolu parti-
zana.

1. četa Bataljona Josip Kraš djelovala je u rajonu Pečno-Sv. Jana-Krašić, 2. četa
Sošica—Radatovići-Oštrc i 3- četa Okić-pruga Zagreb-Karlovac i održavala veze
sa Zagrebom.

Četa Kljuka ugrožavala je neprijateljski promet u Pokuplju i Turopolju napadima
i diverzijama na prugama Zagreb-Karlovac i Zagreb-Sisak.

Čišćenjem terena Žumberka i Pokuplja potkraj srpnja 1942. godine istodobno su
izvršene pripreme napada na uporišta u Žumberku. 4. VII. 1942. Štab Odreda
završava pripreme za napad na oružničku postaju Kalje u kojoj se nalazilo 17
žandara i 13 finanaca. Napadao je Bataljon Josip Kraš. U 19 sati, 5. VII. 1. i 2. četa
Bataljona izvršile su napad na Kalje i poslije 55 minuta borbe ga zauzele. Borba
je bila žestoka, jer se neprijatelj na nekoliko naših poziva nije htio predati, ali čim
je bio istjeren iz rovova, njegov otpor bio je skršen. U borbi je ubijeno 4, a
zarobljeno 26 neprijateljskih žandara i finanaca, 6 ih je naknadno likvidirano jer
su bili izrazito neprijateljski elementi, dok su ostali pušteni, a prethodno im je
oduzeta sva državna oprema. S naše strane pao je jedan drug, jedan je teško ran-
jen, a jedan lakše. Zaplijenjeno je: 1 puškomitraljez, 38 pušaka, 4.000 metaka, 9
bombi, 6 pištolja, 46 pokrivača, 35 pari odijela i šinjela, mnogo odjevnog mater-
ijala, živežnih namirnica i ostalo. Sav materijal vožen je u 5 punih kola, a pre-
ostalo su nosili partizani.

Raspoloženje partizana bilo je prije i poslije akcije vrlo dobro, te su pjevali cije-
lim putem. Narod ih je primio s oduševljenjem i s ushićenjem promatrao je
kako sprovodimo zarobljenike. Vojnički materijal podijeljen je po četama, tako
da su svi partizani bili obučeni u vojnička odijela. Imali su dosta kože za
popravljanje cipela. Popunili smo ambulantu blazinama, pokrivačima, hranom
i ostalim.

Puni vojnički uspjeh ove akcije djelovao je vrlo dobro na partizane, a naročito na
civilno stanovništvo. Imao je veliko značenje za razvitak NOB-a u Žumberku.
Ustaše su pobjegle iz svojih uporišta u Sošicama i Oštrcu, čime se poluoslobo-
đeni teritorij proširio do Kostanjevca-Sv. Jane-Stojdrage. Cesta Kostanjevac-Stoj-
draga nije više bila pod kontrolom neprijatelja. Stvoreni su mnogo bolji uvjeti za
intenzivan politički i propagandni rad i mobilizaciju naroda. Od dobrovolja-
ca-omladinaca iz općina Kalje, Radatovići, Sošice, Horvati i Okić formirana je u
Pečnu Žumberačka omladinska četa, koja je brojala 80 boraca naoružanih s dva
puškomitraljeza i puškama. Za komandanta čete odredjen je Duka Breberina, a
politič. komesara Drago Vujić-Spaho.

Od 6. do 12. VII. u Žumberku se nalazi politički komesar II. operativne zone **Marko** Belinić, te se donosi odluka da se u sastavu Bataljona Josip Kraš formira pionirska četa sa zadatkom rušenja komunikacija u Žumberku i komunikacije Zagreb-Karlovac.

Naredbom br. 5, 6. i 7. Štaba II. operativ, zone od 9- VIII 1942. g. izvršena je reorganizacija u Štabu odreda i Bataljonu Josip Kraš, nakon čega se akcije bataljona odvijaju po prvobitnom planu.

S drugovima Slovincima dogovoreno je, da od njih primimo borce iz njihovih jedinica koji su izrazili tu želju, a rodnom su sa žumberačkog područja.

8. 9. VIII. 1942. 1. četa spalila je 200 telefonskih stupova koji su bili pripremljeni na cesti u Budinjaku i izvršila napad na žandarmerijsku postaju u Stojdragi. Žandari su u toku noći istjerani iz rovova, a ujutro su napustili uporište i povukli se u Sloveniju. Istodobno četa je zapalila jedan kamion između Stojdrage i Samobora.

16./17. VIII. 42., 3- četa je kod Zdenčine napala teretni vlak s cisternama, a 10 vagona s cisternama je probijeno te je iz njih iscurio benzin. Oklopni vlak iz Karlovca odmah je upućen u Zdenčinu.

18-/19- VIII. četa je razorila prugu između Zdenčine i Jaske. Teretni vlak je izletio iz tračnica i uništena je lokomotiva i 6 vagona cisterni.

Istodobno su 1. i 2. četa Bataljona Josip Kraš trebale napasti uporište Kostanjevac. U toku noći, dok su se čete približavale Kostanjevcu, partizan Mirko Ivanković-Šiško zalutao je i ušao cestom u Kostanjevac. Kad je primijetio ustaše i žandare, bacio je bombu i otvorio vatru iz automata, nakon čega je posada u paničnom bijegu pobjegla u Krašić.

Uzrok ove demoralizacije neprijatelja bio je u našoj ofenzivnosti i pokretljivosti. Stvarali smo privid da nas ima više. Mi još nismo imali velikih i jakih snaga izuzev Žumberaško-pokupskog odreda, pa je brzo manevriranje bilo odlučujuće za uspješno djelovanje u Žumberku. Koliko je ta pokretljivost i brzina prebacivanja jedinica od jednog kraja na drugi djelovala na neprijateljske garnizone, pokazuju njihovi dokumenti:

„Na sektoru Budinjak-Novo Selo ima navodno oko 700 partizana.¹ A „prema izvješću zapovjedništva Karlovac u s. Krašić upućena je posada od 50 domobrana pored jednog sela koji se nalazi u s. Kostanjevac i jednog sela koji se nalazi u Jastrebarskom“. (Dnevno izvješće br. 223 od 13. VIII. 1942.)

„Oružnička postaja Samobor javlja, da je u s. Jarušje i Draganoš došlo 200 partizana. Navodno im je namjera napasti Samobor i izletišta Sv. Nedelja.“ (Dnevno izvješće br. 227 od 15. VIII. 1942.)

Kad se 3. četa pojavila na pruži Zagreb-Karlovac, predstojnik iz Jastrebarskog javlja Ustaškom glavnom stožeru „da se 16. VIII. oko 500 partizana nalazi 3 km od Jastrebarskog i namjeravaju napasti Jastrebarsko“.

Takvo raspoloženje kod neprijateljskih garnizona u Žumberku omogućavalo je uspješno izvođenje akcija, samo je trebalo brzo i iznenadno napasti, te je takav plan prihvaćen.

19. VIII. 1942. g. Bataljon Josip Kraš izvršio je napad na neprijateljsku posadu Pribić.

1, 2. i 3- vod 2. čete Bataljona Josip Kraš napadao je na tri neprijateljske zasjede, a 1. vod 1. čete istog bataljona napadao je na četvrtu zasjedu.

Boris Balas

2. i 3- vod 1. čete davao je osiguranje prema Krašiću sa zadatkom da spriječi bijeg neprijatelja prema Krašiću i pomoći iz Krašića čija je posada brojala 120 ljudi.

Za jedan sat bile su zasjede razoružane, ali zabarikadirani žandari u postaji nisu se htjeli predati na mnoge pozive, nego su se branili bacajući bombe i pucajući iz 3 mitraljeza. Borba je trajala tri sata, kroz koje vrijeme je stigla pomoć iz Krašića, ali ju je naše osiguranje vratilo. Neprijatelj se predao kada su drugovi počeli ubacivati u zgradu krpe namočene benzinom i zgrada je počela gorjeti.

Od 60 neprijateljskih vojnika zarobljen je 31, likvidirana su trojica, a ostali su pušteni. Zaplijenjena su tri puškomitraljeza (od 3 koja su imali) i svi karabini, dosta municije i ostale opreme. Na našoj strani nije bilo gubitaka niti je itko ranjen, što je naročito dobro djelovalo na one drugove omladince kojima je to bila prva borba. Poslije naše akcije došla su dva aviona nad Pribić, ali se nisu nisko spuštali kada su osjetili vatru puškomitraljeza.

Po našem povlačenju iz Pribića tu je stiglo 300 neprijateljskih vojnika, a u Sv. Janu i Slavetić po 100.

Ustaški glavni stožer poslije napada na Pribić djeluje pobrkano, te javlja: „20. VIII. u 5,30 sati javljeno iz s. Krašić (jugozapadno od Jastrebarskog) da je Krašić napadnut. U pomoć je upućen obkopski sat iz Karlovca koji je već stigao u Krašić, odakle dalje napreduje. Zrakoplovstvo iz Zagreba upućeno je radi bombardiranja.“ (Dnevno izvješće br. 232 od 20. VIII. 1942.)

U istom izvještaju se kaže: „Na operativnom području I. domobranskog zbora sve jača djelatnost partizana u oblasti Zdenčine i Krašića ukazuje na vjerojatnu namjeru partizana, da potpuno prekinu prometnu vezu između Zagreba i Karlovca.“

3. četa Bataljona Josip Kraš 19./20. VIII. ubila je jednog ustašu u Klinča Selu i zapalila općinsku zgradu, a 21. VIII. zaustavila voz na pruzi Jaska-Zdenčina. Vlak je zapaljen, a dvije lokomotive punom parom puštene su prema Zagrebu i kod željezničke postaje Horvat iskočile iz tračnica i razbile se. U vlaku su uhvaćena dva policijska agenta i talijanski vojni ataše koji su strijeljani. Zaplijenjeno je mnogo raznog materijala.

Noću, 21./22. VIII. četa je zapalila općinsku zgradu u Sv. Martinu kod Samobora i u Desincu i zaplijenila 3 puške.

Glavni ustaški stožer bio je zbunjen svakodnevnim napadima pa naređuje:

„Dok se ne pojača osiguranje na željezničkoj pruzi Zagreb-Jastrebarsko obustavljen je od jučer pa do daljnjega svaki noćni promet na željezničkoj pruzi Zagreb-Karlovac i to za vrijeme od 20 sati do 5 sati ujutro, a od VIII. novačke bojne upućena je jedna satnija na željezničku postaju Hrv. Leskovac kao pojačanje za tamošnje osiguranje od napada na željezničku prugu.“ (Dnevno izvješće br. 333 od 21. VIII. 1942.)

25. VIII. 3- četa u zasjedi na cesti Samobor-Jaska razoružala je tri ustaše na motorkotačima i jedan kamion, a 26. VIII. u selu Katarina vodila borbu sa 600 ustaša koje je natjerala na povlačenje. Neprijatelj je ostavio 6 mrtvih. Po danu četa je održavala zborove s narodom ovoga kraja.

Poslije napada na Pribić 22. VIII. Bataljon Josip Kraš s 1. i 2. četom ulazi u selo Vivodinu iz koje bježi neprijateljska posada. U Vivodini je zapaljena općina i spisi u njoj.

Četa Kljuka vrlo je aktivna u Pokuplju i Posavini. Nema dana kad nije u akciji ili održava mitinge s narodom. Svojom pokretljivošću i taktikom odabire i provodi

akcije koje su joj osiguravale ugled. Neposrednu pomoć dobila je početkom kolovoza 1942. godine od 4. bataljona I. kordunaškoga partizanskog odreda, koji se tada prebacio preko Kupe u Pokuplje.

8./9. VIII. 4. bataljon I. kordunaškoga partizanskog odreda i četa Kljuka izvršili su napad na ustašku posadu u Pisarovini. Uporište je likvidirano, a od 30 ubijenih i ranjenih ustaša i žandara četa je četiri ubila, 2 zapalila u zgradi koja je izgorjela, a zarobila 17. Zaplijenila je jedan puškomitraljez, 7 pušaka i 3.000 metaka.

Oružničko krilo iz Karlovca javilo je tada u Zagreb: „9- VIII. u 5 sati napali su partizani oružničku posadu Pisarovina (26 km sjeveroistočno od Karlovca), zapalili zgradu od postaje i kotarsku oblast. Četiri oružnika povlače prema Zdenčini, a za sudbinu ostalih se nezna. Veze sa Lasinjom prekinuta je, a i s Pokupskim (16 km sjeverozapadno od Gline).“

Poslije napada na Pisarovinu taj bataljon i četa kreću u dva pravca. Bataljon prema Velikoj Gorici da napadne Radiostanicu Zagreb, a četa dolinom Kupe da napada na prugu Zagreb-Sisak. Pokret ovih jedinica uznemirio je neprijatelja. On nije u mogućnosti da ocijeni naše namjere.

„Prema izvješću iz Karlovca 10. VIII. jače partizanske snage nalaze se u šumi Lučenica (5 km istočno od Pisarovine). Navodno, namjeravaju napasti želj. i oružničku postaju u Zdenčini. 1. domobranski zbor naložio je da se odmah uputi pojačanje u Zdenčinu. Kotarski predstojnik iz Velike Gorice javlja, da se u šumama oko s. Dubrance (14 km jugozapadno od Vel. Gorice) nalazi jača skupina partizana. Radi situacije oko Pokupskog upućen je iz Zagreba jedan konjanički sat, koji bi poslije raščišćavanja prilika oko Pokupskog bio povučen i ostavljen kao stalna posada u Velike Gorice (2 km sjeverno od Pisarovine).“ (Dnevno izvješće br. 223 od 11. VIII. 1942.)

11. VIII. 4. bataljon i četa Kljuka u Gornjem Hruševcu napadnu državno dobro. Zbog aktivnosti naših jedinica u rajonu Velika Gorica ustaše upućuju 1. satniju 2. pješ. pukovnije iz Zagreba u Turopolje kao pojačanje.

4. bataljon nije mogao izvršiti namjeravani zadatak rušenja i uništenja radiostanice u Vel. Gorici zbog pojačanja neprijateljske posade i zbog poziva na Kordun radi formiranja IV. kordunaške brigade.

Nakon odlaska 4. bataljona, četa Kljuka izvodi dvije uspješne akcije po danu, koje su imale snažan odjek u Pokuplju i Turopolju. 14. VIII. ona u Farkašiću razoružava 4 žandara i plijeni 1 kamion, na koji se utovorio 1 vod partizana sa komandrom Vučinićem i krenuo u Letovanić blizu Petrinje, da razoruža žandarmerijsku postaju s oko 30 žandara. Neprijatelj je bio obaviješten o pokretu partizana i zaposjeo je položaj ispred sela. Došlo je do kratke borbe u kojoj su 3 žandara poginula, a ostali su zarobljeni. Napad po danu i pokret kamionom u Pokuplju jako je uznemirio ustaška uporišta koja su toga dana samo telefonirala „kako se partizani kreću u velikim kolonama, prevoze autobusima i kamionima, ako se ne pošalju pojačanja biće prisiljeni da se povuku itd.“ Ustaškom glavnom stožeru nije preostalo drugo, nego da zrakoplovstvom bombardira i mitraljira sela Pokuplja, ali bez rezultata.

Zračna skupina u Zagrebu je od Glavnog stožera telegramom dobila ovaj nalog: „Selo Letovanić napadnuto je i partizani vrše paljenje u selu. Uputite odmah jedan zrakoplov u Letovanić sa zadacem da izvidi rad pobunjenika, kao i da gadja

Boris Balas

strojničkom vatrom partizane oko sela Letovanić. Osobito izvidjeti i mitraljirati na pravcima Letovanić-Farkašić i Letovanić-Vel. Cerje. Za izvršenje ovog zadatka ova skupina uputila je dva zrakoplova R-100 i tip broj 6505, pilot satnik Besner i 6504 pilot natporučnik Rušec. Posada je izvršila zletanje u 19,05 sati, a sa zadatka povratila se u 20.05 sati.“

Poslije odlaska 4. bataljona, četa Kljuka je na ovom terenu Pokuplje 20. VIII. na pruzi Zagreb-Sisak zapalila željezničku postaju Mraclin i Pešćenicu, zarobila 2 domobrana i zaplijenila 3 puške.

Zbog aktivnosti partizana u selima Pokuplja u neposrednoj blizini komunikacije Zagreb-Sisak, ustaški Glavni stožer pojačava osiguranje svojih komunikacija i ugrožene vlasti dovlačenjem novih snaga. Tu situaciju ocjenjuje: „Na operativnom području I. domobranskog zbora jače prikupljanje odmetnika utvrđeno je na prostoru sela Letovanić-Lekenik-Kravarsko-Pokupsko, dok se manje snage prikupljaju u kotaru Velika Gorica. Djelatnost odmetnika na Žumberačkom gorju pojačano je.“ (Dnevno izvješće broj 230 od 18. VIII. 1942.)

Neprijatelj nije uspio da 17. VIII. akcijom čišćenja u Pokuplju uništi naše snage. Već sutradan, inicijativa je bila u našim rukama.

„Prema izvješću oružničke postaje Odra (8 km južno od Zagreba) jedna skupina partizana stigla je noću 18/19- VIII. u selo Gudci (8 km južno od Odra) i krenula u pravcu šume oko sela Lukavec (oko 5 km sjeverno od sela Gudci). Radi osiguranja prostora oko željezničke pruge i ceste Sisak-Vel. Gorica-Zagreb-Hrv. Leskovac obrazovan je 18. VIII. poseban odsjek pod zapovjedništvom Benkovića Šime sa sjedištem u Lekeniku. Od četa upućena je jedna novačka bojna iz Zagreba, jedan laki oklopni sat iz Zagreba, jedan sat novačke bojne iz Karlovca i dijelovi opkopske bojne iz Siska. Danas se upućuje još i ostatak cijele novačke iz Karlovca.“ (Dnevno izvješće br. 231 od 19- VIII.)

Tako je zbog aktivnosti čete Kljuka i 3- čete Bataljona Josip Kraš neprijatelj za osiguranje svojih komunikacija Zagreb-Karlovac i Zagreb-Sisak morao formirati specijalni odsjek u Lekeniku i koncentrirati po raznim uporištima dvije nove bojne, tri satnije ustaša pored stalnih uporišta koja se nalaze duž pruga Horvati, Zdenčina, Jastrebarsko, Pisarovina, Lasinja, Odra, Vel. Gorica, Lekenik, Turopolje, Sisak, Dubranec, Letovanić, Žazina i dr.

Takvim razvojem ustanka u Pokuplju stvaraju se uvjeti za formiranje jačih jedinica, te Štab II. operativne zone svojom naredbom br. 10 od 20. VIII. 1942. naređuje formiranje 2. bataljona Žumberačko-pokupskog NOP odreda. U sastav ovog bataljona ulazi četa Kljuka, koja se pojačala na 100 boraca, i 1. četa Banijskog bataljona koji je djelovao u okolini Siska. Bataljon je dobio ime poginulog komandanta odreda Slavka Klobučara, a bio je jači sa 140 boraca naoružanih s 5 puškomitraljeza i puškama. Za komandanta Bataljona postavljen je Simo Vučinić, za polit, komesara Ivica Tomšić, a pomoćnika komesara Franjo Mikulić-Kopač.

Poslije likvidacije ustaških uporišta u Žumberku, slobodan teritorij se proširio. Naš utjecaj na njemu počeo se više učvršćivati. Općina Kalje, Sošice, djelomično Radatovići, Krašić, Sv. Jana i Stojdraga bile su slobodne.

U Pokuplju je zbog akcija 4. bataljona i čete Kljuka neprijatelj bio prisiljen braniti komunikacije i više se ograničavati na neposrednu obranu svojih uporišta.

Boris Balaš

Poslije pojave, djelovanja i borbi partizana politička situacija u Žumberku i Pokuplju bila je temeljito izmijenjena, ali bilo je i razlika između samog Žumberka i Pokuplja.

U Žumberku se u oslobođenima općinama osjetio porast simpatija za NOB, narod je aktivno surađivao s nama, a omladina pomalo stupala u naše redove. Utjecaj ustaša je oslabljen u očima masa, oni su raskrinkani kao neprijatelji hrvatskog naroda, ali HSS je u Žumberku bio različito utjecajan u pojedinim selima, pa je bilo oportunitizma na jače i brže stupanje u naše redove. U općinama Krašić, Vivodina, Sv. Jana, ustaško-HSS-evski utjecaj je bio još vrlo jak. U Okiću ustaše i Maček, uzuzev u općini Desinac i Sv. Mart nisu imali jačih svojih uporišta u narodu a naročito ne u općini Radatovići. Mobilizacija za našu vojsku tekla je sporije od naših vojnih uspjeha.

U Pokuplju je bilo drugačije. Ondje je nekad bio centar HSS-a, ali narod je sve više napuštao rukovodstvo HSS-a zbog otvorene suradnje s okupatorom i ustašima. U kotarevima Pisarevina, Jastrebarsko i Vel. Gorica, a djelomično i u kotaru Karlovac, počinje jače kolebanje u redovima HSS-a, dolazi do veće i jače diferencijacije unutar te stranke. Dobivamo sve više simpatizera i aktivnih suradnika NOP-a. Sporo teče mobilizacija na dobrovoljnoj osnovi za našu vojsku, a još se ubacuje u mase parola: Još je vrijeme!“

U takvoj situaciji su se pred Štab Žumberačko-pokupskog partizanskog odreda postavljali ovi zadaci:

- 1) U suradnji s partijskom organizacijom i političkim radnicima na terenu učvrstiti naš utjecaj na teritorij Žumberka i Pokuplja, usmjeriti veću političku aktivnost u općini Radatovići koja se nalazila pod talijanskom okupacijom i gdje su postojali bolji izgledi za mobilizaciju.
- 2) Nastaviti likvidaciju neprijateljskih uporišta koja su još postojala ili ih je neprijatelj stvarao, te ga satjerati u veće garnizone.
- 3) Organizirati našu vlast - formirati NOO-e na oslobođenom dijelu Žumberka.
- 4) Pojačati diverzije na komunikacijama Zagreb-Karlovac i Zagreb-Sisak, te potpuno izbaciti iz upotrebe za neprijatelja cestu Krašić-Samobor.
- 5) Učvrstiti i produbiti suradnju sa slovenskim Krškim odredom i s njime ići u akcije gdje su potrebne jače snage.

Za kratko vrijeme od prvih većih akcija partizana do kraja kolovoza, u Žumberku i Pokuplju bili su osnovani NOO-i u selima: Gračac, Stići, Grabar, Pečno, Staničići, Goljak, Đurići, Tihočaj, Pavkovići, Višoševići, Brezovac, Pavlanci, Dani, Kordići, Raići, Jarušje, Noršići, Kravjak, Seljce, Osunja, Cerovica, Prisjeka, Osredak, Batelji, Budinjak, Mrzlo Polje, Glušinja, Javor, Gornja Vas, Višći Vrh, Kalje, Grič, Tomaševci, Kupčina, Sopote, Jezernica, Reštovo, G. i D. Purgarija, Novo Selo pod Okićem, Horvati, D. Kupčina, Šišljarić, Cerje, Dubranec, Sredičko, Pisarovina, Zdenčina itd.

Žumberak i Pokuplje bili su stalno u centru pažnje našega partijskog i vojnog rukovodstva u Hrvatskoj. I Glavni štab i CK KPH i Vrhovni štab obraćali su naročitu pažnju razvitku i učvršćivanju baze ustanka u srcu Hrvatske, u blizini Zagreba.

Sredinom kolovoza u Zagreb dolazi delegat Vrhovnog štaba Ivo Lola Ribar, koji formira novi Štab II. operativne zone. Za komandanta određuje Ivana Krajačića, a za politič. komesara Marka Belinića. Najvažnija odluka je da taj štab prijede iz

Boris Balas

Zagreba na teritorij Žumberka. Prisustvo Lole Ribara i Štaba zone u Žumberku, te čvršća povezanost Kordunaške grupe partizanskih odreda s Pokupljem i Žumberkom mnogo je pomogla Glavnom štabu Hrvatske da pravilno ocijeni opću situaciju sjeverno od Kupe i donese odluku da se na taj teren krajem kolovoza 1942. uputi IV. kordunaška brigada.

PREBACIVANJE 4. KORDUNAŠKE BRIGADE U POKUPLJE I ŽUMBERAK I NJENA DJELOVANJA (Oslobođenje djece iz ustaškog logora u Jastrebarskom i rušenje pruga Zagreb-Karlovac.)

Početak kolovoza 1942. Štab Kordunaške grupe partizanskih odreda predlaže Glavnom štabu Hrvatske da se na sektor Žumberka upute tri udarna bataljona i tamo zadrže oko mjesec dana, pa potom vrate preko Slovenije na Kordun.

Odgovarajući na njihovo pismo od 13- i 15. VIII. 1942. u vezi sa situacijom u Žumberku i Pokuplju, Glavni štab u pismu Op. br. 67 odel. 16. VIII. 1942. odgovara: „Gubitak druga Čorta je težak udarac za NOB. Slažemo se s vašim prijedlogom, da na taj teritorij uputite vaša tri udarna bataljona. Drugovima dajte potrebna uputstva za brzo i energično djelovanje, jer će se samo na taj način situacija u punoj mjeri iskoristiti.“

Od četiri bataljona formirana je poslije toga pisma IV. udarna brigada. Ona se još nije potpuno sredila, a već je 21. VIII. od Vojnića preko Sjeničaka krenula u Žumberak, i 23. VIII. pred noć izbila na rijeku Kupu kod sela Desni Štefanki gdje se prebacuje na lijevu obalu Kupe. Dan ranije, na tom mjestu prebacila se 1. četa

1. bataljona koja je imala zadatak da s jednom četom Žumberačko-pokupskog odreda osigura 4. brigadi prijelaz preko Kupe.

Prebacivalo se u tri čamca koje je osigurao Mika Orečić iz Desnog Sredičkog. Rano ujutro 25. VIII. brigada je prešla Kupu i do pet sati stigla u šumu kod Lijevih Štefanki. Njezina prisutnost nije mogla ostati neprimjećena te izaziva u Pisarevini i D. Kupčini paniku i demoralizaciju. Žandari iz D. Kupčine bježe i brigada 25.

VIII. ulazi u D. Kupčinu, kraće se vrijeme odmara, a zatim produžava pokret kroz Draganičku šumu. Ovdje je izrađen plan napada na Jastrebarsko. Napad je počeo

26. VIII. u 5 sati. U Jastrebarskom, prema podacima obavještaj-ne službe na terenu, trebala se nalaziti 1. satnija domobrana, 20 žandara, 8 ustaša i 8 finanaca. Satnija, saznajući za približavanje brigade, 25. uvečer bježi iz svog uporišta. No, položaj Jastrebarskog je takav da se ovdje moglo brzo intervenirati iz obližnjih posada iz pravca Zagreba i Karlovca.

Do 7 sati sve točke izuzev žandarmerijske postaje, likvidirane su. Sama postaja bila je dobro utvrđena i za njezinu likvidaciju trebalo je duže vrijeme. Međutim, pošto je neprijatelj brzo koncentrirao svoje snage, brigada je morala odstupiti i zadani u šumi zapadno od Jastrebarskog. Zarobljeno je 10 domobrana, 8 finanaca i 2 stražara. Uništena je željeznička postaja i svi državni objekti u mjestu, 3 lokomotive, 150 vagona, 90 el. stupova na putu i pruzi Jaska-Karlovac. Veza s Jaskom prekinuta je u svim pravcima. Zaplijenjeno je 27 karabina, 2000 metaka i drugoga vojničkog materijala.

Za vrijeme napada ušao je u postaju putnički vlak koji je uništen, a s putnicima je održan miting i oslobođeno 20 uhapšenika koji su ustaše pratili u jasenovački logor.

Boris Balaš

Iz logora u Jastrebarskom oslobođeno je 727 srpske djece koje su ustaše dopremili iz Korduna i Kozare. Mučena glađu, bila su gotovo izbezumljena. Mnoga se nisu mogla kretati, već ih je trebalo nositi. Većinom su izgledala kao živi kosturi. Partizani su s velikom pažnjom njegovali djecu, dali im 16 sanduka šećera, nahranili ih, a poslije otpremili na oslobođen teritorij Korduna, a otuda u njihove krajeve. Jedan dio iscrpljene djece ostao je u Žumberku po selima dok se oporave. Ustaše nisu tog dana napadali brigadu, samo je došlo do manjih borbi koje je vodila 1. satnija XIII. ustaške bojne, koja je ranije dovedena u Zdenčinu radi osiguranja pruge od napada 3-čete Bataljona Josip Kraš.

Uspjeh 4. brigade u Jastrebarskom zbunio je neprijatelje. Glas o tome munjevito se širio do Zagreba i Karlovca. Osim velikoga političkog, ovaj uspjeh je imao i vrlo značajan vojnički rezultat zbog presjecanja komunikacija od životne važnosti za NDH, te za povezivanje Glavnog štaba, političkog i vojnog centra s Jadranom.

Glavni štab Hrvatske, pismom Štabu 4. brigade od 7. IX. 1942. br. 32 zbog uspješnog napada na Jastrebarsko odaje priznanje: „Čestitamo vama kao i partizanima vaše brigade na uspjehu u operaciji kod Jastrebarskog. Taj će vaš lijepi uspjeh bez sumnje veoma povoljno odjeknuti u Hrvatskoj, te stoga i predstavlja velik prilog narodno-oslobodilačkoj borbi hrvatskog naroda.“

Kako je većina oslobođene djece bila s Kozare, vijest o njihovom oslobađanju brzo je stigla u njihov rodni kraj, a Štab za Bosansku krajinu je 4. brigadi brzojavom odao priznanje za ovu uspješnu akciju.

27. VIII. brigada se prebacila preko Sv. Jane dalje u rajon Pećno, a 31. VIII. spušta se na prugu Zagreb-Karlovac, između željezničke postaje Jastrebarsko-Dragančić ruši prugu, jedan željeznički most između Lazine i Domagovića i pali skladišta u Lazini i Domagoviću. U Lazini razoružana je domobranska straža, koja je osiguravala prugu, a ostale posade i straže su pobjegle i izbjegle zarobljavanje. Onesposobljena je pruga na dužini od 12 km. U svim mjestima djelovanja porušeno je oko 250 telegrafsko-telefonskih stupova tako da su prekinute sve telefonske veze. Zarobljeno je 10 neprijateljskih vojnika s oružjem i opremom, a ubijeno 20. Brigada nije imala gubitaka.

Neprijatelj je poslije ove akcije brigade poduzeo nove mjere za zaštitu željezničke pruge Zagreb-Karlovac i pojačao posade i straže na objektima, gdje je očekivao napad. Sada štab brigade donosi odluku da se prebaci na dngi rajon Žumberka i iznenadnim akcijama na desnoj obali Kupe napadne Ozalj. Posada u Ozlju sastajala se od 450 domobrana i nešto žandara i ustaša: u zgradama oko centrale 100, u starom gradu oko 150, a manje posade nalazile su se na željezničkom kolodvoru Ozalj i u selima Kamanju i Zaluki.

Dana 5. IX. brigada se prikupila zapadno od Krašića i prešla Kupu na desnu obalu. Tajnost pokreta nije bila moguća, zbog dobro čuvane željezničke pruge uz desnu obalu Kupe. Brigada nastavlja pokret u uvjerenju da će iznenaditi neprijatelja, međutim neprijatelj je noću već bio obaviješten o pokretu partizanskih jedinica. Bataljoni su sa zakašnjenjem stigli na cilj. 1. bataljon nije stigao prekinuti prugu, pa je oklopni vlak iz Karlovca ušao u željeznički kolodvor Ozalj baš u trenutku kad su počele borbe nanjemu i tako spriječio napad. 2. bataljon, koji je također stigao s velikim zakašnjenjem u napadu neprijatelja kod centrale, dočekan je žestokom vatrom posade i odustaje od daljnjeg napada. Pošto nije

Boris Balaš

postignuto očekivano iznenađenje, štab brigade preorijentira sve jedinice na rušenje pruge i čišćenje od slabijih dijelova na pruzi od Ozlja do Karlovca.

6. IX. brigada nastavlja rušiti i uništavati prugu od Ozlja do Kamanja prema Metliki. U nekoliko navrata 2. bataljon na osiguranju od Karlovca i Ozlja odbija napade neprijatelja koji je bio potpomognut s tri tenka. Talijani od slovenske strane bombardiraju 3- brigadu avionima, ali bez uspjeha. Pritisak neprijatelja bio je sve žešći i štab brigade odlučuje prebaciti brigadu preko Kupe u Žumberak. U tim akcijama zarobljeno je 12 domobrana, 8 željezničara-stražara, dok broj poginulih nije poznat. Brigada je imala 7 mrtvih i ranjenih. Uništene su i zgrade, nekoliko manjih vojnih objekata i jedan željeznički most. Prekinuti su električni vodovi Ozalj-Karlovac i Ozalj-Metlika. Na relaciji od 3 km pomšena je pruga na više mjesta i svi telegrafsko-telefonski stupovi. U zaustavljenim vlakovima zaplijenjene su velike količine hrane i opreme, obližnji kamenolom je onesposobljen i odneseno je 50 kg dinamita i druge rudarske opreme.

Akcija je imala velikog odjeka u redovima neprijatelja, i među stanovništvom. Neprijatelj je odmah većim snagama Talijana, ustaša i domobrana intervenirao i uputio jednu satniju za pojačanje u Krašić, da bi osigurao prugu Karlovac-Zagreb.

NAPAD USTAŠKO-DOMOBRAANSKIH SNAGA NA ŽUMBERAČKO-POKUPSKI ODRED I 4. BRIGADU U ŽUMBERKU 14. RUJNA. NEUSPJEŠAN POKUŠAJ RAZBIJANJA OSTATKA NA ŽUMBERKU I POKUPLJU

Pojavu tolikih naših snaga u Žumberku i Pokuplju Glavni ustaški stožer ocijenio je kao prijetnju trajnom prekidu veze između Karlovca i Zagreba i željezničkog prometa Karlovac-Ogulin i 8. IX. donio odluku za pothvat na Žumberak pa započinje koncentraciju svojih snaga.

Ustaše su u Žumberku zbog uspješnoga djelovanja Žumberačko-pokupskog odreda bili stjerani u stalne posade i nisu djelovali iz njih manjim snagama ni patrolirali teren, već su se većim akcijama, s većim i jačim snagama počeli represalijama i hapšenjima talaca po selima. Akcije Bataljona Slavko Klobučar u Pokuplju također su utjecale na Glavni ustaški stožer da za svoju ofenzivu u Žumberku prikupi brojnije i veće snage od onih s kojima je raspolagao u Žumberku i obližnjim uporištima. Pojava 4. brigade u Žumberku izazvala je kod neprijatelja posebno uzbuđenje. To se vidi iz obavijesti talijanske vojne misije u Zagrebu od 8. IX. 1942. o planu namjeravane ustaško-domobranske akcije na području Žumberka i traženju suradnje talijanskih jedinica: „Maršal Kvatemik smatra za neophodno izvršiti ovih dana (datum će biti vjerojatno 11. ili 12. tekući) energično lokalno čišćenje u zoni neposredno južno od Gorjanaca. Akciju će izvršiti 4 hrvatska bataljona polazeći od pogranične linije između Stojdrage i Kote 1175 (Novo mesto) i operisaće u pravcu jugoistoka. Za ove operacije Maršal moli učesće Talijana u slijedećem: - zatvaranje granične linije između Stojdrage i Metlike; - zatvaranje odsjeka blizu Silovike (7 km zapadno od Jastrebarskog) i Lokašin Dola (5 km sjeverno od Jastrebarskog) u vezi sa dva hrvatska bataljona s lijeve strane.“

Naše ukupne jedinice u Žumberku: 4. kordunaška brigada i Žumberačko-pokupski odred (s 1. bataljonom u Žumberku i 2. bataljonom u Pokuplju) imali su prije

Boris Balaš

samog početka ofenzive na Žumberak stalni kontakt s neprijateljem, osjećajući njegove pripreme za ofenzivu. Sukobljavali su se kod Novog Sela, Zdenčine, **Klinča** Sela, Kalinovice. Neposredno pred ofenzivu II. bataljon Žumberačko-pokupskog odreda ulazi u Rečicu, gdje spaljuje općinsku arhivu i plijeni dosta materijala i hrane. Zarobljava jednog domobrana. U Kupčini uništava arhivu općine. Ovaj bataljon je u stalnom pokretu.

U to vrijeme u Žumberku se nalazio drug Ivo Lola Ribar, njegov otac Ivan Ribar, zatim komandant i politič. komesar II. operativne zone Stevo Krajačić i Marko Belinić, koji su nekoliko dana ranije stigli iz Zagreba u Glavni štab Hrvatske. Lola je svojim ovlastima rasformirao dotadašnji štab zone i postavio novi Štab II. operativne zone koji je došao iz Zagreba na teren Žumberka. Glavni štab Hrvatske u rujnu 1942. konačno rješava pitanje Štaba II. operativne zone i za komandanta postavlja Franju Ogulinca-Selju, za politič. komesara Veću Holjevca, a za zamjenika politič. komesara Marka Belinića.

12. IX. 1942. iz Žumberka na Pokuplje u 2. bataljon pa dalje preko Kupe za Glavni štab Hrvatske, trebalo je prebaciti drugove Lolu Ribara, njegovog oca Ivana Ribara, Stevu Krajačića i Marka Belinića. Kako je u to vrijeme izvršena koncentracija glavnine neprijateljskih snaga oko Žumberka, trebalo je odrediti jedinicu osiguranja i pogodan pravac i vrijeme kretanja za Pokuplje. Za osiguranje određen je jedan vod Bataljona Josip Kraš i Lola je odredio da s grupom do Kupe ide politič. komesar odreda Boris Balaš, a potom da se vrati u Žumberak. Grupa je krenula pored Jastrebarskog, s. Cvetković.

Crna Mlaka za Kupčinu, gdje ju je grupu dočekaio 13. IX. II. bataljon i drug Tomo Mikulić i drugi iz Kupčine zaduženi za prebacivanje preko rijeke Kupe. 13-/14. prebačeni su drugovi na desnu stranu Kupe gdje su prihvaćeni i otpraćeni na put za Glavni štab Hrvatske.

Vod s politkomesarom odreda prihvatio je nekoliko drugova iz Glavnog štaba Hrvatske i Korduna upućenih za odred i Žumberak i 15. IX. krenuo za Žumberak u punom tijeku ofenzive na Žumberak. Put je bio vrlo naporan tako, da su od umora putem nestala trojica drugova od kojih su dvojica u Sošicama uhićena a druga Josipa Čoljata sakrio je jedan seljak iz Pećna, te se poslije ofenzive javio. Ofenziva na žumberačko područje počinje 14. IX. 1942. Od oružanih neprijatelja sudjelovali su: 1. gorski zdrug, dvije ustaško-domobranske pukovnije i 13-ustaška bojna i veći broj talijanskih jedinica. Od naših snaga ovdje se nalazila 4. kordunaška brigada, Bataljon Josip Kraš i Omladinska četa Žumberačko-pokupskog odreda, ukupno oko 1.500 partizana. Neprijatelj je angažirao nekoliko tisuća vojnika potpomognutih zrakoplovstvom i jakom artiljerijom, nastupajući s linije Vivodina-Krašić-Plješivica-Samobor-Stojdraga. Do početka ofenzive jedinice brigade djelovale su: 1. bataljon u sjevernom dijelu Žumberka u rajonu Kalje diverzantskim djelovanjem na komunikacije Samobor-Plešivica i štitiio zaleđe Bataljona Josip Kraš koji je djelovao na relaciji Zdenčina-Hrv. Leskovac na pruzi Zagreb-Karlovac; 3- bataljon sprečavao je popravak želj. pruge Ozalj-Metlika. Na tom sektoru napada posadu u Ostrižu, te ubija i ranjava 15 neprijateljskih vojnika, uz vlastite gubitke od 1 poginulog i 7 ranjenih.

Bataljon Josip Kraš evakuira bolnicu u selo Kekiće. Neprijatelj bombardira sela Pećno i Stanišiće bez uspjeha a u Djurićima od bombardiranja pogine 1 partizan. Jedna ustaška kolona probila se iznenada sa sjevera i izbila u selo Priseka, gdje

Boris Balaš

je iznenadila bolnicu slovenskih partizana i ubila 24 teža ranjenika, neke zarobila i zaplijenila cjelokupan bolnički materijal.

Istodobno neprijatelj uz borbu i bombardiranja ulazi u Tisovac i Dragonoše te s južne strane jakim snagama nadire u pravcu Sošica s namjerom da nas odsječe od Gorjanaca. U tom trenutku veći problem činili su ranjenici koje je trebalo evakuirati, a bilo ih je u bolnici teže ranjenih iz slovenskih jedinica i ranjenika iz 4. kordunaške brigade.

Štab 4. kordunaške brigade pravilno je ocijenio zamisao neprijatelja i donio odluku da se bataljoni elastično brane i po tome sve snage u okruženju izvrše proboj i izvlačenje prema Gorjancima i dalje za Sloveniju, te istog dana noću

14./15. probijaju obruč na cesti Novo Selo-Kostanjevac koju su zaposjeli ustaše. Tom prilikom na Budinjaku brigada oslobađa jedan dio slovenskih ranjenika koje je XII. ustaška bojna zarobila u selu Priseki. Tijekom 15. IX. brigada prelazi pored Gornje Vasi na Opatovu goru i dalje do Žičare na Gorjancima, a snage Bataljona Josip Kraš osiguravaju prebacivanje bolnica iz Kekića za Sloveniju.

U selu Orehovac formiran je zajednički Operativni štab 4. kordunaške udarne brigade, Žumberačko-pokupskog odreda i Krškog odreda. Za komandanta izabran je Nikola Vidović, a za politič. komesara Mile Martinović (komandant i polit, komesar 4. brigade).

16. IX. operativni štab donosi odluku da se brigada s 50 ranjenika prebaci preko Gaberja i pruge Ljubljana-Karlovac prema Kočevju, jer su prema izvještaju drugova Slovenaca, Talijani i Bijela garda koncentrirali snage za ofenzivu na teritorij Krškog odreda (zapadni dio Gorjanaca i Žumberka). 17. IX. Bataljon Josip Kraš vodi borbu s Bijelom gardom, u selu Orehovica. Zarobljena su i ubijena 3 bjelogardijca i zarobljeno 3 karabina i sanduk municije.

18. IX. pošto je ispratio Lolu Ribara i ostale drugove do Kupe, polit, komesar Žumberačko-pokupskog odreda s jednim vodom i prihvaćenim drugovima Korduna, stižu na Gorjance, u selo Maline, gdje Štab odreda odlučuje da Bataljon Josip Kraš ostane zajedno s Krškim odredom na njegovu terenu, te da se pripreme akcije.

4. kordunaška udarna brigada preuzela je sve ranjenike i krenula za slovensku bolnicu gdje ih je trebala smjestiti i nastaviti operativne napade dalje na svom putu, a Bataljon Josip Kraš i Krški odred za Kordun.

20. IX. formiran je Operativni štab Žumberačkog i Krškog odreda. Za zajedničkog komandanta izabran je Miško Breberina, komandant Žumberačko-pokupskog odreda. Odmah je pripremljena akcija na Bijelu gardu koja je smještena u školi sela Dolž (11 km jugoistočno od Novog Mesta). Napad nije uspio jer je neprijatelj imao jaka utvrđenja. Na našoj strani imali smo jednog mrtvog i šest ranjenih. Poslije toga naše snage se povlače u Gorjance, a Talijani artiljerijskom vatrom s pet topova teškog kalibra napadaju u više navrata, ali bez uspjeha.

Za čitavo vrijeme ofenzive na Žumberak, vrlo aktivan bio je 2. bataljon Žumberačko-pokupskog odreda u Pokuplju koji je stalno uznemiravao i napadao neprijatelja tako da ustaše odlučuju izdvojiti snage za njegovo uništenje. Taj zadatak namijenjen je ustaškom potpukovniku Alabandi. U 9-satnoj borbi prsa u prsa u Suvači 2. bataljon razbija neprijatelja koji je bio deset puta brojniji i kojemu su stizala neprekidno pojačanja iz Pisarovine i Lasinje.

Tu borbu opisuje neprijatelj u svome Dnevnom izvješću br. 266 od 23. IX. 1942: „Zapovjednik IX. novačke bojne potpukovnik Alabanda poduzeo je 21. IX.

Boris Balaš

pothvat prema selu Dubranec (19 km zapadno od Lakenika), a 22. IX. dalje pothvat prema rijeci Kupi, gdje je upao u težak pložaj od partizanske skupine koja se je iz šume Suvača kretala na sjever. Potpomognut pravodobno od samopokretnog odjela p. pukovnika Benkovića, novačka bojna povukla se u toku večeri u selo Kravarsko odakle će se povući u svoj polazni raspored. Vlastiti gubici: 4 mrtva i 10 ranjenih.“

2. bataljon odreda, imao je jednog mrtvog.

1. Gorski zdrug 18. IX. u Dnevnom izvješću br. 262 priznaje da: „Pothvat I. Gorskog zdruga 17. IX. preko Pogane Jame i Blažekove Gore (na hrvatsko-talijanskoj granici, oko 22 km SZ od Jastrebarskog) završen je bez osobitih rezultata.“

Neprijatelj je svojim represalijama po selima želio uplašiti narod. Nastavio je "čišćenje" i iz sela Cerovice odveo 31 muškaraca, 36 žena i 67 djece (veći dio je strijeljao), a selo zapalio. Iz sela Pečno odveo je 46 muškaraca, iz Slavetića 7 muškaraca itd. Počeo je stvarati nove posade po nekim mjestima kao Sošice, Kostanjevac, Vivodina, Oštre, Pribić, Sv. Jana, Plešivica, Kalje, Stojdraga, Novo Selo i druga, i počinje ih utvrđivati.

Naše jedinice ne miruju. Na povratku patrole s izviđanja izvršen je napad na posadu od 40 žandara u školi u Sošicama. Napad je izvršio Bataljon Josip Kraš bez 3-čete, s jednom četom Krškog odreda.

Neprijatelj je bio iznenađen, te se brzo predao. Zarobljeno je 40 žandara od kojih je jedan teže ranjen. Zaplijenjeno je 38 karabina, 5.000 metaka, 116 bombi, 40 kompleta odjeće i obuće. Jedan dio naoružanja i opreme predan je Krškom odredu. Zarobljenici su svučeni i pušteni kućama.

26. IX. manji dio snaga Krškog odreda prebacuje ranjenike za bolnicu, a veći dio (1. bataljon) kreće s Bataljonom Josip Kraš i Omladinskom četom u napad na Kalje, Gornju Vas i Novo Selo, ali bez uspjeha, pošto je neprijatelj već bio čvrsto utvrđen i svaki daljnji napad tražio bi veće žrtve. Neprijatelj je imao 11 mrtvih i više ranjenih, dok su naši gubici bili 9 mrtvih i jedan ranjen.

29. IX. 1. hrvatski proleterski bataljon prebacuje se preko rijeke Kupe kod Kamanja, i ulazi u selo Lović Prekriški u Žumberku gdje vodi stalne borbe, zbog čega ustaše ponovno koncentriraju na prugu XV., XVI. i XIII. ustašku bojnu da likvidiraju naše jedinice u Žumberku. S 1. proleterskim bataljonom dolazi Stab II. operativne zone.

7. X. iz Kostanjevca, Oštrca, Kalja, Željezna i Vivodine ustaše počinju nastupati prema položajima 1. proleter, bataljona uz podršku zrakoplovstva, ali kada je oboren jedan avion, druga dva se vraćaju u Zagreb. Uz borbu bataljon se povlači na liniju Plavci, Kordići, Radinovići (Sv. Ilija), gdje je u suradnji s jednom četom Krškog odreda razbijen ustaški napad. U tom protunapadu poginuo je komandant II. operativne zone, drug Franjo Ogulinac-Seljo.

Dolaskom Štaba zone na Žumberak učinjen je kraj rascjepkanosti u rukovođenju partijskim organizacijama na terenu i vojsci. Veco Holjevac je s ovlaštenjem CK KPH sredinom oktobra 1942. formirao Okružni komitet KPH za Pokuplje i privremeno do dolaska Lutve Ahmetovića-Miška bio sekretar komiteta.

Sada se politički rad usmjerava više na općinu Radatovići, gdje su simpatije i raspoloženje naroda bili najbolji. Organiziraju se NOO-i u Četišima, Kučanima, Badovincima, Radatovićima i drugdje po selima.

Boris Balas

1. proleterski bataljon napada ustaške komunikacije i ugrožava garnizone na pravcu Sošice-Krašić i Visoče-Metlika, a Bataljon Josip Kraš iz rajona Pečno djeluje u pravcu pruge Zagreb-Karlovac, Samobora i Zagreba.

Ustaški garnizoni koji su poslije ofenzive u rujnu 1942. godine uspostavljeni u Kostanjevcu, Željeznom, Gornjoj Vasi, Kalju, Novom Selu, popunjeni su jačim snagama, te su vrlo dobro utvrđeni. Oni su se, koristeći se iskustvima iz napada na Kalje, Sošice i Pribić, počeli u svim garnizonima dobro utvrđivati i izgrađivati bunkere, puškamice, postavljati žičane prepreke i rovove oko uporišta.

Neprijatelj se nije mogao pomiriti s činjenicom da se NOB razvija u Žumberku, da ona ima svoje sigurne oslonce u narodu i da Žumberak postaje uporište sve žešćih borbi partizana i ustaša.

Poslije tri veće i niza manjih ofenziva koje su sve svršavale bez uspjeha, Glavni stožer počinje zajedno s talijanskim i njemačkim okupatorom pripreme i koncentraciju jakih snaga za četvrtu po redu ofenzivu na Žumberak.

Ofenziva je počela 23. X. Neprijatelj je koncentrirao oko 15 brigada ustaša, Talijana, Nijemaca i Bijele garde na području Žumberka. Ovaj puta bila mu je namjera spriječiti naše povlačenje za Sloveniju i okružiti nas na Gorjancima.

28. i 29. X. izbijaju na Sv. Geru. Štab zone s I. proleterskim bataljonom, Bataljonom Josip Kraš i jednom četom Krškog odreda povukao se 30. X. u Opatovu Goru i 31. X. probio neprijateljski obruč na cesti Kostanjevica-Novo Selo kod Budinjaka s 3- četom proleter, bataljona i jednom četom Bataljona Josip Kraš. U neprijateljskim rovovima ubijeno je 12 ustaša, a 2 su zarobljena. Poslije proboja kolona s 37 ranjenika dolazi u Pečno-Visoševiči-Tihačaj, a 31. X. u noći preko Bukovca, Črnilovca prebacuje se preko ceste i pruge Zagreb-Karlovac i dalje preko D. Kupčine i rijeke Kupe, te 1./2. XI. dolazi u G. Sjeničak, gdje se formira 13. udarna brigada Hrvatske.

Bilješke

RADE BULAT - Žumberak i Pokuplje u NOB-u.

HISTORIJSKI ARHIV u Karlovcu: Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Gorskog kotara. Pokuplja i Žumberka.

Zbornik 3 str. 168, 260, 326, 332, 520, 963, 984, 1000-1030, 1088-1109.

SAMOBOR u prošlosti i sadašnjosti (urednik Dane Šijan, str. 137-174).

HISTORIJSKI ARHIV KARLOVAC: VIII. kordunaška udarna divizija, str. 13-36, 69, 100-14, 178-194, 195-206, 776.

HISTORIJSKI ARHIV KARLOVAC: Treća godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka, str. 19-dalje.

JOZO PETRIČEVIĆ: Ivo Lola Ribar, str. 93-96, 123-126, 351, 357, 358, 365.

JOZO PETRIČEVIĆ: Dr. Ivan Ribar u zapisima suvremenito, str. 120, 129, 302.

JOZO PETRIČEVIĆ: Ivo Lola Ribar: ratna pisma, str. 106, 116, 131, 139, 147, 152, 160.

JOCO TARABIĆ i IGNATIJE PERIĆ - Četvrta kordunaška NOU brigada.

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JUGOSLAVENSKE ARMIIJE: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavenskih naroda, Tom V-kaj. 4. dok. br. 61, 72, 73, 83, 84, 85, 113, 131.

Knjiga 5: dok. br. 13, 23, 47, 54, 55, 59, 62, 68, 85, 89, 95, 96, 104, 107, 108, 123 12

Knjiga 6: dok. br. 11, 15, 16, 21, 33, 36, 44, 45, 48, 51, 52, 56.

Knjiga 7: dok. br. 3, 4, 25, 29, 44, 67, 71, 72, 73, 76, 95, 110.

Knjiga 8: dok. br. 10, 33, 35, 61, 86, 160, 166.

Knjiga 9: dok. br. 11, 68.

Boris Balas

Od druga BRANKA VURDELJE - iz Vojnoistorijskog Instituta - Beograd, dokument

1. Izvještaj br. 4 od 17. jula 1942. od polit, komesara II. operativ, zone.
2. Izvještaj Štaba Žumberačko-pokupskog Partizanskog odreda br. 97/42 od 22. augusta 1942.
3. Izvještaj Štaba ŽPP-odreda br. 93/42. od 22. VIII. 1942.
4. Glavni štab NOP odreda Hrvatske K b r. 46/42. od 9. IX. 42.
5. Operativni izvještaj Štaba Krškog i Žumberačkog odreda od 20. IX. 42.
6. Izvještaj Gošnjaka Glavnom štabu Hrvatske o obilasku II. bat. Žumb. v Pokup. od
7. Štab II. operativ, zone K. br. 4/42. od 11. X. 42. Glavnom štabu Hrvatske.
8. Štab 2. bat. Žumb.-pokupskog odreda br. 10 od 19. X 42. GŠM,
9. Štab Žumberačko-pokupskog odreda od 27. X. 42. K-tu II. operativ, zone.
10. Štab Žumberačko-pokupskog odreda od 20. VII. 42. Štabu II. operativ, zone.
11. Drug VLADO BAKARIĆ 20. VII. 42. Štabu II. operativne zone.
12. Delegat Vrhovnog Štaba N.O.P. i dobrovolj. vojske Jugoslavije, Zapovjednik, br. 1 O organizaciji partizanskih formacija u II. operativnoj zoni.
13. Pismo Centralnom komitetu KPH od oktobra 1942. od Vice Holjevca.
14. Zapisnik o sastanku Pokupskog okružnog komiteta održanog 19- X. 1942.
15. Bataljon-biro Josip Kraš 26. X. 1942. Pokupskom okružnom komitetu KPH.
16. Agitprop grupe Žumb.-pokupskog odreda 20. X. 42. Izvještaj Okružnom komitetu KPH - Pokupsko.
17. Bataljonski partijski biro Bataljona Josip Kraš 19. X. 42. Okružnom komitetu Pisarovina.
18. Štab-čelija Žumb.-pokup. NO odreda od 23. X. 1942. Okružnom komitetu KPH - Pokupsko.
19. Štapska čelija Žumb.-pokupskog odreda 20. X. 1942. Okružnom komitetu KPH Pokupsko.
20. Sekretar partijske organizacije XIII. brigade Hrvatske od 13. XI. 1942. Centralnom komitetu KPH.
21. KK- Žumberak od 6. I 1943. Okr. komitetu KPH - Pokuplje.
22. Žumberački KK KPH od 6. II. 43- Pokupskom okružnom komitetu KPH - Izvještaj.
- 23- Žumberački kotarski komitet KPH od 2. III. 1943-, Pokupskom okružnom komitetu KPH.

Vladimir Bakarić
Politički komesar Glavnog štaba
NOV i PO Hrvatske
Narodni heroj

Ivo Lola Ribar
U Žumberku u ljeto 1942. god. kao delegat
VŠ NOP formirao je štab II operativne zone
NOP i DV Hrvatske
Narodni heroj

Rade Končar
Sekretar CK KP Hrvatske
čije je ime nosila 13. Proleterska brigada
od 11.12.1942. godine
Narodni heroj

Boris Balaš - Boco
Politkomesar
Žumberačko-pokupskog partizanskog odreda

ŽUMBERAČKE PLANINE 1942. GODINE POGLED I POMOĆ 12 DALJINE

NIKOLA BREZOVIĆ-PREBEG

1

Pokušaj da se u Žumberku organizira ustanak 1941. godine nije uspio. Prvi partizanski odred Matija Gubec razbijen je. Crvena zastava koju su sašile omladinke Žumberka pala je u ruke ustaša zajedno s trojicom uhapšenih omladinaca koji su je namjeravali donijeti u odred. Strijeljeni su pripadnici odreda i pohapšeni Žumberčani. Nad ljudima po selima ustaše su činili teror.

Prekinute su veze komunista sa Zagrebom.

Događaji istočno i južno od Žumberka koji su se zbili u 1941. godini onemogućili su i povezivanje naših snaga na širem terenu i povezivanje sa Žumberkom. Stradali su drugovi pobjegli iz logora u Kerestincu. Na širem terenu bile su zbog toga neuspjeha teške posljedice. Strijeljana su dva brata Kazić iz Jastrebarskog koji su pobjegli iz logora. Osim toga u Jastrebarskom je pohapšena grupa omladinaca. Razbijena je partijska organizacija u Draganiću. Razbijena je partijska organizacija u Ozlju iz koje je strijeljano šest drugova. Razbijena je partijska organizacija u Ribniku od koje je ostao jedan drug. On je pušten iz zatvora. Strijeljan je jedan drugi iz partijske organizacije u Velikoj Jelsi koja je jedina ostala na ovom terenu. Oružana grupa Mate Mejašića, koja je iz baze u Zadobravskoj šumi, nedaleko od Velike Jelse, politički djelovala i pojedini njeni članovi odlazili su na sastanke čak do Ozlja, Draganića i do pojedinih sela pod Žumberkom, nije ostala na ovom terenu. Drugovi okupljeni u njoj upućeni su na Kordun i u Gorski kotar. Samo Mato Mejašić ostao je i dalje na ovom terenu. Bio je vezan uz partijsku organizaciju u Velikoj Jelsi.

Ulagani su veliki naponi da se svladaju posljedice nastalih gubitaka, da se povežu naše snage i pripreme za borbu. Tragalo se za čovjekom koji je izgubio vezu, pronalazilo se nove ljude i uključivalo ih se u rad za NOP. Zima i neprohodni snijeg to su još više otežavali. Krajem 1941. godine ovdje nabrojena mjesta nisu bila povezana sa Žumberkom.

2

Žumberak je, mada pokušaj da se u njemu razvije oružana borba 1941. godine nije uspio, stalno bio u strateškim planovima za razvitak ustanka u Hrvatskoj najviših štabova NO PO. Vrhovni štab NO PO Jugoslavije, u naređenju od 9. siječnja 1942. godine naređuje Glavnom štabu NO PO Hrvatske, između ostalog, i da se iz 1. operativne zone u Žumberak uputi odred od 50 već prekaljenih boraca-partizana. Ovo naređenje stiglo je u GŠH početkom ožujka.

Glavni štab NO PO Hrvatske i CK KPH poduzimali su u sljedećem periodu niz mjera da se sa Žumberkom uspostave veze - kako bi iz Zagreba, preko Žumberka, dolazili drugovi u partizane da se u Žumberku organizira oružana borba. Sačuvano je o tome više pisama. Od njih neka treba citirati, a neka

Nikola Brezović-Prebeg

prepričati. Prenijeti su ti zadaci i na štab grupe KPO i na Okružni komitet KPH Karlovac, jer je teren okruga granično s podnožjem žumberačkih planina, s kotarom Jastrebarsko.

Na Drugoj okružnoj konferenciji KPH za okrug Karlovac, održanoj u oslobođenoj Velikoj Kladuši od 12. do 15. ožujka 1942. godine, a posebno prilikom razgovora za vrijeme odmora, dati su već prvi oblici organizacije za prelazak političkih radnika i partizana u neoslobođene hrvatske krajeve, posebno za prelazak preko rijeke Kupe, za pomoć u razvitku borbe između Kupe i Save. U razgovorima o tome sudjelovali su Vlado Popović, Vlado Bakarić, Ivo Marinković, Savo Zlatić, Veco Holjevac, Srećko Manola, Čanica Opačić, neki delegati iz jedinica isturenih prema Karlovcu - Grga Milašinčić, rodom iz Pribića ispod Žumberka - i Pisarovini - Nikola Vidović. Zatim sekretar KK Vrginmost Ivica Tomšić, Milka Kufrin, rodom iz Okića, i Marija Horvatić-Bosiljevac, delegat iz Duge Rese. Posebno zanimanje na konferenciji i prilikom ovih razgovora vladalo je za situaciju u hrvatskim krajevima. Najnovije vijesti o stanju u Karlovcu donio je delegat iz Karlovca Vlado Novaković, za rajon Duga Resa Joža Benić, a s teritorija kotara Karlovac i Pisarovina, te dijela kotara Jastrebarsko i o Žumberku Nikola Brezović.

* * *

Sekretar OK Karlovac Ivo Marinković-Slavko dao je još u jesen 1941. godine direktivu Nikoli Brezoviću da preko organizacije u Draganiću dođe u vezu s drugovima u Jastrebarskom radi zajedničkog djelovanja. Ali pošto se, zbog razbijanja partijske organizacije u Draganiću, tuda nije uspjelo uspostaviti vezu s Jastrebarskim, pošlo se nakon toga u traganje za vezom preko Donje Kupčine, jer je odatle već bila uspostavljena veza s Okićem. Na prijelazu iz 1941. u 1942. godinu bila je uspostavljena veza između Stjepana Korena iz Donje Kupčine i Ivica Lopaića iz Cvetkovića, Jastrebarsko. Nešto kasnije Lopaić i Brezar pošli su prema Žumberku i uspostavili vezu sa članovima KP. Nikola Brezović pisao je 9. veljače 1942. godine, zatim oko 15. veljače i 24. veljače 1942. godine iz Donjih Dubrava Okružnom komitetu Karlovac na oslobođenom teritoriju Korduna o vezi s dvojicom Žumberčana koji su s njim bili u Donjim Dubravama i namjeravali da zajedno s njim pođu u partizane na Kordun, a od tamo preko Pokuplja u Žumberak, gdje, kako ga oni obavještavaju, postoje uvjeti za organiziranje oružane borbe, jer imaju ljude koji bi pošli u partizane i nešto oružja (u pismima se nabraja koliko). Osim toga u Žumberku postoji veza s Slovenijom. Eto Nikola Heraković tražio je u Donjim Dubravama vezu s partizanima i sanjario o Žumberku i borbi na njemu. Brezović u ovim pismima iznosi plan za povezivanje s partizanima iz Slovenije i za povezivanje cijelog teritorija od Slovenije i Žumberka, do Zagreba i Siska, između Kupe i Save. Predlaže da se, osim u Donjoj Kupčini i Velikoj Jelsi, postavi jedan radio na Žumberku za slušanje radiovijesti i obavještavanje naših organizacija i naroda. Predlaže i organizaciju veze Kordun – rijeka Kupa, preko Pokuplja do Žumberka i Ribnika. Vezom koja se predviđa kod ušća Kupčine u Kupu misli da će se prebacivati i partizanske jedinice. Ova pisma Brezovića i njegov izvještaj pisan nakon dolaska na oslobođeni teritorij, neposredno pred konferenciju, i razgovori koje je vodio sa sekretarom i nekim članovima Okružnog komiteta bili su, uz spomenute

Nikola Brezović-Prebeg

izvještaje podnesene na konferenciji i razgovore vođene za vrijeme okružne konferencije, orijentacija za donošenje odluka o pripremama za prijelaz političkih radnika i partizana u hrvatske krajeve.

* * *

Već za vrijeme konferencije bilo je predviđeno da se preko Kupe upute dvije grupe partizana: jedna u Draganić lug za djelovanje na prugu i cestu Zagreb-Karlovac i u okolici, a jedna u šumu Kljuka za djelovanje na prugu i cestu Zagreb-Sisak i u okolici. Treća grupa predviđena je za šumu Kozjaču, zapadni dio kotara Karlovac. Konkretni dogovor za Žumberak je izostao jer je Nikola Heraković, Žumberčanin, koji je bio predviđen da kao partizan prvi pođe s Korduna, preko Pokuplja, u Žumberak za nekoliko dana odgodio dolazak u partizane, a Brezović prije odlaska u partizane i na konferenciju još nije bio obaviješten o uspostavljenoj vezi sa Žumberkom koja je išla smjerom Donja Kupčina, Jastrebarsko, Žumberak. Iz sačuvanih dokumenata vidi se da Brezović polovicom travnja 1942. godine iz Velike Jelse kod Karlova piše KK Veljun da tamo na teren upute partizana Nikolu Herakovića radi veze sa Žumberkom. Međutim kad je nakon nekoliko dana Brezović stigao u Pokuplje, povezo se s grupom Draganić lug (grupa Teše Bulata) i zajedno s njima nastavio put u Donju Kupčinu i kad ga je Stjepan Koren obavijestio da je uspostavio vezu s Ivicom Lopaićem iz Cvetkovića, kotar Jastrebarsko, i da su Ivica i Franjo Brezar uspostavili vezu s Žumberkom rukovodioci grupe i politički radnici na ovom terenu donijeli su odluku da grupa Draganić lug pođe u Žumberak. I pošla je. Nikola Heraković vodio je kasnije u Žumberak grupu Grge Milašinčića kojoj se priključio i Mato Mejašić s nekim drugovima iz njegove grupe.

Eto tu su napomenuti neki događaji o pripremama za pomoć u organizaciji borbe u hrvatskim krajevima, posebno prema Žumberku. Taj dio treba dopuniti konkretnim primjerima i opisati neke detalje iz organizacije i o poteškoćama u provođenju zadataka tih prvih boraca. Oni su prvi pošli u Žumberak i tako, izvršili naređenje Vrhovnog komandanta o upućivanju partizana u Žumberak. Našli su se tamo s članovima KP, sa slovenskim partizanima i Žumberčanima koji su bili s njima u odredu.

U radu želim napomenuti i poteškoće na koje je naišla drugarica Milka Kufrin kad je, nakon savjetovanja u Okružnom komitetu Karlovac održanom 5. i 6. svibnja 1942. godine u Petrovoj gori na Kordunu pošla s Brezovićem u Pokuplje i od tamo nastavila put u kraj oko Okića gdje joj se, nešto kasnije, priključila grupa Zagoraca s kojima je stigla u Žumberak. U Žumberku su Kordunaši i Zagorci s novim drugovima koji su im se priključili, osnovali 1. žumberačku četvu. Napomenut ću i poteškoće i značaj puta do Žumberka grupe Grge Milašinčića. Prikazat ću kako su zbog neprijateljskih ofenzivnih akcija koje su na teritorij 4. bataljona 1. KPO počele 19. ožuljka 1942. godine bile onemogućene veze s Pokupljem i kakve su radi toga bile poteškoće u prelazanju na neoslobođeni teritorij Brezovića i prvih partizanskih grupa: grupe Draganić lug i grupe Kozjača. Kako je Brezović u jednom selu općine Barilović čekao 14 dana na uspostavljanje veze s Vučjakom u općini Netretić da bi na kraju, od negdje iznad Duge Rese dokle su ga drugovi doveli, sam nepoznatim putem, dugim oko osam kilometara, noću, stigao u Vučjak, a od tamo iduće večeri u Veliku Jelsu i nakon

obavljenih poslova na zapadnom dijelu kotara Karlovac nastavio put u Pokuplje. I tamo se sastao s grupom Draganić luga, koja je zbog toga što se Brezović dulje zadržao na zapadnom dijelu kotara Karlovac i nije dolazio na ugovorenu vezu na rijeci Kupi prešla u Pokuplje bez veze s našim organizacijama i nekoliko dana boravila u velikim pokupskim šumama, gdje se potukla s Talijanima, da bi istom iza toga na njih naišao Stjepan Koren. Nakon toga brinule su o njima naše organizacije. Opisat ću kako je Brezović s grupom od 9 drugova kojom je rukovodio Mate Mejašić, nakon dolaska u Vučjak, ugovorio za iduće večer sastanak u Velikoj Jelsi s ciljem da počnu s akcijama, a oni su, pošto je neprijatelj saznao da se tamo nalaze, ne sačekavši Brezovića, u prvi mrak krenuli s kurirom koji je taj dan došao do Dubravske čete. Od tamo je Mate Mejašić otišao u CK koji je bio u Drežnici i tamo dobio zadatak da se vrati na ovaj teren. I sekretar OK Karlovac Sava Zlatić-Mićo pisao je Brezoviću 26. 4. 1942. godine da će se grupa Mate Mejašića vratiti na teren. Mate Mejašić i neki drugovi iz ove grupe poznavali su puno ljudi i teren sve do Ozlja i prema Žumberku. Iz jednog pisma vidi se da čeka izvještaj da li se je osušio Draganić lug kako bi partizani mogli tamo boraviti. Dok se je Brezović nalazio u Velikoj Jelsi, Grga Milašinčić stigao je s grupom boraca u šumu Kozjača na ulazu u Karlovac, ali Brezović za njega nije znao, a on nije imao vezu s našim organizacijama na terenu, kao ni grupa Draganić lug prvih dana nakon dolaska u Pokuplje, i zbog nastalih teškoća vratili su se na Kordun, gdje je grupa reorganizirana i opet pošla istim putem. Treba to opisati zbog toga jer se je tako prošla i Grgina grupa s Matom Mejašićem i Žumberčanom Nikolom Herakovićem i grupa Teše Bulata i Milka Kufrin kako su se probijali, na kakve su poteškoće nailazili na putu u Žumberak. Opisat ću i napore sekretara OK Karlovac dr. Save Zlatića-Miće i nekih članova štaba grupe KPO i nižih štabova, posebno Nikole Vidovića komandanta 4. bataljona 1. KPO i njegovog štaba, sekretara KKVrginmost Ivica Tomšića, karlovačkog radnika, i komandira čete Mile Bućana u organiziranju ovih grupa i njihova puta u hrvatske krajeve da svojim borbenim iskustvom pomognu organizirati i jačati oružanu borbu onako kako su to na Kordunu pomagali naši Španci.

3

Sekretar Okružnog komiteta KPH Karlovac u zabilješci od 23. lipnja 1942. godine o razgovoru s tri člana KK KPH Karlovac je zapisao i:

2) Postoji mogućnost da se na terenu preko formira bataljon od 2-3 manje čete (60-80 ljudi). Taj bataljon mora da u većini bude sastavljen od Hrvata. U Žumberku treba što prije oformirati jače snage (što prije bataljon iz tamošnjih ljudi) i poslati tamo proletarsku četvu.

... Prikupiti podatke o neprijateljskim snagama. U Jaski ima tiskara i bogata apoteka. Jedan drug zna da pravi radiostanice ... "Nastojat ću u sažetom prikazu opisati kako su provođeni ovi zaključci sve do osnivanja ŽPO i upućivanja štaba odreda s dvije omladinske čete u Žumberak i značaj toga za jačanje NOB-a.

4

Nakon oslobođenja Pisarovine 9- 8. 1942. godine, protjerivanja ustaša iz Pokupskog i drugih akcija za vrijeme krstarenja 4. bataljona 1. KPO i čete ŽPO

Nikola Brezović-Prebeg

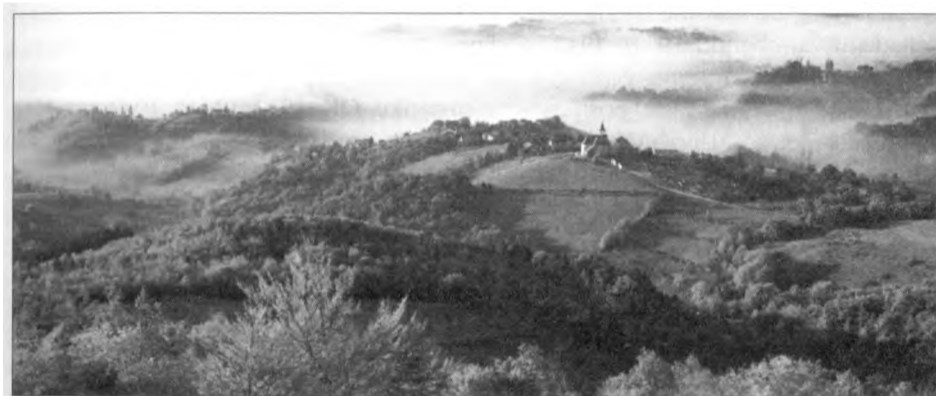
Kljuka pod komandom Nikole Vidovića komandanta 1. KPO Pokupljem pisao je 13. 8. 1942. godine Nikola Vidović sekretaru OK Karlovac o povoljnoj situaciji za daljnje akcije na terenu između Kupe i Save i tražio da se na taj teren upute jače snage. Pisao je on o tome i štabu grupe KPO i komesaru 1. KPO. Isti dan pisao je OK-u i sekretar KK Pisarovina koji je s jednim članom KK bio s jedinicama u ovim akcijama, o obezglavljenosti neprijatelja i povoljnoj situaciji za daljnje akcije. Tražio je da se preko Kupe upute što jače snage koje bi operirale od Siska do Žumberka. Već 15. 8. 1942. godine sekretar OK je pisao CK-u i opisao situaciju prema izvještaju sekretara KK, a Vidovićevo pismo citirao. Predložio je da se na ovoj teren upute tri bataljona, kao jedna brigada koji bi krenuli u pravcu Jastrebarskog i dalje k Žumberku gdje bi očistili teren i pomogli sređivanju ŽPO, nakon čega bi se brigada vratila na Kordun preko zapadnog dijela kotara Karlovac. I komesar GKPO Većeslav Holjevac predložio je GŠH da se preko Kupe upute tri udarna bataljona sa zadatkom da očiste Jasku ili Zdenčinu i prijeđu u Žumberak. 19. 8. 1942. godine CK je pisao OK-u, odobrio je plan i napisao: „Dragi drugovi čestitamo na uspjesima koje ste imali u Pokuplju. Pravilan je put kojim ste pošli ...“ Na sastanku OK 18. i 18. 8. 1942. godine zaključeno je: „... u noći 21. na 22. 8. treba da predju tri bataljona koji su sastavljeni kao brigada, preko Kupe da izvrše svoje predviđene operativne zadatke. Operativni plan za operacije koji je sadržan u pismu upućen CK KPH prihvaća se u cijelosti ...“

U noći od 23. na 24. i noću od 24. na 25. 8. 1942. godine 4. brigada NOV Hrvatske prešla je rijeku Kupu pod komandom Nikole Vidovića. Uvečer 24. kolovoza stigao je na mjesto prelaza preko Kupe, nizvodno od Sredičkog slapa i sekretar KK Pisarovine s jednim članom komiteta. Slušajući šumove slapa, u noćnoj tišini članovi štaba i KK razgovarali su o putu brigade. Prisutan je bio i Rade Bulat. Kad su svi borci prešli rijeku brigada je krenula prema zapadu. Vodio ju je član KK Franjo Mikulić Kopač. Rade Bulat krenuo je s jednim vodom Kljuke prema Savi. Kao predstavnik GŠH putovao je radi sređivanja nekih organizacijskih pitanja na teritoriju 2. operativne zone.

Iz Kupčinske šume zorom 26. 8. 1942. brigada je pošla u napad na Jastrebarsko, oslobodila iz logora djecu i neke zatvorenike, te nastavila put u Žumberak, zatim se opet spustila na prugu između Jastrebarskog i Karlovca gdje je izvodila akcije.¹

Ovome treba dodati kakvu su uznemirenost izazvale kod neprijatelja akcije naših jedinica izvedene tih dana na ovom terenu. Posebno želim istaći strahovanje Nijemaca da ne dođe do pobune u Zagrebu i njihovo traženje od Talijana da bliže Zagrebu privuku jedinice radi intervencije u Zagrebu ako se za to ukaže potreba. Time mislim i završiti ovo izlaganje u kojem sam prošetao ovim terenom podsjećavajući na neke događaje na njemu 1942. godine.

¹ „Čestitamo Vama kao i partizanima Vaše brigade na uspjehu u operaciji kod Jastrebarskog. Taj će Vaš lijepi uspjeh bez sumnje veoma povoljno odjeknuti u Hrvatskoj, te stoga i predstavlja velik prilog narodnooslobodilačkoj borbi hrvatskog naroda,“ pisao je Glavni štab NOVH 7. 9. 1942. godine štabu brigade.

Jutarnji vidik s vrha Plešivice

NAPAD NEPRIJATELJA NA ŽUMBERAK 14. RUJNA 1942. I NJEGOVE POSLJEDICE

FRANJO BILJAN

Relativno velike partizanske snage i njihove sve uspješnije akcije pred vratima samog Zagreba, u ljeto 1942. veoma su pozitivno djelovale na širenje i jačanje narodnooslobodilačkog pokreta na Žumberku, Pokuplju i u samom Zagrebu, što se naročito očitovalo u sve brojnijem stupanju u partizanske redove kako Zagrepčana, tako i naroda Žumberka i Pokuplja i uopće u sve masovnijoj i svestranijoj podršci tog naroda partizanskim jedinicama (u prehrani, obavještavanju i si.).

Ustaško rukovodstvo i njegovi njemačko-talijanski gospodari nisu više bili u stanju lokalnim snagama "smirivati situaciju". Komunikacije od vitalnog značaja za okupatora, kao što su cesta i pruga Zagreb-Karlovac, iz dana u dan su bile sve ugroženije. Nije više u pitanju bio samo prestiž, već je i rasla stvarna opasnost za okupatorsko-kvislinški režim na području od izuzetnog značaja.

Stoga se neprijatelj, osjećajući opasnost od širenja i jačanja NOP-a, početkom rujna 1942. odlučio da prikupi i angažira veće snage da bi uništio partizanske jedinice i "kaznio" narod Žumberka.

Na Žumberku su se tad nalazili: 4. kordunaška NOU brigada (koja je krajem kolovoza stigla s Korduna) i 1. bataljon Josip Kraš Žumberačko-pokupskog NOP odreda, s Omladinskom četom i Štabom odreda (dok se 2. bataljon Slavko Klojučar nalazio na svom području u Pokuplju).

Partizanske snage na Žumberku nisu pravodobno došle do podataka o pripremanju neprijateljske ofenzive.

Tako Štab Žumberačko-pokupskog odreda, u svom Operativnom izvještaju od 26. IX. 1942. kaže da su se „pokazali prvi znakovi neprijateljske ofanzive na Žumberak“ 13. rujna, kada je stigla vijest o dolasku neprijateljskih snaga u Pribić i Slavetić i znatnom pojačavanju neprijateljske posade u Krašiću.¹

Također je 26. IX. 1942. godine i komandant 4. kordunaške NOU brigade Nikola Vidović obavještavajući usmeno Štab II. operativne zone o ofenzivi na Žumberak, izjavio da su „naše jedinice bile iznenađene sa strane neprijatelja zbog nedostatka obavještajne službe.“²

I dok je neprijatelj pripremao ofenzivu, partizanske snage kretale su u nove akcije - prema svom planu.

Tako je 11. i 12. rujna 1. bataljon 4. kordunaške NOU brigade držao zasjede na putovima Samobor-Lipovec i Samobor-Vratnik, ali neprijatelj nije nailazio. Bataljon je pokidao telefonsku vezu Samobor-Bregana i uništio oko 30 stupova. Noću 12./13. rujna izvršen je i fingirani napad na Samobor - ali neprijatelj nije reagirao.³

2. bataljon iste brigade trebao je da se 10./11. rujna prebaci preko ceste Samobor-Plešivica da bi izveo akciju istočno od te komunikacije i štitio zaleđe treće čete Bataljona Josip Kraš koja je napadala na željezničku prugu Zdenčina-Hrvatski Leskovac. Međutim, 2. bataljon 4. kordunaške NOU brigade nije se mogao prebaciti preko ceste Samobor-Plešivica „jer je neprijatelj na njoj

Franjo Biljan

imao vrlo jake zasjede zaštićivane tenkovima, koji su se tuda često kretali“.⁴ (Očigledno je u pitanju bilo prikupljanje neprijateljskih snaga za ofenzivu.) Istodobno je 3- bataljon 4. kordunaške NOU brigade sprečavao neprijatelja da popravi željezničku prugu Ozalj-Kamanje i pokušao je razoružati talijansku posadu od 50 vojnika u selu Ostriž - ali bez uspjeha „jer je neprijatelj bio jako utvrđen“.⁵

Za to se vrijeme Bataljon Josip Kraš, osim 3. čete, nalazio na osiguranju slobodnog teritorija Žumberka.⁶

Osjetivši, napokon, u kontaktu s neprijateljem, pokrete i gomilanje njegovih snaga u okolnim uporištima, partizanske jedinice su se počele brzo prikupljati u rajonu Pećnog i okolnih sela - u svoje dotadašnje baze.

Tako su se 1. i 2. bataljon 4. kordunaške NOU brigade 13- rujna vratili u Pećno (iz akcija u rajonu Samobor), a 3- bataljon se, također istog dana, vratio u Drašći Vrh (iz akcije na Ostriž).¹

U trenutku neprijateljske ofenzive 1. bataljon se nalazio na sektoru Kalja,

2. bataljon na sektoru Pećno, a 3. bataljon na sektoru Relići.⁸ Bataljon Josip Kraš je u tom trenutku bio ovako raspoređen: 1. četa na sektoru Sošice, 2. četa na sektoru Grabar, a 3- četa na sektoru Brezovca. Štab odreda je bio u Pećnom, a bolnica u Mrzlom Polju.⁹

Ni brigada, ni odred nisu raspolagali podacima o broju i sastavu neprijateljskih snaga - što je bitno utjecalo na njihove operativne odluke. Štab brigade procjenjivao je (poslije ofenzive) neprijateljske snage na 7-8.000 vojnika,¹⁰ a Štab odreda (također poslije ofenzive) na 4.500 ustaša, domobrana i žandara („tačnih podataka o snazi i kretanju neprijatelja i njegovim daljim namjerama nismo imali ...“).¹¹

Svakako, od značaja je bila i okolnost što se Štab 2. operativne zone tada nije nalazio na Žumberku. Naime, 12. rujna je delegat Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije Ivo Lola Ribar krenuo s komandantom i političkim komesarom zone (Ivanom Krajačićem i Markom Belinićem) iz Žumberka za Pokuplje i dalje na Kordun u Glavni štab NOP odreda Hrvatske - u pratnji jednog vođa iz Bataljona Josip Kraš i komesara Žumberačko-pokupskog odreda Borisa Balaša.¹²

U ofenzivi su, inače, sudjelovali: 1. domobranski gorski zdruk, grupa Istok (13. i 16. ustaška bojna i dijelovi Poglavnikove tjelesne bojne) i grupa Jug (8, 14. i 35. ustaška bojna i dijelovi 9. ustaške bojne, kao i jedna baterija topova).¹³

Napad na slobodni teritorij Žumberka počeo je sa sjevera, „od njemačke granice“ (tj. od granice tzv. Nezavisne Države Hrvatske i dijela Slovenije akentiranog od Njemačke - prim. F. R)¹⁴ - s linije Samobor-Čadar-Stojdraga (na cesti koja dalje vodi k jugu, preko Novog Sela i Budinjaka, pored Mrzlog Polja i preko Gornje Vasi za Kostanjevac - prim. F. B).¹⁵

Na ovom pravcu bili su angažirani 1. domobranski gorski zdruk i grupa Istok.¹⁶ Do prvog sukoba došlo je (prema neprijateljevu Dnevnom izvješću br. 258 od 15.

IX. 1942.) već 13. rujna poslije podne kada je „u poduhvatu protiv partizana u Žumberku jedna ustaška bojna naišla ... na jake partizanske snage kod Novog Sela“. Navodno je: „1. gorski zdruk udarom u bok i pozadinu raspršio partizane.“ Pritom je neprijatelj pretrpio sljedeće gubitke: „6 ustaša poginulo, 15 ustaša i domobrana ranjeno“.¹⁷

Franjo Biljan

Međutim, u primarnim operativnim izvještajima 4. kordunaške NOU brigade i Žumberačko-pokupskog odreda o ovoj neprijateljskoj ofenzivi uopće se ne spominje bilo kakav sukob 13. rujna s ustaško-domobranskim jedinicama, već se, naprotiv, kaže da je napad neprijatelja na slobodni teritorij Žumberka počeo 14. rujna.¹⁸

Taj napad je počeo prodorom dijelova 13. ustaške bojne do slovenske partizanske bolnice Krškog odreda, koja se prema partizanskim izvještajima nalazila u seocetu Prisjeka (oko 1 km jugozapadno od Novog Sela), a prema ustaško-domobranskim izvorima u susjednom selu Osredak (oko 1/2 km jugozapadno od Prisjeke).¹⁹

Tom prilikom su, osim sanitetskog materijala, pala u ruke neprijatelja, prema njegovu izvještaju, i 44 partizanska ranjenika, s 2 bilježnika i 1 liječnicom. U partizanskim dokumentima stoji da su tada zaklana 24 teška ranjenika „koji nisu mogli bježati.“²⁰

Neprijatelj je također ušao u Tisovac i Dragonoš i nadirao prema Mrzlog Polju i Kalju - bombardirajući Pečno, Staničice i Đuriće.²¹

U međuvremenu je Bataljon Josip Kraš evakuirao svoju bolnicu iz Mrzlog Polja u Kekiće (poslije toga je neprijatelj ušao u M. Polje), a 1. bataljon 4. kordunaške NOU brigade napao neprijatelja u rajonu Novog Sela. Prema izvještaju brigade to je bilo na koti 805 (oko 500 m sjeverno od Novog Sela), dok se u izvještaju odreda kaže da je borba vođena „iza Budinjaka u Brateljima“ (oko 2 km južnije od Novog Sela) što izgleda realnije, jer i neprijatelj potvrđuje da su za vrijeme njegova napada na partizansku bolnicu „ustaše iznenadjeni od strane partizana došli u vrlo težak položaj pretrpivši gubitke“ (a situaciju je tobože spasila jedna bojna ustaško-domobranske pukovnije svojim navodnim napadom u bok i pozadinu partizana).²²

Borba je vođena oko 2 sata (od 14 do 16 sati) i tom prilikom su oslobođena, prema izvještaju brigade, 2 slovenska partizana, dok u izvještaju odreda stoji da je oslobođen jedan dio slovenskih ranjenika. Također je spašeno dosta sanitetskog materijala (koji je neprijatelj bio zaplijenio zauzevši bolnicu). Osim toga su zaplijenjena 4 karabina s 1.250 metaka i dosta drugog ratnog materijala. Neprijatelj je imao (prema vlastitim podacima za 14. i 15. rujna) 5 poginulih i 20 ranjenih ustaša, kao i 12 ranjenih domobrana (a navodno je zaplijenio „4 puške i razno vojničko i zdravstveno tvorivo“). Brigada je procijenila da je u borbi 1. bataljona bilo 15 mrtvih neprijateljskih vojnika (Odred naveo 13 poginulih ustaša, a nepotvrđeno još 7.), ali ne spominje bilo kakve vlastite gubitke. Odred također ne navodi da je imao bilo kakvih gubitaka.²³

Tijekom 14. rujna krenula je u pravcu Žumberka i grupa Jug s linije Plešivica - Sv. Jana (Slavetić-Pribić - Krašić) - Vivodina.²⁴

Ocjenjujući namjeru neprijatelja, kako se kaže u izvještaju odreda, „da nas zaokruži i odcijepi od Gorjanaca, čime bi nam onemogućili povlačenje u pravcu Slovenije, te bi nas prisilili na frontalnu borbu ... i zbog naših i slovenskih ranjenika, te ranjenika I. K. U. B. (4. kordunaške, NOU brigade - prim. F. B.) kojih je bilo oko 50, povukli smo se u dogovoru s I. K. U. B. u tijeku noći od 14. na

15. preko Gornje Vasi (na cesti Samobor-Kostanjevac, blizu Kalja - prim. F. B.) na Opatovu goru“, odnosno, kako se kaže u izvještaju brigade 14./15. rujna „prebacili se preko Opatove gore u Orehovec na teren Krškog odreda“ (3 km. južno

Franjo Biljan

od Kostanjevice - prim. F. B.). Brigada se smjestila u Žičari i stupila u kontakt sa slovenskim partizanima „radi rješavanja pitanja ishrane, jer nismo raspolagali sa zalihama hrane“. (Brigada je inače, kasnije, obavještavajući Štab 2. operativne zone o ofenzivi, iznijela (1) da je ona još prije ofenzive donijela odluku da se povuče sa Žumberka i vrati na Kordun i (2) „postupak povlačenja bez borbe drugovi opravdavaju sa nedostatkom municije“.²⁵

Prilikom povlačenja Pionirska četa Bataljona Josip Kraš spalila je zgradu Štaba odreda u Pečnom, a 1. bataljon brigade javne zgrade u Kalju, dok je 3. bataljon zapalio zgrade šumarije i žandarmerije u Kostanjevcu.²⁶

Prema ustaško-domobranskim izvorima partizani su noću 14./15. rujna ponovo napali „jedan sat XIII. ustaške bojne“ uspjevši ga djelomično opkoliti „ali je ponovnom pravovremenom intervencijom jednog sata ustaško-domobranske pukovnije situacija popravljena ...“²⁷

O ovom navodnom sukobu također nema bilo kakvih podataka u partizanskim izvještajima. U pitanju je samo moglo biti prebacivanje te Brigade i Odreda u Sloveniju, ali se iz njihovih izvještaja ne vidi da su tom prilikom uopće imali bilo kakav dodir s neprijateljem.²⁸

Petnaestog rujna prebačeni su i ranjenici iz bolnice u Kekićima u Sloveniju. Prebacivanje je osiguravao Bataljon Josip Kraš.²⁹

Poslije povlačenja partizanskih jedinica ustaško-domobranske snage nastavile su još nekoliko dana (do oko 20. rujna) ofenzivu - uprazno, čineći odmazdu i sprovodeći teror nad narodom Žumberka.

Prije svega, već 14. ili najkasnije 15. rujna strijeljali su, prema vlastitom priznanju „99 uhvaćenih partizana ... među njima 2 vodje, 2 liječnika i 1 lječnica“.³⁰ Očigledno je riječ o zločinu nad zarobljenim partizanskim ranjenicima i sanitetskim osobljem, jer nijedan borac 1. bataljona 4. partizanske brigade, a taj je bataljon jedini vodio (i to jednu) borbu s neprijateljem - nije bio zarobljen.

Manipulirajući žrtvama neprijatelj u svom drugom Dnevnom izvješću br. 260 od 17. IX. 1942. kaže da su dvije bojne ustaško-domobranske pukovnije, nastavljaajući prodor do Pogane jame i Blaževa brda (oko 5 km zapadno od Budinjaka - prim. F. B.) 16. rujna ubile 10 partizana i naišle na 60 partizanskih leševa i da je u šumi bilo još 30 partizanskih leševa (prema izjavi navodno zarobljenog partizanskog komesara). Vjerojatno se radi o pobijenim ranjenicima i sanitetskom osoblju slovenske bolnice.³¹

Ustaše su iz sela oko Kalja uhapsile i otjerale 42 čovjeka.³² U Pečnu je uhapšeno 46 ljudi, od kojih su neki odmah ubijeni, u selu Cerovica uhapšen je i otjeran 31 muškarac, 36 žena pa čak i 67 djece, a u Slavetiću 7 muškaraca.³³

Neprijatelj je spalio sela Osunju, Cerovicu, Prisjeku i Đuriće³⁴ i uspostavio svoje posade u unutrašnjosti Žumberka.

Štab II. operativne zone, stigavši s Korduna na Žumberak, 30. rujna dao je dosta nepovoljnu ocjenu u vezi s ofenzivom. Ističući da je prije ofenzive neprijatelj bio potisnut iz unutrašnjosti Žumberka na periferiju, da je gubio svoj utjecaj na Žumberak i ustvari da mu se uloga svodila na čuvanje važnijih komunikacija i sprečavanje širenja NOP-a, Štab zone kaže:

„Stanje u Žumberku kao posljedica neprijateljske ofanzive i s tim u vezi nepravilan postupak naših jedinica na tom sektoru, mnogo se pogoršalo kako vojnički tako i politički.“

Franjo Biljan

„Napuštanje terena sa strane naših jedinica a naročito nedostatak političkog rada ... prije ofanzive, neprijateljska ofanziva mnogo je uticala na stanovništvo ... neprijatelj je uspio sa svojim represalijama demoralizirati stanovništvo ...“³⁵

Glavni štab NOP odreda Hrvatske je u svome redovitom operativnom izvještaju Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, povodom napada neprijatelja na Žumberak, pisao 7. X. 1942. sljedeće:

„Za vrijeme neprijateljske ofanzive na Žumberak naše su se snage prebacile na teritorij Slovenije. Za to povlačenje izgleda nije bilo nekog naročitog razloga, jer teren pruža velike mogućnosti manevrisanja, a snage neprijatelja nisu bile naročito velike. Drugovi izgleda nisu imali potrebne podatke, te se stoga nisu ni znali pravilno orijentirati. Neprijatelj je pokrstario slobodjeni teritorij, popalio nešto sela, a s partizanima je došao u sukob samo jedanput i to pri odbrani bolnice.“³⁶

AKCIJE U SLOVENIJI I POVRATAK NA ŽUMBERAK

4. kordunaška NOU brigada i Štab Žumberačko-pokupskog odreda s 1. bataljonom Josip Kraš i Omladinskom četom odreda, povukavši se sa Žumberka na slovensku stranu Gorjanaca, u selo Orehovec 15. rujna 1942., čuli su od tamošnjeg Krškog NOP odreda Slovenije da su se Talijani koncentrirali na rijeci Krki i da im je navodno cilj da izvrše ofenzivu od Krke prema Gorjancima - upravo na područje Krškog NOP odreda, na kojem su se zatekle i partizanske snage koje su se povukle sa Žumberka, - „pa smo dobili utisak da se vodi ofanziva Talijana i ustaša, sa namjerom da nas zaokruže i unište našu živu silu“.³⁷

Stoga je istog dana, tj. 15. rujna osnovan zajednički Operativni štab 4. kordunaške NOU brigade Hrvatske, Žumberačko-pokupskog odreda Hrvatske i Krškog odreda Slovenije. Za komandanta i političkog komesara izabrani su komandant i politički komesar 4. kordunaške NOU brigade - Nikola Vidović i Mile Martinović.³⁸ Operativni štab je 16. rujna odlučio da se sve partizanske snage preko Gorjanaca prebace u Belu krajinu. Istog dana u 18 sati počeo je pokret. U jednoj koloni kretala se Brigada, u drugoj Štab odreda s 1. bataljonom Josip Kraš, a iza njih Krški odred. Trebalo je da se svi sastanu u Gorjancima na vrhu Gospodična, iznad sela Gaberje.³⁹

Polazeći kroz selo Orehovec, na putu k Gaberju Bataljon Josip Kraš naišao je na kvislinške bjelogardiste i zarobio tri, te zaplijenio 3 puške i 1 sanduk municije.⁴⁰

Brigada i oba odreda našli su se 17. rujna uveče, kod vrha Gospodična, iznad Gaberja, odakle su svi sutradan, 18. rujna, krenuli prema Beloj krajini.⁴¹

Osamnaestog rujna uveče Brigada je stigla u selo Brezova Reber, a oba odreda u susjedno selo Maline (sjeverno od Semiča). U Maline je iz Pokuplja, preko Žumberka stigao i politički komesar Žumberačko-pokupskog odreda Boris Balaš (koji je do Kupe otpratio Ivu Lolu Ribara i drugove na njihovu putu sa Žumberka na Kordun, u Glavni štab Hrvatske). Oba odreda su tad odlučila da se vrate na teren Krškog odreda. 4. kordunaška NOU brigada primila je sve ranjenike da bi ih smjestila u slovensku bolnicu. Odredi su se istog dana uveče prebacili u rajon Jugorja (na brdo Vodenicu), a Brigada je 19. rujna nastavila svoj put i istog dana uvečer stigla u selo Skrilj - gdje se nalazio štab Belokrajinskog odreda.⁴²

Franjo Biljan

Brigada je poslije nekoliko akcija u Sloveniji, od kojih je najuspješnija bila borba s Talijanima kod Tanče Gore, krenula 25. rujna za Kordun - prešla 25-/26. rujna Kupu kod Zdihova i ujutro stigla u selo Ponikve.⁴³

Žumberačko-pokupski i Krški odred održali su 20. rujna konferenciju na kojoj su za zajedničkog komandanta izabrali komandanta Žumberačko-pokupskog NOP odreda Miška Breberinu.⁴⁴

Prvu zajedničku akciju izvršili su istog dana, 20. rujna uvečer, u selu Dolž - napavši Bijelu gardu, smještenu i utvrđenu u seoskoj školi. Akcija je trajala sve do jutra 21. septembra, ali nije uspjela („zgrada nije zauzeta pošto je vrlo masivno građena“). Poginuo je jedan partizan, a šest ih je bilo ranjeno.⁴⁵

Poslije ove akcije, oba odreda su se 21. rujna povukla u Gorjance. Tamo ih je bombardirala talijanska artiljerija - ali bez ikakvog uspjeha. Povukavši se još dublje, (do pilane) oba odreda su ostala i 22. rujna u Gorjancima. Tu ih je bombardirao jedan talijanski avion, ali također bez uspjeha. 23. rujna oba su odreda stigla iznad Orehovice i smjestila se u stari dvorac Prežek kod sela Cerov Log.⁴⁶

Saznavši preko patrole da se u Sošicama smjestilo 40 žandara i da se tamo utvrđuju, odredi su, smjesta uputili Bataljon Josip Kraš (bez 3- čete) i jednu četvu Krškog odreda da ih napadnu. Stigavši pred Sošice oko 15 sati, partizanske snage su još za vidjela, oko 18 sati, izvršile napad (1. četa s 1. vodom 2. čete Bataljona Josip Kraš, dok su ostale snage bile na osiguranju prema Ostrižu, Kostanjevcu i Kalju. Iznenađen, neprijatelj se brzo predao. Zarobljeno je svih 40 žandara (1 teže ranjen), dok su na strani partizana bila 2 lakše ranjena borca. Zaplijenjeno je 38 karabina, oko 5 000 metaka i 116 bombi, kao i razna vojnička oprema. Dio plijena dat je Krškom odred. Svi zarobljenici su pušteni kućama: „Medju njima bilo je 20 ustaša pripremljene bojne u domobranskim uniformama. Svi su prethodno svučeni, a potom im je objašnjeno u stroju pred narodom da su prevareni, te su pozvani da više ne stupe u neprijateljske redove, što su oni sa odobravanjem obećali.“⁴⁷

Poslije uspjele akcije na Sošice, partizanske snage su se ponovo povukle u Gorjance, pokušavši usput, dijelom snaga, napasti Gornju Vas, ali budući da nisu mogli prikupiti podatke o neprijatelju, od toga su odustali. Prenoćili su na Opatovoj gori, a 25. ujutro se vratili u svoje privremene baze - Cerov Log nad Orehovicom.⁴⁸

Najzad, 25. rujna Žumberačko-pokupski odred je odlučio vratiti se na Žumberak. S njima je krenuo i 1. bataljon Krškog odreda. Na terenu su ostavljene patrole da prebace ranjenike u bolnicu i kontroliraju područje Krškog odreda.⁴⁹

Po povratku na Žumberak Bataljon Josip Kraš i Omladinska četa Žumberačko-pokupskog NOP odreda, zajedno s Krškim odredom Slovenije izvršili su 29. rujna napad na Kalje, Gornju Vas i Novo Selo - ali bez uspjeha i s velikim gubicima:

9 mrtvih (od kojih 8 omladinaca) i 1 ranjeni partizan. Neprijatelj je prema partizanskoj procjeni imao 11 mrtvih što je potvrđeno.⁵⁰

Poslije ovog neuspjeha Žumberačko-pokupski odred je namjeravao preorijentirati svoja djelovanja na zasjede i prekopavanje komunikacije Samobor-Stojdraga-Kalje-Kostanjevac-Krašić.⁵¹

Franjo Biljan

BATALJON SLAVKO KLOBUČAR ČORT U POKUPLJU ZA VRIJEME NEPRIJATELJSKE OFENZIVE NA ŽUMBERAK

Za vrijeme priprema i izvođenja neprijateljske ofenzive na Žumberak, odnosno do povratka 1. bataljona Josip Kraš Žumberačko-pokupskog odreda iz Slovenije na Žumberak, 2. bataljon ovog odreda, Slavko Klubučar Čort, (nazivan i Bataljon Kljuka) djelovao je na svom području, u Pokuplju, a zatim se i sam, pod pritiskom neprijatelja, prebacio preko Kupe na Kordun.

Djelujući u Pokuplju Bataljon je uništio općinske arhive u Šišljaviću 8. rujna, u Kupčini 9. rujna i u Rečici 10. rujna - zaplijenivši novac, pisane strojeve, šapirografe, pisani materijal i si., a u Šišljaviću i 1.000 kg kukuruza (od čega je polovica odmah podijeljena seljacima).⁵²

Bataljon je 13. rujna u Donjoj Kupčini dočeka delegata Vrhovnog štaba Jugoslavije Ivu Lolu Ribara i drugove, koji su, u pratnji jednog voda iz 1. bataljona Josip Kraš, krenuli 12. rujna sa Žumberka na Kordun, u Glavni štab Hrvatske.⁵³

Bataljon se 19. rujna prebacio u šumu Suvaču (oko 5 km pred Pokupskim), a zatim, 21. rujna napao i zarobio posadu oružničke postaje u selu Dubranec. Tada je intervenirala 1. novačka bojna i toga istog dana prema selu Dubranec, a sutradan, 22. rujna prema rijeci Kupi - sukobivši se s Bataljonom Slavko Klubučar-Čort u šumi Suvača. Budući da je neprijatelj, prema vlastitom priznanju, upao u težak položaj, 1. novačka bojna (p. pukovnika Alabande) se uz pomoć „samokretnog odjela p. pukovnika Benkovića ... povukla u toku večeri 22. IX. u selo Kravarsko“ - izgubivši 4 mrtva i 10 ranjenih, dok je na strani partizana poginuo 1 borac (neprijatelj je procjenjivao gubitke partizana na 60 mrtvih!).⁵⁴

Neprijatelj je znao da je u pitanju Bataljon Kljuka i procijenio je da broji 300 ljudi.⁵⁵ Međutim, bataljon je na dan 8. listopada imao 163 partizana (100 Hrvata i 63 Srba; 31 člana Partije, 12 kandidata za Partiju i 25 skojevaca; „većinu u bataljonu čine seljaci“).⁵⁶

Sutradan, 23. rujna, počeli su dijelovi 1. gorske divizije da „čiste (teren od partizana - prim. F. B.) na obim obalama rijeke Kupe u smjeru Ozalj-Karlovac“.⁵⁷

Bataljon se 24. rujna prebacio preko Kupe na Kordun „poslije borbe koju je vodio sa tri satnije ustaša sjeverno od Kupe“ - ostavljajući patrole za održavanje „stalne veze s narodom“. „U borbi se jedan vod ... bez naređenja prebacio preko Kupe, poslije je slijedilo prebacivanje čitavog bataljona, ... pošto je imao pouzdane podatke o neprijateljskoj ofanzivi.“⁵⁸

Obavještavajući Vrhovni štab Jugoslavije da se „Bataljon za vrijeme neprijateljske ofanzive na Žumberak prebacio na Kordun“, Glavni štab Hrvatske je dao ocjenu da je „aktivnost ... bataljona bila malena“, da se „komandni ... kadar nije snašao“ i da je „kod partizana ... postojala stalna želja za povratkom na Kordun i Baniju“, ali da će se bataljon, „nakon izvjestnog odmora i mjera za sredjivanje“ ponovo vratiti u Pokuplje.⁵⁹

Bataljon se za petnaestak dana odmorio i pripremio za povratak u Pokuplje. Radi prebacivanja preko Kupe 8. listopada se prikupio u selu Štipan (na 11-om kilometru ceste od Lasinje prema Vrginmostu - prim. F. B.).⁶⁰

U Štipanu su bataljon obišli zamjenik komandanta Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske Ivan Gošnjak i oficir pri Glavnom štabu Đoko Jovanić - 8. listopada 1942.⁶¹ Prema njihovoj ocjeni „stanje i borbeno raspoloženje partizana (je) dobro“.

Franjo Biljan

Također je i „komandni kadar dobar ... K(oman)dant ima autoriteta, a i dobar je vojnik (Simo Vučinić - prim. F. B.); komesar (Ivica Tomšić - prim. F. B.) se razvija u dobrog komesara“. Jedina zamjerka je bila da disciplina „nije najbolja“⁶². Gošnjak i Jovanić su naročito istakli da se „bataljon ... stalno popunjava iz redova hrvatskog naroda“; da „svakodnevno stižu drugovi iz Zagreba“; da je „odnos hrvatskog naroda prema partizanima ... vrlo dobar“; da se politička situacija u Pokuplju nije izmijenila „pošto je narod tumačio odlazak bataljona potrebom izbjegavanja borbi sa nadmoćnijim snagama ..“⁶³

Bilješke

- ¹ Zbornik NOR, tom V, knj. 7. dok. br. 73—Operativni izvještaj Štaba Žumberačko-pokupskog Nar(odno) osl(obodilačkog) part(izanskog) odreda, br. 192/42, od 26. IX 1942. Štabu II. operativne zone ili Glavnom štabu Hrvatske.
Izvještaj je pisan za period od 4. do 26. rujna, a u dodatku obuhvaća 29. i 30. rujna, što naći da je tek tada poslan. Svakako, u odnosu na ofenzivu - dosta kasno.
Štab odreda je izvještaj naslovio na Štab II. operativne zone i na Glavni štab Hrvatske - jer je dotadašnji Štab zone još 12. rujna otišao za Glavni štab NOP odreda Hrvatske, a novoimenovani Štab zone je na Žumberak stigao 29/30. rujna 1942. godine.
- ² Zbornik NOR, tom V, knj. 7, dok. br. 71, - Štab II. operativne zone NaKodno) osl(obodilačkih) partiz(anskih) odreda Hrvatske, op. br. 2/42 od 26. IX 1942. Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske.
Ovaj izvještaj rađen je na osnovu podataka koje je komandant 4. kordunaške NOU brigade Nikola Vidović dao Štabu 2. operativne zone 26. IX. 1942. prilikom susreta u Bosiljevu.(Brigada se vraćala sa Žumberka, odnosno iz Slovenije na Kordun, a novoimenovani Štab zone se kretao s 1. proleterskim NOU bataljonom s Korduna prema Žumberku).
- ³ Zbornik NOR, tom V, knj. 7, dok. br. 76 - Štab IV. partizanske brigade, 26. IX. 1942. Štabu I. operativne zone - operativni izvještaj (za period) od 10. do 23. IX. 1942.
Ovo je prvi brigadin izvještaj o ofenzivi. Dakle, pisan je relativno kasno, što Štab brigade objašnjava upravo ofenzivom. U početku izvještaja kaže: „Zbog neprijateljske ofanzive na oslobođenom teritoriju Žumberka ... ova brigada nalazila se u stalnom pokretu i bez mogućnosti održavanja veze sa I. i II. operativnom zonom, pa nije mogla redovno dostavljati operativne izvještaje. Zbog toga se dostavlja ujedno operativni izvještaj za protekla dva tjedna“ (str. 268).
- ⁴ Ibidem, str. 268.
- ⁵ Ibidem, str. 269.
- ⁶ Kao pod 1.
- ⁷ Kao pod 3.
- ⁸ Kao pod 2.
- ⁹ Kao pod 1.
- ¹⁰ Kao pod 1.
- ¹¹ Kao pod 1.
- ¹² Ibidem.
Vod s komesarom odreda Balašem - isprativši Ivu Lolu Ribara i drugove, pored Jastrebarskog, preko Cvetkovića i Crne Mlake do Donje Kupčine, gdje ih je preuzeo 2. bataljon odreda (Bataljon Slavko Klobučar) i prebacio 13-/14. rujna preko Kupe na Kordun - krenuo je 15. rujna za Žumberak „sa nekoliko drugova iz Glavnog štaba Hrvatske i Korduna upućenih za odred i Žumberak u punom jeku ofanzive ... Put je bio vrlo naporan tako da su od umora putem nestala trojica drugova od kojih su dvojica u Sošicama ubijena, a druga Josipa Čuljata sakrio je jedan seljak iz Pečna, te se poslije ofanzive javio“ (B. Balaš, rukopis XIII. proleterska brigada Hrvatske, str. 22).
- ¹³ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941.-1945., Prva knjiga - Vojnoistorijski institut JNA, drugo izdanje, Beograd, 1963. str. 304. (U daljem tekstu: Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, I)
Podaci o neprijateljskim snagama iz drugih izvora se razlikuju od ovih, ali autor navedene smatra – najvjerodostojnijim.

Franjo Biljan

Ipak, evo što o neprijateljskim snagama govore drugi izvori: Redakcija Zbornika NOR, tom V, knj.

7, daje uz dok. br. 95 (Obavještenje Talijanske vojne misije iz Zagreba od 8. rujna 1942. god. o planu namjeravane ustaško-domobranske akcije na području Žumberka i traženja suradnje talijanskih jedinica) svoju, redakcijsku napomenu u kojoj stoji: „Od ustaško-domobranskih snaga učestvovala su: Trinaesta ustaška bojna, Prvi gorski zdrug i dvije ustaško-domobranske pukovnije“ (str. 321).

U knjizi Joce Tarabića i Ignjatija Perića Četvrta kordunaška brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1977., (u daljem, tekstu: J. Tarabić i I. Perić: Četvrta kordunaška brigada) navode se podaci o neprijateljskim snagama jednaki naprijed spomenutim koje je dala redakcija Zbornika NOR, s tim što se dodaje da su u ofenzivi na Žumberku sudjelovale i talijanske jedinice nepoznatog sastava (str. 33).

Iste podatke navodi i Boris Balaš, ratni komesar Žumberačko-pokupskog NOP odreda, u svom rukopisu XIII. proleterska brigada Hrvatske, s tim što kaže da su talijanske jedinice sudjelovale u većem broju (str. 22).

Dva primarna izvještaja o ofenzivi nejednako govore o sudjelovanju Talijana: Odredski izvještaj (fusnota 1) pominje samo ustaše, domobrane i žandare, a brigadni (fusnota 2) kaže da su sudjelovale i talijanske trupe (od Vivodine prema Sošicama).

Ustaše su pred ofenzivu tražile suradnju talijanskih jedinica, uglavnom za zatvaranje pojedinih pravaca kojima bi se eventualno mogli partizani povlačiti - u Sloveniju ili prema Pokuplju, odnosno na Kordun (Zbornik NOR, tom V, knj. 7, dok. 95).

Rade Bulat u svojoj knjizi Žumberak i Pokuplje u NOB, Kultura, Zagreb, 1951. (u daljem tekstu: R. Bulat: Žumberak i Pokuplje u NOB) str. 68-70, ne daje cjelovite podatke o neprijateljskim snagama i ne spominje bilo kakvo sudjelovanje talijanskih trupa, ali citira pojedine neprijateljske dokumente iz kojih se djelomično može vidjeti koje su jedinice sudjelovale u rujanskoj ofenzivi na Žumberak 1942. Naime, u Dnevnom izvješću br. 258 od 15. IX. 1942. spominje se „jedna ustaška bojna“ i 1. gorski zdrug; u Dnevnom izvješću br. 259 od 16. IX. 1942. navodi se 13. ustaška bojna, „jedna bojna ustaško-domobranske pukovnije“ i „jedan sat ustaško-domobranske pukovnije“; u Dnevnom izvješću br. 260 od 17. IX. 1942. govori se o „dvije bojne ustaško-domobranske pukovnije“.

¹⁴ Kao pod 1 i 3.

¹⁵ Kao pod 13.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Rade Bulat: Žumberak i Pokuplje u NOB str. 68-69.

R. Bulat niti potvrđuje niti negira da je 13. rujna došlo do sukoba s ustašama kod Novog Sela, ali u svom prilogu Razvoj i djelovanje partizanskih oružanih snaga na Žumberku 1942-1943 - Zbornik 6 Historijskog arhiva u Karlovcu; Druga godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka, 1973. god. str. 657-683 (u daljem tekstu: R. Bulat: Zbornik 6 Historijskog arhiva u Karlovcu) ne citira više tekst ustaško-domobranskog dokumenta o sukobu s partizanima 13. rujna, već izričito kaže da je ofenziva počela 14. rujna.

U samim ustaško-domobranskim izvorima ima kontradiktornosti o sukobu od 13. rujna: navodni partizanski gubici od 13. rujna spominju se u Dnevnom izvješću 259. od 16. IX. 1942, ali kao partizanski gubici od 14. i 15. IX. 1942; (R. Bulat: Žumberak i Pokuplje u NOB, str. 70.)

¹⁸ Kao pod 1 i 3.

¹⁹ Ibidem i ustaško-domobransko Dnevno izvješće br. 259 od 16. IX. 1942. (Rade Bulat: Žumberak i Pokuplje u NOB, str. 69-70).

²⁰ Ibidem.

²¹ Kao pod 1 i 3-

²² Kao pod 19.

²³ Ibidem.

²⁴ Kao pod 13.

Prema operativnom izvještaju 4. kordunaške NOU brigade „Od Vivodine kretale su se veće kolone Talijana u pravcu Sošica“ (Zbornik NOR, tom V, knj. 7, str. 269).

²⁵ Kao pod 1, 2 i 3-

²⁶ Kao pod 1.

²⁷ Rade Bulat: Žumberak i Pokuplje u NOB str. 69-70 (Dnevno izvješće br. 259 od 16. IX. 1942. godine).

²⁸ Kao pod 1 i 3-

Franjo Biljan

Prema R. Bulatu bilo je proboja obruča noću 14./15. rujna na cesti Novo Selo-Kostanjevac, kod Budinjaka (Žumberak i Pokuplje u NOB, str. 69), odnosno „na cesti Novo Selo-Stojdraga kod Budinjaka“ (Zbornik 6 Historijskog arhiva Karlovac, 1973, str. 568). Treba napomenuti da se Budinjak nalazi južno od Novog Sela (a ne između Novog Sela i Stojdrage).

²⁵ Kao pod 1.

³⁰ R. Bulat Žumberak i Pokuplje u NOB, str. 70.

³¹ Ibidem.

¹² ibidem, str. 71.

³³ Zbornik NOR, tom V, knj. 7, str. 321, fusnota 1.

* Zbornik NOR, tom V, knj. 8, str. 35.

³⁵ Zbornik NOB-a, tom. V, knj. 8, dok. br. 10 - Štab II. operativne zone Nar(odno) oslobodilačkih partiz(anskih) odreda Hrvatske, Op. br. 3/42 od 3. X 1942. Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih odreda Hrvatske.

* Zbornik NOR, tom V, knj. 8, dok. br. 18. str. 69-70.

U svom članku Razvoj i djelovanje partizanskih oružanih snaga na Žumberku i Pokuplju (1942.-1943.) (Zbornik 6 Historijskog arhiva u Karlovcu, str. 668-669) Rade Bulat ovako piše o povlačenju partizanskih jedinica sa Žumberka u Sloveniju. Cilj neprijatelja je bio „otjerati partizane sa Žumberka i uništiti baze NOP-a. Plan je bio da se Brigada opkoli u rejonu Pečna. Komandant Vidović i njegov štab tu su namjeru brzo prozreli i noću 14./15. probijaju ustaški obruč ...“

I dalje:

„Povlačenje naših jedinica na teritoriju Slovenije bilo je izvedeno s namjerom da se izbjegne borba s neprijateljem koji je bio nekoliko puta nadmoćniji. Ranjenici koji su se stalno kretali s Brigadom sputavali su njen manevar. To je bio još jedan razlog više da se ne prihvaćaju borbe koje ne bi imale opravdanog cilja.“ Sličnu ocjenu daje Rade Bulat u svojoj knjizi Žumberak i Pokuplje u NOB na str. 69: „Štab brigade pravilno je ocijenio zamisao neprijatelja i doneo odluku da se istog dana noću 14./15. probije kroz obruč... i prebaci na slovenski teritorij.“

Međutim, R. Bulat, govoreći dalje u svojoj knjizi o pokretu Brigade, poslije povlačenja u Sloveniju, prema Beloj krajini, kaže: „Pokret u Sloveniju izvršila je samo IV. brigada (misli se na dalji pokret, posle prebacivanja i brigade i odreda na slovensku stranu Gorjanaca - prim. F. B.). Da je ostala još nekoliko dana u Žumberku i učestvovala u razbijanju ustaških uporišta, brže bi se rasplamsao NOB i mogućnosti mobilizacije povećale. Napuštanjem terena ustaše su izvršile represalije i paljenja u nekim selima, što je narod bilo razdražilo i kod njega izazvalo nepovjerenje prema partizanima (str. 71).“

Joco Tarabić i Ignjatije Perić u svojoj monografiji Četvrta kordunaška NOU brigada ovako prikazuju ofenzivu i ocjenjuju povlačenje Brigade u Sloveniju:

„Sva tri bataljona su 14. septembra izjutra uspostavila kontakt sa neprijateljskim snagama koje su toga dana počele ofanzivu. Na osnovu izvještaja štabova bataljona, štab brigade je ocijenio da je za razliku od ranije, u pitanju šira neprijateljska akcija i sa jačim snagama. Odlučeno je da se bataljoni elastično brane i izvlače prema Gorjancima i dalje ka Sloveniji. Jedna ustaška kolona probila se iznenada sa sjevera i već 14. septembra izbila u rejon sela Priseka, gdje je iznenadila bolnicu slovenačkih partizana i pobila 24 teža ranjenika ... Sutradan (ne, već istog dana - prim. F. B.) su se jedinice 1. bataljona u rejonu Bratelja i Budimske (treba Budinjaka - prim. F. B.) sudarile sa ovom neprijateljskom kolonom, oslobodile nekoliko ranjenika ... Trećeg dana akcije neprijatelj je već bio prokrstaro cijelo područje Žumberka, ali ni jednu partizansku jedinicu nije okružio niti joj je naneo ozbiljne gubitke. One su izmanevrirale sve njegove pokušaje okruživanja i povukle se na teritoriju Slovenije. Bijes zbog neuspjeha neprijatelj je iskalio nad stanovništvom Žumberka.“

⁵⁷ Kao pod 1 i 3.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Kao pod 1 i 3.

* Kao pod 1.

⁴¹ Kao pod 1 i 3.

⁴² Ibidem.

⁴³ Kao pod 3-

- Zbornik NOR, tom V, knj. 7, dok. 75 - Kratak operativni izvještaj o bici na dan 22. IX. 1942. Štaba IV. partizanske brigade Štabu I. operativne zone, 26. IX. 1942.

- Zbornik NOR, tom V, knj. 7, dok. 72 - Štab II. operativne zone naKodno) osl(obodilačkih) partizanskih) odreda Hrvatske, 26. IX. 1942. Saopćenje o borbi kod Tanča Gore kraj Čemomelja i Dragatuša.

- Joco Tarabić i Ignjatije Perić: Četvrta kordunaška NOU brigada, str. 34-36.

Franjo Biljan

⁴⁴ Kao pod 1.

⁴¹ ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

* Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Kao pod 1.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Rade Bulat: Žumberak i Pokuplje u NOB- str. 73 (prema ustaško-domobranskom Dnevnom izvješću br. 264 od 21.IX. 1942. i br. 266 od 23. IX. 1942.).

" Ibidem - str. 73-

⁵⁶ Zbornik NOR, tom V, knj. 8, dok. br. 25- Izvještaj zamjenika komandanta Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske od 8. listopada 1942. godine iz Perne Glavnog štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske - o obilasku II. bataljona Žumberačko-pokupskog odreda.

⁵⁷ Kao pod 54.

⁵⁸ Kao pod 56.

³⁹ Zbornik NOR, tom V, knj. 8, dok. br. 18 - Operativni izvještaj br. 19 Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske, op. br. 96/42. od 7. X.1942. Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke partizanske idobrovoljačke vojske Jugoslavije (citirano sastr. 71 Zbornika).

Ratni komesar Žumberačko-pokupskog NOP odreda Boris Balaš u svom rukopisu o XIII. proleterskoj NOU brigadi tvrdi da je „kroz čitavo vrijeme ofanzive na Žumberak, vrlo aktivan bio ... 2 bataljon ... u Pokuplju koji je stalno uznemiravao i napadao neprijatelja, tako da ustaše odlučuju izdvojiti snage za uništenje tog bataljona.“ (str. 24).

" Kao pod 56.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

Ranjenici iz Slovenko - Hrvatske bolnice, Maree 1944. godine

Ustaše vode zarobljene partizane nakon napada na slovensku bolnicu u Prisjeki
14. rujna 1942. Među zarobljenima je i dr. Stanko Černelić.

PUT GRUPE PROLETERA ZA SLOVENIJU I SUSRET S BORCIMA I NARODOM

PETAR S. BRAJOVIĆ

Ustanak u Sloveniji razvijao se brzo i široko zahvatio sve njene krajeve. Međutim, od 16. srpnja do 4. studenog 1942. godine, u ondašnjoj Ljubljanskoj pokrajini (Dolenjska, Notranjska, Dolomiti, Bela krajina i Kočevska), odvijala se, u etapama, vrlo jaka talijanska ofenziva. Okupator je angažirao 82.000 ljudi, a slovenski partizani su na tom teritoriju imali oko 3-000 boraca. Odnos snaga bio je 27:1 u korist okupatora.¹ Ako se tome doda i nadmoćnost u naoružanju i tehnici, situaciju nije bilo teško zamisliti. U Notranjskoj, kao i u svim predjelima, okupator je sprovodio strahovit teror, palio sela i ubijao ljude, prijeteci seljacima da će im sve uništiti ako budu pomagali partizane.

U tijeku neprijateljske ofenzive na tom teritoriju formirane su četiri lako pokretljive narodnooslobodilačke brigade koje su zadavale velike gubitke talijanskim snagama i njihovim satelitima. Ali poginulo je nekoliko naših istaknutih komandira i komandanata. U pismu drugu Titu od 20. rujna 1942. godine Edvard Kardelj navodi da je ta dugotrajna okupatorska ofenziva bila umnogome slična situaciji u Srbiji poslije pada Užica. „... I kada ne bih znao kako je kod vas,“ nastavlja Kardelj, „onda bih te zamolio za neku pomoć, pored Tebe sada ima sposobnih komandanata, ne bi loše bilo da nam pošaljete bar jednoga ...“²

Kurirske veze u to vrijeme nijesu baš dobro funkcionirale, pogotovo za vrijeme neprijateljske ofenzive u Sloveniji, te je pošta između Vrhovnog štaba, Centralnog komiteta KP Slovenije i Glavnog štaba Slovenije stizala sa zakašnjenjem.

Vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito je 9. studenog 1942. godine naredio Štabu 2. proletherske divizije među ostalim:

Hitno uputite u ovaj štab:

- a) Iz 4. crnogorske druga druga, koji će se uputiti za komandante bataljona u Sloveniju;
- b) Iz 2. proletherske druga Jevtića, komandanta bataljona i još jednog druga, koji će biti upućeni u Sloveniju za komandante bataljona.

Drugovi koji se upućuju u Sloveniju moraju posjedovati slijedeće osobine: odani, neustrašivi, disciplinovani, jednom rečju da budu u svakom pogledu primjerni komandanti. Poslati takve ljude koji imaju sve uslove da se razvijaju i u komandante brigada. Ovi drugovi moraju biti u ovom štabu do mraka 13. tekućeg mjeseca.“³

Vrhovni komandant je istog dana uputio i naređenje Štabu 5. proletherske (crnogorske) brigade:

„Uputite u ovaj štab druga Milovana Šaranovića. Pored toga uputite nam još jednog druga koji će biti poslat za komandanta bataljona ...“ Slično naređenje poslato je i štabu 1. proletherske brigade da odabere drugove za Sloveniju.

Činjenica da je Milovana Šaranovića, zamjenika komandanta 5. proletherske (crnogorske) brigade, i Dragana Jevtića, komandanta bataljona 2. proletherske brigade, poimene odredio vrhovni komandant, a druge su određivali štabovi

Petar S. Brajović

proleterskih divizija ili brigada, svakako ukazuje na to da su mu bile poznate njihove vojnostručne i moralno-političke sposobnosti.

Proletere određene za jedinice NOV i PO Slovenije je 15. studenog poslije podne primio vrhovni komandant drug Tito.

Gojko Latinović, komandant područja u Bosanskom Petrovcu, pored ostalog piše o dolasku druga Tita u Bosanski Petrovac: „... Pred kraj oktobra u komandu područja navratio je Lola Ribar, mislim da je s njim bio i Moša Pijade. Upoznao me je da će komandu područja posjetiti drug Tito. Rečeno mi je da pripremim prostoriju u kojoj će drug Tito razgovarati sa nekim rukovodiocima (grupom oficira) koji treba da putuju za Sloveniju ... Lola mi je rekao da će drug Tito iz Oštrinja stići automobilom popodne ... Raportirao sam o stanju u Komandi područja i potom saopštio da ga čekaju drugovi ... Povukao sam se napolje i puna četiri sata ostao sa šmajserom na straži, prema već učinjenom dogovoru sa Lolom Ribarom ... Za drugove večera u komandi područja. Večera je bila bez serviranja, u porcijama, ali prijatna, što je ostavilo dobar utisak na sve prisutne.“⁴ Oko 16 sati 15. studenog 1942. godine, poslije podne budući rukovodioci u jedinicama NOV i PO Slovenije, našli su se u Komandi područja Bosanskog Petrovca s vrhovnim komandantom. On se pozdravio sa svima redom. Sa Zdravkom Jovanovićem, ranijim komandantom Valjevskog NOP odreda na čijem teritoriju je organizirano savjetovanje u Stolicama 27. rujna 1941. godine, rukovao se kao sa starim znancem. Isto tako i s Draganom Jevtićem. Milovanu Šaranoviću je rekao da je o njemu dosta slušao od Save Kovačevića i nekih članova Vrhovnog štaba, a zatim nas je upitao:

„No, drugovi, kako ste? ... Jeste li umorni i gladni? Moša mi je rekao da vam je dao neki štof i predao šnajderima da vam se to sašije. Napomenuo je da ćete imati jednoobrazne kape i šalove. Nemamo dovoljno toga štofa, ali biće dobro da bar nešto imate zajedničko

„Nijesmo umorni, družo vrhovni komandante! ... Zahvaljujemo se na pažnji i na štofu koji nam je drug Moša podijelio, a sada se šije u radionici,“ odgovorio je Zdravko Jovanović.

„Milo mi je da je to, što je bilo u mogućnosti, dato sve u redu. Ali, evo hoću i ja da vas častim: ko puši, neka izvoli cigaretu ... Uzmite!“

Pušači, pa i nepušači, svi smo se digli s klupe, prišli stolu za kojim je sjedio vrhovni komandant drug Tito i poslužili se cigaretama.

„Možemo li da počnemo?“ upitao je drug Tito.

„Svakako!“ odgovorili smo uglas.

Bili smo dirnuti toplinom susreta. Dmg Tito nas je, na njemu svojstven način, upoznao sa situacijom kod nas i u svijetu, zadržavajući se posebno na prilikama u Sloveniji. Pored ostalog, Tito je rekao da neprijatelji naročito ističu kako smo opkoljeni, ali da je cijela Jugoslavija, osim nekih izdajnika, postala jedinstvena u borbi protiv okupatora. Potom je govorio kako se Slovenija nalazi u neposrednom dodiru sa starim granicama dvaju fašističkih okupatora, no, bez obzira na teške uvjete borbe, jedinice NOV i PO Slovenije imale su veliki slobodni teritorij na kojem bila je razvijena vojno-politička aktivnost.

Govorio je kako su Talijani, plašeci se velikog uspjeha NOV i PO Slovenije, poduzeli ofenzivu velikih razmjera u tzv. Ljubljanskoj pokrajini da unište jedinice NOV i PO Slovenije. Međutim, organiziranim otporom partizanskih snaga

Petar S. Brajović

zamisao okupatora i domaćih izdajnika je onemogućena. Jedino im je pošlo za rukom da, u nekim dijelovima pokrajine, nađu neznatnu grupu domaćih izdajnika nazvanih Bijela garda. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke, a bilo je gubitaka i na našoj strani.

Drug Tito je izložio zadatke proletera i njihovu ulogu u prenošenju iskustava iz proleterskih brigada. Ali naglasio je da moramo raditi obazrivo, kao komunisti, i zadatke koje pred nas budu postavljala politička rukovodstva Slovenije i štab NOV i PO Slovenije, izvršavati na najbolji način, kako bismo uspostavili drugarske i suradničke odnose.

„Drugovi treba da osjete,“ rekao je drug Tito, „vaš dolazak kao bratsku pomoć u prenošenju iskustava iz proleterskih brigada. Slovenački narod ima gorko iskustvo iz bivše Jugoslavije i nemojte dozvoliti da reakcija u Sloveniji kaže: eto, vraća se stara situacija. U Sloveniji se nalazi drug Edvard Kardelj, jedan od organizatora NOB-a. Kao član Vrhovnog štaba i Politbira CK KPJ, on koordinira dejstva i vojno-političku aktivnost na teritoriji Slovenije i Hrvatske, povremeno zajedno i sa Ivom Lolom Ribarom, članom Vrhovnog štaba i Politbira CK KPJ. Tamo su, zatim, Boris Kidrič i drugi istaknuti politički rukovodioci; tamo je i nekoliko drugova boraca Španske republikanske armije, istaknutih komandanata i političkih komesara jedinica NOV i PO Slovenije: Franc Rozman-Stane, Dušan Kveder-Tomaž i drugi. Treba da se javite najvišem političkom rukovodstvu Slovenije i Glavnom štabu Slovenije i oni će vas rasporediti na dužnosti, kako nadju da je najbolje i najcjelishodnije. Nemojte gubiti iz vida da i slovenački borci, kao i mi ovdje, vode herojsku borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, pod vrlo teškim uslovima. U nekim predjelima Slovenije su teži uslovi borbe, nego u ostalim krajevima naše zemlje, jer su Nijemci te krajeve prisvojili kao sastavni dio Rajha, međjutim, uslijed snažnog otpora partizanskih jedinica Slovenije zvanično to nije još prisajedinjeno ...“

„Istina o našoj borbi,“ nastavio je vrhovni komandant, „krči put van granica naše zemlje. Ne dobijamo pomoć ni od koga, već moramo da se oslanjamo na vlastite snage ... Sada pripremamo zasjedanje AVNOJ-a. Uspjesi na bojnopolju i izvrtanju NOP-a u značajan vojno-politički faktor, učiniće da velike sile antihitlerovske koalicije mnogo više vode računa ... Bratstvo i jedinstvo su jedan od glavnih razloga što smo do sada postigli takve uspjehe, i vi ćete tu našu veliku tekovinu na djelu pokazati pred slovenačkim borcima i narodom.“

Pri kraju je u šali rekao da ćemo tamo naći cviček i da je uvjeren da ćemo se u Sloveniji vrlo lijepo osjećati.

Na rastanku je kazao:

„Drugovi, mislim da smo se razumjeli. Sada, do viđenja. Budite hrabri u borbama i aktivni u partijsko-političkom radu, kao što ste do sada bili. Siguran sam da ćete opravdati ukazano povjerenje.“⁶

Poslije susreta s Titom, kome su prisustvovali Branko Babič, Dušan Bole i Jože Bradeško-Boštjan, svi su nastojali da što više saznaju o Sloveniji. Ponajviše je govorio Boštjan, koji je otuda stigao prije pet-šest dana kao specijalni kurir-oficir CK KP Slovenije i Glavnog štaba Slovenije.

Šest dana poslije pisma koje je uputio drugu Titu, Edvard Kardelj je 26. rujna

1942. godine pisao Ivi Loli Ribaru o rezultatima dotadašnjeg tijeka neprijateljske ofenzive u Sloveniji. Navodi da su Talijani podijelili Ljubljansku

Petar S. Brajović

pokrajinu u 3 pojasa i "čistili" ih jedan za drugim. „Najteži je bio“, piše dalje Kardelj, „njihov pritisak na Notranjski sektor i na Kočevski rog, gdje smo se mi nalazili ... Mi smo mogli toj ofanzivi suprotstaviti relativno slabo naoružanu vojsku ... Zato smo već u vrijeme kada je otpočela ofanziva dali četama upute da se pred ofanzivom povlače, da daju samo delimičan otpor i da manevrišu uglavnom tako da spasu živu snagu. Uglavnom su naše čete tako i postupile ... Zahvaljujući takvom kursu doživjela je italijanska ofanziva potpuni fijasko. Do sada smo okupili uglavnom sve što je ostalo na terenu, a to je oko 85 % naše prijašnje vojske. Sada smo formirali 3 brigade ... Bez ikakvog pretjerivanja može se reći da je kriza potpuno prebrođena i da smo danas zapravo jači nego što smo ranije bili ... Naše su brigade za sada male, jer je za naše prilike bolje tako, mi ćemo ih povećati uporedo sa novom mobilizacijom, ili bolje: oružjem koje ćemo nanovo osvojiti (brigada broji 350-400). Svuda ostaju - naravski - na terenu i odredi, koji se tu drže bez obzira na kretanje brigade ... Najvažnija činjenica je, međutim, kod nas sada pojava brojnih naoružanih bandi bele garde ... Tu se sada pokazala sva vrijednost OF. Da mi toga nismo imali, danas bi nas bela garda nesumnjivo tukla, slično kao što nas je tukla u Srbiji ... OF je sada čvršća nego ikada. Valdes Ti je pričao kako su nas jurili i tukli. Sada smo se opet svi okupili na jednom mjestu ... Angela (Ivan Maček-Matija) ćemo dati za komandanta, a Petra (Boris Kidrič) za politkomesara, koji će, naravski, uporedo obavljati i poslove organizacijskog sekretara CK ...“⁷

U izvještaju Edvarda Kardelja od 14. prosinca 1942. godine sekretaru Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnom komandantu NOV i POJ drugu Titu o vojno-političkoj situaciji u Sloveniji i perspektivama bržeg uspona NOP-a u njoj, pored ostalog se navodi: „... Ja sam se ne usuđujem na taj put, jer ne bih fizički izdržao put tamo i natrag, a odavde - čini mi se - nikako ne bi trebalo da pođem definitivno, naročito radi pomanjkanja rukovodećeg kadra ... Ako su u pitanju takve raznovrsne greške i slabosti, ja sam Te o njima izvjestio još prije nego je ofanziva počela ... Okupatorska ofanziva bila je praćena prvim masovnim nastupima belogardističkih naoružanih bandi ... U vrijeme ofanzive su se prilike mijenjale. Italijani su napravili strašnu pustoš svuda gdje god su prolazili. Uništili su naprosto čitavu Notranjsku i silno zaplašili stanovništvo ... Zato su naše trupe u prvom dijelu ofanzive dale dosta jak otpor, a poslije se kroz neprijateljske linije povlačile u njegovu pozadinu ... Rezultat takve taktike je bio da smo u toku ofanzive izgubili relativno malen broj partizana (300-400) i već u samom početku spriječili belu gardu da se odlučnije usidri u masama. Što je Iks dobio utisak kakav je saopćio vama, to je posljedica posebnog položaja u kome se nalazilo samo rukovodstvo, a sa nama i Iks. Istina je da smo se u tom pogledu ponašali dosta lakomisleno i da je malo falilo da svi skupa zaglavimo ... K tome smo se razbili u 2 dijela, koji više od 14 dana nisu imali međusobnog kontakta. Razumije se da je na neke ljude takvo neudobno "putešestvije" neugodno utjecalo i bacilo ih u paniku, a naročito Iksa. Kroz sudbinu rukovodstva on je posmatrao sve ostale ...“ „Najteže pitanje zapravo kod nas,“ nastavlja dalje Edvard Kardelj, „jeste komandni sastav. Na tome trpimo već od samog početka. Zato sam Ti u zadnjem pismu i predložio da nam pošaljete nekog operativnog oficira za naš štab, koji bi bio pomoć našem štabu. Ako nemate, pokušaćemo naravski i sami da učinimo što više i koliko budemo mogli ...“⁸

Petar S. Brajović

Vrhovni komandant i sekretar CK KPJ drug Tito poslao je 12 drugova prema traženju Edvarda Kardelja od 20. septembra 1942. godine.⁹

U pismu od 16. studenog 1942. godine drug Tito piše Centralnom komitetu KP Slovenije za druga Bevca, pored ostalog:

„Šaljemo 12 drugova koje smo teškom mukom odvojili od naših brigada gdje su bili kao komandanti, komandiri, pokazali se kao izvanredno dobri. Ovi ljudi su stekli velikog iskustva u toku 17 mjeseci ... Neka vas ne buni to što će drugovi sa strane komandovati vašim jedinicama ... Iz proleterskih brigada mi smo već dali preko stotinu komandanata i političkih radnika za bosanske, dalmatinske i hrvatske brigade. Proleterske brigade su se pokazale kao škole ...“¹⁰ Dalje slijede kratki biografski podaci za posiate drugove. Boljih podataka nema jer je pisano na osnovu netočnih i nekompletnih informacija. Redakcija Zbornika dokumenata NOR-a nije objavila,¹¹ ni redakcija Josip Broz Tito - Sabrana djela - nije objavila. U izvještaju od 12. siječnja 1943- godine vrhovnom komandantu NOV i POJ drugu Titu Edvard Kardelj kaže da je iz „Arsinog stava zaključio da niste imali prave predstave o položaju kod nas. Priznajem da smo u tom pogledu najviše krivi mi, jer nismo uložili dovoljno napora da bi došli pošto-poto u redovnu vezu sa vama. No, bili smo u vrlo teškom položaju, dosta daleko od hrvatske granice, raskomadani teren itd ...“

Iz neobjavljenog dijela pisma koje se čuva u Istorijskom arhivu CK ZK Slovenije, autor knjige Tomšičeve brigade 1942.-1943. citira ove pojedinosti:

„Ne strinjam se, da ustanovljevate številčne tako šibke brigade,“ je zapisal Tito, „ampak bi valjalo ustanoviti iz treh ali štirih brigada, koliker jih imate do zdaj, dve brigadi, a po najmanj 800 do 1000 borcev, 300, 400 in 500 mož ni brigada, ampak bataljon. Zatorej ni nobenega smisla, da hitite in da imate, čimveč brigad, pa da niti ena izmed njih ne bo sposobna za kako večjo samostojno operacijo. Poleg tega vam že tako in tako primanjkuje vojaškega kadra kar bo spet vplivalo na kakovost in uspešnost operacij. To vprašanje rešite skupno z načelnikom V. Š. Jaz tu ne bom zadeval v vse detalje teh vojaško-organizacijskih vprašanj, niti ne v vprašanje morebitnih vaših vojaških operacij in načrtov, ker bo to najbolje rešiti na kraju samem z načelnikom tega štaba ...“¹²

Zatim: „Šaljemo druga Angela (Ivan Maček-Matija, tada komandant Glavnog štaba NOV i PO Slovenije) koji će vam dati podrobni izvještaj o vojnom i političkom stanju u Sloveniji. Pošto ovdje vrlo slabo stojimo sa kadrovima, molimo da ga što pre vratite natrag sa svim potrebnim uputama i materijalima.

Pre nego što je došao ovamo Arso Jovanović (načelnik VŠ NOV i POJ) napisali smo opširne izvještaje, koje prilažemo. Sada kada smo od Arse približno videli, a delimično i od Boštjana (Jože Bradeško) koji je bio kod vas, kako gledate na položaj kod nas, ovi izvještaji sasvim ne odgovaraju na sva vaša pitanja, zato ću ja na ovom mjestu potatati nekoliko pitanja, a ujedno odgovoriti i na Tvoje pismo koje je donio Arsa ...

U Notranjskoj su naše trupe dale žestoki otpor i samo na tom sektoru palo je oko 1000 Italijana. Naši su u otporu na položajima čak suviše dugo istrajali, zbog čega ih je neprijatelj i uspio ogromno nadmoćnim snagama da opkoli tako čvrsto, da su u cjelini probila samo dva bataljona, dok su se ostali bataljoni probijali po četama, i čak vodovima. Jedan bataljon je kod toga bio skoro u cjelini razbijen ... Dok su Italijani vodili ofanzivu u Notranjskoj, mi smo ih ostalim

Petar S. Brajović

trupama tukli u bokove i kod toga bilo je ubijeno najmanje 500 Italijana. Pušaka smo izgubili oko 170. - To su bili svi gubici u ljudstvu i oružju. Držim da je to za vojsku od 3-000 boraca, protiv koje je pošlo u ofanzivu 6 neprijateljskih divizija, ipak pobjeda, utoliko više kada je ta vojska ostala na svom terenu.

Kada ovako procjeniš položaj - a ne onako kao što je to prikazao u svojoj panici Iks - onda sumnjam da ćeš i dalje tako oštro da kritikuješ događaje na našem sektoru u vreme ofanzive. Ja tvrdim - i siguran sam da u tome ne pretjerujem - da ne bi u takvim prilikama i sa takvim snagama nikakav vojnički stručnjak mogao da postigne bolje rezultate, bar ne bitno bolje. Naš se komandni sastav održao - može se reći - vrlo dobro i svojom političkom svešću držao je partizane na okupu i u najtežim okolnostima. Bile su tu, naravno, iznimke ... postojanje OF omogućilo je da toj velikoj neprijateljskoj ofenzivi preodolimo. Da nije bilo OF, mi bi danas bili - jednako kao u Srbiji i Crnoj Gori, te Hercegovini - potisnuti iz zemlje i nalazili bismo se možda sa svega dve brigade kod vas. Zahvaljujući postojanju OF naša vojska je tako srasla sa narodom ... Naša namjera - pre nego je došao Arso - bila je da stvorimo samo jednu jaku brigadu od oko 800 boraca, a da ojačamo odrede, jer smo mišljenja da nama još dugo neće biti moguće da predjemo na takve operacije i na takvu taktiku kakva je vaša ... jer to od nas traže i prilike (terenske) i neprijateljski pritisak. No, složili smo se odmah sa Arsom, da se umesto toga sve četiri brigade podignu do broja 500 i preko, a da odrede smanjimo na najmanji potrebni broj od nekoliko četica, koje će imati specifične terenske dužnosti ...¹³ Daljni dio pisma Edvard Kardelj navest će se poslije susreta Arse Jovanovića s Edvardom Kardeljem i reagiranja rukovodstva NOP-a Slovenije na neke njegove postupke.

U tijeku noći napadao je veliki snijeg. U svanuće, po lošem vremenu i dubokom snijegu, pošli smo kamionom za Bihać.

Prenočili smo u Bihaću u zgradi bivše županije. Predstavnici narodne vlasti su nas lijepo primili. Sutradan smo razgledali grad, čiji stanovnici su se pripremali za veliki događaj - Prvo zasjedanje AVNOJ-a.

Poslije podne nastavili smo put kamionom preko slobodnog teritorija i naveče stigli u Slunj. Predstavnici narodne vlasti bili su obaviješteni o našem dolasku, te smo i ovdje bili vrlo lijepo primljeni. U Slunju su se nalazili i predstavnici Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske s kojima smo razgovarali o situaciji na teritoriji Hrvatske i o borbama u krajevima u kojima smo se nalazili.

Ujutro, 21. studenog, nastavili smo pokret, opet kamionom, preko prekopenih cesta s privremenim prijelazima, napravljenim specijalno za nas. Svuda tragovi teških borbi. Na putu su se mogli sresti samo starci, žene i djeca. Svi koji su bili sposobni za borbu nalazili su se u partizanskim jedinicama. Često su mještani ostavljali posao i zaustavljali naše vozilo da bi nas pozvali u svoja zgorišta i ponudili nečim, mada su u svemu oskudijevali, osim u vjeri za konačnu pobjedu.

Dolazimo u spaljeni Vojnić - malo mjestance s nekoliko stotina stanovnika, u kojem je, prije rata, bilo sjedište kotarske vlasti. Ovdje smo sreli ljude razdragane što vide borbe iz drugih krajeva koji se zajedno s njima bore za slobodu. Pričali su nam kako su, prilikom oslobađanja Vojnića, 12. suječnja 1942. godine, zarobili oko 400 domobrana i oficira s naoružanjem - kompletnu domobranksku bojnu - bez i jedne žrtve i to za vrijeme ustaške ofenzive na Kordunu, u kojoj je

Petar S. Brajović

sudjelovao čak i ustaški zločinac Ante Pavelić. Održan je miting s domobranima, ali se nitko od njih nije odazvao pozivu da pristupi partizanskim jedinicama. Sva vojno-politička rukovodstva su i poslije oslobođenja Vojnića zadržala baze u Petrovoj gori, međutim, kotarski NOO je prešao u Vojnić. U vezi s tim događajima, pričali su nam drugovi, kako je narod odmah spjevao pjesmu o oslobođenom Vojniću.¹⁴

„Kordun je nakon oslobođenja Vojnića doživio takav polet,“ piše Rade Bulat, „da ni kod jednog čovjeka više nije bilo sumnji u našu pobjedu. To je bio onaj moralni faktor, koji je neprekidno učvršćivao naše redove i riješenost da u borbi izdržimo i pružimo nesebičnu pomoć i drugim krajevima.“¹⁵

U Vrginmost stigli smo 22. studenog. Politički aktivisti pričali su nam o ustaškim zločinima u ovom kraju, o tome kako je nad 2.000 ljudi, žena i djece izvršen „pokrst“ iz pravoslavne u rimokatoličku vjeru. Ljudi su nabavljali taksene marke i pisali molbe za pokrštavanje da bi izbjegli teror ustaških zločinaca. Oni su, međutim, kada im je u Vrginmost došlo pojačanje, u glinskoj crkvi zaklali 1.220 Srba, koje su prevozili kamionima i govorili im da će ih poslije prekrštavanja vratiti kućama. Pričali su nam i o tome kako su ustaše, krajem srpnja 1941. godine, pored ceste Vrginmost-Vojnić, ubili oko 70 ljudi i natjerali Slovence, prognane na Kordun uglavnom iz Štajerske, da ubijene ljude zakopaju. Protjerani Slovenci bili su raspoređeni u tri kotara Korduna: Slunj, Vojnić i Vrginmost i smješteni po kućama onih mještana koji su poubijani, ili koji su se nalazili u partizanskim jedinicama. Slovenski prognanici su, kako su nam pričali mještani, teška srca prihvaćali da zakopavaju srpsku braću i da žive u njihovim kućama, ali nisu imali kud. Bili su izgnani zato što su voljeli svoju zemlju i ometali ostvarenje Hitlerove naredbe o germanizaciji Štajerske, Gorenjske i drugih krajeva Slovenije.

U selu Ostrožinu dočekali su nas partizani i sekretar Kotarskog komiteta KPH Pisarovina, Nikola Brezović-Prebeg, koji je bio zadužen od Glavnog štaba Hrvatske da organizira naš prolazak preko rijeke Kupe. I ovaj susret je bio vrlo srdačan; i ovdje su nam podrobno pričali o ustaškim zločinima u ovim krajevima, a mi smo im pričali o ustaničkim danima i borbama u krajevima iz kojih smo došli. Mještani su se iskreno radovali susretu s nama, pa nam je narodni pjesnik Đuro Pavlović recitirao narodne i partizanske pjesme, kao onu o Vojniću i druge, a Dragan Jevtić je pisao partizanske i revolucionarne pjesme uz našu pratnju, kako je tko znao, zajedno s mještanima.

U tijeku noći, između 23- i 24. studenog, stigli smo na rub šume, sjeverno od sela Prkosa. Njihovo selo su, kako su nam pričali spiavari Marko Božić i Milić Bučan, spalile ustaše 21. prosinca 1941. godine i istodobno je pobijeno sve stanovništvo koje se zateklo kod svojih kuća. Ostalo je jedva 20 % predratnih mještana.

Obalu Kupe kontrolirao je neprijatelj, ali zahvaljujući spretnosti i hrabrosti naših spiavara, počelo je prebacivanje preko rijeke. Na drugoj obali okupili smo se u šumovitom predjelu, zapadno od sela Donje Kupčine i zahvalili drugovima na lijepoj drugarskoj suradnji, dočeku i uspješnom prebacivanju preko Kupe. Partizanski punkt u Prkosu bio je, kako su nam drugovi rekli, veoma značajan ne samo za održavanje veze između Korduna, Pokuplja i Žumberka, već i za kurirske veze između CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ u Bosni i CK KPH i CK KPS i Glavnih štabova NOV i PO Hrvatske i Slovenije.

Petar S. Brajović

Na rastanku su nam drugovi iz Prkosa ispričali i to kako su ustaške jedinice pohvatale oko 40 djevojaka, doveli ih u Dugo Selo, silovali ih, a zatim spalili u nekom sjenjaku. Pažljivo smo saslušali još jednu tužnu priču ovih hrabrih ljudi, koje ništa nije moglo pokolebati u zajedničkoj borbi s hrvatskim i srpskim narodom. O raspoloženju naprednih i poštenih Hrvata rječito govori primjer sela Šatornje naseljenog Hrvatima i Srbima, u kojem stanovnici hrvatske narodnosti nisu dozvolili da se ubijaju Srbi, s kojima su živjeli u prijateljskim odnosima.

Prije svanuća grupa proletera je stigla u Petrinjsko Selo, u kuću partizanske suradnice Dragice Busije. Kada je trebalo postaviti osiguranje, jer su taj teritorij kontrolirale ustaško-domobranske jedinice, politički aktivisti toga terena su rekli: „Vi ćete i sutra pješčiti i zato se morate malo odmoriti. Obezbjedjenje je naša briga.“ Većina se ipak uopće nije odmarala iako je bila postavljena i slama.

Slušali smo potresne priče o ustaškom logoru za djecu u Jastrebarskom, osnovanom 12. srpnja 1942. godine po nalogu Ante Pavelića, poglavnik tzv. NDH. Kasnijim istraživanjima utvrdio sam da je njemački poslanik Siegfried Kasche istog dana o tome obavijestio njemačkog generala Glesa von Horstenana:

„U vezi sa daljim postupcima prema zarobljenicima sa Kozare poglavnik je naredio da se iskoriste sve raspoložive mogućnosti u Jasenovcu, Staroj Gradiški, za izdvajanje i kažnjavanje partizana i njihovih saputnika i sakupljanja što više radne snage za Rajh. Poglavnik je, također odlučio da se djeca sa Kozare odvojena od roditelja, smjeste u poseban logor u Jastrebarskom i podvrgnu planskom odgajanju.“

Pavelić je smatrao da su stvoreni svi uvjeti za preodgoj djece formiranjem logora u Jastrebarskom, jer su predgrađa Zagreba i Karlovca bila okružena brojnim garnizonima okupatorske, ustaške i domobranske vojske. Međutim, narod Jastrebarskog i okolnih sela nije prihvatio taj logor i zamisao o njegovoj ulozi, o čemu su nam politički aktivisti dirljivo pričali. Mnogobrojni građani koji su i sami živjeli u bijedi i neimaštini, pružali su makar i koru hljeba toj izgladnjeloj djeci. U ustaškom logoru u Jastrebarskom i njegovoj bližjoj okolini bilo je 3-336 dječaka i djevojčica s Kozare, Banije, Like, Korduna i Slavonije, većinom djece srpskih obitelji.¹⁶

Politički aktivisti su nam pričali kako je za čitavo vrijeme dok su djeca bila u ovom logoru, vođena humana i neobična bitka, pod rukovodstvom prekaljene revolucionarke Tatjane Marinić, člana KPJ od 1919- godine, uz pomoć patriota i antifašista Kamila Breslera i Velimira Deželića. Tatjana je došla u logor Jastrebarsko s grupom djevojaka iz škole za odgajateljice u selu Rude kraj Samobora. Skojevkama je glavni oslonac u pružanju pomoći i spašavanju djece logaraša bila antifašistička organizacija u Jastrebarskom, a naročito dr. Branko Davila, liječnik i član NOO-a za Jasku, i Marko Merle iz sela Donja Reka.¹⁷

Kada je Tatjana Marinić po partijskom zadatku otišla u Zagreb, mjesto nje u Jasku dolaze Jelena Černozubov i medicinska sestra Pavlica Defilipis, Sofija Vlašić i Ana Papailiopulus.

Četvrta kordunaška brigada, koja je formirana 20. kolovoza 1942. godine u blizini Vojnića, s komandantom Nikolom Vivodićem i političkim komesarom Milom Martinovićem-Učom na čelu, dobila je zadatak da odmah krene preko rijeke Kupe u Žumberak i da iznenadnim akcijama pokaže naraslu snagu naše narodnooslobodilačke vojske. Politički aktivisti su nam pričali kako se Brigada

Petar S. Brajović

bila ulogorila u blizini sela Donja Kupčina, u šumi, i kako je tom prilikom štab brigade razradio plan o napadu na Jastrebarsko i oslobodjenje djece iz ustaškog logora.

U noći između 25. i 26. kolovoza 1942. godine presječene su sve veze u pravcu Zagreba i Karlovca, i oko 4 sata počeo je napad na neprijateljske snage u Jastrebarskom. Neprijatelj je bio iznenađen, pa ipak je u početku pružao jak otpor, ali je njegova obrana postupno jenjavala pred snažnim i odlučnim napadom hrabrih kordunaša koji su oslobodili 707 djece.

„Kada su ugledala naše borce, djeca su,“ kako piše Joco Tarabić, „počela da viču: „Partizani! Mili partizani!“ Nato su časne sestre naredile da se djeca povuku i sklone da ih ne bi vidjeli oslobodioci. No, usprkos tome, djeca su sve glasnije vikala. Tada je u jednu baraku ušla opatica i izvukla dvojicu najglasnijih. Odvela ih je iza barake i tamo ubila krampom. U silovitom jurišu Stevan Tesla, puškomi-traljezac, koji je čuo dječji zov i plač, jecanje i zapomaganje, prvi je provalio vrata jedne barake. Djeca su nahrupila i posljednjom snagom, željna slobode, izašla ... Čuli su se radosni uzvici presretne djece, koja su napokon bila u naručju svojih spasilaca. U očima boraca pojavile su se suze. Prekaljeni ratnici su plakali. Bilo ih je koji su među djecom prepoznali brata ili sestru.¹⁸

„Prilikom pokreta ka Žumberku iza djece je,“ - kako piše Nikola Vidović, - „ostala pustoš. Kako je tko nailazio kroz bašte, kukuruze, trgao je i trpao u gladna usta sve do čega je stigao. Borci su usput djelili djeci zaplijenjeni šećer, davali iz svojih torbica i džepova kruh, sir i već što je tko od suhe hrane imao za sebe. Bolesnu i iscrpljenu djecu, borci su nosili. Tužno je bilo posmatrati tu kolonu djece živih kostura. Pa ipak, odmicalo se sve dalje u pravcu Žumberka, pod neprijateljskim kuršumima. Predah smo napravili tek kada smo stigli u Sv. Janu. Tu je djeci podijeljen zaplijenjeni šećer i na brzinu skuhana hrana. Omah nakon toga nastavili smo marš dublje u Žumberak, gdje su djeca raspoređena po kućama da se prije svega nahrane i odmire i pripreme za daleki put. Narod žumberačkih sela prihvatio je očinski ovu djecu s puno ljubavi i brige.“¹⁹

Oslobađanje ovih dječaka i djevojčica imalo je velikog odjeka u čitavoj zemlji. Štab Bosanske krajine u svom pismu Glavnom štabu Hrvatske pored ostalog navodi: „Beskrajna je sreća naroda čitave Krajine što su naša braća - hrvatski partizani - svojim junačkim podvigom oslobodili naše najmlađe iz fašističkog logora ...

To veliko junačko djelo partizana Hrvatske koji oslobodiše 900 srpske djece u mjestu Jastrebarskom ostaće u divnoj uspomeni našim borcima i čitavom narodu Krajine kako se bori brat za brata, kako se žrtvuje Hrvat za oslobodjenje srpske omladine. Živjeli dični oslobodioci zarobljene kozarske djece! Velika hvala junačkom Glavnom štabu Hrvatske.“²⁰

Pričajući nam o svemu tome, politički aktivisti su se raspitivali o proleterskim brigadama i njihovoj borbi, ponajviše o drugu Titu i našim susretima s njim, zatim o sedmosrpanjskom ustanku u Srbiji, o savjetovanju u Stolicama 26. rujna 1941. godine. O zbivanjima u Srbiji govorili su Zdravko Jovanović, Dragan Jevtić i Rajko Tanasković; o ustanku u Crnoj Gori Arso Jovanović, Milovan Šaranović, Milo Kilibard, a Leko Marjanović, Danilo Sorović, Radomir Raco-Božović, ja i još neki, a o ustanku i borbama u Bosni i Hercegovini Milivoj Mile-Čubrić.

Politički radnici s tog teritorija, pretežno Hrvati, bili su oduševljeni onim što su čuli o proleterskim brigadama i njihovim borbama širom naše zemlje, o narodu

Petar S. Brajović

koji svesdo pomaže svojim borcima, kao što to i oni ovdje rade. Pri tom smo isticali da su njihov rad i obveze u pozadini teže nego naše, jer su stalno izloženi opasnostima, a nemaju mogućnosti da se odupru neprijateljskim jedinicama kao što to mi možemo.

Pokret je nastavljen tijekom noći. Kretali smo se uz pomoć topografskih karata, jer dalje nismo imali vodiča. Ugovorena su i zborna mjesta u slučaju da se sukobimo s neprijateljem.

Svu noć nas je pratila susnježica s kišom. Između Jastrebarskog i Karlovca, prilikom prolaska puta koja povezuje Karlovac i Zagreb, naišle su ustaše u fijakerima. Bilo ih je više. Konji su hrzali, a ustaše su se smijali i glasno razgovarali. Odjednom su nešto primijetili u niskoj šumici, u blizini ceste i fijakeri su se zaustavili. Ustaše su iskočili iz fijakera, s oružjem pripremljenim za borbu. Jedva ih je razdvajalo 40-50 metara od mjesta na kojem smo mi bili u zasjedi. Bilo je dovoljno da ispalimo samo jedan plotun i da malo njih ostane živo. To nismo učinili, jer bi se time uzbunile obližnje ustaške posade, a dogovoreno je bilo da se izbjegava borba, osim u slučaju kada se mora djelovati.

Još malo strpljenja!" šapnuo je netko. „Čekajmo. Ako oni počnu, prihvat ćemo borbu ...“

U jednom trenutku došlo je do nepredviđene nezgode. Drug koji je bio na lijevoj strani malobrojnoga streljačkog stroja imao je džepnu svjetiljku okačenu o puce bluze. Kada se pomaknuo, svjetiljka je zasvijetlila. Tko zna da li su to ustaše vidjeli. Uglavnom nisu otvorili vatru. Još malo su zvjerali po cesti, a onda uskočili u fijakere. Topot kopita se izgubio u daljini, a mi smo se oprezno prebacili preko puta i nastavili pokret.

Prošavši i željezničku prugu, dohvatili smo se padina Žumberka, gdje se, kako smo slušali, nalaze hrabri kordunaški i hrvatski borci. Pitali smo neke seljake iz tih krajeva kakva je situacija i kuda je najbolje da idemo. Rekli su nam sve što su znali, srdačno nas primajući i časteći. Svi smo bili jako iscrpljeni i, uz jedno brdo, pojedinci su počeli da se rasterećuju, bacajući dijelove osobne opreme, čak i nešto hrane, iako se nije znalo gdje ćemo je ponovo dobiti. Rajko Tanasković je bacio fotoaparata i neku drugu opremu, jer mu je bila teška.

„Nemoj da bacaš fotoaparata, jer ćeš njime ovekovečiti istorijske događaje!“ opmenuo ga je Zdravko Jovanović.

„Biće fotoaparata, boljih od ovih što smo ih zaplijenili od Italijana i Nijemaca!“ primijetio je Dragan Jevtić.

„Tako je, Dragane!“ dočekao je, s olakšanjem, Rajko.

Na periferiji sela Kalje, u jednoj kući, raspitivali smo se o situaciji i mogućnostima daljnjeg pokreta.

„Ustaše su tu, u blizini,“ odgovorio je seljak, simpatizer NOP-a, „a ne brinite, mi ćemo vas čuvati. Čim se smrkne, ustaše ne smiju ovamo da dođu. Bićete pod našom zaštitom i ne mislite na obezbeđenje ...“

„Dok se vi odmarate, omladinci će čuvati stražu!“ rekao je jedan omladinac.

Potekao je živ razgovor s mještanima. Začudo, najviše su se zanimali za borbe u Srbiji i četnike; htjeli su saznati kako su se Draža Mihailović i njegovi četnici uočili s okupatorom u borbi protiv partizanskih jedinica.

Ujutro je nastavljen pokret preko brežuljkastog i snijegom pokrivenog Žumberka, s kojeg su partizanske jedinice ugrožavale komunikacije koje vode prema

Petar S. Brajović

Zagrebu. Mala kolona je, s propisnim odstojanjem, odmicala, izbjegavajući naseljena mjesta. Milovan Šaranović, veliki poznavalac topografske karte koju je stalno držao u rukama, govorio nam je kako se Žumberak nalazi između rijeka Kupe i Save, te da je naziv dobio po gradu Žumberku od kojega su ostale samo razvaline; da je Žumberačka gora visoka 1.181 metar, kao i da se na ovom području nalaze kraške zaravni i vrtače i da ima dosta ponornica ...

U rajonu Žumberačke rijeke sreli smo se s dijelovima 13- proleTERSke brigade Rade Končar. Izbio je nesporazum zbog naše odjeće, jer smo imali plave titovke, a partizani na Žumberku su nosili kape troglavke, pa su pomislili da smo mi iz Crne legije.

„Tko je tamo?“ upitao je netko od pripadnika Brigade.

„Partizani!“ odgovorio je Zdravko Jovanović, uzvraćajući odmah pitanjem: „A ko je tamo?“

„Partizani!“ čuo se odgovor.

Međutim, to nije bilo dovoljno. Počelo je provjeravanje. Mi smo se ipak zaklonili, a to su prethodno učinili i borci iz Brigade. Tako zaklonjeni ostali smo, za svaku sigurnost, desetak minuta dok nesporazum nije otklonjen, a zatim je nastalo srdačno grljenje.

S kuririma iz jedinica 13. proleTERSke brigade stigli smo u štab, koji se nalazio u selu Sošice, gdje smo se, 23. studenog 1942. poslije podne, sreli s komandantom Brigade Radom Bulatom i političkim komesarom Božom Spačekom. Rade i Božo su se ispričali zbog nesporazuma prilikom susreta s dijelovima njihove Brigade. Mi smo, međutim, hvalili takav postupak, opreznost i budnost boraca, što dokazuje da je Brigada vrlo borbena i visokoga političkog morala. Pošli smo zatim u selo Četiše, u štab II. operativne zone NOV i PO Hrvatske, gdje smo našli drugove Marka Belinića i Većeslava Holjevca-Vecu, s kojima smo se vrlo srdačno pozdravili. Oni su nas obavijestili da je politička situacija na Žumberku, među stanovništvom, dobra i da su, dolaskom Kordunaške brigade počeli masovnije dolaziti u partizanske jedinice novi borci.

O situaciji u Brigadi, moralno-političkom stanju i njenoj borbenosti, govorili su njen komandant Rade Bulat i politički komesar Božo Spaček. Posebno su naglasili značaj uspješne suradnje sa slovenskim borcima. „Evo baš za sutra naveče,“ kazali su, „planirali smo napad na neprijateljsku posadu Suhor koja se nalazi na slovenačkoj teritoriji.“

Načelnik VŠ Arso Jovanović je, među ostalim, kazao kako smo se ugodno osjećali zbog budnosti boraca 13- proleTERSke brigade. To je ponovio nekoliko dana kasnije u dopisu GŠ Hrvatske u kojem je napisao da je to „... brigada vrlo borbena, visokog morala.“²¹ Arso je rekao i to da bi ovaj teritorij trebalo ojačati s još jednom hrvatskom brigadom s teškim naoružanjem, jer Draža Mihailović pokušava stvoriti, u neposrednoj blizini, uporište Gorjanci.

Poslije smo govorili: Milovan Šaranović, Zdravko Jovanović, Mile Kilibarda, Rajko Tanasković, Raco Božović, Leko Marjanović, Mile Čubrić, ja i drugi, pohvalno se izrazivši o borbenoj spremnosti Brigade i o uspješnoj suradnji s slovenskim borcima. Osvrnuli smo se, ukratko, i na borbe proleTERSkih i udarnih jedinica u krajevima iz kojih smo došli. Razgovor se otegao do kasno u noć.

U Gorjancima su se nalazili Cankarjeva NOP slovenska brigada i Istočnodolenjski NOP odred. Prije našeg dolaska, 24. studenog 1942. godine, održan je sastanak

Petar S. Brajović

u štabu II. operativne zone Hrvatske u selu Četiše. Tu je odlučeno da se zajednički napadne Suhor i da se, radi usklađivanja akcija i boljeg rukovođenja, formira zajednički Operativni štab slovenskih i hrvatskih brigada i odreda. Za komandanta Štaba određen je Većeslav Holjevac, komandant II. operativne zone Hrvatske, za političkog komesara dr. Jože Brilej-Bolko, pomoćnik političkog komesara Glavnog štaba Slovenije, za zamjenika komandanta Jaka Avšič, zamjenik komandanta GŠ Slovenije, za zamjenika političkog komesara Marko Belinić, politički komesar II. operativne zone i Vojislav Ivetić, operativni oficir.

Neprijateljska posada u Suhoru, na glavnoj cesti Metlika-Novo Mesto, u podnožju Gorjanaca, bila je, prema zajedničkoj procjeni četničkog rukovodstva Draže Mihailovića i bjelogardističkog rukovodstva, jedna od najznačajnijih na sektoru Gorjanci-Bela krajina. Tom jakom posadom su nastojali da sa dominantnih položaja onemoguće povezivanje slovenskih i hrvatskih partizanskih jedinica. Četnici su namjeravali, kako je izjavio komandant 3- bataljona Legije smrti i četnički organizator na ovom sektoru poslije zarobljavanja, da zauzmu masiv Gorjanaca, pretvore ga u jako uporište i na njemu urede aerodrom.²² Četnički planovi nisu ostvareni jer je sektor Gorjanaca već potkraj svibnja 1942. godine bio u rukama slovenskih partizanskih jedinica. Komandno mjesto štaba bataljona s kapetanom Dobrivojem Vasiljevićem na čelu (12 oficira i podoficira) bilo je u Suhoru, a njegove posade u Suhoru i Radatovićima.²³

Operativni štab je za napad na Suhor odredio: 13. proletersku brigadu Rade Končar²⁴ i 3. četu Cankarjeve brigade.²⁵

„Zadatak će izvršiti,“ pisalo je u zapovijedi, „jednim bataljonom i jednom četom.

Ostalim jedinicama, brigada će obezbijediti rejon napada s istočne strane, gdje se nalaze jaka italijanska uporišta u Metliki i belogardijsko u Radatovićima,“²⁶

„Cankareva brigada obezbjedjivat će glavnim snagama rejon napada sa pravca Novog Mesta, a manjim snagama iz pravca Semiča.“

„Istočnodolenjski NOP odred imao je zadatak da jednom četom izvrši demonstrativan napad na Metliku, a jedan njegov bataljon je u rezervi operativnog štaba, u Popovićima.“²⁷

Neprijateljsku posadu u Suhoru činili su štab 3. bjelogardističkog bataljona s 3-četom (bataljon je pripadao bjelogardističkoj, tzv. Legiji smrti) i vod iz 23. puka talijanske divizije Isonzo - ukupno 139 bjelogardista i 39 Talijana, koji su bili utvrđeni u školi i župnikovom domu (župnišću).²⁸ Obje zgrade imale su zazidane prozore s malim otvorima za streljačko naoružanje; oko zgrada bili su rovovi.

U Suhom su zarobljeni kapetan Dobrivoje Vasiljević i dvojica bjelogardističkih aktivista (sudac Miha Jerman i fratar Kiemen Norbert). Tijek borbe slikovito je prikazao kapelan Volbang, bjelogardistički organizator, koji kapelanu Glavčiću u Ljubljani, pored ostalog piše: „... Činjenica da su partizani ovladali zvonikom bila je kobna i za odred u parohiji. Odavde su naime držali pod vatrom cio niz prozora ... Zato su se mogli gotovo bez smetnji dovući do zida parohije i početi sa miniranjem ... Zatim su kroz nastali otvor bacili bombe u kuću. Tri puta je izbio požar ... U borbi je poginulo oko 15 naših ljudi, 65 je zarobljeno, ostali su se probili. Od Italijana se navodno spasio petoro, 16 je zarobljeno, ostali su poginuli ... Naša stvar propada na celoj liniji ... Nikada naši ljudi nisu imali dovoljno kredita ali su sada i taj proćerdali. A komunisti se smeju

Petar S. Brajović

Prosmatrajući ovu vrlo dobro pripremljenu i izvanrednu borbu hrvatskih i slovenskih boraca, došli smo do zaključka da se ovi hrabri borci ni po čemu ne razlikuju od naših boraca iz proleterskih brigada. Izrazili smo zahvalnost starješinskom i boračkom sastavu i poželjeli im da i dalje ovako nastave.

Drugovi iz Glavnog štaba Slovenije, koji su bili u Gorjancima, starješine iz štabova brigada i odreda, borci i politički aktivisti, svi su nastojali da nas potanko obavijeste o vojno-političkoj situaciji u Sloveniji, o organizaciji Osvobodilne fronte i o dotadašnjem razvoju NOP-a, koji nije bio svugdje jednak, jer je Slovenija bila raskomadana. Hitler ju je 12. travnja 1941. godine tako podijelio da su Njemačkoj pripojeni Štajerska i Gorenjska, Mađarskoj Prekomurje, a ostali dio je okupirala Italija.

U isto vrijeme, Ljubljana je bila "država u državi". Okupator u njoj ni na koji način nije mogao slomiti duh otpora. U stvari, iz nje se rukovodilo ustankom i razvojem borbe u cijeloj Sloveniji. To je za proletere bilo najzanimljivije, jer su se s takvim načinom rada i rukovođenja prvi put sreli i upoznali. Rezimirajući svoja izlaganja, slovenski rukovodioci su se stalno pozivali na masovnost Osvobodilne fronte.

Saznali smo, među ostalim, da je narod, po direktivi Osvobodilne fronte, u određeno doba dana napuštao ulice i javne lokale u znak demonstracije protiv okupatora. Ili: Ljubljana je bila okružena betonskim bunkerima i pojasom bodljikave žice. Pa ipak su kuriri i politički aktivisti svakodnevno ulazili i izlazili iz nje. Često je osvitlala s lecima i parolama NOB-a na zidovima zgrada. Imala je, naime, jak propagandni aparat i borbene grupe koje su bile sposobne da stignu i uteknu u svako doba dana i noći.

Posebno njeno poglavlje predstavlja obavještajna i sigurnosna služba Osvobodilne fronte, u čijem su sastavu bili većinom članovi KPJ i SKOJ-a. Činjenica je da ni tako moćne neprijateljske snage nikad nisu uspjele izvesti ozbiljniju provalu ne samo u mehanizam obavještajne i sigurnosne službe, nego ni u druge organizacije Osvobodilne fronte. U Ljubljani je, na primjer, za vrijeme rata, uspješno djelovala centralna tehnika NOP-a, koja je slala politički materijal po čitavoj Sloveniji. U mnoge akcije bili su uključeni dobro organizirani željezničari, koji su održavali vezu između rukovodećih organa NOP-a Slovenije. Materijal koji su organizacije Osvobodilne fronte sakupljale od stana do stana, željezničari su utovarivali u vagone koje su ostavljali na dogovorena mjesta, na otvorenoj pruzi; zatim su opremu iz tih vagona prihvaćale partizanske jedinice da bi je prenijele do svojih štabova i bolnica.

Većina drugova iz grupe proletera veoma je brzo uvidjela da CK KP Slovenije uspješno provodi generalnu liniju CK KPJ i druga Tita na širokoj platformi oslobođilačkog rata. Osvobodilna fronta slovenskog naroda je svojim programom pokrenula čitav slovenski narod i uspjela angažirati sve što je bilo napredno i progresivno u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika za slobodu i nacionalni suverenitet. Za većinu drugova iz grupe, ni tada ni kasnije, nije se postavljalo pitanje tko, gdje i u kojim dijelima naše zemlje vodi borbu protiv zajedničkog neprijatelja. Bratstvo i jedinstvo je stvarano u krvi i životima najboljih sinova naših naroda i narodnosti. Prilikom susreta sa slovenskim borcima i narodom u krajevima kroz koje smo prolazili, doživljavali smo lijepe i drugarske trenutke. Lako smo se srodili sa slovenskim borcima i starješinama. Drugim riječima nije

Petar S. Brajović

trebalo mnogo vremena da se u novim jedinicama osjećamo kao što smo se osjećali u svojim matičnim jedinicama iz kojih smo došli.

Drugovi u Sloveniji su na vrijeme bili obaviješteni o dolasku grupe proletera. Vrhovni komandant drug Tito je već sredinom studenog 1942. godine izvijestio Edvarda Kardelja da šalje u Sloveniju dvanaest drugova, koje će dovesti tadašnji načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović.

Arso se, međutim, po dolasku u Sloveniju nije javio najvišem rukovodstvu Slovenije, iako mu je to bio prvi zadatak. On je s nekim članovima Glavnog štaba Slovenije i nekim članovima štaba brigada raspoređivao članove naše grupe. Tako je Milovan Šaranović najprije bio određen za komandanta Dolenjske operativne zone, Zdravko Jovanović za načelnika Štaba Notranjske operativne zone, Predrag Jeftić Dragan za zamjenika komandanta brigade, Rajko Tanasković, Milo Kilibarda i Pero Popivoda - za načelnike štabova brigada, Danilo Šarović - za načelnika štaba odreda, Petar S. Brajović - za komandanta bataljona, a Radomir Božović Raco, Aleksandar Marjanović-Leko i Milivoj Čubrić-Mile - za zamjenike komandanata bataljona.

U izvještaju komisije Glavnog štaba slovenske partizanske vojske od kraja studenog o dolasku grupe oficira iz Vrhovnog štaba NOV i POJ pored ostalog i sledeće:

„... U to vrijeme na naš položaj stigao je Jože Bradeško-Boštjan koji je sobom doveo 17 drugova sa onog najvišeg mjesta od kuda je bio poslat (misli se na grupu oficira koju je poslao VŠ NOV i POJ). Među njima nalazi se i jedan član toga foruma (Arso Jovanović, tadašnji načelnik VŠ), koji ima posebne zadatke, dok su ostali poslani da pomognu našim kadrovima.

Na predlog druga Arsa sproveli smo izvjesne reorganizacije koje će imati za posledicu povećanje brigade i smanjivanje odreda, Istovremeno već smo ostavili u IC (brigadu Ivana Cankara) 4 druga sa određenim zadacima i funkcijama. Na predlog gore pomenutog nije izvršen napad na Orahovicu, već samo na željezničku prugu ... Čitavo vrijeme obračali smo pažnju i brinuli se da se povećaju naše brigade. U tom cilju izdali smo odluku o mobilizaciji ... Trenutno se nalazimo na sredini puta k Vama ...³⁰

Kada je komandant Glavnog štaba Slovenije Ivan Maček Matija saznao za dolazak grupe proletera s Arsom Jovanovićem, odmah je, kako piše u svojim sjećanjima „otišao na područje Radulje, jugoistočno od Mirne, gdje su oni bili. Arso Jovanović³¹ je već bio rasporedio 4 druga iz skupine na rad u Cankarevoj brigadi. Na moje veliko iznenađenje, čak je osnovao 1. operativnu zonu i, također, postavio štab. — Za komandanta Milovana Šaranovića ... a za političkog komesara dr. Joža Brileja-Bolka. Dolasku Titovih oficira vrlo sam se veselio i to nisam krio. Razgovor s njima je bio ugodan, bili su sve samo iskusni borci i skromni momci. Možda su baš zbog toga Pero Popivoda³² i načelnik Vrhovnog štaba Arsa Jovanović svojim uobraženim ponašanjem i privukli moju pažnju ... Dan nakon dolaska u Dolomite Arso Jovanović se sastao s našim dolomitskim 'vijećem'. Ponovo je počeo razvijati svoje teorije o strategiji i taktici revolucije ... Kardelj ga je strpljivo slušao i odgovorio mu vrlo obazrivo. Želio mu je očuvati autoritet načelnika Vrhovnog štaba. Meni se Kardeljevo strpljenje činilo nepotrebnim i stoga sam mu nakon sjednice potanko objasnio kako se Arso ponašao na putu ...“³³

Petar S. Brajović

Ubrzo je slijedilo uputstvo o rasporedu drugova iz grupe proletera u kome Glavni štab Slovenije piše Štabu Dolenjske operativne zone: Smatramo dadrugove koje je poslao Vrhovni štab još ne postavljate na mjesta komandanata dok se sasvim ne sažive sa našim prilikama. Koristite ih kao zamjenike komandanata i načelnika štabova, pružajući im, pri tome, mogućnosti da što više razviju vojnu djelatnost u prenošenju njihovih iskustava na domaći komandni sastav.“

Trebalo je proći neko vrijeme da svi shvate da su drugovi došli kao bratska pomoć vojnoj organizaciji Osvobodilne fronte. Osim toga trebalo je sačekati da se oni sami prilagode slovenskim prilikama i sažive s jedinicama. Takav stav vojno-političkog rukovodstva NOP-a Slovenije bio je sasvim normalan i razumljiv za većinu drugova iz naše grupe, osim za Arsa Jovanovića, koji je postavljao ljude ne javivši se prethodno drugovima Edvardu Kardelju, Borisu Kidriču i drugima, kako je naložio vrhovni komandant drug Tito, što je dovelo do razilaženja između njega i CK KP Slovenije i rukovodstva OF Slovenije.

Početkom prosinca 1942. godine iz Ljubljane je došao u Dolomite Edvard Kardelj i 12. istog mjeseca 1942. održan je sastanak Izvršnog odbora OF. Na sjednici je postignut sporazum, tj. Dolomitska izjava da jedino Komunistička partija može imati svoje partijske organizacije na terenu i u vojsci, dok krišćansko-socijalistička grupa neće imati svoju partiju. Svi su se opredijeljili za potpuno jedinstvo OF.³⁴

O tome je Edvard Kardelj-Bevc obavijestio druga Tita 12. siječna 1943. godine pismom u kome kaže:

...Sa Arsom smo u početku, kada je došao, imali nekoliko sukoba. Držim da je apsolutno prekoračio punomoćja koja ste mu dali. ... Osim toga je i opći stav prema prilikama u Sloveniji bio takav da je morao da izazove odmah i naš sukob sa saveznicima (predstavnicima kršćansko-socijalističke grupe, kulturnih radnika i demokratskog krila u Sokolu - prim. P. S. B.). Njegovo ponašanje bilo je u samom početku kao nekakvoga jugoslovenskog inspektora ... Njegov stav je bio stav apsolutnog potcjenjivanja sviju dosadašnjih rezultata, što ga je u samom početku dovelo u sukob sa našim kadrovima. Ja, koji sam Arsu kod vas upoznao kao vrlo skromnog čovjeka, nikako nesam mogao da shvatim njegovo ponašanje ... Počeo je da napada OF, da uvodi znakove srpa i čekića, da se nepravilno ponaša prema saveznicima ... Ti si u njegovom ovlašćenju jasno podvukao da ima sve te mjere da izvrši u saglasnosti sa nama i sa OF, no on se toga nije držao izgovarajući se da smo bili suviše daleko, pa bi se organizacija razvukla još za 14 dana. Kada je konačno ipak došao k nama, počeo je da nam drži sektaške lekcije o politici, o OF i šta ti ja znam sve, na čemu smo se - razume se - oštrije sukobili i rekao sam da ima on samo da se bavi vojskom, a da se ne petlja u naše političke prilike.

Njegovo ponašanje je izazvalo prvi naš vanredno oštar sukob sa IOOF. Svi do posljednjeg su nastupili protiv njegovog ponašanja ... Arsin položaj je politički ovdje postao nemoguć, jer u njemu niko od saveznika ne gleda lice Vrhovnog štaba ...

Što se tiče kadrova koje je on doveo, držim da je sve u redu prošlo ... Odmah između njih i naših kadrova na terenu nastao je vrlo drugarski odnos, brzo su se uživali u naše prilike i kod njih nema ni jednog slučaja kao sa Arsom. Njihova će nam pomoć biti od najveće koristi i već se osjeća. Naša vojska, u koju oni unose više iskustva, postaje čvršća, udarnija, disciplinovanija ...

Petar S. Brajović

Za sada, mi smo te kadrove rasporedili u većini kao zamjenike komandanata ili načelnike štabova, kako bi se najprije srodili sa ljudstvom i pokazali svoje sposobnosti, jer njihovo postavljanje na komandna mjesta unaprijed ne bi bilo zdravo za odnos sa našim partizanima, pa i u pogledu jezika itd. No, oni od njih koji se budu istakli, moći će brzo da se uzdignu i na komandna mjesta. Sa Arsom smo i u tom pitanju imali sukoba, jer je on njih sve hteo da postavi za komandante, a da pre toga nije upoznao naše kadrove ...

Mi smo sada potpuno uredili odnose i sa Arsom, koji je u međuvremenu uvidio mnogo štošta što ranije nije vidio, počeo je čak da shvaća i OF, da se čak njom oduševljava, i ubedjen sam da će ubuduće stvari poći bolje s njim nego što su počele ...³⁵

Iz sačuvanih dokumenata može se vidjeti da se vrhovni komandant drug Tito složio s izvještajem druga Edvarda Kardelja o radu Glavnog štaba i CK KP Slovenije.³⁶

Slijedeći generalnu liniju CK KPJ s drugom Titom na čelu, u pripremi i vođenju rata na teritoriju Slovenije, partijsko rukovodstvo i GŠ Slovenije sa Osvobodilnom frontom uspjeli su, kao rijetko tko drugi u našoj zemlji, da u vojno-političkim uvjetima težim nego u drugim krajevima naše zemlje, angažiraju sve što je bilo napredno u Sloveniji da radi za Osvobodilnu frontu i daje punu pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Slovenije. Praktično, uspjeli su da cio slovenski narod mobiliziraju i da ga ujedine u toj teškoj borbi za slobodu.

Slovenske NOU brigade, iako službeno nijesu bile proletherske osim Tomšičeve brigade koja je kratko vrijeme bila proletherska, a to zbog saveznika u OF, po svom sastavu (radnici, članovi KPJ, SKOJ-a) su u stvari bile proletherske. Po hrabrosti, smjelosti i požrtvovanju u borbi, po izdržljivosti u teškim situacijama, po političkoj aktivnosti one se nisu razlikovale od udarnih i proletherskih brigada iz drugih krajeva naše zemlje. Imale su značajnu ulogu u borbama na teritoriju Slovenije i uspješno su surađivale s hrvatskim brigadama i odredima u Hrvatskoj i Sloveniji, kao i u završnim operacijama za oslobođenje naše zemlje.³⁷

Dolenjske slovenske jedinice i II. operativne zone NOV i POH izuzetno su surađivale u borbama na teritoriju Žumberka i Gorjanaca i drugih krajeva Hrvatske i Slovenije, stalno jačajući bratstvo i jedinstvo između slovenskog i hrvatskog naroda, kao i ostalih naroda i narodnosti naše zemlje. Svuda su se nesebično međusobno pomagale i surađivale u borbama protiv zajedničkog neprijatelja. Svi su bili svjesni da je bratstvo i jedinstvo prvi i najvažniji zalog čvrstine jedinica i njenoga moralno-političkog jačanja.

KAPITULACIJA TALIJANSKE VOJSKE 1 OSLOBOĐENJE STOJDRAGE

U noći između 28. i 29. lipnja 1943. godine dijelovi jedinica Gupčeve brigade, u kojoj sam tada bio načelnik štaba, napali su na jako utvrđeno neprijateljsko uporište Predgrad. Nismo ga mogli zauzeti ni uz pomoć bombaša i podrške mitraljeske vatre jer je neprijatelj iz automatskog oružja i minobacača pružao vrlo jak otpor. U tijeku borbe teško sam ranjen sa 66 gelera (komadići od mine) u noge i glavu. U brigadnom previjalištu morali su mi rasjeći čizme da bi mi previli rane. U Štabu brigade nalazili su se tada Franc Pirkovič, Jože Malnarič, Stane

Petar S. Brajović

Potočar-Lazar, a u Štabu Dolenjske operativne zone Lado Ambrožič-Novljan. Svi oni i ostali drugovi iz Štaba brigade i borci bili su neraspoređeni; posjetili su me i trudili se da mi pruže svu moguću pomoć. U noći između 30. lipnja i 1. srpnja borci iz brigade s bolničarem odnijeli su me na nosilima u bolnicu u Kočevskom rogu. Stigli smo prvo do javke Slovenske centralne vojne partizanske bolnice (SCVPB), oko deset minuta hoda od bolnice Vinica. Radi tajnosti se išlo u bolnicu zaobilaznim putem i svakom ranjeniku su vezivane oči da ne bi nitko znao gdje se bolnica nalazi i kojim se putem do nje stiže. I mene su vezanih očiju odnijeli do bolnice. Ranjenicima je kretanje oko bolnice bilo zabranjeno, a kada su poslije izlječenja odlazili, opet su im vezivane oči. Upravitelj bolnice bio je dr. Miro Gerbec-Borut. Tu su zatim bili Slavica Filipič, školovana medicinska sestra, i dva partizanska bolničara koji su kao sposobni sanitetski radnici brinuli o ranjenicima i bolesnicima. U bolnici su jedno vrijeme bili i drugovi Franc Stodler-Pepe i Strle Nino koji su sa mnom svakodnevno razgovarali o vojno-političkim temama i slušali radio-vijesti. Pored vijesti dobivali smo i druge publikacije, pa je to bila prava politička škola za ranjenike. Daig Stodler Pepe govorio nam je o uspješnom radu VOS-a u Ljubljani; o tome kako je likvidiran u gradu bivši ban Dravske banovine Natlačen, koji je tada bio vođa Bele garde i okorjeli izdajnik slovenskog naroda. Natlačen je ubijen u svom stanu koji je osiguravalo oko 20 talijanskih fašista, a Ljubljana je bila opasana žicom i utvrđena jakim betonskim bunkerima.

U bolnici Vinica nalazila se na liječenju i hrabra žena - borac iz drugog bataljona Gupčeve brigade u Jelenovom Žlebu Ivica Marjanca-Kagej. U Kočevskom rogu je bilo desetak takvih partizanskih bolnica. Za vrijeme mog boravka u bolnici stigla je tužna vijest da su prilikom priprema za napad na neprijateljsko uporište Sela pri Šumberku poginuli Ivan Kavčič-Nande, pomoćnik političkog komesara GŠ Slovenije, i Dragan Jevtić, komandant 15. slovenske divizije, i da je teško ranjen Milovan Šaranović, načelnik GŠ Slovenije koji je brzo podlegao ranama, 30. srpnja 1943. godine. Glavni štab Slovenije javio je štabovima Dolenjske zone i 15. divizije da poginule i ranjene dovezu na Kočevski rog, gdje su se u Bazi XXI. nalazili CK KP Slovenije i Glavni štab Slovenije, Izvršni odbor OF, savezničke vojne misije i Zaštitni bataljon. Na pokopu u Kočevskom rogu bilo je skoro sve političko rukovodstvo. U ime Izvršnog odbora OF od poginulih prvi se oprostio predsjednik Josip Vidmar, koji je rekao da su Milovan, Dragan i Nande stekli ogromne simpatije, poštovanje i povjerenje boraca i ljudi koji su ih poznavali ... „Neka," kazao je, „počivaju ovdje, u zajedničkoj grobnici, Crnogorac, Srbin i Slovenac, koji su dali živote u zajedničkoj borbi protiv istog neprijatelja! ..."

Zatim je, u ime CK KP Slovenije, govorio Boris Kidrič, legendarni Peter, koji je rekao da će povijest našeg NOB-a, povijest Slovenije i Jugoslavije reći da su Milovan, Dragan i Nande svojom krvlju cementirali bratstvo i jedinstvo, u vatri revolucije čiju zastavu su visoko nosili.

U ime Glavnog štaba Slovenije oprostio se dr. Rudolf Obračunč-Cedrik koji je naglasio da su svi borci i rukovodioci pogibiju Milovana, Dragana i Nanda primili teška srca, jer su oni svojim vojnostručnim iskustvom i znanjem i političkom aktivnošću opravdali povjerenje koje su im ukazali drug Tito i Glavni štab i CK KP Slovenije ...

Petar S. Brajović

U kraškoj vrti, u blizini mjesta gdje su pokopani, ispaljen je prigušen počasni plotun...³⁸

Drugog dana poslije ukopa Franc Leskošek-Luka, sekretar CK KP Slovenije, Josip Vidmar, predsjednik IO OF, i dr. Rudolf Obračunč-Cedrik, referent partizanskih bolnica, došli su i u partizansku bolnicu Vinica gdje su sa dr. Miroslavom Gerbecom-Borutom obišli sve ranjenike. Zatim su lakšim ranjenicima koji su svi prešli u veliku baraku, "paviljon", govorili i o pogibiji Milovana, Dragana i Nanda. Josip Vidmar je naglasio da je to izuzetno veliki gubitak za NOVJ, kao i da će njihova zajednički prolivena krv još više cementirati bratstvo i jedinstvo svih naših naroda ...

U ime ranjenika ja sam im se zahvalio na posjetu i kratko izložio svoja sjećanja na Milovana, Dragana i Nandu, koji su poslije dva i pol mjeseca proglašeni narodnim herojima Jugoslavije.

Kapitulacija talijanske vojske je potpisana 3- rujna 1943- g. prema uvjetima koje je u ime vlada SAD i Velike Britanije postavio saveznički komandant general Eisenhower, a prihvatio talijanski maršal Badoljo. Talijanska vlada se obvezala da će odmah obustaviti neprijateljstva i onemogućiti njemačkim snagama u Italiji da koriste materijalna dobra, i da će internirane Talijane predati saveznicima. Kapitulacija je službeno objavljena tek 8. rujna 1943. godine.³⁹

U vezi s novonastalom situacijom Glavni štab NOV i PO Slovenije izdao je naređenje podčinjenim štabovima da odmah razoružavaju talijanske divizije i njihove bjelogardističke sluge i temeljito ruše komunikacije i mostove da bi omeli promet njemačkih omžanih snaga, ukoliko bi one pokušale prodrijeti na slobodni teritoriji koji su ranije držali Talijani i bjelogardisti. Centralni komitet KP Slovenije je također poslao direktivu okružnim komitetima KPS da poduzmu mjere za preuzimanje vlasti na teritoriju na kojem su se nalazile talijanske jedinice sa svojim kvislinzima, i da mobiliziraju sve sposobne muškarce za borbu.

Pošto su u rano jutro 9- rujna 1943- razoružale talijanske jedinice u Mokronogu, Krmelju, Čatežu, Bukoviku, Sv. Lovrencu, Trebnju, Ponikvama, Dobrniču i Mirnoj Peči, brigade 15. divizije NOVJ su, zaplijenjenim talijanskim oklopnim vlakom, krenule pravcem Grosuplje-Rudnik kod Ljubljane i pri tom razoružavale neprijateljeve jedinice u uporištima: Šentvidu, Škofljici, Višnjoj Gori. Također su uništena bjelogardistička uporišta u Temenici, Stični i Šmarju.

U to vrijeme Štab 15. divizije nalazio se na Vrhcu kod Trebelnog. Na pregovore u Trebnje pošao je Dušan Kveder-Tomaž, načelnik Operativnog odjeljenja GŠ Slovenije. Talijanski pukovnik mu je obećao da će se držati naređenja koje dobije od talijanskog komandanta divizije Isonzo iz Novog Mesta. Edo Mihovec-Trdina obukao je uniformu komandanta brigade i s grupom boraca iz Šlandrove brigade pošao u Novo Mesto. Talijanski general Guido Cerutti, koji je zamjenjivao komandanta Talijanske divizije, bio je spreman da preda nešto naoružanja, s tim da im se omogući odlazak u Italiju. Pregovore su nastavili Boris Kidrič, Jaka Avšič, major William Jones, šef Britanske vojne misije pri GŠ Slovenije, i Edo Mihovec. Oni su zahtijevali da Talijani predaju cjelokupno naoružanje jedinicama NOV i PO Slovenije koje će njihovoj vojsci osigurati slobodan odlazak u Italiju. U Novom Mestu su bile na okupu talijanske snage iz okolnih posada, a bjelogardisti iz uporišta oko Novog Mesta zaposjeli su dominantne položaje oko grada.⁴⁰ Poslije neuspjelih pregovora Štab 15. divizije izdao je naređenje Štabu

Petar S. Brajović

Šlandrove brigade da 9. rujna uveče krene u Novo Mesto. Na čelu brigadne kolone išli su komandant Janko Sekirnik-Simon i politički komesar brigade Mitja Ribičič-Ciril s brigadnom borbenom zastavom, na kojoj je bilo napisano: „Naprej v borbo! in Največ sveta otrokom sliši slave!“ Istog dana u Novo Mesto su ušli dijelovi jedinica Gradnikove brigade. Propagandist Šlandrove brigade Ivo Lipar-Iztok je taj trenutak ovako opisao: „... italijanski bunkerji okrog mesta letijo v zrak ... Z dvignjeno zastavo stopa kolona slovesno skozi ... Prvo nas pozdravi mestna zaščita - 400 tovarišev Novomeščanov - že stoji na svojem mestu. Da, tudi železničarji se že na svojih mestih ... Srca vseh kipe od veselja in navdušenja ... Italijani imajo že vse pripravljeno za odhod. Od vsepovsod z oken in balkonov se vsipava na nas cvetje. Vse mesto je v zastavah in cvetju.“⁴¹

Rajonski komitet KPS je u noći između 9- i 10. rujna 1943- naoružao pet četa Narodne zaštite, koje su posjele izlaze iz Novog Mesta i počele razoružavati talijanske vojnike. Kod Straže su jedinice NOV 11. rujna zaustavile talijanske i bjelogardističke snage i general Cerutti je istog dana izdao naređenje da „Vsi vojnici z oficiri vred, morajo odložiti orožje“...⁴² Talijani su odmah odložili oružje, a bjelogardisti su se povlačili pored Stopiča u pravcu Gorjanaca.

Dana 10. rujna Novo Mesto bilo je oslobođeno i na velikom mitingu govorili su Boris Kidrič, Josip Vidmar, Edvard Kocbek, Jože Rus i dr. Metod Mikuš. Sudjelovali su i kulturni radnici Matej Bor, Bogdana Stritarjeva i drugi. Dijelovi

14. divizije na sektoru Kočevja razoružavali su talijanske kolone koje su se povlačile s teritorija Hrvatske za Italiju. Novo Mesto je poslije oslobođenja živjelo u partizanskoj slobodi uz razvijenu društveno-političku aktivnost sve do 21. listopada 1943. godine kada su njemačke snage izvršile jaku ofenzivu na oslobođeni teritorij. U Dolenjskoj i Notranjskoj slobodni teritorij obuhvaćao je bivšu Ljubljansku pokrajinu, osim Ljubljane i Kostanjevice pored Krke, koje su još ranije bile zaposjele njemačke snage.

U bolnici Vinica svakodnevno smo obavještavani o razvoju situacije. Poslije kapitulacije Italije zahtijevao sam da idem u jedinicu, gdje ću mnogo više koristiti nego bolnici. Dr. Borut, upravitelj bolnice, rekao mi je da mi rane još nisu zarasle pa sam bio uporan i 13. rujna 1943- godine dobio sam otpusno pismo iz bolnice na kojem je napisao da idem u „jedinicu na sopstvenu želju.“⁴³ I pošao sam u papučama sa štapom do prvog sela gdje sam dobio seljačka kola i pošao u oslobođeno Novo Mesto. Stanovništvo je bilo raspoloženo u slobodi; vijorile su se jugoslavenske i slovenske zastave. Vidio sam kako uspješno funkcionira komanda mjesta, naša nova narodna vlast i društveno-političke organizacije. U tijeku dana 13. rujna njemački avioni izviđali su iznad položaja Šlandrove brigade i iznad samoga Novog Mesta. Na sektoru Šentjerneja izvršili su napad na oklopni automobil Šlandrove brigade koji je vozio sanitetski materijal, te je tom prilikom poginuo komandir kurira iz štaba Brigade, Cukljuž. Ja sam se javio u štab

15. divizije komandantu Rajku Tanaskoviću i političkom komesaru Joži Borštneru. Oni su mi rekli da sam se trebao još liječiti u bolnici, a ja sam im rekao:

Ja nijesam mogao više da ljenčarim u bolnici, a ovamo se osjeća velika potreba za ljudstvom i kadrovima.“

Rajko i Jože su mi rekli da imaju dosta artiljerijskog naoružanja i tehnike zaplijenjene od talijanske vojske na teritoriju Dolenjske i Notranjske, te veliki broj

Petar S. Brajović

topova, haubica i drugog ratnog materijala pa bi bilo dobro da se formira štab artiljerije divizije (kao štab artiljerijske brigade) sa mnom kao komandantom artiljerije, za što bi od Glavnog štaba Slovenije tražili suglasnost. Pošto sam bio u artiljeriji u bivšoj jugoslav. vojsci, složio sam se s tom novom dužnošću.⁴⁴ Glavni štab NOV i PO Slovenije izdao je sljedećeg dana naredbu štabovima divizija da „štab divizije odmah pristupi formiranju specijalnih jedinica divizije: artiljerije ...“⁴⁵ Tako je Štab 15. divizije 14. rujna izdao naredbu o postavljanju Štaba artiljerije 15. divizije i na prijedlog tog štaba formirani su štabovi 1. i 2. artiljerijskog diviziona. Prvu artiljerijsku bateriju bio je formirao još ranije bivši artiljerijski potporučnik bjb Miha Mišić, koji je bio njen prvi komandir još od 11. rujna 1943. godine. Lado Ambrožič navodi da je Miha Mišić bio i prvi komandant diviziona od tri baterije,⁴⁶ koji je već 15. rujna bio zamjenik komandanta Štaba artiljerije 15. divizije. Artiljerijski materijal bio je razbacan na raznim mjestima Dolenjske, Notranjske, tako da je išao veliki broj artiljerijskih oficira u cilju kompletiranja artiljerijskih oružja, municije, druge ratne opreme i zaprežnog pribora za vuču.

14. rujna 1943. godine je iznad oslobođenog Novog Mesta iznenadno naišlo šest njemačkih aviona štuka koji su doletjeli iz Cerklja, a imali su za cilj rušenje bivše sudske zgrade i hotela Metropol gdje su se nalazile naše jedinice i neki dijelovi štabova 15. divizije i Šlandrove brigade. Tom prilikom oštećeno je desetak kuća i ubijeno 29 civila i 5 partizana. Partizanska bolnica iz Novoga Mesta odmah je premještena u Dolenjske Toplice. Stanovništvo je većinom napustilo Novo Mesto otišavši u susjedna sela. Vojna vlast iz Novog Mesta naredila je da se 18. rujna minira kandijski željeznički most preko Krke, a prethodno je na most dovezen veći broj vagona da bi sve zajedno bilo minirano i na taj način onemogućeno njemačkim snagama da se koriste tim mostom prilikom predstojeće ofenzive.⁴⁷

Štab artiljerije 15. divizije NOV i POJ i štabovi artiljerijskih diviziona i komande baterija sa svojim starješinama i borcima uspjeli su da prikupe, srede i kompletiraju artiljerijska oruđa, municiju i ostali ratni artiljerijski materijal za dva artiljerijska diviziona, tako da je u ono vrijeme po broju artiljerijskih oruđa, brojnom stanju i sredenosti to bila najjača artiljerijska jedinica u sastavu 7. korpusa NOV i POJ, kao i ostalih jedinica NOV i PO Slovenije.

Štab artiljerije divizije obavljao je sve funkcije kao i štabovi ostalih (pješačkih) brigada u sastavu divizija, te je to u stvari bio štab artiljerijske brigade, ali službeno nije bio tako nazvan.⁴⁸ Imao je „ulogu i komande artiljerijske brigade, pošto je neposredno rukovodio s oba diviziona“.⁴⁹ Štab artiljerije divizije je nešto kasnije imao u svom sastavu i Zaštitnu četvu, zatim Štab Zaštitnog bataljona i Inženjerijsku četvu. Divizioni su imali po tri baterije od po 2-4 oruđa. Oruđa su bila raznih kalibara i modela, a bilo je i protutenkovskih i protuavionskih topova. Sve baterije u divizionima bile su na konjsku vuču.

Štab artiljerije 15. divizije (artiljerijske brigade) od 15. rujna 1943. godine su sačinjavali: komandant Petar S. Brajović, zamjenik komandanta Mihael Mišić-Miha, politički komesar Lojze Colarič, zamjenik političkog komesara Emil Dolčič. Na prijedlog ovog štaba, Štab 15. divizije, istog dana, postavio je štabove diviziona: Komandant prvog divizion bio je Sergej Berce, politički komesar Miloš Jančič-Niko, zamjenik komandanta Muc Janez. (divizion je u svom sastavu imao tri haubice 100 mm M 17 i protutenkovsku bateriju sa dva protuavionska topa 20 mm M 38)

Petar S. Brajović

Komandant 2. divizion bio je Lovrič, Drago, politički komesar Štrukelj Zdravko-Hrust, zamjenik komandanta Župane Aca, a zamjenik političkog komesara Grad Matevž. (Divizion je imao haubičku bateriju 100 mm M 17, poljsku bateriju s dva topa 75 mm M 27 i protutenkovsku bateriju s dva topa 47 mm M 38)⁵⁰ Svaki divizion imao je u svom sastavu zaštitnu četvu, a kasnije, u artiljeriji divizije, formiran je zaštitni bataljon.

Štab artiljerije, sa štabovima divizion, prvo se nalazio u Žabjoj Vasi pri Novom Mestu, a zatim u Trebnju i Brezi. Odmah se pristupilo planskoj i intenzivnoj obuci. Bilo je teškoća jer su tablice gađanja, kao i druga pravila i uputstva za artiljerijska oruđa i instrumente, bila na talijanskom jeziku. Pa ipak, koristili su se prevodnjem s italijanskog jezika prema potrebi i za kratko vrijeme osposobljen je borački i starješinski kadar za obavljanje borbenih zadataka. To je bio plod upornosti, zalaganja i neumorne svakodnevne vojno-političke aktivnosti svih starješina i ostalih pripadnika naših artiljerijskih jedinica, kao i partijskih i skojevskih organizacija. U cilju provjere borbene gotovosti poslije završene obuke mladih artiljeraca izvršeno je školsko bojevo gađanje iz artiljerijskih oruđa u brdovitim predjelima na sektoru s. Dobrnica. Svi borci i starješine bili su neobično zadovoljni kada su vidjeli da artiljerijske granate, poslije izvršene korekture, padaju u rajon ciljeva. To je bio veliki uspjeh, posebno za mlade Titove omladince kojima je ovo bila prva obuka u artiljeriji.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske sporazumio se s Glavnim štabom NOV i PO Slovenije da dijelovima svojih snaga napadnu i likvidiraju neprijateljsku posadu u Stojdragi. GŠ Hrvatske je dopisom od 15. rujna 1943. godine obavijestio o tome Štab 13- proleTERSke brigade i naredio mu da odmah stupi u vezu sa slovenskim štabovima, da se zajednički angažiraju i upute jedan svoj bataljon uz prisustvo jednog člana iz štaba brigade. U ovom dopisu je ukazano i na važnost operacije u rajonu Ogulina, radi čega treba rušiti komunikaciju Zagreb-Karlovac, na čemu treba angažirati odrede: Žumberačko-pokupski i Turopoljsko-posavski. Iznenadni napad neprijatelja omeo je provedbu ovih zadataka u potpunosti; radioveza je bila prekinuta, a kurirska nesigurna i naređenja stizala su sa zakašnjenjem.⁵¹

Glavni štab NOV i PO Slovenije dao je zadatak Štabu 15. divizije da jedan bataljon

4 SNOU brigade Matija Gubec, s jednim divizionom artiljerije 15. divizije i dijelovima 13- proleTERSke brigade, organizira napad na neprijateljsko uporište Stojdragu uz podršku artiljerije.

Ustaško uporište Stojdraga bilo je od velikog značaja za neprijatelja, jer je osiguravalo željezničku prugu i cestu Zagreb-Ljubljana od napada s pogodnih položaja pošumljenog predjela Žumberka i Gorjanaca, gdje su se nalazile i brigade i partizanski odredi.

Artiljerijski divizion Štaba artiljerije 15. divizije, marširao je, po kiši, pravcem Trebnje-Novo Mesto-Gorjanci. Neke glavne ceste su zbog mogućnosti njemačkog prodora pokopale naše jedinice, pa se većinom išlo zaobilaznim, sporednim putevima. S 1. artiljerijskim divizionom kretao se i njegov štab (komandant Sergej Berce i politički komesar Miloš Jančić-Niko), kao i komandant artiljerije 15. divizije Petar S. Brajović.

Na dan 29. rujna 1943. godine nalazili smo se na kraćem odmoru u selu Podgrad. Razgovarali smo s borcima i obavljali političke pripreme za izvršenje predstojećeg zadatka.

Petar S. Brajović

Nešto ranije, Štab artiljerije 15. divizije molio je Okružni odbor OF da nam pošalju, po mogućnosti, oko 15 boraca za zaštitnu jedinicu artiljerije za vrijeme izvršenja predstojećeg zadatka. Okružni odbor novomeškog okružja OF uputio nam je iz sastava svoje zaštitne čete, 15 iskusnih boraca, koji su se istakli u ranijim borbama i ilegalnom radu. Lojze Somrak, najstariji borac i vođa grupe, donio je pismo političkom komesaru Prvog divizionu Milošu Jančiću-Niku. U pismu su bili kratki biografski podaci poslatih drugova. Tu je bio Lojzetov brat Ivan Somrak, koji je bio član SKOJ-a, Lužar Franc, Berus Leopold i Jože Leopold (braća), Novak Ludvik iz Kuzarjevog Kala² i Dragman Lojze iz Suhora pri Prečni, zatim Bovcon Franc i drugi.⁵³

Miloš Jančić-Niko je većinu poznao, jer su bili iz okolice Novog Mesta i obnovljena su stara poznanstva. Komandant divizionu Berce Sergej upoznao jih je s njihovim zadacima. Zatim je Miloš Jančić-Niko s Sergejem Bercetom i Lojzetom Somrakom došao da me izvjesti da smo dobili dobre drugove za popunu artiljerije.

Susret s omladincem Lojzetom Somrakom (poginuo 1944. godine) bio je ugodan. Novodošlim omladincima rekao sam:

„Dragi drugovi borci - omladinci, nama je neobično drago da ste već odranije borci NOV i POS koji danas postaju pripadnici naše mlade Titove artiljerije. Vi ćete biti prvenstveno na obezbjedjenju naše artiljerije kao zaštitni vod, što je vrlo važno, jer artiljerci koje smo obučili za rukovanje artiljerijskim oruđima nemaju boraca i za neposredno obezbjedjenje, a ne smijemo dozvoliti da nas neprijatelj iznenadi. Naši mladi borci - artiljerci prije nekoliko dana, na školskom bojevu artiljerijskom gadjanju uspješno su izvršili zadatak i sposobni su za podršku naših bataljona artiljerijskim napadom na neprijateljske snage. Budite ponosni što ste borci za slobodu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Naše starješine će se angažovati da se u jedinicama gdje se budete nalazili osjećate kao kod svoje kuće i da se vojno-politički izgrađujete u sastavu naše mlade Titove artiljerije.“

Ovi omladinci bili su većinom s šireg teritorija Novog Mesta, Trebnja, Bele krajine i ostalih krajeva Dolenjske. Za kratko vrijeme bili su i vojno-politički osposobljeni da sa streljačkim naoružanjem izvrše i najteže zadatke.

Za vrijeme daljnijeg pokreta i zastanaka okupljali su se drugovi i drugarice oko artiljerijskih oruđa, a dolazili su i borci Gupčeve brigade i neki politički aktivisti i civilno stanovništvo iz tih krajeva. Svi su bili oduševljeni svojom partizanskom artiljerijom.

Artiljerci su im obećavali: „Italijani su poznati kao dobri artiljerci, jer su se dugo osposobljavali, ali mi partizani, Titovi artiljerci, koji smo se za kratko vrijeme osposobili nećemo za njima zaostajati u borbi za slobodu protiv okupatora i domaćih izdajnika.“

Borci su bili prezadovoljni kada su vidjeli da s njima, kroz brdovite predjele Gorjanaca i Žumberka, ide i njihova partizanska artiljerija, koja će im sada pružiti punu podršku i zamijeniti bombaše, pogotovo što su čuli kako su vrlo uspješno izvršili školsko bojevo gadjanje na širem sektoru Dobrniča. Prilikom zastanka borci su htjeli da opipaju artiljerijska oruđa i bili su oduševljeni što će u predstojećem napadu sudjelovati kao suvremena vojska, uz podršku svoje partizanske artiljerije.

U Stojdragi se nalazilo oko 200 ustaša, koji su se tamo utvrdili i izgradili bunkere i rovove. Stojdraga je bila velika prepreka za prodor u dolinu Save i Krke.⁵⁴

pri napadu na uporište u Stojdragi komandant Gupčeve brigade Stane Potočar Lazar, smjeli i neustrašivi stajješina i borac, u kojeg su borci i starješine brigade imali puno povjerenje, i komandant 13- proleterske brigade Milan Žeželj dali su zadatak da 1. divizion artiljerije 15. divizije poruši neprijateljska utvrđenja u Stojdragi i zatim pješadija Gupčeve i 13- brigade izvrši juriš. Sve jedinice su do uveče 30. rujna bile spremne za akciju. Na Žumberak su stigle 4. slovenska brigada Matija Gubec i 15. belokrajinska brigada, kao i artiljerijski divizion 15. divizije, koji su zajedno s dijelovima Žumberačko-pokupskog odreda bili određeni za napad na neprijateljsku posadu u Stojdragi. U ovom napadu trebalo je „da učestvuje i 3- proleterski bataljon 13. proleterske brigade postavljanjem zasjede istočno od Stojdrage radi sprečavanja izvlačenja neprijatelja prema Samoboru“, međutim, 3- bataljon je kasno stigao na određeno mjesto.⁵⁵ Treći bataljon Gupčeve brigade je u tamnoj kišnoj noći okruživao posadu u mjestu Kamence. Janez Hribar, komandant toga bataljona, u svojim sjećanjima navodi da je u ovoj posadi bilo 35 njemačkih vojnika. Iako je 3. bataljon mogao likvidirati ovu posadu, on to nije učinio da ne bi otkrio napad na Stojdragu. Komandant bataljona je od komandanta Gupčeve brigade dobio odobrenje da napadne posadu Kamence istodobno kada počne napad na uporište Stojdragu. Njemačka posada Kamence bila je blokirana i kada je artiljerija započela napad na Stojdragu, borci 3- bataljona su jurišem iznenadili njemačke vojnike koji su svi spavali osim straže. Bacali su ručne bombe u kuće i uporište je bilo zauzeto bez nekoga većeg otpora. Nijemci su imali 27 mrtvih i 8 zarobljenih vojnika. Zaplijenjeno je 35 pušaka, 8 automata, 6 revolvera, 2 puškomitraljeza i druga oprema. U tom selu živjeli su doseljeni Nijemci, tzv. Kočevari, koji su bili naoružani i većinom su pobjegli.⁵⁶

Dana 30. rujna sve artiljerijske i pješadijske jedinice pripremale su se za napad na neprijateljsko uporište Stojdragu. Na sektoru Novog Sela i oko njega nalazili su se komandant Gupčeve brigade, komandant 13. proleterske brigade i komandant artiljerije 15. divizije. Najveća je pažnja poklonjena suradnji između pješadije i artiljerije. Jedinice 1. bataljona Gupčeve brigade su u mraku zaposjele položaje ispred uporišta Stojdrage, međutim, ustaški izviđači su primijetili dijelove bataljona i počeli ih tući mitraljeskom vatrom. Borci su zauzeli pogodne položaje i sačekali početak artiljerijske pripreme. Na artiljerijskoj promatračnici nalazili su se komandanti Gupčeve i 13- proleterske brigade, komandant artiljerije 15. divizije i komandant 1. divizion; na taj način ostvarivana je suradnja. Artiljerijski divizion djelovao je centralizirano. Telefonsku vezu je uspostavio s štabovima brigada i s bataljonom Gupčeve brigade koji se nalazio na položajima kod Stojdrage. U tijeku borbe štab tog bataljona mogao je utjecati na vatru svoje artiljerije (traženje i prekid vatre). Štab divizion također je imao osobnu vezu i s komandantima brigada na prosmatračnici. Na frontu u pravcu Stojdrage i okolini uglavnom je bila tišina. Povremeno bi, tu i tamo, odjeknuo poneki rafal. To je neprijatelj, vjerojatno, djelovao protiv naših izviđača. Iz daljine, s vojnog aerodroma u ravnici Cerklja, dopiralo je zujanje aviona. Poslije ponovno provjerenih elemenata na nišanskim spravama, u 19.30 sati, po odluci komandanta Brigade, ispaljene su prve granate u korekturi koje su pale u blizini cilja, kako nam je javio artiljerijski prosmatrač koji je bio s 1. bataljonom Gupčeve brigade. S malim popravkama divizion je ispalio nekoliko plotuna i - granate su padale na točno

Petar S. Brajović

određena mjesta - ciljeve u Stojdragi, koja je postala grobnica mnogih ustaških vojnika. U početku su se ustaše branile i minobacačima, a zatim su se utišali pripremajući se za bijeg. Komandanti brigada i ostale starješine i borci očekivali su veliki uspjeh, vjerujući da će ustaše na bijegu u pravcu Samobora dočekati 3. bataljon 13- proleTERSke brigade. Međutim, bataljon nije bio na određenom položaju. – Šteta. U monografiji 13- proleTERSke brigade Todor Radošević je o tome zapisao: „... Pod pritiskom slovenačkih partizana, a naročito dejstva artiljerije, ustaše su se iz Stojdrage povukle prema Gabrovici, a zatim u Samobor prije nego što je 3- bataljon stigao na određeno mjesto da bi ih u tome onemogućio. Uspio je jedino da zaplijeni manje količine oružja i municije i razne opreme od neprijatelja koji se u neredu povlačio ...“⁵⁷Lado Ambrožič-Novljan u monografiji Gupčeve brigade zapisao je da su bataljoni prilikom juriša uglavnom našli prazno uporište. Prilikom bijega ustaše su se sudarile s partizanskim zasjedama, međutim, „ustaše su većinom pobjegle, jer se na sektoru nije nalazila jedinica za blokadu, kako je naredjeno, zakasnila je. Činjenica je da je likvidacija Stojdrage bila uglavnom djelo divizijske artiljerije.“⁵⁸

U izvještaju Štaba 13. proleTERSke brigade Rade Končar Glavnom štabu Hrvatske i Štabu 2. operativne zone NOV i POH, polovicom listopada 1943-, Milan Žeželj, komandant Brigade, pored ostalog navodi: „30. EX. 1943. naš 3. proleTERSki bataljon u zajednici sa Gupčevom brigadom i Žumberačko-pokupskim NOP odredom likvidirali su neprijateljsko uporište Stojdragu. Poslije jače artiljerijske vatre neprijatelj je napustio garnizon pobjegavši u pravcu Samobora. Uslijed toga što jedinice koje su određene za osiguranje nijesu stigle na vrijeme (odnosi se na 3- bataljon 13. proleTERSke brigade, prim. P. S. B.), neprijatelja se nije uspelo spriječiti u bjekstvu. Tom prilikom uhvaćeno je nešto vojničke spreme, među ostalim 2 protivkolska topa bez zatvarača, 150 granata za brdski top 75 mm i 45 komada kalibra 65 mm, 150 mina za njemački teški bacač, 150 mina za laki bacač, 12.000 komada metaka mauzer, 10.000 komada grčkih metaka, 2.000 metaka za teški mitraljez "švarcloze". Takodjer je uhvaćen i teški mitraljez, 1 teški bacač, i razne druge spreme i ratnog materijala.“ ...⁵⁹

U izvještaju Propagandnog odsjeka GŠ Slovenije, od 2. listopada 1943. godine, pored ostalog se ističe: „... Napad je pripremila artiljerija tačnim gadjanjem položaja ... U zaposjednutim utvrđenjima, koja su partizani porušili i zapalili, bile su zaplijenjene velike količine oružja, među njima i 1 teški minobacač, teški mitraljez, puškomitraljezi, puške i mine. Pod ruševinama ostalo je 10 mrtvih bandita, a ranjenih bilo je preko 25 ...“⁶⁰

Kritizirajući suradnju jedinica u ovom napadu, Štab 15. divizije NOV i PO Slovenije je 3. listopada 1943. poslao Štabu 13. proleTERSke brigade Rade Končar pismo u kome, pored ostalog, navodi: „... Slabo je ispalo sa Stojdragom. Osnovno je to da niste poslali snage u zasedu na vreme i tako su vam pobjegli ...“⁶¹

No, bez obzira na to što 3- bataljon 13. proleTERSke brigade nije izvršio zadatak te je većina ustaša pobjegla, o čemu smo Potočar, Žeželj i ja, po ulasku u Stojdragu, diskutirali, zaključili su da je ovaj napad uspio i imao je veliki vojno-politički značaj.

Jako utvrđeno uporište Stojdrage, koje je i ranije napadano ali bez artiljerijske podrške, sada je bilo likvidirano. Zauzimanje Stojdrage, a kasnije i Plešivice, omogućilo je stvaranje velikoga slobodnog teritorija na sektorima Žumberka i

Petar S. Brajović

Gorjanaca. Odatle su upućivane jače hrvatske i slovenske snage u akcije na osjetljivim neprijateljskim komunikacijama u dolini rijeke Save.⁶² Ovaj teritorij je još više istakao bratsku suradnju između hrvatskih i slovenskih boraca i naroda tih krajeva. O važnosti zauzimanja Stojdrage i Plešivice Štab 13- proleTERSKE brigade, 8. listopada 1943. godine, ističe veliki vojno-politički značaj u izvještaju Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske i navodi da: „... više nema na Žumberku ni jedne točke na kojoj bi se neprijatelj nalazio ...“⁶³ U drugom izvještaju, isto tako GŠ Hrvatske, Štab 13- proleTERSKE brigade pored ostalog navodi: „Politička situacija poslije likvidacije Stojdrage i Plešivice znatno je poboljšana u čitavom Žumberku ... Sada je Žumberak čitav čist, tako se time omogućava političkim radnicima na terenu da razviju svoju djelatnost do maksimuma.“⁶⁴

Treba istaći da su u to vrijeme borci Gupčeve brigade bili gladni, jer NOO na tom sektoru nisu dobro organizirali prehranu. Zbog toga je Milan Žeželj, na promatračnici za vrijeme napada, obećao Stanetu Potočaru da će prilikom oslobođenja Stojdrage biti dosta hrane koju treba rekvirirati od ljudi koji nisu simpatizirali NOP. Međutim, kada su dijelovi jedinica Gupčeve brigade provodili rekviziciju došlo je do nesporazuma između komandanta Gupčeve i 13- proleTERSKE brigade, pa je rekvizicija obavljena i kod nekih pripadnika NOP-a. O tom nesporazumu je zamjenik komandanta 15. divizije Alojz Marok izvijestio Štab 15. divizije.⁶⁵ Stane Potočar navodi da mu je komandant 13. brigade rekao da se mogu provesti rekvizicije u Stojdragi, ali kada je preko političkih aktivista saznao kako se vadi, rekao je da ne treba.⁶⁶ Time je nesporazum riješen i rekvizicija je obavljena kod ljudi koji su bili protiv NOP-a.

Za uspješnu artiljerijsku podršku pri zauzimanju Stojdrage komandanti Gupčeve i 13. proleTERSKE brigade čestitali su artiljerijskim starješinama i borcima iz 15. divizije, istakavši da su se iako većinom mladi, artiljerici za tako kratko vrijeme obučili na svojim oružjima i uspješno podržavali jedinice naših brigada. Ova pohvala priopćena je borcima i starješinama poslije završenog napada.

Na vlastitu inicijativu komandant artiljerije 15. divizije naredio je Štabu 1. divizionu da poslije pola noći izvrši artiljerijski napad na njemački aerodrom u Cerklju, bazu jedinica jurišnog zrakoplovstva grupa JU 87 štuka, i na taj način prekine san njemačkih pilota koji su nas, na širokom sektoru, svakodnevno uznemiravali bombardiranjem naših jedinica. Njemački piloti osjećali su se sigurnim, jer su oko njihovog aerodroma bila njemačka uporišta koja su ih dobro štitila. Nisu računali na činjenicu da partizani raspolažu i artiljerijom, i bezbrižno su se odmarali, poslije izvršenih dnevnih zločina, bombardiranja i civilnog stanovništva.

U pripremama elementa po karti, čule su se i sumnje u uspjeh, jer nismo imali instrumente za noćno gađanje, a bila je i magla pa se nije moglo uspješno djelovati.

„Partizani sve mogu, pa i gađati noću bez pribora za osvjetljavanje!“ odgovorili smo sumnjivcima.

Teškoće su nastupile prilikom tempiranja granata jer naši nisu bili vični tome. Međutim, i to smo riješili na partizanski način. Noć je bila vrlo tamna, a dolina prekrivena maglom, pa nije bilo moguće ni djelomično motrenje. Oko 2 sata i 50 minuta naredio sam „pali“, te su granate zasule aerodrom. S prosmatračnice, kroz maglu nismo vidjeli eksplozije pa nismo mogli obaviti korekture. Artiljerijski

Petar S. Brajović

napad trajao je oko pola sata i ispaljeno je oko 16 granata. Prema obavještajnim podacima, koje smo kasnije dobili, jedan avion je bio uništen, a dva su oštećena, međutim, ti podaci nijesu bili provjereni.⁶⁷

Poslije artiljerijskog napada na aerodrom Cerklje naredio sam Štabu 1. artiljerijskog divizionu da se premjesti u šume iznad sela Poklek.

Rano ujutro, 1. listopada 1943. godine, digli su se jurišni avioni s aerodroma u Cerklju. Njemačke štuke poletjele su ranije nego obično, čim je svanulo. Bila im je, izgleda, teška nespavana noć, pa su požurili da izvrše odmazdu nad našim jedinicama. Položaje našeg divizionu osiguravao je protuavionski vod artiljerijskog divizionu s pogodnog uzvišenja.

„Avioni!“ viknuo je netko.

„U zaklon!“ naredili smo komandant divizionu Sergej Berce i ja.

Nekoliko njemačkih štuka letjelo je nisko iznad naših glava, tukući mitraljeskom vatrom naše položaje, a bombama su bombardirali kuće u selu Poklek. Stupio je u akciju i naš protuzračni vod. Neprijateljski avioni kružili su okolo i otvarali vatru na nas, a naši mladi artiljerici iz protuavionskih topova i iz streljačkog naoružanja na njih. Zvuk motora jedne štuke naglo je umuknuo. Podalje iza šume ugledali smo stup crnog dima. Njemačka štuka je eksplodirala u dolini rijeke Krke.⁶⁸ Naši mladi artiljerici bili su silno oduševljeni što su srušili njemački avion. U selu Poklek bilo je porušenih kuća, te su artiljerici pomogli civilnom stanovništvu u izvlačenju iz ruševina.

U ovim borbama poginuo je artiljerac Mežnar. Pet boraca bilo je ranjeno, a među njima i ja, komandant artiljerije 15. divizije. To mi je bilo treće ranjavanje u Sloveniji. Ranjen sam od krkotina avionske bombe u lice i glavu, ali nije bilo tako teško. Pošto mi je previo rane, sanitetski referent brigade 15. divizije Čik Rudi (student medicine) zahtijevao je da odmah napustim jedinicu i da idem u hrvatsko-slovensku bolnicu. Nisam pošao odmah već sam ostao do mraka, dok se divizion poslije prekida djelovanja njemačkog zrakoplovstva nije prebacio dublje u pozadinu. U toku noći između 1. i 2. listopada prebačen sam u hrvatsku partizansku bolnicu u Žumberku. Ta bolnica se zvala Slovensko-hrvatska vojna partizanska bolnica Žumberak (SHVPBŽ). U njoj su se liječili Kordunaši, Banijci, Slovenci i jedan Dalmatinac. U isto vrijeme kad i ja, na liječenju su bili Mile Pavlin, Edo Bohinc i Berto Vrbovšek iz Slovenije, a neko vrijeme bio je i Marko Rapo iz 13. proleterske brigade. Ranjenici i bolesnici bili su smješteni po kućama. Bili su to uglavnom pokretni ranjenici, koji su, u slučaju neprijateljske ofenzive mogli i pješaćiti. Kuće u kojima smo bili smješteni uglavnom su imale dvije sobe i kuhinju, pa je jedna soba obično bila zauzeta za ranjenike. Umjesto ležajeva, po podu je bila rasuta slama, a pokrivali smo se dekama. Prehrana je bila dobra. Mještani su davali svu pomoć ranjenicima i bolesnicima iako ni sami nisu imali dovoljno hrane. Upraviteljica bolnice bila je drugarica Vera Lipovščak, koja je vrlo brižno vodila računa o ranjenicima i bolesnicima. Mnogi politički radnici s terena održavali su politička predavanja, a ranjenici su pričali svoja sjećanja iz borbi. Mene su najviše pitali o susretima s drugom Titom studenog i lipnja 1942. godine prije polaska za Sloveniju, a pričao sam im i o drugarskoj suradnji i bratskom prijemu u Sloveniji i suradnji s hrvatskim partizanima, kao i o razvijanju bratstva i jedinstva u tijeku ovih zajedničkih borbi.

Petar S. Brajović

Sanitetsko osoblje poduzelo je sve mjere za što brže i uspješnije liječenje ranjenika i bolesnika. U bolnici sam ostao oko 20 dana. Doktorica Vera me je još zadržavala, ali sam se bolje osjećao, te sam smatrao da se mogu dalje liječiti u jedinici. Srdačno sam se zahvalio drugarici Veri Lipovščak i ostalom sanitetskom osoblju na izvanrednoj pažnji, pozdravio se s domaćinom i ranjenicima i uzjahao mirnoga jahaćeg konja bivšega italijanskog pukovnika iz Novog Mesta, kojeg je, kako mi je dr. Vera Lipovščak mnogo godina kasnije pričala u Zadru, koristila u obilasku partizanskih bolnica po Žumberku.

U Štabu 15. divizije našao sam svoga starog poznanika iz Cankareve brigade Jožu Boršnara, političkog komesara 15. divizije, koji me je vrlo lijepo i drugarski primio i rekao:

„Pa ti si, Pero, opet bio ranjen? ... Moraš više voditi računa u toku borbi, jer nam se starije izbacuju iz stroja. Čestitam artiljercima i tebi na dobrom i uspješnom dejstvu naše artiljerije prilikom napada na uporište Stojdraga, kao i na obaranju njemačkog aviona.“

„Šta ćeš, desilo se da sam ranjen kao i drugima što se dešava.“

Počastili su me i razgovarali smo o bratstvu i jedinstvu između hrvatskih i slovenskih partizana i kako sam se lijepo osjećao dok sam se nalazio na liječenju. Pričao sam mu i o tome kako je u selu Radatovićima, gdje se bolnica nalazila, narod siromašan ali i spreman da ranjenicima i bolesnicima što više pomogne, a naročito u hrani. Ovakva veza bratske suradnje ostvarivana je bez obzira na čijem su se teritoriju nalazili borci raznih nacionalnosti.

Bilješke

¹ Lado Ambrožič, Partizanska protivofanziva, Beograd 1968., str. 13.

² Zbornik NOR, Tom II knj. 6. dok. br. 53.

³ Zbornik NOR-a, tom II. knj. 6, dok. br. 155.

⁴ G. L. Bosanski Petrovac u NOB, Bosanski Petrovac, str. 14-17.

⁵ Kazivanja druga Tita 15. studenog 1942. godine u Bosanskom Petrovcu nisu nigdje zabilježena.

O tome je autor razgovarao s drugovima iz grupe proletera: Milom Kilibardom, Rajkom Tanaskovićem, Radomirom Božovićem i Milivojem Milom Čubrićem, koji su se složili s ovom interpretacijom.

⁶ Razgovor Josip Broza Tita s grupom proletera koji su određeni da idu u jedinice NOV i PO Slovenije, 15. studenog 1942. godine u zgradi komande Vojnog područja Bosanski Petrovac. Zabilježen je prema sjećanju Petra S. Brajovića, Mila Kilibarde, Rajka Tanaskovića, Radomira Raca Božovića i Milivoja Mila Čubrića koji su bili prisutni ovom razgovoru.

⁷ Zbornik, tom II, knj. 6, dok. 63.

⁸ Izvještaj Edvarda Kardelja od 14. prosinca 1942. god. drugu Titu, Zbornik tom II, knj. 7. dok. br. 24.

⁹ Izvještaj Edvarda Kardelja od 20. rujna 1942. godine drugu Titu, Zbornik, tom II, knj. 6. dok. br. 53.

¹⁰ Arhiv CK KPJ 1942./665.

¹¹ Zbornik II, knj. 7. dok. br. 109 pod 5 u fusnoti se navodi: „Ovo pismo druga Tita, od 16. novembra 1942. sačuvano je u originalu i nalazi se u Istorijskom arhivu CK SKJ pod reg. br. 15064. Redakcija ga nije objavila zbog toga što uputstva i odluke u njemu, zasnovani na netačnim informacijama o stanju u Sloveniji, nisu bili sprovedeni u život. Tek kad je iz pomenutih izvještaja Kardelja i ostalih dobio celovitu sliku o stvarnom stanju u Sloveniji, drug Tito se složio sa radom Glavnog štaba, odnosno CK KP Slovenije.“

¹² Izvod iz pisma od 16. studenog 1942. u Istorijskom arhivu CK ZK Slovenije (neobjavljeni dio) i Franci Strle, Tomšičeva brigada 1942.-1943., Ljubljana 1986. str. 365.

- ¹³ Izvještaj Edvarda Kardelja od 12. siječnja 1943. godine vrhovnom komandantu drugu Titu o vojno-političkoj situaciji i neprijateljskoj ofenzivi 1942.; Zbornik, tom II, knj. 7, dok. br. 109.
- ¹⁴ Sa Petrovca vjetar piri.
Slobodna se zemlja širi,
Po zgaristu i po gori
Slobodna se pjesma ori:
„Cerovac je sad granica,
A Vojnić je prijestolnica.“
(Narodne pjesme Korduna, Prosvjeta Zagreb, 1971. Priredio Stanko Opačić-Ćanica)
- ¹⁵ Rade Bulat, Svjedočanstva iz Petrove gore, drugo izdanje, Globus - Prosvjeta, Zagreb 1981., str. 222-229.
- ¹⁶ Josip Tome, predgovor knjizi Protiv nasilja, izdanje Pionirskog centra, 1979., str. 5 i 6; Eva Pilipović, „Da se ne zaboravi,“ Pionirski centar, „Bratstvo i jedinstvo“ Jastrebarsko, 1985., rukopis str. 2-4.
- ¹⁷ Eva Pilipović, n. d. str. 6-7.
- ¹⁸ Joco Tarabić, Kordunaši na položaju, Narodna armija, Beograd 1970., Tošo Rašić, Spojimo naše ruke, n. d. str. 35.
- ¹⁹ Nikola Vidović, Tomo Rašić, Spojimo naše ruke, Školska knjiga Zagreb, str. 36.
- ²⁰ Djeca u žici, izd. Omladinskog borca, glasilo Saveza mlade generacije Hrvatske, listopad 1942., str. 8; Eva Pilipović, n. d. str. 14.
- ²¹ Pismo nač. VS Arsa Jovanovića GŠH, Zbornik, tom 11 knj. 6 dok. br. 195.
- ²² Franček Saje, Belogardizam, Ljubljana 1952., strana 282.
- ²³ Isto, n. d. str. 365.
- ²⁴ 13. proleterska udarna brigada Rade Končar je i ranije surađivala sa slovenskim jedinicama i u Beloj krajini. Ona je brojčano i po naoružanju bila jača od bilo koje slovenske brigade. Imala je tri udarna bataljona, mitraljesku četvu sa 5 teških mitraljeza i 2 laka minobacača. Minerski vod imao je na raspolaganju manju količinu eksploziva. (Lado Ambrožič, Partizanska protivofanziva u Sloveniji, Beograd 1968., str. 66).
- ²⁵ Zamjenik komandanta GŠ Slovenije Jake Avšič, koji je bio prisutan prilikom napada na Suhor, u svom izvještaju navodi da je direktnom napadu na Suhor sudjelovala i jedna četa Cankareve brigade, odnosno Istočnodolenjski NOPO. Stanko Semič-Daki, zamjenik komandanta Cankareve brigade u svojim Sjećanjima kaže da je Istočnodolenjski NOPO dao 13- proleterskoj brigadi 30, a Cankarevoj brigadi 20 najboljih boraca kao pomoć za napad na Suhor. (Lado Ambrožič, Partizanska protivofanziva, Vojno izdavački zavod. Beograd, str. 67).
- ²⁶ Prilikom napada na Suhor 13. hrvatskoj brigadi dato je nekoliko najboljih boraca i komandira četa iz Cankareve brigade i Istočnodolenjskog odreda, koji su dobro poznavali zemljište i suhorsku okolinu. Jedan među njima bio je i komandir 1. čete 3. bataljona Cankareve brigade Franc Kočevar-Ciril. (Lado Ambrožič-Novljan, Cankarjeva brigada, Ljubljana 1975, str. 63; Izjava Franca Kočevara-Cirila u AIDG u Ljubljani); Jože Borštnar, izjava data Ladu Ambrožiču-Novljanu.
- ²⁷ U neprijateljskom uporištu u Radatovićima tom prilikom nalazila se jedna četa 3. bataljona Legije smrti i vod italijanskih vojnika.
- ²⁸ Vojna enciklopedija, Tom 9, drugo izdanje, Suhor, str. 238; Todor Radošević, Trinaesta proleter, brig. Rade Končar, Bg. 1984., str. 30.
- ²⁹ Franček Saje, Belogardizam, drugo dopunjeno izdanje str. 372-373
- ³⁰ Izvještaj zamenika komandanta i političkih komesara GŠ Slovenije, Zbornik tom VI, knj. 4, dok. br. 109.
- ³¹ Arso Jovanović je, „prihvatajući Rezoluciju Informbiroa 1948. godine, koja je pozivala na obaranje državnog i partijskog rukovodstva FNRJ, izdao svoju zemlju i, pri pokušaju bjekstva preko jugoslovensko-rumunske granice, ubijen je od graničnih organa“. (Vojna enciklopedija, II izd., tom IV, Beograd, 1972., str. 75).
- ³² Pero Popivoda je „uslijed grešaka, karakternih osobina, nediscipline, odlukom CK KP Slovenije, smijenjen sa položaja i upućen oktobra 1944. godine na raspoloženje Vrhovnom štabu NOV i POJ.“ (Viktor Avbelj-Rudi, Delo, Ljubljana 19. travnja 1975.). Pero Popivoda kao načelnik Štaba Tomšičeve brigade isticao se hrabrošću u teškim situacijama i bio spretan i snalažljiv starješina. Partizani su ga poštovali uslijed hrabrosti. Dobio povjerenje rukovodstva Glavnog štaba NOV i POS i postao komandant divizije i korpusa. Što je bio na većim položajima, sve više su kod njega dolazile do izražaja slabosti, avanturizam, nije vodio računa o pripremama jedinica i dolazilo je do neuspjeha; izricao je sam presude partizanima. Listopada 1944. bio je isključen iz KP Slovenije zbog svojih slabosti. Poslije rata pobjegao školskim avionom u Rumunjsku i kao pristalica

Petar S. Brajović

Informbira pošao u Moskvu, gdje je i umro 1980. godine. (Lado Ambrožič-Novljan, Petnajsta divizija. Ljubljana, 1983-, str. 198).

⁵⁵ Ivan Maček-Matija, Sjećanje, Globus, Zagreb 1983-, str. 188-191.

³⁴ Rudolf Hribemik-Svarun, Dolomiti u NOB, Ljubljana, 1974., str. 349.

⁵⁵ Zbornik dokumenta NOR-a, tom II, knj. 7, dok. br. 109.

* Isto, prim. red. br. 5.

³⁷ Petar S. Brajović, Konačno oslobođenje (sjećanja i obmane) Zagreb, 1983-, str. 687.

³⁸ Petar S. Brajović, Predrag Dragan-Jevtić, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1980., str. 279-284.

³⁹ Leksikon NOR i revolucija, prva knjiga, Beograd, 1980., str. 468-469.

* Dr. Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943-, Maribor 1967; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana-Maribor 1971., str. 83-88.

⁴¹ Slavjan Iztok: 6. SNOUB Slavka Šlandra na osvobojenom Dolenjskom (26. 8. 1943-), februar 1944., str. 7-9;

⁴² Zbornik NOR, tom VI, knj. 7, dok. 294;

⁴³ Kartoteka bolnice Vinica SPVB u Roškoj bolnici AIZDG Ljubljana.

⁴⁴ Zbornik spomeniki NOB v Novem mestu, Novo mesto 1972., str. 88.

⁴⁵ Zbornik, tom VI, knj. 7, dok. br. 9

⁴⁶ Lado Ambrožič-Novljan, Petnajsta divizija, Ljubljana 1983, str. 76-77.

⁴⁷ Zdenko Picelj, Osvoboditev Novega mesta, Novo mesto 1985; str. 10; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana-Maribor, 1972., str. 97-98.

⁴⁸ Borivoj Lah-Boris, Prva slovenačka artiljerijska brigada, Ljubljana 1975., str. 30.

⁴⁹ Miloš Pajević, Artiljerija u NOR, Beograd 1970, str. 185.

³⁰ Borivoj Lah-Boris, Prva si. art. brigada, nav. Delo, str. 388-389.

⁵¹ Todor Radošević, Trinaesta proleterska brigada "Rade Končar", Beograd 1984., str. 146; Arhiv VII k. 104 A, br. reg. 42-1/2.

⁵² Kuzarjev Kal je brdo - zaravan, na kojem je nekada živio samo jedan seljak - francuski vojnik, pripadnik Kuzarja, a Kal je zato što je na tom ravnom uzvišenju bilo dosta blatnih bara. Pred I. sv. rat naseljeno je tu sedam obitelji koje su se kasnije namnožile. Mještani ovog sela bili su privrženi NOP-u i zato su već 20. listopada 1941. god. imali u selu formiran odbor OF, a ožujka 1942. bila je formirana seoska zaštitna četa. U tom selu, pred rat, radio je i marksistički kružok, a bila je razvijena i dobra politička aktivnost omladinaca, pionira i starijih mještana, bez obzira na prijetnje okupatora da će biti internirani ako rade za NOP. U Kuzarjevom Kalu bila je skojevska organizacija sa 12 omladinaca. Iz ovog sela skoro svi stariji su radili za NOP, a 12 omladinaca je pošlo u partizane, većinom u artiljeriju 15. divizije. Partizanske i ostale jedinice sa svojim štabovima bili su česti gosti ovog sela, s kojeg su imali dobar pregled u dolinu, a dosta puta se nalazio tamo i Štab artiljerije 15. divizije (artiljerijske brigade). Za uspomenu na ovu revolucionarnu prošlost, društveno-političke organizacije Novog Mesta uredile su na specifičan način i spomen-park NOB-a:

- Tri lipe posvećene su trojici poginulih boraca iz artiljerijske brigade (Somrak Jožetu, Lužnar Francu i Novaku Ludviku).

- Sedamnaest smreka (omorika) predstavlja 17 aktivnih boraca NOV.

- Sedam crnih borova predstavlja sedam jedinica koje su se nalazile na tom sektoru: Dol. odred, Gupceva, Cankarjeva i Ljubljanska brigada, 12. SNOUB brigada, Štab artiljerije 15. div. (art. brig.) i štab 15. divizije.

- Sedam crvenih borova predstavlja sedam obitelji koje su bile naseljene prije prvog sv. rata (Ivan Somrak, rukopis od studenog 1986., i usmeni razgovor s autorom u spomen-parku u Kuzarjevom Kalu, listopada 1986. godine.)

¹¹ Ivan Somrak, rukopis od studenog 1986. i usmeni razgovor s autorom.

⁵⁴ Lado Ambrožič-Novljan, Gubčeva brigada, Ljubljana 1972., str. 361.

⁵⁵ Todor Radošević, Trinaesta proleterska brigada Rade Končar. Beograd, 1984., str. 146.

⁵⁶ Janez Hribar, sjećanja u arhivi IZDG u Ljubljani. Istorijski materijali ne navode napad 3 bataljona Gupčeve brigade na Kamence; Lado Ambrožič-Novljan, n. d. str. 362-363.

⁵ Todor Radošević, n. d. str. 146.

Lado Ambrožič-Novljan, Gubčeva brigada, n. d. str. 363-364.

⁵⁹ Zbornik NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 66; izvještaj Štaba 13. proleterske brigade u VII. JNA pod reg. br. 8-6, k. 1472 A.

Izvještaj Milutina Zabukovšeka, načelnika Propagandnog odsjeka GŠ Slovenije od 2. listopada 1943. godine; Zbornik, tom VI, knj. 7, dok. 78.

⁶¹ Zbornik VI. knj. 7, dok. br. 89; Arhiv VII. JNA reg. br. 1-1, k. 934.

Petar S. Brajović

⁶³ Njemački okupator je duž granice tzv. NDH izgradio žičanu prepreku i minska polja, jer mu je teritorij Žumberak - Gorjanci predstavljao opasnost. Žumberak - Gorjanci bili su vrlo značajni slobodni teritoriji za razvoj NOR-a Hrvatske i Slovenije, za liječenje i zbrinjavanje ranjenika i bolesnika i prehranu stanovništva i jedinica NOVJ, kao i za razvijanje bratstva i jedinstva među hrvatskim, slovenskim i srpskim narodom u borbama protiv zajedničkog neprijatelja.

⁶⁵ Zbornik NOR, tom V, knj. 20, str. 201; T. Radošević, nav. delo, str. 147.

⁶⁴ Zbornik, tom V, knj. 20, str. 233; T. Radošević, nav. delo, str. 147-148.

⁶⁶ Zbornik VI, knj. 7, dok. br. 89; L. Ambrožič, Gubčeva brigada, str. 364.

* Stane Potočar-Lazar, Savjetovanje u Novom Mestu 17. i 18. listopada 1986. Usmena diskusija na Savjetovanju; Lado Ambrožič-Novljan, Gubčeva brigada, n. d. str. 364.

⁶⁷ Borivoj Lah-Boris, Prva slovenska artiljerijska brigada, Ljubljana 1975., str. 37; Ljudska ptavica-Borba 8. lipnja 1954. g. Tako so govorili naši topovi, Ljubljana 8. lipnja 1954.

⁶⁸ Borivoj Lah-Boris, n. d. str. 37; Lado Ambrožič-Novljan, Gubčeva brigada, n. d. str. 364-365; Petar S. Brajović, Konačno oslobođenje, Zagreb 1983-, str. 197-199-

PARTIZANI S KORDUNA NA ŽUMBERKU I POKUPLJU

TEODOR BULAT-TEŠO

Sredinom travnja 1942. godine prva grupa partizana sa sjevernog dijela Korduna iz sastava 4. bataljona 1. kordunaškoga partizanskog odreda upućena je poslije najneophodnijih idejnopolitičkih, kadrovskih, vojnih i materijalnih priprema na izvršenje zadatka u Pokuplje, odnosno Žumberak. Već trećeg dana po dolasku na područje Jastrebarsko-Zdenčina-rijeka Kupa, grupa je vodila borbu s talijanskom konjicom, nanijela joj osjetne gubitke i uspostavila vezu s komunistima Donje Kupčine i time izvršila prvi dio svoga vojno-političkog plana.

Ovaj događaj ima višestruko značenje s obzirom na mjesto i vrijeme u kojem se odigrao i snage koje su njemu sudjelovale. Dio je ostvarenja strategijske zamisli i odluke vrhovnoga vojnog i političkog rukovodstva NOP-a Jugoslavije, koje je htjelo ravnomjernije razvijati i širiti NOB u Hrvatskoj, posebno u krajevima nastanjenim čisto hrvatskim življem, što je imalo izuzetno značenje za rasplamsavanje oružane borbe. Zbog toga smatram da o prilikama na Kordunu i ovoj prvoj grupi partizana Korduna upućenih u Žumberak treba nešto više reći na ovom eminentnom skupu.

Krajem 1941. godine na Kordunu, Baniji i Lici završena je reorganizacija partizanskih jedinica. Bio je stvoren veliki oslobođeni teritorij koji se uglavnom poklapao s krajevima nastanjenim srpskim stanovništvom.¹

Na istom prostoru boravio je Glavni štab NOV Hrvatske i CK KPH. Bili su organizirani organi narodne vlasti. U svim oslobođenim selima djelovali su NOO-i koje su povezivali općinski i kotarski NOO-i. Djelovale su dobro organizirane organizacije SKOJ-a i AFŽ-a. Bila je organizirana zdravstvena služba i razne komisije u okviru NOO-a. GŠ NOV i PO Hrvatske je 13. prosinca 1941. godine na savjetovanju održanom u selu Zbjegu, uz prisutnost predstavnika partizanskih komandi Korduna, Banije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, analizirao vojno-političku situaciju i izradio operativni plan daljnjih djelovanja partizanskih snaga da bi se oslobođeni teritorij što više i međusobno povezivao. Prema tom planu trebalo je već u prvim mjesecima 1942. godine povezati centralna ustanička područja Like, Korduna i Banije, a zatim njih s Bosanskom krajinom, Slavonijom, Moslavinom, Pokupljeni, Žumberkom i Dalmacijom.

Prvi dio zadatka ostvaren je već krajem siječnja 1942. godine kada je vrhovni komandant Josip Broz Tito pismom istakao zadatke širenja NOP-a s ustaničkog teritorija Hrvatske na cijelu Hrvatsku. Do kraja ožujka 1942. godine stvoreni su široki oslobođeni teritoriji i znatno je porastao broj boraca i partizanskih jedinica u neposrednoj blizini Karlovca, Siska i Zagreba, što je predstavljalo veliku opasnost za tzv. NDH. Stoga je neprijatelj poduzimao niz snažnih akcija i ofenziva na oslobođeni teritorij, koji se mogao sačuvati ne samo borbama na tom teritoriju nego širenjem pokreta u krajeve gdje ga još nije bilo, što je bio glavni cilj strategije druga Tita i Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije.

Početak ožujka partizanske snage na Kordunu narasle su na 2.130 partizana pod komandom Štaba grupe kordunaških partizanskih odreda. „Partizanski

Teodor Bulat-Tešo

odredi su ovdje najorganiziraniji. Prelaz od partizana na vojsku ovdje je najviše izražen. Gotovo je sav komandni i komesarski kadar komunistički. Rad je komesara ovdje najbolji.“²¹ pored toga što su partijske veze funkcionirale iz okupiranih gradova Zagreba, Karlovca, Siska i drugih mjesta s oslobođenim teritorijima ima i obratno, neprijateljeve akcije su bili drastične kako na oslobođeni teritorij tako i za sprječavanje uspostavljanja bilo kakvih kontakata i prodiranja partizanskih jedinica u krajeve naseljenih čisto hrvatskim stanovništvom. Međutim, partizanske jedinice s Korduna izvršile su više akcija na desnoj obali Kupe i na neprijateljsku posadu u Pisarovini, Banskom Kovačevcu, Vukmaniću i drugim selima. Te su akcije imale ne samo vojni uspjeh nego i politički, jer se narod sve više upoznao s NOP-om i pružao mu pomoć. No i pored neposredne pomoći CK KPJ, CK KPH, GŠ NOV i POH, te kotarskih i okružnih komiteta KPH, partijske organizacije u ustaničkim krajevima nisu lako svladavale problem razbijanja granice između hrvatskih i srpskih sela ni utjecaj vodstva HSS-a koji je činio pritisak na hrvatske mase da se ne uključuju u NOP.³ Trebalo je uvjeriti narod u potrebu zajedničke borbe, trebalo je povratiti povjerenje srpskog naroda prema Hrvatima jer su u njemu bili duboki tragovi ustaških zločina i nasilja, a isto tako trebalo je hrvatske mase uvjeriti da partizani nisu samo Srbi, da nisu četnici i da je zajednička borba protiv okupatora i njihovih slugu jedini ispravan put.

O širenju NOP-a neposredno u blizini Zagreba, Siska i Karlovca i o razvoju bratstva i jedinstva dr. Vladimir Bakarić je 20. listopada 1976. u Vjesniku pisao: „Problem je u tome što su granice utvrđivane na odnosima Srbi-Hrvati. U tim je odnosima bilo više međusobnog nepovjerenja nego neprijateljstva. Ali i to nepovjerenje je bilo teško nadrasti, tako da smo bili onemogućeni u stvaranju hrvatskih odreda na tom terenu, pa smo to učinili u susjedstvu, najprije u Žumberku, gdje poslije poraza odreda Matija Gubec 1941. idemo 1942. godine da stvaramo novi partizanski odred, zapravo Žumberačku partizansku četvu, u sastavu 2. operativne zone.“

O širenju NOP-a je - kao i o nizu drugih pitanja - raspravljala i 2. konferencija KPH za okrug Karlovac 12. ožujka 1942. godine u Kladaši. Politički komesar Grupe kordunaških partizanskih odreda Većeslav Holjevac u svom referatu kaže: „Zadaci koje su pred nas danas postavili Vrhovni i Glavni štab nisu malene, ali su one za nas životno pitanje i mi ih moramo izvršiti. Dignuti hrvatske i muslimanske mase u našem okrugu, prenositi borbu na teritorij naseljen hrvatskim i muslimanskim stanovništvom, to je osnovna zadaća koju mi moramo izvršiti. U partizanima se nalaze naši najbolji kadrovi. Oni moraju da dadu sve od sebe za izvršenje tih zadataka. Oni moraju dokazati da su partizani vojska, vojska kojom rukovodi Komunistička partija.“

Već početkom ožujka 1942. godine Glavni štab NOV i PO Hrvatske primio je i drugo pismo Josipa Broza Tita kojim se ponovno skreće pažnja na potrebu širenja borbe na cijelu Hrvatsku. Tito zahtijeva da se, u cilju lakšeg rukovođenja borbom, Hrvatska podijeli na četiri operativna područja s jedinstvenim rukovodstvom za svako područje, a zatim ističe da za područje Varaždin-Brežice-Karlovac-Sisak-Bjelovar treba formirati jedno operativno rukovodstvo sa 3 do 4 partizanska odreda čije jezgro trebaju činiti partizanske grupe prebačene s Korduna, Banije i Like sastavljene od već prekaljenih boraca. Navodi da njihova uporišta trebaju biti u brdovitim predjelima kao što su

žumberačke planine, Bilogora i Ivančica, odakle će moći djelovati na neprijateljska uporišta i komunikacije.⁴

Odlučniji korak u uključivanju hrvatskih krajeva u NOB učinjen je krajem ožujka 1942. godine. CK KPH i GŠH odlučili su da se formiraju posebne partizanske jedinice i da se upute u susjedne neoslobođene krajeve, gdje će pomoći pri stvaranju novih partizanskih odreda. Na Trećem savjetovanju Glavnog štaba Hrvatske, održanom od 8.-11. travnja 1942. godine na Kordunu, konstatirano je da na Kordunu, Baniji i Lici Partija rukovodi NOB-om i da uživa široko povjerenje narodnih masa. „Na Kordunu su partizanski odredi jaki i dobro organizirani. Uticaj Partije je potpuno osiguran. Jedinstvo i odlučnost naroda za borbu dolazi do izražaja na svakom koraku. Omladina se naročito ističe u svojoj borbenosti. Teško je naći omladinca koji se ne osjeća komunistom, dapače tukao bi se ako bi mu se reklo da nije. Na Baniji je masovno raspoloženje isto tako dobro, ali je partijska organizacija mlada. Po naoružanju Lika stoji najbolje, a po borbenosti njihova dva udarna bataljona odskoču od svih naših partizanskih jedinica.“⁵

Glavni štab NOV Hrvatske pristupio je realizaciji Titovih naređenja i svojih planova već sredinom travnja 1942. godine upućivanjem partizanskih jedinica iz Like u njene zapadne krajeve, s Korduna na područje Pokuplja, Žumberka, Bosiljeva i Vukove Gorice i Banije u pravcu Slavonije i Podravine. Tako u izvještaju sekretara Operativnoga partijskog rukovodstva CK KPH od 5. svibnja 1942. godine upućenog CK KPJ piše „Drugovima na Kordunu su postavljeni zadaci da, prvo prebace u hrvatske krajeve jače partizanske jedinice i niz dobrih partijskih aktivista; drugo, da se koncentracijom jačih partizanskih snaga pristupa čišćenju terena; treće, da formiraju KK Karlovac pored MK.“

Tako su s Korduna tijekom svibnja upućena dva voda partizana preko rijeke Mrežnice na područje Bosiljeva, Vukove Gorice i Prilišća i nekoliko desetina boraca preko Kupe na područje Kljuke, draganičke i kupčinske šume.

Pokušao sam veoma kratko, koliko sam ja to mogao, da prikazem što se sve činilo u okvirima naših partijskih i vojnih rukovodstava da se pokret širi sve ravnomjernije širom zemlje. Sada ću više po svojim sjećanjima kazati o grupi partizana koju sam ja s Korduna vodio preko rijeke Kupe u Žumberak.

Naša grupa boraca na put u pravcu Žumberka krenula je iz Sjeničaka, zapravo zaoseka Bjeloši, 15. travnja 1942. godine i u dva prijelaza prebacila se preko rijeke Kupe, te 16. travnja osvanula nedaleko od sela Kupčina u Draganića šumi. Ova jedinica je poznata pod dva imena. Kordunaši su je zvali Tešina grupa po imenu njezina komandira Bulata Teodora-Teše, a u Pokuplju su je nazvali partizanski odred ili partizanska grupa Draganića lug, po mjestu gdje je trebala imati svoju bazu. Neki je još nazivaju desetinom što nije dobro iz više razloga. Prije svega, njoj je bio postavljen daleko veći, složeniji, odgovorniji i delikatniji zadatak nego što ga može imati desetina ili odjeljenje boraca. Ona je imala komandira grupe, zamjenika zapovjednika, političkog rukovodioca, zamjenika političkog rukovodioca, sekretara partijske ćelije i 7 prekaljenih i probranih partizana. To je zapravo bila kadrovska, borbena udarna grupa koja je mogla brzo prerasti u jedinicu većega formacijskog sastava i izvršavati složenije političke zadatke bez duže povezanosti za pretpostavljenu komandu. Gotovo svi njeni borci bili su prije toga na komandnim dužnostima, a komandir grupa bio je komandir čete.

Teodor Bulat-Tešo

Njezin osnovni zadatak bio je vojno-političke naravi, te da čestim pokretima danju i noću djeluje brzinom, iznenadnim akcijama po neprijateljskim objektima, komunikacijama, manjim neprijateljskim posadama, da sprečava slobodno kretanje neprijateljskih agenata i vojnika i da onemogućava hapšenja komunista i simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta. Stalno prisutna - ona je objašnjavala ciljeve narodnooslobodilačke borbe, razobličavala neprijateljsku propagandu i stvarala sve pogodnije uvjete za pridobivanje ljudi na stranu NOP-a.

Odmah po dolasku u Pokuplje nastale su ozbiljnije teškoće koje su mogle završiti negativno. Grupa nije imala vodiča, nije poznavala teritorij, nije je dočekala partijska veza, a i klimatološki i orološki uvjeti bili su nepovoljni. Šume velikog drveća neolistale i providne, teren podvodan, kanali i šančevi puni vode, mjestimično snijeg, hladna kiša, a borci bez zaštitne odjeće i s minimalnim zalihama hrane. Da bi nevolja bila još veća, u našem sastavu na odgovornom političkom mjestu nalazio se Franjo Kurelac, ustaški agent, što mi tada još nismo znali. Zahvaljajući njemu oružnici iz Draganića već sutradan po našem dolasku znali su za nas. Tri noći i 3 dana pokušavali smo uspostaviti vezu s komunistima iz Donje Kupčine, ali kako to nismo uspjeli odlučili smo po noći prijeći preko putno-željezničke komunikacije Zagreb-Karlovac i otići na Žumberak. Međutim, morali smo nakon neprekidnog kretanja predahnuti, odmoriti se i osušiti. Smjestili smo se u jednu svinjarsku kućicu u Cvetkovića šumi. Naš politički rukovodilac, spomenuti Kurelac, javio se dobrovoljno da ode u selo Draganić i prikupi nešto hrane. Dvojica naših boraca postavljeni su na rub šume da promatraju okolicu i Kurelcu pomognu donijeti hranu. Pored kućice nalazio se naš stražar i negdje iza podneva primijetio je talijansku konjicu na oko 50 metara od nas i poviknuo: „Drugovi, vojska!“ Čuvši to zapovijedao sam „k oružju“. Talijani su znali gdje smo. Kretali su se u dvije kolone u namjeri da nas opkole, zarobe ili unište. Do naše kućice doveo ih je jedan pastir koji je dobro znao teren i našu bazu. Mi smo prvi otvorili vatru i iznenadili Talijane. Nakon žestoke i kratkotrajne borbe većina naših boraca uspjela je pod vatrom izvući se i pregaziti, zapravo preplivati obližnji potok, i u gustom šumi na drugoj strani zauzeti položaj i dalje tući neprijatelja. Talijani su uspjeli iz kućice odnijeti neke naše stvari, šinjele, torbice i vojničke torbe, zapalili su kućicu i ubili seljaka Mirka Mikulića iz Donje Kupčine koji se s nama slučajno našao, te se povukli u Jastrebarsko.

Ovo je bila prva borba partizana s neprijateljem na ovom teritoriju, ali i prva oružana borba naše grupe na postavljenom zadatku. Borba je pokazala sve borbene odlike i moralnu snagu boraca, ali i ozbiljnije slabosti u izboru terena za baziranje i opstanak grupe u to godišnje doba. Već ovaj prvi sukob s neprijateljem potvrdio je da nije uvijek presudno za uspjeh u borbi imati povoljan odnos snaga i tehničku opremljenost, te vatrenu nadmoć, jer je to u ovom slučaju i mnogim drugim slučajevima uvijek bilo na strani neprijatelja, pa ipak on nije mogao postići željeni cilj. Pokazalo se da ni odnos snaga 30 : 1 u korist neprijatelja, kakav je bio u ovom slučaju, ne jamči sigurnu pobjedu. Ovaj sukob donio nam je radost, jer smo se već sutradan nakon borbe s Talijanima sastali s komunistima Donje Kupčine, što je za ostvarivanje našeg zadatka bilo od odlučujućeg značaja.

Od njih smo saznali sve o talijanskoj konjici s kojom smo se borili prethodnog dana. Čuli smo da ih je bilo oko 300 vojnika, da su došli iz Jastrebarskog, da su

Teodor Bulat-Tešo

imali 10 mrtvih i nekoliko ranjenih vojnika i 4 ubijena konja. Ta vijest, kao i podatak o povoljnim komentarima naroda okolnih sela, posebno su nas razveselili. Drugovi su nas odveli u selo Donja Kupčina i smjestili u zaselak Petričko Selo u kojem je bilo simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta. Nakon kratkog predaha i bogate večere koju su nam pripremili domaćini, razgovarali smo o prelasku preko rijeke, o teškoćama uspostavljanja veze i baziranju naših grupa na ovom terenu.

Naš uspjeh u borbi s Talijanima mnogo je ohrabrio narod, a nas oduševila radost mještana i zanimanje kojim su pratili naše izlaganje. Više se nismo osjećali usamljeni i bespomoćni. Razgovarali smo o uspostavljanju veze sa Žumberkom, sa zapovjedništvom našeg 4. bataljona 1. KPO, te o nizu drugih pitanja vezanih za naš zadatak. Dogovorili smo se sljedeće:

1. Uspostaviti sigurnu i stalnu vezu između naše grupe Donja Kupčina i Korduna i s druge strane sa Žumberkom.
2. Započeti odmah napade na manje posade na komunikaciji Jastrebarsko-Zagreb.
3. Grupu ojačati novim borcima.

Komunisti iz Donje Kupčine preuzeli su svoj dio obveza. Zamjenik komandira je preuzeo komandu, a ja sam otišao na referiranje u Štab 4. bataljona. U Štabu sam pored komandanta bataljona Nikole Vidovića zatekao i operativnog oficira Grupe kordunaških odreda Miloša Šumonju. Nakon razgovora odobren nam je plan prijelaza iz Pokuplja u Žumberak, dano nam je pojačanje od 5 boraca i za političkog rukovodioca grupe postavljen je - umjesto odbjeglog izdajnika Kurelca - Nikola Ladišić, dotadašnji sekretar ćelije, a ranije delegat voda.

Potkraj travnja 1942. pojačana grupa s vodičem krenula je put Žumberka. Borci su prešli prugu između Cvetkovića i Domagovića, predahnuli iznad sela Petrovine, zatim noću produžili dalje i zadržali se nekoliko dana u jednoj klijeti u blizini sela Paljuge. Nakon toga stigli smo i u Žumberak u selo Pečno gdje smo s okupljenim narodom proslavili 1. svibnja, praznik radnog naroda. Tako smo zahvaljujući prijateljskom odnosu naroda Pokuplja, svestranoj i svesrdnoj pomoći komunista toga kraja, uspješno stigli u Žumberak.

O tome kako je našu grupu prihvatio narod Pokuplja i Žumberka obaviješten je OK KPH za Karlovac koji u vezi s tim piše i OK KPH za Baniju: „Politička situacija, naročito u hrvatskim selima, sve je povoljnija, partizani su u hrvatskim selima dobro primljeni, a partijske organizacije ojačale.“

S vojno-političkog aspekta su više komande na Kordunu veoma povoljno ocijenile prve rezultate političke akcije i borbene aktivnosti.

Organizacijski sređeni i brojčano ojačani, nastavili smo borbene akcije i političku aktivnost na području Žumberka. U prvo vrijeme štitili smo simpatizere NOP-a od oružnika i ustaških agenata koji su se do tada slobodno kretali po selima i terorizirali seljake. Prvu akciju izveli smo u selu Slavetiću. Tu smo uhapsili ustaškog tabornika, agenta, ogorčenog neprijatelja NOP-a i srpskog naroda. Kod njegove kuće pronašli smo veću količinu opljačkane robe s Korduna. Zatim je uslijedio naš napad na oružnike u Budinjaku koje smo prisilili da se povuku u Stojdragu

1 tako proširili poluoslobodeni teritorij.

U naše redove stupili su novi borci iz okolnih sela, te Zagreba, i pristigla je grupa iz Hrvatskog zagorja. Tako smo već u prvoj polovici svibnja 1942. godine bili

Teodor Bulat-Tešo

ojačani za novih 14 boraca među kojima je bilo i onih iz razbijenog Odreda Matija Gubec.

U svojim sjećanjima Milka Kufrin je u Zborniku 3 Historijskog arhiva Karlovac, na str. 1121 zapisala: „Prvih dana mjeseca maja Markičin (Marko Čučić-Markičin, prvi partizanski kurir na Žumberku) nas je sretno doveo u Žumberak i spojio sa grupom Teše Bulata u logoru kraj Pogane jame. Svi smo bili sretni što je uspjele spajanje grupe već prekaljenih boraca Srba s Korduna, koji su došli u Žumberak i Pokuplje da pomognu širenju NOB-a u tim krajevima, i grupe boraca iz Zagreba i okolice koji će zajedničkim snagama tući neprijatelja i pokazati da ne može uspjeti njihov pakleni plan izazivanja bratoubilačke borbe Srba i Hrvata u tim krajevima.“

Nakon kraćeg vremena formirali smo četetu. Ona je imala komandu i 3 voda. Komandir čete i komandiri vodova bili su iz prve partizanske grupe s Korduna. Već u drugoj polovici lipnja 1942. godine u sastav naše čete došla je i druga grupa boraca s Korduna rukovođena Grgom Milašinčićem, koja je također u travnju iz pravca Perjasice prešla rijeku Mrežnicu, šumu Mašnik, D. Dubrave, Ponikve i zadržala se neko vrijeme na području Bosiljeva i Vukove Gorice. Dolaskom ove grupe i priljevom novih boraca naša je četa ojačala na 90 ljudi. Negdje u isto vrijeme u Slavoniju je došla Banijska proleterska četa jačine 67 boraca pod komandom već legendarnog junaka Banije Nikole Demonje. Sredinom svibnja s Banije su upućene dvije grupe boraca u Posavinu. One su poslužile kao jezgro za formiranje 6. bataljona partizanskog odreda Banije u Slavoniji srpnja 1942.

Na područje Pokuplja upućena je nova grupa boraca s Korduna, koja je 17./18. svibnja prešla rijeku Kupu i djelovala pod imenom Kljuka.

Te i sve druge jedinice koje su dolazile u međurječje Kupa, Sava, Drava davale su svoj doprinos realizaciji naređenja Vrhovnog štaba i druga Tita iz siječnja 1942. godine i predstavljale su osnovu za širenje ustanka u karlovačko-sisačkoj i zagrebačkoj regiji.

„Prodor partizanskih udarnih grupa preko Save i Kupe na teritorij II. i III. operativne zone, gdje nije bilo partizana, pokazao nam je siguran put za daljnji rad i proširenje NOB-a, pokazao nam je da je moguće pokrenuti hrvatski narod protiv okupatora i izdajnika oko Siska, Karlovca, Jastrebarskog, Pisarevine i drugih mjesta, te da u tim sektorima imamo široke mogućnosti mobilizacije i stvaranja partizanskih odreda. Sve naše grupe imale su sjajne rezultate, naročito kordunaške udarne grupe preko Kupe koje su prerasle već u čete,“ pisao je u svom izvještaju politički komesar 1. operativne zone srpnja 1942. godine, Glavnom štabu NOV i PO-a Hrvatske. Naša četa djelovala je na cijelom području Žumberka i dijelu Prigorja po vodovima. Njezin jedan vod od 20 boraca izvršavao je zadatke na komunikacijama u neposrednoj blizini Zagreba, Zdenčine i Jastrebarskog, a ostali vodovi izvodili su borbene i političke akcije u mjestima i selima Žumberka. Navedeni vod prvo je likvidirao dvojicu ustaša u Klinča Selu od kojih je jedan bio tabornik i poznati nasilnik, zatim je likvidiran ustaški tabornik koji se upravo spremao da pohapsi 16 obitelji u Okiću. U Rakitju je likvidiran funkcionar HSS-a, tada ustaša, i dvojica u Horvatima. Izvršena je uspješna diverzija na pruzi u blizini željezničke postaje Zdenčina. Tom prilikom prevmula se lokomotiva i nekoliko vagona. Zapaljene su općinske zgrade u Desincu i Klinča Selu. Razoružana je

Teodor Bulat-Tešo

seoska straža u Petrovini, te zapaljena općinska i poštanska zgrada u Hrvatskom Leskovcu zarobljeno je 9 domobrana i na željezničkoj postaji uništene instalacije i signalizacije.

U isto vrijeme drugi vodovi naše čete na području Žumberka razvili su svoju političku djelatnost i izveli nekoliko oružanih akcija. Sve je to rezultiralo priljevom novih boraca i sve tješnjom vezom naroda i partizana.

U drugoj polovici svibnja 1942. godine uspostavili smo vezu s partizanima Slovenije na Gorjancima. U isto vrijeme uspostavljena je stalna veza komunista Žumberka, Pokuplja i Samobora sa zagrebačkom partijskom organizacijom. Veze preko rijeke Kupe s Kordunom dobro su funkcionirale. To je omogućilo priljev novih boraca, slobodnije kretanje partijskih aktivista i povezivanja NOP-a na sve širem području. Tako postignuti rezultati sredinom 1942. godine u ovim krajevima, u neposrednoj blizini Zagreba zadavali su sve veći i veći strah neprijatelju. On je poduzimao sve da uništi NOP na ovom teritoriju, ali to više nije uspijevaao iako je imao nadmoćne oružane snage i agente koje je uvijek koristio, a naročito onda kada nas nije mogao uništiti oružanom silom.

U susjedstvu Žumberka, u Pokuplju, sredinom lipnja brojčano je ojačala i grupa Kljuka, prerasla je iz voda u četu jačine 110 boraca, a zatim u bataljon koji je bio jednako popularan kod boraca i naroda Korduna i Pokupskog. Narastanje partizanskih jedinica omogućilo je da se na području Žumberka i Pokuplja formira Žumberačko-pokupski partizanski odred. „U cilju ubrzanja, povećanja partizanskih jedinica u II. operativnoj zoni i ubrzanja organizacionog obuhvaćanja narodnog ustanka toga kraja, formirat će Kordunaška grupa NOP odreda, odred sa sektorom djelovanja u kotarevima Samobor, Jastrebarsko, Karlovac - sjeverno od Kupe, Pisarevina, Velika Gorica te okolini,“ piše, u naredbi broj 12 komandant Glavnog štaba Hrvatske od 2. srpnja 1942.⁶

Već u prvoj polovici srpnja 1942. godine na Kordunu je od proleterskih četa Korduna, formiran bataljon jačine od 125 boraca s bogatim ratničkim iskustvom. Za njegova komandanta postavljen je jedan od najvještijih i najhrabrijih boraca Miško Breberina, a za političkog komesara Milan Foršt. Bataljon je nosio naziv Josip Kraš. Određena je Komanda Žumberačko-pokupskog odreda, za čijeg je zapovjednika postavljen Slavko Klobučar-Čort, a političkog komesara Boris Balaš-Boca, poznati borac, revolucionar. Novoformirana komanda odreda s Bataljonom Josip Kraš došlo je s Korduna preko Pokuplja u Žumberak 16./17. srpnja 1942. godine. U sastav ovog bataljona ušla je naša četa, a u sastav odreda i Bataljon Kljuka. Na putu za Žumberak, u borbi s neprijateljem u Petrovini, poginuo je komandant Slavko Klobučar-Čort. Pavelić je brzo saznao da se na području Žumberka nalaze jače partizanske snage i naredio da se unište partizani Žumberka u neposrednoj blizini Zagreba.

Međutim Glavni štab NOV Hrvatske upućuje nove snage u pravcu Žumberka. Tako 23./24. kolovoza 1942. godine novoformirana 1. kordunaška brigada (IV. brigada) pod komandom Nikole Vidovića odlazi s Korduna u pravcu Žumberka. U Jastrebarskom oslobađa 727-ero srpske djece iz zloglasnog logora i odvodi ih u pravcu Žumberka i dalje u krajeve iz kojih su potjecala, na područje Korduna, Banije i Kozare.

Akcije ove brigade i Žumberačko-pokupskog odreda na području Žumberka i njihova suradnja s partizanima Slovenije imale su izuzetan značaj za daljnji razvoj NOB-a u ovim krajevima.

Teodor Bulat-Tešo

Već 22. rujna 1942. godine s Korduna, iz pravca Perjasice, preko rijeke Mrežnice, Dubrava i Ponikava u Bosiljevo je došao i 1. proleterski bataljon Hrvatske s komandantom i političkim komesarom II. operativne zone. U Bosiljevu su se – poslije uništenja neprijateljske posade - proleter i sastali s borcima 4. kordunaške koji su se vraćali iz Žumberka i s delegacijom slovenske Brigade Matija Gubec. Izvršili su pozdravni mimohod štabu 2. operativne zone i narodu Bosiljeva, te izmijenili borbena iskustva.

Izvođenjem akcija na putu prema Žumberku borci 1. proleterskog bataljona već 30. rujna stigli su u selo Lović Prekriški na Žumberku. Borbenim i političkim akcijama te dolaskom članova Štaba 2. operativne zone, učinjen je znatni napredak u daljnjem učvršćivanju NOP-a u međurječju Kupa-Sava-Drava, a Žumberak je postao značajno poprište borbi protiv okupatora i kvislinga. Pokret se sve više povezuje s partizanskim jedinicama u Moslavini, Kalniku i sve čvršćim i jačim vezama s komunistima u okupiranom Zagrebu. Sve je to stvorilo povoljne uvjete za formiranje 13. proleterske brigade Rade Končar 7. studenog 1942. godine u selu Gornji Sjeničak, na Kordunu. Odmah po formiranju, noću 13./14. studenog 1942., Brigada se prebacila preko rijeke Kupe u Donju Kupčinu, a zatim u stalnim sukobima s neprijateljem došla na područje Žumberka.

Kako su se razvile naše partizanske jedinice, tako je naša partizanska grupa s Korduna prerastala u četu i nakon tri mjeseca samostalne djelatnosti ušla u sastav Bataljona Josip Kraš.

Na kraju možemo zaključiti:

1. Prva partizanska grupa je za nepuna tri mjeseca izvela više od 20 borbenih akcija, ubila više neprijateljskih vojnika i ustaških agenata, izvela nekoliko diverzija i spalila nekoliko neprijateljskih objekata.
2. Često je bila u okršaju s jačim neprijateljskim snagama, ponekad im na dohvat ruke. Međutim, nitko se neprijatelju nije predao, niti se dao zarobiti. Uvijek su borci bili prisebni, snalažljivi, hrabri, odvažni i precizni u gađanju. Borci su s narodom svakim danom uspostavljali sve prisnije kontakte. To je našoj partizanskoj grupi omogućilo da se za cijelo vrijeme samostalnih akcija održi, proširi i ojača na ovom području, u neposrednoj blizini centra marionetske tvorevine tzv. NDH i ustaške strahovlade u Zagrebu.
- 3- Pripadnici grupe i jedinice održavali su neprekidno kontakt s komunistima i narodom, neposredno su bili agitatori i propagatori i politički djelovali, održavali skupove i zborove objašnjavajući narodu ciljeve NOB-a, te ukazivali na svu nevolju koju je našim narodima donio talijansko-njemački okupator, kao i besmislenost politike HSS-a i izdajničko držanje njegova rukovodstva, zločinačko ponašanje ustaša i neminovnost propasti njemačkog i talijanskog agresora i njegovih slugu. To je otvaralo nove vidike i ukazivalo na perspektivu naše borbe, što je mnogo pomagalo humanistima i simpatizerima NOP-a u razvijanju agitacije i pridobivanju ljudi za pokret, odnosno u stvaranju i jačanju organa narodne vlasti, narodnooslobodilačke fronte, omladinskih organizacija i AFŽ-a.
4. Svojom stalnom prisutnošću i borbenim djelovanjima borci su osiguravali funkcioniranje partijskih i partizanskih veza na liniji Zagreb-Žumberak-Pokuplje-Kordun i obrnuto, te Bela krajina-Žumberak. Osiguran je stalni protok naređenja partizanskih komandi, političkih rukovodstava i omogućen lakši odlazak u partizane iz Zagreba i drugih okupiranih mjesta.

Teodor Bulat-Tešo

5. Naša partizanska jedinica bila je siguran konačar i oslonac prvoj većoj jedinici koja je došla s Korduna u Žumberak, Bataljonu Josip Kraš u čiji je sastav ušla, a zajedno s njim i svim ostalim jedinicama i komandama te članovima Vrhovnog štaba NOV i POJ, članovima GŠ Hrvatske, CK KPJ i CK KPH širila i učvršćivala NOP.

6. Po našem dolasku u Pokuplje i Žumberak, uz pomoć tamošnjih komunista i aktivista, započela je oružana borba protiv okupatora i njihovih slugu i izvan Korduna pružena još veća pomoć u širenju ustanka u hrvatskim krajevima za zajedničku i jedinstvenu partizansku Hrvatsku, što je predstavljalo i posrednu pomoć narodu Korduna i drugim ustaničkim krajevima u Hrvatskoj koji su do tada bili izloženi stalnim neprijateljskim ofenzivama, ustaškim zvjerstvima i uništavanju.

Prisutnost partizana i njihovi postupci brzo su razobličavali ustašku propagandu i mijenjali sliku o partizanskoj vojsci. Partizani su brzo stekli simpatije naroda koji im je pružio pomoć, naročito u hrani i prokazivanju ustaša i ustaških agenata.

Pri polasku s Korduna dali smo obećanje komandantu 4. kordunaškog bataljona Nikoli Vidoviću, i zakleli se među sobom, da ćemo izvršiti postojeći zadatak i mi smo ga uz pomoć komunista i naroda Pokuplja, Žumberka i Zagorja u potpunosti ispunili.

Tako su u drugoj polovici 1942. godine stvoreni još čvršći temelji za širenje NOP-a i veće mogućnosti za organiziranje i proširivanje mreže NOO-a i drugih antifašističkih organizacija u ovim krajevima.

Opombe

¹ ZB.NOR, tom V, knj. 3, str. 413

² ZB,NOR, tom V, knj. 3, str. 421-422

³ ZB,NOR, tom V, knj. 3, str. 382-387 i ZB NOR, tom V, knj. 4, str. 188-197

⁴ ZB,NOR, tom V, knj. 3, str. 14

⁵ HAK, f. CK KPH, kut. 2, dok. 51

⁶ ZB. NOR. tom VII. str. 241

Milan Žeželj
komandant 13. proleterske brigade "Rade Končar"
Narodni heroj

Franjo Knebl
Politkomesar 34. udarne divizije NOV i POH
Narodni heroj

Tešo Bulat
komandir 1. Žumberačke čete

Večeslav Flores
komandir partizanskog odreda "Matija Gubec"
u Žumberku, ljeto 1941. godine

**LIKVIDACIJA VOJNE JEDRILICARSKE ŠKOLE NDH
I ZDRAVSTVENE STANICE U SV. NEDJELJI
(KOD ZAGREBA) SVIBNJA MJESECA 1943. GODINE**

VERA I MILJENKO LIPOVŠČAK

UVOD

O akciji 13- proletherske udarne brigade Rade Končar na garnizon i aerodrom u Sv. Nedjelji, kojom prilikom je likvidirana vojno jedriličarska NDH i zdravstvena stanica, koja je kompletna prenesena na slobodni teritorij Žumberka, pisano je nekoliko puta, i to ponajviše povijesno-beletristički. Ona nije nepoznata ni povjesničarima NOR-a, a ni široj javnosti.

Međutim, osjetili smo potrebu da živi sudionici akcije na osnovi svih postojećih dokumenata još jednom obrade akciju i posebno rasvijetle onaj njezin dio koji je manje poznat, a koji je ustvari omogućio Brigadi da je u neposrednoj blizini Zagreba izvede uspješno bez borbe i bez ijednoga opaljenog metka. Riječ je o pripremama za akciju i sudjelovanje u njezinom izvršenju članova KPH i simpatizera NOB-a s terena KK KPH Samobor, bez čije suradnje se ona ne bi mogla izvršiti.

Bila je to tipična partizanska akcija, pripremana izvan neprijateljskog garnizona i unutar njega. Izvršena je u pravo vrijeme, u jeku 5. neprijateljske ofenzive, kada je Vrhovni štab NOV i POJ tražio da se radi pritisak na neprijatelja oko njegovih glavnih uporišta i kada je neprijateljska propaganda svim sredstvima pisanog i govornog medija tvrdila da je NOVJ uništena i da su se samo manje grupice probole u pravcu istočne Bosne.

PRIPREME ZA AKCIJU NA TERENU

Partijski rad na terenu KK KPH Samobor, koji je naročito uzeo maha krajem 1942. godine, ima svoje duboke korijene iz predratnog vremena, a posebno od 1941. godine. Na primjer: članovi partijske organizacije iz Novaka¹ bili su 1941. u jednoj od udarnih grupa koje su trebale osloboditi zatočene komuniste u Kerestincu. Zatim su u drugoj polovici 1941. na svom terenu uspješno skrivali ilegalce² koji su se zbog provala morali skloniti iz Zagreba i tu su čekali da se formira prvi partizanski odred na Žumberku. Nadalje 17. ožujka 1942. pri formiranju 1. zagorske partizanske jedinice, povjerene su im najodgovornije funkcije: komandant je postao Ivan Sokolčić, a politički komesar Ivan-Pavao Videković. Potkraj ožujka 1942. Sokolčić je prešao iz Zagorja s jednim vodom Zagorske partizanske čete na Žumberak i tu bio ranjen. U početku svibnja 1942. pridružio se svojim vodom grupi od 16 partizana koje su iz Korduna doveli na Žumberak Tešo Bulat i Milka Kufrin.³ Od tih dviju grupa formirana je partizanska četa na Žumberku u kojoj je Tešo Bulat bio komandir, Ivan Sokolčić komesar, a Milka Kufrin zamjenik političkog komesara.

Sokolčić ostaje na Žumberku sve do druge polovice 1942. kada na terenu kotara Samobor djeluje kao partijski radnik.

Vera i Miljenko Lipovšćak

Jedan od glavnih punktova ilegalnog rada Ivana Sokolčića Fabijana bila je Zdravstvena stanica Sv. Nedjelja koju je vodila Vera Čegec.³

U jesen 1942. premješten je iz Sarajeva, gdje je bio upravnik i nastavnik jedriličarske škole, u Vojnu jedriličarsku školu u Sv. Nedjelji Miljenko Lipovšćak za nastavnika visokosposobnog jedrenja. On je od srpnja 1941. bio član KPH.⁴ Povratkom u Zagreb pokušao je uspostaviti svoju staru partijsku vezu, što mu nije uspjelo, ali je preko Vere Čegec uspostavio vezu s Fabijanom Ivanom Sokolčićem odnosno s KK KPH Samobor (u drugoj polovici mjeseca prosinca 1942). Od prvih sastanaka s Fabijanom počinju ustvari dogovori i pripreme za predaju vojne jedriličarske škole i zdravstvene stanice NOVH.

Imajući iskustva, kada zbog provale vojno-partijske organizacije u Sarajevu, siječnja 1942. godine, nije likvidiran aerodrom Rajlovac, Lipovšćak se s Fabijanom dogovorio da se sve pripreme obave u najstrožoj konspiraciji. O pripremama za predaju garnizona je uz njih dvojicu, bio upoznat do posljednjeg trenutka samo drug Marko (Belinić), komesar 2. operativne zone, kao najodgovorniji partijski funkcionar u toj regiji Hrvatske.

Drugo u KK KPH Samobor, a preko njih Okružni komitet KPH za Žumberak i Pokuplje, upoznati su samo toliko da se održava veza s grupom oficira u garniziju Sv. Nedjelja, od kojih će se moći uskoro formirati partijska organizacija.⁵

U garnizonu Sv. Nedjelja bio je nastavnik jedrenja Alojz Petrin s kojim je Lipovšćak 1941. godine obavljao razne partijske zadatke.⁶

U prvo vrijeme njih dvojica nastavljaju rad pod neposrednim rukovodstvom Fabijana. Od veljače, kada je Jovo Arežina nastavnik letenja u školi primljen za kandidata KPH, formira se partijska ćelija. Uz pripreme za predaju garnizona svaki je bio zadužen za rad s nekim od simpatizera NOB i za nabavke materijala koji je tražio Fabijan.⁷

U tijeku priprema Vera Čegec bila je pored ostalog zadužena da radi s liječnicima-simpatizerima koji su dolazili na rad u stanicu i da nabavlja potrebne količine lijekova i zavojnog materijala,⁸ koje je predavala Fabijanu.

Do početka travnja mjeseca potpuno su završene sve pripreme za likvidaciju garnizona i zdravstvene stanice. Fabijan je poslije toga s prijedlogom za izvođenje otišao u II. operativnu zonu, gdje je početkom travnja⁹ u Kunčanima (općina Radatovići) u štabu održan sastanak kojem su prisustvovali: Marko Belinić, komesar zone, Lutvo Ahmetović-Miško, sekretar OK KPH za Žumberak i Pokuplje, Alojz Valečić, član OK KPH Žumberak i Pokuplje i Ivan Sokolčić-Fabijan, član KK KPH Samobor. Usvojen je Fabijanov prijedlog da se izvede akcija u neposrednoj blizini ustaških uporišta, ali tako da ne bude intervencije s njihove strane.

Odlučeno je da akciju uz pomoć ilegalaca u garnizonu i zdravstvenoj stanici, te terenskih radnika KK KPH Samobor izvede 13. proleterska udarna brigada Rade Končar po povratku s pohoda u Sloveniju.¹⁰

Za vrijeme Fabijanove odsutnosti održavao je vezu s ilegalcima u garnizonu Ivan Dekanić Bartol¹¹, njegov zamjenik na tom terenu, koji je svojim radom mnogo doprinio uspjehu cijele akcije.

U početku svibnja ustaška policija je uhapsila Alojza Petrina,¹² zbog čega je trebalo ubrzati akciju. Međutim, o tome je konačnu odluku trebao donijeti Štab II. operativne zone.

Taj se trenutak poklopio i sa zahtjevom Vrhovnog štaba NOV i POJ da se hitno napadaju i neprijateljska uporišta i komunikacije u neposrednoj blizini njegovih

Vera i Miljenko Lipovšćak

glavnih baza, kako bi se smanjio pritisak na glavninu snaga NOVJ koje su se tada u V. ofenzivi probijale iz obruča na Sutjesci. Osim toga 13. proleterska brigada, koja je bila predviđena za izvršioca akcije, vratila se iz Slovenije na Žumberak. Tako su ostvareni uvjeti za napad.

ORGANIZACIJA AKCIJE

U zapovijedi za likvidaciju Vojne jedriličarske škole i aerodroma u Sv. Nedjelji, koju je izdala II. operativna zona, bilo je osnovno neprijatelju zadati udarac na prilazima njegovoj glavnoj vojnoj i administrativnoj bazi Zagrebu i to po vrlo osjetljivom objektu za daljni razvoj njegova zrakoplovstva, Vojnoj jedriličarskoj školi, koja je prema njemačkom receptu obučavala nove vojne pilote. Trebalo je napasti strelovito, uz punu koordinaciju Brigade i terenaca izvana, te članova Partije i simpatizera NOB-a unutar garnizona. Akcija je zamišljena na partizanski način. Prije svega iznenaditi neprijatelja, na prijevaru razoružati stražu, ostale domobrane zarobiti na spavanju i ne dopustiti da dođe do borbe.

Zbog blizine neprijateljskog garnizona, naročito Kerestince udaljenog od Sv. Nedjelje 3 km, a u kojem je bio bataljon ustaša i baterija topova, te Samobora udaljenog 4 km s jakom ustaško-domobraskom posadom i 2 tenka, nije se smjelo dopustiti da dođe do bilo kakvog otpora. Neprijatelj je mogao intervenirati u roku od 15-20 minuta. Stoga se trebalo prema tim uporištima, kao i prema Zagrebu udaljenom svega 17 km, osigurati jačim snagama i prekinuti sve telefonske veze Sv. Nedjelje s njima.

Uz to, da bi se izvukao dragocjen plijen na Žumberak bilo je potrebno osigurati komunikaciju za povlačenje: Molvice - Sv. Martin - Purgarija - Plešivica - Sv. Jana

- Slavetić - Pribić, paralelno s magistralnom komunikacijom Zagreb-Karlovac, na udaljenju 4-5 km od nje. Najveća mogućnost intervencije neprijatelja na komunikaciju postojala je iz garnizona Samobor cestom za Sv. Martin-Zdenčinu, zatim iz Samobora preko Ruda na s. Plešivicu, a iz garnizona Jastrebarsko cestom za Sv. Janu i dalje za s. Plešivicu. Svaki pokušaj neprijatelja trebalo je spriječiti jačim zasjedama. Za akciju je određena kompletna 13. proleterska brigada i jedan bataljon ŽPO. U zapovijedi od 27. 4. 1943. naređeno je Brigadi da razoruža posadu u Sv. Nedjelji, da zapali hangare, avione i jedrilice na letjelištu, da zapali dvorac u Brezovici (Sv. Nedjelja) i općinu, da evakuira oružje, municiju i ostalu vojničku opremu, te sanitetski materijal i ostalu medicinsku opremu iz tamošnje zdravstvene stanice. Zadatak da se izvrši noću od 28. na 29. svibnja 1943. g-

Bataljon ŽPO iz Višoševićima i Pećna određen je za demonstrativne napade na ustaška uporišta Kalje i Novo Selo za vrijeme akcije Brigade na Sv. Nedjelju.¹³

Štab brigade je istog dana pozvao štabove bataljona, s njima razradio akciju i izdao zapovijed¹⁴ da 3. bataljon razoruža i zarobi domobrane i pitomce jedriličarske škole, a zatim zapali hangare, avione i jedrilice na aerodromu.

2. bataljon dobio je zadatak da jednom četom osigura komunikaciju prema Samoboru i evakuira zdravstvenu stanicu, drugom četom daje osiguranje prema Kerestincu i jednim vodom prema Kalinovici. Po likvidiranju neprijatelja u garnizonu Sv. Nedjelja 3. bataljon treba da zapali dvorac¹⁵ i općinu. 1. bataljon je dobio zadatak osiguranja od mogućeg napada iz Samobora i Jastrebarskog. U zapovijedi su štabovi bataljona informirani da će istodobno s napadom Brigade

Vera i Miljenko Lipovšćak

na Sv. Nedjelju bataljon Žumberačko-pokupskog NOP odreda demonstrirati napad na neprijateljska uporišta u Kalju i Novom Selu.¹⁶

Fabijan je na terenu uz pomoć Bartola obavio sve pripreme za akciju. Formirao je tri udarne grupe. Prva je imala zadatak presjeći telefonske veze između Sv. Nedjelje i Kerestince, i između Kerestince i Zagreba. Druga: između Sv. Nedjelje i Zagreba, te Sv. Nedjelje i Samobora. Uz tu da poruši stup električnog dalekovođa između Zagreba i Samobora kod Sv. Nedjelje.

Treća grupa trebala je dati vodiča četama 2. i 3. bataljona i ostatkom grupe mobilizirati seoska kola za odvoz zaplijenjenog materijala. Bilo je predviđeno da se iz Sv. Nedjelje i sela Molvice mobilizira oko 20-25 kola. Smatralo se da će to biti dovoljno uz dva poluteretna i dva putnička automobila koji su postojali u školi.

I na kraju Fabijan je odlučio da s Bartolom i jednim omladincem kao kurirom bude stalno uz štab Brigade.

Situacija grupe ilegalaca u školi, s obzirom na zadatke koje je trebala izvršiti u akciji, bile je otežana.

Petrin je bio u ustaškom zatvoru,¹⁷ a Arežina još na dopustu u Sarajevu, tako da je ostao samo Lipovšćak s jednim simpatizerom, natporučnikom Ivanom Veble.¹⁸ U njega se, zbog njegova poštenja i iskrenosti, moglo potpuno pouzdati. Njih dvojica morali su sami izvesti akciju.

Za točan dan i vrijeme izvršenja akcije saznali su Miljenko i Vera Lipovšćak od Fabijana 26. 5. 1943. Bilo je to dovoljno da se prema ranije utvrđenom planu s Vebleom razrade detalji. Prije svega uređeno je da Veble bude toga dana dežurni. Zatim je napravljen detaljan nacrt garnizona u Sv. Nedjelji i aerodroma sa svim objektima: bunkerima, rovovima, i stražarskim mjestima. Dogovoreno je da obojica zatraže da budu formalno zarobljeni od strane partizana kako im ne bi stradale obitelji u Zagrebu. Ustaše su sve obitelji suradnika partizana slali u logor Jasenovac. Isto je dogovoreno za Veru Lipovšćak (ranije Čegec), čija su braća bili suradnici NOP-a u Zelini (kod Zagreba). Poslije "hapšenja" u kasarni Veble je trebao s desetinom partizana autom otići na aerodrom i smijeniti stražu, a Lipovšćak se staviti Štabu Brigade na raspolaganje.

Veble i Lipovšćak su iz garnizonskog magazina uzeli desetak domobranskih odijela, i autom ih odnijeli na ugovoreno mjesto za borce koji su trebali doći cestom Od Kerestince i razoružati stražu u garnizonu.

Zatim je u kancelariji škole napravljena potvrda da je školi potreban jedan "gestetner" aparat za umnožavanje s 1000 kom matrica i 10.000 kom papira. (Bez potvrda državne ustanove nije se u Zagrebu mogao kupiti nikakav materijal za umnožavanje.) Fabijan je, naime, tražio da se to pod hitno nabavi i po likvidaciji škole ponese na Žumberak. Taj zadatak je preuzeo Lipovšćak. Na kraju su se dogovorili da u 21.00 sat 28. 1943. krenu zajedno na mjesto, susreta sa Štabom Brigade, kako bi ga upoznali s detaljima plana akcije.

IZVRŠENJE AKCIJE

U 22.00 sata 28. V. 1943. u jednoj vinogradskoj klijeti iznad aerodroma susreli su se Vera i Miljenko Lipovšćak i Ivan Veble sa Štabom Brigade, koji je tamo doveo Fabijan. Na sastanku je još jednom razrađen plan akcije. Na prijedlog Lipovšćaka i Veble izvršene su neke izmjene u zapovijedi Brigade.

Vera i Miljenko Lipovščak

Otpalo je osiguranje 2. bataljona spram Kalinovice jer se ona nalazi iza Kerestince, a na istoj cesti za Sv. Nedjelju pa bi bila blokirana i Kalinovica. Ali je bilo potrebno postaviti osiguranje na cesti Samobor–Zdenčina i Sv. Nedjelja-Zagreb, koje nije bilo predviđeno. Nadalje, 3- bataljon dobio je dopunski zadatak da operativni oficir bataljona, koji je nedavno došao iz domobranstva, dođe na čelu patrole jačine desetine u domobranskim uniformama, po cesti od Kerestince i na prijevaru razoruža stražu u garnizonu.

Zatim da jedna desetina tog bataljona krene autom na aerodrom s dežurnim oficirom Vebleom¹⁹ i tamo razoruža stražu.

Sve ostalo bilo je prema ranijoj zapovijedi Štaba Brigade Rade Končar. Početak akcije određen je za 00.30 sati 29. V. 1943- godine.

Do 24.00 sata 28. V. 1943. godine sve jedinice zaposjele su svoje položaje. U 00.15 započelo je rezanje telefonskih žica u svim pravcima i završeno do 00.30 sati. Točno u 00.30 stigla je od pravca Kerestince cestom za Sv. Nedjelju patrola obučena u domobranske uniforme. Vođa patrole, znajući znakove raspoznavanja za tu noć ("Sana-Sava") lako se približio stražaru pred stražarnicom i razoružao ga. Partizani su ušli u stražarnicu, razoružali 12 domobrana i prisilili komandira straže da s njima obiđe sva stražarska mjesta oko garnizona, smijeni svoje domobrane i postavi za stražare borce 13- proleterske brigade iz ove desetine u domobranskim uniformama.

Na ugovoreni znak ostatak 1. čete 3- bataljona s komandantom bataljona Bogdanom Mamulom na čelu ušao je u garnizon i razoružao domobrane koji su spavali u šatorima, te "uhapsio" dežurnog oficira Veblea, zatim 2 oficira i oko 70 pitomaca koji su spavali u baraci. Za to je vrijeme 2. četa istog bataljona držala opkoljen garnizon da ne bi netko pobjegao.²⁰

Od 3. čete 3. bataljona jedan vod je držao položaj na uzvisini iznad hangara (za slučaj potrebe napada na aerodrom), dok je jedna desetina pod vodstvom vodnika Donkovića došla u autu, kojim je upravljao dežurni oficir Veble do hangara i razoružala 2 stražara u bunkeru, a zatim i ostalih 15 domobrana u stražari kraj hangara. Za to je vrijeme 2. bataljon s 3- četom držao zasjedu na cesti Samobor-Zdenčina kod s. Bereći. 1. četa istog bataljona postavila je zasjedu na cesti Sv. Nedjelja-Zagreb i Sv. Nedjelja-Samobor. U 00.30 sati porušen je električni dalekovod Zagreb–Samobor koji je pao preko ceste, tako je Samobor ostao bez struje. Cesta je u oba pravca zarušena, a borci 1. čete u zasjedi dobro ukopani. Jedan vod 2. čete tog bataljona držao je zasjedu prema Kerestincu, a drugi vod

2. čete zapalio je arhivu u općini i evakuirao zdravstvenu stanicu.²¹ Za tu evakuaciju nisu bila dovoljna predviđena dvojica kola, pa su iz sela dovedena još jedna. Iz zdravstvene stanice evakuirano je sve. Čak i takvi aparati koji su bili na struju, koje u ono vrijeme na Žumberku nije bilo moguće upotrijebiti (na primjer "kvare lampa"). Osim materijala koji se redovito nalazio u stanici, toga dana je Vera Lipovščak uspjela da iz Zagreba doveze kamionet medikamenata i zavojnog materijala neophodnog u bolnici na Žumberku.²²

Akcijom u općini i zdravstvenoj stanici rukovodio je Štab 2. bataljona s komandantom Dušanom Pekićem na čelu. Oni su prema dogovoru formalno "uhapsili" Veru i Miljenka Lipovščaka, što je postiglo svoju svrhu, jer se tu skupilo dosta naroda iz okolnih kuća. Vera je do kraja evakuacije ostala kod zdravstvene stanice, a Miljenko je upućen u štab te brigade.

Vera i Miljenko Lipovšćak

Akcija je završena, odnosno napuštena Sv. Nedjelja i aerodrom s evakuiranim plijenom u 02.30 sati.²³

Na čelu kolone krenuo je 3- bataljon sa zarobljenicima i plijenom, zatim 2. bataljon koji je povučen iz zasjeda. Kolona se kretala uzbrdicom iza hangara spram Molvica obasjana vatrom gorućih hangara, aviona, jedrilica i naročito od skladišta goriva, gdje su bačve s benzinom goreći eksplodirale. U Zagrebu su ugašena svjetla. Kako je kasnije utvrđeno, bila je dana uzbuna "napad iz zraka" jer su vjerovali da saveznici bombardiraju aerodrom u Sv. Nedjelji.

Cjelokupna akcija s razoružanjem domobrana, ukrcavanjem na zaplijenjene automobile i seljačka kola, paljenjem baraka, radionica, hangara, aviona, jedrilica, općine i dvorca, te evakuacijom zdravstvene stanice trajalo je svega dva sata. Veći dio plijena morao je biti ostavljen i zapaljen zbog nedovoljnog broja automobila i kola za evakuaciju.²⁴ Akcija je, inače, tekla točno po predviđenom planu.

Povratni marš Brigade s plijenom i zarobljenicima bio je vrlo dugačak i naporan. Trajao je od 02.30 do 18.00 sati, 29. V. 1943- Po prelasku ceste Samobor-Jastrebarsko na začelje kolone stavio se 1. bataljon. Brigada je po povratku iz akcije zauzela položaje Lović, Prekriški, Prekrižje, Krašić i Pribić. Zarobljenici su odvedeni u Sošice gdje su saslušavani i pušteni kući. Tako su postali propagatori dobrog odnosa partizana prema zarobljenicima. U Brigadu je dobrovoljno stupilo 5 domobrana, 4 pitonica i 1 oficir. Grupa od 3 oficira, 4 podoficira i 3 nastavnika jedrenja poslana je za GŠ NOV i POH u zarobljenički logor na daljnje saslušavanje. Iz zdravstvene stanice u Sv. Nedjelji u partizansku bolnicu u Radatoviće je s Veroni Lipovšćak, poslan osnovni instrumentarij za kirurške i zubarske intervencije, svi deficitarni medikamenti nabavljeni u Zagrebu i zavojni materijal. Pored sanitetskog materijala, za bolnicu su poslani padobrani i platno za rublje, slamarice, plahte, pokrivači i hrana.

Zanimljivo je kako je neprijatelj reagirao na ovu akciju. Zbog prekida veza sa Sv. Nedjeljom komanda zrakoplovstva tzv. NDH, ne znajući što se dogodilo, s aerodroma Borongaj u 9.00 sati 29. V. 1943- šalje u izviđanje na Sv. Nedjelju. Izviđač je utvrdio da su sve barake i hangari spaljeni, da je u Sv. Nedjelji spaljena općina i da je izgorjela jedna zgrada dvorca u selu Brezje (2 km J-I od Sv. Nedjelje). O sudbini vojske i jedriličara nije se ništa znalo. To je javio zrakoplovni pukovnik Obuljen s aerodroma Borongaj (primio u KZ major Perović).²⁵

Nešto kasnije komanda grada Zagreba javlja Glavnoj Vojnoj komandi tzv. NDH, već nešto detaljnije, ali i dalje s netočnim podacima (svega 200 partizana je napalo, a odvedeno 60 ljudi). Zanimljiva je primjedba onog koji je to primio u Glavnoj komandi: „Sve ovo na očigled posade u Samoboru i Kerestincu.“ D. P. (inicijali)²⁶. Znači da 8 sati poslije napada na 17 km od Zagreba jedva da je neprijatelj imao podatke o uništenju škole i to najprije izviđanjem iz zraka.

Prema podacima naših terenaca, koji su dostavljeni od OK KPH za Žumberak i Pokuplje, istog dana oko podne je Ante Pavelić, poglavnik takozvane NDH, u pratnji generala Krena, zapovjednika svog zrakoplovstva došao da se uvjeri da li je moguće da se to dogodilo takvo blizu Zagreba. Bio je to udarac za te ustaške glavešine. U vrijeme kada ustaška propaganda tvrdi da su partizani uništeni, da su se samo neke grupice probile u pravcu Bosne ovdje, naočigled naroda u Zagrebu, pale se hangari, avioni i skladište, te sprovodi oko 140 zarobljenika i silan plijen u Žumberak jedan cijeli dan cestom koja ide paralelno s glavnom

Vera i Miljenko Lipovšćak

komunikacijom Zagreb-Karlovac, i koja je svega 4-5 km udaljena od nje. Bio je to veći moralno-politički udarac neprijatelju nego što je značio gubitak aviona, jedrilica i ostalog naoružanja. Bio je to znak da su partizani u Hrvatskoj tako snažni da počinju operacije na prilazima glavnom gradu.

U prilogu br. 3- ovog materijala dano je pismo Fabijana kojim javlja da su ustaše pohapsili seljake iz Sv. Nedjelje i okolnih sela i odveli ih na zgarište jedriličarske škole. Vjerojatno s namjerom da pod prijetnjom saznaju tko je pomogao partizanima, jer im je postalo jasno da partizani bez pomoći s terena nisu mogli sami izvesti takvu akciju.²⁷

ZAKLJUČAK

U ovoj tipično partizanskoj akciji, za koju su bile potrebne ne samo kod komandnog kadra već i kod boraca lukavost, hrabrost i smjelost i brzina u izvođenju, 13. proleterska brigada je odlično obavila zadatak. Isto treba reći za ilegalne i terenske radnike bez čijeg sudjelovanja ne bi akcija na ovakav način bila izvediva. Jedini nedostatak u akciji, a odnosi se na broj transportnih sredstava, mogao se donekle izbjeći. Od četiri automobila u školi samo dva su upotrijebljena, jer nije bilo dovoljno vozača. Dva su zbog toga morala biti zapaljena tom mjestu, a jedan napušten na putu za Žumberak, jer neiskusni vozač nije bio u stanju njime upravljati po slabim brdskim putovima. Seljačka kola nisu mogla biti mobilizirana prije početka napada zbog konspiracije, stoga se uspjelo za kratko vrijeme poslije napada mobilizirati samo 15 kola i to iz Sv. Nedjelje. Kola predviđena da dođu iz s. Molvica nisu na vrijeme stigla zbog čega je mnogo drago-cjenog plijena spaljeno, pa čak i dio pušaka.²⁸

Ne samo da je postignut moralno-politički učinak važan za uspjeh NOB-a, nego je neprijatelju nanesen težak udarac zbog poremećaja u školovanju pilota. Po programu školovanja vojnih pilota u zrakoplovstvu tzv. NDH bila je predviđena kao početna stuba dobivanje jedriličarske "C" diplome s aerozapregom.²⁹

Za provedbu tog programa bila je formirana i osposobljena Vojna jedriličarska škola u Sv. Nedjelji. Njeno uništenje, a pogotovu spaljivanje svih jedrilica (ukupno 54),³⁰ značilo je likvidaciju jedriličarstva u tzv. NDH. Do kraja rata nije restaurirana takva škola.

Drugi važan uspjeh ostvaren akcijom u Sv. Nedjelji, bio je prijevoz kompletne zdravstvene stanice na oslobođeni teritorij, što je omogućilo jačanje zdravstvene zaštite na Žumberku i vojnim jedinicama. Zdravstvena stanica je pred likvidaciju bila kompletirana deficitarnim instrumentima i lijekovima, te velikom količinom zavojnog materijala. Iz jedriličarske škole u bolnicu su prenesene slamarice, plahte i pokrivači. Sve je to doprinijelo poboljšanju liječenja i njege ranjenika i bolesnika u bolnici. Uz kompletiranje bolnice stvorena je mogućnost da se otvore ambulante u Radatovićima, Sošicama i Vivodini, gdje su se jednom tjedno pregledavali civilni bolesnici i pružala im se pomoć.

Todor Radošević, autor monografije 13- proleterske brigade Rade Končar,³¹ na str. 101-103 opširno opisujući ovu akciju kaže: „Likvidacija Vojnojedriličarske škole Nezavisne Države Hrvatske nadomak Zagreba predstavlja tipičnu partizansku, veoma smjelu, dobro pripremljenu, precizno planiranu i brzo izvedenu akciju. S obzirom na blizinu Zagreba i niza bližih neprijateljskih garnizona svaka greška,

Vera i Miljenko Lipovščak

kolebanje ili zakašnjenje moglo je dovesti brigadu u jako nepovoljnu situaciju, pa i do velikih gubitaka. Uspjeh je tim veći što je postignut bez ijednog opaljenog metka i bez gubitaka. Akcija je snažno odjeknula u Zagrebu i široj okolini, a posebno u selima ispod Plešivice i Okića kroz koja je tada prvi puta prošla brigada. O njenom uspjehu je početkom juna javila i Radio-stanica Slobodna Jugoslavija.

Na kraju treba reći da za takav uspjeh akcije treba zahvaliti prije svega radu Partije, koja je tada već bila tako jaka da je omogućila da se pod njenim rukovodstvom izvrše sve potrebne pripreme u garnizonu i na terenu KK KPH Samobor. Konačno je ovom akcijom izvršen zadatak koji je pred članove vojne partijske organizacije u zrakoplovstvu tzv. NDH srpnja 1941. godine (drugove Stanka Grabrića, Alojza Petrina i Miljenka Lipovščaka) postavila Vojna komisija CK KPH: „Pripremiti i izvršiti likvidaciju neprijateljskog garnizona u kojem se nalazite.““

Bilješke

¹ Općina Sv. Nedjelja, a kotar Samobor

² Vidi sjećanja Ivana Šibla na te dane.

³ Prema dokumentima NOR-a u (NOV-9) Instituta za radnički pokret SRH i sjećanjima Milke Kufrin.

⁵ Vera Čegec, kasnije Lipovščak, sudjelovala je kao član SKOJ-a u ilegalnom radu od 1941. godine. Kada je Ivan Sokolčić Fabijan ožujkal942. po dolasku na Žumberak bio ranjen od žandara NDH, skrivala ga je i liječila na tavanu zdravstvene stanice. Njegovim povratkom u drugoj polovici 1942. sa Žumberka na teren Sv. Nedjelje, izvršavala je dalje pod njegovim rukovodstvom odgovorne partijske zadatke.

⁷ Vidi: Zbornik sjećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta "Četrdeset godina" (knjiga šesta 1941.-45.) str. 151, I. i II. pasus odozgora, članak Dragutina Sailija Konspiratora. Neko vrijeme je rukovodio partijskom organizacijom u zrakoplovstvu NDH u Zagrebu do svog odlaska u zimu 1941. za Sarajevo gdje je dalje radio pod rukovodstvom Stanka Grabrića-Crnog na aerodromu Rajlovac.

⁵ Da je konspiracija održana svjedoči pismo od 15. 4. 1943- Miška (Lutvo Ahmetović), sekretara OK KPH za Žumberak i Pokuplje, "Samoboru" (Nacek Pipić), sekretaru KK KPH Samobor, u kojem traži da mu javi podatke o posadi koja se hoće predati, a on je o tome saznao tek od druga Marka (Belinića) KP-175/909.

⁶ Posljednjih godinu dana pred rat Petrin je radio u zagrebačkom Aero-klubu pod rukovodstvom Lojza Velečića, koji je kao član KPH bio zadužen za rad u Aero-klubu (o tome postoji izjava Lojza Velečića dana 24. 10. 1961. u Općinskom komitetu SKH Samobor). Petrin je srpnja 1941. godine primljen u KPH u istoj partijskoj jedinici u kojoj je bio i Lipovščak. Tako su se njih dvojica znala iz ilegalnog rada 1941. godine.

Medjutim Petrin je u početku jeseni 1941. s jedriličarskom školom morao otići u Lič (Gorski kotar) i tako je ostao bez partijske veze. Inače je bio po profesiji radnik-mehaničar, predratni sindikalni aktivist (Ursovac) stari simpatizer KPH. Petrin i Lipovščak predložili su Fabijanu u veljači 1943. godine da se za kandidata KPH primi nastavnik jedrenja Jovo Arežina. Njega je Lipovščak dobro poznavao i provjeravao na zadacima u jedriličarskoj školi na Butmiru kod Sarajeva, gdje su zajedno radili oko pola godine. Prijedlog je usvojen. Od tada je Arežina redovito prisustvovao partijskim sastancima u Zdravstvenoj stanici Sv. Nedjelja.

⁷ U periodu opskrbljeni su do likvidacije garnizona komiteti na Žumberku i CK KPH pisačim i tiskarskim papirom, pisačim strojevima, geštetner strojevima, matricama, kompletom slova za tiskaru Vjesnika itd. Tiskarska slova (čitav komplet slijedećih slogova: nonparej, monjon, petit i cicero) nabavljena su preko staroga partijskog radnika - grafičara Ivana Sunkovića iz tiskare u Martičevoj ulici gdje je on radio. Petrin i Lipovščak prevozili su materijal iz Zagreba službenim vojnim kolima i predavali ga noću na ugovorenim mjestima Fabijanu, koji bi tamo čekao s Bartolom. Oni su odmah materijal transportirali na slobodni teritorij Žumberka ili direktno za Liku.

⁸ Vera ih je dobivala od simpatizera NOB-a liječnika: Tadić Joz, Rasuhin prof. Josipa, Borčić Berislava i Bošnjaković Olge. Dr. Tadić i prof. dr. Rasuhin u jesen 1943. došli su u partizane, a dr. Berislav Borčić je u Zagrebu ostao kao član NOO-a grada Zagreba.

⁹ Prema sjećanjima Marka Belinića i Lojza Velečića.

Vera i Miljenko Lipovščak

- ¹⁰ U to vrijeme 13. proleterska, zajedno sa 1. odredom 5. zone i slovenskim brigadama Matija Gubec i Ivan Cankar, vodila je akcije na rušenju pruge i likvidaciji nekih neprijateljskih uporišta u Beloj krajini, a krajem travnja 1943. u Dolenjskoj oko Škocjana, Šentruperta i Mokronoga.
- ¹¹ Od travnja 1943. godine član KK KPH Samobor. Poslije rata rukovodilac SUP-a općine Samobor.
- ¹² Kasnije, već poslije akcije pismom od 7. 6. 1943. u kojem drug Stevo (Ivan Krajačić) iz Zagreba obavještava druga Marka, saznalo se da ga je provalio neki jedrilicač Rajak, koji je nedugo prije toga pobjegao iz partizana nazad u Zagreb.
- Rajak nije znao za ostale, tako da Petrinovo hapšenje nije bilo u vezi s predstojećom akcijom. Ne znajući pravi razlog njegova hapšenja, ali vjerujući da će se on dobro držati pod pritiskom policije, ilegalci iz škole nisu otišli u partizane, ali je odlučeno da Arežina privremeno ode u obilazak obitelji u Sarajevo, a Lipovščak koji je spavao kao oficir izvan garnizona da svaku noć mijenja stan. Sastanci se zbog mjera opreza više nisu održavali u zdravstvenoj stanici već na terenu, u klijetima po vinogradima itd.
- Pismo druga Steve (I. Krajačića) u arhivi CK SKH (NOV-9/1094).
- ¹⁵ Vojnoistorijski institut JNA, Arhiv VII, k. 721, br. reg. 43/1-3.
- ¹⁴ Kompletna zapovijed dana je kao Prilog br. 1. ovom priopćenju. Vojnoistorijski institut, Arhiv VII, k. 721, reg. br. 15/2.
- ¹⁵ Dvorac je trebalo zapaliti jer se u njega, zbog opasnosti od bombardiranja u Zagrebu, trebao preseliti štab zrakoplovstva tzv. NDH.
- ¹⁶ Prije izvršenja zadaci su nakon dogovora s ilegalcima u nekim detaljima izmijenjeni i nadopunjeni.
- ¹⁷ U to vrijeme nalazio se u zatvorskoj bolnici ispečenih tabana, iščupanih noktiju i sa slomljenom ključnom kosti. Izdržao je mučenje, a da nije ni riječju spomenuo postojanje i rad partijske organizacije garnizona Sv. Nedjelja, tako da se akcija za likvidaciju garnizona mogla u tom pogledu nesmetano odvijati.
- ¹⁸ Veble je poslije akcije ostao dobrovoljno u partizanima. Poginuo je kao major zrakoplovstva 1945. godine pri jednom preletu avionom iz Mostara za Sarajevo.
- ¹⁹ I do tada je svake noći dežurni oficir automobilom obilazio stražu na aerodromu udaljenom 2 km, pa je to bilo kao normalni obilazak.
- ²⁰ Operativni izvještaj štaba 3- bataljona od 31. 5. 1943. Arhiv VII, k. 726, br. reg. 12/13 (Vojnoistorijski institut JNA Beograd).
- ²¹ Operativni izvještaj štaba 2. bataljona od 31. 05. 1943- Arhiv VII, k. 726. br. reg. 32-1/7 (Vojnoistorijski institut JNA Beograd).
- ²² U tome joj je pomogao dr. Berislav Borčić, tada direktor Higijenskog zavoda Hrvatske, a u prebacivanju materijala za Sv. Nedjelju drug Janko Pevec, istaknuti sindikalni radnik i funkcioner.
- ²⁵ Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade štabu II. operativne zone NOV i POH od 1. 6. 1943. Arhiv VII, k. 721. br. reg. 43/1-3 (Vojnoistorijski institut JNA Beograd). Prilog br. 2 ovom referatu.
- ²⁴ Za evakuaciju su terenci mobilizirali svega 15 kola s konjskom zapregom. Osim toga u garnizonu su se nalazila 2 putnička automobila koji su upotrijebljeni za evakuaciju plijena. Sve je to bilo nedovoljno za ogromnu količinu materijala koja se nalazila u garnizonu. Dva kamioneta ostavljena su zapaljena jer nije bilo vozača, a nisu bili ni pogodni za kretanje po uskim brdskim seoskim putovima.
- ²¹ Vojnoistorijski institut JNA, Arhiv NOR, K. 23-2, br. reg. 12/1-38 (Brzglasni brzojav od 09.00 29. 05. 1943.)
- ²⁶ Isto kao pod 25 samo br. reg. 12/1-37.
- ²⁷ Pismo Fabijana (Ivana Sokolčića) na OK KPH Žumberak-Pokuplje. Arhiv CK SKH, KP-166/100 Prilog br. 3.
- ²⁸ Prilog br. 2. petnaesti red odozdola (Operativni izvještaj štaba 13- prol. brigade štabu II. operativne zone. Arhiv VII K. 271. reg. br. 43/1-3, V.I.I. JNA).
- ²⁹ To je treća po redu jedrilicaška diploma poslije koje je pilot morao obaviti oko 50 % manje letova na školskom avionu na duploj komandi. Ne samo da je to bila velika ušteda u vremenu i materijalu, već je na taj način radena selekcija budućih pilota.
- ⁵⁰ Spaljeno je 17 visokosposobnih jedrilica, 15 školsko prelaznih i 22 početne (klizači).
- ³¹ Biblioteka Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije Vojnoizdavački zavod Beograd, 1984.

Vera i Miljenko Lipovšćak

PRILOG BR. 1

BR. 88

ZAPOVIJEST ŠTABA TRINAESTE PROLETERSKE NOU BRIGADE »RADE KONČARA« OD 27 SVIBNJA 1943 GOD. PODREĐENIM JEDINICAMA ZA NAPAD NA SVETU NEDELJU¹

ŠTAB
XIII PROLETERSKE BRIGADE
»RADE KONČARA«
27 maja 1943 godine. —

Z A P O V I J E S T

(Sekcij: Samobor 1 : 100.000)

Neprijateljske posade nalaze se: u Samoboru oko 100 ustaša sa dva tenka, u Svetoj Nedelji oko 100 domobrana, u Kerestincu oko 300 ustaša i 4 haubice, u Kalinovici oko 60 domobrana u Zdenčini oko 120 Talijana, u Jaski² oko 500 Talijana i 4 tenka i u Draganiću oko 300 Talijana.

Naša je Brigada dobila zadatak da razoruža neprijateljsku posadu u Svetoj Nedelji.³ Za izvršenje ovoga zadatka,

N A R E Đ U J E M O :

1. — III Proleterski bataljon razoružat će posadu u Svetoj Nedelji, u kojoj se nalazi posada sastavljena od 100 domobrana, stim: zapaliti hangare i avione kao i jedrilice koje se nalaze na aerodromu kojeg čuva oko 9 domobrana. U cijelom garnizonu neprijatelj je naoružan sa dva puškomitraljeza i tri teška mitraljeza.—

2. — II Proleterski bataljon dat će osiguranje sa jednom četom prema Samoboru, na cesti između Samobora i Svete Nedelje. Sa drugom četom osigurati prema Kerestincu a sa jednim vodom prema Kalinovici. Za cijelo vrijeme dok se ne likvidira neprijateljska posada oba bataljona moraju biti u čvrstoj vezi. Prilikom likvidiranja neprijatelja u Svetoj Nedelji III Proleterski bataljon će zapaliti dvorac u Sv. Nedelji i uhapsiti vlasnika dvorca Rusa petokolonaša, zapaliti opštinu.

I Proleterski bataljon dat će osiguranje sve dok se ne povrati II i III Proleterski bataljon sa izvršenja svog zadatka i to osiguranje postaviti sa jednom četom prema Samoboru kod Prekrižja, na cesti, a tim da razruši most koji se nalazi na istoj, i tude držati zasjedu, kojoj će se četi pridodati jedan teški mitraljez. Dvije čete postaviti na zasjedu

¹ Original, pisan na mašini, latinicom, nalazi se u arhivi Vojnoistoriskog instituta pod reg. br. 15/2, k. 721.

² Jastrebarsko

³ Vidi dok. br. 108 i tom V, knj. 16, dok. br. 3.

Vojnoistorijski institut, Zbornik²⁶⁵ dokumenata
i podataka o NOR-u jugosl. naroda!
Tom V knjiga 15. —

Vera i Miljenko Lipovšćak

prema Jaski, na raskrsnici ceste ispod Novog Sela, s tim što će se i tim četama dodati jedan teški mitraljez. Ukoliko neprijatelj krene od Jaske prije nego se navedeni bataljoni vrate sa zadatkom, otvoriti vatru na što daljem otstojanju, tako da se neprijatelj raspe i da mu se omete prodor. A ukoliko se bataljoni prebace preko ceste Samobor—Jaska, a u to vrijeme neprijatelj bude kretao, taj bataljon koji osigurava puzit će ga što bliže i potući, a ukoliko postoji mogućnost i plijen pokupiti, i postepeno se povlačiti za II i III Proleterskim bataljonom kao zaštitnica sa pobočnicama lijevo i desno.—

Razoružanje neprijateljske posade u Svetoj Nedelji izvršit će se noću između 28/29 maja tek. godine.—

4. — U garnizonu koji se bude zauzimao nalaze se dva kamiona koja će poslužiti za transport plijena. I Proleterski bataljon mora obratiti pažnju na ta dva kamiona, da ne bi otvarali vatru prilikom prevoza plijena.—

5. — Odredski bataljon⁴ nalazit će se u Višoševiću i Pećnom i vršit će demonstrativni napad na Kalje i Novo Selo u vremenu izvođenja akcije na Svetoj Nedelji.—

6. — Štab brigade nalazit će se u Srebrnjaku.— Brigadno pre vijalište nalazit će se uza Štab brigade.—

Znaci raspoznavanja i ugovoreni znaci: važe oni koji su ranije dostavljeni, ali isti će važiti samo do mjesta gdje će se izvoditi akcija a tamo će se zamijeniti novim.—

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politkomesar,
Božo Spaček

V. d. komandanta
Milan Žeželj

Na znanje: Štabu II Operativne zone. Na znanje i postupak: I, II, III Proleterskom bataljonu.

⁴ Odnosi se na bataljon iz sastava Žumberačko-pokupskog NOP odred*.

Izveštaj o napadu na h. Nedeđu.

(PRILOG BR. 2)
18

Operativni izveštaj - Štabu II. Operativne Zone H.O.V. i P.O.
H R V A T S K A

Zapovješću naslova od 27.V. ove godine Brigada je dobila zadatak da razoruha domobransku postaju u Svetoj Nedelji, zapali hangar aviona i jedinice na letištu, padalje zapaliti avione u Svetoj Nedelji i opširno, evakuirati oružje, municiju i ostalu vojničku opremu te sanitetski materijal iz tamošnje zdravstvene stajališta. Ovaj zadatak Brigada je imala izvršiti u noći 28/29. sv. meseca.

Za izvršenje gerajskog zadatka I. proleterski bataljona postavio je sigurnosne postove na cesti Jasna-Saneber, gdje je sigurnosne postove postavio II i III. proleterski bataljoni koji su izvršili akciju na Svetoj Nedelji. Bataljona je ostao za sigurnosnu taksu duže od 24 sata. II i III. proleterski bataljoni nisu pucali iz akcije.

II. proleterski bataljona postavio je sigurnosne postove na cesti Saneber-Zdenčica-Saneber-Zagreb, Sveta Nedelja-Saneber-Sveta Nedelja Zagreb sa zadatkom da spreči napredak neprijatelja iz tih pravaca. Čim je postavljena zaslona na cesti Sveta Nedelja-Zagreb učinjen je perisni električni vod visokog napona koji sprema struju iz Zagreba za Saneber tako da je Saneber cijele te noći ostao bez električnog svijetla. Za cijele vrijeme dok je vršena akcija neprijatelj nije intervenirao iz ni jednog pravca. Jedan vod aviona bataljona evakuirao je sanitetski materijal i razne balističke instrumente, zapalio arhivu opširne i uopšte formalne oficira Miljeva Lipevaca i njegovu drugaricu.

III. proleterski bataljona stigao je u Svetu Nedelju u 24 sata. Ovaj bataljona uputio je odmah jednu patrolu koja je razoružala stražara i stražu u jašini od 12 domobrana, dok su istovremeno ostale dvije patrolne čete koje je opkolila neprijateljsku postaju u noćnoj grabi i osigurala mu da se razbježi razoružano neprijatelj u barakama, baterijama i kod radionica. Poslije toga s njima je jedna patrola sa nadporučikom domobranskim u lukuzai auto i stigli su na letište razoružati tamošnju stražu, koja je bila jačine 20 vojnika. Akcija je tekla vrlo brzo tako da je do pola tri sata u jutro bile evakuirane i skrope sve oružje i, ostala ratna oprema sanitetski materijal i prilična količina razne druge opreme i materijala, te zapaljene dva aviona marke "Fizir" F.N., oko 70 jedinica, magarici, stražarice, baterije, i štalo gdje su bili smješteni domobranski konji i volovi. Nožne pušaka i prilična količina razne vojničke opreme izgorile je, pošto se nije moglo u svake kratke vrijeme evakuirati. Brigada se je iz akcije povukla na položaje kod Prekrižki Prekrižje, Krašić i Kričić, gdje je stigla 29.V. u 18 časova.

Gubitaka nije bilo na našoj ni na neprijateljskoj strani. Sav plijen zaplijenjen u ovoj akciji vidi se iz priloženog spiska plijena.

U ovoj akciji zarobljena je oko 140 neprijateljskih vojnika među kojima 4 oficira.

Akcija je izvršena po planu, marš je bio vrlo brz i dugotrajak ali je uspjeh toga disciplina u maršu bila na primjerljivoj visini. Najveći nedostatak bio je u tome što evakuacija plijena nije bila najbolje organizirana, pa radi toga dio plijena koji se je mogao evakuirati nije bio evakuiran.

Municije u ovoj akciji nije utrošene ništa.

SMART FAŠIZMU SLOBODA NARODU!

P. M. K. K. K. K. K.

V. D. K. K. K. K. K.

Vidi prilog!

SPISAK PLIJENA

Unvađenog u akciji na Svetu Nedelju u noći 28/29.V.tek.godine.-

43/3-3
721

100 komada pušaka.-	2 komada jastuka.-
5 komada "Siazjsera"	1 komad jergan
2 komada p.mitraljeza "Brae"	160 komada čebadi.-
2 teška Mitraljeza Semtentjem jma	15 pari cipela krznen postav-
jedna teški mitraljez "Hoškis"	ljeah za avijatičare.-
10.600 komada metaka za puške i	6 padebrana.-
teške mitraljeze.	2 kešna kaputa.-
50 komada efektivnih bombi.-	2 komada guma vaujskih za avi-
jedna peljaka centrala "Eriksen" M.34	jenc.-
5 komada peljskih telefona.???????	2 manja radio aparata.-
2.000 metara tankog telefonskog kabla.	1 mali stalni kino aparat.-
Veća količina sanitetskog materijala	15 pisanih strejova nošte oš-
raznih belničkih instrumenata.-	tečajih.-
70 komada šinjela.-	1 krejačka šivača mašina.-
100 komada deosebrenskih blusa	40.000 kuna.-
sivih i plavih.-	10 komada krznenih uniferna,
20 komada deosebrenskih bluza sivih i	3 para krznenih uniferna rau-
plavih starih.-	tavljenih.-
105 komada zlatkin i letajih hlača.-	Veća količina bravarskog-meha-
70 pari cipela i šizama rabljenih.-	ničarskog i stolarskog alata.-
2100 metara plavaa za veš.-	
210 spulji bijelog kenca.-	
40 spulji sivog kenca.-	
3000 haraka papira kancelarijskog.-	
2.000 komada keferata.-	
50 pari rubljenog veša.-	
60 litara jevnog ulja.-	
100 kgr. svinjske masti.-	
80 kgr. brašna psemačnog.-	
100 kgr. šećera.-	
40 komada slazarica.-	
35 komada planti.-	

Sart fašizmu sleboda zaredul

Političar,
[Signature]

V.D. Komandanta
[Signature]

Vera i Miljenko Lipovšćak

PRILOG BR. 3

Dragi drugovi,

19. 2. 40 izvršili su ustaše hapšenje u tri sela opštine Sv. Nedelje. Uhapšeno je 8 ljudi od kojih je samo jedan pušten na slobodu. Među uhapšenima nalazá se dva dezertara iz 13. Brigade od kojih je jedan pušten. Kod hapšenja služili su sa opkolavanjem cijelog sela ili zaseleka a potom su pretraživali po štalama, avinjcima i ostalim prostorijama.

Poslije akcije na jedriličarsku školu u Sv. Nedelji, opkolili su ustaše sela Sv. Nedelju, Br. ezje, Dol i Goricu, pokupili sve muškarce iznad 14 godina, odpremili ih na zgristište jedriličarske škole. Posle ispitivanja pustili su sve svojim kućama pa i vojnú bjeGUNce. Prije puštanja njihovim kućama rekli su im "morali smo to napraviti mi tako da vas spasimo da nebi stradali jer su Njémci htjeli doći a tada bi vi svi stradali".

Što se tiče materijala za čitanje bilo bi potrebno još pjeamerica kojih više nsmamo. Ostali materijal se ne čita toliko radi ljetnih poslova a i radi straha pošto se neprijatelj često pojavljuje u selima.

Uz ovo pismo priložena su dva dopisa.

uz drugarski pozdrav
S. P. - S. M.

Edijana

ARHIVA
ČESKÁ

KP-166/100

POSLEDNJA FAŠISTIČKA OFENZIVA NA ŽUMBERAK LIPNJA/SRPNJA 1944. GODINE¹

VLADIMIR VALJAN

OPĆA VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA

Sredinom 1944. godine vojno-politička situacija postaje za njemačku vojsku i kvislinge sve nepovoljnija - sve kritičnija. Na zapadu je otvoren dugo očekivani i dobro pripremljeni drugi front. Na jugu Italije saveznici su probili njemački front (Gustavovu liniju), zauzeli Rim, a njemačka vojska povlačila se na Gotsku liniju (južne padine toskanskih Apenina). Crvena armija se svojim lijevim krilom sve više približavala Jugoslaviji. Njemačkim trupama u Grčkoj (grupa armije E) postajali su sve ugroženiji osnovni pravci izvlačenja prema sjeveru.

U Jugoslaviji njemačke i kvislinške trupe s najvećim naporima održavaju samo najvažnije komunikacije. One ne mogu ostvariti svoje operativne ciljeve, tj. uspostaviti sigurniji kontinuitet na najvažnijim komunikacijskim pravcima, posebno s jadranskom obalom, i jače osigurati dublju pozadinu jadranskog primorja. Poslije neuspješnog napada na druga Tita i Vrhovni štab u Drvaru, njemačka je komanda posebno zabrinuta znatnim snagama NOV u istočnoj Bosni, sjevernoj Crnoj Gori i Sandžaku, realno pretpostavljajući osnovni zadatak tih snaga - prodor u Srbiju. Nije ostao nezapažen ni silan zamah NOP-a u krajevima Slovenije sjeverno od rijeke Save, posebno u Štajerskoj s osloncem na 7. korpus NOV Slovenije i 10. korpus NOV Hrvatske. U takvoj situaciji Nijemcima je trebalo što više slobodnih jedinica za rješavanje glavnih zadataka. Zato njemačka komanda u Jugoslaviji (najprije Štab 2. oklopne armije) provodi vrlo striktno operativnu zamisao prema kojoj je bitno tući oružane snage NOVJ (i njihove baze, skladišta, bolnice i slično), a osvajanje i držanje teritorija postaje od sekundarnog značenja, osim, naravno, kada je riječ o najznačajnijim komunikacijskim pravcima. Drugim riječima, da bi se oslobodile poneke njemačke jedinice za još značajnije zadatke, trebalo je uništiti ili barem u najvećoj mjeri oslabiti jedinice NOV-a na određenim područjima/

Razgovori Tito-Šubašić uspješno završeni polovicom lipnja mjeseca na Visu, bili su vrlo važni za priznanje nove Jugoslavije, i obvezali su NOV Jugoslavije da još više jača i širi oružanu borbu kako protiv okupatora tako i protiv oružanih snaga kontrarevolucije. Možda je upravo Hrvatska na tom planu bila izuzetno važna uz, jasno, Srbiju.

U te vojne i političke faktore upleo se i jedan izuzetno značajan ekonomski faktor, koji je po svom značenju postao i vojni i politički. Bila je to borba za žito. Glavni štab NOV i PO Hrvatske angažirao je svoje krupne sastave da zaštiti žetvu i prebaci žito u krajeve južno od rijeke Save. S druge strane i najviši njemački predstavnik u Hrvatskoj daje njemačkim komandama i njima podčinjenim kvislinškim snagama vrlo stroge upute u tom pravcu, angažirajući ih na prikupljanju žita i zaštiti žetve.³

Vladimir Valjan

ZNAČAJ ŽUMBERKA POLOVICOM 1944. GODINE

Žumberak (u širem operativnom smislu) i Gorjanci ni polovicom 1944. godine ne gube svoj značaj, mada je njihova važnost u odnosu na 1941. ili 1942. godinu nešto izmijenjena.

Za NOV Hrvatske Žumberak je u tom periodu bio dvostruko važan. Prvo, kao oslonac za djelovanja na operacijskom pravcu Zagreb-Karlovac-jadranska obala s prugom, cestovnom komunikacijom i za Nijemce važnim središtem Karlovcem. Drugo, to je bilo politički izvanredno važno područje s čisto hrvatskim življem velikim dijelom politički još neopredijeljenim, a prije rata pod velikim utjecajem upravo Mačekova dijela HSS-a. U tom su području još bili bogati rezervoari za mobilizaciju novih boraca za NOV i za njegovo osvježenje.

Za NOV Slovenije su Gorjanci i Žumberak također bili dvostruko važni. Tu je Bela krajina, nezamjenljivi centar oslobođenog područja Slovenije, centar najživlje političke, vojne, ekonomske i društvene aktivnosti prema oslobođenom i još neoslobođenom dijelu Slovenije. Gubitak Bele krajine ne bi se mogao ničim nadoknaditi. S druge strane Gorjanci i Žumberak bili su glavni oslonac 7. korpusu za njegova djelovanja u Dolenjskoj, Suhoj krajini, Ljubljani, veze sa Štajerskom i za obranu Bele krajine.

Sedmi korpus NOV Slovenije je u tom posljednjem periodu bio u snažnoj ofenzivi na svom operativnom području. Nijemci, uglavnom policijske snage i Bijela garda bili su potisnuti u nekoliko većih uporišta uz najvažnije komunikacije i u Ljubljani. Sedmi korpus je držao inicijativu potpuno u svojim rukama.

Na području 34. divizije 4. korpusa NOV Hrvatske neprijatelj je stalnim ofenzivnim akcijama prema oslobođenim teritorijima vezivao snage 34. divizije i prisiljavao ih na obrambene borbe i time sprječavao njihove ofenzivnije akcije. Ovdje treba naglasiti da su i jedinice 34. divizije bile podijeljene na dva područja. Na Žumberku 16. omladinska brigada Joža Vlahović, a po njezinu odlasku Karlovačka brigada i Žumberački partizanski odred (u daljem tekstu ŽPO). Na Pokuplju Brigada Franjo Ogulinac-Seljo (u daljnjem tekstu Seljina brigada) i Turopljsko-posavski odred (u daljnjem tekstu TPO). Tako dekoncentrirane snage bile su pojedinačno nedovoljne za ozbiljnije akcije na jaka uporišta koja je neprijatelj u to vrijeme držao.

Okrenutost 34. divizije i prema Pokuplju bila je sasvim prirodna zbog vrlo jakih snaga koje su se u to vrijeme nalazile duž pruge i ceste Zagreb-Sisak. Njih su sačinjavale snage 1. brigade 1. kozačke divizije (u daljnjem tekstu 1. KKD), 3. bataljon Zagrebačke posadne brigade, 925. Landeseshutzen bataljona i znatne snage za osiguranje aerodroma.

Početkom lipnja 1944. godine na širem operativnom području Žumberka ili područjima potencijalno okrenutim njemu, nalaze se sljedeće neprijateljske snage: u rajonu Samobor-Bregana 7. i 10. policijski bataljoni (u sastavu 4. policijskog puka u formiranju) a oko 1.400 vojnika; na području Jastrebarsko-Karlovac-Generalski Stol 1. lovački puk (ukupno blizu 2.000 njemačkih vojnika) s A bataljonom u rajonu Jastrebarsko; 3. ustaška brigada s 5, 10. i 30. bataljonom na širem području Karlovca (preko 2.500 ustaša) radi osiguranja komunikacija i Karlovca. Od ostalih snaga još: 4. ustaški bataljon u Samoboru (oko 500 ustaša), artiljerijski divizion PTS u Kerestincu, regrutni

Vladimir Valjan

bataljon PTS u Karlovcu, jedan bataljon 2. pješadijskog puka u Ozlju i još neke manje snage.

Takvo stanje samo potvrđuje koliko veliko značenje je Žumberak imao za snage 4. korpusa NOV Hrvatske.

PLANOVI ŠTABA 4. KORPUSA I REALIZACIJA I. I II. ETAPE

Štab 4. korpusa je početkom lipnja 1944. godine planirao, da u duhu ideja Vrhovnog štaba i naređenja GŠ NOV Hrvatske, težište operacija u lipnju/srpnju prenese na područje 34. divizije. Vojno-političku situaciju na području 34. divizije (Žumberak, Turopolje, Pokuplje, karlovački sektor) ocijenio je nezadovoljavajućom posebno zbog nedovoljnog pridobivanja ljudi za NOP i nedovoljne mobilizacije novih boraca. Na tom području bilo je još vrlo mnogo neangažiranih mlađih ljudi, a onih koji su se još odazivali pozivima NDH. Pored teške vojne situacije, koju štab 34. divizije svojim snagama nije mogao uspješnije poboljšavati, tome je doprinio i nedovoljno aktivan rad organizacija NOP-a na terenu. Štab korpusa je svoju operaciju planirao u tri etape: u prvoj, zajednička djelovanja 8. i 34. divizije na području Pokuplja i Turopolja; u drugoj, široku diverziju pruge Zagreb-Karlovac, a u trećoj, zajedničke akcije 8., 13., 34. divizije i jedinica jedne slovenske divizije 7. korpusa na karlovačkom sektoru radi zauzimanja Ozlja i jačanje našega političkog utjecaja na tom prostoru, te *ponovnog* potvrđivanja i jačanja dotadašnjega borbenog jedinstva i bratstva hrvatskih, slovenskih i srpskih partizana i naroda. Vjerojatno je da je ova treća etapa usuglašavana i dogovorena s Glavnim štabom NOV Slovenije.

Realizacija prve etape počinje dolaskom 8. udarne divizije 12. lipnja u Pokuplje i zajedničkim akcijama s 34. divizijom napadom 14./15. lipnja na selo Buševac i 17./18. lipnja na sela Blatnicu i Rečicu. U prvoj akciji razbijeno je ustaško uporište u Buševcu i vođene su vrlo teške borbe s kozačko-ustaškim intervencionističkim snagama. U drugoj akciji uspjeh je bio samo djelomičan. Neprijatelj je uspio većim dijelom pobjeći iz Blatnice, a Rečica nije zauzeta.

Druga etapa, tj. široka diverzija pruge Zagreb-Karlovac nije ostvarena prema zamisli. Realizacija je u biti prijelaz 8. i 34. divizije 20./21. lipnja preko pruge Zagreb-Karlovac iz Pokuplja u Žumberak, na zaista specifičan i do tada još neprimjenjivan način. Prugu su, naime, te jedinice prešle na vrlo širokoj fronti, mahom u bataljonskim kolonama, uz djelomičnu diverziju, ali bez dužeg zadržavanja. Na osiguranju prema Samoboru i neposrednom prihvatu jedinica bili su angažirani Karlovačka brigada i Žumberački partizanski odred. Neprijatelju je time jasno stavljeno do znanja da na Žumberak prelaze jake snage NOV-a. Prijelaz, uz diverzije, bio je vrlo uspješan i bez gubitaka, a promet na pruzi neko vrijeme obustavljen.

Tako su se u ranim jutarnjim satima 21. lipnja snage 4. korpusa našle na Žumberku i to sa snagama 34. divizije u rajonu Sv. Jana-Plešivica i 8. divizije na prostoru Krašić-Pribić-Slavetić. Te su snage bile u svakom pogledu spremne za 3. etapu korpusne operacije. Međutim, ostale snage još nisu bile prikupljene. Dvije brigade 15. divizije 7. korpusa (5. i 12.) došle su na područje Žumberka tek 28. lipnja, a i snage 13. divizije su još 24./25. lipnja vodile borbe oko Crikvenice. Te sve snage došle su u širi rajon operacije tek 28. lipnja, dakle punih sedam

Vladimir Valjan

dana poslije jedinica 4. korpusa. Time je i izgubljeno dragocjeno vrijeme, koje se više nije moglo nadoknaditi.

NJEMAČKA OPERACIJA DÜNKIRCHEN

Štab 69- njemačkog korpusa sa sjedištem u Zagrebu uočio je veliku opasnost za komunikaciju Zagreb-Karlovac i posebno za karlovački sektor vrlo značajan za neprijatelja do posljednjih dana rata i vrlo uporno branjen. Da li je ta opasnost uočena tek dolaskom naših snaga 21. lipnja na Žumberak⁴ ili se do toga došlo već ranije agenturnim putem, teško je utvrditi. Po svemu izgleda da su njemačkim komandama bili ipak poznati naši planovi. Neprijatelj je imao dobro organiziranu agenturnu mrežu na terenu, a prema kasnije otkrivenim obavještajcima i u jedinici 4. korpusa. Štab 69- korpusa nije trenutno imao na raspolaganju jačih snaga da adekvatno reagira. Međutim, uvjeren da mora odmah reagirati, odlučuje da do dolaska jačih snaga, koje je morao dovući s drugih operativnih područja, snagama kojima raspolaže djeluje po pojedinim grupacijama NOV na Žumberku, kako bi dobio na vremenu. U tom cilju prikuplja 1. lovački puk čije jedinice napuštaju sva uporišta južno od Karlovca. Taj pothvat dobio je naziv Dünkirchen što bi u slobodnom vojničkom prijevodu moglo značiti vitke crkve.⁵ Bit pothvata, prema slijedu događaja, bio bi: u početku prikupljenim raspoloživim snagama početno tući pojedine grupacije NOV sprečavajući njihove ofenzivne akcije, a zatim novodovedenim snagama snažno udariti po prikupljenim snagama NOV i prodrijeti u Belu krajinu.

Sve njemačko-ustaške jedinice na tom širem prostoru stavljene su pod komandu 69. korpusa. To su njemački 1. rezervni lovački puk i 4. policijski puk, i ustaška

3. brigada s 4 bataljona uglavnom vezana za obranu uporišta i 4. ustaški bataljon u Samoboru. Ukupno je bilo oko 7.000 vojnika, ali su mnoge jedinice bile vezane za obranu uporišta tako da neprijatelj operativno može angažirati oko 4.000 vojnika. Zato se 69. korpus koristi regrutnim bataljonom PTS-a (Pavelićev tjelesni zdmg) za popunu nekih uporišta kako bi barem neke snage 3- brigade iskoristio za operativne potrebe.⁶

Njemačku reakciju nije trebalo dugo čekati. U ranim jutarnjim satima 22. lipnja snage A bataljona 1. lovačkog puka s četom ustaša iz Jastrebarskog i 10. policijski bataljon iz Bregane sa snagama 4. ustaškog bataljona iz Samobora, ojačani tenkovima i zrakoplovstvom snažno napadaju snage 34. divizije u rajonu Sv. Jana-Plešivica, posebno gdje se nalazila Seljina brigada i dijelovi ŽPO. Neprijatelj je u prvoj fazi opkolio naše snage na Plešivici. Poslije izvanredno žestokih borbi Seljina brigada prelazi u protunapad i prisiljava ga na povlačenje. U toj borbi nije bilo dobro to što je Seljina brigada bila prinuđena da se cijeli dan bori uglavnom sama, a u rajonu Slavetića raspoređena je 3. brigada 8. divizije. Međutim, Seljina brigada, tada najbolja snaga 34. divizije, pretrpjela je ozbiljne gubitke, posebno y rukpvođećem kadru (11 poginulih i 34 ranjena) i bilo joj je potrebno barem malo vremena za sređivanje.⁷

Već 27. lipnja prikupljene snage 1. lovačkog puka, dijelovi 4. policijskog puka i 3. ustaške brigade (10. i 30. bataljona) uz podršku tenkova, artiljerije i zrakoplovstva snažno napadaju snage 8. divizije u širem rajonu Krašić-Pribić-Vivodina. Naime, još 25. lipnja ustaške snage popunjavaju uporišta Gen. Stol

Vladimir Valjan

i Bosiljevo iz kojih su jedinice 1. lovačkog puka krenule prema Žumberku. Svih sljedećih dana vode se žestoke borbe s naizmjeničnim uspjesima u kojima su uz 8. diviziju i dijelovi 34. divizije i Belokrajinski odred (BKO). Postojala je objektivna potreba i mogućnost da se 34. divizija jače angažira.

Bilo je očigledno da neprijatelj, iako brojčano nešto inferiorniji ali tehnički bolje opremljen, preuzima inicijativu. U tom cilju je angažirao svoje glavne snage na Žumberku i time vezao sve snage 4. korpusa na obrani slobodnog teritorija Žumberka. Operativni štab ocjenjuje da planovi štaba 4. korpusa da 28. lipnja napadne Ozalj i susjedne garnizone, u takvoj situaciji ne dolaze u obzir. Štab 4. korpusa odnosno Operativni štab odlučuju da napadom 5. i 12. brigade 15. slovenske divizije i dviju brigada 13- primorsko-goranske divizije na Bosiljevo preotmu od neprijatelja inicijativu. Dana 30. lipnja 15. divizija potpuno uništava to uporište, a 13- divizija isto tako uspješno sprečava bilo kakvu intervenciju u tijeku napada. Nijemci su vrlo brzo na pravcu 13- i 15. divizije angažirali relativno jake snage. Još istog dana iz Žumberka su iz borbe izvučene glavne snage 1. lovačkog puka i opućene u pravcu Karlovca i Gen. Stola. Iz rajona Novi-Senj upućen je u pravcu Vrbovsko-Bosiljevo 846 puk 392. divizije. Iz šireg rajona Sušak-Rijeka upućene su kombinirane snage i u pravcu Delnica. Štab 69- korpusa je poduzeo sve da što brže i efikasnije rastereti svoje snage na Žumberku i uopće na širem prostoru Karlovca radi daljnjih ofenzivnih akcija. Sa snagama 846. puka i 33- ustaške bojne vodila je vrlo uspješno borbe 13. divizija sve do 3- srpnja. Toga dana je tenkovima probijena obrana 13- divizije i neprijatelj se probio prema Bosiljevu. Te su snage, zajedno sa snagama iz Karlovca i Gen. Stola, 4. srpnja odbacile snage 15. divizije. Na svom operativnom području 13. divizija je sljedećih dana bila neprekidno angažirana u borbama od Vrbovskog do Delnica, pa je izašla iz privremenog sastava 4. korpusa.

Sukladno svojim planovima 69- korpus u međuvremenu izvlači iz Moslavine i dovodi na prostor Samobor-Jaska-Karlovac-Ozalj dva puka 2. brigade 1. kozačke konjičke divizije (1. KKD).⁸ Prvi dijelovi tih jedinica počeli su dolaziti već 30. lipnja i odmah su ubacivani u borbu na pravcu Draganić-Krašić. Nejasno je da je za njihovo sveukupno prikupljanje i koncentraciju bilo potrebno više dana. Poslije saznanja o napadu snaga NOV na Bosiljevo, 30. lipnja neprijatelj iz Žumberka naglo odstupa. Snage 8. i 34. divizije prešle su u energično gonjenje. Međutim, ispred Draganića su snage 8. divizije zaustavljene snažnim otporom novih njemačkih snaga. Bili su to dijelovi 1. KKD i 30. ustaškog bataljona. U borbama do 2. srpnja neprijatelj se zadržao jedino u Krašiću. U borbama od 27. lipnja do 2. srpnja 8. divizija je imala ozbiljne gubitke od 50 poginulih i 194 ranjenika što samo po sebi govori o žestini borbi i moralu 8. udarne divizije. Time bi bila završena i 2. faza ove operacije (Bünkirchen-II).

Poslije 2. srpnja planiran je napad na Zorkovac i još neka uporišta na karlovačkom sektoru, ali od toga se odustalo jer se sve više osjećalo prikupljanje jačih neprijateljskih snaga prema Žumberku. U tom periodu intervenira Vrhovni štab i GŠH da se na Žumberku obustave daljnje akcije jakim snagama.⁹

S obzirom na veliki broj ranjenika 3. brigada 8. divizije i Seljina brigada se 6./7. srpnja sukobljavaju, pri pokušaju prebacivanja ranjenika u Pokuplje, s dijelovima 4. policijskog puka koji su se prikupljali za nastavak ofenzive na Žumberak. Ranjenici su vraćeni na Žumberak pod zaštitom Karlovačke brigade. Osim 13.

Vladimir Valjan

divizije ovo operativno područje napušta i 12. brigada 15. divizije. Čitavo ovo vrijeme korišteno je za diverziju pruge, razne ekonomske akcije i za sređivanje jedinica. Za 9- srpnja zakazan je u Metliki veliki miting naroda i vojske.

OFENZIVA NA ŽUMBERAK I BELU KRAJINU - POSLJEDNJA FAZA NJEMAČKE OPERACIJE DÜNKIRCHEN

Devetog srpnja održan je u Metliki i njenoj okolici veliki mimohod slovenskih, srpskih i hrvatskih jedinica NOV. U mimohodu su osim 5. brigade 15. divizije, 2. brigade 8. divizije, Karlovačke brigade 34. divizije i BK odreda sudjelovali i slušaoci vojnih škola GS Slovenije. Mimohod su promatrali najviši rukovodioci NOP-a Slovenije, 4. korpusa i NOP-a Bele krajine i Žumberka. Među ostalima B. Kidrič, I. Vidmar, F. Rozman, V. Holjevac, D. Kveder, J. Avšič, predstavnici misija i dr. Poslije mimohoda održan je veliki narodni zbor na kojem je, uz spomenute jedinice i rukovodioce, prisustvovalo i mnogo ljudi iz Bele krajine i Žumberka. Bio je to uistinu veliki zbor bratstva i jedinstva.

I dok se još održavala ta velika proslava u Metliki, neprijatelj je započeo treću fazu operacije Dünkirchen s vjerojatnim ciljem da razbije naše snage na Žumberku, uništi baze i bolnice i zauzme Metliku. S obzirom na snage koje je prikupio, snage koje je imao na svim drugim pravcima (Novo Mesto, Kočevje i dr.), vrlo je vjerojatno da mu cilj nije bio zadržavanje zauzetog prostora, niti otvaranje i zaposjedanje pravca Karlovac-Metlika-Novo Mesto.

Podaci o neprijatelju su prilično skromni tako da je teško potpuno rekonstruirati način djelovanja njegovih snaga. Može se pretpostaviti da je na pravcu Ozalj¹⁰-Vivodina-Drašiči-Metlika bio angažiran jedan puk 2/1. KKD (puk je jačine oko 1.600 ljudi). Drugi puk iste jedinice na pravcu: Krašić-Galin-Dančulović-Radovica. Na pravcu Pribić-Prekrižje-Oštrc-Visoče-Badovinci bio je angažiran ojačani A Bataljon 1. lov. puka (jačina bataljona oko 900 vojnika). Ostali dijelovi 1. lov. puka, 4. policijskog bataljona i jedinice 3. ustaške brigade bili su angažirani na osiguranju komunikacija i pozadine. Ostao je nepoznato da li je s dva puka 2. brigade 1. KKD došao i štab 2. brigade sa svojim prištavnim jedinicama. Znači da su samo neprijateljske snage angažirane u prvom ešalonu (dva puka 1. KKD i ojačani bataljon 1. lov. puka), imale više od 4.000 dobro naoružanih i borbena vrlo osposobljenih vojnika."

Na našoj strani 10. srpnja, sudjeluju četiri brigade, 11. do 13- srpnja četiri brigade (3. brigada 8. divizije i Karlovačka brigada 34. divizije u preuzimanju i pratnji ranjenika), a 14. i 15. srpnja pet naših brigada (po dvije brigade iz 8. i 15. divizije i Seljina brigada - bez 4. bataljona) 34. divizije. Znači, neprijatelju su se suprotstavljale u prosjeku četiri naše brigade, tj. oko 2.800 boraca. Brigade su bile vrlo dobro naoružane pješadijskim naoružanjem, ali ni 8. ni 34. divizija nisu imale dovoljno municije. Neprijatelj je bio znatno nadmoćniji minobacačima, artiljerijom i zrakoplovstvom koja je stalno podržavala njegovo napredovanje.

Te su se borbe vodile na površini od oko 120 km². Širina fronte iznosila je oko deset kilometara, a dubina od linije Ozalj-Krašić-Pribić oko 11 kilometara.

Desetog srpnja započele su žestoke, tipično obrambeno-frontalne borbe 8. divizije i Seljine brigade za obranu oslobođenog teritorija Žumberka. Posebno žestoko neprijatelj je napao na pravcu Ozalj-Metlika, gdje se već toga dana probio do

Vladimir Valjan

samih Drašiča i neposredno se približio Metliki. Međutim, daljnje napredovanje prema Metliki zavisilo je od situacije na njegovu desnu krilu. Nije mogao dalje dok ne zauzme greben koji dominira nad pravcem koji vodi k Metliki. Inače treba pripomenuti kao dotadašnje iskustvo da su jedinice 1. KKD bile vrlo osjetljive na udare u bok i pozadinu, a i vrlo oprezne u borbi.

S obzirom na opću situaciju, aktualan zadatak postaje zbrinjavanje i sklanjanje ranjenika na sigurno. Taj zadatak 11. srpnja dobivaju 3. brigada 8. divizije i Karlovačka brigada koje od 12. do 14. srpnja vrlo uspješno i sigurno prebacuju ranjenike preko karlovačkog sektora na Kordun.

Toga se dana (11. srpnja) prema neprijatelju nalaze 1. i 2. brigada 8. divizije, 5. brigada 15. divizije s BK odredom i Seljina brigada 34. divizije s dijelom ŽPO na lijevom krilu, dok je veći dio ŽPO bio izvan glavnih borbenih djelovanja. Od 11. do 15. srpnja vođene su žestoke obrambene borbe kombinirane s mnogim protunapadima uglavnom lokalnog značenja. Svakim danom postajala je sve bitnija obrana Metlike i Bele krajine. Bilo bi nedopustivo, vojnički i politički, da se neprijatelju u onakvom odnosu snaga dozvolio prodor, paljenje i pljačkanje Bele krajine, centra oslobođenog teritorija Slovenije. Prodor kozaka u Belu krajinu uništio bi žetvu, što bi teško pogodilo prehranu NOV-a i stanovništva. To bi, upravo tada, u tijeku kampanje za sporazum Tito-Šubašić, bilo politički vrlo štetno. Bilo je nužno da se i u konkretnoj borbenoj praksi poslije mitinga u Metliki, pokaže snaga i suradnja hrvatskih, slovenskih i srpskih jedinica. Peta brigada i 13. srpnja ubačena 4. brigada 15. divizije i 2. brigada 8. divizije su međusobno usklađenim djelovanjem, usprkos snazi neprijateljevog zrakoplovstva i artiljerije, onemogućavale njegov prodor u Metliku. Istodobno su brigade 8. divizije i Seljina brigada onemogućavale neprijatelju zauzimanje dominantnih visova koji bi mu omogućili lakši i brži prodor k Metliki. Selo Kordići je nekoliko puta prelazilo iz ruke u ruku. Neprijatelj je u tijeku 11. srpnja napredovao nekoliko kilometara, ali od 12. do 15. srpnja sve se odigravalo u granicama kilometar-dva. Operativni štab je 15. srpnja ocijenio da neprijatelj stalno ubacuje svježe snage na pravcu Metlike, i da će biti teško zadržati ga. Zato se odlučio na vrlo rizičan ali pravi manevar, koji je bilo moguće izvesti zahvaljujući uspješnoj evakuaciji ranjenika i svim pripremama za eventualnu evakuaciju Metlike. Koncentrirao je grupu brigada u rajonu Cetošić-Jezernice-Malinci-Badovinci i izvršio protunapad pravcem Visoče-Oštrc-Vivodina-Krašić da udari u bok i pozadinu neprijateljskih snaga na Žumberku i ugrozi jedine pravce njegovog izvlačenja, ali uz rizik da neprijatelj ipak upadne u Metliku. Bilo je već tada jasno da za neke šire manevre neprijatelj više nema dovoljno snaga.

Neprijatelj je uspio 16. srpnja ipak slomiti otpor vrlo slabih dijelova pred Metlikom i ući u mjesto, zapaliti neke zgrade, ali se poslije nekoliko sati hitno povukao prema Ozlju. Osjetivši, međutim, manevar naših snaga neprijatelj se najvećom brzinom povlači s čitavog područja Žumberka. Jedinice 1. KKD odlaze s ovoga operativnog područja, a jedinice 1. lovačkog puka, 4. policijskog puka i 3. ustaške brigade ponovno se povlače u svoja uporišta za neposredno osiguranje komunikacija. Ofenziva je konačno slomljena.

Uspjehu borbi na Žumberku doprinijeli su još neki faktori, koji su neprijatelju onemogućavali da ojača snage. Posebno je aktivan bio 2. diverzantski bataljon koji je doslovno svake noći uništavao dio po dio željezničke pruge

Vladimir Valjan

Zagreb-Karlovac. Njemu se kasnije pridružio i Turopoljsko-posavski odred. Uočena je i prisutnost jedne brigade 7. divizije oko Gen. Stola koja je prihvaćala ranjenike iz Žumberka.

REZULTATI BORBI

Rezultiraju dvije konstatacije. Prvo, Štab 69- njemačkog korpusa uspio je poremetiti planove Štaba 4. korpusa NOVH, može se reći, na jedan vojnički sasvim racionalan način. Drugo, njemačka ofenziva na Žumberak pretrpjela je, međutim, potpuni neuspjeh, jer nijedan od pretpostavljenih ciljeva nije ostvaren. Nijedna sudjelujuća jedinica NOV nije doživjela teži neuspjeh. Naprotiv, sve ono što se događalo poslije te ofenzive pokazalo je da su jedinice na Žumberku stekle nova iskustva i postale još borbenije. Još je važnije da je narod Žumberka i Bele krajine bio impresioniran zajedničkim otporom srpskih, hrvatskih i slovenskih jedinica i njihovom borbenošću, a posebno izvanrednim odnosom boraca prema njemu, narodu. Bio je to dobar prilog jačanju borbenog raspoloženja naroda i daljnjoj mobilizaciji novih boraca.

Vjerojatno je da je takvom razvoju događaja na Žumberku od 10. do 16. srpnja u prilog išao i odnos snaga 4.000-5.500 prema 2.800-3-2200 u korist neprijatelja, potenciran još i većim brojem minobacača, artiljerije i sudjelovanjem zrakoplovstva, te municijom svih vrsta. Objektivno gledajući, niti je neprijatelj imao dovoljno snaga da učini nešto više nego što je učinio, niti je takav odnos omogućavao grupaciji NOV na Žumberku da učini nešto mnogo više nego što je činjeno. Takva konstatacija za NOV ne znači i to da u određenim periodima nije mogla a trebala je, učiniti i nešto smjelije nego što su frontalne obrambene borbe.

0 borbenosti i moralu NOV govore i relativno veliki gubici u svim fazama neprijateljske ofenzive. U prvoj fazi jedinice 34. divizije imale su 12 poginulih i 40 ranjenih. U 2. fazi od 27. lipnja do 2. srpnja jedinice 8., 13., 15. i 34. divizije imale su 87 poginulih i 280 ranjenih. U 3- fazi ofenzive od 10. do 16. srpnja jedinice 8.,

15. i 34. divizije imale su 41 poginulog i 173 ranjena. Ili ukupno je ova grupacija NOV, privremeno pod komandom Štaba 4. korpusa, imala 140 poginulih i 493 ranjena. Rukovodeći kadar je u ogromnoj većini vrlo uspješno rukovodio svojim jedinicama i bio primjer hrabrosti i požrtvornosti. Velike gubitke pretrpio je i neprijatelj, ali nemamo dokumentirane podatke o tome.

Relativno veliki broj ranjenika je - u takvoj neizvjesnoj situaciji - bio veliko opterećenje. O njihovoj sigurnosti vodila se velika briga. To se osjećalo i u telegramima VŠ i glavnih štabova Hrvatske i Slovenije. Poslije prvog neuspjelog pokušaja prebacivanja ranjenika u Pokuplje početkom srpnja, ranjenici su od 12. do 14. srpnja uspješno prebačeni u Kordun. Dobro je bilo rješenje upućivanje jedne brigade 7. divizije na prihvrat ranjenika u Kordun.

Žumberak je vrlo siromašan kraj. Bila je već treća godina da tako siromašan hrani relativno veliki broj partizana. Za čitavo to vrijeme i narod Žumberka i Bele krajine uspješno je prehranjivao jedinice na Žumberku. Štoviše, donosio je hranu borcima i na položaje. Narod i omladina dolazili su više puta na susrete u jedinice. U čast dolaska jedinica održavane su konferencije, među ostalim i Konferencija JNOF-a za Žumberak. To govori o tome da su organi narodne vlasti

1 rukovodstva političkih organizacija uspješno obavljali svoje zadatke. Izvjesno je

Vladimir Valjan

da je i miting 9- srpnja u Metliki, mada je održan u nezgodno vrijeme početka nove faze neprijateljske ofenzive, imao izuzetno značenje za bratstvo i jedinstvo Slovenaca, Srba i Hrvata. Možda je još važnija manifestacija 18. srpnja u Črnomelju. Bio je to izvanredan doček naroda Bele krajine, boraca iz Korduna, Pokuplja, Žumberka i Slovenije, Srba, Hrvata i Slovenaca, koji su takvom upornošću i požrtvovanjem branili i obranili Belu krajinu. Oko 3-000 boraca okupljenih na glavnom trgu u Črnomelju manifestiralo je snagu NOV i nerazrušivo bratstvo i jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca. A za prisutne borce 8. i 34. divizije miting i boravak u Črnomelju bio je nezaboravan događaj.

I ovog puta su Žumberak i Gorjanci odigrali svoju istaknutu ulogu kao bastion obrane. Ali ne samo to. U toj su se ofenzivi ponovno našli i mnogi pojedinci i mnoge jedinice koje su u zajedničkim borbama tu sudjelovale i 1942. i 1943. godine. U 8. diviziji imamo mnogo boraca nekadašnje 4. udarne brigade. Među borcima 34. divizije mnogo boraca iz 1. proleterskog bataljona i 13. proleterske brigade. Tu su i Gupčeva i Cankarova brigada. Među onima koji su cementirali tu zajedničku borbu, to bratstvo i jedinstvo nalaze se i tada poginuli rukovodnici i narodni heroji, Marijan Badel i Miloš Kljajić. Bilo bi dobro da susreti boraca (i ne samo njih) Bele krajine i Dolenjske, Žumberka, Pokuplja, Turopolja i Korduna prerastu u stalnu manifestaciju bratstva i jedinstva stvorenih u tim teškim borbama.

EPILOG

Lipanjsko-srpanjska njemačka ofenziva na Žumberak bila je istodobno i posljednja. Žumberak i Bela krajina su do kraja rata ostali slobodni teritoriji.

Jedinice 34. divizije, sada već s novoformiranom Žumberačkom brigadom, snažnim akcijama kolovoza i rujna 1944. godine potpuno izbacuju iz uporabe željezničku prugu Zagreb-Karlovac. Nijemci ju uz najveće teškoće ponovno uspostavljaju tek krajem travnja 1945. godine, neposredno pred konačno povlačenje. U tim borbama nanoseni su ozbiljni gubici 3- ustaškoj brigadi.

U isto takvim akcijama listopada i studenog 1944. godine jedinice 34. divizije izbacuju iz uporabe i prugu Zagreb-Sisak zajedno s posljednjom rafinerijom u NDH, OLEX u Sv. Klari. Neprijatelj potpuno napušta prugu, a na nove zadatke na prugu Zagreb-Slavonski Brod odlazi i proslavljeni 2. diverzantski bataljon.

Novoformirana Žumberačka brigada najčešće se nalazi u Pokuplju i Turopolju, a početkom 1945. godine nalazi se u obrani slobodnog teritorija Banije gdje zaštićuje srpski živalj.

Opća situacija u donjem Žumberku i karlovačkom sektoru potpuno je prevagnula u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Borba protiv reakcionarne Mačekove politike sve je djelotvornija. Mobilizacija je sve uspješnija, a jedinice 34. divizije bročano sve jače. Sve više jačaju i šire se i organi nove narodne vlasti i političke organizacije NOP-a. Bio je to pravi narodni ustanak u tim krajevima, u kojima su HSS i Maček prije rata imali jedno od svojih najjačih uporišta. Upravo pridobivanje hrvatskih masa za NOP najveći je uspjeh oružane borbe i Komunističke partije.

Vladimir Valjan

Bilješke

- ¹ Tema je obrađena na osnovu dokumenata tiskanih u Zborniku Vojnoistorijskog instituta: tom V. knjige 28 i 29 i tom VI, knjige 14 i 15. Zatim, dokumenata VII i to: Glavni stožer MINORSA (K. 38 i mikrofilm broj 4), 3. ustaškog zdruga (k. 114), Župske redarstvene oblasti (k. 159(i druge. Na kraju koristio sam se podacima iz monografije Brigada Franjo Ogulinac Seljo (izdanje VIZ, 1968.).
- ² Naređenje komandanta 2. oklopne armije generala L. Rendulića zapovjedniku 15. njemačkog korpusa (VII. K. 41 E, d. 16 str. 13).
- ³ Naređenje od 14. lipnja 1944. godine opunomoćenika Rajhsfirera SS za Hrvatsku (VII, K. 32, d. 1/5).
- ⁴ U izvještaju Župske redarstvene oblasti Karlovac za 25. lipnja 1944. se kaže: ... Partizani imaju namjeru napasti Ozalj ... (VII, K. 1159, 55/8-1). O tome govore i mnoga drugi neprijateljski dokumenti. Osim toga je zanimljivo pripomenuti da je nekoliko pripremanih napada jedinica 34. divizije preduhitreno akcijama njemačko-ustaških snaga.
- ⁵ Naziv Dünkirchen pojavljuje se u izvještaju artiljerijskog divizionara PTS (Kerestinec) od 12. kolovoza 1944 (VII, film UDB 33/570) u kojem se kaže da je ... 1. bitnica surađivala u pothvatu Dilnkirchen-II od 29. lipnja do 3. srpnja 1944. godine. Po tome bi značilo da je postojao i takav plan pod brojem I, a od 9. lipnja i brojem III. Kovanica je tipično vojnička i može značiti vitke crkve. Pitanje je da li je ustaški pisar precizno pretpikao šifru operacije? Ni u jednom drugom dokumentu taj naziv nisam pronašao. Pri tome moram reći da njemačku dokumentaciju dobivenu poslije 1970. godine nisam izučavao.
- ⁶ Izvještaj Lovackog sklopa PTS od 25. lipnja kaže da je trebalo neke satnije po naređenju PTS staviti na raspolaganje komandantu 1. lovačkog puka radi zaposjedanja uporišta Generalski Stol i Bosiljevo ... jer su odatle njemačke čete krenule na pothvat u Žumberak (VII, film UDB 34/42). Gubici brojčano nisu bili zabrinjavajući. Međutim u tim borbama poginuli su: politkomesar brigade, jedan komandir čete i dva komandira voda. Ranjeni su: zamjenik politkomesara brigade, ref. saniteta i intendant brigade, komandati 2. i 4. bataljona, politkomesar 1. bataljona, jedan komesar čete, dva zamjenika komesara čete, četiri vodnika, dva delegata itd.
- ⁸ U izvještajima svih štabova (divizija, korpusa i GŠ) spominju se 1. donski i 4. kubanski puk. Oni pripadaju 1. brigadi 1. KKD koja je u tom periodu raspoređena duž pruga Zagreb-Sisak-Novska i Zagreb-Novska. General Vjekoslav Klišanić u obradi njemačkih jedinica u Jugoslaviji u periodu 1941.-1945. (VII. K. 21, 41/1), iznosi da je u srpanjskim borbama na Žumberku sudjelovala 2. briga da koja se u tom periodu nalazila u Moslavini. I sudjelujući štabovi također naglašavaju da su te jedinice došle iz Moslavine i tamo otišle. Iako je zarobljeno nekoliko vojnika iz tih jedinica nigdje nije precizno utvrđeno koje su to jedinice.
- ⁹ Ovakva upozorenja GŠH su s obzirom na razvoj događaja bila sasvim umjesna. GŠH je, naime u više navrata pozivao jedinice 4. korpusa da se vrate na svoja operativna područja. Posebno je tu bila izražena briga za ranjenike. Međutim, stvari su se prebrzo razvijale. Kada je 10. srpnja došlo do neprijateljske eskalacije, napuštanje Žumberka bila bi najteža politička greška s nepopravljivim posljedicama. Posebno bi to bio težak udarac bratstvu i jedinstvu. Zato je sve ono što se događalo bio normalan slijed događaja. Dobro je pripomenuti i činjenicu da je komandant GŠH drug Ivan Gošnjak bio tada na području Slavonije, a politkomesar Žigić Rade je krenuo u Vrhovni štab.
- ¹⁰ Obavještajni centar BK Odreda 4. srpnja obavještava Štab 7. korpusa da su noću 2./3. srpnja stigle u Ozalj neprijateljske snage jačine oko 1.500 ljudi (Zbornik VII, tom VI, 15/33). Podatak se odnosi na kozački konjički puk koji je formacijski imao oko 1.600 ljudi, pa je taj podatak bio točan.
- ¹¹ Podaci o broju neprijateljskih vojnika koji su sudjelovali u ovoj posljednjoj fazi operacije, ofenzivi na Žumberak i Belu krajinu, vrlo su različiti. U izvještaju Operativnog štaba hrvatskih i slovenskih jedinica od 17. srpnja (Tom V, 29/50) spominje se ukupna cifra od 7.000 vojnika u što su vjerojatno uračunate sve njemačke i ustaške jedinice u tom periodu na operativnom području Žumberka. Glavni štab NOV Slovenije u izvještaju od 24. srpnja (tom VI, 15/24) spominje kao konačnu cifru 4.000 vojnika računajući, vjerojatno, samo one snage koje su direktno sudjelovale u borbama, jer se kasnije u tekstu spominje cifra 5-6.000 vojnika. Obavještajno odjeljenje GŠS polazi od cifre 3.250 jer raspolaze pogrešnim ciframa o brojnom stanju jedinica.

NA ŽUMBERKU 1944. GODINE

MARIJA ŠOLJAN-BAKARIĆ

U drugoj polovici svibnja 1944. g. došla sam na Žumberak na dužnost sekretara Kotarskog komiteta KPH (polovica svibnja do 8. 11. 1944. g.) poslana od Okružnog komiteta KPH za Pokuplje i Žumberak.

Na Žumberak sam došla s dužnosti sekretara KK KPH za kotar Sjeničak, a prije toga radila sam u Glavnom štabu Hrvatske kao šef kancelarije, pripremajući se za odlazak na partijski rad.

Na radu u GŠH - pažljivo sam pratila sve izvještaje, posebno političke i dobro sam poznavala probleme, pogotovo one u vezi s privlačenjem hrvatskog naroda u NOP.

Pri odlasku mi je i posebno naglašeno da odlazim na težak rad, jer su u sastavu kotara Sjeničak uz srpske partizanske općine bile i hrvatske. To se odnosilo i kasnije na Žumberak u koji sam došla nakon nekoliko mjeseci.

Jedva da sam tada nešto znala o Žumberku.

Znala sam samo da će biti teško. Naime, Žumberak je na domak Zagrebu i zato su za stanje u tom području bili maksimalno zainteresirani i neprijatelji i mi. Prodiranjem na Žumberak htjeli smo držati taj kraj neprekidno pod kontrolom, a neprijatelj ga je držao predstražom Zagrebu.

Živo pamtim dolazak na Žumberak. Dvije prethodne godine bila sam u Lici, na Kordunu, Baniji, u Primorju i Gorskom kotaru, u krajevima koje je ujedinjivao rasplamsani narodni ustanak i zgarišta, nekoliko ofenziva, borbe danima, mjesecima i godinama. Ofenzivama je slijedio povratak naroda na zgarišta, sjetve, žetve, pomoć ranjenicima i sakupljanje hrane za vojsku. Neizbrisiv utisak da ništa ne ostaje na svom mjestu, sela se razaraju i obnavljaju, narod odlazi i ponovo dolazi na svoje ognjište, ispratio me na Žumberak, gdje je sve bilo drugačije.

Nakon drugog prebacivanja prema tom kraju, nakon prelaska pruge, te najopasnije zapreke na putu za Žumberak, na nekim sam kolima došla u Kostanjevac. Dan je bio lijep i sunčan. Selo se doimalo mirno, skoro mirnodopski. Kuće su bile čitave. Na prozorima su se vidjele zavjese, a djeca su se igrala pred svojim kućama. Ulazili smo u kuće. Ono mirnodopsko što me je iznenadilo, bile su ne samo zavjese na prozorima, nego i slike na zidovima, stolnjaci na stolovima, tepisi na podovima, tanjuri s priborom za jelo, ubrusi. Te stvari ja davno nisam bila vidjela, činilo mi se da više ništa nigdje u čitavom svijetu nije na svom mjestu. A na Žumberku je sve izgledalo na svom mjestu.

Ubrzo sam preuzela dužnost, na koju sam, u sebi, bila ponosna.

Članovi komiteta su me upoznali sa stanjem u kotaru Žumberak. Bili smo već u četvrtoj godini narodnooslobodilačke borbe, a Žumberak je planuo već prve godine. Saznala sam o 1. partizanskoj četi u Kalju, o Janku Stanišiću, poginulom i ljubljenom komunistu. Upoznali su me s dolaskom Kordunaške brigade, s formiranjem i značenjem 13. proleterske brigade, koja je imala puno povjerenje naroda, i u koju su ušli mnogi žumberački sinovi. Saznala sam za djelovanje Bataljona Kljuge. Govorili su o Marku Beliniću, kojemu je narod vjerovao. Saznala sam da se Žumberkom smatraju samo tri od šest mojih općina, a to su

Marija Šoljan-Bakarić

bile općine Radatovići, Sošice i Kalje i da je tu narod grkokatoličke i katoličke vjere. Ostale tri općine: Vivodina, Krašić i Draganić nisu se smatrale Žumberkom. U čisto hrvatskim krajevima bio je jak Mačekov utjecaj, koji je trebalo razbijati. Međutim, narod, posebno u općinama Radatovići i Kalje, bio je partizanski. U tim sam se dvjema općinama uvijek osjećala kao da sam na Kordunu ili Lici.

Pred kotarskim komitetom bilo je nekoliko zadataka, u prvom redu jačanjem narodnooslobodilačkih odbora kojima je ugled bio počeo opadati.

Trebalo je mobilizirati borce za NOV, raskrinkavati mačekovske parole i politiku koja je odvrćala narod od borbe za slobodu i za svoje pravice. Neprekidno je trebalo upoznavati narod sa stanjem na bojištima, u svijetu i kod nas, s političkom situacijom. U četvrtoj godini borbe mi smo već daleko iza sebe imali I. i II. zasjedanje AVNOJ-a, I. i II. zasjedanje ZAVNOH-a. Savezničke vojne misije već su se nalazile pri Vrhovnom štabu i drugim glavnim štabovima NOV. Drug Tito se s Nacionalnim komitetom već borio za priznanje Jugoslavije kao države na međunarodnom planu. Sve je to trebalo narodu objašnjavati, sve je to podizalo moral i ulijevalo snagu za daljnje borbe. Već je svima bilo jasno da Hitler gubi rat i da je pobjeda na strani saveznika, na našoj strani. Ali trebalo je neprekidno ulagati nove napore da se cijeli narod zbije oko NOP, i da sve snažnije udara po neprijatelju.

Iz rada i razgovora s komesarom Glavnog štaba Hrvatske Vladimirom Bakarićem spoznala sam svu važnost jedinstva narodnog ustanka, posebno stvaranje bratstva i jedinstva kao jamca snage u borbi protiv okupatora.

U tom periodu V. Bakarić mi je u nekoliko pisama iznio svoje mišljenje o mom radu u tim krajevima. Možda je korisno da ovdje ispišem neke fragmente iz njih. Još sam bila u Sjeničaku kada mi je 23. III. 1944. pisao:

„Znao sam da je rad u Tvom kraju vrlo tvrd i da se tvrdji jedva može naći. Postepeno je guranje ondje nužda. Na brzinu se ne da ništa postići. Nema - možda - ništa težega, nego ovako iz daljine ocjenjivati što bi se trebalo i moglo učiniti. To je rad gdje se mora pažljivo kombinirati propaganda, objašnjavanje, agitacija i svakodnevne praktične, konkretne i ostvarive akcije, da bi se gradile sve šire veze i onda učvršćivale. Dnevnu taktiku valja - vjerojatno - vrlo često mijenjati i stoga pratiti sve promjene u raspoloženju i stvarnim odnosima. Ne mogu da se sa sigurnošću u tim pitanjima orijentiram usprkos Tvojim pisanjima. Čini mi se, da se simpatije (o kojima Ti govoriš) mogu dalje razvijati prvenstveno putem propagande. U propagandi pak treba uzeti (izgleda) prvo mjesto pitanje budućnosti (jer sada imaju mir) i pitanje demokratičnosti NOO kao vlasti i njihova stabilnost. Treba im objašnjavati upravo opasnost njihovog mira za njih u budućnosti i opasnost od ostanka kod kuće da poginu negdje u službi okupatora, koji će ih sigurno mobilizirati čim im se pruži prilika.

U agitaciji nije uvijek dobro govoriti o teroru okupatora prema njima, kad oni tog terora ne osjećaju. Više se treba (možda) orijentirati na njihovo okupljanje na pitanjima organizacije vlasti, koju praksom treba da osjete demokratičnijom od starih i koju treba da počinju osjećati svojom. Tako će se onemogućiti povratak staroj vlasti i time propasti planovi reakcije da taj narod iskoristi.

Treba nadalje izmisliti način kako da ih se odgaja u duhu borbe za vlastita prava. Ne treba previše naglašavati da će kod nas sačuvati glavu, nego da će steći prava. Opasno je graditi vezu s njima na paroli čuvanja glave.

U pitanju Mačeka se treba čuvati policijskih metoda. Djelovanje mora biti političko. Vucite sami van da je Radić učio seljaka da se bori za svoja prava, a Maček

Marija Šoljan-Bakarić

ne može doći na vlast protiv naroda, jer je nova vlast već formirana i narodi Jugoslavije će osigurati njeno priznanje sa strane saveznika. O tome im treba dati materijala. Pitanje vlasti nije više pitanje sutrašnjice, nego današnjice. U tom se pitanju kod nas baš i osjeća najveća labilnost, koju treba iskorijeniti. NOO je tamo i današnja i sutrašnja vlast, pa im treba objasniti, da će imati samo štete od toga što u njoj ne sudjeluju. Moglo bi im se dogoditi da se bez njih budu rješavala pitanja koja ih se baš najviše tiču. ...“

Drugo pismo je od 27. III. 1944. V. Bakarić mi odmah na početku piše kako mi ne može ništa konkretno reći o mom radu, ali mi zato pokušava kazati nekoliko općih riječi, koje mi mogu biti korisne za daljnji rad.

I nastavlja:

„... U prvom redu važno je ondje da se nakon odluka u Jajcu pređe na ostvarenje države u onom mjerilu u kojem je to moguće. NOO prema tome treba da postanu vlast. To im treba biti glavna karakteristika. Naravno demokratska vlast. Treba im stoga osigurati potreban autoritet (pa staviti im na raspolaganje i neku oružanu silu) i osigurati potrebnu demokratičnost (kotarske skupštne i si.). U radu oko izgradnje vlasti treba angažirati najšire mase. Tako će se one najbolje vezati uz nas. Tu će materijalno i konkretno osjetiti njenu demokratičnost i neće se lako dati povući natrag. Za Tvoj je kraj to od ogromne važnosti, možda veće, nego propaganda i tzv. politički rad, kako se on obično shvaća. Politika te vlasti mora biti: jednakost pred njom i pravedna raspodjela tereta rata. Ne smije biti da se tereti rata svaljuju na dobrovoljce i da se kod podavanja ograničimo na uvjeravanja. I vlast se mora osjetiti.

Drugo je važno pitanje, pitanje jedinstva. Stvoriti će se jedinstvena organizacija JNOF. U njoj će sudjelovati K. P., HSS, Srpski klub, javni radnici, omladina, AFZ itd. To će biti politički organ jedinstva i imat će svoje odbore i nadolje. Još je pitanje prakse do koje mjere. Ta će organizacija biti političkim rukovodiocem naših organa vlasti (države) ZAVNOH će postati organom vlasti. Za Tvoj je kraj naročito važno (izgleda) pitanje HSS, ili bolje rečeno pitanje naše politike prema HSS. Mi smo se odlučili na saradnju s njima na bazi linije NOB. Nema sumnje da će oni vrdati kod toga na različite načine, pokušavajući spasiti Mačeka i onu bandu oko njega. No to nas ne smije smetati. Mi moramo uzeti u svoje ruke obranu te linije i tući ih argumentima obrane NOB i jedinstva naroda. Oni moraju ispasti (pojedinci) kao cjepači te linije. To nas obvezuje na veliku budnost prema svakom pojedincu, ali i na oprez pred padanjem u sektaštvo. Nikakav pojedinac ne može dovesti u pitanje osnovu naše linije, linije jedinstva. Ovu našu HSS treba braniti (ne konkretnu organizaciju, nego njenu pojavu i s tim u vezi naše jedinstvo s njom) pred Mačekom i agentima. Ona je nasljednica stare Radićeve HSS, a disidenti su Maček i ostali izdajnici. Mi moramo da preuzmemo obranu svega onoga što je kod Radića i HSS bilo napredno i pozitivno. To ćemo učiniti kako u obrani jedinstva, a tako ćemo i našu partiju prikazivati nasljednicom osnovnih revolucionarnih i progresivnih težnji Radića itd. Nije važno da pojedinom Mačekom agentu policijski dokažemo vezu s Mačekom. Mnogo je važnije da ga raskrinkamo pred masom kao onoga tko ne služi narodu i onoga koji nije HSSovac jer ne slijedi njenu tradiciju i neće da sudjeluje u borbi.

Još je jedno uzgredno pitanje kod toga. Onoga koji je na vlasti treba poštovati kao vlast. Bandita valja prije skinuti s vlasti, nego što ga hapsiš (naravno viša vlast ga može uvijek hapsiti). Treba izbjeći da partijska organizacija naredjuje i skida

Marija Šoljan-Bakarić

ovakve ljude s vlasti, hapsi ih i slično. Time pravimo od vlasti komediju u očima naroda. Direktive će u skoro vrijeme početi izlaziti.

Moji zadaci na Žumberku bili su jasni. Trebalo je ojačati rad i ugled organa narodne vlasti, koji je bio narušen. Trebalo je zatim jačati jedinstvo naroda kao osnovicu i pretpostavku čvrstine narodne vlasti.

Nakon nekoliko dana boravka na Žumberku uvjerila sam se da je stanje nepovoljnije nego što sam mislila. Znala sam da se na Žumberku već od prvih dana ustanka počela formirati narodna vlast, NOO-i. Oni su bili ilegalni, polulegalni, a u mnogim selima - sasvim legalni. Bili su stvarani na liniji NOP-a, znači na liniji borbe protiv okupatora. Ta je politika bila osnovicom i za izbor NOO-a, a isto tako i za sadržaj i način rada.

Na toj je osnovici dolazilo do raslojavanja među pripadnicima bivših političkih stranaka, naročito među HSS-ovcima.

U svom dotadašnjem radu imala sam jednu sličnu situaciju 1943- na Kordunu, u vrijeme kapitulacije Italije. U tom kraju digli su glave četnici, oni koji su imali svoje oružane grupe, kao i oni koji su bili kod svojih kuća. Ubacivali su se u NOO-e i sijali nepovjerenje u narodu. Osjećala se pasivizacija. Ilija Engl, tada načelnik GSH i ja, dobili smo zadatak da izvidimo situaciju na terenu i da, uz suradnju operativnih jedinica, suzbijemo četnički utjecaj s jedne strane, očistimo NOO-e od četničkih elemenata i njih prisilimo na predaju oružja. Komesar GŠH Vladimir Bakarić dao nam je potrebne upute za rad. Rekao je da narodu moramo objašnjavati tko su i kakvi su oni ljudi koji ih odvrćaju od borbe koju vode njihovi sinovi, koji se jedini bore za pobjedu nad fašizmom.

Ta je akcija na Kordunu u potpunosti uspjela.

Rukovodeći se tim iskustvom organizirali smo sastanke, razgovore, savjetovanja, pa i zborove ljudi, na kojima se analizirao rad NOO-a i posebno rad svakog pojedinca, člana NOO-a. Ljude je ovaj način s jedne strane iznenadio, ali i oduševio. Pojavila se konačno jedna snaga koja im je omogućavala da javno kažu ono što su do tada samo među sobom govorili. Sada je konačno netko njih pitao za mišljenje i prijedloge o daljnjem radu NOO-a i kandidatima za odbornike. Na tim su se zborovima birali novi NOO-i, ili su se samo mijenjali pojedini odbornici koji su izgubili povjerenje naroda.

Mislim da je zbog toga ovo bila jedna od najuspješnijih akcija na liniji učvršćivanja narodne vlasti. Narod je stjecao uvjerenje da će ga ta njegova vlastita narodna vlast, štiti, pomagati i braniti.

Sjećam se i sada s kakvim svečanim raspoloženjem, ponosom i povjerenjem su protjecali izbori, posebno u općini Radatovići. U stvari, ova je općina po svom raspoloženju, odanosti i odnosu prema NOB-u bila sasvim slična onima na Kordunu, Lici i Baniji. Ljudi su osjetili teret talijanske okupacije i znali su cijeliti slobodu koju im je donijela vlastita borba i vojska.

Radatovići, i mnogi drugi krajevi, bili su uglavnom oslobođeni ili poluoslobođeni. Poluoslobođene krajeve smatrali smo najčešće slobodnim ili, bolje rečeno, mi smo se po njima kretali slobodno, jer nas je narod obavještavao kada se u kojem selu nalazi neprijateljska vojska. To su bili naši krajevi, partizanski. To se ne odnosi samo na općinu Radatoviće nego i na općinu Kalje koja je već do tada bila dala oko 420 partizana i gdje su već 1941. godine planule prve partizanske puške. Općina Sošice je u ono vrijeme bila dala malo partizana i mnogo ustaša, tako da je naš politički rad upravo bio usmjeren na tu općinu. Ranije su u Sošicama imali svoja sjedišta i Okružni

Marija Šoljan-Bakarić

komitet i Okružni NOO i druge razne institucije, ali nisu uspjeli privući ljude u NOP. Izuzeci su u toj općini bili rajon Kašt i još neka sela koja su dala partizane.

Ovome kotaru, u to vrijeme, pripadale su, kao što sam već rekla, i općine Krašić, Vivodina i Draganić.

Okolnost da na Žumberku ima grkokatolika i katolika raniji su režimi iskorištavali za raspirivanje mržnje između njih. Međutim, sama sam se uvjerila da se oni grkokatoličke vjere ne smatraju nacionalno opredijeljenima, čak, na direktno pitanje mnogi nisu znali odgovoriti jesu li Srbi ili Hrvati. Ova je okolnost i bila jedna od pretpostavki za stvaranje jedinstva naroda. Nikada nisu osjećali antagonizam jedni prema drugima, i to ih je činilo neranjivima u njihovu jedinstvenu odnosu prema NOB-u.

Možda je ovdje još zanimljivo kazati da su pritužbe na rad NOO-a, pritužbe na rovarenje neprijateljskih elemenata, bile ranije upućivane Okružnom komitetu KPH i NOO-u s prijedlozima da se poduzmu neke akcije protiv njih. Ali tada nije bilo odaziva na te prijedloge. Tek kada je Kotarski komitet uzeo stvari u svoje ruke, onda je, uz punu podršku naroda, stvar krenula i bili su sprovedeni novi izvori. Također su uhapšeni najtvrdokorniji neprijateljski elementi i razbijači narodnog jedinstva, i oni su, prema ondašnjim zakonima, bili sprovedeni pred narodni sud u Okružni NOO.

U povodu tog hapšenja komanda područja je izdala letak s objašnjenjem čitave stvari. Kotarski komitet je dao zadatak svim općinskim komitetima i svim partijskih organizacijama da objašnjavaju bit samog hapšenja. Sve je to bilo dobro prihvaćeno, jer su ljudi dobro poznavali petokolonaše i bili su svjesni da su oni to zaslužili.

U noći od 6. na 7. kolovoza došlo je do krvoprolića u Sošicama. Bjelogardisti su napali na komandu mjesta i bolnicu. Ubili su i izmrcvarili 36 drugova i drugarica. Među njima je bilo 28 partizana i komandant komande mjesta.

Tog dana ja sam bila u obilasku komande mjesta i u njemu sam održala sastanak. Sa mnom je bio i Saša Šokorac, član Agitpropa Okružnog komiteta KPH, u to vrijeme na radu na Žumberku. Sastanak se produljio duboko u noć. Ja sam se te noći s još jednim drugom vratila u KK. Sve je izgledalo mimo. Ocjena situacije na sastanku činila se stabilnom, iako je u središtu pažnje bila neprekidna opasnost od upada trupova. Ujutro rano je u komitet došao Saša Šokorac poluodjeven i preplašen. „Marija, sve su poklali,“ - rekao je. On je spavao u komandi mjesta, ali negdje odakle je mogao lakše raspoznati nepoznate šumove i pobjeci. Uskoro se vijest o pokolju proširila cijelim krajem. Koliko ja znam, takvi se strašni zločini nisu ranije dešavali, i to je pridodavalo težini krvoprolića.

Odmah sam pohitala na mjesto događaja. Do današnjeg dana pred sobom vidim izmrcvarene ljude, ubijene partizane. Bilo ih je posvuda. Hvatali su ih kao miševе i smjesta klali. Kad se u borbi gine, ubijaju meci. Smrt nije blaža, ali, je ipak nešto drugačije. Ovako, kao da su krvožedne zvijeri napale mjesto gdje su ljudi živjeli, pobili ih, razderali. Snimala sam one prizore. Htjela sam sačuvati dokumentaciju. Poslala sam film na razvijanje i izradu u Čmomeļ. Nikada ga nisam dobila. Propao je.

Tada smo analizirali situaciju i pokušali utvrditi neke događaje, koji su nam, bar približno, mogli objasniti motive krvavog čina.

Znali smo da je u tom kraju bilo četničkih, a još više ustaških nastrojenja i utjecaja. Otprilike četiri mjeseca prije ovog zločina priremala se kampanja za mobilizaciju. Tri dobra odbornika iz Sošica (2 kandidata i 1 član KP) pozvani su u Kotarski

Marija Šoljan-Bakarić

komitet s tim da se moraju javiti u bataljon PPK i to kao najbolji. Oni su se tom zadatku usprotivili ne želeći ići preko pruge (pruga je bila bauk za Žumberčane). Rekli su, međutim, da će se javiti u odred na terenu Žumberka. Kada su pozvani u odred, počeli su se skrivati, najprije oko kuće, a zatim su pobjegli k belima u Šentjemej. Tada se govorilo da je bilo uzalud što su bili dobri odbornici, kada ih sada "tjeraju" u vojsku. Za njih su ljudi zaista govorili da su bili dobri odbornici, ali isto tako da su kukavice, te da su pobjegli od straha pred puškom. Prije tog događaja bio je pobjegao neki Brzović, koji je kod nas radio kao obavještajac. Za njega se govorilo da je bio sposoban, ali bolesno ambiciozan. Saboterski se odnosio prema borbi. Nije se mogao domoći nekih funkcija koje bi odgovarale njegovoj ambiciji, ali, kako je izgledalo, ni odnos prema njemu nije bio najbolji. Sve to ga je odvušlo belima. Oni su bivši odbornici povezali se s njim, povezali svoje obitelji i svoju okolinu. Za posljednje ofenzive otišlo je iz - uglavnom njihovih sela - oko dvadeset ljudi belima, povelu su i svoje žene. Njihovo smo bježanje objašnjavali s jedne strane strahom od puške, a s druge - propagandom kako im je kod belih ljepše, kako tamo uživaju sigurnost, imaju besplatno obuču i odjeću, te hranu, pa čak dobivaju i plaću. Žene su, jasno, odlazile za svojim muževima.

Uzimajući u obzir sve te okolnosti, Kotarski komitet je preko svojih organizacija, uz suradnju NOO, omladinske organizacije i AFŽ-a, pojačao politički rad. Ukazivali smo na ustanički karakter Žumberka u borbi protiv okupatora, govorili o karakteru organa narodne vlasti i pozivali narod na okupljanje oko NOP-a. Posebno smo objašnjavali kapitulantske parole "čekanja dok dođe vrijeme", koje je na svojoj zastavi imao Maček. Trudili smo se da u dnevnoj politici oslušujemo narodne potrebe i nedaće, kojih je u ono vrijeme bilo napretek. U svome političkom radu nastojali smo tim ljudima predočiti da se vezuju uz snage za koje je u toj četvrtoj godini rata bilo jasno da dobivaju na svim frontovima, da time srljaju u propast, a da će ih vlastiti narod osuditi kao izdajice. Govorili smo im da su varave njihove nade u Engleze, jer su se Englezi odrekli i Draže Mihailovića i Rupnika, a priznaju jedino nas i našu borbu. U tu smu svrhu izdali i nekoliko letaka. Brzoviću smo uputili dva puta poziv da se vrati. Jedno od tih pisama je i pismo Janka Pavića, vijećnika ZAVNOH-a. Obećali smo mu da se neće ništa desiti kada se vrati.

Odgovor na to drugo pismo bilo je - krvoproliće u Sošicama.

Posavjetovali smo se s komandom odreda i u Šentjemej protjerali sve obitelji onih koji su već ranije bili pobjegli. Tada smo otjerali 48 osoba, a neki su nešto ranije i sami bili pobjegli. Sva je njihova imovina bila konfiscirana.

Te su mjere naišle na opće odobravanje. Posebno su ih podržali u Radatovićima, odakle je bila većina poklanih partizana.

U to je vrijeme ovaj dio Žumberka bio prilično nesiguran, jer su beli često nalijetali u naša podgorska sela. Zaprijetili su i Kotarskom komitetu i najavljivali svoj dolazak.

Poručivali su nam da će nam biti gore nego onima u Sošicama. Tih smo dana bili na stalnoj straži. Bilo nas je malo. Nismo imali vlastito osiguranje. Brigada koja je bila na terenu nije nam mogla pomoći, jer je ona imala svoje poslove i zadatke. Snagama koje su nam bile na raspolaganju, pripremali smo zasjede. "Trupovi" su i nadalje ulijetali na naš teren, pljačkali i prijetili, držali narod u strahu, ali naše mjere bile su dovoljne da ih odvrate od daljnjih pokolja. Mislim da je to uglavnom bio rezultat našega političkog rada, informiranja ljudi o pravom političkom stanju, o skorom završetku rata iz kojega partizani izlaze kao pobjednici.

Marija Šoljan-Bakarić

Ostale tri općine našega kotara, Krašić, Vivodina i Draganić, bile su neprekidno u žiži pažnje Kotarskog komiteta. To je bio onaj hrvatski kraj za koji mi je rečeno da spada u najteže i najtvrdje, u kojima stanovništvo ne osjeća teret ofenziva, gladi, paleža, terora. Mnogi su bili u domobranima, a odnos prema NOP-u bio je odnos iščekivanja što će se dogoditi. Svima je bilo jasno da se približava kraj rata, da Hitler gubi rat, a savezničke snage se približavaju. Bilo im je jasno da je partizanska vojska izrasla u snažnu oružanu armiju i da ona, svojom vlastitom snagom, kao jedina oružana snaga u okupiranoj Europi, tuče i tjera fašističke snage iz svoje zemlje.

To su bile svima poznate činjenice koje su djelovale u pravcu odugovlačenja odlaska u redove NOV. Naša je propaganda išla u pravcu uvjeravanja da je riječ o njihovoj dužnosti, ali i o sadašnjosti, jer svoja prava moraju uzeti u svoje ruke. Kazivali smo im da ne smiju dozvoliti da im drugi kroje pravdu. Isticali smo dotadašnje uspjehe na međunarodnom planu za priznanje nove Jugoslavije i svoju odlučnost da vidimo Jugoslaviju, kao ravnopravnog partnera velikih sila za zelenim stolom, poslije rata prisutnu u rješavanju svih sudbonosnih pitanja svoje budućnosti. Uskoro smo težište mobilizacije mogli prebaciti i na ove općine. U Vivodini je negdje u lipnju formirana jedna četa koja je malo kasnije uključena u Žumberačku brigadu. U Krašiću je bila formirana jedna mobilizacijska grupa, koja je kroz nekoliko dana porasla na 22 partizana, a svakog su dana pristizali novi partizani.

Svakodnevni rad silio nas je da neprekidno pronalazimo nove načine, primjenjujemo posebnu dnevnu taktiku. I same obitelji onih koji su već bili partizani posjećivale su obitelji onih čiji sinovi još nisu bili u redovima NOV, i time pravili pritisak za odlazak u partizane. Smatrali smo uspjehom da je taj narod počeo iskazivati posve otvorene simpatije za NOP. Oni su se brinuli za svoje sinove, hranili ih i ukazivali im svu svoju ljubav i pažnju. Ponosili su se "svojom" oružanom snagom. Ovo je raspoloženje naročito došlo do izražaja na jednoj našoj proslavi, na koju je došlo 200 Krašićanaca, sa zastavama i parolama, sa svojom četom i svojom glazbom. To je bio veliki uspjeh i ocijenili smo da je došlo do neke vrste prijeloma u tom kraju i da će se narod još čvršće vezivati uz NOB.

Na taj veliki zbor došlo i mnogo onih koji su do tada razbijali sve naše akcije i negativno se odnosili prema NOP-u i partizanima. Približavanje svršetka rata dovelo je do daljnjeg raslojavanja u redovima ljudi pod Mačekovim utjecajem, demaskirana je i parola "čekanja". Biti partizan, ili imati sina u partizanima, značilo je upravo osvještavanje tog naroda da ne čeka, nego da bude prisutan u NOP, da se zna gdje spada.

U nedjelju 27. 8. slavili smo trogodišnjicu narodnog ustanka na Žumberku i okolici. Tada je proglašeno formiranje Žumberačke brigade. Pripremili smo se dobro za proslavu. Samo zborište bilo je svečano ukrašeno zastavama i parolama, slikama s frontova, citatima itd. Lijepo je bilo vidjeti kako je narod dolazio u kolonama sa svih strana Žumberka i okolice, iz Jaske, iz Samobora i uzvikivao parole.

I Radni bataljon Ivo Lolo Ribar iz Kalja bio je prisutan. Oduševljenje je dostiglo vrhunac kada je Žumberačka brigada prolazila kroz špalire.

Proslava je pokazala koliko narod Žumberka stoji uz NOB, na braniku svih njezinih tekovina, i koliko je spreman da prinese još žrtava, koje budu borbe od njega tražile.

I još nešto. Svima nam je bilo nekako jasno i prirodno da je Žumberak, ili onaj dio kotara koji se naziva Žumberkom, u plamenu borbe, da narod diše partizanski, da se brine za svoju vojsku, za njenu prehranu, odjeću i obuću. Svima nam

Marija Šoljan-Bakarić

je bilo jasno da su sve sjetve i sve žetve namijenjene ne samo stanovništvu nego i vojsci, ranjenicima u bolnicama. U tim općinama svaki je rad bio lakši, svakodnevnici zadaci su bili jednostavniji. Ali svaki, pa i najmanji uspjeh u čisto hrvatskim općinama, svaki novi partizan iz tih krajeva, ispunjavali su nas ponosom. Vidjeli smo da su ciljevi NOB-a postajali sve privlačniji za te ljude, pa i za one viđenije HSS-ovce, koji su nam ranije ometali svaki rad.

Ozbiljne teškoće u radu predstavljao je i različit mentalitet ljudi iz ova dva područja. Nisu se međusobno previše cijenili, tako da je stvaranje kohezije na zadacima NOP išlo i bilo zahtjevnije.

Uza sve to, činilo nam se da smo sami na ovom udaljenom terenu, Bogu iza leđa. Često smo dolazili u centar gdje je bio Oknižni komitet i druge društvene organizacije, ali k nama nije dolazio nitko, ili gotovo nitko. U svim teškoćama morali smo se sami snalaziti i sami sve rješavati. Jasno je da je tu bilo i lutanja i nesigurnih koraka. Kako bi se inače moglo objasniti hapšenje ili pokušaj hapšenja jednog člana ZAVNOH-a, zbog nekih sasvim sitnih nepravilnosti u radu? Kada sam za to saznala, odmah sam poduzela sve potrebne korake za njegovo oslobađanje. Isto tako nam je bilo neshvatljivo kada je jedan od općinskih rukovodilaca naredio da se pod stražom privede jedan od odbornika koji se nije odazivao na redovitne pozive.

15. srpnju 1944. godine uslijedila je veća ofenziva na Žumberak. Neprijatelj je upao u Metliku i kretao se prema našem podmčju. Bili smo u opasnosti, jer na našem terenu obično nije bilo operativnih jedinica. Ali ubrzo je stigla pomoć. Dobili smo upute da se moramo povući s narodom. Imam sačuvanu jednu poruku koju sam dobila toga prvog dana ofenzive, a koja je glasila: „Načelnik je na položaju. Neprijatelj je upao u Metliku ...“ i u daljnjem tekstu zadan je pravac kretanja. Našim jedinicama priključila se jedna slovenska brigada. Druga poruka je glasila: „Povucite se. Pazite da kod naroda ne bude uzaludne panike.“ I danas mi je to povlačenje s mnoštvom ljudi i djece prema Črnomelju u živom pamćenju. Prema mojim bilješkama iz rokovnika te 1944. godine, povlačilo se 799 ljudi s kolima, roгатim blagom i svinjama. Bilo je u koloni povlačenja u Sloveniju i 190 Slovenaca. Panike nije bilo. Kretali smo se brzo i mimo, a iznad nas su prelijetali avioni.

U Črnomelju sve je bilo spremno za naš prihvata. Žene su se posebno brinule o razmještanju ljudi po okolnim selima i kućama, brinule se za prehranu i sve najnužnije. Mi smo pratili razvoj događaja na svojoj fronti. Znali smo da su na našem terenu jedinice 34. divizije, da tuku neprijatelja i čiste teren. A onda je 17. 7. došla još jedna poruka od Vece Holjevca, najpotrebnija i najveselija: „Neprijatelj je protjeran s čitavog Žumberka. Sada je sve slobodno. Potrebno je da odbori na cijelom teritoriju odmah prorade. Nužno bi bilo da odmah organizirate zborove, posebno s narodom općine Radatovići. Ukazati na vezu s vojskom. Neprijatelj je imao namjeru da pljačka. To treba kazati. Naše snage su se sjajno držale. Uzeli smo vašu pjevačku grupu za potrebe vojske.“

Vraćali smo se iz Slovenije. Svijest o tome da su naše jedinice obranile ognjišta i nisu dozvolile ni pljačku, nadvladala je sve podnesene teškoće. Zanimljivo bi bilo spomenuti da je omladina za vrijeme ofenzive tri dana obrađivala rekviriranu zemlju.

Među bolnicama na Žumberku najviše mi je ostala u sjećanju bolnica u općini Radatovići. Bila je pod zemljom, u zemunicama. Slična toj bila je bolnica negdje u Sloveniji i mi smo ovu organizirali prema toj. U ovoj je bolnici u to vrijeme bila drugarica Ivanka Bakrač, na dužnosti politkomesara bolnice.

Marija Šoljan-Bakarić

Bila sam nekoliko puta u posjetu ranjenicima. Uvjeti života i rada pod zemljom bili su izuzetno teški. Nedovoljno zraka i mnogo vlage, s oskudnom opremom za liječenje, dojmili su me se teže od bilo čega što sam do tada bila vidjela. Bila sam, naime, i sama na dužnosti bolničarke, a potom politkomesara u jednoj ličkoj bolnici u Bijelim Potocima, na vrhu Plješevice. Bilo je to vrijeme četvrte ofenzive. Ranjenici su pristizali svakog dana i svakog časa. Ali lička je bolnica bila nad zemljom, građena isključivo za potrebe boraca. Imali smo mogućnost da u odijeljene paviljone smjestimo partizane oboljele od tifusa, koji je zavladao i širio se u vrijeme te ofenzive.

Na Žumberku, narod iz Radatovića, ali i iz ostalih područja, dao je sve od sebe da opskrbi svoje bolnice. Bilo je dovoljno hrane, pa odjeće i krpa za zavoje. Ta je bolnica, uz tako teške uvjete, preživjela neotkrivena i ofenzive i bezbroj upada neprijatelja. Narod ju je čuvao kao zjenu oka svoga, čuvao je svoje sinove i svoju vojsku. Iz tih, gotovo neshvatljivo teških uvjeta, oporavljeni partizani skoro su se svakodnevno vraćali u svoje jedinice.

Žumberačke bolnice, a posebno ova pod zemljom, ostaju u povijesti našeg naroda i ovoga žumberačkog kraja kao dokazi besprimjerne hrabrosti i požrtvovanja ljudi, čvrste odanosti i vezanosti uz NOP.

Bivale su i takve situacije kada je ranjenike trebalo "izvlačiti" sa Žumberka i prebacivati u druge krajeve, na sigurnija mjesta. Pričali su mi da je kroz strme obale rječice Slapnice ili bolje, kroz taj kanjon, za vrijeme jedne ofenzive krenula kolona ranjenika. Taj put, zbog svoje strmice težak, bio je jedini izlaz koji neprijatelj nije kontrolirao. Nije mogao pretpostaviti da će itko moći krenuti tim putem. Kretanje je otežavalo silno blato, klizav teren.

Ali, ranjenici su morali proći. I prošli su. Iskrali su se neprijatelju pred nosom.

Jednom sam i sama prolazila tim kanjonom. Dan je bio povoljniji i prolaz suh, ali prijelaz je i za mene i ostale bio težak. Oni su uspoređivali onaj prijelaz ranjenika koji su bježali pred ofenzivom.

Iako mi sanitet nije bio područje rada, moj je život i rad bivao često povezan s bolnicama, ranjenicima. Tako je moj odlazak sa Žumberka, 8. studenog bio putovanje s kolonom ranjenika koji su evakuirani u sigurnije i bolje opskrbljene bolnice. Radi preuzimanja dužnosti u ZAVNOH-u, napuštala sam Žumberak. Već sam bila predala dužnost drugarici koja me došla zamijeniti. Nekoliko dana ranije na nozi mi je bila izvršena lakša operacija i nisam mogla pješačiti. Na kolima sa mnom bio je i drug Nikica Rajzer (danas poznati slikar), bolestan i iscrpljen. On je do tada radio na Žumberku. Kolona je bila dugačka, a kola puna ranjenika. Putem su nas zasipali i neprijateljski meci, jer kolona nije mogla ostati sasvim nečujna. Tražili su nas, ali vjerojatno neprijateljske snage uz taj put nisu bile velike, pa nas nisu direktno napali. Kiša je padala, snijeg je bio razmočen, odrvenjele noge su nam, kad smo pokušali hodati uz kola, upadale u kaljužu. Ranjenici su stenjali od truckanja kola i umirivali se tek kada bismo zastali da se nahrane, da se odmorimo.

Kretali smo se dva dana i dvije noći, ili bolje, više po noći nego po danu. Došli smo do Pisarovine. Tu smo se Nikica Rajzer i ja odijelili od kolone. Ja sam bila blizu svog odredišta i sada sam trebala krenuti drugim putem. Nikica je bio još teže bolestan. On je znao da se u Pisarovini može javiti ljekarniku. Usred noći smo kucali, primili su nas i ja sam tu ostala do sljedećeg jutra kada sam krenula preko Banije za Topusko. Na Baniji, čini mi se u Klasnici, prisustvovala sam

Marija Šoljan-Bakarić

Okružnoj konferenciji AFŽ za Baniju. Nikica je ostao da u Pisarovini odboluje povišene temperature.

Na terenu našega, žumberačkog kotara, koji je u tim ratnim godina najvećim dijelom bio slobodan, i koji je za neprijatelja bio isto toliko važan kao i za nas, često nam se činilo da smo na brisanom prostom. Ali - radili smo "u punom sastavu", uz Kotarski komitet KPH imali smo šest općinskih komiteta KPH, uz Kotarski NOO, imali smo šest općinskih narodnooslobodilačkih odbora. Isto je bilo s omladinskom organizacijom i Antifašističkom frontom žena. Imali smo komandu mjesta, partizanske straže, obavještajni centar ROC, a jedinice NOV prolazile su našim područjem samo kada su ih njihovi operativni zadaci dovodili na ovo područje.

U to je vrijeme na III. zasjedanju ZAVNOH-a donesena odluka o ZAVNOH-u kao vrhovnom zakonodavnom i izvršnom tijelu i najvišem organu državne vlasti u Hrvatskoj i Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana i Odluka o ustrojstvu NOO-a. Dobili smo upute za osnivanje Jedinственe narodnooslobodilačke fronte.

Nakon završenih priprema, u koje je, kao najvažniji faktor, spadala analiza svih društvenih i političkih snaga na terenu, formiran je Kotarski odbor JNOF za Žumberak. Komunistička partija, koja je bila jedina vodeća snaga borbe, ostala je to i u JNOF, tako da sam ja, u svojstvu sekretara Kotarskog komiteta KPH, bila izabrana za tajnika JNOF.

Na terenu Žumberka bila su tri člana ZAVNOH-a: Janko Pavić, Janko Obradović i dmog Milan, koji je u Vivodini bio sekretar općinskog komiteta. To govori o izraženom ustaničkom karakteru ovoga kraja iz kojeg su izrasli ljudi, koji su po svom ugledu i značenju za taj kraj, te zbog svoga rada, mogli biti predloženi u to najviše političko i predstavničko tijelo. S druge strane, tri člana ZAVNOH-a čiji je ugled bio neosporan, koristili su nam u našem političkom radu.

Uz osnivanje Kotarskog odbora JNOF osnovali smo općinske i seoske odbore. Svugdje smo u stvaranju JNOF imali dobre rezultate. Bile su aktivirane snage koje su dotle ili stajale po strani, ili se njihov rad nije do tada dovoljno osjećao. Posebno je stvaranje JNOF dovelo do daljnjeg raslojavanja u redovima HSS-a i onih koji su bili pod njegovim utjecajem. Široka frontovska koncepcija mogla je okupiti svakoga tko je htio dati svoj udjel u borbi koja je neprekidno bila u svom usponu, čiji je kraj bio na vidiku i čiji je konačan ishod već jasno bio zacrtan.

Osjećam potrebu da spomenem imena nekolicine dmogova i dmgarica, koji su mi u tom periodu bili najbliži suradnici. Bili su to: Nikica Šajatović, predsjednik Kotarskog NOO-a i član KK, Luka Čačić, organizacijski sekretar KK, Tomo Heraković, član KK, Mara Bastaić, predsjednica Kotarskog odbora AFŽ, Mara Rajaković, predsjednica USAOH-a, Katica Rapljenović, radila u ROC-u, bila član Okružnog odbora AFŽ-a, Miladin Bastaić, radio također u ROC-u i mnogi dmgi.

Bilješka

¹ Kotar Žumberak sačinjavale su općine: Krašić, Kostanjevac, Sošice, Kalje, Vivodina, Radatovići.

BORBENA DJELOVANJA 4., 7. i 11. KORPUSA U POKUPLJU, ŽUMBERKU I BELOJ KRAJINI KRAJEM LIPNJA I U SRPNJU 1944. GODINE

MILOŠ ŠUMONJA

OPĆA RAZMATRANJA

Polovicom 1944. godine je situacija na frontovima drugoga svjetskog rata u Europi izgledala ovako: snage antifašističke koalicije bile su u strategijskoj ofenzivi. Crvena armija je tijekom prve polovice 1944. oslobodila najveći dio okupiranog teritorija, približila se Poljskoj i Čehoslovačkoj, stupila na tlo Rumunjske, čime su stvoreni uvjeti za izbacivanje iz rata njemačkih saveznika Rumunjske i Bugarske, a onda i Finske. Zapadni saveznici su poslije uspješnog iskrcavanja u Francuskoj do kraja lipnja proširili i učvrstili mostobran u Normandiji, prikupili snage i sredstva za daljnje napredovanje, a u Italiji poslije uspješnog iskrcavanja kod Ancija probili njemačku obranu na Gustav liniji, početkom lipnja zauzeli Rim i produžili nadiranje na sjever prema Gotskoj liniji.

Njemačke oružane snage bile su primorane na daljnju obranu uz povremene protunapade, i to na razvučenim frontovima Europe dužine oko 15.000 kilometara. Nisu imale obučenog ljudstva za popunu postojećih i formiranje novih jedinica, pa su mobilizirale starija i najmlađa godišta, nedostajale su im materijalne rezerve, posebno pogonsko gorivo. Njihove teškoće je povećavala činjenica da imaju neusporedivo slabije zrakoplovstvo i sve slabije pomorske i kopnene snage.

U takvoj vojnoj situaciji saveznici su odlučili da u drugoj polovici 1944. godine produže stratešku ofenzivu čiji je cilj na sovjetsko-njemačkom frontu bio protjerati okupatora sa sovjetskog teritorija, osloboditi Poljsku i Čehoslovačku i operacije prenijeti na teritorije Njemačke i Balkana, a savezničke armije u Francuskoj da poraze njemačke snage u Normandiji, forsiraju rijeku Seinu i nametnu odlučujuću bitku zapadno od rijeke Rajne. U Italiji su imali zadatak da probiju Gotsku liniju i upadnu u dolinu rijeke Po. Na Pacifiku je planirano zaustavljanje japanske ofenzive u Kini, a na svim ostalim pravcima tog ratišta organiziranje napadnih operacija, usmjeravajući težište djelovanja prema centru Japana.

U takvoj, sve težoj i sve besperspektivnijoj situaciji na svim frontovima, njemačko zapovjedništvo donosi odluku da produži stratešku obranu uz mobiliziranje preostalih raspoloživih ljudskih i materijalnih snaga i provođenje intenzivnih obrambenih mjera na vlastitom teritoriju.

Sve je to potvrđivalo da je konačna pobjeda u drugom svjetskom ratu na strani saveznika i da je samo pitanje vremena da se sile Osovine, posebno Njemačka, prisile na bezuvjetnu kapitulaciju.

Stanje na ratištima i približavanje dana pobjede uznemirilo je i politički život. U ljeto 1944. godine povećan je broj političkih susreta i razgovora među saveznicima i to na raznim nivoima, pa i najvišim. Razgovaralo se o poslijeratnom uređenju svijeta, a posebno Europe. Kao što je poznato, interesi među

Miloš Šumonja

saveznicima bili su vrlo različiti, a stanje na frontovima imalo je vrlo velikog utjecaja na konačna rješenja konkretnih političkih pitanja. Stoga su neke savezničke zemlje nastojale da na frontu postignu što povoljnije rezultate. U neke političke razgovore među pojedinim saveznicima uključuju se, vrlo aktivno i na razne načine, emigrantske vlade i drugi razni politički krugovi, zastupnici politike čekanja, nastojeći sebi osigurati što povoljniji položaj po završetku rata. S pojedinim saveznicima stupile su u neke razgovore i određene snage iz tabora sila Osovine, pokušavajući time osigurati svoje ciljeve. To je dovelo među ostalim, do upornije obrane njemačkih jedinica prema Crvenoj armiji, orijentacije na povlačenje u što većoj mjeri prema zapadnim saveznicima i predaju njima. U te razgovore vrlo aktivno su se uključile razne kvislinške i kolaboracionističke snage iz naše zemlje.

U takvoj općoj vojnoj i političkoj situaciji na frontovima širom svijeta i u Europi, jugoslavensko ratište dobivalo je sve veći značaj povezujući južno krilo sovjetsko-njemačkog fronta u Rumunjskoj s frontom u Italiji. NOV Jugoslavije je svojim pojačanim akcijama na tom sve značajnijem ratištu vezala znatne njemačke i kvislinške snage i stalnim napadima sprječavala stabilizaciju njihove obrane i manevar s jednog na drugi saveznički front, istodobno ugrožavajući pozadinu, transport i opskrbu tih snaga. Sredinom 1944. godine naš NOV je imao 15 korpusa, 50 divizija, dvije operativne grupe, 16 samostalnih brigada, 130 partizanskih odreda ukupne jačine oko 400.000 boraca. Od toga je u Hrvatskoj bilo u NOVJ pet korpusa, 17 divizija, 59 brigada, 16 partizanskih odreda u ukupnoj jačini oko 100.000 boraca, a u Sloveniji 2 korpusa, jedna operativna zona, 5 divizija, 17 brigada, 9 partizanskih odreda, nekoliko samostalnih bataljona i diviziona, ukupna jačina oko 25.000 boraca.¹

Njemačka vrhovna komanda - da bi što više zadržala napredovanje Crvene armije i jačanje NOVJ - odlučila se na Balkanu za vrlo upornu obranu. Na ratištu Balkana, uključujući i Grčku, držala je snage Grupe armija E (oko 350.000 vojnika) i snage Grupe armija EF (koja je u Jugoslaviji imala oko 300.000 vojnika). Pod zapovjedništvom njemačkih snaga u Jugoslaviji još su djelovale snage 5. bugarske armije, ustaše, domobrani, četnici, Srpski dobrovoljački korpus, Srpska državna straža, Bijela garda, Plava garda, balisti i razne milicije. Od toga je u Hrvatskoj, Srijemu, Bosni i Hercegovini bilo oko 150.000 ustaša i domobrana i oko 13.000 četnika, a u Sloveniji oko 14.000 pripadnika Bijele i Plave garde.

PRODOR NA ŽUMBERAK

U takvoj vojno-političkoj situaciji na ratištu Balkana naše vojno i političko rukovodstvo i vrhovni komandant maršal Tito donose odluku da Narodnooslobodilačka vojska ofenzivnim djelovanjima svim raspoloživim snagama doprinese što najšire može konačnoj pobjedi saveznika i da se naša zemlja oslobodi uglavnom vlastitim snagama. Uz široku političku aktivnost i razgovore sa Churchillom, Šubašićem, Staljinom i predstavnicima SSSR-a, Tito na vojnom planu donosi odluku da glavnim snagama Narodnooslobodilačke vojske likvidira njemačka i četnička uporišta u zapadnoj i istočnoj Srbiji, oslobodi te krajeve, spoji se sa snagama Crvene armije, i zajedničkim akcijama oslobodi Beograd. U isto vrijeme naredio je ostalim snagama NOVJ da prijeđu u opći napad na

Miloš Šumonja

komunikacije i uporišta neprijatelja i time otežaju povlačenje njemačkih i kvislinških snaga iz Grčke, Makedonije, Kosova i Crne Gore preko Bosne i Hrvatske i Slovenije na zapad. Na odluku VŠ za opću ofenzivu i rušenje svih komunikacija utjecala je i molba savezničke komande u Italiji, da NOVJ poduzme što veću aktivnost na komunikacije u čitavoj Jugoslaviji, a naročito u zapadnom dijelu.

U vezi s direktivom Vrhovnog štaba Glavni štab NOV Hrvatske i Glavni štab NOV Slovenije odlučili su da svoje krupne snage koncentriraju na likvidaciju pojedinih uporišta i komunikacija, posebno na području Pokuplja, Žumberka, Bele krajine, u neposrednoj blizini Karlovca i Zagreba, sredinom 1944. godine sve značajnijega velikog prometnog i političkog centra. Zbog toga su Nijemci i kvislinzi pojačali obranu ovog područja, doveli nove snage i poduzimali razne mjere da spriječe aktivnost jedinica NOV. Cilj tih zajedničkih aktivnosti jedinica GSK i GSSL bio je spriječiti manevar i ugroziti dublju pozadinu neprijateljskih snaga u Mađarskoj i sjevernoj Italiji, proširiti oslobođeni teritorij i onemogućiti snage politike čekanja u Hrvatskoj i Sloveniji u njihovim namjerama.

Izvršavajući direktivu Vrhovnog štaba NOVJ i POJ Glavni štab NOV Hrvatske i Glavni štab NOV Slovenije odlučuju se da zajedničkim akcijama jedinica 4., 7. i 11. korpusa poruše prugu Zagreb-Sisak, Karlovac-Zagreb, napadnu i likvidiraju nekoliko neprijateljskih uporišta na tim prugama i posebno, s obzirom na električnu centralu, unište značajno neprijateljsko uporište u Ozlju. Cilj ove zajedničke operacije, kako se vidi iz pisma političkog komesara 4. korpusa upućenog političkim komesarima 8., 13., 15- i 34. divizije Belokrajinskog i Karlovačkoga partizanskog odreda od lipnja 1944. godine bio je da se, uz glavni zadatak rušenja komunikacija i likvidacije neprijateljskih uporišta, poboljša vojno-politička situacija na ovom području nastanjenom čisto hrvatskim stanovništvom, gdje su rođeni Maček i Stepinac, da se proširi i učvrsti suradnja hrvatskih i slovenskih jedinica, da još više ojača bratstvo i jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, da se poboljša mobilizacija u naše jedinice i da se bolje poveže slobodni teritorij karlovačkoga, žumberačkoga, belokrajinskog i primorsko-goranskog područja. Osim toga, našim djelovanjem trebalo je što više onemogućiti Pavelićevu amnestiju koja je, uz podršku i pomoć HSS-a, Mačekovih i Stepinčevih agenata, samo na teritoriju Pokuplja navela oko 1.000 ljudi, koji su se do tada uglavnom krili i izbjegavali vojnu obvezu, da stupe u neprijateljske formacije. Cilj ove operacije je zatim bio da se vežu što jače snage protivnika za ovaj teren, da se neprijatelj prisili na privlačenje svojih rezervi i na taj način olakša ofenziva naših jedinica u Srbiji i izbore što povoljniji uvjeti za njihovo djelovanje, a svim tim da se pruži odgovarajuća pomoć Crvenoj armiji i zapadnim saveznicima.

Na opredjeljenje za ovakve ciljeve ove operacije snaga 4., 7. i 11. korpusa utjecala je i vojno-politička situacija na području Pokuplja, Žumberka, Bele krajine i uopće južno od Zagreba. Taj teritorij je u većem dijelu bio oslobođen. NOP je jačao, a baš to je neprijatelj, s obzirom na bliski završetak rata, želio spriječiti i to ne samo iz vojnih razloga i vojnim mjerama tj. upornom obranom komunikacija i povremenim upadima prema slobodnom teritoriju, nego i političkim mjerama, a naročito pojačanom propagandom Nijemaca i ustaša podržanim od dijela snaga HSS-a i Crkve o "komunističkoj opasnosti" u poslijeratnom uređenju i u pokušajima nekih od tih snaga da zapadne saveznike dočekaju na što brojnijim formacijama domobrana, četnika i Plave i Bijele garde. Otuda se, uz svakodnevna

Miloš Šumonja

žestoka borbena djelovanja, vodila i bitka za utjecaj na još neopredijeljeni i od neprijateljske propagande zavedeni dio stanovništva i na tom teritoriju Slovenije i Hrvatske. Dolazak tolikih naših jedinica na to područje uz rušenje komunikacija i likvidaciju nekih uporišta imao je za cilj demonstraciju naše snage, naše moći i time postizanja pozitivnog utjecaja na raspoloženje tog dijela stanovništva.

U to je vrijeme IV. korpus NOV Hrvatske imao u svom sastavu 7. baranjsku, 8. kordunašku i 34. pokupsko-žumberačku diviziju, Unsku operativnu grupu, nekoliko partizanskih odreda, korpusnu vojnu oblast s vojnim područjima, ukupne jačine više od 20.000 boraca. Pošto je korpusni teritorij, koji je obuhvaćao centralni dio Hrvatske, Baniju, Kordun, Žumberak, Pokuplje i Cazinsku krajinu, izuzev velikih gradova i glavnih komunikacija, bio oslobođen, IV. je korpus najčešće koncentrirao dvije divizije i njima napadao neprijateljska uporišta i komunikacije, a ostalim snagama aktivno branio slobodni teritorij. Tako je u travnju 1944. godine sa 7. i 8. divizijom i Unskom operativnom grupom napao neprijateljsko uporište Cazin, spojnu obranu Bihaća i komunikaciju Bihać-Sisak-Zagreb, a u ožujku je s 8. i 34. divizijom napao komunikaciju Zagreb–Karlovac i neprijateljsko uporište Zdenčinu, udaljeno samo 25 km od Zagreba.

U svibnju mjesecu, a povezano s njemačkim desantom na Drvar, jedinice IV. korpusa odbile su napad na slobodni teritorij Korduna, Banije i Cazinske krajine, koji su izvele snage Prve konjičke kozačke divizije, dijelovi 373- legionarske divizije,

1. rezervnoga njemačkog lovačkog puka, 92. njemačkoga moto-puka, 55. njemačkoga izviđačkog odreda, dijelovi 3- i 8. ustaške bojne, 2. domobranske lovačke, bataljona Paveličeve tjelesne bojne i još nekih drugih jedinica. U lipnju mjesecu su jedinice IV. korpusa napale neprijateljski garnizon u Dugoj Resi i Belaj, neposredno kod Karlovca.

Sedmi korpus je u to vrijeme imao, orijentirane prema Žumberku, 4. i 5. brigadu i partizanski divizion 15. divizije i Belokrajnski partizanski odred (oko 2.500 boraca), a 11. korpus dio 13. primorsko-goranske divizije s oko 2.000 boraca.

Između Glavnog štaba Slovenije i Hrvatske postignut je dogovor da tim borbеним akcijama rukovodi Štab 4. korpusa. Za ovu operaciju je angažirao 8. i 34. diviziju i Žumberačko-pokupski odred, ukupno 11.763 borca. Ocjenjujući situaciju da bi utvrdio kako izvršiti dobiveni zadatak štab korpusa je zamislio da prvo jedinicama 8. i 34. divizije izvrši krupnu diverziju aišenjem pruge Sisak–Zagreb i likvidira neprijateljsko uporište Buševac, a zatim diverzijom rušenja pruge Zagreb-Karlovac napadne neprijateljsko uporište u Rečici i Blatnici prema Karlovcu. Zatim da 8. i 34. divizijom prijeđe komunikaciju Zagreb-Karlovac, odbije očekivane napade neprijateljskih snaga na slobodni teritorij Žumberka i zajedno sa snagama 15. slovenske divizije, 7. korpusa i 13- primorsko-goranske divizije 11. korpusa likvidira jako neprijateljsko uporište Ozalj, uništi električnu centralu koja je opskrbljivala Karlovac i ozaljsku okolinu, poslije toga odbije očekivani napad neprijateljskih snaga na slobodni teritorij, nanese neprijatelju što veće gubitke, poslije čega bi se 8. divizija i dijelovi 34. divizije preko Kupe, Dobre, Mrežnice uz rušenje komunikacije Karlovac-Ogulin prebacili na Kordun. Prema tome ukupno je naša operativna grupacija imala oko 17.000 boraca i rukovodilaca.²

Miloš Šumonja

Neprijatelj je na tom prostoru imao velike snage, naročito u gradovima Zagrebu, Karlovcu, Sisku, Novom Mestu i Ogulinu i nizom uporišta osiguravao je komunikaciju Sisak-Zagreb, Zagreb-Ljubljana, Zagreb-Karlovac-Rijeka. Na komunikaciji Zagreb-Samobor, Zagreb-Karlovac, bila je raspoređena 42. Jager divizija. U Sisku je bilo sjedište 1. kozačke divizije i 4. posavskog zdruga. U Karlovcu sjedište 2. posavskog zdruga, 3- ustaškoga stajaćeg zdruga, Poglavnikovoga tjelesnog zdruga.

Glavni štab Hrvatske je 25. 6. dobio informaciju o dolasku u Karlovac 7.000 Nijemaca s ciljem da odbace naše snage s komunikacije Zagreb-Karlovac-Rijeka.³ Te znatne neprijateljske snage koje su brojčano jačale snagama koje su pristizale povlačeći se s juga imale su zadatak da iz dobro utvrđenih uporišta brane komunikacije i na taj način omoguće drugim neprijateljskim jedinicama transport, manevar i povlačenje iz Grčke i s juga naše zemlje preko Bosne, Hrvatske i Slovenije prema Austriji. Neprijatelj je na teritoriju 4., 7. i 11. korpusa posebnu pažnju posvećivao komunikaciji Trst-Ljubljana, Zagreb-Beograd, Ljubljana-Novo Mesto, Zagreb-Sisak-Bihać-Knin i Zagreb-Karlovac-Ogulin-Rijeka. Da bi što uspješnije osigurao te komunikacije, povremeno bi prikupio određene snage i s pristignutim pojačanjem upadao na oslobođeni teritorij da odbaci naše snage što dalje od tih komunikacija i od velikih gradova. Neprijatelj je posebno bio osjetljiv na pojavu i akcije naših snaga u neposrednoj blizini Zagreba.

Kako je zapovijedu Štaba 4. korpusa bilo predviđeno, noću 14. na 15. lipnja jedinice 8. divizije, jedna brigada 34. divizije i Turopoljsko-posavski odred napali su neprijateljsku posadu u selu Buševac. Posada je imala 300 ustaša i nepoznat broj domobrana koji su se poslije "amnestije" javili u jedinice i tu su imali sabirni centar. Akcija je potpuno uspjela, uporište je likvidirano, pruga Sisak-Zagreb prekinuta na 72 mjesta, porušeno je 800 metara pruge i srušen jedan most. Zatim su 17. 6. dvije brigade 8. divizije i jedna brigada 34. divizije u Rečici napale 170 domobrana i ustaša, 80 domobrana i 30 žandara u Blatnici. Postignut je djelomičan uspjeh. Posada iz Blatnice je uz gubitke pobjegla u Karlovac, a ona u Rečici nije likvidirana.

Kad se danas pogledaju naši i neprijateljski dokumenti koji govore o tim borbama i kad se zna da je neprijatelj imao točne podatke o jačini naših snaga i o našim namjerama, postavlja se pitanje jesmo li možda u akcijama na Buševac, Rečicu i Blatnicu otkrili svoje namjere i povećali budnost neprijatelja. Naime, nismo postigli učinak iznenađenja u vrijeme prelaska 8. i 34. divizije iz Pokuplja na Žumberak.

Možda je i to bio razlog što je neprijatelj, već prvi dan poslije nego što smo mi noću 21./22. lipnja prešli preko pruge i ceste Zagreb-Karlovac, bez borbe gubitaka krenuo u napad snagama jačine oko 1.000 Nijemaca, ustaša i domobrana iz Jastrebarskog i Novaka, a onda i sa 600 ustaša, dva bataljona gestapovaca i oko 300 Nijemaca iz pravca Samobor-Sv. Jana (Plešivica). Do sukoba s našim jedinicama došlo je oko Sv. Jane po prelasku pruge Zagreb-Karlovac između sela Horvati i Zdenčine. Čitav dan 22. vođene su vrlo žestoke borbe s obostranim protunapadima. Tek oko 21 sat neprijatelj je bio prisiljen da se povuče na polazne položaje. U toj borbi je 8. divizija imala 4 mrtva i 6 ranjenih,⁴ a 34. divizija 12 mrtvih i 6 ranjenih, među kojima je poginuo komesar Brigade Franjo Ogulinac-Seljo narodni heroj Marijan Badel.⁵

Miloš Šumonja

Poslije prelaska ceste i pruge Karlovac-Zagreb, korpus se prebacio na područje sjeverno od Jastrebarskog na južnim prostorima Samoborskog gorja.

Pretrpjevši znatne gubitke u toj prvoj borbi s našim jedinicama, neprijatelj se 23., 24., 25- i 26. nije kretao krupnim snagama k slobodnom teritoriju, već je to vrijeme iskoristio za pripreme jedinica za novi napad. To su iskoristile i naše jedinice u pripremi napada na Ozalj u rušenju komunikacija. Tako su u tijeku 25. lipnja snage 3. brigade 8. divizije, Karlovačka brigada 34. divizije i Žumberačko-pokupski odred noću oko 22 sata, na 73 mjesta porušile prugu Zagreb-Karlovac, uništile dio te pruge između Jastrebarskog i Horvata i na četiri mjesta prekopale cestu Samobor-Jaska. Tek 27. neprijatelj, jačine jednog puka 42. lovačke divizije, nepoznatog broja ustaša (5., 13. i 30. ustaške bojne), većeg broja gestapovaca, oko 500 konjanika 1. kozačke divizije i oko 400 domobrana naoružanih većim brojem brdskih i poljskih topova, teških bacača, uz podršku četiri tenka, četiri blinde i četiri do pet aviona, krenuo je iz više pravaca prema slobodnom teritoriju Žumberka i položajima 8. i 34. divizije i Belokranjskog odreda. Glavnina neprijateljskih snaga kretala se pravcem Draganići-Krašić, Jastrebarsko-Petrovina-Samobor, Samobor-Sv. Jana, a manje snage pravcem Ozalj-Novaki, Desinec-Klinča selo.

Tijekom cijelog dana 27. naše snage vodile su vrlo žestoke borbe, naročito na sektoru Prekrižje-Strmac, Crkveni i Gornji Pribić. Neki položaji prelazili su po nekoliko puta iz ruke u ruku. Neprijatelj je imao jaku podršku minobacača, artiljerije, tenkova i zrakoplovstva i nije štedio municiju, pa je uspio ovladati Grandićem i Paulovim brijegom kod Prekrižja, kotom 323, Strmcem, Gornjim Pribićem, Brebrovcem i Balabanom. Oko 23,30 sati neprijatelj se povukao s kote 323 Grandić i s Paulovog brijega prema Krašiću. Tijekom noći naše snage su uznemiravale neprijatelja, a na nekim položajima prelazile i u protunapade. Tijekom noći 27./28. lipnja neprijatelju su na položaja prema nama stigla pojačanja kojima je ponovo uz jaku podršku artiljerije i minobacača ujutro počeo napad na spomenute naše položaje i poslije trosatne borbe uspio odbaciti naše snage i ponovo ovladati Grandićem i Paulovim brijegom, odakle je oko 16 sati protunapadom naših jedinica ponovo protjeran i prisiljen na povlačenje prema Crkvenom, Gornjem i Donjem Pribiću.

U takvoj situaciji je Štab IV. korpusa ponesen ovim uspjehom odlučio da prikupi snage i izvrši protunapad na neprijatelja i to: da s dvije brigade 8. divizije obuhvati lijevo krilo, da Seljinom brigadom 34. divizije obuhvati desno krilo. Karlovačkom brigadom 34. divizije da se osigura prema Petrovini, a 3- brigadom 8. divizije da frontalno napadne pravcem Begovo brdo-Srževo-Pribić. Uz pomoć artiljerije i minobacača neprijatelj je uspio odbiti naš napad i ponovo ovladati Grandićem i Paulovim brijegom i kotom 203. gdje je prenoćio.

Oko 4,30 sati 30. lipnja neprijatelj je ponovo izvršio napad na naše jedinice i uspio ovladati s nekoliko položaja, ali uslijed naše uporne borbe i naših stalnih protunapada bio je prisiljen da se povuče. Sve naše jedinice dobile su zadatak da ga gone. Međutim, uslijed sporosti i slabe veze, lošeg izviđanja i suradnje nije postignut naročit uspjeh. Prvog srpnja neprijatelj, ojačan s oko 500 Čerkeza, ponovo kreće u napad i zauzima Krašić koji je odranije oslobođen, odakle 2. napada prema Lović Prekrižju, kota 476, Prekrižje-Vrhovac-Gorniki. Za kotu 476 tri puta se vodila vrlo žestoka borba i tek oko 14 sati neprijatelj je bio prisiljen na povlačenje prema Krašiću.

Miloš Šumonja

U ovim žestokim borbama je 8. divizija imala 60 mrtvih, 194 ranjena, među kojima je ranjen i načelnik Štaba divizije Joco Tarabić, a 34. divizija je imala 17 mrtvih, 75 ranjenih i 19 nestalih.

OSLOBOĐENJE BOSILJEVA

Zbog takvog razvoja situacije na sektoru 8. i 34. divizije nije se mogao ostvariti napad snaga 4., 7. i 11. korpusa na Ozalj, planiran za 29. lipnja. Umjesto toga je donesena odluka i na brzinu pripremljena, 30. izvršen napad dviju brigada 15. slovenske divizije i Belokrajinskog odreda i jedne brigade 13- primorsko-goranske divizije i Karlovačkog odreda na neprijateljski garnizon u Bosiljevu gdje su se nalazili dijelovi 1. njemačkoga rezervnog lovačkog puka i dijelovi 10. ustaške bojne, ukupno oko 300 vojnika. Sam napad na Bosiljevo izvršile su dvije brigade 15. divizije, a osiguranje su držale brigade 13. divizije. Neprijatelj iz Ogulina, Generalskog Stola, Lešća i Karlovca pokušao je prodor prema Bosiljevu. Međutim, brigade 13. divizije odbile su sve njegove pokušaje a za to su vrijeme jedinice 15- slovenske divizije snažnim napadima i odlučnim jurišima uspjele likvidirati neprijateljsku posadu u Bosiljevu. Zarobljena je skoro sva posada, zaplijenjeno 272 puške, 18 šaraca, jedna haubica, jedan PT top, dosta municije i druge opreme. Naši gubici su bili 11 mrtvih i 24 ranjena.

Napad na Bosiljevo je vrlo dobro pripremljen, a isto tako i izveden, i uspjeh nije izostao. GŠ Slovenije iskoristio je pobjedu tj. oslobođenje Bosiljeva i samoinicijativno je 9. srpnja u Metliki organizirao mimohod jedinica - zaista veličanstvenu političku manifestaciju bratstva i jedinstva. U mimohodu su, pored velikog broja stanovnika sudjelovale Cankareva brigada (slovenska), Karlovačka (kao hrvatska) 2. kordunaška (kao srpska), te borci Žumberačko-pokupskog i Belokrajinskog odreda i Oficirska i podoficirska škola GŠ Slovenije. To je bila prava slika u borbi iskovanog bratstva i jedinstva naroda Bele krajine, Žumberka, Pokuplja i Korduna. Na tribini su bili organizatori NOB-a Slovenije, članovi GŠ Slovenije, komesar IV. korpusa i 8. kordunaške divizije 34. divizije, predstavnici Partije, narodne vlasti, te članovi sovjetske, engleske i američke vojne misije pri GŠ Slovenije. Po završenom mimohodu govorio je zamjenik komandanta GŠ Slovenije Jaka Avšič i komesar IV. korpusa Veco Holjevac, poslije čega je bilo veliko narodno veselje. Ta zaista vrlo dobro organizirana, veličanstvena smotra bratstva i jedinstva Slovenaca, Srba i Hrvata pamti se i spominje i danas poslije toliko godina kao primjer kako smo u onim zaista vrlo teškim ratnim uvjetima koristili svaku priliku da jačamo bratstvo i jedinstvo i time zajednički uspješnije rješavamo tada vrlo teške i odgovorne vojne i političke zadatke. I naravno, rezultati nisu izostali.

Kratak predah koji je poslije tih borbi nastao iskoristile su naše jedinice da se srede, odmire, neprekidno izviđajući i prikupljajući podatke o sljedećim namjerama neprijatelja. Za to vrijeme neprijatelj je pripremio ponovni, treći napad na naše snage na Žumberku i u Beloj krajini. Cilj mu je bio da ih razbije i da se spoji sa svojim snagama iz Novog Mesta. Naš zadatak je bio da mu to spriječimo i da mu nanesimo što veće gubitke. U to vrijeme stiglo je naređenje Glavnog štaba Hrvatske da se komandanti 4. korpusa i 8. divizije vrate na Kordun, jer su postavljeni za članove vojnog suda koji je imao zadatak da sudi nekim suradnicima okupatora.

Miloš Šumonja

Za novi napad neprijatelj je upotrijebio 1. donski i 4. kubanski kozački puk, a i bataljon lovačkoga njemačkog puka, bataljon gestapovaca, dijelove 5., 10., 13. i 30. ustaške bojne sa 16 topova i 60-70 minobacača; ukupno oko 7.000 ljudi. Njihov je napad počeo 10. srpnja iz pravca Krašića i Ozlja u pravcu Lovića i Prekrižja. Uz snažnu pomoć artiljerije i minobacača potisnuli su naše snage 2. brigade 8. divizije i Cankarjeve brigade 15. divizije i zauzeli te položaje. U tijeku 11. srpnja i dalje su napadali i potiskivali naše snage i izbili u sela Drasići, Oštro, kota 564, Ognjenovac, selo Visočje.

Toga dana Seljina brigada 34. divizije smjenjuje 3. brigadu 8. divizije koja se s velikim brojem ranjenika 8., 13. i 34. divizije upućuje preko Bele krajine i rijeke Mrežnice na Kordun. Uz osiguranje koje je držala Karlovačka brigada 34. divizije i jedna brigada 7. divizije na komunikaciji Karlovac-Ogulin, ova brigada je prebacila ranjenike. Dvije brigade 8. divizije i Cankarjeva brigada 15. divizije 12. kreću protunapad na neprijateljske položaje u selu Drašnica i selu Visočje. Protunapad nije uspio, ali je spriječeno daljnje napredovanje neprijatelja. Sutradan 13. srpnja neprijatelj izvede novi napad na cijeloj liniji, odbacuje naše snage u selu Radinovac i izbija u selima Vidošić, Magovac, Dančulović, selu Kordići. Naše snage 14. ponovo prelaze u protunapad na selo Kordiče, ali ne uspijevaju na s. Visočje i povlače se na liniju Sv. Nikola-Magovac-Badovinci-Kordići-Sv. Ilija-Radinović. Sutradan 15. srpnja neprijatelj zauzima Kordiče i prodire u Metliku, gdje se zadržava tri sata i onda povlači.

Toga dana Operativni štab, sastavljen od starješina 4. i 7. korpusa, priprema protunapad svih naših snaga na neprijatelja. Međutim, poslije povlačenja iz Metlike neprijatelj produžava odstupanje prema Krašiću i Ozlju. Tako je i taj treći pokušaj neprijatelja da s vrlo jakim snagama razbije naše jedinice na Žumberku i u Beloj krajini propao. Ostao je i dalje naš slobodni teritorij u blizini Zagreba i Karlovca onakav kakav je bio i ranije.

U ovim borbama 8. divizija imala je 26 mrtvih, 108 ranjenih, 13 nestalih, a 34. divizija 7 mrtvih, 17 ranjenih.⁶

POVRATAK NA KORDUN

Među poginulim bio je i Miloš Kljajić koji pripada 8. diviziji - narodni heroj. Kako su jedinice bile vrlo iscrpljene neprekidnim, izuzetno teškim borbama koje su trajale skoro mjesec dana, naređeno im je da se malo odmore, srede i pripreme za povratak na Kordun. Predviđeno je da se jedinice i ranjenici prebace noću 21./22. srpnja i to kod Dubrava na komunikaciji Karlovac-Ogulin s tim da 2. brigada 8. divizije bude prethodnica i da, po nailasku na komunikaciju Karlovac-Ogulin, izvrši osiguranje prema Ogulinu i prema Karlovcu. Prva brigada je trebalo da bude neposredno uz ranjenike i to s dva bataljona ispred ranjenika, jednim neposredno uz kola, a jednim bataljonom iza ranjenika. Seljina brigada bila je na začelju kao zaštitnica. Pored toga, naređeno je 3. brigadi 8. divizije, koja se ranije prebacila na Kordun, da zauzme položaje na desnoj obali Mrežnice i izvrši osiguranje s te strane. Ranjenici su prebačeni i naše jedinice su prešle rijeku bez borbi, jer je neprijatelj bio toliko izmoren i iscrpljen, a i uplašen, da se nije kretao iz svojih utvrđenja.

0 KOMANDIRANJU

Komandiranje jedinicama iz tri korpusa, bilo je u tim borbama prvi put povjerenost Štabu 4. korpusa, izvedeno je neposredno vrlo uspješno, po do tada stečenoj praksi i iskustvu, a to znači po prijemu usmene direktive iz GŠH. Štab

4. korpusa je uputio predstavnika u GŠ Slovenije gde je dogovorena suradnja i način izvršenja zadataka, poslije čega je izdata pismena zapovijed i pristupilo se svestranim vojničkim, političkim i partijskim pripremama i izvršenju dobivenih zadataka. Štab 4. korpusa izdao je zapovijed za rušenje pruge Sisak-Zagreb i napad na uporište Buševac, za rušenje pruge Zagreb-Karlovac i napad na uporište Rečica, Blatnica, za prijelaz preko komunikacije Zagreb-Karlovac i posebno za napad na Ozalj, povratak na Kordun preko komunikacije Karlovac-Ogulin. Za vrijeme ostalih borbenih djelovanja izdavana su najčešće osobno usmena naređenja, rjeđe preko kurira. Poslije odlaska komandanta 4. korpusa i komandanta 8. divizije na Kordun 7. srpnja jedinicama 8. i 34. divizije komandirao je Operativni štab kome su na čelu bili komandant 34. divizije i komesar 8. divizije, a svim jedinicama Operativni štab s komandantom 7. korpusa

1 komesarom 4. korpusa na čelu. I u ovim borbama su sve starješine počevši od komandanta i komesara korpusa do komandira i komesara četa služili primjerom po svojoj borbenosti, odlučnosti i snalažljivosti s tim što zbog nedovoljnog poznavanja terena i njegove velike ispresijecanosti, zbog nedostatka municije, nedovoljnih sredstava veze, teškoća, a i slabosti u izviđanju i motrenju, samoinicijativa nije bila onakva kao na poznatim terenima i pri napadu na uporišta i garnizone gdje smo manje-više imali sve podatke o neprijatelju. Zbog toga ni gonjenje nije bilo najbolje organizirano i neprijatelj nije pretrpio onoliko velike gubitke koliko je mogao imati.

Neke ocjene o tim borbama postoje u arhivima: pismeni ratni izvještaji brigada 8., 13- i 15. divizije, 4, 7. i 11. korpusa, politkomesara 4. korpusa i 8. divizije, izvještaji iz ŠG Hrvatske, Slovenije i Vrhovnog štaba. Kako je to u ratu bilo uobičajeno, uz ostale podatke u tim se izvještajima iznosi i kratka analiza borbenih djelovanja, pohvale i kritike jedinica i pojedinaca, naši i neprijateljski gubici. Pored toga u mnogobrojnim poslije rata napisanim monografijama brigada, divizija i ostalih jedinica koje su sudjelovale u tim borbama u Žumberku i Beloj krajini lipnja i srpnja 1944. godine, izneseni su mnogobrojni podaci i ocjene. Iz svega toga može se izvući jedinstven zaključak da su te borbe vojnički i politički bile vrlo korisne i da su mnogo doprinijele daljnjem poboljšanju vojno-političke situacije i jačanju narodnooslobodilačke borbe na tom vrlo važnom području u neposrednoj blizini Zagreba. Više od mjesec dana u Zagrebu, Karlovcu, Novom Mestu, i uopće na tom području, danju i noću čula se pucnjava, vodio se rat, što su naši ilegalci, aktivisti, simpatizeri - ponekad i pretjerujući o snazi i broju naših jedinica i našim uspjesima - i te kako koristili za daljnje jačanje i širenje narodnooslobodilačke borbe. Ova borbena djelovanja imala su zaista vrlo veliki pozitivan utjecaj na naše partijske organe, narodnooslobodilačke odbore, a i na onaj dio još neopredijeljenih i kolebljivih ljudi koji su bili pod utjecajem neprijateljske propagande, politike HSS-a i Crkve i onih koji su u to vrijeme odlazili u neprijateljske formacije.

Miloš Šumonja

Kad već govorimo o tome, mislim da bi možda dobro bilo još potpunije sagledati razloge zašto su u ljeto 1944. godine, kada je već svakom bilo jasno da Nijemci i ustaše gube rat, ta propaganda i ta politika još imale toliki utjecaj, i da li je u svemu tome bilo nekih slabosti i nedovoljno aktivnosti naših partijskih i pozadinskih organa. Komesar IV. korpusa u svom izvještaju komesaru Glavnog štaba Hrvatske iznosi neke slabosti i nesnalaženja i nedovoljnu aktivnost tih organa u Pokuplju.

Ove borbe doprinijele su daljnjem jačanju bratstva i jedinstva srpskoga, hrvatskog i slovenskog naroda. Veliki miting bratstva i jedinstva održan u Metliki i danas živi u sjećanju i spominje se kao vrlo razuman primjer jačanja naše najvažnije tekovine narodnooslobodilačkog rata. Sve se to pozitivno odrazilo na povećanje i priljev novih boraca u naše jedinice iz tih krajeva, te smanjilo odlaske u domobrane i ustaše u vezi s "amnestijom".

Postignuti rezultati bili su vrlo značajni na političkom i na vojničkom planu. Uspješno je izvršen glavni zadatak i na mnogim mjestima porušene su neprijateljske komunikacije Sisak-Zagreb, Zagreb-Karlovac-Ogulin. Za sve to vrijeme promet na njima bio je vrlo ograničen, naročito noću. To se, među ostalim, vidi iz priznanja savezničkog komandanta Srednjeg istoka koji u brzojavu maršalu Titu kaže: „Bio sam zadivljen kad sam saznao o posljednjim uspjesima. Naročito su oni u Sloveniji bili od velike važnosti, jer su prekinuli delovanje životno važnih neprijateljskih saobraćajnih arterija.“ (Partizanski dnevnik, 18. srpnja 1944. godine). Dio toga priznanja pripada i jedinicama 4., 7. i 11. korpusa. Ovo su bile najkrupnije zajedničke vojne akcije jedinica 4., 7. i 11. korpusa i pokazalo se da smo zajedničkim snagama i na tom, na neprijatelja vrlo osjetljivom području, bili u stanju suprotstaviti se njegovoj nadmoćnosti u municiji, artiljeriji, tenkovima, minobacačima, avionima, i ne dozvoliti mu da nas potisne s tog prostora. Čak smo oslobođenjem Bosiljeva proširili slobodni teritorij i prisilili neprijatelja da se uz velike gubitke povuče u prolazne garnizone. Pokazalo se da su naše krupne jedinice u stanju braniti i obraniti slobodni teritorij. Uz to je za vrijeme tih jednomjesečnih borbi neprijatelj bio prisiljen da oslabi mnoge svoje garnizone i uporišta, iz njih nije pokušao nikakva ofenzivna djelovanja, što su naše jedinice iskoristile. Naši borci, starješine i štabovi, stekli su nova iskustva u ovim borabama. Bez obzira na velike gubitke njihova borbena sposobnost bila je veća.

Priljevom novih boraca u kolovozu 1944. godine na terenu Žumberka formirana je nova žumberačka brigada 34. divizije. Usprkos zaista velikim teškoćama da se prehrane toliki borci, na tom inače siromašnom i od neprijatelja opljačkanom području, narod se vrlo lijepo odnosio, a posebno omladina prema borcima i jedinicama, a isto tako jedinice i borci prema stanovništvu.

Naši štabovi, a posebno Štab IV. korpusa i zajednički Operativni štab, stekli su nova iskustva i to u neposrednom komandovanju velikim jedinicama iz različitih sastava. Takvi rezultati mogli su se ostvariti samo uz izuzetne napore i odricanja svakog borca i starješine, uz njihov visok moral, a čemu su, među ostalim doprinosile stalne pripreme i rad političkih i partijskih organa. Posebno bih istakao da su sve starješine - od najnižih do najviših - u svim raznoraznim, zaista vrlo teškim situacijama, služile primjerom i uvijek se nalazile tamo gdje je najteže. Time se može i objasniti da je među poginulima i ranjenima bio toliki broj starješina.

Miloš Šumonja

U tim ratnim izvještajima i poslijeratnim obradama spominju se i konkretni nedostaci, slabosti i propusti jedinica i pojedinaca. Najveća važnost se pridavala gubicima. Međutim, ti gubici, kako se iz izvještaja komesara IV. korpusa i komesara 8. divizije vidi, nisu bitno utjecali na moral i borbenu sposobnost jedinica koji su uvijek ostajali na visini. I danas, poslije toliko vremena i poslije proučavanja obimne naše i neprijateljske arhive, postavlja se pitanje gdje su uzroci za tolike gubitke.

Izvjesno je da su oni u prvom redu prouzrokovani dužinom trajanja borbi, zatim velikom vatrenom nadmoćnošću neprijatelja, ali i nedovoljnim snalaženjem naših starješina, naročito komandanata bataljona u tim novim uvjetima na, za njih potpuno novom, vrlo ispresijecanom terenu, i to uglavnom u obrani. Time se može objasniti zašto nije bilo onoliko samoinicijative i stvaralaštva koliko je pokazano na poznatom terenu i u napadu. Razlog je i nedostatak sredstava veze. Sve to zajedno dovodilo je do situacije da su štabovi bataljona grupirali čete i prihvaćali frontalnu borbu napuštajući poznati partizanski udar na bokove i pozadinu. Uz sve spomenute uzroke velikih gubitaka trebalo bi i dalje istraživati i pokušavati doći do objektivnih činjenica, tj. drugih uzroka.

OSVRT NA NEKA TUMAČENJA OVIH BORBI

Od ovih jedinstvenih ocjena iz ratnih izvještaja poslijeratnih obrada, donekle odudaraju neke konstatacije u izvještaju Glavnega štaba Slovenije upućenom Vrhovnom štabu NOV i POJ 24. srpnja 1944. godine.⁷ Iznoseći da smo u tim borbama „postigli veliki vojnički i politički uspjeh“, da je „napravljen snažan korak u pravcu utvrđivanja slovensko-hrvatskog bratstva“, da je „izvršen krupan korak u ljubavi naroda i vojske jer smo prvi put uspeli odbraniti slobodnu teritoriju“, iznose se i neke konstatacije koje se ne mogu prihvatiti i koje bi trebalo usporediti s ostalim izvještajima i razjasniti izjave sudionika.

Kaže se da su jedinice IV. korpusa prešle prugu Zagreb-Karlovac pod teškom borbom i velikim žrtvama. Naprotiv, u izvještajima štabova IV. korpusa, 8. i 34. divizije, kako je već ranije navedeno, pruga i cesta Zagreb-Karlovac prijeđene su bez borbe i žrtava. Tek po prijelasku pruge i ceste počele su borbe s kolonom neprijatelja koja je napadala iz Samobora prema Sv. Jani. U toj borbi 8. divizija je imala 4 mrtva i 6 ranjenih, a 34. divizija 12 mrtvih i 6 ranjenih, a ne - kako u izvještaju GŠ Slovenije stoji - više od 23 izbačenih iz stroja.

Nikako se ne može prihvatiti tvrđnja da je sa strane Štaba IV. korpusa prijelaz preko pruge bio vojnički slabo pripremljen. Isto tako ne stoji ni ova formulacija: „Dok se pet brigada IV. korpusa, zbog stalnih manjih borbi na žumberačkom sektoru i zbog demoralizacije njihovih jedinica (kao i) zbog velikih gubitaka kod prelaza pruge mi nismo mogli - odmah, preći na daljnje akcije, odlučili smo da privremeno odustanemo od akcije na Ozalj.“

Što se tiče odustajanja od napada na Ozalj, koji je dogovoren još prije prijelaska na Žumberak i o čemu je izdata zapovijed IV. korpusa, vidi se da ga je neprijatelj svojom aktivnošću i napadom onemogućio, iako je bio planiran. Pored toga, u izvještaju se iznosi da manevar s tri brigade IV. korpusa na bok neprijatelja koji je prodirao prema Metliki nije uspio zbog toga što je kod snaga IV. korpusa, a naročito kod štaba, bilo malo volje, jer je GŠ Hrvatske

Miloš Šumonja

već tražio povlačenje svih jedinica IV. korpusa s ovog sektora, pa je „pristao u menevar i zadržavanje svojih jedinica na ovom sektoru samo na naše prigravaranje“.

Stvarno, GŠ Hrvatske je brzojavom od 8. 7. obavijestio Vrhovni štab o akcijama na Žumberku, a u vezi sa sugestijom VŠ da se obustave daljnje akcije jačim snagama u Žumberku i da im se dadu prikladniji zadaci. Brzojavom od 11. 7. GŠ Hrvatske obavještava VŠ da se pred Metlikom još bore četiri brigade IV. korpusa kojima je data direktiva da se vrate na Kordun zajedno s ranjenicima. U izvještajima štabova IV. korpusa, 8. i 34. divizije uopće se ne spominje nedostatak volje za borbe protiv neprijatelja koji je prodirao prema Metlici i mislim da to nije bio glavni razlog zašto naredeni manevar nije uspio. U izvještaju GŠ Slovenije upućenom VŠ NOV i POJ predlaže se da jedan član GŠ Slovenije prijeđe u GŠ Hrvatske, a jedan član GŠ Slovenije da dođe u VŠ NOV i POJ i da se o svemu tome porazgovara. Međutim, nisam uspio pronaći bilo kakav dokument da je po tome postupljeno.

ISKUSTVA I PORUKE

Bez obzira na sve to, ostaje povijesna činjenica da su borbe u Pokuplju, Žumberku i Beloj krajini (lipanj-srpanj 1944. godine) imale vrlo pozitivan utjecaj na daljnje jačanje i razvoj NOP-a na tom, kako se rat približavao kraju, sve značajnijem teritoriju koji će do posljednjih dana rata biti poprište vrlo žestokih borbi. Iskustva i pouke stečene u tim borbama na Pokuplju, Žumberku i Beloj krajini u ljeto 1944. godine bile su vrlo korisne svim sudjelujućim jedinicama za njihove sljedeće borbe koje su vodile do kraja rata. Neka od tih iskustava obrađena su i koriste se u vojnim školama, na vježbama i uopće u pripremi oružanih snaga i zemlje za rat. Ima potrebe da se ta iskustva i pouke i dalje proučavaju i obrađuju i još više koriste. Upravo ovaj skup je veliki doprinos tome.

Bilješke

¹ Vojna enciklopedija, tom VIII, str. 710-712.

² Anić Nikola i dr. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Beograd. 1982., str. 650, 458, 726, 788, 792, 806.

³ Arhiv VII, K. 114a, reg. br. 19/2.

⁴ Arhiv VII, k. 426, reg. br. 22-1/5.

⁵ Arhiv VII, k. 426, reg. br. 25-1/5.

⁶ Arhiv VII, k. 436, reg. br. 35-5.

⁷ Zbornik, tom VI, knj. 15, dok. 24.

IZ RATNOG DNEVNIKA

GRGA MILAŠINČIĆ

Komandant je na stolu imao vojne karte (sekcije) i stalno je nešto tražio. Kad je našao pravu, počeo je: „Teren Bosiljeva, Vukove Gorice i Netretića, i ostala sela uz rijeku Kupu spadaju pod kontrolu i djelovanje III. bataljona druga Milutina Karasa. On je na taj teren uputio ojačanu četvu, koja je dva dana krstarila ovuda. U Netretiću su napali i žandarmerijsku posadu koju su djelomično razoružali, a u općinskoj zgradi spalili su arhivsku građu. Nakon dva dana vratili su se u sastav bataljona u Perjasicu. S Matom Mejašićem nisu se spojili, a niti uspostavili vezu sa slovenskim partizanima, što mu je dano kao posebno važan zadatak. S vama je razgovarao i drug Holjevac. To je važan zadatak. Za to lično odgovara i zadužuje se drug Grga. Kada se spojite s Matom Mejašićem i uspostavite vezu sa slovenskim partizanima, obavezno nas o tome obavijestite.“ Tom prilikom pokazao nam je na vojnim kartama taj teren - veći dio Bele krajine i Gorjance i Žumberak, teren koji obuhvaća više od 1000 m², vrlo podesan za partizansko ratovanje planinama od nadmorske visine 1100 Gera, 1020 Plešivica, 850 Samoborsko gorje. Uz to je taj masiv dobro naseljen, pogotovu slovenska strana. „Drug Grga dobit će vojne karte za to područje s označenim pravcem kretanja, a reći će vam se kako uspostaviti veze s članovima partije ili našim dobrim suradnicima. Budite vrlo oprezni na tom putu. Izbjegavajte neprijateljske posade. Zaobilazite sela za koje niste sigurni. Ne želimo pogubne neprilike bilo koje vrste. Mrtvih ni ranjenih ne smije biti, jer to bi nam moglo donijeti nerješive poteškoće. S terena Žumberak, općina Kalje, sela Dani, Siječevac i Tisovac, dobili smo već kraći izvještaj od vodnika Teše Butala. Tamo ćete sresti drugove iz CKH i iz Gradskog komiteta Zagreba. S njima se trebate dogovoriti o radu. Vi imate veliko iskustvo s ovog terena, u vezi s organizacijom ustanka, postavljanjem zasjeda i otvorenim borbama s ustašama, domobranima i žandarima. Vi ste pravi vukovi, hrabri ste. Bili ste dobri rukovodioci u vodovima i četama. Grga vas je dobro izabrao, a za taj zadatak takvi i trebaju. A vi svi zajedno s Grgom na čelu, odgovorni ste za pun uspjeh.“

„Nakon pet do deset dana opet po kuriru pošaljite širi izvještaj o stanju na tom terenu. Budite iskreni, ako što nije u redu. Zapravo drug iz CK trebao bi biti odgovoran za sve, a od vas se zahtijeva da pokažete iskustvo iz prakse s Korduna, gdje smo imali uspjeha. Nemojte da se ponovi 1941. godina kada je rasturen partizanski odred i obustavljen ustanak na tom tako važnom sektoru. Ovog puta moramo uspjeti. Najkasnije krenite do konca travnja. Neka vas prati sreća. Vaš ćemo izvještaj ponovno razmotriti i poslati ćemo za vama veći broj boraca i automatskih pušaka. Ova godina treba i mora biti prekretnica za širok zahvat narodnog ustanka na Gorjancima, Žumberku, Pokuplju i Posavini.“

UVOD I UPUTSTVA

Bilješke iz razgovora s komesarom Kordunskih partizanskih odreda i komandantom drugom Srečkom Manolom.

Grga Milašinić

Razgovor je bio savjetodavnog karaktera, a održan je u III. i IV. mj. 1942. god. u Štabu odreda, u vrijeme kada su dane posljednje upute vodnicima i njihovim delegatima pred odlazak preko Kupe i Korane u hrvatska sela u okolici Karlovca, Pokuplja i Žumberka. Drug Holjevac je rekao:

„Dragi drugovi, vodnici i delegati! Vaš zadatak nije nimalo lagan. Mogu vas upozoriti da je trostruko teži od onih iz 1941. god. kada smo zajedno sa vama pristupili organizaciji narodnog ustanka u ovim krajevima. Vama je i samima poznato da smo mi dobivali izdašnu pomoć od CK i da je na ovaj sektor došlo više drugova, prekaljenih političkih kadrova, a i veći broj španskih boraca. To je bio pravilan potez, jer je narodu ovog kraja prijetila velika opasnost od ustaško-fašističkih zvijeri, koje su masovno hvatale nevine ljude, odvodili ih u zatvore i razne logore, ubijali.“

„U krajevima u koje vas sada upućujemo toga dosad nije bilo. Ali vojna strategija i drugi faktori nameću nam potrebu proširenja narodnog ustanka u sve pokrajine naše zemlje. Time ćemo: prvo rasteretiti pritisak fašista na ove krajeve, a drugo - što je vrlo važno za ove krajeve u koje vas upućujemo - spriječiti ćemo daljnju mobilizaciju ljudstva u Paveličeve jedinice koje se prikupljaju za uništenje partizana u Bosni, Lici i Kordunu. Vi se morate probiti u te krajeve, održati se na tom terenu. Moramo spriječiti ustaške glavešine da šire bratoubilačku borbu. Osim toga najvažnije je da se što više približite Karlovcu, Samoboru, Zagrebu i Sisku, tako bi se radnici i simpatizeri mogli lakše izvlačiti iz grada i popunjavati vaše redove. Imajte na umu da je gradski proletarijat jaka i zdrava snaga za daljnje proširenje i jačanje naše revolucije.“

„Na taj teren upućujemo druga Grgu. Borci Mate Mejašića treba da se pripoje njegovu vodu. Kada Grga obavi taj zadatak, mora se prebaciti na sektor Žumberka. Na taj teren upućuje se još jedan vod boraca iz sastava 2. bataljona, pod rukovodstvom Teše Bulata i Nikole Kličkovića. A sada da vas malo upoznam sa situacijom na tom terenu. Početkom jeseni 1941. god. upućeno je na taj sektor desetak drugova iz Zagreba, pod rukovodstvom Slavka Komara i drugih. Njima se na Žumberku priključilo još desetak drugova. Iako su konfiguracija tla i šumski masiv podesni za partizansko ratovanje, tim drugovima je nešto nedostajalo. Kao prvo, nisu imali dovoljno iskustva za vođenje partizanskih borbi. Drugo, sela su vrlo malena i dosta udaljena od šumskog masiva gdje su oni obitavali, pa nisu imali ni dovoljan kontakt s narodom. Kao treće, sam šumski masiv nema dovoljno izvora pitke vode. A kao četvrto, neprijateljski garnizoni u Samoboru, Zagrebu i Jastrebarskom budno su pratili zbivanja na tom terenu, te su ga pomoću svojih doušnika često pročešljavali i onemogućavali djelovanje i opstanak tako malog broja boraca na Žumberku. Taj se slučaj ovog puta ne smije ponoviti. Sada na taj teren upućujemo pedeset prekaljenih boraca s dobrim naoružanjem, a ubrzo poslat ćemo i pojačanje.“

„Na sektor Pokuplja poslat ćemo i jedan vod iskusnih boraca, a taj je tek u formiranju. Taj je teren sada još pod vodom, a i šuma nije još prolistala. Prema prikupljenim podacima uslovi za ustanak postoje, ali potreban je oprez, jer tu je ravničarski teren. Naši borci nisu još imali priliku da se privuknu na takve poteškoće. I na tom terenu moramo uspjeti, a ako borcima zaprijeti opasnost od uništenja, morate im omogućiti ponovno prebacivanje preko rijeke Kupe na Kordun. Oni sami moraju znati ocijeniti kada treba izbjeći opasnost, ali to ne smije biti stalna praksa.“

Grga Milašinčić

„I sami znate da smo mi imali i na Kordunu poteškoća, iako smo imali mnogo više kadrova, oružja, a i druge povoljnije uvjete za partizansko ratovanje. Treba biti na čistu s tim da svaka narodna revolucija treba i mora biti sveobuhvatna, pa će samo tako i naša uspijeti da uništi okupatorsku vojsku i njihove sluge ustaše i četnike.

Napisao: Vodnik Milašinčić Grga
(iz ratnog dnevnika 1941./42.)“

S KORDUNA NA ŽUMBERAK - GORJANCE

Prvih dana mjeseca travnja 1942. god., oko deset sati prije podne, pozove kurir Štaba bataljona da se javim komesaru Košariću (Čiki). Uđem u sobu, on se nasmije i kaže mi: „Pozivaju te u Štab odreda u Petrovu goru. Spremi se, ići ćeš s još dvojicom kurira danas prije podne.“ Zamislio sam se i nagađao što bi opet moglo biti, možda opet neki važniji zadatak, akcija ili savjetovanje. Krenuli smo odmah poslije ručka, preko Lasinje, jer je cesta od Vojnića bila blokirana i njome su se kretale jake ustaške snage u pravcu Krstinje. Cesta kod sela Grabovac prešli smo nesmetano i za nepunih pola sata našli smo se u gustoj šumi Laskunji. Prolazeći stazama i puteljcima podsjetio sam se na jedan ustaški prepad na malobrojni Laskunjski odred u mjesecu listopadu 1941. god. kada je hrabro poginuo komandant odreda; nije se dao zarobiti već se borio do posljednjeg metka. Tu u toj šumi nalazi se njegov grob. Čitav naš odred iz Debele kose bio je na njegovom pokopu, pjevali smo Internacionalu. Od njegove pogibije prošlo je svega nešto više od pet mjeseci, od onih malobrojnih odreda narasli su bataljoni, rasla je vojska naroda. Prisutni na pokopu, borci i seljaci, dali su zavjet da će se još snažnije boriti protiv zlikovaca, i osvetiti druga. Šumu smo prešli dosta brzo, na rubu smo malo zastali i odmorili se. Na cesti iz Karlovca za Vojnić sve je bilo mimo. U zgodnom trenutku prebacili smo se preko ceste i neopazice našli se među pastirima. Djeca su se prvi mah uplašila, ali se brzo i smirila. Upitali smo jednu veću djevojčicu da li je vidjela neku vojsku. Odgovorila nam je da su prije podne prošla samo dva veća auta. Žurili smo da do sumraka izbijemo u neposrednu blizinu brijega i prijeđemo cestu koja vodi od Vojnić-kolodvora za Vojnić. Brzi kao zečevi našli smo se na padini prema posljednjoj prepreci za prijelaz u Petrovu goru. Iz jednog grmlja motrili smo cestu, kojom se kretala patrola od oko desetak domobrana i išla u pravcu Vojnića. Cestu smo prešli kad smo bili sigurni. Bili smo umorni, ali morali smo zapeti i u štab Grupe odreda stići što ranije, po mogućnosti prije noći. Za nešto više od 3/4 sata stigli smo pred selo Klipino brdo gdje nas je zaustavio stražar. Dakle, stigismo. Preostalih pedesetak koraka vukli smo se s noge na nogu. Odmah sam se javio drugu Manoli s kojim je bio i drug Holjevac. Drug Manola se kao čudio: „Što tako brzo, mi smo te očekivali sutra, ali dobro je da ste tu, ko zna kako biste se sutra prebacivali preko ceste. Sada večeraj, a sutra ćemo lijepo da porazgovaramo.“ Drug Veco će blago, već po svom običaju: „Znaš, Srečko, on je znatiželjan, sigurno je putem isplanirao kakvu akciju za Karlovac. Ići ćeš na jedan put koji je za sada važniji od bilo kakve akcije. Idi, večeraj, naspavaj se dobro i sutra ćemo razgovarati.“ Spavao sam u selu. Sutradan poslije doručka opet sam se našao pred štabom. Tu sam već zatekao još nekoliko drugova i jednu drugaricu. Kasnije sam saznao da je to Milka Kufrin.

Grga Milašinić

Jedini kojeg sam poznao po viđenju bio je Boris Balaš (Boca). Bio je u kompletnoj domobranskoj uniformi sa šapkicom na glavi. Ušli smo u jednu prostoriju prostranije drvene kuće. Soba je bila velika i iza stola mogli smo se lijepo smjestiti. Sastanak je započeo drug Manola, komandant Grupe partizanskih odreda Korduna. Do njega je sjeo drug Holjevac, koji je obavljao dužnost komesara odreda i tako redom svi ostali. Tema razgovora bila je dizanje ustanka i u ostalim krajevima (područjima) gdje do sada nije bilo oružanih grupica, a sada ima uvjeta. Prešlo se na konkretno razmatranje sektora Pokuplja i širenja ustanka u tom kraju. Konstatirano je da na tom terenu ima dosta simpatizera narodnog pokreta i bjegunaca koji se nisu odazvali u Pavelićevu vojsku. Usto se šume (Kupčinska šuma i šuma zv. Kljuka) protežu sve do Siska i do pruge Sisak–Zagreb. Drugovima iz 4. bataljona čije je područje bio kotar Vrginmost sve do graničnih sela Pokuplja, naređeno je da odmah po dolasku u svoju jedinicu formiraju udarne desetine i vodove za akcije vojnog karaktera (zasjede, diverzije i dr.), a uz pomoć političkih radnika na tom terenu. Iza toga prešlo se na razmatranje sektora Žumberak, za što su poslužile i specijalne vojne karte.

Drug Manola je napomenuo da je žumberački masiv vrlo prikladan za borbu kakvu mi vodimo. Splet planina proteže se od Samobora, Plešivice na Žumberak sve u Sloveniju. Na taj sektor treba uputiti dobre, iskušane, borbe-dobrovoljce, da i tamo dižu ustanak. Treba formirati dva udama voda, jedan iz bataljona na sektoru Vrginmost, a drugi iz sastava 1. bataljona. Za vodnika prvog voda imenuje se Tešo Bulat, koji treba ići pravcem Kupinečke šume preko pruge i ceste Zagreb-Karlovac dalje na Petrovinu, Slavetić, Višošević, Žumberak i na tom sektoru da ostane. Drugi vod pod rukovodstvom Grge Milašinića, treba ići pravcem Slunjska brda, Logorište, Vinica, Duga Resa, Novigrad, Vukova Gorica, Ponikve, Pribišac, Netretić, Stative ... Kod Mahićna se mora prebaciti preko Kupe u šumu Jazbinu, mimoići Krašić i izbiti na područje Žumberka i spojiti se s prvim vodom koji na taj teren dođe preko Kupčinske šume i Slavetića. Borci koji se izdvajaju iz bataljona po mogućnosti da budu dobrovoljci, a naoružanje treba biti mauzer puškama i novim domobranskim uniformama radi zavaravanja. Svakom vodu će se dati i po jedan puškomitraljez i po 500 metaka. Bio sam zbunjen zbog pravca kretanja, mislio sam da ima kraći put. Spremao sam se da se objasnim kad završi sastanak.

Slične zadatke u vezi sa što bržim širenjem narodnog ustanka dobile su jedinice koje djeluju na sektoru kotara Slunj-Perjasica.

Drug Manola, a posebno drug Holjevac, opširno su obrazložili važnost toga zadatka, kao bi se širenjem ustanka rascjepkale i oslabile neprijateljske snage, sačuvalo ljudstvo i selo na sektoru na kojim smo sada. Objasnili su nam da prema situaciji i podacima s terena kamo idemo postoje povoljni uvjeti za djelovanje manjih partizanskih jedinica, a da o našoj snalažljivosti i manevriranju ovisi uspjeh.

„Vi ste prethodnica i trebate pripremiti teren za dolazak većih boračkih jedinica na te terene. Na taj zadatak upućujem vas s puno pouzdanja i uvjereni smo da ćete ga u potpunosti i s uspjehom obaviti, to od vas traži Partija i narod. Sa sobom ćete ponijeti propagandni materijal koji za sada imamo gotov. Po dolasku u svoje jedinice odmah izvršite sve pripreme i u što kraćem mogućem roku krenite na zadatak. Štabovi bataljona dobit će u vezi s time posebno

Grga Milašinčić

naređenje i uputstva. Vi ovdje prisutni zadužujete se za konspirativnost priprema, da vas neprijatelj ne iznenadi.“

Poslije ručka počeli smo se razilaziti. Upitao sam druga Holjevca zašto idem pravcem koji je dalji. Rekao mi je da po podacima koje posjedujemo od mjesne partijske organizacije iz Karlovca na sektoru Karlovca oko Stativa i Netretića djeluje drug Mato Mejašić, koji je oko sebe okupio veći broj simpatizera, i po njegovu nagovoru ostao je kod svojih kuća priličan broj vojnih obveznika već pozvanih u vojsku. Trebalo je da se sastanem s njim i razgovaram, pa da vidimo kako će se stvari dalje razvijati. Na tom terenu je trebalo oformiti jači odred od simpatizera i drugih i nakon kraćeg zadržanja prebaciti se za Žumberak zajedno s Mejašićem. Rekao mi je da se propagandni materijal tiska i kada bude gotov, poslat će ga po kuriru u štab bataljona. Pitanje oružja i vojne odjeće da će se riješiti u samom bataljonu, o čemu će štabovi dobiti pismeno naređenje.

Iz Štaba Grupe odreda krenulo je nas šest: kurir i još petorica s terena kotara Slunj i Ogulin. Išli smo istim pravcem kojim smo i došli. Cestu prema Vojniću prešli smo bez smetnje, a i cestu od Karlovca. Ušli smo u Laskunju pred zalazak sunca. Kretanje po šumi bilo je oteženo iako nije još bila prolizala. Kad smo izbili na rub, do pred selo Grabovac, bila je noć. Tu smo malo zastali, odmorili se i dogovorili da produžimo do zaseoka Basara da dobijemo nešto za večeru, a poslije da produžimo do štaba bataljona, ako se još nalazi u Gornjem Budačkom. Umor nas je toliko svladao da smo prespavali u Bosarama i ujutro pošli u potragu za štabom bataljona. Našli smo ga u selu Peurača nedaleko od Gornjeg Budačkog. Kurir je sa sobom donio pisma, u vezi sa zadatkom zbog kojeg sam bio u štabu odreda. Štab bataljona je upoznat s naredbom. Dogovarali smo se kako je izvršiti. Ja sam zahtijevao da sam biram borce dobrovoljce, da svaki ima pušku, i to jednoobraznu, i da se prikupi i vojna odjeća, kako je predviđeno. Izašli su mi u svemu u susret.

Formiranje voda

Već isto poslije podne razgovarao sam s borcima udarne desetine 1. čete u bataljonu, pod rukovodstvom Mile Ljipovića. Javljali su se prvi dobrovoljci: Jovica Mandić, stasit i snažan borac, pa Marko Rapo, drug iz Stativa, drug iz Popović Brda, Popovčić Miško, Draganjec Ivica, itd. - ukupno četrnaest. Polovica su bili Hrvati i iz sela i krajeva kuda se trebalo probijati za Žumberak. Luketa Tomo rodom iz Stativa kraj Karlovca, Drago Belavić iz općine Netretić, s Turnja kraj Karlovca, Stevo Jančić živio i radio u Dugoj Resi i bio je vrlo dobar poznavalac okolnog terena, zatim Nikola Heraković iz sela Budinjak, Žumberak i Grga Milašinčić iz sela Pribić, općina Krašić, vrlo dobar poznavalac terena u svom kraju i oko Karlovca. Svi su sudionici ustanka u početku 1941. god. i istakli su se u svim dotadašnjim borbama. Vojnu odjeću i puške mauzer nešto smo izmijenili u bataljonu, a preostali dio smo zarobili od kraja četvrtog mjeseca, tako da je vod bio spreman za polazak na zadatak.

Oni koji su bili rodom s Korduna dobili su dopust dva dana da se pozdrave sa svojimama. Majke su plakale ali niti jedna nije odgovarala sina da ne ide, već su se sve kao jedna s time složile. Čak su govorile: „Idite i nagovorite i druge mlade ljude da vam pomognu i da ne idu u Pavelićevu vojsku.“

Grga Milašinčić

Kretanje voda s Korduna

Oko 25. travnja 1942. postrojili smo se pred štabom na Gornjem Budačkom. Komesar nam je i u ime štaba zaželio sretan put i uspjeh i rukovao se s borcima. Dobili smo oko 500 letaka, od toga 100 napisanih partizanskih zakletvi u obliku letka. Letak namijenjen hrvatskom narodu i domobranima glasio je:

Seljaci i građani!

U Bosni, Kordunu, Liki, Baniji i u Dalmaciji bjesni pravi rat. Ustaše i domobrani u zajednici sa Njemcima i Talijanima pale i uništavaju sela srpskog stanovništva. Njemci i Talijani odvlače iz naše zemlje naša narodna dobra (hranu, drvo, rude) i sve ostalo što stignu opljačkati.

Pavelić sa ostalim glavešinama vrši mobilizaciju naših milih i dragih i šalje ih na istočni front u Rusiju protiv naše slavenske braće. U našoj zemlji vodi se pravi građanski rat pod rukovodstvom Komunističke partije kao i ostalih naprednih snaga.

Poduzimajte sve što je u vašoj moći kako biste spriječili mobilizaciju naših ljudi za interese fašizma.

Majke i sestre ne dajte svoju djecu i braću da vode rat protiv svoje braće u Bosni, Kordunu i drugim krajevima naše zemlje.

Domobrani - napuštajte redove domobranskih jedinica u koje ste silom i bez volje uvršteni.

Ne vodite borbu protiv vlastite braće, koji se bore za slobodu naših naroda.

Priključite se i sami u redove narodne vojske, koja se bori za slobodu naše porobljene domovine.

Omladino - mlada generacija, ne odazivajte se na mobilizaciju Pavelića, ne prolijevajte svoju krv za interese tuđina Talijana i Nijemaca. Stupajte i sami u redove narodne vojske, koja se bori za bolji život seljaka i radnika.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu
Operativni štab Korduna

Tekst zakletve partizana u Hrvatskoj

„Zaklinjem se da iz ruku neću pustiti oružje sve dok posljednji fašistički okupator ne napusti moju zemlju, sve dok posljednji ustaški gad ne bude iskorijenjen. Zaklinjem se da ću se neprijatelju koji je, pomoću domaćih izdajnika i plaćenika, porobio i opljačkao moju zemlju, kao i ubijao moj narod, žene i djecu, otimao moje žito, moj trud i muku i izgonio me sa mog djedovskog ognjišta, zaklinjem se da ću mu se osvetiti nemilosrdno, da ću mu nanositi udarac, krv za krv, smrt za smrt.

Zaklinjem se da ću u nemilosrdnoj borbi protiv ustaških razbojnika čuvati se i kaniti svakog samovoljnog ispada i osvećivanja nad mirnim stanovništvom, ženama i djecom ma kakve vjere i narodnosti bili, zaklinjem se da ću svagdje i uvijek zastupati misao bratstva i zajedničke borbe Srba, Hrvata i Muslimana za čišćenje moje zemlje od zajedničkog neprijatelja, protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajica i plaćenika, bili oni iz srpskih, hrvatskih ili muslimanskih redova.

Grga Milašincić

Zaklinjem se da ću prije umrijeti nego odati sebe ili svoje drugove i našu svetu borbu, da ću prije umrijeti nego pljačkom ili samovoljnim nasiljem okaljati zastavu pod kojom se borim.

Ako prekršim ovu svetu zakletvu, ako pokažem slabost, malodušnost, kukavičluk, nediscipliniranost ili zlonamjerno izdam interese svog naroda NEKA SRAMNO PADEM OD RUKU SVOJIH DRUGOVA!

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!"

K. 10. IX 1941.

Operativnikomitet
Karlovac

Svi smo imali domobranske i partizanske kape, a Jančić je za svaki slučaj osigurao i tri ustaške kape.

Pokret

U koloni po jedan krenuli smo pravcem Budačka Rijeka, selo Grabovac, kroz šumu Laskunju za Tušilović, gdje smo prešli cestu Karlovac-Vojnić i za nepun sat izbili pred šumu Babina Gora.

Ispred jedne uzvišice odmarali smo se pola sata. Tu sam prvi put izvadio specijalne vojne karte i zajedno sa zamjenikom Markom Rapom razmotrio kako dalje. Pošto smo prezalogajili, nastavili smo svoj put. U koloni po jedan produžili smo u pravcu sela Macutovo Brdo, Tušilovački Cerovac i oko deset sati stigli smo u Popović Brdo. Tu smo, iako je bilo kasno, dobili obilatu večeru. Borac Marko Vignjerić, rodom iz tog sela, bio je zadužen za naš smještaj i prehranu. U selu smo ostali u strogoj tajnosti dva dana. Dobro smo se odmorili, osigurali hrane za svakog borca za tri dana, nabavili nešto oruđa za manje diverzije, na putu preispitali kretanje neprijateljskih patrola na pravcu Karlovac-Turanj, pušaći se opskrbili cigaretama.

Napuštamo Kordun

Iz sela Popović Brdo krenuli smo u prvi sumrak po već utvrđenom planu. Na čelu kolone bio je omladinac Ivica Gojak rodom iz Tumja, koji je dobro poznao teren preko Slunjskih brda za Logorište. Na 500 m od sela prvi put smo upotrijebili domobranske kape da zavaramo domobranske patrole. Prvih minuta kretanja čulo se samo tapkanje nogu, tiho pjevušenje Drage Belavića i Popović Mirka. Pjevali su „Kompartijo, mirisavo cveće, vodiš narod jer robovat neće.“ Zatim, „Na Kordunu kolijevka partizana, u boj krećem protiv tiranina.“ Približavali smo se glavnoj cesti iz Karlovca za Vojnić i Slunj i pjesma je prestala. Borci su povećali odstojanje. Izbili smo na jednu uzvišicu s koje smo gledali u pravcu kordunskih sela. Mjesečina nam je pomogla da vidimo drage obrise i plato šume Laskunja. Obavila ih je rijetka sumaglica, a vjetar je donosio miris paljevine. Opet su zločinci palili nama tako drage domove. Ta slika je snažila našu borbenost i odlučnost. Nečujno smo se prebacili preko ceste i počeli se spuštati u pravcu sela Goljaki i Zastanje, probijajući se putem do Korane. Na obali Korane

Grga Milašinčić

smo počeli tragati za čamcem da se prebacimo što prije na drugu stranu. Za nepunih pet minuta pronašli smo ga, ali privezanog i zaključanog jakim lokotom. Ja sam se unaprijed osigurao turpijom za željezo i nije trajalo ni minutu da oslobodimo čamac. Nedostajala su samo vesla, ali snašao se drug Jančić koji je odnekud dovukao dva veća kolca. Drugovi Gojak i Jančić su svaki svojim kolcem upirali o dno rijeke i potiskivali naprijed. Našli smo se na drugoj obali. Još u čamcu razmišljao sam što da učinimo sa čamcem kad se prevezemo. Neki su predlagali da ga pustimo plutati, a neki da ga potopimo. Odlučili smo neoštećen ostaviti na obali. Nakon iskrčavanja produžili smo dalje. Zaobilazili smo sela Police. Izdaleka se čuo lavež pasa. Na jednoj strani približili smo se bliže selu i u dvije kuće vidjeli svjetlo. Iz njih su dopirali glasovi pjesme popraćeni tamburicama. Na kilometar dalje vodio se rat, palila se sela, a ovdje se pjevalo i sviralo, kao da su to dva najudaljenija svijeta. Borac Marko Rapo predlagao je da im ostavimo letke da se svirači kad ih pročitaju, malo otriježne. Nisam ga poslušao, ovo mjesto nije bilo povoljno za propagandu. Prebacivši se preko Korane ušli smo u jedan manji prirodno zatvoreni trokut. S jedne strane Korana, s druge Mrežnica, s treće uzvišica Vinica, a mi se u škrtoj šumi i grmlju trebamo pritajiti dio noći i čitav dan. Bio sam na to pripremljen, ali bilo je tjeskobno. Uspinjući se k vrhu Vinice vidjeli smo svjetlo iz Karlovca, od nas udaljenog oko četiri kilometra. Grad je bio pun neprijateljskih vojnika, koji su se vraćali iz neuspjele ofenzive na Kordun. Naš malobrojni vod kretao se na svoj sveti zadatak, u susret formiranju jake narodne vojske koja će osvetiti poginule borce i izvojevati otetu nam slobodu. Pojavljivali su se traci svanuća kad smo izbili na vrh Vinice, gdje je trebalo da se odmorimo i prikupimo snagu za daljnji put.

Osvanuo je lijep sunčan dan. Bila je nedjelja. To je za nas bilo dobro, jer su u neprijateljskim uporištima svetkovali. Odredio sam dva druga da paze na prilaze stazama u pravcu Vinice. U uvalici u kojoj smo se sklonili vladala je tišina, borci su se odmarali, drijemali. Odjednom tišinu poremeti krava s juncem i pastircicom. Iznenađen tim neplaniranim posjetom, počeo sam razmišljati kako da se izvučemo: ako je zadržimo do noći, dok budemo tu, može je netko tražiti; ako je pustimo, može se dogoditi da nešto kod kuće ispriča. Nije bilo ni rješenja ni izlaza. S onog mjesta nije se moglo natrag, a niti naprijed do noći. Na svu sreću svi borci su imali domobranske kape na glavi i zakopčane bluže. Djevojka je rekla da se zove Jelica. Bila je ljepuška. Pitam je kako to da čuva blago u nedjelju, a ona kaže da mora i da joj je brat morao otići u vojsku. Sada je u kasarni u Karlovcu. Na pitanje odakle je, reče da je tu ispod brda, točno uz Mrežnicu 5. kuća od kraja, broj 4. Zapitam je da li slobodno svratimo kod njih u kuću kad smo se već upoznali, a ona na našu veliku radost kaže: - „Bolje ne, tata a osobito mama, jako bi se srdili kad bi doznali da sam s vojnicima razgovarala. Znae, oni to ne daju. Kada dođem doma, ne bum ništa rekla da sam ikoga vidjela.“ Jelica nas pozdravi i reče da će sutra opet doći. Pošto se udaljila, ja sam za svaku sigurnost odlučio da u selo pošaljem borca Stevu Jančića pod izgovorom da kupi hranu. On je u svojoj povećoj torbici imao spremljeno civilno odijelo, a i dobro je poznavao selo otprije, dok je radio u Dugoj Resi. S njim je išao još jedan borac koji je trebao da ostane na rubu šume neprimijećen dok se Stevo ne vrati iz sela. Trebalo je da obiđe, po mogućnosti, kuću iz koje je Jelica i da dobro prosmotri da nam se što ne sprema. Poslije punog sata vremena Jančić se vratio iz sela s viješću da je u

Grga Milašinić

selu sve mirno i da svijet svetkuje naveliko, da je vidio Jelicu u dvorištu kuće, da možemo biti bez bojazni, da nas poslije podne neće nitko posjetiti. Od hrane je kupio samo dva mala polusuha sira i oko pola kilograma tvrdoga kukuruznog kruha. Kazao je da seljaci nisu htjeli prodati, izgovarajući se da trebaju za sebe. Dakle, sve je mirno, domobranskih i talijanskih patrola nije bilo, samo bi tu i tamo po koji vojnik prošao cestom ili sporednim putem. Do zalaska sunca ostao je još pun sat. Počeli smo se spremati za pokret dalje preko Mrežnice. Žalili smo za sigurnošću brda koje nam je omogućilo dobar pregled nad okolicom i zaklon preko dana. Pred sam zalazak sunca spustili smo se vrlo polako u pravcu sela Reljci-Crkveno Selo. Iz šume smo izašli kada je pao pun mrak. Prolazeći kroz selo prvi put smo ostavili letke koje smo u tu svrhu pripremili. Vodiči na tom terenu bili su borci Stevo Jančić i Drago Belavić. Stevo je predložio da se preko Mrežnice prebacimo kod mlina, da su vlasnici mlina dva bogata brata koji zajedno rade, da je jedan od njih naš simpatizer i da je vrlo napredan čovjek. Zvao se Marko, preko njega je stari Tobija imao vezu Duga Resa, Barilović, Kordun. Pristao sam na prebacivanje kod mlina, iako sam se pobojavao da će se time postojeća veza raskrinkati ako tko primijeti da nas je Marko prebacio. Stevo je doveo Markova brata koji je iz kuće ponio košaru s dva veća hljeba, kolačem i većim komadom kuhanoga svinjskog mesa. Ukrkali smo se u jedan veći čamac i Markov brat nas je prevezao preko rijeke. Stevo ga je upozorio da smo mi u prolazu kroz selo ostavljali letke, pa neka se neprimjetno propita što seljaci pričaju i što misle napisima na letku. Upozorio ga je i na opasnost kojoj se izlaže. Iskrcavši se, užurbano smo krenuli naprijed. Za četvrt sata bili smo pred prugom koja vodi iz Karlovca preko Duge Rese za Split i Sušak. Malom pilom prepilili smo jedan telegrafski stup i pokidali žice, a Marko Rapo ostavio je kod stupa nekoliko letaka i partizanske zakletve. Išli smo lijevom stranom pruge i popeli se na uzvišicu zvanu Pohorija. Prošli smo više zaselaka i čitavim putem na prikladnim mjestima ostavljali propagandni materijal, letke i partizansku zakletvu. Žurili smo da se prebacimo što dalje tijekom noći. Na čelo kolone sada je stao borac Drago Belavić, kao poznavalac toga kraja. Zaobilaznim putem izbili smo u selo Vučjak, u zaselak Kalvarija, u neposrednu blizinu Karlovca. Drago Belavić je predložio da dan preboravimo kod njemu poznatih ljudi koji su zajedno s njim radili u građevnom poduzeću i koji su svi simpatizeri radničkog pokreta. Nismo imali izbora, već je svanjivalo i nije se smjelo dalje. Ušli smo u dvorište i Drago se dogovorio s domaćinom da kod njega ostanemo taj dan na sjeniku da se odmorimo. Hranu i vodu donosila nam je jedna starija žena i jedna djevojka za koju je Drago rekao da joj je obećao brak kada se vrati iz vojske. Djevojka je bila vrlo brižna, povremeno bi dolazila i pitala nas da li nam što treba. Sunce je bilo nepodnošljivo. Mi smo drijemali na sijenu, već drugu noć nismo spavali. San nam je više nedostajao nego hrana. Dva borca su kroz odmaknuti crijep na krovu motrili svaki na svojoj strani prilaze seoskom putu, da nas što ne iznenadi. Iako je bilo nesnosno vruće, dan je prošao dosta brzo. Do noći je moglo biti oko jedan sat kad smo u pravcu kuće opazili dva žandara. Ušli su u dvorište i pitali djevojku jesu li putem prolazili kakvi sumnjivi ljudi ili neki vojnici. Odgovorila im je da nije primijetila da bi tog dana itko prošao i rekla da i ona ima dečka u vojsci 1 jedva čeka da se vrati kući. Žandari su izašli iz dvorišta i vratili se u pravcu gradine staroga grada Dubovca. Promatrali smo ih sve dok se nisu izgubili za

Grga Milašinčić

jednom okukom. Belavićev prijatelj je sa sinovima kosio travu. Oni su vidjeli žandare u dvorištu i rekli nam da bi bilo najbolje da što prije idemo dalje. Oprostili smo se s domaćinom i neprimjetno se iza sjenika spustili u jednu uvalicu, u pravcu Novigrada. U manjem šumarku otpustili smo vodiča zavaravši time i samog domaćina o pravcu svog pokreta. Kada se dobro smrklo, zaobišli smo zaselak Kalvariju i došli na seoski put u pravcu Stativa. Na tom punktu trebalo se zadržati nekoliko dana i propitati se za Matu Mejašića, za kojega su nam još na Kordunu rekli da treba biti na tom terenu. Vodiči su sada bili Drago Belavić i Tomo Luketa, rodom iz Stativa. Odlučili smo da ostanemo u zaseoku Vučjak na Gornjim Stativama. Tu je Drago opet imao poznanike s kojima je radio, a samo seoce malo je po strani od glavne ceste koja vodi od Karlovca prema Sušaku. Smjestili smo se u jednoj seljačkoj komorici. Luketa Tomu i Gojak Ivicu poslao sam kod Luketine kuće da provjere kretanje neprijateljskih patrola i raspitaju se za Matu Mejašića. Po dva borca ostala su budna da pripaze za svaku sigurnost, a ostali su zaspali tvrdim snom. U selu je vladala potpuna tišina, samo u daljini čuo se lavež pasa. U mislima sam bio na Kordunu, gdje je sve bilo drugačije. Tamo se nije mogao čuti lavež pasa, a niti pijetao da najavi rađanje dana. Sela nije bilo. Zvijeri su ih spalile, ljude pobili ili rastjerali s njihovih ognjišta. Ovdje narod nije znao za zlo koje je zadesilo narod Korduna, a koje prijeti i njima samima. Prolazeći kroz ova sela tek tada smo mogli sagledati mudrost i dalekovidnost odluke o upućivanju manjih grupa partizana u te krajeve. Za ovaj živalj noć je bila mirna, dan također, narod Korduna strepio je po danu i po noći. Nema sna, nema mira, nema slobode. Sve sama neizvjesnost.

Tu smo tek spoznali nužnost da revolucionarno buđenje ide u širinu, da razbije pasivnost, ravnodušnost prema revoluciji i fašističkom divljanju. Moja razmišljanja prekinuo je Luketa. Razveselio me kad je rekao da se ljudi koji su dobili pozive za domobranstvo ne odazivaju, već da se skrivaju kod kuća. Nabrojao je imena svojih poznanika. Za Mejašića je čuo da je bio u susjednom selu, da je s dvojicom mladih ljudi prošao preko Prilišća, Vukove Gorice i Ponikve. Naš domaćin je s nama razgovarao o prilikama u okolnim selima, a mnogo se zanimao za naše borbe i uspjehe u Kordunu i Bosni. Dali smo mu jedan letak da ga pročita, a i partizansku zakletvu. Kad se poslije podne vratio iz šume, došao je opet da s nama razgovara. Pridružila su mu se još dva seljaka. Mi smo malo govorili, on se uživio u tumačenje letka i zakletve. Osuđivali su bratoubilačku borbu, govorili o otporu za odlazak u domobranstvo. Učinilo nam se da je naša pojava na tom terenu došla u pravi čas, da osjećaje seljaka treba podržati, iskoristiti za širenje ustanka, i u tome im i pomoći. Spremili su nam večeru i hranu za put i to nas je podsjećalo na narod Korduna, koji nas je hranio i pomagao u svemu. Navečer smo krenuli dalje. Ispratilo nas je oko deset seljaka, žena i djevojaka. Pitali su nas kada ćemo opet doći. Prebacili smo se u Donje Stative. Tamo smo ponovno stupili u vezu s ocem borca Tome Lukete da saznamo gdje se nalazi Mejašić. Nitko nije mogao reći točno gdje se nalazi, pa nam nije preostalo drugo nego da preko brda Družac krenemo za Ponikve. Preko noći ostali smo u jednom većem šumarku. Dan smo također proveli u gustišu. Za nas je znao samo Luketin otac. Došao je tik pred zalazak sunca kod nas, u gustišu je bilo već mračno. Sa sobom je donio još nešto hrane - dva suha sira, jedan kruh i komadić suhe slanine. Obavijestio nas je da posebnih novosti nema, da se patrole nisu vidale, da su

Grga Milašincić

dvojica mladića dobili pozive za vojsku i da su rekli da „ne budu išli nikam, ako budu morali da će doći k nama“. U prvi sumrak izašli smo iz šume i po cesti išli sve do neposredne blizine mosta na Dobri. Trebalo je prijeći na drugu stranu. Naišli smo baš u kuću koja je imala čamac na Dobri, vlasnik se malo opirao, pitao je zašto ne idemo na most. Nismo se htjeli otkriti, govorili smo da bismo htjeli preko da prije stignemo. On reče: „Znam ja vas, vi niste domobrani, vi ste partizani.“ To je bilo prvi put da čujem tu riječ od seljaka u ovom kraju. Ja sam mu odgovorio: „Pa, kad znaš, onda se nemoj opirati, već nas prebaci.“ Izgovarao se da bi mogao stradati ako žandari doznaju. „Ako doznaju, kaži da smo se mi sami prebacili, da vi za to niste znali. Da su našli čamac pod vrbom.“ „Ako što bude, budem se već snašiel,“ rekao je. Preko Dobre izišli smo na put koji vodi za Novigrad na Dobri, trebali smo ponovno izbiti na glavnu cestu, da nam bude lakše. Tada patrola javi da se iz pravca od mosta čuju koraci. Uvjereni da bi to mogla biti žandarska patrola, razmjestili smo se do samog ruba ceste i čekali. Ugledali smo dva mlada čovjeka u civilu. Pustili smo ih blizu, na dva koraka od nas zaustavili ih. Jednog od njih prepoznam; bio je to naš drug Dane Mejaški. Zagrlili smo se i on reče da ide od kuće iz Karlovca, da na mostu nema nikoga, u gostioni pred mostom samo trojica seljaka piju. Radovali smo se tom susretu kao dokazu da drugovi u gradu rade po direktivi okružnog komiteta i šalju borce iz grada u ovom pravcu. Novopridošli borci bili su naoružani malim pištoljima 6,35 mm. Mejaški i drug su se pripojili našem vodu i zajedno smo produžili dalje. Pred Netrićem smo krenuli lijevo, da zaobiđemo žandarmerijsku posadu. Za orijentir poslužili su nam veliki betonski stupovi izgrađeni za prijenos elektroenergije iz centrale u Fužinama, koja je bila započeta još prije rata. Put je bio vrlo zamoran, jer smo se morali kretati po njivama i pašnjacima, po grmlju i kamenju, po velikoj rosi. U svitanje stigli smo do Vukove Gorice. Dogovorili smo se da tu ostanemo preko dana, i tek nešto prije noći produžimo dalje preko Drušca. Smjestili smo se kod jedne osamljene kuće na oko trista metara od ceste koja vodi iz Vukove Gorice za Bosiljevo. S te strane trebalo je biti budan zbog jake žandarmarijske posade. Hranu za najnužnije smo imali, osim vode koju smo nabavili u kući. Novopridošli borci dobro su nam došli, poslao sam ih u Vukovu Goricu da se propitaju za Mejašića i drugove. Doznali su da su dan ranije bili u selu i da su prošli za Ponikve. Opskrbili smo se hranom i rano poslije podne produžili preko ceste i dalje za brdo Družac, na kojem su počele naše poteškoće. Počela je rositi sitna kiša, na polovici brijega ušli smo u kišni oblak i jedva nekako izbili na vrh. Noć nas je zatekla u šumi i zalutali smo. Našli smo se na jednom platou, stelniku, bili smo mokri do kože, iscrpljeni dokraja. Trebalo je doći do sela što prije, ali kako. Tamna noć, kiša, orijentirati se ne može, paliti bateriju ne smiješ, možda je blizu uporište. Šalili smo se razmišljajući o karti i kompasu. Poslužio sam se na način primijenjen već u Petrovoj gori. Napravio sam lanac od boraca i to tako da se u jednom pravcu krene u koloni i da po jedan borac stane po prilici na dvadeset koraka i tako redom dok se ne poredaju svi. Poslužila nas je sreća, nakon sto metara naišli smo na jednu manju stazu koja je vodila na oveci šumski put, kojem su seljaci gonili stoku u šumu na ispašu. Do sela nije bilo više od osamsto metara, a mi smo ranije bili baš na krivoj liniji. Da smo krenuli njome, došli bismo u Bosiljevo. U selo Ponikve došli smo nešto prije ponoći, punih pet sati prala nas je kiša, a trusili smo i kapljice iz

Grga Milašinčić

visoke stelje. Bili smo potpuno iscrpljeni, da smo i morali dalje - ne bismo mogli bez odmora. U selu smo našli drugove koje smo toliko tražili deset dana. Mato Mejašić posebno se obradovao našem dolasku. Kazao je: „No, sada će se moći. Do sada je bilo - mogu priznati - slabo, s vama moći će se mnogo lakše i brže.“ Pobrinuo se za naš smještaj, hranu a ujutro i stražu. Borci su se odmarali i sušili odjeću natoplenu vodom. Održali smo zajednički sastanak s borcima koje sam predvodio ja i šestoricom drugova koje sam našao s Matijom Mejašićem. Upoznao sam ih s direktivama štaba Grupe odreda u Petrovoj gori, i zadacima određenim našem vodu. „Došli smo da se s vama spojimo i da zajedno s domaćim drugovima formiramo udarne grupe, manje partizanske odrede, a po selima da se povežemo s ljudima za koje znate da su dobri i privrženi, i koji simpatiziraju naš pokret, da ih kasnije, kada to bude moguće, biramo u narodni odbor.“ Drugovi s tog terena, živo su diskutirali, raspitivali se o borbi na Kordunu, te iznosili mogućnosti za širenje narodnog ustanka i na tom terenu. Franjo Draganjec, a posebno Josip Boljkovac, izvjestili su da po selima ima na desetke mladih ljudi koji se nisu odazvali na pozive za domobranstvo i da trebamo poduzeti sve da ih zadržimo kod njihovih kuća, a dobrovoljce da uvrstimo odmah u naš odred. Za prvu pomoć u oružju treba pokupiti lovačke puške po selima, a naći će se i koji skriveni karabin. Mi smo se veselili tom razgovoru, objasnili smo im da smo i mi počeli duplicama, svim i svačim, i došli do oružja upornom borbom sa žandarima i ustašima kojih i tu ima i kojima treba oduzeti puške i dati ih u ruke novopridošlim mladim borcima. Jovica Mandić je rekao da imamo sa sobom letke i partizansku zakletvu, a osim toga divno podmazane i uređene mauzerke, svaku s po sto metaka, pa predlaže zasjedu ili napad na neku manju žandarsku posadu, da bi se nabavilo novo oružje i naoružali novi borci. Po selima da održimo sastanke s narodom, javno ili tajno, već prema situaciji, pa da uspjeh neće izostati.

Nakon sastanka napravili smo plan rada. Odlučili smo da popunjeni vod s domaćim borcima krene po svim selima u kojima nema neprijateljske posade. Da idu po danu, a ako to nije moguće, onda po noći i da koriste propagandni materijal koji smo donijeli. Na samom terenu da izviđaju ostale mogućnosti, diverzije i zasjede.

Treći dan nakon odmora u popodnevnim satima opet smo se uputili u pravcu Drušća. Prije zalaska sunca stigli smo u selo Vukovu Goricu. Boljkovac i Mejašić poznavali su teren. Prvi put s izglačanim trorogim partizankama s petokrakom crvenom zvijezdom na čelu pokazali smo se narodu. Domaći drugovi bili su vrlo agilni, osigurali su večeru po kućama, a poslije večere prvi sastanak sa seljacima u tom kraju. Na sastanak je došlo dosta ljudi, bilo je i žena, obrazložili smo im ciljeve naše borbe, podijelili letke, a upoznali smo ih i s partizanskom zakletvom, koje im se sadržaj posebno svidio. Sastanak je uspio iznad očekivanja, seljaci su nam obećali da neće ići u domobrane, već kada budu morali, da će radije s nama. Poslije sastanka nastalo je veselje. Prvi put je borac Mirko Popivičić s još nekoliko drugova zapjevao popularnu partizansku pjesmu o Matiji Gupcu: „Hiljadu petsto sedamdeset treće, Matija Gubec svojom vojskom kreće, digo je vojsku za prava seljaka, neka se ruši nasilje i pljačka.“ Nastalo je pravo oduševljenje, nakon pjesme broj prisutnih se povećao. Dalje se pjevalo: „Mi smo borci za slobodu i za bolji novi svijet, Petrova mi gora mati, Suho lišće krevet moj

Grga Milašinić

Po šumama i gorama, naše Bosne ponosne.“ Oduševljenje je bilo opće, jedna starija žena kazala je: „Oni moraju biti sretni na svom putu, njih i Bog čuva, oni su prijatelji nas seljaka i oni nas razumiju i štite.“ Selo smo napustili iako su nas seljaci zaustavljali da kod njih prespavamo. Naša taktika je bila gdje si danju, tu ne trebaš biti noću, a i neprijatelj ne spava. Zaustavili smo se u izdvojenim kućama, po strani u selu Prilišću. Tu smo proveli i dan. Pred noć smo se prebacili u sela bliže samom Netretiću u kojem je bila žandarmerijska posada s oko dvadesetak žandara, a u selima Rasopanjku i Mrzljakima bile su male posade s po šest tzv. žandara, koji su čuvali neku nazovu granicu između Slovenije i tzv. NDH. Taj dio Slovenije bio je pod talijanskom okupacijom. Po tim selima kretali smo se da provociramo žandare, da ih izmamimo iz jazbina, da ih dočekamo na otvorenom terenu u zasjedi, da pomoću letaka i razgovora sa seljacima onemogućimo mobilizaciju za Pavelićevu vojsku. Naš uspjeh nije izostao. Vojnih je bjegunaca bilo svakog dana više, a svojom prisutnošću onemogućili smo kretanje žandara izvan uporišta, naročito u udaljenija sela. Doprli smo sve do neposredne blizine Ozlja, zadržali smo se pola dana u selu Jaškovu, gdje smo u susjednom selu navečer razoružali seosku stražu, oduzeli im četiri francuske puške trometke. Na prikladnom mjestu pregazili smo rijeku Dobru i u jednoj branjevini proveli preostali dio noći i dana. Od naših simpatizera doznali smo da žandari zajedno s Talijanima iz Karlovca spremaju potjeru za nama. Uistinu, drugog je dana oko stotinu talijanskih konjanika zajedno sa žandarima iz Netretića pretreslo sela na suprotnoj strani kuda smo se kretali i selo u kojem smo razoružali seosku stražu. Mi smo ih iz šume mirno promatrali. Oko deset Talijana došlo je do same obale, u neposrednu našu blizinu. Oko 60 Talijana držalo je zasjedu na glavnoj cesti, da nas dočekaju ukoliko budemo bježali preko ceste. Navečer se ta družina povukla neobavljena posla u svoje brloge: Talijani u Karlovac, a žandari u Netretić, a mi se pojavili u tim selima na opće čuđenje. Doznali smo od svojih simpatizera da su dvojica seljaka odnijela naše letke u žandarmeriju i vjerojatno prijavili naš boravak u selu. Naši simpatizeri i siromašniji seljaci pokazali su svoju odanost prema našoj borbi, radovali su se da nas potjera nije našla, nudili su nas jelom i davali da poneseo sa sobom. Mi smo se hranom opskrbili u kućama za čije domaćine su nam govorili da su odnijeli letke u Netretić. Nismo im htjeli pokazati da znamo, već smo im dali ponovno letke. Zatim smo usiljenim maršem zaobišli Netretić i prije svanuća stigli u selo Ladešić Dragu. Po danu smo se smjestili na jedan manji plato korovišta, odakle nam se pružao vidik u svim pravcima. Motrili smo samo glavnu cestu, na kojoj je bilo sve mirno preko čitavog dana. Napravili smo plan za razoružanje malih žandarskih posada u Rasopajniku i Mrzljakima. Franjo Draganjec je upućen da izvidi teren i žandarsku kuću, a trebalo je da se sastanemo na putu od Ladešić Drage u pravcu Rasopajnika u deset sati navečer. Bila je subota, čekali smo da se dobro zanoći, zaobišli smo selo da zametnemo trag, da ne bi propao naš prvi borbeni zadatak. S Franjom smo se sastali i s puta se povukli u jedan šumarak, za svaku sigurnost. Franjo nas je obavijestio da na svakom mjestu ima po šest žandara naoružanih puškama, ne izgledaju opasni, to su mobilizirani ljudi. On je čak razgovarao s njima u Mrzljakima. U Rasopajniku je bilo malo drugačije. Žandari po noći ne spavaju u kući u kojoj su smješteni, a među njima je opasan neki Šaban koji drži ostale u šahu. Oni su isto mobilizirani i pretpostavlja se da neće pružiti otpor. Predložio

Grga Milašinčić

je da napadnemo u svanuće kada su oni još mamurni i kada se povuku u kuću, a do tada da se zadržimo neprimjećeni u neposrednoj blizini. Ovlastio sam ga da s deset boraca razoruža posadu u Mrzljakima a ja ću s ostalim borcima izvršiti napad na posadu u Rasopajniku.

Prve osvojene puške 13. na 14. VI. 1942. god.

Razdvojili smo se u dvije kolone. Moj zamjenik Rapo predvodio je sedam boraca. Prema planu trebao je zaobići kuću sa sjeverne strane, izbiti na put koji vodi iz sela za Netretić i onemogućiti bijeg žandara, a puške upotrijebiti samo u krajnjoj nuždi. Ja sam s preostalih osam boraca odlučio izvršiti nagli prepad s južne strane, nastupajući kroz voćnjak u obliku polukružnice. Do dvorišta same kuće stigli smo za desetak minuta. Ispaljena su svega dva metka, žandari su bili potpuno zbunjeni, prvo našim naglim nastupom sa svih strana, a drugo zato što smo na glavama imali domobranske kape pa nisu shvatili o čemu je zapravo riječ. Na naš poziv da se predaju bez borbe, jer da im je to jedina garancija za živote, potpuno su se otrijeznili. Petorica žandara odmah su se predala, izašli su iz kuće uzdignutih ruku. Pozvao sam Šabana da se preda bez otpora, rekao sam da su opkoljeni i da je svaki pokušaj uzaludan. Došao je na dvorište, jedino njega vezali smo lancima koje smo mu našli u džepu.

Čitava ta akcija trajala je petnaest minuta, borci su se svi do jednoga sjajno držali, domaći su pohvaljeni na samom mjestu, uspjeh je bio potpun. Petoricu boraca odredio sam da osiguraju pravac do Netretića, a ostali su prikupljali plijen. Bilo je šest mauzer pušaka, šest šinjela, osam pokrivača, pet stotina metaka. Iako je bilo rano, narod nas je nudio hranom i pićem. Bili smo veseli, odmah nakon akcije na glave smo stavili svoje omiljene partizanke, što je za narod bila novost. Oni su čuli za partizane, a sada im se pružila prilika da ih vide. Nešto prije sedam sati stigao je Franjo iz svog pravca, i njihova akcija je uspjela u potpunosti. Zarobili su isti broj pušaka i opreme kao i naš vod. Sa sobom su doveli i zarobljene žandare. Bili su to mladi ljudi, dobra izgleda. Nije im bilo žao što se to s njima dogodilo. Jedan od njih je govorio: „Sada ćemo otići do svojih kuća, zaradili smo odsustvo. Drugovi će nas pustiti, pa kada se opet pruži prilika naći ćemo se ko i sada kao dobri prijatelji.“ Dogovorili smo se da bi bilo dobro da održimo zbor, a tek poslije govora da pustimo zarobljene žandare. Sunce se već visoko uzdiglo, dobro nam je došlo, u noći smo ozebli, pri nastupanju kroz travu trusili smo rosu, bili smo upravo mokri. Seljaci su nas pitali: „Kaj ste Kupu gazili, da ste tako mokri?“ Franjo je kao domaćin predložio da bi bilo svakako dobro iskoristiti današnji uspjeh i održati zbor, a za to da je najpogodnije mjesto pred mjesnom crkvom gdje je uostalom tog dana bilo proštenje.

Prvi zbor 14. VI. 1942. pred mjesnom crkvom

Govor smo održali nešto poslije deset sati. Prethodno smo u svojoj namjeri obavijestili mjesnog župnika koji je bio vrlo prijazan i nije se protivio. Pred crkvom je bilo oko pet stotina ljudi. Prvi je govorio Mejašić. Kao stari sindikalni funkcionar govorio je vrlo revolucionarno, skretao je previše ulijevo, ističući uvijek na prvo mjesto radničku klasu, a seoske mase spomenuo bi po koji put.

Grga Milašincić

Te praznine sam pamtio i spremio se da ih dopunim. Mato je govorio nešto više od petnaest minuta, tada sam ja dobio riječ. Prvo sam rekao da u ovoj revoluciji koju uistinu provodi radnička klasa trebaju seoske mase, muško i žensko zauzeti svoje mjesto i isto se tako boriti kao i njihova braća radnici. Uzeo sam letak i pročitao tekst. Sadržaj letka bio je dobar putokaz za seoske mase i on mi je dobro poslužio na tom zboru. Zatim sam pročitao i partizansku zakletvu iz koje sam posebno naglasio da nećemo pustiti oružje iz ruku dok i posljednji fašistički gad ne bude uništen i protjeran iz naše zemlje. „Oružje ćemo im uzimati iz ruku, kao što smo ga i danas uzeli, budite uvjereni da puške u rukama narodnih boraca ne biju u prazno. Vaša je sveta dužnost da se oduprete prisilnoj mobilizaciji za domobranstvo i da mlađi ljudi popunjavaju naše redove, a svi ostali da pomažete narodnu vojsku, svoju vojsku - vojsku koja se bori za bolji život seljaka i radnika.“ Još nisam bio završio zbor kada je netko iz mase tražio, da zarobljene žandare pustimo kućama, a za Šabana su govorili da njega ne pustimo, da je on najgori i da je jedan od glavnih koji tjeraju naše dečke u domobrane. Ta primjedba mase dobro mi je došla. Rekao sam: „Postupit ćemo po vašoj volji, pustit ćemo sve i to odmah poslije zbora, a za Šabana vas uvjeravam da neće imati prilike a niti mogućnosti da ikad više tjera vaše mladiće u domobranstvo.“ Zbor smo završili poslije jedanaest sati i požurili da se povučemo. Čamcem smo se prebacili preko Kupe i time otvorili granicu koju su Pavelić i njegove glavešine umjetno uspostavili između tzv. NDH i talijanske okupacijske zone na slovenskoj strani. Sada je narod mogao slobodno prelaziti u oba pravca i nesmetano obrađivati svoju zemlju. U 12 sati stigli smo u selo Marin Dol, na slovenskoj strani od Rosopajnika udaljen oko tisuću metara. Moglo se lijepo promatrati i pratiti mjesta u kojima smo tog dana razoružali žandare. Hrana za ručak bila je dobra i obilna, narod u selu primio nas je vrlo ljubazno. To je bilo prvi put da u njihovo selo dolaze partizani s hrvatske strane, o kojima su tako mnogo čuli. Desetak seljaka prešlo je preko Kupe da se vide i sastanu sa svojim, pa smo odmah ispitali je li nastupila kakva promjena poslije našeg odlaska. Vratili su se kasno poslije podne vedri i nasmijani, govorili su: „Oni naši preko ne mogu od radosti i veselja da vam zahvale, kažu da su se sada riješili stega i tiranije Šabana i poručuju: - „Živa ga ne puštajte, svi bismo u selu stradali, optužio bi nas da smo mi krivi za razoružanje posade.“

Na određeni teren stigli smo u punom sastavu, bilo nas je više od trideset i pet i svakog dana bi se pokoji novi priključio. Broj vojnih bjegunaca - dezertera iz domobranstva prelazio je stotine mladih ljudi. Narod nas je na čitavom sektoru dobro primao i simpatizirao narodni pokret. Trebalo je nastaviti po direktivama koje smo dobili. Večerali smo nešto ranije i prenoćili na sjeniku po strani sela Žunići. U razgovoru sa seljacima doznali smo da u susjedno selo dolaze slovenski partizani. Četiri dana krstarili smo po slovenskim selima, pretežno po danu, seljaci su se divili našoj hrabrosti, govorili bi: „Pa, dođu i naši fantje, ali samo noću.“ Toga dana imali smo sreću: 18. lipnja 1942. god. stigla su četvorica. Bio je to dirljiv susret, grlili smo se i ljubili kao prava braća. Žalili su se da nemaju dosta pušaka i molili su nas za bar dva-tri komada. Dali smo im tri puške s po pedeset metaka. Dvojica su ostala s nama dva dana, obišli smo još desetak sela i to po danu. Talijani koji su na toj strani imali isturene neke male posade, pobjegli su s dva mjesta. Na potezu od Metlike do Vinice nisu imali posada, bio je

Grga Milašinčić

dosta velik prostor po kojem smo se slobodno mogli kretati. Pjevanje naših borbenih partizanskih pjesama oduševilo je narod. Brige za hranu uopće nije bilo, svaki bi zvao kod sebe petoricu pa i više na hranu. Kada smo odlazili, molili su da se vratimo. U subotu predvečer opet smo se vratili preko Kupe u selo Prilišće gdje smo prenoćili. Ujutro smo se dogovorili da i u tom mjestu održimo zbor. Mjesni župnik nije se protivio, čak se ponudio da to u crkvi obavi u 11,30 sati. Dana 18. lipnja 1942. god. održan je zbor i postavili smo stražu od Netretića. Po pričanju naših simpatizera, posebnog reagiranja zbog razoružanja žandara nije bilo osim toga da su se u Netretiću, oko kuće u kojoj su smješteni, utvrdili, a od tog dana ne izlaze u patrolu. Zbor smo održali istim redosljedom kao i u Rosopaniku. Mejašić je bio posebno spreman, pravio je bilješke da opet ne bi skrenuo ulijevo kao prvi put. Spoznao je da se ne može revolucija voditi bez seljaka. Govorio je prvi, više od dvadeset minuta. Ja sam se već po običaju držao teze letaka i partizanske zakletve. Poslije zбора, borac Mirko Popović spremio je opet svoj zbor i pjevali su sve redom. Pjesmu Matija Gubec svojom vojskom kreće, morali su ponoviti. Seljaci su se otimali koji će više boraca odvesti k sebi na ručak. Taj mali zbor pretvorio se u slavlje. Predvečer smo prešli u susjedno selo Vukovu Goricu i tu smo opet organizirali zbor, tek što smo stigli već je bilo okupljeno više od pedeset ljudi. Kada smo počeli, prikupilo se više od sto pedeset ljudi. Bilo je žena i djevojaka. Završili smo u osam sati navečer. Žene, a posebno djevojke, tražile su da pjevamo partizanske pjesme, borcima se to dopalo: pjesme i djevojke, dobra večera, to se lakše podnosi nego naporni marševi noću. U deset sati u noći napustili smo selo i uputili se cestom za selo Bosanci i dalje za našu polaznu bazu Ponikve. Stigli smo u pola noći. Drugog dana održali smo sastanak i utvrdili plan rada na tom prilično velikom poluoslobođenom terenu. Dvije manje postaje žandara u Bosiljevu i Netretiću nisu nam bile smetnja. Na ovom terenu ostao je manji partizanski odred da širi ustanak. Po brojnim selima ovog kraja bilo je na stotine mlađih ljudi koji su se skrivali kod svojih kuća. Trebalo ih je pripojiti odred, da ih neprijatelj ne bi privukao sebi. Ostavili smo šestnaest boraca. Svi su bili s ovog terena. Trebalo je da popunjavaju odred i prvih dana poduzimaju manje akcije, kao što je rezanje telefonskih stupova, prekopavanje ceste, pokreti, održavanje sastanaka po selima, rad s omladinom i drugo. Svi smo imali po dvije kape: partizansku i domobransku, ta varka dobro nas je služila na čitavom ovom terenu. Mi koji smo došli razrađivali smo plan za svoje putovanje. Vojne specijalne karte stalno su bile razastrte, trebalo je predvidjeti pravac prebacivanja. Najveće zapreke bile su nam rijeke Dobra i Kupa. Za dva dana smo se dobro odmorili, opskrbili hranom i krenuli u Žumberak. Iz Ponikva je s nama krenuo i novoformirani odred. Prošli smo kroz Vukovu Goricu. Mještani su se veselili našem dolasku, mislili su da ćemo tu ostati, ali mi smo samo predahnuli i odmah nastavili za Ladešić Dragu, gdje je bilo predviđeno da se odmorimo.

Dana 4. VII. 1942. god. vod produžuje put za Žumberak - Gorjance. Zaobišli smo Netretić, izbili na cestu za Stative, kilometar prije mosta skrenuli smo lijevom obalom Dobre i nizvodno oko pet kilometara rijeku i produžili za selo Gornju Jelsu. Smjestili smo se u šumu iznad sela i tu ostali dio noći i dan. Pred zalazak sunca izbili smo na Kupu. Kretali smo se danju u domobranskoj uniformi. Seljak koji nas je prevezio u čamcu, čudeći se Mati Mejašiću što nosi tu uniformu, kaže:

Grga Milašinić

„Pa vi ste barem uvijek bili naš.“ Objasnili smo mu svrhu varke. Prijelazom preko Kupe brzo smo se sredili i produžili poljskim putem na cestu Karlovac-Mahićno i Ozalj. Kretali smo se cestom u dvojnim redovima. U neposrednoj blizini tvornice Titanik zastao nam je dah. Dospio sam samo reći: „Držite se prisebno.“ Na oko pedeset metara od tvornice u krugu smo vidjeli oko stotinu kamiona, a oko njih rojeve talijanskih vojnika koji su upravo primali večeru. Uz to se na rubu ceste odmaralo oko stotinu domobrana; ležali su po travi. Mi smo ležerno laganim korakom nastavili cestom. Na našu sreću nitko nas nije zaustavljao, niti bilo čime ometao. Kada smo se udaljili više od petsto metara, poluglasno sam jedva izgovorio: „Ubrzajmo korake.“ Skrenuli smo desno na cestu koja vodi za Krašić, i požurili do prvih osamljenih hrastovih debala šume Jazbine. Ti trenuci sreće ne mogu se opisati. Da nas nije poslužila sreća, naša prisebnost i domobranksko odijelo, mogli smo stradati svi do jednoga. Na samom rubu šume stali smo da predahnemo, borci su počeli gasiti žeđ rakijom iz čaturica. Na špalir krvnih neprijatelja nismo računali, na sigurnome u šumi osjetili smo slabost u nogama, bili smo toliko omamljeni, šokirani, da smo se morali pola sata odmarati. Nastavili smo po cesti Karlovac-Krašić, te dalje za žumberačka sela. Noć smo proveli u šumi Jazbine. Dogovorili smo se da po danu, prije noći, krenemo iz svoga skrovišta i zaobiđemo Krašić, u kojem je brojna žandarmerijska posada, i uđemo u selo Pribić, tamo prikupimo podatke o kretanju žandarskih patrola i krenemo preko sela Dol u Stakiće. Pred dan počela je padati sitna kiša, koja se po danu pojačala. Oko deset sati na nas je naišao mjesni lugar. Nismo pokazivali uznemirenost, već smo ga pozvali k sebi i s njime razgovarali o kretanju domobrana i žandara po tom terenu. Rekli smo mu da smo mi domobrani i da smo pobjegli iz borbe s Korduna i da sada idemo u pravcu Samobora. Zadržali smo ga do poslije podne i zaprijetili mu da o susretu s nama ne govori nikome. Krenuo je veselo cestom u selo Zorkovac gdje živi. Kada smo ga izgubili iz vida, ubrzanim koracima nastavili smo u pravcu Krašića. U selu Brezarić pred nas su iz jednog dvorišta izašla četvorica žandara. Jedan upita kamo idemo, odgovorili smo da idemo u mjesto. Pitali smo ih kamo će oni, rekoše da su u patroli. To je dobro svršilo. Mi smo na križanju ceste Jastrebarsko-Krašić ušli na poljski put i uz rječicu Kupčinu zaobišli Krašić i u deset sati u noći stigli u selo Crkveni Pribić.

Susret s majkom i braćom

Ušao sam u rodnu kuću, iako je svjetlo bilo ugašeno. Majka, otac i mlađe sestre nisu spavali. Bili smo svi uzbuđeni. Majka je bila zbunjena vidjevši me s puškom. Grlila me i jecala od uzbuđenja i plača. I ja sam plakao. Majka će: „Sine, srce mi se trga od žalosti za Jožom, a sada i tebe gledam tako izmučenog.“ Spremila mi je sve što sam tražio i govorila: - „Idi, sine, i čuvaj se tih gadova, znam da ti ne preostaje drugo nego da se boriš za taj goli život, ali kada tako mora biti, idi sretno.“ Produžili smo u pravcu sela Dol koje je pod samim podnožjem Žumberačkog gorja. Pred ulazom u selo sreli smo se s ustaškom patrolom, zaustavljali su nas i pitali tko ide, odgovorio sam da domobrani, pa su nam na uskoj cesti napravili slobodan prolaz. Kada smo već prošli oko pet metara, zapovjednik nas oštrim glasom zove natrag. Odgovorili smo brzom paljbom iz pušaka u njihovu pravcu. Čuli smo zapomaganje i brzo komešanje. Polijekali smo u

Grga Milašincić

kukuruzu, jedan od ustaša ispalio je crvenu raketu, to nam je dobro došlo, osvijetlili su sami sebe. U tom pravcu ispalili smo još dva plotuna i nakon toga povlačili smo se iza sela Dol i doprli na seoski put koji vodi za sela Rude i Stakiće. Primijetili smo da nam nema borca Steve Jančića. Nagađali smo da nije možda ranjen, zvali smo ga poluglasno, ali se nije oglasio ni pojavio. Morali smo dalje, jer se u Pribiću nalazila četa ustaša, koja je došla zbog pojave partizana u tom kraju. Izbili smo u selo Stakiće oko jedan sat poslije pola noći. Zadužili smo Tomu Herakovića da pošalje u Dol neku ženu ili djevojku da se raspita za izgubljenog Jančića. Oko devet sati stigao je sam Jančić. Bio je skrenuo previše udesno i tamo se zagubio. Njegovu smo se povratku veselili kao mala djeca. Saznali smo konačno da je partizanski vod u selu Planina, ali da će se vratiti još u noći i tijekom dana poslat će pred nas patrolu između sela Pečno i Grivša. Patrola nas je odvela u svoju bazu u selo Sječevac, gdje smo se konačno spojili s cijelim vodom koji je došao na Žumberak mjesec dana ranije iz pravca Kupčinske i Draganičke šume pod rukovodstvom Teše Bulata, Milana Mraovića (Simića) i Nikole Kličkovića.

Na Žumberak, Gorjance stigli smo 10. srpnja 1942. godine

Zadatak dobiven od komandanta partizanskih odreda druga Srečka Manole i komesara druga Većeslava Holjevca, izvršili smo u potpunosti. Na tom putu pojavili smo se u selima općine Duga Resa, u neposrednoj blizini grada Karlovca u selima Kalvaziji, Skupici, Borlinu i Stativama. Obišli smo pet sela u općini Jaškovo, petnaest sela u općini Netretić. Razoružali smo žandarmerijske posade u selima Rosopajnik i Mrzljaki. Otvorili smo granicu preko rijeke Kupe na slovensku stranu (Bela krajina), koja je pripadala talijanskoj komandi. Tu smo obišli deset sela i spojili se u selu Žunići sa slovenskim partizanima, koji su došli iz svoje baze Tanča Gora iznad Črnomelja. Drugu Janezu Golubu dodijelili smo 3 puške s 300 metaka. Ostavili smo slovenskim partizanima 3 letka kojim se pozivaju mladi ljudi u partizane. Ostavili smo im 5 letaka partizanske zakletve - uz preporuku da i oni isto tako postupe. Obišli smo 10 sela u općini Bosiljevo, u demonstrativne i propagandne svrhe. Svugdje gdje smo smatrali da bi koristilo, ostavili smo 5-10 letaka i partizanskih zakletvi. Na tom putu od Petrove gore, Bele krajine u Sloveniji, te dalje za Žumberak, Gorjance, prešli smo što po noći

- što po danu više od 500-600 kilometara puta. Probijali smo se uz neposrednu blizinu neprijateljskih garnizona. Iznenada smo se sreli s domobranima kraj Netretića i razoružali ih. Zatim smo u selu Mahično prošli kroz špalir od 100 domobrana koji su u šumi Jazbini tragali za partizanima. Isti slučaj bio je i u selu Krašić i selu Dol. Uvijek su nas takvim situacijama spašavale domobranske kape i uniforma slična njihovoj. Na putu smo stekli dragocjena iskustva koja ćemo koristiti i na terenu Žumberka i Gorjanaca.

12. srpnja u logoru Tisovacu sreli smo se sa (Stubičancem) Markom Belinićem. Istog dana održan je partijski sastanak na kojem sam podnio izvještaj u vezi s našim dolaskom na taj teren. Ukratko sam iznio dojmove s našeg puta i uspjehe koje smo postigli na terenu općine Netretić i Bosiljevo. Uvidjeli smo da i na tom terenu postoje uvjeti za organizaciju narodnog ustanka, jer ima više od 100 mladih ljudi koji se nisu odazvali na pozive u domobranstvo. Partijskoj

Grga Milašinčić

organizaciji stavili smo na raspolaganje 18 pušaka s 1.000 metaka, koje smo zarobili u Rosopajniku i Mrzljakima. Oformili smo partizanski vod i dali im upute za rad na terenu. Dali smo im savjet da se u slučaju opasnosti prebace preko rijeke Kupe i tamo djeluju s borcima – Slovencima, s kojima smo se povezali. Napomenuo sam da ću poslati izvještaj o našem dolasku na Žumberak i spajanju s vodom Teše Bulata, koji je stigao mjesec dana ranije. Bilo je diskusije o stanju na terenu, povezivanja sa slovenskim partizanima i održavanju stalne veze s njima. Posebno da se međusobno ispomažemo na graničnoj liniji i da u potpunosti onemogućimo patroliranje žandara i finca iz uporišta Kalje. Zatim o održavanju stalne veze s narodom po selima, održavanju sastanka, postavljanju zasjeda i drugih diverzija. Dogovoreno je da novooformljene čete privremeno borave u logoru Tisovac i da se za to vrijeme organizira njihova prehrana. Drugarica Milka Kufrin bila je jasna i otvorena: „Došli smo na ovaj teren da se borimo na sličan način kako se bore drugovi na Kordunu. Ovog puta se neće i ne smije dogoditi da nas neprijatelj iznenadi. Narodu treba reći da smo mi narodna vojska i da njihovi sinovi treba da popunjavaju naše redove.“ Slovenskoj su četi stavljene na raspolaganje dvije desetine boraca da unište talijanske posade u selu Hrast, koje leži uz samu cestu između Novog Mesta i Metlike, da uđu u neposrednu blizinu njihova logora na Brezovoj Rebrji i da im otežavaju kretanje prema Gorjancima u selima općine Radatovići. Za tu sam akciju određen ja. Krenuli smo istog dana poslije podne predvođeni s pet slovenskih boraca. Preko podnožja Gorjanaca stigli smo u Brezovu Reber prije noći. Komandir njihova odreda upoznao me s planom za napad na talijansku "postojanku", kako su je oni zvali. Učinilo mi se da ne rade dobro. Svi su borci znali za napad na Talijane, pa čak i seljaci koji su im donosili hranu. Borac Joža Kalengar nije se slagao s planom napada. I meni i drugim borcima otvoreno je govorio da je to glupost, da će izginuti mnogo boraca i da mi nemamo oružja ni dosta municije da spravimo Talijane. Upozorio sam komandira odreda na njega, ali mi je odgovorio da se Joža pravi važan i da puno priča. Borcima koje sam doveo kazao sam da budu oprezni. U napad smo krenuli oko jedan sat po noći. Talijani su, po običaju, cijelu noć pucali iz mitraljeza. Mi smo se privukli dosta blizu, položaj je zaista bio dobar. Na tri mjesta uspjeli smo presjeći bodljikavu žicu i provući se na odstojanje deset do petnaest metara. Bila je mjesečina, sve se vidjelo što Talijani spremaju. Na našu viku, pucanje da se predaju, na jednom dijelu prestali su pružati otpor, izvjesili su neku bijelu krpju. Izgledalo je da ćemo uspjeti. Ali nakon pet sekundi sve se okrenulo naopako. Neki Talijan je počeo vikati: „Italiano militare, niente partigiano, tutti ammazzare.“ Tada su se Talijani počeli žestoko braniti. Na udaljenosti od pet metara primijetio sam mrtvog talijanskog vojnika bez glave. Spoznao sam da su Talijani od straha da će svi biti pobijeni opet počeli pružati otpor i mi smo se morali povući. Nismo uspjeli. Joža Kalengar s još četvoricom istomišljenika nije došao na zbornu mjesto u logor. Vjerojatno je dezertirao. Mi smo se istog dana vratili u svoju četju. Na svom terenu i na Kordunu služili smo se taktikom da je svaki vod ili desetina obavljao svoj zadatak. Dva voda su u šumi kod sela Pokleka napala domobransku radnu jedinicu koja je sjekla drva za potrebe Zagreba. Razoružali su 15 stražara koji su čuvali domobrane. Oduzeto im je 15 francuskih pušaka s 1.500 metaka, 50 vojnih pokrivača, 400 kg kukuruznog griza, 300 kg slanine, 200 kg soli i 100 kg graha. Oduzeli su im alat kojim

Grga Milašinić

su pilili i sjekli drva. Toga istog dana jedna desetina, predvođena Jankom Višoševićem, oduzela je Mačekovoj zaštiti u selima Jarušje i Draganoš 6 pušaka "malikar" i 300 pušanih metaka. Gdje god bi se našli, borci su prisutnim seljacima čitali letak i partizansku zakletvu. Trećeg dana dva su voda pomoću seljaka razorila potporni zid ceste na dužini od dvadeset metara na potezu od sela Gabrovica i Stojdrage. Ustanak je svakog dana poprimao čvršće korijene. Još nam je bila trn u oku žandarmerijska posada u Kalju.

Dana 15. srpnja 1942. god. komanda Kordunskih odreda šalje na sektor Žumberka - Gorjanaca 120 dobro prekaljenih boraca s 12 puškomitraljeza. Prebacivali su se preko sela Donja Kupčina, Kupčinske šume, sela Cvetković, Novaki, Valovje, Petrovina, gdje su se namjeravali odmoriti. Ali svega nakon sat odmora napale su ih 2 satnije ustaša i u tom okršaju poginuo je komandant Slavko Klobučar (Čort). Komandu preuzima njegov zamjenik, prekaljeni i hrabri borac Miško Breberina. Borci su se ubrzo probijali preko sela Slavetići, Višoševići i istog dana spojili se s četom Teše Bulata, pa su zajedno produžili za sela Budinjak, Prisjeka, Novo Selo. U samo jutro opet je uslijedio silovit napad ustaša, pristiglih iz pravca Samobora. Namjeravali su zauzeti položaje partizana i odbaciti ih prema Sloveniji. Nisu štedjeli municiju, a tukli su i laganim bacačima. Borba je trajala čitav dan. U noći su se povukli uz osjetne gubitke prema Samoboru. To je bilo prvi put da su ih partizani na Žumberku tukli automatskim oružjem. Novopristigli borci i prva četa povukli se u Sloveniju, u sela iznad Kostanjevca što je bilo prvi put da se tako veća skupina dobro naoružanih boraca iz Hrvatske pojavi kod njih. Narod ih je dobro primio, s hranom uopće nije bilo poteškoća. U selu Oštre organizirana je i prva bolnica. Formiran je bataljon pod imenom Josip Kraš s tri jake čete. Svaka je imala po četiri puškomitraljeza. Za Ivana Sokolčića i Miloša Vidovića nije bilo odmora, oni su morali natrag, na hrvatsku stranu, da prikupe podatke o brojnom stanju i naoružanju žandara i finanaca u Kalju.

Dana 4. na 5. kolovoza 1942. I. i II. četa bataljona napale su posadu u Kalju.

I. četa s istočne i južne strane, II. četa sa sjevera i zapada, III. četa je dala osiguranje s po dva voda u selima Hartje i Budinjak. I. četa s dva voda preobučena u domobrane nastupala je iz pravca sela Sv. Mihalj i trebalo je i da u mjestu zauzme zgradu škole, kuće, pošte i kuću trgovca Bega. Napad je izvršen u određeno vrijeme sa svih strana. Borci I. čete bili su iznenađeni ugledavši iz pravca Sv. Mihalja 7 seljaka naoružanih puškama. Na moje pitanje kamo idu, jedan od njih odgovori: „Idemo pomoći žandarima ako budu napadnuti od partizana.“ Mi smo se pomiješali među njih i na pogodnom mjestu oduzeli im oružje.

Odmah su se otrijeznili kad smo rekli da smo partizani. Jedan borac ih je čuvao dok je borba trajala. Za nepunih petnaest minuta ušli smo u samo mjesto Kalje i zauzeli predviđene zgrade. Borba je trajala od 5 do 7 sati, kad je i posljednji žandar izašao u stroj pred zgradu, bilo ih je 35 i 14 finanaca, 3 su poginula pružajući jači otpor - ukupno 52.

Zaplijenjeno je 50 pušaka, 1 puškomitraljez, 4 sanduka puščane municije, dvoja kola hrane. Uspjeh postignut baš u Kalju donio je veliki politički ugled među narodom toga kraja pa i šire.

Političko i vojno rukovodstvo pripremalo je razoružanje i uništenje žandarmerijske posade u Pribiću, brojčano dva puta veće, s jačim naoružanjem.

18. na 19. kolovoza 1942. god. u 4.30 sati napadnut je Pribić I. i II. četom uz omladinsku četvu koja je bila u formiranju. I. četa je napadala s istočne i južne strane, a II. četa sa sjeverozapadne strane. Omladinska četa je osiguravala istočnu i južnu stranu. Žandari koji su bili u rovovima na sjevernoj i zapadnoj strani povlačili su se u neredu prema jače utvrđenim zgradama, ali do njih nisu stigli. Zarobili su ih borci I. čete koji su opkolili zgradu i kuće. Žandari su prethodno, bojeći se napada, zazidali prozore i dobro se utvrdili. Ali dovitljivost partizana i to je riješila. Na zid su naslonili ljestve, ušli na tavan i kroz dimovodnu cijev ubacili dvije razorne bombe koje su se kotrljajući u peć eksplodirale. Tada su žandari kroz neku rupu proturili bijelu košulju u znak predaje. Iz zgrade i drugih rupa izlazili su u grupi i pojedinačno. Ukupno ih se za predaju postrojilo 84, dok je 19 pohvatano po visokom kukuružištu, oko deset ih se sakrilo i izbjeglo naše okruženje. I tu je uspjeh bio potpun. Iako je borba trajala više od 3 sata i bila žestoka, mi nismo imali ljudskih gubitaka: samo je pet boraca bilo lakše ranjeno. Moralo se raditi ubrzano da bi se izvukao ratni plijen, a zarobljeni odveli prema Žumberku. Zaplijenjeno je 102 puške, 2 puškomitraljeza, 10 sanduka pušćane municije, 2 sanduka još neotvorenih razornih ručnih bombi i pet krcatih kola hrane i vojne odjeće. U deset sati počeli smo se povlačiti. Zarobljenici i vozila s oružjem i hranom krenuli su preko sela Svrževo za selo Rude i Gračac. I. četi je dato u zadatak da onespobli cestu od Pribića, Medven Drage do sela Kostanjevac. Na šumovitom mjestu porušili smo jaka debla. Iz Kostanjevca smo nakon kraćeg odmora produžili preko sela Željezno za Pećno. Tu su se čete odmarale dva dana čekajući reagiranja neprijateljskih snaga. III. četa dobila je zadatak da se preko sela Plešivice i okićkih sela spusti na željezničku prugu Jastrebarsko-Zagreb i da na pruži izvrši diverziju. Iako su borci u tom bili početnici, uspjeli su razdvojiti tračnice na tri mjesta. U selu Horvati zaustavili su vlak i onespobili lokomotivu. Na taj način skrenuli su pažnju na sebe i dali na znanje da se partizani pojavljuju pred samim Zagrebom. Pod kraj osmog mjeseca 1942. god., prvi put, upornom borbom, hrabrošću i dobrim rukovođenjem partizani Žumberka oslobodili su čitav Žumberak i Gorjance, i stavili taj masiv pod svoju kontrolu.

Po naredbi Glavnog štaba Hrvatske novoformirana 4. brigada Korduna kreće na sektor Žumberka i na tom putu izvodi veće akcije i diverzije. Dana 24. VIII. prelazi Kupu i ulazi u selo Donju Kupčinu. Nakon dan odmora u selu i prikupljenih podataka određena je daljnja maršruta. Izdata je naredba za napad na Jastrebarsko, da se iz ustaških logora oslobodi 720 djece. Ti sužnjevi su bili u teškom zdravstvenom stanju, izgledniji i na rubu smrti. Ustaše su djecu pokupile za vrijeme proljetnih ofenzivnih borbi u Bosanskoj krajini, Kordunu i Lici. Tom uspješnom vojnom akcijom ustaše su prikazane u pravom svjetlu. Svima je bilo jasno da su zločinci. U političkom pogledu dobilo se mnogo. Tada je hrvatski narod saznao pravu istinu o ustaškim zlodjelima. Brigada je ostala na Žumberku do 16. IX. 1942. Prethodno je izvršen napad na utvrđenje Ozalj i talijansku postaju Ostriž, ali ti napadi nisu uspjeli. Utvrđenja su bila tvrd orah. Izvršene su diverzije na željezničku prugu širih razmjera, na potezu od sela Zdenčine i od sela Domagović, Lazina, Draganići pred Karlovcem. Oslobođena djeca u Jastrebarskom su po 15-dnevnom oporavku uz veće osiguranje prebačena preko pruge kod sela Cvetković za selo Donju Kupčinu preko Kupe na Kordun.

Grga Milašinić

19. IX. 1942. god. započela je neprijateljska ofenziva jakim snagama iz pravca Samobora, Jastrebarskog i Karlovca. Brigada, a ni Bataljon Josip Kraš Žumberačkog odreda, nisu prihvatili borbe jer su već imali 50 ranjenih i bolesnih boraca. Prebacivali su se preko Gorjanaca u Sloveniju. Bataljon Josip Kraš i slovenske jedinice ostale su u selima Drage i Gaj. Brigada vođena jednim slovenskim bataljonom, produžila je dublje u Belu krajinu i kod Črnomelja prešla željezničku prugu s namjerom da se kod sela Vinice prebaci preko Kupe. Pokret su primijetili Talijani koji su imali jače snage u Črnomelju, i jednom jakom kolonom pješadije napali su dva bataljona 4. brigade. Kordunaši su veći dio kolone razbili i raspršili. Talijani su se razbježali na sve strane. Zarobljeno ih je 15, a 30 ranjeno. Zaplijenjeno je 55 pušaka, 2 teška mitraljeza, 4 puškomitraljeza, više od 15.000 pušanih metaka. Kada se situacija smirila, zarobljeni Talijani su pušteni. Brigada je ubrzano produžila u pravcu sela Vinice i isti dan prebacila se preko Kupe u selo Vukovu Goricu. Tu je prenoćila radi odmora boraca i opskrbe ranjenih. Ta borba u Beloj krajini, vođena po danu, pozitivno je odjeknula kod slovenskih boraca, a posebno slovenskog naroda.

Uvečer se doznalo od boraca I. hrvatske čete iz tog kraja da su borci I. proleterskog bataljona razoružali posadu u selu Bosiljevu. Od patrole proletera, upućene u Vukovu Goricu, doznalo se da I. proleterski bataljon ide na sektor Žumberka, a s njim i viši oficiri Glavnog štaba Hrvatske, koje bataljon osigurava. S patrolom proletera su u Bosiljevo krenuli komesar 4. brigade Mile Martinović i komandant Nikola Vidović, koji su odmah podnijeli izvještaj o boravku i djelovanju brigade na sektoru Žumberka. Većeslav Holjevac, komesar II. operativne zone Hrvatske, i novopostavljeni komandant Franjo Ogulinac (Seljo) pozitivno su ocijenili djelovanje brigade na Žumberku, a posebno su istakli i pohvalili zapovjedni kadar brigade i bataljona zbog uspješno vođene borbe s Talijanima kod sela Dragatuša na tlu Slovenije (Bela krajina). Drugovi Holjevac i Seljo su obaviješteni da je na Žumberku započela ofenziva, i da su se naše jedinice odlučile za povlačenje zbog ranjenih boraca.

I. proleterski bataljon produžio je u pravcu sela Netretić, gdje je razoružao jaku žandarmerijsku posadu od 60 žandara. Zatim je nastavio za selo Ribnik, Bubnjarci, Kamanje i to po danu. Narod tog kraja bio je iznenađen, ali radostan kad ih je ugledao. Preko Kupe prebacili su se u noću 30. IX.—1. X. 1942. god. Prenoćili su u selu Vivodini.

Bataljon Josip Kraš se nakon neuspjelog napada na utvrđenu posadu Bijele garde i Talijana u selu Dolž prebacio preko planine Gere i izbio u neposrednu blizinu Sošice, gdje se zadržao noć i dan u gustom šumi. Od obavještajaca Ivana Sokolčića i Janka Milakovića, koji su se dva dana ranije prebacili na taj teren, dobiveni su podaci da su neprijateljske snage koje su izvršile ofenzivu uspostavile jake ustaške posade u selu Stojdragi, Novom Selu i u Gornjoj Vasi i da se utvrđuju na uzvišicama iznad sela. U Sošicama je brojna žandarmerijska posada koja se utvrđuje u zgradi škole i župnom dvoru. Na temelju tog izvještaja je 24. IX. 1942. odlučeno da se napadnu žandari u Sošicama. Drug Grga, komesar I. čete, s dvadeset dobrovoljaca u uniformama žandara krenulo je iz zaseoka Boići da zauzme prikladne pozicije. II. četa je preko Gornjeg Sela neopaženo izbila da zatvori istočnu zapadnu stranu. Omladinskoj četi povjerena je zapadna strana. Napad je počeo u određeno vrijeme i za svega 15 minuta žandari su bili

Grga Milašinčić

opkoljeni. Na poziv na predaju nisu odmah odgovorili, ali kada su se uvjerali da su u bezizlaznoj situaciji, predali su se bez jačeg otpora. Pred školom se postrojilo 58 žandara, zaplijenjeno je 55 pušaka, 2 pištolja, 50 kom. pokrivača, 5 sanduka još neotvorene municije i 1 sanduk bombi. Zamjenik komandanta drug Mraović Simić održao je kraći govor žandarima i onda ih pustio da idu kamo žele.

2. X. 1942. god. spojile su se patrole I. čete bataljona Josip Kraš s patrolom III. čete i I. proleterskog bataljona u selu Visoče.

Štab II. operativne zone Hrvatske bio je u selu Jezemice gdje se sastao sa štabom Bataljona Josip Kraš. Razgovarali su o širenju ustanka, o razoružanju žandarskih i domobranskih posada, o broju domaćih ljudi koji su ušli dobrovoljno u sastav bataljona, o tome kako je narod prihvatio partizane u ovom kraju i što sada govori poslije ofenzive te kakvo je sada stanje. O svim tim pitanjima govorio je Marko Belinić, vršilac dužnosti komesara II. operativne zone. Komesar Žumberačko-pokupskog odreda drug Boris Balaš, je izvijestio da je žumberački teren već bio oslobođen i da su postojeće posade bile razoružane i da je zaplijenjeno više od 250 pušaka i 6 puškomitraljeza i druge vojne opreme; da je sve zaplijenjeno oružje upotrijebljeno za naoružanje novopridošlih boraca, kako domaćih tako i onih iz Zagreba i okolice, i sada je brojno stanje 420 boraca u Bataljonu Josip Kraš, koji se svakog dana popunjava novopridošlima. Istakao je: „Ofenziva tek što je prestala, a mi smo razoružali posadu u Sošicama. Uvjeren sam da ćemo ponovo očistiti Žumberak.“

Na savjetovanju je dogovoreno da se iz sastava bataljona izdvoji 50 probranih boraca s naoružanjem i 4 puškomitraljeza, s po 50 metaka po puški i 500 za mitraljez, i 15 ručnih bombi. Tako formiranu četvu predvodit će Izidor Štok (Španac) i ona će iz Žumberka krenuti u Hrvatsko zagorje. Prva baza biti će im Kalnik iznad Križevaca, a kada tamo stignu, sami će odlučivati gdje će boraviti. Putem će izbjegavati neprijateljske posade, a u prvim danima i kontakt s neprijateljem. Pod svaku cijenu treba sačuvati živu silu. Četa za Kalnik krenula je 10. X. 1942. iz Sošica, preko Blaževe Gore do Bregane, a zatim preko Save za Novi Marof i Pušću, Bistru. Treba zaobići Zagrebačku goru, doprijeti do Vrbovca i Križevaca, i produžiti za Kalnik. Na savjetovanju je dogovoreno da se pristupi formiranju okružnog komiteta za Žumberak i Pokuplje i taj zadatak povjeren je Lutvi Ahmetoviću. Za organizaciju obavještajne službe zadužen je drug Ivan Sokolčić, a za njegova zamjenika Josip Reljac.

I. proleterski bataljon je 1. X. 1942. god. napala 2 ustaška satnija iz pravca sela Lović Prekriški. Borba je trajala čitav dan do pred noć. Ustaški napad je odbijen, ustaše su protjerani u Ozalj. Uz pomoć doušnika i špijuna neprijateljski garnizoni u Metliki, Ozlju i Karlovcu budno su pratili kretanje partizana na Žumberku.

15. X. jedna je ustaška bojna prodrla opet iz Krašića u pravcu sela Vivodine i Prekrižja. Postupno nastupajući zauzimali su selo po selo i kroz tri dana stigli do sela Dojutrova i Dančulovići. Četvrtog dana sukobili su se s I. i II. proleterskom četom, i nakon petosatne borbe odstupili za Vivodinu, ostavljajući četvoricu mrtvih i deset ranjenih. Proleteru su drugi dan zauzeli nove položaje, u očekivanju napada. Ustaše su napale oko 10 sati bacačkom i mitraljeskom vatrom. I tog dana pretrpjeli su još veće gubitke i odstupili. S te strane više nisu pokušavali napadati.

18. X. jedna veća skupina ustaša uspjela je grebenom brda Štule prodrijeti u sela Plavce i Visoče, i zauzeti dominantne uzvišice. Pokušaj proletera da ih

Grga Milašinčić

protjeraju nije uspio. To je naljutilo komandanta II. operativne zone Franju Ogulinca, dao je nalog Milanu Žeželju, zamj. komandanta bataljona da protjera ustaše. U jurišu je od ustaškog rafala bio pogođen i drug Seljo. Ustaše su u panici odstupili prema Karlovcu i Ozlju ostavljajući svoje mrtve i ranjene. Marko Belinić, zamj. komesara zone, vratio se iz Pušće Bistre preko Novog Marofa i Save na Žumberak, u selo Jezernice.

Zatišje je vladalo do 25. X. kada su počeli pristizati povjerljivi izvještaji iz Zagreba, Samobora, Jastrebarskog i Karlovca o većoj koncentraciji ustaških i domobranskih snaga, a i Talijana. Slovenski borci su izvještavali da je iz Ljubljane u Novo Mesto stiglo oko 150 vojnih kamiona punih vojnika, 10 tenkova i isto toliko manjih i većih topova. Od jednoga talijanskog oficira saznalo se da se sprema čišćenje Gorjanaca i cijelog Žumberka. Već 26-27. X. zaposjeli su područje Gorjanaca od Kostanjevice do Metlike i počeli topovima gađati cijeli masiv. Talijani iz Metlike tukli su po svim selima općine Radatovići, a posebno visoravan Geru. Bila je to ofenziva širih razmjera. Da bi partizanske snage potisnuli na plato Opatove gore, uništiti ih i zarobili, ustaško-domobranske snage zauzele su cestu Samobor-Stojdraga-Novo Selo-Budinjak. Domobranci iz Jastrebarskog zauzeli su položaje od Kostanjevca prema selu Bubanovići, Hartije, Gornja Vas. Jedna bojna ustaša iz Karlovca zaposjela je selo Vivodinu i Prekrižje, prodirući u pravcu sela Oštre za Sošice i pravcem Dančulovići, Magovci, Badovinci, s namjerom da krenu na visoravan Pleš. Štab zone s drugom Holjecom na čelu šalje Janka Milakovića, Miloša Vidovića i Nikolu Herakovića da izvide mogućnost proboja na potezu Novo Selo-Budinjak i Gornja Vas, gdje je stacionirana 13 ustaška bojna. Vratili su se pred noć s vijestima da ustaško-domobranske snage raspoređene od Stojdrage do Gornje Vasi nisu uopće utvrđene, tu i tamo iskopan je po koji plitki rov. Izdata je naredba za proboj. I. četa Bataljona Josip Kraš raspoređuje se na lijevu stranu proboja da zahvati selo Budinjak u širinu od 1.000-1.500 m. II. proleterska četa raspoređuje se desno od središnjega puta, što bliže selu Gornja Vas, a lijevim krilom da se spoji s vodom I. čete Josip Kraš. Na toj širini od oko 2.500 m potući neprijateljske snage u rovovima ili zarobiti. Prilaz glavnoj cesti i sama cesta moraju biti očišćeni za nesmetan prijenos ranjenika i prolaz. O našoj hrabrosti i požrtvornosti ovisilo je hoćemo li se probiti iz okmženja s manjim gubicima. Napad je započeo nešto prije 10 sati i to obje čete odjednom. Juriš na rovove bio je silovit. Neprijatelj je bio zbunjen i počeo je bježati na sve strane. Pojedinci su uhvaćeni bez oružja. Posade teških mitraljeza "švarcloze" i "maksim" nisu uspjele ispaliti ni jedan rafal, pobjegli su samo s cijevima bez nogara. U rovovima su ostavili pušaka i pune, neotvorene sanduke municije i bombi. Nastavili smo ih goniti i hvatati bjegunce čisteći glavnu cestu za potezu od Gornje Vasi do Budinjaka. Uli sati je prolaz bio slobodan. S glavne ceste krenuli smo šumskim putem za selo Glušinju, Mrzlo Polje. U 12 sati, dakle točno u pola noći, cestu - kao glavnu prepreku - napustio je i posljednji iz kolone. U proboju je jedan borac I. čete bio smrtno ranjen, a trojica lakše. Kod II. proleterske čete 2 borca su teško ranjena, a dvojica lakše. Zaplijenjeno je 50 pušaka, 2 teška mitraljeza bez postolja, 6 neotvorenih sanduka municije, 2 sanduka bombi. Zarobljeno je 35 ustaša, a na putu za Mrzlo Polje još 22 koji su bili u bijegu. Mrtve i ranjene neprijateljske vojnike nismo prebrojavali. U Mrzlom Polju ranjenici su smješteni u kola i kolona je krenula dalje prema selima Grivše, Jelenići,

Grga Milašević

Pavkovići, Višoševci. Zastala je u šumi ispod brda Zečak, a ranjeni borci smješteni su u selo Lanišće. Tu smo se odmarali.

Bili smo opkoljeni od talijanskih snaga, Bijele garde, ustaša i domobrana, ukupno 15-000 vojnika, a nas je bilo 950. A tek ratna tehnika kojom je raspolagao neprijatelj! I iz ove borbe izašli smo jači po broju oružja, hrabrosti i moralu.

Namjeravali smo dalje preko sela Petrovine, Volavja, Novaka do željezničke postaje Jastrebarsko-Domagović. Poslali smo obavještajce u izviđanje. Referirali su da nema vojske u Jastrebarskom, niti se zapaža kretanje prugom ili cestom za Karlovac. Čuli su samo da je velika vojska poslana na Žumberak da pohvata partizane.

Kretanje je nastavljeno po planu i u prvi sumrak prešli smo cestu, a zatim i željezničku prugu. U 10,30 sati navečer su I. i III. proleterska četa postavile mine pod tračnice i razorile prugu na 5 mjesta. Kolona je stala duboko u šumi radi odmora. Poslali smo dva kurira na konjima u selo Donja Kupčina da osiguraju kola za prijevoz ranjenih. Za 3 sata već su stizala kola i prihvaćala ranjene. Kolona je opet krenula. U selo smo stigli pred svanuće. Raspoređeni smo u tri sela bliže rijeci Kupi, gdje smo nakon 2 dana dobili toplu obilatu hranu. Poslije toga zaspali smo kao pokošeni. Prebacivanje preko Kupe osigurali su nam politički aktivisti i borci iz sastava Bataljona Kljuka. Prebacivali smo se za selo Prkos, Gornji Sjeničak. Štab II. operativne zone i ostalo vojno rukovodstvo požurivali su prijelaz na Kordun, računajući na reagiranje neprijateljskih snaga. Dakle, prebrođene su sve teškoće, koje su počele 28. X. a završile sretno 2. XI. 1942. g.

7. XI. god. je naredbom Glavnog štaba Hrvatske formirana 13- narodnooslobodilačka brigada Josip Kraš. Naredba je pročitana pred strojem u selu Gornji Sjeničak. U sastav Brigade ušli su I. proleterski bataljon, bataljoni Josip Kraš i Slavko Klobučar (Kljuka). Brigada je pri formiranju imala 820 boraca i rukovodilaca. Na terenu Pokuplja ostala je jedna četa od domaćih boraca izdvojenih iz bataljona Slavka Klobučara radi daljnje mobilizacije ljudstva s tog terena i prihvat boraca iz Karlovca, Siska i Zagreba.

13-14. XI. 1942. god. novoformirana Brigada Josip Kraš prelazi Kupu, u Donjoj Kupčini ostaje preko dana, a u noći kreće preko Kupčinske šume i izbija u selo Čabdin. Nakon kraćeg odmora kreće preko željezničke pruge i ceste Jastrebarsko-Karlovac. U pokretu donosi odluku da se razoruža ustaška posada u selu Sv. Jana.

15-15. XI. 1942. Treći bataljon brigade, s dvije čete Krškog odreda, zauzima uporište u Sv. Jani. Ustaše koji su bili u zidanoj kući pružali su jak otpor, predali su se tek pred jutro. Zarobljeno je 35 ustaša. Slovenske čete razoružavale su 12 žandara koji su se predali bez borbe.

Brigada je tijekom dana produžila za Žumberak i pred noć ušla u sela Jelenice, Dani i Siječevac gdje je i zanoćila.

20. XI. 1942. III. bataljon Brigade napada ustašku posadu u selu Stojdragi, a I. bataljon u Novom Selu. Napadi nisu uspjeli jer su ustaše bile jako utvrđene u zidanim kućama i zgradi škole. Poginulo je 7 boraca I. bataljona i zamjenik komesara bataljona Mato Mejašić. Treći bataljon imao je 7 ranjenih boraca od toga 3 teže. Štab brigade odustaje od blokade i daljnje borbe i prelazi na slovensku stranu u sela Bušeču Vas i Oštre.

Grga Milašincić

21. XI. brigada sa štabom II. operativne zone i članovima Okružnog komiteta, predvođena dobrim vodičem, još u tijeku dana preko Opatove gore izbija u selo Cetiše. Ljudstvo Okružnog komiteta smješta se u selo Kunčane.

21. XI. na traženje štaba zone i Okružnog komiteta održano je savjetovanje s rukovodiocima Brigade, na koje su pozvani i rukovodioci slovenskih jedinica. Zaključeno je da se formira zajedničko operativno rukovodstvo radi uništenja i protjerivanja neprijatelja iz Žumberka i Gorjanaca, jer je on pod svaku cijenu htio pod svojom kontrolom zadržati taj masiv od velike strategijske vrijednosti.

Borbe su započele 26. studenog u noći i trajale više od 10 sati. Neprijatelj je pružao jak otpor, a bio je utvrđen u dubokim rovovima i u utvrđenim zidanim zgradama: školi, župnom dvoru i sličnim. Tek pred samo svanuće 27. studenog neprijatelj se predao: kompletni štab Bijele garde za Belu krajinu, dva viša i dva niža oficira i oko stotinu bjelogardista (osamnaest ih je poginulo u borbi). Zarobljeno je oko stotinu pušaka, 2 teška mitraljeza, 4 puškomitraljeza, 4 sanduka bombi i municije, mnogo vojne odjeće i obuće, kao i velike rezerve hrane.

Organiziran je kombinirani napad na jako utvrđeno mjesto Suhor na sektoru Slovenije (Bela krajina). Likvidacija neprijatelja u samom mjestu povjerena je XIII. udarnoj brigadi Rade Končar, a osiguranje od Novog Mesta, Semiča i Metlike slovenskoj Brigadi Ivan Cankar.

Tek 28. studenog oko 10 sati prije podne veća kolona Talijana krenula je iz Metlike u pravcu Suhora da ga ponovno zaposjedne. Prva četa III. proleterskog bataljona, koja je bila u zasjedi uz cestu prema Metliki, propustila je manji dio talijanske kolone, a kada je u zasjedu ušla glavnina, četa je izvršila juriš na kolonu i prepolovila je na dva dijela. U tijeku borbe pridružile su se još dvije čete I. bataljona. Talijani, zbunjeni tim naletom, počeli su bježati na sve strane. Tom prilikom zarobljeno je dvadesetak talijanskih vojnika i jedan oficir.

Na redu su sada bila uporišta u centru Radatovića i Oštrca. neprijatelj je osjetio snagu partizanskih vojnika kod zauzeća Suhora pa je bojeći se iste sudbine posada pobjegla iz uporišta pri našem prvom napadu.

Uspjeh u Suhoru donio je slavu XIII. udarnoj brigadi Rade Končar. Glavni štab Hrvatske proglašava brigadu "proleterskom". Taj časni naziv obradovao je sve borce i oni su sa još većim elanom i hrabrošću tukli po neprijatelju.

Proširuje se oslobođeni teritorij na Žumberku i Beloj krajini - Likvidacija neprijateljskog uporišta u Krašiću

Stab XIII. proleterske brigade, koristeći se iskustvom na Suhoru u kojem je uspješno sudjelovala i slovenska Brigada Ivan Cankar, odlučio je da slovenske borce ponovno pozove na borbenu suradnju.

Pripreme u Štabu obavljene su već ranije. Prikupljeni su potrebni podaci o brojčanom stanju neprijatelja i o njegovu naoružanju. Na tom poslu istakao se obavještajni oficir drug Reljac, koji je pomoću političkih aktivista i suradnika dobio dragocjene podatke iz samog Krašića. Pri tome su mu najviše pomogli iz Krašića: dr. Španić, magistar Tore sa suprugom, Ivica Ilijanić-Cmi i omladinka Dragica Brebrić.

Početak borbe određen je za 15. prosinca u 21 sati po sljedećem rasporedu: I. i

II. proleterski bataljon napade iz sela Donji Pribić, Krupače, te od Brlenića i

Grga Milašinčić

zaseoka Brezarić, s tim da svaki bataljon daje po dva voda boraca s puškomi-
traljezima za osiguranje prema Jastrebarskom i Karlovcu. Ostale snage napadaju
u pravcu neprijateljskih utvrđenja kod stare pošte i groblja.

Borci slovenske Brigade Ivan Cankar raspoređeni su:

I. bataljon napada od sela Hutin u pravcu staroga krašičkog groblja, gdje su bila
jaka utvrđenja neprijatelja,

II. bataljon zauzima položaje u pravcu Vrhovac-Ozalj, a jedna četa na uzvišica-
ma iznad Krašića (zapadna strana) da onemogući bijeg neprijatelju.

Borba se odvijala po planu. Neprijatelj je pružao jak otpor i kada su proleter
bili već na bliskom odstojanju, ustaše su izvršile juriš. Proleter
su ih u prvom naletu odbili, a zatim je slijedio juriš proletera u suprotnom pravcu. Neprijatelj je izbačen
iz rovova i počeo se povlačiti prema centru Krašića. Tada su partizani napali sa
svih strana. Ustaše su osjetili da se obruč čvrsto steže i pokušali su proboj u
pravcu sela Brezarić, ali bez uspjeha. Tada su se pokušali probiti u pravcu sela
Pribić i djelomično su uspjeli. Na tom položaju naletjeli su na II. čet
I. bataljona Cankarove brigade. Odmah nakon toga predali su se preostali dijelovi ustaške
posade. Zarobljeno je 20 žandara, a ubijena su 54 neprijateljska vojnika.

Zaplijenjeno je 60 pušaka, 2 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez, više od 8
tisuća pušanih metaka i 1 sanduk bombi. U toj borbi hrabro je u jurišu pogin-
uo na čelu voda Petar Ivković, a ranjena su još 4 borca.

U toj kombiniranoj akciji ponovno su se još prisnije zblížili hrvatski i slovenski
borci. U borbi se kovalo bratstvo i jedinstvo naših naroda i time je izvojevana
opet jedna značajna pobjeda nad mrskim neprijateljem.

Proleter
i ne miruju

Trideset treća ustaška bojna, koja se utvrdila u selu Oštre, prodirala je s upadima
u Sošice sve do sela Plavci, Visoča i Kordića. Proleter
su najavili međusobno na-
tjecanje i odlučili protjerati i uništiti neprijatelja s tog sektora. Koristeći se maglom
ustaše su uspjeli ugroziti položaj II. bataljona u selu Plavci i doprli su do odstoj-
janja do svega 50 metara. Tada su proleter
izvršili smjeli manevar. Odstupili su
načas, a ustaše su još žešće nasrnuli, ali su bili prevareni. Hrabri borci I. i II. čete

II. bataljona zaobišli su ih i zašli im za leđa. Kada su ustaše to osjetile, počele su
u panici bježati. Ali to im je zadalo osjetne gubitke. Istog dana napustili su
utvrđenje na Oštrcu, povukli se u selo Begovo Brdo i Prekrižje, i tu su se počeli
temeljito utvrđivati. Ali ni tu nisu imali mira. Nakon svega jedan dan predaha,
proleter
su nastupali dalje.

24. XII. štab brigade je izvršio operativne pripreme za likvidaciju neprijatelja na
Begovu Brdu u Prekrižju. U noći od 24. na 25. prosinca napadnuti su ti položaji s tri
čete I. bataljona. Neprijatelj se očajnički borio i u dva navrata jurišao na proletere, ali
je svaki put odbijen uz osjetne gubitke. Koristeći maglu odstupio je u 10 sati prema
Krašiću, ali je na poprištu borbe ostavio svoje mrtve i ranjene, ukupno njih 15- U tim
borbama došla je do izražaja odlučnost i hrabrost i to nam je donijelo uspjeh.

Uspjesi XIII. proletherske brigade sa slovenskom Brigadom Ivan Cankar na
Žumberku potakli su Glavni štab Hrvatske da na taj sektor odmah uputi jednu
brigadu s Korduna. To je bila IV. kordunaška brigada, koja se već ranije prosla-
vila na tom terenu oslobodivši Jastrebarsko i 728 partizanske djece iz ustaškog

Grga Milašinić

logora. Prilikom dolaska brigade na Žumberak, dodano joj je posebno odjeljenje s teškim bacačem i jednim topom od 65 mm. Bilo je jasno, da će se na tom terenu izvesti opsežni borbeni zadaci, da se neprijatelju nanese što veći gubici.

IV. kordunaška brigada stigla je na tlo Žumberka 28. prosinca i smjestila se po skoro oslobođenim selima općinskog centra Radatovići.

Bijeli snježni ogrtač pokrio je Žumberačko gorje i dostizao visinu od pola metra. Odmah po dolasku Kordunaške brigade formiran je zajednički operativni štab. Radilo se užurbano, ali u strogoj tajnosti. Prikupljani su izvještaji o neprijateljskim snagama iz Gornje Vasi, Novog sela, Stojdrage, Samobora, Jastrebarskog, Karlovca, Ozlja i Krašića.

Odluka je pala: Likvidirati i uništiti neprijatelja u Krašiću!

U samom mjestu i po okolnim uzvišicama u rovovima utvrdila se 33- i 35. ustaška bojna, pojačana sa 150 domobrana i žandara. Ukupno je bilo 980 dobro naoružanih neprijateljskih vojnika - s 2 teška bacača, 2 teška mitraljeza, 16 puškomitraljeza, s dosta bombi i velikom količinom municije i rezervne hrane. Naš plan napada bio je dobro pripremljen: II. bataljon XIII. proleterske brigade napada s 2 čete iz pravca sela Pribić i Hutin prema starom krašićkom groblju, gdje jedna četa ostaje u rezervi. I. bataljon napada selo Hrženik i kotu Sveti Ivan s utvrđenim rovovima. Jedna četa ostaje u rezervi. Napad je predviđen na samo Novu godinu u 5 sati ujutro. Dogovoreno je da se prethodnog dana, to jest 31. prosinca, na Staru godinu tijekom prijepodneva neprijatelj stalno uznemirava napucavanjem iz pušaka i mitraljeza, a na Krašić da se ispale četiri granate iz topa. Dva bataljona Kordunaške brigade dobila su zadatak da u što većoj tišini neprimjetno zauzmu prikladne položaje u selu Krupače, Brlenić, i Brezarić, i da na prikrivenim položajima sačekaju neprijatelja u slučaju da počne nadirati iz Jaske i Karlovca. Jedna četa također ostaje u rezervi.

Kordunaši, dotad već iskusni borci, dobro su se snašli. Iskoristili su staro iskustvo i većina boraca ogrnula se bijelim plahtama i zauzela dobre položaje. Dominirali su cestom prema Vukšin Šipku i Draganiću, te cestom iz Krašića za Ozalj i Zorkovac. Posebno su se utvrdili na kosi prema selima Brlenić i Brezarić. Tako je čvrsto stegnut obruč oko Krašića.

Ustaše su još prije podne 31. prosinca kopale rovove ne sluteći da će im to biti vlastiti grobovi. Napad je započeo u točno zakazano vrijeme iz svih pravaca odjednom. Žestina borbe nije popuštala čitavu noć i ustaše su u rovove dovlačili pojačanja. U svanuće borba se još više rasplamsala. Ustaše su računali na sigurnu pomoć iz Karlovca i Jastrebarskog. Razvila se teška borba. Proleterci su do 11 sati prije podne izvršili četiri uzastopna juriša. Gusta magla otežavala je borbu. Proleterci su doveli na blisko odstojanje teški bacač i top nazvan Garonja. Između 11 i 12 sati od zimskog se sunca magla malo razrijedila, tako da se okom raspoznavala kota Svetog Ivana s crkvicom. Tada je u akciju stupio omiljeni top. Nišani se direktno kroz cijev. Prva, druga i treća granata imale su pun pogodak. Crkvica i rovovi na koti bili su obavijeni dimom. Topovskim granatama ubrzo su ušutkani teški ustaški bacač, mitraljez s tornja crkve i tri rova. Ustaški otpor na toj koti je jenjavao. Proleterski hura i juriš dokrajčili su preostale ustaše u rovovima. Zaplijenjena su dva teška mitraljeza i drugo oružje, i okrenuti su odmah prema ustašama u bijegu. Nakon pada tog utvrđenja, za koje se smatralo da je ključ ustaškog uporišta u Krašiću, popuštala su i druga utvrđenja i rovovi.

Grga Milašinić

Neprijatelj se u panici i neredu povlačio prema Krašiću. U tom kaosu dobar posao obavila su dva teška mitraljeza "breda" i dva zarobljena teška "hočkisa". Borci I. i II. proleterskog bataljona nastavili su gonjenje i uništavanje neprijatelja i stjerali ga na uski prostor u mjestu. Naši aktivisti u Krašiću obavijestili su nas da se po stogovima, štalama i podrumima sakrio veći broj ustaša i domobrana. Temeljito smo pretresli cijelo mjesto. Zarobljeno je 128 ustaša i žandara. Bili su skriveni i po svinjcima i po kokošinjcima, podrumima i štalama. Likvidacija uporišta bližila se kraju, prestao je svaki otpor neprijatelja u mjestu. Ostala je još samo grupa ustaša koja se zabarikadirala na uskom prostoru u zaseoku Brezarić u tri kuće i oni se nisu predali.

Na cesti od Brezarića prema Brleniću, Vukšin Šipku i na kotama desno od ceste uz rub šume Jazbina, I. i II. bataljon Kordunaške brigade vodili su borbu do dva sata poslije podne. Na tu cestu dopremljena je jaka talijanska grupacija u šest kamiona s prethodnicom od dva tenka, jednim topom i četiri lagana bacača, od toga dva bacača plamena. Talijanski tenkovi nagazili su na postavljene mine i bačeni u jarak uz rub ceste, te su na taj način potpuno onesposobljeni za daljnju borbu. Vojnici koji su iza njih dolazili u kamionima, nisu znali što se dogodilo s tenkovima, jer je zbog magle bila slaba vidljivost, upali su u klopku i Kordunaši su ih obsipali unakrsnom vatrom. Tek tada je komanda talijanske kolone uvidjela u kakvoj se situaciji nalazi. Ogorčeni, napravili su pritisak na partizanske položaje i uspjeli su izvući tenkove iz jarka. Tada je uslijedio juriš Kordunaša. Talijanima su naneseni teški gubici i bili su prisiljeni da leže u jarcima u snijegu, jer dalje nisu mogli. To im nije odgovaralo, pa je njihovo komanda dalo nalog za povlačenje. Spasila ih je magla i zbog slabe vidljivosti uspjeli su se povući, iako uz teške gubitke. Prema podacima, ubijeno je 30 njihovih vojnika, a 50 ih je ranjeno i 11 zarobljeno. U brzom povlačenju ostavili su tri sanduka topovskih granata, dva sanduka puščane municije, a po snijegu je bilo razbacano oko pedeset vojnih torbica s municijom i bombama.

Više od tri stotine ustaša i žandara prodiralo je od Draganića uz rub šume Jazbine, u namjeri da prodru kroz sela Brlenić i Brezarić u pomoć garnizonu u Krašiću. Kordunaši su na vrijeme primijetili nastup ustaša iz tog pravca. Dobro utvrđeni i maskirani u bijele plahte, pustili su ustašku kolonu da uđe u samo selo Brlenić. Tada je započela ogorčena borba. Kordunaši su jurišali i mrvili ustašku kolonu. Borba je trajala više od dva sata, ustaše su nadirale, već je bilo podne. U protu napad stupio je čitav partizanski bataljon. Ustaše su odstupile i bježale. Za sobom su ostavili 58 mrtvih, a zarobljena su 34. Da nije bilo magle, njihov bi poraz bio još veći. Brzim nastupanjem Kordunaši su progonili ostatke ustaške kolone sve do Vukšin Šipka. Na polazne položaje vraćali su se cestom po kojoj su se u snijegu vidjeli tragovi krvi.

Oko četiri sata poslije podne, preostale ustaške grupacije u tri seoske kuće u Brezariću uvidjele su da nema očekivane pomoći. Predali su se borcima I. i II. proleterskog bataljona. U isto vrijeme u Krašić su ušla dva bataljona Kordunaške brigade. Uskoro se znalo koliki je ratni plijen i broj zarobljenih i ubijenih neprijatelja. U Krašiću i oko njega po rovovima ubijeno je 292 ustaša i žandara. Na bijegu je zarobljeno 39, uhvaćeno ranjenih 53, a predalo ih se 343- Kada se tom broju doda i 58 ubijenih u selu Brlenić i zarobljenih 38, ukupni gubici neprijatelja bili su 823 (ubijena, ranjena ili zarobljena vojnika). Gubici Talijana kretali su se oko stotinu.

Grga Milašinčić

Gubici I. i II. bataljona Proleterske brigade bili su: 30 poginulih, 41 ranjeni. Naši gubici ne bi bili toliki, da borci nisu sami forsirali napade jurišima, a gusta magla otežavala je planirane napade i borba se oteгла. Gubici Kordunaške brigade bili su: 19 mrtvih i 48 teže i lakše ranjenih.

U partizanske ruke palo je potpuno naoružanje 33- i 35. ustaške bojne: 600 pušaka, 11 puškomitraljeza, 1 teški bacač, 15 sanduka pušanih metaka i bombi, dosta hrane i više od 200 pari kompletne vojne odjeće i obuće.

Prošlo je pet sati poslije podne, mrak se potpuno spustio nad Krašićem. Osjećao se jak miris baruta, u selu je zavladała tišina. Pred nepuna tri sata, vodila se još žestoka borba, pucnjavu iz pušaka i mitraljeza zamijenila je pjesma boraca. Po napjevu sam ocijenio gdje se koja jedinica smjestila. U zaseoku Krupače orila se pjesma Kordunaša:

Partizan sam, tim se dičim,
To ne može biti svak,
Umrjeti za slobodu,
Može samo div - junak.

U zaseoku Brezarić, kod posljednjih isturenih kuća, smjestili se proleter, ori se pjesma da se zemlja trese:

Napred, narodi, sada je ora,
Fašizam pada i pasti mora.
Fašizam ćemo mi pobijediti,
I slobodu svom narodu donijeti.

Oči su mi se zasuzile od ganutosti tim pjesmama. Svaka je imala svoje značenje: Kordunaši se ponose što su narodni borci, a proleter - avangarda pjesmom pozivaju narod u borbu i nagovješćuju pad fašizma. Slušajući ih, radovao sam se jedinstvu koje sada zajedniški bije bitku, za vlast seljaka i radnika.

Švrljao sam po selu i išao dalje po cesti, gdje su se vidjeli tragovi borbi. Bilo je mnogo razbacanih šljemova, torbica i druge opreme. Sve je to zaudaralo i bilo toliko mrsko da sam i sam pokoji gurnuo nogom. U pravcu centra naišao sam na zanimljiv prizor. Već je bilo prošlo šest sati na večer, i da nije bilo slabog svjetla od male električne žarulje, ne bih ništa ni primijetio.

Začuh neku galamu i ugledah gdje dvije partizanke s puškama na gotovs, iz dvorišta istjeruju dvojicu vrlo slabo obučeni ustaša. Vikale su na njih: „Gadovi jadni, e valah nećete više paliti ničije siromašne seoske kuće.“ To su bile djevojke koje sam poznavao još iz Korduna: Milica Duduković, rodom iz sela Trupinjak, a Danica rodom iz sela Gornji Skrad. Milica mi pripovjedi kako su se ti gadovi skrili u svinjac. „Kada smo se mi svraćale u ovu kuću, primijetile smo kako im ova žena iz kuće u kotac nosi pojatu i nastir. Odmah smo posumljale što će krmcima pokrivač? Pozvale smo domaćicu da nam objasni zašto je u kotac nosila pokrivač, ona je samo šutjela i odmah je bilo jasno da se tu netko krije.“ Odvele su ih u komandu čete.

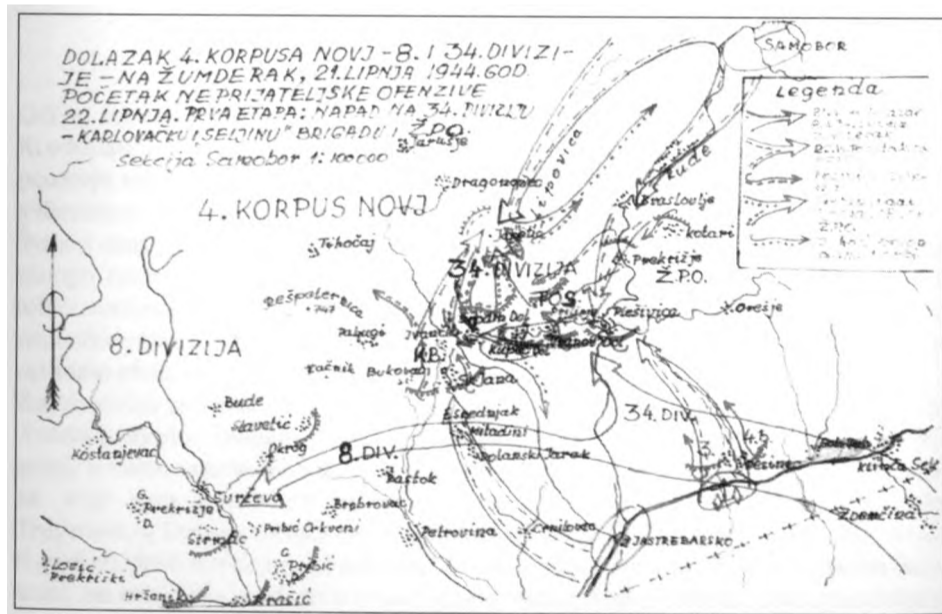
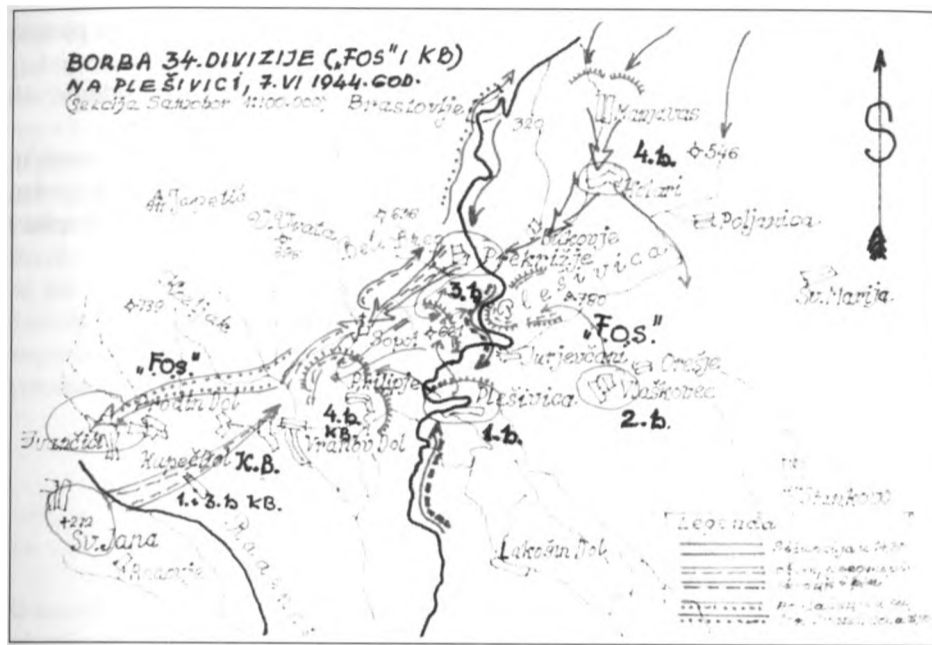
Bila je već potpuno noć kada su proleter zapjevali svoju omiljenu pjesmu Mi mladi proleter...

Grga Milašinić

U selu Brezarić, gdje se nalazila Kordunaška brigada, orila se pak njihova pjesma Petrova mi gora mati ...

Užurbano se spremala večera i borci su se smještali po kućama za odmor. Ali umornim borcima nije još bilo do odmora, već su pjevali i igrali kolo.

Porazom i uništenjem neprijateljskog uporišta na Suhoru, a zatim na Krašiću, oslobođen je cijeli masiv Žumberačkog gorja sve do Samobora, Zagreba, Jastrebarskog i Karlovca. Time je otvoren put za proširenje ustanka u Pokuplju i Posavini.

SJEĆANJA NA NEKE AKTIVNOSTI, DOGAĐAJE I BORBE U ŽUMBERKU OD 1940. DO 1945. GODINE

ILIJA BASTAŠIĆ

1

Prvi svjetski rat imao je svoga odraza i u Žumberku, gdje se potkraj rata pojavio tzv. "zeleni kadar". Sačinjavali su ga vojnici Žumberčani koji su pobjegli iz svojih jedinica. Živjeli su po šumama, a hranila ih je rodbina i prijatelji. Njihova iskustva o sigurnom skrivanju, kretanju, prebacivanju i prehrani koristit će i nama kasnije u partizanima. Starojugoslavenskim žandarima trebalo je godinu dana da ih pohvataju, a isto toliko je trajalo i suđenje, na kojem su svi osuđeni od 6 mjeseci do 3 godine zatvora. Tu je bilo i nekoliko Žumberčana koji su bili zarobljeni u Rusiji, doživjeli Oktobarsku revoluciju, postali borci Crvene armije, te su po povratku u Žumberak sa zanosom govorili o toj revoluciji radnika i seljaka i tako širili napredne ideje. Potom su te ideje širili i povratnici iz europskih i prekoceanskih zemalja, gdje su se upoznali s naprednim strujanjima i radničkim pokretima u tim zemljama a neki su se i uključili u njih. U širenju naprednih ideja u Žumberku aktivni su bili i pojedini Žumberčani, bilo da su odlazili na sezonske poslove ili se stalno zapošljavali i nastanjivali u drugim mjestima širom Jugoslavije. Većina ih je živjela u Zagrebu, gdje su se uključivali u revolucionarni radnički i omladinski pokret, postajali članovi KPJ i SKOJ-a, te kao takvi djelovali i u svome rodnom kraju na razne načine, a najčešće preko odmora i školskih praznika, praznika i blagdana kada su vraćali na kraće vrijeme. Tu su i pojedinci koji su živjeli u Žumberku. Spomenut ću Mišu Šimeščaka, koji je živio u Žumberku i bavio se sabiranjem, otkupljivanjem i prodajom ljekovitog bilja, koje je uglavnom prodavao u Nizozemsku. On je od 1921. do 1941. godine zakupljivao Opatovu goru, koja je bila u vlasništvu kartuzijanskog samostana Pleterje, a u Žumberku mobilizirao berače. Postao je prisan prijatelj s priorom samostana dr. Leopoldom Edgarom. Kako je bio napredan, Miša je i politički djelovao u Žumberku i na Gorjancima. To se kasnije pokazalo i u NOB-u, gdje je aktivno uključio svoju brojnu obitelj u NOP, a u borbi s ustašima kao borac NOVJ poginuo mu je sin Branko, od kojega se na grobu sam oprostio s gordošću i ponosom. Zbog svoga rada i obitelji i sam je dospio u ustaški logor. Isto tako je i samostan Pleterje sa svojim priorom kroz cijeli rat pomogao partizane, koji su tu imali jedno vrijeme i svoje bolnice.

Godine 1935. u Žumberku dolazi do intenzivnijega političkog gibanja te do osnivanja organizacija Hrvatske seljačke stranke (HSS). I ja sam tada bio izabran u Odbor Mjesne zajednice HSS-a u mjestu, ali sam ubrzo isključen iz njega, kao prijatelj komunista Tome Rašića. Od tada sam vodio legalnu borbu protiv Mačeka i njegovih pristaša, u prvom redu bogatijih seljaka koje je on okupio u Žumberku i okolici, a koji su stalno napadali nas i Sovjetski Savez. U jesen te 1935. godine je na Gomili u Kalju održan veliki narodni zbor HSS, na kojemu je govorio dr. Ivan Torbar. On je žestoko napadao Sovjetski Savez kao najveće zlo na svijetu, koje je izazvalo svjetsku ekonomsku krizu, pa i krizu kod nas u zemlji, zbog

Ilija Bastašić

čega se protiv njega treba pripremati i suprotstavljati mu se svim silama. To je ozlojedio Iliju Matoševića, bivšeg rudara iz Drenovca. On je uzviknuo Torbaru da prekine svojim govorom, da im dade kukuruza kako bi se mogli prehraniti u ovoj krizi, koja je djelo kapitalista a ne SSSR-a, uzviknuvši: „Neka živi SSSR!“ što smo prihvatili, pa je tako zbor razbijen.

U 1936. dobili smo direktivu iz Zagreba da orijentiramo ljude u žumberačkim selima u Stranku radnog naroda, koja bi trebala na sljedećim izborima da iziđe sa svojom listom. Mi smo na tome i radili, okupljali ljude, pravili popise pristaša koje smo nosili na predočenje u Zagreb. No tamo mi je pred izbore 1938. rečeno da na izborima neće biti liste Stranke radnog naroda već da glasamo za Mačeka, kao predstavnika oporbe. To nas je bilo dovelo u nezgodan položaj kod naših ljudi koji su znali tko je Maček.

Nikolu Ivečka, stolara iz Ivančića kod Jastrebarskog, upoznao sam 1940. godine u Salzburgu gdje sam tada živio. On mi je davao na čitanje pisma svoga rođaka Perice Kazića (iz Jastrebarskog, gdje su mu roditelji došli iz Ivančića), tada studenta tehnike u Zagrebu, iz kojih sam vidio da je naprednih nazora i po političkom uvjerenju komunist. Kada sam se vratio te godine kući, potražio sam ga u Jastrebarskom. Nakon dužeg razgovora ponudio mi je suradnju, dao neke brošure za čitanje i zadužio me da radim na objedinjavanju političkog djelovanja u Žumberku, što on s drugovima radi u Jastrebarskom i okolici. Dogovorili smo se o vezi, tj. da ću dolaziti samo kada me on pozove, a kada bude nešto zaista značajno i hitno, da ga mogu i sam potražiti. Preporučio mi je i neke ljude na terenu koje i ja mogu koristiti kao npr. Petra Višoševića u Rijeci, Nikolu Rašića kod Petrovine, a u mjestu Franju Vučinovića i druge.

Naša aktivnost u Žumberku nije ostala nezapažena. Profašistički orijentirani pojedinci, prvenstveno iz redova klera, strogo su nadzirali naše kretanje, sastajanje i političko djelovanje. Ubrzo su uslijedili i javni napadi na nas usmeno, ali i pismeno, preko novina. Glavni nosilac te aktivnosti bio je Žumberčanin dr. Janko Šimrak, kanonik i zatim biskup Križevačke grkokatoličke biskupije i urednik Žumberačkih novina, koje je punio člancima protiv komunizma, a 1937. posebno je pisao protiv komunista u Španjolskoj. Tada smo jednom prilikom u Pečnom dočekali dostavljača Petra Čučića i oteli mu paket tih novina koje je trebao podijeliti. Zaprijetili smo mu i smrću ukoliko ih ubuduće ponovo donese u Pečno. On nas je poslušao, ali je dr. Šimrak, saznajući za to, počeo pisati o nama i protiv nas komunista u Žumberku, tražeći od vlasti da nas četvoricu iz Pečna uhapsi. Nato smo mu pismeno odgovorili zabranivši mu ubuduće dolazak u Žumberak, pod prijetnjom da će ako dođe biti obješen o bukvu. Izgleda da je on ozbiljno shvatio ovu poruku te ga više gotovo nije bilo u Žumberku, ali je i dalje nastavio raditi protiv komunista. Kako je on kroz grkokatoličko sjemenište i bogosloviju školovao žumberačku inteligenciju, to je njegova mržnja prema komunistima imala vrlo bitnog utjecaja i na opredjeljenje većine tih ljudi. Bio je osvjetoljubiv i nije dugo zaboravljao one koji su mu se suprotstavljali. Ilustrativan je primjer učitelja Ivana Bastašića koji je 1937. organizirao omladinu, došao s njome u Sošice i razbio kongres koji su tu dr. Janko Šimrak i njegov zamjenik dr. Tomo Severović održavali. Tada su mu rekli: „Zar smo te zato školovali da se okreneš protiv nas? To ti nikada nećemo oprostiti!“ I zaista pet dana nakon proglašenja tzv. Nezavisne Države Hrvatske (NDH), Bastašić je, na zahtjev njih

Ilija Bastašić

dvojice, uhapšen i bio je do potkraj 1941. u zatvoru u Zagrebu, odakle je otpremljen u logor Jasenovac, gdje je prilikom proboja iz logora 23. IV. 1945. godine poginuo.

U Ivančićima je kod Janka Draškovića, održan sastanak 28. I. 1941. na koji me pozvao Perica Kazić. Prisustvovali su mu još, pored mene i domaćina, Janko Kazić, Stjepan Magić-Pišta i Pavle Krčelić. Trebao mu je prisustvovati i jedan drug iz CK KPH, ali on nije došao. Perica nam je iznio i nove direktive prema kojima je trebalo u politički rad uključiti i bogate seljake. Ja sam iznio da smo s time, što se tiče Žumberka, zakasnili, jer je to već učinila HSS, tako da nam za uključenje u rad preostaju samo siromašni seljaci koji predstavljaju i 2/3 seljaštva kod nas, a i eventualno dio onih srednjega imovnog stanja. Tada i na još nekoliko sastanaka od Perice Kazića sam preuzimao materijale za rad s kandidatima KPH u Žumberku, koji će ubrzo biti primljeni u Partiju.

2

Sjećam se sastanka na koji me pismeno pozvao Perica Kazić, poslije okupacije i proglašenja tzv. NDH, 25. IV. 1941., u njegovoj kući u Jastrebarskom. Prethodne noći sam s bratom Danom spremio prikupljeno oružje (4 vojničke i 2 lovačke puške s municijom, 2 pištolja i 4 ručne bombe) na sigurno mjesto. Perica, kad sam ga o tome informirao, reče da nam i dalje ostaje zadatak sakupljanje i spremanje oružja, municije i opreme, a dao mi je i 30 komada letaka CK KPJ povodom fašističke okupacije naše zemlje. Zakazao mi je novi sastanak za 4. V. 1941. na koji je trebalo da dovedem jednog od najboljih drugova iz naše grupe u Žumberku. Taj sastanak će voditi jedan drug iz CK KPH, rečeno je. Sastanak je održan u zakazano vrijeme kod Erdödyjeva parka, u kabini pokraj bazena, oko 50 m dalje od talijanskih vojnika koji su igrali nogomet. Poveo sam sa sobom Janka Staničića. Perica Kazić nije prisustvovao ovom sastankom jer je prije toga s braćom uhapšen zbog širenja partijskih letaka u vezi s Prvim svibnja, u Jastrebarskom i okolici. Sastankom je rukovodio drug iz CK KPH, a kako nam nije rekao ime, nazvali smo ga Bezimeni. On nas je informirao o fašizmu, odredio nam zadatke za daljnji rad, kako ćemo dalje primati partijski materijal i od koga, te koga ćemo u Zagrebu obavještavati o izvršenom. Glavni zadatak koji smo tada dobili bio je da od kandidata u što kraćem roku osnujemo partijsku organizaciju u Žumberku. Prema dogovoru Staničić i ja smo 8. V. 1941. u Jastrebarskom sačekali popodnevni vlak i od Janka Kazića preuzeli partijski materijal za Žumberak, među kojim su bila i dva primjerka Historije SKP(B). Potom se 10. V.

1941. netko od nas dvojice trebao naći s Bezimenim, drugom iz CK KPH na uglu Ratkajeva prolaza i Martičeve ulice u Zagrebu. Čekao ga je Janko Staničić, ali navedeni drug nije došao. Sutradan, u nedjelju 11. V. 1941. održali smo sastanak s našim kandidatima KPH u šumi Kremenjak, nedaleko od Pečna i na njemu formirali prvu partijsku organizaciju u Žumberku. U njoj su tada bili: Ilija Bastašić, Miloš Heraković, Tomo Rašić, Janko Staničić, Miloš Vidović i Martin Žnidaršič. Ja sam izabran za sekretara. Radi konspiracije za sve nas odredili smo pseudonime i to: Za Bastašića Mudri, Herakovića Crni, Rašića Crveni, Staničića Svijetli, Vidovića Plavi i Žnidaršića Žuti. Prema dogovoru od tada smo skoro svake nedjelje održavali sastanke u Močilima, na rubu šume zvane Osvlje, gdje smo imali

Ilija Bastašić

izvor pitke vode ili u šumi Kremenjak. Na sastancima smo primali zadatke i referirali o učinjenom. Tu smo raspravljali o simpatizerima, suradnicima i kandidatima KPH od kojih smo poslije neke od njih primili u Partiju do 10. VIII. 1941. Koliko se sjećam to su bili: Tomo Heraković, kovač iz Cerovice; Tonči Vidović iz Osunje; Franc Vegel iz slovenskog sela Planine; Janko, Tomo i Nikica Milaković iz Osredka; Nikica Heraković iz Budinjaka; Ivo Petrić, radio u Budinjaku, inače iz Vrhovčaka kraj Samobora; Tomo Bratelj, iz Bratelja; Ivica i Miloš Dejanović, Janko, Dane i Tomo Kovačević iz Siječevca; Petar Štrbac iz Budinjaka; Tomo Nosetić iz Mrzlog polja; Tomo Vidović iz Dani; Janko Latinčić iz Latinčiča; Pavle, Simo i Tomo Kordić iz Kordiča; Janko Jelenić iz Jelenića, krojač; Milan Raić iz Raića; Košta i Petar Višošević te Zlata Gvozdanović iz Višoševca; Janko Stić i Simo Vrapčević iz Stiča; Tomo Vučinić iz Grubača; Janko Krajić iz Pečna; Milan Romanović i Marko Čučić, kovač iz Prehoda; Dane i Petar Bastašić iz Đurića; Jure Čučić i Marko Čučić-Markičin te Ilija Duniskvarić iz Čučića; Milan Staničić i Mara Grubač iz Staničića; Anđa Čučić i Mišo Heraković iz Gračaca; Tomo Heraković iz Stakića; Marko Štrbac iz Vranjaka; Janko Reškovac iz Žum. Ruda; Ilija Matošević iz Velikog Vrha, rodom iz Prnjavora u Bosni; Karlo Šimešćak iz Vlašić Brda; Tomo Šinković iz Šinkovića; Sergej Ivanov, krojač i Tadija Bastašić iz Drašćeg Vrha; Stjepan Vlašić i Mijo Maletić ml. iz Hartja; Petar Mirosavac iz Tomaševaca; Radoslav Kovač iz Pečna, učitelj, rodom iz Slavonije; dr. Đorđe Uglješić iz Kalja, općinski liječnik, i još neki. Po naređenju iz Zagreba krajem srpnja 1941. osnovali smo Općinski komitet KPH Kalje, odnosno rajonski, kako smo ga znali zvati. Njegov sekretar sam bio ja do sredine 1941., kada sam stupio u Partizanski odred Matija Gubec, i tu dužnost predao Tomi Rašiću.

Usporedo s radom na osnivanju partijske organizacije nastojali smo osnovati i organizaciju SKOJ-a, te okupiti i angažirati naprednu omladinu na području općine Kalje. Tu posebno ističemo rad Janka Staničića, koji je poslije osnivanja partijske organizacije osnovao prvu skojevsku grupu za područje Budinjaka s Vašom Vidovićem, kao sekretarom na čelu. Ta grupa je obuhvaćala oko 10-ak članova. U njoj su bile Jelka Kovačević-Tinčekova i Jelka Vuković iz Tisovca; Ana Vidović iz Dana i drugi. Zatim je osnovana skojevska grupa Pečno s Dragicom Staničić kao sekretarom. U njoj su, koliko mi je poznato, bili još: Dušan i Zvonko Staničić, Pajo Čučić, Dane Rašić, Jela Romanović, Dragica Rašić, Ljubica Bastašić, Janko Višošević, Anica Stoić i još neki.

S takvim političkim snagama mi smo sredinom kolovoza 1941. dočekali osnivanje Partizanskog odreda Matija Gubec. O tome sam opširnije pisao 1975. u Žumberačkim novinama, pod naslovom: Kada i kako smo počeli 1941. u Žumberku i obradio period od lipnja 1942. godine, te ću ovdje spomenuti samo neke momente, ljude, događaje i akcije.

U sjećanju mi je ostao sastanak u Močilima, prije nego što su drugovi iz Zagreba došli u Odred. Prisustvovalo mu je oko 30 članova Partije i SKOJ-a. Čitao sam im Vjesnik koji smo dobili iz Zagreba, i to posebno članak o pokolju Srba u glinskoj crkvi i Proglas KP na ustanak. Oba članka su se duboko dojmila prisutnih. Svi su najoštrije osudili taj ustaški zločin i iskazali spremnost za suprotstavljanje i oružanom borbom u koju ih je Partija pozivala. O tom je sastanku Janko Staničić odnio pismeni izvještaj i osobno ga predao Radi Končaru, sekretaru CK KPH, kako mi je rekao. Končar se zanimao za mogućnost ustanka i u Žumberku.

Ilija Basašić

Staničić je, iz razgovora s Končarom saznao da u rukovodstvu CK KPH već dugo postoje dvije struje i to jedna koja je za masovni oružani ustanak, što je zastupao i Končar, i druga za diverzantsku borbu. Po povratku Staničića održali smo opet sastanak u Močilima, na kojem nam je on prenio zadatke u vezi s dočekom i prihvatom drugova iz Zagreba. I o ovom sastanku je vezi u Zagrebu Staničić podnio izvještaj i nakon nekoliko dana doveo prvu grupu ilegalaca iz Zagreba, u kojoj je bio i Slavko Komar. Komar je zabilježio da je to bilo 13. VIII. 1941. U međuvremenu k nama je došao i Janko Krajić iz Zagreba i on se zanimao za situaciju na terenu i mogućnost prihvata drugova iz Zagreba i započinjanja oružane borbe, poslije čega se vratio u Zagreb. Kada me Janko Staničić o dolasku grupe iz Zagreba obavijestio preko omladinaca, našli smo se oko podne pokraj Čačila i on me odveo u šumu Krčevine, uz potok Grabrovac, gdje sam upoznao pristigle. Tu je bio i Janko Krajić i neki Martin, po nekima Mojmir, koji su se popodne toga dana preko Samobora vratili u Zagreb, gdje je taj Martin potom bio uhapšen od ustaša i nije se više vratio u odred. Uveče je Janko Staničić prema dogovoru poveo drugove pod selo Staničiće, gdje su im on, njegov brat Milan, te Dragica Staničić i njezina braća, donijeli kuhanu večeru, a ja dva nova karabina. Kada su večerali, odveo sam ih preko Jelava i Đurića potoka kroz Dol u Torište, gdje smo ih smjestili u šikaru da spavaju kako ih ne bi primijetili seljaci. Za svaki slučaj sakupljao sam s nečakom u blizini drva u kola koja su kasnije volovi odvezli kući. Dok smo to radili odjekne pucanj iz pištolja, baš iz pravca logora. Otišao sam da vidim kad tamo Milan Milašević, zvani Crnogorac, ranio sebe lakše u stopalo desne noge dok se igrao pištoljem. Drugovi su mu odmah previli ranu. Uvečer sam drugovima donio slanine i kruha, a nešto kasnije Janko i Dragica Staničić u loncima kuhanu večeru. Ispričali su nam da ih je u njihovu selu pre-srela patrola seoske straže. Te patrole po naređenju ustaša patroliraju po noći selima. Pitali su ih što to i kamo nose. Nisu im odgovorili, pa su ovi rekli: „To vi u šumi hranite komuniste?!“ To navodim za ilustraciju uvjeta u kojima je trebalo brinuti o sigurnosti i prehrani boraca odreda. Do početka rujna 1941. odred je narastao na 40 boraca, među kojima su od Žumberčana, pored Staničića i Krajića, bili još: Dragica, Dušan i Milan Staničić; Ilija Bastašić; Marko Čučić, kovač; Marko Čučić-Markičin; Milan Romanović i Miloš Heraković.

Grupe je uglavnom dovodio Janko Staničić, a posljednja je bila ona od potkraj kolovoza 1941. u kojoj je bio Cvetko Većeslav Flores, španjolski borac, koji je postao komandant odreda.

Posljednji je bio Leo Rukavina, kojega je Janko Staničić, s Pavlom Videkovićem, s oružjem i hranom iz Okića prebacio u Okrug i smjestio u klijet svojih roditelja da tu sačeka borce Odreda. Budući da su ga u međuvremenu ustaše opkolile u klijeti, Leo je u borbi s njima 5. IX. 1941. poginuo, te je on prvi poginuli partizan u Žumberku.

Na zahtjev nas nekolicine Flores je odlučio da rušimo željezničku prugu Zagreb-Karlovac. Ja sam dobio zadatak da izvidim stanje na pruzi i utvrdim najpogodnije mjesto za sabotažu. Preko Pribića i Krašića otišao sam u Draganić, pregledao sam prugu do blizu Jastrebarskog i dogovorio se s Pavlom Krčelićem iz Črnilovca da sutra izvidi stanje na tom dijelu pruge, potom da nas sačeka na ugovorenom mjestu, kako bismo tu akciju i izvršili. Kad sam se vratio u Gmajnu i izvijestio Floresa, odgovorio je da u akciju sutra navečer ne možemo ići jer su

Ilija Bastašić

iz odreda dezertirali Ljudevit Bednjanec, Ivica Miletić i Branko Hajdin, koji znaju za akciju, te postoji opasnost da nam ustaše postave klopku. Potom je uslijedila pogibija Lea Rukavine, a sutradan i prva borba odreda u Žumberku s ustaško-oružničkom patrolom između sela Stakića i Gračaca iznad Pribića, gdje su dvojica iz patrole mrtvi i 2 ranjena. Saznali smo da za sutradan neprijatelj planira ofenzivu na rajon Pečna koji je već bio opkolio, te smo morali odatle otići. Uvečer smo se iz šume na Požarevu brdu spustili u Vučinićevu slapnicu, pa stazom do Đurićeva mlina i dalje do potoka Rijeke, pa do mosta. Prešli smo cestu koja vodi preko Žumberka, došli do hartovskih njiva gdje smo iskopali nešto krumpira, prošli od šume Ilovice do Hartja gdje nismo svraćali zbog blizine financijske stanice u Petričinom Selu i oružničke postaje u Kalju. Tu se nekoliko paničara odvojilo od nas. Preostali smo se uputili prema Griču, gdje smo se smjestili u šumi iznad sela. Tu je nas nekoliko Flores sazvao na sastanak radi osiguranja hrane za odred. Janko Staničić i ja bili smo za to da se ne ide u selo već da se povučemo dublje u planinu gdje bismo mogli naložiti vatru i pripremiti za jelo ono što smo kod sebe imali. Potom bismo se nas dvojica po noći spustili u selo i ako ne bude opasnosti kupili brava kojega bismo ispekli kad se s njim vratimo u planinu. Svi su se složili s tim. A tada je Flores prekršio odluku i s Turkovićem otišao u selo po brava i poveo osiguranje od 4–5 boraca. Pretpostavljali smo da će biti izdani, što se i dogodilo. Flores je zarobljen, a Turković se ranjen ubio. Osiguranje se povuklo u šumu, odred se razbio zbog te Floresove svojeglavosti, a nekoliko je dana kasnije Dropulić, novi komandant, raspustio preostalih 15-ak boraca. Jedini su krenuli k staroj bazi odreda. Tako je Rudija Rajmana oružjem uhvatila seoska patrola u Đurićima, Milan Malešević je, pošto je prethodno odbacio oružje, uhvaćen u Čučićima, a tada su uhapšeni i Tomo Rašić i Marko Čučić-Markičin. U hvatanju boraca odreda, uz pomoć svojih suradnika po selima, istakli su se trgovac i ustaški tabornik Milan Grubač i pop Feliks Bilenski, Ukrajinac.

Želim na kraju reći još nekoliko riječi o uzrocima propasti Partizanskog odreda Matija Gubec 1941. godine u Žumberku. Mislim da se o tome u našoj historiografiji uglavnom iznose netočni podaci. Većina autora navodi da je uzrok propasti odreda neprijateljska višestruka premoć. To nije bilo odlučujuće. Ja mislim da su unutrašnje slabosti bile kobne. Jedna od glavnih slabosti je bila nedovoljna orijentiranost i spremnost za politički rad i oružane akcije protiv neprijatelja na ovom području Žumberka. Kako inače objasniti gotovo jednomjesečni boravak grupe od 50 ljudi, uglavnom članova Partije i SKOJ-a, bez toga političkog rada među narodom i akcija na terenu? Ta slabost je, kada su počele oružane akcije odreda 6. IX. 1941., rezultirala i nizom drugih slabosti, koje su pogreške komandanta i drugih iz rukovodstva odreda samo potencirale. Tako je na maršu od Gmajne do Griča većina boraca padala od iscrpljenosti i umora jer nisu bili dovoljno fizički spremni za takva kretanja po tome terenu. Već pri donošenju odluka da se ide u akcije pojavili su se i prvi dezerteri, a njihov broj se ubrzo povećao zahvaljujući i nekim paničarima. Dovoljno je bilo da netko uzvikne: Neprijatelj! pa da se mnogi razbježe na sve strane, od kojih se neki nisu više ni vratili. Tako je bilo za vrijeme marša do Griča, a posebno poslije Griča. Nažalost, mnogi od tih bili su s oružjem koje smo na taj način izgubili, dok je među onima koji su ostali bilo i boraca bez oružja. Rukovodstvo odreda je posebno zakazalo kod Griča. Zašto naprimjer Čiro Dropulić, Floresov zamjenik, nije pri napadu

Ilija Bastašić

oružnika i financija (kojih je bilo samo pet) na Floresa i Turkovića njima priskočio u pomoć s ostalim dijelom odreda, kako smo neki predlagali? Time su neprijatelju mogli biti naneseni gubici, mogli su se spasiti Flores i Turković, a time možda i odred od raspada. Poslije Griča rukovodstvo nije pronalazilo načina da preostale borce zadrži, da im kaže što dalje činiti i gdje. Tako je npr. Janko Staničić predlagao da se povuku u Liku, da u Žumberku ostave vezu i dva kurira za Zagreb, kojim putem bi pored veze u odred mogli stizati i novi borci, što smo nas nekolicina podržali, ali ne i rukovodstvo. Većina ih je bila za povratak u Zagreb, a ostali su imali svoja osobna rješenja - Slovenija, Gorski kotar i slično. U Zagreb su upućeni Janko Krajić 9. IX. i Janko Staničić 13. IX. 1941., a kako su obojica na putu pala, odred je 20. IX. 1941. rasformiran. Preostalih 8 boraca razriješeno je partizanske zakletve, rukovodstvo im je reklo da mogu ići kamo tko želi, te da će se opet naći kad im se za to ukaže prilika.

Ubrzo su pojedini borci i rukovodioci za neuspjeh odreda okrivili narod Žumberka, zatim tamošnju partijsku organizaciju i na kraju pojedince Žumberčane. Svatko objektivan i dobronamjieran lako će utvrditi da nisu u pravu.

O narodu Žumberka dovoljno je pogledati dokumente i podatke što je i koliko dao u tijeku NOB-a i socijalističke partijske organizacije. Oni su svega tri mjeseca po osnivanju organizacije izvršili pripreme, onoliko koliko je to objektivno bilo moguće u tadašnjim uvjetima, te uz pomoć organizacije SKOJ-a i suradnika osigurali prihvat i gotovo jednomjesečni boravak i prehranu borcima odreda i njegove veze, a nekolicina njih se uključila i u sastav odreda. Zna se koliko je za izvršenje toga složenog zadatka trebalo odvažnosti i hrabrosti, spremnosti i snalažljivosti, vjere i ljubavi u ideje naše Partije i NOB-a. Posebno bih istaknuo Janka Staničića koji je bio neumoran u svemu i nosio glavni teret u vezi s odredom. Ali i svi ostali članovi su potvrdili to svoje opredjeljenje i kasnije kroz NOR. Pojedinci su gotovo svu krivicu za neuspjeh i raspad odreda prebaciti na Janka Krajića, komesara. On je politički i sudski osuđen 1944., a u optužnici se tereti i za delikte koje nije izvršio. Tereti se zbog dezertiranja iz odreda, što nije točno. Ima nas nekoliko živih koji možemo potvrditi da je nekoliko dana poslije Griča na partijskom sastanku Krajić izabran da ide u Zagreb na partijsku vezu, podnese izvještaj i donese daljnje direktive. Zaključeno je da mu se kao pratnja dodijeli Drago Seljan i da mu - ukoliko nešto ustreba - pomogne u Zagrebu. Obojica su isti dan uhapšeni. I Seljan je također okrivljen da je dezertirao iz odreda, zbog čega je i on suđen uoči oslobođenja 1945. godine. Dalje je Krajić proglašen krivim za kerestinečku tragediju po proboju komunista iz logora Kerestinac, u noći 13/14. VII. 1941., s čime on nije imao nikakve veze. Znam da je Krajić po zadatku dobivenom od Rade Končara išao iz odreda u Sloveniju k Alojzu Žokalju, koji je radio kao advokatski pripravnik u Brežicama. Končar ga je znao kao komunista i želio je vezu s njim radi priprema ustanka na Gorjancima. Ta veza nije uspostavljena jer je Žokalj nešto prije bio uhapšen, ali je preko Miloša Vidovića, člana naše partijske organizacije, uspostavljena veza s nekim drugim članovima Partije i antifasistima iz toga dijela Gorjanaca, i održan je zajednički sastanak radi organiziranja ustanka i međusobne pomoći. U slovenskom selu Planina i okolici, na Gorjancima, imali smo Franca Vegela, člana Partije, koji je tu radio na organizaciji ustanka i politički s nama surađivao. Ni ja nisam pošteđen napada, iako je svima znano da u odred u nisam imao nikakve funkcije.

Ilija Bastašić

I poslije propasti Partizanskog odreda Matija Gubec nastavili smo rad. Kako je ubrzo uslijedila Pavelićeva opća mobilizacija u domobranstvo, razvili smo propagandu da se ne ide, te smo uspjeli odvratiti jedan broj pozvanih. I ja sam dobio poziv za Karlovac i to sam iskoristio da nagovorim neke da kao i ja ne idu u domobrane. To su bili Simo Vrapčević, Marko Raić, Ivan i Tadija Bastašić iz Drašća, Tadija Milaković iz Glušinje i Miloš Nosetić iz Mrzlog Polja, koji su me poslušali i vratili se kući. U toj propagandi su nam pomogli i slučajevi ubojstva i pogibije ubrzo po odzivu potkraj 1941. nekih od onih koji su se javili u domobranstvo i bili upućeni u Bosnu. Tako je ubijen Tomo Gvozdanović, iz Pavlanaca, kao pristaša odmetnika, tj. partizana, i moj rođak Dragutin Gvozdanović, pod optužbom da je u svojem mlinu u Tijesnom skrivao odmetnike poslije razbijanja Odreda Matija Gubec u Žumberku. A tada su poginuli u Bosni domobrani iz Žumberka Stjepan Dujmović iz Žumb. Kupčine, Mijo Gundić iz Kalja i Tomo Bubanović iz Pećna. Posebno je ta akcija odvratanja od domobranstva bila uspješna u brdskim selima na području Budinjaka. Svi smo mi živjeli ilegalno i skrivali se po Žumberku i kod prijatelja Slovenaca na Gorjancima, povezivali se i zajednički radili da pripremimo ustanak u proljeće 1942. godine. No i neprijatelj se jače angažirao u hvatanju vojnih bjegunaca i hapšenju pojedinih sumnjivih ljudi. Tako je 1. IV. 1942. uhapšen Petar Stić iz Dani, inače španjolski borac, a 20-ak dana kasnije i dr. Đorđe Uglješić, liječnik u Kalju. Uglješić je uhapšen po naređenju Martina Kraševca, koji je na čelu satnije ustaša stigao u Kostanjevac kako bi spriječio dolazak tzv. Tesine grupe partizana u Žumberak, za koju su znali kad je s tim ciljem krenula s Korduna. Kako je Kraševca, koji je bio inženjer arhitekture i prije rata dolazio u ribolov u Žumberak, poznavao dobro moj susjed Ilija Bastašić, pekarski radnik, nagovorio sam ga da intervenira za Uglješića. Složio se, ali pod uvjetom da i ja pođem s njime. To je bilo vrlo opasno ukoliko bi me tko prepoznao, ali sam prihvatio, te sam po dogovoru s njime išao pod imenom Janka Bastašića, sina Ilije iz Đurića. Sve je bilo dobro prošlo, premda se i Kraševac u razgovoru s nama zanimao i za mene, pristao je da pusti Uglješića, za kojega su još neki ljudi intervenirali. S Uglješićem sam otprije surađivao i davao mu ilegalni materijal, koji je on dalje prinosio svom poznaniku dr. Alojzu Mihelčiću iz Metlike i njegovom tastu Iliji Badovincu i još nekima.

O dolasku partizanske desetine s Korduna u Žumberak, krajem travnja 1942., njezinim akcijama i ostalim događajima u vezi s njome, već sam pisao u spomenutom članku u Žumberačkim novinama 1975. godine. Ovdje ću samo spomenuti neke momente i događaje.

Odmah smo tu grupu od 15 boraca s Korduna prihvatili. Hranili smo ih, informirali i brinuli o njezinoj sigurnosti i popunjavali je, što potvrđuju i dokumenti. Tako je za mjesec dana njezinog boravka u Žumberku u nju stupilo i 20 Žumberčana, a poslije njezinih uspješnih akcija taj broj se brzo povećavao. Među prvima u njoj smo se našli i mi, raniji borci Partizanskog odreda Matija Gubec: Marko Čučić-Markičin, Ilija Bastišić, Milan Romanović, Miloš Heraković, a u augustu 1942. stigao je i Mirko Ivanković-Šiško, prebacivši se k nama iz Slovenije. Dalje su tu i ostali Žumberčani: Miloš Vidović, Martin Žnidaršič, Janko Milaković, Marko Čučić-Majk, Nikica i Tomo Milaković, Slavko Heraković, Janko Višošević, Tonček Vidović, Pavao Staničić zvani Drajfuz, Tomo Bartelj, Tomo Kovačević zvani Tomurak, Tomo Heraković, Pavle Kordić, Miloš Kovačević, Mile Raić zvan

Ilija Bastašić

Jovo, Košta Višošević, Pavle Višošević, Ljubica Bastašić i mnogi drugi. S druge strane, potkraj svibnja 1942. u Žumberak je po vezi stigla Milka Kufrin s 14 partizana iz Hrvatskog zagorja i 18 iz područja Okića i okolice, spojivši se s Tešinom grupom i Žumberčanima koji su joj do tada bili pristupili. Tako je osnovana prva Žumberačka partizanska četa s 50 boraca, koja već u srpnju 1942. broji 120 boraca. Njoj se tada priključila i grupa Grge Milašinčića, rodom iz Pribića, a u kojoj je bio i Žumberčanin Nikica Heraković iz Budinjaka, koji je tu grupu i spojio s Tešinom grupom. Ova grupa je u travnju 1942. krenula s Korduna preko Bosiljeva, ozaljskog područja i 18. VI. 1942. stigla u Žumberak, i kraće vrijeme samostalno djelovala. Stizali su potom borci iz okolnih područja samoborskoga, jastrebarskog i zagrebačkog kotara te grada Zagreba a pojedinci i iz susjedne Slovenije kao npr. Franc Vegel iz Planine.

U ustaškom napadu na slovenski logor 5. VI. 1942., u kojem se našlo i nekoliko naših drugova, izgubili smo prvi mitraljez, a ja sam ostao i bez pištolja koji sam bio posudio Tomi Pipiću-Grivonji, ali ga on uslijed iznenadnog napada nije uspio uzeti. Sjećam se da smo u srpnju 1942. za akciju rušenja ceste i telegrafskih stupova u Željeznom pozvali seljake iz pečanskih sela, ali se oni, na nagovor Milana Grubača, ustaškog tabornika i popa Feliksa Bilenskog, nisu odazvali. Odazvali su se omladinci i to iz Pečna Peter Staničić, Dane Rašić, Marko Vučinić, Petar Čučić zvani Pit, Vlado Romanović i Pavle Čučić, iz Osredka Tomo Milaković, iz Staničića Janko Romanović i iz Đurića Ćiro Bastašić i Dane Bastašić mlađi. Svi su oni po izvršenoj akciji dobrovoljno stupili u tada već Žumberačko-pokupski NOP odred.

Od akcija spomenut ću napad na talijansko uporište Hrast kod Jugorja, izvršen 23. VII. 1942. Drugovi iz Slovenije zatražili su našu pomoć. Poslan im je vod od 23 borca (u kojem sam bio i ja) preko Osunje, Črneče Vasi, Oštrca, Pleterja, gdje smo u samostanu dobili suhu hranu i vino, Gaberja do Brezove Rebrji, logora belokranjskih partizana. Tu smo upoznali i oko 25 partizana Žumberčana iz općina Radatovići i Sošice, s Jankom Šajatovićem Mikijem na čelu, koji je tada bio komandir 2. belokranjske partizanske čete, dok je komesar bio Slovenac Janez Radeš. U uporištu je bilo 86 dobro naoružanih i utvrđenih talijanskih vojnika. U borbama nismo uspjeli zauzeti uporište, jer su mu u pomoć stigla brojna pojačanja iz Metlike, koja su zapalila cijelo selo Hrast. Mi Žumberčani imali smo 8 ranjenih. Talijani su nastavili akcije te je zapaljeno i selo Gaberje. Preko Poloma i Pogane jame prebacili smo se u Žumberak, u Tomaševce. Od tada će ubuduće s područja tih dviju općina, Radatovića i Sošica, stanovništvo uglavnom stupati u Žumberačko-pokupski NOP odred i druge partizanske jedinice koje su se kasnije tu stvarale ili djelovale u Žumberku. Čim smo stigli u Tomaševce, ja sam s nekoliko drugova organizirao i sa seljacima održao sastanak na kojem je izabran seoski odbor u sastavu: Petar Mirosavac, Janko Čeić i Pero Rušnov. Taman kad je to bilo završeno, ustaše su napale selo te smo se povukli u Polom, a u borbi je ranjen i Milan Mraović-Simić, komandir čete Bataljona Josip Kraš, nedugo prije toga formiran.

Kad je Bataljon Josip Kraš 5. VIII. 1942. napao i zauzeo Kalje, poginuo je Tomo Juratovac iz Novog Sela. To je prvi poginuli Žumberčanin. Dva dana kasnije u selu je održan miting na kojem je govorio Marko Belinić, i na kojem se prijavilo 25 omladinaca u partizane. Za nekoliko dana taj broj se povećao na 86, te je od

Ilija Bastašić

njih formirana 1. omladinska žumberačka partizanska četa Joža Vlahović. U to se vrijeme u Kostanjevcu nalazila jedna satnija domobrana. Mirko Ivanković se na putu iz Slovenije u Pečno, a za Žumberačko-pokupski NOP odred, slučajno našao među domobranima na položaju i kad je to shvatio, počeo je pucati i vikati iz sveg glasa: „Ura! Juriš drugovi!“ To je bilo dovoljno da domobrani pobjegnu s položaja i iz Kostanjevca, koji je tako Mirko sam oslobodio. Uvršten je u 1. četu Bataljona Josip Kraš, u kojoj sam se i ja nalazio. Zajedno smo nastavili opet borbu započetu 1941. u Odredu Matija Gubec. Ubrzo nakon toga napadnut je neprijatelj u Strmcu, kod Pribiča, gdje su se bili smjestili i domobrani iz Kostanjevca. Neprijatelj je imao 80 domobrana i oružnika, bio dobro utvrđen i nije se na naše pozive htio predati. Upravo je Mirko predložio i organizirao ljestve, kantu, krpe i benzin. Tako smo se on, ja i Ivan Sokolčić, Milan Radović Čokara i Josip Madžar popeli na tavan i preko njega ušli u zgradu, bacili zapaljive krpe i otvorili vatru, poslije čega se neprijatelj predao. Pored pušaka zarobljena su i 3 puškomitraljeza, te je tako naoružana omladinska četa. Za vrijeme napada dva puta su odbijena neprijateljska pojačanja koja su uporištu poslala u pomoć. Po završenoj borbi na putu za Žumberak napala su nas dva aviona. Mirko Ivanković, Grga Milašinčić i ja zajednički smo otvorili vatru u motor jednog od njih te smo ga oštetili tako da se prisilno spustio kod Čabdina, iza Jastrebarskog, s pilotom poručnikom Vladom Demetrom, iz Hrvatskog Leskovca.

Od sredine kolovoza do sredine rujna 1942. po naredbi Marka Belinića privremeno sam povučen iz odreda i dodijeljen na politički rad na terenu radi osnivanja narodnooslobodilačkih odreda (NOO). Po selima smo održavali sastanke s mještanima i organizirali seoske NOO-e. Sa mnom su to radili i Jelka Grčević iz Gradca na Kupi, Pavle Staničić iz Pečna i Martin Žnidaršič iz Tisovca. Osnovali smo NOO-e u sljedećim selima: Rude, Vranjak, Požari, Stakići, Gračac, Stiči, Grubači, Krajići, Bratičić na Prevodu, Pečno, Staničići, Goljak, Čučići, Đurići, Tihočaj, Višoševići, Pavkovići, Brezovac, Pavlanci, Golubići, Jelenići, Šobatovići, Raići, Herakovići, Đurašini, Dani, Kordići, Latinčići, Tisovac, Šimraki, Delivuki, Siječevac, Bratelji, Budinjak, Osredak, Prisjeka, Cerovica, Novo Selo, Osunja, Poklek, Kravljak, Stojdraga, Mrzlo Polje, Glušinja, Javor, Višći Vrh, Draganićev Brijeg, Gornja Vas, Kalje, Petričko Selo, Grič, Hartje, Tomaševci, Kekići, Stari Grad, Drašći Vrh, Željezno, Šinkovići, Vukovići, Veliki Vrh, Markužići, Župani, Bratkovići, Vlašić Brdo, Jarušje, Lukšić, Noršić Selo, Bernardići, Grgetići, Žumberačka Kupčina, Stupe, Tupčina i selima općine Sošice: Sopote, Gornje Selo, Sošice (centar), Koraći, Reštovo, Cernik, Garapići, Mahovlići, Oštre, Berdiki, Relići i Bezjaki. Ti NOO-i su uglavnom radili na prehrani partizana, pranju rublja, a sudjelovali su i u nekim akcijama. Obično su u njima bila po tri odbornika. Sredinom rujna 1942. uslijedila je velika ustaška ofenziva na Žumberak. Mnogi su ubijeni, mnogi uhapšeni i odvedeni u Samobor, od kojih su neki otjerani dalje u logor Jasenovac, kao npr. Petar i Marta Romanović, te Janko Stić, gdje su potom likvidirani. Među njima su bili naši odbornici, suradnici i simpatizeri. Spaljena su sela Cerovica, Osunja, Đurići i Prisjeka gdje je likvidirana slovenska partizanska bolnica, a ranjenici, osoblje i osiguranje, koji su tu zatečeni, svi pobijeni. Zapaljeno je i slovensko selo Planina, gdje su ustaše tada pobili 46 ljudi. U tim zločinima sudjelovao je dezertar iz partizana Pajo Heraković, koji je dobro znao naše veze, suradnike i odbornike. Poslije ustaškog napada na logor Slovenaca

Ilija Bastašić

5. VI. 1942., slovenski partizani su ga uhapsili jer su ga prepoznali da je vodio ustaše. Predali su ga našoj četi da mu sudi. Ja sam bio za njegovo strijeljanje, no ostali su se složili da mu se još jednom pruži prilika da se dokaže u borbi u našim redovima. Neko vrijeme se isticao kao dobar borac u akcijama, za što je bio i pohvaljivan. Štab odreda ga je po nekim zadacima slao u Samobor i Zagreb, gdje mu se u to vrijeme nalazio brat Nikola, izaslanik Ustaške nadzorne službe (UNS), a ubrzo potom jedan od UNS-ovih viših funkcionara. Očito je s njime Pajo stupio u vezu jer je ubrzo baš pred ofenzivu dezertirao i stupio u 13. ustašku bojnu s kojom je sudjelovao u toj ofenzivi, ali i u kasnijim ofenzivama i akcijama. Za vrijeme ofenzive napravljena je velika pogreška što se Žumberačko-pokupski NOP odred po noći krišom povukao iz Pečna na Gorjance, ne opalivši metka, a što je imalo nepovoljne političke posljedice jer su naši odbornici, suradnici, simpatizeri i narod ostavljeni na milost i nemilost ustašama. Učinjena je pogreška i s Gornjom Vasi, u vezi s paljenjem sela i mobilizacijom. Posljedica je odlazak nekih ljudi neprijatelju u uporišta i stupanje u ustaše, gdje su poginuli boreći se protiv nas, a pojačano je i dezertiranje iz naših redova. Neki su za to bili strijeljani kao npr. Dane Stić, borac, te Milan Foršt, komesar bataljona.

Kako je u to vrijeme, sredinom listopada 1942., formiran Okružni komitet KPH Pokuplje u Žumberku, nas je nekoliko izdvojeno iz jedinica radi formiranja političke grupe za rad na terenu. Marko Belinić nam je dao i konkretne upute za rad. U grupi su još bili Mirko Ivanković, Boris Cikota, Jelka Grčić, Martin Žnidaršič, Stevo Paić i 5-6 drugih kojih se ne sjećam jer su upućivani u druge dijelove Žumberka na rad. Ja i Martin Žnidaršič, ponekad i još ponetko, djelovali smo uglavnom na području općine Kalje i dijelom na općini Sošice, a manje na području općine Radatovići. Obično nas je bilo po petero na sastancima s narodom, a osnivali smo i glumačku družinu, koja je nakon sastanaka davala skečeve. Izvodili smo i manje akcije, kao npr. miniranje talijanske vojne pekare u Radatovićima, što je preko drugova u mjestu organizirao Ivanković. Sjećam se jednog zbora u Liješću u školi. Tada su se 22 mladića dobrovoljno javili u našu vojsku. U Žumberku se tada nalazio i 1. proleterski NOU bataljon Hrvatske u kojem sam sreo Vladimira Božca, borca iz Odreda Matija Gubec iz 1941., zatim Žumberčane Milu Maletića iz Hartja i Janka zvanog Božića, koji su iz domobrana pobjegli prvom prilikom u partizane i druge. Nažalost, sva trojica su kasnije poginuli u borbi. Politički smo intenzivno radili na terenu gotovo čitav listopad

1942. Tada smo se uslijed talijansko-ustaške ofenzive morali prebaciti na Kordun gdje je u Gornjem Sjeničaju 7. XI. 1942. formirana 13- proleterska NOU brigada Rade Končar. Ona se sredinom studenog prebacila u Žumberak. Sa Štabom II. operativne zone NOPO Hrvatske i u zajednici sa slovenskim brigadama te 4. kordunaškom NOU brigadom ostvarilo se nekoliko velikih vojnih pobjeda, kao što je Suhor i Krašić, koje su neprijatelju nanijele velike vojničke i političke gubitke, tako je učvršćivalo NOP i omogućavalo njegov daljnji i brži razvitak 1943- godine. Do 21. VIII., 1943. radio sam na obnovi NOO-a, jer su se u ofenzivi gotovo svi raspali. Neki odbornici bili su uhapšeni, neki su se iz straha povukli, pa je trebalo birati nove. Trebalo je učvršćivati i izgrađivati odbore kao organe nove narodne vlasti. Tada je održan zbor kojem su prisustvovali Lutvo Ahmetović, sekretar Okružnog komiteta KPH Pokuplje i Josip Čuljat. Na zboru je izabran Općinski NOO Kalje s Jurom Brajakom, predsjednikom na čelu, Martinom Žnidaršičem i

Ilija Bastašić

Misom Šimešćakom, potpredsjednicima i Stjepanom Vlašićem, tajnikom. Toga dana je, kako smo saznali, započela neprijateljska ofenziva na Žumberak, te smo se i mi s brigadom, bolnicom i zbjegom prebacili preko Suhora na Rog u Sloveniji. Vratili smo se nakon nekoliko dana, te je početkom travnja 1943. od Žumberačkog bataljona i jedinica Komande Žumberačkoga vojnog područja formiran Žumberački NOP odred. Okružni komitet KPH Pokuplje je 5. V. 1943. mene i sedam političkih radnika odredio na ilegalni politički rad na neoslobođenom području općine Kalje. Ustaše su brzo saznale da se tu nalazimo jer je Milan Romanović u Krajcima u kući svoje snahe ubio jednoga ustašu. Kako su sutradan ustaše došle u Pečno da ubijenog odnesu u Gornju Vas, napali smo ih kod crkve te su pobjegli uz gubitke od dva poginula i 3 ranjena. Mi nismo imali gubitaka. Potom su upadali noću ne bi li nas iznenadili i likvidirali sve dok

9. IX. 1943. nisu iz Gornje Vasi pobjegli pred 13. proleterskom NOU brigadom Rade Končar u Samobor. Za njima smo poslali i njihove obitelji, a imovinu im konfiscirali. Prije toga ubili su dvoje naših političkih radnika i to Jožu Beli iz Varaždina i drugaricu Mariju, čijeg se prezimena ne sjećam, rodom iz Međimurja, te nekoliko kurira. S Belim je poginuo naš omladinac Reškovac, te im je poslije rata njegova obitelj podigla zajednički spomenik. Uslijedila je u listopada 1943. tzv. Romelova ofenziva na Žumberak sa svih strana i jakim njemačkim snagama. Nakon žestokih borbi 13- proleterska NOU brigada Rade Končar i odred s ranjenicima, koje smo nosili i mi, iako nismo bili u brigadi, a i svoga konja za jahanje dao sam ranjenom Dušanu Pekiću, probili su обруч i prebacili se preko Pokuplja na Kordun. Brigada je zatim napustila ovo područje i otišla po naređenju Vrhovnog štaba u Bosnu u sastav 1. proleterske divizije NOVJ. Narod je dugo za njom tugovao i pjevao, jer su se u njoj nalazili i brojni njegovi sinovi i kćeri. Neprijatelj je u toj ofenzivi pobio više od stotinu neđužnih muškaraca, žena i djece, opljačkavši i zapalivši više sela. O ovoj ofenzivi pisao sam također u Žumberačkim novinama. Od studenog 1943. do lipnja 1944. u Žumberku umjesto 13. boravi i vodi ogorčene borbe s neprijateljem 16. omladinska NO brigada Joža Vlahović 12. slavonske divizije NOVJ i Žumberačko-pokupski NOP odred. O žestini borbi govori i podatak da je u navedenom periodu Brigada izgubila više od 680 boraca a na njegova mjesta stupili su borci iz Žumberka i okolice. Tu sam kao njezina borca sreo Ivu Kukića, borca iz Partizanskog odreda Matija Gubec. Rođen je 1909- u Vojnom Križu, u Moslavini, bio je stolarski pomoćnik, radio 1941. u Zagrebu, u Koturaškoj i odatle došao u Žumberak. Tada je išao u bolnicu, a kada se vratio iz nje, radio je kod mene u ROC-u Žumberak kao operativac. Poslije rata je bio šef OZN-e kotara Jastrebarsko i umro 1949. Poslije 16. brigade u Žumberku su kraće vrijeme ratovala brigade Franjo Ogulinac-Seljo, Karlovačka i Žumberačka, te slovenske brigade. Tu su bila i rukovodstva NOP-a ne samo Žumberka već i jastrebarskog i samoborskog kotara, a do sredine 1944. i Pokuplja. Tu su bile i vojno-pozadinske ustanove (komanda područja i komande mjesta, straže, radionice) i bolnice. Zbog slabije prehrane te 1944., pored ušiju, pojavile su se i pojedine bolesti: skorbut, pjegavi i trbušni tifus, koje su hitnim intervencijama suzbijene. Sve je to trebalo prehraniti u siromašnom Žumberku, a svoju ljubav prema NOB-u majke su iskazivale i time što su zakidale i na vlastitoj djeci da bi borce i aktiviste NOP-a nahranile. U ljeto 1944. poduzeta je jednomjesečna neprijateljska ofenziva za koje je Žumberak,

Ilija Bastašić

kao i prethodnih, temeljito opljačkan. Potom sve do veljače 1945. nije bilo većih napada. Tada je major Berger s gestapovcima iz Samobora te onima iz Jastrebarskog napao rukovodstvo NOP-a jastrebarskog i samoborskog kotara u Višoševićima i Grubačima, te centar OZN-e Žumberak u Staničićima ne bi li ih likvidirao. U tome nisu uspjeli. Kad su krenuli prema Staničićima, Pavle Staničić, član OZN-e Žumberak, otvorio je vatru iz puškomitraljeza na njemačku kolonu i tako ih spriječio. U Brezovcu su tada uhvatili i istaknutoga našeg člana Partije i aktivistu od 1941. Martina Žnidaršiča, osudili ga na smrt i 24. II. 1945. u Samoboru objesili. Martin je inače bio Slovenac priženjen u Tisovac i njegova se cijela obitelj od 1941. uključila u NOP, a od 1942. i u NOV.

U to sam vrijeme bio u centru POC-a Žumberak i Pokuplje u Lijevim Štefankama. Jedno jutro su spomenuti Janko Stić kurir iz Žumberka i Pavle Staničić doveli Franca Prostovnika iz Slovenske Bistrice, trgovca mješovitom robom, njemačkog gestapovca, kojega su uhvatili u Draganičkoj šumi. Iz dugotrajnog saslušanja saznao sam da je pred rat robu za svoju trgovinu nabavljao iz Njemačke preko veletrgovca Jozefa Mendela iz Maribora, koji ga je zavrbovao za njemačku obavještajnu službu. Inače su obojica bili Nijemci. Mendel je pred rat pobjegao u Njemačku i vratio se kao oficir s jedinicom SS-a u koju je potom uključio i Prostovnika. Otkrio nam je da jedinice SS-a po Hitlerovom osobnom naređenju mjesecima pripremaju zemunice i ljude za gerilski rat u ranije okupiranim, a tada već izgubljenim područjima i zemljama Europe, pa tako i kod nas. U te zemunice smješteno je oružje, municija, hrana, odjeća, radiostanice i ostalo. One su zatvorene i zakamuflirane te prilazi njima minirani, a ucrtane su na specijalne karte rukovodilaca i pripadnika SS-a koji su na tome radili, kojima je zapriječeno smrću za izdaju. Kako je Prostovnik i sam bio angažiran na izgradnji ovih zemunica na našem području, određen je drug Viktor Koričan da ih s njime traže na terenu. Zemunice koliko mi je poznato, pronašli su u Draganičkoj šumi, u šumi nedalekeo od Šipka, u Kupčinskoj šumi, kod Gornje Kupčine i u šumama ispod Noršić Sela u padinama kanjona rijeke Bregane. Iz njih su izvadili sav materijal. Inače su sve te zemunice bile vješto maskirane i minirane, tako da ih je mogao otkriti samo stručnjak koji je radio na njihovoj izgradnji i postavljanju, kao što je bio Prostovnik.

Krajem travnja 1945. i mi smo se s našim materijalom i opremom spremili iz Lijevih Štefanki prema Kupincu i dalje. Kako su se tu kod Zdenčine od 6. do 8.

V. 1943. vodile velike borbe, prebacili smo se u Jastrebarsko, koje je toga 8. V.

1945. bilo oslobođeno. Tu nas je dočekaio drug Ivo Kukić, te smo se smjestili u kancelariju budućeg KK KPH Jastrebarsko. Tu smo se rasporedili po daljim zadacima. Ja sam s mojim zamjenikom Nikolom Živkovićem dobio zadatak da pođemo za Samobor gdje trebaju doći i drugovi iz OZN-e Samobor i da zajedno radimo. I mi smo odmah krenuli. Kod Sv. Nedjelje neprijatelj nas je obasuo minobacačkom vatrom, ali su ga naši potisnuli. Priključili smo se 25. diviziji NOVJ te oko 20 sati 9. V. 1945. ušli u grad Samobor. Cijelu noć smo pretresali mjesto i sve neprijateljske vojnike i suradnike, koje smo pronašli, priveli smo u zgradu kotara, na daljnji postupak. Sutradan smo krenuli u Brežice i Sevnicu, gdje su se vodile posljednje borbe za oslobođenje naše zemlje, i gdje su neprijatelju naneseni ogromni gubici. Tu smo našli i neke žumberačke obitelji u bijegu. Uvečer smo se vratili u Samobor. U grad je 12. V. 1945. stigla i Žumberačka NOU

Ilija Bastašić

brigada, a i borci iz drugih jedinica. Tako sam se sreo s drugovima i Dragom Horvat, s kojim sam bio u jastrebarskom zatvoru, našom predratnom i ratnom partijskom vezom u Zagrebu i mnogim drugima. Svi smo bili presretni što je rat završio i što smo izvojevali pobjedu NOB-a i socijalističke revolucije i slobodu, i tužni što mnogih više nije bilo među nama, jer su na bojištima širom naše zemlje za to položili i svoje živote.

3

Na kraju mogu zaključiti da je Žumberak kraj gdje je među posljednjima 1945. završena borba. Ta borba je imala svojih oscilacija, ali je uvijek nastavljala prekinutu nit i izdržala je do konačne pobjede. To je rezultat političkog rada, vojnih aktivnosti a posebno podrška naroda Žumberka. Kroz cijelo vrijeme tu se krvlju kovalo bratstvo i jedinstvo hrvatskih i slovenskih partizana, odnosno Hrvata, Srba i Slovenaca, što je imalo prvorazredno značenje za NOB, a ima i danas. „Na bregovima Žumberačkih borbi za slobodu svog naroda 1941-1945“ palo je 1.800 boraca iz raznih hrvatskih i slovenskih jedinica koje su ovdje ratovala, a 380 ih je pokopano u zajedničku spomen-kosturnicu u Sošicama, odakle je uzet navedeni citat i podaci. Izuzetno značajan doprinos naroda Žumberka NOB-u i socijalističkoj revoluciji ilustriraju i podaci da je od 19.419 stanovnika koliko ih je u Žumberku živjelo 1941. godine 4.429 njih sudjelovalo u NOB-u. Samo u jedinicama NOVJ poginula su 493 borca Žumberka širom naše zemlje, kao što su i mnogi borci iz drugih krajeva ginuli u Žumberku. Tu su još mnogi odvedeni u zatvore i logore gdje ih je znatan broj stradao. Taj doprinos naroda Žumberka i njegove žrtve ne možemo i ne smijemo nikada zaboraviti.

AVION 13. PROLETERSKE UDARNE BRIGADE RADE KONČAR

MILJENKO LIPOVŠČAK

Epizoda s avionom, koji je u jesen 1943. godine bio u sastavu 13. proleTERSKE udarne brigade Rade Končar, malo je poznata čak i u krugovima povjesničara NOR-a. Ona je zanimljiva ne samo zbog svoga vojnog već i zbog moralno-političkog značaja koji je imala za borce ove brigade i narod Žumberka i Bele krajine.

Priopćenje je sačinjeno na osnovi dokumenata sačuvanih u Vojnoistorijskom institutu JNA Beograd¹, i iskaza danas živih sudionika tog događaja.²

Brigada se u prvoj polovici mjeseca listopada 1943. godine nalazila na položajima: s. Plešivica-Sv. Jana-Slavetić–Pribić, okrenuta frontalno prema cestovnoj i željezničkoj komunikaciji neprijatelja Zagreb-Karlovac. Zadatak joj je bio kontinuirano napadati na te komunikacije olakšavajući time situaciju našim jedinicama u Gorskom kotaru i Istri, na koje je neprijatelj u to vrijeme pokrenuo ofenzivu.

Južno od nje zauzimala je položaje - spram neprijateljskih snaga u Karlovcu i Ozlju - slovenska 15. belokrajinska brigada.

Dana 9. 10. 1943. godine u 18.00 ispred položaja 1. bataljona³ 13. proleTERSKE brigade spustio se nenajavljeni avion iz sastava zrakoplovstva NDH¹ kojim je pobjegao u NOV pilot vodnik Josip Klokočovnik. Spustio se uspješno uzbrdo na livadicu dužine oko 60 m, u predjelu zvanom Dolanjski jarak u neposrednoj blizini Dolanjskog mlina, zračne linije 4 km SZ od Jastrebarskog, odnosno 3,5 km JI od s. Sv. Jana.

Štab bataljona odmah o tome telefonom izvještava štab brigade u Slavetiću, koji na mjesto događaja upućuje načelnika štaba Miljenka Lipovščaka (profesionalnog pilota).

On se tamo susreće sa zamjenikom komandanta brigade Dušanom Pekićem, koji je obilazio položaje brigade u svojstvu vršioca dužnosti komandanta brigade jer je Milan Žeželj, komandant brigade tada bio privremeno na dužnosti komandanta Operativnog štaba hrvatskih i slovenskih jedinica na Žumberku. Saslušali su pilota koji je izjavio da je bio povezan s NOP-om i da je htio preletjeti zrakoplovom na partizanski aerodrom na Krbavskom polju. Cijela Lika je toga dana bila pod maglom pa je kružio oko 1 1/2 sat čekajući da se magla digne. Kako se situacija nije poboljšala odlučio je spustiti se negdje na Žumberku, gdje je meteorološka situacija bila povoljna, i znajući da su tamo partizani.

Na aerodrom Lučko kod Zagreba, s kojeg je pobjegao, nije više smio. Tako se spustio na teritorij 1. bat. 13. proleTERSKE brigade.

Komanda 1. bataljona naredila je svojoj 2. četi da zauzme položaje spram neprijateljskog uporišta u Petrovini i Jastrebarskom da neprijatelj ne bi mogao prići avionu. Klokočovnik⁵ je izjavio da je avion potpuno ispravan, ali s malom količinom benzina, svega za oko 35 minuta leta. Kada je pobjegao iz Zagreba, avion nije bio pun goriva.

Miljenko Lipovšćak

Drug Dušan Pekić odlučio je da avion treba što hitnije skloniti s mjesta gdje je sletio, jer je ono bilo istureno spram neprijateljskog uporišta.

Izabran je najbliži teren na oslobođenom teritoriju gdje će avion biti na sigurnom i s kojeg će se moći kasnije operativno koristiti. Bile su to livade na slovenskom slobodnom teritoriju 4 km JZ od Metlike kod s. Otok, zvane Otoško polje. Pekić je preuzeo na sebe da teren do sljedećeg jutra pripremi za slijetanje, a Lipovšćak da pripremi teren na kojem se nalazio avion za polijetanje i da ujutro, čim mu Pekić javi da je sve u redu, preleti avion na novi aerodrom.

Dušan Pekić se iste večeri jednim kamionetom s desetinom boraca uputio u s. Otok. Oni su do 08.00 sati sljedećeg jutra pripremili teren poravnajući krtičnjake i jedan manji jarak. Zatim je Dušan Pekić obavijestio Komandu mjesta Metlika i preko njega sve slovenske partizanske jedinice u Beloj krajini o preletu aviona i njegovom budućem baziranju na Otoškom polju. U 09.00 sati javio je Dušan Pekić u štab brigade da se magla koja se tog jutra bila navukla od rijeke Kupe nad poljem razišla i da je aerodrom spreman za prihvat aviona.

Zemljište za polijetanje aviona, na kojem je bilo potrebno učiniti veće zahvate, pripremila je 2. četa 1. bataljona tijekom noći od 09. 10. na 10. 10. 43. Porušenim stablima i na njima nabijenom zemljom premošten je potočić koji je na dva dijela presjecao teren izabran za polijetanje. Prvi dio, manji, dužine 60 m, na koji se spustio Klokočovnik, imao je nagib od 10°–12°, a drugi dio, nešto veći - dužine oko 70-80 m, koji se nalazio iza potočića, spuštao se blago nizbrdo. Spajanjem ta dva dijela dobiveno je uzletišta dužine oko 140 m."

Prije polijetanja izbrisane su NDH oznake na avionu i nacrtana crvena zvijezda. Nešto prije 10.00 sati 10. 10. 1943. godine pilot Miljenko Lipovšćak⁷ uspješno je poletio s toga improviziranog terena u pravcu doline spram s. Petrovina. Napravivši 2 kruga popeo se na 800 m. Na toj visini napravio je još jedan širi krug nadletjevši oba neprijateljska garnizona s namjerom da izvidi pokrete neprijatelja u pravcu slobodnog teritorija. Primijećene su manje grupice vojnika i vozila u samim garnizonima. Međutim, komunikacije od tih uporišta u pravcu Sv. Jane bile su prazne. Leteći dalje u pravcu Metlike pilot je nadletio položaje brigade pozdravljajući borce mahanjem krila i s nekoliko akrobatskih figura. Došavši nad Otoško polje napravio je krug na 100 m radi raspoznavanja i sletio prema danim mu oznakama pravcem sjever-jug. Bilo je to u 10.20 sati 10. 10. 1943. godine.

Po slijetanju se oko aviona okupila grupa boraca i stanovnika okolnih sela. Bio je to prvi partizanski avion koji je sletio na Otoško polje, koje će godinu dana kasnije postati stalan partizanski aerodrom.⁸

Održan je tom prilikom kraći zbor na kojem je govorio drug Dušan Pekić i jedan politički radnik s tog terena. Predloženo je da se avionu da ime Joža po Josipu Brozu Titu, što je prihvaćeno i izvršeno. Narod je došao s ponudama pa se poslije toga razvilo pravo narodno veselje.

Nakon toga su pilot M. Lipovšćak i D. Pekić učinili još jedan let u pravcu juga spram Netretića i napravili širi lijevi krug preko neprijateljskog teritorija (s desne obale rijeke Kupe), na visini 600 m. Leteći tako mogli su motriti sve komunikacije od Karlovca preko Netretića, odnosno Ozlja spram Metlike. Ni na jednoj od njih nije zapaženo kretanje neprijatelja. Pekić i Lipovšćak su se tada uvjerali da i takav mali avion, u određenim uvjetima, može poslužiti kao izviđačko sredstvo.

Miljenko Lipovšćak

Naročito im se učinio pogodan za izviđanje pokretnih ciljeva kao što su kolone pješadije i moto-mehaniziranih trupa.

Avion je zatim kamufliran na SZ dijelu letilišta među drvećem. Za osiguranje je ostavljena desetina boraca iz 13. proleterske brigade, koja je imala zadatak da čuva avion i u slučaju prodora neprijatelja na širi teritorij aerodroma zapali ga da ne padne neprijatelju u ruke.

Pekić i Lipovšćak vratili su se u štab brigade u s. Slavetiću da riješe pitanje goriva za buduće letove aviona. Prema proračunu, s količinom preostalog benzina u avionu, moglo se još letjeti oko 15-20 minuta, tj. oko 80-90 km daljine leta, što je bilo premalo za bilo koji od zamišljenih zadataka.

U štabu brigade dogovoreno je da bi se avion, opskrbljen gorivom, mogao koristiti za ove zadatke:

- izviđanje pokreta neprijatelja,
- održavanje veza s višim štabovima (GŠH i 2. operativna zona),
- propaganda (bacanje letaka, proglašavanje itd., iznad neoslobođenih naseljenih mjesta - prvenstveno Zagreba i Karlovca).

To je bilo i realno s obzirom na taktičko-tehničke karakteristike aviona, koji je bio dosta spor (putna - ekonomična brzina oko 140 km/sat), ali vrlo pokretljiv i malen tako da je do cilja bez poteškoća mogao letjeti brišućim letom kamuflirajući se iza šuma, usjeklina, brdašca itd. S visine od 100 m su se pri njegovoj brzini leta mogli motriti objekti na zemlji na daljini do 5 km. Pritom se ne bi smio zadržavati dulje od jednog naleta u blizini neprijateljskog garnizona, ali je i to bilo dovoljno za izvršenje zadatka. U letovima za GŠH, koji se tada nalazio u Lici, ne bi trebalo biti problema jer se tamo moglo letjeti preko oslobođenog teritorija Bele krajine i Gorskog kotara. U Avio bazi GŠH, koja se tada nalazila u Laudanovom gaju (Krbavsko polje), avion je svaki put mogao biti stručno servisiran. Inače je bio vrlo lagan za održavanje. Može se slobodno reći da je u ono vrijeme bio idealan za uporabu u partizanskim uvjetima ratovanja.

Međutim, on nije više upotrijebljen. Unatoč svim pokušajima štab brigade nije nabavio gorivo. Poslan je radiotelegram GŠH da hitno pošalje 100 l avio-benzina. Osim toga poslani su pismeni izvještaji GŠH i 2. operativnoj zoni.⁹ Ekipe s intendantom brigade Bogdanić Picikom, i komesarom autočete Vladom Valjanom na čelu poslana je kamionom u Novo Mesto ne bi li tamo od drugova Slovenaca dobili benzin. Vratili su se bez uspjeha. Dobili su samo nešto automobilskog benzina, jer avionskog nije bilo.

Uskoro je započela neprijateljska ofenziva na Dolenjsku i Žumberak. Bio je to sastavni dio njemačke operacije Wolkenbruch kod nas poznatija kao Romelova ofenziva. Glavni napad motomehanizirane pješadije i tenkova započeo je 21. 10. 1943., a već sljedećeg dana neprijatelj se probio iz Novog Mesta na Metliku. Vidjevši tenkove nedaleko od aerodroma, na cesti Metlika-Črnomelj, desetina koja je čuvala avion spalila ga je. Tako je poslije 12 dana od dolaska zbog nedostatka goriva, završio svoju partizansku "karijeru" avion 13. proleterske brigade, izvršivši svega dva "partizanska" leta.

Benzin koji je poslao GŠH iz svoje aviobaze stigao je prekasno. Brigada je sreća ekipu te baze GŠH s benzinom u rajonu Pesarovine 27. 10. 1943. kada se povukla sa Žumberka u Pokuplje u tijeku Romelove ofenzive, i kada je avion već bio spaljen.

Miljenko Lipovšćak

Epizoda s avionom 13. proleterske brigade nije imala vojni značaj kakav je mogla imati da je bilo potrebnog goriva za izvršavanje zadataka.

U toj fazi NOR-a 1943. godine takvi mali avioni mogli su biti vrlo korisni. I to baš na isturenim slobodnim teritorijima (kao što je Žumberak) spram glavnih neprijateljskih uporišta (Zagreb i Karlovac). Da je prelet aviona od neprijatelja k nama bio unaprijed organiziran, moglo se prije njegova dolaska osigurati gorivo i ostalo najpotrebnije za njegovo održavanje. Već sljedeće godine ratovanja 1944., to nije više bio problem, jer smo tehnički opskrbljivali svoje zrakoplovstvo preko saveznika iz Italije.¹⁰

Međutim, u političkom pogledu njegovo letenje, i makar kratkotrajno postojanje, djelovalo je kao veliki moralni poticaj na pripadnike 13. proleterske brigade, koji su tada bili ponosni da osim teške haubice (top Marko) i dva laka tenka imaju u svom sastavu i avion. Neprijatelj tada nije došao avionom kao do tada da ih napadne, već da se s njima zajednički bori.

Bio je to, i za politički rad s narodom Žumberka i Bele krajine, argument s kojim se moglo slobodno istupati naglašavajući da je kod neprijatelja u tako elitnom rodu vojske kao što je zrakoplovstvo došlo do demoralizacije i bježanja pilota, a što je značilo da je raspad te kvislinške tvorevine nazvane NDH bio na pomolu. Bio je to početak sve masovnijeg prelaska s avionima avijatičara iz NDH u NOVJ.¹¹

Bilješke

¹ Osnovni dokumenti dani su kao prilog br. 1 i 2 priopćenja.

² Podaci su prikupljeni od general-pukovnika Dušana Pekića, tada zamjenika komandanta XIII. proleterske brigade, pukovnika Vlade Valjana, tada komesara autočete pri štabu XIII. proleterske brigade i pukovnika avijacije Miljenka Lipovšćaka, tada načelnika štaba 13. proleterske brigade.

⁵ Vojnoistorijski institut JNA Beograd, arhiv VII, K. 726 br. reg. 35-1/1 (14-dnevni operativni izvještaj I. bat. Štabu brigade, IV. pasus odozd). Dan je kao prilog br. 1. ovom priopćenju.

⁴ Avion je bio njemačke izrade tipa Bücker Jungmann. Školski dvosjed, dvokrillac za osnovnu obuku pilota.

⁵ Klokočovnik je od ljeta 1944. letio u sastavu 2. lovačke eskadrile NOVJ i izvršio 50 borbenih zadataka.

⁶ Polijetanje je izvršeno nizbrdo da bi se što prije dobila brzina odljepljivanja aviona. S polupraznim avionom (svega jedan pilot i mala količina benzina koja je ostala u avionu), proračunato je da bi ta dužina trebala biti dovoljna (u normalnim uvjetima bilo je potrebno za taj avion uzletišta dužine 260 m). Most preko potočića bio je dužine 4 m, a širine 3 m, što je sve iziskivalo umijeće pilota pri poletanju.

⁷ Prilog br. 2. ovom priopćenju, 3- pasus odozd. Arhiv VII, Vojnoistorijski institut Beograd, k-724, br. reg. 13/1-12.

⁸ Od ljeta 1944. bio je to aerodrom NOV Slovenija na koji su saveznički avioni dovozili pomoć u ratnom materijalu, a odvozili ranjenike u bolnice u Italiji.

⁹ Vidi prilog br. 2 ovom priopćenju (I, II i III stav odozdola). Dokument se čuva u Vojnoistorijskom institutu JNA Beograd, Arhiv VII, k. 724, br. reg. 13/1-12.

¹⁰ Tako je dotureno gorivo za avion Sajman koji je u travnju 1944. godine s Medenog polja (Bosanski Petrovac) preletio za Vis. Nadalje opskrba Eskadrile za vezu VŠ na Visu itd.

¹¹ Mjesec dana poslije opisanog događaja grupa avijatičara s aerodroma Lučko (kod Zagreba) zatražila je sastanak s rukovodiocima NOVH na Žumberku. Na sastanku su zatražili zaštitu i znake raspoznavanja pri preletu na naše aerodrome. U proljeće 1944. jedan od njih preletio je u Liku, dva na Vis, a ostali s jednim bombarderom u Italiju.

Miljenko Lipovšćak

III Bataljona
III Pukovničke Brigade
Rade Komara
12-1-1943 g.

Chyžić

III. Odbor Operativni Izvješćaj

o t a b u III Pukovničke Brigade Rade Komara.

Od dana 28-IX- do 11-X-1943 god. Bataljon se nalazi na osiguranju i odbranu na rusima sektoru Prigerja. Veću borbu Bataljon je imao u Plješivici i nekoliko manjih sukoba sa ustaškim patrolama. U svim ovim borbama: borci i rukovodioci držali su se dobro, moralno i disciplinovano. Jedn. Bataljona odvijao se je prava akcija i odmera boraca, vojnički kurs pri sta-
bu Bataljona nastavio se je:

Dana 29-IX- 2 i 3 četa nalezile su se na osiguranju II Bataljona, koji je vršio akciju na Lesina i Domogovič. Tokom prilika napada je 2 puta na Dreg-
gurič. Od 29 do 3-X- u Bataljona nije bilo nikakvih promjena.

Dana 3-X- Bataljon je dobio zadatak da likvidira neprijateljski gar-
nison u Plješivici. Garnison nije likvidiran u potpunosti, radi toga što naša
artiljerijska i minobacačka vatra nije direktno pogodjela objekte, iz razloga
toga nije izvršen predviđeni juriš, jer bi se skupo nas stajalo. 3-X- nep-
rijatelj je uspio probiti osiguranje, koje je držao naš II Bataljon kod Do-
moga. Nije se moglo i sa 4 tenkova od 35 tona i 40 vojnika doći u Plješivi-
cu. I tako ostali na našim položajima, koje smo držali do 18 časova, kada smo
napredovali da is svake čete ostane po jedan vod na položaju a drugi da se po-
vuci u selo na vrh. Pod zaštitom noći i tenkova neprijatelj je napustio Plje-
šivicu i ležao u Jasovcu. Naša 3. Četa, koja se nalazila kod crkve Sv. Ksaver stupa-
la je u borbu ali neprijatelj nije primio borbu, već je neorganizovano bje-
gao u pravcu Desina. U borbi oko Plješivice neprijatelj je imao nekoliko
kratkih i ranjenih vojnika, a tokom borbe predalo se je našoj i četi 6 usta-
ških puškarica, oko 20.000 puškarica i mitraljeza, 105 mina za
težak i 17 mina za lakši bacač, 3 kvaže, 6 samara, poljska kuhinja sa
300 litara goriva, ratna sprema sa 3 njemački mitraljeza, kas i 20 pušaka.
Kod Desina naša 3. Četa, koja je bilo prilično nedisciplinovano, nijesu
se uspjeli ni rukovodioci u pravljenju reda. Od naše minobacačke vatre
imao je 3 četa i 10 ranjenih boraca. Kratkim za ova ranjena drugova leži
na našem položaju i ne mogu se vratiti na položaj, jer su gadjali vrlo neprecizno,
drugova su naša ranili čak kod kupele Sv. Ksaver.

Dana 10-X- Bataljon je prebačen na novi sektor i to Redovi-Molunje-
vojnici. 7-X- neprijatelj je bombardovao iz aviona naše položaje na
našim položajima. 17-X- oko 17 sati opet su avioni bombardovali i
odnijeli naše položaje i tokom prilika poginuo je v.d. Komesar Danković
druzi od avionskog mitraljeza. Sunčanjen je na groblju sv. Jane. Dana 9-10 u
jurišu prešli smo naše položaje, da bismo mogli što više raditi na izob-
rabi boraca i da bi se zaklonili od aviona. Istog dana u 13 časova spustio
se avion tipa Biker Jungman kod Doljanakog sela. Dana 10 i 11-X- nije se
ništa bitno dogodilo.

U svim ovim borbama utrošeno je 3815 mauser metaka, 356 malih metaka,
700 talijanskih metaka i 10 mina.

Prisiljena u Bataljona:
Nadi vanivnja III Bataljona naše Brigade naš Bataljona je dao jedan kom-
pletan vod starih boraca i 5 najboljih rukovodilaca, u zamjenu se iste dobili
kao nove uorce i je borbeno iskustvo i moral je prilično slab naročito se
to odnosi kod drugova Primoraca. Velike promjene u Komandnom kadru, koje su
izvršene utječe naročito na disciplinu radi toga što novi rukovodioci još
nisu stekli autoritet. To se naročito odražava na deseterima.
Sanitetska služba još uvijek nikako ne zadovoljava. Isto tako ni obavje-
štajno-informativna služba još uvijek nije na svom mjestu. Obavještajni offi-
cir drug Alinar Valent iak vrlo mala pomoć od strane pretpostavljenih iz naše
gove grane rada. Ekonomska služba prilično zadovoljava što se iznarene tiče.
a u popravljenju odijela i obuće ne zadovoljava, najviše iz razloga što ned-

Materijala
Bart fašista
Politsko-osar
Komandant
J. Hema

BR. 5

IZVEŠTAJ ŠTABA 13. PROLETERSKE BRIGADE »RADE KONČAR« OD 11. OKTOBRA 1943. GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE I ŠTABU 2. OPERATIVNE ZONE O PRELETU PILOTA VAZDUHOPLOVSTVA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE NA SLOBODNU TERITORIJU I O BROJNOM STANJU USTAŠKO-DOMOBRAŠKIH I NEMAČKIH AVIONA NA AERODROMIMA KOD ZAGREBA, BOROVA I NA RAJLOVCU¹

ŠTAB XIII PROLETERSKE UDARNE
BRIGADE »RADE KONČAR«
HRVATSKE
Op. br. 47
Dne 11-X-1943. g.

Prilog: zapovijed
letenja
č. 19-X-1943.

GLAVNOM ŠTABU N.O.V. I P.O.H. I
ŠTABU II. OPERATIVNE ZONE N.O.V. I P.O.H.

Dne 9. X. 1943. godine u 18 časova spustio se je na naš položaj jedan školski aparat (avion) marke »Biker jungman«, sa kojim je došao jedan pilot — podnarednik Klokočovnik Josip, koji je pripadao II jatu 1 Skupine Hrvatskog zrakoplovstva.²

Gore imenovani pilot izjavio je: »Kada sam krenuo iz Zagreba imao sam zadatak letiti Zagreb — Gospić, izviđanje vremena, i o tome podnijeti izvještaj. Od ranije sam bio upoznat sa pokretom N.O. borbe i proglasom Glavnoga štaba N.O.V. i P.O.H. za avijatičare pilote N.D.H. S tim proglasom upoznao me je poručnik Hrvatskog zrakoplovstva Vujaklija Janko i dao mi označene aerodrome gdje se mogu spustiti i to Bijelo Polje, južno od Korenice, ili Kravsko Polje. Ali radi vremenskih prilika toga dana nisam mogao da se probijem do tamo te sam bio prisiljen da se spustim na ovome mjestu za koje sam također znao da je oslobođeno od partizana.«

Od istoga druga pilota sestra nalazi se u Mrežničkom Brestu, u našoj oslobođenoj teritoriji, i radi u organizaciji A.F.Z-a, preko nje je isto dobivao informacije o pokretu N.O. borbe.

Nadalje izjavljuje da je raspoloženje hrvatskih zrakoplovaca 60% za nas, i da nekoji čekaju da dobiju znake raspoznavanja i ugovorene znake za spuštanje na naše aerodrome. Među njima postoji organizacija koja još nije dobro učvršćena i proširena na sve, već su organizirani po grupicama 3—4. U Zagrebu

¹ Original (pisan na mlinski, latinicom) u Arhivu VII, reg. br. 3/14, k. 115 A.

² Prva skupina zrakoplovstva NDH nalazila se na aerodromu Borongaj, kod Zagreba.

na aerodromu za sada imade 4 školska aparata tipa »Biker« i jedan »Saiman«, 7 »FL-3 Avia«, koji služe za izvidanje i prenos materijala, a uz to još i za bacanje letaka, 6 komada bombardera tipa »Dornier 217 ili 17«, također imaju jednu veliku i 3 male »Avie Foker«. Jedan tip mašine PVT koji služi za bombardiranje u obrušavanju sa nosivosti bombe jedne od 100 kilograma. Dalje imaju dvije mašine tipa »Potez« 25 (koji služi za bombardiranje, nosivosti malih bombi od 12 kilograma, zatim za prevoz materijala i bacanje letaka), zatim 6 lovačkih aparata tipa »Fiat«, koji ujedno služe kao zračna odbrana Zagreba. Napred navedene [mašine] pripadaju N.D.H. Osim toga što je navedeno a što se nalazi na Zagrebačkom aerodromu, imade još u Borovu: oko 25 školskih mašina, u Rajlovcu oko 20 svakovrskih aparata.³ Na dan 9.X. na Zagrebačkom aerodromu nalazilo se je od njemačkih⁴ oko 12 štuka aparata njemačkih, zatim 6 mašina tipa »Henšl 126«, a »Henšl 46« oko 16 aparata, 1 lovac »Meseršmit Emil«, 3 komada »Dorniera 17«, 3 komada »Ju 52«, 1 »Meseršmit 110« i 1 »Heinkl 111«, 3 komada »Roda« (Storch).

Avion koji se spustio kod nas između Petrovine i Svete Jane u ispravnom je stanju, i naš načelnik Štaba drug Miljenko⁵ preletio je sa njime sa toga položaja u Sloveniju između Metlike i Črnomelja, gdje se avion i sada nalazi, sa osiguranjem koje smo postavili kod njega, te vas molimo da nam izdate potrebno naređenje za daljnji postupak.

Pilot koji je dovezao avion nalazi se kod nas i voljan je da ostane u našoj vojsci, s tim da ga se upotrebi u svrhu za koju je sposoban, tj. da uđe u formaciju našeg zrakoplovstva. On izjavljuje da će i ovaj poručnik Vujaklija isto doći sa avionom ili više aviona, samo još čeka znake raspoznavanja i ugovorene znake i kaže da Vujaklija ima vezu sa nekim od naših štabova sa šifrom X-33, BC-63.—

Ako bi ovaj avion, koji je kod nas, trebao letiti dalje, on imade još benzina u rezervoaru za 90 kilometara, te ako bi put bio duži trebalo bi još benzina, mi ga ovdje momentalno nemamo, već ako treba da se preleti molimo da nam u svakom slučaju pošaljete istog.—⁶

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Zamj. politkomesara:
Horvatić Mato

Komandant:
Milan Zeželj

³ Na aerodromu Borovo nalazila se pilotska škola, a u Rajlovcu 2. i 3. skupina zrakoplovstva NDH.

⁴ Reči »od njemačkih« dopisane su u originalu zelenim mastilom.

⁵ Lipovščak

⁶ Kraj rečenice, počev s rečima: »već ako...«, dopisan je zelenim mastilom.

OZN-a U BORBI PROTIV DIVERZANTSKE ORGANIZACIJE NJEMAČKOG OKUPATORA

NIKOLA BREZOVIĆ-PREBEG

Dvadeset sedmog srpnja 1944. godine u ratnom dnevniku Grupe armija F zapisano je: Postoji izvještaj da su Englezi naredili Titu da popravi put Rijeka-Karlovac. To ukazuje na mogućnost prodora Saveznika iz gornje Italije u pravcu Zagreba, što bi moglo jednom postati i stvarnost ...¹

Nešto kasnije, u kolovozu 1944. godine, u Kraljevu je iz jedinice koja se tamo nalazila pod nazivom Wehrwirtschaftsstab 85, skraćeno WS 85 tj. Vojnoprivredni štab 85, poznate kao jedinica Benesch,² izdvojeno 15 njezinih pripadnika. Uz specijaliste diverzante u ovoj grupi bila su i 4 radiotelegrafista. Nakon formiranja grupa je iz Kraljeva, preko Beograda, gdje se zadržala 8 do 10 dana i bila opremljena radiostanicama i diverzantskim materijalom, stigla u Zagreb. Iz Zagreba je, kad je dopunila svoju opremu, upućena u Opatiju. Nakon nekoliko dana smjestila se u jednoj vili između Opatije i Rijeke. Opskrbljivala se iz tamošnjega vojnog magazina. Ova grupa postala je Lovačka komanda tj. Jagdkommando. Djelovala je u sastavu Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku. Na ovom terenu se organizirala priprema za slučaj iskrcavanja anglo-američkih snaga i zastupanje u akciju u njihovoj pozadini. Kad Nijemci na ovom terenu više nisu očekivali iskrcavanje, ta komanda je potkraj studenog ili u početku prosinca 1944. godine, prešla u Karlovac. Poznato je da su Nijemci svaki tzv. Jagdkommando nazivali po prezimenu njegova rukovodioca, pa se tako i ova komanda u nekim dokumentima spominje kao Jagdkommando Mandl. Mi smo je nazvali Jagdkommando Karlovac i pod tim nazivom je poznato. Samo u početku, dok je boravila na teritoriju Rijeke, u nekim se dokumentima spominje i kao Jagdkommando Rijeka.

U Karlovcu se taj Jagdkommando smjestio nedaleko od glavnog trga u blizini crkve u jednoj dvokatnici, uz njemačku vojnu ambulantu na prvom katu, a na drugom katu stanovali su neki civili. Jagdkommando se opskrbljivao kod Jaegerregimente 20.

Jagdkommando Karlovac je pripremao diverzantsku djelatnost na Žumberku i Pokuplju nakon povlačenja Nijemaca i ustaša. U jednom rekonstruiranom dokumentu navodi se da je djelokrug akcije tog zapovjedništva trebao obuhvatiti Kordun, Gorski kotar, Pokuplje prema Zagrebu, Žumberak i jugozapadni dio Slovenije. Tu je vjerojatno zabunom stavljeno jugozapadni umjesto jugoistočni dio Slovenije. Strateška skloništa Jagdkommanda bila su predviđena na Kapeli ili Plešivici, a u slučaju potrebe bilo je predviđeno povlačenje s najnužnijom opremom u Sloveniju, gdje bi Jagdkommando nastavio borbu. To potvrđuje i geografska karta u Mandlovu uredu na kojoj je crvenom olovkom omeđeno područje unutar linije Ljubljana-Zidani Most-Zagreb-Karlovac i linije Karlovac-Senj-Ljubljana.

Uz ostale zadatke bilo je predviđeno i da Jagdkommando Karlovac posluži kao zapovjedao jezgro za novo takvo komandu koja se tek trebala formirati od ustaša iz ustaških jedinica koje su na ovom terenu vodile borbu protiv NOV-a.

Nikola Brezović-Prebeg

Bivši ustaški oficir za vezu između ustaške obrane pod zapovjedništvom ustaškog pukovnika Maksa Luburića, i Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku Ljubo Miloš izjavio je na saslušanju u OZN-i za Hrvatsku da je i na području gdje je djelovao Treći stajaći ustaški zdug, koji je imao sjedište u Karlovcu, bilo predviđeno osnivanje jedne „pozadinske S grupe ustaške obrane“. Ta grupa je potkraj 1944. godine i osnovana. Sastavljena je od 20 ustaša dodijeljenih iz bojni Trećega stajaćeg ustaškog zdruge. Jedinicom je zapovijedao ustaški zastavnik Ivan Čok. U njezinu sastavu bile su 4 grupe petorke. Teritorij na kojem je predviđeno njezino djelovanje podijeljen je na sektore:

sektor: Pokuplje s lijeve i desne strane rijeke Kupe i to na pravcu Kupinec-Pokupsko (s lijeve strane Kupe) i na pravcu Bović-Desni Štefanki (s desne strane Kupe);

sektor: Pokuplje od Lasinje do Karlovca (s desne i lijeve strane Kupe);

sektor: od Slunja do Karlovca i Žumberka;

sektor: Vivodina-Sveta Jana-Rakov Potok-Glagovo-Samobor. Za svaki sektor određena je jedna grupa petorka.

U vrijeme osnivanja Jagdkomanda Karlovac i Karlovačke pozadinske S-grupe ustaške obrane već je u Zagrebu djelovala Lovačka komanda za Srbiju i Hrvatsku, a osnivane su Jagd ili lovačke komande na teritoriju NDH; osnovana je Ustaška obrana NDH, a osnivane su i pozadinske S-grupe ustaške obrane na teritoriju NDH. Na užem terenu o kojem govorimo postojao je Abwehrov FAT-216 u Sisku koji je sa svojim uporištem u Karlovcu već počeo organizirati diverzantske i druge djelatnosti protiv jedinica NOV i ubacivati diverzante na naš oslobođeni teritorij s obavještajno-diverzantskim zadacima. Održavali su diverzantske tečajeve za ustaše koji su odmah nakon završetka išli u akcije na teren, a FAT-216 je na obukama školovao i neke pripadnike pozadinskih S-grupa ustaške obrane.

Prvog travnja 1944. godine Abwehr je uklopljen u Glavnu upravu za sigurnost Reicha. Tada je Abwehrov sektor II (koji je na neprijateljskom teritoriju izvodio obavještajno-diverzantske, sabotažne i gerilske akcije) spojen s Odjeljenjem VI/S Uprave VI. Glavne uprave za sigurnost Reicha. Spajanjem diverzantskog aparata Wehrmachta s aparatom Glavne uprave za sigurnost Reicha u okviru Odjeljenja VI/S Uprave VI RSHA, SS pukovnik Oto Skorzeny osnovao je centar za dirigiranje diverzantskim radom. Želio je organizirati diverzantsku djelatnost širokih razmjera. Centar je smješten u Fredenhalu kraj Oranienburga nedaleko od Berlina.

Pod komandom tog centra osnovan je Jagdverband Suedost, tj. Jagdverband za jugoistok, za teritorij jugoistočne Europe. Smješten je u Kremsu u daljoj okolici Beča. U Jaidhofu se nalazio njegov centar za organizaciju. Na čelu tog Jagdverbanda nalazio se major Benesch, bivši Abwehrov ekspert za diverzije u Jugoslaviji i bivši rukovodilac jedinice sastavljene od pripadnika divizije Brandenburg koja je sudjelovala u obavještajnoj pripremi napada i dijelom u napadu na Vrhovni štab u Drvaru 25. svibnja 1944. godine. I SS kapetan Rupert Mandl, pripadnik Odjeljenja VI/S Uprave VI RSHA, koji je iz Zagreba s posebnom grupom pronalazio agente i upućivao ih na naš oslobođeni teritorij sa zadatkom da prodru do Vrhovnog štaba, vraćen je u Beč. U Beču je kao oficir za vezu između grupe VI/S i grupe VI/E Uprave VI RSHA sudjelovao u plasiranju

Nikola Brezović-Prebeg

diverzantata na teritoriju jugoistočne Europe. Stab der Jagdverbaende fuer den Raum Serbien Kroatien tj. Jagdverband za Srbiju i Hrvatsku, odnosno Lovačka komanda za Srbiju i Hrvatsku, osnovao je negdje u listopadu 1944. godine. Formirano je od onog dijela jedinice Benesch koji je iz Banjaluke došao u Zagreb, dijela iste jedinice koji je iz Banjaluke bio prešao u Kraljevo i na putu za Austriju određen da ostane u Zagrebu, i od dijela bivše grupe SS kapetana Ruperta Mandla. Do polovice travnja 1945. godine komandant Jagdverbanda bio je poručnik Bauman kao predstavnik majora Benescha, a od tada do povlačenja Jagdverbanda kapetan Libtenberger. Mandlov aparat u sastavu Jagdverbanda vodio je SS potporučnik Stuewe.

S obzirom na situaciju u Srbiji, Jagdverband je djelovao uglavnom na teritoriju tzv. NDH, pod nazivom Wehrwirtschaftsstab 85, skraćeno WWS-85 - (Vojnoprivredni štab 85), a pod komandom Jagdverbanda za jugoistok. Taktički je bio povezan s Vojnom grupom F, a kasnije s Vojnom grupom E, kad je ona preuzela frontu u tzv. NDH. Ic-sluzba Vojne grupe podnosila je Štabu Jagdverbanda svakodnevne izvještaje. Vojna grupa opskrbljivala ga je tekućim potrebama. Štab Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku vrbuje novo ljudstvo za tzv. lovačka zapovjedništva i održava tečajeve. Već u listopadu 1944. godine upućuje neke grupe diverzantata na teren.

Pod nazivom Ustaška obrana ustaše osnivaju organizaciju sličnu Skorzenyjevoj. Bilo je to i u skladu s jednom naredbom RSHA iz kasnog ljeta 1944. godine, prema kojoj su njemačke sigurnosne ustanove prilikom povlačenja trebale za sobom ostaviti domorodačke grupe otpora koje bi stupile u akciju kada Nijemci počnu novu ofenzivu protiv oslobođenog Jugoistoka. Te jedinice, do jačine bojni, sastavljene od ustaša, trebale su imati njemačke organe za vezu i obuku. Neke su lovačke komande bile sastavljene od mješovitog ljudstva.

Između Lovačke komande za Srbiju i Hrvatsku pod komandom SS-poručnika Baumana i Ustaške obrane kojom je zapovijedao ustaški pukovnik Maks Luburić, postojala je tijesna veza. Nijemci su pomagali ustašama u organizaciji i školovanju pozadinskih grupa. Opskrbljivali su ih oružjem, diverzantskim i drugim materijalom.

Radi sprovođenja diverzantskih zadataka Ustaška obrana je podijelila teritorij tzv. NDH na devet područja nazvanih S-sektorima. Na svakom je S-sektoru, kako je izjavio Ljubo Miloš na saslušanju u OZN-i, bilo predviđeno formiranje jedne pozadinske grupe ustaške obrane. Centar svih pozadinskih grupa bio bi u brdima kod Kotor-Varoša kod Banjaluke odakle bi se organizirale pozadinske grupe, a u slučaju potrebe za zapovjednika pozadinske borbe bio je određen Maks Luburić. On bi se sa stožerom nalazio kod Kotor-Varoša u centru. Za svaku pozadinsku grupu predviđena je radiostanica za vezu sa centrom u zemlji. Jedan centar formirao bi se u Njemačkoj kao glavni naredbodavac za rad i djelatnost centar u zemlji. Centrom u Njemačkoj rukovodio bi SS-poručnik Bauman. On bi bio u vezi sa svakom pozadinskom grupom i centrom u zemlji. Iako bi bio u vezi sa svim pozadinskim grupama, njemački centar ne bi s njima mogao samostalno raspolagati, već jedino preko ustaškog centra u zemlji. Ustaški stožer za vezu u Njemačkoj imao bi posebnu radiostanicu preko koje bi bio u vezi s centrom u zemlji. Njemački centar imao bi na raspolaganju skladišta oružje i spremne i eskadrilu aviona, opskrbljivao bi ustaški centar u zemlji i u dogovoru s njim

Nikola Brezović-Prebeg

pozadinske grupe. Luburić bi bio u direktnoj vezi s ustaškim stožerom u njemačkom centru, a preko njega i s ostalim vodstvom u Njemačkoj.

U sastavu Lovačkog komande Karlovac promjene su bile česte. Još dok je ta komanda bilo na teritoriju Rijeke, dotadašnji rukovodilac poručnik Werg premješten je u Jagdverband za Srbiju i Hrvatsku. Zamijenio ga je Jozef Mandi. Još su neki pripadnici te lovačke komande već tada bili premješteni, a premještaji ljudstva nastavljeni su i za vrijeme boravka Komande na teritoriju Karlovca. Slali su ih većinom u Lovačku komandu za Srbiju i Hrvatsku ili u Jagdkommando Sarajevo. Jedan je bio premješten u Jagdkommando Lepoglava-Varaždin. I ako su u Jagdkommando Karlovac došli neki novi, školovani diverzanti, broj komandosa u drugoj polovici ožujka 1945. godine spao je na osam. Nakon toga, potkraj ožujka, jedan stručnjak za eksplozive i diverzije premješten je u Jagdverband u Zagreb. Jedan pripadnik karlovačke Lovačke komande je 1. travnja 1945. pobjegao u partizane, a jedan je premješten u Jagdkommando Sarajevo. Iz kratkih biografija pripadnika Jagdkommando Karlovac vidi se da ih je dvadeset bilo premješteno u Jagdverband i druge komande. Nakon petog travnja 1945. godine Jagdkommando Karlovac je' imao pet komandosa. Kasnije su došla tri nova, tako da je kraj rata dočekao s osam komandosa.

Kakvi su bili i odakle su sakupljeni tih pet komandosa koji su u karlovačkoj Lovačkoj komandi ostali petog travnja 1945. godine? (Za trojicu koji su došli nakon toga u dokumentima nisu pročitana rukom pisana imena i prezimena, a širih podataka nema.)

- Jozef Mandi, poručnik, vođa Jagdkommando Karlovac, Kommandoführer, folksdojčer iz Maribora, gdje je živio sa ženom i majkom, između 20 i 25 godina. Govorio je njemački, slovenski i hrvatsko-srpski jezik. Prije napada Nijemaca na Jugoslaviju pobjegao je u Njemačku i javio se u njemačku vojsku, navodno 1940. godine. Bio je zagriženi nacist. Sa Slovincima uopće nije htio razgovarati slovenskim jezikom. Borio se na istočnoj fronti. Potkraj 1943. godine premješten je u diviziju Brandenburg i s njenim dijelom, nazvanim po tadašnjem zapovjedniku jedinicom Kirchner, bio u Banjaluci. Napredovao je od vojnika do oficira. U Jagdkommando Karlovac stigao je polovicom studenog 1944. godine i u njemu ostao do povlačenja.

- Josef Romm, podoficir, oko 30 godina, mesar, oženjen, rodom iz Brežica (u jednom drugom dokumentu piše da je od Kočevja), folksdojčer. Govorio je njemački i slovenski jezik. Sudjelovao je u borbama na Krimu i nosio značku borca s Krima. Kasnije je bio u diviziji Brandenburg. U Jagdkommando Karlovac bio je specijalist za eksplozive i diverzije, a prema postojećim dokumentima u njemu je ostao do povlačenja.

-Jozef Chrismann, podoficir, oko 27 do 30 godina, zemljoradnik iz Banata, folksdojčer. Pričao je da je sudjelovao u borbama protiv Sovjetske armije na Krimu i nosio je značku borca s Krima. U jesen 1943. godine bio je s dijelom divizije Brandenburg u Banjaluci, zatim u Kraljevu kao pripadnik WWS-85. U Jagdkommando Karlovac je bio od početka do kraja.

- Werner Wendt, podoficir, rođen 4. 10. 1922. godine u Berlinu, Nijemac, završio 6 razreda gimnazije, poštanski službenik, govorio je samo njemački jezik. U njemačkoj vojsci je bio od listopada 1941. godine. U travnju 1942. godine

Nikola Brezović-Prebeg

premješten je u jedinicu N. A. Lehr. Rgt, divizije Brandenburg i u lipnju s njom otišao na istočnu frontu. U početku 1943. godine vratio se, a od lipnja 1943. do travnja 1944. opet je, u sastavu jednog odjeljenja radiotelegrafista, na istočnoj fronti. Tada se vratio u Berlin i u lipnju 1944. godine, s nekoliko radiotelegrafskih odreda premješten je u WWS-85 u Kraljevo. Tamo je ušao u grupu koja je upućena u Opatiju i Rijeku gdje je poznata kao Jagdkommando. U Jagdkommando Karlovac bio je radiotelegrafist. Ostao je na tom mjestu do povlačenja.

- Hans Kräfft, podoficir, rođen 1925. godine u Hanoveru, neoženjen, činovnik nekoga osiguravajućeg društva, govorio je samo njemački jezik. Poznato je da je bio u jednoj jedinici divizije Brandenburg, zatim u WWS-85 u Kraljevu. U Jagdkommando Karlovac je od početka do povlačenja. Bio je radiotelegrafist, pomoćnik Wendta Wenera.

Iako su trojica od navedene petorice znali jezik kojim se govori na teritoriju gdje su trebali ostati i voditi borbu i mogli su se snalaziti i u Hrvatskoj i u Sloveniji, ipak je za njih glavni oslonac bila karlovačka pozadinska S-grupa ustaške obrane. Pripadnici petorki u toj jedinici, predvođeni svojim vođama, poznavali su teren na kojem su trebali nastaviti borbu poslije oslobođenja ovih krajeva. Svaka petorka bila je sastavljena od ustaša s terena na kojem je predviđeno njeno djelovanje. Sedam pripadnika jedinice bilo je s teritorija kotara Slunj. S teritorija Vivodine bila su trojica i devetorica iz Pokuplja, od toga s desne obale Kupe petorica, a s lijeve četvorica. Osim toga u jednom drugom popisu diverzanata pozadinske S-grupe nalazi se i jedan koji je boravio u Dugoj Resi i jedan iz okolice Ogulina. (Međutim za njega se u glavnom popisu diverzanata ove grupe navodi da je iz okolice Slunja.) Nekoliko godina nakon rata otkriven je još jedan ustaša, Srbin, iz okolice Slunja, koji je bio u pozadinskoj S-grupi.

Iz svega toga proizlazi da su ustaše odabrale pripadnike pozadinske S-grupe ustaške obrane ne samo po sudjelovanju u borbi protiv NOV-a, već i po terenu odakle su potjecali. Oni su poznavali teren Slunj-Ogulin-Žumberak i Pokuplje sve do Siska i Zagreba, a znali su i jezik i trebali su biti i skupljači informacija i vodiči po terenu.

Pripadnici grupe Jagdkommando Karlovac nosili su uniforme regularne njemačke vojske i tako se uklapali među ostale njemačke jedinice u Karlovcu i okolici. Za svakog od njih Mandl je imao pripremljenu englesku uniformu potrebnu za izvršavanje zadataka nakon povlačenja njemačkih i ustaških jedinica. Prema nekim podacima, svaki član Lovačke komande je prije polaska iz Karlovca u Samobor dobio i civilno odijelo. Pored običnih isprava ("Soldbucha") oni su imali svilene osobne iskaznice ("Ausweises"). Tekst na njima pisan je njemačkim jezikom na komadiću svilenog platna. Na iskaznici je bio otisnut pečat vojne pošte "Lovačke komande za Srbiju i Hrvatsku" i otisak dva prsta njezina vlasnika. Pisalo je da se imalac isprave ima odmah privesti najbližemu divizijskom obavještajnom (Ic) oficiru; da se od njega ne smiju tražiti podaci o njegovim zadacima i njegovoj ličnosti. Iskaznice je trebalo dobro čuvati. Obično su bile ušivene u odijelo, a mogle su se upotrijebiti samo pred njemačkim vojnim vlastima. Služile su pripadnicima Lovačke komande za uspostavljanje veze s njemačkim jedinicama u slučaju prijelaza linije fronte nakon izvršenog zadatka protiv NOV-a ili u slučaju da se Jagdkommando ne može održati na dodijeljenom

Nikola Brezović-Prebeg

mu teritoriju i mora se probiti preko linije fronte do njemačkih jedinica. Svaki rukovodilac Lovačke komande na terenu imao je i posebnu iskaznicu vojne grupe, tiskanu na papiru, kojom je ovlašten da za izvršenje zadatka vodi neograničen broj osoba; da sa svojim ljudstvom može nositi sve vrste oružja i uniformi, kao i civilnu odjeću; da ima pravo voziti sve vrste motornih vozila koja mu se na zahtjev imaju i ustupiti; da o svojim zadacima nije dužan nikome davati obavijesti. Jedinice ili ustanove koje po tome ne bi postupile, bile bi pozvane na odgovornost.

Nakon dolaska u Karlovac Jagdkomando se pripremao za buduće zadatke. Bio je povezan s Abwehrovim FAT-om 126 West i s Uporištem FAT-a 216. Pripadnici Lovačke komande Karlovac vježbali su kako se na terenu orijentirati pomoću sekcija, učili su o rukovanju minama i raznovrsnim diverzantskim materijalom. Predavač je bio Mandl ili jedan od podoficira. Pripremali su oružje, eksploziv i drugu opremu i hranu. Obilazili su teren i tražili pogodna mjesta za podzemna spremišta. Kad je u Karlovcu organizirana karlovačka pozadinska S-grupa ustaške obrane, Mandl je s njom stalno surađivao, a posebno s njezinim zapovjednikom, ustaškim zastavnikom Čok Ivanom-Dokom. Dogovarali su se o pripremanju pozadinske S-grupe. Grupa je osnovana nakon dolaska Lovačke komande u Karlovac. Iz postojećih dokumenata vidi se da je 20 njezinih pripadnika potkraj 1944. godine upućeno, u dvije odvojene grupe, na diverzantski tečaj u Sisak, koji je održavan pri Abwehrovu FAT-u 216 (Frontaufklaerus trup 216 - Trup za izviđanje fronte 216). Među ostalim na tom su tečaju polaznici učili: rukovanje eksplozivima, magnetskim minama, vremenskim upaljačima, protutenkovskim oružjem i oružjem s prigušivačima. Učili su kako djelovati na terenu. Jedan bolničar predavao je o sanitetu. Praktične vježbe izvođene su po danu, tajno, u šumi. Na tim vježbama isprobavano je djelovanje eksploziva, mina i ručnih bombi. Gađalo se iz lakog oružja na bliskom odstojanju. Nakon završene poduke polaznici su podvrgnuti praktičnim vježbama; priključivani su diverzantima koji su izvodili manje akcije na terenu. Iz nekih drugih dokumenata vidi se da je u drugoj polovici veljače 1945. godine pozadinska S-grupa popunjena i da je u ožujku 1945. u Karlovcu obučavano 15 do 20 ustaša za pozadinsku S-grupu s ustaškim oficijem Dokom na čelu. Vjerojatno se to odnosi na pripadnike pozadinske S-grupe koji su se vratili s tečaja u Sisku i nastavili obuku.⁴

Mada u ovom radu nema mogućnosti prikazivanja drugih važnih zbivanja, ipak napominjemo da je OZN-a za Hrvatsku obavještavala organe OZN-e na teritoriju Hrvatske o svemu što bi iz pojedinih krajeva Hrvatske i Jugoslavije saznala o otkrivenim pripremanjima (osim na ostavljanju pritajenih agenata na oslobođenom teritoriju Jugoslavije za kasnije djelovanje, pripremanja agenata i radiotelegrafista s radiostanicama da ostanu u Jugoslaviji i obavještavaju Nijemce o događajima nakon njihova povlačenja) diverzantskih grupa sastavljenih od Nijemaca i ustaša koje se namjeravaju ostaviti na terenu oslobođenja Jugoslavije. I na ovom terenu organi OZN-e tragali su za takvim pripremanjima. OZN-a Žumberak-Pokuplje poslala je 11. listopada 1944. godine OZN-i Hrvatske informaciju primljenu iz Zagreba: „... Njemačke jedinice na našem području dobile su upute o stvaranju gerilskih odreda ...“. Šestoga studenog 1944. OZN-a Žumberak-Pokuplje obavijestila je povjereništvo OZN-e na svom terenu o petorici ustaških oficira upućenih iz Zagreba na ovaj teren da ispituju prilike za smještaj oružja i opreme u

Nikola Brezović-Prebeg

zemunice, koje oružje bi se kasnije koristilo za potrebe takozvane udarne divizije. Drugog siječnja 1945. godine OZN-a Žumberak-Pokuplje primila je iz Zagreba informaciju s upozorenjem: da će poslije preokreta Nijemci i ustaše pokušati, kao i u drugim zemljama, i ovdje upotrebljavati agente za podzemnu propagandu i eventualne atentate na poznate ličnosti; da se mora računati na nepravilike koje će stvarati mafija, kakve već čini na Zapadu, gdje ubija mnogobrojne Nijemce koji su radili u interesu naroda (Pošiljalac te informacije bio je Nijemac.)

Iz dokumenata rekonstrukcije Lovačke komande Karlovac i Karlovačke pozadinske S-grupe ustaške obrane ne vidi se kada je OZN-a dobila prve obavijesti o njima i njihovu radu, jer se u rekonstrukciji to i ne obrađuje. Međutim, sačuvana je izjava pripadnika spomenute komande koji je 1. travnja 1945. godine došao u Pisarovinu, u partizane. On je u OZN-i Žumberak-Pokuplje dao opširnu izjavu i u detalje prikazao dotadašnje pripreme Lovačke komande i pozadinske S-grupe da ostanu na ovom terenu i nastave borbu nakon oslobođenja. Iz njegove izjave i iz rekonstrukcije događaja vidi se njihov rad.⁵

Tako je OZN-a u početku travnja 1945. godine i od sudionika u radovima doznala da se poručnik Mandi već tri mjeseca, u najvećoj tajnosti, punom parom sa svojom grupom priprema za gerilski rat na ovom terenu. Grupa je bila organizirana i naoružana tako da je jedan oficir (Mandi) bio opremljen malom radiostanicom i naoružan najnovijim njemačkim puškomitraljezom, pištoljem i bombama. Jedan vodnik i ostali pripadnici grupe bili su naoružani šmajserima i bombama. Jedan od njih morao je biti specijalist za miniranje. Osim toga, što se vidi i iz rekonstrukcije, Jagdkommando je bio naoružan jednom strojnicom izrađenom u Njemačkoj 1942. godine, s pojasnim šaržerom u koji ide 50 metaka; jednom puškom za daljinsko gađanje; jednim mitraljezom šarcem i s dvije brzometne puške šturmgewere. Imao je i dva prigušivača, jedan za šmajser, jedan za pušku. Imao je, zapravo, više oružja nego što mu je bilo potrebno.

Jagdkommando se pripremao da rukovodi II. grupom sastavljenom od 20 ustaša koja se, pod komandom ustaškog oficira Čok Ivana-Đoke, pripremala u Karlovcu za iste zadatke kao i Jagdkommando. Objedinjena grupa, njih 28, trebali bi se na terenu osloniti na ustaške obitelji, Nijemce koji se nalaze na ovom okrugu i druge koji bi bili neprijateljski raspoloženi prema NOP-u. Akcije bi izvodili po noći a po danu bi se krili u šumama. Trošili bi rezerve hrane iz zemunice, a kasnije bi, putem zamjene za sol i šećer, dobivali namirnice. Osim toga Jagdkommando je bio opskrbljen raznim valutama. Pored veće količine kuna imao je i dolara, engleskih funti u zlatu i papiru, červonaca i - čini se - i nekih drugih valuta. Količina novca koji je Jagdkommando imao nije utvrđena. Pred polazak iz Karlovca Mandl je određenu količinu novca podijelio komandosima. Tada je radiotelegrafist Wendt dobio 100 dolara, 4 zlatne funte i 3 papirnate, 90.000 kuna i svežanj rubalja. Ako bi grupa naišla na slab odaziv kod stanovništva, predstavljali bi se kao partizani. Zadaci grupe bili su miniranje pruga i cesta, rušenje mostova, napadanje kolona iz zasjede, transportnih vlakova, miniranje tvornica, ubijanje stražara na važnim stražarskim mjestima, ubijanje važnih rukovodećih osoba, novim protutenkovskim oružjem uništavanje tenkova i pancera na prugama i cestama. U tu svrhu prije dva mjeseca ili nešto manje iskopali su tri zemunice u koje su spremili potreban materijal. Dvije zemunice su iskopane u šumi

Nikola Brezović-Prebeg

iznad Gornje Kupčine, a jedna dva kilometra od Draganića, prema Krašiću. Zemunice su kopali svi pripadnici grupe. Dok su ih kopali, vojska je držala osiguranje i nikog nije puštala u dio šume gdje su oni radili. Nitko od vojske nije znao zbog čega drže položaj.

Zapremina svake zemunice iznosila je oko 4 m³, ograđene su i pokrivena daskama, dobro zatrpane zemljom i bile su u gustom šumi. Svaka zemunica je s dviju strana minirana i ako bi ih netko tko nije s tim upoznat otvarao, odletjele bi u zrak. Zemunice su kopali po danu. Materijal koji su u njih spremili vozili su po danu iz Karlovca do Draganića kamionom, a od tamo konjima po noći. U te zemunice spremljeno je između dvije i tri tone materijala. To su raznovrsne mine i municija, oko 200 kilograma plastita (ekrazita), pancerafausti - novo njemačko oružje protiv tenkova i pancera, ručne bombe, konzerve, šećer, sol, dvopek, duhan i cigarete. Napominjemo da je Jagdkomando to radio u travnju 1945. godine. Još su kopali zemunice i opremali ih kao tri koje smo naveli. Sve zemunice bile su u blizini glavnih prometnica Zagreb–Ljubljana, Zagreb–Rijeka i Zagreb–Split, te Karlovac–Ljubljana. Takva mjesta birana su i radi lakšeg dovoza materijala i kopanja i opremanja zemunica, jer su u blizini bile naše jedinice i oslobođeni teritorij, i drugo radi lakšeg donošenja materijala na mjesta budućih akcija. Budući da je (sada novi partizan) sudjelovao u kopanju prve tri zemunice, spremanju materijala u njih i u svim drugim poslovima u vezi s tim, znao je i kako se s njih mogu, bez opasnosti, otkloniti mine i kako se zemunice otvaraju bez opasnosti po onog tko ih otvara. Izjavio je da je voljan sudjelovati u otkrivanju i otvaranju zemunica. U uredu je vidio Mandla kako na karti pravi bilješke gdje će još praviti zemunice, ako bude vremena. Mislio je da bi se po karti mogle pronaći. Osim toga, on je obavijestio OZN-u da je saznao da se iste jedinice kao i Jagdkommando, s istim zadacima i istim naoružanjem, organiziraju na području Gospića, Sarajeva, Vinkovaca, Varaždina i Koprivnice. Da se njihov štab za tzv. NDH nalazi u Zagrebu. Saznao je i gdje je viši štab i da se isto takve jedinice organiziraju u Francuskoj i Njemačkoj.

Potkraj travnja 1945. godine Jagdkommando Karlovac premješten je u Samobor. Kamion kojim se ranije služio i kojim se dovezao do Samobora vratio je Jagdverbandu. Nakon nekoliko dana u Samobor je stigla i karlovačka pozadinska S-grupa ustaške obrane i pridružila se Lovačkoj komandi.

Kao i svi pripadnici lovačkih komandi, i pripadnici karlovačke Lovačke komande potpisali su obvezu o čuvanju tajni. Ta obveza je pronađena i sačuvana. Na jednom listu papira napisana je sitnim slovima na pisaćem stroju. U tekstu obveze navodi se da je njezin potpisnik poučen o konspirativnosti i da je upozoren na posljedice koje će ga zadesiti ako trećim osobama bilo što priopći o materijalu koji mu je službeno dostupan ili uopće u radu Verbanda. Od obveze ih ne oslobađa ni istupanje iz službe Wehrmachta i oružanog SS-a. Ispod teksta su potpisi Jozefa Mandla, Jozefa Chrismanna, Kräfte Hans Georga, Wendta i drugih pripadnika grupe. Ono što u zaglavlju ovog dokumenta upada u oči, to je datum njegova nastajanja. U zaglavlju je napisan datum: „... 2. 5/1945 ...“. Da, nije zabuna, napisan je drugog svibnja 1945. godine.

Iako je Jagdkommando Karlovac djelovao u sastavu Lovačke komande za Srbiju i Hrvatsku, koja mu je bila nadređena, od nje je dobivao samo opće direktive za rad. Nije bio ograničen konkretnim uputama. Trebao se samostalno snalaziti po

Nikola Brezović-Prebeg

vlastitu znanju i prilikama na dodijeljenom mu teritoriju. Kurirska i radioveza između Jagdverbanda i pojedinog lokalne lovačke komande bila je redovita. Radioveza je održavana u 9, 12 i 15 sati svakog dana. Jagdkommando je oba-vještavao Jagdverband o tijeku obuke svojih članova i o pripremama za predstojeće zadatke. Od Jagdverbanda je dobivao obavijesti o partizanima i direktive za rad. Ta je veza održavana sve dok se Jagdverband, uoči kapitulacije Njemačke, nije povukao u Krems u Austriji. Tada je već Jagdkommando Karlovac bio u Samoboru.

Nakon višemjesečnih priprema, kad je Jagdkommando Karlovac s obzirom na sveopći njemački slom trebao stupiti u akciju, dobio je naređenje da se povuče. Povlačio se prema Sloveniji zajedno s drugim njemačkim jedinicama. Između Brežica i Celja zatekla ga je kapitulacija Njemačke. Tada je Mandi predložio probijanje prema Austriji. Radiotelegrafisti Wendt i Kraft odvojili su se od ostalih i predali jedinicama JA. Odvojio se i Romm. Priključio se nekim rođacima i prijateljima i s njima se povlačio prema Austriji. Karlovačka pozadinska S-grupa samostalno se povlačila prema Sloveniji. U jednom dokumentu iz rekonstrukcije karlovačke pozadinske S-grupe ustaške obrane upisano je 12 njezinih pripadnika. Četvorica od njih – koji su se nakon oslobođenja krili – uhvaćeni su i za zločine učinjene u tijeku rata protiv naroda osuđeni na smrt; jedan, koji se također poslije oslobođenja krio, osuđen je na 18 godina zatvora. Nakon izdržane polovice kazne pušten je; trojica od njih, od kojih se jedan krio, saslušani su i pušteni. Zapovjednik te pozadinske S-grupe i jedan pripadnik povlačili su se prema Sloveniji. Za dvojicu od njih 12 nije bilo poznato gdje se nalaze. Osim tih 12 nakon oslobođenja uhvaćen je kod Jastrebarskog jedan ustaša, Srbin, iz kotara Slunj koji se (kako u svom neobjavljenom rukopisu o ovom događaju piše Petar Zinaić) tamo krio. Tada je kao ustaša za učinjena krivična djela osuđen na dvije godine zatvora. Nakon nekoliko godina utvrđeno je da je pripadao karlovačkoj pozadinskoj S-grupi i bio raspoređen na teren oko Jastrebarskog i Samobora da djeluje kao terorist. Po oslobođenju oficiri OZN-e tragali su za skrivenim zemunicama. U tome im je pomagao i onaj raniji pripadnik Lovačke komande Karlovac, sada partizan, koji je znao kako se otklanjaju mine sa zemunica koje su bile postavljene da ubijaju svakog tko nije upućen kako se otvaraju. Koliko je Jagdkommando mogao iskopati i opremiti zemunica? Kako se za njima tragalo? Koliko ih je otkriveno? Prostor ne dozvoljava opisati sve to i zbog toga navodimo samo neke pojedinosti. Na prvom savjetovanju načelnika okružnih OZN-i s teritorija Hrvatske nakon oslobođenja 1945. godine, u izvještaju iz Karlovca samo se spominje osam bunkera. U jednom izvještaju navodi se da je do tada otkriveno pet zemunica i spominje se mjesto gdje se nalazi jedna neotkrivena. I u jednom drugom izvještaju piše gdje je otkriveno pet zemunica, ali se u nastavku istog izvještaja, gdje se iznose podaci koliko je u zemunicama otkriveno materijala kaže: „... U sedam pronađenih zemunica koje su otkrivene nakon oslobođenja bilo je smješteno ...“. U opširnoj analizi o djelovanju svih njemačkih obavještajnih službi i o vojnim jedinicama u Karlovcu piše i o radu Lovačke komande Karlovac. Govori se o spremanju materijala u bunkere koji su poslije oslobođenja otkriveni u Samoboru, Draganiću, kod Duge Rese i na nekim drugim mjestima. Iz dokumenata se vidi da su između Karlovca i Duge Rese, bliže Dugoj Resi, pronađene dvije zemunice, udaljene oko 20 metara jedna od druge; da je jedna zemunica

Nikola Brezović-Prebeg

otkrivena iznad Draganića, prema Krašiću, kod Šipka, kako kaže Ilija Bastašić; iz dokumenata se vidi, a toga se sjeća i Ilija Bastašić, da su iznad sela Gornja Kupčina pronađene dvije zemunice. Jedna zemunica otkrivena je, sjeća se također Ilija Bastašić, u „kanjonu Gabrovica u Samoborskom gorju, 5 do 6 kilometara od ceste Samobor-Ljubljana“. I u dokumentima se spominje kod Samobora otkrivena zemunica. Iz toga proizlazi da smo otkrili šest zemunica.

O ostalim otkrivenim, ili možda neotkrivenim, nema podataka u dokumentima.

O pronađenom naoružanju i opremi u otkrivenim zemunicama piše u tri dokumenta i u svakom je navedena ista količina. To je: 230 kilograma raznog eksploziva, 113 ručnih bombi - s drškom i bez drške, 50 tromblonskih bombi, 12 pancerafausta, 28 protutenkovskih mina, 4 magnetske mine, 23 njemačke R-mine, S-mine, granate za lake minobacače, razni eksplozivni materijal, 105 rudarskih kapsli, 80 komada raznih kapsli i određena količina namirnica.

Pronađeno je i pokupljeno skriveno oružje namijenjeno za rušenje oslobođene Jugoslavije. Neki od krivaca odgovarali su za učinjene zločine protiv naroda. Neki su uspjeli pobjeći. Ovdje je prekinut pokušaj da se nastavi teror i ubojstva. Ali novi pokušaji još traju s istim ciljem. Drugi su samo organizatori i izvršioци koji pokušavaju. Poznato je da uvijek završavaju kao i oni koji su prvo pokušali.⁶

Bilješke

¹ Vojnoistorijski institut, tom XII, knjiga 4, pirllog 1, strana 899.

² Ova jedinica pripadala je diviziji Brandenburg, specijaliziranoj za diverzije. Prije dolaska u Kraljevo bila je od listopada 1943. godine u Banjaluci gdje je djelovala pod nazivom svojih komandanta. Najprije kao jedinica Kirchner, zatim jedinica Boeckel i na kraju kao jedinica Benesch. U Banjaluci je surađivala u obavještajnoj pripremi napada i jednim dijelom u napadu na Vrhovni štab u Drvaru, izvršenom 25. svibnja 1944. godine.

Uz ovu jedinicu u Karlovcu su iz ustaških jedinica na diverzantskim tečajevima u Sisku i Karlovcu bili pripremani i drugi diverzanti.

Prema organizacijskom planu i podjeli NDH na 9 područja nazvanih S-sektorima bilo je predviđeno da se osnuje S-sektor za Kordun pod zapovjedništvom bojnika Hajdinovića i S-sektor za Gorski kotar i Hrvatsko primorje pod zapovjedništvom ustaškog pukovnika Brace Tomljenovića. Nije utvrđeno da je na terenu bilo pokušaja ostvarenja ovog plana.

³ U to vrijeme u Karlovcu su održavani diverzantski tečajevi pri Uporištu FAT-a 216 iz Siska za ustaše koji su nakon završene obuke odmah odlazili u akcije na teren. Postoji mogućnost da su neki od njih kasnije upućeni u pozadinsku S-grupu ili da su kasnije, nakon ovih 20 koji su završili tečaj u Sisku, na poduku u Sisak bili upućeni i drugi ustaše, koji su ušli u sastav pozadinske S-grupe. Dvojica takvih otkriveni su nakon završetka rata, a za jednog je to utvrđeno nakon nekoliko godina.

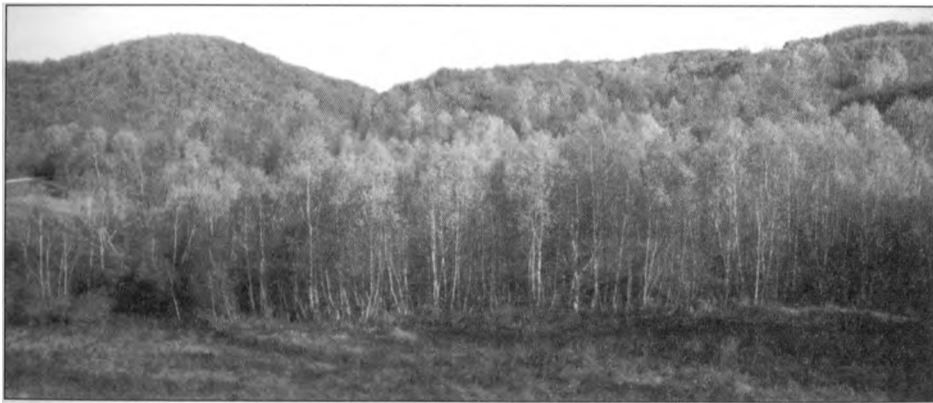
Bio je to Slovenac, rodom iz kotara Maribor. Izjavio je da su mu ... brata i jedan rođak u partizanima, došao je u partizane da se bori ... kao i drugi Slovenci; da je u Karlovcu bio posilni kod blagajnika Paulusa, tamo je upoznao poručnika Mandla koji ga je uzeo za tumača. Iz razgovora Mandla i Paulusa, zatim u radu s Mandlom, saznao je sve što Mandl radi i priprema. Saznao je i o radu Uporišta FAT-a 216 i FAT-a 126 West u Karlovcu. I sve je to rekao. Zatajio je tada samo jedno, što je kasnije utvrđeno, da je i on bio član grupe Jagdkommando Karlovac. Nije bio posilni kod Paulusa. Sve drugo što je izjavio bilo je točno i koristilo je organima OZN-e. Dao je za pomoć NOV 300 červonaca i 50.000 kuna što ih je, kako je izjavio, uzeo iz blagajne Lovачke komande.

Za ovaj rad korišteni su dokumenti arhiva Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, sjećanja nekih sudionika o događajima i sjećanja autora.

KOLABORACIJA - PETA KOLONA

Visoravan Velikog Lipovca

Krško "polje" kod sela Kordići

DELOVANJE BELOGARDISTOV IN DOMOBRANCEV MED NOV V KRAJH POD GORJANCI

EMA MUSER

Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda je zaradi sodelovanja domačih izdajalcev in oboroženih enot protirevolucionarnih in protinarodnih sili z okupatorjem zahteval mnogo več žrtev in prizadejal slovenskemu ljudstvu mnogo več trpljenja, kot bi ga sicer zahtevala okupacija.

Kot drugod po Sloveniji je tudi v nekdanjem novomeškem okrožju postajalo v zadnjih letih pred vojno delo KPS vse širše, bolje organizirano in bolj poglobljeno. To je vzpodbudilo njene nasprotnike, da so okrepili svojo dejavnost in preko svojih pristašev, Katoliška akcije in župnišč začeli plesti svojo obveščevalno in ovaduško mrežo. Takoj po ustanovitvi OF je začel novomeški okrožni komite KPS z ustanavljanjem odborov OF, ki so naglo nastajali po vsem okrožju. Že v poznem poletju 1941. je Janko Debelak, zastopnik Mihailovičevega komandanta za Slovenijo Karla Novaka, poskušal preko svojih poznanstev po sokolski liniji vnesti zmedo v OF. Obiskal je Leopolda Bučarja v Kostanjevici, Borisa Šinigoja v Podbočju in Jožeta Zamljena v Šentjemeju in jih povabil na sestanek v kavarno Smola na Glavnem trgu v Novem mestu. Sestanek so se udeležili Jože Kučič in Branko Urbančič iz Kostanjevice, Jože Zamljen, iz Ljubljane pa Črtomir Nagode, Janko Debelak in še nekateri. Na sestanku je Nagode govoril, da bo njegova skupina jezicek na tehtnici med komunisti in krščanskimi socialisti. Jasno in odločno so mu odgovorili, da so vsi sokoli v OF in da ni treba ustanavljati nobene nove skupine. Sestanek se je končal brez kakršnegakoli sklepa ali sporazuma. Tako je Debelakov poskus, že v začetku razbiti OF v okrožju, povsem propadel.

V začetku 1942. so v Novem mestu zastopniki reakcionarnih sili ustanovili poseben odbor, katerega predsednik je bil Karei Jordan, komisar šentjernejske občine, člani pa: kanonik Franc Kek, odvetnik Zdravko Kalan, odvetniški pripravnik Miha Benedičič, visokošolec Ivan Mihevc, kaplan Nande Babnik in še nekaj drugih. Janko Debelak je po neuspelem poskusu razbitja OF vzdrževal zveze predvsem z Benedičičem in Kekom, se v maju 1942. stalno naselil v Novem mestu. S kaplanom Nandetom Babnikom je imel sedež v samostanu šolskih sester v Šmihelu. Sredi maja 1942 je belogardistično vodstvo v Novem mestu imelo sestanek, na katerem so sklenili začeti oborožen boj proti partizanom. Nande Babnik in Janko Debelak sta začela pošiljati pozive za mobilizacijo preko dolenjskih župnišč, toda vodstvu belogardističnega izdajstva na Dolenjskem se oborožena vojska ni posrečila, zakaj sleherni oboroženi oddelek, ki jim ga je uspelo zbrati, je po nekaj dneh životarjenja razpadel.

Dne 17. maja 1942 je izpod Svetega Urha pri Ljubljani krenila pod vodstvom Milana Kranjca skupina 17. ljudi preko Suhe krajine v gozdove pod Gorjanci. Milan Kranjc je skupini govoril, da bodo na Gorjancih uredili oporišče četniških odredov. Skupina se je utaborila kakih 300 m severno od podružnične cerkve Sveti Jošt pri Stopičah in se izdajala za Štajerski bataljon II. gmepe odredov, ki bi moral na Štajersko, a se mu to ni posrečilo. Skupina je že naletela na dogovore med novomeškimi belogardisti in Italijani o sodelovanju v boju proti partizanom. Na poročilu poveljnika pehotne divizije Isonzo, ki je imela svoj sedež v Novem

Erna Muser

mestu z dne 30. maja 1942, je s svinčnikom pripisano: „Govoril sem o tem s kaplanom iz Šmihela, ki mi je obljubil svoje sodelovanje v boju proti komunizmu. Od policijskega komisarja pričakujemo določenih predlogov za skupno vojaško akcijo. Pri korespondenci napraviti poseben oddelek za belo gardo.“

Skupina se je oblekla v partizanske obleke in sprejela vse zunanje oblike slovenskih partizanov (izjava Dobrivoja Vasiljevića). Zato so jih partizani pustili pri miru, ljudje, predvsem Novomeščani, pa so jim v taborišče prinašali razne potrebščine. Iz taborišča so malo odhajali, hrano so pridobivali z zaplembami. S surovim vedenjem do kmečkega prebivalstva so hoteli v ljudeh vzbuditi sovražstvo do partizanov, postaviti na laž njihove besede o zvestobi ljudstvu, z nasilnim odvzemanjem hrane in vsega drugega pa omajati zaupanje v partizansko poštenost, pravičnost in skromnost.

Junija in v začetku julija 1942 so se v gozdovih okrog Šentjošta dogajale čudne stvari. Izginjali so kurirji, partizanske patrolje, sodelavci OF. Za posamezniki, ki so odhajali v partizane, je izginjala slehema sled. Koliko žrtev leži v gozdovih med Krko in Gorjanci, ne bo mogoče nikdar ugotoviti, saj ostajajo gozdovi nema priča zločinov.

Ko je bil končno lažni Štajerski bataljon razkrinkan in so partizani v noči na 12. julij 1942. pripravljali napad na taborišče, so se belogardisti zaradi izdaje pravočasno umaknili in odšli mimo Pogane na Drganja sela ter preko jezua na levi breg Krke, nato pa mimo Šentjurja, Jezera, Mirne, Mokronoga, Šmarjete in preko Krke zopet na desni breg, kjer so se utaborili v gozdu med Smolenjo vasjo, Sveto Ano in vasjo Krka. Tu jih je v noči s 13. na 14. avgust 1942. napadla Tomšičeva brigada. Takoj je poseglo v boj italijansko topništvo iz Novega mesta. Brigada se je sicer morala umakniti, toda politično je bila bitka zelo pomembna. Prvič je bilo namreč sodelovanje belogardistov in Italijanov javno dokazano. Tudi svoje ranjence so belogardisti poslali v vojaško bolnišnico v Novo mesto. Od boja pri Sveti Ani dalje so se belogardisti sami imenovali Legija smrti, Italijani pa so kvilinski oboroženo enoto imenovali Milizia volontaria anticomunista (MVAC).

Belogardisti so se nato ponovno vrnili v gozdove okrog Šentjošta, kjer so nadaljevali s svojimi zločini. Ker se je medtem italijanska ofenziva razširila tudi v ta predeji Dolenjske, so v njej sodelovali tudi belogardisti iz Šentjošta. Hodili so po Dolenjski, se spopadali s partizani, lovili sodelavce OF, jih predajali Italijanom ali pa jih vodili s seboj v Šentjošt, kjer so jih pobijali in streljali. Tako so samo 9. septembra ustrelili 20 ujetnikov.

V septembru 1942. so začeli belogardisti ustanavljati svoje postojanke okrog Gorjancev: 17. septembra v Gracarjevem turnu, nato v Orehovici, na Dolenji Brezovici, Dobravi pri Kostanjevici, Dolžu, Hrušici, 7. novembra so se naselili v samostanu Pleterje, 15. novembra pa v Podbočju. Prepričani so bili, da se je začel uresničevati njihov sen o osvojitvi Gorjancev.

Toda 26. novembra sta XIII. hrvaška proletarska brigada in del Cankarjeve brigade uničila belogardistično postojanko na Suhorju. S tem se je podrl sistem njihovih postojank okrog Gorjancev, 16 postojank se je v nekaj dneh skrčilo na osem, samostojni sta ostali le postojanki na Dolenji Brezovici in v Pleterjah, v ostalih šestih pa so vedrili pod varstvom Italijanov.

Od 18. do 20. februarja 1943- sta XIII. hrvaška proletarska in Cankarjeva brigada napadli postojanko v Pleterjih. Ker je ni bilo mogoče zavzeti, so jo partizani zažgali. Belogardisti so se nato pod zaščito italijanskih tankov umaknili v Šentjernejo.

Kot se je preko Gorjancev v obmejnih predelih med Hrvaško in Slovenijo razvilo sodelovanje med hrvaškimi in slovenskimi partizani, tako meja tudi ni bila ovira ustašem za njihove zločine. 14. septembra so ustaši napadli slovensko bolnišnico na Priseki pri Novem selu in ubili 15 tovarišev in eno tovarišico. Isti dan so zažgali vas Planino in ustrelil 136 moških s Planine in iz okolice. To je bilo maščevanje, ker so vaščani skrbeli za hrvaške partizanske ranjence.

Belogardisti so ustanavljali svoje postojanke po celi Dolenjski. Nekatere so partizanske enote uničile, pa so hiteli z ustanavljanjem novih, toda nadaljnje ustanavljanje postojank je preprečila vdaja Italije. Belogardisti iz Novega mesta in krške doline so se mimo Jurke vasi in preko podgorjanskih gozdov umaknili v Zameško, kjer so se povezali z Nemci in postali jedro nove oborožene izdajalske formacije slovenskih domobrancev.

Po kapitulaciji Italije je Ljubljanska pokrajina prišla v sestav operacijske cone Jadransko primorje. Njeni pokrajinski upravi je predsedoval general Lev Rupnik. Že septembra 1943 so začeli iz belogardistov ustanavljati bataljone slovenske domobranske legije. Tako je v Kostanjevici iz dolenjskih belogardistov nastal 3- domobranski bataljon, ki mu je poveljeval Vuk Rupnik. 15. oktobra je okupator ustanovil organizacijski štab slovenskega domobranstva kot organ, ki naj po njegovih navodilih organizira domobranstvo in skrbi za izvajanje posmeznih nalog. Prihod nemških oficirjev 1. novembra 1943 je povzročil dvojno poveljevanje v domobranskih enotah: v organizacijskih, gmotnih in personalnih vprašanjih so bile podrejene organizacijskemu štabu, v operativnotaktičnem pogledu pa nemškemu oficirjem, ki so bili navzgor povezani s policijskim operativnim štabom za uničevanje tolpa (Führungsstab für Bandenbekämpfung), ki so ga v Ljubljani ustanovili 30. septembra 1943.

Domobranstvo so sestavljale razmeroma majhne bojne enote – čete, bataljoni, bojne skupine, kajti okupator ni dovolil ustanavljati večjih enot.

Začetek velike oktobrske nemške ofenzive na Dolenjskem 21. oktobra 1943, v kateri je na desnem bregu Krke deloval 1. SS tankovsko grenadirski polk 162. turkestanske divizije, je močno prizadejal civilno prebivalstvo. Predvsem zaradi tega, ker so v nemške uniforme preoblečeni domobranci izdajali Nemcem pristaše in sodelavce OF. Tako so Nemci pobili pri Kostanjevici 25, v Šentjerneju 26, na Prekopi 13, na Ratežu 19, na območju Novega mesta 26, v Čmornlju pa 11 civilnih oseb. V tej ofenzivi so sodelovale 4 domobranske čete z novomeškega področja. Nemške in domobranske čete so po vdoru na osvobojeno ozemlje pustile močno zavaravane postojanke v Novem mestu in okolici. V začetku so domobranski bataljoni le varovali komunikacije in nekatera naselja ob robu osvobojenega ozemlja. Dokler na podeželju niso bile vzpostavljene ekspoziture ljubljanske politične policije, ki jo je ustanovil Rupnik, so domobranci kar sami aretirali. Tako so na primer v Novem mestu 29. novembra 1943 aretirali 150 ljudi. Hudi boji s partizani jeseni 1943 in precejšnje žrtve, ki so jih utrpeli, so domobrance demoralizirali. Vuk Rupnik je v začetku novembra 1943 pisal iz Novega mesta svojemu očetu, da niso še dobili nobne plače, da je hrane vedno manj, da sta obutev in obleka pomanjkljivi. Prosil je očeta, naj izda ukaz, da se Novo mesto v petih dneh očisti komunistov, ker da Nemci tega nočejo storiti. Vuk je zahteval, naj oče takoj izda odredbo, da se ne srne izpustiti noben ujeti komunist in da se za vsakega padlega domobranca oziroma njegovega sorodnika ustrelji 10 talcev. V Novem mestu je začel izdajati domobranski časopis, ki je

Erna Muser

najprej nosil naslov Naprej zastava slave, od 3- številke dalje pa Za blagor očetnjave. Že v prvi številki, 14. novembra 1943, je list zapisal: „Uničiti moramo vse, kar živi in dela za komunizem.“ 2. decembra 1943, v 13- številki, pa: „Vsem (oefarjem) napovedujemo boj, boj na življenje in smrt.“

Da bi Nemci dvignili moralo domobrancem, so jih sredi decembra enotno uniformirali in oborožili. Ukinili so tudi domobranske bataljone in ustanovili bojne skupine, sestavljene iz domobranskih čet, ki so imele po 100-161 mož, oboroženih s puškami, lahкими strojniciami in minometi. V Novem mestu je bila 3- bojna skupina, sestavljena iz 8. čet in 6. posadnih vodov. Po neuspelem napadu enot VII. korpusa na Novo mesto v dneh od 12. do 16. novembra 1943 so partizanske enote Novo mesto blokirale, zdaj v širšem, zdaj v ožjem obroču. Številni poskusi prebojev iz mesta, bodisi zaradi preskrbovalnih akcij bodisi zaradi določenih vojaških akcij, so v predelih pod Gorjanci izzivali stalne, skoraj vsakodnevne boje. 25. februarja 1944 so Nemci ukinili bojne skupine in ustanovili 3 skupine, med njimi Zaščito okraja Novo mesto z 1. četami in nekaj posadnimi vodi.

Na desnem bregu Krke je sovražno postojanko v Novem mestu v februarju in marcu 1944 blokirala Cankarjeva brigada, njen 4. bataljon pa je bil od 3. februarja na Javorovici. Tu se je počutil varnega in zaradi zime in snega ni pričakoval sovražnih vdorov. Dolgo bivanje na istem prostoru je zmanjšalo previdnost in opreznost poveljstva bataljona, ki je bil znan kot borbena enota in so ga prištevili med najboljše. Sovražnik pa je bil preko svojih obveščevalcev točno obveščen o položaju vasi in stanju bataljona. 16. marca 1944 ob 1. uri zjutraj sta se 31. in 32. četa domobrancev z desetino ali vodom Nemcev na kamionih odpeljali po levem bregu Krke do Drage in tu preko zasilnega mostu na drugo stran. Od tu se je začel bojni pohod obeh čet proti Javorovici. Nad Šmarjem sta se četi razdelili in obkolili Javorovico. Boj se je začel okrog 7. ure zjutraj. Nastala je splošna zmeda. Borci so se skušali prebiti, se borili, toda pod sovražnimi streli padali ali pa se ranjeni sami streljali. Tišči, ki so ostali v vasi in se niso mogli prebiti, so se vdali. Bilo jih je 33- Domobranci so jih postrelili in nato zverinsko iznakazili trupla. To je bilo eno najbolj nizkotnih dejanj domobrancev med vojno. Od 133 borcev in bork jih je padlo 107, 8 pa je bilo ranjenih. V Novem mestu so borcem 32. čete pripravili slovesen sprejem. Za blagor očetnjave pa je zapisal: „Ko se veselimo z njimi in jim čestitamo k tako sijajnemu uspehu, pa moramo zahvaliti tudi Vsemogočnega, ki naše fante tako milostno vodi skozi nevarnosti od uspeha do uspeha.“

Da bi domobrance čim tesneje navezali na nacistično Nemčijo, so le-ti morali 20. aprila 1944, na Hitlerjev rojstni dan, priseči, da bodo zvesti, hrabri in svojim nadrejenim poslušni v skupnem boju z nemško oboroženo silo, pod vodstvom vodje velike Nemčije, z SS četami in policijo proti komunizmu, banditom, ter njihovim zaveznikom. Domobranske enote zaščite okraja Novo mesto so prisegle 20. aprila na tedanjem stadionu (na začetku današnje Kristanove ulice).

16. maja 1944 so Nemci Ljubljansko pokrajino razdelili na 4 operacijske cone in ukazale v vsaki ustanoviti 1 udarni bataljon. Tako je bil na novomeškem območju ustanovljen bataljon O, ki pa se je do 11. junija premestil v Šentvid.

11. aprila 1944 so ustanovili domobranci postojanko v Šentjerneju, kamor je prišla 34. četa iz Novega mesta. V Kostanjevici je bila 36. četa, ki je prav tako v začetku aprila vzpostavila postojanko na Dobravi pri Podbočju.

Erna Muser

Zaradi pravilnega vrednotenja položaja v vaseh pod Gorjanci moramo povedati, da je bilo prebivalstvo v podgorjanskem predelu zelo neenotno. Največ partizanov je bilo doma iz večjih krajev: Novega mesta, Kostanjevice in Šentjemeja. Skoraj v vseh vaseh so bili pristaši domobrancev v večini, izjema je bilo le Gabrje. V teh predelih je imela zelo močan vpliv duhovščina, ki je bila prav v vseh župniščih sodelavka domačih izdajalcev. Zaradi nenehnega poudarjanja obrambe vere pred komunizmom so domobanci s pomočjo župnišč kaj lahko pritegnili prebivalce. Za blagor očetnjave je 6. januarja 1944 zapisal, da je 760 mož iz Šentjemeja in okolice v domobranskih vrstah, 6. junija istega leta pa, da je dala šentjemejska župnija izmed vseh slovenskih župnij največ domobrancev in da starejši možje, ki ne morejo v borbo, pridejo zvečer v postojanko in stražijo v bunkerjih.

Naloga okupatorja leta 1944 je bila zbiranje, proučevanje in izkoriščanje obveščevalnih podatkov o dejavnosti partizanskih enot, ustrezni ukrepi za njihovo zatiranje, izvajanje psihološkega in političnega pritiska na prebivalstvo ter pripravljanje in vođenje akcij proti partizanom in terenskim političnim delavcem z vsemi možnimi sredstvi. V skladu s temi cilji so spremenili tudi način bojevanja: s pomočjo obveščevalnih podatkov najti sovražnika, ga napasti z maneverskim gibanjem enot, ga presenetiti in v agresivnem boju poraziti. Prav v podgorjanskih vaseh je bila sovražna obveščevalna dejavnost zelo uspešna. Prenašalci obvestil so bili družinski člani domobrancev. Ti so kljub partizanskim stražam in patroljam uhajali v postojanke. Dogajalo se je, da je partizanska patrolja prišla v hišo, kjer so jo pogostili, medtem pa poslali nekoga k domobrancem z obvestilom, da so partizani v hiši. Domobranci so vdirali v hiše, pretepali, streljali in ubijali ljudi. Okrajni odbor OF Kostanjevica poroča 20. aprila 1944, da so domobranci ubili že več kot 20 političnih delavcev, okrajni odbor OF Šentjerneje pa, da so do 5. aprila ubili 12 sekretarjev terenskih odborov OF. Ponoči so napadali patrolje, ki so hodile po hrano, odkrili pa so jih po pasjem laježu.

V poročilu okrožnega odbora OF Novo mesto z dne 27. aprila 1944 piše: „Nemogoče je politično delo v okrajih Šentjerneje in Stopiče. Na Gorjancih je nemogoče zaradi vsakodnevnih nemških in švabobranskih hajk podnevi in ponoči. Na Gorjancih podnevi švabobranci hajkajo celo v višje ležeče vasi šentjemejskega okraja in lovijo terenske delavce. Do sedaj so ujeli 9 terenskih sekretarjev, ki so jih deloma odpeljali, deloma ubili. Ponoči so domobranci oblečeni v civilne obleke in čakajo naše politične delavce. Prebivalstvo dnevno zahaja v sovražne postojanke, posebno sedaj, ko popisujejo ljudi za živilske karte. Sovražna kampanja za ljudsko prehrano je večini ljudi zmešala glavo. Vse drvi k sovražniku, izdaja vsako besedo in položaje naših. Naši ljudje nočejo sodelovati, boječ se izdaje in nasilja. Zato je vska propaganda v večini vasi nemogoča.“ Zaradi nenehnih vdorov domobranskih patrolj so se morali terenski delavci skrivati po gozdovih in okrajni odbor OF Kostanjevica se je junija 1944 moral preseliti izven okraja na hrvaško stran, kjer je bil nekaj časa v Budinjaku, nato v nekaterih drugih vaseh, dokler se ni končno nastanil v Bušinji vasi, kjer je ostal vse do osvoboditve.

Osvobojeno ozemlje Bele krajine je vedno privlačilo sovražnika. Slovenske partizanske enote kot tudi hrvaške v Žumberku in na desnem bregu Kolpe so vdor sovražnika v Belo krajino uspešno preprečevale. 9. julija 1944 pa se je začela sovražna ofenziva proti Beli krajini z obeh strani. Pritisk nemških in domobranskih enot proti Gorjancem je bil v dneh od 9. do 17. julija vsak dan hujši, toda

Erna Muser

Ljubljanska brigada je odbila vsak poskus preboja in s te strani obvarovala Belo krajino.

Prav tak neuspeh so doživele nemško-domobranske enote sredi novembra 1944, ko so iz Kočevja in Novega mesta prodirale proti Beli krajini, da bi uničile glavni štab NOV in POS ter druge ustanove narodnoosvobodilnega gibanja. V tej akciji so sodelovale vse domobranske čete iz Novega mesta, vodil pa jo je nemški major Hassler. Bojna in osebna morala domobrancev sta bili dokaj šibki. O njihovi bojni morali govori poročilo majorja Hasslerja: „Slovenske čete se dajo koristno uporabiti, dokler se dobro napreduje in dokler sovražnik beži. Toda nikoli ne morejo vzdržati sovražnikovega pritiska. Nismo jih mogli premakniti naprej niti pod pretinjami z orožjem in štiri čete so se enostavno umaknile proti Novemu mestu.“

O osebni morali domobrancev pa lahko pogosto beremo v njihovem listu Za blagor očetnjave, ki piše o pijančevanju, ropanju in izgredih med domobranci ter poziva na red in disciplino. Okrajno glavarstvo v Novem mestu pa poroča 20. marca 1944, da je domobranstvo na zavidanja vredni ravni, slabše pa je z obnašanjem domobrancev po mestu in okolici. Tako kažejo vedno bolj sliko potepuške bande kakor pa hrabre disciplinirane vojske.“ O domobranski morali je poročal tudi šef nemške 13. SS oklopne čete 31. julija 1944: „Pri juriših na vasi smo morali z grozo ugotoviti, da so se slovenski domobranci spravili na že padle sovražnike in jih povsem oropali ... Prstane, ki jih niso mogli dovolj hitro sneti, so enostavno odrezali s prstom vred. Vsakega sovražnika, ki se je vdal, so brezobzirno pobili ... Priporočam: vse slovenske enote najstrože poučiti in jih ob ponovnih takih zločinih najstrože in brezobzirno kaznovati.“ Čim bolj je postajalo jasno, da je samo še vprašanje časa, kdaj se bo dokončno zrušila nacistična Nemčija, tem bolj so se tudi domobranci zavedali, da se bliža njihov konec. Kljub temu so še vendar malo upali, da bo prišlo do razdora med protifašistično koalicijo, ZDA in Veliko Britanijo na eni in SZ na drugi strani. Sredi februarja 1945 je bil v Novem mestu ustanovljen 6. domobranski udarni bataljon, v katerega je bila vključena tudi ena nemška četa. 7. aprila so ga preimenovali v 10. udarni bataljon.

V začetku aprila 1945 so Nemci pripravili ofenzivo proti VII. korpusu, v kateri so sodelovali domobranski udarni bataljoni. Po hudih bojih so Nemci in domobranci potisnili enote VII. korpusa na črto Novo mesto-Dolenjske Toplice-Topla Reber-Kočevska Reka-Gotenica-Prezid. Prodor IV. armade JA proti Trstu in boji enot VII. korpusa kot desne pobočnice IV. armade so prisilili sovražnika k umiku z Notranjske in Dolenjske. 3. maja 1945 je XV. divizija osvobodila Kočevje, 6. maja pa že Višnjo Goro. Navodilo za umik so dobili tudi novomeški domobranci, saj Za blagor očetnjave 6. maja sporoča, da so dobili navodila, po katerih naj se brez boja začasno umaknejo iz teh krajev. Napisali pa so, da ne gredo daleč in da se bodo kmalu vmili. Toda niso se mogli več umakniti do Ljubljane, ampak so se skupaj z Nemci napotili proti Radečam, kjer pa so bili razbiti.

Umik slovenskih domobrancev je pomenil njihov konec in poraz izdajalskih protinarodnih sil. Slovensko domobranstvo je razen žrtev, ki jih je prizadejalo slovenskemu narodu, rušilo njegovo enotnost in med neukim ljudstvom netilo strah pred družbenim napredkom in enakopravnimi odnosi med ljudmi. Odigralo je svojo izdajalsko vlogo in doživel usodo slehernega izdajalca, ki se omadežuje s krvjo lastnega naroda.

O BELOGARDIZMU IN DOMOBRANSTVU POD GORJANCI

BORIS MLAKAR

Prostorski okvir našega kratkega orisa delovanja nasprotnikov narodnoosvobodilnega gibanja naj bi bili Gorjanci oziroma celotno območje pod Gorjanci. Zaradi jasnosti velja ta prostor nekoliko bolj natančno omejiti. Na severovzhodu sega do tedanje nemško-italijanske okupacijske meje oziroma obsega območje Kostanjevice in Svetega Križa (današnjega Podbočja). Na jugozahodu je omejen s cesto Novo mesto-Metlika in zajema tudi belokranjske kraje na črti Jugorje-Suhor. Na severozahodu omejuje ta prostor seveda reka Krka na jugovzhodu pa vrhovi Gorjancev oziroma slovensko-hrvaška meja. Zunaj ostaja Novo mesto, ki je seveda delovalo tudi kot središče protirevolucionarnega gibanja, vendar je njegov pomen daleč presegal lokalne razmere pod Gorjanci. Do neke mere je seveda taka omejitev umetno ustvarjena, vendar ima tudi določene utemeljitve v tedanjem dogajanju. Onstran nje bomo posegali le izjemoma, n. pr. pri Beli Cerkvi, Mršeči vasi in Zameškem, kjer so bili dogodki neposredno povezani z onimi na desnem bregu Krke.

Širše območje Gorjancev lahko smatramo tudi za zibelko narodnoosvobodilnega gibanja in partizanstva, čeprav z določenim časovnim zaostankom za nekaterimi drugimi območji v osrednji Sloveniji. V Novem mestu ter nekaterih drugih krajih je obstajala že dolga tradicija delavskega in naprednega gibanja, ki se je izkazala kot dobra osnova za organizacijo protifašističnega odpora kmalu po aprilski vojni, okupaciji in razkosanju slovenske in tudi dolenjske zemlje. Že poleti in jeseni 1941. so se tu zbirale prve uporne skupine, tudi v povezavi z dogajanji na nemškem okupiranem območju, ki so izkoriščale naravne danosti Gorjancev ter uživale podporo narodno zavednega prebivalstva. Padale so prve žrtve, prvi množični odhod v partizane pa se je zgodil v začetku januarja 1942. Marca je bil ustanovljen 1. dolenjski partizanski bataljon, katerega 2. četa je konec marca prišla na Gorjance. 1. aprila je dosegla četa veliko zmago, ko je pri Svetem Miklavžu pognala v beg daleč močnejše italijanske enote. Kot posledica je nastalo prvo osvobojeno ozemlje okrog Šentjerneja in Orehovice, ki se je z razširitvijo vstaje junija 1942. razširilo še na območje Brusnic in Gabrja. Nastanek "republike pod Gorjanci" je spremljal tudi razmah političnih organov narodnoosvobodilnega gibanja. Doseženi so bili veliki uspehi, preprečeno je bilo okupatorjevo uničevanje gorjanskih gozdov, partizani so izvedli več napadov na sovražnikove postojanke, pri čemer so gorjanski borci odšli na pomoč tudi v Belo krajino. Na območju južno od Krke je tako nastajal položaj, v katerem se je okupator čutil vse bolj nemočnega, saj je bil priča skoraj popolnemu zmagoslavju narodnoosvobodilnega gibanja, ki ga je prebivalstvo v celoti podpiralo.

Toda na terenu so že obstajale sile, ki jim tak razmah osvobodilnega gibanja ni bil všeč, predvsem pa so se ga bale. Šlo je za ostanke pedvojnih meščanskih strank ter z njimi povezanih gospodarskih, kulturnih in cerkvenih organizacij. Ta je bila predvsem Slovenska ljudska stranka, ki je imela pred vojno na podeželju na videz popolno prevlado. Njena organizacija je sicer z aprilskim zlomom v

Boris Mlakar

glavnem razpadla, toda nasprotniki NOG so si zdaj pomagali z mladinskimi odseki ter predvsem s cerkveno militantno organizacijo Katoliška akcija. Le-ta je kmalu po propadu stare Jugoslavije pričela tudi z zbiranjem orožja ter pripomogla k organiziranju tajne vojaške klerikalne formacije - Slovenske legije. Ta ni bila ustanovljena z namenom, da bi se borila proti okupatorju, temveč za vsak slučaj in zato, da bi stranka ob koncu vojne spet lahko prevzela popolno oblast. Ob pomoči emisarjev in propagandistov iz Ljubljane in Novega mesta so si v protipartizanski dejavnosti posebej prizadevali nekateri duhovniki, razni vaški veljaki, funkcionarji v klerikalnih društvih, njim pa je večkrat sledil tudi lumpenproletariat. Duhovniki so glede na svojo poklicno dejavnost izrabljali verska čustva ljudi ter trdili, da partizanstvo pod vodstvom komunistov predstavlja veliko nevarnost za vero ter da je njihova dolžnost, da se proti tej nevarnosti bore z vsemi sredstvi. Pri tem so se sklicevali na najvišje avtoritete, na škofa, papeža in "narodno vodstvo". Pri tem protinarodnem in deloma že izdajalskem delu so si najbolj prizadevali duhovniki: Anton Šinkar v Mirni Peči, Nande Babnik v Novem mestu, Jakob Žmavec v Toplicah, Janez Urbanč v Stopičah, Franc Šeškar v Kostanjevici, Franc Cerkovnik v Šentjerneju itd. V tem okviru se je kmalu razmahnilo še ovaduštvo, ki je povzročilo med aktivisti in pristaši NOG mnogo bolečih izgub. Zato so gorjanski partizani morali kmalu nastopiti s protiakcijami. Pobirali so skrito orožje Katoliške akcije, opozarjali in tudi kaznovali s smrtjo glavne ovaduhe. Vse to se je dogajalo že jeseni 1941, zlasti pa spomladi 1942.¹ Tedaj se je za vso to protipartizansko aktivnost uveljavljal izraz bela garda. Vodstvo le-te je zaradi občutka razredne ogroženosti vse bolj lezilo v narodno izdajo ter iskala pomoč pri fašističnem okupatorju. To mu je bilo olajšano, ker je tudi okupator zaradi svoje že omenjene nemoči vse bolj naklonjeno gledal na sodelovanje z domačimi izdajalci oziroma je računal na razkol med Slovenci. Stiki z vodstvom bele garde v Ljubljani so se vse bolj krepili, s terena pa so v Ljubljano pošiljali ljudi na šolanje za borbo proti partizanom.² Slednjič je prišlo v Novem mestu do sicer še tajnega sporazuma med italijanskimi vojaškimi oblastmi ter kaplanom Karlom Wolbangom iz Šmihela. To se je zgodilo 31. maja 1942, ko je bila na terenu že prva vojaška belogardistična enota. V njenem imenu je Wolbang Italijanom ponudil sodelovanje v skupni borbi proti komunizmu.³ Omenjena belogardistična enota je na teren pod Gorjanci prispela iz Ljubljane oziroma Dobrunj, kjer jo je z muko formiralo vodstvo v Ljubljani. Ker je takrat Slovenska zaveza sodelovala z majorjem Karlom Novakom, ki je bil zastopnik Draže Mihailovića v Sloveniji, in ker je to enoto organiziral in pozneje vsaj nadzoroval sam Novak, imamo le-to pravzaprav lahko za četniško enoto. Štela je v začetku komaj 17 moških, vodil pa jo je poročnik Milan Kranjc. Vodstvo jo je poslalo pod Gorjance, ker je računalo na ugodni naravni teren, predvsem pa na velik priliv belogardističnih prostovoljcev. Le-te naj bi zagotovila razmeroma močna organizacija Katoliške akcije in Slovenske legije v teh krajih. Četa se je utaborila v začetku junija v gozdu nad Šentjoštom, kjer je ostala skoraj poldrug mesec. Ker je bila odločno prešibka, da bi se odkrito spopadala s partizani, se je izdajala za partizansko enoto ter si nadela lažni naziv Štajerski bataljon. V začetku z Italijani še ni imela stikov. Nekaj časa je prebivalstvo, partizane in celo partizansko vodstvo bataljon uspešno vodil za nos. Njegovo taborišče so obiskali celo funkcionarji, dogovarjal se je s partizanskimi enotami za napade na sovražne

Boris Mlakar

postojanke itd. Najbolj znana taka akcija je bila napad Gorjanskega bataljona na postojanko na Ratežu 18.-20. junija, ko naj bi Štajerski bataljon varoval smer proti Novemu mestu, vendar se je ob italijanskem prodoru iz mesta umaknil s položajev.⁴ Toda belogardisti so se izkazali še z veliko hujšimi stvarmi. S prevaro so pomorili več deset partizanov in aktivistov NOG, ko so, izdajajoč se za partizane, ljudi vabili v svoj tabor ali pa v zasedah lovili posameznike. Tako so 16. junija nad Regrčo vasjo zaklali Stiri partizane, med njimi Zvoneta Runka - Pavla.⁵ Konec junija sta se Belokranjski odred ter 3. četa Gorjanskega odreda spopadla z Italijani pri Zajcu, belogardisti pa so partizanom streljali v hrbet.⁶ Upravičeni sumi, da je s temi "štajerskimi partizani" nekaj hudo narobe, so se množili vse do 11. 7. 1942, ko je prišlo do odkritega spopada med Belokranjskim odredom in belogardisti pri Dolžu oziroma Zajčjem vrhu. Slednji so bili tako opozorjeni, da je njihove igre konec ter so takoj izpraznili svoje taborišče, tako da je partizanski napad, ki je sledil, udaril v prazno. Pričel se je enomesečni beg belogardistov pred partizanskim zasledovanjem.⁷ Umaknili so se prek Krke, pri tem pa 16. julija zadali boleč udarec 2. četi 2. bataljona Dolenjskega odreda med Zalogom in Češčo vasjo, ko je izgubilo življenje 19 partizanov.⁸ V začetku avgusta je tedaj že povečana belogardistična enota imela tabor pri Gabrju. Napadle so jo tri čete Gorjanskega bataljona, a se je umaknila pod varstvo italijanskih bunkerjev.⁹

Z namenom, da pospeši razvoj svojih vojaških enot, je vodstvo bele garde konec julija 1942 podpisalo dogovor s poveljstvom XI. armadnega zbora o sodelovanju, kar je odobril tudi Draža Mihailović ter nato tudi Miha Krek v Londonu. Italijanski okupator je te enote vključil v Milizia volontaria anticomunista (MVAC). Sem je prišteval tako novonastajajoče vaške straže kot tudi Štajerski bataljon, ki se je sredi avgusta preimenoval v Legijo smrti. Pričelo se je odkrito sodelovanje z okupatorjem, ki je legijo oskrboval z orožjem, denarjem in celo z moštvom. Aretirance in ujetnike so pogosto postavljali pred izbiro, ali v internacijo ali k beli gardi. Konec avgusta so tako več jetnikov iz novomeških zaporov odpeljali v Šentjošt.¹⁰ Še več takih primerov je bilo septembra in oktobra, ko se je število belogardistov pod Gorjanci najbolj povečalo. Štajerski bataljon se je pod novim nazivom vrnil na desni breg Krke pod Gorjance. Že 14. avgusta je Tomšičeva brigada napadla taborišče belih pri Sv. Ani. Bilo je zelo utrjeno. Legionarje so podprli še Italijani s topniškim ognjem, poleg tega pa je partizanom grozila še obkolitev. Zato kljub delnim uspehom postojanke ni bilo mogoče uničiti, vendar so tako belogardisti kot partizani imeli precejšnje izgube.¹¹ Legija smrti se je nato pomaknila spet v Šentjošt, ki je tako postal nekakšen simbol belogardistične ekspanzije pod Gorjanci. Komandant Legije smrti je postal stotnik Janko Debeljak, ki je sprva hodil na teren iz Novega mesta, potem pa je svoj štab preselil kar v Stopiče. Sredi septembra so v okviru legije nastali trije bataljoni, ki so za razliko od krajevnih vaških straž združevali vse mobilne belogardistične enote.

I. bataljon se je formiral v Polhograjskih Dolomitih, 2. in 3. pa pod Gorjanci, pri čemer je slednji deloval tudi v širšem prostoru. Tako na tem območju pravzaprav ni bilo vaških straž v ožjem smislu besede. Seveda pa je legija tudi ustanavljala svoje razmeroma stalne in utrjene postojanke, tako da se ražen po svoji formalni pripadnosti niso dosti razlikovale od vaških straž. Te postojanke pa so se jeseni 1942. zelo hitro množile, tako da jih je bilo novembra že 16. Bela grada je napredovala, medtem ko je bilo NOG očitno v defenzivi. Vzrokov za to je bilo

več. Prvi je gotovo silovit okupatorski in tudi belogardistični teror, tako da se je nekaterih ljudi lotilo malodušje. Dalje se je okrepila dejavnost protirevolucionarnih propagandistov, predvsem duhovnikov. Slednjič velja omeniti tudi nekatere napake NOG in partizanov na terenu, na primer sektaško stališče do vernih ljudi, preostri ukrepi ipd., kar je veljalo za stanje na prvem osvobojenem ozemlju. Organizatorji bele garde so to izrabljali ter pozivali ljudi k samoobrambi pred komunističnim nasiljem. Najbolj pa je pri tem vplivala italijanska ofenziva proti osvobojenemu ozemlju, kjer so v nekaterih njenih fazah sodelovali tudi belogardisti. Legija iz Šentjošta je sodelovala že v 5. in 6. fazi ofenzive, ki sta sicer potekali izven tega prostora, predvsem pa v zadnji, 11. fazi, ki je bila namenjena izrecno Gorjancem. To je bilo v začetku novembra 1942, ko so belogardistične skupine prodirale kot italijanske predhodnice do vrha Gorjancev, potem pa prečesale celotno območje prav do tromeje na severa.¹² Partizanske enote so se sicer prebile in se izognile uničenju.

Oba bataljona Legije smrti sta svoje postojanke pod Gorjanci širila postopoma.

2. bataljon, ki ga je vodil Milan Kranjc, je takoj po formiranju vzpostavil postojanko v Gracarjevem turnu, izvedel pa je tudi pohod v Šentjerneji in okolico, kjer je ljudi aretiral oziroma mobiliziral za belo gardo. 3. bataljonu je načeloval stotnik Dobrivoje Vasiljevič - Iztok. Sprva je osnoval postojanko v Hrušici in na Dolžu, nato pa še v Semiču, Črnomlju, Radatovičih ter na Suhorju. Kranjčev bataljon se je širil v drugo smer. Njegove postojanke so nastale v Kostanjevici (5. oktobra!), Svetem Križu, Orehovici, Dolnji Brezovici, Šentjerneju, Pleterjah itd. Belogardisti so postojanke utrjevali, predvsem pa so neprestano stikali po terenu in iskali terenske delavce NOG ter napadali manjše skupine partizanov. Pri tem so nastopali zelo kruto in izvršili več zločinov nad ujetniki. Toda partizanske enote niso samo opazovale te belogardistične ekspanzije. Že od srede septembra so napadale posamezne postojanke. Uspehi so bili različni. Ponavadi jim namreč ni uspelo uničiti postojank, ki so bile povečini utrjene oziroma so se nahajale za debelimi zidovi, partizanske enote pa še niso razpolagale s težkim orožjem. Upoštevati je treba tudi dejstvo, da so bile v večini postojank tudi italijanske posadke. Slovenskim partizanom so v borbi proti belogardističnim postojankam priskočili na pomoč tudi hrvaški borci. Že 17. septembra sta Gorjanski bataljon in bataljon Josip Kraš 4. hrvaške brigade napadla belogardiste v Gracarjevem turnu pri Orehovici. Padlo je 7 legionarjev, vendar jih je pred uničenjem rešila okupatorjeva pomoč iz Novega mesta.¹³ Čez tri dni sta isti enoti skušali uničiti postojanko na Dolžu. Tudi tu jima ni uspelo, čeprav so imeli belogardisti 17 ranjenih in enega ujetega.¹⁴ Gorjanski bataljon je bil v teh bojih zelo aktiven. 13. oktobra je napadel belogardiste pred gradom Dobrava in po hudem boju so se slednji komaj rešili. Novembra je skupaj s Cankarjevo brigado napadel belo postojanko pri Svetem Križu. Posadka je čez teden dni kraj zapustila, ker je sprevidela, da bi se ob prihodnjem napadu ne mogla več uspešno braniti.¹⁵ Poleg tega so partizanske enote tudi preventivno ukrepale, da bi zaustavile širjenje belih postojank. Tako so zažgale kostanjeviški grad ter grad na Dobravi, šolo pri Svetem Križu, prosvetni dom v Stopičah itd. Zmeraj to ni moglo preprečiti naselitve belogardistov, na primer v Podbočju, kjer so vzpostavili postojanko 15. novembra. Iz Škocjana je sem prišel za komandanta znani inž. Anton Matičič.¹⁶ Postojanko je Legija smrti v začetku novembra vzpostavila celo v samostanu

Pleterje. Med belogardisti in vodstvom samostana, ki je podpiralo NOG, je vladalo zelo napeto vzdušje. Kljub temu so se legisti izredno razpuščeno obnašali in samozavestno zavračali zahteve priorja Lavova, da zapuste samostan, saj je bilo pričakovati, da ga bodo partizani prej ali slej napadli.¹⁷ To se je kasneje tudi res zgodilo. Toda še prej, konec novembra 1942, so belogardisti doživeli velik udarec, ki pomeni neke vrste prelomnico v ekspanziji bele garde pod Gorjanci. Gre za uničenje postojanke na Suhorju v dneh 20./27. november. Akcijo so izvedli Vzhodnodolenjski odred, Cankarjeva ter 13. udarna brigada Josip Kraš. Posadko na Suhorju, ki je tja prispela dober teden dni prej, je predstavljala 3-četa 3. bataljona Legije smrti in je štela 127 mož. Poleg nje se je v postojanki mudila tudi skupina 35 fašistov in štab 3. bataljona s stotnikom Vasiljevičem na čelu. Posadka med belokranjskim ljudstvom seveda ni imela nobene zaslombe, poleg tega pa se še ni utegnila zadostno utrditi. Ogorčeni boji za posamezna poslopja so trajali vso noč in še dopoldne, ko se je predala še zadnja skupina v župnišču. Partizanska ter belogardistična poročila o izgubah obeh strani si sicer nasprotujejo, vendar je vsaj za belogardiste jasno, da so doživeli katastrofo. Padla je večina fašistov in čez 20 belogardistov, prebilo pa se jih je le malo. Vsi ostali so bili ujeti. Nad polovico so jih vključili v Cankarjevo in Gubčevo brigado, nekaj pa spustili domov. Osem voditeljev je bilo obsojenih na smrt, med njimi tudi komandant Vasiljevič ter kurat p. Norbert Klement, ki je bil nekdanji celo pristaš NOG.¹⁸ Partizanske izgube so bile minimalne. Zaradi tega poraza so nato Italijani ukazali koncentracijo belogardističnih posadk, kar je imelo za posledico skrčenje njihovega števila od 16 na 7. Belogardistični obroč okoli Gorjancev se je tako zelo razrahljal. Poročilo iz tistega časa pravi: „Naši so se radi tište polomije na Suhorju povsod umaknili. Sedaj so menda le še na Brezovici, v Pleterjah in v Stopičah ter v Kostanjevici (pa za to ne morem trditi za gotovo). V Beli krajini pa: v Semiču, Črnomlju in Metliki. Baje so se umaknili na zahtevo Italijanov.“¹⁹ Pri tem naj dodamo, da sta konec novembra 1942 oba bataljona Legije smrti, ki sta zasedala širše območje pod Gorjanci, štela 1180 mož, 2. bataljon 600 in 3. bataljon 580. Z uničenjem postojanke na Suhorju sta bataljona tako utrpela kar 12 % izgube.²⁰ Z nastalimi spremembami so aktivisti NOG na tem območju nekoliko lažje zadihali, vendar je bilo stanje še naprej razmeroma neugodno. Mreža belogardističnih postojank se je razredčila, vendar so preostale s stalnim patroliranjem po terenu še vedno kontrolirale večino ozemlja ražen najvišjih gorjanskih vasi. To sicer ni pomenilo, da se je prebivalstvo odvrnilo od OF, vendar je bilo zaradi italijanske ofenzive ter belogardističnega terorja nekako ohromljeno. Mnogo zaupnikov ter aktivistov je bilo interniranih, precej tudi prisilno mobiliziranih v belo gardo. Izrazito belogardističnih vasi je bilo v gorjanskem podokrožju nekaj v ravninskem predelu, kjer je bil vpliv OF že od začetka manjši. Aktivisti v podokrožju so se proti belogardistični propagandi borili po svojih močeh, med drugim so jeseni 1942 izdali tudi 7 letakov.²¹ Pozitivno so vplivale akcije partizanskih enot proti posameznim izdajalcem in ovađuhom, moralo prebivalstva pa je dvigovalo tudi pravilno obveščanje o dogajanju na svetovnih frontah.

Kljub temu da pozimi 1942/1943 lahko govorimo o nekakšnem zatišju, pa je boj proti beli gardi trajal z nezmanjšano silo dalje. To je bilo seveda dosti odvisno od prisotnosti večjih partizanskih enot na tem območju. Kot najpomembnejše je treba omeniti napad na belogardistično postojanko v samostanu Pleterje. Tu se

Boris Mlakar

je bila utrdila 1. četa 2. bataljona Legije smrti, ki pa je bila tedaj delno oslABLJENA. Napad je organizirala operativna skupina slovenskih in hrvaških brigad. Trajal je od 18. do 21. februarja 1943. Sam samostan je napadala Cankarjeva brigada, medtem ko sta bili Tomšičeva in 13. hrvaška brigada Josip Kraš v zavaravanju oziroma sta zamotili sovražnika s slepilnimi napadi drugod. Partizanski napadalcı so bili v težkem položaju, saj so belogardiste varovali debeli zidovi, oni pa so morali napredovati po čistini. Borbe so v glavnem potekale ponoči, podnevi pa je bil samostan blokiran. Partizani so po hudih borbah počasi lomili odpor belogardistov, zasedli staro cerkev in del samostanskega poslopja, ki je gorelo. Vse je že kazalo, da bo postojanka padla, ko je oblegancem prispela na pomoč večja italijanska enota iz šentjernejske strani, ki je razpolagala s kamioni in tanki. Ko je prispela do Pleterij, so se morali partizani seveda umakniti, toda italijanski častniki so ugotovili, da nadaljnja obramba ne bi bila več mogoča, zato so sklenili samostan izprazniti. Potem ko so poslopje oplenili, so se umaknili tudi belogardisti. Tako so partizani, ki so pozno popoldne 21. februarja začasno zasedli samostan, eliminirali še eno belogardistično postojanko.²² Partizani so nato napadli tudi Kostanjevico, vendar brez večjih uspehov. Belogardisti, ki jih je tedaj vodil Franci Sekolec, so se utrdili v Soli in napravili veliko škodo.²³ Spomladi, posebej aprila 1943, so se partizanske enote večkrat spopadle z belogardisti na belokranjski strani Gorjancev. 7. aprila je z belogardisti, ki so prišli iz Semiča, bil oster boj 1. bataljon Gubčeve brigade nad vasjo Osojnik. Čez 14 dni se je Gubčeva brigada skupaj s Primorsko-goranskim odredom spopadla z Italijani in belogardisti na črti Lokvica-Brezovica. Partizani so se nato umaknili, sovražnik pa je zažgal nekaj vasi nad Metliko.²⁴ Z belogardisti iz Semiča se je konec aprila spopadla še Šercerjeva brigada, in sicer na Brezovi Rebri. Prav ta brigada je nato junija in julija 1943 še večkrat napadla belogardiste in tako rekoč postala gospodar Gorjancev. Rušila je žične pregrade oziroma novo mejo, ki so jo italijanske vojaške oblasti postavile že spomladi od Kostanjevice do Šentjerneja, do septembra pa še do Stopič. Ob njej so prav belogardisti imeli bunkerje in utrjene točke ter so s tem kontrolirali prebivalstvo. 6. julija je 2. bataljon napadel belogardiste v zasedi v Stari vasi pri Kostanjevici in jim zadal velike izgube. Nato se je brigada pomaknila na drugi konec Gorjancev ter 12. julija napadla belogardiste pri Dolžu itd.²⁵

Bela garda je na tem območju nekaj višek razvoja doživela že jeseni 1942. Nato je šio zgolj za ohranjanje doseženih pozicij, vendar je od spomladi 1943. opaziti tudi že notranji razkroj, ki se je kazal v padanju borbene morale, v notranjih prepirih ipd. Na zunaj je bela garda to skušala preseči z večjim terorjem do prebivalstva in s ponovnimi prisilnimi mobilizacijami. To je v velikem obsegu delala še konec avgusta v šentjernejskem okolišu.²⁶ Zunanji izraz njenega razkroja je predstavljala tudi ukinitve 3. bataljona Legije smrti. Poleg tega se je v zvezi z zunanjimi dogodki, predvsem gre tu omeniti padec fašizma v Italiji, v okviru MVAC, ki so jo v glavnem vodili klerikalni ljudje, ponovno obudila akcija za okrepitev četništva v Sloveniji. Vaške straže naj bi se spremenile v protifašistične četnike, ki bi potem pričakale Angleže, ki naj bi po padcu Italije oziroma po invaziji na Balkan, prišli v naše kraje. Klerikalno vodstvo bele garde je sicer tudi mislilo na to kombinacijo, vendar se je upiralo misli, da bi major Novak spet prevzel glavno besedo v Sloveniji. Zato je na vrhu protirevolucije, pa tudi na terenu,

Boris Mlakar

prihajalo do mnogih sporov. To se je dogajalo tudi v belih postojankah pod Gorjanci, kjer si je v tem smislu zelo prizadeval stotnik Janko Debeljak. V stopiški postojanki je pri tem doživel močan odpor, ki je odmeval tudi pri vodstvu v Ljubljani. Večji uspeh je imel med belogardisti na Ratežu, od koder jih je precej odšlo v četniški odred, ki je pozneje doživel svoj konec v Grčaricah." V zvezi s širjenjem plave garde poleti 1943- moramo omeniti tudi napad Gubčeve brigade na belogardistično postojanko v Beli Cerkvi 9-10. avgusta. 2 uničenjem postojanke naj bi bistveno otežili prehajanje belogardistov k plavi gardi, ki je imela svojo cono pri Otočcu. Akcija je uspela le delno, saj so Italijani s topniškim ognjem iz Novega mesta in Šentjerneja preprečili končni padec postojanke.²⁸

Kapitulacija Italije, ki se je že dolgo napovedovala, se je zgodila 8. 9. 1943. S tem je odpadel en člen v fašistični osi, kar je imelo prelomne posledice tudi za slovenske razmere. Italijanske sile so se odpravljale domov, pred tem pa so jih enote NOV skušale razorožiti. Najvišje vodstvo NOG se je o tem v Novem mestu pogajalo s poveljstvom divizije Isonzo ter skušalo doseči še popolno predajo bele garde. To vsaj v Novem mestu ni uspelo. Vse belogardistične posadke iz okolice in tudi izpod Gorjancev so se namreč zbrale v mestu, poveljeval pa jim je stotnik Vuk Rupnik. Le-ta je skušal vsiliti tudi belo gardo kot pogajalce, vendar zaman, zato se je moral s svojimi vojaki priključiti umikajočim se Italijanom. 11. septembra so se vsi belogardisti pri Jurki vasi ločili od italijanske kolone ter se pod Gorjanci prebili na nemško okupacijsko ozemlje. Pri Zameškem so vspostavili stik z Nemci ter jim ponudili svoje usluge v boju proti NOV. Tako so zamenjali gospodarja ter potrdili svojo izdajalsko vlogo. Nemške vojaške oblasti so jih seveda rade sprejele, saj so na tem območju razpolagale z maloštevilnimi enotami, nastanek velikega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem pa je kot prvi ukrep zahteval dodatno zavarovanje mejne črte.²⁹ Že naslednji dan je pri Mršči vasi zbrane belogardiste napadla Šlandrova brigada. Toda teren je bil za napad sila neugoden, poleg tega pa so branilcem pomagali še Nemci s pehoto in letalstvom. Napad zato ni uspel. Po končanih bojih je belogardiste za uspešno obrambo pohvalil sam general Erwin Rösener ter jih nato uporabil kot enega izmed jeder novonastajajočega slovenskega domobranstva, ki ga je že septembra organiziral general Lev Rupnik. Del teh belih vojakov so sprva Nemci premestili v Kostanjevico del pa v Zasavje na urjenje.

Tako je bilo po kapitulaciji Italije osvobojeno tudi širše območje Gorjancev z izjemo Kostanjevice, ki so jo takoj zasedli Nemci. Že 23. septembra pa je bilo v kraju poleg 60. Nemcev tudi 160 belogardistov oziroma po novem domobrancev.³¹ V prvem obdobju po kapitulaciji Italije so seveda nekdanji belogardisti doživljali zelo različne usode. Zanimivo je, da jih je nekaj po prebegu k Nemcem od tam spet pobegnilo ter so se skrivali po gorjanskih gozdovih. Še vedno so imeli tudi nekaj zaslombe pri prebivalstvu. Verjetno pretirano poročilo VOS-a označuje v 1. polovici oktobra 1943 za povsem belogardistične vasi Dolž, Pangerč Grm, Cerovec, itd.³² Nekateri ljudje so še naprej vzdrževali stike z belogardisti, predvsem sorodniki, na nemški strani, jim nosili hrano ipd. Kar se tiče organizatorjev bele garde in zagrizenih nasprotnikov NOG je večina pobegnila skupaj z umikajočim se vojaštvom. Tako sta v Šentjerneju ostala le dva kaplana, pobegnili pa so župnik Franc Cerkovnik, občinski komisar Karei Jordan, občinski tajnik Franc Pregelj, poslovodja Jožko Komljanec, vsi znani belogardisti.³³ Vsi ti seveda niso

Boris Mlakar

spremenili svojega odnosa do NOG. Župnik Cerkovnik se je po ofenzivi kmalu vrnil v Šentjernej, v svojih pridigah pa je pričel nastopati nekoliko bolj previdno. Pozneje je kot domobranski poročnik prišel v Šentjernej tudi Pregelj. Po poročilih VOS je bil poseben položaj v Kostanjevici, ki je kot prvi kraj pod Gorjanci dobila domobransko posadko. To je bila poznejša 36. četa Slovenskega domobranstva, ki ji je načeloval nadporočnik Miha Benedičič. Po drugi strani naj bi kostanjeviški župnik domobrancem zabranil vstop v župnišče in dejal, da bi morali priznati oblast OF.³⁴

Nemci seveda niso mirno gledali velikega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in v Beli krajini ter so se pripravljali na ofenzivo, z namenom da zasedejo tudi to območje. V te priprave so vključili tudi domobrance in tako se je do začetka ofenzive okrog Kostanjevice formiral 3- domobranski bataljon. Seveda so manjši spopadi potekali že pred ofenzivo. Tako je že sredi septembra 1943- Šlandrova brigada pri Mokrem Polju zavrnila nemško-domobranski izpad iz Zameškega, Gubčeva brigada pa je oktobra skušala s topništvom likvidirati postojanko v Kostanjevici, vendar brez uspeha.³⁵ Ofenziva se je pričela 21. oktobra, s prebojem Nemcev in domobrancev pri Kostanjevici. Po težkih bojih je sovražniku uspelo zasesti Novo mesto in pomembnejše kraje pod Gorjanci. Pri tem so se zlasti domobranci "izkazali" pri lovu na pristaše NOG, od katerih so jih potem na desetine pobili.³⁶ V 2. fazi ofenzive je nato sovražnik uspel zasesti še Belo krajino. Domobranci so vzpostavili postojanko tudi v Metliki in Črnomlju, nameravali pa so organizirati še svojo civilno, Rupnikovo oblast. Toda zaradi izpostavljenega položaja so Belo krajino zapustili najprej Nemci, nato pa so bili v to primorani še domobranci, saj so bili prešibki, da bi se lahko obdržali. Tako je Bela krajina videla domobrance le še ob sovražnem vdoru novembra 1944, če ne omenjamo kratkotrajnih poskusov julija 1944 ter aprila 1945. Po končani ofenzivi sicer domobranci niso vzpostavili tako kapilarne kontrole nad ozemljem Gorjancev kot nekdanj belogardisti, saj so imeli svoji postojanki samo v Kostanjevici in Novem mestu. Kljub temu pa so bili domobranci izredno nevarni nasprotniki NOG. Imeli so še precej zaslonbo med delom prebivalstva in svoj vpliv so s terorjem in intenzivno propagando v letu 1944 ponekod še povečali. V Kostanjevici so imeli ves čas po eno četo, med 150 in 180 vojakov, medtem ko so bile v Novem mestu ves čas najmanj tri čete. Tu je bil sedež domobranske bojne skupine oziroma kasneje Zaščite okraja Novo mesto. Domobranske čete so bile bolj mobilne, bolj organizirane in opremljene kot nekdanja Legija smrti. Bile so zelo nevarne, saj so njihove močne patrulje stalno izpadale iz postojank, postavljale zasede, tudi ponoči, nekaj časa pa so tudi posnemale partizansko taktiko. Domobranci so pobijali pristaše NOG, mobilizirali ter delili svojo propagandno literaturo. Posadka v Kostanjevici je po poročilu OK VOS sredi januarja 1944 podnevi obvladovala celotno dolino. Njene patrulje so prihajale do Hrušice, Brusnic, po več dni pa so se zadrževale v Šentjemeju. Da bi preprečili vzpostavitev postojanke, so partizani šolo v Šentjemeju uničili. Toda to ni pomagalo. 11. 4. 1944 so domobranci ustanovili postojanko tudi tu. To je bila 34. četa Slovenskega domobranstva pod poveljstvom nadporočnika Franca Mraka iz Brusnic. Posadka se je hitro utrjevala, ker se je bala partizanskega napada. 15. brigada je napad v noči na 1. maj res izvedla, a brez vidnega uspeha.³⁷ Sredi avgusta 1944 je Mraka pri poveljstvu nad 34. četo zamenjal poročnik Ignac Frančič, doma iz Dolenje

Brezovice. V začetku novembra je bila ta četa premeščena v Novo mesto, nadomestila pa jo je 56. četa pod poveljstvom nadporočnika Oskarja Frankiča.³⁸ Zanimivo je, da je prav 15. brigada še enkrat napadla postojanko v Šentjerneju, in sicer 13-14. 11. 1944. To je bilo v zvezi s prehranjevalno akcijo 15. divizije, zato namen napada niti ni bil postojanko zavzeti.³⁹ Spomladi 1945. je v kraj prišlo tudi 10 mož domobranske policije, kar je bil na tem območju edini primer ražen Novega mesta. Ta postojanka je bila zelo aktivna, tako vojaško kot propagandno. Domobranci je podpiral del prebivalstva, posebno v okolici Šentjerneja. Od duhovnikov sta žanje delala župnik Cerkovnik ter kaplan Janez Mohor, medtem ko sta bila ostala dva kaplana pristaša OF.⁴⁰ Na orientacijo prebivalstva je seveda vplivala tudi prisotnost večjih partizanskih enot ter njihova uspešnost v pobujanju domobranstva. Važna je bila tudi informiranost ljudi o dejanskem mednarodnem razvoju, in tu je videti, da so aktivisti NOG storili premalo. Na drugi strani so bili domobranci s svojo propagando zelo vsiljivi in aktivni. Prav v Šentjerneju so bila kar štiri protikomunistična zborovanja oziroma t. i. domobranske akademije, in sicer 21. 4. 1944, 4. 5. 1944, 8. 6. 1944 ter 9. 1. 1945.⁴¹ Taka zborovanja ter manjše prireditve po maši so bile še v Dolu pri Kostanjevici (23.

4. 1944), Brusnicah (11. 6. 1944 in 23. 7. 1944). Svetem Križu (2. 7. 1944) ter Kostanjevici (8. 9. 1944). Ta propaganda ter širjenje domobranske literature sta imela določen učinek, med drugim tudi to, da so se ljudje le neradi odzivali partizanski mobilizaciji, in je bilo ponekod veliko skrivačev.⁴²

V partizanskih dokumentih je polno poročil o zločinih, ki so jih zagrešili domobranci pod Gorjanci, še posebej tišči iz postojanke v Kostanjevici. Iz januarja 1944 imamo celo poročilo, da domobranci pobijajo pristaše NOG ter to skrivajo pred Nemci.⁴³ Videti je, da so se skrivne likvidacije še nadaljevale ter dosegle višek poleti 1944. Formirala se je posebna likvidacijska skupina iz kostanjeviških domobrancev, ki so nastopali kot črna roka oziroma raztrganci, ko so se predstavljali kot hrvaški partizani. Po poročilih je te akcije organiziral narednik Ignac Penca v Kostanjevici.⁴⁴ V tem času se je v Ljubljanski pokrajini že tretjič organizirala tudi plava garda, kar je imelo odmev tudi pod Gorjanci. Že junija so se v okraju Šentjernej pojavile majhne skupine gorjanskih orlov, vendar o njih ni natančnejših poročil. Med domobranskim vodstvom so z razvojem mednarodnega položaja nastajale razne struje in prišlo je tudi do ideje o ustanovitvi ilegalnega gorjanskega četniškega odreda. To so nasprotniki preprečili, pristaši plave garde pa so se povezali s četniškim odredom, ki ga je sevemo od Krke organiziral Janez Mam - Črtomir. S tem v zvezi se zopet pojavlja ime črnorokca Ignaca Pence.⁴⁵ Aktivnost črne roke oziroma plave garde je bilo opaziti tudi v okolici Stopič in Pleterij.

Spopadov med domobranci ter partizani je bilo v letu 1944 in 1945 seveda mnogo, tako da na tem prostoru ni mogoče narediti podrobnejšega pregleda. Spopadi so nastajali na več načinov, bodisi da so partizanske brigade v okviru ofenziv ali posamzenih akcij napadale domobranske postojanke, bodisi da so napadale sovražnikove kolone, ki so pogosto prodirale iz Novega mesta, Šentjerneja in Kostanjevice proti Gorjancem. Ti napadi so včasih imeli značaj manjših ofenziv, toda na splošno lahko rečemo, da so bili domobranci in Nemci v defenzivi. Tako je v začetku decembra Gubčeva brigada napadla domobranci na Velikem Slatniku, konec meseca pa so partizani odbili domobranski napad na

Vodenicah.⁴⁶ Februarja 1944 so domobranci oropali v Brusnicah in ujeli nekaj partizanov. Težke boje je imela Cankarjeva brigada 21. 2. 1944 pri Težki Vodi in Stopičah s sovražnikovo kolono, ki je prodrla iz Novega mesta. Konec meseca je ista brigada napadla Novo mesto in se nato borila s sovražnikom pri Dolžu in Gabrju.⁴⁷ Prav Cankarjeva brigada je nato 16. 3. 1944 doživela svoj najhujši udarec, ko so na Javorovici Nemci in domobranci iz Kostanjevice ter Novega mesta presenetili njen 4. bataljon. Po kratkem boju je padel skoraj ves bataljon, saj so domobranci nato partizane, ki so se predali, zločinsko umorili.⁴⁸ V začetku avgusta so domobranci napadli 3. bataljon Cankarjeve brigade pri Dolžu in Zajčjem Vrhu. Bataljon je imel 10 padlih, vendar je s protinapadom napadalce pregnal.⁴⁹ Junija in julija 1944 je imela oštre boje z domobranci in Nemci iz Novega mesta Ljubljanska brigada. Omeniti gre predvsem borbe okrog Težke Vode in Dolža sredi julija, ko je brigada zaustavila sovražnikov prodor proti Beli krajini.⁵⁰ V uspešnih bojih z domobranci se je pozimi 1945. izkazala tudi 15. brigada.⁵¹ Že ob koncu aprila 1945 so se razplamteli najhujši boji, saj je sovražnik po vsej sili hotel glavnino 7. korpusa potisniti preko Kolpe, da bi si omogočil uspešnejše organiziranje obrambne črte v Sloveniji. Pri tem so sodelovali tudi domobranci iz novomeške in sosednjih postojank. Da bi jim dvignil moralo, je Novo mesto obiskal njihov generalni inšpektor Leon Rupnik.⁵²

Vojaško tedaj domobrancev ni bilo mogoče uničiti, saj so zasedali utrjene postojanke in bili pod zaščito svojih nemških gospodarjev. Po drugi strani pa so vedno bolj spoznavali, da jih čaka neizbežen poraz, in to je počasi izpodkopavalo njihovo moralo. Tudi prisega Hitlerju aprila 1944 ter januarja 1945 ni vzpodbudno delovala na njihovo moralo. Polagoma je NOG pridobivalo tudi v tistih vaseh, kjer je poprej prevladoval domobranski vpliv, čeprav je treba reči, da intenzivna domobrantska propaganda do konca ni prenehala. Ponekod je prihajalo do prostovoljnega vstopa v domobranstvo, na primer v okraju Stopiče. Akcije NOG za razkroj domobranstva so imele le malo uspeha, predvsem zaradi neinformiranosti domobrancev ter strahu pred kaznijo. Tudi manjši del prebivalstva se je zagrizeno oklepal domobranstva in tako tudi deloval na terenu. Zato je ljudska oblast izvajala tudi ostrejšje ukrepe, na primer zaplembe premoženja, izgone ipd. V nekaterih krajih, recimo v Dolžu, je prevladoval domobrantski vpliv do konca.⁵³ Taki lokalni pojavi pa so seveda zbledeli spričo dogajanj na frontah in predvsem napredovanja NOV v Sloveniji in Jugoslaviji. Kalkulacije o tem, da bodo domobranci rešili Angleži, so se izkazale za nerealne. Tako je pripadnike Slovenskega domobranstva čakal poraz in slednjič tudi kazen za narodno izdajstvo in zločinsko delovanje. Preobrazba domobranstva v Slovensko narodno vojsko jim ni nič pomgala. 8. maja 1945. so se domobranci iz Novega mesta in drugih postojank pod Gorjanci pričeli umikati proti Radečam, kjer so jih razbile in zajele partizanske enote.

Opombe

- ¹ Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja. (dalje: Kostanjevica) Kostanjevica 1953. Str. 88, 89; Vstaja pod Gorjanci, (dalje: Vstaja) Ljubljana 1967. Str. 14, 25; Zapiski o NOG na področju krajevnih skupnosti Kostanjevica in Podbočje, (dalje: Zapiski) Novo mesto 1974. Str. 9; Ivo Pirkovič, Svobodna republika pod Gorjanci. (dalje: Pirkovič) Ljubljana 1982. Str. 95-98, 202-208; Franček Saje, Belogardizem. (dalje: Saje) Ljubljana 1952. Str. 237 si.
- ² Pirkovič, str. 98, 116
- ³ Saje, str. 244
- ⁴ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945. (dalje: NOV) Ljubljana 1976. Str. 324; Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov. Del VI. (dalje: Zbornik) Knjiga 3, št. 28. Jože Zamljen - Drejče, Šentjošt, gnezdo belogardizma na Slovenskem. (dalje: Šentjošt) Novo mesto 1969. Str. 30.
- ⁵ Šentjošt, str. 25; Pirkovič, str. 402-404
- ⁶ Vstaja, str. 36; Šentjošt, str. 30, 31
- ⁷ Jože Zamljen - Drejče, Dolž v spomin padlim junakom. Dolenjski list 15. 10. 1964; Radko Polič, Belokranjski odred. Ljubljana 1975. Str. 224 si.; Šentjošt, str. 32
- ⁸ Šentjošt, str. 36, 37
- ⁹ NOV, str. 325
- ¹⁰ Saje, str. 325; Kostanjevica, str. 96; Zapiski, str. 14, 15
- ¹¹ NOV, str. 325; Šentjošt, str. 42, 43; Zbornik, knjiga 3, št. 116
- ¹² NOV, str. 345; Šentjošt, str. 55
- ¹³ Vstaja, str. 41; NOV, str. 331; Dolenjski list 15. 10. 1964
- ¹⁴ Vstaja, str. 41; NOV, str. 332; Dolenjski list 15. 10. 1964; Zgodovinski arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve (dalje: ZA RSNZ), OZNA Vrhnika
- ¹⁵ Vstaja, str. 43, 46; Zapisniki, str. 15; Šentjošt, str. 55; Lado Ambrožič, Cankarjeva brigada, (dalje: Ambrožič, Cankarjeva) Ljubljana 1975. Str. 51-56; Drago Suhi, Pred dobavskim gradom. Glasnik ZROP 1961. Št. 8.
- ¹⁶ Zapiski, str. 15; Šentjošt, str. 55; Ambrožič, Cankarjeva, str. 53
- ¹⁷ Josip Edgar Leopold - Lavov, Kartuzija Pleterje in partizani 1941-1945. (dalje: Lavov) Maribor 1977. Str. 52, 53, 59-69; Šentjošt, str. 55; Vstaja, str. 45
- ¹⁸ Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev. Ljubljana 1973. Str. 182 si.; Ambrožič, Cankarjeva. Str. 61-67; Edvard Kocbek, Listina. Ljubljana 1982. Str. 201-202; Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje: AIZDG), fase. 495/V/4; ZA RSNZ, OZNA Bela krajina
- ¹⁹ ZA RSNZ, OZNA Bela krajina
- ²⁰ AIZDG, fase. 495/V/4
- ²¹ Zbornik, knjiga 4, št. 87; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dalje: Dokumenti), knjiga 4, št. 135; knjiga 5, št. 148
- ²² Ambrožič, Cankarjeva, str. 104-112; Lavov, str. 73-85; Zbornik, knjiga 5, št. 67; št. 154; Tabor 1968, št. 4, Buenos Aires; Vestnik 1960, št. 1-2, Buenos Aires
- ²³ Kostanjevica, str. 97; Tabor 1971, št. 1-2.
- ²⁴ Lado Ambrožič, Gubčeva brigada, (dalje: Ambrožič, Gubčeva) Ljubljana 1972. Str. 202; Polič, Belokranjski odred. Str. 409, 410; Zbornik, knjiga 5, št. 221
- ²⁵ Anton Štampohar, Razvoj ljudske oblasti in kronološki popis pomembnejših dogodkov na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje 1941-1945. (dalje: Štampohar) Novo mesto 1975. Str. 74; Milan Guček, Šercerjeva brigada. Ljubljana 1973. Str. 256, 260, 267; Zapiski, str. 18
- ²⁶ ZA RSNZ, OZNA Novo mesto
- ²⁷ AIZDG, fase. 120/11, fond kontrarevolucije; ZA RSNZ, OZNA Vrhnika
- ²⁸ Ambrožič, Gubčeva. Str. 284-287; Zbornik, knjiga 6, št. 168
- ²⁹ AIZDG, fase. 105/1, fond kontrarevolucije; Ambrožič, Gubčeva, str. 329, 330
- ³⁰ AIZDG, fase. 105/1; Zbornik, knjiga 7, št. 29, 31; Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. III. knjiga, Ljubljana 1973, str. 35, 36
- ³¹ ZA RSNZ, OZNA Novo mesto
- ³² ZA RSNZ, OK VOS Novo mesto; CK VOS
- ³³ ZA RSNZ, OK VOS Novo mesto; Zbornik, knjiga 7, št. 27
- ³⁴ ZA RSNZ, OK VOS Novo mesto; OZNA Novo mesto
- ³⁵ Zapiski, str. 20
- ³⁶ Kostanjevica, str. 100; Zapiski, str. 20; Ambrožič, Gubčeva, str. 400

Boris Mlakar

- ⁵⁷ ZA RSNZ, OZNA Novo mesto; Kostanjevica, str. 101; Lavov, str. 167, 169; Ljubljana v ilegali IV. Ljubljana 1970, str. 267; Ambrožič, Gubčeva, str. 837; Štampohar, str. 89
- * ZA RSNZ, OZNA za oblast 7. korpusa, OZNA Novo mesto
- ⁵⁹ Zbornik, knjiga 17, št. 50; Štampohar, str. 96
- ⁴⁰ ZA RSNZ, OZNA Novo mesto
- ⁴¹ Ljubljana v ilegali IV, str. 314; Tabor 1965, št. 12; Jutro 13. 6. 1944; Slovenec 12. 1. 1945
- ⁴² ZA RSNZ, OK VOS Novo mesto
- ⁴¹ Prav tam
- ⁴⁴ AIZDG, fase. 460/III/5; Zapiski, str. 20, 21; ZA RSNZ, Okrožna izpostava ONZ Novo mesto; Ozna za Slovenijo, II. odsek
- ⁴⁵ ZA RSNZ, Okrožna izpostava ONZ Novo mesto; Ljubljana v ilegali IV, str. 274
- ⁴⁶ Štampohar, str. 85; Lavov, str. 166; Zbornik, knjiga 9, št. 147
- ⁴⁷ Štampohar, str. 87, 88; ZA RSNZ, CK VOS
- ⁴⁸ Ambrožič, Cankarjeva, str. 486-502; Zbornik, knjiga 12, št. 80; Javorovica. Ljubljana 1979; Tabor 1975, št. 8; Slovenec 13. 4. 1944; ZA RSNZ, OZNA Novo mesto
- ⁴⁹ Štampohar, str. 94
- ⁵⁰ Štampohar, str. 92; Lado Ambrožič, Sovražnikov vpad v Belo krajino. TV-15 Naš tovariš 9. 6. 1983; Ladislav Kiauta, Na bojni črti osemnajste. Ljubljana 1973- Str. 423
- ⁵¹ Mile Pavlin, Petnajsta brigada. Ljubljana 1969. Str. 365-377
- ⁵² Slovenec 28. 4. 1945
- ⁵⁵ ZA RSNZ, OZNA Novo mesto; OZNA za oblast 7. korpusa.

NAJPREJ BOJ 2 NACIONALSOCIALISTIČNO PETO KOLONO

FRANCE CVENKEL

Ta naslov so pravzaprav besede mlađega profesorja, kasnejšega člana okrožnega odbora OF Novo mesto in junaško umrlega narodnega heroja Vinka Paderšiča - Batreje iz Dolenjega Suhadola v Podgorju, ki sem jih prepisal z orumenelega lista svoje medvojne beležnice. To so besede, ki jih je Vinko naslovil svojim prijateljem in tovarišem takoj po sramotnem razpadu stare Jugoslavije aprila 1941. Socialne razmere v stari Jugoslaviji, vključno z Dravsko banovino - Slovenijo, so bile zelo težke. Kar najtežje pa v Podgorju, to je v dolenskih naseljih med Krko in Gorjanci. Tu je, na domačijah z malo zemlje prevladoval kmečki živelj, redki veleposestniki pa so obvladovali polproletarce - bajtarje. Industrije skoraj ni bilo. Tudi parna žaga na Gorjancih, kratko imenovana fabrika, je zašla v krizo, ustavila obratovanje in odpustila delavce. S tem so bili prizadeti zlasti najštevilnejši delavci z gabrsko-brusniškega območja, na katero se predvsem nanašajo te moje besede, čeprav mi tudi razmere drugod v Podgorju niso bile neznane.

Podgorska zemlja sicer ni slaba, vendar majhne površine niso mogle preživljati družin s številnimi otroki, še zlasti ne v letih, ko je nadležna toča jemala desetino, petino, pa tudi polovico pridelka. Jeseni leta 1940 je na gabrskih in okoliških njivah ter vinogradih pobrala skoraj ves pridelek. Tudi s trdoživo in škodljivo šmarnico si ljudje niso mogli gasiti žeje, kajti sodi so bili prazni. Davkarija v Novem mestu pa je brez usmiljenja terjala svoje.

Ljudje v Gabrju in okoliških krajih so stradali. Že podatek, da so imeli v Gabrju med 109. hišami le v treh štedilnik, drugod pa so kuhali na primitivnih ognjiščih, veliko pove. Električne napeljave v kraju ni bilo, zato so po hišah oziroma kočah, brlele petrolejke.

Samoiniciativno sem v šoli vodil evidenco, kako in s čim se hranijo šolarji, kako so preskrbljeni z obleko in obutvijo. Zbrani podatki so bili porazni. Mnogi so privič na dan jedli šele, ko so se opoldne vrnili iz sole, številni zjutraj niso zaužili ničesar ali le nekaj požirkov tople vode oziroma kropa. Veliko otrok pozimi v snegu ni moglo v šolo, ker so bili brez sleherne obutve. Zanimiv je primer, da so iz družine s šestimi otroki vsi kolikor toliko redno obiskovali šolo do prvega snega, potem pa je vsak dan prihajal v šolo le po eden, kajti vseh šest je imelo le en par slabih čevljev. Denarja ni bilo niti za najnujnejše, saj so se dogajali primeri, da so ljudje prihajali v šolo prosit za eno vžigalico in nekaj metrov sukanca.

Spričo takšnega stanja so ljudje odhajali s trebuhom za kruhom po svetu, številni tudi v Nemčijo. Hitler je potreboval delavce za proizvodnjo orožja, tudi propagandiste v nenemških deželah. Marsikoga so navdušili za nacionalsocializem in postal je petokolonaš. V svojih pismih v domovino, še bolj pa neposredno ob obiskih pri svojcih in znancih so propagirali nacionalsocialistični red, v katerem se cedita mleko in med. Beseda nacionalsocializem je vlekla in navduševala zlasti ljudi iz najbolj zaostalih krajev in dežel, ljudi iz najslabših življenjskih razmer, ki niso vedeli, da je nacionalsocializem najkrutejša oblika kapitalizma in imperializma - fašizem.

France Cvenkel

Zaradi omenjenih razmer so bila v Podgorju zelo ugodna da, da je vzknilo seme petokolonašev in v aprilu ter maju leta 1941 pognalo tudi bujno rast. Sprva nobeno prepričevanje, nobeno sredstvo proti temu plevelu ni bilo učinkovito, bilo pa je takrat tudi mao članov komunistične partije, zlasti med kmečkim prebivalstvom. Prav tako tudi ni bilo veliko drugih razlgedanih antifašistov.

V drugi polovici aprila 1941. so s severa iz Brežic začele prodirati enote nemškega generala von Küblerja in zasedale tudi Podgorje. Italijani z novomeške strani so bili počasnejši. Nikamor se jim ni mudilo, saj sta se nemško in italijansko vodstvo na najvišji ravni vendar dogovorili, da ozemlje južno od demarkacijske črte ob Savi v celoti pripade Mussolinijevi Italiji, ne pa Hitlerjevemu Reichu. Taka rešitev naj bi bila za Nemce le začasna, kajti peta kolona je vneto propagirala nemško zasedbo celotne Dolenjske.

Čeprav so njive in vinogradi v tistih aprilskih dneh čakali na nujna spomladanska opravila, so Podgorci kaj malo delali, kajti skrbelo jih je, kdo jih bo zasedel. Vsekakor naj pride vojska Velike Nemčije, ki bo vsem in vsakomur prinesla dovolj belega kruha. Nikakor naj ne bo italijanskih "polentarjev"! Do teh je tlelo sovrašтво še iz prve svetovne vojne, ko se je tudi prenekateri Podgorec kot avstro-ogrski soldat boril proti njim na soški fronti. Tudi to dejstvo je nemška peta kolona spretno izrabljala.

Kljub temu pa je na veliko razočaranje mnogih sredi aprila prišla v brusniško dolino najprej italijanska vojska. Staro in mlado jo je sprejelo z mrkimi pogledi, medtem ko so Italijane ježile nacistične zastave, med katerimi ni bilo niti ene italijanske "trikolore". Gabrje so Italijani zapustili še isti dan, v Brusnicah pa so jugoslovansko žandarmerijsko postojanko spremenili v karabinjersko. Med številnimi karabinjerji je ostalo v službi tudi nekaj jugoslovanskih orožnikov.

Zadnjo aprilsko nedeljo se po maši v Brusnicah velika množica pred cerkvijo nikakor ni hotela raziti. Vse bolj je vršalo in ljudje so postajali vse glasnejši. Dvigali so pesti in se pomikali proti karabinjerski postojanki. Iz množice so se slišali klici in zahteve, naj Italijani odidejo, pridejo pa naj Nemci, in podobno. Množica je že bučala kakor vihar. Tedaj se v prvo vrsto pomaknejo Italijani in orožniki z naperjenimi puškami. A razjarjeni goloroki demonstranti se ne umaknejo, še vedno zahtevajo odhod Italijanov in prihod Nemcev. Tedaj zaropčejo zaklepi in iz pušk ter revolverjev udarijo strelji, ki razženejo množico. Nekaj podobnega se je tište dni zgodilo v Šentjerneju, kjer se je ob prihodu Italijanov množica demonstrantov z nacističnimi zastavami, vzklikajoč Hitlerju in zahtevajoč nemško oblast v kraju, spopadla z orožniki in Italijani.

Spričo takšnih in podobnih dogodkov - ne le v Brusnicah in Šentjerneju - so se Italijani 1. maja 1941. umaknili oziroma zbežali pred Podgorci in "zavezniki" Nemci vse tja do Malega Slatnika oz. do predmestja dolenjske metropole.

Meseca april in maj 1941. sta bila prepolna razburljivih dogodkov. Nekaj dni po odhodu italijanske posadke iz Brusnic sta se v Gabrju ustavila nemška vojaška avtomobila. Okoli njiju se je zbrala skupina slabo oblečenih, delno bosopetih otrok ter žensk in mož z nacističnimi zastavicami. Radost in veliko pričakovanje sta jim sijala iz oči, prevzetni oficir pa je oholo prezrl ljudi, ki bi bili takrat pripravljeni dati vse za prijazen nasmeh in topel odzdrav. A takšnega odzdrava in nasmeha od Nemcev ni bilo.

France Cvenkel

Hauptmann je s spremstvom zakoračil v šolsko poslopje in takoj tudi v učilnico. Kakor da ni v njej ne učitelja ne učencev je stopil k stenskemu zemljevidu in s palico zamahnil čez Dravsko banovino, rekoč v hripavi pruščini: „Naša pot drži vse do morja ...“ S stegnjenimi rokami in s pozdravom Hitlerju so Nemci odšli iz razreda.

Prvo razočaranje se je pritihotapilo v ljudi, ki so pričakovali, da jih bodo Nemci objemali in poljubljali ter bliskovito razrešili tudi njihovo težko socialno stanje.

Zelo hitro so Nemci v podgorskih občinah zamenjali tudi župane z "bürgermajstri", med katerimi so bili predvsem domačini, večji vsaj delno nemščine.

V gabrski šoli se je namestila manjša nemška policijska enota. Ko so otroci hodili mimo "nemških gospodov" in jih pozdravljali, so jih nacisti, ne da bi jim odzdravili, zmerjali v narečni nemščini z mladimi prašiči in smrdljivimi kozami. Kaj pa naj bi sicer pričakovali od navdušenega "hernfolka", nemških "nadjudi", pred katerimi so se do tedaj evropske države podirale kakor domine!

Nastopilo pa je obdobje, ko je zdravo jedro ljudskih množic prešlo v ofenzivnejšo dejavnost proti petokolonašem in njihovim simpatizerjem. Sicer akcija še ni bila organizirana v pravem pomenu. Pobude zanjo so prihajale spontano, najprej v ožjih okoljih, nato pa so se tudi širile iz kraja v kraj. Prepričevanje od osebe do osebe je hitro treznilo ljudi. Pomagal je tudi okupator sam s svojim obnašanjem, zvest nacionalsocialističnemu načelu, da smo Slovani gnoj za rast nemškega hrasta. To je bil čas pred ustanovitvijo Osvobodilne fronte v Ljubljani tja do jeseni leta

1941. Takrat v Podgorju še niso poznali programa vseslovenske OF ali pa so ga poznali le slabo, jedro pozitivnih ljudskih sili je pa že iskalo izhod iz najtežjega položaja. Naš človek se je začel zavedati samega sebe, vanj je začelo prodirati spoznanje, da je rešitev samo v njegovi lastni moči, četudi za ceno največjih žrtev. Poleti 1941. so se Nemci - na podlagi prvotnega sporazuma z Italijani - umaknili iz Podgorja nazaj proti severu na demarkacijsko črto. Ob njihovem odhodu jim nihče več ni mahal v slovo. Nacistične zastave so zginile s hiš ali pa so sem in tja razcefrane ležale ob cestah. Razredčene vrste petokolonašev so se potuhnile.

V tej akciji osveščanja ljudi imajo velike zasluge zlasti takrat sicer maloštevilni komunisti, učitelstvo in drugi pravi rodoljubi Podgorja, ki so nato še v istem letu ali v začetku naslednjega prenesli svojo dejavnost v trojke, vaške in terenske odbore Osvobodilne fronte ter v odbore vaške Narodne zaščite.

V Podgorju je zavel nov veter. V prevaranem, zapeljanem ljudstvu se je prebudila uporniška kri puntarskih pradedov. Podalo si je roke z bratskimi Žumberčani in na Gorjancih je zadonela borbena partizanska pesem. Naj na tem mestu omenim, da sta člana terenskega odbora OF Gabrje že sredi leta 1941 (v juliju ali avgustu) po nalogu organizatorja OF Vinka Paderšiča odšla v žumberško naselje Gaj in tam (pri družini Gajski, Pavlu in Milanu) prva organizirala odbor narodne zaščite v okviru OF. Tej akciji so kasneje (v novembru 1941.) iz slovenskega, gabrškega območja sledile še druge takšne organizacijske akcije, npr. v Sekuličih, Kuljajih, Buličih in drugod.

S prelito krvjo mnogih padlih za svobodno, socialistično domovino so Gorjanci in Žumberak napisali svetlo poglavje svoje zgodovine.

Dragan Jević (desno)
komandant 15. udarne divizije

Viktor Avbelj - Rudi (levo)
politkomisar 15. udarne divizije

Borci 1. čete 1. bataljona 13. proleterske brigade "Rade Končar", 1943. godine

MLADA GENERACIJA

Vjesnici proljeća na Budinjačkoj visoravni

Panoramski portret Krašić - Pribić

OMLADINA ŽUMBERKA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI 1941.-1945. GODINE

ZDRAVKO DIZDAR

Tridesetih godina pojedine omladinke i omladinci iz Žumberka uključuju se u revolucionarni omladinski pokret, većinom u Zagrebu, gdje su se nalazili na školovanju ili radu. Oni s pojedinim članovima Partije, kandidatima i simpatizerima sve više djeluju na omladinu Žumberka, prvenstveno u općini Kalje, gdje se i organiziraju. Prvu omladinsku grupu u Pečnu osnovala je 1939- Dragica Staničić, koja je u to vrijeme primljena u SKOJ u Zagrebu. U grupi su pored nje bili još Dušan, Zvonko i Petar Staničić, Dane Rašić i Pajo Čučić. Grupa proučava napredni omladinski tisak te je do 1941. proširila svoj utjecaj na omladinu u općini Kalje, a s njome od članova KPH radi Janko Staničić.¹

S okupacijom zemlje i Žumberak je okupiran i administrativno podijeljen. Talijanski fašisti okupirali su općinu Radatovići, dok su općine Kalje i Sošice pripale novoosnovanoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Omladina Žumberka bila je izložena opasnosti od uključanja u ustaški pokret, mobiliziranja u domobranstvo i odvođenja na ropski rad u fašističku Italiju i nacističku Njemačku. Ustaški funkcionari u žumberačkim općinama Kalje i Sošice, te kotarski funkcionari iz Jastrebarskog nastojali su okupiti omladinu oko ustaškog pokreta putem masovnih sastanaka i demagoških obećanja. Od srpnja 1941. oni na području kotara nastoje formirati Ustašku pripremnu bojnu. No unatoč obećanjima i pritiscima uspjelo im je do sredine rujna 1941. uključiti tek oko 200 ljudi i omladinaca. Situacija u općini Kalje i Sošice postala je dijelom složenija s pristupom općinskih organizacija SS Kalje i Sošice u kolovozu 1941. ustaškom pokretu, a i utjecaj klera bio je vrlo izražen u nekim žumberačkim selima.² Pored svega toga međutim, zahvaljujući radu članova partijske ćelije Pečno, kandidata i simpatizera te članova omladinske grupe, vrlo mali dio omladine Žumberka stupio je u ustaški pokret, malo se omladinaca odazvalo u domobrane, a gotovo nitko na rad u Njemačku i Italiju. Okupatori i ustaše tada nastoje prijetnjom i silom sprovesti svoje namjere. Samo iz općine Radatovići „odvedeno je pod pritiskom Talijana oko 60 omladinaca na ropski rad u Italiju, gdje su mnogi pomrli od gladi“³, a ustaše prijete onima koji se nisu odazvali u domobranstvo, pojedine omladince hapse i upućuju u vojne jedinice.

Istoga dana kada je osnovana partijska organizacija općine Kalje tj. 11. V. 1941., njezin član Janko Staničić Roza osnovao je i skojevsku grupu u sastavu: Vaso Vidović, iz Dana, sekretar i članovi: Ivica Stić iz Dana, Janko i Tomo Štrbac, iz Budinjaka, Janko Kovačević-Crni i Janko Kovačević-Mišljenac, iz Tisovca. U nju su nešto kasnije uključeni Jelka Kovačević-Tinčkova i Jelka Vuković, iz Tisovca, te Ana Vidović i Mara Stić iz Dana. Dok su Janko Jelinić, krojač iz Jelinića, Tomo Juratovac, krojač, iz Novog Sela i Barica Vučković, učiteljica u Grabru, iz Okića, bili zagrebački skojevci, te su tamo i bili primljeni u SKOJ, a kao takvi su djelovali i među omladinom u Žumberku.

Zdravko Dizdar

U Pećnom je krajem srpnja 1941. osnovana skojevska grupa. Sekretar je bila Dragica Staničić, studentica i članica SKOJ-a u Zagrebu, inače iz Staničića, i članovi njezina braća Dušan i Zvonko Staničić, te Pajo Čučić, Dane Rašić, Jela Romanović, Petar Rašić i Janko Grubač. Ubrzo je sredinom kolovoza 1941. osnovana i skojevska grupa za Mrzlo Polje, Glušinju i Gornju Vas. U njoj su bili: Milan Milaković, iz Glušinje, Pavao Latković, iz Mrzlog Polja, Zvonko Petretić, iz Petričinog sela, te Ivica Sladetić i Josip Šintić iz Gornje Vasi.

Većini njih bilo je rečeno da su članovi SKOJ-a ili da će to biti jer su smatrani dobrim omladincima i omladinkama na koje se moglo tada s punim povjerenjem računati, a što će oni svojim daljnjim radom i potvrditi, no nekog organiziranijeg, svestranijeg i potpunijega političkog rada i djelovanja među njima nije bilo.⁴

Pozivu KPJ na oružani ustanak odazvala se i omladina Žumberka. Tako se skojevska organizacija posebno angažirala oko pomoći borcima 1. partizanskog odreda Matija Gubec, zvanog Odred proletera, koji je formiran sredinom kolovoza 1941., kod sela Durici, u Žumberku. Borci tog odreda su bili uglavnom zagrebački proleter, a od 49 boraca, koliko je odred imao od formiranja do razbijanja i raspuštanja polovica su bili skojevci i omladinci. Među njegovim borcima odmah su se našli i žumberački skojevci Dragica i Dušan Staničić te Milan Romanović, dok su ostali skojevci i omladinci pomagali odred prikupljajući hranu, podatke o neprijatelju te održavajući veze. Dragica Staničić i Milan Romanović obavljali su u odredu kurirsku dužnost i održavali njegove veze sa Zagrebom. U borbi s ustašama 5. IX. 1941. kod sela Okrug na putu za odred poginuo je Leo Rukavina, član MK SKOJ-a Zagreb koji je i prvi poginuli borac u Žumberku. Pošto su ustaše u rujnu 1941., razbile odred, on je raspušten. Među 35 uhapšenih boraca našao se i omladinac Dušan Staničić, koji je osuđen na smrt i strijeljan 6. XII. 1941. Pored njega strijeljani su iz Žumberka još Janko Staničić i Milan Staničić, a Marta Staničić je ubijena u logoru. Nekoliko članova Partije i omladinaca bilo je uhapšeno, ali krajem 1941. pušteni su iz zatvora. Većina uhapšenih skojevaca i omladinaca odreda, koji su došli iz Zagreba, također je strijeljana 1941.⁵ No, ovi prvi gubici i porazi nisu zaustavili okupljanje omladine Žumberka i njezin rad za NOP. Tako je u Radatovićima 27. IX. 1941. osnovana prva omladinska grupa od 5 članova, i to: Nikice Živkovića, Pere, Nikice i Gabre Bogdanovića i Dake Rajkovića. Grupa proučava naprednu literaturu, prikuplja hranu i drugi materijal i odnosi partizanima na Vodenicama, a kasnije i svi njezini članovi stupaju u partizane, u kojima su poginuli Nikica Živković, Pero Bogdanović i Dako Rajković.⁶

Do travnja 1942. članovi SKOJ-a i omladinci zajedno s članovima Partije u Žumberku prikupljaju oružje, municiju i potreban materijal, raspacavaju letke, odvrćaju pozvane od odlaska u domobranstvo i uspostavljaju veze s Jastrebarskim i Zagrebom. Ustaški zločini nad pojedinim Žumberčanima, te masovna strijeljanja omladine u Rakovu Potoku, omladine i srpskog naroda na Kordunu, u Lici i cijeloj NDH, o kojima su vijesti brzo stizale i u Žumberak orijentirali su sve više narod Žumberka na borce protiv fašizma. Tako se ponovo okupila i brojčano povećala grupa antifašističke omladine na području općine Kalje koja je bila spremna da stupi u NOB. Partizansku desetinu tzv. grupu Teše Bulata koja je 29. IV. 1942. stigla u Žumberak, nisu pomagali samo članovi Partije i aktivisti NOP-a, nego su ih skojevci i omladina prvi pomogli hranom,

Zdravko Dizdar

obavijestima, održavanjem veza a i pristupanjem u njihove redove. Desetina se za mjesec dana, zahvaljujući njima, ne samo održala već je i narasla na 22 borca. Među borcima se opet našao kurir Milan Romanović-Zvonko. U grupi boraca koje je 22. V. 1942. dovela u Žumberak Milka Kufrin, i koja se spojila s Tešinom grupom, nalazilo se desetak omladinaca iz Okića i Horvata. Od tih je dviju grupa 26. V. 1942. formirana 1. žumberačka partizanska četa od 2 voda i s 50 partizana.⁷ U svakodnevnim akcijama čete u Žumberku i okolici prednjačili su omladinci. U Četu stupaju i mladi Žumberka i okolice tako da ona početkom srpnja 1942. narasta na oko 150 boraca, te se 14. VII. od nje formira Bataljon Josip Kraš koji 29. VII. broji 197 partizana. U Četi je formirana i organizacija SKOJ-a u kojoj je bilo obuhvaćeno 50 % omladine iz sastava Čete. S formiranjem Žumberačko-pokupskog NOP odreda 2. VII. 1942., u koji ulazi Bataljon Josip Kraš, borbe u Žumberku dobivaju novi zamah, a omladina sve masovnije stupa u partizane.⁸ Tako je odmah poslije oslobođenja Kalja 5. VIII. 1942. od 25 prijavljenih omladinaca u Bataljonu formiran omladinski vod koji ubrzo prerasta u Omladinsku četvu Joža Vlahović s 80 boraca, koja je ušla u sastav odreda kao samostalna četa. Komandir čete bio je Duka Breberina a komesar Dragan Vujić-Spaho. Budući da omladinci nisu imali nikakva vojničkog iskustva, za njih je pri Štabu Bataljona organizirana vojno-politička obuka. U izvještaju Štaba II. operativne zone Glavnog štabu NOFO Hrvatske o stanju i akcijama partizana u Žumberku od 17. VII. do kraja kolovoza 1942. kaže se da Bataljon Josip Kraš ima 3 čete i „jednu omladinsku četvu, od dobrovoljaca, omladinaca iz Žumberka. Do sada su se pokazali vrlo dobro ti omladinci“, osim toga formirana je u bataljonu i pionirska četa za ruše-nje pruge i prekopavanja ceste u Žumberku.⁹ Posebnu radost za aktiviste NOP-a u Žumberku predstavljalo je oslobađanje 727 srpske djece iz ustaškog logora u Jastrebarskom u akciji 4. kordunaške NOU brigade 26. VIII. 1942. Djecu je narod Žumberka najsrdajnije prihvatio.¹⁰ Uz pomoć partizanskih jedinica na terenu općine Kalje u 35 sela i dijelu općine Sošice (u 9 sela) već od početka srpnja 1942. su po selima birani NOO-i a u njih se prvi put biraju i omladinci. Ustaše su u velikoj ofenzivi u rujnu 1942. pošto su se 4. kordunaška NOU brigada i Bataljon Josip Kraš povukli u Belu krajinu, uhapsili oko 250 aktivista i suradnika NOP-a, među kojima više od 100 omladinaca i omladinki i djece. No narod Žumberka i njegova omladina nisu se dali zaplašiti. Već 29. IX. 1942., kad su ustaše mislile da su „očistile“ Žumberak, Bataljon Josip Kraš i 1. bataljon Krškog NOP odreda, od kojih je formiran zajednički operativni štab, oslobodili su Sošice. A u Žumberak se 29./30. IX. preko Kupe prebacio Štab II. operativne zone i 1. proleterski bataljon Hrvatske. Ta tri bataljona zajedno su od 7.-10. X. 1942. u žestokim borbama razbili napade četiri ustaške bojne na Žumberak.¹¹ Ljubav naroda i omladine Žumberka najbolje se pokazala za vrijeme ovih borbi s ustaškim bojnama kada su omladinke i pod najžešćim ustaškim mecima, često ranjavane, nosile hranu borcima na položaje. U borbama su omladinci bili među prvima, što je i jedan od razloga da je Omladinska četa imala najveće gubitke. Da bi se pojačao politički rad u jedinicama i na terenu neke jedinice su dopunjene. Tako je u Bataljonu Josip Kraš formiran bataljonski biro SKOJ-a od 3 člana. Formirana je i agitprop grupa od 9 članova, a u njoj partijska jedinica da pomogne bataljonski biro u radu i da radi među narodom na terenu. Od žena iz

Zdravko Dizdar

bataljona Mica Milašinčić bila je zadužena za rad s omladinom, a uz nju i dva skojevca „koji će raditi u vojsci sa omladinom i u selu“.¹² Najznačajniji događaj u daljnjem političkom radu na području Žumberka i Pokuplja je formiranje Okružnog komiteta KPH Pokuplje 15. X. 1942. u Jezernicama. Od njegova formiranja počinje sistematski rad u Žumberku na formiranju i radu skojevske organizacije, te odbora USAOH-a i uopće rad među omladinom sve do kraja rata. Na tom konstituirajućem sastanku OK formirana je grupa zadužena za Savez mlade generacije (SMG) i SKOJ, a od članova OK za rad po AFŽ-u, SKOJ-u i SMG zadužena je Milka Kufrin. Rezultat se vidio odmah, već na drugom sastanku OK KPH Pokuplje 22. X. 1942. do kada je u općini Radatovići formirano 10, a u općini Sošice 2 odbora Saveza mlade generacije.¹⁷ Bile su to prve omladinske organizacije na terenu Žumberka, poslije onih iz 1941. kojih su članovi uglavnom otišli u partizanske jedinice, ne računajući one koji su već bili u njima. U isto vrijeme formirani su i prvi NOO-i na području općina Radatovići i općine Sošice, kao i prvi odbori AFŽ-a. Daljnji veoma značajan korak bila je odluka OK KPH Pokuplje da se od brdskog dijela jastrebarskog kotara (općine Kalje i Sošice) te općine Radatovići formira poseban žumberački kotar u koji će se krajem 1942. uključiti općine Krašić i Vivodina, a jedno vrijeme 1944. i općine Draganić i Jaškovo. U studenom 1942. je za to područje formiran Kotarski komitet KPH Žumberak u sastavu Dane Meački, sekretar i članovi Nada Galjer i Mica Milašinčić. Sastav komiteta će se često mijenjati i nadopunjavati tijekom rata. Od tada pa do kraja rata on rukovodi političkim radom na području Žumberka.“ U prosincu 1942. donesena je odluka o formiranju Okružnog komiteta SKOJ-a Pokuplje, s Mikom Špiljakom kao sekretarom, ali je on zbog neprijateljske ofenzive prvu sjednicu održao tek 20. II. 1943- Dana 6. I. 1943- formirano je i Kotarsko rukovodstvo SKOJ-a Žumberak u sastavu: Nikica Šajatović, sekretar, te članovi Duka Pavić i Ana Vidović. Prije njegova formiranja KK KPH Žumberak pristupio je formiranju prvih organizacija SKOJ-a. Tako su početkom prosinca 1942. formirana prva dva skojevska aktiva u općini Radatovići i to u selu Dragonošci i selu Šiljki u svakom po tri člana, te u svim selima odbori Saveza mlade generacije. Za ove prve skojevce KK KPH Žumberak izvještava OK KPH Pokuplje „ti omladinci i omladinke zavredili su da budu skojevci jer su sa svojim radom to dokazali“. U drugoj polovici prosinca 1942. formirana su 4 nova skojevska aktiva i to u Dučićima, Bulićima, Ratkovićima i Malićima s ukupno 12 članova. Tako je krajem 1942. u općini Radatovići bilo 6 aktiva SKOJ-a s ukupno 18 članova. U općini Sošice formiran je jedan aktiv u Gornjem Selu, Šetanu od 3 člana, a početkom siječnja 1943. formiran je aktiv i u Sopotama, a formiran je u prosincu i novi odbor SMG u Sošicama, od 5 članova, dok u drugim općinama Žumberka nisu na terenu postojale omladinske organizacije, osim 1 od 12 članova u Terenskoj četi Komande žumberačkog područja. U općinama Radatovići i Sošice formiraju se i prve organizacije pionira.¹⁵

Drugi jedan događaj u to vrijeme imao je izuzetno značenje za daljnji razvitak NOP-a u Žumberku, pa tako i omladinskog. Bilo je to 7. XI. 1942. u Gornjem Sjeničaju formiranje 13. NOU brigade Josip Kraš od jedinica Žumberačko-pokupskog NOP odreda i 1. proletarskog bataljona Hrvatske. Brigada se po noći 13./14. XI. 1942., zajedno sa Štabom II. operativne zone prebacila s Korduna preko Kupe i Pokuplja u Žumberak. Izvela je više uspješnih akcija i borbi od

Zdravko Dizdar

kojih su posebno važne one na Suhor 20./27. XI. i na Krašić 15. XII. 1942. zajedno sa slovenskom Brigadom Ivan Cankar, te ponovno oslobođenje Krašića 1. i 2. I. 1943. zajedno s 4. kordunaškom NOU brigadom. U njima je neprijatelj imao više od 900 vojnika izbačenih iz stroja.

Upravo „velika politička svijest boraca iz te brigade, njihov odnos s narodom i njihove borbe vrlo mnogo su pomogli dizanju na oružani ustanak u ovom kraju“, kaže se u jednom dokumentu uz napomenu da je narod „svagdje volio proletere i pitao, kada će ponovo doći“.¹⁶ Potom su ustaše, kao što su i Talijani, napustili neka svoja uporišta u Žumberku, tako da je slobodni partizanski teritorij proširen što je dalo poleta i mogućnosti razvitku svih organizacija NOP-a u Žumberku. Za te uspješne borbe u Žumberku Brigadu je Glavni štab NOPO Hrvatske proglasio proleterskom i dobila je naziv Rade Končar. Ona ostaje u Žumberku do kraja listopada 1943., brani slobodno područje s trima slovenskim brigadama, te 4. kordunaškom NOU brigadom vodi niz bitaka u Žumberku i Gorjancima i okolici. Iako je bila mješovitog sastava, borci iz Žumberka bili su tek trećina njezina sastava, ipak je od naroda Žumberka odmah prihvaćena kao njegova brigada. Krajem studenog 1942. u Brigadu stupaju omladinci iz općine Radatovići, a za vrijeme borbi omladinke pod neprijateljskim mecima nose borbama hranu na položaj. Po prebacivanju Brigade iz općine Kalje u Sošice i Radatoviće 20. XI.

1942. Milka Kufrin je izvijestila PK SKOJ-a da su ih narod i omladina dočekali prijateljski, da su ustaše silom „otjerali nešto omladine u vojsku“, zbog čega je narod ogorčen protiv fašista. U općini Radatovići, gdje je neprijatelj pljačkao i palio, narod je bio sretan što su se partizani vratili, a omladinski odbori ostali su čvrsti „i omladina je sva još više ogorčena prema Talijanima“, te je spremna ići u partizane. U Brigadi je - izvještava dalje M. Kufrin - „obišla sve čete, formirali smo aktive SKOJ-a, rasporedili dužnosti i omladinci su s mnogo volje prišli radu“, a formirana „su i bataljonska rukovodstva SKOJ-a u sva tri bataljona“.¹⁷ Pri formiranju Brigada je imala 100 skojevaca, a taj broj se povećao do 16. XII. 1942. na 280 skojevaca, da bi se krajem prosinca smanjio na 206 skojevaca, pošto ih je mnogo poginulo ili ranjeno u borbama te upućeno u bolnicu u kojoj je tada bilo 108 ranjenika, dok su neki raspoređeni u Terensku četvu Komande Žumberačkog područja. Zato se pred Brigadu, uslijed stalnih žestokih borbi i gubitaka u ljudstvu, kao važan zadatak postavilo pitanje mobilizacije novih boraca na terenu. To je bio i jedan od glavnih zadataka bataljonskih rukovodstava SKOJ-a Brigade, kao i organizacija NOP-a na terenu, a na tome radi i novoformirana Komanda Žumberačkog područja. Često je riječ starijih bila presudnija od želje mladih i poziva skojevaca iz Brigade za stupanje u partizane. To ilustrira i izvještaj OK KPH Pokuplje upućen CK KPII od 30. XI. 1942. u kojem se kaže da je na zboru za općine Radatovići i Sošice pored predstavnika vojske i Partije, „govorio jedan stariji seljak koji je rekao da daje on svoga sina u partizane i poziva drugu omladinu da se priključi njegovom sinu“. „To nam je,“ - kaže se dalje u izvještaju, - „bilo od veće koristi nego niz poziva naših omladinaca“, te se odmah toga dana iza zбора „već prijavilo 8 omladinaca od 16-20 godina u partizane“. Dana 15. XII.

1942. u Radatovićima se s područja te općine dobrovoljno javilo u NOV 58 omladinaca. Njima se potom priključuju dobrovoljci iz nekih sela općine Sošice, te ih je do 29. XII. 1942. bilo ukupno 84 od kojih je 20 uvršteno u Terensku četvu a 64 raspoređena u 13- proletersku NOU brigadu Rade Končar i upućena su na

Zdravko Dizdar

vojno-politički tečaj u Kašt. Pored ta 64 omladinca u Brigadu je tada, početkom 1943 stupilo još oko 100 omladinaca koji su također prije upućivanja u njezin sastav prošli ovaj 15-dnevnu vojno-političku poduku u Kaštu. U brigadu su pored omladinaca iz Žumberka dolazili, bilo pojedinačno, bilo grupno, omladinci iz Zagreba, te s područja samoborskog i jastrebarskog kotara. Tako je u njoj prema dokumentima, u rujnu 1943- bilo 90 % boraca omladinaca, a isto tako i u Žumberačko-pokupskom NOP odredu, koji je nastao od Terenske čete. Naime četa je mobilizacijom novih boraca narasla te je od nje u veljači formiran Žumberački samostalni bataljon od 147 boraca, a od njega je - i jedinica Komande Žumberačkog područja koja je rasformirana - 2. IV. 1943. formiran Žumberački NOP odred. U njegov sastav je ušao i bataljon formiran u Pokuplju od Čete Kljuka 8. V. 1943. te je i odred promijenio naziv u Žumberačko-pokupski NOP odred, koji djeluje u Žumberku i Pokuplju do 27. VIII. 1944. kad je od njegovih jedinica i novomobiliziranih boraca u Žamarijama osnovana Žumberačka NO brigada.¹⁸

Rad na terenu Žumberka uspješno se razvijao tijekom 1943. godine, bez obzira na to što je neprijatelj u nekoliko većih ofenziva pokušao da ga omete i razbije organizacije i partizanske jedinice i NOP u cijelosti. Na dalje organizacijsko jačanje i pravilniji rad omladinskih organizacija posebno je utjecao 1. kongres USAOJ-a održan u oslobođenom Bihaću 28. XII. 1942. na kojemu je pored toga što su sumirani dotadašnji rezultati rada i borbe koje je omladina postigla u NOB-u, stvoren jedinstveni „ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije“, izabran Zemaljski odbor USAOJ-a, te određeni budući zadaci. Među tim zadacima su na prvom mjestu okupljanje sve antifašističke omladine u USAOJ; mobilizacija novih boraca u NOV; pomoć NOO-ima u vezi s opskrbom i prehranom NOV; puna podrška AVNOJ-u i ZAVNOH-u (koji će se ubrzo osnovati); organiziranje i otvaranje kulturno-prosvjetnih domova, te organiziranje tečajeva za nepismene; stvaranje pionirske organizacije itd. Realizaciji ovih zadataka pristupilo se u prvoj polovici 1943. godine. Prema izvještaju OK SKOJ-a Pokuplje od 20. II. 1943., na području žumberačkog kotara postojalo je kotarsko rukovodstvo SKOJ-a Žumberak od 4 člana, općinsko rukovodstvo SKOJ-a Radatovići od 5 članova i na području te općine 14 skojevskih aktiva s 52 skojevca, dok su u većini sela organizirani odbori USAOJ-a, organizirana radna četa i nekoliko omladinskih domova. U općini Sošice postojalo je 7 skojevskih aktiva i 10 odbora USAOJ-a, a u općini Kalje svega 2 odbora SMG, dok u općinama Vivodina i Krašić tada nije bilo omladinskih organizacija.¹⁹

PK SKOJ-a za Hrvatsku je 8. III. 1943- uputio direktivno pismo OK SKOJ-a Pokuplje u vezi s njegovim izvještajem i s uputama za rad s organizacijom USAOJ-a i s održavanjem kotarske konferencije USAOJ-a u Žumberku.²⁰ Po tome se radilo. Početkom ožujka 1943. formirano je i općinsko rukovodstvo SKOJ-a Sošice, koje se za vrijeme ofenzive krajem ožujka raspalo te je u travnju formirano novo, a ofenziva je omela izvršenje i ostalih postavljenih zadataka. U letku KK KPH Žumberak upućenom „Narodu Žumberka i okolice!“ povodom 1. svibnja 1943. ističe se da NOV i NOB „... pomaže zdušno omladina, žene i starci krševitog Žumberka. Omladina, muška i ženska sudjeluje aktivno u ovoj ofenzivi, boreći se s puškom u ruci, uništavajući fašiste. Do sada mnogi su Žumberčani omladinci dali svoju dragocjenu krv za svoj toliko dragi Žumberak, za slobodu ...“²¹

Zdravko Dizdar

Proslavljajući 1. svibnja 1943- omladina je svuda palila krijesove, a održana su i tri velika zbora na kojima je žumberačka omladina masovno sudjelovala. U prvoj polovici svibnja članovi OK SKOJ-a Pokuplje posjetili su i obišli sve skojevske aktive, i odbore USAOH-a i poduzeli mjere da se postojeći nedostaci što prije i bolje uklone. Izvršeno je preispitivanje rada članova ovih organizacija a uz ostale smijenjen je sekretar i 1 član kotarskog rukovodstva, koje je tako ostalo na 3 člana. No do kraja svibnja KR SKOJ-a Žumberak, u koje je primljen još 1 član, ostalo je na svega dva člana „pošto su 2 drugarice ispale, jer im roditelji ne daju ići na teren“.²² U pretkonferencijskom natjecanju tijekom svibnja 1943. omladina Žumberka postigla je sljedeće rezultate: Prikupljeno je 860 kg pšenice, 1.500 kg kukuruza, 5.000 kg krumpira, 2.300 kg brašna, 1.700 kg graha, 150 kg masti, 1.800 kg raznog voća, 3-000 komada jaja, 3-230 litara mlijeka, 5-000 komada cigareta, 150 buća, 10 rubaca, 10 plahti, 30 košulja, 25 gaća, 28 ručnika, 42 maramice, 7.200 kuna novca i 100 lira, za papir izdano 6.000 kuna, zarobljene 4 puške s 300 metaka, 2 pištolja i 2 uniforme, održano 420 sastanaka, napisano 652 parole, 17 diletantskih komada i 850 članaka za list Rodoljub i zidne novine.²³ Na prvom savjetovanju partijskog članstva kotara Žumberak, održanom 2. VI. 1943-, a kojem su prisustvovala sva 34 člana KPH iz Žumberka (od kojih su 24 Žumberčani) bilo je riječi i o omladini. Konstatirano je da je omladina najpristupačnija organizaciji i da ima najviše poleta, što se manifestiralo odlaskom većeg broja omladinaca i omladinki u NOV, te radom u radnim četama, akcijama prikupljanja, omladinskim domovima, zborovima itd., gdje je naročito istakla omladina radatovičke općine i rajona Kašt. Ukazano je i na niz nedostataka, među kojima se ističu nedovoljna pomoć od drugih organizacija NOP-a, slaba teoretska izgradnja i organiziranost. Zbog toga je zaključeno na savjetovanju da će se omladina okupiti i organizirati na potrebama života i rada u uvjetima NOB-a (radne čete i dr.) uvjerljivim objašnjavanjem, prepustit će joj se inicijativa da sama organizira odozdo odbore USAOJ-a, radne čete i SKOJ, čijim članovima treba pomoći u njihovoj daljnjoj izgradnji. Istaknuto je dalje da cijela partijska organizacija Žumberka mora poraditi na širenju i jačanju omladinskih organizacija i pri svakoj jedinici KPH nekoga zadužiti za rad s omladinom, dok su članovi SKOJ-a zaduženi da propagiraju i populariziraju NOB kod omladine.²¹ Realizaciju ovih zaključaka je za neko vrijeme onemogućila neprijateljska ofenziva na Žumberak u lipnju 1943- Novi poticaj za rad dala je 1. pokrajinska konferencija USAOH-a održana 28. i 29. VI. 1943- u oslobođenom Otočcu. Na konferenciji je postignuto borbeno jedinstvo omladine iz oslobođenih i neoslobođenih krajeva Hrvatske, formiran je Glavni odbor USAOH-a kako bi se mogla jedinstveno voditi borba protiv okupatora i okupiti sva antifasistička omladina koja stoji još po strani i ne sudjeluje aktivno u NOB-u. Još za vrijeme ofenzive naročito se iskazala omladina radatovičke općine organizirana u USAOJ-u i AFŽ-u, koja je po noći i po danu nosila „hranu na položaje ne plašeći se artiljerijskih granata i neprijateljske tanadi“. Izvršavajući postavljene zadatke uspjelo se tijekom kolovoza 1943. u USAOH okupiti znatan dio omladine u Vivodini koja je prije bila organizirana u organizaciji Križari, i u Krašiću, gdje je bila organizirana u HSS-ovskom Hrvatskom junaku, no još je znatan broj omladine, posebno iz neoslobođenog ili poluoslobođenog područja, uslijed nedovoljnoga političkog rada na tom terenu, ostao izvan USAOH-a, po strani NOB-a. O daljim zadacima

Zdravko Dizdar

omladine bilo je riječi i na sastanku OK SKOJ-a Pokuplje 11. VIII. 1943- u Kunčanima na sastanku KK SKOJ-a Žumberak, održanom sutradan u Oštrcu. Prema podacima s tog sastanka vidljiv je postupan porast broja organizacija i njihovih članova. Tako je KK SKOJ-a Žumberak, popunjen, sekretar je Duka Pavić, a imao je 8 članova. Pored općinskih komiteta SKOJ-a Radatovići i Sošice, formiran je novi za općinu Vivodinu, te sva tri broje 8 članova. Na kotaru su postojale 22 organizacije SKOJ-a s 94 skojevca, te 44 odbora USAOH-a s 263 člana, od toga 17 odbora pionira s 96 članova, dok je u općini Krašić postojala udarna omladinska grupa. Na kotaru je bilo 5 diletantskih grupa i nekoliko pjevačkih zborova te 4 uređena doma kulture.²⁶ Na sastanku OK SKOJ-a Pokuplje u Kunčanima 4. IX.

1943. zaključeno je da se na oslobođenom području žumbe-račkog kotara biraju članovi organizacija SKOJ-a i USAOH-a u organe vlasti tj. NOO-e, čiji su izbori bili odgođeni zbog neprijateljske ofenzive, te u odbor AFŽ-a, kao i da se u Vivodinskoj četi, koja će ubrzo prerasti u bataljon, osnuje organizacija SKOJ-a. Izbori za seoske, i općinske NOO-e i kotarski NOO održani su 23. IX. 1943- i na njima je prvi put i žumberačka omladina iznad 18 godina imala pravo da bira i da bude izabrana, a to pravo je izborila svojim sudjelovanjem u NOB-u. Od 99 sela na području općina Radatovići, Sošice i Vivodine provedeni su izbori u 64 sela i naknadno još u 21 selu, dok u 14 sela nisu provedeni, a na njima je od 2.893 glasovalo 2.207 glasača. Na području sve tri općine birani su u odbore i omladinci, dok je jedino na području općine Radatovići u NOO-e izabrano 11 žena i omladinki.²⁷

Još prije izbora formirani su općinski odbori USAOH-a te su formirani za općine Radatovići, Sošice, Vivodinu, Krašić i Kalje, a potom je formiran Kotarski odbor USAOH-a Žumberak, dok se broj seoskih odbora povećao na 91 s ukupno 639 članova, a u posljednja 3 mjeseca stupili su u partizane 261 omladinac i omladinka, gdje prednjači općina Radatovići s područja koje su svi omladinci sposobni za vojsku stupili u NOV, za njom slijedi općina Vivodina, koja je od udarne grupe stvorila četuju, a do tada i bataljon. Dana 19- IX. 1943- u omladinskom kulturnom domu u Vivodini održano je 1. skojevsko savjetovanje za područje okruga Pokuplje, a sutradan na istom mjestu i 1. okružna konferencija USAOH-a okruga Pokuplje. Na konferenciji je politički referat o razvitku omladinskog pokreta u Žumberku i Pokuplju podnijela Anđela Poljak, član OK SKOJ-a Pokuplje, a o stanju omladinske organizacije u Žumberku govorio je Duka Pavić, sekretar KK SKOJ-a Žumberak. Na konferenciji je izabran Okružni odbor USAOH-a Pokuplje u koji je iz Kotarskog odbora USAOH-a Žumberak izabrana Dragica Obradović.²⁸ Dana 21. X. 1943-, kad i na Gorjancima, započela je velika njemačka ofenziva na slobodni teritorij Žumberka uz sudjelovanje dviju kompletnih divizija i dijelova drugih jedinica, među kojima je bio i jedan korpus Romelovih trupa, te je kod naroda ona poznata i kao Romelova ofenziva. Poslije trodnevnih borbi 13- proletrska NOU brigada Rade Končar i Žumberačko-pokupski NOP odred s bolnicom probijaju obruč i povlače se preko Pokuplja na Kordun. S njima su se povukli i Okružni komitet KPH Pokuplje, Okružni komitet SKOJ-a i Okružni NOO Pokuplje, koji ostaju u Pokuplju i odatle dalje rukovode radom ovih organizacija na području Žumberka i Pokuplja. 13- proletrska otišla je u sastav 1. proletrske divizije NOVJ u Bosnu. Nijemci su u Žumberku za vrijeme ofenzive pobili oko 90 nedužnih ljudi, žena i djeca, opljačkali i zapalili više žumberačkih

Zdravko Dizdar

sela. Početkom studenog 1943. u Žumberak umjesto 13. dolazi 16. omladinska brigada Joža Vlahović 12. slavonske divizije i Žumberačko-pokupski NOP odred, koji tu ostaju do svibnja 1944. uspješno braneći slobodni teritorij Žumberka od neprijateljskih napada kojih je bilo nekoliko većih razmjera. Međutim za vrijeme ofenzive i poslije nje većina organizacija je, zahvaljujući ranijem uspješnom političkom radu, ostala čitava. Stradale su organizacije i jedinice gdje je partijski rad bio slabiji (npr. Vivodinski bataljon). Prema izvještaju Okružnog odbora USAOH-a Pokuplje Glavnom odboru USAOH-a Hrvatske od 30. X. 1943- u Žumberku je postojao Kotarski odbor USAOH-a od 6 članova, 4 općinska s 25 članova, 81 seoski s 264 člana i 486 članova USAOH-a izvan odbora, pored toga postojala su 32 odbora pionira, 4 diletantske grupe, 4 pjevačka zbora i 5 omladinskih domova. U Žumberku se prema istom izvještaju provodi i sabirna akcija za prikupljanje pomoći srpskoj omladini kotara Vrginmost u hrani, odjeći i novcu, a organizirani su masovni zborovi, te se obavljaju pripreme za paljenje krijesova i ispisivanje parola u čast 26. godišnjice Oktobarske revolucije, što je i izvršeno 6. XI. navečer.²⁹

Na 1. partijskoj konferenciji za okrug Pokuplje, održanoj 8.-10. II. 1944. u Pisarovini, bilo je u diskusiji riječi o radu organizacije SKOJ-a u Žumberku te kako KK SKOJ-a Žumberak od OK SKOJ-a Pokuplje nije pružena dovoljna pomoć, te je konferencija zaključila da kotarski komiteti i svi članovi Partije pomognu rad skojevskih organizacija. Rad je nastavljen tako da je odmah nakon okružne konferencije KK KPH Žumberak podnio ovakav izvještaj OK KPH Pokuplje. „Broj omladinskih organizacija svaki dan raste, i raspoloženje kod njih je povoljno. SKOJ kao najbližu partijsku organizaciju brojčano smo povišali, a istovremeno više posvetili pažnje na političkom izdizanju.“ U izvještaju se dalje navodi da će se mobilizirati svi sposobni od 17 do 45 godina starosti na području kotara, a među prvima omladinci u Krašiću, te da je na terenu poginulo 5 članova KPH i 10 kandidata a u vojsci 2 člana KPH i 3 kandidata.³⁰ Svega nekoliko dana kasnije, tj. sredinom veljače 1944., održana je kotarska konferencija KPH Žumberak. Na konferenciji se diskutiralo i o omladini. Konstatirano je da je do tada mobilizirano 780 Žumberčana, uglavnom omladinaca, da Partija nije poklanjala dovoljno pažnje SKOJ-u i pružala mu potrebnu pomoć, masovne organizacije nisu međusobno povezane, često se sektašilo pri primanju u SKOJ, posebno pri primanju omladinki, (a isto tako i u primanju u Partiju žena te ih na kotaru ima svega 4), nije se išlo u masovnost, ljudi su po godinu i više zadržavani u SKOJ-u a da nisu primani u Partiju iako su to radom zaslužili, nije se vodilo dovoljno računa da u USAOH treba okupiti i primiti svu antifasističku omladinu koja simpatizira i na bilo koji način pomaže NOB, što nije učinjeno zbog uskosti gledanja, ne shvaća se da su pioniri sastavni dio USAOH-a, skojevci na terenu trebaju se povezati s članovima Partije na tom terenu, a isto tako i skojevci u jedinicama moraju se povezati sa skojevcima na terenu, te se ti nedostaci moraju otkloniti. O tome su na konferenciji govorili Joža Tome, sekretar OK SKOJ-a Pokuplja i Duka Pavić.³¹

Na okružnom skojevskom savjetovanju za okrug Pokuplje održanom 25. II. 1944. u Pisarovini prisustvovali su i delegati iz Žumberka. Da bi se tu uočeni nedostaci u radu s omladinom na okrugu otklonili, OK SKOJ-a Pokuplje izdao je okružnicu za sve kotarske i općinske komitete. Na sastanku OK od 28. II. odlučeno je da u

Zdravko Dizdar

OK uđu i dva člana iz KK SKOJ-a Žumberak, da se izmijeni dotadašnji sekretar KK SKOJ-a Žumberak, dok će dužnost sekretara primiti drugarica dosadašnji član komiteta, ali se od toga odustalo. Odmah po ovom savjetovanju Joža Tome je obišao Žumberak, razgovarao sa članovima KK SKOJ-a Žumberak i 14. III. 1944. prisustvovao kotarskoj konferenciji SKOJ-a Žumberak na kojoj su u diskusiji raspravljena mnoga pitanja, izabran novi KK SKOJ-a te postavljeni zadaci za dalji rad, a provodi se kampanja za radne čete, te mobilizaciju u cijelom kotaru, uglavnom za Žumberačko-pokupski NOP odred koji je narastao na 600 boraca.

O tome je Tome podnio izvještaj na sastanku Plenuma OK KPH Pokuplje 23. III.

1944. na kojem je zaključeno da se partijska rukovodstva i jedinice trebaju povezati i pomoći rukovodstvima i organizacijama SKOJ-a, koje treba proširiti primanjem novih omladinaca u SKOJ, a skojevce uvlačiti u Partiju i NOO-e. O kotarskoj konferenciji SKOJ-a Žumberak podnijet je izvještaj na 1. okružnoj konferenciji SKOJ-a za okrug Pokuplje održanoj 25. III. 1944. u Pisarovini. Tu je u izvještaju rečeno da su na kotarskoj konferenciji u novi KK SKOJ-a Žumberak ušla 4 nova člana i da on broji 12 članova s Dukom Pavićem na čelu, kao sekretarom, od tih 12 članova 5 su drugarice. Iz njega su 3 člana ušla u OK SKOJ-a Pokuplje, i to Mara Rajković, Nikica Šajatović i Duka Pavić. Na kotaru su pored KK postojala 3 općinska komiteta SKOJ-a s 18 članova, 35 skojevskih grupa s 165 skojevaca, 3 općinska odbora USAOH-a s 34 člana, 95 seoskih odbora USAOH-a s 1.064 člana, 50 odbora pionira s 300 pionira, te kotarski odbor USAOH-a, a formirana su i 3 kulturna društva, a unutar njih i ogranci (čitalački, diletantski, pjevački i radni), a izdaju i zidne novine. U Vivodini - gdje su se za ofenzive organizacije raspale - formirano je 6 odbora USAOH-a i 1 skojevska grupa od 4 člana, dok općine Draganić i Jaškovo još nisu obuhvaćene radom. Prilikom povratka s okružne konferencije u Žumberak upali su u ustašku zasjedu i uz druge uhvaćeni Duka Pavić i Nikica Šajatović te su obješeni na telefonske stupove uz željezničku prugu u Horvatima, gdje su namjeravali prijeći prugu. OK SKOJ-a Pokuplje je odmah potom u Žumberak za sekretara KK SKOJ-a poslao svog člana Plenuma Maru Rajković. U međuvremenu u Žumberku je u KPH primljeno 22 omladinaca i omladinki, mobilizirano 197 ljudi, uglavnom omladinaca s područja općine Kalje i tu su formirane 2 radne čete koje obrađuju zemlju u Pećnu partizanskim obiteljima, a u Krašiću formirana je udarna grupa koja izvođa akcije. Žumberačko-pokupski NOP odred narastao je na 800 boraca, ali se pojavio i znatan broj dezertera, od kojih oko 50 iz Žumberka koji su otišli u neprijateljsku vojsku, a u Žumberku su se počeli pojavljivati pročetnički orijentirani pojedinci. Zbog svega toga trebalo je pojačati politički rad na terenu.³²

Iz sačuvanih izvještaja Kotarskog odbora USAOH-a Žumberak možemo pratiti rezultate takmičenja tj. što je i koliko omladina Žumberka prikupila od 1. lipnja do 31. prosinca 1944. godine, iako je neprijatelj u to vrijeme izvršio nekoliko napada na oslobođeno područje Žumberka. Zbog njihove zanimljivosti te za ilustraciju navest ćemo neke od podataka iz izvještaja. Tako je u periodu od 1. do

30. VI. 1944. žumberačka omladina prikupila 1.365 l mlijeka, 2.050 jaja, 798 kg salate, 1.035 kg trešanja, 287 l jagoda, 680 l vina, 12 l rakije, 1.895 kg kruha, 38 kg kolača i 15 kg meda za bolnicu koju su 46 puta posjetili, 58 sireva, 18 kg putra, 24 kg masti, 150 kg luka, 23 kg soli, 35 kg suhog svinjskog mesa, 1.896 kg krumpira, 2.750 kg žita, 40 plahti za bolnicu, 67 žlica i viljuški za bolnicu,

Zdravko Dizdar

76 zdjelica i porcija, 100 krpa, 70 zavoja, 16 košulja, 3.940 komada opranog rublja, 159 dana su omladinke dežurale u bolnici kod ranjenika, okrpale su 78 pari odjeće i 13 pari čarapa našim borcima, 1.046 radnih dana dala je omladina za pomoć partizanskim obiteljima i obradu napuštene zemlje, 185 puta su pioniri i omladina išli na kurirske zadatke, formiran je poljoprivredni radni bataljon koji je sam dao 1.158 radnih dana za obradu napuštene zemlje, u NOV su mobilizirana 43 omladinca, skupljeno 6.720 kuna dobrovoljnog priloga, izdano 15 zidnih novina, napisana 43 članka, održano 6 zborova, formirana 4 odbora USAOH-a s 26 članova i 7 pionirskih s 63 člana, uspjelo se vratiti 37 ljudi i omladinaca iz ustaških redova, a tu su i posjeti partizanskim jedinicama kojima se nosila hrana i cigarete i dmge akcije."

Od 1. VII. do 1. X. 1944. u okviru priprema za I. kongres omladina žumberačkog kotara prikupila je po općinama sljedeće:

Općina Sošice: prikupljeno i odneseno u bolnicu 300 kg jabuka, 90 kg vrhnja, 9 sireva, 5 kg maslaca, isplela 3 vijenca za pale drugove, uoči 7. VI. zapalila 25 krijesova, za posjet vojsci skupljeno 150 kg jabuka, 26 1 mlijeka, 64 1 vina, omladinke oprale vojsci 306 pari rublja, a za vojsku i narod data 103 radna dana; Općina Kalje: 115 omladinki kopalo 1 dan krumpir i okopalo za vojsku 64 voza, isplele 18 pari čarapa za vojsku, oprale 139 pari rublja, isplele 7 vijenaca za pale borce i uoči 7. XI. zapalile 50 krijesova;

Općina Krašić: za bolnicu skupljeno 200 kg jabuka, 15 kg oraha, 10 1 vina, 2 kg masti, 3 kg luka, 20 jaja, 6 sireva, 3 kg grožđa, omladinke isplele 16 vijenaca palim borcima, a uoči 7. XI. zapaljena 4 krijesa;

Općina Vivodina: za bolnicu skupljeno 180 kg jabuka, 29 jaja, 9 sireva, 7 kg brašna, 3 kg oraha, i zapaljena 4 krijesa;

Općina Radatovići: za bolnicu skupljeno 200 kg jabuka, 10 kg grožđa, 13 1 vina, 50 kg krumpira, 40 kg zelja, 29 1 mlijeka, 5 kg bijelog brašna, 10 jaja, 1 sir, u posjete vojsci odnijeto 20 komada kruha, 120 kg jabuka, 6 kg oraha, te za vojsku i narod dao 36 radnih dana.

Ukupno je u tom periodu omladina Žumberka skupila 1.960 kg voća, 3-865 jaja, 3.669 1 mlijeka, 2.875 kg kruha, 27.700 kg krumpira, 660 1 vina, 745 kg graha, 152 kg luka, 265 kg brašna, 12 sireva, 7 kg mesa, 31 kg masti, 13 pari čarapa, napisala 504 parole, isplela 54 vijenca, održala 257 radnih i znanstvenih sastanaka, 14 zborova, napisala 47 članaka, izdala 68 zidnih novina, formirala 8 odbora USAOH-a i 5 diletantskih grupa, napisala 7 kazališnih komada, naučila 12 pjesama, dala u bolnicu 2 vreće raznog čaja, išla 450 puta, a pioniri još 185 kao kuriri, formirala 2 poljoprivredna radna bataljona i 2 radne čete, dala 4.951 radni dan, oprala 5.975 pari rublja za NOV, 32 puta posjetila bolnicu i mobilizirala 204 omladinca u NOV, a prema naknadnim podacima 599 od čega u općini Radatovići 120, Krašić 37, Vivodina 2, Sošice 100, Kalje 300 i Draganić 17.³⁴

Krajem 1944. i početkom 1945. ova uspješna aktivnost omladine Žumberka je nastavljena, iako je neprijatelj često upadao u to područje i napadao kotarska rukovodstva KPH i SKOJ-a kotara Samobor i Jastrebarsko, koji su se smjestili u Žumberku, pošto su partizanske jedinice napustile to područje u sklopu operacija 34. divizije NOVJ za oslobođenje zemlje. Tako je u siječnju 1945. omladina Žumberka održala 288 omladinskih sastanaka kojima je prisustvovalo 2.216 omladinaca i omladinki i 58 pionirskih sastanaka uz prisustvo 1.287 pionira, a

Zdravko Dizdar

izdato je 35 zidnih novina sa 185 članaka, dato 1.005 radnih dana, za NOV oprano 3-880 pari rublja, dovezeno 75 vozova drva za partizanske obitelji i NOV, ispleteno 34 para čarapa, dano 105 kurira NOO-im, za bolnice skupljeno 3-161 kg voća, 695 kg raznog povrća, 69 kg sira i maslaca, 26 kg masti i 140 kg oraha, što je odneseno u bolnice i predano, a za Žumberačku NO brigadu prikupljeno je 2.350 kg kruha, 2.360 l mlijeka, 240 kg brašna, 1.075 rakije, 150 kg zobi i 30 kg sijena, a omladinka Dragica Bukvić iz Željeznog pronašla je dvojicu ustaša koje je prijavila OZN-i i dala ih uhapsiti.³⁵

Kotarski odbor USAOH-a Žumberak je 31. Hl. 1945. izdao letak omladini Žumberka za stvaranje omladinske radne brigade. Tu akciju je pomogao i KK KPH Žumberak smatrajući je važnim zadatkom za obnovu zemlje čije se konačno oslobođenje očekivalo svaki čas. KK KPH Žumberak odredio je za komandanta Omladinske radne brigade Mirka Štengla, komesara Anicu Vidović, a operativca Dragicu Obradović, svo troje su bili članovi KK SKOJ-a Žumberak. Ta brigada je i formirana u svibnju 1945. godine. U to vrijeme na području žumberačkog kotara su od skojevskih organizacija bile: KK SKOJ-a Žumberak od 8 članova, 4 općinska komiteta SKOJ-a sa 45 članova, 59 skojevskih grupa na terenu s 209 članova i 15 skojevskih grupa u ustanovama na terenu s 89 članova, dakle ukupno 351 skojevac, bez onih u jedinicama NOV, od čega su 254 bile žene; po socijalnom sastavu bilo je 2 radnika i 349 seljaka, a po nacionalnom sastavu bio je 131 Hrvat i 220 Srba. U dvije općine nisu postojala rukovodstva SKOJ-a, a skojevske grupe u 144 sela Žumberka. Ostala omladina pod rukovodstvom SKOJ-a bila je okupljena u odborima USAOH-a, i tako dočekala konačno oslobođenje Žumberka i zemlje.³⁶

Na kraju možemo zaključiti da je omladina Žumberka od prvih dana ustanka pa do oslobođenja masovno sudjelovala i bila u prvim borbenim jedinicama NOV-a, te u pozadinskim jedinicama i organizacijama. Ona je od prvog dana kroz borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, kako u Žumberku tako i u Gorjancima i Beloj krajini, bila kovač krvlju stvaranog bratstva i jedinstva između hrvatskih i slovenskih partizana i omladine, odnosno između Hrvata, Srba i Slovenaca, što je imalo prvo-razredan značaj u NOB-u, a tako i danas. Sudjelovala je i u drugim partizanskim jedinicama širom Jugoslavije, kao što su omladinci u partizanskim jedinicama iz drugih krajeva zemlje ratovali na području Žumberka. Iz sastava jedinica koje su ratovali u Žumberku u tijeku NOR-a poginulo je 1.300 boraca, što pokazuje žestinu borbe na tom području.³⁷ Ako se zna da je u partizanskim jedinicama koje su tu stvarane ili boravile omladina predstavljala i do 90 % boračkog sastava, onda se može vidjeti koliki je doprinos omladine Žumberka NOB-u i socijalističkoj revoluciji. O tome ilustrativno govore i podaci da je od 19.419 stanovnika, koliko ih je 1941. živjelo na području Žumberka, u NOR-u sudjelovalo 4.429 stanovnika, od kojih najveći broj čine omladinci i omladinke. U mnogim brdskim mjestima Žumberka broj sudionika NOR-a penje se i do 50 %. Samo u jedinicama NOV-a poginula su 493 borca Žumberka, a ako se tome doda i veliki broj iseljenih i odvedenih u koncentracijske logore, gdje su mnogi na najzvjerskiji način izgubili živote,³⁸ može se shvatiti puni doprinos omladine i naroda Žumberka u borbi za slobodu i oslobođenje.

Zdravko Dizdar

Bilješke

- ¹ Rade Bulat, Žumberak i Pokuplje u NOB-u, Zagreb 1951., str. 15; Ivica Lopaić, bila je to jedinstvena narodnooslobodilačka fronta, po dragome kraju - područje Jastrebarskog, "Kaj" 1-2/1975, str. 166 i Miško Mikulić, Pred Zagrebom napredni NOP 1941.-1945., Zagreb 1976., str. 47.
- ² Narodne novine, Zagreb, br. 194 od 27. VII. 1941.
- ⁵ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA) Zagreb, USAOH-36/195. Politički referat Anđele Poljak od 20. IX. 1943.
- ¹ Vidi: M. Mikulić, n. dj., str. 47 te sjećanja Ilije Bastašića i Vase Vidovića, na ovom znanstvenom skupu.
- ⁵ Opširnije o tome vidi: Z. Dizdar, Prilog proučavanju osnivanja i djelatnosti partizanskog odreda Matija Gubec u Žumberku 1941. godine, referat za ovaj znanstveni skup.
- ⁶ Gabre Bogdanović, Prva omladinska grupa u Radatovićima, Žumberačke novine, Zagreb, br. 56-57, listopad 1981.,-siječanj 1982., str. 6.
- ⁷ HDA, KP-9/166 i 43/48.
- ⁸ HDA, KP-43/52 i Arhiv oružana snaga Sr. Jugoslavije (dalje AOS, CRJ), Beograd, Arhiva NOB, kut. 1604, reg. br. 2/1.
- ⁹ AOS SRJ, Arhiva NOB, kut. 102 B, reg. br. 51/1.
- ¹⁰ AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 1612, reg. br. 1/19.
- ¹¹ AOS, SRJ, KP-13/358; AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 102 B, reg. br. 21/2; R. Bulat, n. dj., str. 68-74.
- ¹² AOS, SRJ, KP-13/363, NOV-6/712, SKOJ-2/88a i USAOH-36/195; AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 102 B, reg. br. 21/2.
- ¹³ HDA, KP-166/2 i 7.
- ¹⁴ HDA, KP-15/549.
- ¹⁵ HDA, KP-166/19, 25, 26, 29 i 32.
- ¹⁶ HDA, KP-169/416.
- ¹⁷ HDA, NOV-9/939, 1013; SKOJ-2/1189; Arhiv CK SKJ, SR Jugoslavije, Beograd, Fond NOB, br. 2824; AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 1023, red. br. 18-3, 27-1, 30-1, 2, 3 i 49-2, kut. 1614, reg. br. 30-2.
- ¹⁸ HDA, KP-15/549, NOV-6/713; AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 1471, reg. br. 4-3/III; R. Bulat, n. dj., str. 116-119.
- ¹⁹ HDA, USAOH-36/195 i 240.
- ²⁰ HDA, SKOJ-214.
- ²¹ HDA, KP-166/69, 175 i 904, SKOJ-3/257.
- ²² HDA, KP-22/1141, SKOJ-4/280.
- ²³ HDA, USAOH-36/191.
- ²⁴ HDA, KP-175/900.
- ²⁵ HDA, KP-24/1304, USAOH-36/195 i 240.
- ²⁶ M. Mikulić, n. dj., str. 117.
- ²⁷ M. Mikulić, n. dj., str. 136; Prijepis izvještaja KR KPH Žumberak od 23. IX. 1943. u posjedu autora.
- ²⁸ HDA, USAOH-36/195 i 240; M. Mikulić, n. dj., str. 138-139.
- ²⁹ HDA, USAOH-34/97; I. Bastašić, Jedno viđenje Romelove ofenzive na Žumberak, Žumberačke novine, Zagreb, br. 56-57, listopad 1981. - siječanj 1982., str. 6.
- ³⁰ HDA, KP-169/375 i 416.
- ⁵¹ HDA, KP-175/902.
- ³² HDA, KP-169/405 i 170/428 i 431; SKOJ-10/1102, 1111 i 1115.
- ³³ HDA, USAON-36/235.
- ³⁴ HDA, USAOH-36/236, 237 i 239.
- ³⁵ HDA, USAOH-36/202.
- ³⁶ HDA, KP-172/665, SKOJ-10/1074 i USAOH-36/241.
- ³⁷ Podaci uzeti iz teksta na spomen-kosturnici u Sošicama.
- ³⁸ Podaci uzeti iz informacije Zajednice spomen-područja Žumberak-Gorjanci za ovaj znanstveni skup.

SABOTAŽE, DIVERZIJE I NAPADI AKTIVISTA NOP-a I PARTIZANSKIH JEDINICA NA ŽELJEZNIČKE PRUGE ZAGREB-KARLOVAC I KARLOVAG-METLIKA 1941.-1945. GODINE

ZORA VKO DIZDAR

Sabotaže i diverzije u NOR-u 1941.-1945. bile su jedan od specijalnih oblika borbe protiv okupatora i kvislinških vojnih i civilnih struktura. Ciljevi tih akcija bili su sve vrste komunikacija i prometnih sredstava, mostovi, propusti, tuneli, tt uređaji i si. Po svom materijalnom i moralnom učinku posebno su bile značajne sabotaže i diverzije na željezničkim prugama. Izvođene su kad god je to bilo moguće, a počinju neposredno poslije okupacije zemlje, posebno poslije poziva KPJ na oružani ustanak u srpnju 1941., i traju sve do oslobođenja zemlje 1945. godine. Izvršioi su bili članovi Partije i SKOJ-a, aktivisti i organizacije NOP-a te partizanske jedinice uz najširu pomoć naroda.

Prve sabotaže na željezničkim prugama Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika izvršili su članovi Partije i SKOJ-a, organizirani u udarne grupe, u srpnju 1941. godine. CKKPHje u cirkularu br. 2. od 27. VI. 1941, upućenom partijskom članstvu, dao posebne instrukcije i za sabotaže. One su „dužnost svake jedinice“ te ona partijska jedinica „koja ništa ne radi na tome, ne zaslužuje da bude u Partiji“. Sabotaže razumijevaju kvarenje i uništavanje prometnih sredstava, oštećivanje i uništavanje materijala i sirovina koje služe okupatorima, sistematsko uništavanje telegrafskih žica. Zato „ni jedan vagon, ... ne smiju fašistički banditi dobiti iz naše zemlje, a da im se pri tome ne da najžešći otpor“.¹ Tako je članstvo Partije postupalo kad god je to bilo moguće - kroz cijeli rat i na ovim dvjema prugama. Već u noći 6. srpnja 1941. prvu su sabotažu na željezničkoj pruzi Zagreb-Karlovac izvršili omladinci iz Karlovca pod rukovodstvom Slavka Klobučara-Čorta, člana Partije i željezničkog činovnika iz Karlovca. Nedaleko od Draganića presječeno je svih 20 žica poštanske linije i pričinjena šteta od 2.000 kuna. Te su noći članovi Partije i skojevci izvršili više akcija u Karlovcu, pa su ustaše u vezi s ovom akcijom na pruzi i onima u gradu uhapsile mnogo „sumnjivih“ u Karlovcu.² Udarne je grupa sela Horvati, sastavljena od članova SKOJ-a, a pod rukovodstvom članova Partije, 29. VII. 1941. na pruzi Zagreb-Karlovac presjekla telefonsko-telegrafske žice na stupu između Zdenčine i Horvata, zbog čega su tri vlaka zadržana u Zdenčini, a šteta je iznosila 1.400 kuna. I ovdje su ustaše već istog dana pohapsile članove Partije, zadržale ih oko mjesec dana u zatvoru u Zagrebu, te pustile.³ Članovi ozaljske partijske organizacije, sa sekretarom Stjepanom Novoselom na čelu 10./11. VII. 1941. su na željezničkoj pruzi Karlovac-Metlika između Kamanja i Bubnjaraca presjekli tt veze, nanijevši štetu od 1.800 kuna. Ustaše su otkrile sudionike ove akcije, pohapsili ih i strijeljali 24. VII. 1941.⁴ Poslije toga na ovoj pruzi nije bilo sabotaža i diverzija sve do rujna

1942. Prvi partizanski odred Matija Gubec, formiran u Žumberku sredinom kolovoza 1941., planirao je i akcije na željezničkim prugama Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika, ali Odred je u rujnu 1941. razbijen od ustaša i raspušten, a

Zdravko Dizdar

najveći broj njegovih boraca uhapšen i strijeljan.' U prosincu 1941. evidentirana je još jedna sabotaža, tj. presijecanje tt žica, na pruzi Zagreb-Karlovac, ali dalje do lipnja 1942. nema ni na toj pruzi sabotaža i diverzija.⁶

Poslije tih prvih sabotaža na tim dvjema željezničkim prugama ustaše su poduzele mjere za sprečavanje daljnjih sabotaža i diverzija. Najprije su zadužile nadležne oružničke postaje, da nadziru i osiguravanju svoje dionice pruge. Oružnika je bilo malo, pa su u studenom 1941. zaduženi seljaci pored pruge za nadzor i osiguranje pruge.' U prosincu je u Zagrebu osnovana posebna Željeznička stražarska bojna za osiguranje pruge Zagreb-Karlovac razmještajem svojih jedinica na željezničkim postajama i stražarnicama između njih, dok prugu Karlovac-Metlika osiguravaju domobrani smješteni u željezničkim postajama duž pruge. Tu su na nekoliko mjesta smještane i talijanske okupacijske snage.

Formiranjem partizanskih jedinica u Žumberku i Pokuplju 1942. započinju diverzije i napadi na željezničke pruge Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika i objekte na njima. U Žumberku se 26. V. 1942. formira Žumberačka partizanska četa od

2 voda ukupne jačine 50 boraca. I. vod djeluje na području Žumberka, a II. vod s Milanom Mraovićem-Simićem, Ivanom Videkovićem-Pavelom i Milkom Kufrin na čelu spušta se preko Okića i Horvata na željezničku prugu Zagreb-Karlovac, te po noći 15-/16. VI. 1942. između Zdenčine i Desineca razmiče tračnice. Posljedica je iskakanje putničkog vlaka s tračnica, oštećenje lokomotive i 8 vagona, ukupna šteta 280.215 kuna. Promet je uspostavljen tek nakon 123 sata.⁸ Isti vod, koji je povećanjem i reorganizacijom Žumberačke partizanske čete postao njezin III. vod, na istoj je pruzi 7. VII. 1942. napao željezničku postaju Hrvatski Leskovac, razoružao 4 želj. stražara i 2 željezničara zaplijenivši 6 pušaka, demolirao zgradu tt uređaje, uništio skretnice, 13 tt stupova, odnio 3-000 m žice, i nanio ukupnu štetu od 67.000 kuna.⁹ Poslije te akcije vod se vratio u Žumberak. Akcija, izvedena nadomak Zagreba, imala je veliki politički odjek u Zagrebu i okolici, a vijest o njoj prenijela je i Radiostanica Slobodna Jugoslavija.

Poslije tih akcija partizana na željezničku prugu Zagreb-Karlovac ustaše su odmah pohapsile oko 100 seljaka, članova Partije, aktivista i suradnika NOP-a u Okiću, Horvatima, Zdenčini i drugim mjestima na tom području, gdje su se partizani najčešće zadržavali. Od uhapšenih je oko 30 strijeljano 4. VIII. 1942. u Dotrščini, dok ih je oko 60 upućeno u ustaške logore, gdje je najveći dio njih stradao.¹⁰ Uz to su ustaše pojačale vojna osiguranja i uveli su oklopni vlak na ovoj pruzi, a zbog nepovjerenja u željezničko osoblje uklonili su alat iz stražarnica na pruzi kako ga partizani ne bi mogli koristiti.¹¹

Teror i zločini ustaša nisu zaplašili stanovništvo uz prugu i na tome području te ono još odlučnije stupa u Žumberačku partizansku četu i pomaže njezine akcije. Od Žumberačke partizanske čete, narasle na oko 150 boraca, 14. VII. 1942. formiran je Bataljon Josip Kraš, kao 1. bataljon novoformiranoga Žumberačko-pokupskog NOP odreda. Tako je i Četa Kljuka u Pokuplju brojčano ojačala priljevom novih boraca, te je od nje 20. VIII. 1942. formiran Bataljon Slavko Klobučar, kao 2. bataljon Ž-P NOP odreda. Bivši III. vod Žumberačke partizanske čete postao je III. četa Bataljona Josip Kraš, a ostala je i dalje zadužena za aktivnost na željezničkoj pruzi Zagreb-Karlovac. Četa je 15. VIII. 1942. napala željezničku postaju Zdenčina i dva vlaka koji su se tu zatekli. Ukupna šteta iznosila je 476.000 kuna. Sutradan, 16. VIII., iz zasjede između postaja Horvati i Zdenčina napadnut

Zdravko Dizdar

je „teretni vlak, koji je prevezio plinsko ulje iz Rumunjske u Italiju“, vlakovođa je ranjen, te je ubrzo umro, a meci su oštetili lokomotivu, 1 vagon i probušili 10 cisterni iz kojih je manji dio ulja iscurio, te je materijalna šteta iznosila samo 15.560 kuna. Odmah je zatražen oklopni vlak sa što više naoružanih vojnika, ali ga nije odobrio talijanski general u Karlovcu, pa je u Zdenčinu upućeno 100 domobrana. Dana 18. VIII. 1942. 3- četa je izvadila 6 tračnica na pruzi između Jastrebarskog i Zdenčine i nailazeći teretni vlak se prevrnuo. Oštećena je lokomotiva i 7 praznih vagona-cisterni koji su išli iz Italije za Vukovar, od osoblja vlaka 2 su poginula i 2 ranjena, dok su ostali pušteni pošto im je objašnjeno da ne smiju tuda više voziti za ustaše i talijanske fašiste. Ukupna šteta na pruzi, lokomotivi i vagonima iznosila je 3,808.000 kuna, dok je zastoje na pruzi trajao 36 sati. Dva voda III. čete su 20. VIII. između Zdenčine i Horvata signalnim svjetlom zaustavila teretni vlak s dvije lokomotive i više vagona. Lokomotive su punom parom upućene prema Zagrebu, ali su kod Horvata na krivini iskočile te je 1 uništena, a druga oštećena, a 7 vagona je zapaljeno. Ubijeni su strojovođa, ložič, pratilac vlaka, dva policijska agenta i talijanski ataše koji je putovao u Zagreb. Zaplijenjena je veća količina robe i vojničke opreme koja se nalazila u vagonima, dok je ostalo izgorjelo. Šteta je iznosila 3,192.000 kuna, a prekid prometa na pruzi trajao je 28 sati. Odmah je u Hrvatski Leskovac upućena jedna satnija domobrana kao pojačanje.¹² Te gotovo svakodnevne akcije III. čete na željezničku prugu Zagreb-Karlovac prisilile su ustaše da zbog nesigurnosti od 20. VIII. 1942. obustave svaki noćni promet na toj pruzi za mjesec dana. Za to su vrijeme pojačali osiguranja i ofenzivom s većim snagama u rujnu 1942. partizane potisnuli od pruge.¹³ U međuvremenu su partizanske snage izvele i dvije najveće akcije na ovoj pruzi u tijeku 1942. godine. Bili su to napadi 4. kordunaške NOU brigade na Jastrebarsko 26. VIII., te na željezničku prugu između Draganića i Domagovića 31. VIII. 1942. godine. U Jastrebarskom je zarobljena domobranska straža na želj. postaji koja je potom uništena, kao i dva željeznička skladišta, uređaj za podešavanje i stanična radionica, 2 skretnice, a od dva teretna vlaka koja su se zatekla ondje i prispjeloga putničkog vlaka iz Karlovca, uništene su 2 lokomotive i 17 vagona, dok su lakše oštećena 32 vagona. Radi osiguranja iz pravca Zagreba između Zdenčine i Jastrebarskog porušeni su telegrafski stupovi u duljini od 1 km, izvađeno nekoliko tračnica na pruzi, iz jedne stražarnice odvedeni su stražari, a prema Karlovcu su prekinute tt veze. Oko postaje u Jastrebarskom porušeno je 30 telegrafskih stupova i 50 m pruge. Šteta na staničnoj zgradi, lokomotivama i vagonima iznosila je 33,097.000 kuna. Za vrijeme te akcije Brigada je iz ustaškoga dječjeg logora u Jastrebarskom oslobodila 727 srpske djece, tu dopremljene s Kozare, Korduna i Banije. Djeca su potom prebačena u Žumberak i dalje na Kordun i u Bosansku krajinu. Za uspješno izvršenje te akcije Brigada je dobila i čestitke Glavnog štaba NOPO Hrvatske. Poslije kraćeg odmora u Žumberku Brigada je 31. VIII. 1942. porušila 42 m pruge između Draganića i Domagovića, uništila dvije stražarnice i jedan želj. most od 10 m na pruzi, zapalila je i željezničku postaju Lazina pošto je straža pobjegla, dok napadi na Draganiće i Domagović nisu uspjeli. Šteta na pruzi, zgradama, mostu i tt stupovima iznosila je 4,400.000 kuna. Talijani su odmah iz Karlovca prebacili 1.200 vojnika u Jastrebarsko i 45 u Draganić. Već 29. VIII. 1942. Vrhovna talijanska komanda iz Rima, u

Zdravko Dizdar

dogovoru s Vrhovnom komandom oružanih snaga Njemačke, uputila je telegram Višoj komandi oružanih snaga Slovenija-Dalmacija da bude spremna intervenirati i pravcem Karlovac-Zagreb, u slučaju "nereda u Zagrebu" uslijed povećanoga partizanskog pritiska u okolici Zagreba.¹⁴ Ustaše su pojačale i posadu na nekim od željezničkih postaja na pruzi.

Do kraja 1942. na željezničkoj pruzi Zagreb-Karlovac zabilježene su još 4 akcije, 3 napada i 1 sabotaža, a izvršila ih je III. četa Bataljona Slavko Klobučar. Ona je 23. X. napala na želj. postaju Desinec i zapalila je. Od 12 zarobljenih domobrana zaplijenjeno je 12 pušaka, 21 bomba i ostala oprema. Zatim je po noći 27. X. napadnuta želj. postaja Lazina, zapaljena je baraka kraj uništene stanične zgrade iz koje je straža pobjegla, te jedna stražarnica na pruzi prema Draganićima. Dva dana kasnije na tom dijelu pruge napadnute su dvije željezničke stražarnice, uništeni su telegrafski aparati i svučen jedan stražar. Između Zdenčine i Horvata četa je izvadila nekoliko spojnica na tračnicama te je 30. X. 1942. naišao vlak s dvije lokomotive od kojih je jedna iskočila iz tračnica. Partizani su odveli vlako-pratno osoblje, te su ih ubrzo pustili. Na tom su mjestu oštećene i tt veze. Ukupna šteta u tim akcijama iznosila je 227.226 kuna.¹⁵

Dakle, u 1942. godini partizanske jedinice su izvršile 10 napada na željezničku prugu Zagreb-Karlovac, i 3 diverzije na pruzi i objektima uz nju. U tim akcijama uništene su 3 lokomotive, a 5 ih je oštećeno, uništeno je 25 vagona, oštećeno je 50 vagona, uništene su 2 željezničke postaje, 3 su oštećene, uništene su 4 želj. stražarnice i 1 stajalište, uništen je jedan most, srušena su 133 tt stupa i 5 puta prekinute tt veze. Materijalna šteta iznosila je 45,132.786 kuna. U tim akcijama je na neprijateljskoj strani bilo 8 mrtvih, 2 ranjena i oko 50 zarobljenih želj. stražara, pratilaca vlakova i osoblja. Šest napada i 1 diverziju izvršile su jedinice iz Žumberka, a 4 napada i 2 diverzije na pruzi jedinice Pokuplja i Korduna. Promet je bio kraće vrijeme u prekidu te znatno otežan, iako su i ustaše i Talijani ulagali velike napore da prugu što brže osposobe iz svojih izuzetno važnih strateških razloga. Talijani su - kao što se vidi iz dokumenata - tom prugom dobavljali naftu i naftne derivate iz Rumunjske, te obavljali veći dio prometa s NDH, a za ustaše to je bila glavna komunikacija i veza Zagreba s morem. Likom, Kordunom, Gorskim kotarom, Hrvatskim primorjem i Dalmacijom.

Uplašeni akcijama partizanskih jedinica u Žumberku i na pruzi Zagreb-Karlovac, Talijani su u kolovozu 1942. obustavili promet na željezničkoj pruzi Karlovac-Metlika. Četvrta kordunaška NOU brigada je 3- IX. 1942. napala na Ozalj, a jedan bataljon uništio je prugu kod Kamanja. Tri dana kasnije Brigada je opet napala Ozalj, iz kojeg je neprijatelj pobjegao, napadnute su i želj. postaje Kamanje i Zaluka. Pokidan je oko 1 1/2 km pruge a stanične zgrade su zapaljene, te uništen i želj. most na pruzi između Ozlja i Kamanja. Želj. straža na postaji Kamanje jačine 6 domobrana je zarobljena, a uništeni su i električni vodovi od Ozlja prema Metliki. Dana 10. IX. 3- bataljon 4. kordunaške NOU brigade napao je radni vlak za popravljanje pruge, zbog čega su popravci prekinuti nekoliko dana.¹⁶ Prema talijanskim dokumentima u posadama duž pruge je 29. X. 1942. bilo 400 domobrana i 33 oružnika radi zaštite. U studenome 1942. Viša komanda oružanih snaga Slovenija-Dalmacija naredila je svom V. korpusu da upotpuni zaštitu pruge Bujarci-Karlovac i Karlovac-Zdenčina. Za to

pojačanje bila su predviđena dva ustaška bataljona od oko 900 ustaša, no oni su u studenome prebačeni u druga područja.¹⁷

Dijelovi 2. i 3- bataljona 13. NOU brigade Josip Kraš razorili su želj. prugu kod stajališta Dobravice, svega 2 km od Metlike. Isti bataljoni su na 4 mjesta minirali željezničku prugu i oštetili je u duljini od 82 m između Zaluke i Kamanja, te posjekli 28 telegrafskih stupova. Promet je bio obustavljen 24 sata.¹⁸

Početkom 1943- stvoreni su preduvjeti za jače angažiranje partizanskih jedinica na željezničkim prugama Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika. 13. NOU brigada Josip Kraš, formirana 7. XI. 1942., a koja se iz mjesta formiranja Gornjeg Sjeničaka šest dana kasnije prebacila preko Kupe i u Žumberak, postigla je niz veoma značajnih uspjeha u studenome i prosincu. Posebno je značajna borba za Suhor, gdje je 26./27. XI. zajedno sa slovenskom Brigadom Ivan Cankar zauzela to važno uporište Talijana i Bijele garde. Poslije toga su Talijani napustili Radatoviće i Ostriž. S Cankarevom brigadom prvi put oslobađa Krašić 15. XII. 1942. Za te uspješne akcije, koje su omogućile proširenje oslobođenog teritorija Žumberka, formiranje rukovodstava i organizacija NOP-a na tom području od kojih ćemo spomenuti formiranje Komande žumberačkog područja, Glavne bolnice, Okružnog komiteta SKOJ-a Pokuplje, pored OK KPH Pokuplje, formiranog 15. X. 1942., KK KPH i KK SKOJ-a Žumberak, zatim kotarskih i okružnih rukovodstava NOO-a, AFŽ-a i USAOH-a, u 1943. 13- brigada je dobila priznanje od VŠ NOV i POJ koji ju je proglasio proleterskom i dobila je naziv narodnog heroja i sekretara CK KPH Rade Končara, kojega su talijanski fašisti strijeljali 22. V. 1942. u Šibeniku.¹⁹ 13. proleterska NOU brigada Rade Končar je 1. i 2. I. 1943- zajedno s

4. kordunaškom NOU brigadom napala na Krašić i likvidirala jaki ustaški garnizon nanijevši neprijatelju gubitke od 520 mrtvih i 200 ranjenih ustaša, čime su potpuno uništene 33- i 35. ustaška bojna.²⁰ Bila je to jedna od najvećih pobjeda NOV u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u tijeku NOR-a, čime je još više proširen i učvršćen oslobođeni teritorij u Žumberku, gdje se nalazio Štab II. operativne zone Hrvatske i rukovodio razvojem jedinica NOV-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, te otvoren pravac prema Draganiću, odnosno pruži Zgreb-Karlovac, upravo u vrijeme kada neprijatelj priprema i 20. I. 1943. izvodi tzv. četvrtu ofenzivu na centralni oslobođeni partizanski teritorij. Istoga dana o tome je Glavni štab NOV i PO Hrvatske obavijestio Štab II. operativne zone u Žumberku i naredio mu da svim svojim snagama izvrši pritisak u pravcu Karlovca. U naredjenju još stoji: „Rušite prugu Zagreb-Karlovac, jer smo obaviješteni da će neprijatelj uputiti još neka pojačanja.“²¹ 13. proleterska NOU brigada Rade Končar i 4. kordunaška NOU brigada, koje su već 9- I. razrušile željezničku prugu Zagreb-Jastrebarsko, te 16. I. želj. prugu Karlovac-Metlika, zajedno su 25./26. I.

1943. napale Draganiće i razrušile prugu. Komanda XI. talijanskoga armijskog korpusa je 26. I. 1943. izdala naređenje podređenim jedinicama o razmještanju njihovih jedinica za zaštitu pruge Karlovac-Metlika i Karlovac-Zdenčina te za napad na Žumberak. Uz te pruge razmještene su jedinice divizija Isonzo i Lombardia. Kao što se i iz naređenja vidi, cilj tih neprijateljskih snaga bio je odbacivanjem partizanskih jedinica od pruge Zagreb-Karlovac osigurati redovit promet na njoj te uništiti te jedinice u Žumberku.²² No u trodnevnim borbama od 30. I. do 2. II. kada su hrvatskim brigadama došle u pomoć tri slovenske brigade s kojima je 28.

I. dogovorena suradnja i formiran zajednički operativni štab, Talijani su potučeni

Zdravko Dizdar

i uz gubitke od 250 mrtvih i oko 350 ranjenih povukli su se u polazne garnizone. Razbijanje talijanske ofenzive omogućilo je ofenzivno djelovanje partizanskih jedinica na prugu Zagreb-Karlovac, ali sada s pet brigada. Do 20. II. 1943. te su jedinice svaki drugi dan izvodile značajne akcije na toj pruzi te su - prema ustaškim podacima - na pruzi i objektima uz nju nanijele materijalnu štetu od oko 50 milijuna kuna. Za ilustraciju navest ćemo dio iz izvještaja Štaba 8. divizije Štabu 1. korpusa NOV i POH, o borbama 4. kordunaške NOU brigade u Žumberku od 25. XII. 1942. do 26. II. 1943- Izvještaj se odnosi na pet akcija te brigade na želj. prugama Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika, od kojih je 2 izvela samostalno, a ostale s 13. proleterskom i sa slovenskim brigadama. U izvještaju se kaže: „Porušeno je oko 7.750 metara pruge i tt veze, 2 mosta na pruzi, na različitim mjestima, zapaljena i uništena 3 kompletna voza sa lokomotivama, među kojima se nalazilo: 31 vagon-cistema pun benzina i nafte, 1 vagon topovske municije, 2 blindirana vagona, 3 vagona duvana, 2 vagona operušanih kokošiju, 1 vagon suhih smokava, dok je u ostalim vagonima bio razni građevinski i drugi materijal. Nešto smokava, duvana i kokošiju razdijeljeno je narodu iz obližnjih sela. Ukupno je zapaljeno i uništeno preko 150 vagona i 5 lokomotiva.“²³ Bila je to značajna pomoć partizanskih jedinica iz Žumberka jedinicama koje je zahvatila četvrta neprijateljska ofenziva. Da je to bio ozbiljan udarac neprijatelju potvrđuje i podatak da je njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj Glaise von Horstenau bio prinuđen narediti Paveliću da svim raspoloživim snagama osigura nesmetan promet prugom Zagreb-Karlovac. To je bio jedan od razloga da su ustaše, a potom i Nijemci, na to područje prebacili značajnije snage, te samostalno, zatim do kapitulacije Italije s Talijanima, do kraja 1943- godine gotovo svaki mjesec manjim ili većim snagama prelazile u ofenzivne napade na partizane u Žumberku i Pokuplju, kako bi ih odbacili što dalje od željezničkih pruga Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika. No i tome se doskočilo. Već potkraj 1942. u Sošicama je Ivan Hariš osnovao diverzantsku grupu od 15-25 boraca s komandantom Petrom Jezdićem i komesarom Mićom Bulatom. Grupa je brzo porasla u četvu, prebacila se u Pokuplje i odande najčešće samostalno, a ponekad uz podršku operativnih jedinica, izvodila diverzije na željezničkoj pruzi Zagreb-Karlovac. Hariš je obučio i na samoborskom kotaru nekoliko udarnika iz tamošnjih udarnih grupa koji su postali diverzanti te izvršili nekoliko diverzija i sabotaza na želj. pruzi Zagreb-Karlovac. S formiranjem Žumberačko-pokupskog NOP odreda 8. V. 1943- i u njemu je formirana diverzantska grupa od 8 boraca. I ostale jedinice na tom području imale su u svom sastavu minerske vodove ili čete koje su izvodile diverzije za vrijeme napada svojih jedinica na tu prugu. U svibnju 1943 objedinju se diverzantske jedinice u okrugu Pokuplje s onima iz desne obale Kupe, te u Augušanovcu Ivan Hariš formira 2. diverzantski bataljon GŠ NOV i PO Hrvatske s tri nove čete: 1. sisačko-banijskom, 2. karlovačko-kordunskom i 3- turopoljsko-posavskom. 2. četa izvodi gotovo sve diverzije na želj. pruzi Karlovac-Metlika 1943-, a treća to čini na želj. pruzi Zagreb-Karlovac. Komandant 2. diverzantskog bataljona bio je Mićo Bulat, njegov zamjenik Rade Kučić, politički komesar Ivan Fudaček, a njegov zamjenik Pavle Bunčić.²⁴ Na tim dvjema prugama se od kraja kolovoza 1943- naglo povećava diverzantska aktivnost, tako da je čak 80 % diverzija u 1943- izvršeno upravo u tom vremenu. To je vrijeme općega narodnog ustanka na ovom području tako da se formiraju

Zdravko Dizdar

nove partizanske jedinice (Turopoljsko-posavski NOP odred, Samoborska, Okička i Vivodinska četa) koje brzo brojčano jačaju. Turopoljsko-posavski NOP odred prerasta 8. I. 1944. u Brigadu Franjo Ogulinac-Seljo, Samoborska i Okička četa u Samoborsko-jaskanski NOP odred, a Vivodinska četa u bataljon. Žumberačko-pokupski NOP odred 27. VIII. 1944. prerasta u Žumberačku NO brigadu. Umjesto 13. proleterske NOU brigade Rade Končar, koja potkraj listopada 1943- poslije njemačke ofenzive na Žumberak napušta ovo područje i odlazi u Bosnu u sastav 1. proleterske divizije NOVJ, na ovo područje Žumberka dolazi 16. omladinska brigada Joža Vlahović 12. slavonske divizije i ostaje tu do svibnja 1944. godine. Karlovački NOP odred, koji tijekom 1943- izvodi napade i pomaže pri diverzijama 2. četi 2. diverzantskog bataljona na želj. pruzi Karlovac-Metlika, prerasta 5. III. 1944. u Karlovačku NO brigadu. Sve te jedinice na tom području su od 2. XI. 1942. objedinjene pod komandom Žumberačko posavskog sektora, a u 1944. Štaba 34. divizije NOVJ u čiji sastav ulaze i ostaju sve do oslobođenja (osim 16. omladinske brigade Joža Vlahović koja se vratila u Slavoniju).

U tijeku 1943- izvršena je ukupno 81 akcija na željezničkoj pruzi i objektima na pruzi Zagreb-Karlovac.²⁵ Intenzitet akcija nije ravnomjeran po mjesecima: I-2, II.-8, III -3, IV.-3, V.-3, VI.-2, vn.-1, VIII.-3, IX.-17, X.-13, XI.-15 i XII.-11. Kao što se vidi, ni jedan mjesec nije protekao bez diverzija. Ukupno je bilo 15 napada, 2 sabotaze i 64 diverzije. U nekoliko slučajeva sve su te aktivnosti uslijedile istodobno. Sve jedinice koje su operirale na tom području, odnosno pojedini njihovi dijelovi (najčešće minerske grupe, vodovi i čete) sudjelovale su u ovim akcijama. Najviše diverzija, oko 70 % izvršila je 3- četa 2. diverzantskog bataljona GŠ NOV i PO Hrvatske. Treba istaći da bez najšire podrške naroda, te organa i organizacija NOP-a uz željezničku prugu ni diverzanti iz 3- čete, ni iz drugih partizanskih jedinica ne bi sve te diverzantske akcije mogli izvesti. U tim diverzijama dignuta su u zrak 33 vlaka od kojih je 13 bilo oklopnih, dok su ostali bili vojno-transportni, a svega u nekoliko slučajeva putnički vlakovi. Četiri vlaka zatečena u željezničkim postajama za vrijeme napada, sudarom su oštećeni i dijelom uništeni zbog nedostatka dinamita i eksploziva. Iz kompozicija tih 37 vlakova uništeno je 145 vagona i 22 lokomotive, 81 vagon je bio oštećen, kao i 2 lokomotive. U svim akcijama uništeno je oko 10 km pruge, 2 stanične zgrade i 2 željeznička mosta, kao i nekoliko kilometara tt žice. Neprijatelj je imao oko 40 mrtvih, 50 ranjenih i oko 100 zarobljenih željezničkih stražara uz prugu, te pratilaca i osoblja vlakova. Materijalna šteta - prema nepotpunim podacima, jer za jedan dio vlakova, uglavnom vojnih, nije iskazana - iznosila je više od 100 milijuna kuna, a većinom je nanesena u nekoliko većih akcija u veljači 1943- u kojima je sudjelovalo nekoliko brigada zajedno. Ukupni prekidi prometa u tijeku te godine iznosili su više od 40 dana, a svakako bi bili i veći da neprijatelj nije ulagao maksimum napora da prugu osposobi u što kraćem roku. Po tome se vidi koliko mu je bilo stalo do nje i kakvu je ona stratešku važnost za njega imala. Dokaz tome su i mjere koje je poduzimao radi zaštite pruge. Pored mjera tehničke naravi (sječa šuma i plodina s obje strane pruge u pojasu oko 200 m, stroga kontrola prijelaza i kretanja duž pruge i dr.), tijekom 1943- godina neprijatelj prosječno drži dvije bojne jačine oko 900 vojnika za čuvanje pruge, razmještene u želj. postajama i bunkerima između njih duž pruge. U uporištima oko

Zdravko Dizdar

pruge, kao šira zaštita, u prosjeku se nalazilo oko 2.000 neprijateljskih vojnika tijekom godine, ne računajući one u vrijeme ofenziva, a kojih je bilo gotovo svaki mjesec, kada se taj broj i po nekoliko puta povećavao.

Na željezničkoj su pruzi Karlovac-Metlika i objektima uz nju u tijeku 1943. partizanske jedinice izvršile ukupno 29 diverzija i napada. I ovdje je većina diverzija izvršena u drugoj polovici godine. U siječnju su bile 2, veljači i ožujku 1, srpnju 4, kolovozu 5, rujnu 9, listopadu 3, studenom i prosincu po dvije diverzije. U siječnju, veljači i ožujku 1943. u diverzijama su sudjelovale 4. kordunaška NOU brigada, 13. proleterska NOU brigada Rade Končar i slovenska Brigada Ivan Cankar, a sve ostale akcije izvršili su diverzanti 2. bataljona GS NOV i PO Hrvatske, u nekoliko slučajeva uz pomoć i osiguranje jedinica Karlovačkog NOP odreda. Treća četa tog bataljona, koja je operirala u Pokuplju i na želj. pruzi Zagreb-Karlovac, izvršila je 6 diverzija, a ostalih 19 izvršila je druga četa, odnosno pojedini njezini dijelovi (diverzanti Vivodinskog voda i diverzanti voda iz Hrašća), a u nekoliko slučajeva uz pomoć i osiguranje jedinica Karlovačkog NOP odreda, a jedanput i 13. proleterske NOU brigade Rade Končar. Ukupno je dignuto u zrak 10 neprijateljskih vlakova od kojih 1 oklopni, 3 putnička a ostalo talijanski transportni vlakovi. Također je dignuta u zrak jedna terezina i 1 talijanski tenk od 15 tona. Ukupno je uništeno 6 lokomotiva i 58 vagona, od kojih je 29 bilo vagona-cisterni, dok je oštećeno oko 20 vagona. Pruga je dignuta u zrak na oko 60 mjesta i uništeno je više od 2.500 metara. Na pruzi su uništene 2 stanične zgrade s uređajima u njima i na pruzi, 2 propusta, 2 elektrotransformatora koji su davali rasvjetu Metliki i Črnomelju, 1 armiranobetonski stup električnog voda Karlovac-Ozalj, 1 jednokatni i 7 dvokatnih armiranobetonskih bunkera uz prugu, te 5 mostova. Najvažniji je bio 150-metarski most preko Kupe koji je dignut u zrak 12. IX. 1943., te su od 3 luka 2 potpuno oštećena. Od tada je na toj pruzi, koja je produžavala iz Metlike za Ljubljanu, promet potpuno obustavljen sve do oslobođenja, što je bio veliki udarac okupatorima i ustašama. Dalje se promet odvijao samo na dionici od Karlovca do Ozlja, pa su na taj dio pruge od tada bile usmjerene i sve aktivnosti diverzanata i partizanskih jedinica. Do 12. IX. na cijeloj pruzi, a dalje od Karlovca do Ozlja, zbog diverzija i napada promet je stajao oko 30 dana. Poslije kapitulacije Italije na to područje, zbog strateške važnosti Ozlja, dolaze njemačke jedinice. Sredinom listopada 1943. uz taj dio pruge u željezničkim postajama i Ozlju bilo je oko 1.600 njemačkih vojnika, ustaša i domobrana. Pored materijalnih gubitaka koji su prema nepotpunim podacima iznosili više od 100 milijuna kuna, neprijatelj je imao i gubitke u ljudstvu od oko 20 mrtvih i oko 100 zarobljenih vojnika.²⁶

I u 1944. godini diverzanti su nastavili intenzivno uništavati željezničku prugu Karlovac-Ozalj dok nisu prisilili neprijatelja da u rujnu sasvim obustavi promet na njoj. Otad promet nije uspostavljen sve do kraja rata. U tijeku 1944. na ovoj je pruzi izvršeno ukupno 17 diverzija i 1 napad na domobransku stražu, koja je zarobljena. Sve diverzije i napad izvela je 2. četa 2. diverzantskog bataljona CS NOV i PO Hrvatske, odnosno njezini pojedini dijelovi (najčešće Vivodinski diverzantski vod i diverzantski vod iz Hrastja), a u nekim akcijama pomagale su pojedine jedinice Karlovačkog NOP odreda, odnosno Karlovačke NO brigade. U tim diverzijama dignuto je u zrak 7 vlakova od kojih 2 oklopna, 2 poluoklopna, 2 transportna i 1 putnički vlak. Uništene su 3 lokomotive i 22 vagona, a

Zdravko Dizdar

oštećena 1 lokomotiva i 8 vagona. Na pruzi su uništena i 4 mosta, 5 bunkera (2 jednokatna i 3 dvokatna armiranobetonska), dok je pruga minirana 8 puta na 192 mjesta, te uništene 384 tračnice. Zbog tih diverzija i sistematskog uništavanja pruge promet na njoj nije više bio moguć.

Od rujna 1944. do kraja rata promet nije više uspostavljen.²⁷ U rujnu 1944.

2. diverzantski bataljon GŠ NOV i POH našao se kompletan sa sve tri svoje čete, tj. 138 boraca i starješina, na području između Karlovca i Ozlja na posebnom zadatku rušenja dalekovoda Ozalj-Karlovac. U toj akciji pomagala mu je Karlovačka NO brigada, te je po noći 20./21. VIII. 1944. srušeno 107 električnih stupova i porušena pruga između Ozlja i Zorkovca na 40 mjesta.²⁸

I željeznička pruga Zagreb-Karlovac bila je tijekom 1944. godine izložena stalnim udarima partizanskih diverzanata i jedinica, kao i 1943- godine. Zbog toga su Nijemci i ustaše 5- I. 1944. 392. legionarskoj diviziji po njezinu dolasku u područje Zagreba, dali zadatak da od partizana očisti prostor s obje strane željezničke pruge Zagreb-Karlovac, a zatim da prođe prema Ogulinu. Ta divizija je poslije borbi s partizanskim jedinicama na tom području krajem siječnja 1944. prebačena na područje Ogulina, dok je na područje pruge Zagreb-Karlovac došla njemačka I. kozačka divizija, odnosno njezini znatni dijelovi, i tu ostali do kraja

1944. godine. Pored njih su i ustaše imale gotovo dvije željezničarske bojne za čuvanje te pruge ne računajući ustaško-domobranske jedinice u uporištima oko pruge. No i pored tolikih neprijateljskih snaga u 1944. godini partizanske jedinice i diverzanti na toj pruzi izvršili su 128 diverzija i napada, po mjesecima ovako raspoređenih: I -11, II -14, III.-4, IV.-4, V.-14, VI.-10, VII.-19, VIII.-9, IX.-13, X.-8, XI.-7 i XII. mjesec 14. diverzija i napada. Više od 100 diverzija izvršila je 3. četa 2. diverzantskog bataljona GŠ NOV i PO Hrvatske (od rujna 1. bataljon 2. diverzantskog odreda, koji je u to vrijeme formiran u Pokuplju), nekoliko diverzija izvršila je 2. četa 2. diverzantskog bataljona a ostale - kao i napade na prugu i utvrđenja i objekte uz nju - izvršile su brigade Franjo Ogulinac-Seljo, Karlovačka, Žumberačka i 16. omladinska Joža Vlahović, te odredi: Žumberačko-pokupski, Turopoljsko-posavski i Samoborsko-jaskanski, a nekoliko akcija i udarne grupe samoborskog kotara. U tim diverzijama dignuto je u zrak ukupno 68 vlakova od kojih 28 oklopnih, 18 vojnotransportnih, 11 kontrolnih, a ostalo radničkih tj. s radnicima za popravak pruge. Uništeno je 26 lokomotiva i 187 vagona, a oštećeno 12 lokomotiva i 89 vagona. Uništene su još tri stanične zgrade, 9 mostova i 33 armiranobetonska bunkera duž pruge. U 39 diverzija i napada na prugu, za koje u dokumentima postoje podaci, pruga je minama presječena na 2.142 mjesta gdje je uništeno 4.250 komada tračnica. U 22 diverzije i napada, za koje u dokumentima postoje podaci, neprijatelj je imao 206 mrtvih i 413 ranjena vojnika. Iako ne postoje podaci o materijalnoj šteti, iz iznesenih podataka se vidi da su bili vrlo veliki, a promet je na toj pruzi bio prekinut oko 50 dana, budući da je neprijatelj usprkos svim gubicima nastojao po svaku cijenu ponovo u što kraćem roku osposobiti za promet ovu za njega izuzetno važnu željezničku prugu, koja je postajala sve važnija što se rat bližio kraju.²⁹ Broj zarobljenih neprijateljskih vojnika bio je vrlo velik. Ponekad su se i cijele neprijateljske jedinice, u prvom redu domobranske, uslijed demoralizacije, i pri manjem napadu na prugu predavale. Tako se u jednom dokumentu o radu omladine samoborskog i jaskanskog kotara iz 1944. godine navodi da je udarna grupa od

Zdravko Dizdar

20 omladinaca srušila 385 metara pruge Zagreb-Karlovac, na istoj pruži su 4 omladinca u tri akcije zarobila 240 neprijateljskih vojnika; 3 omladinca "poništili" su 5 vlakova s lokomotivama a jedan digli u zrak, te na više mjesta srušili prugu i tt stupove; grupa od 6 omladinaca je na pruži zarobila jednoga njemačkog oficira i ubila 12 ustaša koji su išli ispred njega kao prethodnica.³⁰ Ustaše su za pojedine akcije na pruži činili odmazde strijeljajući grupe aktivista NOP-a i zarobljenih partizana. Tako su npr. za ubojstvo upravitelja željezničke postaje Horvati, kojega su ubili udarnici 24. III. 1943-, mjesec dana kasnije tj. 20. IV. strijeljali „10 komunista policijski utvrđenih“. A zbog rušenja željezničke pruge Zagreb-Karlovac 30./31. X. 1944. na 38 mjesta osuđeno je na smrt 8 aktivista NOP-a i uhapšenih partizana koji su 2. XI. 1944. obješeni u Karlovcu. Poduzete su i tzv. "zaštitne mjere radi sabotaže" nad stanovništvom uz prugu, te se hapsila rodbina onih koji su u partizanima i upućivala u ustaške logore.³¹

No i pored tih neprijateljevih mjera diverzanti i partizanske jedinice i u 1945. godini izvode 8 diverzija i jedan napad na željezničku postaju Zdenčina. Sve diverzije izvršio je 2. diverzantski odred koji je 28. II. 1945. imao 310 boraca i rukovodilaca, dok je napad na Zdenčinu izvršila Brigada Franjo Ogulinac-Seljo. Diverzije su slijedile ovim redom: 25. I. između Horvata i Hrvatskog Leskovca presječena je pruga na 28 mjesta i uništeno 56 tračnica; 3. II. također između Horvata i H. Leskovca dignut je u zrak most od 15 metara na pruži preko potoka Lomnice; između Stupnika i H. Leskovca na prugu je postavljeno 6 nagaznih mina; a isto tako između Rakova Potoka i Stupnika; 17. II. između Horvata i Kraljevca presječena je pruga na 52 mjesta i uništene su 104 tračnice, poslije čega se promet na toj pruži odvijao samo od Zagreba do Hrvatskog Leskovca; ali su se napadi i diverzije nastavile, te je 10. IV. između Horvata i Zdenčine na pruži uništeno 60 tračnica, a sutradan na pruži kod Draganića uništeno je 50 tračnica, i na tom području kod Draganića 3- V. uništeno je 100 tračnica. Brigada Franjo Ogulinac-Seljo je 26. III. 1945. napala na jako neprijateljsko utvrđenje na željezničkoj postaji Zdenčina i u selu Zdenčina. Neprijatelj je razbijen, ubijeno je 49 a zarobljeno 98 ustaša, dok su ostali koristeći se noću, pobjegli. Tada je željeznička pruga razorena na 50 mjesta.³²

Od početka svibnja 1945. neprijatelj je pojačao uporišta na pruži kako bi omogućio povlačenje svojim jedinicama iz pravca Karlovca prema Zagrebu. Zbog toga su se duž čitave pruge od Zagreba do Karlovca vodile žestoke borbe. Iz Karlovca, koji je oslobođen 6. V., ovim pravcem povlače se njemačko-ustaške snage, a kako im je onemogućeno probijanje prema Zagrebu, one su se nakon žestokih borbi povlačile 8. V. s pruge i Jastrebarskog, koje je odmah oslobođeno, i probijale preko Samobora. Tako je prvi put u tijeku rata željeznička pruga Zagreb-Karlovac bila potpuno oslobođena od neprijateljskih vojnika nakon četverogodišnjih borbi, a nekoliko dana prije oslobođena i željeznička pruga Karlovac-Metlika, točnije ono što je ostalo od nje.

Sa svih 287 akcija izvršenih u NOR-u na ovim prugama, partizanske jedinice su nanoseći neprijatelju ogromne gubitke uz svestranu pomoć naroda, dale znatan doprinos pobjedi i oslobođenju zemlje.

Bilješke

- ¹ Arhiv CK SKJ, SR Jugoslavija, Beograd, Fond Hrvatska II/2.
- ² U arhivi ŽTP Zagreb postoje sačuvane knjige evidencije Hrvatskih državnih željeznica o nezgodama na željezničkim prugama NDH 1941.-1945., a nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu (dalje: HDA) U njima je naveden najveći broj sabotaža, diverzija i napada izvršenih na željezničkim prugama Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika, te se njima, uz podatke iz dokumenta jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske koje su te akcije izvodile, koristim za ovaj rad. U ostalim bilješkama navodim samo Knjige nezgoda ... uz godinu. U knjigama se pored datuma koji idu kronološki navode mjesta događaja, kratak opis nesreća, posljedice, uzrok, krivci i kazne, primjedba i broj pod kojim se o tome raspravlja, te svakako predstavljaju nezaobilazan izvor za proučavanje sabotaža, diverzija i napada na željezničke pruge i objekte u Hrvatskoj u tijeku NOR-a. Ivan Hariš u radu Diverzantske akcije u Hrvatskoj, Zagreb, bez godine izdanja, koristio se dijelom i ovim podacima iz Knjiga nezgoda i unosio ih u knjigu, koje podatke također koristim za ovaj rad, a da ne bih opterećivao bilješke dalje ne navodim ovu knjigu.
- ³ HDA, KOS, kut 3, reg. br. 2704/41; Knjiga nezgoda ... 1941., red. br. 266; M. Brunović, Samobor, Zagreb 1972., str. 97-99.
- ⁴ Knjiga nezgoda ... 1941., red. br. 182; Historijski arhiv Karlovac (dalje HAK), Plakati 1941., neregistrirano, Oglas MUP-a tzv. NDH o strijeljanju komunista ozaljske partijske organizacije 24. VII. 1941.
- ⁵ Zdravko Dizdar, Prilog proučavanju osnivanja i djelatnosti Partizanskog odreda Matija Gubec u Žumberku 1941. godine, referat za ovaj znanstveni skup.
- ⁶ Arhiv oružanih snaga, SR Jugoslavija (dalje AOS, SRJ), Beograd, Arhiva NDH, kut. 237, reg. br. 2/58.
HDA, KOS, kut 3- Izvještaj Oružničke postaje Samobor Kotarskoj oblasti Samobor od 7. XI 1941.
- ⁷ HDA Zagreb, KP-43/48; AOS, SRJ, Arhiva NDH, kut, 71, reg. br. 26/1-2; Knjiga nezgoda ... 1941., red. br. 913.
- ⁸ Arhiv CK SKJ, SRJ, Fond CK KPJ 1942/424; HDA, KP-43/52; AOS, SRJ, Arhiva NDH, kut. 146, reg. br. 9/6; Knjiga nezgoda ... 1942.
- ⁹ HDA, NDH, kut. 130, dok. br. 10453; Opširnije o tome vidi: Milka Kufrin, Od Okića na Kordun i Žumberak, Prva godina NOP-a na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog kotara, Pokuplja i Žumberka, HAK, Zbornik 3, Karlovac 1971., str. 1111-1134.
- ¹⁰ AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 102 B, reg. br. 56/1.
- ¹¹ HDA, KP-189/458; Knjiga nezgoda ... 1942., AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 1604, reg. br. 2/1 i br. 5/1; Mikroteka, Fond CK KPH, rolna 2, snimak br. 649; Arhiva NDH, kut. 172 a, reg. br. 48/6-1 i 51/6-1; Njemačka arhiva, kut. 76, reg. br. 43/3.
- ¹² AOS, SRJ, Njemačka arhiva, kut. 76, reg. br. 43/3; Rade Bulat, Žumberak i Pokuplje u NOB-u, Zagreb 1951., str. 57.
- ¹³ AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 103 A, reg. br. 40-1/9 i kut. 1612, reg. br. 1/19 i 3/19; Arhiva NDH, kut. 13, reg. br. 26/1-4; Talijanska arhiva, kut. 58, reg. br. 25/3; Knjiga nezgoda ... 1942.
- ¹⁴ Arhiv CK SKJ, SRJ, Fond NOP-a br. 2825 (st. signatura); AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 102 B, reg. br. 37-2; Arhiva NDH, kut. 147, reg. br. 39/5-1 i kut. 172 a, reg. br. 3/8-1; HDA Knjiga nezgoda ... 1942.
- ¹⁵ AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 102 B, reg. br. 18/2; kut. 1612, reg. br. 4/19; Arhiva NDH, kut. 172 a, reg. br. 10/7-1; Arhiva njemačka, kut. 76, reg. br. 43/3.
- ¹⁶ AOS, SRJ, Talijanska arhiva, kut. 29 A, reg. br. 6; kut. 312, reg. br. 35/3-1.
AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 1614, reg. br. 30-2; Arhiva NDH, kut. 145, reg. br. 11/2-1-6.
- ¹⁷ HDA, KP-166/2 i NOV-9/939; AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 102 B, reg. br. 27-1; kut. 147, reg. br. 12/2 i kut. 719, reg. br. 2/11.
- ¹⁸ Opširnije o tome vidi R. Bulat, n. dj., str. 131-160.
- ¹⁹ AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 1472, reg. br. 1/1.
- ²⁰ AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 1472, reg. br. 4/3 i 5/3; Talijanska arhiva, kut. 3, reg. br. c/6.
- ²¹ AOS, SRJ, Arhiva NOB, kut. 421 A, reg. br. 17/1-3.
- ²² I. Hariš, n. dj., str. 17 i 18.
Podatke o svim ovim sabotažama, diverzijama i napadima izvršenim na željezničkim prugama Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika kao i onima za 1944. g. dobio sam na osnovu podataka iz Knjiga nezgoda ... 1943 -1945., te iz dokumenata objavljenih u Zbornicima dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, a tom V, knj. 11-30, te 33-36, Vojnoistorijski institut, Beograd 1955.-1968., a dijelom se nalaze i u spomenutoj knjigi I. Hariša. Vidi bilj. 2.

Zdravko Dizdar

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Milan Bulat Mićo, Diverzantske akcije na teritoriju 4. korpusa NOVJ u posljednjoj godini rata s osvrtom na razvoj diverzantskih akcija i NOP-a na turopoljsko-posavskom području, Četvrta godina NOR-a na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka, HAK, Zbornik 11, Karlovac 1981., str. 519-520. Autor donosi zbirne podatke o diverzijama na tom području a tako i o pojedinim akcijama diverzanata na željezničkim prugama Zagreb-Karlovac i Karlovac-Metlika 1944.-1945., kojima se koristim u ovom radu.

²⁹ Vidi bij. br. 25.

³⁰ HDA, USAOH-36/209.

¹¹ "Die deutsche zeitung i Kroatien", Zagreb br. 93/1943-, AOS, SRJ, Arhiva NDH, kut. 152a, reg. br. 13/14-1 i Historijski arhiv Zagreb, KOZ, kut. 17, Taj. 1381/ 26. IV 1944.

⁵² Zbornik VII, tom V, knj. 37, dok br. 135 i knj. 38, dok. br. 82 i 83; M. Bulat Mićo, n. dj., str. 528-533; I. Hariš, n. dj., str. 424, 431, 441, 463 i 472.

Prvi susret boraca, omladine i građana
Spomen područja Žumberak - Gorjanci na Poganoj jami

PRVA OMLADINSKA GRUPA U OPĆINI RADATOVIĆI 1941. godine

GABRE BOGDANOVIĆ

Prije rata veći dio omladine živio je u dosta teškim uvjetima, jer poslije osnovne škole morali su prionuti teškim fizičkim poslovima. Manji broj se ipak školovao u srednjim i višim školama. Među njima bio je i Gabre Bogdanović. On je pohađao gimnaziju u Novoj Gradiški, gdje se odselio 1930. godine iz Žumberka. Nekoliko godina prije rata uslijedila je jača politička diferencijacija među đacima gimnazije u Novoj Gradiški, gdje se veći dio omladine priključio frankovačkoj tj. ustaškoj organizaciji, a manji SKOJ-u ili JRZ-i. Odnosi između frankovaca i članova SKOJ-a bili su vrlo napeti, pa je u više navrata dolazilo do međusobnoga fizičkog obračunavanja, kako u školi tako i izvan nje.

Gabre je 1938. g. počeo kontaktirati sa članovima SKOJ-a. U tome mu je kao i u tom političkom usmjerenju pomogao otac Gabre, tada kandidat KPJ. Listopada 1940. godine primljen je u SKOJ gdje su već bili Žumberčani Nikica, Branko i Ilija Smiljanić.

U travnju 1941. g., poslije stvaranja NDH, i članovi SKOJ-a bili su među prvima na žestokom udaru ustaša. Počela su hapšenja, mučenja i ubijanja. Među žrtvama bio je i Ilija Smiljanić. Gabre nije bio zatvoren, jer se u zatvoru nalazio njegov otac, koji je uskoro ubijen, nego je stavljen u kućni pritvor. Ustaška kontrola bila je svakodnevna i vrlo stroga, ponekad i brutalna.

Nikica Smiljanić koji je bio u ilegalnosti, poručio je Gabri lipnja 1941. da se nekamo udalji, jer mu prijete hapšenje i likvidacija. On se odmah sklonio rođaku u Zagreb odvjetniku Miji Zduniću, koji mu je kod ustaških vlasti isposlovao dozvolu za boravak i zaposlenje kod njega. Uskoro mu je Zdunić isposlovao i vizu kod talijanskog konzulata i tako se Gabre 9. srpnja 1941. g. prebacio u svoj rodni kraj. Do rujna je bio kod tete Mare Bračika u Malom Lešću, a tada seli u Dučiće, stricu Mili Bogdanoviću. Gabre se odmah honorarno zapošljava u općini Radatovići radi materijalne egzistencije.

Po dolasku u svoj rodni kraj kao član SKOJ-a počinje i politički djelovati među omladinom i simpatizerima SSSR-a. Najprije je pridobio za rad Nikicu Živkovića, službenika u općini, a zatim i neke omladince iz sela Dučići, koji su bili antifašistički orijentirani zahvaljujući njihovim očevima, koji su prije rata bili na radu u inozemstva gdje su se uključili u radnički pokret. Mladići iz Dučića brzo su odlučili da se organizirano povežu i tako je 27. rujna 1941. g. u kući Mile Bogdanovića formirana prva omladinska grupa u općini Radatovići, koju su sačinjavali: Gabre Bogdanović, Dako Rajaković kovača Dake, Nikica Živković-Mitrov, Nikica Bogdanović-Nikašev i Pero Bogdanović-Maksim.

Najveća pažnja posvećena je teoretskim sastancima na kojima je Gabre obrazlagao djela Maksima Gorkog, Jacka Londona, Emila Zole i mnogih naših naprednih pisaca. Preko Toše iz Popovića dobivali su materijal OF iz Slovenije, koji je članove grupe dobro informirao o stanju u našoj zemlji. U preradu materijala posebno se udubio Nikica Živković, koji je svaki kontakt s Gabrom koristio za raspravu.

Gabre Bogdanović

Grupa je imala i neke praktične akcije, Preko Živkovića i Gabre u općini je uređila da se dodijele karte za živežne namirnice skoro svim kućanstvima, izuzev nekoliko najbogatijih. Tako su se u priličnoj mjeri praznila talijanska skladišta u Metliki, a smanjivale zalihe za njihovu vojsku. Zatim se dosta bojkotirao popis stoke i hrane po selima, jer su Živković i Gabre na papiru znatno umanjili stočni fond i zalihe hrane, i tako se za Talijane znatno smanjio obvezan otkup. Grupa je također dosta pomogla i u bojkotiranju talijanskih mitinga u kolovozu i listopadu 1941. g. To su bile dosta smjele i riskantne akcije, kakvih je vjerojatno bilo vrlo malo u drugim općinama na teritoriju tanašnje tzv. Provincie di Lubiana. Komesar Cassanego iz Črnomelja organizirao je miting u kolovozu mjesecu, a zajedno s pokrajinskim komesarom Graziolijem listopada 1941. ne bi li svojim vatrenim govorima naveli žitelje na poslušnost i pokornost. Odaziv je bio vrlo slab, govori su saslušani hladno, nijedan tzv. komesar nije pompozno dočekan ni ispraćen kako su oni očekivali. Narod toga kraja pokazao je tradicionalan neprijateljski stav prema okupatoru.

U proljeće 1942. g. omladinska grupa uspostavlja vezu s partizanima u Beloj krajini. Svibnja 1942. g. s područja Radatovića počeli su pojedinci odlaziti u partizane. Članovi grupe su odlučili da i oni krenu u šumu, ali im je Pero Damjanović, aktivist NOP-a iz Draga, poručio da još sačekaju, jer da su potrebni na terenu u ilegalnom radu.

Lipnja 1942. g., kada se Tošo iz Popovića kao partizan predao Talijanima u Radatovićima da bi spasio roditelje od logora, kod omladinske grupe zavlada je bojazan da će biti izdani Talijanima, jer su Živković i Gabre surađivali s Tošom, ali on nije nikoga prijavio. Uskoro iza toga Zora Heraković, koja je bila tumač za Talijane, poručila je Živkoviću da su on i Gabre Talijanima sumnjivi i da će morati na saslušanje. Ta dva događaja natjerala su grupu da krene prema Kotlinama radi dogovora o odlasku u partizane. Iznad sela Popovići sreli su partizansku patrolu koja im je poslije kraćeg razgovora, zbog nepovjerenja, oduzela osobne iskaznice odlučno im rekavši da ako se za nekoliko dana ne prijave lugu kod Žage u Gorjancima, da će njihove dokumente poslati Talijanima u Radatoviće.

Nakon svega toga moralo se u partizane. Plan odlaska je bio:

- krenuti u partizane 29. 6. 1942. u 16 sati - tada je bio vjerski blagdan, kada je narod kod kuće a ne na njivama;
- Gabre i Živković trebali su iz općine ponijeti oba pisača stroja, papir i novac, a ostali članovi cigarete i hranu;
- u određeni sat trebalo se sastati kod grmlja između Dučića i Doljana i odatle krenuti prema Žagi u Gorjancima.

Ugovorenog dana Živković i Gabre su iz općine odnijeli navedeni materijal i krenuli na ugovoreno mjesto ispod Dučića. Da se ne bi sreli s talijanskom patrolom koja je išla iz Pilatovaca, sklonili su se kod Gabrinog tetka Pere Milčinovića. Kada je patrola otišla, brzo su skoknuli do Mile Bogdanovića, kod kojega je Gabre stanovao, pokupili nešto hrane, deke i rublje i krenuli dalje. Na ugovorenom mjestu nisu se sreli s ostalima, jer su se oni vratili kućama nakon što su neko vrijeme čekali. Tako su Gabre i Nikica sami krenuli u partizane, a ostali su došli u jesen iste godine.

Kod Žage u Gorjancima dvojicu novih partizana preuzeo je neki lugu s kojim su imali dosta natezanja, jer je on inzistirao da oni stupe u Gorjanski bataljon, a

Gabre Bogdanović

Nikica i Gabre su bili uporni da hoće u Belokrajinski. Kako se nisu mogli sporazumjeti, lugar ih je poslao u Gaberje na premišljanje. Tu su uspjeli nagovoriti čovjeka kod kojeg su bili da im nađe vodiča s kojim su krenuli za Brezovu Reber. Tako se završio odlazak u partizane ove dvojice omladinaca, koji su u partizanskom štabu bili primljeni s velikim zanimanjem, kada su pokazali što su donijeli i priopćili odakle su došli.

Odlazak u partizane Gabre i Nikice, dvojice općine službenika, zaprepastio je Talijane. Odmah su poduzeli represalije, zapalili su kuću Mitra Živkovića, a njega i ženu odveli u logor. Tako su htjeli postupiti i s Milom Bogdanovićem, kod kojega je Gabre stanovao, no Markoš i još neki ljudi uvjerali su Talijane da Gabre nije član Miline obitelji, pa su Milu i njegovu ženu samo saslušavali, prijetili im i plašili ih uperenim oružjem i napokon pustili kući, gdje su ih od tada danonoćno kontrolirali. Odlazak ove dvojice imao je dosta velik politički odjek.

Po selima se s uzbuđenjem govorilo o odlasku u partizane dvojice dojučerašnjih općinskih službenika. To je narodu podiglo moral, dok su Talijani postali još nepovjerljiviji prema narodu. Pojačali su teror, uslijedio je palež kuća i zgrada, povećala se pljačka, te je uhapšeno i upućeno u logor više od 100 omladinaca. Sve to nije zaplašilo narod i žitelje toga kraja da još odlučnije rade za NOB.

Iz prve omladinske grupe u tijeku NOB-a trojica su dali svoje mlade živote i to: Nikica Živković 1942. g., a Pero Bogdanović i Dako Rajaković 1942. godine.

Masovan odlazak omladine u partizane iz te općine bio je u prosincu 1942. g. Od tada pa do kraja rata stalno su pristizali novi omladinci i omladinke u partizanske jedinice, hrabro se borili, ginuli i dali ogroman doprinos za pobjedu NOB-a i revolucije.

Omladinke i pioniri iz sela Sekulića, Gaja, Rajakovića i Bulića
poslije posjete ranjenicima u Sekulićima 1943. godine

članice AFŽ donose hranu borcima Žumberačke brigade
u Žamarijama 27. kolovoza 1944. godine

OMLADINA RADATOVIĆA U NOB-u

GABRE BOGDANOVIĆI MARTA PAŠIĆ

Po dolasku talijanskih okupatora, situacija u općini Radatovići bila je relativno mirna. Zavladao je trenutno zadovoljstvo što nisu došle ustaše. Okupator nije odmah poduzimao oštre mjere, ali je dočekan isključivo kao okupator, što se jasno opažalo po slabom kontaktiranju s talijanskim vojnicima, zatim po slabom odazivu na njihove mitinge - kolovoza 1941. kada je došao Cassanego, komesar iz Črnomelja, i listopada 1941. kada je došao Grazioli, komesar iz Ljubljane.

Narod je znao da se tuđinu ne smije pokoriti. Ljudi koji su prije rata bili na radu u inozemstvu bili su simpatizeri naprednog pokreta i svoju su djecu odgajali 11 tom smjeru, a na rođake i prijatelje su imali također veliki utjecaj. Srednjoškolci i studenti bili su uglavnom uz napredni omladinski pokret, pa su imali pozitivan utjecaj na svoje roditelje, a posebno na omladinu. Srpnja 1941. dolazi iz Nove Gradiške u svoj rodni kraj Gabre Bogdanović, član SKOJ-a, koji najprije konkretnim primjerima raskrinkava zvjerstva i politiku ustaša i okupatora a zatim, postupno upoznaje omladinu i narod sa zadacima antifašističke fronte. Nije bilo nikakvog utjecaja malobrojnih pristaša JRZ ili pristaša Mačeka. Formira se ilegalni aktiv školaraca u selu Dragoševci s Perom i Dukom Pavićna čelu, zatim se u rujnu 1941. u selu Dučići oformljuje ilegalna grupa u sastavu: Gabre Bogdanović, Nikica Bogdanović, Nikica Živković, Pero Bogdanović i Dako Rajaković, a u prosincu 1941. i prvih mjeseci 1942. stvaraju se po selima grupe simpatizera NOB-a. Uglavnom je to bio pasivan otpor okupatoru - bojkot okupatorskih mitinga, popisa hrane i živadi u cilju obveznog otkupa, pritisak na općinu da se dodijeli što više karata za živežne namirnice narodu toga kraja kako bi se što više ispraznila skladišta okupatora itd.

U rano proljeće 1942., kada su se pojavili slovenski partizani kod Brezove Rebri, kod omladine iz Radatovića stvara se raspoloženje i za borbu. U mjesecu svibnju 1942. odlazi iz sela Draga 7 omladinaca i starijih ljudi u belokrajinsku jedinicu, a do kraja lipnja odlazi još 10 omladinaca i 1 stariji čovjek iz sela Dučići, Milčinovići, Keseri, Brašljevića, Priselji i Magovci. Za Talijane u Radatovićima bilo je to veliko iznenađenje i zaprepaštenje, a posebno odlazak u partizane braće Milčinović: Janka, Milana i Dake, kao i odlazak Gabre Bogdanovića i Nikice Živkovića, koji su pri odlasku ponijeli i inventar općine (pobrali pisaće strojeve, blagajnu i razni materijal). Općina je nakon toga bila zapečaćena i više nije radila.

Uskoro su uslijedile žešće represalije Talijana. Palili su kuće i zgrade, pljačkali imovinu i odvodili u internaciju. U srpnju 1942. u logore je odvedeno 110 omladinaca i mladih ljudi, odakle ih se nije vratilo 10, a ostali su se poslije kapitulacije Italije svrstali u partizane. Represalijama je okupator mislio zaplašiti narod i omladinu ali se prevario, jer se ona sve više vezivala za NOB. U kolovozu 1942. po nalogu Ive Ribara, koji je tada na Žumberku rješavao organizacijska pitanja II. operativne zone, omladinski rukovodioci Milka Kufrin, Mica Milašinčić i Anđela Poljak organiziraju zbor omladine Žumberka u tada oslobođenim Sošicama. Na zboru su iz općine Radatovići ilegalno bili: Duka Pavić iz Dragoševaca, Marta Milčinović iz Milčinovića, Mara Rajaković iz Dučića, Nikica Šajatović iz Priselja, Marta Badovinac iz Šiljaka.

Gabre Bogdanović i Marta Pašić

Ova grupa omladinskih aktivista dobila je jasne smjernice i konkretne zadatke za rad među omladinom pod ilegalnim uvjetima i to:

- stvaranje Saveza mlade generacije po svim selima i organizirano uključivanje omladine u NOB;
- jačanje političkog rada, da se omladina potpunije upozna s ciljevima NOB-a;
- organiziranje pomaganja partizana i pripremanje omladine za masovniji odlazak u partizanske jedinice.

Ubrzo se pojavljuju aktivni SMG (Savez mlade generacije), najprije u selima Dragoševci, Dučići, Šiljki, Drage, Bulići, Sekulići, a zatim i u ostalim selima. Pod nosom Talijana postoji organizirana omladina, koja odlučno i hrabro izvršava svoje zadatke.

U studenom 1942. je 13. prol. NOU brigada Rade Končar, uz pomoć slovenske Cankareve NOU brigade, oslobodila Suhor pa Talijani u Radatovićima panično napuštaju svoju bazu i 4. XII. 1942. odlaze u Metliku. Od tada su Radatovići slobodni teritorij, na kojem se do kraja rata mnogo radilo i uradilo za NOB. U prosincu 1942. SMG je preimenovan u USAOJ (ovdje je od proljeća 1943- USAOH). Istodobno je izabran prvi Općinski odbor USAOJ-a Radatovići u sastavu: Marta Milčinović - predsjednik, Duka Pavić, Nikica Šajanović, Marta Badovinac, Marta Reba, Nikica Damjanović, Draga Sekulić, Mara Rajaković, Marta Brnčić.

Istoga mjeseca općinski odbor USAOJ-a, seoski odbori USAOJ-a zajedno s NOO-ima (narodnooslobodilački odbori) organiziraju veliku i uspješnu akciju - masovno odlaženje omladinaca u partizane. U 13. prol. NOU brigadu Rade Končar pristupilo je 146 omladinaca i 11 drugova godišta od 1907.-1915. Štab Brigade je u selu Kašt odmah organizirao 15-dnevni vojno-politički tečaj za novoprimitljene omladince. Praksa obuke omladine kroz tečajeve bila je od ogromne koristi. Program tečaja bio je:

Političke teme: Okupatori i njihove sluge

Organizator i rukovodilac NOB

Uloga KPJ, SKOJ, USAOJ i NF

Uloga pjesme, zidnih novina i priredbi.

Vojne teme:

Rukovanje oružjem i taktika ratovanja

Disciplina, samodisciplina i drugarstvo

Organizacija i razvoj NOB

Odnos prema civilima i njihovoj imovini.

Prosinca 1942. i u prvim mjesecima 1943- formiraju se i prvi aktivni SKOJ-a u selima Drage, Sekulići, Dragoševci, Šiljki, Bulići, Dučići i potom u ostalim selima. Ukazuje se potreba formiranja Općinskog komiteta SKOJ-a Radatovići, što je i ostvareno u veljači 1943- U Komitet su ušli: Marta Milčinović, Duka Pavić, Nikica Šajanović, Marta Badovinac i Draga Sekulić.

U siječnju 1943. organizira se prvi tečaj za omladinske rukovodioce. Toga mjeseca dolazi kao ranjenik na liječenje u Dučiće Gabre Bogdanović, koji se odmah prima u Općinski odbor USAOJ-a, a u veljači se postavlja za partizanskog učitelja u Dragama. Otvara se partizanska škola u Dragoševcima, gdje je učiteljica bila Ruža Balaš kao i u Radatovićima. Tako se i naši pioniri uključuju ne samo u učenje, već i u organiziran rad za NOB, jer se počinju formirati pionirske organizacije po školama i selima.

Gabre Bogdanović i Marta Pašić

U to vrijeme iz Korduna opet dolazi Ivo Ribar u Žumberak, odakle ide u Sloveniju. On daje daljnje direktive za rad s omladinom. Njegovom zaslugom odmah se formira Kotarski odbor USAOJ-a Žumberak u koji iz Radatovića ulaze: Mara Milčinović, Duka Pavić i Nikica Šajatović. Općinski odbor se ubrzo popunjava još Marom Pavić iz Dragoševaca, Marom Damjanović iz Draga i Marom Vujčić iz Pilatovaca.

Omladina Radatovića je u 1943- imala mnogo značajnih akcija, a najveće i najčešće su bile:

- odlazak na borbene položaje hrvatskih i slovenskih partizanskih jedinica noseći im hranu i odnoseći ranjenike do bolnice;
- majčinska briga o prehrani, njezi i higijeni ranjenika, kako u bolnici hrvatskih tako i slovenskih partizana;
- transport ranjenika za vrijeme ofenziva - mukotrpan transport u lipnju mjesecu 1943. za Sloveniju i Kordun i u listopadu za Pisarovinu i Kordun;
- agitacija za izbore u NOO-e, kao i prvo sudjelovanje ženske omladine u izborima;
- sudjelovanje 196 omladinki u žetvi na Vivodini, da se otme žito od ustaša, kao i 167 omladinki u kopljanju krumpira i berbi kukuruza;
- organiziranje priredbi s programom za borbe i za ranjenike (poznata grupa iz sela Draga);
- pomoć NOO-ima u mobilizaciji omladine i starijih godišta za partizanske jedinice;
- pomoć kućanstvima gdje nije bilo radne snage, kao i pomoć iznemoglim i starim osobama;
- kontakti i suradnja u radu s omladinom općine Sošice i bratskom omladinom Suhora;
- obavljanje niza svakodnevnih poslova.

U listopadu 1943. iz općine Radatovići izabrani su u KO USAOJ-a i KK SKOJ Žumberak: Mara Pavić, Gabre Bogdanović i Marta Badovinac, a u 1944. izabrani su: Draga Sekulić, Marta Reba, Mara Rajaković i Mana Brnčić. To je bilo kadrovsko pojačanje iz općine Radatovići za rad među omladinom na cijelom području kotara Žumberak. Na njihova mjesta u općinskim rukovodstvima dolaze nove omladinke koje su se u radu u svojim seoskim organizacijama u potpunosti osposobile za rukovodioce. Tako su svakodnevni rad na terenu i sistematski politički odgoj neprekidno davali nove omladinske kadrove.

U 1944. godini rad omladine je uglavnom imao sadržaj kao i naporne i burne 1943- godine. Te godine bilo je također mnogo rada, mnogo napora i mnogo događaja. Poseban događaj bio je tragična pogibija Duke Pavića i Nikice Šajatovića, članova KK SKOJ-a Žumberak. Njih su 27. ožujka na povratku iz Pisarovine u Žumberak pri prijelazu ceste i pruge Zagreb-Karlovac uhvatile ustaše i objesile o stupove kraj željezničke pruge. To je bio stravičan događaj i veliki gubitak za omladinsku organizaciju kao i za cijeli Žumberak, a posebno nenadoknadiv gubitak za njihove roditelje, rođake i prijatelje. Važan događaj bio je i sudjelovanje Gabre Bogdanovića, delegata Žumberka, na II. kongresu USAOJ-a u svibnju mjesecu u herojskom Drvaru. Na Kongresu je donesen opširniji izvještaj o ogromnim rezultatima rada omladine Žumberka, doneseno je nepokolebljivo izjašnjenje omladine Žumberka za novo društveno uređenje, a s

Gabre Bogdanović i Marta Pašić

Kongresa su doneseni novi zadaci za konačno oslobođenje zemlje i mirnodopsku izgradnju.

U srpnju 1944, na zahtjev viših foruma, Marta Milčinović i Gabre Bogdanović odlaze u Pisarovinu kao ispomoć omladinskoj organizaciji Pokuplja. Tamo uspješno nastavljaju rad među omladinom i ostaju sve do kraja rata.

U 1945- godini omladina i dalje neumorno izvršava svoje zadatke, istodobno nestrpljivo očekujući kraj rata, muka i odricanja. Zato poslije oslobođenja nastaje žudnja za ostvarivanjem obećanoga boljeg života koji se nije mogao ostvariti u Žumberku i uslijedila je velika migracija. Rađatovički kraj je u nekoliko godina poslije rata mnogo opustio i više od 3-000 stanovnika ostalo je danas u njemu da životari nešto oko 600 žitelja.

I na kraju udio omladine Rađatovića u NOB-u najrječitije pokazuju i brojke:

1. Od 544 borca omladinaca je 398 svrstano u 13. prol. brigadu, Žumberačku brigadu, Seljinu brigadu, Žumberački odred, a nešto u Tomšičevu i Gupčevu brigadu.

2. Od 85 poginulih boraca, omladinaca je bilo 69-

3. Od 185 oficira i podoficira, omladinaca je palo 158. Šteta što su se poslije rata masovno demobilizirali.

4. Omladina na terenu bila je sva u omladinskim organizacijama: 292 člana USAOJ-a, od toga 107 članova SKOJ-a i 78 članova KPJ.

5. U NOO-ima bilo je 26 omladinaca, dakle vrlo malo, iako je omladina bila važan čimbenik u NOB-u. Tu je prevladavala neka tradicija.

Završne riječi bile bi: „Ljubaznost, gostoprimstvo, ogromna odricanja kako omladine tako i ostalih duboko su se urezali u pamćenje svih hrvatskih i slovenskih boraca koji su bili na području Rađatovića, i taj kraj je u tijeku NOB-a u potpunosti ispunio svoju časnu dužnost.“

DJECA SLAVONIJE U LOGORU JASTREBARSKO

DANE PAVLICA

U historiografskim istraživanjima malo se posvećivalo pažnje stradanjima slavonske djece u logorima smrti: Stara Gradiška, Jasenovac, Jastrebarsko i drugim. Zbog nepoznavanja događaja, do prije nekoliko godina nije se na skupovima u Jastrebarskom uz male stradalnike Kozare, Banije, Korduna i Like spominjalo djecu iz Slavonije. Istražujući kulturno-prosvjetna i druga zbivanja u Slavoniji u tijeku narodnooslobodilačke borbe dolazili smo do spoznanja da je neprijatelj za četiri godine rata deportirao iz Slavonije, ili usmrtio, nekoliko stotina žitelja do petnaest godina starosti.

Drama malih stanovnika na širem području Slavonije, u masovnijim zahvatima, počinje u proljeće 1942. godine. Okrutnost ustaša i Nijemaca prema djeci ne razlikuje se u odnosu na starije stanovnike.

U logor u Jastrebarskom deportirana su djeca s područja Novske, iz sela: Goleši, Rajići, Milašinovići, s područja Okučana iz Lađevca te iz nekih sela s područja Pakraca.

Čišćenje pojedinih sela na području Požeške kotline, masovno i genocidno, počinje u kolovozu 1942. godine. Brojčano jake i dobro naoružane neprijateljske formacije, kojima se, još uvijek, malobrojne slavonske partizanske jedinice nisu mogle suprotstaviti, otpremile su u logore najveći broj stanovnika iz sela: Dobrogošće, Migalovci, Sapna, Jurkovac, Duboka, Sibokovac, Granice i Stojčinovac. U Novoj ili u Staroj Gradiški, gdje se deportirani narod okupljao, provedene su mjere klasiranja i razdvajanja: oca od sina, majke i djece. Sposobni za rad otpremeni su u Njemačku, bolesne i nesposobne za rad, te majke s malom djecom u Jasenovac ili Staru Gradišku, odraslija djeca u Jastrebarsko – Gornja Reka.

U rujnu 1942. godine stradali su stanovnici srpskih sela na području Đakova. Samo u jednoj ofenzivi, prema neprijateljskim izvorima, u logore su odvedene 324 osobe. Tada su opustošena sela: Borovik, Čenkovo, Paučje, Veliko Nabrđe i druga.

Prema nepotpunim podacima s navedenog područja kroz logore smrti: Stara Gradiška, Jasenovac i Jastrebarsko prošlo je nekoliko stotina dječaka i djevojčica

- oko 200 nije se vratilo na svoja ognjišta.

Zahvaljujući podvizima zagrebačkih komunista i rodoljuba, iz Stare Gradiške i Jastrebarskog spašeno je mnogo djece od kojih je većina dočekala oslobođenje u obiteljima iz Žumberka, Zagorja, Zagreba, Dugog Sela i drugih mjesta.

Pojedini ljudi, i žene, iz Slavonije na dosad nerazjašnjen način dolazili su do propusnica i odlazili u Jastrebarsko po djecu, svoju i susjedovu. Ponekad nisu ni pitali čija su. Na žalost, oni više nisu živi i ne možemo doći do saznanja po čijem su odobrenju putovali u Jasku. U svakom slučaju njihova je hrabrost bila jača od smrti - iz logora su spasili nekoliko desetaka djece.

Koliko je neprijatelj bio okrutan prema stanovnicima ovoga kraja pokazuje slučaj sela Veliko Nabrđe: od 920 stanovnika (prema popisu od 1931. godine) u logorima je nestalo 350 osoba, od toga 26 djece rođene 1939., 1940., 1941. i 1942. godine.

Dane Pavlica

Jasenovačke ustaše nisu prema svima imali "milosti" i nisu ih smještali po logorima, već su presuđivali u njihovim mjestima. Genocid su izvršili u selima: Soboština (Slavonska Požega), gdje su 16. kolovoza 1942. godine u bunare bacili 1368 žena, djece i staraca; Derezi, Kusunjama, Kukunjevcu (Pakrac); Jagmi, Kovačevcu i drugim mjestima.

Neprijatelj se najokrutnije poigrao sa žiteljima Kukunjevca. U mjesnu crkvu zatvorili su 650 mještana, 30 Slovenaca i 120 Kozarčana. Noću su ih odvodili do obližnjeg potoka i ubijali.

OSLOBAĐANJE DJECE I 2 USTAŠKOG LOGORA U JASTREBARSKOM

TOMO RAŠIĆ

Već četvrtog dana nakon fašističkog napada na Jugoslaviju i bombardiranja Beograda, u Zagrebu je proglašena tzv. Nezavisna Država Hrvatska.

Ustaška skupina pojavila se još dvadesetih godina ovog stoljeća, kao rezultat odnosa svih političkih grupacija u Kraljevini Jugoslaviji, jer su sve one isticala nacionalno pitanje (negdje kao glavno, a negdje kao sporedno). Jačao je oporbeni građanski pokret u Hrvatskoj, kojega je stup bila Hrvatska republikanska seljačka stranka sa sve većim ugledom u hrvatskom narodu. U sklopu svih grupacija te oporbe, javlja se i ustaški pokret, kao tobožnji nosilac „posebno koncepcije u rješavanju hrvatskog pitanja“. Klice te koncepcije niknule su u politici Hrvatske stranke prava, krilu koje su se i počele politički afirmirati buduće vođe ustaške organizacije.

Vodstvo te stranke (nazvane još i Čista stranka prava ili Stranka prava), članovi koje su i poznati pod imenom frankovaca, u listopadu 1918 objavilo je doduše izjavu o svom raspuštanju. No, do toga nije došlo. Naprotiv, potkraj studenog 1918. godine Hrvatska stranka prava je istakla potrebu dalje političke djelatnosti. Usmjerala se na tobožnju obnovu i spas nacionalnog i državnog identiteta hrvatskog naroda. Isticala je sebe kao „pravog“ predvodnika hrvatskog naroda za nacionalno oslobođenje, hrvatsko pitanje kao „međunarodno pitanje“, zbog čega je i isključena iz Hrvatskog bloka. Nakon toga u HSP sve više jača utjecaj frankovaca, sve se više ističe Ante Pavelić, pri čemu se osjeća propagiranje velikohrvatske ideje u rješavanju hrvatskog pitanja.

Mussolinijeva Italija je bila veoma pogodno tlo za Pavelićeve namjere (s obzirom na ekspanzionističke aspiracije Mussolinija na Balkanu). U Italiji se, uz pomoć talijanske vlade, i stvaraju manje vojne formacije i vojni logori.

Ustaška organizacija poprima sva obilježja terorističke organizacije i mijenja naziv u „ustaški pokret“, da bi dobila širu političku dimenziju. U pretpostavljenom društvenom uređenju ustaške države dominantna je „rasistička komponenta“, tj. „ne smije odlučivati nitko tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda“. Tad Ante Pavelić pokušava progurati tezu da Hrvati nisu slavenskog već gotskog podrijetla.

Nastojeci sprovesti svoju politiku, ustaše izdaju „zakonsku odredbu“ o zabrani ćirilice, ukidanju naziv „srpsko-pravoslavna vjera“. Zabranjuju srpska nacionalna i vjerska obilježja. Istovjetno tom gledanju je i gledanje crkvenih velikodostojnika.

Dijelovi Katoličke crkve i tzv. NDH bile su u sprezi, nalazeći svaka svoj interes u tome: Katolička crkva se borila da dobije što veći utjecaj u javnome političkom životu, a NDH je u Crkvi tražila oslonac za svoje utemeljenje. Dijelovi visokog klera pokazuje zadovoljstvo zbog postojanja tzv. NDH, jer mu stanje u Kraljevini Jugoslaviji nije odgovaralo zbog velikog dijela nekatoličkog stanovništva. Pobornik toga stava bio je i dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački koji je, uostalom, nakon demonstracija 27. ožujka 1941. g. u Beogradu rekao: - „Sve u

Tomo Rašić

svemu, Hrvati i Srbi dva su svijeta, sjeverni i južni pol, koji se nikada neće približiti osim čudom Božjim. Shizma je najveće prokletstvo Europe.“
Ako se tome doda da su neka katolička glasila bila puna napisa o podršci novom režimu tzv. NDH, jasnije će biti praćenje sprege ustaša i nekih "Božjih slugu" na zemlji.

USTAŠKI LOGOR ZA DJECU U JASTREBARSKOM

Na teritoriju tzv. Nezavisne Države Hrvatske osnovana je čitava mreža ustaških koncentracijskih logora. Najzloglasniji je bio u Jasenovcu gdje je na četiri lokacije (Kraplje, Bročice, Ciglana i Kozara) zvjerski usmrćeno više od 700.000 ljudi. Pored toga, tisuće ljudi je izgubilo živote u logorima Stara Gradiška, Lepoglava, Jadovno (kod Gospića), Slano (Pag), Kerestinac, Đakovo, Koprivnica, Krušiča (kod Travnika), Loborgrad (kod ZlatarBistrice), Feričanica, Tenje (kod Osijeka), Sisak i Jastrebarsko. Bilo je i sabirnih logora, zatim njemačkih logora: u Jankomiru (pod upravom Gestapoa), u Zemunu, Rijeci, sabirni logori u Bihaću i Slavanskom Brodu i Vinkovcima (za partizane, aktiviste i simpatizere NOP-a). Talijanski logori su bili pretežno instalirani na otocima i u priobalnom području: Kapor (Rab), Kraljevica, Bakar, Zlarin, Molat, Lopud, Kupari, a pored toga je postojao i čitav niz zatvora.

Prve logore je Pavelić preuzimao od Banovine Hrvatske, te staroga jugoslavenskog režima. Bivše jugoslavenske vlasti su, uz pristanak dr. Vladka Mačeka, zatvorenike tih logora predale ustašima.

Najbolnije je da nema nijednoga koncentracijskog logora u Jugoslaviji za vrijeme drugoga svjetskog rata, a da u njemu nisu stradala djeca. Djeca iz svih naših krajeva su odvođena i u najveće logore smrti: Auschwitz, Matchausen, Dachau, te u koncentracijske logore u fašističkoj Italiji, Mađarskoj, Austriji (Franlalen), i u logore: Saldenburg (Bavarska), Filskofen, Neuschitvt, Himmelberg, Oberplatzt, Amerg i Meinburg. Posebne logore za djecu osnivali su za male Slovence (kao npr. u Celju), te logore stradanja djece u Bojniku itd.

Nakon formiranja ustaškog logora za odrasle u Jastrebarskom i Slavetiću,¹ 12. srpnja 1942. g. osnovan je u Jastrebarskom ustaški logor za djecu od 6 mjeseci do 14 godina. Jastrebarsko se smatralo najpogodnijim mjestom zbog dva razloga.

Prvo, zato što je u Jastrebarskom, u dvorcu Erdödy¹, prije rata bio dječji dom. Pred javnošću su htjeli prikriti svoje namjere tvrdnjom da će tobože, dječji dom pretvoriti u "sabiralište" (u koje su preveli i dio logoraša iz logora Jadovno u Lici, koji su uništili partizani). Nazivajući logor "sabiralištem napuštenih" ili "sabiralištem za djecu izbjeglica", željeli su u javnosti stvoriti dojam da je to poseban logor, u kojem se vodi posebna briga o djeci.

Drugo, smatrali su da će logor tu opstati u blizini ustaškog poglavarstva, koje je bilo u Zagrebu, te jakoga neprijateljskog garnizona u Karlovcu.

Logor je bio lociran na tri mjesta: u dvorcu Erdödy, u ciglani u selu Donja Reka i u barakama u blizini franjevačkog samostana. U logoru je bilo zatočeno 3 336 dječaka i djevojčica, pretežno s Kozare, iz Bosanske krajine, Banije, Korduna, Like, Slavonije i drugih krajeva, većinom iz pravoslavnih partizanskih obitelji. Djeca su dopremana u grupama iz logora Stara Gradiška, Jablanca, Cerobljana, logora Crna Mlaka i iz Slavonije, te iz logora Gornja Reka.

Tomo Rašić

Logori za djecu u Hrvatskoj bili su pod nadzorom i pokroviteljstvom ustaškog Ministarstva udružbe, a o njima je brigu vodila Ustaška mladež i Ženska loza ustaškog pokreta. Uprava nad koncentracijskim logorom u Jastrebarskom, povjerenica je časnoj sestri Barti Pulhariji,² svastici ustaškog funkcionara i ratnog zločinca Mile Budaka, te ostalim časnim sestrama kongregacije sv. Vinka Paulskog.

Krajnji cilj ustaškog poglavarstva bio je da pohvatanu i zatočenu djecu (nakon kategorizacije s obzirom na zdravstveno stanje i tjelesnu konstituciju, prema Hitlerovoj "rasnoj vrijednosti djece") preodgaja u ustaško-fašističkom duhu.

Naime, uviđajući od samog početka da se narod, vođem Komunističkom partijom i drugom Titom, digao na ustanak protiv fašizma i okupacije, da im tlo izmiče pod nogama i da je narod protiv robovanja bilo kome, neprijatelj se odlučio da sebi stvara odane i poslušne vojnike (po uzoru na turske janjičare). Dio djece je izdvojen s ciljem „preodgajanja i izгона partizanskog djavola“ iz izmučenih dječjih tjelesaca.

Djecu su oblačili u ustaške uniforme i provodili surov režim. Kažnjavanje je bio uobičajen i redovit postupak. Tako su npr. djeci trljali oči ljutom paprikom, plašili ih raznim trikovima i svjetlosnim signalima i rikom u mraku) u mračnoj prostori-ji, polijevali ih mlakom i slanom vodom što im je razjedalo već postojeće rane od batina i dovodilo ih do smrti.

Časne sestre i logornik Markušić tjerali su stariju djecu da pokapaju mrtve tik uz mjesno groblje. Katolički kler nije dozvolio "hereticima" ukop na groblju, stoga su pravoslavna djeca i djeca "komunističko-partizanskih bandi" pokopana izvan groblja. Mjesni grobar Franjo Ilovar o tome je vodio zabilješke, neku vrstu dnevnika, zapisujući koliko je svaki dan pokopao ženske a koliko muške i koliko djece ukupno.

O stravičnim trenucima života djece u logoru svjedoče preživjeli logoraši, borci 4. kordunaške brigade, pripadnici antifašističke grupe koja je spašavala djecu, SKOJ-evaca i drugih (kao npr. Mihajlo Veljić, Dragoje Lukić, Dušan Šmitran, Rade Krnjajić).

Sjećanja govore o sistemu kazni i ustaškom "preodgajanju". Preživjeli logoraš Dragoje Lukić, publicist iz Beograda, govori da kazne „nisu mogli preživjeti ni oni najizdržljiviji. Poslije tavana i slane vode, teško je tko ostao živ, a ako je i ostajao, bio je raspamećen.“

„Kažnjeno dijete je bacano na tavan, šibano i onda poklapano velikim sandukom. Za vrijeme trajanja kazne, dobivalo je samo šalicu slane vode.“

Dušan Šmitran, umirovljenik, starješina JNA iz Pule, renomirani slikar, govori o stradanju u logoru Donja Reka: „Hrana je bila loša, gotovo nejestiva.“

„Ujutro smo dobivali po činiju nekakve juhe i krišku kruha, u podne kuhanu repu koja je bila jedva začinjena. Ubrzo smo izgledjeli toliko, da smo se jedva kretali. Djeca su umirala od bolesti i gladi. Svakog su jutra između baraka prolazila drvena kola u koja su utovarali mrtvu djecu ... Teška su bila jutarnja ustajanja, pri kojima bi mnogo djece ostajalo ležati na slami - oni su prethodne noći umrli.“

Dobroslav Šokčević iz Banje Luke: „Najteže su bile noći. Do kasno u noć morali smo se moliti Bogu, a kad bi netko pogriješio, dobijao je batine do iznemoglosti ... Spavajući, djeca su bunčala i skakala u snu od straha.“

Tomo Rašić

Radonić Krnjajić iz Ljubljane se sjeća: „Djeca padaju u nesvijest od bolesti i izmučenosti. Baraku u kojoj smo se mi nalazili nazivali su karantina. Časne sestre su jednom rukom djeci zaustavljale život - zatvaranjem usta i nosa, a ustaša bi nogom stao djetetu za vrat. Izmučena su djeca umirala bez glasa.“

Mihajlo Veljić, danas pukovnik JNA iz Zagreba i član Skupštine Pionirskog centra prisjeća se: „Našim logorom upravljale su časne sestre. Glavna je mislim bila Pulherija. Njeno ime pominjalo se sa strepnjom. Pa ipak, čini mi se, da je najokrutnija prema djeci bila časna sestra Mercedes. Ona je stalno tragala za djecom koja su nekoga imala u partizanima. Takvima je obećavala da će dobiti kruha, ako kažu koga imaju među "šumnjacima". U tom sjećanju ostao je samo jedan drugačiji lik. Kod časne sestre Viterbe primijetili smo sažaljenje i pažnju prema nama.“

„U nasilnom prevođenju na katoličku vjeru, časovi prevaspitanja bili su redovni kao i odlasci u crkvu na molitve ...“

Osim sjećanja generala Nikole Vidovića, ratnog komandanta, prikupljena su sjećanja rukovodilaca bataljona i četa, te boraca. Ilija Gvozdić, pukovnik u mirovini kaže: „Kad smo ušli u barake, odnosno konjušnice, ugledali smo jezovit prizor. Djeca, pokupljena iz Like, Korduna, Banije, Bosne i ostalih krajeva zemlje, stara između 3 i 13 godina, iscrpljena glađu i mučenjem, izgledala su kao živi kosturi.“

Istodobno, na drugoj strani ustaše su obmanjivale javnost neistinama o tome kako su djeca živjela u logoru.

O tome najbolje svjedoče napisi ustaških novina, kao npr. Nova Hrvatska (od 23. srpnja 1941. g.) „... djeca koja su oslobođena od partizanskog robstva, oporavljaju se od pretrpljenih patnji na državnom dobru u Jastrebarskom. Imaju crne kape s ustaškim znakom. Časne sestre su ih naučile moliti bogu. Ona pjevaju narodne pjesne, uče povijest Bosne i tjelesne vježbe. Među njima skoro da i nema bolesnih.“

No usprkos punim skladištima odjeće, pokrivača i plahta, djeca su ležala na zemljanom podu i nepokrivena, zbog čega su odgajateljice ušle u još jednu bitku. Provaljivale su u skladišta plahti i ostale opreme po sapun kako bi djeca prala ruke ... Prehrana je bila veoma loša, tako da su npr. u logoru Donja Reka tri dana davali djeci samo prežganu juhu. Ostalo jelo sličilo je više na životinjsku hranu. Upraviteljica logora Berta Pulherija čak je onemogućavala normalnu prehranu djece. No i tome su odgajateljice doskočile. Uz pomoć NOO Jaska organizirale su seljanke iz okolnih sela i žene iz Jaske da donose svježe mlijeko, a same su i provaljivale u skladišta hrane u dvorcu. Nakon što im je dao podatke, da ima hrane u skladištu i obećao Tatjani i Nini Dragišić da o tome neće nikome govoriti, ekonom Šram bio je potresen ... Činile su to hrabro, a žene su besplatno svako jutro donosile svježe mlijeko.

Tatjana Marinić i njene učenice-odgajateljice okupile su uz pomoć članova NOO Jaska omladince i majstore, koji su u Reki napravili zahod i uveli električnu struju u prostorije, gdje su bila djeca, te donijeli krevete iz Ruda. Dio su kreveta-ležaja napravili tako bi se smjestila ona najbolesnija i manja djeca da ne leže na podu. Jedne noći Linu Padovan je probudilo udaranje čekića. Ustala je i tiho krenula u pravcu odakle se čula lupa. Tako je došla do skladišta i provirila: opatice su hranu i lijekove namijenjene djeci užurbano stavljale u sanduke, zakivale ih i

Tomo Rašić

tovarile u kola. Lina se prikrla do kola i vidjela da su sanduci adresirani na razne samostane, čak i u Beograd i u Ljubljani.“⁴

I uz najveće napore, uz nadljudsku bitku brojnih rodoljuba i antifašista za spašavanje djece iz ustaškog logora u Jastrebarskom, za nepuna četiri mjeseca izgubilo je živote više od 1.100 djece.⁵ Trag o stradaljoj djeci koja su bila u logoru Jastrebarsko 1942. g. nađen je i u arhivu Klinike za infektivne bolesti Dr. Fran Mihaljević Zagreb, gdje su objelodanjeni podaci o 162 stradale djece.

Josipa Paver kaže da obdukcijski nalazi umrle djece pokazuju da su uzroci smrti bili uglavnom trovanja kaustičnom sodom, koja je stavljana u hranu. Dalje istraživanje genocida djece upućuje također i na fundus knjiga i podataka AFŽ pri Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, gdje među ostalim ima i veliki broj evidentirane stradale djece.

Oslobađanje djece iz logora

Istodobno je o djeci povela brigu KPJ, tj. zagrebačka partijska organizacija čiji je član i prekaljeni revolucionar Tatjana Harinić, uz pomoć patriota prof. Kamila Breslere i Velimira Deželića, činovnika Ministarstva udružbe NDH, došla s grupom učenica i nastavnika iz škole za odgajatelje u selu Rude (kod Samobora) u logor Jastrebarsko. One su uz pomoć SKOJ-evske organizacije i NOO-a kotara Jastrebarsko povele požrtvovnu borbu za spašavanje djece. Od prvih dana okupacije zagrebačka partijska organizacija je povela borbu za spašavanje djece preko članova KPJ na terenu, koji su djelovali u širokoj suradnji sa stanovništvom. Svu aktivnost KPJ je prenijela na radnike i seljake putem kulturnih i sportskih društava, stručnih udruženja i si., pa tako i u Crvenom križu.

Neposrednu organizaciju spašavanja djece, prema instrukciji Mjesnog komiteta KPH Zagreb, provodila je Tatjana Marinić (jer je MK ukazivao na eventualnost zarobljavanja i stradanja naroda Kozare uoči same bitke na Kozari, pa je slao letke zagrebačkom stanovništvu o pomoći i o potrebi zbrinjavanja djece): a nakon njenog hapšenja u Jaski (Jastrebarsko) njen rad nastavlja Jana Ilijanić, koja se povezala sa Stašom Jelić u Rudama. Mnogi Zagrepčani su išli iz Zagreba "Samoborčekom" (vlakom) u Samobor, preko Ruda i prečicom preko Plešivice u selo Donja Reka do logora. Odatle će u drugoj polovici 1942. godine Zagrepčani osloboditi tisuće kozaračke djece. Neke aktivistkinje Crvenog križa su smještavale nekoliko stotina djece dnevno u zagrebačke obitelji od kojih je i Anka Maleš jedna od najistaknutijih.

Kada se govori o spašavanju malih zatočenika, kozaračke djece, te ostale djece iz ustaškog logora u Jastrebarskom, uvijek treba polaziti od KPJ, tj. MK KPH Zagreb, koji je još jednom potvrdio ulogu i liniju zagrebačke partijske organizacije koja se proteže još od 1928. g. ... kada je Josip Broz najavio odlučnost borbe radničkog svijeta za ideale komunizma.

O spašavanju kozaračke djece Marija Šoljan-Bakarić kaže: „Rijetkost je u historiji da je cijeli narod - sve njegove organizacije, organi vlasti i njegove oružane jedinice – u tolikoj mjeri bio okrenut djeci kao što je to bilo u narodnooslobodilačkoj borbi.“

Dolaskom 4. kordunaške brigade na Pokuplje razrađen je plan napada na neprijateljsko uporište i za oslobađanje djece iz logora Jastrebarsko Pritom su Štabu

Tomo Rašić

Brigade pomagali aktivisti NOP-a, članovi skojevskih i partijskih organizacija, kako bi Brigada lakše i brže došla do Jastrebarskog.

U zoru 26. kolovoza 1942. godine borci 4. kordunaške brigade su od željezničke postaje krenuli u pravcu sjeverozapada. Zapalili su veliko skladište sijena i zaplijenili veće količine šećera. Prolazeći pored dvorca Erdödy začuli su viku djece. Usprkos tome, što su časne sestre tjerale djecu u dvorac i u barake pored dvorca, djeca su vikala. Tada je u jednu baraku ušla jedna opatica tražeći najglasnije, izvukla je dvojicu, odvela ih iza barake i ubila ih krampom ...

U jurišu partizana, među prvim je bio puškomitraljezac Stevan Tesla. Čuvši dječje zapomaganje, provalio je kundakom vrata jedne barake. Djeca su nahrupila posljednjom snagom van, na svjetlost.

U očima boraca pojavile su se suze. Prekaljeni ratnici su plakali.

Oslobodivši djecu, partizani su ih povelili preko svetojanskih brda u planinske predjele Žumberka, gdje je tada bio oslobođeni teritorij. U svetojanskim selima djeca su dobila skuhanu hranu, da bi nastavili put zajedno s borcima za Žumberak. U selima Pećno, Čučići, Đurići, Jelenići, Staničići, Stići i Višćem Vrhu, a uz pomoć NOO-a i organizatora ustanka ovog kraja, smješteno je u partizanske obitelji i kod aktivista NOP-a oko 573 djece. Stanovnici žumberačkih sela su spremno i s ljubavlju prihvatili djecu. Tu su djeca dobila potpuni topli obrok, komotnije se smjestila i odmorila. Nakon toga je 350 odraslije djece upućeno uz pratnju voda partizana na Kordun.

Nakon oslobađanja djece iz logora 7. studenog 1942. godine komandantu Brigade Nikoli Vidoviću i svim borcima uputio je čestitke Glavni štab NOV Hrvatske, a Štab NOV Bosanske krajine uputio je zahvalnicu GŠ NOVH.

O podvigu boraca 4. kordunaške brigade i oslobađanju djece iz ustaškog logora drug Tito je obavijestio javnost poslavši obavijest Radiostanici Slobodna Jugoslavija u Moskvi: - „Naši partizani oslobodili su iz koncentracionog logora u Jastrebarskom kod Zagreba 900 kozaračke djece, a ne 600 kao smo ranije izjavljivali. Tu djecu su ustaše mučile i htjele da ih odgajaju u duhu fašizma. Sva djeca nalaze se sada na našem oslobodjenom teritoriju.“

Značaj bitke za oslobodjenje djece iz ustaškog logora, jedinstvene po mnogo čemu u povijesti ratovanja, može se sažeti u tri bitne komponente: vojnu, političku i humanu.

Napadom 4. kordunaške NOU brigade na neprijateljsko uporište u Jastrebarskom

1 oslobađanjem djece iz ustaškog logora, između dva jaka neprijateljska garnizona (u Zagrebu i Karlovcu) tridesetak kilometara od Glavnog ustaškog stana bila je demonstrirana velika snaga jedne vojne jedinice tj. NOV Jugoslavije.

Politička komponenta bila je veoma značajna na ovom području na kojem je dr. Vladko Maček nanosio štetu NOP-u (čime se i svrstao u "zbir" petokolonaša i Pavelićevih istomišljenika) tzv. politikom čekanja i apelom na članstvo HSS da se prilikom uspostave NDH priklone "novoj vlasti". Stoga je, zbog razbijanja "fame" o njemu na ovom području (gdje je Maček bio "doma", a rodno mjesto Alojzija Stepinca, Krašić, 13 kilometara udaljeno od Jastrebarskog!), bilo veoma značajno što je narod Jaske i bliže okolice vidio snažnu jedinicu NOV Jugoslavije u akciji. Samim tim je na najjasniji način razbijeno Mačekovo "tumačenje" o tome tko se bori za slobodu hrvatskog naroda.

Tomo Rašić

Oslobođenje djece iz ustaškog logora je i jedna od najhumanijih akcija partizanskih boraca od kojih su neki, spašavajući djecu, dali svoje živote (poginuo je u toj akciji borac 4. kordunaške brigade Dragan Trkulja). Tom je akcijom još jednom potvrđena humana nit koja je krasila KPJ, Narodnooslobodilačku vojsku, narodne borce-heroje, koju je stalno naglašavao vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije Josip Broz Tito.

Nakon akcije partizana "ustaška nadzorna služba" iz Donje Reke se razbježala, a to je bio signal skojevskoj grupi i antifašistima da ubrzaju spašavanje preostale djece iz logora.

Od tada pa do kraja rujna 1942. godine u zagrebačke je obitelji smješteno 1.673 djece.

U početku listopada iste godine odvezeno je u Zagreb i kolonizirano u organizaciji Karitasa 500 djece, dok je u epidemijskoj bolnici u Jastrebarskom ostalo 300 djece.⁶

Bilješke

¹ Srednjovjekovni dvorac, sagrađen u 15. st. Tijekom 1941. g. u njemu je pobijeno oko 200 ljudi, pretežno komunista i aktivista NOP-a. Danas je dvorac rijedak kulturnopovijesni spomenik, u trošnom je stanju, a i njemu je smješten mjesni muzej.

² Berta Pulherija je neposredno pred oslobođenje pobjegla s ostalim ustaškim zločincima u Austriju. Umrula je 1981. godine.

⁴ Slava Ogrizović: Zagreb se bori, Vjesnik, Zagreb, 1977. g. str. 141–142.

⁵ Svjedočenja upućuju na dalje istraživanje kao i na pretpostavku da je dio stradale djece pokopan u logoru D. Reka uslijed čega bi se broj stradale djece povećao.

⁶ Iz dokumenta Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, dokumenti 457 i 458.

Cjepljenje protiv tifusa, kolovoz 1944. godine

Djeca s područja Bosanske krajine, Korduna i Banije u ustaškom logoru u Jastrebarskom koju je oslobodila prilikom napada na Jastrebarsko 4. kordunaška NOU brigada u ljetu 1942. godine

PARTIZANSKE BOLNICE

Nikica Reiser - Žumberačka partizanska bolnica

PARTIZANSKE BOLNICE NA ŽUMBERKU 1942. I 1943. GODINE

BOGDAN ZAJŠEK

Cilj ovog prikaza je da iznese osnovne podatke i ocjene o djelovanju hrvatskih partizanskih bolnica na Žumberku u tijeku 1942. i 1943- godine. Ističem „hrvatskih“ zbog toga što su u periodu rata na tom prostoru djelovale i slovenske partizanske bolnice, koje nisu predmet ovog prikaza.

UVODNE NAPOMENE

Pojam Žumberak je u razdoblju o kojem govorimo obuhvaćao prostor omeđen slovenskom granicom i velikim neprijateljskim garnizonima Ozalj, Karlovac, Jastrebarsko i Samobor. U zaleđu sa slovenske strane nalazili su se Gorjanci i Bela krajina, okruženi jakim neprijateljskim garnizonima u Brežicama, Kostanjevici, Novom Mestu i Metliki. Zbog stacioniranja i kretanja bolnica na ovom teritoriju, a posebno zbog kretanja bolnica za vrijeme neprijateljskih ofenziva, nužno je istaći bitne vojno-geografske karakteristike ovog terena. To je isključivo brdsko-planinsko zemljište, vrlo ispresjecane konfiguracije, puno brojnih dubodolina. Mada najveća nadmorska visina Sv. Gera iznosi svega 1181m, brojni brdski grebeni vrlo su strmi. Kretanje izvan glavnih putova, na što smo često bili prisiljeni, vrlo je naporno. Za put od svega desetak kilometara zračne linije trebalo je svladati više uzastopnih kosa s jakim protupadovima relativne visinske razlike 300-500 m, a s usponima mjestimično i do 40 %. Čitav teren je velikim dijelom pokriven starim bukovim šumama.

Sela na Žumberku su malobrojna, ali zbog karakteristika terena i malih obradivih površina, mala su po broju kuća. Ona u višim predjelima, a protežu se čak do 800 metara (selo Gaj), najčešće broje svega 10 do 20 kuća, a ima i manjih.

Vojno-politička situacija - Pojavom partizanske grupe Kordunaša s Tešom Bulatom na čelu na prostoru Žumberka u travnju 1942. g., njezinim jačanjem i akcijama, a posebno poslije formiranja Žumberačko-pokupskog NOP odreda u srpnju iste godine, okupator i ustaše su uznemireni partizanskim akcijama u neposrednoj blizini Zagreba pojačali postojeća i na cijelom prostoru Žumberka osnovali nova vojna uporišta kao što su: Krašić, Vivodina, Sv. Jana, Radatovići, Kašt, Suhor i druga. Ozbiljnu prepreku slobodnom kretanju za vrijeme neprijateljskih ofenziva, kad je bolnica bila u evakuaciji, predstavljale su pruge Zagreb-Karlovac i Karlovac-Novno Mesto, gdje je svako stajalište bilo garnizon, a na svaki kilometar i gušće bili su raspoređeni zidani bunker. Tako uređene pruge bile su lanac neprekidnih utvrđenja.

Zahvaljujući uspješnom djelovanju Partije i vojnim akcijama partizana, narod Žumberka je ubrzo počeo prihvaćati partizane. Taj u prvim počecima blagonaklon stav, s vremenom je prerastao u punu suradnju s partizanima. Od jeseni 1942. godine Žumberčani se, ne kao do tada samo pojedinačno, već i masovno dobrovoljno uključuju u Narodnooslobodilačku vojsku i NOP.

Faktor narod bio je na Žumberku bitna komponenta naše vojno-političke situacije. Za egzistenciju i uspješan rad tako osjetljivih elemenata partizanske

Bogdan Zajšek

pozadine kao što su bile naše bolnice, presudna je bila svesrdna i svakovrsna pomoć žumberačkog naroda.

Naše snage - Mada to nije predmet našeg istraživanja, treba istaknuti da su u periodu od ljeta 1942. pa do kraja rata na Žumberku djelovale ove jedinice: Žumberačka partizanska četa, Žumberačko-pokupski NOP odred, 1. proleterski bataljon NOV Hrvatske, 13. proleterska brigada NOV Rade Končar, 16. omladinska brigada NOV Joža Vlahović i Žumberačka NOV brigada. Povremeno na tom prostoru djeluje slovenski Krški NOP odred, 4. kordunaška i Seljina brigada, te slovenske brigade: Ivan Cankar, Tone Tomšič i Matija Gubec.

Iz sastava tih jedinica, a naročito Žumberačko-pokupskog NOP odreda i 13- proleterske NOV brigade Rade Končar, formirale su se bolnice na Žumberku. One su dale kadrove, brinule o opskrbi bolnica, o njihovoj sigurnosti i bile im zaštita pri brojnim evakuacijama. Naravno, ranjenici žumberačkih bolnica su u ogromnom broju potjecali iz tih jedinica.

BOLNICE ŽUMBERAČKO-POKUPSKOG ODREDA

Pećno

Prva partizanska bolnica na Žumberku, za koju raspoložemo potpunijim podacima, bila je formirana lipnja 1942. godine u selu Pećno¹. (Bila je smještena u nekoliko seoskih kuća.²) I ona je kao uostalom i cijeli Žumberačko-pokupski NOB odred, bila okružena neprijateljskim garnizonima (do Novog Sela svega nekoliko kilometara zračne linije) i zbog stalnog uznemiravanja bila je često u pokretu. Poslije ispada neprijatelja bolnica bi napuštala Pećno i ponovno se u njega vraćala. U toj bolnici liječilo se 10 do 30 ranjenika koji su ležali na slami razastroj po podu i prekrivenoj pokrivačima. U to vrijeme vladala je velika oskudica sanitetskog materijala i lijekova. Raspolagali smo sa svega nekoliko pinceta i skalpela. Udlage su se improvizirale od žice i "zavoja". Zavojni materijal bile su iscijepane plahte. Poslije uporabe ti su se zavoji prali, iskuhivali i ponovno koristili.

U toj bolnici je od lipnja 1942. godine istodobno bila upraviteljica, komesar i liječnik drugarica Cila Albahari, skojevka i studentica medicine treće godine. Partijskim je kanalima, upravo da bi radila u toj bolnici, upućena iz Zagreba, gdje se ilegalno zadržavala kraće vrijeme poslije bijega iz logora Đakovo. Osim teorije, od praktičnih znanja u zdravstvenom zbrinjavanju imala je svega završen tečaj prve pomoći koji je pohađala kao srednjoškolka u predratnom Zagrebu. - Radeći u vrlo teškim uvjetima, mjesecima bez ičije stručne pomoći, ona je, naoružana prije svega bezgraničnom željom da pomogne, dala veliki doprinos izlječenju brojnih partizana. Uz drugaricu Cilu radili su priučeni bolničar Franjo Bahorić-Branko i stražar Joža Tisovac.

Mrzlo Polje

U kolovozu iste godine bolnica je premještena u selo Mrzlo Polje, u zgradu škole. Smještaj ranjenika i osnovni uvjeti liječenja bili su isti kao u Pećnu. Pored

Bogdan Zajšek

spomenutih bolničar je bio i Ivan Draganjec, a Regina Tkalčec bila je kuharica. Hranu za bolnicu je, kao i u Pečnu, prikupljao narodni odbor.

Dana 15. rujna ustaše su iz Novog Sela napali i uništili slovensku bolnicu u selu Prisjeka. Tom prilikom je bolnica iz Mrzlog Polja evakuirana pod dramatičnim okolnostima u posljednjem trenutku. Teški ranjenici su na 4–5 kola s volovskom zapregom³, a pod zaštitom odreda, krenuli preko glavnog masiva Žumberka prema Sloveniji. Poslije dugog i mukotrpnog pokreta bolnica se privremeno smjestila u jednoj klijeti kraj Crneče Vasi iznad Kostonjevice.

Cetiše

Početak listopada 1942. godine započeta je i ubrzo završena izgradnja prve polukonspirativne bolnice u šumi Čemernik, oko 1 km od sela Cetiše⁴. Narod je znao gdje se ona nalazi, ali nitko nije imao pristupa do nje. Transport se obavljao do Cetiša, a dalje samo uz pratnju odabranih pojedinaca. - Bolnica se sastojala od jedna barake duge do 10 metara. Imala je predsoblje i jednu veliku prostoriju. U sredini prolaz, a s obje strane prične pokrivene slamom. U toj bolnici se povremeno liječilo do najviše 60 ranjenika. Kasnije je podignuta još jedna manja baraka, koja je služila kao spremište. Uvjeti opskrbe i liječenja bili su uglavnom kao do tada. Novina je bila da je odjeća svakog ranjenika prilikom dolaska u bolnicu bila "ošurena", tj. dezinficirana parom. U toj bolnici su se liječili borci Žumberačko-pokupskog odreda i kasnije borci 1. proleterskog bataljona Hrvatske, te neki ranjenici Slovenci, vjerojatno iz Krškog odreda. Bolnicu je osnovala i u njoj radila drugarica Cila Albahari, i uz nju već spomenuti bolničari. Prvog listopada 1942. godine dolazi na Žumberak 1. proleterski bataljon Hrvatske. Na pojavu znatnih snaga na tom terenu neprijatelj ubrzo reagira. Talijani i ustaše 28. listopada započinju veliku ofenzivu na Žumberak.

Prvi proboj iz okruženja

U početku ofenzive bolnica se sa šesdesetak ranjenika, po naređenju Štaba Žumberačko-pokupskog odreda, povlači u selo Gaj, gdje se trebala naći s četom predviđenom za osiguranje. U očekivanju te jedinice, bolnica je provela cijelu noć. Ujutro su je otkrili Talijani, napušta transport volovima, najvećom brzinom iznosi teške ranjenike na gunjevima i povlači se pod vatrom u prašume Sv. Gere. Talijani su se vjerojatno plašili da uđu dublje u veliku šumu, pa se kolona bolnice uspjela odvojiti od njih. Poslije cijelog dana kretanja po instinktu konačno se susrela s našim jedinicama. Okruženi znatnim talijansko-ustaškim snagama, partizani s 1. proleterskim bataljonom na čelu jurišem probijaju okruženje u noći od 31. listopada na 1. studeni 1942. godine. Glavni proboj je izvršen kod Glušinje, a zatim se kolona - u koju je bila uključena i bolnica - kretala pravcem Mrzlo Polje-Tihočaj-Cmilovac-Novaki-Donja Kupčina, gdje je stigla poslije neprekidnog marša od 5 dana. U bolnici je bilo 14 teških ranjenika, koje su borci prenosili na improviziranim nosilima. Među njima je bio i teško ranjeni komandant Proleterskog bataljona Ante Banina. - Iz Donje Kupčine ranjenici su upućeni u bolnicu na Petrovoj gori. Pošto je formirana u Sjeničaku, 13. proleterska brigada Rade Končar je sredinom studenog 1942. godine upućena na Žumberak.

Bogdan Zajšek

BOLNICE II. OPERATIVNE ZONE

Cetiše

Potkraj studenog 1942. godine ponovno je aktivirana bolnica u barakama kraj Cetiša koja je ostala u protekloj ofenzivi neotkrivena. Uz dotadašnju ekipu Cile Albahari rade i bolničarke Vera Jelinek-Sarić i Dragica Dijanović. Kapaciteti ove bolnice nisu mogli zadovoljiti stalno narastajuće potrebe, pa su se tražile nove mogućnosti.

Sošice

Potkraj 1942. godine formirana je u Sošicama Glavna bolnica II. operativne zone za Žumberak. Bolnica u Cetišima ostaje i dalje, ali kao dio ove bolnice. - Bila je smještena u žandarmerijskoj kasarni i još 5 do 6 seoskih kuća.

Ta bolnica 20. veljače 1943. godine mijenja naziv u Slovensko-hrvatska vojno-partizanska bolnica (SHVPR)⁵. Formiraju je zajedno II. operativna zona Hrvatske i I. operativna zona Dolenjske. Upravitelj je dr. Franc Novak-Luka, zamjenik dr. Josip Milunić, komesar Ante Novak, zamjenik komesara Viktor Koričan, a intendant Željko Gumhalter⁶. - U sjećanju je ostao dr. Franc Luka, izvrstan stručnjak i prvi pravi kirurg na Žumberku. On je ne samo operirao sve teže slučajeve, već, je i s velikim zalaganjem prenosio svoja znanja na naše priučene sanitetske kadrove, što je bilo dragocjeno. Ništa nismo mogli utvrditi o osoblju koje je radilo s njim. U sjećanju je ostala samo bolničarka Vida, koja mu je uz Cilu Albahari asistirala pri operacijama.

U bolnicama u Sošicama i Cetišima bilo je u početku siječnja 1943- godine na zbrinjavanju oko 180 ranjenika, najvećim dijelom iz 13. proleterske i 4. kordunaške brigade te nekoliko Slovenaca. To je bio zabrinjavajuće veliki broj⁷, pa je Operativni štab za Žumberak donio odluku da sve teške ranjenike iz žumberačkih bolnica prebaci na oslobođen teritorij Korduna radi sigurnijeg smještaja i liječenja. Ovaj teški zadatak povjeren je 1. bataljonu 4. kordunaške udarne brigade,⁸ koji ga je uspješno izvršio. Za štabove na Žumberku koji su u uvjetima okruženja vodili neprekidne borbe, bilo je više nego dragocjeno da su mogli zbrinuti svoje teške ranjenike.

U tom periodu poboljšana je opskrba sanitetskim materijalom. U prvoj akciji na Krašić 15. prosinca 1942. godine, zaplijenjena je cijela ljekarna, što je i bio jedan od ciljeva akcije. Osim toga našim jedinicama je u brojnim borbama palo u ruke dosta sanitetskog materijala zarobljenog od Talijana. Vrijeme potpune nestašice sanitetskog materijala bilo je za nama.

Bolnice u rajonu Sošice-Cetiše funkcionirale su do evakuacije 24. ožujka 1943- godine.

Drugi proboj iz okruženja

Ofenziva ustaša počela je 23. ožujka 1943. godine. Htjeli su jakim snagama brzo prodrijeti pravcem Stojdraga-glavni greben Žumberka-Sošice. Time bi, među ostalim, bile neposredno ugrožene naše bolnice u Sošicama i Cetišima. — Brigada

Bogdan Zajšek

13. proleterske je manevarskom obranom (treći proleterski bataljon) cijeli dan branila nekoliko uzastopnih položaja na glavnom masivu Žumberka. Naročito je branjen Pliješ trig. 981 da ustaše ne bi izbile na plato iznad Sošica.⁹ Bio je to tipičan primjer borbe za ranjenike. Naime, Brigada je prihvatila rizik frontalnog sudara, čemu se u našoj taktici onog vremena pribjegavalo samo izuzetno. Cilj je bio značajan. Trebalo je bolnicama stvoriti potrebno vrijeme za evakuaciju.

U Sošicama i Cetišima bilo je 198 ranjenika, od čega 78 teških. Među ostalim trebalo je mobilizirati oko 100 kola s volovskom zapregom.

Pošto se bolnica organizirala za pokret, Brigada se 24. ožujka pred večer uspjela odvojiti od neprijatelja i zajedno s bolnicom s oko 100 kola krenula pravcem Malinci-Radatovići-Suhor, gdje je predanila. Pred večer 25. ožujka nastavila je pokret vrlo teškim terenom sjeverno od Semiča u rajon Planina-Čermošnjice, gdje je stigla 26. ožujka. Odatle su svi nepokretni ranjenici upućeni u noći 26./27. ožujka 1943. godine u slovensku konspirativnu bolnicu na Kočevskom rogu. Ranjenike su na nosilima prenosili borci 3. prolet. bataljona, Omladinske čete i 1. žumberačkog bataljona¹⁰.

Pošto su partizani napustili Žumberak, ustaše su uletjele u "prazno". U svom bijesu spalili su nekoliko sela, među kojima i Cetiše i prazne barake naše bolnice u šumi Čemernik.

Poslije petnaestodnevnog boravka u rajonu Bosiljevo-Vukova Gorica, Brigada se 13. travnja 1943- godine vraća na Žumberak. Drugarica Cila Albahari¹¹, pionir našega partizanskog saniteta na Žumberku, upućena je na rad u bolnicu Bijeli Potoci u Lici. Na njeno mjesto postavljen je dr. Josip Milunić.

Treći proboj iz okruženja

Ubrzo po povratku Brigade na Žumberak, Talijani 21. travnja 1943- godine započinju novu snažnu ofenzivu. Poslije veoma teških borbi na Oklinku i obostrano velikih gubitaka, donesena je odluka da se Brigada s bolnicom prebaci na sjever, u Sloveniju. U tom trenutku bolnica nije imala stalne lokacije. Tretirala se kao „bolnica u pokretu“.

S ranjenicima iz borbi koje su bile u tijeku, bolnica ih je imala ukupno oko 100, koristeći se volovskim zapregama povukla se u Sv. Geru, a zatim se uz zaštitu 13. proleterske NOV brigade bez borbe probila pravcem koji neprijatelj vjerojatno nije očekivao. Naime, vrletnim padinama Kobile i šumskim putovima teško prohodnim za kolski transport, Brigada se s bolnicom probila na sjever u Sloveniju. Preko sela Orehovica spustila se na Krku i pregazila je na plićaku u rajonu sela Bela Cerkev, produživši zatim za Šmarjetu i Skocijan.¹² Okružena Brigadom, bolnica je ovdje ostala nekoliko dana. Bio je Uskrs, pa je narod obilno hranio bolnicu mesom i kolačima. Ranjenici su se hranili kao što već dugo nisu.

Sada neke teške ranjenike preuzima Cankareva brigada i prati ih u Kočevski rog. Bolnica se bez teških ranjenika vraća na Žumberak u početku svibnja 1943- godine.

Bogdan Zajšek

VOJNO-PARTIZANSKA BOLNICA ŽUMBERAK

Ova bolnica je bila pod neposrednim rukovodstvom II. operativne zone, kako za vrijeme dok se štab zone nalazio na Žumberku, tako i kasnije kad je premješten na Kalnik. Štab zone je oficijelno rukovodio, njemu su se i pisali izvještaji. Operativno, međutim, bolnica je bila povjerena 13. proleterskoj brigadi NOV Rade Končar.

Po završetku ofenzive, u prvoj polovici svibnja 1943. godine, Brigada se vratila na Žumberak, a s njom i bolnica, koja je tada smještena u sela Sekulići i Bulići (predratna općina Radatovići).

Bolnica je bila smještena u seoskim kućama, gotovo svim u Sekulićima i po nekoj u Bulićima. U svakoj kući korištena je jedna prostorija.

Sekulići

- Kbr. 6 tada vlasnik "Bobak", upravna zgrada bolnice
- Kbr. 10 tada vlasnik Jure Sekulić, ambulanta, operacije
- Kbr. 9 tada vlasnik Niko Malić, nepokretni ranjenici
- KBR. 4 tada vlasnik Jovo Malić, smještaj za bolničarke

Bulići

- Kbr. 8 tada vlasnik Jure Bulić, ranjenička soba
- Kbr. 10 tada vlasnik Jure Sekulić, ambulanta, operacije
- Kbr. 9 tada vlasnik Niko Malić, nepokretni ranjenici
- Kbr. 4 tada vlasnik Jovo Malić, smještaj za bolničarke

Bulići

- Kbr. 8 tada vlasnik Jure Bulić, ranjenička soba
- Kbr. 4 tada vlasnik Janko Bulić, ranjenička soba
- Porušena kuća (danas), tada vlasnik Marta Bulić Mečalinka, ranjenička soba
- Kbr. 9 porušena, tada vlasnik Jovo Bulić, ranjenička soba

U ovoj fazi ranjenici su bili smješteni isključivo na podu, na koji je bila prostrta slama pokrivena gunjevima i plahtama. Kreveta nije bilo, a niti je bilo dovoljno prostora za smještaj. U jednoj sobi ležalo bi 10-15 ranjenika. - Zavojni materijal bio je veoma dragocjen, pa bi ga bolničarke poslije svakog previjanja prikupljale, bez obzira u kakvu je bio stanju, prekuhavale u kotlovima, sušile, glačale i namatale za novu uporabu. Uz njegu ranjenika, dijelom nepokretnih, to je bio ogroman posao koji je trajao „od jutra do sutra“¹³. Dodatno tome održavanje čistoće u prostorijama koje su bile pokrivena slamom - sve to zahtijevalo je od bolničarki neprekidni iscrpljujući rad. U tom radu bolnicu je vrlo pomagalo ženska omladina sela. - Ne treba ni isticati da za bolničarke nije bilo smjene. Radile su cijeli dan. Samo noću se uvodilo dežurstvo.

Upravitelj bolnice bio je dr. Josip Milunić, komesar Branko Vurdelja, zamjenik komesara Viktor Koričan. Bolničarke su bile Dragica Dijanović, Vera Jelinek-Sarić, Katica Katić, Slavica Katić, Nješka Drezga, Marica Majdak, Marica Havidić,

Bogdan Zajšek

Marica iz sela Goleš i još neke. Intendant bolnice bio je Slovenac Vid, ekonom Dako Badovinac. Kuharice su bile Katica Katić starija i Katica Zrinjšćak. Brijač bolnice bio je Zlatko Kohn iz Karlovca, a mesar Ignac iz sela Ribnik. Komandir bolničke straže bio je Janko Ratković. (Nažalost, bilo je nemoguće upotpuniti taj popis.)

Na tom postoru nalazila se bolnica do sredine lipnja 1943- godine, tj. nešto oko 40 dana.

Zahvaljujući stalnim vojnim uspjesima Brigade, a time povećanom samopouzdanju kod vojske i naroda s jedne strane, ali nažalost i narasloj potrebi da se bolnica širi, s druge strane, ona je sredinom lipnja 1943. godine premještena za jedno selo niže. Napušteni su Sekulići, a bolnica je zauzela sela Gudalji, Kuljaji i Bulići¹⁴.

Na tom prostoru ostala je bolnica sve do kapitulacije Italije rujna 1943. godine, tj. oko tri mjeseca.

Gudalji

- Kbr. 7 tada vlasnik Dako Gudalj, ambulanta
- Kbr. 6 tada vlasnik Marta Gudalj, kuhinja i skladište
- Kbr. 4 tada vlasnik Jela Gudalj, ranjenička soba
- Kbr. 3 tada vlasnik Ilija Rajaković, ranjenici
- Kbr. 5 tada vlasnik Mara Pavić, ranjenici

Bulići

- Kbr. 2 tada vlasnik Ilija Bulić, ranjenici
- Kbr. 8 tada vlasnik Jure Bulić, ranjenici
- Kbr. 4 tada vlasnik Janko Bulić, uprava i ambulanta
- Danas porušene kuće Marte Bulić, Mečalinke, Marte Bulić i Jove Bulića imale su po jednu sobu s ranjenicima.

Kuljaji

- Kbr. 3 tada vlasnik Janko Grubačević, lakši ranjenici

Uvjeti rada i života ostali su uglavnom isti kao u prethodnoj fazi. Smještaj je bio nešto bolji, jer je bilo više prostora. U bolnici se nalazilo na liječenju u prosjeku od 60 do 100 ranjenika.

Opskrbljenost sanitetskim materijalom znatno se poboljšala poslije akcije 13- proleterske NOV brigade Rade Končar 28. svibnja 1943. godine na domobranski aerodrom u Sv. Nedjelji i tamošnju civilnu zdravstvenu ambulantu, koja je bila dobro opremljena lijekovima, sanitetskim materijalom i nekim osnovnim kirurškim instrumentima¹⁵. Na aerodromu, koji je u tipičnoj partizanskoj akciji pao bez metka, zaplijenjeno je, od onoga što je bolnicu zanimalo, 30 padobrana (svaki od 52 m² svile), 300 pokrivača i nešto sanitetskog materijala.

Lipnja 1943. godine odlaze iz bolnice upravitelj i komesar na nove dužnosti, a nešto kasnije (vjerojatno potkraj srpnja) i zamjenik komesara. U bolnici ostaje liječnik dr. Lojze Mihelčič.

Bogdan Zajšek

Potkraj lipnja 1943. godine za upravitelja bolnice postavljena je Vera Lipovščak¹⁶, za komesara Bogdan Zajšek (do tada ranjenik), a početkom kolovoza za zamjenika komesara postavljena je Dragica Dijanović. Ostalo osoblje u bolnici ostalo je isto. - Uprava bolnice u ovom sastavu funkcionira do sredine siječnja 1944. godine.

U tom periodu započelo je sistematsko obrazovanje bolničarki, koje su dijelom bile seoske omladinke. Pored znanja upijale su i odgovarajuću etiku požrtvornosti i ljubavi za taj teški poziv.

Četvrti proboj iz okruženja

Potkraj srpnja 1943. godine neprijatelj se počinje koncentrirati po brojnim garnizonima oko Žumberka. Da bi izbjegao frontalne sukobe, Operativni štab donosi odluku da se s glavninom snaga, bolnicom i dijelom civila povuče prema Beloj krajini. Neprijatelj je prešao u napad 25. srpnja iz više pravaca, među kojima i na pravcu Metlika-Radatovići, gdje je njegov prodor spriječio 1. bataljon 13. proleterske brigade i tako bolnici stvorio potrebno vrijeme za evakuaciju.

Tada se u bolnici nalazilo oko 100 ranjenika. Mobilizirano je oko 30 kola za prijevoz nepokretnih ranjenika, sanitetskog materijala, hrane, pa čak i 2 bačve vina¹⁷. Bolnica je bila na vrijeme obaviještena. Evakuacija je provedena bez žurbe.

- Pod zaštitom Brigade bolnica se povukla pravcem Suhor-Osojnik - iznad tunela kod Semića¹⁸ - selo Planina, gdje su stigle 27. srpnja. Dan kasnije dio teških ranjenika je u pratnji jedne čete 3. bataljona upućen preko Bosiljeva u bolnice na Kordunu.

Po završetku ofenzive bolnica se vratila na Žumberak, u ista sela i kuće. Tu je ostala do kapitulacije Italije.

Kapitulacijom Italije, 9. rujna 1943- godine, prestao je postojati snažan neprijateljski garnizon Metlika, koji je redovito zaposjedao 1.000 i više Talijana. To je bio neposredni povod da se bolnica premjesti za 3 kilometara niže iz gornjih planinskih sela i rasporedi u prostranije i "komfortnije" Dučice, Pilatovce i Doljane.

Dučići

- Kbr. 12 tada vlasnik Drago Dučić, "operaciona sala", ambulanta, ljekarna, (danas zgrada pošte)
- Kbr. 17 tada vlasnik Ilija Rajaković, uprava
- Kbr. 5 tada vlasnik Gabre Žučak, ranjenici
- Kbr. 6 tada vlasnik Dako Dučić, ranjenici
- Kbr. 11 tada vlasnik Janko Dučić, teški ranjenici
- Kbr. 10 tada vlasnik Marko Car, ranjenici
- Kbr. 13 tada vlasnik Drago Rajaković, dvije sobe ranjenika

Pilatovci

- Kbr. 10 tada vlasnik Janko Vujčić-Japanac, ranjenici
- Kbr. 7 tada vlasnik Petar Milković, lakši ranjenici

Doljani

– U dvije kuće bili su smješteni rekonvalescenti.

Tom bolnicom rukovodi već spomenuta uprava, sada ojačana novim stručnim kadrovima i to: dr. Josef Konforti¹⁹, dr. Joso Tadić²⁰, dr. prof. Josip Rasuhin, profesor Zagrebačkoga medicinskog fakulteta i istaknuti higijeničar, dr. Edo Predanić, prvi pravi kirurg u našoj bolnici. Kraće vrijeme su u toj bolnici radili studenti medicine Stjepan Janeš, Zvonimir Fastner i dr. Ramšek.

Pored ranije spomenutih bolničarki, u tom periodu rade u bolnici i ove drugarice: Aleksandra Vrabec-Seka, Dragica Orešković, Marija Mica udana Kličković, Marica Arbanas, Katica Rapljenović, Zlata Draksler, Vera Kenigshofer i Lea Predanić kao instrumentarka. - Uvjereni smo da i taj broj nije potpun. - Uz bolnicu je boravila i Regina Tkalčec, stara partijka i poznati predratni sindikalni borac.

Bolnica na ovoj lokaciji radi i živi dosta bolje nego u ranijim etapama. Sada se radilo u relativno pogodnoj atmosferi "duboke pozadine". Najbliži neprijateljski garnizon bio je udaljen oko 20 kilometara.

Stručnog kadra je bilo više i bio je kvalitetniji, pa je i zdravstveno zbrinjavanje bilo bolje. Smještaj ranjenika bio je znatno komforniji. Kuće su bile veće, sobe prostranije. Teški ranjenici, posebno oni s ekstenzijama, tu su prvi put ležali u krevetima.

Poslije kapitulacije Italije domogli smo se znatnih količina sanitetskog materijala i opreme iz talijanskih izvora. - Od ljeta 1943- godine stalno smo primali u povećanim količinama raznovrsni sanitetski materijal koji je prikupljan u Zagrebu i partijskim kanalima prebacivan na Žumberak.²¹ Bolnica je bila odlično opremljena, tako da je bilo materijala i za mirnodopsko liječenje stanovništva. Krajem 1943. godine jednom smo iz Zagreba partijskim kanalima primili cijeli kamion sanitetskog materijala.²²

U okviru svojih mogućnosti bolnica je pomagala narodu ne samo pregledima i liječenjem u bolnici, već je uprava organizirala tjedne ambulantne preglede u selima Sošice, Vivodina i Kašt (kurativa i zdravstveno prosvječivanje), što je imalo vrlo povoljan odjek kod naroda.

U smještaju, prehrani i svakodnevnom davanjima (ogrjev, posteljina) i pomoći bolnici (pranje zavoja, izrada improviziranih nosila) te transportu ranjenika u ofenzivama - sudjelovala su gotovo sva sela bivše općine Radatovići, a posebno narod sela Sekulići, Bulići, Rajakovići, Kuljaji, Gudalji, Radatovići, Dučići, Pilatovci, Doljani, Šiljki, Kamenci, Kunčani. - Pomoć se prikupljala preko narodnooslobodilačkih odbora tih sela, a bilo je dosta slučajeva da omladinke, samoinicijativno, posjete bolnicu noseći hranu i voće.

Za opskrbljenost bolnice bila je važna i briga jedinica, posebno 13. proleterske NOV brigade Rade Končar, koja je bolnici posvećivala najveću pažnju. Prilikom svake likvidacije neprijateljskih garnizona uvijek se odvajalo sve najbolje za bolnicu (sanitetski materijal, pokrivači, plahte, hrana, alkohol, med, cigarete, sol, kon-zerve). Čak i najgladniji partizan ustuknuo bi pred zalogajem, ako bio čuo čarobnu formulu „to je za bolnicu“¹.

Političko-partijski rad je u bolnici bio vrlo intenzivan. To je za borce i komuniste, ranjenike, koji su se poslije gotovo svakodnevnih borbi i pokreta odjednom našli

Bogdan Zajšek

u ambijentu mirovanja, bila izuzetna prilika da se politički i ideološki obrazuju. Komesar i zamjenik komesara svakodnevno bi slušali vijesti i zatim ih prenosili usmeno u svakoj ranjeničkoj sobi. Po lijepom vremenu održavali su se i sastanci na otvorenom prostoru, za pokretne ranjenike. Po istoj metodi prorađivali su se i pisani materijali, kad ih je bilo. Sastanci su se ponekad pretvarali u diskusije s bezbroj pitanja, pa bi trajali satima, posebno kad je na dnevnom redu bila neka važna informacija bilo s europskih frontova, bilo iz NOB-a. Naravno, bila je to prilika da se doprinese i općem obrazovanju boraca. - U današnjem svijetu televizije i brojnih medija informacije, bojimo se da to može zvučati pomalo neuvjerljivo - patetično, no u sjećanju nam je ostalo da je tada kod ranjenika ogroman značaj imala obična živa riječ o tome kako se bilo gdje u svijetu ili kod nas tuče fašizam. To je bitno doprinosilo njihovu ohrabrenju i samopouzdanju, pa u krajnjoj liniji i ozdravljenju.

Osnovni zadatak partijske organizacije bio je da svojim radom doprinese što uspješnijem djelovanju bolnice u svim njenim funkcijama. O poteškoćama, nedostacima ili neadekvatnim postupcima pojedinaca raspravljala je organizacija i na osnovu svojih analiza postavljala zadatke, savjetovala, korila. Do detalja bi se pretresali neuspjesi i tražila bolja rješenja. Rad partijske organizacije znatno je doprinio uspješnijem djelovanju bolnice u cijelosti.

Unutar bolnice vladali su uzorni drugarski odnosi. Sanitetsko osoblje odnosilo se prema ranjenicima s mnogo brige, požrtvovanja pa i nježnosti, a ranjenici prema njima s poštovanjem i pažnjom. Takav duh i praksa, koja je graničila s askezom, bili su s jedne strane odraz političkog rada i akcije partijske organizacije. S druge strane ta etika je bila istovjetna etici naših partizanskih jedinica onog vremena, tada još čisto dobrovoljačkih (!). Ona se normalno iz jedinica 13- proleterске NOV brigade Rade Končar prenosila u bolnicu. To su bili isti ljudi, bilo je normalno da se jednako i ponašaju. — U tom ambijentu bilo je nemoguće da se netko ponaša neskromno, nasilno ili prostački. Kolektiv to ne bi podnosio.

O tome kakav značaj se pridavao političkom djelovanju u bolnici govore i česti posjeti komesara zone druga Marka Belinića, a kasnije i sekretara OK Partije druga Lutve Ahmetovića.

Za partizanske jedinice bilo je karakteristično da svaki slobodni trenutak koriste za pjesmu. (Ne treba smetnuti s uma da smo najvećim dijelom bili u godinama od 17 do 23.) Toga slobodnog vremena je u bolnici bilo napretek, tako da se vrlo često iz ranjeničkih soba čula pjesma.²³ Tu su se pjevale stare sindikalne pjesme, partizanske, ruske, slovenske i talijanske, zatim naše narodne, pa pjesme koje su nam donijeli "španci", novokomponirane partizanske — čitavo obilje, repertoaru nikad kraja.

Kazališna grupa²⁴ 13. proleterске NOV brigade Rade Končar, a i jedna slovenska partizanska kazališna grupa, posjetile su nas od srpnja do studenog 1943. godine nekoliko puta. To su bila prava slavlja. Južno od Gudalja izabrana je jedna poluotvorena kraška vrtača, koja je poslužila kao svojevrstni amfiteatar. Tu bi se okupili ranjenici, a nepokretni bi bili doneseni. Došlo je i mnogo civila iz okolnih sela, donosili su svoje povitice, voće i kolače. Kazališna grupa bi se smjestila pred vrtačom i izvodila svoj program. Opće veselje i, naravno, neizostavni politički miting u nastavku trajali bi sve do noći, a tjednima bi se živjelo od tog događaja.

Bogdan Zajšek

Svojevrsni doprinos kulturnoj atmosferi u bolnici dalo je prisustvo tada poznatog zagrebačkoga koncertnog gitariste Rudija Fumica, koji je zbog slabog zdravlja tu boravio dulje vremena, a povremeno su nas obilazili i akademski slikari Zlatko Priča i Nikica Reiser te kipar Vanja Radauš.

U razdoblju od svibnja 1943- godine do siječnja 1944. godine u bolnici na Žumberku umrli su od posljedica ranjavanja brojni partizani. Svi oni su pokopani na mjesnom groblju u Radatovićima. Ceremonijal se sastojao od prigodne riječi komesara bolnice i počasnog plotuna koji bi ispalio stražarski vod. Po gruboj procjeni tu je pokopano od 20-30 partizana²¹.

Peti proboj iz okruženja

Velika njemačka ofenziva (tzv. Romelova) na Žumberak, započela je 21. listopada 1943. godine. Brigada se tada nalazila na prostoru Okić-Sv. Jana-Krašić, zauzeta borbama s neprijateljem koji je napadao iz garnizona uz prugu Zagreb-Karlovac. To će reći da je glavnina Brigade bila udaljena od bolnice gotovo dva dana marša. Za razliku od Talijana, koji su u ofenzivama nastupali dosta oprezno i pipavo, Nijemci su nastupili vrlo odlučno. Među ostalim, jedna kolona njihovih tenkova 23. listopada probila se u jednom potezu iz Metlike preko Radovice u Sošice, geografski centar našega slobodnog teritorija. Time su bile presječene komunikacije između Brigade i bolnice, koja se iznenada našla odvojena od naših jedinica. - U takvoj operativnoj situaciji započinje svakako najteža evakuacija bolnice i njezin najteži proboj iz okruženja sa Žumberka u tijeku NOR-a.

U bolnici je tada bilo 220 ranjenika, među kojima 60 nepokretnih. Budući da su njemački tenkovi bili u Sošicama, te cesta Sošice-Ostriž-Metlika pod njihovom kontrolom, a nije bilo odgovarajućih naređenja od naših jedinica, ni veze s njima, uprava bolnice donijela je odluku da evakuiraju bolnicu na već poznat i provjeren način. Svi teški ranjenici su ukrcani na kola s volovskom zapregom (vjerojatno 50-60 kola), a pokretni ranjenici, osoblje bolnice uz bolnički stražarski vod formirali su kolonu i krenuli u pravcu Sv. Gere (Dučići-Sekulići-Rajakovići-šuma Jazbina). Pošto je u međuvremenu neprijatelj izbio određenim snagama sa slovenske strane na Sv. Geru, napušten je prvobitni cilj i donesena jedina moguća odluka da se probijamo u pravcu Brigade. Natavljen je pokret u sela Jezernice i Malinci, gdje je kolona stigla 23. listopada pred večer.

Tu su morala biti napuštena volovska kola. Više se nisu mogla koristiti zbog prisutnosti njemačkih tenkova na putovima. Preostala je još jedina mogućnost da se probijamo koristeći uske i strme šumske staze i vododerine. - U tijeku noći ubrzano su pripremljena improvizirana nosila u čemu je zdušno pomagao sav narod Jezernica i Malinaca prikupljajući pokrivače i izrađujući motke za nosila. Za nekoliko sati svi nepokretni ranjenici²⁶ bili su pripremljeni za transport nošenjem. - U međuvremenu je stigao kurir iz Brigade s naređenjem o pravcu kretanja bolnice. Kolona, kojoj su se priključili dijelovi Žumberačko-pokupskog odreda, nešto Slovenaca te odbornici, aktivisti i dio naroda, krenula je pred zoru.

Ranjenike su nosili bolnički stražari, dijelovi manjih pozadinskih jedinica, narod, pa čak i dvadesetak zarobljenih Čerkeza. Krećući se pravcem Kordići-Plavci-Kokoti-gudura Slapnica, bolnica je u izuzetno teškoj marši, koji je povremeno

Bogdan Zajšek

bio na granici ljudskih mogućnosti, u tijeku 24. listopada stigla u Pečno, gdje se spojila s Brigadom poslije tri dana neprekidnog marša.

Posebno je bilo dramatično prebacivanje preko ceste koju je kontrolirao neprijatelj, kod Kokota. Zbog sporog kretanja bolnička kolona stigla je do ceste kasno pa je bila prisiljena prijeći je u pol bijela dana. Ešaloni bolnice prebacivali su se preko ceste po dijelovima doslovce u razmaku prolaza njemačkih oklopnih patrola, koje su krstarile tim putem.²⁷ - Zbog iscrpljenosti i gladi, što je naročito teško pogađalo nosače ranjenika, bili su potrebni natčovječanski naponi da se svlada neprohodna gudura Slapnice i težak uspon prema Pečnu.

Po spajanju s Brigadom u bolnicu se uključuju novi ranjenici²⁸ pa se njeno brojno stanje popelo na blizu 300, od čega 80 teških ranjenika. Sljedećeg dana bolnica je predanila u Pečnu, a pred noć je u pratnji Brigade krenula pravcem Sv. Jana-Plešivica-Okić da još u tijeku noći prijeđe prugu Zagreb-Karlovac. Međutim, zbog sporog kretanja nosila nije stigla, već je okružena Brigadom predanila u šumi Pavučnjak. (To je neposredna blizina glavne ceste, svega dvadesetak kilometara od Zagreba.) Sutradan ujutro je na Brigadu i bolnicu naletjela jedna jača njemačka patrola, koja je odbijena. Tijekom dana više nije bilo uznemiravanja. Padom noći Brigada se s bolnicom prebacila preko pruge i produžila za Turopolje (Dubranec, Guštelnica), gdje je stigla 27. listopada 1943. godine. U tijeku njemačke ofenzive na Žumberak od 21. do 26. listopada 1943. godine u bolnici nije umro ni nestao ni jedan ranjenik, mada su uvjeti proboja bili vrlo teški.

Poslije nekoliko dana 13- proleTERSka NOV brigada Rade Končar je po naređenju Vrhovnog štaba NOVJ produžila za Bosnu u sastav 1. proleTERSke divizije NOVJ. Svi ranjenici su upućeni na daljnje liječenje u bolnice na Petrovoj gori.

BOLNICA ŽUMBERAČKO-POKUPSKOG PODRUČJA

Po odlasku 13- proleTERSke brigade, a po naređenju II. operativne zone, cjelokupno stručno i pomoćno osoblje bolnice vraćeno je po završetku ofenzive na Žumberak prvih dana studenog 1943. godine. Tu je bolnica u istim selima i kućama (Dučići, Pilatovci, Doljani) sada nastavila raditi kao Bolnica Žumberačko-pokupskog područja. - Kadrovi te bolnice, zdravstveno zbrinjavanje, opskrba, društveno-politički život - sve je to bilo identično prikazu iz prethodne etape. Promijenjen je samo naziv bolnice, a naravno i ranjenici. To su mahom bili borci 16. omladinske brigade Joža Vlahović, koji su u rajonu Okića i Plešivice vodili stalne i teške borbe, i nekoliko Slovenaca.

Ovaj prikaz vremenski završava 15. siječnja 1944. godine.²⁹ U ta dva mjeseca (a ni kasnije) nije bilo ni jedne neprijateljske ofenzive na Žumberak takvih razmjera da bi se morala pokretati bolnica, odnosno, evakuacija u listopadu 1943. godine bila je posljednje probijanje bolnice na Žumberku u tijeku NOR-a.

ZAKLJUČAK

1. - Partizanske bolnice na Žumberku živjele su i radile u uvjetima stalnog okruženja. To se posebno odnosi na početak (ljetno i jesen 1942. godine) kad su

Bogdan Zajšek

naše jedinice bile neprekidno u potpunom okruženju, pa se bolnica smještala na, u tom trenutku, najsigurnijem predjelu oslobođenog teritorija. Prvih mjeseci nije nikada bila dalje od 5-6 km zračne linije od najbližeg garnizona. Normalno je da se u tadašnjoj fluidnoj situaciji prepunoj neprekidnih promjena, i bolnica, posebno u početku, stalno premještala. - Kasnije, zahvaljujući vojnim uspjesima, a kroz to i narastanjem snaga oslobodilačkog pokreta, bolnica se iz zabačenih šuma i planinskih sela počela spuštati sve niže u sela koja su mogla pružiti više komfora, a i premještanja bolnice su postala sve rjeđa, pa se sredinom 1943. godine mjesecima nalazila u istim selima.

Zbog stalnog i višestrukog okruženja rijetko su bile mogućnosti za transportiranje najtežih slučajeva u neku od centralnih bolnica (Petrova gora, Kočevski rog). Žumberak se samo povremeno mogao oslanjati na veliki oslobođeni teritorij Korduna. Sva rješenja, pa i za bolnice, morala su se tražiti na vlastitu prostoru.

2. - Naše bolnice od 1942. do početka 1943- godine bile su vrlo skromne. Jedna ili dvije prostorije u nekoj seljačkoj kući ili drvena baraka uvučena duboko u šumu. Međutim, uz siromaštvo u stručnim kadrovima, lijekovima i smještaju, te bolnice bile su jedino čime smo raspolagali. Potpuna neimaština obilno je, kao što je tipično za naš partizanski rat, nadoknađivana ogromnim zalaganjem i ljubavlju stručnog i priučenog osoblja i njihovim smislom za improvizaciju. Tu je ranjeni partizan dobio maksimum od svega što mu se moglo pružiti u danim prilikama.

3. - 13- proletrska NOV brigada Rade Končar brinula je o ranjenicima i sigurnosti bolnice. Prilikom svake neprijateljske ofenzive na Žumberak, sigurnost bolnice i njeno pravovremeno izvlačenje bila je osnovna briga Brigade. U velikim neprijateljskim ofenzivama Brigada je tzv. odsudnom obranom branila samo one pravce koji su vodili prema bolnici, preuzimajući time težak rizik što su ga u sebi nosili frontalni sudari s neprijateljem. Sve je bilo podređeno cilju: pod svaku cijenu stvoriti bolnici potrebno vrijeme za evakuaciju. Bolnica nije smjela pasti neprijatelju u ruke ni pod koju cijenu. I nije. Ni jedna od naših bolnica na Žumberku nije nikada bila zatečena od neprijatelja. Ranjenici, materijal i sanitetsko osoblje uvijek su bili pravodobno izvučeni i u tijeku proboja iz okruženja zauzimali su najsigurnije mjesto u koloni.

Na Žumberku se ranjenici, pa ni oni najteži, nisu ostavljali u zemunicama. Brigada je svoje ranjenike, ma koliko to bilo složeno, vozila ili nosila sa sobom.

- Od listopada 1942. do listopada 1943. godine bilo je 5 velikih proboja iz okruženja, bez ijednog gubitka u bolnici.

Takva briga za ranjenike hranila je psihi i moral partizana. Oko ranjenog partizana stvorila se vremenom jedna specifična etika čija pravila su se bezizuzetno poštovala. Ranjeni partizan je čvrsto vjerovao da će biti izvučen s položaja. Pouzdano je znao da će poslije ranjavanja biti upućen u bolnicu, da će tu bolnicu njegovi drugovi braniti do posljednjeg. To opće uvjerenje i partizanska praksa koja je to neprekidno potvrđivala, bile su snažne komponente partizanskog morala.

4. - Držanje i pomoć naroda Žumberka bili su bitni preduvjeti za opstanak i rad partizanskih bolnica. - Partizanske bolnice mogle su egzistirati i neometano funkcionirati zahvaljujući narodu Žumberka. - Od svibnja 1943. godina naše su bolnice bile smještene po selima, udaljenim svega 10-12 km (!) od velikih

Bogdan Zajšek

neprijateljskih garnizona (Metlika). Bolnica se gotovo godinu dana nalazila u manje-više istoj grupi sela i svako dijete iz bivše općine Radatovići je znalo gdje je. Tu nije bilo, a niti je moglo biti, posebnih mjera konspiracije, pa ipak za cijelo vrijeme neprijatelj se ni u jednom pokušaju nije domogao ni jedne naše bolnice. (Poznato je da su u tijeku NOR-a partizanske bolnice, zbog svoje slabe pokretljivosti, bile čest cilj neprijateljskih napada.) - Formalno osiguranje bolnice bila je bolnička straža sastava petnaestak boraca. Očigledno se sigurnost bolnice nije zasnivala na toj maloj jedinici, često sastavljenoj od ograničeno sposobnih rekonvalescenata. Partizanska glavnina često se nalazila na suprotnom kraju slobodnog teritorija (Samobor, Plešivica), ne odvajajući posebne jedinice za osiguranje bolnice. - Sve to svjedoči da se vojno-političko rukovodstvo svjesno oslanjalo na potpunu odanost i privrženost cjelokupnog stanovništva NOP-u i da je procjenjivalo da je izdaja bolnice isključena.

Mnogo govori činjenica da smo se po završenim ofenzivama povratkom na Žumberak smještali u istim selima i kućama, gdje bismo ponovno bili prihvaćeni od naroda najnormalnije, kao netko tko se vratio svojoj kući.

O prehrani bolesnika i osoblja i davanjima naroda, koji je i sam živio vrlo skromno, kao i o svakovrsnoj pomoći, naročito omladine, bilo je već dosta riječi u prethodnom tekstu.

U svim velikim ofenzivama i probojima iz okruženja ogromnu ulogu odigrao je transport na volovskim zapregama. Posebno treba naglasiti da je to bila pomoć u teškoj situaciji. Narod je istančano osjećao nailazeću ofenzivu. Dobro je znao da će opet biti ubijanja i paljenja kuća. Ne bi bilo nenormalno da je došlo do masovne psihoze straha, pa i bježanja. Međutim, ništa od svega toga. - U slučaju potrebe, a one bi obično iskrsavale prilično nenadano, za nekoliko sati bolnica je raspolagala potrebnim brojem zaprega za transport ranjenika i materijala. Bez trunka rogoženja ili otpora seljaci su davali volove, kola i pratiocce, najčešće omladinke (muška omladina bila je u partizanima). Seljak je znao da je reč o proboju iz okruženja i da njegovo dijete (često 16-17 godina) i volovi odlaze na dalek put pun neizvjesnosti (Slovenija, Kordun, Gorski kotar) pa ipak ne pamtim ni jedan slučaj da je netko odbijao naš zahtjev.

Te činjenice u vezi s transportom bolnice snažan su pokazatelj odanosti naroda tog kraja našem pokretu. Treba uzeti u obzir da je tu prelomljena tradicionalna nepovjerljivost seljaka i njegova velika briga za vlastitu imovinu. Za mnoge od njih odrasla djevojka i par volova predstavljali su veliku vrijednost koju su stekli u životu. Pa ipak oni se nisu kolebali da i to stave u službu partizana.

Pored privrženosti pokretu, te činjenice govore i o velikom povjerenju naroda u naše jedinice, njihovo ponašanje, ali i o njegovoj sigurnosti u uspjeh proboja i o njegovoj vjeri u pobjedu. Činjenica je da i pored znatnih teškoća koje su namećali proboji iz okruženja, nikada nije bilo gubitaka u bolničkoj koloni.

Narod Žumberka doslovce je čuvao, hranio i branio svoje bolnice.

NAPOMENE

Izvori

Bolnice od ljeta 1942. g. do ožujka 1943- g. prikazane su najvećim dijelom na osnovu iskaza i zapisa dr. Cile Albahari, danas sanit. pukovnika u mirovini, koja živi u Zagrebu. Vidi i njezino priopćenje na ovom znanstvenom skupa.

Bolnice u mirovanju i ofenzivama od travnja 1943. g. do siječnja 1944. g. prikazane su na osnovi sjećanja i istraživanja autora ovog prikaza Bogdana Zajšeka (peš. puk. u mir.), u NOR-u borca Bataljona Kljuka, borca i zamj. komesara čete u 3. batalj. 13. proleterske, pa nepokretnog ranjenika u trećem probodu (21. 4. 1943-), ranjenika u s. Sekulići i kasnije komesara Vojno-partizanske bolnice Žumberak. - Kao pripadnik 3- bat. sudjelovao u obrani bolnice na Pliješuu 24. 3. 1943- g. i nošenju ranjenika iz Čermošnjica u bolnicu Kočevski rog itd.

Veliki broj podataka za period od svibnja 1943. g. do siječnja 1944. g. dala je Vera Lipovščak, u NOR-u upraviteljica bolnice na Žumberku, danas živi u Zagrebu.

Dosta podataka je dala i učestvovala u provjeri postojećih Dragica Dijanović, zamjenica komesara bolnice.

Lokaciju bolnice u biv. općini Radatovići i raspored po kućama utvrdili su Vera Lipovščak i Bogdan Zajšek ponovljenim odlascima na Žumberak 1982. i 1983. g. Utvrđivanje biv. vlasnika kuća izvršeno je uz pomoć Ilije Rajakovića Maji, starosjedioca iz Radatovića i bivšeg partizana.

U djelomičnom davanju podataka ili njihovoj provjeri sudjelovali su: Rade Bulat, Franjo Knebl, Miljenko Lipovščak, Vlado Valjan, Ljubica Knebl, Slavica Tomica Katić, Marica Mihalić Havidić, Vera Jelinek Sarić i drugi.

Podaci koji se odnose na operativno taktičke zamisli i postupke jedinica prilikom velikih ofenziva, a koje je trebalo spomenuti u nužnoj mjeri da bi se shvatio rad i kretanje bolnice, pa zatim pravci proboda i datumi, uzeti su, ili provjereni u sljedećim zbirkama dokumenata:

- Monografija T. Radoševića: 13- proleterska brigada Rade Končar, Beograd 1984.
- 17. proleterska u NOB, Zbornik dokumenata, od 4. X. 1942. do 12. V. 1945., Zagreb 1957.
- Rade Bulat: Žumberak i Pokuplje u NOB, Zagreb 1951.
- Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u NOR-u, knjiga 5, Beograd 1967.
- Gospodarstvo in zdravstvo med NOB na območju Gorjancev, izdal odbor Gorjanskog bataljona, Ljubljana 1957. g.

Inače su u zbirkama dokumenata podaci o životu i radu bolnica na Žumberku vrlo oskudni do početka 1944. g., bar po saznanju autora. Koliko ih je bilo, uneseni su. - Potvrdo o tome govori činjenica da se u Zborniku dokumenata sanit. službe u NOR, knjiga 5 na Vojno-partizansku bolnicu Žumberak odnosi svega 1 spis. Navodimo:

Referent saniteta II. operativne zone obavještava sanit. odsjek Glavnog štaba dana 20. 9- 1943- g.

„Brojno stanje 70 ranjenika. Bolnicu vodi Vera Čegec (djevojačko prezime Vere Lipovščak - prim. aut.), koja je mnogo voljena od ranjenih drugova.

Bogdan Zajšek

Inače politički rad u samoj bolnici odvija se punom parom, u što ne sumnjamo s obzirom na ljude koje poznaj kao vrlo dobre, a koji mkovode tim poslom. Ambulantni pregledi se obavljaju u 3 općine za civilno stanovništvo. Vjerojatno se mnogo toga promijenilo likvidacijom uporišta Metlika i Črnomelj. Primljeni izvještaji dostavljaju se u prilogu.“ (Oni međutim nedostaju).

Iz jednoga tabelarnog pregleda Ref. saniteta II. operat. zone od 13. 8. 1943- g. vidi se da na Žumberku ima 75 ranjenika.

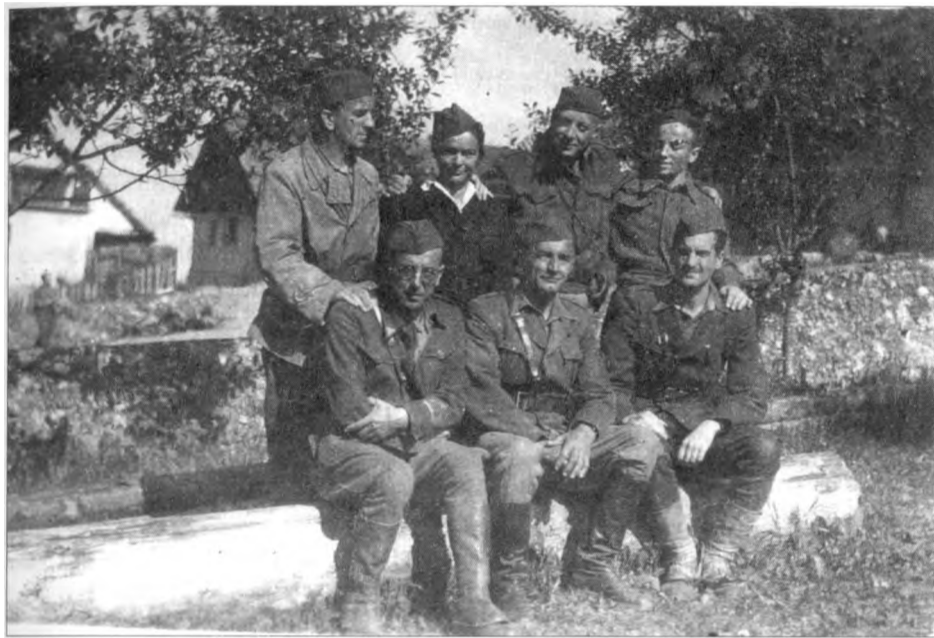
I to je sve. Slično kao i u nekim manjim zbornicima dokumenata.

Bilješke

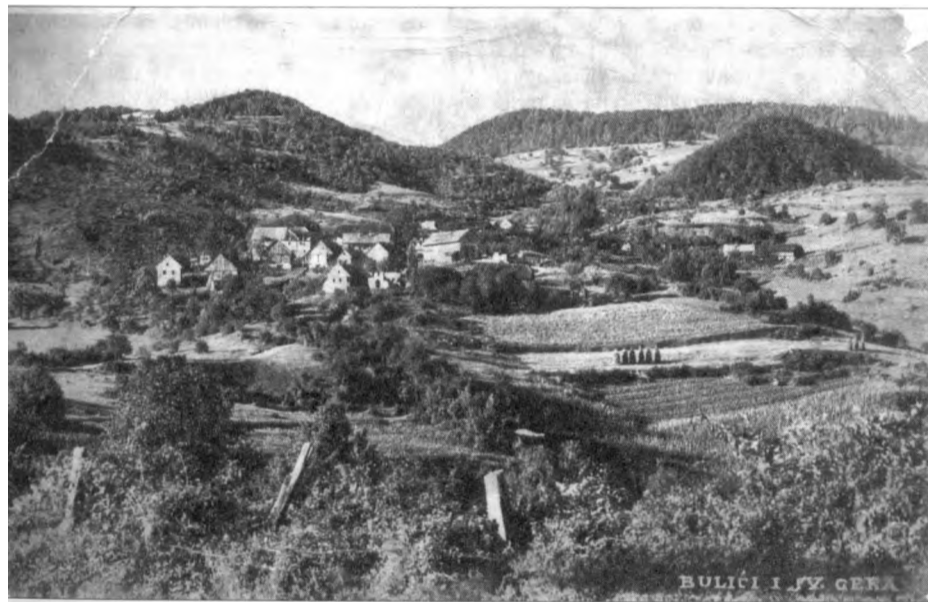
- ¹ Po knjizi Rade Bulata: Žumberak i Pokuplje u NOB, Zgb. 1951., str. 45. citiramo: „U selu Oštre osniva se odredska bolnica.“ - Po našoj procjeni, pošto se pasus odnosi na prve partizanske borbe na Žumberku, ovo se može odnositi samo na period svibanj-lipanj 1942. godine. Prema tome ovo bi bila prva partizanska bolnica na tom prostoru koja je prethodila Pečnu.
- ² Pri smještaju bolnica po kućama, način toliko karakterističnom za Žumberak, domaćin bi, naravno dobrovoljno, ispraznio jednu ili dvije prostorije za naše potrebe, a on bi se smjestio u preostali dio kuće.
- ⁵ Žumberčani uglavnom nisu imali konja, već su se služili volovima. Tada, a i u svim kasnijim ofenzivama, koristile su ih i naše bolnice za evakuaciju ranjenika. Volovi su bili spori, ali su bez teškoća svladavali najteže terene. U ofenzivama smo bili prisiljeni koristiti zabačene šumske puteljke neprolazne za bilo koji vozni transport osim za volove. Ti puteljci su često bili samo od stabala raskršćena trasa ili su se protezali strmim vododerinama. Kako sav centralni i zapadni Žumberak ima karakteristike kraškog terena, kretači su često s kamena na kamen svladavali "stepenice" i do 40 cm. - Naravno, transport teških ranjenika s frakturama bio je više nego težak. Ali bio je jedina mogućnost.
- ⁴ Cetiše, naziv koji upotrebljava narod. U topogr. kartama Cetošić.
- ⁵ U Zborniku sanit. dokumenata u NOR, knjiga 5, nalazi se Naredba od 20. 2. 1943. g. II. operat. zone Hrvatske i I. operativne zone Dolenjske.
- ⁶ Dr. Cila Albahari, tadašnja upraviteljica bolnice u Cetišima, kategorički tvrdi da Naredba II. operativne Zone od 20. 2. 1943. g. samo potvrđuje stanje, a da je bolnica u Sošicama u spomenutom sastavu radila već od svog osnivanja potkraj prosinca 1942. g.
- ⁷ 13. proleterska u NOB, Zbornik dokumenata od 4. XI. 1942. do 12. V. 1945, Zgb. 1957. Tako u izvještaju komesara II. operat. zone GŠ Hrvatske od 8. 1. 1943. stoji: „Naša bolnica imade sada oko 180 ranjenika. Za naše prilike ovo je ogroman broj. Nemamo dovoljno liječnika i ostalog stručnog osoblja. Nakon što smo imenovali novu upravu, život u bolnici je mnogo bolji nego prije. Komesar bolnice mnogo se zalaže za razne kulturne priredbe i predavanja, što kod ranjenika pobuđuje zadovoljstvo. Prehrana ranjenih drugova momentalno je dosta dobra. Preko masovnih organizacija skuplja se potrebna hrana i pere rublje za ranjene borce.“ Dok. br. 20, str. 92.
- ⁸ O tome J. Tarabić i I. Perić u knjizi: 4. kordunaška NOV brigada, Bgd., 1975-, na str. 77-78. napisali su sljedeće: „Pokret je započeo 13. 1. 1943. g. Na put, koji je bio dug preko 70 km krenulo je u pratnji 1. bataljona nešto preko 130 ranjenika. Vrijeme je bilo hladno, noću do minus 20°C. Ceste zavijene snijegom. Trebalo se kretati saobraćajnicama koje su dijelom prolazile kroz polu oslobođeni i neoslobođeni teritorij, a pored neprijateljskih uporišta. Za prijelaz preko Kupe i Mrežnice raspolagalo se samo sa dva mala čamca. Pravac kretanja: Dragovanščak-Krašić-Vivodina-Božakovo, gdje je pređena Kupa-Kamanje-Ribnik-Vukova Gorica-Bosiljevo-Trošmarija-D. Dubrava-šuma Mašnik-Perjasica-Veljun. Prebacivanje preko Kupe započeto je 13. 1. u 21.00 na dva mala čamca i trajalo sve do 4 sata ujutro. Mnogi ranjenici su se nalazili u teškom stanju, jer su čekajući prebacivanje promrzli na obalama snijegom zavijene Kupe. Pruga Karlovac-Ljubljana bila je udaljena svega 60 m od mjesta prelaza, pa su nosioci ranjenika morali u dva navrata ostavljati ranjenike u zaklone da bi proputili vlakove koji su prolazili prugom.“
- ⁹ Borcima 3- proleterskog bataljona, kojemu je povjeren taj zadatak, rečeno je da brane bolnicu i da zbog toga obrana mora biti posebno uporna.

Bogdan Zajšek

- ¹⁰ Nosačima ranjenika je ostalo u sjećanju da su na dijelu puta pred dolazak u konspirativnu bolnicu morali imati povez preko očiju.
- ¹¹ Dr. Cila Albahari, sanit. pukovnik, danas živi u Zagrebu. Vidi njezino izlaganje na ovom znanstvenom skupu.
- ¹² Krka je svladana na jednom plićaku. Mada voda nije bila dublja od jednog metra, volovi koji su vukli oko 30 zaprega, nisu nikako htjeli ugaziti u dosta brzu struju. Dovrtljivošću partizana sva su kola povezana u jednu kolonu, a na čelo je stavljena jedna konjska zaprega, koja je povukla bez teškoća cijeli volovski transport preko vode. Ipak, svi nepokretni ranjenici su se tom prilikom ležeći u kolima smočili.
- ¹⁵ Okoliš kuća u kojima se nalazila bolnica bio je neprekidno pun zavoja koji su visili s konopaca i – kolaca u dugačkim nizovima i sušili se. Jedni bi se skidali, drugi stajali. Ova karakteristična slika ostajala bi nepromijenjena sve dok se bolnica nalazila u selu.
- ¹⁴ Gudalji, Bulići i Kuljaji su mala seoca svako od desetak kuća, a međusobno udaljena svega nekoliko stotina metara.
- ¹⁵ Upraviteljica zdravstvene stanice u Sv. Nedjelji Vera Lipovščak, diplomirana sestra Štamparove škole, bila je član SKOJ-a. Upoznata s akcijom koja će uslijediti na aerodrom i zdravstvenu ambulantu naručila je iz Zagreba, upravo zbog toga, veće količine sanitetskog materijala. U Zagrebu su naši simpatizeri dr. Berislav Borčić i dr. Josip Rasuhin, tada funkcionari u zdravstvu, omogućili da se nekoliko dana prije napada uputi u zdravstvenu ambulantu Sv. Nedjelja kamionet pun sanitetskog materijala.
- ¹⁶ Dolazak Vere Lipovščak na Žumberak 29. svibnja 1943. godine bio je za našu bolnicu od posebnog značaja. Svojim stručnim znanjem, hrabrošću, izuzetnim smislom za organizaciju rada, velikoj sposobnosti za improvizaciju i pronalaženje efikasnih rješenja u teškim situacijama, a takvih je bilo napretek, ona je dala veliki doprinos uspješnom funkcioniranju ove bolnice za čitavo vrijeme svog boravka na Žumberku.
- ¹⁷ Kao posljednje utovarivali smo vino. U zao čas. Naletio je na konju komandant Brigade Žeželj. Kad je vidio što radimo, bio je ljut kao ris, da se zbog takve banalnosti zadržava pokret Brigade, koji je bio uvjetovan gotovošću bolnice. Otrpjeli smo kritiku, a vino ponijeli. Dobro nam je došlo.
- ¹⁸ Pokret je bio posebno težak na odsjeku tunela Semič. Tu je, naime, bio prekinut lanac neprekidnih utvrđenja uz prugu oko 1 kilometar dugim tunelom, pa je "prazan prostor" iznad tunela iskorišten za izvlačenje iz obruča. Posade talijanskih utvrda na ulazu i izlazu iz tunela nisu smjele otkriti naše kretanje. - U mrkloj noći, po gustoj šumi i kraškom bespuću, teško se održavala neprekidnost kolone volovskih zaprega. Morali smo se kretati što je moguće tiše, bez buke. U tim uvjetima morala se ne samo produžiti osnovna njega ranjenika, već i smirivati ih. Ne treba ni isticati da ih je bilo s teškim i bolnim frakturama. Zbog toga smo pred ovaj odsjek puta dali ranjenicima da obilnije popiju vina, što se u ovoj prilici pokazalo kao vrlo korisno.
- ¹⁹ Koristeći partizanske veze pobjegao je iz Kupinca gdje je prinudno bio liječnik ustaša koji su osiguravali Mačeka. - U našoj bolnici stekao je svojom stručnošću, ogromnim iskustvom (bio je jedan od rijetkih pedesetogodišnjaka u našim redovima) i požrtvovanjem veliki ugled. Tijekom 1944. g. bio je upravitelj konspirativne bolnice u šumi Sušica.
- ²⁰ Došao je kolovoza 1943. godine na poziv upraviteljice bolnice koja ga je znala kao simpatizera. Partijski kurir koji mu je prenio poziv zatekao ga je u Zagrebu na radu u ambulanti. Bez odugovlačenja napustio je posao i s kurirom na motorkotaču došao direktno u Sočice, a zatim u bolnicu. - Slučaj je karakterističan za atmosferu onog vremena.
- ²¹ U dopisu referenta saniteta II. operativne zone od 1. rujna 1943. godine upućenom Upravi vojno-partizanske bolnice Žumberak kaže se: „Primili smo vaš izvještaj od 7. 8. i od 13. 8. koji su potpuni i iscrpni. - Sav suvišni sanitetski materijal pošaljite u bolnicu br. II Korenica.“ - Dedukcijom utvrdjemo da smo obavjestili o obilju sanitetskog materijala kojim smo u to vrijeme raspolagali u bolnici na Žumberku. - Vidi: Zbornik dokumentata i podataka sanit. službe u NOR, kopija 5 Bgd. 1967.
- ²² U toj akciji je među ostalima sudjelovao Janko Pevec, tipografski radnik iz Zagreba.
- ²³ Borac 13. proleterske NOV brigade Rade Končar Tonči Švorinić s Iza, teško ranjen, pjevao je u bolnici doslovce do zadnjeg daha.
- ²⁴ Šime Šimatović, Joža Gregorin, Drago Knapić, Irena Kolesar, Zinka Baljkas Subota, Eta Bortolazzi i drugi.
- ²⁷ Uprava bolnice je o mrtvima vodila potpunu evidenciju, koja međutim, kao i svi periodični i izvanredni izvještaji, do danas nije pronađena.
- ²⁶ Među nepokretnim ranjenicima bili su zamjenik komandanta Brigade Dušan Pekić na nosilima i komandant Bataljona Dinko Šurkalo na konju. Pošto je imao prijelom potkoljenice, na stopalu ranjene noge mu je bio vezan kamen odgovarajuće težine, da bi imao funkciju ekstenzije.

Grupa slovenskih zdravilnika v slovensko - hrvaškoj partizanskoj bolnici u Žumberku, 1944.

Bulići - jedno od brojnih sela smještaja zajedničkih partizanskih bolnica u toku NOB

ORGANIZACIJA I RAD ZDRAVSTVA NA ŽUMBERKU (1944.-1945.)

MANEBORČIĆ

Partizansko zdravstvo u narodnooslobodilačkom ratu na Žumberku se stvaralo i razvijalo usporedno s razvojem narodnooslobodilačkog pokreta. Zbog položaja ovog područja razvoj zdravstva (vojno-partizanske sanitetske službe i civilne zdravstvene službe) imao je niz svojih specifičnosti. U prvom redu to su: samoniklost, samostalnost i kontinuitet. Ipak, širenjem pokreta i povezivanjem oslobođenih teritorija, i ovdje se zdravstvo postupno usuglašavalo s općim normativnim aktima koji su regulirali zdravstvo na svim slobodnim područjima Jugoslavije.¹

Na Žumberku (kao i u drugim krajevima) vojno-partizansku sanitetsku službu sačinjavale su dvije osnovne komponente:

1. sanitetska služba vojnih jedinica (divizija, brigada i odreda) koje su djelovale na ovom operativnom području, i
2. sistem teritorijalnih sanitetskih ustanova i organa (bolnice, ambulante, zemunice, ranjeničke prihvatnice, zdravstveni referent, zdravstveni nadzornik, higijeničari i drugi), oslonjen na Komandu Žumberačkog područja.

Teritorijalna i trupna sanitetska služba na području Žumberka bila je do studenog 1943. u nadležnosti Štaba II. operativne zone, odnosno njegovog referenta saniteta, a taj je po stručnoj liniji bio podčinjen Sanitetskom odsjeku GŠH.² Od studenog, sanitetske ustanove i organi ovog područja stavljeni su u stručnom pogledu u neposrednu nadležnost Sanitetskom odsjeku GŠH, a sanitetska služba vojnih jedinica u nadležnost referenta saniteta Štaba 4. korpusa NOVJ.

U proljeće 1944., poslije formiranja korpusnih vojnih oblasti, rukovođenje sanitetskom službom na teritoriju pod rukovodstvom GŠH riješeno je jednoobrazno: sva trupna i teritorijalna sanitetska služba stavljena je u nadležnost korpusa. Prema tome, u nadležnost Štaba 4. korpusa stavljena je sanitetska služba na kordunaškom, banijskom, karlovačkom, žumberačkom, pokupskom (i bihaćkom) vojnom području.³

I ovdje je vojna sanitetska služba bila povezana s narodom i u potpunosti provodila zdravstvenu zaštitu naroda i organizirala civilnu zdravstvenu službu. To je bilo za razdoblje 1944. i 1945. posebno važno jer su i području Žumberka zaprijetile zarazne bolesti. Ustvari, vojni sanitet je prenosio svoje teško stečeno iskustvo na zdravstvene odjele, sekcije i higijeničare NOO-a, osposobljavajući ih za funkcioniranje civilne zdravstvene službe. Već oko sredine 1943. uspostavljena je tijesna suradnja vojnog saniteta i zdravstvenih organa 3 kotarska, 17 općinskih i 122 mjesna NOO-a, koliko ih je tada bilo na okrugu Pokuplje.⁴

Od studenog 1943. do početka svibnja 1944. na području Žumberka bila je razmještena i 16. slavonska omladinska narodnooslobodilačka udarna brigada Joža Vlahović.⁵ „Za omladinsku brigadu siječanj 1944. bio je mjesec uspješnih

Mane Borčić

borbenih djelovanja. Najvažnije je ipak bilo to što su suzbijena dva opsežnija ofenzivna pothvata neprijatelja prema slobodnom teritoriju i nanijeti mu osjetni gubici.“ U tom mjesecu je za referenta saniteta Brigade postavljen Predrag Vranicki,⁶ a „zdravstveno stanje nije bilo loše“, iako „je brigada imala 10 oboljelih od tifusa i 10-20 od gripe“.⁷ Prehrana se bila malo poboljšala (što je bilo važno za zdravstvenu otpornost boraca), „ali na sektoru omladinske brigade od Svete Jane do Slavetića i Pribića“ narod je toliko bio iscrpljen da nije mogao hraniti jedinice, „pa se moralo prijeći na kazansku ishranu“.⁸ Istodobno u Žumberačkom odredu (izvještaj za razdoblje od 25. 12. 1943- do 25. 1. 1944.) zdravstvene prilike bile su:

1. bataljon nije imao zaraznih bolesti, a u pogledu svakodnevnog umivanja „najbolje stoji 2. četa gdje je to dobro organizirano“.⁹
2. bataljon: „Higijena: bolesti nema, drugovi se šure, čiste i redovito umivaju. Sakupljanje hrane za bolnicu imale su sve čete po jedanput.“¹⁰
3. bataljon: „Zdravstveno stanje dobro, tj. pojavila se manja gripa. Inače se drugovi čiste.“ Sabirne akcije su provođene skoro svaki drugi dan, ako jedinice nisu bile operativno spriječene. A u njima „sakuplja se za bolnicu“.¹¹

Četa pri štabu odreda: „Zaraznih bolesti nema, drugovi se redovito čiste i umivaju.“¹² Kao što smo vidjeli, razmještajni teritorij 16. brigade i Žumberačkog odreda Brigada je imala teške prehrambene uvjete, pa se pribor za jelo nabavljao i prehrana organizirala preko NOO-a u kućama dok se „ne prijedje na kazane“.¹³ Uz to, za potrebe bolnice usporedo s narodom za liniju dobrovoljnih priloga „od srca“, o čemu će kasnije biti više riječi, u sabirne akcije uključivale su se i vojne jedinice kada su to dozvoljavale ratne okolnosti.

Međutim, veljače 1944. Omladinska brigada Joža Vlahović započela je pratnjom većeg broja ranjenika sa Žumberka u bolnice na Kordunu i Baniji. Previjališta i lokalne bolnice bili su prepuni, a neprijatelj je činio sve češće upade na oslobođeni teritorij. Zato je i odlučeno da se ranjenici prebace i smjeste na sigurnije mjesto. Pod pratnjom i zaštitom gotovo cjelokupne Brigade krenuo je u sumrak jednog od prvih dana veljače karavan ranjenika u 70 zaprežnih vozila. Prebacivanje prema Pesarovini trebalo je izvršiti preko ceste i pruge između Jastrebarskog i Zagreba, gotovo neposredno pokraj Jastrebarskog. No, neprijatelj je osjetio dugu i sporu kolonu pri prolazu pored Jastrebarskog i spremao se na intervenciju. Da bi zavarao trag, Štab Omladinske brigade ostavlja osiguranje prema Jastrebarskom, okreće kolonu putem za Zagreb (nekoliko kilometara), skreće pravo prema pruzi, prelazi se uz manje čarke i kolonu ranjenika dovodi sigurno do Pesarovine. Tu ih prebacuje preko Kupe, a zatim ih kamioni prebacuju za Kordun i Baniju u bolnice.“¹⁴

Poslije uspješno izvedenog manevra Brigada se po povratku nekoliko dana na Žumberku odmarala, sređivala i higijenski uređivala. Pri tom je štitila slobodni teritorij izvodeći obuku i druge aktivnosti prema naređenjima dobivenim u siječnju.¹⁵

Sredinom veljače bolnica je imala dobar smještaj i dobro organiziranu prehranu za ranjenike u školskoj zgradi u Radatovićima. U učionicama su bili drveni ležajevi duž jedne i druge strane, kod uzglavlja malo uzdignuti. Slični se ležajevi prave u stražarnicama, tzv. palače. A na njima su se pravili jedan do drugoga pojedinačni ležajevi s posteljinom. Bolnica je prihvaćala ranjenike sa šireg

područja i iz više brigada i odreda. Teži ranjenici dovoženi su kolima s volovskom zapregom, a pokretni pojedinci dolazili su i pješice. U to vrijeme u bolnici je bilo više ranjenika iz Brigade Franjo Ogulinac-Seljo, ranjenih prilikom bombardiranja. Među njima je bio i ranjenik s karlovačkog područja Josip Lulik-Pepo. On je kao komesar 2. čete 2. bataljona Karlovačkoga partizanskog odreda bio ranjen u blizini Netretiča i budući da je bio pokretan sam je došao u bolnicu. Zanimljivo je kako su tada partizani snalažljivošću riješili prijevoz preko Kupe. Partizanski čamci bili su potopljeni i samo onaj koji bi znao lozinku mogao je prijeći. Po ranjavanju i dobivanju prve pomoći na položaju Josip Lulik-Pepo dobio je uputnicu u bolnicu i lozinku. Na Kupi se javio na određenom mjestu i ubrzo je čamac izronio iz vode. Potom se prevezao te nastavio pješice preko Vivodine u Radatoviće. U bolnici je bio na liječenju oko dva tjedna.¹⁶

Prva teža borba za obranu slobodnog teritorija vodila se ujutro 17. veljače u rajonu Krašića, Pribića i Hrženika. Tada je 2. bataljon 16. brigade pretrpio velike gubitke, a neprijatelj je zauzeo sela, opljačkao ih i oko 15 sati povukao se u svoje baze. Međutim, 1. bataljon čvrsto je držao svoje položaje i neprijatelju je nanio ozbiljne gubitke: 19 poginulih i 30 ranjenih vojnika. Gubici 1. i 2. bataljona bili su 15 mrtvih, 26 ranjenih, 1 zarobljen i 11 nestalih boraca, te 1 teški mitraljez i 14 pušaka.¹⁷ Poslije pružanja prve pomoći svi ranjenici kojima je bilo potrebno bolničko liječenje otpremljeni su u bolnicu. Dvadeset devetog veljače Brigada ponovo vodi tešku borbu na sektoru sela Balaban, Siljevina, G. i D. Pribić, Krupače, Brlenić, Brezarić, Podbrežje, Vrhovac i Gradić Breg. Borba je trajala od 8-15 sati, s gubicima kod neprijatelja 60 ubijenih i veći broj ranjenih, „a u brigadi je bilo 15 mrtvih i 30 ranjenih“.¹⁸ Prvih dana ožujka Brigada se sređivala, jer je u neprekidnim borbama ostalo malo boraca i rukovodilaca koji nisu bili ranjeni, a neki su na Žumberku bili ranjeni dva-tri puta. Nakon odmora, Brigada 3. ožujka kreće pravcem Ašpergeri, Franje, k. 238, Hasan Brijeg, Velika Pisarovina, „gdje prati teške ranjenike sa Žumberka u sigurnije bolnice ... a sutradan popodne vraća se u Ašpergeri.“¹⁹

Od 15. do 29. ožujka na Žumberku uz 16. brigadu i Žumberački partizanski odred bori se i Brigada Franjo Ogulinac-Seljo, radi subijanja neprijateljske aktivnosti i napadanja neprijateljskih uporišta duž komunikacije Zagreb-Karlovac.²⁰ Ta koncentracija naših jedinica otežala je prehrambene prilike u jedinicama i bolnici, pa je preko glasila JNOF-a za okrug Pokuplje, Putem slobode, podržana široka akcija za prikupljanje hrane. Primjerice, u broju 5, od 18. ožujka piše:

„Naša vojska je narodna vojska i prehranom se može obratiti samo na vlastiti narod. Samo vojska koja je prehranjena može izdržati nadčovječanske napore, koje iziskuje narodni oslobodilački rat.“ A u broju 9, od 28. ožujka - istaknuto je: „NARODNO OSLOBODILAČKA BORBA NE VODI SE SAMO NA FRONTU, VEĆ I U POZADINI - NA NAŠIM POLJIMA! NITI JEDAN KOMADIĆ ZEMLJE NE SMIJE OSTATI NEOBRADJEN! STVARAJMO RADNE ČETE!“²¹

Da je to bilo više nego potrebno, saznajemo iz sljedeće konstatacije: „Ishrana jedinica na Žumberku bila je vrlo slaba.“ Ali i za temu značajno: „Zdravstveno stanje zadovoljavajuće, sem manje epidemije gripa i 7 % boraca koji su imali svrab. Međutim, jako se osjećalo pomanjkanje sanitetskog materijala, pogotovo zavoja.“²² Ovu akciju pomogle su punim srcem organizacije AFŽ-a, SKOJ-a

i USAOH-a, tako da je uz stalnu liniju opskrbe NOV-a i bolnica - tekla i njihova linija dobrovoljnih priloga. Ovo je posebno bilo nepovoljno do žetve i pred samu žetvu. Ipak, na ljeto i jesen u nešto povoljnijim prilikama antifašističke masovne organizacije povećavaju svoje dobrovoljne priloge za bolnice, partizanski sanitet i NOV.

U proljeće 1944. organizacija sanitetske službe u jedinicama 4. korpusa (čije je operativno područje i Žumberak) bila je: u divizijama referent saniteta (liječnik), divizijska prihvatna bolnica (s liječnikom na čelu), kirurška ekipa (sa specijalistom kirurgom), divizijska ljekarna, divizijski zubar i divizijska bolničarska četa (40-60 ljudi), u brigadama - referent saniteta (medicinar ili iskusniji bolničar), zamjenik referenta, higijeničar brigade, u bataljonima - referent saniteta, zamjenik referenta (ujedno higijeničar bataljona), u četama - četni bolničar, zamjenik i 2 nosioca ranjenika, a u odredima slično kao u brigadi, s tim što je svaki odred imao i svoj bolničarski vod. U tijeku borbenih operacija razvijala su se bataljonska i brigadna previjališta, divizijsko previjalište i kirurška ekipa.²³ Transportna sredstva (zaprežna vozila) za evakuaciju većeg broja ranjenika (što se češće događalo na Žumberku) dobivana su na terenu preko NOO-a, a krajem ljeta 1944. i kasnije upotrebljavana su i motorna vozila.²⁴ Uspostavljanjem Sanitetskog odjeljenja Štaba 4. korpusa, u njegovu nadležnost je stavljena sanitetska služba operativnih jedinica, ali i ona koja je bila u djelokrugu rada teritorijalnih komandi.

Žumberačko područje se nalazilo na granici Vojne oblasti 4. korpusa i izloženo čestim upadima znatnih neprijateljskih snaga u kojima sudjeluju ustaše, domobrani, Nijemci, Čerkezi i bjelogardisti. Zbog toga nije bila moguća veća stabilnost teritorijalne sanitetske službe i ranjenici su se morali u više navrata evakuirati na susjedna područja (Sloveniju, Gorski kotar, Pokuplje i Kordun). A bolnica, koja je organizirana već 1942., morala se također često evakuirati i za bazu su se morala koristiti brojna mjesta, sela i zaseoci: Sošice, Radatovići, Dragoševci, Dučići, Sv. Nedjelja, Pilatovci, Sekulići, Doljani, Veliko Liješće i dr.²⁵

Zbog toga (a i zbog prijetnje tifusa u Žumberku u 1944. i 1945.) - uvećale su se obveze Komande Žumberačkog područja i njenog zdravstvenog referenta. Naime, prema „Uputu za organizaciju vojnog saniteta u pozadini“²⁶ izdanog od Sanitetskog odsjeka GŠH 21. 10. 1943, zdravstveni referent bio je obvezan: da se brine o radu i razvoju svih vojno-partizanskih bolnica koje su se organizirale na Žumberku (ili ih je Žumberak prihvaćao), zatim ambulanti, dezinfekcijskih stanica (stabilnih ili pokretnih), ljekarna, o zdravstvenom stanju i sanitetskoj službi u svim pozadinskim ustanovama i jedinicama, o higijenskoj i epidemiološkoj službi, o zdravstvenoj propagandi, i o stručnom uzdizanju sanitetskih kadrova. On je sudjelovao u radu vojnih komisija za ocjenu vojne sposobnosti i surađivao sa sanitetom operativnih jedinica u svim pitanjima liječenja i otpusta boraca iz njihova sastava. Uputom je naglašena i obveza referenta saniteta i zdravstvenog odsjeka komande područja, da surađuju s civilnim zdravstvom, odnosno s nadležnim organima u NOO-ima - posebno u provođenju mjera iz higijensko-epidemiološko zaraznih bolesti. To je za Žumberak bilo od izuzetne važnosti, jer u borbi sa zaraznim bolestima ovdje nije bilo tragičnih iskustava kao u drugim

Mane Borčić

područjima kroz koja je prošao izbjeglički val za vrijeme 4. neprijateljske ofenzive i poslije. Da je bio potreban veći angažman referenta saniteta Komande Žumberačkog područja, pokazuje i dio izvještaja referenta saniteta Vojne oblasti 4. korpusa za travanj 1944. godine, u kojem piše:

„III ŽUMBERAČKO PODRUČJE

Higijenske prilike: U tom području do sada nije bilo nikakve higijenske službe i razušavanje se nije vršilo redovno čak ni u bolnicama. Dolaskom novog referenta saniteta druga dr. Habera poduzete su mjere da se to stanje popravi. Za sada je nabavljeno nekoliko partizanskih buradi, a sada smo im poslali upute za izgradnju suhih komora. Od zaraznih bolesti bilo je nešto slučajeva trbušnog tifusa o čemu nemamo točnih podataka, a prijavljena su dva sumnjiva slučaja pje-gavca.

Bolnice: Bolnica je još uvijek smještena u seljačkim kućama osim zaraznog odjeljenja koje je smješteno u jednom paviljonu u šumi.

Higijenske prilike i stručna sprema osoblja vrlo su slabe. Kako izvještava referent saniteta područja, postavljena su u šumi do sada 3 paviljona, od toga dva preuzeta gotova od Slovenaca, a jedan su sami izgradili. Četvrti paviljon nalazi se u izgradnji. Gradnja zemunica još nije započeta, jer izvještavaju da nemaju stručnjaka, pa ćemo im mi odavle uputiti. Uz bolnicu predviđena je izgradnja električne centrale.²⁷

Ovaj izvještaj realno i konkretno ocjenjuje stanje, ali i (makar u naznaci) pokazuje što i kako dalje. Naime, uspješno suzbijanje zaraznih bolesti nije bilo moguće bez podizanja higijenske svijesti kako u vojnopozadinskim jedinicama i ustanovama, tako i među narodom. U taj rad polako se uključivala i civilna zdravstvena služba i njezini organi. U izvještaju za Treće zasjedanje ZAVNOH-a (održano 8. i 9. 5. 1944.), navedeno je: „Danas zdravstveni odjeli narodno-oslobodilačkih odbora vode brigu o svim zdravstvenim pitanjima na svom području. Liječnička služba, ambulante, zdravstvene ekipe, zdravstvena zaštita djece, suzbijanje i sprečavanje zaraznih bolesti - spada danas u djelokrug zdravstvenog odjela narodno-oslobodilačkog odbora.“²⁸

Iz razumljivih razloga (a na to su bitno utjecale tekuće potrebe) - organizacijsko stanje i mogućnosti civilnog zdravstva znatno su se razlikovali od okruga do okruga. S tim u vezi, za Žumberak bilo je povoljno što je već tada okrug Pokuplje u svom zdravstvenom odjelu imao liječnika za referenta.²⁹ Naime, ubrzo su se osjetile njegove akcije za organizacijsko učvršćenje i razvijanje zdravstvenih odsječaka (ili kako su ih još zvali: zdravstvenih komisija) kod NOO-a.

Prehrana je u svim partizanskim bolnicama bila jedan od glavnih činilaca u liječenju ranjenika i bolesnika i njoj su na Žumberku svi nastojali posvetiti svu moguću pažnju. Ustvari, za brzinu ozdravljenja bilo je veoma važno prilagoditi prehranu prema prirodi bolesti i bolesnika, odnosno po pravilima dijetalne terapije. U tom sklopu, redovna prehrana ranjenika i bolesnika zavisila je o kvaliteti i količini živežnih namirnica, kao i o njejoj raznovrsnosti. Imajući to na umu, na Žumberku su masovne antifašističke organizacije u 1944. i 1945. posebno vodile računa o opskrbi bolnica i partizanskog saniteta. Primjerice, u travnju 1944. u nekoliko sela kod Sv. Jane (kotar Jastrebarsko), „skupljeno je za naše ranjene borce 275 kom. jaja, 4 i pol kg masti, sira, oraha, jabuka, čaja, griza, pšeničnog

Mane Borčić

brašna, luka itd.“³⁰ Dajući namirnice za bolnicu, tada je jedna siromašna starica u Propin Dolu izjavila: Ja sam sirota, ali uvijek rado dajem za naše junačke borce i sada ću dati, to nam je svima dužnost.“³¹ Seoski odbor AFŽ-a s. Bregana (kotar Samobor) marljivo je radio, skupljao hranu za partizansku bolnicu i prao rublje partizanskim borcima kada su dolazili kod njih. Tako su za dva tjedna u travnju aktivistkinje toga odbora oprale: 80 košulja, 70 gaća, 20 pari čarapa, 15 ručnika, 50 maramica i 5 majica. Uz to su borcima krpile šinjele i bluže, a za bolnicu otpremile 110 komada jaja, 1 sapun za rublje i 13 krpa.³²

U zajedničkoj akciji su žene sela Bregane, Bučelnice i Jamničke Gorice poslale - Vojno-partizanskoj bolnici br. 11 - 450 komada jaja, 2 kg slanine, 6 kg pšeničnog brašna, 5 kg kolača, 2 kg bijelog luka, 25 kg crvenog luka, 6 kg sapuna i 50 platnenih krpa za zavoje, te pisale ranjenim drugovima i dobile odgovor.³³

Ljubav između naroda i ranjenih narodnih boraca bila je obostrano neizmjerena. Kao svjedok o junaštvu smrtno ranjenog borca ostao je ovaj dopis nepoznate bolničarke:

„Nije mi žao! Dao sam život za slobodu svog naroda!

Bio je teško ranjen od avionske bombe. Sjedila sam na kolima do njega, a njegova glava ležala je na mojoj ruci. Prvu sam mu pomoć pružila. Sada treba što prije stići, do liječnika.

Nakon ćutanja i kao nekog razmišljanja on progovori:

- Neću ostati živ, ali nije mi žao! Znam da sam dao život za slobodu svog naroda, da sam pao kao narodni borac - partizan! Pozdravi mi drugove ...

Nekoliko časaka je šutio, a onda tiho zapjevao. Zadivljeno sam ga promatrala. To pjeva on, sa slomljenom rukom i nogom. Imao je veoma jake bolove. Stiskao je zube i dalje je pjevao već konac pjesme. Pjevao je, dok mu je krv tekla iz ruke, noge i kuka. Išla sam s njime do pola puta. Kasnije ga nisam više vidjela, ali kažu da je bio stalno pri svijesti.“³⁴

Pod geslom „Sve za narodnu vojsku i pobjedu“ NOO sela Drage (općina Radatovići) planirao je dati u hrani 900 kg žitarica, ali je selo „u plemenitom takmičenju dalo 1.700 kg. Jedna siromašna drugarica sama je dala 25 kg. Premda su joj drugovi kazali da ne mora toliko dati, nije htjela odstupiti od svog priloga.“³⁵ U svakom mjestu, na svakom koraku žene svih uzrasta bile su među prvima kada je trebalo nešto uraditi za NOV i ranjene drugove. U članku Žene bolničarke u listu Putem slobode (br. 23 od 2. 5. 1944.) pisalo je: „Veliki dio uspjeha NOB može se bez sumnje pripisati učestvovanju žena u ovoj borbi ... U našim vojno-partizanskim bolnicama bolničarski kadar sastoji se isključivo od žena. Ove drugarice pokazale su u svakidanjem napornom i teškom radu ogromno strpljenje i samoprijegor, a u neprijateljskim ofenzivama, može se reći, da su one na svojim leđjima iznijele veliki dio tereta oko zbrinjavanja ranjenika i bolesnika.“³⁶

U travnju mjesecu Omladinska brigada nije napadala garnizone, već je postavljala zasjede, rušila komunikacije i borila se na terenu. Međutim, tada neprijatelj počinje s noćnim napadima, prvo na Žumberački odred, pa 20. travnja na Omladinsku brigadu nanijevši joj gubitke od 11 mrtvih, 18 ranjenih i 5 nestalih. Gubici neprijatelja (prema procjeni) bili su: 60 mrtvih i ranjenih. I kod takvih napada partizanski ranjenici su bili zbrinuti, a „za borbu se može kazati da je završena uspješno, iako je i brigada imala znatne gubitke“.³⁷

Šest dana kasnije (26. travnja) - neprijatelj snažno prodire na slobodni teritorij Žumberka s ciljem da razbije Omladinsku brigadu i uništi pozadinske ustanove na Žumberačkom području. Na taj način bila je ugrožena i bolnica, pa kad se nije mogao spriječiti prodor neprijatelja do Sošica, Štab „Omladinske brigade naredjuje svim jedinicama da se prebace u rejon Dančulovića radi zaštite i evakuacije partizanske bolnice koja se tamo nalazila ...“

Sutradan Brigada je pratila bolnicu za Sloveniju. Odmor je dan na kraju tog pokreta u rajonu sela Jurkovec, Drage, Škempljevec (Sekcija Novo Mesto 1:100.000), a dvadeset osmog popodne izvršen je pokret natrag u sela G. i D. Badovinci (1. bataljon), Dančulovići (2), Plavci, Visoče (3) i Kordići (4).³⁸ Poslije ispraćaja ranjenika za Sloveniju, odmora i prihvata Brigade Franjo Ogulinac-Seljo, 10. svibnja popodne sa Žumberka odlazi 16. slavonska omladinska udarna brigada Joža Vlahović.

Terenska osnovica za razvijanje partizanskih bolnica na Žumberku bila je uska. Ipak, bolnice su se kao „feniks iz pepela“ svaki put (najčešće u kratkom roku) ponovo uspostavljale po žumberačkim mjestima i selima. Pritom su za smještaj i uređenje bolnice korištene najveće i najbolje zgrade (škole i slični objekti), zatim seoske kuće s jednom postorijom ili više njih, „što je bilo tipično naročito za područje Like, Korduna, Banije i Žumberka, a sprovodilo se u svim drugim slobodnim krajevima. Mještanima je ostavljen nužni smještaj u njihovoj kući ili se više obitelji smještavalo u neku kuću koja nije korištena za bolnicu. Narod tih sela bio je spreman dati bolnici svaku moguću pomoć. Mnoge omladinke radile su u bolnici i bile obučavane putem kurseva i prakse te ostale stalno u sastavu sanitetske službe.“³⁹

Međutim, u početku 1944. očekivale su se jače akcije okupatora da ovlada komunikacijama na prostoru 4. i 11. korpusa NOVJ, pa je GŠH forsirao izgradnju „novih bolničkih kapaciteta podalje od komunikacija“.⁴⁰ Shodno toj koncepciji izgrađena je Područna vojna bolnica IV/3 (Žumberak) ..sredinom 1944. u šumi Sušici blizu Radatovića, gdje su bile i zemunice za ranjenike“.⁴¹

Ustvari, već u travnju podignuta su 3 paviljona u šumi, četvrti se gradio,⁴² a sredinom godine šumska bolnica je kompletirana i uspješno služila operativnim jedinicama s područja Žumberka, a prema ratnoj situaciji i drugim jedinicama.

Da bi se pojačala briga za zdravlje naroda (a time i za zdravlje operativnih jedinica) Zdravstveni odjel Okružnog NOO-a Pokuplje organizacijski učvršćuje, povezuje i razvija rad zdravstvenih ogranaka pri NOO-ima. Međutim, zbog upada neprijatelja u kotare Samobor i Jastrebarsko tamo je bilo „nemoguće raditi“ i zbog toga nije dobiven ni njihov izvještaj o zdravstvenom stanju. A na kotaru Žumberak „iako je i oslobođen jako slabo se radilo na razvijanju samih sekcija. Da bi se pravilno razvijalo već sad u zadnje vrijeme se pristupilo na obnavljanju istih ... Na Žumberku, koliko smo saznali, pojavila se početkom lipnja 4 slučaja tifusa. Smnnih slučajeva nije bilo. Jedino drugo oboljenje ima kao na primjer: prehlade, upala pluća i slično.

Civilnog liječnika nemaju, a vojni nisu uvijek na raspolaganju za obične bolesti i tako se desi više puta smrtni slučaj radi pomanjkanja liječnika, odnosno liječničke

pomoći. Moramo prići i ići u susret tome narodu da im se dade liječnik ili da se vojni liječnici više povežu sa civilnom zdravstvenom službom,"⁴³ navodi se u izvještaju o zdravstvenom stanju za razdoblje od 15. svibnja do 13. srpnja 1944., koji je Zdravstveni odjel ONOO-a Pokuplje uputio Zdravstvenom odjelu ZAVNOH-a. Od šireg je interesa istaći da su se zdravstvene grupe NOO-a na ovom području (a i u drugim krajevima) - znatnije aktivirale pri pojavi zaraznih bolesti, odnosno tek onda kada bi zaprijetila konkretna opasnost, dok su se inače više ponašale "mirnodopski". Primjerice, i na Žumberku se u veljači kada je zaprijetio trbušni tifus, odmah išlo u akciju: aktivirani su zdravstveni ogranici i svi drugi faktori koji su im mogli u bilo čemu pomoći (uvedene su zaštitne mjere, paljene krečane, provođeno raskuživanje, uvedena propaganda i drugo),⁴⁴ a u lipnju i srpnju (prvoj pojavi tifusa) ponovo se išlo iz početka. Međutim, zarazne bolesti nisu trpjele propuste, tako da su NOO-i i njihove zdravstveni ogranici brzo učili na vlastitim pogreškama i svaki put ih spremnije dočekivali i suzbijali. Uz zarazne bolesti koje su ugrožavale vojne jedinice i narod, početkom lipnja u okrugu Pokuplje svinjska kuga je ozbiljno ugrozila narodni imetak, odnosno osnovni mesni fond za prehranu ranjenika u bolnicama, boraca u jedinicama i čitavog naroda. Zato je veterinar okružnog NOO-a u članku Svinjska kuga upozorio na opasnost i pozvao sve NOO-e, gospodarske komisije i sve vlasnike da se - u nedostatku cjepiva - pridržavaju ovih uputa:

1. Čim se pojavi svinjska kuga u jednom dvorištu - ne smiju se svinje puštati na pašu, kako se bolest ne bi prenosila na zdrave svinje.
2. Treba zabraniti svaki dodir susjeda sa zaraženim dvorištem.
3. Bolesne svinje ili svinje koje potječu iz zaraženog dvorišta ili sela ne smiju se tjerati na sajam, jer bi se zaraza proširila na udaljene krajeve.⁴⁵

Uputa je predviđala i četvrtu mjeru: cijepljenje zdravih svinja, s napomenom da zbog male količine cjepiva svi trebaju punu pažnju usmjeriti na prve tri mjere kako bi se zaštitilo narodno dobro. Ustvari, u ratnim uvjetima bio je to jedini siguran način da se bolest zaustavi, uz uništavanje bolesnih životinja i svih drugih na koje se posumnja da su zaražene.

Ova akcija pokazuje na djelu vitalnost NOO-a i njihovih ogranaka da se usprkos nevoljama i nedaćama čvrsto uhvate ukoštac sa svim vrstama zaraznih bolesti koje su na bilo koji način ugrožavale prehranu vojske i naroda, odnosno koje su mogle negativno utjecati na borbenu i zdravstvenu sposobnost partizanskih jedinica i zdravlje i snagu naroda.

Krajem lipnja i u prvoj polovici srpnja 1944. godine na području Žumberka zajedno se bore jedinice 8. divizije i dijelovi 34. divizije 4. korpusa, te dijelovi 15. slovenske divizije 7. korpusa. Žumberak je tada bio prvorazredna kovačnica bratstva i jedinstva, u kojoj su se našle i sanitetske službe ovih jedinica. Naime, tada su razbijene dvije neprijateljske ofenzive „na slobodni teritorij Žumberka“, a „u tako reći danonoćnim teškim borbama s nadmoćnijim snagama neprijatelja, posebno u vatrenoj podršci, imale su priličan broj izbačenih boraca iz stroja“.⁴⁶ Samo jedinice 4. korpusa imale su što teže i lakše ranjenih 250 do 300 boraca.⁴⁷ Toliko ranjenika nije se moglo skloniti i liječiti na Žumberačkom području, pa su radi sigurnosti, liječenja i rasterećenja operativnih jedinica prebačeni u bolnice na slobodnom teritoriju Korduna.

Mane Borčić

U međuvremenu su sanitet i kirurške ekipe prešli ovaj put. Poslije prijelaza pruge Zagreb-Karlovac „div. sanitet 34. divizije smjestio se u Sv. Jani, gdje je iznenađen napadom neprijatelja izgubio sav sanitetski materijal osim kir. instrumentarija i raspršio se tako da nije zbrinuo ranjenike svojih jedinica iz borbe koja je usledila. Sanitet 8 divizije, kir. ekipa s div. previjalištem, bili su smešteni u Medvenovoj Dragi, gdje su snabdjeli sve ranjenike koji su dolazili iz 34. divizije. ... Usled jačeg pritiska neprijatelja na sektoru 8 divizije kirurška ekipa i previjalište premjestili su se u Oštre. Napokon se sanitet 34 divizije okupio i smjestio oko Sorževa. Divizijski sanitet 8. divizije funkcionirao je vrlo dobro i opskrbljivao je što više i ranjenike iz 34. divizije. Kasnije, rokiranjem jedinica 8. divizije, premjestio se sanitet 8. divizije u selo Dojutrovica. Sanitet 34. div. smjestio se u Oštrcu. Evakuacija ranjenika išla je sve prema selu Kunčanima, gdje je vršena trijaža za 3 odelenja. 11 VII. izvršenje napad na Draščice i Rosalnice od strane jedinica 8. div. i 15. slovenske div. Kirurška ekipa i previjalište bili su u Bušinjoj Vasi, a pravac evakuacije ranjenika 8. div. Zakučane, a slovenskih jedinica za centralne bolnice Slovenije. Sanitet u ovim operacijama funkcionirao je dobro. Uslijed sve većeg pritiska neprijatelja, veći dio ranjenika je iz bolnice IV/3 (Područna Žumberak, prim. M. B.) evakuisan preko Slovenije za Vinicu i dalje za Kordun.“⁴⁸

O manevru i radu saniteta je u Hronikama dr. Petar Župan zabilježio precizan zapis. Evo i tog svjedočanstva: „Potom radi ekipa u istoj akciji pola dana u Dojutrovici. 8. srpnja obrađuje ekipa ranjenike iz akcije u Žumberku u bolnici u Sošicama, sprema ih za transport ... i prelazi preko Črnomlja, Zdihova, Trošmarije, Dubrave kod Rebić Mlina preko Mrežnice sa 260 ranjenika sa 100 kola u pratnji jedne brigade. Od Mrežnice preko Srvića i Veljuna kamionima se ranjenici prevoze u Zagorje gdje se predaju u trijažnu stanicu poradi trijaže po bolnicama.“⁴⁹ Taj unutrašnji i vanjski manevar s ranjenicima izvršen je u vremenu od 7. do 14. srpnja. Evakuaciju je izvršila 3- brigada 8. divizije, uz pomoć i sadejstvo Seljine, Karlovačke i 3- brigade 7. divizije. Vojna situacija je onemogućila prebacivanje ranjenika preko željezničke pruge Zagreb-Karlovac, pa je pokret ranjenika usmjeren preko dijela Slovenije i dalje na Kordun. Već u prvim danima pokreta je na dva bataljona Seljine brigade otvorena jednovremena i snažna artiljerijska, minobacačka i pješadijska vatra iz s. Prekrižja. Tada su bataljoni uporno branili svoje položaje, dok kolona nije okrenuta i upućena u novom pravcu.⁵⁰ U pokretu je odlučeno da se ide mnogo težim pravcem (koji je vodio preko tri rijeke i to Kupe kod Vinice, Dobre kod Trošmarije i Mrežnice kod Svojića). Transport je izvršen volovskim i konjskim zapregama, koristeći tzv. etapnu vožnju. Ustvari, na početku svake etape zamjenjivane su zaprege. Od Vivodine, maršruta bila je podijeljena u tri etape: prva, Vivodina-Čmomelj, druga, Črnomelj-Vinica-Bosanci i treća Bosanci-Trošmarija-G. Dubrave-Svojić. „Reguliran je i način ishrane ljudi i stoke. Za ishranu ljudi predviđeni su suhi obroci s tim što će se davati topli ručkovi za vrijeme odmora u svim etapama marša. Suhi obroci hrane dati su iz divizijskih i brigadnih rezervi. Bili su sastavljeni od kruha, kuhanog i suhog mesa i luka. Stočna hrana je nabavljena preko NOO-a ... Ishrana ranjenika pojačavana je toplim mlijekom i čajem koji je nabavljen u selima kroz koja je prolazila kolona.“⁵¹

Prema planu Štaba 4. korpusa ranjenici su trebali od 12. do 14. srpnja biti na sigurnom, s tim da se najugroženiji sektor Donjih Dubrava, preko ceste,

Mane Borčić

željeznička pruga Karlovac-Ogulin i rijeka Mrežnica prijeđu noću 13-/14. srpnja. „U toku osiguranja noću 13/14. srpnja došlo je tri puta do sukoba s neprijateljem“.52 U tim sukobima neprijatelj je odbijen, a „prebacivanje ranjenika na ovom vrlo osjetljivom prostoru izvršeno u najboljem redu“.53

Na putu evakuacije ranjenici su bili zaštićeni i širokom narodnom podrškom. Npr. u općini Radatovići u vrijeme ofenzive „Švaba, ustaša i Čerkeza omladinke i žene, osim što su nosile na položaj našim borcima hranu, dočekivale su ranjene drugove i njegovale ih kao bolničarke“.54 Ustvari, ranjenička kolona je išla stazom bratstva i jedinstva i svojim ljudskim likom otvarala nove prostore i učvršćivala tu stazu. O ljepoti i snazi te staze u glasilu Putem slobode od 17. kolovoza - svjedoči bolničarka Katica V. u dopisu:

„Sretan put djeco

Neprijateljska ofenziva na Žumberak. Hrvatski ranjenici prolaze po slovenskim selima a slovenački ih narod bratski dočekuje. Žene i djeca nose im hranu i bodre ih toplim riječima.

Pred kolonu je izašla i jedna starica na štakama. Suznim je očima pratila kolonu i pozdravljala je mahanjem rukom: Srećan put djeco!

Ovo je jedan od mnogih dokaza u krvi skovanog jedinstva i bratstva naših naroda i to je najsigurnije jamstvo sretnog zajedničkog života u budućnosti naših naroda.“55

Pošto je većina ranjenika sa Žumberka evakuirana da bi se neprijatelju na kraju manevrom zadao udarac „16. VII. pripremljen je napad na neprijatelja na liniji Radovica-Bušinja Vas-Sv. Ilija-kota 564-Kordić i Plavci-Vlasočje-Ugljenovac-Oštrc. Kir. ekipa 15. divizije smještena je u Lokvicama, a div. previjalište i kir. ekipa 34. div. (pošto kir. ekipa 8. div. otišla s ranjenicima na Kordun) smješteni su u selu Malinci. Pravac evakuacije iz Malinaca u selo Bulić“.56 Time je završeno razdoblje borbi, a 17. srpnja - naređena je depedikulacija i kupanje, što su sve jedinice „izvršile u potpunosti u vrlo kratkom vremenu.“57

Prehraniti NOV i ranjenike u bolnici do nove žetve i pripremiti se za berbu ljetine - bio je zadatak od prvorazredne važnosti. Za njegovo izvršenje organizirane su radne čete i bataljoni. U općini Kalje je Radni bataljon Ivo Lola-Ribar sa 112 omladinki do 26. srpnja dao 1.158 radnih dana. A u ofenzivi, omladinke su po noći, bose, da ne otkriju položaje naših jedinica, po kiši i pod puščanom i mitraljeskom vatrom nosile hranu svojih drugovima na položaj.57 U vremenu od 4. lipnja do 15. srpnja u okrugu Pokuplje - omladina se natjecala u prikupljanju pomoći za NOV, partizanski sanitet i bolnice. Omladina općine Jastrebarsko je - među ostalim - predala 400 kg trešanja i 14 litara rakije, a mali pioniri Okića 10 kg čaja za bolnicu.58 Pripremajući se za svoju 3- konferenciju, žene Žumberka su prikupljale i podatke o svom radu, iz kojih saznajemo da su „žene općine Radatovići sakupile od 1. siječnja do 1. lipnja o. g. za bolnicu: 18.105 litara mlijeka, 2.447 komada jaja, 250 kg brašna, 500 litara vina, 10 litara rakije, 400 komada cigareta, 15 kg jabuka, 29 kg kolača, 5 kg meda, 2 kg sira i putra, 5 kg kiselog paradajza, 20 plakti, 16 košulja, 100 krpa, 50 zavoja, 75 porcija, 65 pari pribora za jelo, 350 kg salate i 1.200 kg kruha i povitice.

Za vojsku je sakupljeno 30.200 kg žita i 600 kg zobu, a oprano je 7.000 komada rublja. Za pogorele i siromašne sakupljeno je 2.000 kg žita.“59

Područna vojna bolnica IV/3 (Žumberak) u srpnju i kolovozu 1944. godine: „Za vrijeme akcije na Žumberak (20. lipnja - 13. srpnja 1944, prim. M. B.)“, piše dr. Petar Župan, „posjetio sam tamošnju centralnu bolnicu u šumi kod Radatovića (upravitelj dr. Konforti). Bolnica je bila za teže ranjenike i imala je električno osvjetljenje na vodeni pogon iskorišćujući maleni slap pored bolnice.“⁶⁰ Krajem srpnja je dotadašnji upravitelj dr. Ignac Haber raspoređen u Oblasnu vojnu bolnicu - odjeljenje E, za rukovodioca bakteriološkog laboratorija,⁶¹ a zamijenio ga je dr. Emanuel Vajs koji je ujedno bio i šef odjeljenja A. dr. Josip Konforti, koji je vrlo solidno vodio odjeljenje A, bio je pozvan da preuzme dužnost upravitelja Područne vojne bolnice IV/5 (Bihačko područje).⁶² Stanje u bolnici 30. srpnja 1944. godine: Odjeljenje A, kapaciteta 120 kreveta, nalazilo se u šumi. Bilo je smješteno u nekoliko paviljona, s dobro urađenim sanitarnim čvorom. Imali su septičnu i aseptičnu dvoranu i električno osvjetljenje. Tek su pristupali organizaciji bolnice prema propisu o bolničkoj službi u korpusnim oblastima NOVH. Stoga vojnička disciplina bolničkog osoblja i straže iz osiguranja bolnice još nije bila zadovoljavajuća. Nisu imali zemunicu (podzemno sklonište), a započeta izgradnja slabo je napredovala.

Odjeljenje B imalo je zadovoljavajući smještaj u selu, a šef mu je bila Danica Dasović, sestra pomoćnica. Bolnica je bila prilično opskrbljena ljekarskim materijalom ali slabije zavojima, narkoticima i još nekim manjim stvarima.⁶³ Uprava bolnice surađivala je s civilnom zdravstvenom službom, organiziravši dva puta tjedno „ambulantni pregled civilnih pacijenata“.⁶⁴

„P. V. B. IV/3: (tj. Vojna bolnica Žumberačkog područja u kolovozu 1944., prim. M. B.) 3 odjeljenja spojila su se u jedno, jer je rekonvalescentno odjeljenje dokinuto. Bolnica je nezgodno smještena u selu, te će se čim vojnički razlozi dopuste, useliti natrag u šumsku bolnicu čiji kapacitet optimalni iznosi 80, a maksimalni 120. Dovršene su 2 zemunice. Medicinski rad uz malu kirurgiju imao je 3 teža kirurška slučaja frakture. Instrumentarijem i lijekovima je dobro opskrbljena. Civilna ambulanta radi 2 puta tjedno. Za rukovođenje ljekarnom uputit će se jedan od svršenih polaznika čim bude tečaj završen. Ekonomsko stanje posteljine se je popravilo. Brojno stanje kreće se oko 40 ranjenika i bolesnika. Prehrana je zadovoljavajuća. Jedan bolničar pozvan je na sljedeći sanit. tečaj, a druga bolničarka se nalazi na maserskom.

Epidemiološki rad: Zaraznih bolesti nema, bilo je pjegavca, a trb. tifus se ne javlja niti ima žarišta toga tifusa. Vodni objekti i zahodi su uredni. Naloženo je od mene (šefa Sanitetskog odjeljenja Vojne oblasti 4. korpusa, prim. M. B.) da se radi ušljivosti započne s gradnjom des. stanica, a zdrav, nadzornik morat će se skoro uputiti.

Za evakuaciju imade samo 3 ranjenika, te se neće opterećivati operativne jedinice s osiguranjem pratnje, nego se je bolnica obratila na Sanit. odjeljenje G. Š. S. da oni evakuiraju te ranjenike zajedno sa svojim. Civilnog saniteta nema, ali sazvana je konferencija NOO-a radi formiranja zdrav, sekcije i suradnje.“⁶⁵

U međuvremenu su fronta i pozadina zajedno rješavale prehrambena i zdravstvena pitanja. Ubirali su ljetinu i brinuli o poboljšanju prehrane jedinica NOV i Područne vojne bolnice IV/3 (Žumberak). Tako su, na primjer, u udarničkom

natjecanju omladine (od 20. do 31. srpnja) 4 bataljona Žumberačkoga partizanskog odreda - između ostalih – održali tri sastanka s narodom, pet s omladinom i kao pomoć narodu dali 149 radnih dana.⁶⁶ A AFŽ Žumberka „po svojoj liniji od srca“ u tri ljetna mjeseca 1944. je za NOV, partizanski sanitet i bolnicu, sakupio:

4.000 litara mlijeka, 10.000 kg krumpira, 2.500 kg brašna, 1.000 kg graha, 800 kg voća, 1.500 litara vina, 200 kg kolača, 1.200 kg kruha, 15 kg čaja, 80 komada zavoja, 10 litara rakije, 95 kg mošta, 800 komada sudja, 68 kg luka, 190 kg mahuna, 30 kg sira, 80 kg salate, 48 komada rublja i 20 kg meda.⁶⁷

Općinski NOO Krašić početkom rujna sakupio je „60 kg jabuka i šljiva za bolnicu“, a u vremenu od 26. srpnja do 9. kolovoza 1944. u 12 sela općine Krašić sakupljeno je za NOV 855 kg mahuna, 1.020 kg krumpira, 20 buća, 265 kg kras-tavaca, 65 kg luka, 14 kg kupusa, 3 kg „bažula“ i nešto zavoja.⁶⁸ Tako su Područna vojna bolnica IV/3 i NOV na Žumberku stalno imale primjerenu podršku sredine, o čemu u Putem slobode br. 77, od 13. 09. 1944. piše: „Kotar Žumberak, iako je najviše pretrpio od neprijateljskih ofenziva, ipak i u tom pogledu prednjači. Odbor AFŽ u selu Radatović sakupio je u posljednjih 6 mjeseci 2.645 l mlijeka za naše drugove.“⁶⁹ I ne samo to. Na kotarskoj konferenciji JNOF-a za Žumberak, 17. rujna odlučeno je da se svakog tjedna za NOV preda 500 kg grožđa i 1.000 kg jabuka. Odmah se prešlo na djelo i općina Krašić je umjesto 300 dala 700 kg i mobilizirala 90 novih boraca, dok su općine Radatovići i Kalje dale sve „što je sposobno za oružje“.⁷⁰

U prvoj polovici rujna pojavila se nedijagnosticirana zarazna bolest na Žumberku. Već 14. rujna Zdravstveni odjel ONOO-a Pokuplje piše Odjelu narodnog zdravlja ZAVNOH-a: Javljam vam da se u kotaru Žumberak, općina Kalje pojavila neka bolest slična tifusu od koje su oboljele četiri osobe i to dvoje male djece i dvoje između četrnaest i sedamnaest godina. Bolest nije ustanovljena, a bolesnici su u roku od 4 do 5 dana bolesti umrli. Zato bi bilo potrebno da naslov pošalje odmah na mjesto jednu komisiju koja bi bolest ustanovila i poduzela korake da se bolest u širenju spriječi. Prema dobivenim podacima bolest je vrlo opasna i bolesnici umiru nakon par dana bolesti. Bolesnik ima veliku temperaturu i bljuvanje. Na području KNOO-a Žumberak nema civilnog liječnika, a vojnički liječnik nije ustanovio bolest.“⁷¹

U rekordnom roku (za ono vrijeme), tri dana kasnije tj. 17. rujna Odjel narodnog zdravlja ZAVNOH-a šalje dva odgovora s uputama uz materijal za sprečavanje zarazne bolesti.

U prilogu prvog (akt br. 1.757) poslato je: 25 bočica cjepiva protiv trbušnog tifusa i 1.000 tableta aspirina. Za cjepivo je dana uputa: „Cijepi se prvi put samo 1/4 ccm, a ne sa cjelim cjepivom, kao što se cijepi sa drugim cjepivima. Reakcije poslije cijepjenja su vrlo blage, nisu tako žestoke, kao što su poslije cijepjenja drugim cjepivima.“ • A u drugom (akt br. 1.758) nalažu da liječnik Okružnog NOO-a Pokuplje izvidi stanje na terenu, a ako nije u mogućnosti, da se obrati vojnim i civilnim vlastima na Žumberku da vojni liječnik obiđe zaraženo područje i podnese izvještaj. Uz to je predloženo da se razmotri mogućnost slanja jednog liječnika od onih koji su tih dana stigli iz Zagreba na Žumberak i tamo čekali prebacivanje za ZAVNOH.⁷³

Mane Borčić

Ovaj primjer pokazuje kako se pri pojavi zaraznih bolesti radilo brzo i energično.

O uspjehu akcije i urađenom Zdravstveni odjel ONOO-a Pokuplje 3- listopada pisao je Odjelu narodnog zdravlja ZAVNOH-a:

Javljamo vam o slučajevima zaraznih bolesti, koje su se pojavile u Žumberku, o čemu nas je izvjestio upravnik P. V. B. IV/3.

Bolest je ustanovljena tifus abdominalis.

Oholila je od te bolesti i primljena na 28. IX. 44. Dančilović Zora, rođena 1900. god. iz Kašta-Žumberak. Kuća je raskužena, dotična je otpremljena i smještena u civilnu bolnicu Kanižaricu kod Černomelja.

Drugi slučaj je isti kod Dančulović Marice, rođena 1905, primljena je 26. IX. 44. iz Kašta-Žumberak. Ostala je kod kuće. Zabranjen je posjet i izolacija u kući „⁷⁴

0 zdravstvenom stanju za razdoblje od 20. kolovoza do 20. listopada, među ostalim izvještava:

„U kotaru Žumberak se prilike popravljaju. U zadnje vrijeme je osnovana kod kotara ambulanta u koju su dobili od vojne bolnice jednu privremenu bolničarku, dok se njihova domaća ne osposobi, koju su poslali na zdravstveni kurs u tamošnju bolnicu. Njihovu ambulantu posjećiva jedanput u tjednu vojni liječnik. Što se tiče organizacije je dosada bila kod njih slaba. Po njihovoj izjavi su prošli ljude, jedino ih treba pokrenuti i uputiti i osposobiti za rad. Čim malo sredimo kod nas i pokrenemo organizaciju zdravstva koje dosad nažalost bilo u nikakvom djelovanju, uputit ćemo se u njihov kotar da ih uputimo na daljnji rad. U toliko da bi od njih mogli dobivati redovite izvještaje, koje nismo do sada dobivali skoro nikako.“⁷⁵

U ovom izvještaju, i u mnogim drugima s kojima smo se upoznali, nalazimo trajnu tendenciju: ne uljepšavati stvarnost. Naprotiv, oni su vrlo strogi kritičari prema prvim koracima civilne zdravstvene službe, odnosno njezinih nosilaca zdravstvenih ogranaka (ili zdravstvenih komisija) i odbornika u NOO-ima zaduženih za zdravstvo. A radi povijesne istine (treba reći) da malobrojnim kadrovima civilnog zdravstva nije bilo lako doći do izražaja (bez obzira na svu oskudicu), jer su se svi obraćali vojnom sanitetu i jedino u njega imali povjerenje. Tek će uporan rad na sprečavanju zaraznih bolesti i prevladavanju raznih poteškoća postupno mijenjati ta shvaćanja i civilna će se zdravstvena služba u zajednici s vojnim sanitetom sve više potvrđivati. Tako će, npr. Odjel narodnog zdravlja ZAVNOH-a 4. studenog izvijestiti Tajništvo ZAVNOH-a da su poduzete mjere za suzbijanje zaraznih bolesti, a da je glavna opasnost pjegavac „koji nadire iz neprijateljskog područja“ i da se narod odgaja na javnim sastancima, seoskim predavanjima i kućnim posjetima. Zatim da se održavaju „tečajevi za zdravstvenike i higijeničare sa zadacima da rade na dizanju higijenske kulture i šire uvjerenje, da se bolesti dadu spriječiti i suzbijati“.⁷⁶

Imajući stalan oslonac u NOV-u, njegovu sanitetu i bolnice - narod Žumberka je

1 potkraj rujna sproveo akciju dobrovoljnih priloga. Pišući o tome Vijesti su isticala da Žumberak - koji je prije rata uvezio žito da bi se prehranio - ulaže napore i uspijeva pa je za posljednje ofenzive prehranio 8. i 34. diviziju koje su ga u težim borbama obranile. U Vijestima su objavljeni prilozi općine Radatovići: s. Drage 1.186 kg žita, s. Doljani 1.288 kg, s. Malići 1.000 kg. Kao primjer su služila i mala i iscrpljena sela i zaseoci s nekoliko kuća: npr. Popovići 392 kg žita, Gudaji 241 kg, Kuljaji 327 kg, Gaj 122 kg, Ratkovići 267 kg, Bulići 314 kg

Mane Borčić

i Rajakovići 269 kg.⁷⁷ Krajem listopada omladina s. Kašt „ispekla je za našu bolnicu ... 120 kg pekmeza, koji je predan Intendanturi Žumberačkog područja, radi poboljšanja ishrane naših ranjenika. Uslijed pomanjkanja sladora, upotrebljen je slatki mošt za pripravljanje ovog pekmeza. Ovaj način konzerviranja voća sa groždanim moštom dao je odlične rezultate.“⁷⁸ Uz to je za samostalan rad pravljenja pekmeza bez šećera sa slatkim groždanim moštom osposobljeno 8 omladinki iz sela Kašt.⁷⁹

Obavljajući svoje dužnosti i pomažući civilni sanitet u svakom pogledu (škola za njihove kadrove, rad vojnog liječnika u civilnoj ambulanti jedanput tjedno, kućni posjeti, izviđanje na terenu u cilju dijagnoze i suzbijanja zaraznih bolesti i slično) osoblje Područne vojne bolnice IV/3 doprinijelo je daljnjem razvoju i unapređenju civilne zdravstvene službe na Žumberku. Te zadatke su u rujnu obavljali:

1. Upravitelj, kapetan dr. Emanuel Vajs, koji je bio i šef odjeljenja IV/3 A
2. Danica Dasović, sestra pomoćnica, šef odjeljenja IV/3 B
3. T. Micika Muhek, bolničarka
4. Pavica Fabeković P., bolničarka
5. Zlata Nera J., bolničarka
6. Nada (Dada) Potoči L., bolničarka
7. Ljubica Šegec-Knebel, učiteljica na dužnosti bolničarke
8. Danica Obradović L., bolničarka
9. Zora Gračanin I., bolničarka
10. Ivka Češnovar J., bolničarka
11. Malčika (Maca) Parković L., bolničarka i
12. Drago Malić M., bolničar.⁸⁰

Područna vojna bolnica IV/3, dostavljala je desetodnevne izvještaje o kretanju pacijenata. Prema jednom sačuvanom izvještaju stanje ranjenika i bolesnika u vremenu od 20. do 30. listopada, bilo je:

<u>Odjeljenje A i B</u>	<u>Ranjenika</u>	<u>Zaraznih bol.</u>	<u>Nezaraznih bol.</u>
Zateklo se	36	1	10
Primljeno iz jedinica	16	-	11
Primljeno iz bolnica	-	-	-
Upućeno u jedinice	19	-	8
Premješteno	-	-	-
Umrlo	-	-	-
Pokretno	24	1	10
Nepokretno	9	-	3
<u>Ukupno</u>	<u>33</u>	<u>1</u>	<u>13^m</u>

Prema tome, brojno stanje u bolnici 30. listopada bilo je 47 pacijenata (33 ranjenika, 1 zarazni i 13 nezaraznih bolesnika).

U listopadu je Žumberačka brigada prešla u Žumberak i odvojila se od svog štaba, te je na traženju Štaba 34. divizije za njezina referenta saniteta postavljen dr. Ivan Čohar, a dotadašnji referent, student medicine Samokovlija, postavljen je za zamjenika. Danica Dasović, sestra pomoćnica iz Područne bolnice IV/3, stavljena je na raspolaganje civilnom zdravstvu ZAVNOH-a.⁸² Sve jedinice 34. divizije u listopadu su se „dobro hranile“, tako da je fizička kondicija boraca bila

zadovoljavajuća, jedino se očekivalo prorjeđivanje redova boraca „uslijed smr-zotina kao posljedice slabe obuće i rano nadošle zime (snijega).“⁸³ U listopadu su u bolnicama 4. korpusa od 17 oboljelih od trbušnog tifusa luesa, 6 je bilo iz Žumberka (2 primarna stadija). Stoga su odmah uvedene ove mjere:

1. Obvezne nedjeljne smotre u operativnim i pozadinskim jedinicama (drugova tako i drugarica) i

2. U svim divizijskim prihvatnim bolnicama otvorene su venerične ambulante.

Pored toga, vojni sanitet nastojao je uz pomoć civilnog zdravstva organizirati „u žarištima spolnih zaraza (Krajina, Kordun, Banija i Pokuplje) što više civilnih veneričnih ambulanata“.⁸⁴ A u svim pozadinskim bolnicama Vojne oblasti 4. korpusa povećavao se broj kreveta zbog većeg priljeva ranjenika. Prehrana i higijena u bolnicama bile su dobre, a stručni rad se popravljao dolaskom novih liječnika „i marljivim radom stručnjaka masera“ na kirurškim odjeljenjima, čime je učinjen korak naprijed u pogledu „provodjenja funkcionalne terapije“.⁸⁵ Poboľšano je i osiguranje bolnica, ali je ostalo otvoreno pitanje odjeće i obuće bolničkog osoblja (prvenstveno bolničarki i bolničara), te stražara iz bolničkog osiguranja. Opskrba bolnica medikamentima i zavojnim materijalom popravilo se „pristizanjem sanitetskog materijala od saveznika, a donekle i plijenom od neprijatelja“. Broj bolesnika i ranjenika u bolnicama Vojne oblasti 4. korpusa stalno se kretao „između 1.100 i 1.200.“⁸⁶

Za izobrazbu potrebnih sanitetskih kadrova održavani su brojni tečajevi, na koje su stalno upućivani kandidati iz operativnih jedinica i pozadine. Primjerice, 1. studenog završio je prvi tečaj za ljekarničke pomoćnike (koji je trajao dva mjeseca), a početkom studenog je u Centralnoj marvenoj bolnici 4. korpusa počeo tečaj za veterinarske pomoćnike.⁸⁷ U to vrijeme, i civilna veterinarska služba školuje svoje kadrove za čuvanje i razvoj narodnog gospodarstva. Pri Okružnom NOO-u Pokuplje sredinom studenog bio je u tijeku veterinarski tečaj od mjesec dana s 27 polaznika koji su po završenom tečaju postavljeni kao veterinarski referenti kod općinskih i kotarskih NOO-a da sprečavaju zarazne bolesti, obavljaju nadzor nad sajmovima, uvode stočne putnice, pružaju prvu pomoć i drugo.⁸⁸ Da bi pomogao prehranu boraca i ranjenika susjednog korpusa, narod Žumberka je 15. studenog 1944. za 11. korpus NOVJ poslao 62.498 kg kukuruza i 137.083 kg krumpira, dok je za svoju Područnu bolnicu IV/3 sakupio: 1.260 kg jabuka, 800 jaja, 51 komad sira, 60 litara vina, 58 kg bijelog brašna, 2,5 kg masti, 702 kg grožđa, 81 kg oraha, 17 kg suhog voća, 21 litru mlijeka, 120 kg pekmeza i 31 kg luka.⁸⁹

Potkraj 1944. bolničke baze na Žumberku postaju stabilnije i sve značajnije. Kada je u tijeku studenog Oblasna vojna bolnica 11. korpusa izvela veliki i tegoban pokret iz Gorskog kotara preko jednog dijela Slovenije i Žumberka na Pokuplje i Kordun, ostavila je oko 300 bolesnika i ranjenika u Karlovačkom, Žumberačkom, Kordunaškom i Banijskom području.⁹⁰ Dr. Juraj Perin navodi da je bolnica krenula s 333 ranjenika i bolesnika, a nakon prebacivanja preko nabujale Kupe kod sela Blaževca, podijelila se. Odatle se „ešalon s rekonvalescentima kretao u bolnicu Karlovačkog područja, ešalon s internim bolesnicima u

Mane Borčić

bolnicu Žumberačkog područja, a treći ešalon s ranjenicima za Kordun i Baniju. Ovaj ešalon morao je čekati u Žumberku nekoliko dana na pogodan trenutak za prebacivanje preko željezničke pruge kod Draganića. Jednom su već došli do pruge, ali su se morali vratiti čak na Okić. Uspjeli su preći u drugom pokušaju - noći po kiši kroz poplavljenu šumu.⁹¹ Ovaj transport vodio je dr. Ante Medanić koji - među ostalim - o tome piše:

„Polovica ranjenika zaostaje u Blaževcima ... Neprijatelj se približava. Straža zauzima položaje, ne spava se, ne jede se, cijelu noć dovikivanje, signaliziranje. Tekar drugi dan na večer uz sto muka, prešla je cijela kolona preko vode. Pod potocima kiše ide se dalje. Blago je šušalo. Stari Trg, Černomelj, Metlika ... Konačno: Žumberak, Kašt. Određujemo dva dana odmora. Sunce. Svi smo odahnuli, osušili se i nahranili. Treći dan pokret. Opet kiša. Sa nešto izmjenjenog blaga, koje je još slabije od onoga iz Gorskog kotara. Kolona je smanjena na oko 250 ranjenika i bolesnika. Sve samo teži. Kola 90. U noć dolazimo u Sv. Janu. Prekasno dolazimo na mjesto prelaza pruge. Volovi padaju, kola se lome. Opet sve mokro. Napetost živaca maksimalna ... Ne možemo preći prugu. Ujutro sa zadnjim snagama i ljudi i blaga, guraju se kola, mlate se volovi, bodre se ranjenici i pod bukom neprijateljske artiljerije i bacača, koji radi kiše i magle na sreću ne pogađaju, nalazimo skrovište u jednom malom selu, u šumi pod Plješivicom (Okićem). Pod večer opet pokret Već oko 8 sati na večer hvata nas strašna sniježna oluja. Ekvinokcijalna, prava valpurgijska noć, sa gromovima i sijevanjem, koji se miješaju sa artiljerijskom paljbom, a onda opet smrtni mrak i zavijanje vjehtra ... Svi smo konstatovali, pa i najstariji ratnici da je ovo bila jedna od najstrašnijih noći u našem životu. Cijelim putem izgubili smo samo jednu drugaricu ... Osiguranje davale su nam dvije brigade 34. divizije koje su 8 dana bile na položaju premrzle i prokisale, zadržavajući prodore neprijatelja koji je bio obavješten o našem pokretu ... U Lasinju smo stigli na kraju naših snaga, bolesni i iznemogli. No po starom partizanskom običaju, nove dužnosti i zadaće i nove perspektive bacile su nas već drugi dan u novi posao ...“⁹²

Taj podvig bilo je moguće izvesti jedino uz besprimjoran napor svih sudionika i veliku podršku naroda kako s oslobođenog tako i s neoslobođenog teritorija. Npr. i kotari Jastrebarsko i Samobor koji su većim dijelom bili neoslobođeni, uključivali su se u akcije i davali dobrovoljne priloge za NOV, partizanski sanitet i bolnicu.⁹³

Početak prosinca pjegavac se šire pojavio u Baniji i zaprijetio da se proširi na čitavom teritoriju 4. korpusa NOVJ. Zato je 11. prosinca Štab 4. korpusa izdao naređenje o mjerama za suzbijanje pjegavca u svim jedinicama:

1. Redovito razušavanje - jedanput tjedno (u suhoj komori sa šišanjem i kupanjem, ili pomoću partizanskih bačvi). „Svaki bataljon mora imati svoje partizansko bure.“
2. Obvezno šišanje svih u jedinicama gdje se pojavi pjegavac ili ušljivost.
3. Referenti saniteta moraju stalno obilaziti jedinice i propagirati higijenu (predavanja, brošure, leci, članci i parole u zidnim novinama i drugo).
4. Obvezno prijavljivanje sanitetu svih novomobiliziranih, pridošlih i povratnika „u svrhu razušavanja i šišanja“.
5. Zabraniti svako odsustvo.
6. Odijeljeno stanovanje vojske od civilnog stanovništva.

7. Ne dozvoliti – oblačenje odjeće od zarobljenika prije nego bude razušena. Razušivati i zarobljenike.⁹⁴

Da bi se pjegavac spriječio na cijelom oslobođenom teritoriju, prema naređenju GŠH od 20. prosinca trebalo je obrazovati oblasne, odnosno okružne, kotarske, općinske i seoske odbore za suzbijanje pjegavca.⁹⁵ U kampanji protiv pjegavca trebale su sudjelovati sve narodne i vojne vlasti „kao i sve narodne i omladinske organizacije“.⁹⁶

U vezi s tim Odjel narodnog zdravlja 28. prosinca upućuje dopis Zdravstvenom odjelu zahtijevajući da zdravstveni referent hitno iziđe na teren, te uz sve mjere za suzbijanje tifusa organizira izolane, provodi zdravstvenu propagandu, a ako nema cjepiva da se obrati vojnom sanitetu.⁹⁷

Krajem 1944. dobro je radila civilna ambulanta pri Kotarskom NOO-u Žumberak. Od osoblja je i dalje imala 1 bolničarku, a vojni liječnik je dolazio jedanput tjedno i pružao punu pomoć narodu koji se javljao u velikom broju.⁹⁸ Zbog naraslih potreba bilo je predviđeno osnivanje i civilne bolnice, ali se nije našao liječnik.⁹⁹ U prosincu je omladina Okića nastavila međusobno natjecanje za pomoć NOV i vojnom sanitetu, pa se već isticala omladina iz s. Purgarija koja je sakupila 30 maramica i 35 komada sapuna.¹⁰⁰ Sredinom prosinca stigli su i prilozima iz kotara Samobor. Npr. općina Vanjski Samobor i Bregana predale su dobrovoljne priloge u iznosu: 4.000 kg žita, 5.000 kg krumpira, 1.000 kg graha, 15 kg masti, 20 kg pređe, 100 komada žlica i 50 porcija.¹⁰¹ A Vijesti od 24. prosinca pisale su: „Kao i svakog mjeseca, tako se i ovog narod sjetio svojih ranjenika. Preko općinskih NOO-a Radatovići, Sošice, Sv. Jana, Kotarskog NOO-a Žumberak, Seoskog NOO-a Liješće, Komande mjesta Jaska i Komande mjesta Sošice otpremljeni su darovi za našu bolnicu, i to: 431 l mlijeka, 128 litara rakije, 2.025 l vina, 177 jaja, 73 kg brašna, 315 kg krumpira, 398 kg voća, 275 kg mrkve, 42 kg oraha, 19 kg masti, 44 kg kruha, 6l kg luka, 4 kg vrganja, 1 kg sira, 18 kg soli i 20 komada kokoši. Naši ranjenici vide u ovome ljubav i toplinu sa kojom narod gleda njihove žrtve. Uprava se bolnice svima najljepše zahvaljuje.“¹⁰²

U drugoj polovici prosinca Kotarski NOO Samobor nabavio je za Područnu bolnicu IV/3, Samoborsko-jaskanski odred, Komandu mjesta Samobor i Okružni NOO Pokuplja veće količine: lijekova, zavoja, soli, šećera, kože za donove, postolarskog pribora, dva pisaca stroja, a tehniku je opskrbljivao bojom i papirom.¹⁰⁵ A u pretkongresnom natjecanju je omladina kotara Žumberak do 19. siječnja

1945., pored priloga za NOV i obitelji palih boraca, sabrala „za bolnicu ... 3.109 kg voća, 655 kg povrća, 200 komada cigareta, 90 l rakije, 63 kg sira, 6 kg putra, 6 kg masti, 26 kg luka i 141 kg oraha“, a „Pioniri op. Radatovići posjetili su bolnicu i donijeli ranjenicima 18 kg kruha, 52 kg voća i 5 l vina“.¹⁰⁴ U sljedećem tjednu (do 26. siječnja) za ranjenike su stigli darovi: iz općine Radatovići: 325 l mlijeka, 171 komad jaja, 222 kg kruha i 10 kg soli; iz općine Sošice 80 l mlijeka, 342 komada jaja, 125 kg jabuka i 90 kg luka; iz općine Kalje 145 komada jaja, 66 kg suhog voća i 110 kg kruha; iz općine Vivodina 1.578 l vina, te od Kotarskog NOO-a Žumberak 1.500 kg krumpira i 109 kg žita.¹⁰⁵

S osloncem na Područnu vojnu bolnicu IV/3, u tijeku siječnja i veljače uspješno je radila ambulanta kotara Žumberak, tako da nije bilo zaraznih bolesti. Međutim, kotar Jastrebarsko bio je „neoslobodjen usljed krstarenja neprijateljskih bandi“, a kotar Samobor se nalazio „pod neprijateljskom kontrolom“.¹⁰⁶ Iz citiranog

izvještaja saznajemo da bez obzira na blisku prisutnost neprijatelja u neoslobođenim kotarevima NOO-i ni jednog trenutka nisu ispuštali iz vida ni jedno značajnije pitanje zdravstvene zaštite.

Npr. kotar Jastrebarsko: „usprkos svih poteškoća, Opć. N.O.O. - i uz pomoć Kotar. N. O. O.-a pružaju narodu svu pomoć po pitanju zdravstva. Prema uputama, koje su primili od ovog odjela (Zdravstveni odjel NOO-a Pokuplje, prim. M. B.), zdravstvene sekcije pojedinih općina prave mast, kao i otopinu za svrab i dijele narodu za suzbijanje istog. Pojave zaraznih bolesti na teritoriji ovog kotara nema.

Kotar Samobor ... Prema mogućnostima naših ilegalnih organizacija na teritoriju tog kotara poduzimaju se sve mjere za suzbijanje svih vrsti bolesti. U općini Bregana, selo Jarušje pojavilo se 12 slučajeva pjegavog tifusa. Uz pomoć Komande područja, koja je uputila na lice mjesta svog liječnika, sprečeno je daljnje širenje. Umrula je 1 žena i 1 dijete. Selo je izolirano, a ujedno je obaviješten narod okolnih sela kako se treba čuvati, tj. da se šuri i čuva od ušiju „¹⁰⁷Akcije NOO-a su se kao plima širile i neoslobođenim područjem dobivajući čvrstu podršku. Donje Malunje se nalazilo 2 km od Jastrebarskog i mnogo puta je pljačkano od neprijatelja, a kada su u mjesto stigli partizani, mještani su odmah dali dobrovoljni prilog (jer su mnogi već ranije pripremili) u iznosu: 45 kg pšenice, 129 kg ječma, 1.701 kg kukuruza, 64 kg graha i 39 kg masti. Tijekom druženja partizana i naroda, jedna starica je kazala: „Makar sam stara i radim tuđu zemlju, dat ću za narodnu vojsku,“ - i dala je 60 kg kukuruza, 20 kg ječma i 3 kg masti.¹⁰⁸

U pretkongresnom natjecanju omladina je uz sve zadaće, stalno prikupljala pomoć i dobrovoljne priloge za NOV, partizanski sanitet i Područnu bolnicu IV/3 (Žumberak), i za Područnu bolnicu IV/4 (Karlovačko područje) kada je preseljena na Žumberak. Tako je omladina općine Kalje za NOV, partizanski sanitet i siromašne obitelji dala 50 vozova i 100 kg sijena, 200 kg zobi i oprala 230 komada rublja.¹⁰⁹ U natjecanje se uključila i omladina iz kotara Jastrebarsko. Omladinke iz s. Purgarije darovale su Žumberačkoj brigadi 72 maramice, 120 koverata, 100 cigareta, 4 kg keksa; iz s. Betra 30 maramica, 60 komada sapuna, 26 kutija vazelina; iz s. Kufrina 15 maramica, 15 komada sapuna, 5 kutija vazelina, a pioniri Prodin Dola 20 komada cigareta, 20 litara vina, 5 litara rakije i 4 kolača.¹¹⁰ Dok je omladina Radatovića skupila „za bolnicu ... 165 kg kruha, 42 kg kolača, 38 kg brašna 37 kg suhog voća, 43 povrća, 21 kg graha, 39 komada jaja, 15 kg luka, 1 kg sira i 60 l vina“.¹¹¹

U veljači upravitelj Područne bolnice IV/3 postaje dr. Irma Spitzer, upravnica Područne bolnice IV/4 (Karlovačko područje), koja je početkom 1945. evakuirana sa slovenskog teritorija (šuma kraj Adlešiča) u Veliko Liješće.¹¹² Dr. Irma Spitzer ubrzo odlazi u Sanitetski odsjek Vojne oblasti 4. udarnog korpusa a Područnu bolnicu IV/3 preuzima dr. Bernard Jirku.¹¹³

Područna bolnica IV/3 (Žumberak) se tada nalazila „u 2 sela sa urednim higijenskim uređajem, urednim zgradama seljačkim sa električnim svjetlom i dez. stanicom uz jedno odjeljenje, u Radatoviću“.¹¹⁴ U bolnici su imali samo 3 slučaja

pjegavca, depedikulacija se obavljala redovito, ali je prehrana bila slabija jer nisu imali zaliha. Posteljinom su bili dobro opskrbljeni, kapacitet bolnice bio je 100 postelja, novih pacijenata su malo dobivali, tako da se brojno stanje kretalo oko 40 pacijenata. „Upravnikom je postavljen dr. Bernard Jirku, premješten iz IV/1-f. Bolničarsko osoblje je djelomično prošlo kroz sanitet, podoficirski kurs i dobilo je obuču i odjeću ... Imade oko 30 ranjenika golih i bosih iz XI. korpusa i imade-mo za iste spremu, koja se za sada ne može tamo prebaciti.“¹¹⁵

Po smještaju u Velikom Liješću Područna bolnica IV/4 bila je „pola sata daleko od bolnice IV/3, malog kapaciteta do 50 ranjenika i bolesnika, brojno stanje oko 30, uredno vodjena i stručno na visini bolnica, jer je dr. Irma Spitzer stručno izgradila bolničare, a njezin drug kao kulturno-prosvjetni radnik stvorio iz bolničkog osoblja zamjerno spremnu diletansku grupu.“¹¹⁶ Ova bolnica je ukinuta narednjem Štaba 4. korpusa od 23. veljače i spojena s Područnom vojnom bolnicom IV/3 s tim da sve pacijente treba preseliti „iz Karlovačke u Žumberačku bolnicu i s njima svu hranu iz bolničkog magazina“.¹¹⁷ A bolnička uprava, straža, stručno i bolničko osoblje stavljeni su na raspolaganje Sanitetskom odjeljenju Štaba 4. korpusa za raspored u mjesta gdje su osnivana nova bolnička odjeljenja.

U to vrijeme radi sigurna bolnička baza (Dalmacija), s težištem bolničkog rada u bolnicama velikog kapaciteta u kojima je „omogućen masovan kirurški rad“.¹¹⁸ Na području te baze radile su i Bolnica Glavnog štaba Slovenije, Bolnica 4. korpusa i Oblasna vojna bolnica 11. korpusa. Za evakuaciju ranjenika iz Žumberka, Pokuplja i Slovenije uspostavljena je prihvatna bolnica u Lasinji.¹¹⁹ Prema mjesečnom brojčanom izvještaju Glavne uprave SVPB 7. korpusa od 31- 12. 1944. u prosincu je preko Žumberka od „premešćenih na druge oddelke bolnice“ upućeno „246 peš. transport v Dalmaciju“;¹²⁰ a u siječnju je prihvaćeno iz Slovenije 170 ranjenika i preko Pokuplja, Korduna i Like evakuirano za Dalmaciju.¹²¹ Računa se da je ovom stazom neraskidivoj bratstva i jedinstva „od 25. decembra 1944. do 1. marta 1945. preko Žumberka i dalje preko Hrvatske evakuisano (je) ukupno 536 lica“.¹²² Provesti ranjeničke transporte u zahvatu komunikacija pod neprijateljskom kontrolom nije bilo lako, niti jednostavno. Ali, transporti su prolazili i oslobađali prenatrpane bolnice na Kočevskom rogu, odnosno stvarali mjesta za ranjenike iz jedinica. Na taj način operativnim jedinicama povećavana je manevarska i borbena spremnost.

Pri transportu ranjenika uvijek je bilo raznih poteškoća, pa i propusta. Npr. pri transportu od 29. siječnja 1945. pravcem Metlika – Vivodina-Medven-Draga-Dol-Slavetić-Sv. Jana-Pleševica-Beter-Kupinec-Pisarovina-Lasinja pod vodstvom dr. Marjana Morelja bilo je propusta u prehrani, dostavi sanitetskog materijala, a i opskrba sijenom za zaprežno blago bila je slabo organizirana. Svejedno, uz dobru vojnu zaštitu sve je to svladano i ranjenički transport je kamionima od Lasinje 31. siječnja stigao u Topusko.¹²³ Radi veće sigurnosti ranjenika u pratnju su određivane brigade. Npr. 23. veljače 9. brigada je krenula „iz Bušinjke Vasi po spec, zadatku“,¹²⁴ tj. „da prati transport ranjenika preko Žumberka za Pisarovinu, a na povratku dopremi opremu i oružje. Brigada se 2. ožujka 1945. vratila u Bušinju Vas ...“¹²⁵ Sve brigade su u povratku donosile odjeću i drugu opremu „transportovanu iz Dalmacije kamionima preko slobodne teritorije Hrvatske. Zahvaljujući pojačanom snabdjevanju krajem siječnja 1945, jedinice 7. korpusa bile su dobro opremljene zimskom odećom i obućom.“¹²⁶

Pred završne operacije za oslobođenje zemlje Područna vojna bolnica IV/3 našla se u pozadini bez većih vojnih jedinica, a ranjenici i bolesnici Žumberačke i Karlovačke brigade većinom su se liječili u Područnoj vojnoj bolnici IV/6, odnosno u novoj Vojnoj bolnici Pokupsko-turopoljskog područja, s kirurškim odjeljenjem u Tukleču i zaraznim u Bučici.¹²⁷

U ožujku je Područna vojna bolnica IV/3 u Radatovićima „smještena u školi sa urednom dezstanicom, električnim svjetlom, dobrom pitkom vodom“.¹²⁸ Imala je dovoljno inventara i lijekova i oko 70 pacijenata. S hranom je bilo malo teže, jer im se potrebne zalihe nisu mogle dostaviti. U drugoj polovici ožujka je sa Sanitetskim odsjekom Vojne oblasti 4. korpusa održavala vezu jedino radio-brzjavom.¹²⁹

Od početka 1945. Žumberačko područje imalo je zdravstvenog nadzornika koji je s civilnom zdravstvenom službom dobro vodio higijensku službu tako da zaraznih bolesti nije bilo, a u ožujku su „tek pojedini slučajevi iz kotara Samobor zaraženi pjegavcem izolirani“ i primljeni u zarazne bolnice Vojne oblasti 4. korpusa.¹³⁰

U ožujku i početkom travnja na Žumberku se počelo raditi za predstojeći mir. Nastojalo se svaki pedalj zemlje uzorati (sjetva je već bila završena oko 90 %). U ovoj akciji omladini su mnogo pomogle članice AFŽ. Planski se prilazilo obnovi pogorjelih sela, popravcima mostova, cesta i putova. Prikupljana je hrana za pogorele, NOV, Područnu vojnu bolnicu IV/3 i druge ustanove. Po selima je raspoređeno 550 izbjeglica.¹³¹ Na taj način politička situacija se svaki dan popravljala,¹³² a NOO-i su organizacijski i materijalno učvršćivali civilno zdravstvo kako bi ubrzo u potpunosti preuzelo brigu o zdravlju naroda. U tom sklopu zadataka u posljednjim ratnim danima, kada je neprijatelj u bijegu uništavao narodnu imovinu, akcijom NOO-a i vojnih vlasti, a uz pomoć zaposlenog osoblja, sačuvan je gotovo neoštećen Zavod za proizvodnju lijekova Kalinovica. O toj akciji Zavod je obavijestio Vojnu oblast 4. udarnog korpusa i Zapovjedništvo Žumberačkog područja. U cilju povećanja proizvodnje lijekova osoblju je priopćeno da se smatra mobiliziranim, a preuzeti su odsjeci:

1. Humani odsjek
2. Odsjek za svinjsku kugu
- 3- Serološki laboratorij
4. Gospodarski odsjek i
5. Ekonomat.

Radi osiguranja Zavodu je dodijeljena straža: 38 boraca iz Žumberačke brigade i 5 boraca iz Žumberačkog područja.¹³³

Na kraju možemo zaključiti da je partizansko zdravstvo na Žumberku (bez obzira na sve teškoće i udarce neprijatelja) - u 1944. i 1945. uspješno izvršilo sve postavljene zadatke, svoj kraj praktično sačuvalo od zaraznih bolesti, te sačuvalo velik broj života boraca i civila.

Bilješke

- ¹ Osnovni normativni akti za sanitet bili su: 1. Statut sanitetske službe narodnooslobodilačke vojske i dobrovoljačkih odreda, koji je Vrhovni komandant potpisao 10. prosinca 1942 (Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Sanitetska uprava, Beograd, 1952, knj. 1, str. 114-120, u daljnjem tekstu: Zb. sn. si.) i Uputstvo Zdravstvenog odsjeka AVNOJ-a o zadacima i organizaciji zdravstvene zaštite stanovništva (objavljeno također u prosincu 1942, IBID, str. 105-114).
- ² Ivan Kralj, Sanitetska služba na području Like, Korduna, Banije, Žumberka i Pokuplja u trećoj godini NOR-a, Historijski arhiv u Karlovcu, 1977., Zbornik 8, str. 523.
- ³ Ivan Kralj, op. cit., str. 524.
- ⁴ Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1982., sv. 8, str. 756.
- ⁵ Stevo Pravdić - Nail Redžić, 16. slavonska omladinska udarna brigada Joža Vlahović Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976., str. 201; U izvještaju Štaba 6. korpusa od 16. 7. 1944. piše: „Omladinska brigada Joža Vlahović otišla je iz Slavonije na Žumberak 20. X. 1943-, gdje je stavljena pod komandu Žumberačko-posavskog sektora, a krajem januara 1944. ušla je u sastav tada formirane 34. divizije. U maju iste godine, ona je prešla na Kordun, a zatim na Baniju, gdje je vodila borbe do 29- juna, kada se prebacila preko Save u Moslavinu, pa onda u Slavoniju.“ (Ibid, str. 289).
- ⁶ Ibid, str. 220.
- ⁷ Ibid, str. 225.
- ⁸ Stevo Pravdić - Nail Redžić, op. cit., str. 225.
- ⁹ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (u daljnjem tekstu: AIHRPH) - NOV - 11/1388.
- ¹⁰ AIHRPH, NOV - 11/1387.
- ¹¹ AIHRPH, NOV - 11/1388.
- ¹² Ibid.
- ¹³ Stevo Pravdić - Nail Redžić, op. cit., str. 222.
- ¹⁴ Stevo Pravdić - Nail Redžić, op. cit., str. 226.; Ovaj manevar spašavanja iliječenja ranjenika (prema potrebi i težini rana) nastavljao se dalje preko zdravstvenih ustanova iranjeničkih prihvratnica pravcem Kordun-Lika-sjevema Dalmacija-otoci-Vis-Italija ili Malta. U svojevrsnu stazu ranjenika i bratstva i jedinstva (među mnogobrojnim ranjenim partizanima) do Visa su uspjeli prijeći jedan borac iz Slovenije i jedan borac iz Žumberka. Tu su podlegli ranama ostavši na vječnoj straži na neosvojenom Visu. Bili su to borci:
 1. Franjo Mauzer, rođen 1926. u Sloveniji, kurir 15. slovenske divizije, umro 2. 1. 1944. godine i pokopan na Visu.
 2. Stjepan Kosović, rođen 1916. u Mariji Bistrici, iz 1. čete, 1. bataljona, 16. brigade, ranjen u Žumberku u glavu, ruke i noge, sept. stanje. Dobio transfuziju krvi, glukozu. Umro 23. 1. 1944. i pokopan na Visu. (Za čovjeka, Zbornik zapisa idokumenata iz Narodnerevolucije, Republički odbor saveza ratnih vojnih invalida Hrvatske, Zagreb, 1957., str. 446).
- ¹⁵ Ibid, str. 227. U oslobodilačkom ratu ovakva briga za ranjenog druga imala je mnogosturko i dalekosežno značenje. Opisujući stanje na teritoriju Zagrebačke oblasti (a to se u potpunosti odnosi i na Žumberak i šire) dr. Ivan Kralj, piše: „Ono što se događalo na ovom terenu potpuno potvrđuje spoznaju da u našem partizanskom ratu spašavanje ranjenika nije bilo u prvom redu medicinski problem, nego vojnooperativni i nadasve moralno-politički problem. Jer ako ne spasi-mo nego izgubimo ranjenike zbog toga što je medicina bila nemoćna ili zbog oskudice stručnog kadra i odgovarajućih sredstava, možemo naći prihvatljivo opravdanje u neizbježnosti objektivnih okolnosti. Drugačije su posljedice ako ga izgubimo kao žrtvu neprijateljske svireposti i krvološtva; onda je to često moralni udarac i poraz, a rane u moralnoj sferi ne liječe se ni lako ni brzo.“ (Ivan Kralj, Sanitetska služba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda na teritoriju Zagrebačke oblasti 1941-1945.; Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Zbornik, Varaždin, 1976., str. 929).
- ¹⁶ Josip Lulik Pepo, Zapis izjave u Zagrebu, 8. 2. 1986. godine.
- ¹⁷ Stevo Pravdić - Nail Redžić, op. cit., str. 231.
- ¹⁸ Ibid, str. 234.
- ¹⁹ Ibid, str. 238.
- ²⁰ Vladimir Valjan, Brigada Franjo Oguinac Seljo, VIZ. Beograd, 1968., str. 81-93.
- ²¹ AIHRPH, Zb - Per - 23/101.
- ²² Vladimir Valjan, op. cit., str. 93.

Mane Borčić

- ²³ Dr. Ivan Kralj, Sanitetska služba na području Korduna, Like, Banije, Pokuplja i Žumberka u četvrtoj godini NOR-a, HAK, Karlovac, 1981., Zbornik 11, str. 852-853.
- ²⁴ Ibid, str. 853-854.
- ²⁵ Ibid, str. 864.
- ²⁶ Zb. sn. si. 5, str. 25-28.
- ²⁷ Zb. sn. si. 6, str. 125-126.
- ²⁸ ZAVNOH, Zbornik dokumenata 1944., IHRPH, Zagreb, 1970., str. 643.
- ²⁹ Ibid, str. 644.
- ^{30,32} Putem slobode br. 18 od 18. 4. 1944. (AIHRPH, Zb - Per - 23/101).
- ³³ Ibid, br. 20, od 22. 4. 1944. godine.
- ³⁴ Putem slobode br. 21 od 25. 4. 1944. godine.
- ³⁵ Ibid, br. 22 od 21. 4. 1944. godine.
- ³⁶ AIHRPH, Zb - Per - 23/101.
- ³⁷ Stevo Pravdić - Nail Redžić, op. cit., str. 260.
- ³⁸ Stevo Pravdić - Nail Redžić, op. cit., str. 263-264.
- ³⁹ Dr. Ivan Kralj, HAK, Zb. 11, op. cit., str. 540.
- * Isti, HAK, Zbornik 11, op. cit., str. 838.
- ⁴¹ Dr. Emanuel Vajs, O razvoju vojnog saniteta u Hrvatskoj 1942. do 1945. godine, Hronike o radu sanitetske službe u NOR-u, VMA, Beograd, 1966., sv. 2, str. 434.
- ⁴² Zb. sn. si. 6, str. 125.
- ⁴³ Arhiv Hrvatske Zagreb (u daljnjem tekstu: AH), ZAVNOH, Zdravstveni odjel broj 12. 1035/1944.
- ⁴⁴ Vijesti br. 3, od 5. 2. 1944., A???? Zb - Per - 23/102.
- ⁴⁵ Putem slobode br. 34 od 6. 6. 1944. godine.
- ⁴⁶ Puk. Josip Lulik Pepo - Dr. Djuro Zatezalo, Karlovačka udarna brigada, HAK, Karlovac, 1984., str. 150.
- ⁴⁷ Ibid.
- ⁴⁸ Zb. sn. si. 2, str. 248-249.
- ⁴⁹ Dr. Petar Župan, Hronika sanitetskog rada na teritoriji Like i Korduna, 1943. do 1945. godine, Hronike, sv. 2, str. 627-628.
- ⁵⁰ Vladimir Valjan, op. cit., str. 151.: U koloni do Vivodine, s volovskom zapregom bio je i 11-godišnji Nikola Paunović, iz Liješća, općina Radatovići. Sada liječnik, dr. Paunović, u pismu autoru 1. 01. 1987. navodi da je u njegovim kolima vožen sanitetski materijal, lijekovi i posteljina. Dobro se sjeća da kada su pred večer krenuli prema Prekrižju, da su ubrzo „začuli mitraljesku i minobacačku paljbu“ i da je naređeno „da se kolona vraća i preko Oštrca kroz šume krene prema Vivodini“. Oko 4^h ujutro stigli su u Vivodinu, gdje su ranjenike preuzele druge zaprege. Iako su NOO-i preko suseljana i rođaka uvijek organizirali posebnu pažnju za mlade pratioce zaprega“ (što je bilo i ovom prilikom) - dogodilo se da su njegova kola istovarena prva i da je on napojivši volove na cisterni krenuo „prema zapadu orijentirajući se prema suncu“. Kako su pošli i ostali, kada je zaspao, „volovi su po strmom i uskom putu sami slijedili kolonu i u jednom trenutku prevrnuli kola“, tako da se probudio ogreben u jarku. Poslije toga (ipak sretnog prevrtanja) dali su mu jednog partizana da upravlja volovima, a on je izvršivši zadatak spavao do kuće.
- ⁵¹ Simo Kozlina, Prebacivanje ranjenika iz Žumberka na Kordun (12.-14. srpnja 1944.), HAK, Karlovac, 1977., Zbornik 9, str. 602.
- ⁵² Puk. Josip Lulik Pepo - dr. Djuro Zatezalo, op. cit., str. 151.
- ⁵³ Ibid, str. 152.
- ⁵⁴ Vijesti br. 24, od 30. 7. 1944., AIHRPH, Zb - Per - 23/103.
- ⁵⁵ AIHRPH, Zb - Per - 23/101.
- ⁵⁶ Zb. sn. si. 2, str. 249.
- ⁵⁷ Vijesti br. 22, od 26. 7. 1944., AIHRPH, Zb - Per - 23/103.
- ⁵⁸ Ibid, br. 25, od 2. 8. 1944. godine.
- ⁵⁹ Ibid, br. 27, od 6. 8. 1944. godine.
- ⁶⁰ Dr. Petar Župa, op. cit., str. 621.
- ⁶¹ Zb. sn. si. 2, str. 251-253.
- ⁶² Ibid, str. 253.
- ⁶³ Zb. sn. si. 2, str. 253.
- ⁶⁴ Dr. Ivan Kralj, HAK, Zb. 11, op. cit., str. 864.
- ⁶⁵ Zb. sn. si. 6, str. 151-152.
- ⁶⁶ AIHRPH, NOV - 11/1381.

Mane Borčić

⁶⁷ AIHRPH, AFŽ - 12/1491. (Kotarski odbor AFŽ Žumberak 1944., Dokument nije precizno datiran i sastoji se od jednog listića na kome je zelenom tintom dopisano: Žumberak u tri mjeseca skupljeno).

⁶⁸ Vijesti, br. 43, od 15. 9. 1944. godine.

Ⓢ AIHRPH, Zb - Per - 23/101.

⁷⁰ Putem slobode, br. 91, od 5. 10. 1944. godine.

⁷¹ AH, ZAVNOH, Zdravstveni odjel br. 12.742/1944. godinu.

⁷² AH, ZAVNOH, Zdravstveni odjel br. 12.742/1944.

⁷³ Ibid, br. 12.743/1944.

⁷⁴ Ibid, br. 12.804/1944.

⁷⁵ Ibid, br. 12.851/1944.

⁷⁶ AH, ZAVNOH, Zdravstveni odjel br. 12.857/1944.; Po završetku tečaja (19.listopada) - Odjel narodnog zdravlja predvidio je slanje određenog broja svršenihigijeničara za okrug Pokuplje, s tim da jednog ostave u Okružnoj ambulanti, a ostale da rasporede za rad u higijenskoj službi po čitavom okrugu. Tako se civilna zdravstvena služba polako ekipirala i bila sve spremnija za 1944./45. godinu. Značenje uvođenja ovih kadrova za rad civilne zdravstvene službe na oslobođenim područjima Hrvatske, vidimo iz programa po kojem su održavani tečajevi za pomoćne higijeničare:

I

Pojmovi iz anatomije i fiziologije (kosti, mišići, zglobovi, koža, krvotok, probavni organi, organi za disanje, živčani sustav i osjetilni organi).

II

Pojmovi iz opće higijene:

1. Čistoća tijela (pranje ruku, kupanje, šišanje, pranje zuba, itd.).
2. Čistoća odijela (pranje, glačanje, krpjenje, provjetranje) i obuće.
3. Čistoća stana (uklanjanje otpadaka, provjetranje, krečenje, ribanje).
4. Uklanjanje izmetina (kopanje i gradnja nužnika, vrste nužnika, položaj i dezinfekcija).
5. Čistoća naselja, javnih zgrada, kasarni, logora.
6. Opskrba pitkom vodom (mjesni pregled, sanacija bunara, izvora i pročišćavanje vode).
7. Higijena prehrane (čistoća pribora za jelo, pranje suda, čistoća kuhinje, nadzor nad kuhinjskim osobljem, pekare, itd. osnovni elementi hrane).

III

O zaraznim bolestima uopće:

1. O klicama.
2. Izvori zaraze.
3. Način i putevi širenja zaraze.
4. Ulazna mjesta u tijelo.
5. Utjecaj jačine i broja klica.
6. Sklonost i otpornost organizma prema oboljenju.
7. Crijevne zaraze: a) trbušni tifus, b) griža (dizenterija), c) trovanje živežnim namirnicama i d) akutni proljevi.
8. Zaraze koje se šire putem zraka: a) gripa, upala pluća, prehlade, tuberkuloza.
9. Zaraze koje ulaze kroz kožu: a) pjegavac, malarija, tetanus itd.
10. Kožne i venerične bolesti: a) sifilis i gonoreja, šuga, kraste.

IV

Organizacija zaštite protiv zaraznih bolesti:

1. Prijavlivanje (iznalaženje).
2. Izolacija.
3. Dezinfekcija, dezinsekcija.
4. Cijepljenje.

(Ibid, br. 12.1169/1944).

⁷⁷ Vijesti br. 48 od 1. 10. 1944. godine.

⁷⁸ Ibid, br. 63 od 5. 11. 1944. godine.

⁷⁹ Putem slobode br. 109 od 9. 11. 1944. godine.

⁸⁰ Zb. sn. si. 6, str. 174.

⁸¹ Zb. sn. si. 6, str. 181.

⁸² Ibid, str. 185-186.

⁸³ Ibid, str. 187.

⁸⁴ Zb. sn. si. 6, str. 192.

Mane Borčić

- ⁸⁵ Ibid, str. 190.
- ⁸⁶ ¹⁸⁷ Ibid, str. 191.
- ⁸⁸ Putem slobode br. 113 od 18. 11. 1944. godine.
- ⁸⁹ Ibid, br. 114 od 22. 11. 1944. godine.
- ^w Zb. sn. si. 2, str. 289.
- ⁹¹ Dr. Juraj Perin, Sanitetska služba XI. korpusa, početkom 1944. godine, Hronike - 2, str. 552.
- ⁹² Dr. Ante Medanić, Pokret Oblasne bolnice XI. korpusa iz Gorskog kotara u Dalmaciju i organizacija te bolnice u Benkovcu, Hronike - 2, str. 600-602.
- ⁹³ Putem slobode br. 116 od 23. 11. 1944. godine.
- ⁹⁴ Zb. sn. si. 6, str. 197-198.
- ⁹⁵ Ibid, str. 200.
- ⁹⁶ Ibid, 5, str. 260.
- ⁹⁷ AH, ZAVNOH, Zdravstveni odjel br. 12.972/1944.
- ⁹⁸ Ibid, br. 12.1171 i 12.1370/1944.
- ⁹⁹ Ibid, br. 12.1370/1944.
- ¹⁰⁰ Vijesti br. 74 od 1. 12. 1944. godine.
- ¹⁰¹ Ibid, br. 79 od 15. 12. 1944. godine.
- ¹⁰² Ibid, br. 81 od 24. 12. 1944. godine.
- ¹⁰⁵ Ibid, br. 84 od 12. 1. 1945. godine.
- Ibid, br. 87 od 19. 1. 1945. godine.
- ¹⁰⁵ Ibid, br. 90 od 26. 1. 1945. godine.
- ¹⁰⁶ Izvještaj Zdravstvenog odjela ONOO-a Pokuplje ZAVNOH-u (Odjel narodnog zdravlja) od 19- 2. 1945., str. 2-3. (AH, ZAVNOH, Zdravstveni odjel br. 12.1370/1945.).
- ¹⁰⁷ Ibid.
- ¹⁰⁸ Vijesti br. 94 od 4. 2. 1945. godine.
- ¹⁰⁹ Vijesti br. 95 od 7. 2. 1945. godine.
- ¹¹⁰ Ibid, br. 96 od 11. 2. 1945. godine.
- ¹¹¹ Ibid.
- ¹¹² Zb. sn. si. 6, str. 238; Dr. Emanule Vajs, op. cit., Hronike, sv. 2, str. 435.
- ¹¹³ Zb. sn. si. 6, str. 238-240.
- ¹¹⁴ Ibid, str. 238.
- ¹¹⁵ Ibid.
- ¹¹⁶ Zb. sn. si. 6, str. 238.
- ¹¹⁷ Ibid, str. 222.
- ¹¹⁸ Ibid, 5, str. 338.
- ^{1,9} Ibid, 6, str. 229.
- ¹²⁰ Ibid, 2, dok. br. 161, str. 468-469.
- ¹²¹ Ibid, 5, str. 310.
- ¹²² Zdravko Klanjšek, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941.-1945., VII, Beograd 1984., str. 331.
- ¹²⁵ Zb. sn. si. 2, dok. br. 231, str. 666-668.
- ¹²⁴ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, VII. tom VI, knj. 18, str. 873.
- ¹²⁵ Ibid, fusnota br. 116, str. 873.
- ¹²⁶ Zdravko Klanjšek, op. cit., str. 331.
- ^{27,30} Zb. sn. si. 6, str. 258-259.
- ¹³¹ AIHRPH, KP - 172/654.
- ¹³² Ibid, KP - 172/683.
- ¹³³ Zb. sn. si. 6, str. 268-269.

**SLOVENSKO-HRVASKA VOJNO-PARTIZANSKA
BOLNIŠNICA IN SANITETNA ŠOLA
Vn. KORPUSA V ŽUMBERKU V ZIMI 1944/1945**

JANEZ MILČINSKI

Ko sem začel razmišljati o svojem prispevku za današnje posvetovanje, mi je bilo prav kmalu jasno, da bogatega in raznolikega dogajanja v zdravstveni, predvsem vojnosanitetni službi Žumberka in Gorjancev v narodno osvobodilnem boju ne bi bilo v kratkem referatu mogoče niti naštetih kot kazalo, še manj pa kakorkoli strokovno ali celo znanstveno obdelati. Ta naloga čaka mlajšega raziskovalca, ki bo poiskal in zbral iz arhivov, kar je ohranjene izvime dokumentacije, kar je objavljenih zapisov in kar bi bilo pričevanj še redkih preživelih udeležencev. Vsega tega bi bilo za obsežno knjigo - ali za nekaj dni trajajoč simpozij.

Kam torej iz te zagate, ne da bi se izneveril obljubi izpred dveh ali treh let in ne da bi se z izgovorom umaknil dolžnosti in obvestnosti do Žumberka in njegovih požrtvovalnih in zvestih prebivalcev, do naših nekdanjih ranjencev in bolnikov in do nepozabnih sodelavcev?

Tako sem se odločil, da opišem in pokažem samo majhen odsek žumberške sanitetne zgodovine - tisto dobo, ki sem jo sam doživel in preživel v SHVPB in SŠ, torej v slovensko-hrvaški vojni partizanski bolnišnici in sanitetni šoli VII. korpusa narodnoosvobodilne vojske.

To dobo, od 17. novembra 1944 do 24. februarja 1945, imam ohranjeno v zapiskih, večinoma tudi opisano v zdavnaj objavljeni seriji: Mi pa nismo se uklonili ... in dokumentirano s kakšnimi sto ali več fotografijami.

Sklenil sem, da ob diapozitivih po teh fotografijah poskusim posredovati podobo SHV PB in SŠ na prelomu iz težkega 1944. leta v zmagovito leto 1945. Zavedam se, da moj pogled ne seže prek okvira slovenskih bolnišnic na hrvaško stran, pa tudi sicer bo pomanjkljiv tudi formalno in vsebinsko. Naj pa bo izraz moje hvaležnosti in priznanja žumberškemu ljudstvu, našim ranjencem in sodelavcem.

Ime oziroma oznaka SHVPB datira (po mojih zapiskih in po spominu, kar velja tudi za druge navedbe izven kroga mojih osebnih opažanj) še iz zime 1942/1943, ko je dr. Franc Novak-Luka ustanovil v Sošicah bolnišnico, ki je sprejemala ranjence iz hrvaških brigad. Ko se je Luka vrnil v glavni štab NOV in PO Slovenije, je bila bolnišnica opuščena, preostale paciente pa so razmestili po oddelkih roškega kompleksa SCVPB. Bolnišnica je bila kantonma, kar pomeni razmestitev ranjencev, osebja in skladišč po hišah obstoječega živega naselja, brez izselitev, samo z utesnitvijo prebivalstva. V naših razmerah, upoštevajoč zlasti še zmedo, ki jo je bilo čutiti po komaj minuli veliki nemški ofenzivi in nastopajočo zimo, je kantonma pokazal vse svoje prednosti in slabosti. Prednosti: razmeroma udobna bivališča pacientov v kmečkih hišah, dobra dostopnost tudi pozimi, zato boljše možnosti za preskrbo, za dovoz ranjencev in za hitro evakuacijo. Slabe strani kantonmaja, ki so "zrastli" v tišini in konspiraciji roškega gozda, so bile nam še posebno očitne: razsutost pacientov po hišah in vaseh, celo po pol ure hoda oddaljenih od štaba oziroma uprave.

Janez Milčinski

Sožitje s prebivalstvom, ki se lahko praktično neovirano giblje, navzlic prepustnicam in splošnim omejitvam gibanja. Izpostavljenost napadom iz zraka, nezanesljiva zaščita dohodov do bolnišnice. V nakazanem okviru bom poskušal *iz diasi*) orisati življenje in deio v SHVPB in SŠ v času od srede novoembra 1944. do februarja 1945.

Samo še nekaj podatkov za ta čas. SHVPB je zasedala tri vasi: Dučiče, kjer sta bila uprava in vojaško poveljstvo, izmed pacientov pa ranjenci z novimi poškodbami in operiranci. Za paciente v Dučičih je skrbela dr. Marija Jeras, takrat še medicinka. V Pilatovcih so ležali interni in nevrološki pacienti, občasno tudi kakšen nalezljivo bolan ali sumljiv na infekcijsko bolezen. Strokovno je Pilatovce vodil dr. Ivan Marinčič, nevrolog. Vas Doljane, kakšne pol ure hoda od Dučičev, je sprejela rekonvalescente in gibljive ranjence, ki niso več potrebovali sprotne zdravstvene oskrbe. V rezervi je bila še vas Kuljali, za primer, če bi morali nenadoma sprejeti večje število pacientov naenkrat. Ražen imenovanih sta bila za strokovno delo še Zlata Visenjak in Dolfe Medvešček - Šumski, oba medicinca na koncu študija. Pacientov je bilo, kolikor se spominjani, čez 200, zaščitna četa je štela kakšnih 30 mož, približno toliko je bilo tudi osebja uprave z ekonomatom. Všteti niso gojenci sanitetne šole in pacienti ter osebje obeh priključenih točk: bolnišnice Topolovec in evakuacijske baze Gradac (*avtor si je v nadaljevanju posluževal diapozitivov*).

ZBRINJAVANJE I LIJEČENJE RANJENIKA NA ŽUMBERKU 1942.-TRAVNJA 1943. GODINE

CILA ALBAHARI

Potkraj proljeća 1942. došla sam na Žumberak. Iz Zagreba sam izašla preko sela Rakitja. Kurir Milan Romanović-Zvonko doveo me u Rakitju do seoskog gospodarstva gdje je Marka Belinića i mene čekao vod partizana. U tom vodu nalazila se drugarica Milka Kufrin i borac Ivica Gojak (kasnije poginuo) koji je bio pun čireva, pa sam mu morala odmah te čireve otvoriti da ga oslobodim bolova.

U to vrijeme na Žumbeku još nije bilo pravoga slobodnog teritorija pa je naša partizanska bolnica, koja je osnovana mojim dolaskom, bila uglavnom u pokretu, i to po seoskim kućama i vinogradarskim klijetima. Bila je u selima Pečno i Prušnja Vas, pa opet u Pečnom, zatim u klijetima u vinogradima Vinjar blizu Oštrca i u klijetima kod sela Pušnice, te u selu Dane u kući Miloša Vidovića.

U napadu na Kalje u početku kolovoza mjeseca 1. i 2. bataljon Žumberačko-pokupskog odreda Josip Kraš zarobio je i jednog liječnika - dr. Uglješića. Čim mu se pružila prva prilika on je pobjegao natrag, u uporište, pod zaštitu neprijatelja. Prva bolje organizirana bolnica većeg kapaciteta u to vrijeme bila je u selu Mrzlo Polje, gdje smo se smjestili u zgradu škole. U njoj je bilo već oko 25 ranjenika, od kojih 4–5 nepokretnih. Tu sam postavljena za komesara bolnice, ali sam obavljala i dužnost upravitelja kao jedina stručna osoba (student medicine). Zbog pomanjkanja osoblja brinula sam i o materijalnom uzdržavanju bolnice. Bolničari su bili Branko Bahorić i Ivan Draganjac, a stražar Joža Tisovac.

Nestašica sanitetskog materijala bila je tolika da smo stare istrošene plahte kidali na trake za zavoje. Sterilizirali smo samo kuhanjem, jer nikakvo drugo sterilizacijsko sredstvo nismo imali. Instrumenata je također bilo malo: nekoliko pinčeta, skalpela i si., i poneka kramerova šina. Rane smo dezinficirali jakom žumberačkom rakijom.

Kada su ranjenici stizali u bolnicu s polomljenom rukom ili nogom, stavljali smo ruku ili nogu na kramerove šine. Ekstenziju nismo imali čime izvesti. Lijekova također nije bilo u dovoljnoj količini, ali u bolnici su bili pretežno ranjenici.

Hranom se bolnica opskrbljivala iz okolnih sela, ali to nije uvijek bilo osigurano ni redovito. Hranu smo dobivali najviše iz sela: Mrzlog Polja, Tisovca, Kalja, Pečna, Novog Sela, Budinjaka i Gornje Vasi. Ponekad su i partizanske jedinice, zaplijenivši hranu u pojedinim akcijama, jedan dio odvajale za ranjenike.

Često bi poslije kakve akcije bio organiziran zbor u selu, i na njemu se govorilo o nabavi hrane za ranjenike. Narod je poslije takvih zborova donosio ranjenicima svoje posljednje zalihe hrane i na taj način izražavao ljubav i poštovanje prema njima.

U neposrednoj blizini naše bolnice u Mrzлом Polju, u selu Osredku, nalazila se slovenska partizanska bolnica. 15. IX. 1942. dotrčao je bez daha jedan dječak iz Osredka k nama u Mrzlo Polje i rekao mi da su ustaše upale u tu bolnicu, poklale sve ranjenike i osoblje i da su krenule prema nama. Najvećom brzinom mobilizirali smo u selu četvera kola za nepokretne ranjenike i evakuirali smo bolnicu. U tom povlačenju kroz šumu priključila nam se četa Teše Bulata iz sastava

Cila Albahari

Žumberačko-pokupskog odreda, kao zaštita. U pratnji te čete kolona ranjenika povlačila se prema Sloveniji i planini Svetoj Geri. Prvo smo se zaustavili u selu Stari Grad-Kekići, a zatim preko Pogane jame na žičari u Sloveniji, gdje su se već nalazile sve jedinice koje su se prebacile sa Žumberka pred ofenzivom.

Pri odlasku sa žičare preko Bele i Suhe krajine ranjenici su većinom gladovali, jer hrane nije bilo. U tom povlačenju osiguravala nas je 4. kordunaška brigada, koja je jedan dio težih ranjenika otpratila dalje u Sloveniju, a jedan dio je ostao s nama na Žumberku. Neko se vrijeme tada naša bolnica smjestila u Črnečoj Vasi u blizini sela Gornja Vas u jednoj vinogradarskoj klijeti, gdje nismo imali ni osnovnih higijenskih uvjeta.

U listopadu 1942. u šumi Čemernik između sela Četiša i Sošica izgadili smo veću baraku za bolnicu koja je radila sve do travnja 1943. Bila je to malo dulja baraka, a u početku je imala samo dvije prostorije: jednu sasvim malu, u kojoj su se nalazili ležajevi za osoblje i zavojni materijal, instrumenti i lijekovi, dok je druga prostorija, duga 7-8 metara, imala u sredini prolaz, a s obje strane prolaza drvene ležajevе ili prične. Na ležajevima je bila slama i deke koje smo dobili u selu ili su ih ranjenici donijeli sa sobom. Kasnije se bolnica po potrebi proširivala.

Kraj barake su se nalazile bačve za parenje, šurenje ušljivog rublja i odijela. Svaki bi ranjenik pri dolasku u bolnicu skinuo sa sebe odijelo i bio umotan u deku dok bi mu se odijelo parilo. Na taj način smo se branili koliko-toliko od ušiju, iako te bačve nisu baš bile radikalna sredstva.

Krajem listopada 1942. poduzeo je neprijatelj veliku ofenzivu na Žumberak, u kojoj su sudjelovale talijanske, bjelogardijske, ustaške i četničke jedinice. Jednu noć stigao je iznenadno u bolnicu kurir štaba II. operativne zone s porukom i naređenjem da odmah evakuiramo ranjenike iz bolnice u selo Gaj, na vrhu iznad sela Rajakovića.

U poruci štaba rečeno je još da će u Gaju ranjenike čekati jedan vod slovenskih partizana, koji će biti zaštitnica bolnici. U to vrijeme bolnica je imala samo dva stražara i nekoliko bolničara. Lakši ranjenici išli su pješice, a teže ranjene smo prenosili u dekama na cijelom putu do sela Rajakovića, gdje smo dobili dvojica kola za prijevoz nepokretnih ranjenika.

U selo Gaj stigli smo još tijekom noći i ranjenike smjestili po seoskim kućama ali, na naše veliko iznenađenje, slovenski vod partizana nije nas sačekao. Počelo je već i svitati, ali njih još nije bilo.

Međutim, na jednoj čuki udaljenoj oko 300 m zračne linije od nas, u blizini sela Malici ugledali smo Talijane koji su nas počeli gađati minobacačima.

U prvom trenutku nismo znali što da radimo, jer nismo imali prave bolničke straže ni zaštitnice. Ali, nemajući vremena za razmišljanje, brzo smo pokupili ranjenike iz kuća, nepokretne ukrcali u dvojica kola i po instinktu krenuli u pravcu suprotnom od neprijatelja.

Na našu sreću, sasvim slučajno izabrali smo dobar pravac i ubrzo ušli u šumu prema Gospodični, najvišem vrhu Gorjanaca.

Negdje oko podne, kad smo već bili duboko u šumi, ušli su nam Talijani u trag. Bili su nam takoreći za petama. Čak su nam i meci iz njihovog oružja počeli zviždati oko glava. Kako smo im uspjeli izmaći, ni danas ne mogu objasniti. Bježeći ispred njih, a i da što bolje zametnemo tragove, bacili smo kola koja su nam bila

Cila Albahari

na teret u jednu provaliju, a volove smo pustili u šumu. Ranjenike, koji su se u njima vozili, morali smo opet nositi u dekama.

Predvečer smo na jednoj čistini opazili vojsku, ali nismo znali čija je. Puzali smo nečujno po zemlji da se toj vojsci približimo i vidimo tko su. Bili smo presretni kada smo prepoznali partizane. Tek tada smo saznali da su se sve partizanske jedinice, u trenutku kada su se ranjenici naše bolnice u Čemerniku morali evakuirati za selo Gaj, spremale na povlačenje sa Žumberka, i da se za bolnicu nisu pobrinule.

Zajedno sa Žumberačko-pokupskim odredom i I. proleterskim bataljonom, cijela bolnica s ranjenicima, kojoj se priključilo još 30 novih ranjenika, prebacivala se za Kordun, probijajući se kroz tri neprijateljska obruča.

Još u prvom obruču pridošao je veći broj novih ranjenika, ranjenih u usputnim borbama. Među njima bio je i Ante Banina. Prvi proboj bio je na sektoru sela Budinjaka i Novog Sela. Usiljenim maršem kretali smo se prema Jaski i Petrovini. Nakon pet dana i pet noći napornog marša i gladovanja prešli smo cestu i prugu Karlovac-Zagreb i predvečer stigli u selo Kupčinu.

Ranjenike smo smjestili po seoskim kućama. Tek što su dobili nešto za jelo, dotrčao je kurir iz štaba s porukom da se hitno javim u štab. U štabu mi je priopćeno da moram odmah sve ranjenike sprovesti u Petrovu goru. Tu nam se pridružio Bataljon Kljuka koji je dobio zadatak da nas preveze preko Kupe.

Potpuno iscrpljeni i premoreni ranjenici su hitno smješteni u seljačka kola, a zatim je u još većoj žurbi uslijedio pokret.

Sitna kiša je padala kada smo taljigali neravnim putem po blatu sve dok nismo stigli do rijeke Kupe, gdje smo se pod svaku cijenu morali prebaciti na slobodni teritorij Korduna. Ali na našu veliku nesreću na vezi u ustaničkom selu Prkosu na suprotnoj obali nije bilo dovoljno čamaca za prijevoz ranjenika. Bio je jedan jedini čamac u koji se pored veslača mogao smjestiti samo jedan ranjenik. Zato je prevoženje ranjenika preko Kupe teklo sporo i trajalo je cijelu noć, a kiša je neprestano padala. Jutro je već svanulo kada smo ranjenike prevezli preko rijeke. U prvom selu na drugoj strani Kupe ranjenici su se najeli i odmorili, te je uslijedio pokret za Petrovu goru.

U tijeku čitavoga tog marša od Žumberka za Kordun ranjenike smo previjali u maršu, za vrijeme kratkih odmora.

Stigavši sretno s ranjenicima na Petrovu goru, predali smo ih upraviteljici bolnice dr. Bonki Oreščanin, a mi smo se vratili u Donji Sjeničak, gdje je 7. studenog formirana 13- udarna brigada Josip Kraš.

Kako sam pri formiranju Brigade imenovana za referenta saniteta u Donjem Sjeničaku održala sam dvodnevni tečaj za bolničare. Polaznici su bili četni bolničari i referenti saniteta Bataljona Rade Aralica, Alfons Petrov i Branko Bahorić.

Učili su o davanju prve pomoći pri ranjavanju, zaustavljanju krvarenja, o zavezivanju ruku i nogu iznad mjesta krvarenja, zatim o sterilizaciji zavoja, stavljanju šina itd.

Trinaesta udarna brigada ubrzo se prebacila natrag na Žumberak. Iako smo krenuli bez ijednog ranjenika, kada smo tamo stigli, bilo ih je mnogo ranjenih u usputnim borbama.

Na povratku na Žumberak Brigada je imala tri veće borbe: napad na uporišta Stojdragu, Novo Selo i Svetu Janu. Neprijateljsku posadu u Svetoj Jani napadao je 2. bataljon, dok su se dva bataljona nalazila u zasjedi prema Jaski i Karlovcu.

Cila Albahari

U napadu na ta tri uporišta ranjeno je - što teže što lakše - oko 50 boraca, koje smo prevozili na volovskim kolima. Među poginulim na Novom Selu bio je i Mate Mejašić.

Put na Žumberak nisu otežavale samo usputne borbe, već i hladno vrijeme i blatnjav put sa susnježicom, jer je već tada pao i snijeg u tom planinskom predjelu. Na planini Gorjancima, u šumi kod jednog zaseoka, sastali smo se s jednom slovenskom jedinicom u kojoj se nalazio liječnik dr. Franc Novak-Luka. Znajući da sam tek studentica medicine, pregledao je sve teže ranjenike u kolima i za svakoga pojedinačno dao upute za liječenje. Ranjenici su bili strahovito izmučeni vozeći se volovskim kolima po strmim i kamenitim putevima na snijegu. Bili su to vrlo hladni dani mjeseca studena.

Usprkos svim tim tegobama ni jedan ranjenik nije stenjao ili jaukao. Bolove su podnosili stoički i herojski.

U onako nenormalnim i teškim higijenskim uvjetima usprkos nedovoljnoj njezi, ranjenici su se oporavljali, što nam se danas čini pomalo i nemoguće. Malo je bilo ranjenika koji su u bolnici umrli od zadobivenih rana.

Ranjenike smo ponovno smjestili u bolnicu u Čemernik, gdje smo po povratku s Korduna zatekli nekoliko slovenskih ranjenika s jednom malom bolničkom ekipom, koja je ubrzo napustila Čemernik. Sada je već bilo oko 60 ranjenika u bolnici. Budući da je Brigada bila velika i pokretna jedinica, i borbe su bile brojnije i opsežnije jer su se vodile na širem području, pa je ranjenika bilo sve više i više. Zbog toga sam krajem prosinca 1942. morala napustiti Brigadu i preuzeti upravu bolnice u Čemerniku, a za referenta saniteta Brigade postavljen je Rade Aralica. Kako je bolnica u Čemerniku bila premalena da primi sve ranjenike, osnovana je i bolnica u Sošicama u početku 1943. Upravitelj je bio dr. Franc Novak-Luka.

U bolnici u Sošicama sanitetske prilike bile su mnogo bolje: zavojnog materijala, lijekova i instrumenata bilo je u dovoljnoj količini, jer je taj materijal često zarobljavan i u borbi s Talijanima. Prilikom akcije na Krašić 14. XII. 1942. rekvirirali smo veliku količinu lijekova i sanitetskog materijala iz mjesne ljekarne.

Često sam u Sošicama asistirala dr. Novaku pri operacijama, a njegova bolničarka Vida je instrumentirala. Tu je mnogo ranjenika spašeno kiruškom intervencijom, što ne bi bilo moguće bez liječnika-kirurga.

Bolnice u Čemerniku i Sošicama radile su neprekidno do travnja 1943., kad su u ofenzivi Talijani zapalili bolnicu u Čemerniku.

Mnogo je bilo zanimljivih slučajeva ranjavanja. Ranjeniku Grgi Manojloviću, koji je bio ranjen još u jesen 1942., granata je raznijela dio donje vilice i lica, i rana mu je dosta brzo zacijelila.

Ivan Mladen, operativni oficir 3. bataljona 13. prol. brigade, ranjen je u borbi za Suhor 26. XII. 1942. Iako teško ranjen, sam je pješice došao u bolnicu u Čemernik. Metak mu je ušao u korijen nosa, a izišao na vratu ispod baze lubanje. Krvario je samo malo, dva dana, i to je bilo sve.

Jednom Slovincu je metak otkinuo donju polovinu nosa, koji mu je visio samo na vrlo malo kože. Njemu smo stavili dva komadića gumenog katetera u nosnice i zavili ranu. Rana mu nije krvarila, niti se gnojila, pa je nismo dirali. Nakon nekoliko dana on je doslovce pobjegao u svoju jedinicu. 1944. g. sreća sam ga u Bariju u Italiji, i ne bih ga bila prepoznala da mi nije pokazao kao konac tanak ožiljak na polovini nosa.

Cila Albahari

U početku rada naše bolnice ranjenici su uglavnom dolazili iz Žumberačko-pokupskog odreda, zatim iz Cankarove brigade i drugih slovenskih jedinica koje su se kretale ovim teritorijem. Obično je u bolnici bilo oko 15-16 ranjenika, a nakon formiranja 13. proleterske brigade Rade Končar bilo ih je mnogo više. Npr. poslije akcije na Krašić, baš na samu Novu godinu 1943-, bilo ih je šezdeset.

Teži ranjenici su dolazili u bolnicu u vrlo teškom stanju, jer su prevoženi seljačkim volovskim kolima koja su se sporo kretala i tresla neravnim putevima i cestama. Na čitavom Žumberku nije bilo ravnog terena, pa ni ravnih puteva i cesta. Sve su ceste bile kamenite i strme i protezale se kroz usjeke - vododerine. Najteži ranjenici su nam rijetko umirali u bolnici, a najviše su umirali na takvim putovima. Najviše je ranjavanja bilo na rukama i nogama. U slučajevima ranjavanja u trbuh i težih ozljeda, rijetko je tko došao do bolnice živ. Taj prijevoz je bio jako težak za ranjenike kojima je bio potreban mir i koji se nisu smjeli tresti. Morali su biti najpažljivije prevoženi, bila im je potrebna udobnost, a oni su ležali na slami u volovskim kolima.

Dok se bolnica nalazila u Mrzlom Polju, s ljeta na jesen 1942., osiguranja nije bilo nikakvog, jer se u blizini nalazio štab odreda, s kojim smo svakodnevno kontaktirali. Kada se bolnica nalazila u Gornjoj Vasi kod Kostanjevice, imala je osim mene samo dva bolničara, i nigdje u blizini nije bilo nikakvog osiguranja.

U bolnici u Cetišu-Čemerniku bila je veća sigurnost za ranjenike, jer se u samom selu nalazio Štab II. operativne zone. Osim toga bolnica je imala dva stražara. U Sošicama se nalazio Štab Žumberačkog područja, a njegove jedinice nalazile su se također u neposrednoj blizini. Bolnice na Žumberku nisu nikad imale posebnih straža s većim brojem stražara, pa čak nismo ni seljake angažirali za stražarsku službu.

Među ranjenicima u bolnici bilo je i takvih boraca koji nisu znali čitati ni pisati, pa se u bolnici neprestano držao tečaj opismenjavanja. Slobodno vrijeme iskoristavali smo za taj rad.

U bolnici smo organizirali i pisanje zidnih novina. Pisali su ih ranjenici o svojim akcijama i doživljajima, a najviše o posljednjim i najznačajnijim akcijama. Doživljaje nepismenih ranjenika zapisivali su bolničari, i na taj način se podizao borbeni duh ranjenika. Napisane zidne novine čitale su se svim ranjenicima. Nisu se izdavale u određeno vrijeme, već prigodno, i u vrijeme kada bi u bolnicu stigla nova grupa ranjenika.

Oficirska sanitetna šola, Doljani - Žumberak, marec/april 1945.

Raport Gojencev višje sanitetne šole in zaščitne čete SHVPB v Dučičih,
december 1944/januar 1945.

BOLNICA V SVOBODNI REPUBLIK! POD GORJANCI

MARIJA ODORČIČ

Spoštovane tovarišice in tovariši, imela sem na koncu svojega prispevka nekaj napisano o tovarišici Milki Kufrin - Bulat, vendar bom povedala na začetku, ker je ona diskutirala pred menoj. O tem, kar je govorila, bom povedala samo to, da sta bratstvo in enotnost bila tako skovana v času vojne na tistem področju Slovenije in Žumberka, da smo mi mladi peli: Ja sam Milka s Podokiča, ne bojim se Paveliča." Ko sem šla na ta simpozij in sem na hitro povedala sosedi, da grem, mi je rekla: „Milko lepo pozdravi! Še iz partizanov se je spomnim.“ Ta vaščanka je bila kmetica.

Rada bi na referat tovariša, ki je govoril o partizanskih bolnicah, povedala nekaj, kar bi bilo škoda, če ne bi zapisali, kajti zdravili so se partizani hrvaških in slovenskih enot že pred tem. Torej v letu 1942, takrat ko je bila na kostanjeviškem področju partizanska republika. Borci Slovenci držijo Kostanjevico v šahu na streljaj do Nemčije, Italije, zgoraj so ustaši. Tukaj imamo pa svobodno republiko pod Gorjanci. Mi smo jo imenovali bolnica, ali pa kakor hočete. Zdravnika ni bilo stalnega, pač pa so prihajali s Kostanjevice. To je bil doktor Ivanišević, bil je še en zdravnik, trenutno se ne spomnim imena, in pa tovariš doktor Črnelič, ki je bil pozneje na Priseki ubit. Torej, najprej previjejo dva borca na Oštercu, potem je prišel tovariš Tešo Bulat, je tu, za katerega so prišli slovenski partizani organizirati, da bi se zdravil, ker je imel bolne ledvice. Povedala vam bom samo eno epizodo.

Ustaši so napadli od gor iz planine, dol je pač garnizon Kostanjevica, Nemčija preko Krke, še takrat vse močno. to je bilo junija 1942. leta, ko še ni bilo El Aiamena niti Stalingrada. Siisi se močno pokanje. Jaz mlada, oblačim tovariša, mu obuvam čevlje, on se ne more pripogniti, lahko samo stoji ali pa leži. To je bil Dušan Vljanič - Curica iz Verginmosta, še živi danes. Moja mama mu oblači pulover in mama kot mama, "jamra" in pravi: „Kaj bomo, če pridejo ustaši, nas bodo poklali.“ On pa pravi: „Ma majko, šta češ, pa imam ja bombu "kraguljčanko", ta je tu pod krevetom.“ Ja, in res je bila. No ni bilo treba, ker so bili gor žumberški partizani in so odbili napade.

Potem so prišli borci, ranjenci: Pipić, Vorkapić, Simić in gredo na pod zraven hiše. Pri drugem sosedu pa je ležal Kordunaš, ki je dobil dum-dum kroglo. Zdravi ga zdravnik iz Kostanjevice. To se vse organizira preko straž in reče se, da se gre na porod in tako naprej. To so bile velike stvari, ki jih ne bi zdaj navajala, da bi bila kratka, to bom lahko napisala. In oni Kordunaš umre. Joče nad njim slovenska mati, kot da ji je sin. Iz iste hiše Sintičeve, kjer je ta borec ležal, ranjen je otrok. Dobil je pač en šrapnel ob eksploziji, ko se je igral z bombo. V septembru je šel v bolnico na Prisjeko. Torej vidite, na tem ozemlju je bila in bolnica in partizanska republika. Kaj da vam govorim.

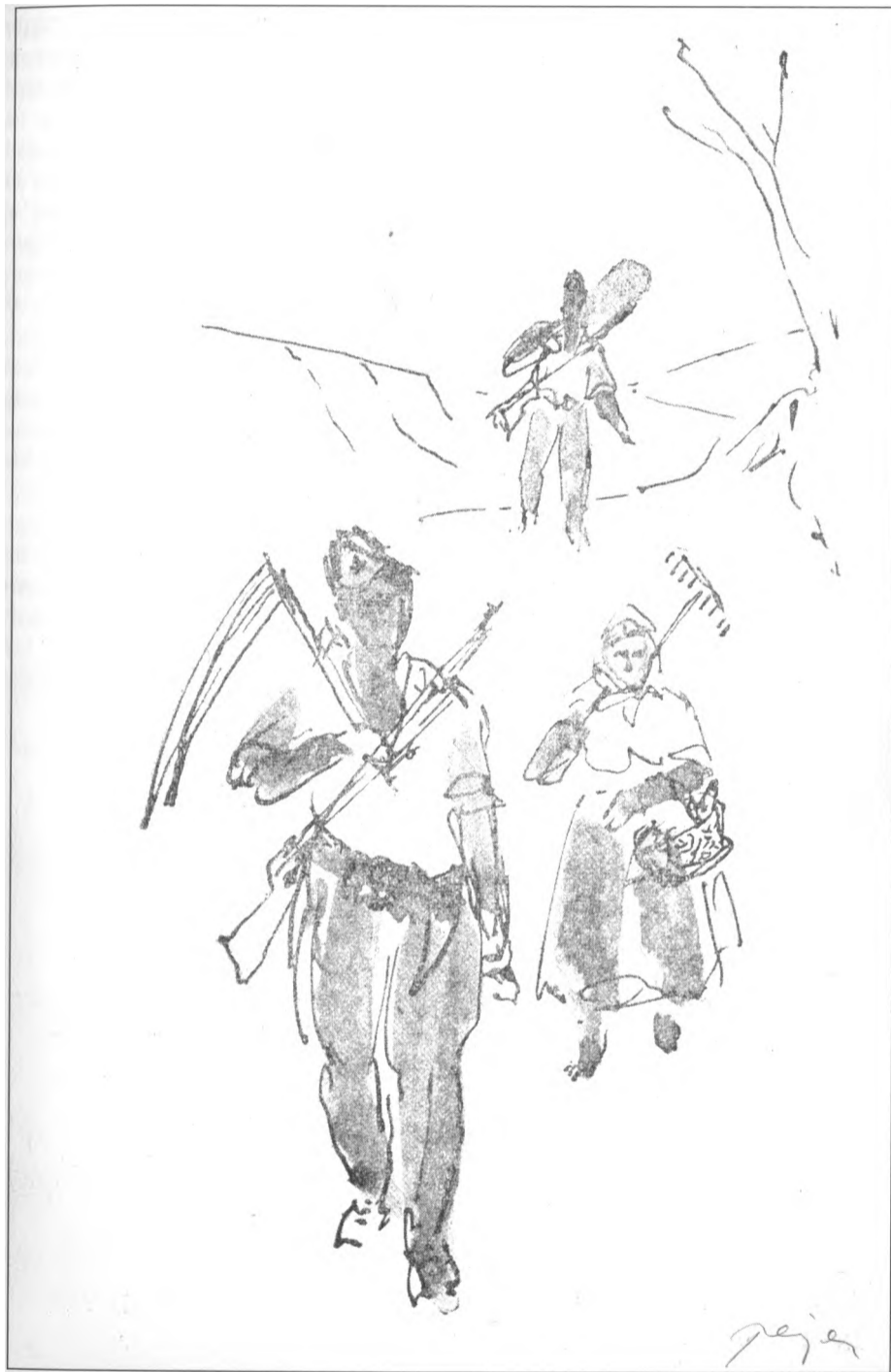
Ko so začeli Italijani bombardirati, ker na tisto področje Italijani niso prišli z borbenimi jedinicami, ražen 28. maja, ko so z avioni prej izbombardirali vasi, smo iz vasi Oštre, se je bolnica ali pa senatorij, imenujete kakor hočete, preselila na Delkotovo pristavo. Pred vojno so bili njeni lastniki neki Brežičani. To je bila

Marija Odorčič

viničarija in tam se pridruži hrvaškimi partizanom Franc Vizjak iz Globočic, slovenski borec, ki je ranjen na Jugorju. Avionski mitraljez mu je presekal nogo. Ima gangreno, to se ve. Zdravi ga že prej Travar, naš znani Jože Travar ... Potem se seli bolnica u Pušnice, Vinjar, Prušinja vas in kar jih ni ozdravilo, gredo na Priseko. Torej ne samo s Pendirjevke, ampak tudi iz tega dela pridejo ranjenci ... Iz bolnice na Priseki, je rekla tovarišica Cila, da se je rešil en borec. Tega borca je pripeljal aktivist Zagore iz Vrbja na Oštre k nam in je šel naprej še tisto noč, naprej čez Vodenice po kurirskih poteh. Kam je šel, ne vem. To je bil po vseh predvidevanjih Stane Semič - Daki.

Še nekaj besed o civilnem sodelovanju naroda Žumberka in Gorjancev. Žene iz Žumberka so prihajale in so pripovedovale, da naj pomagamo, ker je ranjena žena Čajič Tonka iz Tomaševcev. Njej je bomba raztrgala kost med kolenom in gležnjem, tako da so se zaredili crni vrani. Ni bilo zdravniške pomoči, tam so bile same borbe, zdravnikov ni bilo. To je bilo 1944. leta, prosim. In potem so jo z volmi pripeljali dol v vas Oštre. Od Oštrca z drugim prevozom do Kostanjevice. V Kostanjevici so Nemci. Gre preko Zameškega v novomeško bolnico, kjer je vse organizirano po zvezah ... Odrezali so ji nogo in tu imam še potrdilo ženske bolnice v Novem mestu na katerem piše - da vam preberem: *Čajič Tonka, kočarica, Tomšavce 16, kirurgija od 22. 7. 1944 do 9. 9. 1944. Tonka je z odrezano nogo prišla nazaj na Oštre in je nato skoraj mesec dni v naši hiši, da bijo ojačali, ker je bila nesposobna za transport preko Žumberka; bila je slaba. Je bila tako slaba hrana v novomeški bolnici, daje prišla do nas popolnoma izčrpana.*

KULTURA

Nikica Reiser - Žumberački partizani na dopustu

PRVE PARTIZANSKE GRUPE KAO POJAVNI OBLIK AGITPROPA NA ŽUMBERKU

DUŠAN RADANO VIĆ

Napadom Njemačke na Sovjetski Savez KPJ izlazi iz ilegale i njeni se članovi i simpatizeri laćaju oružja, dižu narodne ustanke, šire propagandu u narodu i napadaju manje neprijateljske posade. I na žumberačkim planinama zapucale su ustaničke puške 1941. godine, ali su one na žalost, zbog određenih okolnosti o kojima će se govoriti u drugom prilogu, zamukle prije nego što se njihov ustanički odjek prenio na žumberačka sela.

Iako je ova istina bila teška i bolna, žumberački čovjek je ostao u nadi da ti ustanici neće ostati tamo gdje su zastali, da je to samo kratka tišina pred novu oluju.

Dakako da je bio u pravu. Nove partizanske grupe su sljedeće godine pristizale na Žumberak i prihvaćene su sa simpatijama u nekim selima općine Kalje, kao na primjer u Tisovcu, Sječevcu, Danima, Brateljima, a malo kasnije i u mnogim drugim. Ta sela su bila prva na Žumberku u kojima je našla utočište partizanska grupa Teše Bulata, koja je prva, poslije neuspjelog pokušaja Odreda Matija Gubec, zakoračila na žumberačko tlo. Žitelji tih sela, iako uz veliki rizik, savjesno i predano su činili sve da pomognu partizanima da se održe na njihovom terenu.

Već u tim prvim partizanskim skupinama borci snažno izražavaju želje za dokazivanjem svojih revolucionarnih htijenja svojstvenih revolucionarima, a inače karakterističnih za prve ustanike. To su bile želje da se u tom sudbonosnom vremenu svaki tren valjano iskoristi u interesu započete revolucije. Težili su da svaki susret s narodom i svako obraćanje stanovništvu pretvore u borbeni poklik za sveopći narodni angažman u borbi na strani NOP-a. Znali su u svakoj prigodi što sve treba reći toj novoj sredini u kojoj se počela radati i sazrijevati svijest i spoznaja da je NOP jedino moguća i jedino pravilna orijentacija, da se samo borbom, predvođenom KPJ, može izbaviti iz onoga sveopćeg beznađa i isprpljujuće neizvesnosti. To je bilo jednako primarno kao što je i borba za goli život. Nalazili su uvijek prave riječi koje su bodrile prijatelje, a onespokojavale one koji to nisu bili.

Širina i intenzitet političke i propagandne aktivnosti razvili su se usporedno sa širenjem slobodnog teritorija, narastanjem snaga NOV i prilagođavanjem njenih boraca, posebno političkih delegata i komesara, okolnostima na način, da ih maksimalno koriste za svoj rad u tadašnjoj žumberačkoj stvarnosti.

Objedinjavanjem partizanskih grupa i stvaranjem odreda, na Žumberku nastupa nova faza u razvitku NOP-a. Odred postaje važan vojnički i politički faktor koji, snagom oružja i političkog utjecaja, stiječe bezrezervnu podršku naroda među kojim se kreće i za čiju se slobodu bori. Kompletan prelazi u ofenzivne akcije na širem području Žumberka, a dijelom i na sektoru Gorjanci. Vodi intenzivnu političku i propagandnu borbu za osvajanje ljudi i prostora, za svakog čovjeka posebice i za svaki pedalj tla. Svaki njegov borac, odakle bilo stigao na Žumberak, borio se u njemu s istim onim žarom kao i kad je branio svoje rodno selo. Svim

Dušan Radanović

svojim bičem mrzio je neprijatelja i svu svoju energiju i umijeće nesebično je ulagao da bi mu zadao jače udarce. Mrzio ga je i zato što je svaki pripadnik neprijateljske vojske u sebi nosio usađenu strasnu mržnju protiv čovjeka uopće i što je u njemu kipjela zvjerska želja za krvoprolićem. Mrzio ga je i zbog uskraćenih dječjih radosti i prolivenih majčinih suza, zbog dugih kolona nejakih i nemoćnih prognanih sa svojih ognjišta. Mržnja ga je tjerala da svaki dan, pa i onda kada puške za trenutak zamuknu, učini nešto za pobjedu.

U oslobođenim i poluoslobođenim selima, borci su bili nosioci svih aktivnosti; političkih, propagandnih, kulturnih i zabavnih. Time su se bavili uglavnom u razdoblju dok, osim njih nisu postojale druge političke strukture na terenu. Borci su tada bili snaga koja je, pored svakodnevnih akcija na neprijateljske posade, aktivno i uspješno obavljala i druge svoje revolucionarne dužnosti u narodu, predajući ih postupno u djelokrug terenskih partijskih komiteta i organizacija i drugih segmenata jedinstvenog fronta. Uspostavljali su prisne i neposredne ljudske i drugarske odnose s narodom pretvarajući ih u tijesnu suradnju naroda i vojske. Iz dana u dan ta se suradnja nadograđuje i uzdiže do stupnja kad narod i vojska postaju nedjeljiva fronta.

Zbog svoje primjerne organiziranosti, pokretljivosti i moći koju im je pružala vojna opremljenost i politička osposobljenost, jedinice odreda su dostojno reprezentirale NOP u žumberačkom narodu. U selima gde su bili prestali važiti zakoni onih koje smo protjerali i gdje još narod nije bio izabrao svoje privremene organe vlasti, jedinice su preuzimale obvezu da osiguraju red i, koliko su prilike dozvoljavale, normalan život ljudi.

Od pojave prvih partizanskih grupa na Žumberku pa do definitivnog kraha fašističke Njemačke i njenih marionetskih saveznika, trajala je permanentna propagandna borba za afirmaciju i razvoj NOB-a na koji se sve ratne godine obarala neprijateljska klevetnička kampanja s najbestidnijim neistinama, nastojeći je politički diskvalificirati i obezvrijediti, u narodu je prikazati četničkom, četničko-komunističkom, bogohulnom i kakvom sve ne. Borba koju smo vodili bila je teška i duga. Snage kontrarevolucije bile su jake. Njihova propaganda vrebala je na svaki naš vojnički neuspjeh i svaki politički promašaj.

Kako se širio i stabilizirao slobodni teritorij, na njemu su se počele stvarati naše revolucionarne organizacije, preuzimati dio političkih odgovornosti koje su proizlazile iz svakodnevnoga konkretnog trenutka. Svatko je, prema svojim sposobnostima i mogućnostima, ponio svoj teret i za njega bio odgovoran. Svima je bio cilj isti. Borba za slobodu bila je zajednički nazivnik. Zahuktali valjak borbenog zanosa i uspjeha pokretao je kotač naših stremljenja k cilju.

Sad već organizirani narod na oslobođenom teritoriju ulaže velike napore da učvrsti pozadinu i da pomogne front. Ruši ostatke poretka u kome su vladali nečovječni zakoni, vjerska segregacija i genocid i uspostavlja temelje novog društva i pravednijih odnosa u njemu. Pomiče stopu po stopu granice slobodnog dijela Žumberka, a s njima i borbeni entuzijizam slobodnih Žumberčana.

Iako je neprijatelj uložio izuzetno velike napore i angažirao ogromna tehnička i druga materijalna sredstva da ospori vrijednosti NOB-a, omete ga i zaustavi mu hod, naš propagandni mehanizam i mobilnost i operativna aktivnost NOV-a uspijevaju se oduprijeti neprijateljskoj agresiji i njegovoj propagandnoj djelatnosti. Zadavali smo mu udarce, tamo gdje je bio najranjiviji. Nismo tada ni bili svjesni

Dušan Radanović

toga koliko smo dorasli da se i na propagandnom frontu uspješno nosimo s neprijateljem. On je, za razliku od nas, imao dobru tehniku i distributivnu mrežu sredstava informiranja, ali nije imao ono što smo imali mi. Mi smo na svojoj strani imali potlačeni svijet i poštene i slobodoljubive ljude iz svih sredina društvene organiziranosti, a u svojim redovima odane i ustrajne borce i strasne propagatore i vizionare. I upravo to je NOB činilo snažnim i monolitnim. Naši protivnici, s obzirom na karakter svog ustrojstva i zločine počinjene u narodu, bili su lišeni tih prednosti.

Mi smo ih imali zato što je naša borba bila oslobodilačka i pravedna, što je u njoj, od početka do kraja, osiromašeni žumberački narod nazirao svoje mjesto i što su se, naočigled naroda, poslije poraženih i protjeranih neprijateljskih vojnika, na razvalinama omrznutih i prevladanih odnosa, počeli radati kvalitetno novi odnosi.

Svaki sljedeći pomak granica slobodnog teritorija na tlo koje je bilo u posjedu tuđe, nama neprijateljske vlasti, bio je samo dio našega neprekidnog htijenja i nastojanja da naš utjecaj i naša živa riječ dopru tamo gdje je neprijateljska propaganda neograničeno vladala kako bi se, o bedeme naše istine, raspršile sve njene klevete i neistine o nama.

Svoju propagandnu djelatnost usmjeravali smo rukovodeći se, manje-više, isprobanom praksom da o ljudima, politici, zločinima, izdaji i si. govorimo što je moguće više, konkretno, bilo da je riječ o okupatorskim trupama, koje su okrutno tumarale po našim prostorima i za sobom ostavljale pustoš i krv, ili o zločinačkim nedjelima onih koji su mu predano služili i postali egzekutori nad čitavim etničkim grupacijama, komunistima i drugim naprednim i čestitim ljudima. Govorili smo narodu o bezbroj počinjenih zločina koji su mnoga sela, gradove i krajeve pretvorili u tragične sudbine. Govorili smo to konkretno i jasno kako bi svijet u tom vrtlogu obmana neprijateljske propagande mogao bolje shvatiti što novi fašistički poredak donosi porobljenim narodima, posebno našim narodima, čiji je teritorij okupator pretvorio u marionetske tvorevine, a njih zavadio i međusobno suprotstavio.

Tu istinu iznosili smo neposredno na manjim i većim skupovima i velikim narodnim zborovima, u našim novinama u kojima je posebnu ulogu imao dnevni Informativni bilten, što je na svijest žumberačkih ljudi, djelovalo pozitivno i činilo pozitivne političke pomake.

Kad smo god govorili o neprijateljskim zlodjelima i posljedicama pogubne politike okupatora i vođa minijaturnih marionetskih tvorevina, bili smo dovoljno uverljivi, jer je i sam narod bio svjedok mnogih zala ustaša i bjelogardista koji su rame uz rame, u zbijenim streljačkim lancima s okupatorskim trupama, nasrtali na njegova sela, pljačkali ih i palili. I tako se nikad nismo mogli ogriješiti o istinu kad god bismo govorili o mračnoj strani neprijateljevih postupaka i politike, a mračno je bilo sve što je činio.

U svakodnevnoj propagandnoj praksi, braneći NOP od neprijateljskih kleveta, nismo samo raskrinkavali njegova nedjela nego i veličali snagu i pobjede NOV i saveznika, posebno pobjedonosni pohod CA koja je iz svoje domovine izgonila uljeze.

Likvidacijom neprijateljskih uporišta u Budinjaku, Kalju, Željeznom, Pribiću, Kostanjevcu, Gornjoj Vasi, Ostrižu, Sošicama i drugim mjestima, stvoreni je

Dušan Radanović

slobodni teritorij koji je obuhvaćao centralni dio Žumberka i neke dijelove njegovih obronaka, gdje se kao hitno i neodložno nametala potreba rješavanja relevantnih političkih i organizacijskih pitanja. Trebalo je brzo reagirati i iskoristiti povoljan politički trenutak stvoren naglim usponom naših snaga i njihovih ofenzivnih djelovanja. Trebalo je, dakle, organizacijski učvrstiti pozadinu i intenzivirati političku i propagandnu aktivnost i organizirano je voditi, kako bi se mogla uspješno suprotstaviti neprijateljskoj propagandi koja je na Žumberku, zbog važnosti njegovog vojno-političkog položaja, vodila razornu hajku protiv NOB-a.

STVARANJE AGITPROP-a NA ŽUMBERKU

Štab Žumberačko-pokupskog odreda zrelo je rješavao probleme na oslobođenom teritoriju i shvatio potrebu stvaranja organa i organizacija koji će, u okviru Jedinственe narodnooslobodilačke fronte, obavljati svoje političke aktivnosti. Odlučio je da odabere grupu boraca, komunista, koji imaju smisla i naklonosti prema političkom radu i komunikaciji s narodom i da ih odmah uputi na teren.

Trebalo je da u grupi bude netko tko poznaje žumberačke prilike i teren. I tako je izbor pao na Ilija Bastašića Žumberčanina, Aleksandra Sašu-Šokorca, zagrebačkog skojevca, i Dušana Radanovića, autora ovoga priloga. Grupa je dobila naziv AGITPROP.

Entuzijasti, što su uostalom bili svi borci NOB-a, agitpropovci su marljivo prionuli na rad. Kao što ni bilo koji drugi novi posao ne teče glatko, dok se ne uhoda, ni ovaj s ljudima različitih shvaćanja i pogleda nije počeo ružičasto. Nije neiskusnom čovjeku prijatno kad se prvi put nađe oči u oči s ljudima koji dođu da njemu usplahirenom i punom treme čupaju riječi iz usta. Sjećam se jednoga takvog skupa na kome sam prvi put javno nastupio. Počeo sam nekako nervozno i brzo-pleto prebirati po sebi, da bih se bolje upoznao. Tražio sam u sebi ono što me najtočnije određuje kakav sam; - jesam li dovoljno sposoban za ovo u što su me ubacili. Sebi sam postavljao pitanje, kakve su moje oratorske i psihološke kvalitete i da li će proći na prvom testu pred mnogobrojnom publikom.

Kako je vrijeme odmicalo Agitprop mu se sve više prilagođavao i privikavao na svoju ulogu. Išao je iz sela u selo, sazivao skupove na kojima je uvijek netko iz grupa govorio. Po selima u koja su dolazili članovi Agitpropa ispisivali su parole i transparentne, umnožavali borbene i revolucionarne pjesme, davali ih mladima i učili ih pjevati. Priređivali su, zajedno s omladinom, kulturno-zabavne priredbe koje su mladi masovno posjećivali, a koje su bile pogodna forma za širenje našeg utjecaja na mlade.

Aktivnost Agitprop grupe ne iscrpljuje se samo u agitaciji i propagandi našeg pokreta, već i u konkretnom organiziranju pozadine kao bitnog čimbenika, koji će bdjeti nad tekovinama dotadašnje borbe i garantirati red i miran rad stanovništvu na oslobođenom dijelu Žumberka.

Zadatak Agitprop grupe je, pored ostalog, bio i da se u tumačenju ciljeva NOB-a striktno provodi politička linija, koju je najviše partijsko i vojno rukovodstvo zemlje zacrtalo u narodnooslobodilačkoj političkoj platformi, u kojoj je u prvi plan isticana borba za nacionalni identitet za sve naše narode, dakle, borba za nacionalno oslobođenje u pravom smislu riječi, s pravom na samoopredjeljenje i za novu demokratsku Jugoslaviju.

Dušan Radanović

U svojoj platformi NOP nije postavljao pitanje socijalnih promjena, što će se vidjeti i kasnije iz jedne izjave druga Tita, kao Vrhovnog komandanta NOVJ i predsjednika AVNOJ-a dr. Ivana Ribara, objavljene početkom 1943. godine, gdje se kaže da NOP nema za cilj reviziju u socijalnoj politici. Taj se stav potvrđuje i u Deklaraciji II. zasjedanja AVNOJ-a. Tito će još jednom kasnije, 1944. godine, poslije sastanka sa Churchillom u Napulju, dati izjavu da NOP neće pokretati pitanje društvenih promjena dok rat traje.

Bio je to Titov dubokouman i dalekovidan prilaz oslobodilačkoj borbi i sudbonosnoj alternativni za spašavanje časti i opstanka svoje zemlje, kao zbratimljene zajednice jugoslavenskih naroda.

„No, iako je naša parola bila oslobodilački rat: demokratske i nacionalne slobode, to ne znači da ono što činimo u demokratizaciji društva neće imati uticaj na budućnost našega političkog i društvenog života,“ rekao je Kardelj u knjizi Put nove Jugoslavije.

Sva druga tumačenja ciljeva NOB-a mimo Titove platforme pokreta, bilo lijeva ili desna, zamagljivala su njegovu liniju, dovodila u zabludu slobodoljubive i demokratski orijentirane ljude, voljne da se bore protiv ustaša i okupatora i nanosila štetu pokretu. Posebno su bila štetna istupanja pojedinaca - kvazimark-sista - koji su razvijali teoriju o nužnosti komuniziranja sela na oslobođenom teritoriju i o dosljednijoj diktaturi proletarijata. Na tu temu su se često spoticali politički aktivisti na terenu. Događalo se na skupovima da netko od okupljenih prekine govornika nekakvim provokativnim pitanjem na koje on, nepripremljen za odgovor, ne odgovori dobro ili se zbuni, što je dovodilo i skup i govornika u delikatani položaj. Netko bi protestirao što se, pod parolom oslobodilačke borbe, borimo za komunizam, a netko bi prigovarao što nismo dovoljno odani idejama velikog oktobra.

Kad god bismo govorili o NOB-u kao vrijednosti koja zaslužuje maksimalne ljudske žrtve, trudili smo se da ljudi shvate da je jedino NOB način da se izađe iz onog beznađa i da se ostvare elementarne pravice jednake za sve. Ali to se nije moglo ostvariti preko noći, a svijet je bio nestrpljiv i izmučen ratom. U prvo su vrijeme oni stariji bili čak i skeptični prema NOB-u, jer ih je život naučio da ne vjeruju. Desetljećima se u njima taložila nevjerica i prijezir prema državama, žandarima i pandurima. U njima su živjela još svježija sjećanja na monarhije: austrougarsku i jugoslavensku u kojima su podjednako ugnjetavani, i nacionalno i socijalno. Ova ustaška nakarada još im je jače osnažila uvjerenje da se državi ne smije vjerovati.

A onda stigismo i mi da im ponudimo naš koncept države uz uvjeravanja da će nova, njima četvrta po redu država biti republika u kojoj će vladati narod, a ne monarh i gospoda.

Teško je bilo u ovim ljudima kao što je u svakom čovjeku, mijenjati ono što je u njima očvrstlo, pa čuči i traje. Ali, kako se u ljudskom poretku stvari već događa to je i u ovom slučaju komunističkom upornošću ljudi, bilo moguće učiniti i ovdje. Velika većina tih "nevjernih Toma", ma kako to čudno izgledalo, svjesno je kasnije podmetala svoja pogrbljena leđa pod breme oslobodilačke borbe i nosila ga bez negodovanja do kraja rata. I ovdje se pokazuje, kao i u mnogim drugim primjerima, zašto je naša Partija, ne samo ostvarila vodeću ulogu u širokim masama, već i snagom uvjeravanja, strpljivim i upornim konkretnim

Dušan Radanović

radom, stekla iskrene simpatije i duboko povjerenje u svim slojevima jugoslavenske populacije. To je bila svojevrsna povijesna kvalitetna novina u naprednim i radničkim pokretima, kao što je također bila povijesna novina i u tome što je KPJ u NOB-u uspjela da revolucionira seljake do tog stupnja da su oni, može se bez pretjerivanja reći, nadmašili sebe.

Za razliku od starijih, koji su po prirodi konzervativniji i teže prilagodljivi novinama, mladi su na Žumberku masovno prišli NOB-u. Oni su bili manje opsjednuti prošlošću, više okrenuti budućnosti, jer ona njima i pripada. Njima smo zbog toga i poklanjali više pažnje.

Rad s mladima bio je zadovoljstvo, jer su rezultati u tome radu bili očiti. Iz dana u dan odlazili su ti mladići u borbu da brane Žumberak. I ne samo Žumberak.

Agitprop javnom riječi rukovodećih ljudi na javnim mjestima

Živa riječ rukovodećih ljudi NOB-a na javnim nastupima imala je, gotovo u svim slučajevima, propagandni karakter. Takve manifestacije, odnosno mitinzi, održavani su obično u povodu nekoga značajnijeg vojnog ili političkog događaja i postali su praksa. Te su tribine bile najadekvatnija forma komunikacije političkih vođa s narodom, gdje su priopćavana stanja na frontovima, davane smjernice, upućivane poruke i apeli. Bili su to važni politički skupovi, koje je narod masovno posjećivao. Žumberak je u tijeku rata obilovao takvim skupovima, a njegovi žitelji su preko njih bili, manje-više, u tijeku događaja. Na njima su stjecali osnove političke orijentacije u pokretu. Pažljivo su pratili izlaganja govornika, razlučivali važno od nevažnog i uočavali ono što nije bilo dobro rečeno i što nije bilo u duhu naše političke linije. Govornike su procjenjivali po sadržaju izlaganja, a posebno po govorničkoj vještini. Poznato je bilo, na primjer, da su Žumberčani cijenili druga Marka Belinića kao dobrog oratora, koji je na Žumberku više puta nastupao i uvijek vješto i sadržajno govorio. Umio je, na sebi svojstven način, približiti se publici i na razumljivom im jeziku, priopćiti istinu. Cijenili su ga i zbog toga što je u svom govoru uvijek bio direktan i što nikad slušaocima nije ostavljao u nedoumici. On je zaista s lakoćom dolazio do pravih riječi, u kojima bi svaki sudionik našao svoje mjesto: ulogu, pravo i obvezu.

Na zborove na kojima je govorio drug Belinić dolazio je narod iz najudaljenijih sela. I danas se starije generacije sjećaju jednog od njegovih mitinga, za ono vrijeme veoma značajnog zbog masovnosti, događaja koji se na njemu odigrao i oštih riječi koje je uputio svima onima što pristižu na Žumberak da bi ugrozili naše revolucionarne tekovine i miran život i rad žumberačkog stanovništva.

Bio je to veliki narodni zbor u Sošicama, sazvan u povodu velike pobjede naše vojske u Krašiću krajem 1942. i početkom 1943. godine. Iz sastava Pavelićevih oružanih snaga izbrisali smo dvije kompletne ustaške bojne. Dio njih je zauvijek ostao na ravničastom prostoru ispod Krašića, a drugi dio je položio oružje pred svojim protivnikom koji je bio hrabriji, pred nama. Pobjeđenima je održano javno suđenje u centralnom dijelu Sošica, pred neobično mnogobrojnom porotom koju su sačinjavali svi sudionici mitinga.

Zbog zločina koje su pripadnici ovih, po zlu poznatih bojni, počinili u mjestima svoga sramotnoga izdajničkog službovanja i zbog velikih gubitaka koje su

Dušan Radanović

nanijeli jedinicama 13- proleterske brigade i 4. kordunaške, jednoglasno im je ovaj veliki skup izrekao najstrožu kaznu.

Završavajući svoj govor drug Belinić je naglasio da je to suđenje neprijateljskim vojnicima početak jednog kraja koji se već nazire i, koji je, s obzirom na odnos snaga u svjetskom sukobu, neminovan i da naši protivnici o tome moraju povesti više računa.

Pored druga Belinića na Žumberku su govorili i mnogi drugi poznati i manje poznati sudionici NOB-a na tom području od kojih je poneki i po nečemu ostao zapažen u toj sredini. Netko zbog britkih riječi, netko zbog toga što je znao ismijati neprijatelje i nasmijati publiku. Netko zbog govorničke vještine, a netko opet zbog dugog govora koji je nestrpljivima išao na živce. Netko je, dešavalo se i to, mogao svojim glasom i sjetnim sadržajem govora, izmamiti suze kod emotivaca. Podsjetili bismo ovom prilikom samo na neke koji su ostavili traga u tadašnjoj žumberačkoj političkoj javnosti. Jedan od njih bio je Veco Holjevac, komandant II. operativne zone. On je imao veliko govorničko iskustvo i kao predratni komunist i kao jedan od vođa ustanka i NOB-a na Kordunu, gdje je to iskustvo stjecao govoreći na nizu tribina. Govorio je smireno, ne bučno, ali je u svojim uvijek odmjerenim riječima, uspio neprijatelja pogoditi točno u cilj.

Božo Spaček, bio je komesar 13- proleterske brigade u čijim su se redovima borili brojni žumberački borci. Već sama činjenica što je pripadao toj proslavljenoj jedinici, dovoljno je govorila da je, kao govornik, rado slušan. Imao je karakterističan, dubok i prodoran glas. Govorio je energično i mladenački vatreno.

Joža Tome, okružni sekretar SKOJ-a i član okružnog komiteta KPH Pokuplje nije imao veliko govorničko iskustvo, ali je svojim borbenim oštrim riječima i živahnim mladenačkim pokretima na tribini umio da ponese mlade.

Janko Pavić, vijećnik AVNOJ-a, jedan od istaknutijih Žumberčana koji se 1942. godine aktivno uključio u NOB i u prvoj fazi njegovog razvoja dao značajan prilog, bio je dobar govornik. Poznao je dobro žumberačke prilike i mentalitet Žumberčana, što mu je pomagalo da pogodi ono što su oni željeli čuti. Govorio je, činilo se, lako i ležerno, ali u stvari vrlo vješto.

Grga Milašinčić, prvoborac sa Žumberka, također dobro poznat žumberačkoj javnosti od prvih ratnih dana, govorio je jednostavnim, narodu razumljivim jezikom i, naizgled, lako.

Govorili su, da ne nabrajamo dalje, gotovo svi komesari naših jedinica, sekretari okružnih komiteta okruga Pokuplje, sekretari kotarskih komiteta Žumberak i mnogi drugi žumberački aktivisti koji su, kao politički radnici, radili na terenu.

Žumberčani su imali čast i sreću, koju je rijetko koji narod drugih krajeva Jugoslavije imao, da čuju i vide, na dohvata ruke ispred sebe, legendarnog sekretara SKOJ-a Ivu Lolu-Ribara. Bilo je to 1943- godine kad je talijanska fašistička vojska, posljednji put u drugome svjetskom ratu, preplavila Žumberak i potisnula naše snage, bolnicu i narod u Sloveniju. U tom zbjegu bio je i Lola, jer ga je ofenziva zatekla na Žumberku. Zbjeg je bio smješten nedaleko od jednoga talijanskog uporišta, negdje iza Črnomelja, što je u narod i ranjenike unosilo nespokojstvo i strah i stvaralo veoma mučnu atmosferu.

Negdje predveče Lola se iznenada pojavio pred masom izbjeglica. Prije nego što je počeo govoriti, pogledao je oko sebe, a onda je tišim glasom rekao, da mu nije teško shvatiti ih, a zatim je, kao da ih pita, rekao nešto u vom smislu da mu

Dušan Radanović

kažu po savjesti; da li je za naše narode bilo drugog puta. Počeo je i završio svoj govor u onome svom poznatom stilu velikog revolucionara i neustrašivog vođe, čije su riječi nalazile put do srca i osjetila stišane mase, koja je odjednom živnula, razvedrila se i, izgledalo je, stresla strah sa sebe.

Agitprop pisano riječi

S obzirom na to da je bio rat, Žumberak je bio relativno dobro informiran putem tiska. Tu se, u prvom redu, misli na Informativni bilten koji je tiskan u tehničkom okružnog komiteta u selu Kunčani, na Žumberku. On je redovito izvještavao javnost o događajima na ratištima i uopće o svim važnim političkim zbivanjima u svijetu.

Što je rat više odmicao, Informativni bilten je postajao sve aktualniji. Interes za njega rastao je s rastom pobjeda antihitlerovske koalicije nad snagama osovine. Njegov optimistički sadržaj neodoljivo je zračio i podizao moral slobodoljubivim ljudima, naročito onim u neoslobođenim gradovima i selima. Bio je snažno propagandno oružje u našim rukama i najefikasniji informator. Bila je organizovana distributivna mreža i redovito je stizao u seoske NOO-e. Čitan je po selima grupno, jer mu je, zbog oskudice u papiru, tiraž bio ograničen.

U tehničkom pri okružnom komitetu tiskan je Rodoljub, glasilo za cijeli okrug Pokuplje u čijem je sastavu bio i Žumberak, a u Štefankama Putem slobode, glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte istog okruga. I ovo je glasilo pokrivalo žumberački kotar.

Na Žumberak su redovito stizali Borba i Naprijed, stizao je svaki broj, ali u ograničenom broju primjeraka. Jedva su podmirivali potrebe organa i organizacija na nivou kotara i općina.

U odnosu na mnoge druge slobodne teritorije Žumberak je dakle bio dosta dobro pokriven našim tiskom.

Agitprop kulturno-zabavnim priredbama

Dolaskom na Žumberak 1. proleterskog bataljona Hrvatske u početku jeseni 1942. godine, Agitprop grupa je ojačana kadrovima Agitpropa ovog bataljona. Stvorena je družina koja je mogla cjelovitije izvoditi svoje programe, ali i dalje u granicama skromnih mogućnosti.

Repertoar družine je uvijek bio prožet revolucionarnim duhom, kritikom stvarnosti kapitalističkog društva, osudom fašističkog ekstremizma i ustaškog besmisla, s prizvukom dramatike ljudskog bivstvovanja u njima. Težili smo da što vjernije oslikamo društveno stanje našega neposrednog neprijatelja, prikazujući ga kao ukupnost degradacije čovjekovih vrednota, kako bi gledalac dobio sliku apsolutne izgubljenosti ljudskih pozicija u njemu.

U svemu smo se rukovodili pravilom da gledaocu poslije svega što doživi gledajući predstavu koja mu dočarava sva ta društvena zla (protiv kojih smo se i mi digli), postane jasno koji put će ga izvesti iz toga zla.

Izbor komada za izvođenje prilagođavali smo, ne samo prema ideološkom, klasnom aspektu, već i prema tehničkoj mogućnosti izvođenja i raspoloživom broju izvođača, a isto tako i broju činova u njima. Gotovo je uvijek u njima svaki od

Dušan Radanović

tih činova predstavljao, u stvari, posebnu cjelinu, ali su se svi veoma lako mogli uklapati u čitavu dramsku viziju. U njima su se sukobljavali dijametralno suprotni portreti likova, kako onih sa stajališta političkih gledanja, tako i onih etičkih ljudskih vrednota. Pobjeđivali su, razumljivo, oni čije su vrednote, ljudske i političke, bile u duhu našega oslobodilačkog pokreta.

Naš je repertoar obilovao i recitacijama i revolucionarnim i borbenim pjesmama. Skečevi su na poseban način oduševljali publiku. Njima smo, na nama svojstven način, uspjeli ismijati naše protivnike, a pogotovu njihove vođe. Skečeve smo obično stavljali na kraju programa kako bi izvedba bila efektivnija.

Predstave su izvođene na improvizovanim prozornicama u zatvorenim i otvorenim prostorima, što je zavisilo od uvjeta pod kojim su izvođene i od mogućnosti izvođača. Narod se oduševljavao našim izvedbama, a posebno omladina. Mi agitpropovci smo također bili zadovoljni ovom formom okupljanja, jer smo na taj način direktnije i masovnije politički utjecali na mase.

Naša uporna nastojanja da nijedan čovjek na području Žumberka ne ostane izvan našega političkog domašaja, bila su ponekad ravna mašti. Proučavali smo varijante kako doći do čovjeka tamo gdje još nismo stigli, tamo gdje je neprijateljska propaganda bila veoma utjecajna i gdje je imala apsolutnu premoć.

U tim sredinama bilo je teško izmamiti ljude iz kuća, odnosno sazvati skup građana, jer su izbjegavali svaki kontakt s nama. I u takvim slučajevima upornost nas nije napuštala i nismo htjeli priznati svoju nemoć. Tražili smo i pronalazili druge mogućnosti. Išli smo toliko daleko da smo za takve susrete koristili čak i skupove vjernika pri vjerskim obredima, tj. mjesta na kojima nas oni, zbog prirode obreda, nisu mogli izbjeći.

Agitprop grupa je za svaki novi dan spremala program za sljedeće selo. Koliko je bilo dana, toliko je obišla sela i isto toliko dala priredbi. Tako su neprekidno trajala naša nastojanja da neprijateljskoj propagandi sužavamo prostor i oslobađamo ljude od njenog utjecaja.

Naš kotarski komitet tražio je od nas punu mobilnost. Stalno je požurivao naše aktivnosti i određivao rokove za svakog pojedinca. Ponekad bismo pomislili u sebi ima li logičnosti u tom našem velikom htijenju u onim uvjetima. Ali baš je u tome i bila specifičnost naše borbe.

Bilješke

¹ Vojna enciklopedija, Tom VIII, str. 710-712.

² Anić Nikola i dr. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Beograd, 1982., str. 650, 458, 726, 788, 792, 806.

³ Arhiv VII, K. 114a, reg. br. 19/2.

⁴ Arhiv VII, k. 426, reg. br. 22-1/5.

⁵ Arhiv VII, k. 426, reg. br. 25-1/5.

⁶ Arhiv VII, k. 436, reg. br. 35-5.

⁷ Zbornik, Tom VI, knj. 15, dok. 24.

Nikica Reiser - Za vrijeme berbe

IZDAVAČKA DJELATNOST NOP-a NA PODRUČJU ŽUMBERAK-POKUPLJE 1941.-1945. GODINE

MARIJA SENTIĆ

Novine su sastavni dio borbe svakog pokreta i svake revolucije. One su informator te nedjeljni faktor političke agitacije i propagande. I u Hrvatskoj je za vrijeme narodnooslobodilačkog rata tisak bio sastavni dio agitacije i propagande. Napisi u velikom broju listova i brošura praktički su ostvarivali osnovna načela revolucionarne agitacije i propagande, te tako ostali svjedoci velike narodne epopeje, trajna uspomena na jedno razdoblje povijesti naših naroda.

Iako je nastajao u vrlo teškim uvjetima, tisak narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj bio je vrlo razgranat. Kroz četiri ratne godine izlazilo je mnogo listova i brošura. Izdavali su ih Komunistička partija Hrvatske, Jedinствена narodnooslobodilačka fronta, Antifašistička fronta žena, Ujedinjeni savez antifašističke omladine i narodnooslobodilački odbori. Usporedo s tim civilnim listovima sve su vojne jedinice, svi štabovi imali svoje listove, od Glavnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske, pa do svake pojedine čete u kojima su propagandisti - politički radnici i vojnici - izdavali četni list u formi džepnih novina.¹

Od samog početka ustanka tisak NOR-a imao je strogo određene zadatke: borba protiv okupatora i kvislinga, mobilizacija sve većih snaga i sredstava za postizanje što boljih vojnih, političkih i međunarodnih pozicija, borba za političko jedinstvo, provođenje u život osnovnih ciljeva NOR-a i socijalističke revolucije, borba za novu narodnu vlast. Pisana riječ je bez sumnje i u po mnogo čemu prekretničkoj 1943. godini bila važan faktor u privlačenju novih boraca u NOV i PO Hrvatske.

Kao nerazdvojni dio izdavačke djelatnosti u Hrvatskoj, odnosno u Jugoslaviji, pisana riječ na području Žumberka i Pokuplja bila je od izuzetnog značenja za razvitak oslobodilačke borbe u ovom kraju. Sve zadaće tiska NOR-a u Jugoslaviji u svojim su listovima i brošurama provodili izdavači na ovom području. Uvodnik prvog broja Rodoljuba, glasila narodnooslobodilačkih odbora Pokuplja i Žumberka,² koji je počeo izlaziti siječnja 1943. godine i izlazio i u 1944. godini, na kraju donosi: „Mrziti okupatore, mrziti njihove sluge, tu nakaznu izraslinu na divnom tijelu tvoga naroda, mrziti ga iz dna duše, svakom mišlju svojom, svakom kapi krvi svoje - to znači biti zadojen plemenitim i velikim osjećajem osvetnika naroda, to znači ostati vjeran svojem narodu, njegovoj historiji i njegovoj budućnosti.“³

Ne samo uvod već i čitav sadržaj lista jasno pokazuje njegovu osnovnu zadaću: upoznati narod s najvažnijim događajima u zemlji i svijetu radi stvaranja što čvršće i trajnije veze između partizanskih boraca i naroda u ovom kraju. Najveći dio ovog broja posvećen je narodnoj vlasti odnosno AVNOJ-u. Tu je i članak „Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije - krupan uspjeh naše narodno-oslobodilačke borbe“, zatim govor druga Tita na Prvom zasjedanju AVNOJ-a, Rezolucija o osnivanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, izvadci iz govora članova Antifašističkog vijeća (Moše Pijade, Pavla

Marija Sentić

Krce, Luke Stevića, Vicka Krstulovića, Šime Balena, Veselina Masleše, Nurije Pozderca). Slijedi tekst „Vodi HSS-a sa izbjegličkom jugoslavenskom vladom u London protiv narodno-oslobodilačke borbe“ i „Što bi dočekao hrvatski narod, kad bi svoju sudbinu izručio u ruke izdajničkih vođa HSS-a?“ Sljedećih nekoliko članaka prikazuje razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u ovom kraju i u Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji: „Pokuplje u oslobodilačkoj borbi“, „Riječi znače djela“, „Vlastitim snagama do pobjede“, „Uspješne operacije naših narodnooslobodilačkih brigada u Žumberku“, „Oslobođen je Krašić“, „Uhapšen je vođa ustaške Crne legije, pukovnik Jure Francetić“; o kvislinzima: „Oni koji su juče bili nepoznati“, „Krv, palež, ubojstva“, „Zadnji trzaji“; o radu i aktivnosti žena, omladine i pionira: „Žene na poslu“, „Djeco, držite se dobro!“, „Pioniri Žumberka“. Posljednji članak govori o uspjesima Crvene armije. Rodoljub je bio prva partizanska novina na području Pokuplja i Žumberka. Počeo je izlaziti siječnja 1943. godine kao glasilo narodnooslobodilačkih odbora Pokuplja i Žumberka, da bi u br. 3/4 (1943.) promijenio podnaslov u glasilo Okružnog NOO Žumberak-Pokuplje, a od br. 8 (1943.) glasilo Okružnog NOO za Pokuplje. Izlazio je mjesečno do 1944. godine (u 1943. je izišlo 12 brojeva, a u 1944. godine jedan). Tiskan je na ciklostilu, formata od 21 x 17 do 30 x 24 cm, u tiraži od 200–400 primjeraka. Uređivali su ga Ivica Lopajić i Dragutin Susović.

U svih trinaest brojeva Rodoljub prati događaje u zemlji i svijetu, upoznaje narod s najvažnijim događajima na svjetskim ratištima, a naročito s događajima u Jugoslaviji, veliki broj članaka posvećuje razvoju narodne vlasti, AVNOJ-u, i ZAVNOH-u, razvoju JNOF, AFŽ-a, USAOH-a, razvoju prosvjete i kulture, obilježava godišnjice (Oktobarske revolucije, 1. svibnja, napada na SSSR, 8. ožujka i dr.), piše o zločinima okupatora i kvislinga. Donosi i književne priloge, a posebno pjesme Vladimira Nazora. Opširnije analizira razvoj ustanka kroz dvije ratne godine, a posebno se osvrće na gospodarsku politiku, piše o žetvi, sjetvi. Objavljuje poznati članak „Ni zrna žita okupatora“, geslo pod kojim se provodila žetva ljeti 1943. godine. Jedan članak je posvećen i zajmu narodnog oslobođenja, a zabilježeni su i prvi izbori na Žumberku 29. rujna 1943. Jedan broj (10) posvećen je Oktobarskoj revoluciji. List Rodoljub izdavao je i Radiovijesti,⁴ koje su izlazile svaka dva do tri dana u 1943. godini: na ciklostilu u formatu 33,5 x 21 cm.

Pojava ovakvog lista na tlu Žumberka i Pokuplja bez sumnje je bila prvorazredni događaj u ovom ustaničkom kraju. Iste 1943. godine Agitprop Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Pokuplje-Žumberak počinje izdavati Tjedni pregled.⁵ List je izlazio tjedno kroz 1943. i 1944. godinu, na ciklostilu formata 30 x 21 cm. Slično Rodoljubu, u prvom redu prati događaje u zemlji i svijetu, informira o svim važnijim zbivanjima, bilježi godišnjice, a posebnu važnost pridaje razvoju NOP-a u Jugoslaviji i uspjesima NOV-a.

1943. godine na ovom području pojavljuju se još dva lista: Antifašistkinja⁶, glasilo Inicijativnog okružnog odbora Antifašističke fronte žena za Pokuplje i Žumberak, i Mladi udarnik, glasilo Okružnog odbora USAOH-a za Pokuplje. Prvi list je počeo izlaziti u kolovozu. Izišla su svega dva broja. Tiskana su na ciklostilu, formata 21 x 16 i 30 x 21 cm. „Mladi udarnik“ je počeo izlaziti listopada 1943., a također je izišao u dva broja. Izlazio je mjesečno, na ciklostilu, formata 29 x 21 i 30 x 23,5 cm.

Marija Sentić

Dva lista istog naslova, različitih izdavača pojavljuju se na ovom području 1944. godine. To su Putem slobode⁸, glasilo Jedinствene narodnooslobodilačke fronte Okruga Pokuplje i Žumberak i (isti naslov) Putem slobode⁹, glasilo Okružnog odbora AFŽ-a za Pokuplje. Prvi je počeo izlaziti 1. ožuljka 1944. godine. Izlazio je svaka dva do tri dana do 27. ožuljka 1945. godine. U 1944. godini izišlo je 130, a u 1945. 36 brojeva. Uređivali su ga Dragutin Susović i Ivan Javornik. Umnožavan je na ciklostilu, formata 29 x 20,5 do 34,5 x 32,5 cm, u nakladi od 100-1.300 primjeraka. Od broja 33, 5. VI. 1944. godine list mijenja podnaslov u Glasilo jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte okruga Pokuplje. Redovito je pratio događaje u zemlji i svijetu. Istoimeni list (Putem slobode) koji je bio glasilo AFŽ-a za Pokuplje, izišao je svega u jednom broju siječnja 1944. godine. Umnožen je u Tehnici ONOO-a za Pokuplje na ciklostilu, u nakladi od 200 primjeraka.

Uz navedene listove, na ovom su području i pojedine jedinice IV. i XI. korpusa, 8., 13., 34. i 43. divizije NOVJ izdavale svoje brigadne, bataljonske i četne novine najrazličitijeg formata, od 15,5 x 11 do 34 x 21 cm, umnožavane na šapirografu, ciklostilu ili pisaćem stroju, a četne su gotovo u pravilu bile pisane rukom i to najviše u jednom ili dva primjerka. Pojavljuju se pod najrazličitijim imenima, a džepne novine u pravilu pod istim imenom Bacač¹⁰, Četne novine¹¹, Crvena zvijezda¹², Četni list¹³, Džepne novine¹⁴, Glas veze¹⁵, Krv za krv-kri za kri¹⁶, List Voda za vezu i brdskog divizion¹⁷, Napred¹⁸, Naš list¹⁹, Naša fronta²⁰, Naša veza²¹, Naše novine²², Novine²³, Novine 34. divizije²⁴, Odmev mladih src²⁵, Omladinac²⁶, Polet²⁷, Sanitet²⁸, Trinaesta proleterska²⁹, U borbi³⁰, i Vijesti 34. divizije³¹.

I navedeni vojni listovi počeli su izlaziti početkom 1943- godine (prvi je objavljen ožuljka 1943.), i izlaze s prekidima kroz 1944. i 1945. godinu. Informirali su o događajima u svijetu i kod nas, a o aktualnim političkim problemima, ideološkim pitanjima, uspjesima jedinica NOV-a. U ono ratno vrijeme, što je bilo u skladu s općom situacijom, prevladavali su politički članci. Pisani su uglavnom popularno, a mnoge članke su pisali i sami borci koji su se tako postupno osposobljavali za dopisnike pojedinih listova, pa se tako stvaralo i partizansko novinarstvo.

Izdavačka djelatnost dobila je posebnu dimenziju u partizanskoj brošuri. Prema dosadašnjim istraživanjima - koja nisu definitivna - na području Žumberka i Pokuplja u tijeku NOR-a 1941-1945. godine izdano je 38 naslova brošura. Većina se odnosi na marksističku literaturu, rezolucije i druge dokumente revolucije koji su služili za priručnike partijskim i uopće mkovodećim kadrovima NOP-a na području Žumberka. Bili su potrebni za idejno obrazovanje, što se vidi iz naslova brošura marksističkog sadržaja. To su: Borba, Kratke upute za borbenu obuku jedinicama II. operativne zone NOV i PO Hrvatske³², Diktatura proletarijata³³, Dimitrov Georgi: Fašizam i radnička klasa³⁴, Historija Svesavezne komunističke partije boljševika^{34a}, Karlovačka brigada Drugom kongresu³⁵, Lenin Vladimir Ilić: Marksizam³⁶, Marx Karl i Engels Friedrich: Komunistički manifest s predgovorom Engelsa od 1. V. 1890³⁷, Okružnica br. 3 CK Komunističke partije Hrvatske³⁸, Plan 1 program nastave kod nižeg komandnog kadra i ljudstva XIII. udarne proleterske brigade Rade Končar, Ratna služba³⁹, Program nižeg partijskog kursa⁴⁰, Protiv uskogrudnog praktičizma⁴¹, Segal, L. Ekonomski razvitak društva, Udžbenik političke ekonomije⁴², Slobodna Narodna demokratska Federativna Jugoslavija^{42b},

Marija Sentić

Stalin Josif Vissarionovič: Diktatura proletarijata⁴³, Stalin Josif Vissarionovič: Lenjin-planinski orao⁴⁴, Stalin Josif Vissarionovič: Nacionalno pitanje⁴⁵.

0 nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Još jednom o nacionalnom pitanju⁴⁶. Stalin Josif Vissarionovič: Partija (VIII. glava iz Osnova lenjinizma)⁴⁷, Stalin Josif Vissarionovič: Seljačko pitanje⁴⁸, Stalin Josif Vissarionovič: Seljačko pitanje⁴⁹, Stalin Josif Vissarionovič: Strategija i taktika⁵¹, Teški bacač⁵¹, Ugovor između Jugoslavije 1 Sovjetskog Saveza⁵², Ustav SSR⁵³, Značaj odluka AVNOJ-a⁵⁴, i Živjela II. okružna konferencija AFŽ-a Pokuplje⁵⁵.

Osim toga izdane su dvije brošure Josipa Broza Tita: Broz, Josip Tito: Referat maršala Jugoslavije - Tita na II. zasjedanju AVNOJ-a, i Broz, Josip Tito: 24. godišnjica Crvene armije.⁵⁷ S područja saniteta tiskane su tri brošure: Organizacija saniteta NOV in POS i transport ranjenicev⁵⁸, Lajevac: Prva pomoć⁵⁹ i Kronika Slovensko-Hrvatske Vojno Partizanske Bolnice⁶⁰. Nadalje s područja prosvjete tiskane su dvije brošure odnosno dva udžbenika: Štivo za prvi razred⁶¹, i Štivo za drugi razred⁶². Kao zasebna brošura tiskan je članak iz Naprijeda br. 14 pod naslovom Jačajmo narodnooslobodilačke odbore⁶³. Jedna brošura posvećena Oktobarskoj revoluciji autora J. Vissarionoviča Staiina: Međunarodni karakter Oktobarske revolucije⁶⁴ izašla je povodom 10-godišnjice Oktobra, a povodom godišnjice Udarne brigade Franjo Ogulinac-Seljo tiskana je brošura: Godina dana borbe i rada Udarne brigade Franjo Ogulinac-Seljo 8. I. 1944.-8. I. 1945.⁶⁵

U izdavačkoj djelatnosti zastupani su također i pisci naše revolucije. 1944. godine Tehnika 34. divizije NOVJ umnožila je brošuru Vladimira Nazora i Branka Čopića pod naslovom 14 pjesama Vladimira Nazora i Branka Čopića,⁶⁶ a kao zasebna brošura tiskana je u izdanju Žumberačkoga partizanskog odreda kolovoza 1944. godine Pjesmarica⁶⁷ s 18 pjesama.

Rezimirajući ovaj kraći prilog s pouzdanošću se može konstatirati da je na području Žumberak-Pokuplje, iako uz izuzetno teške uvjete, za vrijeme narodnooslobodilačke borbe 1941.-1945. godine izdavačka djelatnost NOP-a bila vrlo bogata što potvrđuje pojava 38 naslova brošura i 43 naslova novina. Sve te tiskane stranice su bez sumnje ne samo doprinijele razvoju narodnooslobodilačkog rata u ovom kraju, već su ostale trajni dokument za proučavanje povijesti narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije kako za područja Žumberak-Pokuplje, tako i za Hrvatsku uopće.

Bilješke

¹ Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945. Beograd, Vojnoistorijski institut, 1964.

² Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb ZB-Per-23/104.

³ Isto. Rodoljub, br. 1. sječan 1943., str. 2. Pretiskano iz Borbe br. 21.

Nacionalna i sveučilišna biblioteka – RV HP-4°-i8, Katalog partizanskog tiska, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb 1982., 62 str.

⁵ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, ZB -Per-16/40.

⁶ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb ZB-Per-36/2412; Antifašistkinja, Glasilo Inicijativnog okružnog odbora AFŽ-a za Pokuplje, Žena u borbi, reprint, Zagreb, Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske, i dr. 1974., 146-147, str.

⁷ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb ZG-Per-3/208.

⁸ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb ZG-Per-3/201.

Marija Sentić

- ⁹ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb ZB-Per-36/242; Putem Slobode. Glasilo OO AF-a za Pokuplje. Žena u borbi, Reprint, n.dj., str. 148.
- ¹⁰ Bacač, Izdaje kulturno-prosvjetni odbor Prateće čete Udarne brigade Franje Ogulinca-Selja [I(1944)] - II 1945). 4°. Br. 4-15 1945. [Pokuplje]; 5 [Vukomeričke gorice]; 6 [Zagreb], Izlazio petnaestodnevno. Rukopis.
- ¹¹ Četne novine Prateće čete Karlovačke brigade. I (1944.) 8°. Br. 6 - maj [Žumberak], Rukopis.
- ¹² Crvena zvijezda. Izdao Agitprop XVII. brigade [40. divizije, 1944.]. Izdavač od [1943.], br. 3. Omladinske brigade Jože Vlahović. Br. 3-22. V [Voćin]; 5 [Lepoglava-Varaždin]; 8 [Žumberak]; 9-10. [Virovitica], Numeracija neprekidna. Format: 8° do 4°. Šapirograf; 8. Ciklostil.
- ¹⁵ Četni list. Inženjerska četa II. ud. brigade 1944.-1945- Naslov i izdavač 1945., br. 1. Gromovnik. Izdaje Kult. prosv. odbor Inž. čete II. udarne brigade VIII. divizije. Br. 9-b.d. [Kordun], 10 [Žumberak], 1945-, br. 1 [Bihać].
- ¹⁴ Džepne novine. Izdaje kulturno-prosvjetni odbor I. čete IV. bataljona [Karlovačke brigade I], (1944.). - [II] (1945). Izdavač [II] (19 b.b. - maj KPO. 1. čete IV. bat. ud. Kr. [Karlovačke], br [igade I] (1944.) b.b. maj [Žumberak]; [II] (1945.) b.b. maj [Karlovac]. Format m 8° do 4°. Rukopis. Džepne novine. Izdaje Kult. prosvjetni odbor Čete za vezu Karlovačke brigade. [I] (1944. 8°. Br. 5-14. V [Žumberak], Rukopis. Džepne novine. Izdaje I četa II. bataljona [Karlovačke brigade 34. divizije I], (1944.). 4°. Br. 6 - [svibanj, Kravarsko], Rukopis. Džepne novine. [Izdaje], 1. četa I. bataljona [Žumberačkog] Partizanskog] Otdreda 1944.]. m8°. Br. 19 - b. d. [Žumberak]. Pisaci stroj. Džepne novine. Čete pratećih oružja II. brigade 43. divizije XI. korpusa Jugoslavenske armije. [I] (1945-) 8°. Naslov b.b. - 1. IV: Teško oružje. Br. 3-b.b. - mart [Žumberak]; b.b. - april [Vrbovsko] Rukopis. Džepne novine. Čete za vezu II. brigade [43. divizije. I] (1944.) [II] (1945.) 8°. I (1944.). Br. 2-15. X [Labin]; II (1945.) br. 4. [Žumberak], Rukopis. Džepne novine. II čete IV. bataljona I [Karlovačke] b[rigade], I (1944.) m8°. B. b. - [maj, Žumberak]. Rukopis. Džepne novine. 2. čete I. bat. Karlovačke brigade. Izdao kultumo-prosv. odbor [I] (1944.). Naslov i podnaslov od br. 16. i Četne novine 2. čete I. bataljona Karlovačke brigade. Br. 5 - april [Prilišće]; 7.-1. V [Žumberak], 16 [Blatnica]; 17 [Kupčina], Izlazile petnaestodnevno. Format 8° do 4°. Rukopis. Džepne novine II. čete II. bataljona Karlovačke b[rigade] 34. div. Izdao Kultumo-prosvjetni odbor I (1944.). Br. 5-15. V [Žumberak]. Rukopis. Džepne novine Mitraljeske čete 2. bataljona 1. Karlovačke b[rigade] I]. (1944.). 8°. B. b. - [maj Žumberak], Rukopis. Džepne novine Političkog kursa [Žumberačkog NO] P Otdreda], Hrvatske 1944.]. 8°. Br. 1. - [juli, Žumberak], Rukopis. Džepne novine I. bataljona [Žumberačkog] P[artizanskog] Otdreda] H[rvatske], 1944.]. 8°. Br. 15-maj [Žumberak], Rukopis. Džepne novine 3 čete II. bataljona [1. brigade 8. divizije. I (1943.) - III (1945.)]. Naslov i podnaslov [II (1944.)] br. 14; Udarnik. List 3. čete II. bataljona I. brigade VIII. ud. divizije; br. 15: Svjetlost. Četni list III. čete II. b[atljona] Rlade] D[obrosavljević]; od [III (1945.)] br. 1; Udarnik. List III. čete II. bataljona "R.D." [I (1943-)]- b.b. - [Čorkova Uvala, Plitvička jezera]; 14-25. VIII [Pokuplje]; 15 [Cazinska krajina]; [III (1945.)], br. 1. [Plaški], Format: 8°. Rukopis, br. 1. pisaci stroj. Džepne novine 3- čete 2. bat. Karlovačke b[rigade] I] (1944.) o. Br.-1.-15.V [Žumberak], Rukopis. [I] (1944.). Br. 1. Džepne novine II. bataljona [Žumberačkog] [NO] part, odreda [1944.] m8°. B. b. [maj, Žumberak]. Pisaci stroj. ¹⁵ Glas veze. List čete za vezu VIII. divizije. [I (1944.)]. Br. 1 - [rujan, Pokuplje], 2 - [listopad, Kordun]. 8°. Rukopis. ¹⁶ Krv za krv - Kri za kri. Glasilo Vojnopartizanske bolnice II. hrvatske in Dolenjske operativne zone. [Žumberak I], (1943.). 8°. Br. 1-20. III. Pisaci stroj. ¹⁷ List Voda za vezu I. brdskog] divizionu [8. divizije]. Izdaje Kult.-prosvjetni odbor Voda za vezu. 1944. 8°. b. b. - 19- VI. [Žumberak]; 4. - [listopad, Banija]. Rukopis. ¹⁸ Napred - Izdaje IV. partizanska brigada Hrvatske, i (1942.) - [III] (1944.). 8°. Podnaslov od II (1943.) br. 3/4. List IV. udarne brigade Hrvatske. Izdavač od br. 8. Kulturno prosvjetni odbor I. udarne brigade VIII. div. I (1942.). br. 1 - novembra [Kordun]; 2. [Topusko]; II (1943.) br. 3/4 - januar - februar [Žumberak]; 8 [Primišlje]. Izlazio mjesečno. U 1942. i 1943- numeracija neprekidna. Br. 1, 2. šapirograf 3/4 ciklostil; 8. pisaci stroj.

Marija Sentić

- ¹⁵ Naš list. [Izdaje] Kulturno-prosvjetni odbor 3- bataljona Karlovačke brigade. 1(1944.). f.Br.1-maj [Žumberak]. Pisaći stroj. 1(19) br. 1.
- ²⁰ Naša fronta II. operativne zone NOV i PO Hrvatske. Izdaje Agitprop II. operativne zone Hrvatske. I (1943). Naslov i izdavač od br. 4. Naša fronta. Izdaje Agitprop II operativne zone. Podnaslov od br. 14/15; Tjednik II. operativne zone, Br. 1-17. V; br. 1, 4, 5, [Žumberak]; 7.14/15, 17 [Moslavina], Izlazio tjedno s prekidima. Format: 4° do f. Ciklostil.
- ²¹ Naša veza. List čete za vezu I. ud. brigade VIII divizije NOVJ. 1944-1945. Izdavač od br. 12; Kulturno-prosvjetni odbor čete 1944. br. 8 - mart [Cazinska krajina]; 9 - juni [Plitvička jezera]; 10 [Žumberak]; 12. [Banija]. 1945. br. 15. januar - [Plitvička jezera]. Numeracija neprekidna. Pisaći stroj. 8°.
- ²² Naše novine. Izdao KP odbor 4. čete III. bataljona Karlovačke brigade. [I] (1944.). 8°. B. b. - maj [Žumberak], Rukopis.
- ²⁵ Novine. Izdaje Kulturno-prosv. o[dbor] Mitraljeskog] voda II. bataljona ud. brig. "F[ranje] Olgulinca Selje". 1(1944.). 4°. Br. 7-novembar [Lukovac-Turopolje]. 8 [Pokuplje]; 10 [Lekenik], U studenom i prosincu izlazile petnaestodnevno. Br. 7 rukopis; 8, 10 pisaći stroj.
- ²⁴ Novine 34. divizije. Izdaje Štab 34. divizije NOVJ. 1(1944.)–11(1945.). Naslov i izdavač II (1945.) br. 93; Novine 34. udarne divizije. Izdaje Propagandni odsjek 1(1944.) br. 31-18. VIII [Cerovski vrh, Kordun], Izlazio na Kordunu, Žumberku i Pokuplju u razmacima 3-5 dana, do kraja lipnja 1944. s produženom numeracijom lista Vijesti 34 divizije. Br. 58 - 7, XU 1844., - posvećen godišnjici Oktobarske revolucije; br. 65-29. XI. 1944. - posvećen 29- novembru godišnjici Drugog zasjedanja AVNOJ-a i dio godišnjici 4. korpusa. 8° 4°. Ciklostil.
- ²⁵ Odmev mladih src. Izdal Propagandni odsek Sllovensko] Hlrvaške] Vlojne] Plartizanske] Blonice] in Slanitetne] Š[ole]; [Žumberak I] (1944). 8°. Izlazio mjesečno. Br. 1-mart. Br. 1 i 2. pisaći stroj, ostalo ciklostil.
- ²⁶ Omladinac u borbi. Glasilo 1. čete IV. bataljona II. brig. XIII. divizije. II (1944.)–III (1945.). Naslov i podnaslov od II (1944.) br. 8: Republika. Glasilo 1. čete IV. bataljona, od 111(1945.) br. 22. Iskra. Glasilo I. čete IV. bataljona 11(1944.) br. 7 [maj - Gorski kotar], 8 [Žumberak], 14/14 [Grobnik], 15. Zlobin], 19 [Lika], 22 [Korenica], Počeo da izlazi 1943. godine. U drugoj polovini 1944. izlazio petnaestodnevno. Numeracija neprekidna. 8°. Rukopis.
- ²⁷ Polet. List I. bataljona ud. Karlovačke] brigade ud. 34. divizije. Izdaje Kulturno-prosvjetni odbor bataljona. [1(1944.)] - 11(1945.). 8° Počeo izlaziti u 1944. II (1945.) Br. 1. - januar. [Pokuplje], Rukopis
- ²⁸ Sanitet. Izdaje San[itet] udar. Karl[ovačke] briglade] 1(1944.) II (1945.) 4°. Izdavač br. 12: KP odbor Sanitetskog voda Karlovačke] ud[ame] briglade I] (1944.). br. 8 - 15. XII [Kupčina, II]. (194 br. 12-15. V Karlovac. Rukopis.
- ²⁹ [Trinaesta] XIII. proleterska. Glasilo boraca XIII. udarne proleterske brigade Rade Končar. Izdaje Propagandni odsjek XIII. proleterske brigade Rade Končar. [I] (1943) - 111(19450. [I] (1943.) br. 4/5-juni-juli [Žumberak], 6 [Prnjavor], 11(1944.) br. 7 [Valjevo], III (1945.) br. 10-11 posebno izdanje 12-16 [Srem], Numeracija neprekidna. 8° do 4°. Ciklostil, pisaći mašina, šapirograf.
- ³⁰ U borbi. Džepne novine. Izdaje Kulturno prosvjetni odbor IV. bataljona I. krajiške brigade. 1944. m8°. Br. 3 - maj [Žumberak], Rukopis,
- ³¹ Vijesti 34. divizije. Izdaje Štab 34. divizije. [I] (1944) - [II] (1945). Izdavač od [III] (1945.) br. 7. Propagandni odsjek [I] (1944.) br. 19. IV; br. 1-6 [Prilišće]; 8-15, 17-21 [Žumberak; II] (1945.) br. 7, 9, 11. [Pokuplje], Izlazile svaka dva do tri dana od kraja juna 1944., a zatim izlazi pod imenom Novine 34. divizije. 4°.Ciklostil.
- ³² Borba. Kratke upute za borbenu obuku jedinicama II - operativne zone NOV i PO Hrvatske. [Žumberak, Izdao Štab II. operativne zone 1943.]. 14 str. 4°. Podaci s korica. Tekst samo na prednjim stranama. Umnoženo na ciklostilu.
- ³³ Diktatura proletarijata. [Žumberak], Izdanje Odjela za propagandu XIII. udarne proleterske brigade Rade Končar, 1945. 12 str 8°. Umnoženo na ciklostilu.
- ³⁴ DIMITROV, Georgi. Fašizam i radnička klasa. Referat druga G. Dimitrova na VII. kongresu Kominteme. [Žumberak], Izdanje Okružnog komiteta Pokuplje Komunističke partije Hrvatske. Kolovoz 1943-, str. 19. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ³⁴¹ Historija Svesavezne Komunističke partije boljševika: Glav I - [Pokuplje]; Umnožio Prop, odjel Okružnog JNOF-a Pokuplje, 1945. - 35 str. 8°. Omotni naslov. Umnoženo na ciklostilu.
- ³⁵ Karlovačka brigada Drugom kongresu. Ilustrirao I. Ivekaz - [Pokuplje], Omladina kod Štaba Karlovačke brigade 17. II 1944. str. 17 sa 1 si. 8°. Posvećeno II. kongresu USAOJ-a. Podaci s korica. Rukopis.
- ³⁶ LENIN, Vladimir Ilić. Marksizam [Žumberak], Izdanje Okružnog komiteta Pokuplje Komunističke partije Hrvatske, 1944. Str. 23. + [1]. 8°. Sadržaj: Marksizam. Dijalektika. Socijalizam. Podaci s korica. umnoženo na ciklostilu.

Marija Sentić

- ³⁷ MARX, Karl i Engels Fridrih. Komunistički manifest. S predgovorom Engelsa od 1. V. 1890. [Žumberak]. Umnožio Propodjel Okružnog NOO Pokuplje. Ožuljak 1945. Str. 52. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ³⁸ Okružnica br. 3 CK Komunističke partije Hrvatske [od 30. IX. 1941. - Pokuplje], Umnoženo od Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Pokuplje. [S.a], Str. 13. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ³⁹ Plan i program nastave kod nižeg komandnog kadra i ljudstva XIII. udarne proleterske brigade Rade Končar. Ratna služba [Žumberak], Izdala Tehnika XIII. udarne proleterske brigade Rade Končar. 29. X. 1943. Str. 16. 8°. Podaci s korica. Datum ispisan 01 kom. Umnoženo na ciklostilu.
- * Program nižeg partijskog kursa. [Pokuplje]. Umnoženo od Okružnog komiteta Pokuplje Komunističke partije Hrvatske. Rujan 1943. Str. [1] 12. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁴¹ PROTIV uskogrudnog praktičizma. [Pokuplje], Izdanje Okružnog komiteta Pokuplje Komunističke partije Hrvatske. Kolovoz 1943- str. 34. 8°.
Sadržaj: Protiv uskogrudnog praktičizma. - O kritici i samokritici (Naprijed br. 8/1943.). - Krupan Nedostatak. (Naprijed br. 1/1943.)/ [Sretan Žujović] Crni. Jačajmo sve više naš front i našu pozadinu. (Borba br. 31). [Bez autora]. Za teoretsko uzdizanje partijskih kadrova (Borba br. 31). - Crni. Za bolji agitaciono-propagandistički rad. M. M. Briga za nove kadrove u vojsci. - Koraknimo naprijed (Naprijed br. 6/1943). - Neposredne zadaće omladine (Naprijed, br. 7/1943.). Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁴² SEGAL, L. ekonomski razvitak društva. Udžbenik političke ekonomije. Str. 5-29. [Žumberak], Izdanje Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske. Listopad 1943- Str. 24. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁴²¹ Slobodna Demokratska Federativna Jugoslavija. Pokuplje. Izdao Agitprop Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Pokuplje, 1944. - 58 str. 8°. Omotni naslov. Umnoženo na ciklostilu. Sadržaj: Oktobarski proglaš C.K.K.P.J. narodima Jugoslavije; Povodom Proglasa Centralnog komiteta Komunističke Partije Jugoslavije II. zasjedanje AVNOJ-a i naše zadaće; Broz Josip Tito; Značaj odluka AVNOJ-a za daljnji razvoj oslobodilačke borbe i stvaranje federativne državne zajednice; III. zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, Živio Prvi narodni demokratski sabor Hrvatske; Sva vlast u Federalnoj državi Hrvatskoj pripada narodu. Nov prilog jačanju Narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske; Drugi sastanak Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke; Nov prilog za prikupljanje narodnih snaga; Povodom osnivačke skupštine kluba, Srpski klub pobornik jedinstva i bratstva naših naroda, Sporazum maršala Tita i dr. Šubašića, Hebrang, Andrija: Nova velika pobjeda naroda Jugoslavije.
- ⁴³ STALIN, Josip Vissarionovič. Diktatura proletarijata. [Žumberak Izdanje Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Pokuplje, Rujan 1943. Str. 11= [2]. 8°. Podaci sa korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁴⁴ STALIN, Josif Vissarionovič. Lenjin-planinski orač. [Žumberak]. Umnožio Agitprop OK KPH Pokuplje [1943]. Str. 8. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁴⁵ STALIN, Josip Vissarionovič. Nacionalno pitanje [ŽumberakV Umnožio Odjel za propagandu XIII. udarne proleterske brigade Rade Končar 1945. Str. 26. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na šapirografu.
- ⁴⁶ STALIN, Josif Vissarionovič. Nacionalno pitanje. O nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Još jednom o nacionalnom pitanju. [Žumberak]. Izdanje Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske. Kolovoz 1943. Str. [1] + 21. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁴⁷ STALIN, Josif Vissarionovič. Partija (VIII. glava iz Osnove lenjinizma) [Žumberak], Izdanje Okružnog komiteta Pokuplje Komunističke partije Hrvatske. Kolovoz 1943. str. 13. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁴⁸ STALIN, Josif Vissarionovič. Seljačko pitanje. [Žumberak], Izdanje Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Pokuplje. Listopad 1943- Str. 13. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁴⁹ STALIN, Josif Vissarionovič. Seljačko pitanje. [Žumberak], Izdanje Odjela za propagandu 13. udarne proleterske brigade Rade Končar, 1943. Str. 11. 8°. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁵⁰ STALIN, Josif Vissarionovič. Strategija i taktika. [Žumberak], Izdanje Okružnog komiteta Pokuplje Komunističke partije Hrvatske. Listopad 1943. Str. 15. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁵¹ Teški bacač. Prevedeno sa slovenskog. [Žumberak, Umnožila] Tehnika Žumberak. [S.a.]: 40 str. s 5 crteža i 19 tabela. 8°. Naslov s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁵² Ugovor između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. - [Žumberak]. Umnožio Propodjel Okružne JNOF-e Pokuplje. Tehnika Žumberak. [S.a] Str. 8. 8°. Umnoženo na ciklostilu.
- ³³ Ustav SSSR. [Pokuplje]. Izdanje OK KPH Pokuplje. 1943. Str. 36. Umnoženo na ciklostilu.
- ³⁴ Značaj odluka AVNOJ-a. [Pokuplje]. Umnožio Agitprop OK KPH Pokuplje. 1944. str. 22. 8°.

Marija Sentić

- Sadržaj: Oktobarski proglas CK KPJ. Tito: Značaj odluka AVNOJ-a za dalji razvoj oslobodilačke borbe; II. zasjedanje AVNOJ-a i naši zadaci. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁵⁵ Živjela II. okružna konferencija AFŽ-a Pokuplje. [Žumberak], Izdaje AFŽ za Pokuplje. 1944. Str. 14. 4°. Umnoženo na ciklostilu. Bilten o rezultatima takmičenja pred II. konferenciju AFŽ Pokuplje i I. kongres AFŽ-a Hrvatske.
- ⁵⁶ BROZ, Josip Tito. Referat maršala Jugoslavije - Tito na II. zasjedanju AVNOJ-a. [Žumberak], Umnožio Propodjel Okružnog NOO Pokuplje. Siječanj 1944. Str. 18. 8°. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁵⁷ BROZ, Josip Tito. 24. godišnjica Crvene armije. - [Pokuplje, Izdala Tehnika Karlovačke brigade, s.a.]. Str. 14. 8°.
- Sadrži i: Zašto je Crvena armija pobijedila ujedinjene snage anglesko-francusko-japansko-poljske intervencije i buržoasko-plemičke-bjelogardijske kontrarevolucije u Rusiji u borbama od 1918. do 1922. godine. Iz Istorije SKP(b). Naslov nad tekstom. Umnoženo na šapirografu.
- ⁵⁸ Organizacija saniteta NOV in POS. Transport ranjenic. [Žumberak, Izdala] S[lovensko] Htrvaška V[ojna] Partizanska bolnica S[anitetna] Š[ola], 1944. Str. 10+4. 8°. Naslov s korica. Rukopis. Tekst umnožen na pisaćem stroju.
- ⁵⁹ LAJEVAC. Prva pomoć. - [Žumberak, Izdale Slovensko-hrvaška partizanska bolnica in Sanitetna šola]. 1944. Str. [1] 15. 8°. Umnoženo na pisaćem stroju.
- ⁶⁰ Kronika S[lovensko] H[irvaške] V[ojno] Partizanske Bolnice [Žumberak, Izdao] Prop. o. SHVPB [1944.]. Str. 12. 8°. Naslov s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁶¹ ŠTIVO za prvi razred [osnovne škole - bukvar], [Pokuplje], Izdanje Okružnog narodno-oslobodilačkog odbora - Pokuplje. [S.a.]. Str. 14. 8°. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁶² ŠTIVO za drugi razred [osnovne škole Pokuplje]. Izdaje Okružni narodno-oslobodilački odbor Pokuplje [S.a.], Str. 20. 8°. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁶³ Jačajmo narodno-oslobodilačke odbore. Preštampano iz Naprijed br. 14. [Pokuplje]. Umnožila Tehnika Prop-odjela Omlad. brigade Jože Vlahović. S.a. Str. 10. m8°. Podaci s korica. - Umnoženo na šapirografu.
- ⁶⁴ STALIN, Josif Vissarionovič. Međunarodni karakter Oktobarske revolucije. Povodom 10-godišnjice Oktobra. [Žumberak], Izdanje Okružnog komiteta Pokuplje Komunističke partije Hrvatske. 1943. Str. 9. 8°. Podaci s korica. Umnoženo na ciklostilu.
- ⁶⁵ Godinu dana i rada Udarne brigade Franjo Olgulinac Seljo. 8. I. 1944.-8. I. 1945., [Pokuplje], Izdao Štab udarne brigade Franjo Olgulinac Seljo. Tiskala tehnika 34. udarne divizije [1945.]. Str. [1. ko2] + 11. 4°. Naslov s ilustriranih korica. Umnoženo na ciklostilu. Posljednja strana teksta ukoričena.

ŠKOLSTVO I PROSVJETA U POKUPLJU I ŽUMBERKU ZA VRIJEME NOB-a

MIHAJLO OGRIZOVIĆ

I prije početka rada osnovnih škola na području Pokuplja i Žumberka odvijao se tijekom 1942. i 1943- god. vrlo intenzivan prosvjetni, obrazovni, odgojni i idejno-politički rad u narodu. Nosioci ove aktivnosti bili su Partija, legalni i ilegalni organi narodne vlasti, antifašističke organizacije, prosvjetni radnici i partizanske jedinice. Ta djelatnost se odvijala putem sastanaka, konferencija, zborova, mitinga i drugih oblika masovnog rada. Bili su to počeci ove djelatnosti koja će dobiti još veće razmjere u 1944. i prvoj polovici 1945. godine.

Ipak treba naglasiti da je 1943. godina karakteristična kao godina sveopćeg ustanka ne samo u Žumberku, nego i Pokuplju i Turopolju. U siječnju 1943. god. taj oslobođeni teritorij osjetio je IV. neprijateljsku ofenzivu. Okupatori i ustaše nastojali su uništiti revolucionarni pokret, ali je njihova ofenziva završila vlastitim porazom. Takav tijek ustanka na Pokuplju i Žumberku, pored ostalih faktora, stvorio je uvjete za organizaciju osnovnih škola na oslobođenom teritoriju, kao i za širi prosvjetni i politički rad. U ožujku 1943. god. otvorene su i prve partizanske narodne škole. Narod je prihvatio otvaranje škola, uredio zgrade i prostorije. Te su škole najprije počele djelovati u općini Radatovići, a kasnije i drugdje. Održan je i prvi sastanak učitelja u selu Malincima, na kojem je bio sastavljen program rada i donesene smjernice za odgoj djece u duhu narodnooslobodilačke borbe.

Nastava u tim prvim partizanskim narodnim školama bila je organizirana po odjeljenjima, a naročita pažnja posvećivala se odgoju djece u duhu drugarstva, kolektivne svijesti, mržnje prema okupatorima i njihovim suradnicima i razvijanja ljubavi za NOB. To se vrlo lijepo vidi iz izvještaja partizanskog učitelja koji, pored ostalog, kaže: „Veliku sam pažnju skrenuo na socijalni odgoj. Upoznao sam učenike s našom narodnooslobodilačkom borbom. Zato su djeca pokazala veliko interesovanje. Aktivirao sam pionire u NOB. Upoznavanje sa našom narodnom vlasti. Razvijanje borbenosti protiv okupatora. Ljubav za našu NOV.“¹

Učitelji su razvijali i izvanredne oblike rada, s učenicima su često išli na ekskurzije kojima su se koristili u stvarnoj nastavi, a u isto vrijeme i s njima brali gljive, jagode, ljekovito bilje i drugo za ranjene borce. Uz narodnooslobodilačke odbore i vojne su jedinice pomagale osnovne škole, opskrbljivale ih materijalom za pisanje i udžbenicima, a borci su često obilazili učenike i učitelje. To je pomagalo stvaranju novog duha koji se unosio u školu, nastavu i odgoj. Djeca su pokazala mnogo zanimanja i ljubavi za takvu školu.

Od ožujka do lipnja 1943. god. oslobođeni teritorij Žumberka pretrpio je nekoliko okupatorsko-ustaških ofenziva, ali osnovne škole su radile bez prestanka. U nastavi se koristilo tisak i dječji list Pionir. Da bi se podigla kvaliteta rada u školama i da bi se djeci pružila štiva u novom duhu, učitelji su na oslobođenom teritoriju izradili priručnike za I. i II. razred osnovne škole. Školska 1942./42. godina završila je rad u četiri osnovne škole. U školstvu i prosvjeti u to vrijeme djelovali su Geno Kečenović, Nada i Jure Jurman, Ruža Balaš, Vladimir Buneta, Đuro Lojen i drugi.

Mihajlo Ogrizović

Da bi se unaprijedio rad škola i ostale prosvjetne djelatnosti, na oslobođenom teritoriju Pokuplja i Žumberka osnovan je - prema prvim uputama Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a - Propagandno-kulturno-prosvjetni odsjek Okružnog NOO-a za Pokuplje i Žumberak. Bilo je to 5. rujna 1943. godine. U djelokrugu svog rada imao je agitaciju i propagandu, organizaciju osnovnih škola i tečajeve opismenjavanja, otvaranje domova kulture i organizaciju kotarskih, općinskih i mjesnih KPO-a. Jedan član Propagandno-kulturno-prosvjetnog odjela bio je zadužen za organizaciju rada u školama, sadržaj nastave i odgoj i obrazovanje učenika u duhu narodnooslobodilačkog pokreta.

Osnovne škole u školskoj 1943-/44. godini počele su raditi polovicom rujna. U početku je radilo 6 osnovnih škola, ali je pokraj rujna i početkom listopada njihov broj povećan. Nastava je u školama bila organizirana u sva četiri razreda. Drugog listopada 1943- održana je i konferencija učitelja s oslobođenog područja Pokuplja na kojoj je analiziran rad u osnovnim školama. Zaključeno je da u djece treba razvijati uzajamno pomaganje i privikavanje na zajednički rad, da se učenici što više upoznaju s oslobodilačkom borbom, da se u njih razvija ljubav prema narodnoj vojsci i mržnja prema neprijatelju. Također je zaključeno da se učitelji angažiraju još više u izvanškolskom radu, te da s djecom organiziraju posjete vojnim bolnicama. Dotaknuto je i pitanje vjeronauka u školama i zaključeno da se on odvoji od školske obuke.² Izabrana je i komisija za izradu programa za sva četiri razreda osnovne škole i za izbor građe za nove udžbenike.

Sredinom listopada 1943. u Žumberku je radilo 10 osnovnih škola s 1.255 učenika i 15 učitelja. U jednoj osnovnoj školi bila je otvorena i opetovnica s V. i VI. razredom i 151 učenikom. Na oslobođenom području Pokuplja radilo je 11 osnovnih škola, a pripremljeno je i otvaranje 15 novih.³ Postupno su jačali i organi prosvjetnih vlasti, pa je već u to vrijeme na području kotara Žumberak radio kotarski kulturno-prosvjetni odbor, 3 općinska i 32 seoska odbora.

Međutim, dalji razvoj školstva i prosvjete na ovom području privremeno je obustavljen, jer je 25. listopada 1943- god. počela neprijateljska ofenziva pa se narod povlačio. Strahovita zvjerverstva učinili su Nijemci i ustaše paljenjem kuća, klanjem, vješanjem i ubijanjem nevinog stanovništva, pljačkajući blago, živežne namirnice i odjevne predmete."

Povlačenjem njemačkih fašista i ustaša, već polovicom studenog, proradile su ponovo škole u kotarima Žumberak i Jastrebarsko, a otvorene su i osnovne škole u kotaru Pizarovina. U kotaru Žumberak radilo je 8 osnovnih škola s 9 stručnih učitelja i jednim nestručnim, u kotaru Pizarovina 4, a u kotaru Velika Gorica 6 osnovnih škola koje nisu bile na potpuno oslobođenom području, ali su ipak radile pod kontrolom narodne vlasti. U tim osnovnim školama radila su sva 4 razreda. Poslije ofenzive nastava je organizirana po nastavnom planu i programu Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a.

Zima je u nekim selima onemogućila održavanje redovite nastave, pa su učitelji tih škola organizirali tečajeve za nepismene, a u nekim selima i ambulante škole.

Tijekom siječnja 1944. organiziran je rad osnovnih škola i u kotarima Jastrebarsko i Samobor. Ti kotari nisu bili potpuno slobodni, ali su se nalazili pod kontrolom NOP-a. Otvaranjem osnovnih škola u njima znatno se povećao broj osnovnih škola u oslobođenom Pokuplju i Žumberku.

Osnovne škole na oslobođenom i poluoslobođenom područja Žumberka i Pokuplja u veljači 1944.

R. br. Kotar	br. šk. rade		str. uč.	nestr. uč.	polazak napomena
1. Jastrebarsko	5	4	7	-	ispod 50 %
2. Žumberak	16	13	14	3	70 do 75 %
3. Samobor	6	3	7	-	60 %
4. Pisarovina	13	8	8	2	60 %
5. Vel. Gorica	12	4	6	-	40 %
Ukupno:	52	32	42	5	

5

Pokuplje i Žumberak bili su izvrgnuti stalnim upadima neprijatelja, koji je ovdje uveliko pustošio. Čerkezi su činili „pljačke i nasilja i nad manjom djecom (7 g.)“.⁶ U tim krajevima bila je dosta jaka i propaganda reakcionarnog vodstva HSS-a, a narod je prilično osiromašio. Ali, unatoč svim tim poteškoćama nije ništa moglo spriječiti Partiju, organe vlasti, antifašističke organizacije i učitelje u daljnjem podizanju i razvijanju prosvjete.

Trećeg i četvrtog veljače 1944. održana je konferencija Okružnog NOO-a za Pokuplje i Žumberak na kojoj je, u smislu uputa Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, odvojena propaganda od prosvjete. Poslije konferencije organizirani su prosvjetni odjeli i postavljeni prosvjetni referenti.

U to vrijeme Okružni NOO Pokuplje imao je 6 kotara i to: Pisarovinu, Žumberak, Jastrebarsko, Samobor, Veliku Goricu i Sisak. Nijedan od njih nije bio potpuno oslobođen. Neprijatelj je najviše upadao na teritorij Velike Gorice, Samobora i Jastrebarskog, što je otežavalo rad osnovnih škola i njihov broj se smanjio. U ožujku 1944. radilo je 28 škola s 32 učitelja, a na neoslobođenom, poluoslobođenom i nestalnom području radilo je oko 20 učitelja. Na čitavom području Okružnog NOO-a Pokuplje radila su 52 stručna učitelja i 6 nestručnih.⁷

Nastojanjem kotarskih prosvjetnih odjela, referenata i učitelja, tijekom travnja 1944. povećao se broj osnovnih škola u kotarima Pisarovina, Žumberak i Velika Gorica, ali su privremeno prestale raditi osnovne škole u kotarima Samobor i Jastrebarsko, jer su se još od zime na tom području vodile svakodnevne borbe.⁸ To je bio razlog što se i u ostalim školama moralo prijeći na rad po minimalnom planu i programu. No, do kraja školske godine nije moglo biti obrađeno gradivo ni po tom nastavnom planu i programu.

U nastavi se upotrebljavao partizanski tisak i dječji list Pionir, koji je Okružni NOO umnožavao u 800 primjeraka pa je na svakog trećeg učenika došao po jedan primjerak.⁹ Da bi se nadoknadilo izgubljeno vrijeme, školska godina 1943-/44. produžena je i završena je krajem srpnja 1944.

Osnovne škole na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka u srpnju 1944.

R. br.	Kotar	Br. šk.	Br. predv.	Br. nast. stručnih obvez.	polazn.
1.	Žumberak	20	21	22	12 1372 865
2.	Pisarovina	13	15	15	7 925 186
3.	Vel. Gorica	3	5	4	2 312 98
	Ukupno:	36	41	41	21 2609 1149

10

Mihajlo Ogrizović

U to vrijeme na prosvjetnom polju kao organizatori djeluju Nada i Jure Jurman, Geno Kečenović, Josip Šestan, Đuro Lojen, Tatjana Marinić, Juraj Haraminčić, Josip Busija i drugi.

U novoj školskoj godini 1944./45. osnovne škole na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka počele su raditi u rujnu 1944. Postojali su uvjeti za otvaranje više osnovnih škola, ali nije bilo dovoljno učiteljskog kadra. Narod je zahtijevao otvaranje škola, „sam je pristupio uredjenju školskih zgrada“¹¹, čim bi se ukazala prilika da dobije učitelja.

Krajem jeseni i početkom zime 1944. god. oslobođeno područje ovog okruga obuhvaćalo je kotare Pisarovinu, Sisak, Veliku Goricu, Žumberak, Jastrebarsko i Samobor. Vojna situacija bila je teška na području jastrebarskog i samoborskog kotara, tako da tada na njima nije radila nijedna osnovna škola, a mali broj osnovnih škola radio je u kotarima Sisak i Velika Gorica jer su i oni bili tek djelomično oslobođeni. Snage NOV-a na ovom oslobođenom području, 34. divizija, Žumberačko-pokupski odred i druge jedinice NOV-a, vodili su česte borbe s okupatorom i ustaškim snagama na komunikaciji Karlovac-Zagreb.

U osnovnim školama nastava je bila organizirana u 4 razreda, a radilo se po novom nastavnom planu i programu koji je izradio Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a u jesen 1944. god. Bilo je i poteškoća u ostvarivanju toga nastavnog plana i programa zbog toga što se opsegom i redosljedom nastavne građe nije dovoljno oslanjao na prethodni maksimalni nastavni plan i program, pa su poneki učitelji u nastavi teže povezivali novo gradivo s prethodnim.

Za uzdizanje prosvjetnih referenata i pročelnika prosvjetnih odjela bili su predviđeni tečajevi. Takav jedan predviđen je 27. prosinca 1944. ali je morao biti odgođen zbog pokušaja neprijateljskog prodora na oslobođeni teritorij, zbog čega su sve prosvjetne ustanove morale za kraće vrijeme biti evakuirane iz Pisarovine u Lasinju. To je bilo jedan od jačih neprijateljskih upada koji je znatno omeo rad osnovnih škola, tako da su tijekom prosinca radile samo 24 osnovne škole, pretežno u privatnim zgradama.

Osnovne škole na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka u studenom 1944. god.

R. br.	Kotar Br. šk.	Br. predv.	Br. nastav.	stručnih	Br. obvez.	Br. polaz.
1.	Pisarovina 11	4	11	11	786	423
2.	Sisak 1	1	1	-	79	25
3.	Vel. Gorica 3	2	6	4	206	122
4.	Žumberak 12	7	14	9	1491	1174
Ukupno: 27		14	32	24	2562	1774

I na ovom oslobođenom području nedostajalo je školskog prostora. Tome se ne treba čuditi jer je oslobođeno područje Pokuplja i Žumberka stradalo. Ovo stanje ilustrirat ćemo s nekoliko podataka po izvještaju Socijalnog odjela Okružnog NOO-a Pokuplje u kojem se govori o uništenim zgradama, nastambama, pa se navode i ovi podaci: „Popaljenih i upropašćenih domaćinstava na teritoriju kotara Vel. Gorica, Pisarovina i Žumberak ima 816. Od toga u kotaru Vel. Gorica 152, Pisarovina 171 i Žumberak 493. Od toga popaljenih i porušenih kuća 607, od čega samo u Žumberku 393. Staja popaljeno i porušeno 628, od čega u Žumberku 367.“¹³

Početkom siječnja 1945. i na ovome oslobođenom području zavlada je epidemija tifusa pa je obustavljen rad osnovnih škola do 3. veljače iste godine. Vrijeme karantene iskorišteno je za održavanje tečaja za okružne i kotarske prosvjetne referente i pročelnike prosvjetnih odjela, te za one učitelje koji prije toga nisu bili ni na jednom tečaju.

Poslije karantene osnovne su škole ponovo započele rad. Razvoj vojne situacije i približavanje potpunog oslobođenja, pored ostalih faktora, posebno su potakli rad škola i prosvjete uopće. Narodni učitelji su se pojačano angažirali u radu škola i sve više sudjelovali u političkom životu sela.¹⁴ Organizirali su sastanke u narodu, održavali predavanja, priredbe i usmene novine, na kojima su sudjelovala i školska djeca. Napredovao je i rad učitelja u školi, oni su se još više zalagali u nastavi, a uz neke škole uređeni su i školski vrtovi u kojima su učenici praktično radili. To je bila i odluka Okružne konferencije za Pokuplje i prosvjetni odjel je poslao te zaključke školama 25. siječnja 1945. god. U njima se o školskim vrtovima govori i ovo:

„a) da budu mjesto na kojem će nastavnici provoditi praktičnu obuku povrćarstva, ratarstva i voćarstva,

b) da budu mjesta gdje će učenici u početnoj stvarnoj nastavi dobivati potpune poglede, da na temelju toga steknu pravilne spoznaje koje se mogu kasnije upotrebiti u ostalim nastavnim predmetima“¹⁵.

Učitelji su izrađivali nastavna pomagala, računala, slike, zemljopisne karte, ukrašavali školske učionice parolama i slikama. Da bi se povećao broj učenika koji redovito dolaze u školu, poboljšao polazak škole, učitelji su organizirali roditeljske sastanke na kojima su, uz priredbe učenika, održavali predavanja o značenju prosvijećenosti i obrazovanja. U školama su djelovale razredne pionirske zajednice, koje su vodili pioniri-učenici uz pomoć učitelja. Rješavali su i pitanja discipline, učenja, polaska škole, odnosa učenika prema učitelju i odraslima, organizirali natjecanja, vodili akciju skupljanja ljekovitog bilja, starog željeza i pomagali u seoskim radovima.

Okružni prosvjetni referenti također su pružali veću pomoć kotarskim prosvjetnim odjelima i s kotarskim prosvjetnim referentima organizirali kotarska i općinska savjetovanja, te pomagali školama i učiteljima. Pomoć je bila potrebna naročito u kotaru Žumberak, gdje je radio veliki broj nestručnih učitelja. Zahvaljajući toj aktivnosti krajem ožujka i travnja 1945. god. povećao se broj osnovnih škola na ovom oslobođenom području.

Osnovne škole na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka u travnju 1945. god.

R. br.	Kotar	Br. šk.	Br. šk. koje.	Nastavnici str. nestr.	obvez. polaznici	
1.	Pisarovina	13	- 14	4	851	459
2.	Žumberak	11	2 5	9	826	506
3.	Vel. Gorica	5	- 6	1	394	224
4.	Sisak	2	- 1	1	110	45
Ukupno:		31	2 26	15	2181	1234

Mihajlo Ogrizović

Osim navedenog broja nastavnika, koji su u tom periodu radili na području prosvjete i školstva, kao rukovodioci prosvjetnog rada istakli su se: Nada i Jure Jurman, Ivo Plasaj, Geno Kečenović, Katarina Lukić-Maša, Zvonimir Gaži, Branko Šur, Juraj Haraminčić, Nikola i Dragica Smičiklas, Alben Steishal, Slava Malčević i drugi.

Ovo područje dočekalo je oslobođenje prvih dana svibnja 1945. god. Ali, oslobođenje nije prosvjetne vlasti zateklo nespremnima. Još prije oslobođenja Pokuplja i Žumberka Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a pripremio je organizaciju školstva i prosvjete u skoro oslobođenom okrugu, razmjestio i postavio prosvjetne referente za sve kotare i grad Sisak i imenovao upravitelje gimnazije u Sisku i Vel. Gorici, odredio referente za srednjoškolsku nastavu, te izdao dekrete o novim funkcijama koje će preuzeti po oslobođenju čitavog okruga.

Na ovom oslobođenom području posebna je briga bila posvećena zaštiti, odgoju i obrazovanju najmlađih, žrtvama fašističkog terora, djeci palih boraca, djeci partizana. Ovdje treba spomenuti jednu važnu akciju koja je vezana za ovo područje. To je spašavanje djece iz ustaškog logora u Jastrebarskom, gdje se nalazilo mnogo djece koju su ustaše dopremile iz Korduna, s Kozare, Banije i Slavonije. Njih su gladovanjem i mučenjem trebale "preodgojiti časne sestre". Ta su djeca oslobođena 26. kolovoza 1942. god. kada je IV. kordunaška brigada došla u Žumberak da pomogne daljnji razvoj ustanka u tom kraju. Djeca su smještena na oslobođeni teritorij i to je bila jedna od većih akcija u spašavanju djece iz ruku neprijatelja.

Taj događaj opisao je Rade Bulat: „Iz logora je oslobođeno 727 srpske djece, koju su ustaše otpremili iz Korduna, Kozare i Banije. Bio je dirljiv prizor kada su partizani prolazili pored logora a djeca su dovikivala: „Evo naših partizana.¹ Kada je to čuo puškomitreljezac Stevo Tesla, uz pomoć nekoliko boraca razbio je vrata logora i jurnuo u zgradu. Ustaške odgojiteljice, čim su čule pucanje u mjestu, tjerale su djecu s prozora i vrata, kako bi time zavarale partizane o logoru, o stradanjima i mučenjima djece koja su gladujući i jedući travu, repu, koru i lišće od drveća pobolijevala i umirala. Mnogi partizani i djeca zaplakaše od veselja, jer su neka djeca ugledala svoje očeve, braću i sestre. Partizani su s velikom pažnjom negovali djecu, dali im 16 sanduka šećera, nahranili ih, a poslije ih otpratili na oslobođeni teritorij Korduna, a otuda su otpremljena u svoje krajeve. Mnoga djeca, bolje reći sva, izgledala su kao živi kosturi, ona su bila toliko izglednjela i iznemogla, da nisu mogla hodati, već su ih partizani nosili. Njihova lica i njihovi glasovi bili su još jedna potvrda toliko jasna narodu da su ustaše lješinari i izrodi vlastitog naroda, da su djavoli u ljudskoj spodobi i bez i najmanjeg traga osjećaja ljubavi za čovjeka.“¹⁷

Zajedničkim naporom Prosvjetnog i Socijalnog odjela Okružnog NOO-a Pokuplje i na ovom području organizirani su dječji domovi. U Gornjoj Lasinji postojao je dom za dojenčad s 20 djece, u Donjoj Lasinji za mlađu školsku djecu s 52 djece. U trećem dječjem domu bilo je 31 dijete predškolske dobi. Na oslobođenom području Žumberka organiziran je dječji dom u Oštrcu sa 62 djece.¹⁸ Uz dječji dom za školsku djecu radila je osnovna škola. Narod, omladina i organizacija žena, vojne jedinice i narodnooslobodilački odbori, pokazali su u Pokuplju i Žumberku veliku ljubav i brigu za ovu djecu.

Za ilustraciju ovih nastojanja navodimo samo nekoliko primjera. Tako, na

Mihajlo Ogrizović

primjer, omladina Pokuplja sakupila je za djecu u domovima jedan padobran, 35 kutija konzerviranog mlijeka, 4 kg jaja u prahu, 2 kg kave, 2 kg suhih smokava, 4 kg ječmene kaše, 35 kg šećera, 40 kg bijelog brašna, 26 pokrivača, 12 kg suhe slanine ... 10 pari cipela i 100 kuna. Iz kotara Vel. Gorica, Pisarovina i Sisak prikupljeno je 195 plahti, 28 ručnika, 18 košulja, 22 para gaća, 1 par čarapa, 1 dječji kaput. Pored toga iz Velike Gorice dobiveno je 12 tanjura, 1 zdjelica, 122 žlice, 23 komada živadi itd.

U osnovnim školama i dječjim domovima djelovala je i pionirska organizacija. Ona je pod vodstvom skojevaca, članova USAOH-a i prosvjetnih radnika u školskom i domskom životu pokrenula različite oblike i sadržaje aktivnosti, održavala sastanke, uvježbavala programe za priredbe, upoznavala se s borbom naroda, pobjedama partizana i u redovima najmlađih razvijala i raskrinkavala okupatora i njihove suradnike. Pioniri su brinuli o učenju, pohađanju nastave, disciplini, čistoći razreda i učionica, pomagali učiteljima u uređenju škole, nabavci školskog pribora, namještaja i si. Izvan škole imali su različite dužnosti: bili su kuriri, obavještajci, radili s roditeljima u polju, brali voće, povrće, sudjelovali u žetvi i sjetvi. Posjećivali su partizanske bolnice i donosili darove ranjenim borcima. Sudjelovali su i u masovnim akcijama naroda, na proslavama, manifestacijama, zborovima i mitinzima. Neki od pionira bili su borci u partizanskim jedinicama.

U oslobođenom Pokuplju u Pisarovini, organizirana je i niža gimnazija. Proradila je 30. listopada 1944., imala je 2 razreda (I. i II.) s 50 učenika. Direktor je bio Josip Busija, a kasnije Vladimir Benčić. Predavači su bili: Nevenka Rubinić, Kamila Violoni, Nada Jurman, Branko Šur, Ivan Vrence i Lidija Iskrić. Početkom svibnja 1945. preselila je u Lasinju. Radila je u dosta teškim uvjetima, bez dovoljno namještaja, pomagala i udžbenika, ali unatoč tome nastavnici su radili savjesno, djelovali izvan nastave, pomagali učenicima u učenju, pa je nastavno gradivo obrađeno, a uspjeh učenika bio dobar.

U izvještaju Okružnog NOO-a za Pokuplje od 25. IV. 1945. govori se o ovoj srednjoj školi: „U mjesecu ožujku rad je bio normalan. Jedan dan nije bilo obuke radi pokreta, jer su se u blizini vodile borbe, tako da je nekoliko topovskih zrna palo u samu Pisarovinu. Predviđeni dio gradiva obrađen je i svladan. Učenicima se pruža pomoć od nastavnika i u izvanškolsko vrijeme. Razredni sastanci se održavaju jedanput tjedno. Kulturno prosvjetni sastanci održavaju se u mjesecu ožujku dva puta tjedno, jer je jedan sat tjedno upotrijebljen za sastanke Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte, koja je organizirana u ovoj gimnaziji. Svi učenici i nastavnici uvršteni su u jedinstvenu frontu. Na jednim i na drugim sastancima učenici aktivno sudjeluju u programu i diskusijama. Svakog tjedna održava se s nastavnicima po jedan stručni i politički sastanak. Učenici gimnazije sudjelovali su u tijeku mjeseca ožujka na priredbama JNOF-a i u omladinskom tjednu priredbama koje je uvježbao drug Plasaj.“

Vidljivo je da je u školi, a tako i izvan nje, bila aktivna omladinska organizacija. Ona je aktivno sudjelovala u životu škole, razvijala različite oblike kultumom-umjetničke djelatnosti, ali je i idejnopolitički uzdizala omladinu u duhu oslobodilačke borbe. Djelujući na idejnopolitičku svijest učenika omladinska organizacija je u život škole unosila oslobodilački i antifašistički duh i pridonosila ne samo razvijanju novih odnosa između nastavnika i učenika, nego i razvija-

Mihajlo Ogrizović

nju raznovrsnih oblika političkoga, kulturnog i prosvjetnog rada. Pomagala je također punijem afirmiranju ličnosti, samostalnosti, slobode, inicijative i aktivnosti omladine u odgojno-obrazovnom procesu i životu škole uopće.

Razvoj školstva na oslobođenom području zahtijevao je i znatan broj narodnih učitelja. Zbog toga su i pokretani učiteljski tečajevi za stručne učitelje i one iz redova omladine. U prvo vrijeme ovi su tečajevi trajali kraće, a kasnije dulje vrijeme, jer je Prosvjetni odjel ZAVNOH-a izradio programe za tromjesečne i petomjesečne učiteljske tečajeve. Bila je to jedinstvena osnova za organizaciju učiteljskih tečajeva za prosvjetne radnike na oslobođenom teritoriju Hrvatske.

Prvi jednodnevni učiteljski tečaj na području Pokuplja i Žumberka održan je u jesen 1943. god. Na tečaju su polaznici upoznati s osnovnim smjericama za rad u narodnim osnovnim školama. U prosincu iste godine održan je trodnevni učiteljski tečaj sa svim učiteljima kotara Pisarovina i Vel. Gorica, a od 24. VII.

1943. do 1. siječnja 1944. god. 15-dnevni učiteljski tečaj s nestručnim učiteljima. Bio je to pokretni tečaj zbog teške vojne situacije. U ožujku 1944. održan je jedan trodnevni tečaj s učiteljima iz Pisarovine i Vel. Gorice, a vodio ga je Jure Jurman.²¹ Tečajevima su bili obuhvaćeni i drugi kotari. Tako je još krajem 1943- organiziran učiteljski tečaj za prosvjetne radnike kotara Jastrebarsko u Sv. Jani, a vodili su ga Vladimir Buneta i Geno Kečenović. Prije tog tečaja održana su još dva kraća tečaja. Nadalje, u veljači 1944. održan je trodnevni učiteljski tečaj u Oštrcu. Bio je namijenjen učiteljima i rukovodiocima prosvjetnog rada kotara Žumberak, Jastrebarsko i Samobor. To je bio pedagoško-politički tečaj na kojem je razmatrana politička situacija, izvanškolski rad učitelja u narodu, ekonomski razvitak društva, neka poglavlja iz povijesti pedagogije, osnovni problemi iz biologije, upute za rad na prosvjetnom polju, nastavni plan i program za osnovne škole, elementi opće i nacionalne povijesti i uloga KPJ u političkom razvitku naših naroda. Na ovom tečaju bili su prisutni Slavica Malčević-Vlaisavljević, Ivan Plasaj, Jelka Boić, Tatjana Marinić, Josip Erdeljac, Nikola Popović, Ivan Mrzljak, Ankica Cegić, Geno Kečenović i drugi, uglavnom rukovodioci u području prosvjete i istaknuti prosvjetni radnici oslobođenog područja Pokuplja i Žumberka.²²

U 1944. god., a osobito pod kraj te godine, prelazi se na učiteljske tečajeve duljeg trajanja. Tako, na primjer, 30. listopada 1944. počeo je četveromjesečni učiteljski tečaj. Održavao se u Pisarovini. Polazilo ga je 14 kandidata. Iako je bilo predviđeno da tečaj traje 4 mjeseca, radio je po programu tromjesečnih učiteljskih tečajeva. Na tečaju je pedagogija bila zastupljena s 94 sata, hrvatski jezik s 56 sati, zemljopis s 51 satom, prirodopis s 36 sati, fizika s 26 sati, povijest s 47 sati, kemija s 19 sati, matematika s 37 sati, narodno gospodarstvo sli s 5 sati, higijena s 5 sati, crtanje s 22 sata, dakle, ukupno s 409 sati nastave i praktičnih predavanja u osnovnoj školi u Pisarovini.²³ Tečaj je vodila Nada Jurman, a predavali su: Josip Busija, Viktor Rom, Ivan Vrence, Vladimir Denčić, Nevenka Rubinić i Hasan Kurbegović. Tečaj je posjetio i Nikola Pavić kao izaslanik Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a i održao nekoliko predavanja.²⁴

Osim tih tečajeva održan je jedan pedagoško-politički tečaj koji je počeo 22. siječnja i trajao do 28. siječnja 1945. godine. Bio je namijenjen onim učiteljima koji dotad još nisu bili na nekom učiteljskom tečaju. Političke teme obuhvatile su imperijalistički rat, povijest Jugoslavije, povijest NOB-a, NOO-e i odnos prema njima, federativno uređenje Jugoslavije i JNOF. Pedagoške teme obuhvatile su

Mihajlo Ogrizović

značenje prosvjete u NOB-u, razvoj pedagogije u NOB-u, duh škole, odnos nastavnika prema okolini, udžbenike u NOB-u i samoobrazovanje nastavnika, spremanje nastavnika za nastavni sat, kako postići dobar uspjeh u školi i nastavi, izgled škole, školsku administraciju, nastavni plan i program u vezi s uočavanjem metodičkih postupaka u pojedinim nastavnim predmetima, poznavanje metoda rada u školi nikloj u oslobodilačkoj borbi i dr. Političke teme na tom tečaju predavali su Alojz Valečić, tajnik ONOO-a i Tomo Prpić, zamjenik tajnika, Saša, član Okružnoga prosvjetnog odjela, a pedagoške teme Josip Busija, Nadajurman, Geno Kečenović i Ivan Plasaj.

Tečaj za prosvjetne referente i pročelnike na ovom oslobođenom području održan je 27. prosinca 1944. i na tečaju je bilo 17 polaznika a sljedeći samo za prosvjetne referente od 4. do 7. siječnja 1945. godine pri Okružnom NOO-u Pokuplje.

Pored učiteljskih tečajeva na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka održavane su jednodnevne općinske i kotarske konferencije prosvjetnih radnika na kojima bi se razmatrali pedagoški, stručni, školski i politički problemi. Tijekom 1943. a posebno tijekom 1944. i 1945. održano je vrlo mnogo takvih konferencija. Početkom 1945. godine na području Pokuplja organizirano je Učiteljsko udruženje koje je izdavalo i svoj časopis Naša škola.

I na polju obrazovanja odraslih i masovnom prosvjećivanju zabilježeni su vrijedni rezultati na ovom oslobođenom području. Organima prosvjetne vlasti, antifašističkim organizacijama žena i omladine nametala se borba protiv nepismenosti kao značajan zadatak. Već tijekom 1943. god. omladina pokreće organizaciju tečajeva opismenjavanja.

Tako je, na primjer, u općini Radatovići omladina održavala tečajeve opismenjavanja koje su polazili odrasli i omladina. U istom smislu djelovale su i organizacije žena, a Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku u dopisu OK SKOJ-a za Pokuplje napominje da su prosvjetne omladinske grupe i razna predavanja vrlo značajni, te posebni naglasak stavlja na tečajeve opismenjavanja za koje smatra da su naročito važni.²⁹ Opismenjavanje odraslih i omladine nastavljeno je u tijeku 1944. i u početku 1945. god.

Potkraj 1944. god. na ovom oslobođenom području je u kotaru Žumberak radilo 7 takvih tečajeva, a u kotaru Pisarovina i Vel. Gorica 9.³⁰ Međutim, već potkraj siječnja 1945. god. u kotaru Pisarovina i Vel. Gorica radilo je 36 tečajeva za opismenjavanje s 288 polaznika. Tečajeve su vodili učitelji, članovi narodnooslobodilačkih odbora i 9 vojnih djelatnika.³¹

Vojne jedinice i zapovjedništva područja pružale su pomoć u nabavci školskih ploča i pisacjeg pribora. U početku pokretanja tečajeva bilo je određenih teškoća zbog nerazumijevanja nekih mjesnih organa vlasti za ovu akciju, ali te su teškoće kasnije uklonjene. Akciju opismenjavanja otežavala je donekle i epidemija tifusa. Ipak je u tijeku veljače 1945. god. organizirano 9 novih tečajeva za nepismene, tako da ih je u travnju iste godine bilo 45 s ukupno 311 polaznika.³²

Prema podacima Okružnog NOO-a u travnju 1945.

Stanje analfabetskih tečajeva na području okruga bilo je sljedeće:

Mihajlo Ogrizović

Kotar	Analf. teč.	Nije završilo	Polazn. otpalo	Završilo teč.	
Pisarovina	41	19	268	185	83
Vel. Gorica	11	-	94	40	54
Ukupno:	52	19	362	225	137

33

Pored analfabetskih tečajeva održavani su i općeobrazovni tečajevi. Radili su prema planu i programu koji je izradio Prosvjetni odjel ZAVNOH-a i Narodni univerzitet ZAVNOH-a. Održana su 2 općeobrazovna tečaja. Prvi je počeo u Jamnici 15. prosinca 1944. god., a završio je 15. travnja 1945. godine. Trajao je 4 mjeseca i radio je po planu i programu za četveromjesečne tečajeve Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, sa znatno povećanim brojem sati, vježbi i seminara. Tečaj je polazilo 48 kandidata (35 ženskih i 13 muških). Iako je ovaj tečaj počeo u Jamnici, zbog vojne situacije završio je u Lasinji. Na tečaju su predavali: Lidija Iskrić (ujedno i voditeljica tečaja), Nevenka Rubinić i Nikola Vidaković.³⁴

Uz predavanja na ovom je tečaju organiziran rad i učenje u kružocima, a svaki kružok je imao pročelnika koji je brinuo o učenju članova kružoka i izvještavao o tome nastavnike. Prije rada u kružocima svaki je polaznik učio individualno, a zatim bi u kružocima učili, ponavljali i uvježbavali zajedno. Postavljali su i pitanja o kojima bi se raspravljalo.

Kako su polaznici tečaja samoupravljali, može se vidjeti iz jednog izvještaja upraviteljice Lidije Iskrić. Pored ostalog, ona piše: „Uvedena je obimna samouprava. Na kolektivnom sastanku izabran je odbor za prehranu kao veza između kuhinje i polaznika, koji iznosi prijedloge i želje polaznika, ima pravo da vodi kontrolu kuhinje tako da o tome može izvijestiti polaznike ako se među njima pojavi kakva sumnja i obratno. Isto tako je izabran odbor za higijenu, koji se brine za čistoću i red na cijelom tečaju kao što je čišćenje, ribanje, čistoća pojedinih članova, pregledavanje.“

1 dalje: „Uveden je kulturno prosvjetni odbor koji uredjuje zidne novine, pisanje parola, uvježbavanje raznih skečeva, recitacije, malih komada, pjevanje i si., tako, da bi u datom slučaju kao za sudjelovanje u kakvim usmenim novinama imali nešto na repertoaru. Na kolektivnom sastanku iznosi se vojno-polit. situacija.“³⁵

Na ovom tečaju predavali su Josip Busija, Viktor Rom, Vera Dojč, Nevenka Rubinić, Nada Jurman, Ivan Vrence, Vladimir Benčić i Kamila Violoni.³⁶

Na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka organiziran je i jedan niži općeobrazovni tečaj, koji je počeo raditi 30. listopada 1944., a završio je 17. ožujka 1945. dakle trajao je nešto oko tri i pol mjeseca. Na tečaju je bilo 18 polaznika. Uz predmete predviđene uputama Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, na ovom tečaju se predavalo i gospodarstvo.

U Pokuplju je počeo i treći općeobrazovni tečaj 30. III. 1945. sa 6 polaznika i završio je 11. IV. iste godine. O ovom tečaju nema dovoljno podataka i nisu poznati razlozi zbog kojih je trajao tako kratko.³⁷ Valja naglasiti da je na području Pokuplja održan jedan poljoprivredni tečaj, više zdravstvenih tečajeva i tečajeva za aktivistkinje AFŽ-a.

Pored navedenih tečajeva na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka Okružni komitet KPH organizirao je i niže partijske tečajeve za partijske rukovo-

Mihajlo Ogrizović

dioce i kandidate KP ovoga oslobođenog područja, a kasnije se, prema mogućnostima, ova aktivnost proširila na ostale aktiviste ovog okruga. Tečaj je počeo potkraj siječnja 1943. Predavač na tečaju bio je Mika Špiljak, sekretar OK KPH za Pokuplje. Na tečaju su obrađene sljedeće teme: O Partiji, Teorija revolucije, Diktatura proletarijata i sovjetska vlast, Nacionalno i seljačko pitanje, Strategija i taktika, Ustav SSSR-a, Uloga i zadaci naše Partije u NOB-u, dakle 7 tema. Tečaj je organizacijski i metodički bio zamišljen u obliku nekoliko predavanja, nakon kojih bi se vodila rasprava i postavljala pitanja predavaču.³⁸

Uz taj je partijski tečaj 20. II. 1945. počeo i jedan srednji partijski tečaj koji su pohađali uglavnom članovi kotarskog komiteta Partije, pomoćnici komesara bataljona iz vojnih jedinica i ustanova. Inače su na ovom oslobođenom području i dalje organizirani niži partijski tečajevi, ali njihov broj nije dovoljno poznat.³⁹

Održavani su i tečajevi za članove SKOJ-a. Postojali su viši skojevski tečajevi koje je organizirao Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku, srednji i niži skojevski tečajevi koje su organizirali oblasni i okružni komiteti SKOJ-a. Broj održanih srednjih i nižih skojevskih tečajeva na ovom oslobođenom području nije dovoljno istražen i poznat. Okružni komitet KPH za Pokuplje u jednom izvještaju tvrdi da se na ovom oslobođenom području stalno održavaju skojevski tečajevi i da je do kraja siječnja 1945. god. kroz te tečajeve prošlo 80 skojevskih rukovodilaca s terena okruga. Tečajevi su se pokazali kao veoma dobri, ističe se u tom izvještaju.⁴⁰

U jednom izvještaju koji je PK SKOJ-a za Hrvatsku poslao CK SKOJ-a Jugoslavije, napominje se: „U području političko-ideološkog nivoa mnogo doprinose niži skojevski kursevi koji su u primjeni u skoro svim organizacijama. U Pokuplju je kroz kurs prošlo 100 omladinaca, u Primorju 35, u zagrebačkoj oblasti održana su tri kursa, u Baniji i Kordunu po dva, a u Dalmaciji svaki okružni komitet održava niži kurs.“⁴¹ Iz ovih podataka je vidljivo da je do kraja veljače skojevske tečajeve na području Pokuplja prošlo 100 članova SKOJ-a.

Inicijativu za otvaranje domova kulture dala je omladina. Domovi kulture organizirani su i na ovom oslobođenom području. Krajem 1943- god. bila su dva centralna doma kulture u općinama Radatovići i Vivodina i dva doma kulture u općinama Sošice i Kalje, koji su okupljali stanovnike svih susjednih sela. Domovi kulture postojali su u svim selima općine Radatovići. Krajem iste godine osnovani su domovi kulture u Kaštu i Sošicama za sva susjedna sela. Iti domovi imali su centralno značenje: u njima su održavane priredbe za stanovnike susjednih sela, masovni sastanci, konferencije, čitalačke grupe i predavanja i to redovito svakog tjedna.

Potkraj 1943. osnovana su još dva doma kulture, koji su obuhvaćali susjedna sela općine Oštre, a u početku 1944. otvoren je i Dom kulture u Slavetiću. Domovi su bili lijepo uređeni, neki od njih su uz zidne novine imali i partizanski tisak, imali i knjižnice, kao, na primjer, Dom kulture u Radatovićima.

I na području kulturno-umjetničke djelatnosti na oslobođenom Pokuplju i Žumberku zabilježeni su značajni rezultati. Pored velikog broja seoskih omladinskih diletantskih grupa, od kojih su se isticale one u Pokupskom i Pisarovini, na području Pokuplja i Žumberka djelovala je Okružna kazališna družina sa 17 članova (11 muških i 6 ženskih). Na ovom terenu davala je kraće kazališne komade kao Babušku i dr., partizanske i narodne pjesme recitale i pojedinačne recitacije. Samo od siječnja do ožujka 1945. god. ova je družina dala 10 prireda-

Mihajlo Ogrizović

ba na terenu Pokuplja i Žumberka.⁴²

Valja istaknuti da je na ovom oslobođenom području bila razvijena i sportska aktivnost koju je pokretao SKOJ i USAOH. Posebno je ta djelatnost došla do izražaja u pripremama za omladinski slet u čast I. kongresa USAOH-a koji se trebao održati u Karlovcu. Za sudjelovanje u ovoj akciji bilo je predviđeno 1150 omladinaca i omladinki.⁴³

Ne smije se zaboraviti ni neobično razvijena propagandna i izdavačka djelatnost. Prvi tiskani tekstovi se na ovom oslobođenom području pojavljuju 1942. godine. Bile su to Vijesti. U siječnju 1943. god. pokrenut je i Rodoljub, glasilo NOO-a Pokuplja i Žumberka, kasnije glasilo ONOO-a Pokuplja i Žumberka. Izlazio je u 200-400 primjeraka, a imao je 20-40 stranica teksta i crteža. Taj list izlazi do kraja ožujka 1944. Poslije toga počeo je izlaziti Mladi udarnik, glasilo USAOH-a za Pokuplje i Žumberak. Jačanjem antifašističke organizacije žena počinje izlaziti i Antifašistkinja. Pored toga na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka tiskano je više brošura i rasprava V. I. Lenjina, J. B. Tita i drugih, a tiskane su također i 4 glave Historije SKP(b).

U Agitpropu OK KPH za Pokuplje djelovao je i određen broj slikara, kipara, karikaturista i grafičara. Tu su radili istaknuti javni radnici kao Marija Vukelić-Lipovska, Aleksandar Koharević, Ljubica Sremec i dr. Od kolovoza 1943. na Žumberak su stigli likovni umjetnici: Zlatko Priča, Nikola Reiser, Vanja Radauš, Kiril Holačev, a kasnije i drugi. Na likovnim ilustracijama su radili Zlatko Priča (Mladi udarnik), Vanja Radauš i Nikola Reiser (Rodoljub). U Pokuplju je radio i Andrija Maurović. Tiskare su radile u Sošicama, Kaštu, Kunčanima, Radatovićima, Kalju i drugim mjestima. U Agitpropu su pored navedenih radili Boris Ilej, Dragutin Susović-Ivić, Viktor Posarić, Ivica Lopajić, Aleksandar Šokorac i dr. Između Agitpropa Korduna i Agitpropa Pokuplja bilo je razvijeno natjecanje.

Dodamo li tom kretanju i brojne konferencije, savjetovanja, sastanke, zborove i mitinge koje je pokretala Partija, antifašističke organizacije žena i omladine, partizanske jedinice, organi narodne vlasti, organizacije JNOFH-a gotovo u svakodnevnom životu i borbi naroda ovoga područja, lako se može konstatirati da je ova cjelokupna aktivnost imala snažan odgojni, obrazovni i ideološki značaj i da je znatno doprinosila podizanju antifašističke i revolucionarne svijesti naroda ovog kraja, što je, bez sumnje, bio ogroman doprinos pobjedi nad neprijateljem.

Bilješke

¹ Iz Izvještaja o radu narodne škole u Radatovićima od 15. ožujka 1943. do 15. kolovoza 1943., str. 2, PAHŠM, Zagreb.

² Zapisnik sa sjednice učitelja s teritorija Okružnog NOO-a, Pokuplje, 2. listopada 1943., PA HŠM, Zagreb.

³ Podaci uzeti iz Rodoljuba br. 11. od 15. studenog 1943.

⁴ Izvještaj o stanju školstva na teritoriju Okružnog NOO-a Pokuplje, studeni 1943., PA HŠM, Zagreb. Podaci iz izvještaja Vlatke Babić, Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a od 4. veljače 1944. PA HŠM, Zagreb.

⁵ Isto.

⁶ Izvještaj o stanju prosvjete ONOO-a Pokuplje. Darinka Slani, 14. ožujka 1944., Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a, PA HŠM, Zagreb.

⁸ Okružni NOO Pokuplje, br. 101., od 27. srpnja 1944., ZAVNOH-u, Prosvjetnom odjelu, PA HŠM, Zagreb.

Mihajlo Ogrizović

- ⁹ Okružni NOO Pokuplje, ZAVNOH-u, Prosvjetnom odjelu, 8. lipnja 1944., PA HŠM, Zagreb.
- ¹⁰ Podaci: Isto.
- ¹¹ Okružni KOO Pokuplje, br. 222, od 18. XI. 1944., str. 1. ZAVNOH-u, Odjelu narodne prosvjete. PA HŠM, Zagreb.
- ¹² Pregled osnovnih škola po istom Izvještaju, str. 2.
- ¹³ Izvještaj Socijalnog odjela ONOO-a Pokuplje od 6. XI. 1944. do 15. I. 1945., str. 1. Historijski arhiv Zagreb.
- ¹⁴ Vidi: ONOO Pokuplje, Prosvjetni odjel, br. 106., od 25. VI. 1945., str. 1. ZAVNOH-u, Povjereništvu prosvjete. PAHŠM, Zagreb.
- ¹⁵ ONOO Pokuplje, Prosvjetni odjel br. 146., 25. IV. 1945., str. 1. Ministarstvu prosvjete Federalne Hrvatske.
- ¹⁶ Podaci po istom Izvještaju, str. 3-
- ¹⁷ Rade Bulat: Žumberak i Pokuplje u NOB-u, Zagreb, 1951., str. 66-67.
- ¹⁸ ONOO Pokuplje, Socijalni odjel br. 4999-, od 2. II. 1945., str. 1. Historijski arhiv Zagreb
- ¹⁹ Iz jednog napisa za tisak, veljača 1945., str. 1-2. Historijski arhiv Zagreb.
- ²⁰ Izvještaj niže gimnazije ONOO za Pokuplje, br. 5., od 6. V. 1945. str. 1. Prosvjetnom odjelu ONOO Pokuplje PAHŠM, Zagreb.
- ²¹ Izvještaj Darinke Slani ZAVNOH-u, 14. III. 1944. PA HŠM, Zagreb.
- ²² Iz izvještaja Josipa Šestana ZAVNOH-u, 1944. (bez oznake datuma) PA HŠM, Zagreb.
- ²³ ONOO Pokuplje, br. 112., 29. III. 1945., ZAVNOH-u. PAHŠM, Zagreb.
- ²⁴ ONOO Pokuplje, br. 122., 18. XI. 1944., ZAVNOH-u, PA HŠM, Zagreb.
- ²⁵ ONOO Pokuplje, br. 123., 6. IV. 1945., ZAVNOH-u, PA HŠM, Zagreb.
- ²⁶ ONOO Pokuplje, br. 682., 23. II. 1945., ZAVNOH-u, PAHŠM, Zagreb.
- ²⁷ ONOO Pokuplje, br. 113-, 14. I. 1945., ZAVNOH-u, PA HŠM, Zagreb.
- ²⁸ ONOO Pokuplje, br. 682., 23. II. 1945., ZAVNOH-u, PAHŠM, Zagreb.
- ²⁹ PK SKOJ-a za Hrvatsku, 8. III. 1943., OK SKOJ-a za Pokuplje, str. 2. PA HŠM, Zagreb.
- ³⁰ ONOO Pokuplje, br. 101., 27. XII. 1944., ZAVNOH-u, PAHŠM, Zagreb.
- ³¹ ONOO Pokuplje, br. 113-, 14. I. 1945., ZAVNOH-u, PA HŠM, Zagreb.
- ³² ONOO Pokuplje, br. 146., 25. IV. 1945., ZAVNOH-u, PA HŠM, Zagreb.
- ³³ Isto
- ³⁴ ONOO Pokuplje, br. 27., 6. II. 1945., Knjiga zapisnika tečaja. PA HŠM, Zagreb.
- ³⁵ Općeobrazovni tečaj u Jamnici, 22. I. 1945., Lidija Iskrić, Izvještaj ONOO-u Pokuplje. PA HŠM, Zagreb.
- ³⁶ Dnevnik rada općeobrazovnog tečaja od 15. XII. 1944. do 15. II. 1945- u Jamnici. PA HŠM, Zagreb.
- ³⁷ ONOO Pokuplje, br. 146., 25. IV. 1945., Ministarstvu prosvjete federalne Hrvatske. PAHŠM, Zagreb.
- ³⁸ OK KPH Pokuplje, 22. I. 1943-, CK KPH.AIHRPH-KP-18-805., Zagreb.
- ³⁹ OK KPH za Pokuplje, 9. II. 1945., str. 4., CK KPH.AIHRPH-KP-42-I-3064., Zagreb.
- ⁴⁰ OK KPH za Pokuplje, isto., str. 4.
- ⁴¹ PK SKOJ-a za Hrvatsku, 26. II. 1943-, str. 4. Izvještaj CK SKOJ-a Jugoslavije. PA HŠM, Zagreb.
- ⁴² Kazališna družina ONOO Pokuplje, 5. IV. 1945-, Historijski arhiv Zagreb.
- ⁴³ Četvrta godina NOR-a na području Karlovca, Like, Pokuplja i Žumberka. Zbornik 1., HAK, Karlovac, 1971., str. 479.

Nikica Reiser - Na prolazu

ZAPIS O KULTURNOPROSVETNEM SODELOVANJU NA PODROČJU ŽUMBERKA - GORJANCEV MED VOJNO IN VSE DO DANES

FRANCI ŠALI

Uspelo mi je priti do skromnega gradiva in informacij o kulturnem sodelovanju občin Medika in Črnomelj s sosednjimi občinami Hrvaške. Na tej podlagi sem se lotil precej zahtevne naloge, zapisa o kulturno-prosvetnem sodelovanju dveh sosednih narodov na območju Žumberka - Gorjancev. Pri tem mi je bila v veliko oporo koncepcija socialistične samoupravne kulturne politike, ki človeku in njegovi kulturni iniciativi prisodi osrednji pomen tudi, ko gre za sodelovanje narodov in narodnosti naše širše družbene skupnosti, kakršna je avnojska Jugoslavija.

Najprej me je pritegnilo vprašanje, ali so ljudje ob Kolpi na območju Žumberka - Gorjancev kulturno sodelovali že med vojno in tudi prej. Skopa poročila kronistov ali piscev spominov o predvojnem času dokazujejo, da je bilo takšnega sodelovanja kar precej in da se je med vojno še poglobilo, čeprav se je hkrati v prvih letih okupacije količinsko skrčilo. Rekli bi lahko, da je bilo predvojno sodelovanje tradicionalno za ljudi oziroma vasi ob bregovih Kolpe in da te tradicije tudi vojna ni mogla prekiniti. Znana je, recimo, predvojna dejavnost metliške godbe, ki je kasneje skoraj v celoti odšla v partizane oziroma na stran ljudskega odpora. Zelo dejavne in komunikativne so bile tudi različne folklorno-tamburaške skupine. Navadno so nastopale na tradicionalnih ljudskih praznikih in veselicah ter na spominskih slovesnostih.

Iz povedanega sklepamo, da so bili tradicionalni kulturni stiki predvsem stvar ljudske iniciative.

Torej ni šio za nekakšno državno voljo ali za spolitizirane, ideološko formulirane interese meščanskega razreda v kulturni preobleki, pač pa za elementarne ustvarjalne vzgibe ali ljudsko kulturno tvornost. Z njo so njeni tvorci, po večini iz revnega kmečkega stanu in iz maloštevilne, za silo šolane inteligence, saj delavstva v teh krajih skoraj ni bilo, poetsko izpovedovali osebna in skupna občutja, porojena in porajana v času in razmerah, ki so različno odmerjale prostor senci in svetlobi, upu in brezupu, veselju in žalosti, sreči in nesreči, igri in delu, ljubezni in sovraštvu, prošnji in zahtevi, pričakovanju in odpovedi, hrepenenju in razočaranju, stremljenju in vdanosti v usodo, bojeviti pesti in upognjenemu kolenu. Profesionalna kulturna ustvarjalnost si je torej izbirala le večja mesta, v manjša, trge in vasi pa navadno ni prihajala niti ni bila tja vabljen. Ljubiteljstvo z obeh strani Kolpe pa ni imelo samostojne programske zasnove in izvedbe. Bilo je zgolj nekakšna obvezna, nepogrešljiva točka ali dejavnost v dogodku ali dogajanju s povsem drugimi cilji in pomenom. Torej pred vojno do kulturnega sodelovanja med Hrvati in Slovenci na tem geografskem in demografskem območju verjetno ni prihajalo na ravni samostojnih kulturnih izmenjav niti ne v profesionalni kulturni izvedbi, pač pa se je vse dogajalo v sklopu tradicionalnih družabnih prireditiv. Ta socialni prostor, če izvzamemo knjige in časopise iz širšega prostora, ki mu pripadata oba narodna dela, ni sprejemal estetskih programov.

Franci Šali

Rekli bi lahko, da je bila zanj značilna kulturna samozadostnost, nekakšno zadovoljstvo s tvornostjo, ki jo je premogel sam. Bil je brez vidnejših umetniških ambicij, saj je hotel s kulturo predvsem popestriti urice veselega razpoloženja, z njo izraziti mitični odnos do narave ali zgolj beležiti dogodke, ki so mu v življenju kaj pomenili. Zato kulturno sodelovanje ni potekalo ločeno od drugih vsebin in oblik povezovanja ter življenja ljudi na tem območju, pač pa kot nekakšen nepogrešljiv dodatek družbenega in družabnega sestajanja. Ob delu in praznovanjih torej še nekaj kulture: glasbe, folklore ali česa podobnega.

Kakor je bilo že povedano, družabno-kulturnega dogajanja in pretakanja poetskih vsebin prek tradicionalnih oblik sodelovanja ljudi oziroma naselij z obeh strani Kolpe tudi vojni čas ni prekinil. Ves čas so se ohranjali dobri sosedski odnosi. Rekli pa bi lahko, da jih je vdor okupatorja in razpad stare Jugoslavije sprva precej zmedel in prizadel. Toda ponovno so se začeli razvijati in krepiti, kakor je rastei in se krepil oboroženi upor. Po vaseh so se pogosto zadrževale partizanske enote, ki so prirejale mitinge s kulturnim sporedom. Tako so partizani prinašali borbeno pesem, ki je netila in poglobljala duha odpora, dvigala samozavest ter podžigala ljudi k organizirani vstaji. Z improviziranimi skeči so smešili sovražnika, moralno izničevali njegove kvislinške enote in izdajalce vseh barv, hkrati pa z občutljivo gledališko, zlasti recitatorsko izpovedjo izražali tragiko in bolečino ljudstva ter veličino osvobodilnega boja. Že stoletja tkano prijateljstvo in sodelovanje med Slovenci in Hrvati se je z razvijanjem partizanskega boja in prihajanjem enot v vasi še poglobljalo, in sicer na čedalje trdnjšem spoznanju, da je boj zoper okupatorja hkrati tudi boj za domovino enakopravnih narodov in narodnosti nove Jugoslavije. Pri oblikovanju te zavesti so imele važno vlogo prav kulturne korenine obeh narodov, pa tudi živa umetniška tvornost, saj so se boju pridružili številni umetniki oziroma kulturni delavci. Poetska refleksija osvobodilnega boja je imela močne korenine tudi v ljudski tragiki in uporništvu. Rastla je iz tradicionalnega stremljenja ljudi k družbi socialne pravičnosti, za kar so si dolga stoletja prizadevali kljub trpljenju, saj so jih oblastniki vselej kaznovali za nepokorščino, in razočaranja, saj zlasti od meščanskih fraz o demokraciji, razglašeni ob nastanku versajske Jugoslavije, ni bilo nič. Poleg kulturnih delavcev so jo izpovedovali borci, najizraziteje pa številni preprosti ljudje, ki so čutili v sebi posebno ljubezen do kulturnega dela. Mnogi takratni člani kulturnih skupin so postali po vojni vidni kulturni delavci in umetniki.

Ni mi uspelo ugotoviti, kdaj in kako so se hrvaški obkolpski kraji srečali s slovensko partizansko kulturno dejavnostjo, zasledil pa sem podatke o tem, da so po naših vaseh hrvaške partizanske enote prirejale mitinge s kulturnim sporedom. Vemo tudi, da je bila na karlovškem vojnem področju ustanovljena kulturna skupina. Natančen datum njenega nastanka mi ni znan, toda že leta 1944 je bilo čutiti njeno dejavnost. Delovala je na gradu Pobrežje v Adlešičih. V njej so bile posamezne skupine: dramska, pevska, recitacijska. Njihovi člani so pripravljali prireditve za partizanske enote in civilno prebivalstvo adlešiškega okoliša.

Pri nadaljnjem preučevanju kulturnega življenja med okupacijo oziroma narodnoosvobodilnim bojem bi kazalo o njenem delovanju kaj več izvedeti. Morda je še kje kaj pomembnega gradiva o njenem življenju. Poizvedeti bo treba, kdo so bili njeni člani, kako so oblikovali kulturne programe, kaj so igrali, recitali, peli, tiskali in tako naprej. Morda so še kje kakšne fotografije, zabeležke, uradne

Franci Šali

informacije v sporočilih partizanskim vodstvom, ali pa celo kulturno-propagandni bilteni, časopisi, plakati, letaki. Kazalo bi tudi povprašati še živeče po vaseh, v katerih je karlovška kulturna skupina nastopala, kako je bilo takrat, kako so ljudje doživljali njene nastope. Prav tako bi morali poiskati še živeče člane skupine in jih povprašati po njihovem takratnem delovanju. Tako bi dobili popolnejšo podobo takratnega kulturnega življenja na tem območju.

Važen se mi zdi tudi podatek, da je adlešiška mladina pripravljala predstave za partizane karlovškega področja. Bila je organizacijski, programski in izvedbeni nosilec kulturnih zamisli. Poskušajmo podrobneje analizirati njeno delovanje v Adlešičih in verjetno tudi v mnogih drugih slovenskih vaseh, kjer takrat ni vladalo kulturno mrtvilo. Vaščani so v okviru razvejane dejavnosti Osvobodilne fronte skrbno gojili tudi estetske vsebine, seveda z vsemi takrat potrebnimi propagandami in agitacijskimi poudarki. Lahko bi rekli: poetika, ideologija in morala so bile kakor iz enega duhovnega kosa, a to ni prav nič motilo vaščanov in partizanov. Tako povedo sami, nekaj priložnostnih pogovorov sem vendarle imel, pa tudi iz zapisanih spominov borcev in članov Osvobodilne fronte je možno sklepati tako. Veliko jim je pomenila gledališka in recitacijska izpoved. Se pravi, da sta bila beseda in gib močno sredstvo takratnega duhovnega utripa, verjetno enako kakor pesem in harmonika. Zdi se, da so ljudje hoteli bolj kot kdaj poprej, pa tudi kasneje, slišati in čutiti besedo naroda, ki so mu pripadali ali jim je bil po krvi in usodi blizu, da bi tako še odločneje pokazali, da je ta zemlja naša, da je to njihova domovina, in da je raznarodovanje, italijanizacija ali germanizacija protikulturno dejanje, ki se mu nočejo ukloniti, tudi za ceno svojih življenj ne. Zato tudi ni nenavadno, da so naše partizanske enote nosile imena naših velikih umetnikov in kulturnih delavcev.

Kulturna de javnost adlešiške mladine priča, da so partizanske kulturne enote sicer pripravljale kulturne prireditve, mitinge in podobno za prebivalstvo, toda tudi vaše kulturne skupine so znale večkrat pripraviti prijetne urice duhovnega razvedrila in sproščene zabave za partizansko vojsko. V Adlešičih, pa tudi v drugih slovenskih vaseh, so se hrvaški partizani lahko seznanjali s slovensko kulturo, slovenski prebivalci pa s kulturo hrvaških borcev oziroma s kulturo hrvaškega naroda in drugih narodov Jugoslavije. Po vsej verjetnosti so spoznavali tudi poetska sporočila občešloveškega pomena, ki so v takratnih trenutkih stiske in groze ter odrešilnega upanja duhovno prekravljala naša in druga ljudstva, kakor da bi hotel ves napredni duh človeške dediščine v vsakomur splesti gnezdo vere, upora ter spopada s fašističnim in nacističnim zlom.

In kako je bilo po vojni? Se je kulturno-prosvetno sodelovanje med prebivalci področja Žumberak - Gorjanci nadaljevalo, bogatilo in poglobljalo ali pa je morebiti po tolikih dneh in nočeh trpljenja ter končne zmage zastalo v navalu odrešujoče svobode in elementarne narodne radosti in vznesenosti? Treba je bilo namreč obnovljati hiše, vasi, gospodarsko življenje. Ljudje so se vračali domov, zajel jih je val nepopisne samoodpovedi za skupno dobro, kakor da bi hoteli čez noč uresničiti stoletja trajajoče socialne sanje. Mar niso ob vsem tem za hip po-zabili pogledati k sosedu čez Kolpo, se skupaj poveseliti in ozreti v prihodnost? Morda se je nekaj časa kaj podobnega dogajalo, morda so se vaščani za trenutek malo bolj obmili k vaškim zadevam, a gotovo ne povsem, saj je bila ena od njihovih temeljnih skrbi, čimprej usposobiti proge in ceste ter jih povezati s Kolpinimi mostovi.

Franci Šali

Ob Kolpi je bilo v dneh po vojni torej zelo živahno. Vezi se niso pretrgale. V delovnih akcijah in uspehih je bilo veliko priložnosti za skupno veselje in poglobljanje sodelovanja. Pri vsem tem je bila seveda prisotna tudi kultura. Delo in socialno življenje obeh narodov sta postajala vse bolj urejena in nacrtana, rekli bi organizirana. Posamezni nosilci razvoja so prevzeli dokaj opredeljene naloge in dogajalo se je, da je tudi kultura začela preraščati v dokaj samostojen in samoiniciativen povezovalni dejavnik.

Tako je bilo do leta 1960 opaziti prebujanje in rast kulturne samoiniciative v kulturnih društvih in na šolah. Društva in Sole so bili pravzaprav temeljni nosilci kulturnega sodelovanja prebivalcev obeh narodov. Tradicija se torej nadaljuje, čeprav v novih gospodarskih in družbenih okoliščinah in z novimi izkušnjami in spoznanji, nastalimi v skupnem boju za pravično rešitev razrednega in nacionalnega vprašanja, za obstoj in svoboden razvoj narodov in narodnosti v okviru Jugoslavije. Predvojna ljudska poetska tvornost in umetniška socialna izpoved, močno obogatena s partizansko osvobodilno etiko, sta postali hrbtenica vsega kulturnega sodelovanja otrok in odraslih v prvem in drugem desetletju po vojni. To je dobilo takšen razmah, da je v šestdesetem letu prišlo celo do ustanovitve medrepubliške kulturne zveze, torej do višje oblike organiziranosti v kulturnem sodelovanju dveh narodov. Naj navedemo nekaj podatkov o tem: 5 let po vojni je prišlo do stalnih stikov med osnovnimi Solami Adlešiči, Kunići, Prilišče, Neretići. Te šole so izmenjavale obiske, pripravljale prireditve za učence, delovne ljudi in občane. Leta 1953 je prosvetno društvo Adlešiči navezalo stike s podobnim društvom iz Prilišč ter izmenjalo več dramskih in drugih kulturnih prireditev. Podobno sodelovanje se je razvilo tudi med Solami in krajanji na območju Starega trga s prebivalci krajevne skupnosti Lukov dol iz občine Vrbsko, pa tudi z drugimi kraji in Solami v tem okolišju. Imeli so pevske, recitacijske in dramske nastope. Iz krajevne skupnosti Vinica sodelujejo šola, kulturno-prosvetna in druga društva s krajanji in mladino krajevne skupnosti Bosiljevo na Hrvaškem.

Vsi ti podatki potrjujejo misel, ki smo jo že nakazali, da se je po vojni sodelovanje nadaljevalo, čeprav ne v stalnih - dogovorjenih oblikah. Takšno sodelovanje se je razvilo šele po letu petdeset pa tja do šestdesetega, ko je prišlo do ustanovitve Medrepubliške zveze kulturno-prosvetnih organizacij SRS in SRH. Iz Slovenije so v tej zvezi sodelovale občine Novo mesto, Trebnje, Črnomelj, Metlika, Krško in Brežice, iz Hrvaške pa občine Karlovac, Ozalj, Duga Resa, Ogulin, Vrbsko, pa tudi nekatere bosanske občine. Zveza je imela svoj statut in je bila registrirana v Zagrebu. Preko nje je članstvo organizirano, to je dogovorjeno, širilo po občinskih in krajevnih središčih folklorno, glasbeno in likovno dejavnost. Hrvaške kulturne skupine so tako gostovale v Krškem, Brežicah, Trebnjem, Novem mestu, Crnomlju, na Mirni, slovenske pa onstran Kolpe, na primer v Ogulinu in Karlovcu, in sicer s samostojnimi koncerti pevskih zborov, tamburaških in zabavnih ansamblov ali pa kot sestavni del spominskih in delovnih slovesnosti. Omeniti je treba tudi likovne natečaje po šolah. Najlepše risbe učencev so bile razstavljene na prireditvah v Karlovcu, Novem mestu, Cazinu, Ogulinu, Brestanici in drugje.

Že iz tega bežnega opisa lahko sklepamo, da je zveza deiovaia zelo razvejano in samoiniciativno. V njenem okviru je prihajalo do rednih stikov med predstavniki občinskih zvez kulturnih organizacij. Sprejeli so skupni program delovanja oziroma izmenjave kulturnih nastopov na večjih prireditvah in proslavah v posameznih

Franci Šali

občinah. Srečanje folklornih skupin, tako imenovana Smotra folklore, so prirejali vsako drugo leto v enem izmed osrednjih kulturnih središč območja, na katerem so deiovale članice zveze. Na zadnjih prireditvah je nastopilo tudi do tisoč plesalcev v narodnih nošah. Toda kljub pestri kulturni dejavnosti in že dokaj ustaljenim vsebinam in oblikam kulturnega sodelovanja je delo zveze začelo usihati, tako da zdaj praktično ne obstaja več. In to je pravzaprav nenavadno. Ohranil se je le njen statut in programski koncept. Morda bi morali povprašati ljudi, ki so v njej aktivno delovali, zakaj je nehala delovati. Glede na navedeno se vsiljuje misel, da se poizkus institucionalizacije organizacijsko-programske nadgradnje ni obnesel, oziroma da je umestitev kulturne samoiniciative v organizacijske programe in oblike medrepubliškega območnega sodelovanja žalostno propadla, vendar pri tem ni šio po zlu tudi kulturno sodelovanje. Lahko bi rekli: zveze ni več, toda kulturna srečanja še so. Ohranila se je Smotra folklore. Živi tudi kulturno sodelovanje med prosvetnim društvom iz Karlovca in prosvetnim društvom iz Adlešičev, ki pripravljata folklorne in pevske nastope v Karlovcu oziroma v Adlešičih v spomin na prvo številko Karlovškega tednika, ki so ga med vojno tiskali v Adlešičih, kjer je delovala tudi kulturna skupina karlovškega vojnega področja. O tem sodelovanju in spominskih srečanjih redno obvešča javnost radio Karlovac, ki hkrati podrobneje predstavlja tudi program prireditve. Omeniti moramo tudi jurjevanje in kresovanje v Črnomlju. Na tem etnološko in kulturno zanimivem srečanju sodelujejo tudi skupine iz hrvaških občin. Prireditve je zelo obiskana, saj je programsko premišljena in organizacijsko vestno izpeljana. V Metliki je bila pred leti zelo popularna turistično-folklorna prireditev Igraj kolce, na kateri so sodelovale tudi skupine iz Hrvaške. Žal je tudi ta usahnila. Ostala je tradicionalna mestna godba, ena najstarejših na Slovenskem, ki jo zelo radi vabijo na različne slovesnosti čez Kolpo.

Vsa povojna leta imajo mladi rodovi pomembno vlogo v kulturnem sodelovanju. Znan je kulturni program ob srečanju slovenskih in hrvaških pionirjev na pohodu po poteh štirinajste divizije, ki ga vsaka štiri leta organizirajo Zveza prijateljev mladine, družbenopolitične organizacije in šole. Zelo so aktivni vzgojitelji in učenci na metliški šoli. Pripravljajo namreč ekskurzije in izlete v žumberške vasi Radatovići, Dučići, Sekulići in druge. Tam imajo kulturne programe, vaščani pa jim pripovedujejo o svojem življenju in o dogodkih iz preteklosti. Predstavniki vaških oziroma krajevnih skupnosti in člani Zveze borcev jih popeljejo na pomembne kraje iz narodnoosvobodilne vojne in obujajo spomine na medvojne dogodke. Zelo aktivna je tudi starejša mladina. V Metliki že več let deluje mladinska folklorna skupina Ivan Navratil, ki pogosto nastopa tudi na Hrvaškem.

V skupini je nekaj mladink, ki so doma iz Jurovskega Broda. Podobno je v mešanem pevskem zboru, v katerem so tudi pevke oziroma pevci iz krajev onstran naše narodne meje. Nedvomno na vse to bistveno vpliva zaposlovanje delavcev iz Hrvaške v metliških delovnih organizacijah, še zlasti v Beti. Tudi v izobraževalnem centru te organizacije je precej mladink hrvaške narodnosti. Skupaj s slovenskimi dekletimi nastopajo s kulturnimi programi po slovenskih in hrvaških krajih. Posebej živi so stiki s Žakanjem, kjer deluje temeljna organizacija združene dela omenjene organizacije.

Naj končam naštevanje vsebin in oblik kulturnega sodelovanja prebivalcev na območju Žumberak - Gorjanci v tako imenovanem poinstitucionalnem obdobju

Franci Šali

oziroma v času, ko je prenehala delovati Medrepubliška pokrajinska kulturna zveza, a se je ob Kolpi nadaljevalo kulturno povezovanje obeh narodov z enako zavzetostjo. Pri tem je važno povedati, kako neuničljiva je tradicija in kako prehodnega ali pa drugotnega pomena je organizacijska nadgradnja. Naj bi si organizatorji zveze še tako prizadevali in se zavzemali za sodelovanje, ne bi dosegli veliko brez primame ljudske volje in pripravljenosti. Naj bi zveza še tako slabo delala, ne bi mogla bistveno škodovati ali celo ogroziti tradicionalnih vsebin in oblik družbenega in kulturnega sodelovanja ljudi tega območja, ki se tudi gospodarsko vse bolj povezujejo. Toda prav tako je najbrž zmotno misliti, da dobro delujoča zveza že obstoječe kulturne iniciative ne bi mogla še bolj razživeti in je usmerjati k višji kakovosti. Zato se mi zdi res škoda, da ji je pošla sapa. Morali bi poiskati vzroke za to in najti možnost za njeno ponovno oživitev. Zagotovo so organizacijske sile, ki bi to zmoгле, če bi tudi gmotno kaj več storili za premišljen razvoj kulturnega sodelovanja, pa naj ge za spoznavanje kulturne dediščine obeh narodov ali pa za njun živi kulturni utrip.

V nadaljnjem razmišljanju o povojnem kulturno-prosvetnem sodelovanju se pomudimo še pri vprašanju, kdo so nosilci. Pri tem moramo razlikovati med tistimi, ki so samo pobudniki ali organizatorji in tistimi, ki so tudi izvajalci. Slednji so resnični producenti kulturnih informacij oziroma najrazličnejših vsebin in oblik kulturne dejavnosti prebivalcev obeh narodov. Med prve bi lahko šteli družbenopolitične organizacije in občinske zveze kulturnih organizacij, nekaj časa, kakor smo videli, tudi Medrepubliško pokrajinsko kulturno zvezo, med druge pa šole, krajevna kulturna društva in druga društva ter organizacije, ki s kulturnim dejanjem, kulturno umetniškim programom in nastopom prispevajo k nenehnemu obnavljanju, razvijanju in poglobljanju ljudskih vezi na tem okoljskem območju. Ti živi nosilci kulture so ponavadi tudi organizatorji in ne samo izvajalci ali sodelujoči v načnih, katerih pobudniki in organizatorji so drugi, recimo politične organizacije ali pa organi oblasti. Tako so na primer delavci na šolah ali člani posameznih kulturnih društev sklenili, da bodo sodelovali s šolskim aktivom ozorima s krajani na hrvaški strani. Enako so se najbrž porajale pobude za razvijanje kulturnih in širših družbenih in osebnih vezi tudi na hrvaških šolah in v hrvaških društvih. Torej je tudi organizacija srečanj in izvedba kulturno-umetniških zamisli njihova, poteka brez širše družbene skrbi, skoraj neopazno, brez velikih besed ali širšega obveščanja javnosti. Omenili pa smo tudi take primere kulturnega sodelovanja, ko je organizacija ločena od izvajalcev, ti pa od namenov organizatorja. Organizator se zaveda, da mora na prireditvi sodelovati tudi kultura, zato ji določi mesto v programu, toda hkrati se tudi kultura zaveda, da je samo gost ali objekt in da je navzoča, zato da prispeva k uresničitvi ciljev, ki jih je predvidel organizator.

S tem smo se že približali naslednjima vprašanjima: kakšne so oblike sodelovanja, v katerih je kultura navzoča, in kakšen je pri tem resnični položaj kulture v družbenem in zasebnem življenju ljudi? Po podatkih sodeč je kultura največkrat udeleženka na širših družbenih prireditvah. Pravzaprav je povabljena. Tako je prisotna na raznih spominskih slovesnostih, proslavah, srečanjih udeležencev in aktivnih sodelavcev narodnoosvobodilnega boja, pri praznovanjih delovnih dosežkov in podobnih dogodkih. Kulturni spored je v takšnih primerih tesno povezan z značajem prireditve.

Franci Šali

Njegova vsebina običajno ne odseva sedanje človekove osebne, socialne, razredne, narodne ali občečloveške stiske. Pogosto je razdeljena na tako imenovani slovesni del, v katerem je kultura dolžna zbrano množico predvsem idejno vzgajati, ne pa jo estetsko in moralno potešiti oziroma razbremeniti in hkrati tudi zavezati. Kakor smo pripomnili, poetsko ne odseva današnje družbene biti, pač pa historično. Pri tem je duhovna navezava sporočila iz preteklosti v sedanost seveda možna, saj so umetnine vendarle takšne, da se v njih lahko vsaj delno ogleduje tudi sedanji čas, čeprav ga dovolj sveže in živo često ne zmorejo motriti ali se z njim spoprijemati. Drugi vsebinski del takega sporeda pa je zabaven. Navadno se začne po uradnem delu prireditve. Čim bliže medrepubliški meji je prireditev, tem spontanejša in pestrejša je prepletanje obeh narodov, tem manj je tako imenovanih reprezentančnih oblik vabljenja raznih skupin, pripadnikov organizacij, društev, združenj, predstavnikov organov oblasti in podobno. Bolj ko so te prireditve oddaljene od meje, več truda in organizacijskih sposobnosti je treba vložiti na obeh straneh, da se medrepubliško sodelovanje oziroma srečanje Slovencev in Hrvatov (tudi Srbov in drugih) posreči.

Če gre za prireditve v bolj obrobni krajih tega območja, so na njih večkrat prisotne samo delegacije oziroma predstavniki ustreznih organiziranih skupin javnega življenja sosednjega naroda in nekatere nastopajoče kulturne skupine, če se prireditelji sploh odločijo žanje, da bi s tem vsaj simbolično, prek kulture, izrazili sodelovanje oziroma obojestransko navezanost, prijateljstvo, skratka nedeljivost usode in tradicije skupnega življenja in boja.

Drugo, zelo pogosto obliko sodelovanja razvijajo šole. Kultura je del pedagoških načrtov. Učenci pod vodstvom učiteljev obiskujejo slovenske in hrvaške šole oziroma kraje in prirejajo priložnostne kulturne nastope. Cilj je, seveda, ogledati si in seznaniti se z življenjem ljudi in sovrstnikov z obeh strani meje, utrditi prijateljstvo, splesti globlje duhovne vezi. Pri tem je kulturni spored samo sestavina teh prizadevanj, ne pa temeljni ali osrednji cilj srečanj. Navadno torej ne gre za čiste oblike šolske kulturne izmenjave, ki bi jim bili drugi nameni ali dogodki podrejeni. Dogaja se nekaj podobnega kakor na prej omenjenih prireditvah, le da sta pobuda in organizacija zdaj v rokah pedagoškega kadra, ki si tudi na ta način prizadeva razvijati in osmišljati idejo bratstva in dobrega sosedstva.

Naposled omenimo še samostojne kulturne programe. V mislih imam čiste kulturne nastope ali umetniška dejanja, gostovanja umetniških skupin v kulturnih dvoranah. Njihov cilj je posredovati gledalcem ali poslušalcem umetniško sporočilo in jim omogočiti estetski užitek v čisti obliki. Take prireditve običejejo predvsem tišči, ki ljubijo umetnost in si jo želijo, jo intimno potrebujejo. Teh oblik sodelovanja je še zmeraj premalo, čeprav ne moremo reči, da prostorov žanje ni. Ti so sicer precej zastareli, tehnično slabo opremljeni, dokaj nefunkcionalni, vendar bi kljub temu lahko bilo več samostojnih kulturnih izmenjav in skupnih nastopov, kakor jih je. Nekaj samostojnih množičnih nastopov je bilo, ko je delovala Medrepubliška pokrajinska zveza, na primer pregledi folklorne dejavnosti, vendar tudi ti počasi plahnijo. Verjetno je treba vzroke za takšno stanje iskati tudi v siromašnih kulturnih blagajnah in vse večjih stroških za prostore in prevoze. Poleg tega so kulturna društva v programskih, kadrovskih in organizacijskih stiskah. Te lahko precej ovirajo ritem sodelovanja oziroma natrgajo kulturno mrežo. Večja družbena skrb za organizirano izmenjavo umetniških programov bi zagotovilo

Franci Šali

ugodno vplivala na življenjski ritem društev in njihovih kulturnih skupin, saj predvideni nastopi vlečejo k delavnosti, resnosti, ustvarjalni vnemi in odgovornosti. Vsaka umetniška skupina si želi uspeha, se v soočanju z drugimi čim bolj odrezati. Prav to jo sili v bolj poglobljeno načrtovanje sporeda in iskanje izvirnih zamisli, v inovativnost. To pa je zelo pomembno za razvijanje in uveljavljanje ustvarjalnih zmožnosti ljudi in za dvig družbeno-kulturne zavesti in estetske tenkočutnosti ter bogatenje kulturnega spomina, v katerem naj bi bilo uskladiščeno tudi čim več informacij oziroma doživetij iz kultur drugih narodov in narodnosti. Prijateljstvo, še zlasti pa dobre sosedske odnose in sosedsko sodelovanje je mogoče uspešno razvijati, če se ljudje tudi zgodovinsko in kulturno poznajo. Zato bi kazalo mreži čistega kulturnega sodelovanja posvetiti več skrbi.

Kako pa so pri tem zastopane različne vrste kulturne dejavnosti? Na podlagi podatkov o sporedih posameznih kulturnih društev in informacij o dogodkih, v katerih so sodelovale tudi kulturne skupine, lahko rečemo, da vse vrste estetske ustvarjalnosti niso ustrezno zastopane. Opazna je neenakomernost, saj prevladujejo pevski in recitacijski programi, folklorni nastopi, zabavna glasba, zelo malo pa je resne glasbe, gledališča in likovne umentosti. Tudi naravni in kulturni spomeniki niso tako obiskani, kakor bi lahko bili, če bi bilo več organizacijske pobude nosilcev tovrstne dejavnosti, tudi tistih - odgovornih za kulturno življenje v organizacijah združenega dela oziroma za kulturno in umetnostno vzgojo v šolah. Znano je, da sta folklor in tamburaštvo ob bregovih Kolpe izrazitejši prvi in ljudske tvornosti, kakor pa na obrobju tega družbenega in kulturnega prostora. Vsaj kar se slovenskih krajev tiče, je v njih obojega zelo malo, zato pa je več pevskih zborov in gledaliških skupin. Na območju Novega mesta in Trebnjega tamburaška in folklorna dejavnost ništa zasidrani, zato se poskusi, da bi ju razvili, niso obnesli. So pa tu primemnejše možnosti za razvoj pevske, gledališke in likovne dejavnosti. Zanimivo je, da preživljajo vsa občinska središča na območju Žumberaka - Gorjancev, še posebej Novo mesto, gledališko krizo. Ta vrsta umetniške dejavnosti oziroma ljudske kulturne tvornosti je veliko bolj razvita v večjih krajevnih središčih in vaških okoljih. Folklorne in pevske skupine, tamburaški in pihalni orkestri, gledališke skupine in mladi recitatorji pa ponavadi ne nastopajo v osrednjih občinskih kulturnih hišah, izjema so le spominske slovesnosti. Nastopajo na domačih odrih, v krajih, s katerimi družbeno in kulturno sodelujejo. Tovrstna kulturna dejavnost je torej zelo malo zastopana v kulturnih programih tistih kulturnih ustanov, ki skrbijo za izbrano občinsko ali pokrajinsko kulturno ponudbo. Ta kulturna dejavnost se potemtakem razvija pretežno izven institucionalizirane kulturne ponudbe, ki se ukvarja predvsem z organizacijo obiska profesionalnih kulturnih skupin, ki prihajajo na območje Žumberaka - Gorjancev iz vidnejših nacionalnih središč ali iz nacionalnega kulturnega centra, vendar redkokdaj prestopijo Kolpo. Kulturna izmenjava med obema narodoma na tem geografskem prostoru je predvsem stvar neinstitutionalizirane, neprofesionalne kulturne tvornosti ljubiteljev umetnosti. Ta v pretežni meri tudi zadovoljuje kulturne potrebe tamkajšnjega prebivalstva.

In zdaj še k vsebini kulturnega sodelovanja. Zanima nas predvsem, ali sporočila prispevajo k ohranjanju in razvijanju revolucionarnih tradicij in kako? Ali torej odsevajo družbeno revolucijo in narodnoosvobodilni boj v estetski formi, ali izražajo tudi osvobodilna prizadevanja časovno in prostorsko neomejeno – vse do

Franci Šali

današnjih družbenih razmer pri nas in v svetu - ali pa morda ne izražajo niti eno niti drugo in je njihova sporočilnost predvsem izraz vsakdanjega ljudskega življenjskega utripa, v katerem imajo važno vlogo vsakdanje delo, narava, medsebojni odnosi, manj pa veliki in usodni socialni pretresi in premiki ter sedanja družbena in občečloveška problematika. Če bi ti programi izpolnjevali prvo, NOB, bi kultura neposredno seznanjala ljudi, še posebej mlajše rodove, s štiriletnim uporom in bojem za svobodo ter za nova obzorja ljudske sreče, z zapletenostjo, ostrimi protislovji tega boja, ki je prebudil velike ljudske sile in strasti, netil prijateljstvo, zvestobo, ljubezen, pa tudi razdor, odpadništvo, izdajstvo, podlost, sovraštvo, grozodejstva, zverinska postopanja, pa tudi nadčloveški trud in požrtvovalnost za samoohranitev in uveljavitev ideje pravice in svobode. Če bi izpolnjevali tudi drugo, bi jih kultura seznanjala z našo in sosedsko narodno oziroma ljudsko preteklostjo, z življenjem in družbenimi napetostmi ter spopadi v srednjeveškem in meščanskem obdobju, z delavskimi in kmečkimi upori, z izkoriščevalskim življenjem vladajočih razredov in slojev, poleg tega pa tudi s socialnimi, nacionalnimi razmerami doma in v svetu danes ter tako prispevala k bogatitvi osvobodilne, svobodomiselnosti in uporniške ljudske zavesti, ki ji je zoprna vsaka krivica, podložnost, hlapčevanje, gospodovanje in ločevanje ljudi.

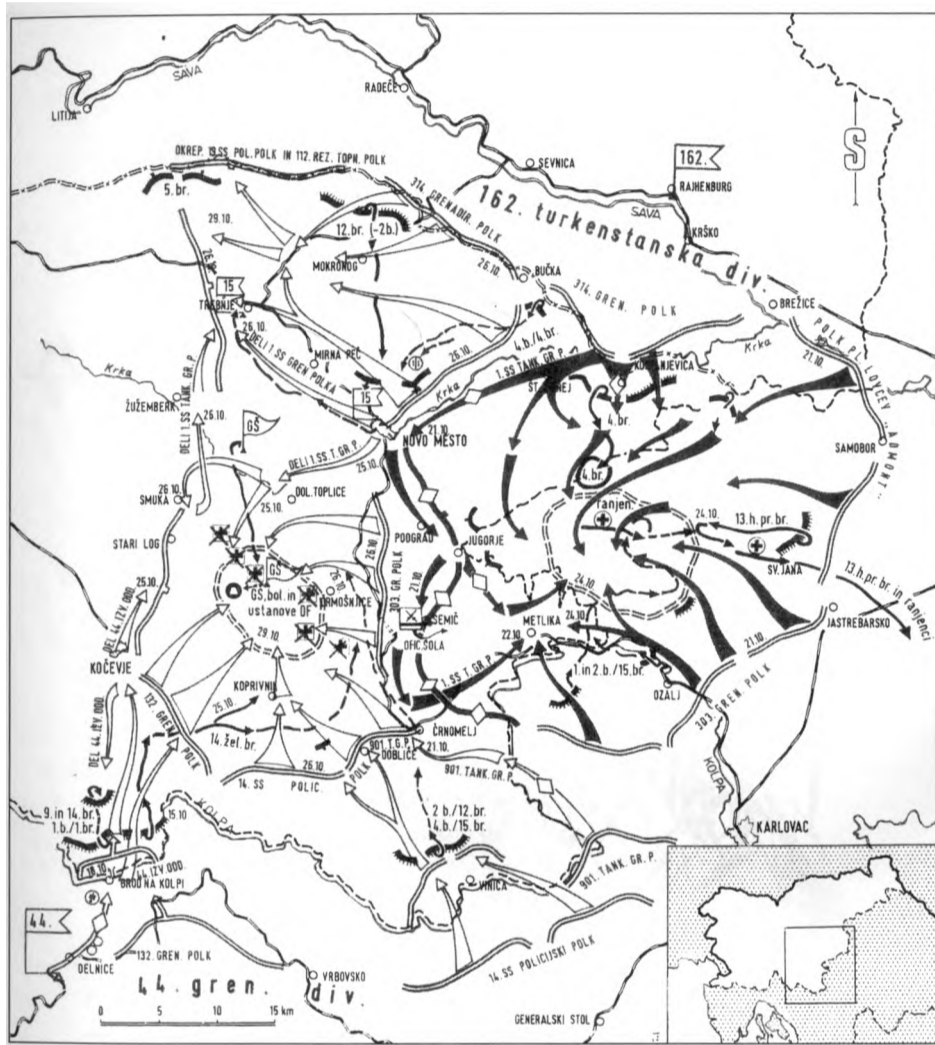
Pretres gradiva je pokazal, da je v čistih kulturnih sporedih malo neposrednih navezav na štiriletni boj. Takšnih navezav je sicer precej na raznih spominskih slovesnostih, na katerih so nosilci kulturnih programov zgolj ljubiteljske kulturne skupine. Niti ni svežih izvinih navezav s srčiko današnjih socialnih, nacionalnih in dmgih človekovih stisk in usod.

Ljudske ljubiteljske poustvarjalnosti nikakor ne gre podcenjevati, še manj priporočljivo bi seveda bilo izrinjati vnemo in zagnanost mladine. Toda brez več dovršene poetske izpovedi NOB in seveda tudi sedanjega časa, ki jo zmorejo predvsem profesionalne umetniške skupine, bi ne smeli oblikovati kulturno-prosvetne politike medrepubliškega kulturnega sodelovanja oziroma prežemanja kultur onstran in tostran Kolpe.

Nikica Reiser - Partizanska kolona

**ARHIVSKA GRAĐA NOB
ZA ŽUMBERAK 1941-1945**

Velika nemška ofenziva 1943.

**ARHIVSKA GRAĐA O NOB-u ZA PODRUČJE
ŽUMBERKA 1941.-1945. GODINE U ARHIVU
INSTITUTA ZA HISTORIJU RADNIČKOG
POKRETA HRVATSKE U ZAGREBU**

BRANISLA VA MUTA VDŽIĆ- VOJNO VIĆ

U ovoj informaciji govori se o sačuvanoj arhivskoj i drugoj građi o NOB-u i socijalističkoj revoluciji na području Žumberka 1941.-1945. godina.

Ta građa – koja se nalazi u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu - može se podijeliti na:

1. fondove nastale radom Komunističke partije, SKOJ-a, narodnooslobodilačkih odbora i ostalih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta, koji su u cijelosti sređeni i dostupni znanstvenom istraživanju. Izrađena su informativna pomagala: vodič, sumarni inventari i registar;
2. fond neprijateljske građe u kojem je arhivska građa nastala radom i djelovanjem jedinica i organa vlasti tzv. NDH-a, te dio talijanske arhive;
3. periodiku i brošure.

U Fondu Centralnog komiteta KP Hrvatske (1941.-1945.) nalazi se oko 70 dokumenata o Žumberku. Velikim dijelom to su izvještaji Okružnog komiteta KPH Pokuplje o vojnoj i političkoj situaciji na području okruga s podacima o organizacijskom stanju Partije, SKOJ-a i drugih masovnih antifašističkih organizacija; izvještaji Štaba II. operativne zone o vojnim operacijama i akcijama jedinica NOV, posebno XIII. proleterske NOU brigade Rade Končar; dogovori o zajedničkim akcijama slovenskih i hrvatskih partizana na Žumberku; izvještaji o radu Zapovjedništva Žumberačkog područja; o reorganizaciji Žumberačko-pokupskog NOP odreda; partijski izvještaji sekretara partijske jedinice u XIII. proleterskoj NOU brigadi Rade Končar; obavijesti o održavanju partijskih savjetovanja i tečajeva; obavijesti o organiziranju prebacivanja rodoljuba iz okupiranog Zagreba i drugih gradova u jedinice NOV na Žumberku; o slanju pošte, raznog materijala, utvrđivanju veza; radu Agitpropa i obavještajne službe NOV te o drugim pitanjima.

U Fondu Povjerenstva CK KPH u Zagrebu, odnosno za sjevernu Hrvatsku (1941.-1944.), nalaze se dijelom isti dokumenti koji su navedeni u Fondu CK KPH iako ih je manje s obzirom na to da je Okružni komitet KPH Pokuplje o situaciji na području okruga uglavnom izvještavao Centralni komitet KP Hrvatske u čiju je nadležnost spadao. U Fondu se nalaze pisma Centralnog komiteta KP Hrvatske upućena Povjerenstvu u razvitku NOB-a na Žumberku; dopisi o upućivanju boraca u jedinice NOV na područje Štaba II. operativne zone; izvještaji Štaba II. operativne zone koja je jedno vrijeme bila na tom području, o ofenzivama na Žumberku, izvještaji o formiranju XIII. udarne brigade Josip Kraš, odnosno XIII. proleterske NOV brigade Rade Končar, dopisi o uspostavljanju veza između Zagreba i CK KPH te Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske i drugim pitanjima.

Fond Okružnog komiteta KPH Pokuplje (1942.-1945.) ima - u odnosu na ostale fondove – najviše sačuvanih dokumenata (oko 70) značajnih za izučavanje NOB-a

Branislava Mutavdžić-Vojnović

na području Žumberka, s obzirom na to da je tada Žumberak teritorijalno bio vezan na Okružni komitet KPH Pokuplje. To su uglavnom izvještaji i zapisnici Kotarskog komiteta KPH Žumberak o političkoj i organizacijskoj situaciji na području kotara, o terenskom radu po općinama, djelovanju SKOJ-a, AFŽ-a, NOO-a, s podacima o izborima za seoske NOO-e, o izborima za JNOF 1944. godine, mobilizaciji u NOV, djelovanju Agitpropa i tehnike. Ti su izvještaji slani Okružnom komitetu tijekom cijelog rata i najbolji su izvor za proučavanje rada organizacije NOP-a na terenu Žumberka. Uz njih se u Fondu nalaze izvještaji partijske jedinice Komande područja Žumberak o organizacijskom stanju i političkoj situaciji, obavještajnom radu i drugim pitanjima. O izvještajima - posebno mjesečnim - koje Okružni komitet KPH Pokuplje šalje Centralnom komitetu KP Hrvatske od svog osnivanja, gotovo redovito obavještava o situaciji na terenu. Neki dokumenti iz ovog fonda su direktive, upute koje Okružni komitet šalje kotarskim komitetima pa tako i žumberačkom. Dio dokumenata, bilo da ih šalje Okružni komitet odnosno kotarski komiteti, odnosi se na slanje prikupljenog materijala za potrebe tehnike ili su obavijesti o partijskim i skojevskim tečajevima s podacima o polaznicima tih tečajeva.

U Fondu Agitpropa OK KPH Pokuplje ima šezdesetak dokumenata za razdoblje 1942.-1945. godina. Sačuvano je nekoliko dokumenata (izvještaja, letaka i telegrama) upućenih od Okružnog komiteta KPH Pokuplje i Kotarskog komiteta KPH Žumberak. Najviše je zapisnika sa sastanaka partijske jedinice Propagandnog odjela Okružnog NOO Pokuplje, u kojima se zbog velikog broja pitanja o kojima se raspravljalo mogu naći dragocjeni podaci o počecima razvoja nove revolucionarne vlasti na terenu koji je pokrivaio Okružni NOO Pokuplje, pa tako i područje Žumberka.

Osam dokumenata nalazi se na Fondu Kotarskog komiteta KPH Žumberak (1943.-1945.). To su zapisnici s kotarskoga partijskoga savjetovanja održanog 2. lipnja 1943. godine, te partijske konferencije održane 1944. godine, nekoliko izvještaja i letaka, te uputa za terenski rad.

Fond Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku (1941.-1945.) sadržava izvještaje Okružnog komiteta SKOJ-a Pokuplje o stanju i radu skojevskih organizacija te o političkoj situaciji po kotarima na području okruga.

Fond Okružnog komiteta SKOJ-a Pokuplje (1943.-1945.) najznačajniji je fond za izučavanje djelovanja skojevskih organizacija. Sadržava izvještaje upućene Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku o radu, djelovanju i organizacijskom stanju SKOJ-a na terenu. U sklopu ovog fonda nalazi se dio izvještaja Kotarskog komiteta SKOJ-a za Žumberak, i to uglavnom iz 1944. godine, a u njima se govori o natjecanju omladine kotara Žumberak u skupljanju hrane, sanitetskog materijala i odjeće, osnivanju općinskih i seoskih odbora, organiziranju pionira, uspjesima mobilizacije omladine u partijske jedinice, održavanju političkih tečajeva itd. Dosta se dokumenata odnosi na rad organizacije SKOJ-a u Žumberačko-pokupskom NOP odredu.

Fond Kotarskog komiteta SKOJ-a za Žumberak sadržava dva dokumenta. Oni govore o omladincima koji su se dobrovoljno javili za NOV, zatim o direktivama OK SKOJ-a Pokuplje u vezi s pripremama za predstojeći kongres.

Fond ZAVNOH-a (1943.-1945.) sadržava mjesečne izvještaje Okružnog NOO Pokuplje o političkoj situaciji na području okruga, te o radu pojedinih kotarskih NOO-a.

Branislava Mutavdžić-Vojnović

Fond Okružnog NOO-a Pokuplje (1943-1945.) obuhvaća izvještaje kotarskih, mjesnih i općinskih NOO-a, u kojima se mogu naći i podaci za Žumberak. U sklopu Fonda Okružnog NOO-a Pokuplje nalazi se Fond Kotarskog NOO-a Žumberak (1943.-1945.) u kojem je sačuvan zapisnik s 1. kotarske konferencije NOO kotara Žumberak 21. prosinca 1943. godine, izvještaj Općinskog NOO Sošice s podacima o izborima za seoske NOO-e, nekoliko letaka.

U Fondu Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske (1942.-1945.) nalazi se manji broj dokumenata s terena Pokuplja. To su pozdravni telegrami, rezultati raznih natjecanja u prikupljanju hrane i odjeće održavani prije kongresa i slično. Ostali dokumenti odnose se na rad i organizacijsku strukturu odbora AFŽ-a.

Fond Okružnog odbora AFŽ-a Pokuplje (1943.-1945.) sadržava izvještaje Inicijativnog odbora AFŽ-a Pokuplje upućene Glavnom odboru AFŽ-a u Hrvatsku, u kojima se daje pregled aktivnosti po kotarevima uključujući i Žumberak, s podacima o izborima za odbore AFŽ-a, NOO-e po općinama, rezultatima natjecanja i skupljanja pomoći za NOV, o polaznicama tečajeva, pozdravni telegrami i drugo.

Fond Kotarskog odbora AFŽ-a Žumberak ima pet dokumenata za razdoblje

1943.-1945. godina. To su izvještaji seoskih odbora, zatim izvještaji o održavanju zdravstvenih i kulturno-prosvjetnih tečajeva te razne druge obavijesti.

U Fondu Glavnog odbora USAOH-a (1943-1945.) nalazi se dokument o 1. konferenciji USAOH-a održanoj u lipnju 1934. godine s prilogom za diskusiju delegata okruga Pokuplje te delegata XIII. proleterske NOU brigade Rade Končar, iz kojih se vidi i djelovanje omladine na Žumberku.

Fond Okružnog odbora USAOH-a Pokuplje (1943.-1945.) ima 16 dokumenata. To su dokumenti s 1. konferencije Okružnog odbora USAOH-a Pokuplje održane 20. rujna 1943- u kojima se govori o situaciji na terenu; nekoliko dokumenata daje podatke o natjecanju omladine u prikupljanju razne pomoći za NOV npr. takmičenje omladine kotara Žumberak s okrugom Čazma; o radu omladine s podacima o održanim sastancima, posebno u tijeku Svjetskog omladinskog tjedna i dr.

Fond Kotarskog odbora USAOH-a Žumberak (1944.-1945.) ima osam dokumenata, a govore o natjecanju omladine u prikupljanju pomoći za potrebe NOB-a.

Fond Glavnog odbora JNOF-a Hrvatske (1944.-1945.) sadržava razne proglase, letke; izvještaj Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske Izvršnom odboru JNOF-a Hrvatske s pregledom akcija NOV i za područje Pokuplja; nekoliko okružnica i pozdravnih telegrama.

Fond Okružnog odbora JNOF-a Pokuplje (1944.-1945.) ima nekoliko dokumenata, uglavnom pozdravnih telegrama s održanih konferencija.

Velik broj podataka o NOB-u na Žumberku sadržan je u dokumentima partizanskih jedinica i vojnopozadinskih organa koji su boravili na Žumberku od 1942. godine. U Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske nalaze se dijelovi ovih fondova:

- Štaba II. operativne zone (1942.-1943-), a odnosi se na vrijeme boravka na području Žumberka.

U ovom fondu su izvještaji o vojnoj-političkoj situaciji na Žumberku upućeni Centralnom komitetu KP Hrvatske, zatim izvještaji o djelovanju partizanskih jedinica, o neprijateljskim ofenzivama, partijskom radu u jedinicama i o drugim pitanjima;

Branislava Mutavdžić-Vojnović

- 4. udarnog korpusa Hrvatske (1944.-1945.) u čijem se sastavu nalazila 34. divizija, a kojoj su pripadale i druge jedinice NOV i Žumberačka brigada te Brigada Franjo Oguinac-Seljo od kojih ima nekoliko dokumenata iz 1944. godine kada su ove jedinice ratovala na Žumberku;
- Štaba 13. proleterske NOU brigade Rade Končar u kojem su sačuvani vojno-politički izvještaji štaba ove brigade i štabova bataljona, izvještaji partijskih i skopjevskih brigadnih komiteta. Dokumenti se odnose na period 1942./1943. godine u kojem ova brigada vodi borbe na Žumberku, te nakon toga odlazi s ovog područja i ulazi u sastav 1. proleterske udarne divizije;
- Štaba Žumberačko-pokupskog NOP odreda (Žumberačkog odreda) za period 1942.-1944., u kojem ima nekoliko dokumenata i to: Proglas narodu Žumberka i okolice da stvaraju NOO-e, u radu odredske partijske ćelije iz kojeg se vidi vojno-politička situacija, o rezultatima udarničkih akcija omladine, pregledi članova Partije, odnosno SKOJ-a u odredu i dr.;
- Zapovjedništva žumberačkog područja (1942.-1944.) u kojem ima dva dokumenta iz 1944. godine.

U Fondu neprijateljske građe nalaze se dijelovi Fonda Ministarstva domobranstva odnosno kasnije Ministarstva oružanih snaga tzv. NDH za period 1941.-1944. s dnevnim izvještajima podređenih jedinica koje su operirale i na području Žumberka. Osim tih izvještaja u ovom fondu nalaze se i izvještaji 1. oružničke pukovnije koja je teritorijalno obuhvaćala i područje Žumberka. Od arhivske građe nastale radom civilnih organa vlasti tzv. NDH u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta nalaze se fragmentarno sačuvani fondovi Velike župe Pokuplje, Župske redarstvene oblasti Pokuplje koja uključuje dio Žumberka te kotarske oblasti Jastrebarsko i općinskih poglavarstava okolnog područja Žumberka (Samobor, Jastrebarsko, Draganić, Sv. Jana).

Od talijanske arhive postoje dijelovi fondova talijanskih jedinica koje su operirale na području Žumberka odnosno jedan dio držale pod okupacijom (Radatovići). To se odnosi na dokumente Više talijanske komande oružanih snaga Slovenija-Dalmacija za period 1941.-1943., koji je također fragmentarno sačuvan u Arhivu Instituta.

Kao izvor za proučavanje NOB-a i socijalističke revolucije uz arhivsku građu, zauzima periodika i brošure iz perioda 1941.-1945. godine.

Periodika i brošure za područje Pokuplja, odnosno Žumberka, sačuvani u Arhivu Instituta, odnose se na period 1943-1945. To su Tjedni pregled, izdanje Agitpropa OK KPH Pokuplje, Putem slobode i Vijesti, izdanje tehnike Kotarskog odbora NOO Žumberak, Rodoljub, izdanje NOO Pokuplje i Žumberka, Antifašistkinja, izdanje OO AFŽ Pokuplje, Novosti, izdanje Okružnog odbora JNOF-a za Baniju, Kordun i Pokuplje, Vijesti, izdanje Kotarskog odbora JNOF-a Žumberak, Naša fronta, izdanje Agitpropa II. operativne zone te Vijesti koje je izdala tehnika 34. divizije.

Tehnike OK KPH Pokuplja, Okružnog odbora AFŽ-a Pokuplje, 13. proleterske NOU brigade Rade Končar i druge tiskale su veći broj brošura od kojih navodimo: Značaj odluka AVNOJ-a, Historija SKP(b), Program višega partijskog kursa, Plan i program nastave komandnog kadra i ljudstva i druge.

S obzirom na količinu dokumenata i njihovo značenje, ova građa u Arhivu Instituta je nezaobilazan izvor za svako istraživanje NOB-a i socijalističke revolucije na području Žumberka 1941.-1945. godine.

**SUGESTIJA RAZVOJA
PODRUČJA / PODROČJA
ŽUMBERAK - GORJANCI**

Dogovor predstavnika općina i Armije o izgradnji cesta i vodovoda
na Žumberku i Gorjancima u Metliki

Sa otvorenja asfaltne "Ceste partizanskih bolnica" - Brezovica - Radatovići -12.10.1975. godine

PREBIVALSTVO IN ZAPOSLENOST NA SPOMINSKEM OBMOČJU ŽUMBERAK - GORJANCI

MARIJAN KLEMENČIČ

PREBIVALSTVO IN UPRAVNA RAZDELITEV

Spominsko območje Žumberak - Gorjanci (ŽG), vključuje dele treh občin v SR Hrvatski (Jastrebarsko, Samobor in Ozalj) in dele petih občin v SR Sloveniji (Krško, Brežice, Novo mesto, Metlika, Črnomelj). Leta 1981 je na celotnem območju živel 40 tisoč prebivalcev, od tega v SR Hrvatski 12.135 ali 30%, v Sloveniji pa 27.874 ali 70%. Največji delež (30%) odpade na prebivalce, ki živijo na območju novomeške občine. V ostalih občinah je bistveno manj prebivalcev, od 1849 v metliški do 6839 v jastrebarski občini.

Tabela 1: Število prebivalcev l. 1981 po upravnih enotah.

občina	število KS	število naselij	število prebivalcev 1981
Jastrebarsko	8	70	6.839
Samobor	7	33	3.226
Ozalj	10	48	2.067
Brežice	6	48	5.848
Črnomelj	1	55	3.638
Krško	2	52	4.391
Metlika	5	26	1.849
Novo mesto	8	108	12.148
skupaj	47	439	40.006

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj 1981, Zavod za statistiko.

Posebno velike razlike v številu prebivalstva pa nastopajo med posameznimi krajevnimi skupnostmi (KS). V primeru z najmanjšo KS s 60 prebivalci, ki je Dvorište Vivodinsko v ozaljski občini, je Šentjemej v novomeški občini, ki je največja s 5131 prebivalci, kar 85-krat večja. V dobri polovici KS živi manj kot 500 prebivalcev. Pri tem prednjači območje ozaljske občine, v kateri ima največja KS le 394 prebivalcev. Temu je precej podobno območje v metliški občini, v kateri ima le KS Suhor več kot 500 prebivalcev (826). Iz tabele je razvidno, da je na hrvaški strani velika večina KS z zelo majhnim številom prebivalcev (povprečno odpade na KS 485 prebivalcev), medtem ko je na slovenski strani slika precej ugodnejša in je težišče na srednji velikih KS, saj v povprečju živi v KS kar 1267 prebivalcev. Majhno število prebivalcev v KS na hrvaški strani je odraz neugodnih demografskih gibanj po vojni. Razumljivo je, da po številu prebivalstva tako skromne KS ne morejo opravljati niti osnovnih nalog, posebno še, ker je večina prebivalstva ostarelega.

Marijan Klemenčič

Od 47 KS je v obdobju 1948-1981 poraslo število prebivalstva le v sedmih KS, od katerih je le ena na hrvaški strani. Za nadaljnji demografski razvoj je pomemben razvoj števila prebivalstva v zadnjem desetletju, ki nakazuje novo usmeritev v socialnem in gospodarskem pogledu. Od sedmih KS, ki imajo v obdobju 1948-1981 pozitivno rast, se je le v štirih povečalo število prebivalstva tudi v zadnjem desetletju (1971-1981). Vse te KS so v Sloveniji: Jesenice v brežiški ter Brusnice, Stopiče in Šentjemej v novomeški občini. Poleg tega se je v štirih KS, ki se jim je v obdobju 1948-1981 število prebivalcev sicer zmanjšalo, v zadnjem desetletju njihovo število povečalo. Vse štiri KS so v SRS.

Tabela 2: *Krajevne skupnostipo številu prebivalcev l. 1981.*

velikost skupine	območje v SRH	območje v SRS	skupaj
do 499 prebivalcev	18	7	25
500-999	5	3	8
1000-1999	1	8	9
2000-2999	1	2	3
3000-4999		1	1
5000 in več preb.		1	1
skupaj	25	22	47

Opombe: v rubrikah je število KS.

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj 1981, Zavod za statistiko.

Gibanje števila prebivalstva

Ob popisu prebivalstva 1. 1981 je na spominskem območju Žumberak - Gorjanci živelo 40.006 prebivalcev. V primerjavi s stanjem iz leta 1948 se je njihovo število zmanjšalo za 11.000 ali za 22%. Močno povečno zmanjšanje števila prebivalstva je posledica odseljevanja, ki je na dobršnem delu ozemlja že tradicionalno. Z močnim odseljevanjem mladega prebivalstva se zmanjšuje reproduktivna sposobnost domačega prebivalstva, kar ima daljnosežne posledice na demografski razvoj območja.

Če gibanje števila prebivalstva analiziramo po območjih, ki pripadajo posameznim občinam, jih lahko razvrstimo v tri skupine. Vsem območjem je skupno, da je povečno razvoj števila prebivalstva negativen, z izjemo novomeškega območja, na katerem število prebivalstva ne stagnira. Poleg tega je bolj ali manj jasno, da prvo povečno obdobje (1948-1953) pomeni obdobje demografske stabilizacije po vojnih letih.

Marijan Klemenčič

Tabela 3: Povojno gibanje števila prebivalstva po območjih občin.

občina	število prebivalcev					indeks	
	1948	1953	1961	1971	1981	81/48	81/71
Jastrebarsko	11754	11543	10425	8837	6839	58	77
Samobor	4555	5912	4261	3799	3226	71	85
Ozalj	4845	4676	3822	3195	2067	43	65
Brežice	6439	6836	6511	6223	5848	91	94
Črnomelj	3654	3689	3583	3560	3638	100	102
Krško	5063	5127	4614	4456	4391	87	99
Metlika	2703	2702	2318	2000	1849	68	92
Novo mesto	12061	12180	11591	11786	12148	101	103
skupaj	51074	51591	47125	43856	40006	78	91

Vir: Popis prebivalcev in stanovanj, Zavod za statistiko.

V prvo skupino spadata območji v občinah Novo mesto in Črnomelj z indeksom rasti števila prebivalstva v obdobju 1948-1981 101 oziroma 100. Po manjšem upadu števila prebivalstva po letu 1953 je po letu 1961 število prebivalcev počasi, vendar neprestano naraščalo.

Drugo skupino sestavljajo območja v občinah Samobor, Metlika, Jastrebarsko in Ozalj. Indeks povojne rasti prebivalstva znaša med 71 za samoborsko in 43 za ozaljsko območje. Ražen samoborskega območja, ki se mu je med 1. 1948 in 1953 število prebivalcev povečalo za 8%, je za ostala območja značilno neprestano zmanjševanje števila prebivalstva, včasih po zelo visokih letnih stopnjah. Posebno v zadnjem desetletju (1971-1981) se jastrebarsko in ozaljsko območje hitro praznita, prvo po letni stopnji 2,3%, drugo celo po 3,5% letno. Nekoliko umernejši padec števila prebivalstva je značilen za samoborsko in metliško območje (1,5% oziroma 0,8% povprečni letni padec).

Tabela 4: Letna stopnja rasti prebivalstva v obdobju 1948-1981 po območjih občin.

občina	povprečna letna stopnja rasti v %				
	1981/48	1953/48	1961/53	1971/61	1981/71
Jastrebarsko	-1,5	-0,4	-1,3	-1,5	-2,3
Samobor	-0,9	1,6	-1,6	-1,1	-1,5
Ozalj	-1,7	-0,6	-2,3	-1,6	-3,5
Brežice	-0,3	1,2	-0,6	-0,4	-0,6
Črnomelj	0	0,2	-0,4	-0,1	-0,2
Krško	-0,4	0,2	-1,3	-0,3	-0,1
Metlika	-1,0	0	-1,8	-1,4	-0,8
Novo mesto	0	0,2	-0,5	0,2	0,3
skupaj	-0,7	0,2	-1,1	-0,7	-0,9

Vir: Popis prebivalcev in stanovanj, Zavod za statistiko.

Marijan Klemenčič

V tretjo, prehodno skupino, spadata območji občin Brežice in Krško z indeksom rasti števila prebivalstva 91 oziroma 87 v obdobju 1948-1981. Podobno kot samoborsko območje je tudi brežiško doživelo znaten porast števila prebivalcev do leta 1953, nato pa stalen, čeprav zmeren upad števila prebivalcev. Po stopnji rasti v povojnem obdobju se približuje prvi skupini, po stalnem upadanju pa drugi skupini. Zaradi precejšnjega zmanjšanja števila prebivalstva do leta 1961 je krško območje podobno območjem v drugi skupini. Od njih se razlikuje po zelo zmerni dinamiki rasti prebivalstva po l. 1961.

Poselitev in gibanje števila prebivalstva

Za spominsko območje Žumberak - Gorjanci je značilna izrazita razpršena poselitev, kar je pogojeno z naravnimi razmerami; hribovit in gozdnat svet Gorjancev ter vinogradniška pokrajina Žumberka pogojujeta poselitev v obliki majhnih vasi in zaselkov. Hkrati pa je za pomanjkanje večjih krajev krivo dejstvo, da območje ŽG obsega le zaledje gravitacijskih središč brez gospodarsko pomembnejšega središča.

Leta 1953, ko so se ustalila nenormalna demografska gibanja v vojnih in prvih povojnih letih, je tretjina naselij imela od 50 do 100 prebivalcev. Naslednja najmočnejša skupina naselij (30%) je imela od 100 do 200 prebivalcev. Le štiri vasi (1%) od skupno 439 naselij je štelo več kot 500 prebivalcev (Krašič, D. in G. Pribič v jastrebarski občini, Kostanjevica na Krki v krški občini ter Gabrje v novomeški občini).

Med posameznimi območji po stopnji razpršenosti poselitve prednjači območje občine Čmomelj, kjer je bilo kar 89% naselij z manj kot 100 prebivalci. Sledi območje občine Ozalj s 76% ter predeli v krški in metliški občini z 69% naselij take velikosti.

Posplošeno govornjeno na slovenski strani močnejše prevladujejo majhni kraji kot na hrvaški strani. Treba se je zavedati, da je to razmerje v okviru nadpovprečno dekoncentrirane poselitve na celotnem območju ŽG. V dveh krajevnih skupnostih na primer nobeno naselje l. 1953 ni imelo več kot 100 prebivalcev (Stojavnice v občini Ozalj in Jugorje v metliški občini).

Tabela 5: Število krajev po velikostnih skupinah 1953 in 1981.

občina	skupaj	do 9 preb.		10-49		50-99
	1953 in 1981	1953-1981		1953-1981		1953-1981
Samobor	33	1		4	9	8 9
Jastrebarsko	70	3		2	20	21 29
Ozalj	48	6		15	24	18 15
Brežice	48	1		6	9	13 12
Čmomelj	54	2	4	24	26	17 15
Krško	52			20	30	15 10
Metlika	26	2	3	5	10	11 6
Novo mesto	108		2	19	29	42 38
skupaj	429	4	20	96	157	145 134

Marijan Klemenčič

štev. preb. občina	100-199		200-299		300-499		500 in več pr.	
	1953	1981	1953	1981	1953	1981	1953	1981
Samobor	13	11	6	2	2	1		
Jastrebarsko	33	U	5	4	7	2	2	1
Ozalj	11	3	2		2			
Brežice	19	19	6	5	4	2		
Črnomelj	7	7	2		1	1		1
Krško	9	7	6	4	1		1	1
Metlika	5	5	2	2	1			
Novo mesto	36	28	6	8	4	1	1	2
skupaj	133	91	35	25	22	7	4	5

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj, Zavod za statistiko.

Taka oblika poselitve je izredno občutljiva na večje spremembe družbenogospodarskih razmer. Deagrarizacijo kot osnovni in prevladujoč regionalni proces po zadnji vojni veliko lažje prenesejo večji kraji kot pa zaselki. Le-ti nimajo osnov za pomembnejši razvoj neagrarnih dejavnosti, na drugi strani pa odselitev že nekaj ljudi lahko bistveno poslabša demografsko sestavo prebivalstva.

Povojni družbenogospodarski razvoj je bistveno vplival na poselitvene razmere celotnega območja Žumberak - Gorjanci. V primerjavi z izhodišnim letom 1953 je leta 1981 težišče velikosti naselij prešlo še na manjšo velikostno skupino: kar 35% naselij je imelo od 10 do 50 prebivalcev. Manj kot 100 prebivalcev je imelo 70% krajev (56% 1. 1953). L. 1981 se je zmanjšalo število naselij v primerjavi z letom 1953 v vseh velikostnih skupinah, razen v najmanjših dveh (do 10 ter od 10 do 50 prebivalcev). Izjema je Šentjernej, ki je kot edino naselje 1. 1981 preseгло 1000 prebivalcev.

V povojnem obdobju je torej prišlo do izrazitega zmanjševanja števila prebivalcev v naseljih. Razvoj je najmočnje prizadel območje občine Ozalj, kjer je bilo

1. 1981 že 94% naselij z manj kot 100 prebivalci. Močno je prizadeto tudi območje jastrebarske občine s 74% takih krajev. Nasprotno pa se na slovenski strani po letu 1953 stanje skoraj ni poslabšalo.

Podobna slika se pokaže, če pogledamo pozitivno stran razvoja poselitve, torej število krajev, v katerih se je število prebivalcev v obdobju 1953-1981 povečalo. Takih krajev je 63 ali 14%. Od tega se je v 29 krajih povečalo število prebivalcev za manj kot 10. Tako lahko rečemo, da se je največ pri 34 krajih (8% vseh krajev) število prebivalstva opazno povečalo. Zopet so vidne velike razlike med slovensko in hrvaško stranjo Žumberka. Od 151 krajev na hrvaški strani se je število prebivalcev povečalo le v dveh, in to skupno za šest prebivalcev! Nasprotno pa so na slovenski strani deleži krajev s porastom števila prebivalcev kar precejšnji: v delu črnomaljske občine je 30% takih krajev, v delu novomeške 26%, brežiške 20% ter 13% v delu krške občine.

Marijan Klemenčič

Tabela 6: Število krajev s porastom števila prebivalstva 1953-1981 in 1971.

občina	1953-1981		1971-1981	
	štev.	%	štev.	%
Samobor			1	3
Jastrebarsko	2	3	2	3
Ozalj			1	2
Brežice	9	20	15	31
Črnomelj	16	30	20	37
Krško	7	13	15	29
Metlika	1	4	8	31
Novo mesto	28	26	38	35
skupaj	63	14	100	23

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj, Zavod za statistiko.

Spremembe števila prebivalstva v zadnjem desetletju (1971-1981) nakazujejo najnovejše spremembe v regionalnem razvoju. Podatki kažejo, da se na hrvaški strani praktično ni povečalo število krajev s porastom števila prebivalstva, medtem ko se je na slovenski strani njihovo število precej povečalo. Tako je na območju slovenskih občin tretjina krajev, v katerih se je v obdobju 1971-1981 število prebivalcev povečalo. Na hrvaški strani ta delež znaša komaj simboličnih 3%. Celotno območje na slovenski strani doživlja precej enakomerno tak razvoj, saj se giblje delež krajev s porastom števila prebivalstva po delih občin od 29% (krška občina) do 37% čmomaljska občina.

Še večje regionalne razlike se nam pokažejo ob upoštevanju deleža prebivalstva, ki živi v posameznih velikostnih skupinah naselij. Četrtno prebivalcev ŽG živi v naseljih, v katerih se je število prebivalstva po vojni povečalo. V delu novomeške in čmomaljske občine je ta delež 43 oziroma 42%, brežiške 30% in krške 27%. Na hrvaški strani le 3% prebivalcev v delu jastrebarske občine živi v takih krajih. Vendar tudi v polovici teh naselij se je po vojni število prebivalcev gibalo v obe strani: porast in zmanjševanje. Le v tridesetih naseljih se je po vojni število prebivalstva stalno, čeprav večinoma počasi, povečevalo. Zato je vredno vse pozornosti gibanje števila prebivalstva v zadnjem desetletju. Osnovna značilnost je, da se na hrvaški strani nadaljuje povojno mrtvilo v razvoju poselitve, medtem ko se na slovenski strani kažejo - ob že prejšnjih skromnejših znakih - znaki širšega oživljanja oziroma ohranjanja poselitve. To je povezano z razvojem neagrarnih (industrijske) dejavnosti v sosedstvu. Celotno območje ŽG je torej izrazito depopulacijsko območje. Odseljevanje je po zadnji vojni trajalo, kar je posledica gospodarske nerazvitosti območja. Pri tem pa republiška meja pomeni hkrati ostro mejo med skrajno neugodnim razvojem poselitve na hrvaški strani in vse bolj opaznim oživljanjem poselitve na slovenski strani. Območja na slovenski strani so namreč v veliki meri vključena v vplivna območja industrijskih krajev, predvsem Novega mesta. Vpliv industrializacije je opazen predvsem v Spodnji Krški dolini ter na območju Semiča. Vsaj delne vplive industrializacije, ki se odraža v stagnaciji števila prebivalstva, je moč čutiti v večini krajev na slovenski strani; nasprotno pa so taki primeri na hrvaški strani le izjemni.

Marijan Klemenčič

Industrializacija na slovenski strani, čeprav se je začela pozno, je predvsem v zadnjem desetletju prek dnevne migracije delovne sile uspela zadržati večji del prebivalstva doma. V naslednjem obdobju je pričakovati, da bo prišla do selekcioniranega regionalnega razvoja glede na mrežo oskrbnih dejavnosti (šole, zdravstvene ustanove, trgovine, obrtne delavnice itd.). Nov model poselitve je mogoče zaznati že iz gibanja števila prebivalstva po velikostnih skupinah naselij. Na slovenski strani prihaja do vedno izrazitejše diferenciacije med velikostnimi skupinami naselij v okviru splošnega zmanjševanja velikosti naselij. Na eni strani se povečuje delež prebivalstva, ki živi v najmanjših krajih (do 50 prebivalcev), še hitreje pa se povečuje delež prebivalcev, ki na drugi strani živi v krajih z več kot 500 prebivalci. Ker je takih krajev zelo malo, je očitno, da se krepijo lokalna središča, v katerih se poleg skromnih proizvodnih dejavnosti zgoščujejo oskrbne dejavnosti. Manjša naselja, ki so prometno slabo povezana z večjimi središči, pa bodo še naprej počasi odmirala.

Na hrvaški strani pa ni pomembnejših industrijskih središč, ki bi prek dnevne migracije delovne sile omogočala zaposlitev domačega prebivalstva. Upadanje števila prebivalstva je vsesplošno. Izjema je le nekaj krajev s stagnacijo števila prebivalstva, ki so lokalna oskrbna središča. Te oskrbne dejavnosti, čeprav z nizkimi standardi, omogočajo vsaj osnovne pogoje za sodobno življenje, hkrati pa nudijo skoraj edino možnost zaposlovanja domačega prebivalstva.

Starostna sestava prebivalstva

Že iz podatkov o močnem zmanjševanju števila prebivalstva po vojni izhaja, da bo starostna sestava prebivalstva neugodna. To je posebej vidno ob primerjavi s starostno sestavo prebivalstva v SR Sloveniji in SR Hrvatski.

Povprečje obeh republik dosemeta le območji v novomeški in črnomaljski občini, medtem ko je na vseh ostalih območjih starostna sestava prebivalstva precej neugodnejša.

Med posameznimi deli občin, vključenimi v spominsko območje Žumberak - Gorjanci, so najmanjše razlike pri osrednji starostni skupini prebivalcev: od 15. do 59. leta. Izjema sta le območji krške in zlasti metliške občine, kjer je občutno manjši delež aktivnega prebivalstva. Območje metliške občine ima trenutno najslabšo starostno sestavo prebivalstva na območju Žumberka. Pomembno pa je, da je na tem območju sorazmerno precejšen delež mlajšega prebivalstva, ki lahko v nekaj letih izboljša moč aktivnega prebivalstva in ustvari precej boljšo starostno sestavo prebivalstva, kot jo bodo imela na primer območja na hrvaški strani.

Na območju ostalih občin je delež prebivalstva v aktivni dobi v okviru povprečja obeh republik (od 61 do 64%). Za nadaljnji demografski razvoj je pomembno, da so precejšnje razlike pri deležih mlajšega in ostarelega prebivalstva. Pri tem prednjačijo območja na hrvaški strani, zlasti območje ozaljske občine, ki imajo nizke deleže mlajšega in visoke deleže ostarelega prebivalstva.

Na območju samoborske, jastrebarske in posebno ozaljske občine je starostna sestava prebivalstva že takšna, da se tudi v naslednjih 15 letih ne bo mogla izboljšati. Manjka namreč mlado prebivalstvo, hkrati pa je aktivno prebivalstvo obremenjeno z visokim deležem ostarelega prebivalstva. Na območju ozaljske

Marijan Klemenčič

občine je razmerje med deležem mladega (14%) in ostarelega prebivalstva (23%) ravno obratno od razmerja v SR Sloveniji (23% : 14%). Podatki za krajevne skupnosti (KS) kažejo še bolj crno sliko. Pri analizi so bile upoštevane naslednje starostne skupine: do 4 let, od 5 do 14 let, od 15 do 59 let ter 60 in več let. Vsaka navedena starostna skupina ima specifično vlogo v demografskem in gospodarskem pogledu. Zdrava demografska sestava prebivalstva, ponazorjena s starostno piramido, je tista, pri kateri se delež starostnih skupin zmanjšuje od najmlajše proti najstarejši. V primeru spominskega območja ŽG je stanje dobesedno obrnjeno na glavo.

Tabela 7: Starostna sestava prebivalstva l. 1981 po območjih občin.

občina	do 14 let	15-59	60 in več let	skupaj
Samobor	18	64	18	100
Jastrebarsko	17	61	22	100
Ozalj	14	63	23	100
Brežice	20	63	17	100
Črnomelj	24	62	14	100
Krško	23	59	19	100
Metlika	20	55	22	100
Novo mesto	24	62	14	100
SR Hrvatska	21	64	15	100
SR Slovenija	23	63	14	100

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj, Zavod za statistiko.

Tabela 8: Krnji brezprebivalcev, mlajših od 5 let, 1981.

občina	štev. krajev	štev. krajev	% krajev	štev. preb	% preb.
Samobor		6	18	196	6
Jastrebarsko		27	24	411	6
Ozalj	3	21	44	444	21
Novo mesto	1	8	4	208	2
Brežice	1	5	10	128	2
Črnomelj	3	9	17	148	4
Krško	3	8	15	159	4
Metlika	2	1	4	25	1
skupaj	13	75	17	1718	4

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj, Zavod za statistiko.

Ražen območja, ki spada v novomeško in delno v krško občino, je po skoraj vseh KS na slovenskem delu ozemlja delež pod 15 let starega prebivalstva manjši od 20% in hkrati manjši od deleža 60 in več let starega prebivalstva. Na hrvaški strani pa so le tri KS v občini samobor, ki imajo 20% mladega prebivalstva. Le v petih KS je delež mladega prebivalstva nekoliko višji od starega.

Marijan Klemenčič

Delež starega prebivalstva se giblje od 12% (KS Slani dol) do grozljivih 44% (KS Dragoševci). V regionalnem pogledu pozitivno izstopa novomeški del, ki mu sledi krško-brežiško območje. Ostala območja so, z lokalnimi izjemami, izrazito obremenjena s starim prebivalstvom.

Delež najmlajšega prebivalstva predstavlja skoraj natančen negativ prejšnji sliki. Delež do 5 let starih otrok se giblje od 9% (KS Semič in KS Gabrovec) do neznatna 2% (KS Vivodina).

Na hrvaški strani je manj kot 5% najmlajšega prebivalstva v KS pravilo, na slovenski strani pa le izjema.

V zadnjem 20-letnem obdobju (1961-1981) se je demografsko stanje precej poslabšalo. Na slovenski strani je prišlo do zmerne zmanjšanja deleža do 15 let starega prebivalstva (od 28 na 22%), medtem ko je na hrvaški strani ta padec zelo močan: od 30 na 17%. Istočasno se je povečal delež starega prebivalstva od 11% na 22%. To dokazuje, da se na hrvaški strani slabšanje demografske sestave prebivalstva nepretrgoma in zelo hitro slabša.

SOCIALNA SLIKA OBMOČJA

Demografsko ogrožena naselja

Več kot neugodna starostna sestava prebivalstva na celotnem območju ŽG se v manjših in prometno odmaknjenih naseljih še potencira. Še več, številni so kraji, v katerih ni niti enega do pet let starega otroka. L. 1961 je bilo takih krajev 13, l. 1981 pa že kar 75 ali 17% vseh krajev. Stanje v teh naseljih že govori o njihovi demografski ogroženosti oziroma veliki verjetnosti, da bodo sčasoma izumrla. L. 1981 je v njih živelo kar 1719 prebivalcev (4% vsega prebivalstva). V petini teh krajev celo ni nobenega šoloobveznega otroka.

Daleč najbolj ogroženo je območje ozaljske občine, kjer je kar 44% naselij brez prebivalcev, mlajših od 5 let; kar petina prebivalcev tega območja živi v takih naseljih. Sledi del jastrebarske občine (24% krajev). Najugodnejši položaj je na območju novomeške in metliške občine, kar je po 4% takih krajev.

Tabela 9: Spremembe starostne sestave prebivalstva v štirih vaseh v obdobju 1961-1981.

naselja		0-4 let	5-14	15-59	60 in več	skupaj
Dragoševci	1961	2	11	34	8	55
	1981	0	1	14	8	23
Badovinci	1961	15	29	92	23	159
	1981	0	1	34	18	53
Malinci	1961	1	11	22	2	36
	1981	0	0	1	4	5
Sekulići	1961	5	12	36	5	58
	1981	0	0	4	6	10

Opomba: V rubrikah je navedeno število prebivalcev.

Vir: Popis prebivalcev in stanovanj 1961, 1981. Zavod za statistiko.

Marijan Klemenčič

Kako hiter in uničujoč je lahko demografski razvoj na gospodarsko manj razvitih območjih nam ponazarjajo primeri štirih (izmed številnih podobnih) vasi v občini Ozalj. Na drugi strani opozarjajo na težke socialne posledice takega razvoja, ko cele vasi postanejo v bistvu domovi za ostarele brez pravih skrbnikov. Zanimariti ni mogoče tudi gospodarske škode zaradi neobdelane zemlje in neizkoriščanja stavbnega fonda.

Socialnoekonomska sestava prebivalstva

Socialnoekonomska sestava prebivalstva je neposredni izraz gospodarske usmerjenosti območja. Naravne razmere spominskega območja ŽG, predvsem pa prometna odmaknjenost večine krajev od industrijskih središč nakazujejo, da bo prebivalstvo še vedno v veliki meri odvisno od kmetijske dejavnosti. Ta oblika kmetovanja, značilna za gospodarsko slabo razvita območja, ima izrazito socialni značaj. Kmetijstvo pomeni skoraj edini možni način pridobivanja najnujnejših sredstev za preživljanje. Zato moramo tudi gospodarski pomen kmetijstva gledati s te plati. Sodobno kmetijstvo se namreč uveljavlja nekako vzporedno s prodorom industrializacije. Tudi za sodobno kmetijstvo morajo biti dani pogoji, ki jih zahteva industrializacija: solidno prometno mrežo, tehnično infrastrukturo, organizirano pospeševalno službo itd., pa tudi in predvsem mlado kmečko delovno silo.

Delež aktivnega prebivalstva

Delež aktivnega prebivalstva moramo obravnavati v luči gospodarske usmerjenosti območja - tradicionalnega kmetijstva. Med aktivno prebivalstvo je uvrščeno vse prebivalstvo, ki je sposobno prijeto za enostavno kmečko orodje, saj se mora na ta način zagotoviti sredstva za preživljanje. Večina mladih najbolj sposobnih ljudi se je namreč izselila, ali pa se za bolj ali manj trajno zaposlila v tujini.

Delež aktivnega prebivalstva je zelo visok, celo nekaj nad republiškim povprečjem (46% za SRH in 50% za SRS 1. 1981) in je znašal 1. 1981 50% za celotno območje ŽG. L. 1953 je ta delež znašal celo 54% in je bil precej nad republiškim povprečjem (48% za SRH in 41% za SRS 1. 1953). Na nekaterih območjih se je približal celo 60% (območje brežiške občine 59%, čmomaljsko območje 57%). Edino rast deleža aktivnega prebivalstva v obdobju 1953-1981 beleži območje ozaljske občine (51% na 57%). Prvi hip lahko podatek zavede in nam ponuja ugodno socialnoekonomsko sliko območja. Šele ko ga primerjamo z ostalimi (starostno in ekonomsko sestavo prebivalstva na primer), ugotovimo, da gre skoraj izključno za prebivalstvo, ki se mora s kmetijstvom trdo prebijati skozi življenje.

Aktivno kmečko prebivalstvo

Leta 1953 je bilo celotno območje, ražen dela v brežiški občini, popolnoma agrarno. Delež aktivnega kmečkega prebivalstva je znašal prek 77% aktivnega prebivalstva. Šele v sedemdesetih letih se je stanje začelo spreminjati, predvsem zaradi (sicer pozne) industrializacije v sosedstvu. To velja le za slovensko stran, medtem ko je hrvaška stran še naprej ostala popolnoma agrarna.

Marijan Klemenčič

Tabela 10: Število in delež aktivnega prebivalstva po območjih občin 1953, 1971 1981.

občina	1953		1971 štev.	1981	
	štev.	%		štev.	%
Jastrebarsko	6015	53	4971	3473	51
Samobor	2591	53	2220	1291	40
Ozalj	2395	51	2069	1180	57
Brežice	4010	59	3187	2958	51
Črnomelj	2118	57	1771	1847	51
Krško	2601	51	2499	2257	51
Metlika	1493	55	1048	818	44
Novo mesto	6510	53	6198	6084	50
skupaj	27732	54	23963	19908	50

Vir: Popis prebivalcev in stanovanj, Zavod za statistiko.

Na slovenski strani se je 1. 1971 gibal delež aktivnega kmečkega prebivalstva od 38% na čmomaljskem območju do še močno agrarnega krškega območja (66%). Povprečno 20 do 30% znižanje deleža aktivnega kmečkega prebivalstva je posledica prvih učinkov industrializacije predvsem v Črnomlju in v Novem mestu.

Tabela 11: Delež aktivnega kmečkega prebivalstva po občinskih območjih 1953, 1971, 1981.

občina	delež aktivnega kmečkega prebivalstva		
	1953	1971	1981
Jastrebarsko	89	87	70
Samobor	89	76	50
Ozalj	90	89	64
Brežice	53	53	39
Črnomelj	78	38	22
Krško	79	66	42
Metlika	85	56	27
Novo mesto	77	49	23
skupaj	79	64	40

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj, Zavod za statistiko.

Zadnje štetje prebivalstva 1. 1981 je pokazalo na izredno visok delež aktivnega kmečkega prebivalstva na hrvaški strani (70% v delu jastrebarske in 64% v delu ozaljske občine). Rahla izjema je samoborsko območje, vendar je tudi tu še vedno polovica aktivne delovne sile zaposlene v kmetijstvu. Na slovenski strani sta ostali precej agrarni območji obeh posavskih občin: krške (42%) in brežiške (39%).

Marijan Klemenčič

Bolj zanimiva in predvsem pestra je slika po KS. Položaj na obeh straneh republiške meje je močno različen. Na slovenski strani so stiri petine KS zmerno agrarne (pod 40% aktivnega kmečkega prebivalstva), zato pa je na hrvaški strani dobre štiri petine KS še močno agrarnih (nad 50% aktivnega kmečkega prebivalstva).

Tabela 12: *Delež aktivnega kmečkega prebivalstva po KS l. 1981.*

%	območje v SRH	območje v SRS	skupaj
do 9		1	1
10-19	1	2	3
20-29		8	8
30-39	2	7	9
40-49	1	1	2
50-59	4	2	6
60-69	8		8
70-79	6		6
80 in več %	3	1	4
skupaj	25	22	47

Opomba: v rubrikah je število KS.

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj 1981, Zavod za statistiko.

Številke v tabeli so več kot zgovorne in kažejo na pravo arhaično socialno-ekonomsko sestavo prebivalstva na hrvaški strani. Med KS je posebno zanimiv primer KS Sošice v jastrebarski občini, v kateri se je delež aktivnega kmečkega prebivalstva od 1. 1953 (86%) povečal prek 93% 1. 1971 na 95% 1. 1981. Pojav tako imenovane reagrarizacije je značilen za območja, ki obvisijo povsem izven vpliva industrializacije in predstavljajo območje socialne bede. Do takih primerov je prihajalo lokalno v gospodarsko manj razvitih slovenskih pokrajinah pred 20 do 30 leti, ko je bila demografska sestava prebivalstva precej ugodnejša od sedanje v Žumberku.

Sezonsko zaposlovanje v tujini

Posebno na gospodarsko manj razvitih območjih si je moral precejšen del aktivnega prebivalstva poiskati delo v tujini. L. 1981 je bilo na hrvaškem delu spominskega območja ŽG 15% gospodinjstev s člani, zaposlenimi v tujini. Na slovenski strani je bil delež za polovico nižji (7,5%). Na hrvaški strani je slaba polovica KS takih, v katerih je vsaj v petini gospodinjstev kak član zaposlen v tujini, medtem ko na slovenski strani takih KS ni. Zdomci vsekakor pomenijo pomemben dejavnik v regionalnem razvoju nekega območja, posebno če je njihov delež precejšen. V primeru Žumberka pa na njihovo vlogo kot pomembnega nosilca regionalnega razvoja ne moremo računati, ker zaradi močne gospodarske zaostalosti nimajo osnovnih socialnih in gospodarskih pogojev za solidno življenje.

Marijan Klemenčič

Tabela 13: Delež gospodinjestvo KS s člani, zaposlenimi v tujini 1981.

%	območje v SRH	območje v SRS	skupaj
do 4	5	3	8
5-9	1	14	15
10-14	3	4	7
15-19	5	1	6
20-24	5		5
25-29	2		4
30-39	2		2
skupaj	25	22	47

Opomba: v rubrikah je število KS.

Vir: Popis prebivalstva in stanovanj, Zavod za statistiko.

PROGNOZA DEMOGRAFSKEGA RAZVOJA 1981-1990

Predvidevanja o rasti števila prebivalstva do 1. 1990 slonijo na dokaj nezanesljivih izhodiščih. Območje je namreč zelo heterogeno po demografskem razvoju (velike razlike med območjem v SRH in SRS) ter odvisno od gospodarskega razvoja v sosedstvu.

Osnovno izhodišče je dosedanji trend gibanja števila prebivalstva, ki je izrazito negativen na žumberški strani, medtem ko je na slovenski strani, razen metliškega območja, usmerjen v stagnacijo. Odseljevanje kot pomembna sestavina gibanja števila prebivalstva je v dobršni meri izgubila ost, saj je preostalo le še malo ljudi, ki bi bili pripravljeni zapustiti dom. Za Žumberak lahko pričakujemo, da bo smrtnost prebivalstva postala osnovni dejavnik zmanjševanja števila prebivalstva in ne več odseljevanje.

Drugo izhodišče za predvidevanja o gibanju števila prebivalstva je starostna sestava prebivalcev, ki je zoper izrazito neugodna na Žumberku.

V prihodnjem srednjeročnem obdobju zunanji dejavniki ne morejo v večji meri popraviti neugodne demografske sestave, še posebej ne, ker v sedanjih gospodarskih razmerah ni mogoče pričakovati korenitejših posegov v gospodarski razvoj.

Na osnovi nakazanih dejstev lahko pričakujemo, da se bo 1. 1990 število prebivalcev na celotnem območju zmanjšalo za približno 3500 glede na stanje 1. 1981. Glede na dokaj stabilne (to pomeni hkrati izrazito zaostale) gospodarske razmere (tradicionalno kmetijstvo) se bo dosedanji trend gibanja števila prebivalcev približno tako nadaljeval tudi do 1. 1990. Še bolj se bodo povečale razlike v demografski sestavi prebivalstva med delom spominskega območja, ki je v SRS, in tištim v SRH.

Število aktivnega prebivalstva se bo predvidoma zmanjšalo za 2300 prebivalcev. Zaradi inercije dosedanjega razvoja oziroma prizadevanja domačega prebivalstva, da se zaposlijo izven kmetijstva, se bo 1. 1990 delež aktivnega kmečkega prebivalstva zmanjšal na približno 50% na Žumberku in na okrog 20% na slovenskem delu ŽG. Znižanje deleža aktivnega kmečkega prebivalstva na

Marijan Klemenčič

hrvaški strani bo šio na račun močnejšega zmanjševanja deleža aktivnih kmetov na spodnjih, robnih območjih Žumberka, medtem ko bodo kraji na večji nadmorski višini in prometno bolj odmaknjeni kraji doživeli počasno odmiranje prebivalstva.

Delež aktivnih kmetov na območju Gorjancev se lahko spusti na posameznih območjih tudi pod 20%. Deagrarizacija bo potekala prek polnega razmaha polkmečke strukture gospodinjstev z izrazito selekcijo na mlada polkmečka gospodinjstva z močno kmetijsko proizvodnjo in na ostarela kmečka gospodinjstva.

Tabela 14: *Prognoza števila prebivalstva l. 1990 po območjih občin.*

občina	štev. preb.	štev. aktivnega preb.
Jastrebarsko	4.840	2.400
Samobor	2.670	1.100
Ozalj	1.160	550
Brežice	5.450	2.700
Crnomelj	3.740	1.800
Krško	4.390	2.150
Metlika	1.700	700
Novo mesto	12.550	6.200
skupaj	36.500	17.600

Nekatere dileme regionalnega razvoja spominskega območja Žumberak - Gorjanci

Osnovna značilnost spominskega območja je, da obsega žumberško-gorjanski masiv, ki ga obdaja bolj ali manj ravninski oziroma dolinski svet. Taka reliefna izoblikovanost pogojuje divergentne tokove domačega prebivalstva k industrijskim središčem v okolici ali v tujini. Gospodarski potencial območja je predvsem v možnostih kmetijsko-gozdarske ter pogojno turistične izrabe. Razpršena poselitev je omogočila v polni meri izrabo naravnih virov. Industrializacija je ta način izrabe potisnila v ozadje, posebno še zaradi drobne parcelacije, majhnih kmetij in reliefno razgibanih kmetijskih površin. Obstoječi tip poselitve je preživel. Prvi znaki novega modela poselitve (zgoščevanje prebivalstva v večjih središčih) so vidni le na slovenski strani spominskega območja.

V katero smer naj bi šla politika (in predvsem pomoč) regionalnega razvoja? Vztrajanje na starih poselitvenih vzorcih in tradicionalnem kmetovanju je povsem nesmiselno. Edina prava rešitev bi bila optimalna izraba lokalnih naravnih virov. Za to pa so potrebni številni predpogoji, kot na primer:

- jasna opredelitev komparativnih prednosti območja,
- zagotovitev pogojev za sodoben način gospodarjenja (velike in zaokrožene kmetije, velike črede živine, specializirana vinska proizvodnja itd.),
- zagotovitev infrastrukture in oskrbnih dejavnosti za domače prebivalstvo.

Nasilni posegi v obstoječe gospodarske razmere (komasacije, arondacije, podružbljanje zemlje itd.) se običajno pokažejo za negativne, kljub temu da imajo za cilj racionalizacijo proizvodnje. Veliki obrati, ki morajo biti specializirani, da bi bila proizvodnja gospodarna, so zelo občutljivi na zunanje dejavnike.

Marijan Klemenčič

Priporočljivejši in preizkušen je model vpeljevanja drobnih industrijskih obratov, ki prinašajo domačemu prebivalstvu socialno vamost, hkrati pa omogočajo nadaljevanje in celo oživljanje kmetijstva.

Vsaka dejavnost, ki pride od zunaj in jo vodi tuje prebivalstvo, nima velikega (vsaj ne bistvenega) pomena na regionalni razvoj. Mišljeni so predvsem turistično-rekreativni obrati, ki brez organske povezanosti in izhajanja iz lokalnega gospodarstva prej ali slej propadejo.

Da bo spominsko območje zaživelo, je treba nuditi domačemu prebivalstvu možnosti za gospodarski razvoj. Vsako ukrepanje od zunaj za oblikovanje spominskih območij in objektov (parki, obeležja, turistični ali drugačni objekti) prinaša v pokrajino dvojnost, in sicer umetno drago vzdrževano infrastrukturo na eni strani ter propadanje gospodarstva in naselij domačega prebivalstva na drugi strani.

Tragedija ni v odseljevanju prebivalstva, pač pa v pretiranem osiromašenju demografske strukture, ki onemogoča spremembe v gospodarski usmerjenosti in s tem reševanje območij. Do take stopnje je v veliki meri že prišel obsežen del Žumberka; za ohranitev poselitve (seveda na sodobnih osnovah) so potrebni takojšnji in previdni ukrepi.

Lojze Čampa, Dušan Plut

Tudi na območju ŽG se postavlja vprašanje, kako zaježiti odliv prebivalstva in ga v čim večji meri zadržati doma, ga pa tudi pomladiti. Zato je to območje potrebno aktivirati v skladu z razvojnimi možnostmi, ki jih ima. Že po dosedanjih ugotovitvah ima bogate in široke možnosti za razvoj kmetijstva, zlasti živinoreje, gozdarstva, drobnega gospodarstva, raznih zvrsti turizma, še posebno domačih dejavnosti. Ne nazadnje, je potrebno omeniti, da je to območje bogato z dogodki iz NOB, da je dalo velik prispevek v borbah in materialu ter da je bilo poprišče pomembnih dogajanj v tem najpomembnejšem obdobju jugoslovanske zgodovine. Vse to terja, da se tudi to območje v okviru naravnih možnosti in družbenih potreb vključi v čim intenzivnejše tokove gospodarskega in splošno družbenega razvoja. Prednost pri tem bodo imele dejavnosti, ki bodo:

- vzpodbujale, razvijale in povezovale bratske, NOB-tradicionalne kulturne, družbeno-ekonomske in druge aktivnosti vseh občin na tem območju v smislu njegovih danosti in razvojnih možnosti,
- aktivirale lastne surovinske in druge reprodukcijske osnove (kmetijstvo, gozdarstvo, obrt, gostinstvo, turizem),
- pogojevale tržne možnosti,
- zaposlovale domače prebivalstvo,
- izobraževale in poklicno usmerjale mladino,
- usmerjale investicijske naložbe v odločitve, namenjene revitalizaciji območja (zaposlitev, energetska in cestna infrastruktura idr.),
- zagotavljale čistost okolja in ohranjemale kulturno krajino.

PROSTORSKE OSNOVE DOLGOROČNEGA REGIONALNEGA RAZVOJA

Za skladnejši programski usmerjeni družbeno-ekonomski, socialni in prostorski razvoj bo v smislu uvodoma postavljenih ciljev poskrbel dolgoročni prostorski plan spominskega območja, ki bo po dolgotrajnih in zahtevnih delih v letošnjem letu v celoti izdelan in dan v postopno izvajanje.

V pričujočem referatu se bomo osredotočili predvsem na nekatere najbolj žgoče probleme v prostoru, analizirali potrebe in možnosti ter opredelili glavne naloge bodočega regionalnega razvoja območja.

Za ta namen bomo najprej prikazali in globalno ovrednotili naravne dejavnike ter njihov vpliv na vsposodbujevalne ali zaviralne razvojne možnosti v prostoru. Slednje se nanaša predvsem na poselitev in prebivalstvo, ki je v nekaterih predelih doseglo že kritično stopnjo propadanja.

Rezultat neposrednega delovanja naravnih dejavnikov in človeka sta kmetijstvo in gozdarstvo kot osnovni dejavnosti območja. Zaradi velikih razvojnih možnosti bosta v bodoče izrednega pomena pri revitalizaciji območja.

V zaključnem delu referata bodo podane opredelitve glavnih problemov ter nakazane nekatere nujne naloge dolgoročnih razvojnih usmeritev spominskega območja.

Geografski in prometni položaj

Območje ŽG predstavlja robno, prostrano planotasto apniško-dolomitno gorovje, osamljen gorski čok, ki sega do visine 1178 m. Pretežno neizržit kraški svet

se dokaj strmo dviga nad nizkim Pokupjem (Pokolpjem) in Krško kotlino. Značilna je slemenitev zahod-vzhod (alpska smer) oziroma JZ-SV in dinarska zgradba, robno lego pa v prirodnem pogledu podčrtuje lega na stiku dinarskega in panonskega sveta (Melik, 1959). Gre torej za gorski, gozdnati čok med dolinam Kolpe in Krke z dinarsko zgradbo in tektoniko, alpsko smerjo in značilnostmi kraškega sveta. ŽG označuje razmeroma velika reliefna energija, kar zlasti velja za strma ožja pobočja med Krko. Proti Pokoplju se pretežno prisojna, razrezana pobočja s številnimi uravnavaninami in terasami bolj enakomerno spuščajo v nižje nadmorske visine, kar je bolj ugodno za naselitev (Geografija SRH, knjiga 2, 1974). Razlike v pokrajinski sestavi, mejna in robna lega se odražajo tudi v poselitvi, ki sega v prisojnih pobočjih kraškega dela ŽG celo nad 700 m visoko. ŽG je bil zaradi naravnih potez in robne lege v zatišju gospodarskega razvoja, njegov geostrateški položaj pa je najbolj prišel do veljave v času Vojne krajine (ukinjena 1871) in zlasti med NOB, ko je postal baza, oporišče partizanskega delovanja. Robna lega, razpršena oblika poselitve je med drugim pospešila izse-

ljevanje prebivalcev kmalu po ukinitvi Vojne krajine, ki se na Žumberku še danes ni ustavilo. Hrvaški del ŽG spada v makroregijo Osrednje Hrvaške, po Ilešičevi (1972) splošni geografski regionalizaciji pa se uvršča slovenski del k makroregiji Jugovzhodne Slovenije. V prometnem pogledu se robna lega ŽG kaže v dejstvu, da potekajo železnice in magistralne ceste na obrobju po dolini Krke in Kolpe. Preko Vahte (615 m) pa poteka prečna magistralna cesta Novo mesto-Metlika, za prometno povezavo Bele krajine in Krške kotline pa je pomembna tudi modernizirana Partizanska magistrala Soteska-Črmošnjice-Črnomelj. Za notranjo cestno povezavo ŽG je značilna dokaj solidna gostota lokalnih cest za nižje predele, v višjih predelih pa gre za gozdne ceste. V lokalnih krajevnih okvirih je gostota vertikalnih cestnih povezav (pobočje-dolina) zadovoljiva, kar pa ne velja za slemensko povezavo. Sodimo, da bi bilo potrebno za oživitev medsebojne povezanosti in rekreacije modernizirati poglavito prečno cestno povezavo Sošice-Sentjemej, pa tudi Stojdraga-Mrzlava vas, Radatovići-Vahta ter dokončati osnovno prometno podolžno slemensko os Metlika-Sošice-Tomaševci-Stojdraga.

Nekatere značilnosti poselitve in preteklega razvoja

Za lažje razumevanje današnjega stanja v prostoru ne moremo mimo poznavanja zgodovinskih dogajanj.

Prvi sledovi človeka segajo v kameno dobo, kateri sledijo bronasta in železna (halštatska), ko ozemlje naselijo Iliri in za njimi Kelti. Več stoletij je ozemlje pod Rimljani, po propadu rimskega cesarstva se začne preseljevanje narodov in zaključni stari vek.

Precej bolj razgibano in poselitveno že ustaljeno je obdobje srednjega veka. Pojavijo se naši predniki Slovenci in Hrvatje, ozemlje prehaja iz rok v roke fevdalcev, ki izkoriščajo kmeta tlačana. V 15. stoletju se začno upadi Turkov, pred katerimi bežeče ljudstvo naseljuje tedanje oblasti na Žumberku, ki kot kasnejša Vojna krajina stoji več stoletij na braniku pred Turki. Po ukinitvi Vojne krajine koncem 19. stoletja in bonitet njenih vojska, se začne iz Žumberka veliko

Lojze Čampa, Dušan Plut

preseljevanje prebivalstva, ki še danes ni zaključeno. Zgodovinska preizkušnost geostrateškega položaja ZG se v pravi luči izkaže šele v drugi svetovni vojni, ko je tu poprišče najhujših bojev. Kot malo kje je bilo na tem ozemlju izredno sodelovanje prebivalstva in partizanov z obeh strani meje, kar je rodilo velike zmage, osvobojena ozemlja in zametke povojnih časov. Ob tem velja poudariti, da je bilo iz teh krajev 9 000 ljudi v partizanih, da jih je padlo 1.400 in da so utrpeli velika materialna uničenja.

Analiza zgodovinskih dogajanj, zlasti novejših, kaže da je imelo to območje velik pomen v času izrednih razmer, da pa se je v času miru in normalnih obdobjih ljudstvo močno izseljevalo in območje vse do danes propada.

NARA VNI DE JA VNIKI

Geološki razvoj in kameninska zgradba

Ozemlje današnjega ŽG je v geoloških obdobjih večkrat preplavljalo morje, na katerega dnu so se kopičile različne usedline. Te razmeroma debele plasti so bile po odtoku morja podvržene tektonskemu delovanju, ki je delovalo z različno jakostjo in v različnih smereh. Ob prelomnicah so se nekateri predeli pogrezali v doline, nižine, drugi pa dvigali v gorske masive vse tja do konca pliocena, ko se nam pokaže današnja oblika ozemlja. Tako je nastalo mogočno apniško pogorje alpsko-dinarske orogeneze, postavljeno v smer SV-JZ, kar je pravokotno na dinarsko smer SZ-JV.

Obravnavano območje je v celoti grajeno iz sedimentov različnih obdobj, največ iz sedimentov zemeljskega srednjega veka (mezozoik).

Najstarejši so permokarbonski sedimenti: skrilavci, peščenjaki in konglomerati, ki se fragmentarno pojavljajo le v Somborskem gorju.

Triadne kamenine so v območju najpogostejše, saj pokrivajo celotno Somborsko gorje, porečje Kupčine in Pendarjevke, predele Gorjancev in Črmošnjic. Prevladujoči dolomiti imajo v starejših plasteh primešane razne silikate, v mlajših pa apnenca. Triadne kamenine so kemično odpome, mehanično pa neodpome in vodonepropustne, kar ima za posledico izredno razgibanost površja in številne vodotoke.

Jurski skladi, ki pokrivajo velike komplekse na Rogu, Gorjancih, deloma Žumberku, so iz relativno čistega apnenca in deloma dolomita. Apnenci so mehanično trda kamenina, kemično pa neodporna, kar povzroča zakraševanje, specifični relief in površinsko brezvoden svet.

Kredne plasti se pojavljajo v apneni in flišni razvojni stopnji, nahajajo se na Rogu, centralnih Gorjancih in Žumberku. Z ozirom na čistost oz. mešanost apnenca se to na površju odraža bodisi kot zakraselost ali pa kot razgibanost z vodoki laporatega vinogradniškega gričevja (Vivodina).

Terciame sedimente predstavljajo miocenske in pliocenske plasti iz apnencev, laporjev, peščenjakov na obrobju Gorjancev in Somborskega gorja.

Kvartar je zastopan z dolomitnimi prodi, glinami in prodniki predvsem na Krškem polju.

Holocenski sedimenti: prod, glina, rdeča jerina so najmlajše plasti in nastopajo po vseh dolinah tako rekoč pred našimi očmi.

Zunanji odraz geološkega razvoja in kameninske zgradbe se kaže v geomorfoloških pojavih in tleh pa tudi v rudah, rudninah, vodah idr. Rud na območju

Lojze Čampa, Dušan Plut

ni, pač pa obilica raznih mineralnih surovin, primernih za gradbeništvo, keramiko idr. V nižinah so ležišča rečnega peska in prod, pa ilovice in gline, v gričevju in hribovju pa laporja, škrilastih agregatov, okrasnega kamna, največ pa dolomita in apnenca.

Območje je potresno zmerno aktivno. Hriboviti del se nahaja v 7° MCS in je ob stabilnih tleh primerno za posamezno rabo. Ob vznožju masiva se seizmičnost poveča na 8° MCS (Bela krajina, Krško polje), okrog Čateža in Brežic pa tudi do 9° MCS, kar je treba ob labilnih podlagah ustrezno upoštevati pri dimenzioniranju potresnovarnih objektov.

Od kamene gradnje in oblikovitosti površja sta odvisni tudi stabilnost in nosilnost tal, kar vpliva na primernost terena za gradnjo. Najmanj stabilne so mlajše piasiti: laporji, peščenjaki, skrilarci ob vznožju ŽG, najbolj pa apnenca.

Osnovni naravni pogoj stabilnosti območja, zlasti njegovih najbolj občutljivih predelov, je ustrezna pokritost z vegetacijsko odejo, kar je v našem primeru povečini doseženo.

Izoblikovanost površja in vodne razmere

V reliefnem pogledu so ŽG prostran, osamljen, pretežno kraški gorski masiv, dolg okoli 40 km in širok 15-20 km. V razliko od sosednjega, dinarskega Kočevskega roga slemen v smeri JZ-SV. Ražen tipičnih kraških potez v apnenčastem svetu je značilno fluvio-kraško površje s poudarjenimi, globoko zarezanimi grapami, ki se uveljavljajo na obeh straneh ŽG. ŽG ima kot celota v reliefnem pogledu značaj planotastega sveta s številnimi uravnavami (zlasti na hrvaški, prisojni strani), v drobnem pa je svet razčlenjen z vrtačami in hudourniškiimi grapami. Obsežnejša, pretežno prisojna pobočja kraškega dela ŽG sicer bolj postopoma prehajajo v višji svet, vendar so ob vodnih tokovih strma pobočja, s strminami tudi nad 45°. Seveda znašajo poprečne strmine med 20° in 35°, večje sklenjene površine položnejšega sveta so le ob stiku najnižjih delov ŽG in rečnih nanosov Krke, Save ali nižjega belokranjskega kraškega ravnika. Manjše površine ravnjšega sveta pa predstavljajo tudi ostanki uravnav v višjih legah (Ravnace, Sošice, Javor, Budinjak).

Razrezanost površja se kaže tudi v prepletanju ekspozicij na kratke razdalje, kar še posebej velja za zgornje porečje Kupčine. Sicer pa na hrvaški strani prevladujejo prisojna pobočja, ki so med drugim omogočila poselitev in kmetijsko rabo celo preko nadmorske višine 700 m. Obsežnejša prisojna pobočja so tudi okoli Drašič, Suhorja in Semiča, kjer tudi uspeva vinska trta. Na krški strani ŽG pa prevladujejo osojne lege, ki so najbolj sklenjene v gozdnatem površju med Sentjernejem in Kostanjevico.

Rečna mreža ŽG je odraz zlasti geoloških, reliefnih in klimatskih značilnosti. Zaradi zakraselosti rečna mreža ni povsod sklenjena, značilne so številne ponikalnice. Fluvio-kraško površje pa označuje prevlada površinskega odtokanja in izoblikovana rečna mreža. Zato je večji del ŽG fluvialno preoblikovan, številni, vendar razmeroma kratki in manj vodnati vodni tokovi so razrezali apniško-dolomitska pobočja in izoblikovali globoko zarezane grape, ki predstavljajo prometno oviro. Planotasto, najvišje ležeče površje ŽG nima površinskih vodnih tokov, predstavlja pa hidrografsko zaledje številnih izvirov, ki prihajajo na dan

nekoliko nižje. Brez površinskih voda je tudi pretežno apneno površje zahodno od Vahte pri Jugorju, voda pa prihaja na dan v vodnatih izviroh belokranjske Krupe in Težke vode pri Stopičah. Za hrvaški, bolj položen del so značilna večja porečja in razčlenjena rečna mreža, kar zlasti velja za porečje Kupčine, Bregane in Sušice. Vodni tokovi na slovenski strmejši strani območja pa so krajši, bolj zarezani v globino, porečja pa manjša, ožja. Termalni izviri pri Čatežu predstavljajo solidno osnovo za razvoj zdravstveno-turistične dejavnosti.

Vodna ekološka občutljivost kraškega sveta je ponovno v drastični obliki prišla do izraza ob onesnaževanju belokranjske Krupe. Hidrografsko zaledje ostalih, višje ležečih izvirov je pretežno gozdno, neurbanizirano in neindustrializirano, vendar so zaradi vodno-ekološke občutljivosti in omejenih samočistilnih sposobnosti potrebni celoviti varstveni ukrepi. Naselja slovenskega dela Spominskega območja ŽG imajo niz lokalnih, krajevnih vodovodov, z zajetjem večjega števila bolj vodnatih gorjanskih izvirov (Gabrje, Orehovica, Pobočje), kar velja tudi za posamezna naselja na hrvaški strani, kjer pa bodo zaradi večje vodnatosti in kvalitete izvirov v porečju Kupčine in Bregane vodni tokovi kraškega dela ŽG dobili pomembnejšo vodnooskrbno vlogo tudi za robna naselja. Po količini vode predstavljajo izviri v ŽG solidno osnovo za vodno oskrbo lastnega prebivalstva in robnih naselij, večjo pozornost pa bo treba nameniti preventivnim varovalnim ukrepom, saj celo regionalno pomembna zajetja (Težka voda) nimajo začrtanih vseh potrebnih varstvenih ukrepov.

Talne razmere

Tla so zunanji pokrov zemeljskega površja, sestavljen iz mehanično-kemične razpadle matične kamenine in razkrajajočih se organskih ostankov ter pod vplivom klime, geomorfologije in človeka. Pri tem razlikujemo gozdna (naravna) in obdelovalna (antropogena) tla. Zaradi počasnega procesa nastajanja tal in njihove hitre degradacije je treba ta neprecenljivi naravni vir varovati pred vsakršnim uničevanjem. Najbolj so tla zavaravana in zelo smotrno korišćena pod ustrezno vegetacijsko odejo.

Glede na velikost obravnavanega ozemlja in pestrost ekoloških (tlotvornih) dejavnikov nastopa v območju veliko talnih tipov, različnih po nastanku in starosti, po fizikalno-kemičnih lastnostih, značilnosti talnih kompleksov, ravnimi sposobnostmi in najprimernejši rabi. Ker ima v spektru tlotvornih dejavnikov geološka podlaga najbolj neposreden vpliv na osnovne talne značilnosti, jih po tem vidiku obravnavamo v naslednjih skupinah:

- tla na koluviju,
- tla na trdih karbonatnih kameninah,
- tla na mehkih karbonatnih kameninah,
- tla na prođu,
- tla na nekarbonatnih kameninah,
- antropogena tla,
- hidromorfna tla.

V povezavi z ostalimi ekološkimi dejavniki omogočajo tla v območju različno rabo. Nižinski svet pokrivajo najboljša tla, primerna za gojitev različnih kultur, medtem ko je gričevnat svet prekrit s tlemi, ki so ob ugodnih klimatskih

Lojze Čampa, Dušan Plut

razmerah bolj primerna za vinogradništvo in sadjarstvo. Največje površine območja pokrivajo tla na trdih karbonatnih kameninah, med katerimi nastopajo rendzine kot slabša tla in rjava pokarbonatna kot boljša tla. V odvisnosti od lokalnih rastiščnih dejavnikov se tu prepletata gozd in kmetijske površine (njive, travniki, pašniki), le na najvišjih predelih in osojah prevladuje gozd.

Območje je v celoti pokrito s tlemi, le nezaten delež je po naravi neplodnih površin (grušči, melišča, skalovja, prodišča, močvirja). Vendar pa so ti veliki talni potenciali danes tako slabo izkoriščeni ali pa celo velike površine povsem izključene iz vsake funkcije (siva cona), da še zdaleč niso izkoriščeni visoki rastiščni potenciali. Po izračunu rastiščnih koeficientov bi lahko v gozdarstvu dvigali najmanj 1 x višje donose, v kmetijstvu pa še precej več, kar bi bistveno vplivalo na eksistenco človeka v tem prostoru.

Podnebne značilnosti

Obravnavano območje leži na meji med morskimi in celinskimi podnebnimi vplivi, kar se jasno odraža na osnovnih značilnostih meteoroloških pojavov. Vpliv morja, ki prihaja od jugozahodne strani, opredeljujemo kot dinarski visokokraški klimat, je izražen z visoko količino padavin in nižjimi temperaturami, kar vpliva na celoten klimatski kompleks. Vplivno območje tega klimata zajema le Roško višavje do doline Črmošnjic. Vse bolj proti severovzhodu morski vpliv slabi, krepi pa se celinski, ki ga na tem prevladujočem delu območja označujemo kot pred-dinarski-predpanonski klimat. Količina padavin se tu znižuje, zvišujejo pa povprečne temperature in ostali pojavi, značilni za ta klimat.

Absolutne vrednosti nekaterih važnejših meteoroloških pojavov dajejo v območju naslednjo sliko:

Toplotne razmere so zmerne, njihove vrednosti padajo od vzhoda proti zahodu z naraščajočo nadmorsko višino in hladnostjo leg, v zaprtih konkavah pa tudi zaradi inverzijskih pojavov. Srednja letna temperatura območja se giblje med 7,5° C (sv. Miklavž na Gorjancih) in 10,7° C (Radovica). Absolutni minimum je -30° C zabeležen v Novem mestu, absolutni maximum pa +40° C v Radovici. Najtoplejši je gričevnat svet vinskih goric.

Padavine so zmernih vrednosti, njihova količina se povečuje od vzhoda proti zahodu, povečuje pa se tudi z nadmorsko višino. V poprečju se padavine gibljejo od 1000 do 1500 mm letno, pri čemer dosejajo: Brežice 1014 mm, Jastrebarsko 1062 mm, Kostanjevica 1102 mm, Oštre 1186 mm, Sošica 1342 mm, sv. Miklavž 1354 mm in Mirna gora 1624 mm.

Snežne razmere - višina in trajanje naraščata od vzhoda proti zahodu, z nadmorsko višino ter hladnimi in zaprtimi legami. V poprečju vrednosti zelo nihajo: 10 (20) do 100 dni letno. Najmanj snega imajo nižine in gričevnat svet, največ pa hladne lege Roga in Gorjancev.

Ostali meteorološki pojavi kot: jasnost, megla, veter, vlažnost, zlasti pa neugodni pojavi: slana, toča, žled, viharji so normalnih vrednosti in ne povzročajo večjih škod.

Prehodni značaj obravnavanih klimatov (dinarski – preddinarski - predpanonski) se na območju ugodno odražajo, brez kakih večjih nihanj in škodljivih ekstremov. V povezavi z drugimi ekološkimi dejavniki, zlasti geomorfologijo in

Lojze Čampa, Dušan Plut

demu pogojuje klima uspevanje različnih kmetijskih kultur in tipov gozdov. Ugodnost klimatskih razmer se kaže tudi v stanju vodotokov in oskrbi s pitno vodo, možnostjo za poselitev, turizem in rekreacijo, SLO idr.

PREBIVALSTVENE ZNAČILNOSTI

Na Spominskem območju ŽG je ob popisu prebivalstva 1. 1981 živelo okoli 40.000 prebivalcev, od tega v SRH okoli 12.000 ali 30%, v SRS pa 28.000 ali 70%. ŽG, zlasti pa območje, ki pripada SRH, je klasično območje izseljevanja. Po mnenju Crkvenčiča (1959) se je z dela območja, ki pripada hrvaškim občinam, od 1. 1880 do 1948 izselilo okoli 15.000 prebivalcev. Podrobne terenske analize Bračike (1982) kažejo, da se je tudi v naseljih okoli Radatovičev izseljevanje nadaljevalo, saj se je med 1. 1946 do 1981 število prebivalcev zmanjšalo celo za štirikrat. V celoti se je v obdobju 1948-1981 število prebivalcev ŽG zmanjšalo za 11.000 ali za 22%.

Tabela 1: *Povojno gibanje števila prebivalstva na območjih občin* (vir: Popis prebivalcev in stanovanj, Zavod za statistiko.).

naselje	število prebivalcev					indeks	
	1948	1953	1961	1971	1981	81/48	81/71
Jastrebarsko	11754	11543	10425	8837	6839	58	77
Samobor	4555	5912	4261	3799	3226	71	85
Ozalj	4845	4676	3822	2195	2067	43	65
Brežice	6439	6836	6511	6223	5848	91	94
Cmomelj	3654	3689	3583	3560	3638	100	102
Krško	5063	5127	4614	4456	4391	87	99
Metlika	2703	2702	2318	2000	1849	68	92
Novo mesto	12061	12180	11591	11786	12148	101	103
skupaj	51074	51591	47125	43856	40006	78	91

Zaradi močnega izseljevanja mlađega prebivalstva se zmanjšuje reprodukativna sposobnost domačega prebivalstva, kar ima daljnosežne posledice za demografski razvoj območja. V območjih občin Samobor, Metlika in Jastrebarsko se je v obdobju 1948-1981 število prebivalcev zmanjšalo najmanj za četrtno, v naseljih ozaljske občine pa celo za več kot polovico (indeks 43). Zaskrbljujoče je dejstvo, da se v zadnjem obdobju (1971-1981) ozaljsko, jastrebarsko in samoborsko območje močno prazni, po letni stopnji -3,5% v ozaljskem, -2,3% v jastrebarskem in -1,5% v samoborskem območju.

Zaradi nevarnih razmer je značilna izrazita razpršena poselitev; hribovit in gozdnat svet Gorjancev ter vinogradniška pokrajina dela prisojnih pobočij pogojuje poselitev v obliki majhnih vasi in zaselkov. Taka oblika poselitve je izredno občutljiva na večje spremembe v družbenogospodarskem področju, saj degradizacijo kot osnovni regionalni proces lažje prenesejo večji kraji. Manjši kraji in zaselki namreč nimajo osnov za pomembnejši razvoj neagrarnih dejavnosti, na drugi strani pa odselitev že nekaj mlajših ljudi lahko bistveno poslabša

demografsko sestavo. V primerjavi z letom 1953 (56%) je bilo leta 1981 že 70% naselij z manj kot 100 prebivalcev, nad 1000 prebivalcev pa je le v Šentjerneju, torej na obrobju ŽG. V navedenem obdobju se je le v 63 naseljih (14%) od 439 število prebivalcev povečalo, na hrvaški strani od tega le 2 od 151, in to skupno za vsega šest prebivalcev.

Tabela 2: Število krajev s porastom števila prebivalstva 1953-1981 in 1971 (vir: Popis prebivalstva in stanovanj, Zavoda za statistiko.).

naselje	1953-1981		1971-1981	
	štev.	%	štev.	%
Samobor			1	3
Jastrebarsko	2	3	2	3
Ozalj			1	2
Brežice	9	20	15	31
Črnomelj	16	30	20	37
Krško	7	13	15	29
Metlika	1	4	8	37
Novo mesto	28	26	38	35
skupaj	63	14	100	23

Na hrvaški strani se tudi v zadnjih letih (1971-1981) praktično ni povečalo število krajev s porastom števila prebivalstva (le v 3% naselij), na slovenski strani pa je bilo takih naselij že tretjina.

Območje na slovenski strani se je namreč v veliki meri vključilo v vplivno območje industrijskih krajev, predvsem Novega mesta. Vendar pozni industrializaciji je v zadnjem desetletju preko dnevne migracije delovne sile uspelo zadržati večji del prebivalstva doma. Obenem se postopoma krepijo lokalna središča (nad 500 prebivalci), v katerih se poleg sicer skromnejših proizvodnih dejavnosti zgoščujejo oskrbne dejavnosti. Vendar tudi na slovenski strani še vedno upada število prebivalcev v manjših naseljih (pod 100 prebivalcev), ki so slabo povezana s centri zaposlitve in oskrbe.

Glede starostne sestave prebivalstva dosegajo le območja v novomeški in črnomaljski občini poprečje obeh republik, v vseh ostalih območjih pa je starostna sestava precej neugodnejša. Zlasti v naseljih samoborske, jastrebarske in še posebno ozaljske občine je starostna sestava tako neugodna, da se tudi do leta 2000 ne bo mogla bistveno izboljšati. Manjka namreč mlado prebivalstvo, hkrati pa je aktivno prebivalstvo obremenjeno z visokim deležem ostarelega prebivalstva. Na območju ozaljske občine je razmerje med deležem mladega (14% - do 14 let) in ostarelega prebivalstva (23% - nad 60 let) zaskrbljujoče neugodno, saj je že 44% naselij brez prebivalcev - mlajših od 5 let. Pojavljajo se številne težke socialne posledice razvoja, ker cele vasi postajajo v bistvu domovi za ostarele ljudi brez pravih skrbnikov, zanemariti pa ni mogoče tudi gospodarske škode zaradi neobdelane zemlje in neizkoriščanja stavbnega fonda.

Zaradi zapoznele industrializacije v sosedstvu se je začel v naseljih na slovenski strani šele v sedemdesetih letih hitreje zmanjševati delež kmečkega prebivalstva,

Lojze Čampa, Dušan Plut

hrvaška stran pa je še vedno ostala močno agrarna, kar kaže izredno visok delež aktivnega kmečkega prebivalstva - 70% v naseljih jastrebarske, 64% v naseljih ozaljske in 50% v naseljih somborske občine. V naseljih slovenske strani ŽG je delež aktivnega kmečkega prebivalstva največji na območju občine Krško (42%), sledijo Brežice (39%), Metlika (27%), Novo mesto (24%) in Črnomelj (22%). Na slovenski strani je štiri petine KS zmerno agrarnih (pod 40% aktivnega kmečkega prebivalstva), zato pa je na hrvaški strani dobre štiri petine KS še močno agrarnih (nad 50% aktivnega kmečkega prebivalstva).

Na gospodarsko manj razvitih območjih ŽG se je ražen trajnega izseljevanja moral delo v tujini poiskati precejšen del aktivnega prebivalstva. Leta 1981 je bilo v hrvaškem delu spominskega območja 15% gospodinjstev s člani, zaposlenimi v tujini; na slovenski strani pa je bil delež za polovico nižji (7,5%).

Zaradi izrazito neugodne starostne strukture in dosedanjega trenda gibanja števila prebivalstva v hrvaškem delu ŽG sodimo, da se bo brez korenitejših posegov v gospodarski razvoj neugodna prebivalstvena slika še poslabšala. Ob nespremenjenih razmerah bodo zlasti višje ležeča in prometno odmaknjena žumberška naselja doživela do leta 2000 počasno odmiranje prebivalstva in propadanje kulturne krajine in stavbnega fonda. V obdobju 1981-1991 se bo brez korenitih zunanjih posegov število prebivalcev najbolj zmanjšalo v naseljih ozaljske (za tretjino), jastrebarske (za četrtno) in samoborske občine (za petino), rahel upad pa lahko pričakujemo v naseljih brežiške in metliške občine, stagnacijo v naseljih krške, medtem ko se naj bi število prebivalcev v naseljih novomeške in črnomaljske (KS Semič) občine rahlo povečalo.

PRIMARNE GOSPODARSKE DEJAVNOSTI

Kmetijstvo

Pred prihodom človeka je bilo območje današnjega Žumberka - Gorjancev v celoti pokrito z gozdovi, z naselitvijo pa se začne za pridelovanje hrane krčiti gozdove in jih spreminjati v kmetijske površine. Obseg krčitev je bil odvisen od števila prebivalstva, primernosti površja za krčenje, načina gospodarjenja, vrste kultur idr. Površinski odnos med kmetijskimi in gozdnimi površinami postaja dinamično uravnotežen pojav, odvisen od možnosti in potreb. Tako se v agrarnih zgodovinskih obdobjih (do 18., 19. stol.) veliko gozdov izkrči, v industrijskih obdobjih, zlasti po zadnji vojni s premikom ljudi v mesta pa kmetijske površine zopet zaraščajo proti gozdu.

Od skupne površine območja 97.000 ha obsega gozd 52%, kmetijske površine 44%, neplodne pa 4%. Po katastru je stanje kultur naslednje:

- njive	14.405 ha	15%
- travniki	15.833 ha	17%
- sadovnjaki	1.300 ha	1%
- vinogradi	2.285 ha	2%
- pašniki	8.733 ha	9%
- neplodno	3.709 ha	4%

Njivskega sveta je največ v nižinskem, severnem delu območja, vinogradi in sadovnjaki se nahajajo ob vznožju Gorjancev-Žumberka. Travniški svet je

povsod tam, kjer površje ni bilo primerno za oranje, pašniki pa so še slabša kategorija kmetijskih zemljišč in se prepletajo z gozdovi.

Glede na ekološke razmere celotno območje razdelimo na štiri kmetijske rajone:

- ravninski (poljedelski) svet,
- predgorsko (vinogradniško, sadjarsko, govedorejsko) območje,
- hriboviti (travniki) predeli,
- gorski (pašniki) predeli, v kombinaciji z gozdovi.

Današnje, izredno nezadovoljivo stanje kmetijstva ni le posledica slabših ekoloških razmer hribovitega sveta, ampak predvsem posledica zgodovinskih socialnih, ekonomskih razmer območja. Stalno izseljevanje prebivalstva, opuščanje kmetijstva, večstoletno nenačrtno, nesmotrno in ekstenzivno gospodarjenje je pustilo na zemljiščih občutne posledice.

Poglavitne značilnosti in problemi sedanjega kmetijstva so naslednji:

- 22751 (57%) ljudi živi na več kot 7000 kmetijah, s povprečnim številom družinskih članov na kmetijo 2,2 do 3,4. To so zelo majhne ostarele družine;
- demografska struktura kmečkega prebivalstva je izredno neugodna - nad 45 let je starih skoraj 50% prebivalcev, na čistih kmetijah (21%) je precej ostarelih kmetij brez naslednikov;
- ključni problem je torej v ostareli delovni sili, njenemu šibkemu strokovnemu znanju, slabi tehnični in infrastrukturni opremljenosti kmetij;
- prevladuje zasebno kmetijstvo (87%) nad družbenim (13%), povprečna skupna posest na kmetijo je 5,6 ha, od tega le 2,5 ha na obdelovalno zemljo. Posest je razdrobljena malopovršinska, kar je neugodno za individualno pa tudi organizirano proizvodnjo¹;
- dražja je hribovska proizvodnja, slabši so donosi in manjši tržni viški, problem odkupa;
- problem lastništva izseljenih ali ostarelih prebivalcev oz. kmetov, ker neobdelana zemlja propada;
- precejšnje so razlike med posameznimi deli območja, vendar najbolj kritično je na Žumberku, ker so tudi naravne razmere najbolj skromne (kraški svet, slabša tla, ostrejša klima, oddaljenost od centrov idr.). Poselitev samega Žumberka je bila motivirana strateško in ne iz agrarnih potreb, kar se vseskozi čuti;
- območje tradicionalnega odseljavanja prebivalstva, opuščanje kmetijstva in odmiranje naselij, velika zaraščanja kmetijskih zemljišč (nad 3000 ha, da o zaraslih ne govorimo);
- kmetovalci so tam, kjer ni zadmg, povečini neorganizirani, pospeševalna služba ni prisotna, družba se premalo zanima in ne vlaga v najbolj kritična območja.

Gozdarstvo

Rezultat skupnega delovanja ekoloških dejavnikov in tudi človeka je vegetacijska odeja, katere najbolj naravna oblika je gozd. Glede na ekološke posebnosti ozemlja se gozdna vegetacija javlja v obliki gozdnih združb, ki jih karakterizira specifična vegetacija, prilagojena in uravnotežena odgovarjajočim rastiščem. Osrednje in stabilne rastiščne razmere opredeljujejo gozdne združbe po visinski zonalnosti, ki v našem območju izgleda takole:

Lojze Čampa, Dušan Plut

- nižinski gozdovi gradna in belega gabra (navadno degradiran in malodonosni)	9614 ha
- predgorski bukovi gozdovi (delno degradirani, sicer donosni)	9710 ha
- gorski bukovi gozdovi (ohranjeni in visokodonosni)	10438 ha
- dinarski gozdovi jelke in bukve (kapitalski gozdovi)	2774 ha
- visokogorski bukovi gozdovi (ohranjeni in donosni)	1423 ha
skupaj	33959 ha

Poleg zonalnih gozdnih združb se v območju pojavlja še vrsta azonalnih gozdnih združb, ki so razvojno omejene tako glede ravnosti kakor stabilnosti ekološkega kompleksa. V območju poraščajo 19573 ha, so pogosto degradirane, sicer pa zahtevajo previdno gospodarjenje zaradi ohranitve stabilnosti krajine.

Specifične ekološke razmere območja pogojujejo, da je gozdarstvo največji uporabnik prostora. Gozdovi zavzemajo kar 53-600 ha, to je 55% vseh površin. Današnje stanje gozdov je poleg naravnih razmer v veliki meri tudi odraz nekdanjih socio-ekonomskih odnosov v zgodovini tega območja. Stoletni nenačrti in eksploatorski posegi človeka v te gozdove so na njih pustili občutne in dolgotrajne posledice. Glavne značilnosti sedanjega stanja gozdov so:

- velik delež zasebnih gozdov (46%), majhna gozdna posest (2-3 ha) in velika razdrobljenost gozdne posesti (0,3-0,5 ha) z vsemi negativnimi posledicami za načrtno in intenzivno gospodarjenje;
- velik del zasebnih gozdov je vseskozi izven načrtnega in strokovnega gospodarjenja (gozdovi na območju SRH);
- nizke lesne zaloge (poprečno 126 m³/ha), majhen prirastek (poprečno 4,6 mVha) in temu primerno nizek etat (2,6 mVha);
- gospodarsko neustrezna struktura drevesnih vrst, saj je delež iglavcev v lesni masi le 15%, v zasebnih gozdovih pa le 10%. Med listavci močno prevladuje bukev z 80% lesne mase;
- velik delež malodonosnih gozdov (panjevci, grmišča, degradirani sestoji) z neustrezno sestojno zasnovano, kar terja melioracije in velika vlaganja;
- relativno bogati rastiščni potenciali so sedaj izkoriščeni v poprečju pod 50%;
- težavne terenske razmere in težja dostopnost gozdov zahtevajo znatna investicijska vlaganja v gozdno prometno infrastrukturo, kar je osnovni pogoj za racionalnejše in intenzivnejše gospodarjenje z gozdovi;
- gozdarstvo, ki razpolaga z najpomembnejšo naravno dobrino v spominskem območju, bi moralo skupaj s kmetijstvom prevzeti pomembnejšo vlogo v bodočem socialno-ekonomskem razvoju območja;
- naravne danosti območja (položaj - bližina večjih urbanih centrov, relief - ekološko občutljivi predeli, številne krajinske ter druge naravne lepote in osebnosti itd.) in predvidena namembnost v turistično-rekreativne namene pogojujejo ne le lesnoproizvodno pomembnost, ampak tudi varstveno in

Lojze Čampa, Dušan Plut

socialno funkcijo gozdov v tem prostoru. To pa zahteva intenzivnejši, gospodarnější in strokovno kreativen pristop gospodarjenja.

*OPREDELITEV GLA VNIH PROBLEMO V IN PREDNOSTNIH NALOG
DOLGOROČNIH RAZVOJNIH USMERITEV*

Nerazvitost Spominskega območja ŽG ni le posledica skromnejših naravnih razmer hribovskega sveta, ampak predvsem posledica robne lege, izoliranosti in nepovezanosti z dolino, razvitimi centri, do koder so velike razdalje, brez ustreznih cestnih povezav in javnih prevozov, v bližini pa ni zaposlitve, oskrbe, zdravstva, družbenih dejavnosti. Pri tem so v območju precejšnje razlike v doseženi stopnji družbenega razvoja in funkcioniranja krajine. Pod Gorjanci, obrobjem Bele krajine, spodnjim delom Samoborskega gorja so nižje ležeča naselja dobro povezana z dolino, razdalje so krajše, ljudje so zaposleni in se niso v taki meri izseljevali (v občini Novo mesto in Črnomelj prebivalstvo celo narašča). Povsem drugače pa je na Žumberku, Samoborskem gorju in delu metliške občine, ko je naselitev segla na najvišje planote, brezvoden svet, na slabša zemljišča, daleč od razvitih centrov, s katerimi povezava ni bila nikoli vzpostavljena, zato se je ljudstvo stalno odseljevalo.

Družba se za te najbolj kritične predele ni nikoli kaj prida brigala, kaj šele vanje vlagala, ampak se je vse prepuščalo stihiji. Tudi po zadnji vojni ni nič drugače, čeprav so ti kraji izredno veliko dali v NOB. Pravi trenutek za široko akcijo je že zdavnaj zamujen, vendar še je čas, da se s pretehtanimi paketi ukrepov stanje nekoliko izboljša, zadrži, pa tudi pomladi prebivalstvo in revitalizira območje. Za takšen razvoj pa ni dovolj samo aktivirati dejavnosti, za katere je v območju precej možnosti (kmetijstvo, gozdarstvo, obrt, turizem idr.), ampak zagotoviti tudi možnost zaposlitve v neagrarnem sektorju doma ali v bližini kraja. Podobno radatoviškem primeru mora v območju priti do večjih zaposlitev še v okolici Sošic, Kralja, Kostanjevca, se približati Noršic Selu, Stojdragi, in sicer z najbolj primernimi dejavnostmi. Tudi na slovenski strani bo treba kaj več narediti za nekatere manj razvite predele (Podgorje, višje ležeča naselja po Gorjancih). Marsikje, zlasti v večjih predelih se bo treba bolj nasloniti na pridobivanje in predelavo naravnih virov v kombinaciji z gozdarstvom, kmetijstvom, energetiko, mineralnim bogastvom, obrtjo - doma ali v obliki organiziranja proizvodnih celic. Veliko je tudi možnosti za aktiviranje dopolnilnih dejavnosti, kot so: čebelarstvo, sadjarstvo, male plantaže tobaka, maline, ribeza, kamilic, gobarjenje, zdravilna gozdna zelišča idr. V ekološko najbolj občutljivih predelih se bo treba izogniti industrijski ali farmerski proizvodnji ne samo zaradi eventuelne neekonomičnosti, ampak predvsem zaradi varstva okolja, zlasti pitne vode. Turizem v prvi fazi revitalizacije območja še ne bo imel večje ekonomske funkcije, pač pa bo funkcioniralo planinstvo, zimski športi, vikendaštvo, ribištvo, lovstvo, negovanje tradicije NOB, kulturne dejavnosti, izletništvo idr.

Za dosego vseh možnih razvojnih ciljev pa bo nujen tudi sočasen razvoj prometne, komunalne in energetske infrastrukture, opremljenosti naselij, ustrežnejše oskrbe in storitve. Sem sodi tudi razvoj družbenih dejavnosti in negovanje kulturne krajine. Izkušnje namreč kažejo, da zgolj možnost zaposlitve dolgoročno ne zadrži prebivalstva, če ni prisotnih tudi vseh potrebnih prostorskih in

Lojze Čampa, Dušan Plut

družbenih Infrastruktur. Pri tem so in bodo največji problem majhna naselja in zelo razpršena poselitev (vsega okrog 440 naselij), kar seveda pomeni draga vlaganja v infrastrukturo, manjše kmetijske donose, dražjo obdelavo, oddaljenost od trga itd..

Kmetijstvo in gozdarstvo sta najpomembnejši gospodarski dejavnosti območja, še mnogo večje naloge pa ju čakajo v prihodnosti, ko bo na njiju slonel glavni del intenzivnejšega družbenoekonomskega razvoja območja. Programu razvoja kmetijstva, ki je s stališča poselitve, zaposlitve in splošne revitalizacije območja še toliko večjega pomena, bo treba nameniti največjo pozornost. Pri tem pa bo treba preučiti več ključnih problemov in nakazati njihove realne in hitre rešitve.

Za tako zasnovane razvojne cilje bo temeljno vprašanje delovna sila, zlasti v višjih predelih in demografsko neugodnih strukturah. Zato bo prva naloga z ustrežno razvojno politiko vzpodbujati ostajanje oz. vračanje mladine na kmetije in omogočati naselitev novoselskim kmetovalcem. Večina problematičnih kmetij danes le še životari in ni v stanju vzdrževati niti enostavne reprodukcije. Zato bo treba zagotavljati sredstva od zunaj in izbirati kapitalno racionalne oblike. Sicer pa bodo glavne naloge kmetijstva naslednje:

- razmejitev zemljišč, zlasti zaraščajočih, med kmetijstvom in gozdarstvom na osnovi naravnih danosti in primernosti;
- aktiviranje vseh neobdelanih in slabo obdelanih zemljišč s ciljem, izkoristiti vsak košček plodne zemlje za pridelovanje hrane;
- sprejeti in izvajati vrsto strokovnih ukrepov, s katerimi bi se intenziviral razvoj kmetijstva;
- zavarovati kmetijska zemljišča pred vsakršnim uničevanjem (urbanizacija, vikendaštvo, izkoriščanje mineralnih surovin, zaraščanje idr.);
- v predelih, kjer je združništvo slabo ali pa sploh neorganizirano, je treba organizirati zadružne organizacije, vzpostaviti mrežo oskrbovalnih in odkupnih mrež ter pospeševalno in hranilno-kreditno službo.

Funkcije, ki so povezane z revitalizacijo hribovskega sveta, bo lahko opravljal le združen kmet. Svojo popolno socialno varnost in ekonomsko perspektivo bo lahko zagotavljal le z združevanjem dela, sredstev in zemlje - torej s tako ustvarjenim dohodkom organizirane kmetijske proizvodne, gozdarske in druge dejavnosti;

- prioriteto v naložbah v kmetijstvo je treba dati programom, ki zagotavljajo aktiviranje domačih proizvodnih virov;
- zagotavljati zemljiško politiko, ki bo preprečevala nadaljnjo deljenje zemljišč in onemogočala prehajanje zemlje v roke nekmetov. Zemljo odseljenih prebivalcev in ostarelih kmetov bi bilo nujno dati v zakup perspektivnim kmetijam
- poenotiti zemljiško politiko na celotnem območju;
- posebno pozornost je treba posvetiti strokovnemu izobraževanju kmetov, zagotoviti sredstva za strokovne in pospeševalne službe idr.;
- v zvezi s kmetijsko politiko bo treba v območju razviti komunalno in družbeno infrastrukturo ter možnosti za pridobivanje dopolnilnega dohodka izven kmetijstva.

Glede na nezadovoljivo stanje gozdov čakajo gozdarstvo pomembne naloge:

Lojze Čampa, Dušan Plut

- opredelitev (razmejitev) zaraščenih ali zaraščujočih se kmetijskih površin med gozdarstvom in kmetijstvom;
- preprečiti pogozdovanja boljših kmetijskih zemljišč, če trenutno ni kmetijske izrabe;
- aktiviranje neizkoriščenih rastiščnih potencialov do optimalnih možnosti;
- problematika, izkušnje in možnosti intenziviranja in podružbljanja gozdne proizvodnje v zasebnih gozdovih;
- strokovno, poslovno in dohodkovno povezovanje gozdarstva v območju z porabniki lesa, možnosti zaposlovanja domačega prebivalstva v gozdarstvu ter osnivanja manjših lesnoindustrijskih obratov;
- investiranje porabnikov lesa v obnovo degradiranih gozdov;
- odpiranje gozdov, povezovanje naselij z gozdnimi cestami;
- izkušnje in možnosti melioracije gozdov z vnašanjem iglavcev kot pomembne gospodarske, ekološke in krajinsko estetske kategorije;
- naloge gozdarstva pri popularizaciji vrednot NOB, usmerjanju in opremljanju gozdov v turistično-rekreacijske namene;
- uravnoteženi odnosi gozd-polje-divjad;
- krepitev funkcij varovalnih gozdov in gozdov s posebnim pomenom ter vseh elementov varstva narave kot važne komponente gospodarjenja z gozdovi ŽG.

Navedli smo nekatere glavne naloge, največ iz kmetijstva in gozdarstva, ki kot osnovni dejavnosti predstavljata tudi največja porabnika prostora in najpomembnejša oblikovalca krajine. Glede na velike razvojne možnosti in potrebe ju bo treba čimprej aktivirati do optimalne možne meje, kajti na njiju bo slonel prihodnji gospodarski razvoj območja ob sodelovanju obrti, malega gospodarstva, turizma in drugih gospodarskih dejavnosti, ki jih bo nujno vključiti v razvoj.

Za realizacijo navedenih razvojnih ciljev bo treba ustrezno razvijati tudi infrastrukturo (cestno omrežje in javni prevoz, oskrbo s pitno vodo, elektroomrežje, PTT idr.) in družbene dejavnosti, skladno z revitalizacijo naselij in razvojem gospodarskih tokov.

Poleg družbenoekonomskih razvojnih vidikov mora biti posebna skrb še namenjena NOB tradicijam, ohranjanju in negovanju naravne in kulturne dediščine ter varstvu okolja. Če se bo urbanizacija dolin še nadalje nadaljevala s takšnim tempom in odljudnim in nezdravim značajem, bo obravnavano območje postalo čedalje bolj dragocen prostor, privlačen za bivanje in delovanje v prihodnosti.

Literatura

Azarov, E.:	Stanje in razvojne usmeritve kmetijstva v SOŽG, Ljubljana (rokopis), 1985
Bračika, M.:	Etnološka topografija zahodnega Žumberka, Metlika (tipkopis), 1982
Crkvenčič, I.:	Kretanje broja stanovnika Žumberačke gore kao odraz ekonomsko-geografskih prilika, Geografski glasnik 21, Zagreb, 1959
Čampa, L.:	Gozdne združbe GGO Novo mesto, Ljubljana (Studija), 1970
Čampa, L. in sodelavci:	Prostorska zasnova dolgoročnega programa razvoja SOŽG, (koncepti, rokopisi, delovne karte), 1985
Dizdar, Z.:	Gorjanci in Žumberak v NOB od 1941 do 1945 leta, Zagreb, Novo mesto (tipkopis), 1985
Dizdar, Z.:	Povijest Žumberak i Gorjanci od 11. stoljeća do 1941 god., Zagreb (tipkopis), 1984

Lojze Čampa, Dušan Plut

- Dolenjska in Bela krajina, 1984, Zbornik 13. zborovanja slovenskih geografov (uredila D. Plut in M. Ravbar), Ljubljana
- Ilešič S.: Geografija SR Hrvatske, knjiga 2, 1974, Zagreb
- Slovenske pokrajine, geografska regionalizacija Slovenije, Geografski vestnik XLIV, Ljubljana, 1972
- Klemenčič, M.: Spominsko območje Žumberak - Gorjanci, prebivalstvo in zaposlenost, Ljubljana (tipkopolis), 1984
- Knez, T.: Arheološki oris Žumberka - Gorjancev, Novo mesto (tipkopolis), 1984
- Kovačič, M.: Analiza stanja in razvojnih možnosti zasebnega kmetijstva na območju Gorjancev in Žumberka (tipkopolis), 1984
- Melik, A.: Posavska Slovenija, Ljubljana, 1959
- Plut, D.: Vode v Beli krajini in njihova uporaba, doktorska tema na Oddelku za geografijo ljubljanske Filozofske fakultete, Ljubljana, 1985
- Ribarič, V.: Osnovne značilnosti seizmičnosti SOŽG in njihovega okolja, Ljubljana (tipkopolis), 1984
- Stepančič, D.: Tla na ozemlju Žumberak - Gorjanci, Ljubljana (tipkopolis), 1978
- Šuklje, M.: Izselsjevanje in doseljevanje v Žumberku, Geografski vestnik XII-XIII, Ljubljana, 1937
- Urbančič, M.: Podnebne značilnosti in ozemlja SOŽG, Ljubljana (rokokopolis), 1984
- Vrišer, J.: Regionalno planiranje, Ljubljana, 1978
- Žgajnar, L.: Stanje in razvojne možnosti gozdarstva v SOŽG, Ljubljana (rokokopolis), 1985

**Zbornik Žumberak - Gorjanci
(1941-1945)**

Izdavač/Izdajatelj :
Dolenjski muzej Novo mesto

Organizatori/Organizatorja:
Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske
Zveza borcev in udeležencev NOB Slovenije

Pokrovitelj i/Pokrovitelj a:
Jugoslovenska (danas Hrvatska) akademija znanosti i umjetnosti
Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Za izdavača/izdajatelja:
Zdenko Picelj

Izdavački/Izdajateljski odbor:
Predsjednici/Predsednika:
Rade Bulat
Bogdan Osolnik

Članovi/Člani:
Marjeta Bregar
Vinko Brlek
+Ivo Latin
Zdenko Picelj
Franc Vrviščar

Glavni i/in odgovorni urednik:
Franci Šali

Tehnički/Tehnični urednik:
Petar Raić

Recezeni/Recenzenta:
Lado Kocijan
Hodimir Sirotković

Lektori:
Bernarda Čonar i Neva Toplak (hrvatski jezik)

Redakcijski odbor:
Rade Bulat, Bogdan Osolnik, Franci Šali, Lado Kocijan, Marjeta Bregar, Josip Skupnjak,
Zdenko Picelj, Franc Vrviščar, Gabre Bogdanović, Ignac Gojšić, Petar Raić, Milan Gajski
i Vladimir Jurak

Fotografija na naslovnoj stranici:
Pogled na Trdinov vrh - Svetu Geru
Branko Babić

Priprema za tisak/Priprava za tisk:
Tiskarna Novo mesto

Tisak/Tisk:
MABA - COM d.o.o., Sveta Nedelja

Naklada:
500 primjeraka/izvodov

Izdanje Zbornika su omogućili/izdajo Zbornika so omogućili:

- 1. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zagreb**
- 2. Zagrebačka županija Zagreb**
- 3. Grad Zagreb**
- 4. Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske**
- 5. Fundacija Franc Rozman - Stane, Ljubljana**
- 6. Glavni odbor Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja Slovenije**
- 7. Mestna občina Novo mesto**
- 8. Občina Brežice**
9. Občina Crnomelj
10. Občina Metlika
11. Občina Semič
12. Odbor skupnosti borcev VII. korpusa NOV in POS
13. Obmožni odbor Zveze borcev Novo mesto